ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

REVISTA DE CIÈNCIES HISTORICOECLESIÀSTIQUES

PUBLICADA PER
BALMESIANA (BIBLIOTECA BALMES)

Director

Ramon Corts i Blay

Consell de Redacció

Xavier Baró Queralt
Josep M. Benítez Riera
Santiago Casas Rabasa
Josep Hernando Delgado
Josep M. Martí Bonet
Josep M. Sans Travé
Alexis Serrano Méndez
Valentí Serra de Manresa
Gabriel Solé
Octavi Vilà

Secretària de redacció

Cecília Vives Brescó

ADMINISTRACIÓ
EDITORIAL BALMES
Duran i Bas, 9 - 08002 BARCELONA

ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

REVISTA DE CIÈNCIES HISTORICOECLESIÀSTIQUES

VOLUM 93
2020

BALMESIANA (BIBLIOTECA BALMES)
Duran i Bas, 9 - 08002 BARCELONA
2020

L'edició d'aquest volum ha estat
possible gràcies a l'ajut de
la Diputació de Tarragona

Diputació Tarragona

Amb llicència eclesiàstica
És propietat de l'Editorial Balmes

Impressió: I. G. Santa Eulàlia
C/ Sant Joan Bosco, 10 - 08187 Santa Eulàlia de Ronçana
www.igsantaeulalia.com

Dipòsit legal: B. 18.288-1958

RELACIÓN INÉDITA DEL MONASTERIO DE SANT PERE DE CAMPRODON

ERNEST ZARAGOZA PASCUAL
erzarpa@gmail.com

RESUMEN:

El autor presenta aquí una relación inédita de la historia del monasterio de Sant Pere de Camprodon, que se halla en el Archivo Histórico Nacional, de Madrid, escrita algo más allá de 1747, de autor anónimo, pero que podría ser su abad Pere Trellas Güell, que gobernó la abadía de Camprodón hasta su muerte (1746-1779, después de haber sido visitador (1765-68) y abad presidente (1759-62, 1765-68) de la Congregación Benedictina Claustral Tarraconense i Cesaraugustana, a la cual pertenecía el monasterio desde 1592.

PALABRAS CLAVE:

Camprodon, benedictinos, monasterios.

ABSTRACT:

The author presents here an unpublished account of the history of the monastery of Sant Pere de Camprodon, which is nowadays in the National Historical Archive, Madrid, written shortly after 1747, by an anonymous author, perhaps the abbot Pere Trellas Güell who governed the Abbey of Camprodon until his death (1746-1779), after having been visitor (1765-68) and abbot president (1759-62, 1765-68) of the Congregation of the Benedictine Claustral Tarraconense and Cesaraugustan, to which the monastery belonged since 1592.

KEYWORDS:

Camprodón, benedictines, monasteries

INTRODUCCIÓN

El monasterio benedictino de Sant Pere de Camprodon, situado en la villa de su nombre, en la provincia y diócesis de Gerona –actualmente en el obispado de Vic–, fue fundado por el conde Wifredo o Guifré de Besalú hacia el año 948, al lado de la iglesia de San Pedro, consagrada en el 904 y obtenida por cesión del obispo de Gerona. Su fundación y posesiones fueron confirmadas por el rey franco Luís el Ultramarino en el año 952**.** Su patrimonio, fruto de las donaciones del fundador y de sus hermanos Seniofredo, Oliba Cabreta y Miró, y de particulares, se extendía por todo el Valle de Camprodon. El monasterio tenía jurisdicción civil sobre la villa y sobre la localidad de Llanars, y la jurisdicción eclesiástica sobre Camprodon. El conde Bernardo II de Besalú lo unió a la abadía de Moissac (1078-1488) hasta que pasó a estar sujeto a la de Cluny (1488-1592). Pero su época de esplendor fueron los siglos XI y XII. Comenzó a decaer en el siglo XV, tras las pestes negras y el terremoto de 1428, que derribó el claustro románico, y por otras causas hasta que el papa Clemente VIII en 1592 le unió como prioratos los monasterios de Santa Maria de Ridaura y de Sant Joan les Fonts, con sus respectivas posesiones, y lo agregó a la Congregación Benedictina

Claustral Tarraconense y Cesaraugustana, a la que perteneció hasta la exclaustración general de 1835.[1] Del monasterio queda su iglesia románica del siglo XII, de influencia cisterciense por su austeridad, que fue consagrada el 13 de noviembre de 1169. Es de planta latina, con cinco ábsides cuadrados, la bóveda de arco apuntado y cúpula sobre el crucero, con linterna, que por fuera es torre campanario de dos pisos. Quedó afectada por el terremoto de 1460. Las tropas francesas incendiaron el monasterio en 1793 y lo saquearon en 1810 y 1813, y ya no se volvió a restaurar del todo, incluso se pensó en trasladar su comunidad a la casa de la Cueva de Manresa, vacía por la expulsión de los jesuitas. Después de la exclaustración de 1835, sus tumbas fueron profanadas y fue convertido en casa rectoral y hospital de la villa servido por religiosas hasta 1932. En 1896 se consolidó la iglesia y se acabó de restaurar en 1931, pero lo que quedaba del monasterio fue derribado en 1932, juntamente con el claustro levantado tras el mencionado terremoto de 1460.[2]

Presentamos aquí una relación inédita de la historia del monasterio de Sant Pere de Camprodon que encontramos en el Archivo Histórico Nacional, de Madrid, en la Sección de Clero secular y regular, Legajo 1947. Se trata de una relación histórica incompleta, de autor anónimo, pero que debió ser el archivero del monasterio, o quizás más bien su abad Pere Trellas Güell (1746-1779), que antes había sido abad de Nuestra Señora de Alaón (Huesca) (1738-46), y que gobernó la abadía de Camprodón hasta su muerte el 9 de octubre de 1779, después de haber sido visitador (1765-68) y abad presidente (1759-62, 1765-68) de la Congregación Benedictina Claustral Tarraconense i Cesaraugustana,[3] a la cual pertenecía el monasterio desde 1592.

Esta relación no tiene fecha, pero fue escrita más allá de 1747, sin duda para colaborar a una "grande e importante obra" dice el texto, que sería el proyecto real de escribir una *Historia General Eclesiástica de España*, que el rey había encargado a varios eruditos españoles tras haber fundado en 1747 en Roma por mano de Alfonso Clemente

1. Cf. E. Zaragoza Pascual, *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense y Cesaraugustana (1215-1835)*, en Col. Scripta et Documenta, vol. 67, Montserrat, 2004, passim.

2. Cf. E. Zaragoza Pascual, *Catàleg dels monestirs catalans*, Montserrat, 1997, p. 61-63 y sobre todo su *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense y Cesaraugustana (1215-1835)*, o. c., p. 324 con abundante bibliografía.

3. Cf. E. Zaragoza Pascual, *Abaciologi Benedictí de la Tarraconense*, Barcelona, Ed. Balmesiana, 2002, 32, p. 116.

de Aróstegui una *Academia de Historia Eclesiástica*. Y es que el rey Fernando VI pidió a la Congregación Claustral que colaborara en dicha historia facilitando el acceso a los archivos de sus monasterios, como lo comunicó José Carbajal y Lancaster el 22 de octubre de 1750 al abad de Galligants Bernardo Ortusáustegui, el cual lo comunicó en la reunión del definitorio habida en el monasterio de Sant Cugat del Vallès, el 10 de noviembre de 1750.[4] El proyecto, sin embargo, no se llevó a cabo y quedaron sólo algunos comunicados o relaciones de varios monasterios.

Nosotros hemos creído que el texto de esta relación inédita, aunque incompleta, era interesante para la historia del monasterio de Camprodon y por eso lo publicamos, aunque con notas explicativas para no reproducir antiguos errores. En cuanto a la transcripción del documento hemos respetado siempre el texto original, únicamente hemos puesto acentos ortográficos para hacer más fácil su lectura.

Texto

Uno de los monasterios de Cataluña de que se compone la Congregación Benedictina Claustral Tarraconense y Cesaraugustana[5] es el que está situado en la villa de Camprodón, bajo la invocación de San Pedro Apóstol, cuya abadía es mitrada y perpetua y del Real Patronato de Su Majestad (que Dios guarde) cuyos abades sacan bullas consistoriales y en su ingreso se bendicen solemnemente por un señor obispo con la asistencia de dos señores abades, revestidos de pluvial y mitra.

Es la referida villa cabeza de partido y del corregimiento de Vique, de cuya ciudad es distante nueve leguas, tiene en su inmediación dos ríos caudalosos, el uno llamado Riutort y el otro llamado Ter, los cuales se juntan en la misma parroquia de Camprodón y luego pierde su nombre el Riutort y continua el Ter por aquellos valles, así por las llanuras de la ciudad de Vique y Gerona, continuando por el país del Ampordán hasta entrar al mar.[6]

4. Cf. E. Zaragoza, *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense, o. c.,* p. 237.

5. Cf. E. Zaragoza Pascual, *Abaciologi Benedictí de la Tarraconense*, o. c., p. 111-117; ID., *Catàleg dels monestirs catalans*, Montserrat, 1997, p. 61-63; ID., *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense y Cesaraugustana (1215-1835)*, en Col. Scripta et Documenta, vol. 67, Montserrat, 2004, p. 324.

6. Cf. *Gran Enciclopèdia Comarcal de Catalunya*, VII, Barcelona, 1993, p. 333-334.

La villa de Camprodón está situada a la falda del Pirineo, a la parte de Prats de Molló, plaza de guerra en el Condado de Conflent, del dominio del Rey Cristianísimo, de cuya plaza dista solamente una larga legua. Dista unas seis leguas de dicha villa el santuario de la miraculosísima imagen llamada la Virgen de Nuria, tan portentosa para quedar consoladas las (personas) que van a implorar sucesión.[7] Había en Camprodón una fortaleza llamada Castillo, con sus baluartes, que fue muchas veces sitiada por las armas de Francia y de España, la cual demolieron enteramente los franceses a la fin de la centuria pasada, y queda hoy demolida.

Hay en la villa de Camprodón tres iglesias, la una y la principal, la monasterial, la cual es la propia parroquial, en que existe una pila bautismal antiquísima con los vasos para el agua bautismal, en cuyo pórtico y claustro hay sepulcros antiquísimos de alguna familias y anexo al pórtico un cementerio murado, y en éste se conservan vestigios de la iglesia o capilla pequeña, cuya pared cierra por una parte la clausura del monasterio, en la cual se debe presumir se administraban por el monje sacristán mayor los santos sacramentos a los parroquianos. Fue la iglesia parroquial con su terreno, conmutado por Gotmaro, obispo de Gerona[8] con el serenísimo Wifredo IV de este nombre, Conde

7. El santuario de la Virgen de Nuria, está situado en el valle pirenaico de su nombre, en el término municipal de Queralbs (Gerona), a una altura de 2.000 metros sobre el nivel del mar. Según la tradición, el ateniense san Gil llegó al valle alrededor del año 700 y allí talló una imagen de la Virgen. Al verse obligado a huir del valle cuando los árabes invadieron la Península Ibérica, escondió en una cueva, juntamente con la olla que utilizaba para prepararse la comida, la cruz que presidía sus rezos y la campana con la que llamaba a los pastores para que vinieran a comer. En 1072, un peregrino procedente de Dalmacia, de nombre Amadeo, llegó al valle buscando la imagen de la Virgen. La encontró en 1079, junto con la cruz, la campana y la olla y los trasladó a la capilla que había construido. Pero lo cierto es que la imagen de la Virgen de Nuria es una talla datada entre el siglo XII o siglo XIII, en madera y de estilo románico, que mantiene aún su policromía. La Virgen tiene al Niño sentado sobre su rodilla izquierda, en actitud de bendecir. Los pastores consideraban a la Virgen de Nuria patrona de la fertilidad. Desde 1983 es también la patrona de los esquiadores catalanes. Su coronación canónica tuvo lugar en 1965 y su festividad se celebra el 8 de septiembre, Cf. (JCP), "Núria, Mare de Déu", en *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya*, II, Barcelona, 2000, p. 726-727.

8. Se trata del obispo Gotmar (II) de Gerona, benedictino de Sant Cugat del Vallès, primer obispo de Gerona que conservó la dignidad abacial (940-952). Intervino en la fundación del monasterio de Camprodón, pues en el 948 cedió al conde Wifredo II la iglesia de Camprodón, poblado con monjes venidos del de Ripoll, Cf. F. Monsalvatje y Fossas, *Besalú*, vol. I, Olot, 1889, P. 64 ; *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques*, II, p. 301-302.

de Barcelona,[9] al cual dio al referido obispo y clero de Gerona 1.000 sueldos y diferentes alodios, que dicho Conde poseía en la villa de Figueras y otros parajes, y hecha de referida conmutación, pasó el Conde a conferirse con el rey Luis de Francia para obtener su aprobación,[10] y fundó después el monasterio, como consta auténticamente en el archivo monasterial de Camprodón, de la cual se sacó la copia contenida en el libro *Marca Hispánica*, pág. 882.[11] Y como en el referido libro no se halla *per extensum* la confirmación del rey Luis, se remite copia de ésta sacada de su auténtico original.[12] Fue la iglesia monasterial de San Pedro consagrada, en cuya ocasión le fueron dadas las posesiones o villas expresadas en la copia que se remite, de las cuales se compone la parroquia de Camprodón y se conservan los mismos nombres, aunque con alguna alteración, como es el de *Pugna Francorum*, al que llaman hoy Puigfrancor y el de Grexenturri, que oy llaman Xenturri, pero llaman Tabulat y Fraxanet, etc. Confirmó dichas donaciones el papa Benedicto VIII, cuya bula está continuada en el referido libro *Marca Hispánica*, col. 1002. Y está impresa también en el nuevo bulario moderno de el año 1739, su autor Carlos Cocquelines.[13]

Ratificó todo lo expresado en las antes donaciones, consagración o dedicación y bula Guillermo, obispo de Gerona, cuyo auto está continuado en el referido libro de *Marca Hispánica*, col. 1352.[14] en el cual se

9. Se trata de Wifredo II, conde de Besalú (927-957), que fundó el monasterio de Camprodón, en la ya existente iglesia dedicada a San Pedro y consagrada por el obispo de Gerona, Servus Dei el 26 de Noviembre de 904, F. Monsalvatje y Fossas, *Besalú*, o. c., p. 58.

10. Fue después de la fundación del monasterio cuando pasó a Francia el conde Wifredo II y logró del monarca galo Luis Ultramarino un precepto del 3 de febrero de 953 en el que confirma la dotación del monasterio y permite perpetuamente a sus monjes la elección de su abad, según la Regla de San Benito, E. Zaragoza Pascual, *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense y Cesaraugustana (1215-1835)*, en Col. Scripta et Documenta, vol. 67, Montserrat, 2004, p. 324.

11. Es la obra de Pierre de Marca, *Marca hispanica sive limes hispanicus, hoc est, Geographica & histórica descriptio Cataloniae, Ruscinonis, & circum jacentium populorum*, París, 1668.

12. Trae el documento F. Monsalvatje y Fossas, "Camprodón", en *Notícias históricas*, vol. VI, Olot, 1895, Apéndice II, p. 4-6.

13. Cf. Charles Cocquelines, *Bullarium privilegarium ac diplomatum Romanorum Pontificum amplissima collectio*, Roma 1739-62. La trae también F. Monsalvatje y Fossas, "Camprodón", en *Notícias históricas*, vol. VI, Olot, 1895, Apéndice VIII, p. 20-25.

14. Se trata del obispo de Gerona Guillem de Monells (1168-78). Trae el acta de consagración de la nueva iglesia monasterial, F. Monsalvatje y Fossas, "Camprodón", en *Notícias históricas*, vol. VI, Olot, 1895, Apéndice XIII, p. 34-35.

ha de notar la expresión que hace de la concesión del referido prelado al referido monasterio de la iglesia de Santa María, *que juxta ipsum monastium fundata est,* la qual sin duda era la que fue derruida y en su lugar se fabricó la que existe hoy bajo invocación de Santa María, de la cual se hablará, y solamente es muy reparable, de que poniendo el *Marca Hispánica* la referida consagración de el año 1169, concediese aquello que el papa Benedicto VIII había concedido y ratificado ya en el año 1017 y también que no obstante las prerrogativas y exenciones especificadas en dicha bula, se reservase el dicho obispo de Gerona en el expresado año 1169 la *obedientia, reverentia in omnibus praelatibus ecclesiis*, lo que me da motivo para dudar si el referido *Marca Hispánica*, equivocó el año, como se ve equivocado también en el mismo *Marca* en la columna 881, en que pone en la margen el año 962 de la conmutación de Gotmaro y Wifredo, y en la columna 392 pone la confirmación de Luis Rey de Francia en el año 951, cuya conmutación, según su original, fue *decimo septimo kalendiis madii, anno duodécimo, regnante Ludovico rege filio Caroli,* y en los sinodales gerundenses de Francisco Romaguera, consta haber sido Gotmaro elegido obispo en el año 941,[15] que corresponde a la referida fecha del reinado de Luis y habla de la referida conmutación, (a) cuyo capítulo se remite. Y si la referida consagración fue ya antecedente a la referida bula de Benedicto, en cuyo siglo y antes se habían ya concedido exenciones de la jurisdicción de los obispos, y como no había reparado en las expresadas fechas, no tengo copia del original que se halla en el monasterio, la que solicité luego y la remiré. De todo lo referido resulta, que al referido monasterio le compete la omnímoda jurisdicción, así eclesiástica como temporal, en toda la villa y parroquia, y no obstante tiene usurpada la primera el obispo de Gerona, *adhuc in ecclesiae Sanctae Mariae* y la segunda la goza el Rey por los concambios expresados en los concordatos de que se remite copia, y es de admirar que el monasterio no goce de la mitad de la jurisdicción temporal, suponiéndolo los referidos concordatos, ni tampoco goza la escribanía, ni actúa *auctoritate abbatis,* hallándose en el archivo del monasterio los manuales con la referida circunstancia hasta fin del año 1600. Existe en la referida villa otra iglesia bajo la invocación de Santa María, muy posteriormente fabricada, sin cemen-

15. Francisco Romaguera, *Constituciones sinodales de Gerona*, Gerona, 1691.Cf. *DHEC* II, p. 301-302.

terio, la cual es a sola distancia de unos 40 palmos del cementerio del monasterio, en que no había bóvedas, sino teja vana, las que se fabricaron en este corriente siglo a solicitud y limosna de algunos devotos, lo que manifiesta ser obra moderna de estos últimos siglos, porque las fábricas antiguas se concluían con toda perfección y sólidamente, o lo menos que no fue esta la iglesia de Santa María de que hablan las donaciones y bula de Benedicto, y que era la derruida, y que en lugar de ésta por ser pequeña, según se ve ocularmente del terreno que ocupaba, mandaron el abad y monasterio fabricar la moderna para la mayor comodidad del pueblo, y permitieron construir en ella pila bautismal para poderse administrar los santos sacramentos, no privativamente, pues se ha conservado siempre en la monasterial la expresada antiquísima pila y se bautizaba en ella en diferentes tiempos del año, y se hacían la bendición de Palma, el día de la Purificación, todas las procesiones *privative* a las demás iglesias y otras funciones de matricidad y de parroquialidad, de que fueron expoliados en el año 1671 por decreto del obispo de Gerona, *in actu visitationis*, de la moderna iglesia de Santa María,[16], al cual recurrieron el cura y clérigos residentes en la referida iglesia, exponiéndole como gravámenes que padecían, lo que eran prerrogativas y preeminencias de la iglesia monasterial, inmemorialmente observadas, cuya súplica y decretos es conforme a la copia que se remite.

Hay otra iglesia y convento de carmelitas calzados fundado en el siglo de 1400 y es su titular la Virgen de la Concepción,[17] en cuyo día van a celebrar la misa monjes del monasterio y deben presentar anualmente los dichos religiosos carmelitas algunas libras de cera al abad y otras servitudes a la iglesia monasterial, que confirman la matricidad y parroquialidad del monasterio.

16. Sería, por lo tanto, en tiempo del obispo Francesc Dou (1668-83).

17. Fue fundado en 1352, por interés de Juan Costa y del abad benedictino del monasterio de San Pedro de la misma villa, Bernardo de Folcrá, que cedió el terreno para edificarlo, con algunas condiciones, entre ellas la de que sus frailes asistieran en determinados días a los oficios del monasterio de San Pedro. Obtuvo la protección real y la del papa Benedicto XIII. Sufrió los embates de las guerras de Secesión y fue ocupado por las tropas francesas (1790). Tras la exclaustración de 1835 quedó sin los pocos frailes –entre 4 y 6– que tenía su comunidad. Sufrió un pavoroso incendio en 1893. Queda su iglesia gótica muy reformada, hoy convenientemente restaurada, C. Barraquer y Roviralta, *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo xix*, I, Barcelona, 1906, p. 420-422; ID., *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo xix*, I, Barcelona, 1915, p. 170; III, p. 492.

Percibe el abad de Camprodón el diezmo y primicia de todos los frutos en dicha parroquia y paga diariamente porción monacal a todos los monjes, cura y diácono, los cuales dos últimos no la perciben los domingos, porque en los referidos días perciben las ofrendas de pan y otros géneros que se ofrecen en la iglesia de Santa María, cedidas por los abades, los cuales antes las percibían. Deben percibir el abad, monje sacristán del monasterio, monje camarero y monje cellerero diferentes derechos parroquiales, y debe el cura en todos los entierros de los cadáveres usar de los incensarios e incienso del sacristán del monasterio, el cual debe percibir por cada entierro cinco sueldos de plata por derecho de incensario. Debe el abad nombrar y deputar el cura para la administración de la parroquia, aunque el obispo de Gerona se ha usurpado la provisión después del Concilio de Trento, la cual está actualmente litigándole el abad, fundado en los expresados títulos, los cuales no podrá el obispo destruirles con la centenaria pacífica (posesión) y con provisiones y protestas quedará interrumpida y destruida, y provee también el abad el beneficio llamado diaconil, el cual tiene obligación de ayudar al cura en muchas cosas pertenecientes a la administración de la parroquia, y provee también el abad otro oficio o beneficio también seglar, llamado monjía, el cual retiene siempre en su poder las llaves de la moderna iglesia de Santa María y tiene obligación de abrirla y cerrarla, de que se limpie, de que no falte agua bendita en la pila, y hacer tocar las campanas de dicha iglesia y de otros encargos, pruebas todas del dominio que tiene el abad en dicha iglesia, y que los que la residen no tienen dominio en ella, ni pueden impedir residir en ella cuando quiera o juntos con ellos en el lugar más preeminente, y celebrar misas cantadas y también de pontifical cuando el abad quisiere, como también celebra procesiones en toda la parroquia revestido de pontifical, con báculo y mitra de que usa. Tiene también el abad la regalía de las aguas, las cuales establece para molinos, otras fábricas y regadío, como le parece. Competen también al abad las pescas de los ríos dentro (de) los límites expresados en la bula de Benedicto VIII. Tiene también el abad y algunos monjes del monasterio el dominio directo en toda la parroquia de Camprodón, respectivamente cada uno según le fue señalado, y también en las casas que componen la villa, sobre las cuales tiene el Rey la mitad de dicho dominico directo.

En dicho archivo se hallan diversos autos de fundaciones, de colaciones, de permutas e instituciones de beneficios seglares, no solamente en la iglesia monasterial, sino también en la de Santa María y San Cris-

tóbal de Crexenturri, dotados por patronos eclesiásticos y laicos, con la sola facultad y autoridad de los abades.

Era el monasterio de Camprodón dependiente del de Moissac en Francia,[18] uno de los que componían la Congregación Cluniacense,[19] como consta de diferentes bulas pontificias, y *signiter* de la de Gregorio IX,[20] y todas son confirmativas de sus prerrogativas, adquisiciones, privilegios y exenciones, y no se ha encontrado el tiempo en que se separó de dicha Congregación y fue unido y agregado a la Congregación Claustral Tarraconense, pero se conjetura que fue algunos años después de la conclusión del Santo Concilio de Trento, y no tiene fundamento lo que pone Tristany en la *Corona Benedictina* de que fuese hecha por Clemente VIII al tiempo que unió al monasterio los prioratos de Ridaura[21] y de Sasfons,[22] pues la bula de unión no contiene la dicha separación de dicha Congregación de Cluni y agregación a la Benedictina Claustral Tarraconense.[23]

18. Efectivamente, estuvo unido al monasterio de Moissac desde 1078 a 1488, Cf. E. Zaragoza, *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense, o. c.*, p. 324.

19. Estuvo unido a Cluny desde 1488 a 1592, Id., ibíd.

20. Gregorio IX, Anagni, ca. 1170[1]–Roma, 1241, fue Papa desde 1227 a 1241, Cf. Josef Gelmi, *Los Papas*, Barcelona, Herder, 1986, p. 97-98.

21. Se trata del monasterio de Santa María de Ridaura, monasterio prebenedictino situado en el pueblo de Ridaura (Garrotxa, Dióc. de Girona), edificado en el 852 por el conde Guifred, cuya iglesia fue consagrada el 858. El 937 fue afiliado a la abadía de la Grasse por el conde Sunyer, de Barcelona, y pocos años después renovó su iglesia románica de tres naves separadas por columnas y vuelta de cañón, que fue de nuevo consagrada el 950. Su patrimonio se extendía por todo el valle del río Ridaura y comprendía asimismo la jurisdicción civil sobre la villa y la posesión de las iglesias parroquiales de Sant Antoni de Collfred, Sant Andreu de Socarrats y Sant Andreu del Coll. Hacia 1452 intentó unirse al monasterio de Sant Joan de les Abadesses, pero continuó como priorato de la Grasse hasta 1592, en qué fue erigido como vicaría y unido a la mensa abacial de Sant Pere de Camprodon, Cf. E. Zaragoza, *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense, o. c.* p. 354.

22. Se trata del monasterio de Sant Joan les Fonts, situado en la villa de su nombre, cerca del río Fluviá (Garrotxa, Dióc. de Girona), fundado junto a la iglesia de San Juan Bautista, consagrada en el 958, que el vizconde de Bas, Udalard Bernat de Milany, donó el 1079 a la abadía de San Víctor de Marsella, juntamente con otras iglesias para que fundara allí un priorato. Una nueva iglesia –la actual–, que es románica y de tres naves y tres ábsides con elegante portada, fue consagrada el 1117. Posee una singularísima pila bautismal para bautizar por inmersión. El campanario es moderno (1791-92). Los priores eran nombrados por el abad de San Víctor hasta 1592 en qué Clemente VIII lo unió a la abadía de Camprodón, Cf. E. Zaragoza, *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense, o. c.* p. 355.

23. En efecto, nada se dice de la separación de Cluny en la bula de unión de estos dos prioratos, porque Clemente VIII había unido la abadía de Camprodón a la Congre-

Han proseguido el vicario o capellán, llamado hoy Rector, diácono y demás clérigos favorecidos por los señores obispos y subalternos, en espoliar a la abadía y monasterio de sus derechos, pues en el año 1706 empezaron a usurparse la cuarta de la parte funeral que de todas las sepulturas habían siempre percibido el abad y sacristán mayor del monasterio. En el año 1715 empezó también el llamado rector y diácono a negar al monje cellerero del monasterio la parte de huevos que se recogen el sábado santo por la villa y parroquia cuando van a poner la sal bendita. En el año 1719 no quisieron admitir al oficial del sacristán mayor, que iba con el incensario e incienso como siempre se había practicado en todas las sepulturas, y el exigir por sus derechos cinco sueldos de plata de cada una. En el año 1717 el vicario general del obispo, en visita, decretó que el magistrado secular no asistiese a la misa conventual del monasterio de San Pedro, sino en la iglesia de Santa María,[24] en los días de las festividades solemniores del año, cuando siempre habían asistido y aún el mismo rector y clérigos no podían celebrar aquellos días misas solemnes en la iglesia de Santa María, y tener concluidas sus funciones antes de la hora en que se debían celebrar las de la iglesia monasterial, a las cuales debían asistir dicho rector y demás clérigos. Las denunciaciones matrimoniales y las ofrendas y la parte de la cuarta funeral que no percibía el sacristán mayor del monasterio, no son todas del rector sino que se han de repartir entre el diácono y capellán llamado monje. Por los residentes de Santa María, cuando mueren, se paga a los monjes camarero y cellerero cierto derecho que se llama de ferrage, no obstante de enterrarse en la iglesia de Santa María.

---

gación Claustral Tarraconense mediante otra bula anterior, llamada: *Sacer et Religiosus Monachorum Status,* del 1 de agosto de 1592, Cf. Archivo de la Corona de Aragón, *Butlles*, Leg. 58; J. Miquel, o. c., núm. 827, publicada por R. Augé, "La butlla de Climent VIIIè per a la reforma de la Congregació Claustral Tarraconense", en *Catalònia Monàstica* II, Montserrat, 1929, p. 315-358, Cf. E. Zaragoza, *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense, o. c.* p. 144.

24. La iglesia de Santa María, la mandaron edificar los abades del monasterio de San Pedro a últimos del siglo x para realizar en ella las funciones parroquiales de la villa. A principios del siglo xvii, con ocasión de las visitas pastorales del obispo de Gerona, intentó separarse del monasterio, pero los abades, al menos desde 1670, siempre protestaban de que estaban exentos de la jurisdicción episcopal. En 1677 se hizo la sacristía y fue rematada la bóveda del presbiterio. En 1710 se construyeron el coro y la capilla del Sagrario, juntamente con la capilla de la Virgen de los Dolores, que fue concluida en 1722. Su altar mayor fue modificado en 1879, F. Monsalvatje y Fossas, "Camprodón", *o. c.* p. 93-95.

En los domingos y fiestas y particularmente las solemniores y en otros días, percibe el monje sacristán mayor del monasterio, ofrendas de pan, vino y dineros y velas, que muchos parroquianos vienen a ofrecen en la iglesia monasterial. La mayor parte de los cuerpos que debían ser sepelidos en el cementerio, los entierran en el pavimento de la iglesia de Santa María, en el cual hacen un hoyo y dicen que es propia sepultura, por no haberles de transportar antes a la iglesia monasterial. Siendo antiquísima práctica el predicarse en la cuaresma todos los sábados y otros sermones, y entre ellos los de Nuestro Santo Patriarca, del Mandato, Pasión y día de Pascua en la iglesia monasterial por el predicador destinado para predicar al pueblo. En el año 1724, a instancia de los clérigos, sacaron una orden del señor obispo de Gerona en la que suspendía *nunc pro tunc*, de predicar al nombrado por el magistrado de la villa, si predicaba sermón alguno en la iglesia monasterial, cuya resolución le notificó el cura o rector, por cuya novedad pasó un regidor a Gerona a conferirse con el obispo, que era D. José de Taberner,[25] el cual no quiso revocar dicha orden, y desde entonces no se han predicado dichos sermones, y como no había abad, nadie se opuso a tan escandalosa resolución. Los señores obispos, después de haberse introducido a visitar la iglesia de Santa María, han procurado siempre perjudicar la iglesia monasterial, y aún la del Carmen, pero actualmente se ha introducido en esta Real Audiencia de Cataluña una causa universal por el abad actual contra el señor obispo de Gerona, vicario o rector, diácono, residentes y otros para recobrarlo todo, y especialmente la jurisdicción ordinaria *in ecclesiis* y el visitarlas *privative in non concernentibus curam animarum y cumulative in concernentibus* etc. y aunque el abad no ha hallado visita alguna hecha por sus antecesores en la iglesia de Santa María, le anima mucho la moderna decisión de la Rota *coram Tanario,*

25. Josep de Taberner y de Ardena (Barcelona 1670-Gerona 1726) fue hijo de Francesc de Taberner i de Rubí, después conde de Darnius, y de su esposa Ignacia de Ardena y de Aragón. Estudió en la Universidad de Barcelona y después fue canónigo y tesorero de la catedral de Barcelona, estando siempre muy ocupado en la lectura de libros y códices antiguos, tanto en Barcelona como en el sur de Francia (1710). Fue nombrado obispo de Solsona en 1718 y de Gerona en 1720, donde murió seis años después. Copió y anotó la obra manuscrita *Crónica general de Cataluña* escrita per Jeroni Pujades, y dejó otros escritos sobre los condes de Cataluña, Cf. F. Torres Amat, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona: Imprenta de J. Verdaguer, 1836, p. 605-606.

in Palacentina Parrochialis a los 27 de enero del año 1738 a favor del monasterio de San Sixto, de la preclarísima Congregación Casinense.[26] Se hallan en el archivo autos de canónica obediencia prestada a los monjes, por el rector, diácono y otros clérigos beneficiados, y ha parecido expresar todas estas noticias para manifestar que la matricidad y parroquialidad de la iglesia monasterial de San Pedro, no solamente consta por títulos, sino también por signos unívocos, pues a más de los expresados, se podrían referir muchos otros, los cuales se omiten por no considerarse necesarios.

En la iglesia monasterial se venera en su propia capilla el glorioso cuerpo de san Paladio, puesto en una magnífica urna, y encima de ella una efigie de plata del santo, dentro de cuya cabeza está puesto el casco del cuerpo del santo, de cuyo casco se descubre parte para poderse adorar. Fue el referido santo, obispo de Ambrún en Francia, que entonces no sería erigido aún en arzobispado[27] por haber muchos siglos que fue transportado por un monje del monasterio de San Pedro de la Portella, de la misma Congregación Claustral Tarraconense,[28] desde la ciudad de

26. Después de más de un siglo de continuos pleitos, el 9 de agosto de 1759 se hizo una concordia en Gerona, aprobada por el rey el 5 de marzo de 1761 y por el Nuncio de España el 5 de abril del mismo año, por la cual el párroco de Santa María se quedaría con todos los derechos parroquiales de Camprodón y Creixenturri, y el abad, con la presidencia litúrgica en las festividades religiosas, restando la iglesia del monasterio como si fuera una parroquia distinta, F. Monsalvatje y Fossas, "Camprodón"*, o. c.*, p. 94. La Congregación Benedictina Casinense conocida originalmente como de Santa Justina de Padua, comenzó cuando este monasterio fue reformado por su abad Ludovico Barbo en 1409, cuya reforma adoptaron rápidamente otros monasterios italianos, entre ellos el de Monte Casino en 1421. Y a partir de 1504 fue llamada Congregación Casinense y llegaron a integrarla cerca de doscientos monasterios, pero fue decayendo poco a poco a causa de las guerras hasta mediados del siglo xix.

27. En efecto, fue arzobispado a partir de principios del siglo ix. San Paladio (siglo vi) era natural de Embrún (en occitano Ambrún) que es una población de Francia, del departamento de Altos Alpes, en el distrito de Gap. Cuando lo herejes echaron de su sede al obispo de Embrún, Paladio le acompañó a Viena, donde permaneció hasta la muerte del obispo, al que sucedió san Galicano y a éste sucedió Paladio, que fue muy limosnero y devoto de la pasión de Cristo, además de tener espíritu de profecía. Murió en el 518, Cf. Francisco Tresserra, *Historia, vida y milagros del Glorioso San Paladio Arzobispo de Ambrún. Patrón de Camprodón y su montaña, con la antigua novena del santo*, Gerona, Manuel Llach, 1850.

28. El monasterio de Sant Pere de la Portella o de Frontanyà, está situado en el municipio de la Quar (Berguedà, Dióc. de Solsona, antes de Urgel). Fue fundado por Wifredo y su esposa Doca, antes del 997. En 1016, la Santa Sede confirmó su patrimonio, que incluía las parroquias sufragáneas de la Quar y de Sant Maurici, y el priorato de Sant Pere del Mont. Oliba, obispo de Vic, en 1018 le envió dos monjes de Ripoll

Ambrún para la Portella y transitando por Camprodón, quiso dicho portentoso santo quedarse en el monasterio,[29] y el magistrado y toda la villa y parroquia le veneran por su santo patrón, y asistía el referido magistrado todos los sábados del año a una misa solemne que se le canta muy de mañana, como asisten también muchos devotos, a cuya misa se sigue una procesión claustral, y para los cultos de dicho santo hay erigida en dicha iglesia una cofradía, de que se nombran todos los años oficiales, y a más de serlo todos los abades por sus empleos, como de todas las demás (cofradías) fundadas en la iglesia monasterial, es elegido también uno de los monjes y otros seglares en título de pavordes.[30] Es la principal celebridad del santo el día 21 de junio, en el cual se le dedica una solemnísima fiesta y se llevaba el santo cuerpo en procesión por toda la villa sobre hombros de sacerdotes, en la cual asistían el rector, diácono y todos los clérigos y la comunidad de religiosos carmelitas, la cual

---

para rehacer la observancia monástica y consagró su iglesia en 1035. Fue decayendo en los siglos XIII-XIV a causa de la peste negra y estuvo algunos años sin comunidad (1348-56) y en 1540 fue saqueado por bandoleros que ahuyentaron a los monjes por ocho años. Pero luego, el 27 de noviembre de 1617, el monasterio fue unido al de Sant Pau del Camp. En el siglo XVIII sufrió un gran incendio y después de la exclaustración de 1835 continuó como parroquia, siendo durante la primera guerra carlista sede de la Universidad de Cervera (1838-40), Cf. E. Zaragoza, *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense, o. c.* p. 335-336.

29. El P. Antonio Vicente Domènech, en su *Historia general de los santos y varones ilustres en santidad del principado de Cataluña*, 1630, dice que trajo la reliquia a Camprodón un monje del monasterio de Sant Pere de la Portella, que había estado muchos años en compañía del arzobispo de Embrún a quien pidió poder llevarse una reliquia de san Paladio para su monasterio. Pero llegado que hubo a Camprodón no lograba alejarse de la villa, pues tras caminar un día entero siempre se hallaba en Camprodón, deduciendo de este suceso que el santo quería quedarse allí. Pusieron la reliquia sobre un mulo que espontáneamente se dirigió a la puerta de la iglesia del monasterio, donde dobladas las manos esperó que le alzasen la reliquia. Luego la villa lo eligió por su patrón, cuya fiesta se celebra el 21 de junio, que es el día que llegó su cuerpo a Camprodón. En 1470 los soldados franceses se llevaron las reliquias del santo a Perpiñán, de donde pasó a Carcasona y al castillo de Bellcaire, cerca de Montpeller. Finalmente vino a poder de la condesa de la Vallette, quien la restituyó al monasterio de Camprodón hacia 1484, junto con otras reliquias de dicha villa. El 4 de octubre de 1793 entró el ejército francés en Camprodón y saqueó todo el pueblo, pero no pudieron llevarse la reliquia, porque los monjes la habían llevado a la parroquia de Bolós. De nuevo volvió al monasterio hasta la exclaustración de 1835, tras la cual fue trasladada a la parroquial de Santa María en una bellísima arca gótica de plata siendo objeto de gran devoción en toda aquella comarca, F. Monsalvatje y Fossas, "Camprodón"*, o. c.*, p. 103-110.

30. Los pavordes eran los administradores de la cofradía, recogían las limosnas o cobraban sus rentas y cuidaban de las misas, cirios, procesión, fiesta, etc. del altar de la cofradía y de los hermanos cofrades (sufragios, ayuda, etc.).

seguían innumerables gentes, tanto de la villa y parroquia y de muchas villas y lugares circunvecinos y distintas, por estar muy extendida su devoción, por los incesantes prodigios y milagros que se experimentan por la intercesión del santo, y particularmente el serenarse repentinamente las tempestades de granizo de que está muy perjudicado aquel terreno, de derretirse la helada nieve apenas se recurre a su patrocinio, como sucedió en el año 1740, en que se había puesto helada muchísimos palmos, que empedernida se mantuvo muchísimos días, privando el comercio de las gentes sin experimentarse beneficio alguno del cielo, de las muchas oraciones y rogativas que se habían hecho, y apenas se dispuso una deprecación al glorioso santo, cantándose en su capilla la letanía y celebrándose en la dicha una misa cantada y una procesión claustral, y una limosna de pan a los pobres en obsequio del santo, antes de concluirse la función se puso favorable el tiempo y empezó ya a derretirse la nieve, que en muy breves días quedó enteramente derretida, y consolada toda aquella tierra. Es muy especialmente prodigioso para los que padecen fluxiones en los ojos, y son continuos los que recurren de todos parajes a la piedad del santo, y se les aplica algunas de las piedrecitas que se hallaron en la urna del santo, que se ponen por algún monje sacerdote entre el párpado y blanco de la niña, que por ser de algún tamaño no es posible que naturalmente pudieran sufrirle, y la retienen por espacio de una hora y aun sucede algunas veces que no sale de días enteros, y van internándose dentro la cabeza y se toca y percibe con el tacto en diversas partes de la cabeza, y las vuelven después desde sus casas los pacientes cuando sale por sí misma, y es rarísimo el que llega a los pies del santo y no halla entera curación o grande alivio, y algunos enteramente ciegos se han vuelto con vista, uno de los cuales es un religioso sacerdote que hoy vive, sacristán del convento de franciscanos de Escornalbou, arzobispado de Tarragona,[31] al cual desde la villa de Torelló, del obispado de

31. El antiguo monasterio de San Miguel de Escornalbou, cerca de la localidad de Riudecañas (Tarragona), se utilizó como castillo frontera entre las tierras cristianas y las musulmanas. Alfonso II de Aragón lo cedió en 1165 al canónigo de Tarragona Joan de Sant Boi para que construyese una capilla dedicada a san Miguel y un monasterio de canónigos regulares que se encargasen del culto. En 1198 se firmó un acuerdo entre el prior de Escornalbou y el arzobispo Ramón de Castelltersol mediante el cual el monasterio quedaba bajo la tutela del arzobispado de Tarragona, reservándose la comunidad el derecho de elegir a su propio prior hasta 1219, en qué Honorio III la reservó al arzobispo de Tarragona. Su iglesia románica fue consagrada en 1240. El monasterio nunca fue muy influyente y poco a poco fue perdiendo relevancia hasta que fue suprimido en

Vique, acompañó siendo seglar su padre a hacer una novena al santo, y en el año 1738 desde el lugar de San Lorenzo de Cerdans, en el condado de Conflent, le llevaron un loco furioso, y apenas se descubrió el remate del campanario del monasterio, quedó repentinamente sano, y se detuvo con la comitiva algunos días dando gracias al santo.

Bien se puede decir que no hay tempestad que no se deshaga apenas se saca el santo cuerpo en el pórtico y se da la bendición. Y el abad actual quedó pasmado la primera vez que fue a residir, pues fue testigo de que cayendo granizo tan espeso como lluvia, apenas se dio la bendición con el santo cuerpo, cesó momentáneamente. Los vecinos, los labradores, pastores y demás, de mucha distancia conocen cuando se saca el santo cuerpo por las tempestades, pues ven que árboles y hierbas hacen movimiento, al cual llaman acatamiento al santo, y todo es público y notorio en aquella villa y comarca. Cuando en Cataluña el año 1684 hubo generalmente la plaga de la langosta, y cuando se encaminaba así al término de Camprodón, sacaron el cuerpo del santo a la entrada del término y quedó libre todo su territorio, pasando por el aire sin hacer la menor mención. Saliendo el río llamado Riutor su álveo o amenazando inundación o daño en la villa de Camprodón, apenas se le echó la bendición con el santo cuerpo se bajó momentáneamente muchas varas, de que se acordaban algunos que vivían cuando llegó a Camprodón el actual abad, que fue en el año 1736[32] y hoy lo cuentan muchísimos por haberlo oído a sus padres y mayores.

Confirmó el Sr. Carlos V todos los privilegios y donaciones, y el papa Urbano VIII los confirmó también todos, aunque no en forma es-

1574, cuando únicamente quedaba un canónigo en Escornalbou. En 1580 fue cedido a los franciscanos recoletos y en 1686 a los observantes, que lo convirtieron en seminario de misioneros populares y para América y como tal funcionó hasta la exclaustración de 1835. En 1920 Eduardo Toda, bibliófilo y diplomático, lo adquirió y transformó para su vivienda particular, Cf. A. Pladevall, *Els monestirs catalans*, Ed. Destino, Barcelona, 1970; E. Zaragoza, *Catàleg dels monestirs catalans*, en Scripta et Documenta, vol. 55, Montserrat, 1997, 96 p. con bibliografía.

32. Se trata del abad Francisco de Copons y Copons, hermano de Agustín de Copons, segundo Marqués de Moja, y de Pedro de Copons, obispo de Gerona (1726-28) y luego arzobispo de Tarragona, natural de Vilafranca del Penedés (Barcelona) y profeso del monasterio de San Cugat del Vallès, que había sido pavorde de Berga (1705ss), vicario general y prior de Ripoll (1732-36), el cual tomó posesión del monasterio de Camprodón el 21 de marzo de 1736. Luego fue abad presidente de la Congregación Claustral Tarraconense (1737-40), visitador (1743-46) y abad de Ripoll (1743-54). Murió en Barcelona el 1 de mayo de 1754, Cf. E. Zaragoza, *Abaciologi Benedictí de la Tarraconense*, *o. c.*, p. 116 y p. 342.

pecífica sino *in genere*. El papa Paulo V concedió a la Congregación Benedictina Claustral Tarraconense una bula, que fue después confirmada por Gregorio XV, sobre el modo de proveer las iglesias unidas de nuestros monasterios,[33] y supongo que se habrá remitido al autor de esta grande e importante obra[34] y verdaderamente es digna de ser remitida y lo habían descuidado. Se puede escribir al señor abad de Ripoll que envíe copia de la que se halla auténtica en el archivo de dicho monasterio. No se remite la bula de Clemente VIII *per extensum* por ser muy difusa, pero se remite la cláusula más sustancial y expresiva de la unión de los prioratos de Santa María de Ridaura y San Juan Sasfons (les Fonts), que es del tenor siguiente: *Apostolica aucthoritate thenore presentium perpetuo unimus, annectimus, et incorporamus, itaque liceat ipsius monasterii Sancti Petri abbati Sancte Marie et Sancti Ioannis, prioratuum huiusmodi iurium et pertinentiarum quarumcumque corporalem, realem et actualem possessionem suo et monasterii Sancti Petri huiusmodi nominibus propia aucthoritate libere et absque spolii attentatorium vitio aprehendere et perpetuo retinere* (18 es de *idibus augusti* 1592).[35] Y previene el papa en dicha bula, que se deban señalar 100 libras para vicario que se pondrá para la administración de la cura, cuyas vicarías se deban proveer por *concursu per Gerundensis episcopum,* y habiéndose litigado en la S. Rota la provisión de una y otra, perdió el abad la de Ridaura y ganó las de Sasfons, fundándolo en que en la una se había hecho la erección de la vicaría y en la otra no, y en una ni en otra se hizo *saltem* de nuevo, pues antes de la unión, a más del prior, que era dignidad, sacerdotes con nombre de Domeros servían la cura, lo que no se expuso al papa por el ministro que en nombre del Rey solicitó la unión.

33. Cf. E. Zaragoza, *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense, o. c.* p. 166.

34. Esta obra a la que se alude, sería sin duda el proyecto de una *Historia General Eclesiástica de España*, que el rey había encargado a los eruditos españoles, tras la fundación en 1747 en Roma de una Academia de Historia Eclesiástica por Alfonso Clemente de Aróstegui y que pidió a la Congregación Claustral que colaborara en ella facilitando el acceso a los archivos de sus monasterios. Así lo comunicó José Carbajal y Lancaster el 22 de octubre de 1750 al abad de Galligants Bernardo Ortusáustegui, quien a su vez lo comunicó al definitorio reunido en el monasterio de Sant Cugat del Vallés, el 10 de noviembre de 1750, Cf. E. Zaragoza, *Història de la Congregació Benedictina Claustral Tarraconense, o. c.* p, 237.

35. Cf. Charles Cocquelines, *Bullarium privilegarium ac diplomatum Romanorum Pontificum amplissima collectio*, Roma 1739-62. Trae también la bula F. Monsalvatje y Fossas, “Camprodón”, en *Noticias históricas*, vol. VI, Olot, 1895, Apéndice VIII, p. 20-25.

PERE DE ROVIRA, PRIMER MESTRE PROVINCIAL DEL TEMPLE, I LA CONQUESTA DE TORTOSA (1148)

Jaume Vilaginés i Segura
historiador
jvilagin@xtec.cat

Resum:

Pere de Rovira va ser el primer mestre de l'Orde del Temple a la província de Provença i Hispània. Pere provenia d'una família de *milites* de Santa Perpètua de Mogoda (Vallès). Durant el seu mandat, amb la col·laboració del seu germà, l'orde va patir un gran impuls. Un dels moments clau del creixement de la institució va coincidir amb la campanya per la conquesta de Tortosa (1148). L'orde hi va participar militarment, sota el comandament de Pere. Prèviament, com a dirigent de la institució, havia negociat privilegis que preparaven la consolidació del Temple en les Terres de l'Ebre. Després de la conquesta, es va dedicar a l'organització de les possessions concedides pel comte, que van convertir l'orde del Temple en un baluard en el territori.

Paraules clau:

Pere de Rovira, Orde del Temple, templers, milites*, mestre provincial, província de Provença i Hispània, conquesta de Tortosa, segona croada, comanda.*

Abstract:

Pere de Rovira was the first master of the Order of Temple in the province of Provence and Hispania. Pere came from a family of knights in Santa Perpètua de Mogoda (Vallès-Spain). During his tenure, with the help of his brother, the order received a major boost. One of the key moments in the growth of the institution coincided with the campaign for the conquest of Tortosa (1148). The templars took part militarily, under the command of Peter. Previously, as leader of the institution, he had negotiated privileges that prepared the consolidation of the Temple in the Ebro valley. After the conquest, he devoted himself to organize the possessions granted by the count, which turned the Order of Temple into a bastion in the territory.

Keywords

Pere de Rovira, Order of Temple, knights templar, milites, provincial master, province of Provence and Hispania, conquest of Tortosa, second crusade, commandery.

Els orígens de Pere de Rovira

Pere de Rovira va ser el màxim dignatari de l'orde militar del Temple en el sud de França i el nordest de la Península Ibèrica, en el període de formació de l'organització. Va exercir el càrrec molt de temps, gairebé dues dècades (1142-1158), i en l'exercici del seu mandat l'orde del Temple va tenir un gran creixement. Especialment important va ser la participació dels templers en l'expansió dels comtats catalans cap a les terres del sud i l'oest de l'actual Catalunya. La campanya per la conquesta de Tortosa i les terres de l'Ebre va ser un moment culminant d'aquest procés d'expansió. En ella, Pere de Rovira va tenir un paper important, dirigint les tropes del Temple i organitzant les possessions obtingudes, un cop acabada la campanya.

Pere de Rovira era el fill segon d'una família de cavallers (*milites*) de l'indret de la Rovira. La Rovira era un topònim de Santa Perpètua de

Mogoda, població de la vall de la riera de Caldes en el centre de la comarca natural del Vallès (fig. 1). El topònim actualment ha desaparegut, de la mateixa manera que qualsevol resta arqueològica.[1] Allà hi havia un nucli on residia a començaments del segle XII la família Rovira, en una *domus*: una casa fortificada (*fortedam*), on hi havia una torre militar (*munitionem*) i els habitatges familiars.[2] A la Rovira hi vivien altres famílies, però els Rovira eren la més destacable i una de les tres nissagues de *milites* de la parròquia de Santa Perpètua de Mogoda. Les altres dues eran els Mogoda, que residien en l'indret on actualment hi

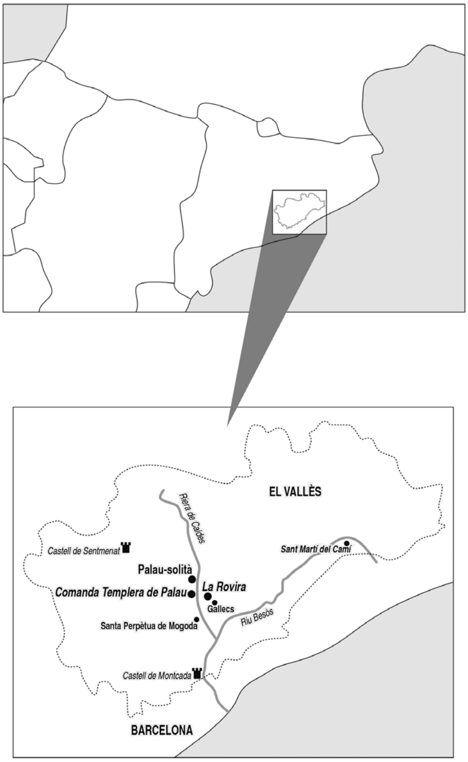

Figura 1. Mapa de situació del Vallès en època medieval.

1. Vegeu la situació del topònim de la Rovira en relació amb la parròquia medieval de Santa Perpètua de Mogoda en la figura 2. Sobre la ublicació del topònim: Jaume Vilaginés, *Cavallers, pagesos i templers. Santa Perpètua de Mogoda a l'edat mitjana (segles X-XIII)*, Barcelona 2007, pp. 59-67.

2. Josep Ma. Salrach - Gaspar Feliu (dir), *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona. De Ramon Borrell a Ramon Berenguer I.* Vol. III, Barcelona 1999, doc. 879 (1075) i Pere Puig - Vicenç Ruíz, - Joan Soler (ed.), *Diplomatari de Sant Pere i Santa Maria d'Ègara Terrassa, 958-1207,* Barcelona 2001, doc. 90 (1100).

ha el barri conegut amb el mateix nom, i els Canalies, que habitaven en l'actual Torreferrussa, on encara queden restes de la torre militar que formava part de la *domus* de Canalies. A Santiga, que era una parròquia independent, hi residia una quarta nissaga de *milites* en una domus que l'arqueologia l'ubica adjacent a l'edifici romànic de la capella de Santa Maria.[3]

D'on procedia la famíla dels Rovira?

En el segle XI, Ricolf de *Villa Litoris*, era un potentat vinculat personalment amb Ramon Guillem de Montcada i el monestir de Sant Cugat[4] (fig. 2). Tenia la seva residència a Vilatzir, actual Torre de Malla (Parets del Vallès). Quan va testar va cedir la part més important dels

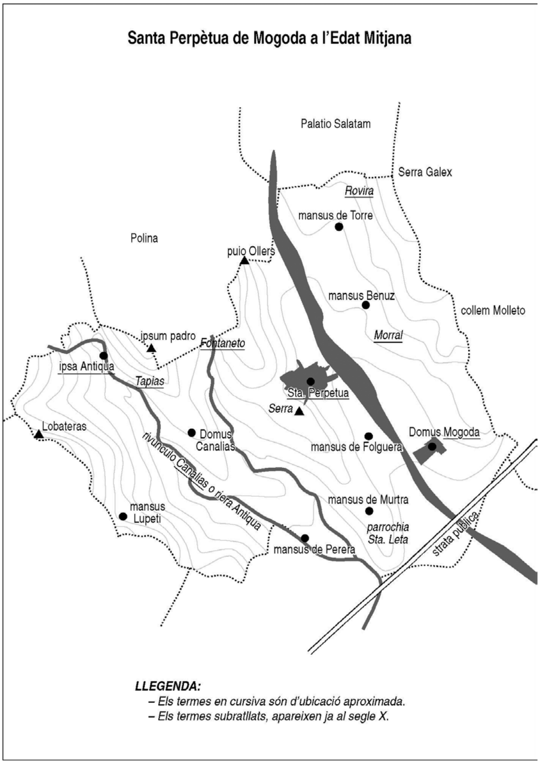

Figura 2.Plànol de Santa Perpètua en època medieval (segles XI a XIII).

3. Jaume VILAGINÉS, *Cavallers, pagesos i templers*, pp. 74-81.
4. Jaume VILAGINÉS, «De la *domus* de Vilatzir a la Torre de Malla. Un centre de poder senyorial en el Vallès a l'edat mitjana»: *Notes* 35 (2020) 9-35.

seus dominis al seu fill primogènit, Guiu Ricolf.[5] Però, una part del seu patrimoni la va deixar als seus fills menors. Així doncs, el territori de Canalies va anar a parar en mans de Miró i les possessions de la Rovira van ser per a Atares. A Canalies sabem que hi havia un domini important que a finals del segle X, Mel·lo, l'esposa del senyor del lloc, va donar al monestir de Sant Cugat, quan va decidir marxar de pelegrinatge.[6] Després de la donació, el domini de Canalies devia incorporar-se a les possessions que Sant Cugat va deixar en mans de Ricolf, senyor de Vilatzir. El monestir vallesà esmentava l'església de Sant Aciscle de Vilatzir com el centre d'un domini important, en les confirmacions papals de les possessions del monestir vallesà.[7]

Atares devia començar una nissaga que amb el temps va fortificar el seu lloc de residència i es va armar, com moltes famílies que destacaven socialment en els comtats catalans a la segona meitat del segle XI i en el segle XII.[8] Es feien anomenar *milites* (literalment soldats), perquè assumien una funció militar en la societat. Tota Europa occidental en aquella època va veure l'emergència de famílies amb pretensions semblants.[9] Vivien del treball i de les rendes de famílies de pagesos. També, procuraven apropiar-se de tributs d'origen eclesiàstic, alguns antics, altres recent creats; o en van generar de nous, molt sovint a partir de l'extorsió (*usaticos, fortias, toltias*).[10] Els *milites* de Santa Perpètua eren els caps visibles de la societat de la parròquia. Els veiem presidint la comunitat en un document del segle XII. En ell observem la comunitat (els caps familiars) disposada a cedir el delme de les seves terres a la parròquia.

5. Carme Batlle – Josep Baucells - Àngel Fàbrega – Josep Hernando - Manuel Riu, *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la catedral de Barcelona. Segle XI.* Vol. I. Barcelona 2006, doc. 469 (1031) i Josep Rius, *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*. Vol. II. Barcelona 1945-1981, doc.572 (1044).

6. Josep Rius, *Cartulario.* Vol. I. doc. 377 (1002).

7. Josep Rius, *Cartulario.* Vol. II. doc. 774 (1098).

8. Pierre Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera. Creixement econòmic i adveniment del feudalisme a Catalunya, de mitjan segle XI al final del segle XI.* Vol. II. Barcelona 1981 i Henri Dolset, *Frontière et pouvoir en Catalogne médiévale. L'aristocratie dans l'ouest du comté de Barcelona (début du Xe-milieu au XIIe siècle).* 3 Vols. Toulouse 2004.

9. Thomas N. Bisson, *La crisis del siglo XII,* Barcelona 2010.

10. Jaume Vilaginés, *El paisatge, la societat i l'alimentació al Vallès Oriental (segles XI-XII),* Barcelona 2001, Thomas N. Bisson, Th. *Tormented voices. Power, crisis and humanity in rural Catalonia. 1140-1200,* Cambridge (USA), London (UK) 1998 i Pierre Bonnassie, *Catalunya mil anys enrera.* Vol. II.

Berenguer de Rovira apareix com un dels personatges destacats en l'acte.[11]

Els antecessors familiars de Berenguer de Rovira van ser el seu avi, Berenguer Guillem, que va testar l'any 1075[12] i el fill d'aquest, Ramon Berenguer, pare de Berenguer, que va fer testament poc abans de l'any 1100 quan va decidir marxar en una expedició.[13] El testament es dictava quan hi havia perill de mort o quan s'emprenia un viatge llarg. Una expedició militar podia ser un motiu més que justificat per testar. Ramon Berenguer no va tornar i es va redactar l'adveració testamental, com marcava la llei, quan es produïa la mort. Sabem que l'hereu era Berenguer, el qual rebia la part més important del domini familiar. Ermessenda, l'esposa de Ramon Berenguer (fig. 3), rebia possessions disperses a Caldes, a Palau, a Santa Perpètua i a Martorelles, que compartiria amb el fill que estava en camí quan va morir el seu marit. El fill probablement no havia nascut encara quan es va redactar el testament, perquè l'escrivà va deixar un espai per escriure el nom, encara desconegut, del nadó. La criatura devia de ser Pere de Rovira.

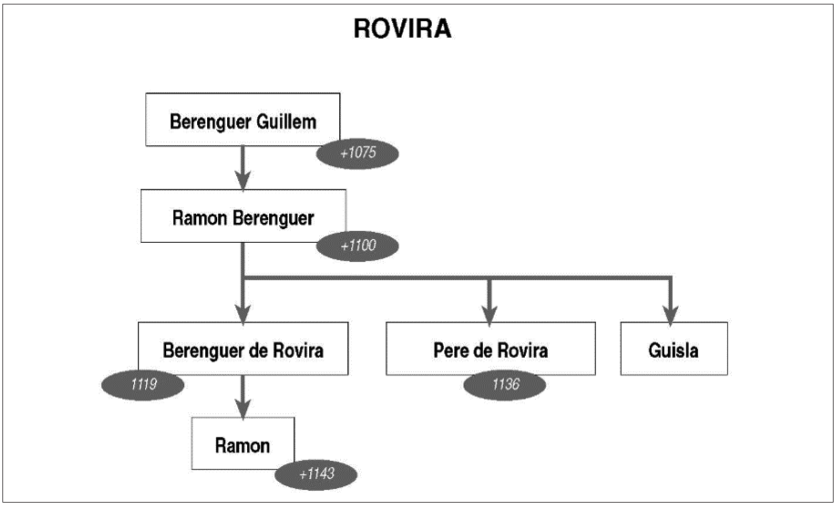

Figura 3. Genealogia dels Rovira. Les dates amb creus indiquen la data de la mort; les altres dates indiquen el primer any en què apareix el personatge en la documentació.

11. Pere PUIG, *Diplomatari*, doc.124 (1137).

12. Josep Ma. SALRACH, *Els pergamins*, doc. 879 (1075).

13. Pere PUIG, *Diplomatari*, doc. 90 (1100). L'any 1101 es va posar en marxa una croada cap a Terra Santa: James. L. CATE, *The crusade of 1101*, en *History of crusades*. A cura de Marshall W. Baldwin. Vol. I. Madison-Wisconsin 1969, 342-367.

Una terra de templers

L'orde de la milícia del Temple de Salomó es va crear a Jerusalem (1120). El van fundar un grup de cavallers que van romandre a Terra Santa després de la primera croada amb la pretensió de defensar els pelegrins que acudien als Llocs Sants i col·laborar amb els estats cristians recentment fundats.[14] La presa de Jerusalem (1099) va ser el moment culminant de la conquesta cristiana. En els territoris ocupats els croats van crear diversos estats on traslladaren el model feudal d'organització de la societat. Els ordes militars i especialment els templers van ser un contingent armat que va col·laborar decisivament en la defensa d'uns territoris cristians amenaçats contínuament.[15] Els ordes militars eren constitutivament ordes religiosos. Això vol dir que seguien una regla i feien uns vots, com els monjos, però es comprometien a lluitar contra l'enemic infidel. Participaven així en la idea que hi havia darrera del concepte de croada: la violència practicada en defensa de la religió tenia el mateix valor que la vida dedicada a l'oració que practicava el monjo.[16]

L'orde del Temple necessitava recursos econòmics i de personal per sostenir un exèrcit permanent a Orient. Per això, el fundador, Hug de Payens, i alguns frares es van dedicar a buscar donatius i col·laboradors a Occident. En els comtats catalans van tenir ràpida acollida; primer de tot, en les altes instàncies. Els comtes i els magnats van rebre la institució amb entusiasme i devoció.[17] Sembla que el comte de Barcelona Ramon Berenguer III va morir amb els hàbits de l'orde.[18] En tots cas, el paper convincent dels primers templers missioners (Hug Rigaud i Arnau de Bedoç),[19] es va afegir als interessos polítics dels comtes de Bar-

14. Alain Demurger, *Les templiers. Une chevalerie chrétienne* i Malcom Barber, *The new knighthood. A history of the order of the Temple,* Cambridge 2000.

15. Jean Flori, *Las cruzadas,* Granada 2010, pp. 68-72.

16. Alain Demurger, *Les templiers. Une chevalerie,* pp. 32-66 i Jean Flori, *Guerra santa, jihad, cruzada: violencia y religión en el cristianismo y el islam.* Granada 2004.

17. Josep Ma. Sans i Travé, *Els templers catalans, de la rosa a la creu,* Lleida 1996, pp. 73-98.

18. La implicació del comte Ramon Berenguer III amb l'orde i el seu testament ha estat estudiat per Josep Ma. Sans i Travé, «Alguns aspectes de l'establiment dels templers a Catalunya: Barberà»: *Quaderns d'Història Tarraconense* 1 (1977) 9-58.

19. Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», en *El Vallès: de l'edat mitjana a la moderna. Recull de ponències del Vè curs d'Història del Vallès. Octubre-novembre de 2018,* Sabadell 2019, 193-219.

celona, que coincidien amb l'esperit renovador de l'Església, difós pel Papa i algunes institucions eclesiàstiques, com Sant Ruf d'Avinyó.[20] Els aires renovadors del moviment reformista en l'església donaven suport a la idea de croada contra els estats islàmics peninsulars i potenciaven el Temple com un excel·lent instrument per triomfar en els objectius expansionistes.[21]

De Sant Martí del Camí a Palau

Arnau de Bedoç i altres frares dirigents es movien en una zona geogràfica molt àmplia que aleshores estava en gran part unida per raons polítiques (majoritàriament sota el control o la influència del comte de Barcelona) i per raons culturals (llengües molt semblants, vincles eclesiàstics i influència de l'aire de renovació eclesiàstic provinent de la Provença).[22] Aquesta àrea estava formada per un arc territorial que anava des de la Provença, a l'est, incloïa els comtats catalans i arribava als regnes de Castella i Lleó, a l'oest.[23] Tota aquesta zona va ser gestionada pels templers com un tot, en l'anomenada província de Provença i Hispània, de la qual Pere de Rovira va ser el primer màxim dirigent, el mestre provincial.[24] La idea dels dirigents templers de la zona era organitzar una xarxa de cases convents, anomenades comandes, on els frares templers es preparaven per a la guerra i aconseguien els recursos que es necessitaven a Orient.[25] Les comandes del Llenguadoc i de la Provença

20. Sylvain GOUGUENGHEIM, *La réforme grégorienne. De la lutte pour le sacré à la sécularisation du monde.* París 2017 i Josep Ma. MARTÍ, *Oleguer, servent de les esglésies de Barcelona i Tarragona,* Barcelona 2003.

21. Paul KEHR, *El papat i el principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó,* Barcelona 1931 i Damien CARRAZ, *L'ordre du Temple dans la basse vallée du Rhône (1124-1312),* Lyon 2020, pp. 125-173.

22. Jordi FERNÁNDEZ-CUADRENCH, «L'Estat que no va ser: catalans i occitans entre els segles VIII i XIII, A propòsit del vuitè centenari de la batalla de Muret»: *Butlletí de la Societat catalana d'estudis històrics* 25 (2014) 47-85 i Martí AURELL, «L'expansion catalane en Provence au XIIe siècle»: *Estudi General* 5-6, Girona, (1985) 175-197.

23. Josep Ma. SANS I TRAVÉ, *Arnau de Torroja: un català mestre major de l'orde del Temple (1118/1120?-1184). Discurs llegit el dia 19 de desembre de 2006 en l'acte de recepció pública a la Reial acadèmia de Bones Lletres de Barcelona,* Barcelona 2006, pp. 52-54.

24. Alan J. FOREY, A. J. *The templars in the Corona de Aragón,* Oxford 1973, pp. 87-92 i Jaume VILAGINÉS, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple», 193-219.

25. Anthony LUTTRELL, «Los orígenes de la encomienda templaria en el Occidente latino» dins: *Actes de les Jornades internacionals d'estudi sobre els orígens i l'expan-*

van dedicar-se a acumular recursos que s'enviaven des dels ports de la zona, especialment el de Marsella.[26] En canvi, sembla que les comandes del sud dels Pirineus van anar més enfocades a reunir forces humanes i materials per l'expansió cap al sud. Per altra banda, els comtes barcelonins ja des d'un primer moment van cedir als templers castells en la frontera (Granyena, Barberà, Montsó, entre d'altres), adjudicant-los una funció militar activa en la frontera amb els territoris musulmans.[27] Després de la conquesta de la Catalunya nova, el Temple va rebre fortificacions que tenien un paper destacat en la defensa del nou territori, l'exemple més representatiu de les quals va ser la fortalesa de Miravet.[28] En aquests castells, com en general a la península Ibèrica, es van crear un altre un tipus de comanda, de caire militar, que tanta semblança tenia amb les que templers i hospitalers posseïen a Orient.

Tot i que els comtes van concedir castells estratègics en la frontera (Granyena i Barberà)[29], l'intent de crear una primera comunitat conventual templera es va fer en el Vallès, en el terme de Collsabadell, en l'església desapareguda de Sant Martí del Camí, en la ruta del camí de França.[30] Va ser un donatiu dels germans Bernat i Pere Bertran de

sió de l'orde del Temple a la Corona d'Aragó (1120-1200). Tortosa, 7, 8 i 9 de maig de 2004. A cura de Josep Ma. Sans i Travé i Josep Serrano, Tarragona 2010, 55-68, Alain Demurger, *Les templiers. Une chevalerie chrétienne*, pp. 153 i 154 i, per a Catalunya, Josep Ma. Sans i Travé, *Els templers catalans,* pp. 106-149.

26. Damien Carraz, *L'ordre du Temple dans la basse vallée du Rhône*, p. 451.

27. Josep Ma. Sans i Travé, *Els templers catalans,* pp. 73-86.

28. Joan Fuguet, «Miravet, un gran castell templer»: *Miscel·lània del CERE (Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre)* 27 (2017) 297-331 i Laureà Pagarolas, «Les cases del Temple de Tortosa i Miravet: creació i primers anys» en *Actes de les Jornades internacionals d'estudi sobre els orígens i l'expansió de l'orde del Temple a la Corona d'Aragó (1120-1200). Tortosa, 7, 8 i 9 de maig de 2004*. A cura de Josep Ma. Sans i Travé i Josep Serrano, Tarragona 2010, 135-148.

29. La donació del castell de Granyena és en Marquis d'Albon, *Cartulaire général de l'Ordre du Temple. 1119?-1150*, París 1913, doc. 33 (1131). La datació és una correcció de J. Ma. Sans i Travé, «Alguns aspectes de l'establiment dels templers a Catalunya: Barberà», p. 16, nota 25. La donació del castell de Barberà, per part d'Ermengol VI d'Urgell, és en Ignasi Baiges - Gaspar Feliu – Josep Ma. Salrach, (dir) *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV.* Vol. III, Barcelona 2010, doc. 652 (1132). La donació de Barberà per part de Ramon Berenguer IV és en Ignasi Baiges, I. *Els pergamins*, Vol. III, doc. 655 (1133).

30. Jaume Vilaginés, «Els orígens dels templers a Barcelona i el Vallès» en *Actes de les Jornades internacionals d'estudi sobre els orígens i l'expansió de l'orde del Temple a la Corona d'Aragó (1120-1200). Tortosa, 7, 8 i 9 de maig de 2004*. A cura de Josep Ma Sans i Travé i Josep Serrano, Tarragona 2010, 105-133.

Belloc, al qual es van afegir altres cessions de nobles de la zona.[31] Però, l'intent no va quallar i la comunitat es va traslladar definitivament a Palau-Solità, a l'indret de Palau (actual masia de Santa Margarida), on encara es poden veure les restes del mur i de la capella.[32] El motiu del trasllat es pot trobar en l'interès cap al Temple de la dinastia dels Palau, que residia on després es va instal·lar la comanda, vinculats feudatàriament amb els Montcada, a la vegada també grans partidaris dels templers.[33] Pere de Palau va donar en testament al Temple la seva casa senyorial de Palau, que contenia una església.[34] Les instal·lacions fortificades del lloc segurament van ser un motiu important per al canvi de residència de la comanda. L'església va canviar l'advocació i es va dedicar al Sant Sepulcre.[35] Amb l'orde del Sant Sepulcre els templers en els seus inicis hi van tenir una forta relació;[36] per altra banda, la dedicació al Sant Sepulcre recordava l'objectiu últim al qual adreçaven el seu esforç i oracions.[37] L'espai de la comanda, un lloc fortificat on hi havia moviment de cavalls i activitat militar, explica el nom amb el qual s'anomenava la comanda, la cavalleria.[38] L'indret probablement devia

31. Ignasi Baiges, *Els pergamins.* Vol. III, doc. 707 (1135). Sobre altres donacions a la zona: Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», 193-219.

32. Jaume Vilaginés, J. «Els orígens dels templers a Barcelona i el Vallès», 105-133 i Natàlia Boya - Núria Oms – Marta Urbiola – Jordi Morera, - Daniel Gutiérrez, «Darreres intervencions a Santa Magdalena. Palausolità i Plegamans. 2001-2003» en *Actes de les Jornades internacionals d'estudi sobre els orígens i l'expansió de l'orde del Temple a la Corona d'Aragó (1120-1200). Tortosa, 7, 8 i 9 de maig de 2004.* A cura de Josep Ma. Sans i Travé i Josep Serrano, Tarragona 2010, 487-505.

33. Jaume Vilaginés, J. «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», 193-219 i John C. Shideler, *Els Montcada. Una família de nobles catalans a l'edat mitjana (1000-1230),* Barcelona 1987.

34. Ignasi Baiges, *Els pergamins.* Vol. III, doc. 689 (1135). La descripció de la residència de Pere de Palau la trobem en el testament del seu pare, Ramon Miró de Palau: Ignasi Baiges, *Els pergamins*. Vol. II, doc. 578 (1126).

35. Jesús Alturo, *L'arxiu antic de Santa Anna de Barcelona del 942 al 1200 (aproximació històrico-lingüística)*. Vol. II. Barcelona 1985, doc. 223 (1138).

36. Francesco Tommasi, «*Pauperes commilitones Christi*. Aspetti e problemi delle origine gerosolimitane» en *«Militia Christi» e crociata nei secoli XI-XII. Atti della undecima settimana internazionale di studi. Mendola, 28 agosto-1 settembre, 1989. Miscellanea del centro di studi medievali* 13, Milà, (1992) 443-475.

37. Nikolas Jaspert, «*Capta est Dertosa clavis Christianorum*: Tortosa and the Crusades» en *The Second Crusade: Scope and Consequences.* A cura de Jonathan Phillips i Martin Hoch, Manchester 2001, 90–100.

38. «*concedo ad ipsam Kavalleriam Templi ipsum meum cavallum meliorem et meas armas et corpus meum ad sepeliendum in cimiterio*»: Jesús Alturo, *L'arxiu antic de Santa Anna*. Vol. II, doc. 223 (1138).

generar la impressió entre la gent de la rodalia que es trobaven davant d'una caserna, més que no pas enfront d'un convent de monjos. Des de Palau, els templers van organitzar un domini senyorial ampli, que abastava des de possessions dominicals i tinences, com passava a Parets,[39] fins a drets sobre rendes, com ho era el cobrament del lloçol de Palausolità, que coneixem per un inventari datable d'inicis del segle XIII.[40] Les comandes templeres es van convertir en eficients organitzacions que invertien els guanys obtinguts dels rendiments de les terres en l'adquisició de més patrimoni i, a més a més, ampliaven la seva riquesa amb nombroses donacions.[41] A Barcelona es va crear una comanda urbana, a partir de donacions molt primerenques, i amb el temps va absorbir la comanda de Palau.[42] L'orde també es va dedicar al préstec, a petita i a gran escala. L'eficiència en la gestió va portar a alguns frares a gestionar els comptes dels sobirans. Els templers de Barcelona van ser prestadors dels comtes-reis i el templer Ramon Batalla va ser administrador reial.[43]

Fidels vassalls i abnegats frares

Els Rovira eren fidels vassalls dels Palau i, com que ho eren d'aquests, també dels Montcada.[44] Guillem Ramon, el gran senescal, seguint el seu senyor, el comte Ramon Berenguer IV, es va comprometre a passar un any a Granyena (fig. 4). La seva col·laboració amb el Temple es pot considerar com en qualitat de *frater in terminus*, és a dir com a frare temporal;[45] en

39. Ignasi Baiges, *Els pergamins*. Vol. III, docs. 783 (1141), 791 (1141) i 792 (1141).

40. «*Hec est memòria de illis quod debent fabricare in fabrica milicia palacii*»: Arxiu de la Corona d'Aragó, pergamins extrainventari, 365,3516 (sense data).

41. *La Commanderie: institution des Ordres militaires dans l'Occident médiéval.* A cura d'Anthony Luttrell, París, 2002.

42. Jaume Vilaginés, J. «Els orígens dels templers a Barcelona i el Vallès», 105-133 i Joan Fuguet - Carme Plaza, «L'Ordre du Temple dans la Couronne d'Aragon: aspectes topographiques et archéologiques. Le cas de Tortosa et Barcelonne» en *Les ordres militaires dans la ville médiévale (1100-1350).* A cura de Damien Carraz, Clermont-Ferrand 2014, 239-256.

43. Thomas N. Bisson, *Fiscal accounts of Catalonia under the early Counts-Kings (1151-1213)*. Vol. I. Berkeley-Los Angeles 1984, pp. 81-83 i pp. 142-150, Josep Ma. Sans i Travé, *Els templers catalans*, pp. 229-234 i Jaume Vilaginés, «Els orígens dels templers a Barcelona i el Vallès», 105-133.

44. John C. Shideler, *Els Montcada. Una família de nobles catalans* i Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira, un templer del Vallès» en *La gent i el paisatge. Estudis sobre el Vallès* medieval, Barcelona 2006, 265-280.

45. «*Promitit se Guillelmus Raimundi senescale et frater eius Oto stare in servivió*

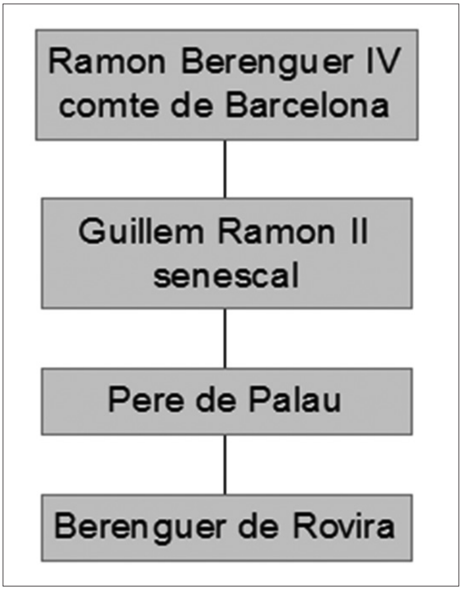

Figura 4. Esquema de la relació vassallàtica dels Rovira

acabat, es comprometia a donar el seu cavall i les armes i es va comprometre a mantenir allà un cavaller. Pere de Palau va seguir el seu senyor, com a devot del Temple, donant el seu patrimoni quan va morir.[46] Així doncs, d'una forma natural, l'atracció pel Temple va arribar als Rovira. Per una qüestió de fidelitat, els vassalls assumien fervorosament els interessos dels seus senyors i, a través dels vincles personals, el Temple va aconseguir adeptes entre les classes inferiors de la petita noblesa.[47]

Berenguer de Rovira, el germà de Pere, és un exemple de com un significat personatge en el microcosmos social de la petita noblesa comarcal va abandonar-ho tot per esdevenir frare templer.[48] Primer va in-

---

Dei in ipsa cavalleria de Graniana uno anno»: Ignasi Baiges, *El diplomatari*. Vol. III, doc. 671 (1134). Sobre la condició de *miles ad terminum*: Jochen Schenk, *Templar families. Landowning families and the order of the Temple in France, c. 1120-1307*, Cambridge 2012, pp. 70-74.

46. Ignasi Baiges, *El diplomatari*. Vol. III, doc. 689 (1135).

47. Sobre la influència dels models culturals de l'alta cap a la baixa noblesa: George Duby, «La vulgarización de los modelos culturales en la sociedad feudal» en *Hombres y estructuras de la Edad Media*, Madrid 1978, 198-208. La implicació de la petita noblesa provençal amb el Temple l'ha estudiat Damien Carraz *L'ordre du Temple dans la basse vallée du Rhône,* pp. 115-118.

48. Jaume Vilaginés, *Cavallers, pagesos i templers*, pp. 132-136.

troduir-se en l'orde com a frare ocasional i probablement va estimular el canvi de localització de la comanda, de Sant Martí del Camí (Collsabadell) a Palau (Palau-solità). Estava casat, tenia patrimoni i certa influència social quan va decidir entrar a l'orde. En estar casat, no podia tenir l'estatus d'un frare ordinari; no obstant això, va arribar a tenir una carrera destacable dintre de l'organització. Va gestionar el centre neuràlgic de la província, la comanda llanguedociana de Douzens, en l'època en què el seu germà petit era el màxim dirigent provincial.[49] Berenguer va assumir la humilitat monàstica i va esdevenir un fidel col·laborador del seu germà menor. A casa, la seva esposa, com una vídua resignada i devota, va donar els seus drets sobre el patrimoni de la Rovira al Temple i, quan va morir el seu fill, en acció militar, la totalitat del patrimoni familiar va passar al Temple. Es produïa el que s'ha anomenat «suïcidi dinàstic».[50] Guanyava la família eclesiàstica, enfront de la biològica.

Una carrera fulgurant i exitosa

Pere de Rovira apareix en la documentació quan havien passat trenta anys des del testament del seu pare, moment en què ell estava a punt de néixer o acabava d'haver nascut.[51] En un primer moment, el veiem acompanyant el seu germà gran, Berenguer, en actes jurídics, propis dels membres de l'aristocràcia local i comarcal; com a testimonis de testaments i de compra-vendes.[52] Berenguer va ser vassall de Ramon Miró de Palau i del fill d'aquest, Pere de Palau. La proximitat amb els seus senyors s'evidencia quan va ser testimoni en la confirmació que el senescal Guillem Ramon va fer del llegat testamentari de Pere de Palau

49. Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», pp. 193-219.

50. Alexander Murray, *Reason and society in the middle ages*, Oxford 1978, pp. 346 i 347, Damien Carraz, «Le monachisme militaire, un laboratoire de la sociogenèse des èlites laïques dans l'occident médiéval?» dins: *Élites et ordres militaires au moyen âge. Rencontre autour d'Alain Demurger*. A cura de Phillipe Josserand, Luis F. Oliveira i Damien Carraz, Madrid 2015, pàg. 53 i Jochen Schenk, *Templar families*, p. 130.

51. El testament de Ramon Berenguer (pare de Pere de Rovira) és de 1100: Pere Puig, *Diplomatari*, doc. 90. El primer cop que Pere apareix en un acte documental és de 1136: Ignasi Baiges, *Els pergamins*. Vol. III, doc. 711 (1136).

52. Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'Orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», pp. 197-199.

al Temple, l'any 1135, i del testament de la filla de Ramon Miró, Sança, l'any 1136[53]. També, Berenguer va vincular-se amb el Temple i va ser frare en la comunitat de Sant Martí del Camí;[54] però, poc després el veiem un altre cop en la seva tasca de cap familiar dels Rovira, participant en diversos actes jurídics d'altres *milites* de la zona. Finalment, va decidir dedicar la seva vida plenament al Temple i, com era habitual en aquests casos, va fer testament l'any 1140.[55] En aquesta data, Pere de Rovira, el seu germà, ja era frare templer. Probablement, la proximitat de Berenguer amb els dirigents de l'orde que trobem en la comarca, Arnau de Bedoç i Ramon Gausbert (fig. 5), havia introduït Pere de Rovira en el camí de l'orde. Arnau de Bedoç i Ramon Gausbert apareixen entre 1135 i 1138 en el Vallès actuant com a batlles (*baiulus*), un terme que denotava un cert lideratge amb atribucions de gestió recaptatòria sobre

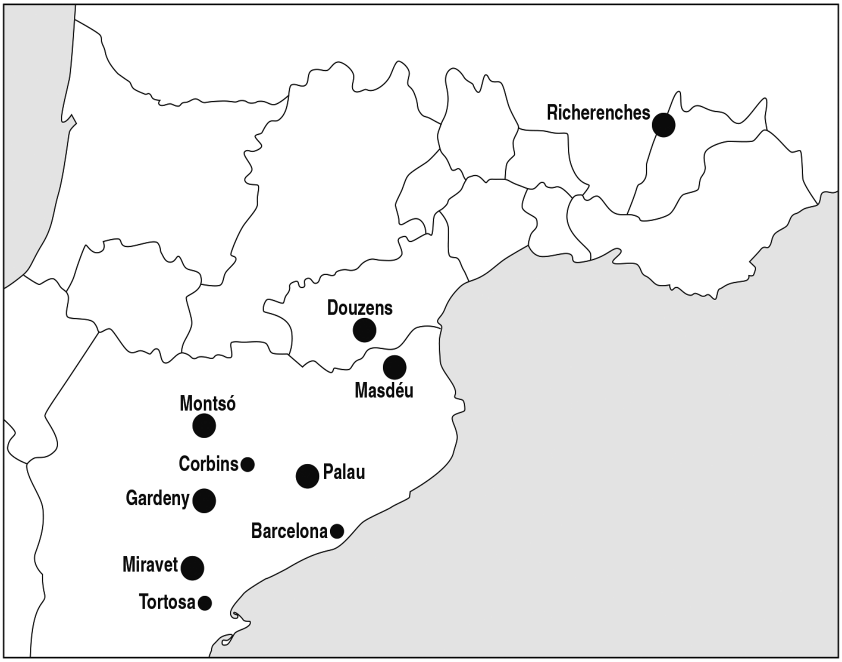

Figura 5. Mapa de comandes templeres de la província d'Hispània i Provença que s'esmenten en l'article.

53. Ignasi BAIGES, *Els pergamins*. Vol. III, doc. 691 (1135) i Ignasi BAIGES, *Els pergamins*. Vol. III, doc. 711 (1136).
54. Jaume VILAGINÉS, *Cavallers, pagesos i templers*, pp. 132-134.
55. Ignasi BAIGES, *Els pergamins*. Vol. III, doc. 779 (1140).

un territori.[56] Arnau i Gausbert, en el seu paper de batlles també exercien de dirigents del grup de frares de la comunitat constituïda a Sant Martí del Camí, que era una comanda en potència, donat que disposava de les instal.lacions adequades per acollir una vida religiosa en comú; però alhora com a batlles també exercien la seva autoritat sobre un espai geogràfic relativament ampli on actuaven com a administradors de les donacions que ells mateixos estimulaven. Arnau de Bedoç i Ramon Gausbert construïren en la zona del Vallès i Osona una xarxa de complicitats i formaren un patrimoni que foren la base de la milícia templera en el nucli de la Catalunya comtal.[57]

Arnau de Bedoç, l'any 1138, va deixar el Vallès i es va dirigir a Douzens (Llenguadoc) i des d'allà va viatjar a la Provença.[58] La comanda de Douzens era en aquell moment una comanda consolidada i el centre més important de l'orde en el territori que més endavant va esdevenir la província templera del sud de França i del nordest de la Península Ibèrica.[59] Probablement el va acompanyar Pere de Rovira. A Douzens, Pere apareix l'any 1139 com a frare templer.[60] Però, poc després, el veiem un altre cop al Vallès, ja com a mestre de Palau.[61] El terme mestre era molt nou i, en endavant, va identificar el dirigent d'una comanda.[62] La co-

56. La batllia més endavant va ser una subdivisió territorial: Alain Demurger, *Les templiers. Une chevalerie chrétienne,* p. 149. «*Raimundi Gauceberti eiusdem miliciae fratris et baiuli..»:* Ignasi Baiges, *Els pergamins.* Vol. III, doc. 697 (1135). «*Arnalli de Bidociis, fratris et baiuli militum militiaTempli..»*: Ignasi Baiges*, Els pergamins*. Vol. III, doc. 716 (1136).

57. Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'Orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», p. 212, nota 24 i Jaume Vilaginés, «Els orígens dels templers a Barcelona i el Vallès», pp. 108 i 109.

58. El març de 1138, Arnau de Bedoç va rebre una donació en nom del Temple: Ignasi Baiges, *Els pergamins*. Vol. III, doc. 736 (1138). Després, el maig del mateix any, el veiem a Douzens: Pierre Gérard - Elisabeth Magnou-Nortier, *Cartulaires des templiers de Douzens*, París 1965, doc. A202 (1138) i doc. A124 (1138).

59. Malcom Barber, «The templar preceptory of Douzens (Aude) in the twelfth century» en *The world of Eleanor of Aquitaine. Literature and society in southern France between the eleventh and thirteenth* centuries. A cura de Marcus Bull i Catherine Léglu, Woodbridge (UK) 2005, 37-55 i Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», 193-219.

60. Pierre Gérard, *Cartulaires de Douzens*, doc. B10 (1139) i doc. A45 (1139).

61. Ignasi Baiges, *Els pergamins*. Vol. III, doc. 763 (1140): «*Guilie et filiis meis vinditores sumus ad ipsa milicia Templi et ad ipsam suam kavalleriam et suis fratribus id sunt Petrum magister de Ruira eiusdem loci de Palacii et Raimundum Iaudcperti et Raimundi Arnalli et Poncium sacer et Arnallum et Iohannem.. peciam I vinee ad ipsum planum..*».

62. Josep Ma. Sans i Travé, *Els templers catalans,* p. 106 i Jaume Vilaginés, «Els orígens dels templers a Barcelona i el Vallès», p. 115.

manda de Palau apareix l'any 1140 com una entitat en ple funcionament amb un comanador, patrimoni, una comunitat, un espai fortificat, una església i un cementiri.[63] L'orde havia consolidat una comanda potent en una zona pròspera, amb un bon suport econòmic i espiritual. Palau no estava gaire lluny de Barcelona on el bisbe i el comte tenien els ulls posats en l'expansió militar i espiritual cap al sud.

La carrera de Pere va ser fulgurant. El veiem vinculat a l'orde com a frare a Douzens i en qüestió de dos anys ja el trobem com a mestre de Palau. També, de manera ràpida, Pere assoleix el càrrec de mestre provincial, poc després de la desaparició documental d'Arnau de Bedoç, quan aquest es trobava a la Provença.[64] Arnau havia exercit *de facto* la direcció dels territoris de la província, primer com a col.laborador d'Hug Rigaud, el seu antecessor, després com a dirigent preeminent.[65] Va ajudar a fundar i consolidar les comandes de Richerenches i Roaix a la Provença,[66] després les de Douzens[67] i Masdéu,[68] a la vessant nord dels Pirineus, i ja hem vist que va ajudar a crear una comunitat en el Vallès, que es va instal.lar definitivament a Palau. Probablement, Arnau va ser el mentor de Pere. Devia veure en ell unes determinades qualitats que després amb el pas del temps van evidenciar-se. Però, també Arnau

63. Sobre l'aspecte de la comanda de Palau vegeu Joan FUGUET, *L'arquitectura dels templers a Catalunya*, Barcelona 1995, pp. 282-285 i Jaume VILAGINÉS, «Els orígens dels templers a Barcelona i el Vallès», pp. 114 i 115. Un estudi arqueològic exhaustiu es troba a Natàlia BOYA «Darreres intervencions a Santa Magdalena», 487-505. Segons el testament de Ramon Miró de Palau (Ignasi BAIGES, *Els pergamins*. Vol. III, Doc. 578;1126), el recinte fortificat (*forteza)* de Palau tenia una església (Sant Joan de Palau) i un molí adjacent. La *forteza* probablement incloïa el mur que encara avui dia es pot observar; com també encara es conserva part de la petita església. Segurament, l'església de Sant Joan era la que tenia el cementiri del Temple on volia ser enterrat Bernat Guillem de Santa Coloma, segons consta en el seu testament (Jesús ALTURO, *L'axiu antic de Santa Anna*, doc. 223; 1138). No seria descartable pensar que els templers van canviar-li l'advocació, per la del Sant Sepulcre, que és la que apareix en el mateix document.

64. Marquis d'ALBON, *Cartulaire général,* doc. 182 (1139).

65. Jaume VILAGINÉS, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», 193-219.

66. Damien CARRAZ, *L'ordre du Temple dans la basse vallée du Rhône.*

67. Malcom BARBER, «The templar preceptory of Douzens» i Pierre GÉRARD, *Cartulaires des templiers de Douzens.*

68. Rodrigue TRETON, *Diplomatari de Masdéu*, 5 vols., Barcelona 2010 i Robert VINAS, «La fundació de la casa de Masdéu i la seva evolució fins al final del segle XII» en *Actes de les Jornades internacionals d'estudi sobre els orígens i l'expansió de l'orde del Temple a la Corona d'Aragó (1120-1200). Tortosa, 7, 8 i 9 de maig de 2004.* A cura de Josep Ma. Sans i Travé i josep Serrano, Tarragona 2010, 82-91.

el va formar emportant-se'l a Douzens i tenint-lo a prop seu. De fet, aquesta mena de formació va ser la que Pere va utilitzar per preparar els dirigents de les comandes que va ajudar a fundar o consolidar. Així ho constatem, per exemple, a Tortosa i a Gardeny.[69]

El nomenament de Pere com a mestre provincial es devia produir en un capítol provincial a Arle (Provença), l'any 1142. Els capítols provincials no deixaven proves escrites, però hi ha un esment des de 1142, en un document de la zona de Rodez: «*in manu Petri de Roveria magistri in capitulo Arelatensi*», en el qual es constata que en la reunió Pere va ser escollit mestre.[70] Com a mestre provincial, Pere va participar en el pacte que tancava el conflicte dels drets que el Temple tenia sobre el regne d'Aragó, després del polèmic testament del rei aragonès Alfons I.[71] El comte de Barcelona pretenia que els ordes militars de l'Hospital, del Sant Sepulcre i del Temple renunciessin als drets sobre el regne d'Aragó que els havia concedit el rei Alfons I d'Aragó, convertint-los en hereus del reialme.[72] Els dos primers ordes havien acceptat la renúncia, l'orde del Temple ho va fer tàcitament en un pacte decisiu, signat l'any 1143 a Girona.[73] Els representants del Temple, el mestre de la Gàl·lia (França) i el de Provença i Hispània, el mateix Pere de Rovira, van aconseguir, a canvi, destacables places fortificades i importants privilegis del comte barceloní, Ramon Berenguer IV, sobretot en les futures conquestes cap al sud; entre ells el cinquè sobre les terres conquerides i la dècima part de les rendes. El compromís acabava amb el tema dels drets sobre el regne d'Aragó.[74] En aquell moment el comte de Barcelona era per matrimoni príncep d'Aragó i per tant el principal interessat en tancar

69. El primer comanador de Tortosa va ser Eimeric de Torrelles, que va formar part del seguici de Pere de Rovira; Pere de Cartellà va ser un cas semblant: Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», pp. 204 i 205.

70. Marquis d'Albon, *Cartulaire* général, doc.280 (1142).

71. Ignasi Baiges, *Els pergamins.* Vol. III, doc. 646 (1131). Una anàlisi completa del cas es troba a Josep Ma. Sans i Travé, *Els templers catalans*, p. 199.

72. Josep Ma. Sans i Travé, *Els templers catalans,* pp. 87-95 i Josep Ma. Sans i Travé, «The military orders in Catalonia»: en *Catalan Historic Review*, 4 (2011) 53-82.

73. Ignasi Baiges, *Els pergamins.* Vol. III, doc. 822 (1143). Abans el comte havia presentat una proposta al mestre de l'orde, que havia estat negociada anteriorment per Arnau de Bedoç: Ignasi Baiges, *Els pergamins.* Vol. III, doc. 820; abans de novembre de 1143.

74. Josep Ma. Sans i Travé, *Els templers catalans,* pp. 90-95.

l'acord. A partir de llavors, la vida de Pere va esdevenir un constant viatge.[75] Les dades documentals ens el mostren movent-se en tots els territoris de la província fins pocs anys abans de la seva desaparició de la documentació.

Berenguer, l'alter ego

La base principal de l'organització templera provincial es trobava a Douzens.[76] Va ser així fins a la conquesta de Lleida, l'any1149. A Douzens es va traslladar Berenguer, que va esdevenir frare templer, després que fes testament l'any 1140.[77] Berenguer va ser l'*alter ego* de Pere. A Douzens apareixen esmentats els dos germans com a protagonistes d'actes jurídics, quan en realitat Pere es trobava en el mateix moment en altres indrets. Els germans formaven un equip i Berenguer tenia la funció de suplir Pere quan aquest es trobava lluny.[78] Berenguer es va moure poc de Douzens, algun cop va viatjar a Masdéu i al Vallès. La seva feina el va allunyar de la família. La seva esposa el tractava amb la reverència i la nostàlgia d'una vídua. Quan va morir el seu fill, Berenguer no va acudir a Santa Perpètua; en canvi, Pere va estar present en la realització de l'adveració testamentària.[79] El comportament de Berenguer mostra la renúncia al món que l'orde obligava als seus membres. Els frares casats no tenien els privilegis dels solters, però això no treu que Berenguer tingués un paper determinant en els primers moments de l'orde, i demostrava el seu compromís renunciant als més intensos vincles familiars.

Un projecte ambiciós, la conquesta de la Catalunya Nova

La Catalunya Nova és el terme històric i geogràfic que es refereix a les terres al sud de l'eix Llobregat-Cardener que va marcar el límit dels comtats catalans fins al segle XII. La Catalunya Nova es va annexionar

75. Jaume Vilaginés, *Cavallers, pagesos i templers*, pp. 138-140.
76. Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», pp. 204 i 205.
77. Ignasi Baiges, *Els pergamins.* Vol. 3. doc. 779 (1140).
78. Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», pp. 198-200.
79. Ignasi Baiges, *Els pergamins.* Vol. III, doc. 819 (1143).

als territoris del comte de Barcelona en unes campanyes que es van desenvolupar principalment a mitjans del segle XII, en les quals també van participar altres comtes sobirans, destacant entre ells el comte d'Urgell.[80]

El nom de Catalunya Nova és un terme equívoc. És una expressió utilitzada des de l'edat mitjana, però indueix a pensar que la conquesta d'aquest territori era una conseqüència inevitable del procés històric de la formació de la Catalunya històrica.[81] En el segle XII (fig. 6) es pot parlar de comtats catalans, perquè els comtats cristians tenien una acusada proximitat social i cultural entre ells, probablement una identitat prou definida, i perquè el protagonisme dels comtes de Barcelona els

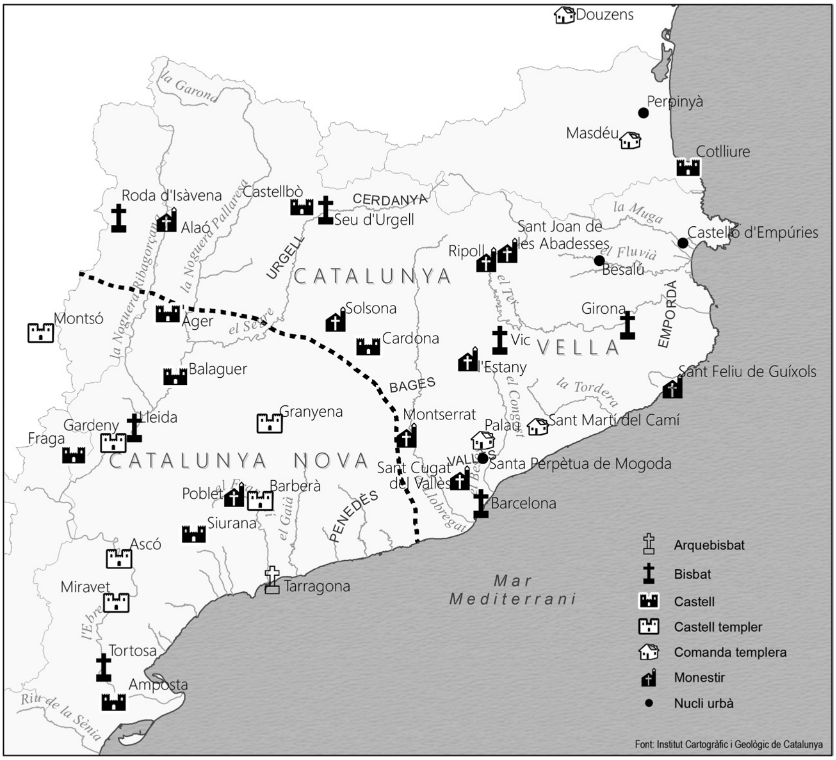

Figura 6. Mapa de Catalunya en el segle XII. Cartografia de Jaume Surroca.

80. Thomas N. Bisson, *Història de la Corona d'Aragó*, Barcelona 1988 i Josep Ma. Salrach *El procés de feudalització. Segles III-XII*, Barcelona 1987.

81. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie*». *La conquesta de Ṭurṭūša i la formació de la societat feudal (1148-1200)*, València 2001, pp. 22-25.

abocava a una certa unitat política. Els territoris més al sud dels dominis d'aquests comtats tenien una realitat política, religiosa, social i cultural diferent, i per tant la conquesta dels segons per part dels primers no deixava de ser una imposició, militar i colonitzadora.[82]

Els precedents

La conquesta tenia uns llargs precedents. Les relacions entre la taifa de Tortosa i els comtats cristians es movien entre episodis de pau i agressions de saqueig.[83] Els territoris vivien en contacte encara que aquests vinguessin marcats pel pirateig o l'extorsió (imposició de tributació, com les pàries). El primer cop que es va plantejar una agressió que no tingués per objectiu només el saqueig va ser en el govern del comte de Barcelona Ramon Berenguer III. L'intent va ser un fracàs i va servir d'experiència per a l'atac definitiu, que es va produir en temps del seu successor. Però, en els preparatius del primer atac ja es poden observar els elements que van marcar la conquesta: els pactes amb els participants en l'host i els compromisos per al repartiment dels beneficis de la conquesta. La desfeta del primer intent va demostrar que l'atac necessitava de la participació d'una aliat poderós, que es va trobar en la república de Gènova, que aportava vaixells i experiència en atacs des del mar.[84]

Però, l'expansió cap al sud s'emmarcava en una complexa realitat política i religiosa. Des de les altes instàncies de l'Església s'estimulava l'expansionisme cristià contra les terres dominades per l'infidel.[85] La idea de guerra santa havia provocat la primera croada i la conquesta de Terra Santa.[86] A la vegada, el moviment de renovació religiosa estava canviant el funcionament de seus episcopals, claustres catedralicis i monestirs.[87]

82. Antoni Virgili – Helena Kirchner, «The impact of the Christian conquest on the agrarian areas in the lower Ebro Valley: the case of Xerta (Spain)»: *Settlement change across Medieval Europe; old paradigms and new vistas. Sidestone Press*, *Ruralia*, 12, Leiden, (2019) 413-42.

83. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie»* i Nikolas Jaspert, «*Capta est Dertosa clavis Christianorum»*, 90-100.

84. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie»,* pp. 50-54.

85. Paul Kehr, *El papat i el principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó.*

86. Jean Flori, *Las cruzadas* i Luís García-Guijarro, *Papado, cruzadas, órdenes militares. Siglos XI-XIII*, Madrid 2010.

87. Sylvain Gouguenheim, *La réforme grégorienne*, troisième partie: le monde des réformateurs.

Els nous instituts religiosos, com el del Císter, o les fundacions vinculades a Sant Ruf d'Avinyó, al mateix temps que transformaven els hàbits i l'espiritualitat de la vida religiosa, insistien en la idea de la guerra santa i la croada, especialment en el front peninsular.[88]

Els comtes de Barcelona van acollir religiosos que renovaven les institucions eclesiàstiques i també eren partidaris de l'expansió cristiana. Oleguer, que serà arquebisbe de Tarragona, i posteriorment el legat papal Nicolàs Breakspear, després el papa Adrià IV, van ser abats de Sant Ruf d'Avinyó i van ser decidits impulsors de l'expansió cap al sud.[89] Els comtes Ramon Berenguer III i especialment Ramon Berenguer IV van promoure l'impuls de renovació espiritual per consolidar el poder del seu estat feudal.[90] El comtat de Barcelona ja controlava directament o per pactes vassallàtics els altres comtats catalans. Però es trobava limitat per les seves minses dimensions territorials entre grans regnes: el d'Aragó, que s'expandia amb rapidesa i eficàcia cap al sud, amenaçant d'ocupar la vall baixa de l'Ebre, i el de Lleó i de Castella que aspirava a l'hegemonia peninsular (Alfons VII s'intitulava *imperator hispanie)*.[91] El sud de França era on els comtes de Barcelona havien dirigit inicialment els objectius d'expansió, bàsicament a través d'aliances matrimonials.[92] El comtat de Provença era el gran èxit d'aquesta política, després del casament de Ramon Berenguer III amb Dolça de Provença. Però el gran moviment que va iniciar el creixement polític del comtat de Barcelona va ser el matrimoni que Ramon Berenguer IV

88. Martí Aurell, «Prédication, croisade et religion civique. Vie et miracles d'Oleguer (†1137), évéque de Barcelone»: *Revue Mabillon*, 10 (1999) 113-168 i Damian J. Smith «The abbot-crusader: Nicholas Breakspear in Catalonia» en *Adrian IV the english pope (1154-1159).* A cura de Brenda Bolton i Anne J. Duggan, Nova York 2016, 29-41.

89. Martí Aurell, «Prédication, croisade et religion civique», 113-168, Damian J. Smith «The abbot-crusader: Nicholas Breakspear in Catalonia» 29-41 i Josep Ma. Martí, *Oleguer, servent de les esglésies de Barcelona i Tarragona.*

90. Toshihiro Abe,«La reforma gregoriana y Catalunya. Las relaciones entre la Iglesia y el poder secular, siglos XI y XII. De Ramón Berenguer I a Ramón Berenguer III»: *Acta historica et archaelogica Mediaevalia*, 27-28 (2006) 9-36 i Paul Kehr, *El papat i el principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó.*

91. Thomas N. Bisson, *Història de la Corona d'Aragó*, pp. 20-40 i Josep Ma. Salrach, *El procès de feudalització. Segles III-XII*, en *Història de Catalunya.* Vol. II. Dirigida per Pierre Vilar, Barcelona 1987, pp. 366-368.

92. Martí Aurell, Aurell, «L'expansion catalane en Provence au XIIe siècle», 175-197 i Jordi Fernández-Cuadrech, «L'Estat que no va ser: catalans i occitans entre els segles VIII i XIII», 47-85.

va aconseguir pactar amb l'hereva del regne d'Aragó, Peronella. Els magnats aragonesos van preferir unir-se amb el comte de Barcelona, que no pas amb el rei de Castella, per les condicions del tracte que mantenien la independència del regne aragonès i subordinaven el paper del comte barceloní, que esdevenia simplement príncep d'Aragó.[93] No obstant això, la unió amb Aragó eliminava un competidor per conquerir les terres de l'Ebre.

Per què la conquesta del baix Ebre? Els interessos expansionistes dels comtes barcelonins i la idea de croada no són suficients per explicar la conquesta. Hi havia un motiu de caràcter estratègic que feia necessària la conquesta de Tortosa i de tot el territori del curs final del riu Ebre. Només una anàlisi geopolítica ens permet copsar-ho. Els comtes de Barcelona des de feia temps havien intentat recuperar l'arquebisbat de Tarragona. Els bisbes catalans depenien de l'arquebisbe de Narbona, allunyat de la influència dels comtes barcelonins. Anteriorment, en els segles X i XI, s'havia intentat la restauració de l'arquebisbat de Tarragona, però les temptatives van fracassar. A finals del segle XI, Berenguer Sunifred, bisbe de Vic, va detentar el càrrec, però fins al regnat de Ramon Berenguer III no es va fer efectiva l'ocupació del territori i la restauració de la seu.[94] Oleguer, que era bisbe de Barcelona, va ser el primer arquebisbe efectiu de Tarragona. Ell mateix es va preocupar de l'ocupació real i la colonització de la ciutat i de les rodalies, que va encarregar al normand Robert Bordet.[95] Però, la seguretat de la ciutat i de la seva àrea rural depenia del control de les zones properes, des d'on es podien llançar ràtzies. Així doncs, les muntanyes de Prades i l'àrea més densament poblada del curs baix de l'Ebre esdevenien zones que s'havien d'ocupar si es volia donar seguretat a la ciutat de Tarragona, a la seva seu i a tota la comunitat cristiana que va repoblar-la.[96] En la butlla papal del nomenament d'Oleguer com a arquebisbe de Tarragona

93. Percy E. SCHRAMM, *Ramon Berenguer IV*, en *Els primers comtes-reis,* Barcelona, 1980 (segona edició) i Josep Ma. SALRACH, *El procès de feudalització*, pp. 362-366.

94. Josep Ma. Martí, *Oleguer, servent de les esglésies de Barcelona i Tarragona,* pp. 105-112.

95. Gener Gonzalvo, *Sant Oleguer (1060-1137). Església i poder a la Catalunya naixent*, Barcelona 1998, pp. 31-37 i Josep Ma. MARTÍ, *Oleguer, servent de les esglésies de Barcelona i Tarragona,* pp. 183-193.

96. Laureà PAGAROLAS, *La comanda del Temple de Tortosa: primer període (1148-1213)*, Tortosa 1984, p. 50, Martí AURELL, «Prédication, croisade et religion civique», pp. 11 i Nikolas JASPERT, «*Capta est Dertosa clavis Christianorum*, pp. 93-94 .

es donava per fet la imminent conquesta de Tortosa i que la restauració del seu bisbat s'acabaria produint tard o d'hora.[97] Així doncs, després de l'ocupació de Tarragona tocava la de Tortosa.

Els preparatius

El fracàs de la campanya de Ramon Berenguer III contra Tortosa (1097) va demostrar que calia neutralitzar els potencials suports militars de la taifa. Per altra banda, la presència i l'hostilitat dels almoràvits impedia una acció militar amb èxit. Un cop la força militar dels almoràvits va ser eliminada per Alfons VII de Castella i Lleó, Ramon Berenguer IV va assegurar-se la no ingerència de les taifes musulmanes més properes i poderoses.[98] Per altra banda, neutralitzada la competència aragonesa, amb el matrimoni de Ramon Berenguer IV amb la reina Peronella, calia buscar el suport de l'emperador castellà. En el tractat de Carrión de los Condes (1140), el comte de Barcelona s'havia sotmès al vassallatge del castellà, a canvi que Alfons renunciés a les pretensions sobre el territori de Saragossa.[99] En virtut de les relacions vassallàtiques entre ambdós, l'emperador va demanar la col.laboració del comte barceloní en la campanya que estava preparant contra Almeria.

Alfons VII va convocar Ramon Berenguer i el rei de Navarra per resoldre els contenciosos que hi havia entre els regnes de Navarra i Aragó.[100] A la reunió, celebrada a San Esteban de Gormaz, també es van pactar els preparatius de la conquesta d'Almeria, en la qual estava involucrada la república de Gènova. Prèviament, els genovesos havien proposat al rei lleonès una aliança per conquerir Almeria, mentre estava assetjant Còrdova.[101] Almeria era un competidor de la república en la Mediterrània. Els genovesos acusaven la pròspera ciutat d'Almeria de pirateria. La política de la república ligur anava encaminada a erradicar els llocs de pirateria musulmana; d'aquí, l'interès que posaren en aca-

97. Paul Kehr, *El papat i el principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó,* pp. 78 i 79 i Nikolas Jaspert, «*Capta est Dertosa clavis Christianorum*, nota 35.

98. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie»,* pp. 38, 39 i 61.

99. Josep Ma. Salrach, *El procés de feudalització*, p. 368.

100. José Ma. Lacarra, J. *Historia del reino de Navarra en la edad media*, Pamplona 2000 (2ª edició), pp. 106 i 107, José Ma. Manuel García-Osuna, «El rey Alfonso VII. El «emperador» de León: *Anuario brigantino*, 35 (2012) 99-160 i Gerónimo Zurita, *Anales de la Corona de Aragón.* Vol. I. Saragossa 1610, p. 62r.

101. Glenn Edward Lipskey, *The chronicle of Alfonso the emperador*, https://libro.uca.edu/lipskey/ chronicle.htm,202.

bar amb els focus de Menorca i Almeria, on van adreçar una expedició de pillatge l'any 1146.[102] La ciutat de Tortosa també era un competidor molest per als genovesos i per això van vincular la conquesta de les dues ciutats musulmanes en campanyes relacionades. Alfons VII ja havia mostrat interès pels territoris de l'Andalusia oriental i es va afegir a la idea de la conquesta d'Almeria. La idea dels cònsuls genovesos era que l'emperador realitzés una campanya terrestre, mentre que un estol genovès ataqués la ciutat per mar. Per organitzar la campanya, Alfons VII va enviar un legat a convidar el comte de Barcelona a l'empresa.[103] Així la conquesta d'Almeria i la de Tortosa esdevenien dos projectes relacionats. A San Esteban de Gormaz es van sentar les bases de la campanya d'Almeria i probablement també de la de Tortosa. Poc abans els delegats genovesos i l'emperador havien firmat el tractat on s'establien les condicions de l'aliança, en el qual s'obria el pacte a la participació del comte barceloní.[104] Un pacte semblant va ser signat posteriorment pel comte de Barcelona i els cònsuls genovesos.[105]

A la important reunió de San Esteban de Gormaz probablement també hi era present Pere de Rovira, donat que, coincidint amb ella, va rebre del monarca castellà una donació per a l'orde del Temple. Alfons VII, amb l'emperadriu i el seu primogènit, Sanç, van donar a l'orde del Temple, en mans de Pere de Rovira, la localitat de *Villam Siccam,* entre Sòria i Almenar, i un musulmà (*uno mauro assaricho*), segurament el cap d'un grup familiar, que mantindria en explotació les terres de la vila. L'acte es va fer a Sant Esteban de Gormaz, («*facta carta in Sancto Estefano*»), «estant presents allà el comte de Barcelona i el rei Garcia (de Navarra), que van venir a la cúria de l'emperador per firmar la pau entre ells».[106] Probablement, Pere va participar en les negociacions per la campanya d'Almeria. També, no seria estrany que a San Esteban de Gormaz es posessin les bases de la col·laboració multilateral entre els genovesos, el comte barceloní i els templers per a la campanya de Tortosa. Després de la trobada, Pere de Rovira va acompanyar el seguici

102. *Annales Ianuenses,* en *Annali Genovesi di Caffaro e de suoi continuatori, dal 1099 al 1293.* A cura de Luigi Tommaso Belgrano, Gènova 1890, pp. 33 i 34 i *Ystoria captionis Almarie et Turtose, anni MCXXXXVII et MCXXXXVIII,* en *Annali Genovesi di Caffaro e de suoi continuatori,* pp. 79-89.

103. Glenn Edward Lipskey, *The chronicle of Alfonso the emperador*, 203.

104. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie*»*,* p. 51.

105. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie*»*,* p. 52.

106. Marquis d'Albon, *Cartulaire général,* doc. 410 (1146).

comtal fins a Osca, on va rebre importants concessions per part del comte sobre els musulmans de les terres dels templers.[107] Va travessar els Pirineus i va adreçar-se a Douzens.[108] A San Esteban de Gormaz, Pere esdevenia el màxim dignatari de l'orde també en els regnes de Castella i Lleó, almenys formalment (Martínez 2010).[109] En aquell moment, el Temple tenia poca implantació en l'interior peninsular. No podia afrontar una col·laboració específica en la campanya terrestre contra Almeria, però a Catalunya ja podia aplegar un petit contingent, reunint frares locals i del sud de França, com així va ser. En la conquesta de Tortosa, la crònica genovesa que relata els esdeveniments parla del cos militar templer, diferenciant-lo de la resta de participants en la campanya.[110]

El comte de Barcelona va participar en la conquesta d'Almeria, col·laborant amb els genovesos, mentre que el comte Ermengol d'Urgell ho va fer en l'exèrcit organitzat per l'emperador, juntament amb tota la noblesa castellano-lleonesa i el rei Garcia de Navarra.[111] Un cop capturada la ciutat, l'estol genovés i català va retornar a Barcelona, mentre que un contingent genovès restava en ella amb tropes castellanes. Els genovesos van aturar-se a Barcelona. Una part de l'armada va quedar-se a la ciutat i la resta va continuar ruta fins a Gènova.[112] Allà es va reforçar i avituallar el contingent que va retornar a la ciutat comtal, on es va aplegar el nucli de l'exèrcit organitzat per Ramon Berenguer IV. L'assalt a Tortosa es va fer per mar, remuntant l'Ebre fins a la ciutat.[113]

107. Marquis d'Albon, *Cartulaire général,* doc. 415 (1146).

108. Pierre Gérard, *Cartulaires des templiers de Douzens*, doc. A184 (1146) i doc. A129 (1147).

109. Félix. J. Martínez, «La orden del Temple en los reinos de León, Castilla y Portugal» en *Actes de les Jornades internacionals d'estudi sobre els orígens i l'expansió de l'orde del Temple a la Corona d'Aragó (1120-1200). Tortosa, 7, 8 i 9 de maig de 2004*. A cura de Josep Ma. Sans i Travé i Josep Serrano, Tarragona 2010, 365-390.

110. «*Angli namque una cum militibus Templi et cum aliis alienigenis desuper versus romelinum iuxta flumen steterunt*»: *Ystoria captionis Almarie et Turtose,* p. 86.

111. *Carmen de expugnatione Almeriae urbis*: Glenn Edwards Lipskey, *The Poem of Almería*, https://libro.uca.edu/lipskey/chronicle.htm

112. *Ystoria captionis Almarie et Turtose,* p.45.

113. Ramon Miravall, «Tortosa, 1148. La diplomàcia i l'estratègia d'una política agressiva» en *Actes de les Jornades internacionals d'estudi sobre els orígens i l'expansió de l'orde del Temple a la Corona d'Aragó (1120-1200). Tortosa, 7, 8 i 9 de maig de 2004*. A cura de Josep Ma. Sans i Travé i Josep Serrano, Tarragona 2010, 135-148 i Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie*», p. 62.

Però l'exèrcit comtal havia de comptar amb més suports per poder afrontar l'empresa. En primer lloc, el comte havia negociat la col·laboració de Guillem de Montpeller amb el qual signà un conveni, ja l'any 1136.[114] El suport de Guillem s'obtenia a canvi de l'infeudació de la ciutat i el seu territori. Més endavant, Guillem de Montpeller va participar en la conquesta d'Almeria, com aliat del rei de Lleó i Castella.[115] També va participar en l'host comtal i en el setge de la ciutat de Tortosa, juntament amb els seus fills, un dels quals apareix intitulat Guillem de Tortosa, en documents posteriors a la conquesta, la qual cosa demostra que el pacte de 1136 es va aplicar. Altres contingents occitans van participar en l'host comtal, entre ells els que aportava la vescomtessa Ermengarda de Narbona, els de l'abat de la Grassa i les milícies de la ciutat de Narbona. També, hi ha constància de cavallers d'Occitània que apareixen posteriorment rebent com a compensació immobles a la ciutat.[116]

Una altra important aportació militar va ser la del principal magnat de la cort del comte de Barcelona. Es tractava de Guillem Ramon de Montcada. Amb ell, Ramon Berenguer IV va signar un conveni l'any 1146 que li concedia un terç de les rendes comtals, el castell de la Suda i la infeudació de la vila i la ciutat.[117] La participació de Guillem Ramon de Montcada va suposar la del seus vassalls, directes i indirectes. Per altra banda, els altres magnats del comtat segurament van participar en l'host comtal, com els germans Pere Bertran i Bernat de Belloc, Guillem de Castellvell i Ot de Montcada, que signaren l'acord del comte amb Guillem Ramon; també altres autoritats i barons que apareixen signant l'acord amb la república de Gènova devien participar en l'exèrcit barceloní, com els comtes Arnau Mir de Pallars, Ponç Hug d'Empúries, Gaufred de Rosselló i Ermengol d'Urgell, així com nobles com Guillem de Sentmenat, Bertran de Castellet, Guillem de Subirats, Arnau Berenguer d'Anglesola, fins a 58 signants. Tots ells acudiren amb els seus fidels i vassalls. Antoni Virgili en l'estudi de la documentació posterior a la conquesta ha trobat molts casos de nobles que van rebre donatius comtals a la ciutat com a compensació per la seva col·laboració.[118]

114. Ignasi Baiges, *Els pergamins.* Vol. 3. doc. 718 (1136).
115. *Carmen de expugnatione Almeriae urbis*: Glenn Edward Lipskey, *The Poem of Almería*,
116. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie*»,p. 56 i 57.
117. Ignasi Baiges, *Els pergamins.* Vol. 3. doc. 852 (1146).
118. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie*», pp. 73-102.

Així mateix, hi va haver una participació militar dels ordes militars. Els templers surten esmentats en el setge de la ciutat en la narració dels fets que va fer el cònsul genovès Caffaro, formant un contingent militar diferenciat.[119] En canvi, la participació de cavallers de l'Hospital es dedueix de les concessions que els va fer el comte, un cop acabada la campanya.[120] L'orde del Sant Sepulcre, en canvi, no sembla que participés en els combats. Només una possible labor assitencial podria explicar el donatiu que demanaren per a l'organització del Sant Sepulcre els combatents croats en ple setge.[121] La participació dels ordes militars en campanyes militars contra objectius musulmans entra en la lògica de la idea de croada en què es va inscriure l'ofensiva contra la taifa tortosina.[122] Per tant, no és de sorprendre la presència de templers i hospitalers en l'assalt a Tortosa. Els templers, d'altra banda, a través de l'activitat política de Pere de Rovira, havien preparat el seu paper en l'ofensiva. En primer lloc, aconseguiren recursos (el cinquè dels recursos obtinguts en la conquesta) en el document de 1143, després van obtenir les prerrogatives sobre els musulmans de les seves possessions el 1146.[123] De manera molt probable, a San Esteban de Gormaz Pere de Rovira havia implicat l'orde en la futura ofensiva contra Tortosa.[124] Un cop aconseguida la victòria, el Temple assumia el seu paper de guardià de la nova frontera, amb nombroses fortificacions i una capacitat econòmica asegurada,[125] aconseguides inicialment en l'acte de donació de la fortificació de Miravet, que va anar acompanyada d'altres cedides

119. *Ystoria captionis Almarie et Turtose,* p. 86.

120. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie*», pp. 55.

121. Jesús Alturo, *L'axiu antic de Santa Anna*, doc. 268 (1148). L'autor proposa erròniament 1149.

122. Paul Kehr, *El papat i el principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó,* pp. 73-91.

123. Ignasi Baiges, *Els pergamins.* Vol. 3. doc. 822 (1143) i Marquis d'Albon, *Cartulaire général,* doc. 415 (1146).

124. A la reunió política no consta que hi participés Pere de Rovira: Gerónimo Zurita, *Anales de la Corona de Aragón.* Vol. I. Saragossa 1610, p. 62r. No obstant això, la donació que va fer l'emperador al Temple coincidint en les dates de la reunió (Marquis d'Albon, *Cartulaire général,* doc. 410*;* 1146), la presència en l'acte del donatiu dels dignataris que acudiren a la cita política i la referència en el document de la donació de la reunió de Sant Esteban, fan pensar que Pere de Rovira va tenir un paper actiu en les negociacions que es van desenvolupar a San Esteban de Gormaz i molt probablement va pactar la participació dels templers en la companya de Tortosa.

125. Laureà Pagarolas, «Les cases del Temple de Tortosa i Miravet: creació i primers anys»*,* pp. 135-148.

posteriorment.[126] Finalment, la campanya de Lleida, en la qual va estar personalment implicat Pere de Rovira, com a màxim dirigent de l'orde a la província,[127] va completar el paper territorial i militar del Temple en els nous espais de la marca barcelonina i va assegurar la funció de l'organització com a bastió defensiu de la nova frontera.[128]

La guerra santa i la segona croada

El papa Eugeni III, l'any 1145, va convocar una segona croada per reforçar els estats feudals cristians a Terra Santa, després de la pèrdua del comtat d'Edessa a mans de Zengi I de Mossul. La petició d'ajuda dels estats cristians fou recollida a Europa. El papa va proclamar la indulgència plena per als participants en l'expedició, Bernat de Claravall va promoure la nova mobilització en el concili de Vezelay, el març de 1146, i el rei de França, Lluís VII, i l'emperador Conrad III es van convertir en els líders de la nova expedició.[129] Mentre els monarques es dirigien a Terra Santa per terra a través de l'Imperi Bizantí, com s'havia fet en la primera croada, una part del contingent croat, que reunia cavallers principalment anglonormands, però també flamecs i alemanys, es va dirigir per mar cap a Orient.[130] En aturar-se a Porto es van afegir a l'expedició per a la conquesta de Lisboa. Més tard, els mateixos croats van participar activament en la conquesta de Tortosa.[131] Sotmesa la ciutat de l'Ebre, una part dels croats van continuar el seu periple fins a Terra Santa. Molts d'ells es van quedar a repoblar el terri-

126. Ignasi Baiges, *Els pergamins.* Vol. III, doc. 960 (1153). Més endavant, va aconseguir altres fortificacions a la zona: Josep Serrano, *Senyoriu i municipi a la Catalunya nova (segles XII-XIX).* Vol. I. Barcelona 2000, pp. 38-69.

127. Ignasi Baiges, *Els pergamins.* Vol. III, doc. 890 (1149).

128. Laureà Pagarolas, «Les cases del Temple de Tortosa i Miravet: creació i primers anys», pp. 135-146 i Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», p. 206.

129. Jonathan Phillips, *The Second Crusade. Extending the frontiers of Christendom*, New Haven-Londres 2007.

130. Gilles Constable, G. «The second crusade as seen by contemporaries»: *Traditio*, 9 (1953) 225-228 i Antoni Virgili, «Angli cum multis aliis alienigenis: crusaders settlers in Tortosa (second half of the twelfth century)»: *Journal of medieval history*, 30 (2009) 1-16.

131. Nikolas Jaspert, «*Capta est Dertosa clavis Christianorum*, pp. 90–100 i Lucas Villegas-Aristizábal, «Anglo-norman intervention in the conquest and settlement of Tortosa, 1148-80»: *Crusaders*, 8 (2009) 63-129.

tori conquerit.[132] La participació d'aquesta expedició croada en accions de conquesta a la península s'emmarcava en el context de guerra santa contra l'infidel que promovia el papat.[133] L'any 1147 el papa Eugeni promulgava una butlla de croada promovent la participació en el projecte expansionista de Ramon Berenguer IV.[134] Així doncs, es pot situar la conquesta de Lisboa, Almeria i Tortosa com una part del moviment de la segona croada.[135]

En un document de novembre de 1148, concretament una donació del comte Ramon Berenguer a l'orde del Sant Sepulcre, signat en plena campanya d'expugnació de la ciutat de Tortosa, s'afirma que el donatiu es feia per petició dels pelegrins que vingueren de les terres a tocar del mar entre Anglaterra i les terres confluents.[136] Per tant, és innegable la presència en ple setge d'un contingent de croats (pelegrins) procedents via marítima del sud d'Anglaterra, el nord i l'oest de l'actual França i Flandes. En les signatures apareixen com a testimonis els mandataris dels tres cossos en què es dividia el contingent, els *stabularii*, o mariscals, Balluini de Caróna, dels anglesos, Guilibert de Bruges, dels flamencs, i Gualter, dels de la Lorena (*Loherrensis*). La donació consistia en les possessions d'un musulmà, el fill de Ferri Alamí, situades a Remolins, a la banda nord del riu Ebre, a tocar de les muralles de la ciutat (la medina), que era l'indret on situa Caffaro, el cònsul genovès,[137] el destacament croat en la seva narració de la conquesta, compartint zona d'atac amb els templers; la coincidència del destacament templer en la zona d'atac amb el contingent croat explica la presència de Pere de Rovira, com a dirigent del cos armat del Temple (mestre provincial), aconsellant el comte i signant com a testimoni de la donació.

132. Ramon Miravall, *Immigració britànica a Tortosa (segle XII)*, Barcelona 1980, Antoni Virgili, «Angli cum multis aliis alienigenis: crusaders settlers in Tortosa», pp. 1-16 i Lucas Villegas-Aristizábal, «Anglo-norman intervention», pp 63-129.

133. Nikolas Jaspert, «*Capta est Dertosa clavis Christianorum*, pp. 90–100.

134. *Colección de documentos inèditos del Archivo de la Corona de Aragón.* Edició a cura de Pròsper de Bofarull. Vol. IV. Barcelona 1848, doc. 128 (1147, any proposat per Antoni Virgili, *Ad detrimentum Yspanie)*.

135. Gilles Constable, «The second crusade as seen by contemporaries»: *Traditio*, 9 (1953) 225-228.

136. Jesús Alturo, *L'axiu antic de Santa Anna*, doc. 268 (1148). L'autor proposa erròniament 1149.

137. *Ystoria captionis Almarie et Turtose,* p. 86.

Un episodi amb ressonància, la conquesta de Tortosa (1148)

La presa de Tortosa va causar un fort impacte. L'esdeveniment es recordava en actes diplomàtics posteriors: «*ianno in qui fuit capta Tortossa*».[138] Els genovesos ho van commemorar amb una crònica que ens resulta molt valiosa per conèixer els esdeveniments. La crònica del cònsul Caffaro és una font directa que ens narra des de la perspectiva d'una part dels agressors com van anar els esdeveniments.[139] La crònica explica que els atacants van partir de Barcelona a finals de juny de 1148 i a primers de juliol ja es trobaven a la gola de l'Ebre. Aleshores el delta tal com el coneixem avui dia no existia. La línia de la costa arribava a l'alçada d'Amposta, amb la qual cosa hi havia un accés molt més fàcil per remuntar el riu.[140] Vigilant l'entrada del riu es trobava les fortificació d'Amposta.[141] L'exèrcit cristià remuntà el riu fins a la ciutat. Els genovesos s'encarregaren de controlar l'accés fluvial des de la costa i en la part inferior del riu, prop de la ciutat. Més amunt de la mateixa, es situaren els vaixells del contingent croat[142], que dificultaven l'arribada de reforços i vitualles a través del riu. Establert així el control sobre l'Ebre, els diferents cossos del contingent cristià es repartiren les zones d'atac. Els genovesos i una part de les tropes del comte atacaven des de la part inferior del riu, per al nord enfront de les muralles de Remolins es trobaven els croats i el contingent dels ordes militars (hospitalers i templers). A la zona del turó de Banyeres atacaven l'exèrcit del comte, de Guillem de Montpeller, i tropes genoveses.[143]

La crònica de Caffaro destaca el paper militar del contingent genovès. Segons la descripció, la seva iniciativa militar i el seu armament

138. Marquis d'Albon, *Cartulaire général,* doc. 558. També, referències semblants a Ramon Sarobe, *Col·lecció diplomàtica de la casa del Temple de Gardeny (1070-1200).* Vol. I. Barcelona 1998, doc. 19 i Marquis d'Albon, *Cartulaire général,* doc. 549, doc. 559 i doc. 560.

139. *Ystoria captionis Almarie et Turtose,* en *Annali Genovesi di Caffaro e de suoi continuatori, dal 1099 al 1293.* A cura de Luigi Tommaso Belgrano, Gènova 1890, pp. 79-89.

140. Joan Negre, *De Dertosa a Ṭurṭūša. L'extrem oriental d'al-Ṯagr al-AʿLà en el context d'islamització d'Al-Andalus*. Vol. I. Bellaterra 2013, pp. 142-143. Tortosa havia estat un port fluvial molt actiu, amb una drassana construïda en el segle X, en part per l'accessibilitat al mar: *ID,* Íbid, pp. 312 i 369.

141. Joan Negre, *De Dertosa a Ṭurṭūša*, pp. 314-319.

142. Lucas Villegas-Aristizábal, «Anglo-norman intervention», p. 71.

143. Mireu el mapa sobre la conquesta de la ciutat (figura 7).

(especialment les torres militars) van tenir un paper actiu molt important per conquerir la medina. La ciutat de Tortosa (fig. 7) estava protegida per dues muralles. La més extensa encerclava la medina, la ciutat prò-piament dita. L'altra muralla més inexpugnable protegia l'alcassaba (la Suda).[144] Si la medina va costar poc d'expugnar, el sotmetiment de l'alcassaba va portar més problemes. En el decurs del setge hi va haver conats de rebel·lió entre els atacants per problemes de diners.[145] El comte va haver de demanar dos préstecs per mantenir la campanya: un al bisbe i a la catedral de Barcelona, i l'altre, a un grup de ciutadans barcelonins.[146]

El contingent templer combatia en la part alta del riu,[147] amb el dels croats, principalment anglonormands, que formaven part de l'expe-

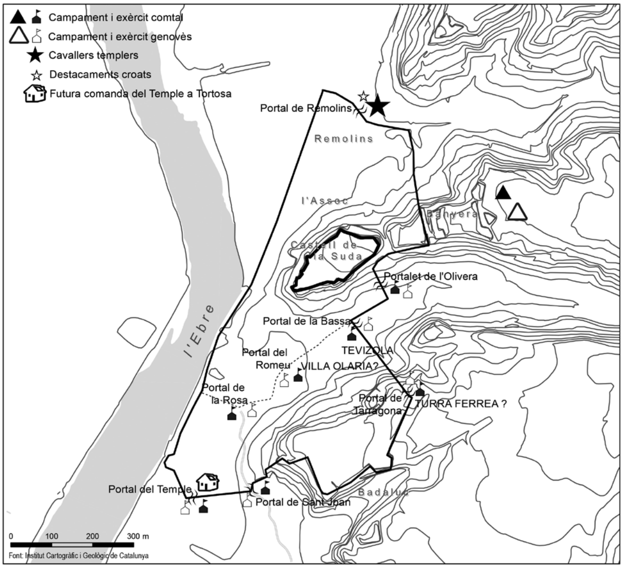

Figura 7. Plànol del setge de Tortosa. Cartografia de Jaume Surroca, a partir d'informació d'Antoni Virgili (*Ad detrimentum Yspanie*).

144. El castell de la Suda estava molt ben protegit per un fossar. Els genovesos van aconseguir cobrir-lo i apropar les seves torres militars a la muralla: Gerónimo Zurita, *Anales de la Corona de Aragón.* Vol. I, p. 63v.

145. «Tunc milites Barchilonensis comitis exercitum et comitum cum viginti militibus tantum, carentes dispendio, relinquerunt»: *Ystoria captionis Almarie et Turtose*, p. 87, citat per Antoni Virgili, *Ad detrimentum Yspanie*, p. 64.

146. Antoni Virgili destaca que el conat de rebel·lió esmentat a la nota anterior es produí per manca de diners i es va resoldre amb un préstec; també, en va caldre un altre per aguantar el setge fins a la captura de la ciutat: Antoni Virgili, *Ad detrimentum Yspanie*, pp. 64 i 65.

147. «*Angli namque una cum militibus Templi et cum aliis alienigenis desuper versus romelinum iuxta flumen steterunt*»: *Ystoria captionis Almarie et Turtose,* p. 86.

dició que es dirigia per mar a Terra Santa en el context de la segona croada i que havia ajudat a conquerir Lisboa.[148] El document que hem esmentat abans, que revela la presència de croats en l'atac, ens informa que aquests tenien un cementiri (*cementeri peregrini*), que més endavant s'anomenaria dels anglesos, on probablement s'enterraren les víctimes del combat d'aquesta part de l'exèrcit atacant.[149] Els croats van demanar que el comte fes un important donatiu al Sant Sepulcre, probablement per recompensar l'atenció (espiritual i assistencial) que els frares d'aquesta orde els brindaven. A més, l'orde oferia uns forts vincles espirituals amb la idea mística de Terra Santa, atès que acollia relíquies molt venerades, entre elles la santa creu, i els seus frares tenien com a principal objectiu protegir i cuidar el Sant Sepulcre.[150] En el document de la donació apareix aconsellant el comte, juntament amb els cònsuls genovesos, el mestre provincial del Temple, Pere de Rovira. La donació afectava l'àrea d'atac on els templers tenien un paper actiu, per tant resulta lògica la presència del líder dels templers. Però, destaca el protagonisme de Pere de Rovira a un nivell equivalent als dels dirigents genovesos que eren els aliats estratègics en la campanya. Els dirigents del contingent croats que demanaven el donatiu simplement hi apareixen com a testimonis de la donació; en canvi, Pere hi participa signant, però també aconsellant el comte, com si es tractés d'un dels mandataris de l'atac.[151] Així doncs, probablement Pere de Rovira no solament va participar en la conquesta de Tortosa dirigint el contingent templer, sinó que ho va fer com un dels directors estratègics de l'atac. La crònica genovesa no parla gaire de la participació dels templers en els combats, encara que esmenta el valor que ells i els cavallers hospitalers van demostrar. Per altres documents posteriors sabem que entre els templers combatents n'hi havia alguns que provenien d'altres zones de la província. Concretament, Hug de Panaz, antic comanador de la casa de Richerenches (Provença) apareix acompanyant a Pere de Rovira en

148. Lucas Villegas-Aristizábal, «Anglo-norman intervention», pp. 63-129 i Nikolas Jaspert, «*Capta est Dertosa clavis Christianorum*, pp. 90–100

149. Jesús Alturo, *L'arxiu antic de Santa Anna*. Vol. II, doc. 268; (1148). L'any 1164 s'anomena *cimitero anglicorum:* Antoni Virgili, *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Barcelona 1997, doc. 157.

150. Nikolas Jaspert, «*Capta est Dertosa clavis Christianorum*», p. 90.

151. El contingent templer va tenir un pes específic en l'exèrcit assaltant, per nombre o per prestigi. El fet que Caffaro destaqui la seva presència abonaria aquesta hipòtesi: *Ystoria captionis Almarie et Turtose,* p. 86.

documents on signen com a testimonis «frares que van participar en el setge de Tortosa».[152]

Els combats devien ser durs, segons les poques dades arqueològiques i documentals (el cementiri dels croats, n'és una prova clara), per l'armament aparatós i sofisticat que descriu la crònica genovesa i per l'estat de destrucció en que va quedar la ciutat després de l'acabament dels combats.[153] El darrer atac es va produir des del turó de la Banyera. Allà l'exèrcit comtal i genovès va omplir l'ampli fossar enfront de la muralla i un cop més les torres militars genoveses van tenir un paper destacat, malgrat que no van assolir l'objectiu de sotmetre la defensa. La situació desesperada dels assetjats els va impulsar a demanar una treva.[154] El pacte sobre la mateixa establia que la rendició es faria efectiva, amb certes condicions, si en un termini de quaranta dies els assetjats no podien aconseguir ajuda externa. Finalment, després de la treva, el setge va acabar el dia 30 de desembre de 1148.[155] La capitulació es va signar en el moment de la rendició de la Suda, segons dedueix Antoni Virgili,[156] malgrat que el document que ens ha arribat és producte de diferents trasllats documentals. Els conqueridors van obligar que els habitants de Tortosa es reubiquessin a la perifèria (ravals) i despoblessin la ciutat, que va quedar en mans dels cristians. Les mesquites van ser convertides en esglésies i es va restaurar el bisbat de la ciutat, restant la seu catedralícia sota el control de la canònica regular de Sant Ruf.[157] Els pactes previs i la magnificiència del comte van repartir les rendes de la ciutat i del territori circumdant entre els poderosos que havien protagonitzat la campanya militar.[158] La conquesta de Tortosa es pot considerar

152. Marquis d'Albon, *Cartulaire général,* doc. 552 (1149). Altres esments de templers participants en el setge de Tortosa: Marquis d'Albon, *Cartulaire général,* doc. 557 i Ignasi Baiges, I. *Els pergamins*, Vol. III, doc. 891.

153. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie»*, pp. 65 i 66.

154. Ramon Miravall, «Tortosa, 1148. La diplomàcia i l'estratègia d'una política agressiva», p. 470.

155. *Ystoria captionis Almarie et Turtose,* p. 88.

156. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie»*, pp. 68-70.

157. El primer prelat del bisbat restaurat va ser Gaufred, antic abat de Sant Ruf d'Avinyó: Antoni Pladevall, *Història de l'Església a Catalunya,* Barcelona 1989, p. 78 i Ramon Miravall, *Gaufred d'Avinyó, bisbe dels tortosins (5 d'agost de 1151-28 de maig de 1165)*, Barcelona 1970. El papa Adrià IV, antic abat de Sant Ruf va pressionar el comte de Barcelona perquè fos generós en les donacions amb el bisbat: Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie»*, p.134.

158. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie»*, pp. 73-99.

com un antecedent de l'ocupació feudal de terres musulmanes que es va produir en èpoques posteriors, com serien els casos de l'arxipièlag balear i les terres del futur regne de València.[159]

El Temple, un poder militar a l'Ebre

La campanya de Tortosa va tenir continuïtat després de caiguda la ciutat. L'exèrcit comtal i templer es van dirigir Ebre amunt,[160] cap on va anar estenent l'ocupació, i mesos més tard va atacar Lleida (1149).[161] En la presa de Lleida també hi van participar els templers.[162] En l'atac a Lleida va tenir un paper destacat el comte d'Urgell, que va pactar amb el comte de Barcelona les condicions de la conquesta, establertes en un acord el 25 de maig de 1148.[163] L'atac es va dirigir des del turó de Gardeny. Allà veiem Pere de Rovira participant en la preparació de la conquesta de la ciutat.[164] A Gardeny els templers van fundar la comanda que va esdevenir el centre de l'organització templera de tota la província. En la comanda de Gardeny hi va residir Pere de Rovira i va ser el nucli de decisions de l'organització, en substitució de Douzens.[165] El centre de gravetat de l'organització en el sud de França i Hispania s'havia traslladat al sud. Les terres de la vall del Segre i de l'Ebre, zones de frontera, amb importants comandes fortalesa havia convertit l'orde en un baluard en les zones conquerides i havia traslladat el centre de poder de la província de Douzens a Gardeny. Encara en l'època del mestre Arnau de Torroja (1166-1181) Gardeny era la comanda on residia principalment el mestre i, per tant, la seu del poder de l'organització en la província.[166]

159. Nikolas Jaspert, «*Capta est Dertosa clavis Christianorum»,* p. 96.

160. Josep Serrano, *Senyoriu i municipi*, pp. 39-41.

161. Josep Lladonosa, *La conquesta de Lleida*, Barcelona 1990.

162. Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», p. 206.

163. Josep Lladonosa, *La conquesta de Lleida*, p. 30.

164. Marquis d'Albon, *Cartulaire général,* doc. 557 (1149): «*in obsidione Illerde sursum in podio de garden».*

165. Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», p. 203 i 205. A la zona de la Provença hi havia una administració diferenciada amb un càrrec específic que es va concretar anys després de la desaparició de Pere de Rovira: Josep Ma. Sans i Travé, *Arnau de* Torroja, p. 96 i Damien Carraz, *L'ordre du Temple dans la basse vallée du Rhône*, p.291.

166. Josep Ma. Sans i Travé, *Arnau de* Torroja, p. 55.

Figura 8. Fotografia del castell de Miravet. Font: Agència Catalana del Patrimoni Cultural (Pepo Segura).

L'ocupació del territori ebrenc va tardar un temps en completar-se. Dues fites culminants van ser la conquesta del castell de Miravet i el sotmetiment de Siurana. El castell de Miravet va ser ocupat l'agost de 1153 i immediatament el comte el va cedir a l'orde, que hi va organitzar una comanda.[167] La conquesta de Miravet probablement va ser costosa. Gairebé un any abans ja s'estava assediant la fortificació. Un document de juny de 1152 sobre una donació del comte de Barcelona d'unes cases a Ascó es va signar a l'horta de Miravet, possiblement en el setge del lloc.[168] En l'acte notarial hi és present Pere de Rovira, com a mandatari del Temple; probablement dirigint activament la participació del Temple en l'assalt a la fortificació.

La carta de donació del comte, de 1153, de Miravet abasta un seguit de possessions en una àrea molt extensa que anava des d'Ascó fins a Tortosa. La donació incloïa (fig. 8) un seguit de castells i de propietats en compensació pel cinquè que corresponia al Temple per les terres conquerides, segons el pacte de 1143.[169] De tota manera, per la documentació posterior es dedueix que el cinquè no implicava una possessió efectiva, sinó eren drets sobre les rendes percebudes.[170] Els templers

167. Ramon Sarobe, *Col·lecció diplomàtica de Gardeny*, doc. 54 i Ignasi Baiges, I. *Els pergamins*, Vol. III, doc. 960 (1153).

168. Ramon Sarobe, *Col·lecció diplomàtica de Gardeny*, doc. 38 (1152).

169. Laureà Pagarolas, *La comanda del Temple de Tortosa* i Laureà Pagarolas, «Les cases del Temple de Tortosa i Miravet: creació i primers anys», p. 139.

170. Antoni Virgili, «Acerca del quinto templario. La orden y los condes de Barcelona en la conquista de Al-Andalus»: *Anuario de Estudios Medievales,* 27 (1997) 775-802 i Laureà Pagarolas, «Les cases del Temple de Tortosa i Miravet: creació i primers anys», p. 138.

van organitzar ràpidament les seves possessions i el seu poder econòmic i social a la zona. Cal recordar que de forma anticipada a la conquesta Pere de Rovira havia rebut del comte una sèrie de drets sobre la població musulmana dels seus territoris. Això va passar l'any 1146, les campanyes de Tortosa i Lleida s'estaven preparant i Pere de Rovira buscava controlar la mà d'obra que es trobaria en les noves possessions.[171]

La primera comanda templera es va fundar a la perifèria de la ciutat de Tortosa, a prop de riu, en la part meridional de la ciutat.[172] Va ser una comanda urbana, com algunes de les que els templers desenvolupaven en ciutats, especialment a la Provença,[173] amb unes activitats i objectius econòmics diferents de les altres que va dur a terme a les Terres de l'Ebre.[174] L'altre comanda de referència va ser Miravet. Les dues van estar relacionades. Excepte en el primer moment, en què Pere de Rovira va dirigir la comanda, el comanador de Tortosa també controlava la de Miravet. Això va passar fins a 1165 en què la comanda de Miravet va esdevenir el centre del poder templer a l'Ebre.[175] A Tortosa, Pere de Rovira va promoure un frare de confiança com a comanador durant un període llarg: Eimeric de Torrelles, que havia format part del seu seguici, des de Douzens. Eimeric va rebre la formació de dirigent al costat del seu mentor, el mestre provincial. Després, Pere el va promocionar com a comanador de Tortosa, on va dirigir la comanda força temps.[176] Es tractava d'una manera de fer que se saltava la interpretació estricta de la regla del Temple, que establia una elecció col·lectiva de la comunitat conventual per escollir el comanador o el mestre, en el cas de la província, i per tant provocava una certa mobilitat en els càrrecs.[177] Però, el mateix Pere de Rovira va incomplir la norma. Es va mantenir

171. Marquis d'Albon, *Cartulaire général,* doc. 415.

172. Laureà Pagarolas, «Les cases del Temple de Tortosa i Miravet: creació i primers anys*»,* p. 140.

173. Damien Carraz, *L'ordre du Temple dans la basse vallée du Rhône*, pp. 235-260; també, Damien Carraz, «Les ordres militaires et le fait urban en France méridionale (XIIe-XIIIe siècle)»: *Cahiers de Fanjeaux*, 44 (2009) 127-165.

174. Joan Fuguet, «L'Ordre du Temple. Le cas de Tortosa et Barcelonne».

175. Josep Ma. Sans i Travé, *Els templers catalans,* p. 336 i Laureà Pagarolas, «Les cases del Temple de Tortosa i Miravet: creació i primers anys*»,* p. 140.

176. Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», p. 205.

177. Alan J. Forey, A. J. «The careers of templar and hospitaller office-holders in western Europe during the twelfth and thirteenth centuries»: *Élites et ordres militaires au moyen âge. Rencontre autour d'Alain Demurger*, Madrid 2015, 201-214.

en el càrrec molts anys, segurament amb el consens de tota la comunitat templera de la província.[178] També, va ser mentor i promotor de Pere de Cartellà a Gardeny i altres comanador de cases importants.

Miravet va ser una possessió a la qual Pere de Rovira va prestar una atenció especial. Era el centre dels dominis rurals de les Terres de l'Ebre i per tant el nucli administratiu de les possessions templeres d'aquella zona.[179] La comanda va ser organitzada pel mateix Pere de Rovira que apareix com a mestre de Miravet l'any 1153.[180] En la tasca de muntar la comanda i les seves possessions va negociar amb el bisbe de Tortosa sobre el nomenament dels sacerdots de la comanda i la recaptació dels delmes.[181] Amb la butlla *Omne datum optimum* el papa Inocenci II (1139)[182] havia concedit que els sacerdots dels convents templers fossin escollits directament per la comunitat i no depenguessin de l'administració diocesana, però el bisbe Gaufred de Tortosa defensava el dret episcopal de nomenar els sacerdots de les parròquies. Gaufred havia estat abat de Sant Ruf d'Avinyó abans de ser nomenat bisbe de Tortosa, l'any 1151.[183] El monestir provençal destacava per ser un gran promotor de la reforma eclesiàstica, que incloïa entre els seus principis el retorn a control episcopal dels drets eclesiàstics, com les rendes que s'hi vinculaven, i el nomenament dels rectors parroquials.[184] L'arbitratge del comte i dels magnats de la seva cúria va donar la raó als templers, obligant a un cert sotmetiment dels frares capellans a l'autoritat diocesana. De la mateixa manera, la qüestió de la recaptació dels delmes de les esglésies templeres va suscitar seculars disputes entre les diòcesis i les autoritats templeres.[185] Diverses disposicions papals, entre elles la butlla esmentada, permitien els templers disposar de les rendes eclesiàstiques de les seves possessions. En general, la recaptació dels delmes de les noves terres conquerides va generar un problema complicat per a les noves

178. Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», p. 207.

179. Laureà Pagarolas, *La comanda del Temple de Tortosa* i Laureà Pagarolas, «Les cases del Temple de Tortosa i Miravet: creació i primers anys», p. 142.

180. *«Petrum de Ruera magistrum Milicie Templi de Mirabet»:* Antoni Virgili, *Diplomatari de la catedral de Tortosa,* doc. 34 (1153).

181. Antoni Virgili, *Diplomatari de la catedral de Tortosa,* doc. 34 i 35 (1153).

182. Alain Demurger, A. *Les templiers. Une chevalerie chrétienne,* pp. 108-112.

183. Ramon Miravall, *Gaufred d'Avinyó, bisbe dels tortosins*, pp. 17-23.

184. Yannick Veyrenche, «Chanoines réguliers et sociétés méridionales. L'abbaye de Saint-Ruf et ses prieurés dans le Sud-Est de la France (Xie-XIVe siècle)*»: Bulletin du centre d'études médiévales d'Auxerre,* 17, 2 (2013) 1-8.

185. Alan J. Forey, A. J. *The templars in the Corona de Aragón,* pp. 168 i 169.

autoritats episcopals, que es va perllongar en el temps.[186] En el cas dels dominis templers de Miravet es va arribar a l'acord de repartir els beneficis: tres quartes parts del delme per als templers i una quarta part per al bisbe; a més, es determinava a qui corresponia la recaptació d'altres rendes parroquials. Les quantitats de les quals es parlava eren importants perquè el delme es recaptava entre la nova població cristiana, que era molt reduïda encara, però també se sostreïa de la nombrosa població musulmana.[187] En l'important pacte sobre els capellans i les rendes de les noves possessions la defensa dels interessos de l'orde la portà Pere de Rovira, el mestre provincial.

Els acords permetien el control espiritual i una base econòmica suficient per a mantenir el potencial militar de la zona, compost per un extens territori, que comprenia gran part de les actuals comarques de la Terra Alta i la Ribera d'Ebre, incloses diverses fortaleses militars: Algars, Batea, Corbera, Gandesa, Pinell, Raquera i el castell de Miravet.[188] Entre elles destacava Miravet, que els templers van fortificar seguint els coneixements més innovadors en poliorcètica.[189] El control militar de les Terres de l'Ebre va assegurar la conquesta de la zona i va permetre la colonització feudal de la societat que hi habitava. A la zona hi van acudir repobladors cristians, que havien participat en la conquesta o que van acudir amb el reclam de les cartes de repoblació posterior, però en el territori va quedar molta població musulmana que esdevindrà una mà d'obra sotmesa i barata per als nous senyors del territori.[190]

El Temple va acceptar l'acord tàcit de dominar la part alta del riu des de Tortosa, mentre que sobre la part inferior de l'Ebre va cedir el protagonisme als hospitalers. Per això, l'any 1152, Pere de Rovira va signar la cessió dels drets de conquesta (el cinquè) que tenia sobre els territoris dels castells de Candela i Amposta.[191] Com hem dit, les cases

186. Thomas W. Barton, «Constructing a diocese in a post-conquest landscape: a comparative approach to the lay possession of tithes»: *Journal of Medieval History*, 35 (2009) 1-33.

187. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie»,* p. 71.

188. Ignasi Baiges, I. *Els pergamins*, Vol. III, doc. 960 (1153).

189. Joan Fuguet, J. (1992) «Els castells templers de Gardeny i Miravet i el seu paper innovador en la poliorcètica i l'arquitectura catalanes del segle XII»: *Acta historica et archaelogica mediavelia,* 13 (1992) 353-374 i Joan Fuguet, «Miravet, un gran castell templer», pp. 297-331.

190. Antoni Virgili, «*Ad detrimentum Yspanie»,* pp. 103-130 i 225-236.

191. Joseph Marie Delaville, *Cartulaire général de l'Ordre des Hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem.* Vol I. París. 1894-1906, doc. 169 (1153).

de Tortosa i de Miravet van ser el centre del domini templer de la zona, que finalment es va traslladar a Miravet. Allà es va desenvolupar més endavant un tipus de gestió del territori inèdit en el l'organització de l'orde, el districte de Ribera. El càrrec de comanador de Ribera administrava un territori molt més gran que el de les comandes i menor en extensió a la província. Però, també el districte de Ribera demostrava la capacitat que l'orde tenia d'adaptar la gestió a les necessitats, en un territori, les Terres de l'Ebre, on el Temple posseïa una implantació poderosa.[192]

Pere de Rovira controlà el desenvolupament dels dominis de l'orde a l'Ebre des de Gardeny, a Lleida.[193] A Gardeny s'ubicava la seu provincial del Temple. Entre 1153 i 1158 Pere encara va realitzar diversos viatges,[194] però ja pocs, i va cedir la iniciativa a Pere de Cartellà. Se'l requeria a vegades per esdeveniments importants: l'any 1157 va participar en un judici a Lleida que enfrontà els hospitalers amb Guillem Umbert de Basella sobre la població de Sant Celoni.[195] En el judici se l'esmenta com el «venerable» mestre provincial. En aquell moment, la seva persona havia adquirit un grau de respectabilitat notable. Dintre de l'organització també se'l tractava amb estima i admiració. A Masdéu es recorda el seu lideratge, quan ja no viatjava tant.[196] El poder militar que dirigia fins i tot atreïa l'interès papal. L'any 1158 va rebre una butlla d'Adrià IV demanat-li ajuda per defensar els interessos cristians a Terra Santa en un moment en què la direcció de l'orde havia estat empresonada.[197] El papa Adrià IV probablement coneixia personalment a Pere perquè havia estat legat papal en el moment de la conquesta de Tortosa[198] i devia conèixer

192. Laureà Pagarolas, «Les cases del Temple de Tortosa i Miravet: creació i primers anys*»,* pp. 139-141.

193. Jaume Vilaginés, «Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França», p. 203.

194. Jaume Vilaginés, Íbid, p. 210.

195. Josep Ma. Pons i Guri, «La successió de Guillem Umbert de Basella» en *Recull d'estudis d'història jurídica catalana.* Vol. III, Barcelona 1989, 31-53, doc. 4: «*et venerabili Petro de Rovera tunc in Ispanie partibus Milicie Templi magistro*».

196. Rodrigue Treton, *Diplomatari de Masdéu.* Vol. II, doc. 61 (1157): «*in diebus Petri de Rhoera magistri*».

197. Biblioteca de Catalunya, pergamins, núm. 79, reg. 1930 (1158).

198. Paul Kehr, *El papat i el principat de Catalunya fins a la unió amb Aragó,* p. 123. L'autor prova la presència de Nicolàs Breaksper (Adrià IV) en les campanyes de Lleida i Tortosa a partir d'un document en el contingut del qual el comte Ramon Berenguer IV recorda al Papa les dificultats de les conquestes de les dues ciutat i li diu textualment que en va ser testimoni ocular: «oculis vestris vidistis» (Jaime Villanueva,

la seva personalitat; també, era conscient del poder militar que era capaç de mobilitzar.

A partir de 1158 ja no trobem a Pere de Rovira en cap acte notarial. Probablement devia morir; en aquella data havia d'aproximar-se als 60 anys,[199] una edat provecta; una edat, però, en què molts cavallers prenien la creu i es convertien en templers per aconseguir redimir els seus pecats.[200] Però també, podem pensar que va fer cas del reclam desesperat del papa i va encapçalar un hipotètic contingent d'ajuda i, a Terra Santa, a prop del Sant Sepulcre, va acabar els seus dies.[201]

Viage literario a las iglesias de España. Vol. V. Madrid 1806, p. 263). També, a partir del mateix document, Damien Smith defensa l'estada del Papa durant la conquesta: Damian J. Smith «The abbot-crusader: Nicholas Breakspear in Catalonia», p. 31.

199. Jaume Vilaginés, Íbid, pp. 206-208 i nota 105.

200. Helen Nicholson, *Los templarios*, Barcelona 2006, p. 201,

201. Molts templers decidien passar els seus últims dies a Terra Santa: Malcom Barber, *The new knighthood.,* pp. 214-217.

LES FUNDACIONS DE MONESTIRS DE MONGES CAPUTXINES A CATALUNYA I BALEARS

Fra Valentí Serra de Manresa, OFMCap
frvalentiserra@gmail.com

Resum:

Aproximació històrica, elaborada amb documentació d'arxiu, sobre les fundacions de monestirs de clarisses-caputxines en els territoris de Catalunya i Balears, des de la inauguració del protomonestir de Barcelona l'any 1599 i, seguida, després, per la fundació de Girona l'any 1609, Manresa el 1638, Palma de Mallorca el 1662 i Mataró el 1741. També es tracta, molt breument, sobre els intents fundacionals a Tarragona (1653) i a Igualada (1724).

Mots claus:

Clarisses-caputxines, Àngela Margarida Serafina Prat, monestirs, vida contemplativa, clausura papal.

Abstract:

Historical approach, elaborated with archival documentation, on the foundations of Poor Clare monasteries in the territories of Catalonia and the Balearic Islands, since the inauguration of the proto monastery of Barcelona in 1599 and, followed, later on, by the foundation of Girona in 1609, Manresa in 1638, Palma de Mallorca in 1662 and Mataró in 1741. It also deals, very briefly, with the founding attempts in Tarragona (1653) and Igualada (1724).

Keywords:

Capuchin Poor Clares, Àngela Margarida Serafina Prat, contemplative life, papal closure.

Mots introductoris

L'any 2002 vam publicar una extensa monografia sobre la forma de vida de les clarisses-caputxines a casa nostra;[1] una suggeridora temàtica que, posteriorment, vam ampliar i perfilar amb nous articles d'investigació.[2] Poc abans de ser formalitzada la creació de la Federació de

1. Cf. V. Serra de Manresa, *Les clarisses caputxines a Catalunya i Mallorca: de la fundació a la guerra civil (1599-1939),* Barcelona 2002, 57-388. Les abreviatures més usades al llarg de l' article corresponen a: ACA (: Arxiu de la Corona d'Aragó); ACBna (: Arxiu de les caputxines de Barcelona); ACGir (: Arxiu de les caputxines de Girona); ACMan (: Arxiu de les caputxines de Manresa); ACMat (: Arxiu de les caputxines de Mataró); ACPalma (: Arxiu de les caputxines de Palma); ADB (: Arxiu Diocesà de Barcelona); ADG (: Arxiu Diocesà de Girona); AEVic (: Arxiu Episcopal de Vic); AGRoma (: Arxiu General dels caputxins, Roma); AMGir (: Arxiu Municipal de Girona); APCC (: Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya); APost (: Arxiu de la Postulació General dels Caputxins, Roma); ARMall (: Arxiu del Regne, Mallorca); ASTar (: Analecta Sacra Tarraconensia); BHC (: Biblioteca Hispano-Caputxina); Cf. (confer, vegeu); doc. (: document); EstFr (: Estudios Franciscanos); Ibíd. (Ibidem, en el mateix lloc); Llig. (: Lligall); Ms. (: Manuscrit); Reg. (: Registre); s. d. (: sense datar); s. f. (sense foliar).

2. Cf. V. Serra de Manresa, «La vida quotidiana de les clarisses caputxines a Catalunya i Mallorca: des de la fundació a les primeres constitucions generals (anys 1599-1927)»: *ASTar* 75 (2002) 99-170; Id., «Alguns aspectes de la primitiva legislació de les clarisses-caputxines. Espiritualitat i vida quotidiana»: *ASTar* 76 (2003) 183-211; Id., «Les clarisses-caputxines: fundació i forma de vida»: *EstFr* 114 (2013) 163-200; Id., «Retornar als orígens de Santa Clara. La primera generació de clarisses-caputxines»: *ASTar* 86 (2013) 45-93.

la Immaculada de Clarisses-Caputxines d'Espanya –que uní les dues federacions creades l'any 1955: la de la Mare de Déu i la de la Santíssima Trinitat–, les religioses de l'antiga Federació de la Mare de Déu integrada pels monestirs de de Catalunya, Aragó, València, Balears i Navarra, publicaren una síntesi històrica sobre cadascun dels monestirs, preparada per Sor Ana María García Eugui, caputxina del monestir de Tudela.[3] Amb el present article volem oferir, servint-nos de documentació d'arxiu i de fonts impreses d'època, una presentació de les principals dades històriques sobre els monestirs fundats a Catalunya i Mallorca, complementàries a les que podem llegir en les *Crónicas de los monasterios de hermanas capuchinas de la Federación "Madre de Dios"* de García Eugui.

En articles publicats anteriorment ja hem tractat sobre la primera fundació de monges caputxines, a Nàpols, feta l'any 1535 per iniciativa de la dama catalana Maria Llorença Llonch o Llong, i que començà a expandir-se per Itàlia amb diverses fundacions, sobretot a partir dels famosos monestirs del "Corpo di Cristo" –o del "Santissimo Crocifisso", erigit l'any 1576 Roma[4]–, i del monestir de Santa Pràxedes, fundat l'any 1578, a petició de Sant Carles Borromeu, a la ciutat de Milà.[5] Semblantment, amb Sor Àngela Serafina Prat també començaria a Catalunya l'establiment de clarisses-caputxines a Barcelona, que seria el primer fundat més enllà dels territoris italians. En efecte, l'any 1588, Àngela Serafina Prat, poc després de rebre l'hàbit de caputxina a Manresa, de mans del P. Arcàngel d'Alarcón de Tordesillas,[6] es traslladà a Barcelona on, amb algunes companyes,

3. Cf. A. M. Garcia Eugui, *Crónicas de los Monasterios de Hermanas Capuchinas de la Federación "Madre de Dios",* Saragossa 2019.

4. BHC, *I Frati Cappuccini Documenti e testimonanze del primo secolo,* Vol. IV, Perugia 1992, 1827-1832: "Roma, novembre 1576. Erezione del monastero del Corpo di Cristo di Roma sotto la prima Regola di Santa Chiara, e le costituzioni del monastero di Napoli."

5. BHC, *I Frati Cappuccini,* Vol. IV, Perugia 1992, 1833-1838: "Roma, 28 agosto 1578. Autorizzazione a San Carlo Borromeo per fondare un monastero di capuccine a Milano, secondo le ordinazioni e le consuetudini del monastero di Roma".

6. J. Sarret i Arbós, *Història Religiosa de Manresa. Iglésies i Convents,* Manresa 1924, 270-271: "Aquesta dona freqüentava la iglésia de Sant Bartomeu on els Pares Caputxins hi celebraven ses funcions i ses prèdiques; i arribà a tan alt grau de perfecció en sa carrera de virtut, que va merèixer, al cap de dos anys, que Déu l'inspirés de demanar l'hàbit del V.O.T. de Sant Francesc, el qual, després d'algunes contradiccions li fou imposat pel Rvnd. P. Comissari General, Fr. Arcàngel d'Alarcón, en certa ocasió que es trobava a Manresa". A propòsit d'això, el reverend Ignasi Torradeflot, comple-

hi començà una experiència de vida comunitària penitent[7] i alhora contemplativa, d'inspiració franciscano-caputxina, sota el guiatge del venerable sacerdot Diego Pérez de Valdivia. Mentrestant el bisbe de Barcelona, Joan Dimas Loris, i el ministre provincial dels caputxins, Arcàngel d'Alarcón, sol·licitaren a Roma l'autorització per tal de fundar una comunitat de clarisses-caputxines, una fundació que començà a canalitzar-se a partir del dia 26 de maig de 1599, quan el nunci papal Camil Caetano –tot acompanyant en el viatge a Barcelona per la celebració de Corts el rei Felip III i la seva esposa Margarida d'Àustria, amb qui acabava de casar-se a València–, presentà el breu pontifici[8] que autoritzava la fundació d'un monestir de clarisses-caputxines a Barcelona. Aquest breu fundacional seria confirmat[9] pel papa Climent

---

mentàriament, escriví: "Nuestro historiador Canyelles que había visto los archivos del convento de los capuchinos y los libros de la Tercera Orden [...] el año del Señor 1586 tomó el hábito de capuchina en dicho monasterio la Madre Sor Angela Margarita Serafina, y se lo dió y vistió el padre provincial"; I. TORRADEFLOT, *Crónicas de la Orden de Monjas Capuchinas en España*, Vol. I, Manresa 1907, 358-359. Tanmateix, el jesuïta Joan Fogueres posà en relleu que Àngela Serafina, pròpiament, no vestí l'hàbit de terciària a Barcelona fins dia el 26 de desembre de 1593; vegeu J. FOGUERES, *Epítome de la admirable vida de la V. M. Sor Ángela Margarita Serafina, fundadora de las Religiosas Capuchinas en España*, Barcelona 1743, 80-81.

7. J. SARRET I ARBÓS, *Història Religiosa de Manresa,* 270-271: "La piadosa vídua anomenada Àngela Marguerida, amb el sobrenom de Serafina, per dir-se Serafí el seu marit, vestida amb l'hàbit del Tercer Ordre, redoblà ses penitències i fervors" puix que vivía, talment, "en forma de Religión, y piadosamente vive con once compañeras de loabale vida", tal com es llegeix en el text del *Breve del Ilustrísimo y Reverendísimo Señor D. Camilo Caetano, con poder a Latere, Nuncio de Su Santidad en los Reinos de España, para la erección del Monasterio de Religiosas Capuchinas de Santa Clara, en la Ciudad de Barcelona, dicho de Santa Margarita el Real, Barcelona, septimo Kalendas Junii MDXCIX* (Barcelona, 26 maig 1599); text publicat dins de l'edició de la *Regla Primera de la gloriosa Madre Santa Clara y Estatutos y Constituciones de Religiosas Capuchinas, fundadas por la Venerable Madre Angela Margarita Serafina conforme se practican por las del Convento de Santa Magarita la Real de Barcelona*, Barcelona 1915, 51-51.

8. APost, Ms. 47-1, *Trasunto del Breve del Legato di Sua Santità Camillus Caetanus*, dins *Copia Publica super fama sanctitatis Servae Dei Angelae Margaritae Seraphinae*, f. 162-165; el breu pontifici era del papa Climent VIII, datat a Roma el 26 de maig de 1599; vegeu F. PAGÈS, *Breve reseña de la fundación del convento de religiosas capuchinas de Santa Margarita la Real,* Barcelona 1918, 3-4.

9. BHC, *Bula y Letras Apostólicas de N. M. S. Padre Clemente, por la divina providencia, Papa VIII, concedidas en forma de Breve, para la confirmación de la erección hecha con autoridad apostólica del Monasterio de Monjas Capuchinas de Barcelona* (Roma, 22 desembre 1604), text editat dins *Regla Primera, y Estatutos*, Barcelona 1915, 58-59: "Habiendo, pues, vuestro Monasterio de la Orden de Capuchinas de San Francisco en la Ciudad de Barcelona [...] Nos, con autoridad Apostólica, a tenor de las presentes, confirmamos y aprobamos perpetuamente la sobredicha erección". La fun-

VIII el 22 de desembre de 1604 i, novament, ratificat per Pau V el 26 d'abril de 1608.

1. La fundació de Barcelona: El protomonestir de Santa Margarida la Reial

L'establiment de les clarisses-caputxines a Barcelona l'any 1599 per iniciativa de Sor Àngela Serafina[10] fou, doncs, la primera fundació a fora d'Itàlia i la primera del territori ibèric,[11] puix que la fundació de Granada, feta onze anys abans, en el 1588, tot i ser titulada de "capuchinas mínimas del Desierto de Penitencia", no pot ser considerada, en rigor, una fundació de clarisses-caputxines, encara que Sor Àngela Serafina Prat hagués projectat la seva fundació barcelonina "conforme a la regla y a los estatutos de las monjas capuchinas de Roma y de Granada"[12] i que el nunci volgués trametre a Barcelona monges granadines,[13] bo

dació fou novament confirmada pel papa Pau V, el 26 d'abril de 1608; Ibíd., 60-63: *Letras Apostólicas concedidas en forma de Breve, sub anulo Piscatoris, por nuestro muy Santo Padre Paulo V, asimismo para la confirmación de la ereción dicha del Convento de Capuchinas de la Ciudad de Barcelona.*

10. Vegeu la carta del rei Felip III al duc de Sessa (El Fresno, 28 octubre 1601), publicada dins *EstFr* 19 (1917) 58-60: "En nuestra ciudad de Barcelona se ha fundado un monasterio de religiosas Capuchinas [...] Hallándose en aquella ciudad la Marquesa de Montesclaros, les compró la casa en que están, a donde se encerraron Ángela Serafina, que es la principal de ellas, con otras diez compañeras."

11. Sor Isabel Astorch († 1616), secretària i confident de Sor Àngela Serafina Prat, en posar per escrit alguns dels seus records personals amb data 7 de juny de 1614, fa esment que el monestir de Santa Margarida la Reial fou el primer de clarisses-caputxines d'Espanya; vegeu la versió italiana d'aquesta important relació histórica –ja que es perdé el text original amb els estralls del la Setmana Tràgica–, a l'APost, Ms. 47-4, *Libro intitolato Sommario e Diario della Vita, opere e miracoli della nostra Santa Madre Angela Serafina in questo nostro Convento che è stato il primo in Spagna,* dins *Copia Publica versionis originalis documentorum quae pertinent ad Processum […] super fama sanctitatis […] Servae Dei Angelae Margaritae Seraphinae, Fundatricis Monialium Capuccinarum in Hispania*, f. 4 i ss.

12. El text original del breu fundacional, datat el 26 de maig de 1599, diu: "Et zelo erigendi unum monasterium in hac civitate, subeaque Urbis Romae et Granatensis, quam Moniales Capuccinae Ordinis Minorum sancti Francisci profitentur Regulae et institutis"; editat per I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 103-104: "Copiaré el original latino, por estar ya traducido en romance, en el principio de la Regla impresa."

13. BHC, *Breve del Ilustrísimo,* dins *Regla Primera, y Estatutos,* Barcelona 1915, 56-57: "Mandéis y obliguéis que vengan, dos o tres Monjas del Monasterio de Granada de la misma Orden, para el gobierno y fundación del dicho Monasterio de Barcelona."

i pensant que aquelles religioses del “Desierto de Penitencia” eren veritablement clarisses-caputxines. Les monges de Granada no foren autoritzades a emetre vots solemnes, ni a professar la Regla de Santa Clara, fins a l’any 1625, tot i ser tingudes pels contemporaris com a “caputxines”.[14] A Barcelona s’ignorava que les caputxines granadines no eren, pròpiament, monges de vots solemnes, tanmateix, les religioses de Granada –conegudes com a “caputxines”– maldaven per viure, talment, com a veritables clarrisses-caputxines, però jurídicament no s’hi podien pas considerar car no van professar la Regla de Santa Clara fins a l’any 1625, com ja s’ha dit més amunt. Qui sap, si per aquest motiu, la documentació de la Congregació de Religiosos, fins a la uniformització legislativa de l’any 1927, volgué esguardar els inicis fundacionals de les caputxines de Granada com a una fundació diocesana,[15] o “particular”, tal com es llegeix, també, en les actes del procés de beatificació de Sor Àngela Serafina Prat quan fou reestructurat amb les noves aportacions del *peritus in re historica*, i arxiver eclesiàstic, Ignasi Torradeflot i Cornet,[16] prevere manresà que esdevingué el més gran coneixedor de la història i expansió de les monges caputxines a Espanya.[17]

La documentació reconeix Àngela Serafina Prat com la fundadora de les caputxines en els territoris hispans, especialment la que fou aplegada ran del procés de beatificació que la considera, talment, com la “Fundatricis Monialium Capuccinarum in Hispania”, és a dir, la fundadora de les caputxines a Espanya.[18] Semblantment, en les primeres

14. A propòsit de la fundació del monestir de Granada, vegeu Felice da Mareto, *Cappuccine nel mondo,* Parma 1970, 216-217: “fondato nel 1588 dalla serva di Dio Lucia de Ureña (†1597), per un suo gruppo di terziarie cappuccine, le quali nel 1625 si transformarono in clarisse cappuccine soto la guida delle istitutrici Emerenziana de Copons e Luisa Francesca de Peralta”.

15. ASCRel, Positiones, Llig. C 37 bis, *Monache Capuccine*: “Granata 1587. Monasteri di Monache cappuccine, in cui si professa la Prima Regola di S. Chiara, approvata da Innocenzo iv, con delle Costituzioni approvate dalla autorità diocesana.”

16. APost, *Copia Publica Transumpti,* f. 231: “Di quelle di Granata che ancora non erano professe, perché era questa una fondazione particolare.”

17. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. II, Manresa 1909, ff. vi-vii: “Convento de Jesús María de Granada; profesión solemne en 1625; fué una fundación particular hecha el año 1588.”

18. APost, *Copia Publica Versionis Originalis Documentorum, quae pertinent ad Processum Ordinaria auctoritate constructum in Curia Ecclesiastica Barcinonensi, super fama sanctitatis, vitae, virtutum et miraculorum Servae Dei Angelae Margaritae Seraphinae, Fundatricis Monialium Capuccinarum in Hispania,* Romae 1933.

aproximacions biogràfiques a la fundadora hispana de les caputxines[19] i en els documents generats per l'administració reial[20] i, sobretot, en les cròniques fundacionals dels diversos monestirs –com ara la que fou escrita en ocasió de la inauguració del darrer monestir de caputxines, a Catalunya, inaugurat a la població de Mataró[21] el dia 23 d'abril de 1741–, presenten unànimement Sor Àngela Serafina com la fundadora hispana de les clarisses-caputxines. En l'escaiença d'aquesta fundació mataronina, suara esmentada, el bisbe de Barcelona, Francisco del Castillo, posà en relleu que es tractava del "Santo Instituto de la Venerable M. Serafina, primera Fundadora de esta Religión en estos Reynos de España."[22] També, i de guisa força semblant, en la primera aproximació biogràfica publicada sobre la vida i obra de la M. Serafina Prat, hom la descriu com a "gran fundadora la Reverenda y Venerable M. Soror Ángela Margarita Serafina, Catalana ilustríssima."[23]

Finalment, cal assenyalar que, el text de la butlla fundacional de les caputxines de Granada –datada el 13 de setembre de l'any 1587– el seu redactat és, jurídicament, força ambigu, perquè no esmenta prou clarament si les monges poden professar, o no, la Regla de Santa Clara i semblaria, tan sols, una autorització per a poder viure comunitàriament una vida de pregària i de penitència en rigorosa clausura, sota la vigilància episcopal: "Por lo que dicha Lucía [de Ureña], que según dice, ha profesado el Orden de la Tercera Regla de San Francisco [...] que ella pueda lícitamente adquirir [: fundar] un Monasterio de Monjas Descalzas Capuchinas del Orden de San Francisco, que han de llamarse del nombre Santísimo de Jesús y de la Beatísima Virgen María, y Mínimas del Desierto de Penitencia [...] y guardaren la estrechez de la Clausura,

19. APost, Ms 47-1, *Libro delle prerogative ed eccellenze dell'inclita Madre Suor Angela Margherita Serafina, Fondatrice delle Monche Cappuccine di Spagna. Composto dall'Illmo. e Revmo. Signore Don Luigi Sans;* dins *Copia autentica,* Roma 1933.

20. ACA, Reial Audiència, Reg. 374, Barcelona 17 octubre 1733, f. 36: "Haviendo sido dicha Señora Reyna Dª Margarita la que le fundó con el título de Sta. Margarita la Real, que es el primero de Capuchinas de España."

21. AGRoma, *Procedimenta facta in translatione sex monialium capuccinarum ex Monasterio S[anc]tae Margaritae Barcinon[ensis], et Fundatione Monasterii monialium capuccinarum apud Civitatem Mataronensem,* Barcinone: Typ. J. Suriá 1741.

22. AGRoma, *Procedimenta facta in translatione sex monialium,* Barcinone 1741, f. 5 r.

23. N. Torrecilla, *La primera y penitentíssima Religión de Madres Capuchinas en España, fundada por la Reverenda y Venerable Madre Soror Ángela Margarita Serafina en la Ciudad de Barcelona,* Múrcia 1646, f. 1.

y Regular observancia, según las disposiciones del dicho Orden [...] Y que queden baxo la obediencia, gobierno, corrección y jurisdicción, y visita del Ordinario de Granada."[24]

Aquesta ambigüitat en la redacció del text de la butlla fundacional causà nombroses dificultats a les caputxines de Granada, quan, l'any 1600, desemparades de la jurisdicció episcopal –i abandonades de la cura pastoral de l'arquebisbe Pedro de Castro–, les monges van ser acollides a la protecció del nunci, Domenico Ginnasio, puix que l'arquebisbe de Granada no volgué reconèixer canònicament el monestir ni, tampoc, validar les professions que s'havien anat efectuant; cosa que, segurament, no hauria pas ocorregut si s'hagués erigit canònicament un veritable monestir de clarisses-caputxines, amb clausura papal i vots solemnes. En un rescripte de l'arquebisbe de Manfredònia, Domenico Ginnasio, nunci apostòlic en els reialmes hispans, hi llegim: "Nos, entonces, a instancias de las dichas Novicias por Carta nuestra exhortamos [...] que admitiesse baxo su Jurisdicción Ordinaria a las referidas y al Monasterio, y como Padre las rigiera y gobernara. Pero como ni haya obedecido [...] las admitimos [a las novicias y a las capuchinas de Granada] baxo nuestra Jurisdicción omnímoda, y la de nuestros sucessores, y las recibimos de la Autoridad Apostólica por el tenor de las presentes."[25]

Amb tot, en el primer volum de la crònica de les caputxines de Granada, publicada l'any 1768, hi ha un gravat de Sor Lucía Ureña amb les primeres caputxines de Granada, acompanyat d'aquesta inscripció: "presentando con sus primeras hijas al Ilmo. Sr. Salvatierra, su Arzobispo, la primera Bula del Sr. Sixto V, que trajo de Roma, para la fundación del Monasterio de Jesús María de Capuchinas Mínimas del Desierto de Penitencia;" i en els mots de de la dedicatòria que escriví l'abadessa del monestir –adreçats a la Infanta María-Josefa de Borbón, protectora del monestir de caputxines de Granada– s'assenyalava que: "este Monasterio de Capuchinas de Granada, que fue el primero de España, y fundó aquella Muger, la Ilustre y Venerable Virgen Lucía de Ureña, obtenien-

24. BHC, *Compendio Histórico-Chronológico de Capuchinas Mínimas del Desierto de Penitencia de la Ciudad de Granada,* Madrid 1768, 427-430: "Primera Bula de la Fundación [...] que traxo de Roma la V. Fundadora, concedida por el Pontífice Sixto V, año 1587."

25. BHC, *Compendio Histórico-Chronológico,* 441-443: "Rescripto del Nuncio Apostólico de los Reynos de España [el Arzobispo de Manfredonia], en que recibe baxo su protección al Monasterio de Capuchinas de Granada. [30 de mayo del] Año de 1600."

do el Breve Pontificio por el año de 1587."[26] La intenció de Sor Lucía Ureña era la de professar com a clarissa-caputxina, igual com les de Roma i de Nàpols; tanmateix, una lectura atenta d'aquesta antiga crònica sobre les caputxines de Granada, ens fa veure que, jurídicament, això no fou pas possible fins a l'any 1625, ja que aquestes religioses granadines van haver de viure un temps com a terciàries claustrals subjectes al bisbe diocesà i, a partir de 1610, van viure, un temps, com a clarisses mitigades, o urbanistes, durant el pontificat de Pedro González de Mendoza, quan professaren una forma de vida més mitigada, car el prelat "las intimó un precepto de formal obediencia, para que hiciessen la Professión según la Regla moderada [o urbanista] de Santa Clara, y no según la Primitiva;"[27] una situació jurídica que es perllongaria al llarg de deu anys, fins al pontificat de l'arquebisbe Felipe de Tassis, que, al començament de l'any 1620, començà els tràmits per tal d'estructurar-les com a veritables religioses clarisses-caputxines: "Lo que obligó al Ilustrísimo señor Tassis a traer dos Religiosas [clarisas-capuchinas de Cataluña, Sor Emerenciana de Copons y Sor Luisa-Francisca de Peralta para que] las nuestras [capuchinas de Granada] hicieran su professión en manos de quienes ya la huvieran solemnemente professado;"[28] una professió religiosa de la Regla de Santa Clara que no es verificà, però, com ja s'ha dit, fins el dia 15 de setembre de l'any 1625, durant el pontificat de Galceran de Albañel, quan les caputxines de Granada, definitivament, ja se sentiren "dichosas Hijas de nuestra Madre Santa Clara, por medio de esta última Professión."[29] El reverend Ignasi Torradeflot, en les seves declaracions com a *peritus in re historica* durant les sessions de la represa del procés de beatificació de Sor Àngela Serafina, i a propòsit del monestir de Granada, demostrà que aquest fou fruit d'una fundació particular,[30] i que no s'incorporà jurídicament a l'Orde de les clarisses-caputxines fins a l'any 1625 i, per aquesta raó, en rigor, hom no pot considerar el monestir de Granada com la primera fundació no-italiana de clarisses-caputxines.[31] Semblantment existiren, també,

26. BHC, *Compendio Histórico-Chronológico,* Introd., f. 3 r.
27. BHC, *Compendio Histórico-Chronológico,* f. 187.
28. BHC, *Compendio Histórico-Chronológico,* Introd., f. 10 v.
29. BHC, *Compendio Histórico-Chronológico,* f. 231.
30. APost, *Copia Publica Transumpti,* f. 232: "Granata, fondazione particolare fatta nel 1588, incardinata nel 1625 all'Ordine de la Madre Serafina."
31. Malgrat que el caputxí Lázaro Iriarte escrivís: "Nel 1588 sorgeva la prima comunità di cappuccine fuori dell'Italia, quella di Granada, in Spagna, in virtú di una bol-

alguns monestirs italians on les monges vestien l'hàbit i practicaven els costums de les monges caputxines, però no professaven pas la Regla de Santa Clara, tal com es reflecteix en alguns dels textos legislatius.[32]

Sobre el desenvolupament de la fundació de les caputxines de Barcelona l'any 1599, atès que el bisbat barceloní es trobava *sede vacante*, ran de la mort del bisbe Dimas Loris, va ser el nunci Caetano[33] qui constituí, canònicament, la primera comunitat hispana de clarisses-caputxines el dia 7 de juny de 1599. Pocs dies després, el primer de juliol de 1599, el Consell de Cent barceloní es mostrà disposat a acceptar el patrocini del monestir.[34]

El dia 6 de juliol de 1599 es procedí a la benedicció de la primera pedra[35] del nou monestir en el marc d'una solemne cerimònia presidida pel nunci i que comptà amb la presència dels monarques, acompanyats d'Isabel Manrique, marquesa de Montesclaros que, generosament, havia cedit els terrenys a les caputxines. Eren unes cases que la marquesa havia adquirit a la riera d'en Prim, molt a prop del carrer del Carme, i que foren remodelades. Un cop acanades les obres el monestir comptà

---

la di Sisto V del 13 settembre 1587", a *I Frati Cappuccini,* Vol IV, Perugia 1992, 1746; tanmateix, i tal com es desprèn de la documentació que aportem al llarg de l'article, la primera fundació hispana de clarisses-caputxines, fou la de Barcelona, l'any 1599, amb el protomonestir de Santa Margarida la Reial. A més el 1625 hi anaren les caputxines Emerenciana de Copons i Lluïsa-Francesca de Peralta a intruir, en la *forma vitae* de les clarisses caputxines, les religioses de Granada.

32. Vegeu, a tall d'exemple, els textos legislatius d'aquestes caputxines de Nàpols, anomenades popularment "Capuccinelle di Pontecorvo", que professaven la Regla mitigada d'Urbà IV, *Regola di S. Chiara, confermata da Papa Urbano IV. Con le Costitutioni che si osservano nel Monasterio di S. Francesco delle capuccine di Napoli.* Napoli: Per Domenico Risselli 1738.

33. ACA, Generalitat*,* Reg. 815, *Registre Comú de Lletres Trameses,* f. 189 i ss, que conté la correspondència de la Diputació del General amb la Nunciatura; vegeu, particularment, les cartes adreçades l'abril-maig de 1599: "Al Ilm. Sr. don Camillo Cayetano, patriarcha de Alexandria, nunci de Sa Santedat en los Regnes d'Espanya."

34. Vegeu la transcripció aportada per I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 112-113: "Jueves, primer día del mes de Julio del año de 1599, compareció mosén Jaime Francisco Masdeu, presbítero, ante los muy magníficos señores conselleres de Barcelona, ausente el que lo era en Cap, y dijo de parte de Sor Ángela Serafina [...] Dieron los señores Conselleres su beneplácito, y con gran voluntad consintieron en la erección y fundación de dicho convento; mandándome a mí escribano infrascrito, llevarse y continuarse escritura auténtica, llamados para ello los testigos necesarios. Galcerán Calopa, Notario y escribano mayor del honrado Consejo y casa de la dicha Ciudad."

35. APost, *Copia Publica,* f. 169: "Dato in Barcellona ad sei di Luglio 1599. V. Cordellas Vicarius Generalis praedictus. Pietro Dalmau, notario".

amb un bell i auster atri d'arquitectura caputxina que, segons la visió de Francesc Curet era, tanmateix, força "pintoresc."[36] El monestir i l'horta de les caputxines arribava fins a la cruïlla del carrer del Carme amb el carrer dels Àngels, tal com s'exposa en la "rahonada oposició" redactada el 1671 pels Obrers de la parròquia del Pi, en contra dels nous establiments religiosos a la Ciutat Comtal: "Caputxines. Item lo monastir de las Monjes Caputxines fundat en lo carrer del Carme en lo cantó de la Riera den Prim, han demolit y enderrocat y exorbidas tres o quatre casas en dit carrer del Carme y totas las casas quey [: que hi] havia en la Riera den Prim den del cantó de dit carrer del Carme fins al cantó que va a la Riera den Prim al carrer que travessa del carrer del Carme als Àngels y moltas casas quey havia dins aqueix mateix carrer."[37]

En les vigílies fundacionals del monestir barceloní, i també, ran de la seva inauguració,[38] la marquesa de Montesclaros maldà perquè la reina Margarida d'Àustria conegués i s'entrevistés amb Àngela Serafina Prat,[39] a qui la reina regalà algunes peces d'ús litúrgic[40] després d'escoltar una "profecia"[41] on li manifestà que, ben aviat, tindria descendèn-

36. F. CURET, *Visions barcelonines 1760-1860. De Sant Pere a Sant Pau,* Barcelona 1958, 380-381: "Seguint el carrer del Carme amunt, a la mateixa mà, hom trobava junt a la Riera alta, el convent de les caputxines [...] Allò més interessant i suggestiu, que diferenciava aquest convent dels altres de la seva modesta categoria, era l'entrada que, pel seu aspecte pintoresc, cridava l'atenció."

37. Citat per F. CARRERAS CANDI, *Geografia General de Catalunya. La Ciutat de Barcelona,* Barcelona 1916, 804-897: "Explican los Obrers del Pi…"

38. S. PUIG, *La Madre Serafina. Breve relación de la maravillosa vida de la Venerable Sor Ángela Margarita Serafina fundadora de las Monjas Capuchinas en España, a la luz de sus procesos últimamente remitidos a la Sagrada Congregación de Ritos*, Barcelona 1915, 58-59: "La Reina Margarita no quiso abandonar el Principado sin visitar reiteradamente el nuevo convento y compartir con su cariñosa amiga [Sor Àngela Serafina] las dulces emociones del claustro, viéndosela, dicen sus biógrafos, haciendo juntas largas horas de oración y comunicándose recíprocamente los espirituales anhelos de sus almas enamoradas de Dios."

39. APost, *Copia Publica*, f. 166: "Detta Marchesa dato notizia della cosa a Sua Maestà la Regina, mandó a chiamare la Santa Madre dicendo che la Regina voleva vederla [...] In fine, entrato in questo frattempo il Re Don Filippo Terzo di questo nome, la Regina lo pregò che ascoltasse la Madre Angela Serafina."

40. I. TORRADEFLOT, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 121-122: "Envió su Magestad a la Madre para su pobre sacristía un cáliz rico, un par de candeleros de plata y ornamentos para el altar de su santa patrona, titular de la casa e iglesia."

41. El ressò del naixement de Felip IV, esdevingut a Valladolid l'any 1605, suscità moments d'alegria als territoris hispans; a tall d'exemple vegeu a l'AMGir, *Tertium manuale negotiorum communium Juratorum et Consilii Civitatis Gerundae, Anni MDCVII,* f. 160: "Memòria del naixament del Sereníssim Príncep de España". A tall de com-

cia.[42] A la inauguració d'aquest primer monestir de clarisses-caputxines, a més de la presència dels reis que es trobaven a Barcelona per la celebració de Corts,[43] també s'hi feren presesents el duc de Feria, virrei de Catalunya, i alguns membres de la noblesa catalana com ara Violant de Cardona, comtessa de Centelles. En atenció a la reina, unànimement, s'acordà de titular el nou monestir "de Santa Margarida la Reial."[44]

Sobre el desenvolupament de la fundació i els primers esdeveniments viscuts a redós del convent s'havia comptat amb els nombrosos detalls que oferia una primitiva crònica manuscrita redactada, a petició de la Mare Serafina,[45] pel reverend Pere Dalmau,[46] canonge de la

plement, vegeu S. Puig, *La Madre Serafina,* Barcelona 1915, 59: "Anunció la Sierva de Dios a la joven Soberana que el Señor le concedería sucesión."

42. ACA, Reial Audiència*,* Reg. 374, *Villetes,* f. 36: "Haviendo sido dicha Señora Reyna Dª Margarita [de Austria] la que le fundó con el título de Santa Margarita la Real, que es el primero de las Capuchinas de España, logrando con esto la Señora Reyna su tan apetecida sucesión."

43. A més dels Dietaris de la celebració de les Corts de 1599, i a propòsit de la tramitació, desenvolupament i conclusió de les sessions, vegeu la correspondència adreçada al rei Felip III en els Registres de la Diputació del General; ACA, Generalitat*,* Reg. 815, f. 184: "A la S. C. R. Magestat, el Rey Ntre. Sr. La singular mercè y favor ab que V. Magestat ha deliberat honrar aquest fidelíssim Principat [...] visitant y alegrant-lo ab Sa Real presèntia y prestant lo jurament acostumat segons ab la de V. Mt. y regença explicada per lo duch de Feria, llochtinent gral."

44. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 117-118: "Con admirable conformidad acordaron se llamase Santa Margarita la Real, por el respeto y agradecimiento que juzgaba deber a la Reina Doña Margarita."

45. A la portada d'aquest manuscrit, hi havia una carta dictada per Sor Àngela Serafina el dia 28 de novembre de 1605, on explicava el desig de consignar, per escrit, els principals esdeveniments fundacionals en un llibre-crònica per a record històric de les monges de l'esdevenidor: "Sor Àngela Serafina, Abadessa indigna del monestir de Santa Margarida de monjas caputxinas de la present ciutat de Barcelona. A les religioses del mateix monestir que al present són y en lo esdevenidor seran, salut en lo Senyor. Del primer die que se fundà y erigí aquest nostre monestir sots invocatió de santa Margarida ab autoritat apostòlica, sumament he desitjat que totas las cosas que se son succehidas desde el dia de dita fundatió y erectió fins lo die present tenint respecte á dit nostre monestir fossin descritas per son ordre en algun llibre á effecte de que nostras successoras pugan saber y entendrer lo principi, origo y estat de aquell y fer gratias al Senyor de tan singular gratia y mercè nos ha feta; y així he pregat a un devot nostre [Pere Dalmau] que'ns fes caritat voler prender aqueix trevall en posar per son ordre"; transcripció feta per I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 317-318.

46. Després de la carta de Sor Àngela Serafina, hi havia unes ratlles introductòries, signades per Pere Dalmau, a Barcelona, el dia 13 de desembre de 1605, adreçades a les monges caputxines de Barcelona; vegeu I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, 316-319: "Al Mont Rnt. y Religiós convent del monestir de Sta. Margarida de monjas caputxinas de la ciutat de Barcelona un cert devot de aquell; salut en lo Senyor. Havent-me

Seu de Barcelona i fill de la ciutat de Manresa.[47] En aquesta primera crònica del monestir barceloní[48] –perduda el juliol de 1909 durant la Setmana Tràgica– hi foren transcrits els documents fundacionals i el text de les constitucions com, també, les vesticions i professions[49] fins a l'any 1606.

El protomonestir de clarisses-caputxines fou erigit al costat mateix de la riera d'en Prim,[50] a la cruïlla amb la Riera Alta, molt a prop de la Creu del Padró, pràcticament al final del carrer del Carme. En aquest protomonestir, Àngela Serafina Prat hi va rebre l'hàbit de monja caput-

---

manat nostra molt Rnt. Mare Sor Àngela Seraphina Abadessa meritíssima del monestir de Santa Margarida de monjas caputxinas de la present ciutat de Barcelona que jo prengués trevall de fer-ne servey a Nostre Senyor Déu Jesucrist de continuar per son ordre un llibre intitulat *Dietari de totas las cosas que se són fetas y succehidas del primer dia que's fundà y erigí dit monestir fins a la present jornada.* E jo vehent que aquest poch trevall tenia de ser accepte en gran manera al bon Jesús."

47. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 15: "No me extraña este interés del Sr. canónigo Dalmau, sabiendo que fue el primero que escribió la vida de la Venerable M. Serafina, antes que la misma secretaria de la Fundadora, la M. Sor Isabel Astorch, antes que el P. Fons de la Compañía de Jesús; no me extraña, digo, aquel interés del Sr. canónigo Dalmau para el incremento de la orden capuchina española, porque el fué el primero que escribió en un libro, que todavía se conserva en el archivo del convento de Barcelona, los principales hechos de la fundación y profesiones y la toma de hábito de las primeras capuchinas."

48. ACBna, *Dietario de todas las cosas que han sucecido en el monasterio de monjas capuchinas nuevamente erigido y fundado con autoridad apostólica en la ciudad de Barcelona bajo la advocación de la gloriosa virgen y mártir santa Margarita en el año 1599;* un valuós document malaguanyadament destruït el juliol de 1909, durant la Setmana Tràgica. En l'actualitat només en resten alguns fragments transcrits, poc abans, el 1907, per Mn. Ignasi Torradeflot i Cornet. Originàriament, el títol d'aquest manuscrit era retolat en llengua catalana: *Dietari de totas las cosas que se son fetas y succehidas del primer dia que's fundà y erigí dit monestir fins a la present jornada;* vegeu-ne alguns fragments a I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. I, Manresa 1907, 317-319.

49. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 315-316: "Anotó la fundación del monasterio, Breve del Sr. Nuncio, la compra de la casa, la licencia del Sr. Vicario General y la traslación de la Madre [Serafina] con las primeras doncellas al convento; las cartas del Rey al Sumo Pontífice, a los obispos de Barcelona y de Puzol [: Pozzuoli], a los cardenales Aldobrandino y Borromeo, al duque de Sessa, al conde de Fuentes y a la condesa de Trimulsia; la traslación de las monjas al seminario episcopal [setembre 1602], toda la Regla y Constituciones traducidas al catalán, la vuelta desde el seminario de Monte-Alegre al monasterio de santa Margarita [28 agost 1604] y la colocación de la primera piedra de la nueva iglesia; la confirmación apostólica, cartas del Rey al virrey, diputados y conselleres de Barcelona y cartas de la Reina. Además [Pedro Dalmau] inscribió en él todas las recepciones de hábito y las profesiones hasta el 8 de septiembre de 1606, habiendo dejado escritos 95 foleos, o sea 190 páginas en foleo mayor."

50. APost, *Copia Publica,* f. 168: "Nella casa che per detto effetto avevano comprato nella presente città di Barcellona nella via della riera den Prim."

xina de mans del nunci Caetano,[51] –tot i que ja des de feia uns quinze anys vestia habitualment, com a tercerola, l'hàbit franciscà.[52] Allí, junt amb les seves primeres seguidores,[53] començaren un temps de noviciat mentre s'anaven realitzant les obres d'adaptació en els edificis[54] que havia adquirit la marquesa de Montesclaros per a ser-hi edificat el monestir de Santa Margarida la Reial.

En aquesta etapa fundacional, Sor Àngela Serafina sol·licità permís a la Santa Seu per tal que la seva filla, Sor Estefania, religiosa del monestir de terciàries regulars de Santa Isabel de Barcelona, es pogués integrar, com a formadora, en la vida de la primera comunitat de clarisses-caputxines de Santa Margarida la Reial[55] a fi d'instruir-les[56] en

51. F. Pagès, *Breve reseña de la fundación,* Barcelona 1918, 3-4: "Con el nombre de Santa Margarita la Real quedó canónicamente instituido el día 6 de julio del citado año 1599, recibiendo el Santo Hábito la Venerable Madre Serafina y nueve compañeras suyas, de manos del Emmo. Sr. Cardenal Camilo Cayetano, Nuncio de S. S."

52. Aquest hàbit li fou donat a Manresa pel P. Arcàngel d'Alarcón; vegeu a la BHC, *Regla Primera de la gloriosa Madre Santa Clara y Constituciones de las Monjas Capuchinas,* València 1696, 51-52: "Ángela Serafina, que entonces [1599] [h]avía 15 años o cerca, que llevaba el hábito que llevan las monjas de esta Orden". També ho posà en relleu el Nunci, Camil Caetano en el breu fundacional: "Había quince años, poco menos, llevaba el hábito que suelen llevar las Monjas Capuchinas de la Orden de los Menores de San Francisco."

53. Algunes de les primeres caputxines, juntament amb Àngela Serafina i Caterina Planes, havien fet una primera experiència de vida religiosa comunitària sense, però, estatut canònic; vegeu I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. I, Manresa 1907, 115-116: "Vivía la venerable Madre Ángela Serafina en pobre casilla junto a [la calle de] los Ángeles, en compañía de la devota viuda Catalina Planes y de las doncellas que iba recogiendo y criando para la fundación, que entre todas eran once."

54. En una carta, Sor Àngela Serafina manifesta la seva alegria de veure com l'obra es "va fent a poc a poc, y és contento de veurer la primera vegada el dormidor de ésta, un portal i cinc finestres del segon sostre i són del dormidor, que és grandíssima consolatió per a mi veurer-les ja acabades a tot punt, q. sols [h]i falta tenir les portes, i semblant estan totes les del refetor i cuyna, que són del sostre més ba[i]x"; APCC, Caputxines*,* Llig. B-5-26, *Correspondència*, còpia de la carta d'Àngela Serafina a Andreu Foix (Barcelona 6 juny 1601) s. f.

55. El Nunci fou qui en tramità la concessió: "Embio con ésta el breve que me pide para que sor Estephania, monja de S. Elisabeth, pueda mudarse para esta Casa de Capuchinas para el fin que V. M. pretende que es de enseñar y ynstruyr las monjas a la regla y al choro"; carta de Camil Caetano a Àngela Serafina Prat (Madrid 4 novembre 1599), editada per S. Puig, *La Madre Serafina,* Barcelona 1915, 151-152.

56. APost, Ms. 47-4, *Copia Publica versionis originalis documentorum,* f. 46: carta de Camillo Caetano a Àngela Serafina Prat (Madrid, novembre de 1599): "Invio con questa il Breve che mi domanda perchè Suor Stefania, Monacha di Sta. Elisabetta, possa tramutarsi per questa Casa di Cappuccine per il fine che V. M. pretende, che é d'insegnare e istruire le Monache alla Regola e coro."

la vida religiosa. Tanmateix aquesta experiència formativa no acabà de reeixir, car Sor Estefania Serafí era massa jove i inexperta per al govern d'una comunitat que es trobava, tot just, en procés d'estructuració. Fou, doncs, per aquesta raó que les caputxines de Barcelona maldaren per fer venir algunes religioses de Milà a tall de formadores. L'any 1601, per tal d'aconseguir la vinguda d'aquestes religioses italianes, les caputxines s'adreçaren al rei Felip III, ajudades pel bisbe de Barcelona[57] qui, expressament, escriví al papa Climent VIII, tot pregant-li que volgués ordenar la vinguda de quatre monges del monestir de caputxines del monestir de Milà al de Barcelona, amb l'objectiu de formar en les pràctiques litúrgiques i en la vida religiosa la primera comunitat de clarisses-caputxines hispanes.[58] Aquestes religioses de Barcelona, fins que no professaren la Regla de Santa Clara, no van obtenir l'autorització per a rebre i formar novícies, tal com ho escriví el nunci: "La licencia de tomar Novicias me parece no podersela dar por quanto no [h]ay monjas professas ni prelado que las pregunte conforme al Concilio."[59]

L'octubre de 1601, per avançar en l'estructuració i la consolidació del protomonestir de caputxines, el rei Felip III decidí d'escriure al seu ambaixador a Roma, el duc de Sessa[60] i, també, al cardenal Aldobrandini, Secretari d'Estat de Climent VIII; al cardenal Borromeu, arquebisbe de Milà; al comte de Fuentes, capità general i governador de Milà, per

57. Vegeu la carta de Felip III a Alfons Coloma (26 novembre 1601): "Pues os parece que para la instrucción de ellas y para que guarden la regla que profesan, es necesario que, de alguno de los monasterios de esta Orden que hay en Milán ú otras partes de aquellos nuestros Reinos de Italia, vengan tres o cuatro de vida ejemplar para ello [...] He mandado escribir a su Santidad y al Duque de Sessa"; carta editada per I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 131-132.

58. APost., Ms. 47-1, *Copia Publica,* f. 188-189: carta de Felip III al papa Climent VIII (Dal Fresno, 28 octubre 1601): "Al Duca di Sessa del mio Consiglio e mio Ambasciatore scrivo ciò che da lui sentirà Vostra Santità, sopra la concessione della Fondazione del nuovo Monastero di Monache Cappuccine, che si é fatto nella mia città di Barcellona, e della licenza, di cavare fuori quattro Monache dello stesso Ordine da uno dei Monasteri che vi sono in Milano ed in altre parti di questi regni d'Italia."

59. S. Puig, *La Madre Serafina,* Barcelona 1915, 152-153: carta de Camil Caetano a Àngela Serafina (Madrid, 11 novembre 1599) s. f.

60. Aquesta carta reial, que havia estat ja editada pel jesuïta Joan-Pau Fons l'any 1643, fou retrobada, i novament publicada, l'any 1917 a cura del framenor Josep M. Pou i Martí; vegeu *EstFr* XIX (1917) 58-61: "Carta de Felipe III al Duque de Sessa, su embajador en Roma, en la que le ordena procure Su Santidad confirme la fundación de Capuchinas en Barcelona y permita se saquen cuatro monjas de alguno de los monasterios de la misma Orden que hay en Milán u otros Estados de Italia. [El] Fresno, 28 octubre, 1601."

tal d'impulsar la vinguda a Barcelona d'algunes caputxines italianes amb la missió de formar la primera comunitat hispana de clarisses-caputxines.[61] Aquestes cartes reials sembla que "maliciosament" foren interceptades[62] per impedir que les monges de Milà no acudissin a la fundació de Barcelona. Passats alguns anys, en el 1608, el confessor de la comunitat, el reverend Martí Garcia, acudí en persona, a Roma i Milà per tal de gestionar la vinguda de monges italianes a Barcelona com a formadores i, tot i no comptar amb el suport del cardenal Frederic Borromeu,[63] no reeixí en la comesa. Amb tot, la Santa Seu procurà que les caputxines catalanes seguissin la tradició reformista aportada pel moviment de les clarisses-coletines, i que ja havien adoptat els monestirs de Nàpols (Santa Maria de Jerusalem), de Milà (Santa Pàxedes i Santa Bàrbara) i de Roma (amb el monestir del Corpus Domini).[64] Per aquesta raó foren facilitats a les caputxines de Barcelona els textos legislatius dels monestirs italians,[65] ja que el bisbe de Barcelona, Alfons

61. Per exemple, el rei Felip III escriví a l'arquebisbe de Milà tot assenyalant que havia: "suplicado a su Santidad [...] que se saquen cuatro monjas de la misma Orden de uno de los monasterios que hay en la ciudad de Milán"; carta de Felip III al cardenal Frederic Borromeu (El Fresno, 28 octubre 1601); carta editada per I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 136.

62. S. Puig, *La Madre Serafina,* Barcelona 1915, 63: "Alguien interceptara maliciosamente las expresadas Letras Reales, como sospecha el historiador P. Fons, o, lo que es más probable que la Santa Sede, por graves y razonables motivos, no estimara conveniente la traslación que en ellas se solicitaba."

63. Vegeu la carta de Frederic Borromeu a Àngela Serafina (Milà, 11 març 1608): "Io non mancai di accompagnare a Roma il Padre Garzia con lettere de raccomandatione, e procurarle a tutti gl'indiritzzi et ayuti opportuni per facilitarle i negoti i quali vi ha da trattare"; carta publicada per S. Puig, *La Madre Serafina,* Barcelona 1915, 161-162.

64. Així consta en el breu del papa Urbà viii, adreçat a Àngela Astorch i a les caputxines de Saragossa: "Quiso y ordenó que las Monjas del sobredicho Monasterio de Barcelona fuesen admitidas a la Profesión, según aquel modo de vivir con que en su primera Comunidad, o compañía vivían, que era bajo la segunda Regla de San Francisco y primera de Santa Clara. Y como esta Regla de la Santa, por la variedad de los tiempos, necesitase de alguna declaración, acerca de esto, el dicho obispo [Alfonso Coloma] consultó a muchos y doctísimos varones de buena vida, y después de maduro consejo y deliberación obtuvo y recibió aquellas declaraciones que hizo Guillermo del Casal, Ministro General de dichos Frailes de San Francisco, a instancia y petición de la Sóror Coleta, de la reformación de la primera Regla de la misma Santa Clara"; text transcrit de les *Bulas y Letras Apostólicas,* dins *Regla Primera, y Estatutos,* Barcelona 1915, 75-76.

65. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 161: "Deshauciada la Madre Serafina de alcanzar monjas capuchinas de Italia, convirtió sus cuidados en diligenciar viniese alomenos la Regla que en Roma, Nápoles y Milán profesan y observan, para que pudiese por ella ajustar a sus hijas a la perfección y regular observancia."

Coloma, havia encomanat al confessor de les caputxines de Barcelona, l'esmentat Martí Garcia, que acudís a Itàlia a informar-se directament sobre les observances practicades per les caputxines del monestirs milanesos de Santa Pràxedes i de Santa Bàrbara.[66]

Un cop feta la fundació barcelonina l'any 1599, les monges caputxines pregaren de ser posades sota la jurisdicció dels framenors caputxins, tot i que els frares no volguessin acceptar de tenir cura espiritual de les caputxines,[67] i així ho determinà el nunci Camil Caetano, amb data 7 de juny de 1599, però, finalment, la cúria general dels caputxins no hi volgué accedir.[68] Més encara, l'any 1618 els frares van aconseguir, segons llurs pretensions, un breu del papa Pau V que els impedia de tenir cura espiritual de les caputxines.[69] Davant d'aquesta negativa dels caputxins, el rei Felip III, amb data 28 d'octubre de 1601, suplicà al papa Climent VIII, per mediació del duc de Sessa, que fos confirmada la fundació de les caputxines a Barcelona, i que aquestes religioses fossin posades sota la dependència de l'ordinari diocesà "por no [h]averse querido encargar dellas los Padres Capuchinos de dicha ciudad, por ser,

66. Vegeu la carta de Sor Àgata, abadessa del monestir de Santa Bàrbara de Milà, a Sor Àngela Serafina, abadessa de les caputxines de Barcelona (Milà, 22 maig 1608): "Con occasione del R. P. confessore di V. R. che è venuto in queste parti et particolarmente si è degnato di visitare il nostro Monastero di S. Barbara"; carta editada per S. Puig, *La Madre Serafina*, Barcelona 1915, 163-164. Sobre aquests monestirs milanesos, vegeu L. Iriarte, *Las capuchinas. Pasado y presente*, Sevilla 1996, 32-33; població que comptà amb quatre monestirs de caputxines fins a l'any 1782: Santa Pràxedes (1579), Santa Bàrbara (1585), Santa Maria de Loreto (1626) i Santa Maria dels Àngels (1655).

67. Vegeu la carta de Camil Caetano a Àngela Serafina (Madrid, 6 gener 1600): "He determinado de escrivir algunos renglones al Padre Provincial de su Orden rogándole encarecidamente que, no obstante todo el Orden en contrario, quiera permitir que los Padres Capuchinos les digan Missa, y les hagan los Sermones los días de fiesta, y quanto a la Confesión que se confiesen con su Confesor Ordinario"; carta editada per S. Puig, *La Madre Serafina,* Barcelona 1915, 153.

68. Vegeu la carta del nunci Camil Caetano al bisbe de Barcelona, Alfons Coloma (Madrid, 6 gener 1600): "Le Monache Capuccine di cotesta Città hanno desiderato grandemente di soggettarsi nella Cura alli Padri Capuccini et di esser da loro cibate con la predicatione della parola di Dio, et consolate con la administratione de Sti. Sacramenti. Fù scritto a Roma per ottener questa gratia, et fù data la negativa [...] Hora il Padre Provinciale in essecutione dell'ordine venuto da Roma vuole privare dte. Monache di questa loro consolatione spirituale"; carta editada S. Puig, *La Madre Serafina,* Barcelona 1915, 153-154.

69. BHC, *I Frati Cappuccini,* Vol. IV, Perugia 1992, 1852-1854: "Motu Proprio *Sacri Apostolatus*, di PaoloV (Roma, 11 agosto 1618): "Divièto ai cappuccini di prendere la cura delle monache e dei loro monasterii."

según dizen, contra los estatutos de su Orden."[70] Aquesta dependència episcopal de les religioses caputxines fou ratificada el 21 de desembre de 1604, quan la Santa Seu confirmà la fundació barcelonina de les caputxines.[71] Novament, el 26 d'abril de 1608, el papa Pau V,[72] ho tornaria a ratificar. La documentació recorda, constantment, la dependència de les clarisses-caputxines de l'ordinari diocesà; així, el bisbe de Vic, Antoni Pasqual, l'any 1699, en començar l'acta de la visita pastoral feta a les caputxines de Manresa, hi féu esment que es tractava de monges "subjectes a nostra jurisdicció" episcopal.[73]

No fou, però, fins el 7 d'abril de 1602 que Àngela Serafina Prat professà la Regla de Santa Clara en mans del bisbe Alfons Coloma,[74] quan fou nomenada abadessa de la comunitat.[75] Uns mesos després, el dia 12 d'agost de 1602, festivitat de Santa Clara, les nou primeres novícies professaren[76] a mans de l'abadessa, Sor Àngela Serafina. Poc després, amb data 15 de setembre de 1602, durant les obres d'ampliació i remodelació del monestir de Santa Margarida, a la riera d'en Prim,[77]

70. Vegeu la carta de Felip III al duc de Sessa (El Fresno, 28 octubre 1601), dins *EstFr* 19 (1917) 58-60.

71. Vegeu el text original del breu pontifici editat per I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 177-178: "Clemens P.P. VIII. Dilectae in Christo filiae."

72. Vegeu I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 238-239: "Paulus P.P. V. Ad perpetuam Rei memoriam. Prudentum virginum votis."

73. AEVic, Visites Pastorals, Llig. 1220 (Manresa, 30 gener 1699) f. 161-162: "*Iglésia de Sant Carlos del Convent de Religiosas Caputxinas de la Ciutat de Manresa*: Nos, Don Anton Pasqual, [h]avent visitat esta Iglésia de Sant Carlos Borromeu de Religiosas Caputxinas subjectas a nostra jurisdicció, fundat en esta Ciutat de Manresa, [h]avent també ohit a totas las Religiosas en comú y en particular".

74. S. Puig, *La Madre Serafina,* Barcelona 1915, 63: "El Prelado de Barcelona recabó de la Santa Sede las más amplias facultades apostólicas para resolver con urgencia el conflicto, y, una vez obtenidas, adoptó la suprema resolución de señalar el próximo día 7 de Abril de 1602 para recibir la profesión de la Madre Serafina."

75. APost, *Copia Publica,* f. 218 v, on hi ha la versió italiana del text de la professió: "Detto ciò, benedisse subito il velo colle orazioni [...] le pose il Signor Vescovo il velo".

76. Les primeres monges caputxines que l'agost de 1602 professaren la Regla de Santa Clara foren: Victòria Fàbregas, de Barcelona; Jerònima Roig, de Vilafranca del Penedès; Isabel Astorch, de Barcelona; Maria Ortiz, de Frías; Francesca Jornet, d'Arenys de Mar; Marta Bohigas, de Manresa; Anna Ballester, de Prada del Conflent; Clemència Xerentona, de Girona i Emerenciana Copons, de Vilafranca del Penedès.

77. Aquest mateix dia ingressà a les caputxines Sor Verònica Rossell, filla del metge que atenia a Sor Àngela Serafina; vegeu I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. II, Barcelona 1909, 29: "Sor Verónica vistió el hábito capuchino y entró a formar parte de la naciente comunidad en el primario convento, el día 15 de septiembre de 1602, día

les caputxines s'instal·laren, provisionalment, a l'antic convent de les religioses agustines al carrer de Montalegre, un vell edifici que l'any 1593 havia estat abandonat per les agustines.[78] Amb tot, inicialment, aquest edifici s'havia destinat a acollir el Seminari Conciliar, que feia poc que havia erigit el bisbe Joan Dimas Loris.[79] En aquest recinte de Montalegre, les monges caputxines, que ja eren 17 de comunitat,[80] hi romangueren des del 15 setembre de 1602 fins al 28 d'agost de 1604, quan totes les religioses es traslladaren a llur monestir[81] notablement

---

en que la comunidad se había trasladado al Seminario Episcopal de Montalegre, para dar lugar a disponer en mejor forma el monasterio de la calle del Carmen."

78. Vegeu J. P. Fons, *Historia y Vida de la Venerable Madre Ángela Margarita Serafina,* Barcelona 1649, 105-107: "Múdase la venerable Madre con sus Monjas a la casa de Monte Alegre"; vegeu, també, J. Fogueres, *Epítome de la admirable vida de la V. M. Sor Ángela Margarita Serafina,* Barcelona 1743, 156-157: "Vivían las Religiosas con grande apretura e incomodidad de la primera casa que se compró para la fundación [...] Era conveniente se mudasen a otra casa mientras se disponía en mejor forma su Monasterio. Escogióse la casa de Monte-Alegre, Convento que fue en el Arrabal, de monjas de San Agustín Regulares, y después fue Conrería o Granja de los Padres Cartuxos, de donde tomó el nombre de monasterio de Monte-Alegre, la qual Granja, habiéndose por justos motivos extinguido, y aplicado su renta y edificio para Seminario de pobres Estudiantes del Obispado sirvió para interina habitación de las Religiosas, por no estar aun concluída la erección del Seminario. Aquí fueron trasladadas la Santa Madre con diez y siete súbditas el día 15 de septiembre 1602." Posteriorment, en aquest solar del carrer de Montalegre, hi seria edificada el 1844 la Casa Provincial de Caritat creada el 1802.

79. Segons escriví J. Bada, *Situació religiosa de Barcelona en el segle xvi,* Barcelona 1970, 221-222: "El 20 de novembre de 1593, el bisbe Joan Dimas Loris, signava el document fundacional del Seminari de Barcelona, però "La solemne inauguració se celebrà el 13 de setembre de 1598, *sede vacante,* puix que el 8 d'agost havia mort el bisbe Dimas Loris, i el seu successor, Ildefons Coloma, no en va prendre possessió fins al novembre de 1599".

80. J. P. Fons, *Historia de la vida de la Venerable Madre Ángela Margarita, Fundadora de Religiosas Capuchinas en España,* Barcelona 1649, 105: "A este Convento [de Montalegre] se mudaron a los 15 de septiembre del mismo año 1602 la Madre Abadesa Sor Angela Serafina con sus súbditas, que ya eran diez y seis. Las nueve ya Professas rezién nombradas [Sor Victòria Fàbregas, Jerònima Roig, Isabel Astorch, Maria Ortiz, Francesca Jornet, Clemència Xerentona, Emerenciana Copons, Marta Bohigas i Anna Ballester], y siete Novicias, Sor Madalena de Pinós, Sor Cicilia de Guimerán, Sor Úrsula de los Arcos, y las Hermanas, Sor Albinia Forja, Sor Casilda Bover, Sor Inés de Espés, y Sor Gerónima Ventura."

81. En una monografia sobre el Seminari de Barcelona, publicada el 1993, se situa –erròniament– aquest trasllat l'any 1612, en comptes de 1604; vegeu E. Subirà, *El Seminari de Barcelona*, Montserrat 1993, 29: "Des de 1602, algunes monges caputxines ocuparen una part del Seminari amb l'autorització del bisbe Coloma, fins que el 1612 [28 d'agost de 1604!] es traslladaren al seu nou convent de Barcelona." El 1604 les caputxines, procedents de Montalegre, s'establiren al seu convent encara inacabat, on, quan es completaren les obres el 1612, hi feren una entrada solemne, com veurem més avall.

ampliat, però encara inacabat, de Santa Margarida la Reial. La crònica de l'arribada de les monges caputxines al nou monestir, la trobem consignada en el Dietari del Consell de Cent barceloní: "Dissabte XXXVIII [agost 1604]. En aquest die festa de St. Agustí, los magnífics consellers anaren a oyr lo offici a St. Agustí. Dit die a la tarda fou la translatió de las monjas capuchinas des del monestir de Montalegre hont estavan dos anys o més havie, a la sua casa que novament fabrican al Carrer del Carme als quatre cantons de la Riera d'en Prim [...] Lo senyor bisbe vingué ab molts canonges y dignitats y altros capellans, y manà obrir la paret de la Iglésia a la part de l'Evangeli, y per allí ysqueren les monges cubertas las caras, ço és las novitias ab una tela blanca y las professas ab lo vel negre, y ysqueren de la Iglésia la una darrera l'altra portant-las enmig los capellans vestits ab sas robas negras ordinàrias y finalment anava lo senyor bisbe. La primera novitia que anave davant portava una creu, y devant las professas anava un Xto. y passant per lo carrer de Nazaret ysqueren a la muralla, y per lo carrer del portal de St. Antoni y per devant las Hierònymas arribaren a la sua casa, y per un portal o derroch de paret de la Iglesia se'n entraren dintre, y lo senyor bisbe manà en sa presèntia paredar la paret. Los magnífichs consellers no foren en aquest acte, per que no's feye solemne, ni lo senyor bisbe y capellans anaven en forma de professó; no [h]y anaren."[82] Poc després d'aquesta inauguració, el dia 12 de setembre de 1604 fou col·locada la primera pedra de l'església conventual en una cerimònia presidida pel bisbe Rafael de Rovirola, i que comptà amb la presència del duc de Monte-León, virrei del Principat. Després d'aquesta inaguració es prosseguiren les obres d'ampliació del monestir de les caputxines que, en part, foren finançades per la Ciutat de Barcelona[83] que, l'any 1606, hi aportà un donatiu de 600 lliures. L'acabament d'aquestes obres culminà amb la solemne inauguració, el dia 19 de juliol de 1612, en el marc d'una cerimònia presidida pel bisbe de Solsona i electe de Barcelona, Lluís Sans,[84] tal

82. Cf. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 373-374; vegeu, també, en el *Manual de Novells Ardits, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní,* Vol. VIII, Barcelona 1899, 128-129: "Caputxinas, traslació de lloch y obras."

83. Vegeu en el *Manual de Novells Ardits,* Vol. VIII, Barcelona 1899, 255: "Dimecres XXV gener [1606] "Item, deliberaren donar per la obra del monestir de las monjas capuchinas sis centes lliures."

84. F. Pagès, *Breve reseña de la fundación,* 3-4: "Continuaron las obras emprendidas, terminadas las cuales, y dispuesto ya todo para trasladarse las religiosas a la nueva casa-convento, así lo verificaron con toda solemnidad el día 19 de julio de 1612, vigilia

com es llegeix en la crònica que redactà Sor Isabel Astorch malaguanyadament destruïda el juliol de 1909, durant els avalots de la "Setmana Tràgica". Sortosament, part d'aquesta crònica havia estat transcrita, poc temps abans, per Ignasi Torradeflot.[85] D'altra banda, el Dietari del Consell de Cent també ens ofereix una descripció dels actes inaugurals de l'amplació del monestir de Santa Margarida la Reial: "En est dia [19 juliol 1612] foren los magnífichs consellers convidats en lo monestir de les monges caputxines, per lo que en est die les monges de aquell monestir foren transferides al monestir nou que se'ls és fet junt a la casa que estaven, que és en lo carrer de la Riera d'en Prim<a>. Fou feta gran festa y regosijo en lo dit monestir. Lo ordre com foren mudades fou est: que lo clero de la Iglesia del Pi, ab sa creu y ganfarons processionalment anaren a dit monestir y de allí partiren, y perque era gran la moltitud del poble que tenia acudit, y la distància de la casa hahont estaven fins a la casa nova era molt poca, feren esta volta que anava per la dita Riera d'en Prim<a> eixint per lo carrer del Hospital muntant y voltant lo Padró que és devant St. Llàtzer, y tornantsen per lo carrer del Carme. Anaven primer los ganfarons després la creu ab lo clero del Pi cantant, després venian tres ataüts dins dels quals estaven les religioses que eran mortes en dita casa; després la una [monja caputxina] darrera l'altra [...] després lo bisbe elet de esta Ciutat don Luis Sans, bisbe de Solsona y revestit de pontifical, ab sos diaca y [el] sostdiaca, aportava en les mans lo SSm. Sagrament, y los magnífichs consellers aportaven lo tàlem."[86] Degut a la migradesa de recursos econòmics amb què compta-

---

de la gloriosa virgen y mártir Sta. Margarita, siendo Abadesa la Madre Sor Victoria Fábregas, y habiendo asistido a la traslación, dando mayor realce a la fiesta el Ilmo. Sr. D. Luís Sans, obispo de Solsona, que había sido elegido para la Sede de Barcelona."

85. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 387-388: "En lo any 1612 a 19 del mes de juliol, vigília de Sta. Margarida nos trasladàrem a la casa nova sent abadessa la mare sor vichtoria fábregas, assistí lo sr. bisbe [Lluís] sans que vuy és [...] a les deu hores partirem ab professó perque lo camí quey avia desde la casa vella a la nova era tant poc, nos feren voltar lo padró, tenintse est concert que la comunitat del pi ab la creu anava devant y aprés de la parròquia anavan dos caixas de dos religiosas mortas que las portavan quatre homes cada una vestits de blanc y aprés anava la caxa de la nostra mare fundadora y la aportaven los quatre hermanos del convent revestits ab garnatxes [...] en arrivar a la casa nova avian uberta una porta pel confessionari y entrárem per allí y sent dintre les religiosas lo sr. bisbe digué una missa cantant los cantors alguns motets gentils." Una garnatxa (cast., *giraldete*) és un roquet sense mànegues, molt obert dels costats.

86. Vegeu en el *Manual de Novells Ardits*, Vol. IX, Barcelona 1900, 151-152: "Dijous, XIX Juliol [1612]". Sobre la ubicació del monestir de les caputxines, s'hi referí

ven aquestes religioses, el rei Felip III, a petició de Sor Àngela Serafina, indicà al virrei de Catalunya que les ajudés amb almoines[87] i, d'aquesta faiçó, poder prosseguir amb més comoditat amb les obres de remodelació i construcció del monestir. Tanmateix, l'església conventual no fou enllestida fins a l'any 1614 per les escasses possibilitats econòmiques de les monges.[88] Amb l'objectiu de contribuir a la consolidació de la fundació de les caputxines, la reina Margarida d'Àustria els regalà una bella i devota imatge de la màrtir santa Margarida d'Antioquia de Pisídia, esculpida en marbre de Milà, que s'ha pogut conservar fins als nostres dies,[89] tot i que en l'actualitat ja no presideix l'església conventual de les caputxines a Barcelona,[90] situada al final del carrer Pomaret de Barcelona, en el número 34, molt a prop del passeig de la Bonanova.

Antoni de Bofarull en la guia històrica de la ciutat de Barcelona que publicà l'any 1847, quan, novament, hi sojornaven les religioses caputxines després d'un temps d'exclaustració; vegeu A. Bofarull, *Guía Cicerone de Barcelona*, Barcelona 1847, 231-232: "S. Llatze[r] ó S. Lázaro. En esta calle, aunque pocos la llaman por aquel nombre, es el trozo que va desde la calle del Carmen, pasado el Convento de Capuchinas, al Padró. Dióse a esta calle tal nombre por estar a su extremo a la izquierda el Hospital de Leprosos de S. Lázaro". Les caputxines es van veure obligades d'abandonar l'edifici el juliol de 1835, i no hi pogueren tornar fins a l'any 1844.

87. Vegeu la carta de Felip III al duc de Monte-León (Valladolid, 4 abril 1605): "Por no tener rentas algunas y ser las limosnas pocas, se labra muy despacio su iglesia y casa y que viven con muchas descomodidades, mandase favorecer para ello en lo que hubiera lugar [...] seré muy servido las ampareis, favorezcais y ayudeis en cuanto fuere posible"; editada per I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 374-375.

88. L'any 1608, Sor Àngela Serafina escriví al rei Felip III, pregant-li de destinar l'import de dos títols de "Ciutadà Honrat" de Barcelona, per tal de poder concloure l'edificació del monestir de Santa Margarida la Reial; vegeu a l'ACA, Consejo de Aragón, Llig. 279: "Conceda dos privilegios de ciudadanos honrados de Barcelona para las personas que nombrare [...] porque de otra suerte es imposible que aquella casa se acabe". Aquesta petició, com veurem més avall, no tirà endavant fins l'any 1637, quan el Consell d'Aragó destinà a les caputxines part de l'import pagat per Antoni-Joan de Prat de Sentjulià, per a l'obtenció del títol de Ciutadà Honrat.

89. AGRoma, Hispania (KCG, *Moniales Capuccinae):* carta de l'abadessa Sor Verònica Zabala a Lázaro Iriarte (Barcelona, 12 juliol 1973): "Por haberse fundado nuestro monasterio a últimos del siglo XVI, bajo los auspicios de los Reyes de España, Felipe III y su esposa Margarita, tiene como titular Santa Margarita, Virgen y Mártir, de Antioquía de Pisídia [...] La Reina Dª Margarita, cuando la fundación, regaló a nuestra fundadora, la Venerable Madre Serafina, una bella imagen de Santa Margarita en mármol de Milán, que ahora se venera en nuestra capilla [del monasterio de Horta]."

90. Aquesta imatge de Santa Margarida fou força venerada per la població de Barcelona i, poc abans de la revolució dita "la gloriosa", del setembre de 1868, s'impulsà la publicació d'una novena; vegeu R. Palet Torra, *Novena a Santa Margarita, virgen y mártir, que se venera en el convento de Religiosas Capuchinas.* Barcelona: Imp. Vda. Pla 1861.

Al començament del segle XVII, les obres d'ampliació i millora del primer monestir de caputxines de Barcelona s'anaren fent, molt a poc a poc i en funció de les almoines i ajuts que rebia la comunitat. Per exemple, l'any 1618 el Consell de Cent concedia a les caputxines un ajut de 400 lliures per tal de poder bastir el mur de l'hort conventual i, així, protegir la clausura. L'any següent, Jeroni Senjust, pagà l'altar de la Mare de Déu i el de Sant Francesc, a més de fer-se càrrec de la construcció de la teulada de l'església conventual i, també, del seu enrajolat i emblanquinat.[91] L'any 1620, l'altar major fou costejat per Francesc Sans, nebot del bisbe Lluís Sans, el qual demanà de ser enterrat, juntament amb la seva família, en el presbiteri de l'església. L'any següent, el 1621, el Consell de Cent barceloní pagà la conducció de l'aigua fins al monestir de les caputxines. Durant l'any 1634 es feren, encara, algunes obres de millora a l'edifici conventual de Santa Margarida la Reial, gràcies a una aportació de mil escuts que el rei envià a les caputxines.

El 1640, pocs mesos abans d'esclatar la Guerra dels Segadors, Maria de Queralt Codina-Cardona, comtessa de Queralt, aportà dues mil lliures per a la construcció de la infermeria i per a l'ornamentació de la sagristia. Quan morí la comtessa de Queralt, li fou concedit de ser amortallada amb hàbit de caputxina i, alhora, ser sebollida a l'església del monestir de les caputxines. Vint anys després, el 1660, començaren les obres del nou dormidor de les monges, que no s'enllestiren fins l'any 1701. La cisterna del claustre fou costejada per l'abat de Besalú, fra Francesc Pons, comptant, també, amb l'aportació del virrei de Catalunya, Jordi de Hessen-Darmstadt; de l'arquebisbe de Toledo, Luis-Manuel Fernàndez de Portocarrero, i del bisbe de Tortosa, Sever Tomàs i Auter.

El monestir de Santa Margarida la Reial, s'estructurà seguint les disposicions del Concili de Trento i acatant les marcades exigències de la clausura papal;[92] tanmateix, les obres, com hem vist suara, avançaren

91. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 388-389: "En 1619 el Señor Jerónimo Senjust de quien se habla varias veces en la vida de la Venerable Madre [Serafina] como muy aficionado a la Orden [de capuchinas], de su peculio particular costeó el cubrir el nuevo templo, blanquearlo y enladrillarlo; regaló además los dos altares de la Virgen y de San Francisco, el sagrario para el jueves santo, lámparas, candelabros y otros adornos para el culto divino."

92. BHC, *Regla Primera de la gloriosa Madre Santa Clara y Constituciones de las Monjas Capuchinas*, València 1696, f. 51: "Guardando la forma del Sagrado Concilio Tridentino, el sobredicho monasterio se pudiere levantar y fundar [...] con su Iglesia y los demás requisitos, oficios y oficinas, con locutorios [...] debajo perpetua e inviolable clausura."

molt lentament. A les acaballes de l'any 1608, quan morí la fundadora, Sor Àngela Serafina, la construcció del monestir es trobava encara en la seva fase inicial i, per aquesta raó, en comunicar al rei el traspàs de la fundadora, la nova abadessa, Sor Caterina de Lara, tornà a demanar l'ajut econòmic a la Corona.[93] En els anys 1636 i 1637, l'abadessa Maria-Àngela Aquiles, suplicà un nou ajut a la casa reial[94] a través de la mediació del secretari del Consell d'Aragó[95] i del duc d'Alburquerque,[96] car les caputxines, amb les obres del monestir inacabades, sofriren un nou contratemps quan van haver de refer part de l'església i del cor que s'acabava d'ensorrar. En aquesta dolorosa circumstància, el rei hi ajudà amb una part de l'import que Antoni-Joan de Prat i de Sentjulià[97] havia pagat per a l'obtenció d'un títol de noblesa.[98]

93. ACA, Consejo de Aragón, Llig. 951, f. 14, carta de Sor Caterina de Lara a Felip III (Barcelona, 31 gener 1609): "Ha más de dos años nos hiço de quinientas libras por una vez en cosas que no fuessen del Patrimonio Real de V. Magestad [...] Para que pueda con esto pasar adelante la obrecilla deste rincón."

94. ACA, Consejo de Aragón, Llig. 279, f. 65, carta de Maria-Àngela Aquiles, abadessa de les caputxines de Barcelona a Juan Lorenzo Villanueva, secretari del Consell d'Aragó (Barcelona, 31 juliol 1637): "Suplico sea de su servicio de V. M. [h]asernos oficios de padre [...] por el amor de Dios, pues la necesidad lo pide."

95. El Consell d'Aragó –que s'adreçava a les monges de Santa Margarita la Reial com a religioses "Descalzas Capuchinas de Barcelona"– es mostrà favorable a la petició de les caputxines, i disposà destinar part dels diners que Antoni Joan de Prat i de Sentjulià pagà a la Corona pel seu ennobliment; vegeu a l'ACA, Consejo de Aragón, Llig. 279 (Madrid, 5 juny 1636): "Responde al decreto del Rey sobre la petición de las capuchinas de Barcelona. El Consejo ha visto el orden [...] sobre lo que suplican las monjas capuchinas de Barcelona, y no sólo las hallan merecedoras de la merced y limosna que suplican, sino otra de mayor, porque es grande el exemplo con que viben [sic] en aquella casa".

96. ACA, Consejo de Aragón, Llig. 279, f. 65: nota remissòria al duc d'Alburquerque (Madrid, 4 juny 1636): "Haviéndome suplicado la Abadesa y Monjas del Convento de Capuchinas de Santa Margarita la Real de Barcelona, que porque la Reyna [...] [h]avía fundado aquella casa, y [h]avérseles caydo parte de la Yglesia y Choro se [h]allavan en gran aprieto, les hiciese merced de [l importe de] un privilegio de cavallero militar en Cataluña [...] Se acuerda de remitir esta pretensión al Consejo de Aragón."

97. ACA, Consejo de Aragón, Llig. 279, carta d'Antoni Casanova a Sebastià Judice (Barcelona, 18 abril 1637); on s'indica que, per mediació d'Antoni Casanova, fou tramesa una lletra de canvi de 1.700 rals de plata a Sebastià Judice, bo i suplicant-li que "se sirva de procurar el despatxo del privilegio militar concedido por su magestad para ayuda de gasto de las obras deste Sto. Convento, y en la persona que nuestra Reverenda Madre Abadessa nombra con sus cartas, cuyo nombre es el siguiente: Antonio Joan de Prat y de Sent Julià, sucessor y possessor de la casa de Senjulià de Cabrera, obispado de Vique."

98. ACA, Consejo de Aragón, Llig. 279, carta de Sor Maria-Àngela Aquiles a Juan Lorenzo Villanueva (Barcelona, 19 abril 1637): "Por las dos partes van remitidas al Sr. don Sebastián Judice, clase de limosna 630 libras, y desas se [h]an de pagar los gastos,

Pel que fa a les diverses cerimònies i a la celebració de fundacions de misses que tenien lloc a l'església conventual de Santa Margarida la Reial, cal fer esment del solemne dia de rogatives, fixat en el dilluns abans de l'Ascensió, amb assistència del consitori municipal. Una cerimònia de caràcter ciutadà que havia instituït el reverend Cors, ardiaca de la Seu de Barcelona i germà de la caputxina Agnès Cors. Semblantment, també esdevingué molt concorreguda, a partir de l'any 1681, la celebració de la jornada de desgreuges durant el carnestoltes que instituí el Consell de Cent.[99] Cal posar en relleu la presència sovintejada de membres del Consell de Cent barceloní a visitar el Santíssim exposat[100] i, així, guanyar la pròpia dels jubileus.[101] Els consellers acudien, també, als actes propis de les rogatives tingudes en temps de pesta[102] i parti-

que a[h]ora no se da tanto de los privilegios como otro tiempo, y en Barcelona [h]ay personas que su Magestad tiene concedidos algunos, y los dan por 500 Llibras. Así por estas ocasiones y otras no se puede dever tanto de limosna."

99. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa, 1907, 389: "El Sr. Arcediano de la Seo de Barcelona, Rdo. Cors, hermano de Sor Inés Cors, fundó un día de letanías para el lunes antes de la Ascensión y en dicho día la procesión de rogativas con asistencia de los conselleres iba a la iglesia de las capuchinas [...] En 1681 el Consejo deliberó dar cada año al convento cincuenta libras para la celebración de una fiesta de desagravios los días de carnaval. La Venerable Serafina había dispuesto ya en vida que sus monjas celebraran con más oración y penitencia aquellos días que los mundanos profanan con repetidos agravios a Dios. El Consejo fijó que dicha fiesta se hiciera el jueves y deliberó asistir a ella todos los años."

100. Vegeu en el *Manual de Novells Ardits,* Vol. XVII, Barcelona 1922, "Dimarts, a 22 agost [1662]: "Capvuitada de l'Assumpció: festa a les caputxines [...] Los Senyors Concellers anaren a la Iglésia del Monestir de las mares caputxinas, ahont se feia la festivitat de Maria Sanctíssima y estava patent lo Sanctíssim Sagrament, y perçò se posaren a la part del Evangeli ab los banchs, deprés feren oració y ve[i]eren reservar Nostre Senyor [y] se'n anaren."

101. Vegeu en el *Manual de Novells Ardits*, Vol. XI, 20-21: "Diumenge XXVIII febrer [1632]. Per ésser la primera semana del Jubileu Sant, anàrem acompanyats de alguns oficials de Casa la Ciutat a visitar les iglésies dedicades per a guanyar lo dit sant Jubileu, que foren la Catedral, la Iglésia del Hospital General de la Santa Creu, y la Iglésia de les monges caputxines"; Ibíd., Vol. XIV, 73-74: "Divendres X febrer [1645]" "Los Srs. Consellers ab los vergers y massas anaren al Asseu [: Seu] a l'hospital general y monjas caputxinas a fer la estació del Jubileu."

102. Vegeu en el *Manual de Novells Ardits*, Vol. XV: "Maig, Dimarts a XXIII [1651]. Los Senyors Consellers anaren de casa la present Ciutat al monastir de las maras caputxinas ahont feren dir y celebrar un offici solemne a cant de orga y Capella de la Seu y ab música de la ciutat, lo qual offici se celebrà de Nostra Senyora sots invocatió de la Immaculada Conceptió, ab lletania de Nostra Senyora a la fi de dit offici per las necessitats presents [morbo, offici de pregàries en les caputxines]."

cipaven en aquelles rogatives promogudes per demanar la pluja[103] en temps de secada.

L'any 1705, en començar la Guerra de Successió, les caputxines de Barcelona, es van veure obligades a deixar un temps el monestir i acollir-se durant una mesada amb les clarisses de Pedralbes, segons consta en una anotació del llibre d'òbits del monestir, quan fou registrada la mort de Sor Maria-Magdalena Guiam, ex-abadessa, ocorreguda el 30 de setembre de 1705: "Por causa de los contratiempos y de la presencia de la armada y por estar esta ciudad sitiada por mar y por tierra, y en el Montjuich hallarse la artillería vomitando fuego, fué forzoso que todas las religiosas salieran de sus conventos. Nosotras también salimos, pero fuímos las últimas, y después de siete días de un continuado bombardeo. Eramos entonces treinta religiosas y todas juntas fuimos a pie al convento de Pedralbes. Fué trasladada también en una camilla la Madre Magdalena que estaba oleada [: ungida]; y si bien estuvo un poco mejor durante los ocho primeros días, el día de San Miguel fué acometida de un nuevo ataque apoplético, muriendo al día siguiente. Fué sepultada en aquel convento y aquellas Señoras le hicieron un entierro y honras fúnebres muy solemnes, todo a cargo de ellas, de lo cual debe estar muy agradecida esta comunidad."[104] Quan les caputxines tornaren de Pedralbes cap al seu monestir de Santa Margarida la Reial, aprofitaren l'avinentesa per satisfer un desig expressat pel rei Carles III d'Àustria i acudiren, comunitàriament, acompanyades del senyor Josep de Pinós, a fer una visita de compliment a la residència reial que, provisionalment, s'havia instal·lat a prop del convent de caputxins de Sarrià. En aquesta visita, les monges caputxines besaren la mà del rei Carles III, el qual es prometé a mantenir el monestir de Santa Margarida sota la seva protecció règia.[105]

A la darreria del mes de març de 1706, en plena Guerra de Successió, Sor Maria Rius, vicària, junt amb algunes religioses, demanaren acolliment en el monestir barceloní de santjoanistes; mentre que l'aba-

103. Vegeu en el *Manual de Novells Ardits*, Vol. xv, 35: "Maig, dimarts x [1650]. Los Srs. Concellers ab las gramallas anaran al monestir de las maras caputxines ahont estava patent lo Santíssim Sagrament per pregàrias [de petició d'aigües]." La gramalla era la túnica talar pròpia dels consellers i regidors.

104. Cf. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 397.

105. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 398: "Nos acercamos de dos en dos a besarle la mano, y finida la ceremonia, S. M. dijo a la Madre Abadesa que siempre tendría a nuestro convento bajo su real protección."

dessa, Sor Josepa Riquer i les monges més animoses, van romandre en el monestir de Santa Margarida, que es va veure afectat per l'acció d'una bomba que malmeté el combregador i part de l'església. En aquesta difícil circumstància, i amb permís del vicari general de la diòcesi, les caputxines acudiren al monestir de benedictines de Sant Pere de les Puel·les a visitar, novament, el rei Carles III d'Àustria per suplicar-li un ajut econòmic i, així, poder afrontar les destrosses que sofrí el monestir[106] a causa de la guerra.

Un cop acabat el conflicte successori, i ran de l'adveniment del nou règim borbònic, les clarisses-caputxines de Barcelona visqueren uns anys força tranquils que, pràcticament, arribaren fins als dolorosos dies de l'ocupació napoleònica de la ciutat de Barcelona l'any 1808. Amb tot, un temps abans d'aquesta ocupació, en el 1803, les caputxines, en l'esfera interna, van haver d'afrontar un cas, força complex, a propòsit dels raptes, "agonies" i visions experimentades per Sor Marta Noguera; uns fets que foren comunicats per l'abadessa, Sor Marianna Oliva, al bisbe de Barcelona, Pedro Díaz de Valdés qui, després d'una llarga investigació, acabà prohibint-ne la seva divulgació: "La hallé [Sor Marta] tendida en tierra con las dos manos unidas al pecho, los ojos al parecer cerrados y toda ella en una actitud decente [...] Llamé a un médico del hospital y dijo llamarse Dr. Riera, éste la pulsó teniendo en otra mano un relox y contando las pulsaciones dijo que el pulso le parecía casi febril [...] El Dr. Riera dijo que había casos semejantes en lo natural y que de ello hablaban los autores médicos."[107]

Durant l'ocupació napoleònica de la Ciutat Comtal les caputxines s'acolliren, en dos grups, als monestirs barcelonins de les monges clarisses dites "de Jerusalem" i amb les de Pedralbes fins a l'any 1814, quan acabà la guerra[108] i quan les monges van tramitar el retorn i la

106. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 398-399: "A instancias de la Madre Abadesa de San Pedro [de las Puelas] y con permiso del Sr. Vicario General, fueron todas juntas a visitarlas y allí besaron la mano al Rey Carlos III que agradable las visitó."

107. ADB, Ordes Religiosos (*Caputxines*) iv, doc. 9-62 (Barcelona, 10 juny 1803) ff. 1-3: "Diligencias al Exmo. Sr. D. Pedro Díaz de Valdés, Obispo de Barcelona, sobre lo ocurrido con Sor María Marta Noguera, Religiosa Capuchina de esta ciudad."

108. ADB, Ordes Religiosos (*Caputxines*) iv, doc. 13-16-32: carta de Josep Puig, secretari de cambra del bisbat, a l'abadessa de Barcelona, Maria Gràcia Nadal (Piera, 23 abril 1814): "Así mismo, atendida la caritativa hospitalidad con que la Muy Iltre. Madre Abadesa y comunidad de este Real Monasterio de Pedralbes la han recibido en su compañía y demás Religiosas Capuchinas".

recuperació del monestir.[109] Anteriorment, l'any 1788, durant el regnat de Carles III de Borbó, el monarca havia encomanat a les autoritats municipals d'eixamplar els carrers de Barcelona;[110] fou quan, Pelegrí de Bastero, articulà un projecte de modernització i urbanització del barri on hi havia el monestir de Santa Margarida la Reial, però "l'aprovació d'aliniacions se paralisà del 22 de març 1808 al 1814, aixís com tota mena d'urbanisacions al temps de l'ocupació francesa de Barcelona."[111] Durant aquesta ocupació francesa de la Ciutat Comtal, i amb l'incertesa del possible enderroc del monestir de les caputxines, el bisbat maldà per garantir la protecció de les relíquies de la Venerable Mare Serafina i disposà el seu trasllat, de manera provisional, a l'església parroquial del Pi, on foren dipositades. Un cop acabada la guerra, l'autoritat diocesana s'oposà al retorn de manera precipitada del cos de la fundadora de les caputxines al seu monestir de Santa Margarida la Reial sense haver fet prèviament les diligències oportunes d'identificació canònica de les relíquies.[112]

Un cop finalitzada l'ocupació napoleònica, i amb el retorn al tron de Ferran VII, les clarisses-caputxines de Barcelona visqueren un temps de relativa tranquil·litat, fins l'any 1821, quan l'epidèmia de la febre groga va assolar la ciutat de Barcelona. En aquesta nova situació d'emergència, sis religioses de la comunitat van haver de sojornar un temps al monestir de caputxines de Manresa.

109. ADB, Ordes Religiosos (*Caputxines*) IV, doc. 13-17-8: carta de Maria Gràcia Nadal, abadessa, al bisbe de Barcelona Pau de Sichar (Pedralbes, maig 1814): "Tengo la satisfacción de tener entregadas las llaves del convento por medio de Memoriales que el uno se dirigió al Ilmo. Sr. Intendente de Mataró y el otro al Ilmo. Sr. Comisario de Guerra del Exército Nacional español, D. Salvador Sanjuan, el que entregó las llaves el 19 de mayo al comisionado Dr. D. Josepf Modolell, hermano de nuestro capellán."

110. AMB, *Acuerdos 1787*, f. 43.

111. Ho recull F. CARRERAS CANDI, *Geografia General de Catalunya. La Ciutat de Barcelona,* 802-803: "L'original progecte d'urbanisar unes hortes situades als carrers del Peu de la Creu y Riera d'En Prim Alta, davant les monges Caputxines, que presentà [l'any 1787] En Pelegrí de Bastero y de Miquel, ab carrers de 22 palms y mitg y una placeta, quedà per fer. Més tart, dintre lo segle XIX, s'urbanisaren, en dites hortes, los carrers de la Lluna, Sant Vicents, d'en Cardona y Wifret".

112. ADB, Ordes Religiosos (*Caputxines*) IV, doc. 13-16-32: carta de Josep Puig, secretari de cambra del bisbat, a Maria Gràcia Nadal, abadessa de les caputxines de Barcelona (Piera, 23 abril 1814): "No consiento, ni puedo por ahora, que V. R. y las demás Religiosas ni otros extraigan de la Iglesia del Pino el cuerpo de la Madre Serafina, pues sería un atentado muy perjudicial el hacerlo antes de haberse practicado jurídicamente las diligencias necesarias para comprobar la identidad."

Amb les lleis de desamortització i la supressió de la vida religiosa decretada el juliol de l'any 1835, les caputxines de Barcelona foren convidades a l'exclaustració. Les monges van sortir del monestir el 26 de juliol de 1835, però passats uns dies van poder tornar a Santa Margarida la Reial i, llavors, amb una actitud valenta i ferma, es resistiren a una exclaustració definitiva; amb tot, el dia 31 de juliol de 1835, per ordre del vicari general del bisbat, les monges van haver d'abandonar el monestir, i sofriren una llarga i dolorosa exclaustració[113] que obligà les religioses a viure amb llurs famílies, dispersades per diversos indrets, fins a l'any 1844. Aquest any les caputxines tornaren al seu monestir de Santa Margarida la Reial, el qual trobaren molt malmès per la presència de les tropes militars que havien convertit part del monestir en un estable i cotxeria de les carrosses de les pompes fúnebres.[114]

Durant aquesta nova represa de la vida conventual, i en un context advers i fortament anticlerical, les monges caputxines sofrien nombroses penúries ja que els donats no podien sortir a acaptar les almoines per al sosteniment de la comunitat. A més, les caputxines no van poder rebre novícies fins l'any 1852. Mentre no se signà el Concordat, les postulants que ingressaven al monestir, havien de fer-ho sense poder professar, restant com si fossin serventes de la comunitat.[115] Finalment, ran del Concordat de 1851, i a través d'una Reial Ordre del 13 de gener de 1852, s'autoritzà a les caputxines de Barcelona de rebre novícies a la professió; tanmateix, les monges restaven obligades a prestar alguns "ejercicios de beneficencia", i la comunitat no podia passar de 33 religioses professes. En aquest any de 1852, la comunitat de Santa Margarida la Reial estava integrada per 27 monges, 4 de les quals eren llegues.[116]

113. Vegeu F. Pagès, *Breve reseña de la fundación,* Barcelona 1918, 4-5: "En circunstancias tan críticas, las religiosas capuchinas viéronse obligadas a abandonar su amada clausura, viviendo dispersas hasta el año 1844, en que volvieron a reunirse en comunidad."

114. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 398: "En el convento se establecieron las tropas, la iglesia sirvió de cochera, y el locutorio y torno de establos." D'aquesta utilització se'n fa ressò, també, F. Carreras Candi, *Geografia General de Catalunya. La Ciutat de Barcelona*, 907-908: "Les Caputxines. Del 1835 al 1846 serví son convent de dipòsit dels cotxes de morts.

115. J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas de Manresa,* Manresa 1945, 21: "Año 1852. Se permite a las Religiosas, con ciertas restricciones, admitan algunas novicias, y desde luego entran a manera de sirvientas, sin usar hábito religioso y privadas de profesar."

116. ADB, Ordes Religiosos (*Caputxines*) iv, anys 1772-1899, s. f.

Amb els avalots produïts durant la revolució anomenada La Gloriosa[117] –que començà el setembre de 1868–, les clarisses-caputxines de Barcelona es van veure forçades a abandonar el monestir el dia 8 de febrer de 1869 i s'acolliren temporalment amb les caputxines de Mataró.[118] Les monges es van veure forçades a abandonar el monestir de Barcelona de manera precipitada[119] i, en aquests moments tan convulsos, el cos de la fundadora, la Venerable Àngela Serafina, fou guardat per les religioses de la casa de la Misericòrdia de Barcelona, i el de Sor Isabel Astorch fou dipositat en el monestir veí de monges jerònimes,[120] en el mateix carrer del Carme.[121]

Quan el 7 de juliol de 1877 tornaren a les caputxines l'escriptura del monestir de Santa Margarida, l'edifici estava força malmès per l'acció dels revolucionaris[122] i per la llarga utilització com a caserna per les

117. Amb aquest nom es coneix la revolució que començà el setembre de 1868, promoguda per progressistes i per liberals moderats. Fou liderada per l'almirall Topete i pels generals Serrano i Prim. Culminà amb l'exili d'Isabel II i comportà la formació d' un govern provisional presidit pel general Serrano donant, així, inici al Sexenni Revolucionari.

118. I.Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 390: "A los cuatro meses del levantamiento revolucionario, el día 8 de febrero de 1869 las monjas capuchinas salían de su amado convento de santa Margarita, dejándolo en manos de la turba revolucionaria que se fortificó en él, yendo las religiosas a refugiarse en el convento de capuchinas de Mataró."

119. Cf. F. Carreras Candi, *Geografia General de Catalunya. La Ciutat de Barcelona,* 913: "Lo Governador féu desembarassar en tres dies los convents de Sant Pere, Santa Clara, Mínimes, Caputxines, Carmelites Calçades y Sant Joan de Jerusalem. A les Caputxines y Bon Succés s'establiren en 10 de setembre de 1869 restaurants per obrers sense treball".

120. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 383: "Entonces encomendaron la custodia del precioso tesoro de los restos de su fundadora a las religiosas del convento de la Misericordia en la calle del Buensuceso, en donde permaneció unos doce años. La otra caja que contiene los restos de la Madre Isabel Astorch, la fiel Secretaria, fué guardada durante este tiempo en el convento de las Jerónimas, en la calle del Carmen."

121. A. Bofarull, *Guía Cicerore de Barcelona*, Barcelona 1847, 208-209: "Calle del Carmen. Siguiendo la misma calle hasta llegar más allá del Padró, hállanse a la derecha las siguientes iglesias y conventos de Religiosas: el de Mínimas, fundado por la Madre María de la Trinidad en 1623 (reedificado en 1685); el de Capuchinas, que fundó la Venerable Madre Ángela Serafina Margarita en 1599, y el de Jerónimas, fundado por Doña Brígida Terré en 1418. El segundo de estos conventos se fundó bajo la invocación de Santa Margarita, por ser el nombre de la reina Margarita de Austria, esposa de Felipe III".

122. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 390: "Más tarde, echados los revolucionarios de aquel sagrado recinto por las tropas adictas al gobierno,

tropes. Les caputxines, mancades dels recursos econòmics suficients per a poder restaurar dignament el convent, optaren per vendre'l amb l'autorització del bisbe Joaquim Lluch.

La cerimònia de col·locació de la primera pedra del nou edifici conventual[123] tingué lloc el dia 1 d'agost de 1878, en uns solars adquirits per les caputxines a les religioses de la Sagrada Família de Bordeus anomenades, també, "Dames de Loreto", situats als afores de Barcelona, a l'extrem del terme municipal de Sant Gervasi de Cassoles, on les caputxines feren construir el nou monestir de Santa Margarida la Reial. En aquest espaiós edifici, hi van sojornar, en una estricta clausura papal, a partir del mateix dia de la inauguració, esdevinguda el 7 de març de 1881. Les religioses caputxines barcelonines que havien viscut provisionalment amb les caputxines de Mataró ran de la revolució Gloriosa, i que l'any 1881 s'establiren en el nou edicici de Sant Gervasi eren: Sor Josepa Ventura, abadessa; Antònia Patxot, vicària; Rita Sabadí, Angès Anglora, Clara Freixas, Dominga Cerdà, Eulàlia Ruiz, Joaquima Díaz, Ventura Arias, Gertrudis Murgades, Mercè Campanyà, Verònica Roca, Teresa Solé, Emerenciana Morrus, Gràcia Pàmias, Elena Calvet, Àngela-Margarida Girona; i les llegues: Sor Càndida Solé, Caterina Gironella i Madrona Brunal.[124] A la nova església conventual,

---

fué convertido en cuartel militar hasta que, al cabo de tres o cuatro años, deteriorado y casi ruinoso, fué vendido en pública subasta. Al tener noticia de venta tan injusta las monjas que continuaban refugiadas en Mataró [...] el Sr. Ministro de Gracia y Justicia ordenó fuese devuelto a sus legítimas dueñas el convento y el solar no edificado de la calle del Carmen; y el día 7 de julio de 1877 las monjas capuchinas recibían la escritura de devolución con todos los requisitos legales."

123. F. Pagès, *Breve reseña de la fundación,* Barcelona 1918, 4-5: "El deseo de las religiosas capuchinas era restaurar su antiguo convento para volver a vivir en él; mas esto les era imposible por carecer de medios. Por otra parte, empezaba a cundir la idea de que los conventos que estaban enclavados en el casco antiguo de la ciudad pasasen a las afueras, como sucedió después con los de Santa Isabel, San Pedro de las Puellas y otros […] Se ofreció a las religiosas capuchinas edificarles nuevo convento en el sitio que ellas eligiesen, a cambio del antiguo de la calle del Carmen. Aceptada la propuesta, con la anuencia del Prelado de la diócesis, que lo era a la sazón el Excmo. Sr. Dr. D. Joaquín Lluch y Garriga, compraron aquellas religiosas unos terrenos en el sitio denominado *La Soledad*, junto a la *Travessera,* en el entonces término municipal de San Gervasio de Cassolas, hoy agregado a la ciudad, y en el día primero de agosto de 1878 se bendijo y colocó la primera piedra del edificio."

124. Mentre sojornaven a Mataró moriren, i foren sepultades allí, les caputxines: Rosa Estruch, Manuela Llastanós, Maria Català (llega), Ignàsia Ribera, Francesca Masllorens (llega), Elisabet Sans i Serafina Pla. En total eren 27 religioses l'any 1869, en ser expulsades, i en tornaren 20 al monestir edificat a Sant Gervasi.

hi destacava, especialment, l'altar major, beneït solemnement el dia 9 de maig de 1882, i que era presidit per l'escultura de Santa Margarida que havia regalat la reina Margarida d'Àustria, ara escortada per les imatges de Sant Francesc i Santa Clara. Era també força remarcable la configuració de sala capitular on situaren el cos de la Venerable Mare Serafina, el de la seva secretària Isabel Astorch i, també, un tronc del famós "arbre de l'obediència."[125] A tall de curiositat, es pot fer esment que l'any 1882, durant l'estada de les caputxines a Sant Gervasi de Cassoles, les monges van determinar de promoure una nova edició del text de la Regla de Santa Clara –amb les Constitucions escrites per la beata Maria Àngela Astorch–, i que fou estampada en els obradors de la impremta Torras, situada al carrer de Sant Eusebi[126] dins del terme municipal de Sant Gervasi.

El nou monestir de Santa Margarida la Reial, inaugurat el març de 1881, era molt espaiós, bastit de nova planta segons els models de l'austera arquitectura caputxina i fou edificat a l'indret situat a prop del Camp d'en Galvany, en el Pla de la Soletat, al costat mateix de la Travessera de Gràcia i, com ja s'ha dit, dins encara del terme municipal de Sant Gervasi de Cassoles, relativament a prop de la casa de l'escriptor i poeta Joan Maragall.[127] El monestir estava situat entre els carrers Calvet i Travessera de Gràcia,[128] i s'acabà de construir al final de l'any

125. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 396: "Las imágenes de santa Margarita y de san Francisco proceden del altar mayor de la antigua iglesia; la de santa Clara es nueva, porque la que había en la iglesia de Barcelona fué malograda y después echada al fuego por los revolucionarios [...] El departamento más digno de mención que hay en esta iglesia es el Capítulo, por razón de estar guardados en él los restos de la Venerable Madre Serafina y de su fiel secretaria la Madre [Isabel] Astorch, y además el tronco del naranjo maravilloso llamado *el árbol de la obediencia*."

126. BHC, *Regla Primera de la Gloriosa Madre Santa Clara, y Estatutos y Constituciones de las Monjas Capuchinas.* San Gervasio: Imp. Torras 1882. Sobre els orígens familiars de les germanes Isabel i Maria Àngela Astorch, vegeu J. M. Segarra, «Alguns documents inèdits sobre la beata Maria Àngela Astorch i el monestir de clarisses caputxines de Barcelona»: *EstFr* 84 (1983) 363-368.

127. Des de la casa del poeta, a Sant Gervasi, es veien els arbres que sobresortien de la tàpia de la muralla de les caputxines, tal com ho proven aquests versos escrits el 23 de gener de 1901; vegeu J. Maragall, *Obres completes,* Barcelona 1947, 60: "Enllà. Els ametllers. Fulls de dietari […] Avui, per primera vegada i dolça volta, / m'ha sorprès la blancor dels ametllers / treient el cap per sobre dels recers / de l'hort blanc de les monges caputxines: / semblaven esfereïts / de sentir-se tan florits / tots sols entre les boirines".

128. Cf. F. Carreras Candi, *Geografia General de Catalunya. La Ciutat de Barcelona,* 1008-1009: "Les Caputxines de Santa Margarida la Reyal, que de Barcelona en

1880. Les clarisses-caputxines hi visqueren des de la seva inauguració, el març de 1881, fins que van haver de sortir-ne precipitadament en esclatar la revolució de la Setmana Tràgica el juliol de 1909, quan Sant Gervasi de Cassoles ja formava part del municipi de Barcelona, car la vila havia estat annexionada a Barcelona l'any 1897.

Ran dels fets luctuosos de la Setmana Tràgica,[129] les caputxines de Barcelona, durant els avalots produïts la nit del 26 al 27 de juliol de 1909 foren insultades i molestades pels revolucionaris.[130] Les monges hagueren de contemplar, amb dolor, la destrucció de llur arxiu conventual i també la profanació dels cadàvers de les religioses[131] que havien integrat la primitiva comunitat, entre els quals hi havia el de la fundadora, la Venerable Mare Serafina Prat.[132] Una penosa experiència que descriviren així: "El desenfreno de la turba invasora llevó su osadía hasta la profanación de la[s] tumba[s], y los cadáveres de nuestras amadas hermanas, exhumados de sus nichos por sacrílegas manos, viéronse

agost de 1878, posaren la primera pedra a un convent als carrers de Calvet y Travessera, acabat en 1880, cremat en 1909".

129. Sobre l'impacte dels fets revolucionaris de la Setmana Tràgica en les comunitats religioses de Catalunya, vegeu V. Serra de Manresa, «L'Església i la Setmana Tràgica. Incidència de la revolució de juliol de 1909 en la vida eclesial»: *ASTar* 82 (2009) 141-226; Id*., «*Els fets de la Setmana Tràgica i l'Església catalana»: *EstFr* 110 (2009) 193-267.

130. F. Pagès, *Breve reseña de la fundación,* Barcelona 1918, 4: "Al anochecer del día 27 se presentaron las turbas que, después de insultarlas, bien que respetando sus vidas, pues solo se limitaron a amenazas, saquearon el convento y luego [el día 28] le pegaron fuego."

131. D'aquesta grollera profanació se'n dolgué molt el bisbe auxiliar de Barcelona, Ricard Cortès, en un escrit de protesta signat a Barcelona el dia 9 d'agost de 1909 i publicat dins del *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Barcelona,* Vol. 52 (1909) 233-236: "Las turbas foragidas han entregado a las llamas cerca de cuarenta iglesias y casas de religiosos [...] sin respetar siquiera el descanso de los muertos, arrebatando de sus tumbas los cadáveres de las religiosas para convertirlas en burla y ludibrio de la plebe; paseándose después en desenfrenada orgía de todas las concupiscencias por las ruinas de los conventos arrasados."

132. El germà d'una monja caputxina maldà per recollir-ne els ossets que restaren entre les cendres; ACBna, *De lo acaecido a esta Comunidad de religiosas capuchinas de Santa Margarita la Real de Barcelona (Camp Galvany) durante la "Semana Trágica" del 26 de julio de 1909,* f. 15: "Cuando se pudo penetrar en el Convento, nuestro primer cuidado fué extraer de entre las ruinas los carbonizados huesos de nuestra amadísima Venerable Madre [Fundadora, Sor Àngela Margarita Serafina], lo cual ejecutó el distinguido joven D. Francisco de P. Colldeforns Lladó, hermano de una de nuestras religiosas."

objeto de toda suerte de burlas y escarnios."[133] Com a conseqüència dels fets revolucionaris produïts durant el juliol de 1909, les monges caputxines, amb el seu monestir saquejat i incendiat, s'acolliren en les dependències de l'Hospital Clínic de Barcelona. I gràcies a la testimoniança del doctor Joaquim Soler i Dopff[134] sabem que durant aquesta estada de les caputxines al Clínic, les monges tingueren cura dels ferits i malalts ingressats a l'hospital.[135]

El juliol de 1909, la comunitat de clarisses-caputxines de Barcelona era encapçalada per Sor Rafaela Prat, abadessa, i la formaven 31 religioses: 28 professes i 3 novícies. Quan esclataren els avalots revolucionaris, la secretària de la comunitat, Sor Emerenciana Morrus, passà una nit oculta en les dependències del monestir –quan l'edifici es trobava ja ocupat pels revolucionaris– amb la intenció de salvar les accions i l'arxiu conventual; un important arxiu que, malaguanyadament, fou totalment destruït.[136] En aquesta situació d'emergència Sor Emerenciana es cosí els títols, els valors –accions i obligacions de la comunitat a dins

133. ACBna, *De lo acaecido a esta Comunidad de religiosas capuchinas,* f. 16.

134. ACBna, *De lo acaecido a esta Comunidad de religiosas capuchinas,* f. 10: "Sobre las dos de la madrugada del 27 de Julio de 1909, las llamas alumbraban siniestramente los alrededores del Hospital Clínico, ardiendo las varias Iglesias y conventos de sus inmediaciones. El del Sagrado Corazón, los Paúles, Loreto, Adoratrices, Magdalenas, y entre otros varios el de las Capuchinas. Contemplando aquel pavoroso cuadro desde galerías del Hospital [...] se iba aproximando lentamente un grupo numeroso de personas, que supusieron serían mujeres y tal vez monjas [...] Contestaron que eran Religiosas Capuchinas arrojadas violentamente de su casa, que habían incendiado."

135. Escriví el jesuïta Ramon Ruiz Amado a *Razón y Fe* XXV (1909) 9-10: "La profanación de los sepulcros continuó en el incendio del convento de las Capuchinas [de Barcelona], edificio humilde, modernamente construído en la parte más exterior del ensanche. Sus religiosas fueron llevadas al Hospital Clínico, donde se las empleó en curar y servir a los numerosos heridos del paisanaje que allí se conducían. Y han estado aquellas pobres monjas, privadas de su hogar, admirando a los médicos y practicantes por la asiduidad y excelencia de su servicio como enfermeras; pero admirando mucho más a todos los hombres reflexivos al verlas cuidar con caridad cristiana a los compañeros que incendiaron su morada y profanaron y escarnecieron a sus hermanas difuntas."

136. ACBna, *De lo acaecido a esta Comunidad de religiosas capuchinas,* f. 19: "Del Archivo. Se guardaban las actas y sucesos de la Comunidad. Los expedientes de las Religiosas ingresadas en la Comunidad desde la Venerable Madre, o sea desde la Fundación. El Libro de Entradas y Profesiones. El Libro de Óbitos. Libro de fundaciones, de censales para la fundación de Misas y Aniversarios. Libro de elecciones de Abadesas. Libro de la Vida de la Venerable Fundadora, según la tradición escrito por su secretaria, la célebre M. Isabel Astorch, y algunas otras vidas de religiosas notables."

de l'hàbit,–[137] però fou descoberta pels revolucionaris el matí del dia 28 de juliol, quan aquesta religiosa intentava d'afegir-se amb les seves germanes de comunitat que ja es trobaven refugiades a l'Hospital Clínic Provincial.

Poc temps abans dels fets de la Setmana Tràgica, l'edifici conventual de les caputxines ja fou objecte d'especulació per part de l'Ajuntament de Barcelona i –segurament per això– no hauria de sorprendre la seva total devastació, car el consistori barceloní havia previst obrir l'avinguda Diagonal i, alhora, urbanitzar la zona actualment ocupada per la plaça Francesc Macià,[138] tal com afinadament ja ho havia observat Ignasi Torradeflot[139] dos anys abans dels fets revolucionaris del juliol de 1909.

Quan les clarisses-caputxines sortiren de les dependències de l'Hospital Clínic, algunes religioses, especialment dues de les més necessitades i desitjoses de recolliment, s'acolliren amb les caputxines de Mataró,[140] on la comunitat de Barcelona, anteriorment, ja s'havia refugiat durant la llarga exclaustració dels anys 1837-1845 i, també, nova-

137. ACBna, *De lo acaecido a esta Comunidad de religiosas capuchinas,* f. 13: "Apoderándose de ella sujetándola a un minucioso registro. Mientras unas le metían las manos por el cuello del santo hábito, otras le levantaban la falda del mismo y desciñéndole la bolsa de las láminas, le robaron todo cuanto llevaba encima."

138. En efecte, poc abans dels fets de la Setmana Tràgica ja s'havia tractat d'expropiar part de l'hort de les caputxines –a prop d'on actualment hi ha la plaça Francesc Macià–, per tal d'enllaçar l'avinguda Diagonal amb la carretera de Sarrià; vegeu a l'APCC, Correspondència, Llig. B-10-13, carta de l'Ajuntament de Barcelona a Rupert M. de Manresa (Barcelona, 28 gener 1908): "Me permito nuevamente hablarle del asunto de la Gran Vía Diagonal. La apertura de ésta hasta la carretera de Sarriá es una de las obras de urbanización que el ayuntamiento tiene hoy sobre el tapete y más conviene a Barcelona. Los obstáculos que a ello se oponían se han removido en gran parte [...] Resta sólo, pues, el convento de las monjas capuchinas que impide el paso de la Diagonal. Dejo a la consideración de Ud. los efectos que puede producir en los tiempos que corremos el que sea un convento el único obstáculo que impida la apertura de la vía, tanto más que ésta no afecta para nada el edificio sino una peqeña parte del huerto."

139. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 396: "Esta libertad y quietud que tanto contribuye al retiro y a la penitencia del claustro capuchino, no durará, por que la *Vía Diagonal* viene hoy a cortarles un pedazo de la huerta, y quedará la casa [o monasterio, de las capuchinas] lindante con una de las calles más espaciosas de la ciudad, y lo que es muy probable, sujeta a nuevos cortes y recortes según el plan de ensanche."

140. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad de monjas capuchinas de Mataró,* Mataró 1931, 80: "Vinieron Sor M. Gracia Pámies y Sor Verónica Roca, también de las capuchinas de Barcelona, el 10 de agosto y el 30 de septiembre, respectivamente del año 1909, permaneciendo en este convento [de Mataró] hasta el 4 de marzo de 1919, en que volvieron a reunirse con su comunidad en Sarriá."

ment, després de la revolució de setembre de 1868, durant l'exclaustració dels anys 1869-1881. Mentre s'estaven acollides al convent de Mataró les caputxines de Barcelona, el bisbe diocesà hi envià almoines per al seu sosteniment.[141]

Més enllà de les dificultats posades per l'Ajuntament –puix que la zona on hi havia el monestir de Santa Margarida, com s'ha dit, estava afectada pels projectes municipals d'urbanització–,[142] després dels fets de la Setmana Tràgica les caputxines es van veure impossibilitades econòmicament de poder reconstruir el monestir de la Travessera de Gràcia. Un cop finalitzats els avalots de la Setmana Tràgica, la comunitat de Barcelona s'establí, de manera temporal, el dia 28 d'agost de 1909, en una casa situada al carrer del Pi de Barcelona.[143] En aquest carrer, les caputxines hi sojornaren fins que, gràcies a la generositat de les monges dominiques de clausura, obtingueren l'ús d'una torre que aquelles monges havien adquirit a la carretera d'Esplugues, molt a prop del monestir de Pedralbes on, el 21 d'octubre de 1909 les caputxines l'ocuparen de manera provisional.

En aquesta torre de les dominiques, les caputxines hi van reprendre la vida de comunitat "con relativa clausura, pareciéndoles ya aquello un verdadero convento,"[144] i comptaren amb la celebració de la missa quotidiana, a càrrec del capellà de la comunitat, Serapi Roca i, alhora,

141. ADB, Ordes Religiosos (*Caputxines*) IV, doc. 26-123: carta de Maria Antònia Patxot, abadessa de les caputxines de Mataró al bisbe de Barcelona (Mataró, 18 de febrer de 1869): "Darle las más expresivas gracias de parte de toda la Comunidad de todos los favores que de la liberal mano de S. E. I. tenemos recibidos y singularmente de la crecida limosna que acabo de recibir".

142. F. PAGÈS, *Breve reseña de la fundación,* Barcelona 1918, 7-8: "No cejaron las religiosas capuchinas en su empeño, y quiso la Providencia que se les ofreciese ocasión de adquirir unos terrenos situados en la parte alta de Sarriá, al pié de la montaña, en la calle de San Pedro Claver [...] Restaurar el de la *Travessera*, que fué pasto de las llamas cuando los tristes sucesos del mes de julio de 1909, para volver a vivir en él, no era posible, ya por carecer de medios pecuniarios para ello, ya porque aquella finca se halla afectada por el plano del Ensanche de Barcelona de tal manera, que la divide en tres partes, sin que quedara espacio a propósito para poder levantar en él nuevo convento."

143. ACBna, *De lo acaecido a esta comunidad de religiosas capuchinas,* f. 17: "Tuvimos que contentarnos de ir habitar un piso que en la casa n. 1 de la calle del Pino alquiló el Sr. Síndico."

144. F. PAGÈS, *Breve reseña de la fundación,* Barcelona 1918, 6. D'aquest sojorn de les caputxines a la carretera d'Esplugues, se'n féu ressò F. CARRERAS CANDI, *Geografia General de Catalunya. La Ciutat de Barcelona,* 1054-1055: "Les monges Caputxines de Barcelona han passat prop de Pedralbes en 1912 [: octubre de 1909!], després d'incendiat son monestir en 1909".

amb una missa més solemne i prèdica dominical celebrada pel caputxí Lluís de Vilafranca, que hi anava des del veï convent de Santa Anna de Sarrià.[145] Durant el sojorn de les caputxines en aquesta torre, amb data 31 de novembre de 1910 les monges van adquirir un terreny a la part alta del carrer Major de Sarrià anomenat "carrer dels caputxins" –en els números 35-37; actualment, carrer Major de Sarrià números 169-171– on, comptant amb el permís del bisbe Joan Laguarda, les caputxines hi començaren d'estructurar un petit monestir[146] que fou inaugurat el dia 6 de març de 1911, sense renunciar, però, a un projecte més agosarat de bastir-ne un de nova planta[147] i de dimensions superiors. Aquest nou monestir amb més capacitat, les caputxines haurien desitjat edificar-lo en el mateix indret, al carrer Major de Sarrià adquirint unes cases veïnes, però al no haver-hi possibilitat d'entesa amb els propietaris,[148] les monges van projectar una nova edificació conventual sota el guiatge dels arquitectes Enric Sagnier i Joaquim Lloret, en uns terrenys situats a prop de la plaça Borràs[149] que les caputxines van comprar a Pilar Viñolas el 29 de setembre de 1916 i amb l'afegit d'un altre solar, immediatament veí, que adquirien als jesuïtes el dia 14 de setembre de 1917.

145. ACBna, *De lo acaecido a esta comunidad de religiosas capuchinas,* ff. 19-20: "Sabedoras las Religiosas Dominicas del Convento de Ntra. Sra. de los Ángeles, de las muchas incomodidades a que vivíamos por la estrechez del lugar y demás condiciones al piso que habitábamos [en la calle del Pino, núm 1], sin duda por inspiración divina, movidas de compasión nos ofrecieron para habitarla gratuitamente una finca de su propiedad situada en Pedralbes […] Teníamos un oratorio en el que nos celebraba la Santa Misa el Padre Luis de Vilafranca, capuchino, y todos los domingos nos dirigía una fervorosa plática."

146. F. Pagès, *Breve reseña de la fundación,* Barcelona 1918, 6-7: "Procedióse inmediatamente a las indispensables obras para que pudiesen las religiosas capuchinas trasladarse cuanto antes a aquella casa; y una vez efectuadas éstas, y dispuesto ya todo para poder vivir en ella cual corresponde a una comunidad de religiosas capuchinas, aunque todavía con algunas dificultades y privaciones, pasaron a ocuparla el día 6 de marzo de 1911, siendo ésta al presente [1918] su morada."

147. Les caputxines havien previst tirar endavant amb la construcció del nou monestir amb els diners fruit de la venda del solars de la Travessera, que foren adquirits pels propietaris veïns amb data 1 d'abril de 1912.

148. F. Pagès, *Breve reseña de la fundación,* Barcelona 1918, 7: "Se había entrado en negociaciones con un propietario vecino de la casa en que habitan, para comprarle una porción de terreno contiguo, con lo cual se hubieran ensanchado, edificando allí nuevo convento, según los planos del arquitecto D. Enrique Sagnier, que estaban ya aprobados."

149. ACBna, *Crónicas de la Comunidad,* Vol. II, ff. 1-2: "Con lo sobrante de la venta de los solares del Campo de Galvany se compró un terreno en el mismo término de Sarriá, calle San Pedro Claver 8, con intención de levantar convento de raíz."

Aquests terrenys eren situats al començament de l'actual carrer de Sant Pere Claver, molt a prop d'on ara hi ha la casa generalícia de les operàries parroquials de Magdalena Aulina.

La primera pedra per a aquesta nova construcció del monestir de caputxines fou col·locada el dia 6 d'octubre de 1917, amb força ressò a la premsa barcelonina.[150] El capellà de la comunitat, Francesc Pagès, per la seva banda, escriví una crònica de la cerimònia: "El día 6 de octubre de 1917, el M. I. Sr. D. Sebastián Puig, Canónigo de la Santa Iglesia Catedral Basílica de Barcelona, delegado al efecto por el Excmo. e Ilmo. Sr. Obispo, en el terreno antes mencionado, procedió, conforme al ritual, a la solemne bendición y colocación de la primera piedra del proyectado convento, siendo Abadesa de aquella Rda. Comunidad, la Madre Sor Rafaela Prat. Se hallaban presentes en el acto los Sres. D. Francisco Pagès, Pbro. y D. José A. de Torrents, confesor y síndico respectivamente de la citada comunidad."[151]

Quan tot just feia només un any que havien començat les obres del nou monestir, a la part més alta de Sarrià, les monges es van veure afectades per la forta crisi econòmica esdevinguda en acabar la Primera Guerra Mundial, quedant sense recursos per a poder continuar les obres. Per tal d'intentar superar aquesta difícil situació, un grup de sacerdots protectors de les caputxines van promoure una campanya de captació de donatius amb la finalitat de prosseguir les obres de construcció del del nou monestir de Santa Margarida la Reial de Barcelona: "Cuando parecía estar todo solucionado para que continuaran las obras empezadas, que por cierto están ya bastante adelantadas, las circunstancias por lo demás difíciles que estamos atravesando con ocasión de la conflagración universal, que todos lamentamos, ponen a las pobres

150. Cf. *El Correo Catalán* (Barcelona, 8 octubre 1917): "Primera piedra. La Comunidad de Religiosas Capuchinas de Santa Margarita la Real, instalada en su Convento del Campo de Galvany hasta los tristes sucesos de junio de 1909, se estableció interinamente en la casa-torre números 35 y 37 de la calle Capuchinos de Sarriá. Solventadas algunas dificultades, se pensó llevar a la práctica la construcción del nuevo convento, habiéndose colocado solemnemente la primera piedra anteayer en el solar amurallado de [la calle de] San Pedro Claver. Bendijo la primera piedra, por delegación del Sr. Obispo, el canónigo doctor don Sebastián Puig."

151. F. Pagès, *Breve reseña de la fundación,* Barcelona 1918, 7-8: "Admiten limosnas en Sarriá, las religiosas capuchinas, en su actual residencia, calle de Capuchinos 35 y 37, y el Reverendo D. Francisco Pagés, Pbro., calle de San Francisco, 22; y en Barcelona el M. I. Sr. Dr. D. Sebastián Puig, Canónigo, calle Riera de San Juan, 35; D. José A. de Torrents, calle del Carmen 31, pral.; y las redacciones de los periódicos católicos."

religiosas capuchinas, en el duro trance de tener que suspender las indicadas obras por falta de medios, a causa de los precios a que van poniéndose los materiales de construcción y de la subida de los jornales, lo cual hace rebasar enormemente las cifras del presupuesto que se había presentado. Imposible, pues, continuar las obras; suspenderlas, en cambio les es muy doloroso, ya porque el capital invertido en lo edificado resultará muerto, ya porque la acción del tiempo perjudicará forzosamente las obras, que de alguna manera quedarán al descubierto, ya también porque las buenas religiosas habrán de continuar en la casa que habitan que, por cierto, reúne malísimas condiciones."[152]

Tanmateix, les caputxines no van poder continuar les obres de construcció,[153] que es van es paralitzar definitivament l'any 1919, i les monges van haver de romandre a l'edifici de caràcter provisional del carrer Major de Sarrià;[154] una residència que, tanmateix, també es van veure obligades a abandonar, i de manera molt precipitada, el dia 20 de juliol de 1936, festa de Santa Margarida, titular de l'església, en esclatar la revolució i persecució religiosa de 1936-1939.

Quan el juliol de 1936 s'esdevingué la revolta, l'abadessa –Sor Eulàlia Guix, que ja era novícia durant els avalots de la Setmana Tràgica el juliol de 1909– fou detinguda i vexada, juntament amb Sor Presentació Carbonés, per membres exaltats dels escamots anarquistes de la FAI, fins que amb altres religioses, les dues caputxines van poder ser posades sota la custòdia policial.[155] Finalment, i a semblança de la resta de la

152. Cf. F. Pagès, *Breve reseña de la fundación,* Barcelona 1918, 7-8.

153. ACBna, *Crónicas de la Comunidad,* Vol. II, f. 2: "Las obras comenzaron y se prosiguieron durante año y medio. A mediados del año 1919 se paralizaron por falta de recursos."

154. Actualment, en el mateix solar on hi havia l'edifici de les caputxines, hi ha condicionada una casa d'espiritualitat, dirigida per les religioses que fundà la Mare Maria-Antònia París.

155. ACBna, *Crónicas de la Comunidad,* Vol. II, ff. 2-3: "En virtud de los sucesos marxistas abandonamos nuestra amada clausura el 20 de julio, fiesta titular del convento, Santa Margarita Virgen y Mártir. Salimos pacíficamente a las 9 de la mañana y de momento nos refugiamos en las casas vecinas. La nuestra fué objeto del saqueo y pillaje por parte de las turbas rojas [...] Hacia las 5 de la tarde [del 20 de juliol de 1936] dijeron 'aquí está la FAI para apoderarse de la M. Abadesa'. La cogieron y la metieron en el coche [juntament amb Sor Presentació Carbonés]. Partió el coche que las llevó a un local del mismo Sarriá donde unas jóvenes se encargaron de registrarlas detenidamente hasta desnudarlas. Se encontraron allí con otras religiosas del Convento de las Reparadoras que fueron objeto de las mismas vejaciones. Mas los señores de la casa donde se habían albergado estas últimas [Sor Eulàlia i Sor Presentació], cuando se las llevaron

comunitat, Sor Eulàlia i Sor Presentació van poder refugiar-se amb les respectives famílies.[156]

Acabada la guerra civil de 1936-1939, les caputxines de Barcelona iniciaren un nou i dolorós pelegrinatge per distints indrets de la Ciutat Comtal, car no obtingueren el préstec que necessitaven per a poder refer la torre-convent del carrer Major de Sarrià[157] i, a més, es van veure impedides d'aplegar-se en la reunió del capítol conventual –puix que hi havia monges acollides, encara, als monestirs de Saragossa i de Girona– per posar-se d'acord comunitàriament i demanar l'autorització a la Santa Seu per a poder formalitzar la tramitació del préstec.

El 21 de maig de 1940, un grup de caputxines del monestir de Santa Margarida[158] s'establí en una torre situada al número 13 del carrer de Panamà –a prop de l'avinguda Pearson– que els prestà una benefactora, on romangueren fins el dia 18 d'octubre de 1956. En el mes d'abril de 1944, les monges caputxines decidiren vendre a les religioses claretianes la casa-torre del carrer Major de Sarrià,[159] amb l'objectiu de destinar l'import de la venda a l'adquisició de la torre que llavors habitaven al carrer de Panamà, però això no va ser possible, car l'edifici estava afectat i no se'n podia escripturar la compra.[160] Posteriorment, amb l'import de la venda de l'edifici del carrer Major de Sarrià, adquiriren una finca, amb una torre, situada a l'antic camí de Sant Genís, a

los de la FAI dieron aviso a la Jefatura, que se presentaron al poco rato al lugar donde las registraban. Sorprendidos y a la vez contrariados los de la FAI tuvieron que entregar Capuchinas y Reparadoras a los de Jefatura. Allí, en Jefatura, fueron respetadas."

156. ACBna, *Crónicas de la Comunidad,* Vol. II, f. 3: "En el resto de la Comunidad no hubo más detenciones. Cada monja, requerida por sus familiares, fué trasladándose de la casa donde se refugiara los primeros días, al seno de la familia."

157. ACBna, *Crónicas de la Comunidad,* Vol. II, f. 5: "Se pensó seriamente en la reconstrucción en forma de convento de la casa-torre en la calle [Mayor] de Sarriá, acogiéndonos al beneficio del Préstamo que al 2% hacía el Estado para facilitar la reconstrucción de templos y conventos destruidos. Acudimos a *Regiones Devastadas*".

158. Aquestes religioses eren: l'abadessa Sor Eulàlia Guix, la vicària Sor Josefina Colldeforns, Sor Montserrat Bosch, Sor Encarnació Pugès, Sor Mercè Carreras, Sor Carme Teyà i Sor Dolors Castells.

159. ACBna, *Crónicas de la Comunidad,* Vol. II, f. 7: "Se enajenó la casa-torre de Sarriá firmándose la escritura de compra-venta el día 3 de abril de 1944, en martes de Semana Santa. Cuando la M. Abadesa hubo entregado las llaves a la M. Superiora de las Religiosas Claretianas que eran las compradoras."

160. ACBna, *Crónicas de la Comunidad,* Vol. II, f. 9: "Desde que supimos [que] no podíamos comprar la torre que ocupábamos nos dimos a buscar terreno o finca a propósito para edificar o habilitar convento [...] Después de mucho mirar y remirar encontramos una finca en el término de Horta, Camino Antiguo de San Ginés, 20."

Horta, molt a prop de les religioses mínimes i dels salesians de Martí Codolar, on les caputxines feren edificar un preciós monestir, dedicat a Santa Margarida, segons un disseny de l'arquitecte Josep M. Ros Vila. El nou monestir fou inaugurat el 19 d'octubre de 1956, pel bisbe Maties Solà, caputxí.[161] Lamentablement, aquest bell monestir d'Horta fou enderrocat l'any 1989 com a conseqüència de la remodelació de la zona amb motiu de la celebració de les Olimpíades de l'any 1992.

En aquesta nova adversitat, amb data dia 6 de març de 1989 les caputxines s'establiren, temporalment, al carrer de sant Eudald, a prop del pont de Vallcarca, en un edifici cedit per la institució Lumen Dei, mentre les monges començaven els tràmits per edificar un nou monestir a Sarrià, al número 34 del carrer de Pomaret, gràcies a l'impuls de l'abadessa Sor Trinitat Pratginestós (1919-1993) i comptant, també, amb el mecenatge del gran benefactor de les caputxines, Jaume Solà. El 22 de novembre de 1992, festa de Crist Rei, les religioses es van traslladar al nou monestir, que fou beneït solemnement el dia 8 de desembre de 1992 en una cerimònia presidida pel cardenal-arquebisbe de Barcelona, Ricard M. Carles.

Del protomonestir de Santa Margarida la Reial de Barcelona, en sortiren les fundacions dels monestirs de Girona, el juny de 1609; València, l'octubre de 1609; Saragossa l'any 1613; Manresa el 1638; l'any 1662 Palma de Mallorca, amb la col·laboració del monestir de Saragossa i, finalment l'any 1741 a Mataró, a més de projectar, també, una fundació a Tarragona i una a Igualada que, com veurem més endavant, no s'arribaren a realitzar.

2. La primera expansió: les caputxines funden a Girona

La primera expansió i fundació sorgida del protomonestir de Santa Margarida la Reial de Barcelona fou la realitzada a la ciutat de Girona.[162] Aquesta fundació es produí a petició de Sor Àngela Margarida

161. ACBna, *Crónicas de la Comunidad,* Vol. II, f. 10: "El día siguiente, 19 de octubre [1956], fiesta de San Pedro de Alcántara, a las 5 de la tarde, el Exmo. y Rdmo. Padre Matías Solá OFMCap., obispo titular de Colofón, por ausencia del Sr. Arzobispo, obispo de la Diócesis, Dr. D. Gregorio Modrego, hizo la solemne bendición e inauguración del nuevo Monasterio."

162. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. I, Manresa 1907, 429-430: "En 1609 salieron de Barcelona fundadoras para Gerona, que fue el segundo de toda la

Serafina que, durant l'any 1608, escriví al canonge Narcís Perpinyà proposant-li l'obertura d'un monestir de clarisses-caputxines a Girona: "El intermediario que negoció esta Fundación con el Sr. Obispo y Gobierno gerundense fue el M. I. Sr. Narciso Perpiñán, Canónigo de la S. I. Catedral de Gerona, varón de conocida virtud y gran espíritu."[163] Tanmateix, al bisbe diocesà, Francisco Arévalo, no li semblà pas convenient –ni necessària–, la vinguda d'una nova comunitat religiosa a la ciutat de Girona, car li constava l'oposició dels altres convents i monestirs davant la petició de noves fundacions perquè això hauria comportat una reducció en la recepció de les rendes i almoines en detriment de les comunitats ja existents. El bisbe Arévalo, però, canvià finalment de parer en veure l'entusiasme dels gironins a favor d'una fundació de caputxines a la ciutat: "El obispo, aunque persona de mucha virtud y prudencia, por algunas razones no le pareció había necesidad de capuchinas en su obispado, y así desvió la fundación; pero la Ciudad, en pleno consejo, determinó admitirla con voluntad muy entera."[164] Poc abans de la seva mort, Sor Àngela Serafina havia encomanat al seu confés, i també a les monges de la seva comunitat, que totes les fundacions, començant per la de Girona: "Se hiciesen con mucha perfección, y que no mirasen tanto las comodidades temporales de sitio y lugar, cuanto en las que irían a fundar y las que se recibirían fuesen tan cabales de espíritu que cobrase por ellas crédito la religión, y Dios fuese honrado y glorificado."[165]

Un cop superades les dificultats suscitades per la forta oposició manifestada per les comunitats religioses establertes a Girona "comunitats que, àdhuc, feren recurs a Roma per tal d'impedir la fundació de les caputxines, al·legant que hi havia massa convents a la ciutat[166]", la fun-

---

Orden." Sobre aquesta fundació gironina, vegeu V. Serra de Manresa, «Els framenors caputxins i les clarisses-caputxines a la ciutat de Girona»: *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* LVII (2016) 155-186.

163. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad de Monjas Capuchinas de Gerona, desde la Fundación del Monasterio,* f. 3: "De cómo se llevó a cabo la Fundación de este Monasterio."

164. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. II, Manresa 1909, 12-13. Vegeu, també, a l'AMGir, *Manuale Negotiorum Communium Juratorum et Consilii Civitatis Gerundae* (anys 1605, 1606, 1607 i 1608).

165. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. II, Manresa 1909, p. 10.

166. En fundar les caputxines a la ciutat de Girona hi havia establerts els benedictins (Galligants) i benedictines (Sant Daniel), cistercenques (Mercadal), dominics, mercedaris, framenors observants i framenors caputxins, clarisses, carmelites calçats i descalços, jesuïtes i, l'any 1600, hi acabaven de fundar els religiosos agustins; vegeu

dació de les clarisses-caputxines aconseguiria de tirar endavant gràcies a l'actitud entusiasta del Consell de la ciutat de Girona, i que culminà amb l'erecció canònica d'un monestir de caputxines amb la remodelació d'unes cases cedides, el dia 2 d'abril de 1609, pel reverend Sebastià Valls[167] en el carrer del rec de Galligants, molt a prop de l'església del monestir de Sant Pere de Galligants.

El dia 1 de maig de 1609, un cop efectuada la benedicció i l'erecció canònica del nou monestir, les monges caputxines obtingueren la facultat de rebre novícies.[168] Les fundadores arribaren a Girona, procedents del monestir de Santa Margarida la Reial de Barcelona, el dia 2 de juny de 1609.

El bisbe de Barcelona, Rafael de Rovirola i l'abadessa de les caputxines, Sor Catalina de Lara, escolliren per a la fundació cinc religioses de les més exemplars,[169] les quals van sortir cap a Girona el dia 31 de maig de 1609, acompanyades pel cavaller Jeroni de Llosellas i el confessor de la comunitat, Joan Gay. Un cop arribades, el dia 2 de juny, les monges a la ciutat de Girona foren introduïdes dins la clausura i posades sota la cura pastoral del bisbe. Les fundadores eren: Sor Cecília de Guimerà († 1617), barcelonina de família noble; Francesca Jornet, d'Arenys de Mar († 1626); Clemència Xerentona, gironina († 1618); Verònica Rossell († 1619) i Anna Ballester, de Prats de Molló († 1645). Aquestes cinc fundadores van ser rebudes pel bisbe Arévalo, a qui li van prestar obediència[170] i, alhora, també van ser rebudes pels Jurats

---

Catalònia Religiosa, Barcelona 1991, 222; V. Serra de Manresa, «Els convents de frares caputxins i de monges caputxines a la ciutat de Girona»: *EstFr* 118 (2017) 423-450.

167. ACGir, *Donatio quarumdam domorum in civitate Gerundae per Ven. Sebastianum Valls pbrum. in Gerundensi Ecclesia beneficiatum domino Gerundensi Episcopo facta ad hoc ut per dictum Dominum Episcopum in monasterium pro monialibus capuccinis recipiendis erigatur, et alia in dictae donationis instrumento contenta,* (Girona, 2 d'abril 1609); citat per I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. II, Manresa 1909, 14.

168. ACGir, *Benedictio ecclesiae monasterii Anuntiationis beatae Mariae monialium capuccinarum ordinis sanctae Clarae Gerundae per D. Episcopum noviter erecti,* i, sobretot, *Erectio dictarum domorum in monasterium Anuntiationis pro collocandis et recipiendis monialibus capuccinis ordinis Sanctae Clarae facta per Dominum Episcopum Gerundensem,* (Girona, 1 maig 1609).

169. Carta de Catalina de Lara a Francisco Arévalo (Barcelona, 30 maig 1609): "Confieso que la menor destas Madres es mejor que yo, y no digo esto por cumplimiento"; carta transcrita per I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. II, Manresa 1909, 16-17.

170. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. II, Manresa 1909, 17-18: "Sor Cecilia de Guimerá, Sor Francisca Jornet, Sor Clemencia Xerentona, Sor Verónica Rossell y Sor Ana Ballester suplican a V.S. Ilma. sea de su servicio aceptarlas bajo su protección y obediencia para vivir en esta nueva casa con perpetua clausura y en la rigurosa observancia de la santa Regla y modo de vida de la Madre Santa Clara según han practicado

de la Ciutat, tal com es recull a la crònica del monestir.[171] Per indicació del bisbe, el nou monestir gironí fou dedicat a l'Anunciació,[172] i la primera missa hi fou celebrada el 2 de juny de 1609 pel canonge Francesc Aymerich, vicari general,[173] el mateix dia de l'arribada de les caputxines. Un cop consolidada la fundació, la comunitat celebrà, anualment, i amb gran solemnitat, l'ofici de la festa titular de l'Anunciació, cada 25 de març, àdhuc amb música barroca a càrrec de la capella de música de la catedral.[174]

A les cases cedides a les caputxines pel reverend Sebastià Valls al carrer rec de Galligants, les caputxines hi romangueren, amb una certa incomoditat[175] i amb gran estretor, fins l'any 1618, quan la comunitat, integrada ja per 23 religioses, hagué de sortir-ne, ran d'un desbordament del Galligants que inundà i malmeté els edificis.[176] Fou en aquesta circumstàsncia que les monges van haver d'establir-se en uns edificis

---

y hoy se practica en el monasterio de santa Margarita de las capuchinas de esta ciudad de Barcelona en Cataluña primer fundado por la *quondam* Sor Ángela Serafina; prometiendo a V. S. Ilma. canónica obediencia."

171. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* f. 4: "Fué el 2 de junio de 1609 que llegaron a Gerona las Rdas. Madres Fundadoras. Fueron recibidas por el Sr. Obispo y autoridades civiles delante de la puerta principal del nuevo monasterio."

172. APost, *Copia Publica Versionis Originalis Documentorum,* f. 60: "Impose Monsignore l'invocazione e titolo della Chiesa che fu l'Annunziazione di Nostra Signora, e per protettori delle Madri e della Casa fece i Messere e Nobili Signori Don Francesco e Don Giovanni de Cruïllas. Diede titolo e nome di Fondatore del Convento al Signor Messer Francesco [: Sebastiano!] Valls."

173. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. II, Manresa 1909, 18-19: "El mismo día 2 de junio el M. I. Sr. Vicario General D. Francisco Aymerich, canónigo de Gerona, dedicó el local destinado para iglesia a honra de Dios y de la Anunciación de la Virgen María, celebró en él por vez primera la santa misa y despachó las licencias necesarias para poder celebrarse en adelante el santo sacrificio."

174. ADG, *Llibre de Entradas y Eixidas de las MM. Caputxinas de Gerona* (25 març 1812, 10 abril 1819 i 27 març 1829) f. 16o, f. 169 i f. 185: "He pagat per la festa de la Anunciata, 7 Lliures 10 sous [...] Per la Música en la festa de la Anunciata, 7 Lliures [...] He pagat en lo dia de l'Anunciata per la música de la catedral en la funció de la tarde, 7 Lliures 10 sous."

175. L'any 1616, demanaren l'ajut econòmic al bisbe Onofre Reart, per unes obres indispensables a les teulades, car "se han de acomodar los sostres dels aposentos"; ADG, Salaria Quesitorium, Reg. U-320 (Girona, 5 maig 1616) f. 173: "Qüesitòria per a obres de les caputxines de Girona."

176. Mentre es tramitava l'adquisició de les cases del carrer del Llop –actualment del Rei Martí–, les caputxines sojornaren, temporalment, en uns habitatges del carrer de la Barca: "Provisionalmente [se] habían instalado en una casa de la calle de la Barca (calle llamada antiguamente del Ángel) en la parte que da sobre el [río] Oñar"; vegeu J. Pla Cargol, *Gerona arqueológica y monumental*, Girona 1945, 64.

del carrer del Llop, adquirits el 1618 pels procuradors i síndic de les caputxines[177] a Josep Planes.[178] En aquests edificis, arrecerats al costat mateix de l'esglesiola de Sant Lluc, hi havia inclosa la propietat dels banys públics medievals, anomenats els "Banys Àrabs."[179] El nou edifici conventual de les caputxines fou ampliat l'any 1637 amb l'adquisició de les cases veïnes i, així, poder completar l'illa de cases que hi havia darrere de la parròquia de Sant Feliu i adossades al costat de la capella de Sant Lluc, a la pujada del Rei Martí, abans anomenat carrer del Llop.

Fins a l'any 1627, quan s'obrí l'atri,[180] s'havia d'accedir al monestir pel carrer de Sarracines –avui carrer de Francesc Samsó–, on a la paret externa de la clausura hi ha encara avui vestigis d'un portal tapiat. Poc després de la inauguració de l'atri, el bisbe de Girona, Garcia Gil Manrique, passà una visita pastoral a l'església conventual,[181] que es trobava encara en procés de construcció i el bisbe aprofità per accedir a

177. E. C. Girbal, *Guía-Cicerone de la Inmortal Gerona,* Girona 1866, 30-31: "Convento de Capuchinas. Fundóse en casa propia de José Planes, comprada al efecto en 16 de enero de 1618 ante Don Juan Ruirans notario de esta ciudad. En la escritura se venden también una huerta y baños [...] en 1636 estaba ya hecha la iglesia y en 22 de junio del año siguiente se trasladó a ella desde la Catedral el Santísimo Sacramento. Antes de la construcción del actual edificio habitaban ya estas religiosas en la misma calle [del Llop] una casa muy estrecha y mal acomodada."

178. Era un mercader de la població de la Bisbal, que havia rebut aquestes cases i l'edifici dels Banys Àrabs, en herència, atorgada pel seu germà Mn. Francesc Planes, sagristà de la veïna col·legiata de Sant Feliu de Girona: "No había pasado un año en posesión de tal finca, cuando dicho José Planas vendió la repetida casa con sus baños a los procuradores de las monjas capuchinas, con objeto de instalar en aquel edificio su convento, como lo verificaron luego, mediante escritura autorizada en 16 de enero de 1618", escriví el cronista E. C. Girbal, *Estudio histórico-artístico acerca de los llamados Baños Árabes,* Girona 1888, 24.

179. J. Grahit, *Les campanes de Girona,* Girona 1926, 70: "Aquest convent el va vendre en Josep Planas a n'els procuradors de les Caputxines, en 16 de gener de 1618. En 1636 estava habilitat ja l'edifici per a convent, i el 22 de juny de 1637 hi fou portat el Santíssim Sagrament."

180. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. II, Manresa 1909, 20: "En 1627 abrieron el actual atrio como consta de la inscripción puesta al pie de la imagen de la Anunciación colocada en el dintel de la puerta que introduce a la iglesia y el convento". Aquesta data "1627", esculpida damunt de pedra numulítica de Girona, encara avui és damunt de la llinda de la porta d'accés a l'atri.

181. Fou rebut a l'atri pel confessor del monestir, Pere Coromines, i pel germà Miquel Prats, donat; ADG, Visites Pastorals, Llig. P-158 (Girona, 8 agost 1628) f. 50: "Octava augusti 1628. Visitatio [ecclesiae] Monasterii Monialium Capuccinarum Gerundae."

l'espai interior de la clausura en el marc d'una llarga visita pastoral feta en dos moments.[182] El text de l'acta d'aquesta visita, posa de manifest que les caputxines practicaven una pobresa molt estricta; l'exigida per la legislació franciscano-caputxina, puix que només disposaven d'un calze de plata, alguns canelobres no pas de metall, sinó de fusta –segons la tradició de la reforma caputxina– i només amb els ornaments imprescindibles per a les celebracions, i molt poca cosa més.[183]

Aquesta església conventual nova les caputxines fou inaugurada el dia 28 de juny de 1637, amb una solemne processó que volia emular la feta a Girona el dia de Corpus, tal com ho recull la crònica[184] de Jeroni de Real:[185] "A vuyt [de juny de 1637] vingueren en casa la Ciutat lo Dr. Baldiri Vergonyós, ardiaca de Empurdà, y Joan Ruirans, notari, de part de las monjas caputxinas, a suplicar als Jurats volguéssan assistir, juntament ab lo Capítol, en aportar lo Sanctíssim Sagrament de la Seu a la Isglésia nova [que] havian feta. Respongué assistirian [...] Y fou resolt que anassen ab los mateixos requisits de Corpus. A vint-y-vuit [de juny de 1637], a les quatre horas de la tarda, partiren los Jurats de casa la Ciutat ab promenada, confrarias y tots los demés adornos del dia de Corpus, y muntaren a la Seu on isqué lo Sanctíssim Sagrament, aportant-ho en las mans lo ardiaca de Empurdà, y baixà la professó per [lo carrer de] la Força i arribà fins la presó y, per las Ballesterias y plaça de Sant Feliu, se'n muntà per lo carrer davant lo Portal de la Barcha, hi's

182. ADG, Visites Pastorals (Girona, 25 setembre 1628) f. 51: "Continuant la visita per fer la del monastir y la clausura y la personal del convent y religiosas, comensant per la clausura [...] Visitavit chorum dictarum monialium, postea die vigessima quinti mensi supradicti."

183. ADG, Visites Pastorals (Girona, 25 setembre 1628) ff. 50-51: "In prima visitavit Sacratissima Eucharistiae Sacramentum. Visitavit altare majoris. Invenit, un calzer de plata sobredaurat ab sa patena. Item, tres tovalloles. Item, un polit de telilla de fil. Item, tres candeleros de fusta. Item, un Xto. de plata sobredaurat ab un calvari al peu ab relíquies. Item, un pavalló blanch davant del sacrari. Altare Sti. Crucifici [...] Item, un vestiment de xamallot morat ab frassada vermella, stola y maniple y camisa romana. Altare Sme. Trinitatis, Invenit altare non consecratum cum ara".

184. El manuscrit original es conserva a l'AHPGir, *Vàrias noticias y sucessos recopilats y disposats en nou assumptos o tractats per Hyerònim de Real;* text editat l'any 1994 a cura de J. Busquets Dalmau, *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La Crònica de Jeroni de Real (1626-1683),* Montserrat 1994 (2 vols).

185. AHPGir, *Vàrias notícias y sucessos recopilats y disposats en nou assumptos o tractats per Hyerònim de Real,* ff. 3-4 "Rúbrica de las cosas contengudas en los mesos de l'any mil sis-cents trenta y set […] De part de las Caputxinas se féu embaixada. Se aportà lo SSm. Sagrament a la Isglésia nova."

reservà lo Sanctíssim Sagrament en la Isglésia nova de las ditas Monjas Caputxinas. Y los Jurats y banderas se'n tornaren tras del Capítol fins dins la Seu."[186]

El *Manual d'Acords* del consistori gironí registra la despesa de tres lliures i tretze sous gastats per la participació dels Jurats en la processó del trasllat del Santíssim a la nova església de les caputxines.[187] Amb tot, malgrat la solemne inauguració, esdevinguda el juny de 1637, les obres del monestir s'allargaren durant tot el segle i fins el setembre de 1670 no es completà l'altar major.[188] L'any 1672 s'acabà l'obra del dormidor de la comunitat que, en bona part, finançà el bisbe Francesc Dou, tal com ho recorda una làpida de marbre que hi ha al final d'un

186. Vegeu J. Busquets Dalmau, *La Catalunya del Barroc vista des de Girona. La Crònica de Jeroni de Real (1626-1683),* Vol. II, Montserrat 1994, 92. De guisa semblant, en el *Manual d'Acords* del consistori gironí es registra, també, aquesta ambaixada per tractar a propòsit de la inauguració de l'església de les caputxines; vegeu a l'AMGir, *Incipit Annus MDCXXXVII, In Dei Nomine Consilium Generale* (Manual d'Acords, any 1637) f. 76: "Die Vigessima Secunda mensis Junii Anno a Nativitate Domini Millessimo secentessimo trigessimo septimo. Davant los molt illustres Srs. Jurats de la present Ciutat comparegueren los molt Rnt. y Dr. Baldiri Vergonyós, Ardiaca del Empurdà y Canonge de la Seu de Gerona, y Joan Ruirans notari públich de dita Ciutat, protectors de les Rnts. Mare Abadessa y Convent de las mares Caputxines de la present Ciutat, las quals han supplicat a dits Srs. Jurats, de paraula, que attès que la Iglésia del monestir de ditas mares caputxines que novament feyan y fabricavan en la present Ciutat era ja acabada, havian suplicat al molt Iltre. y Rm. Sr. Bisbe y al molt Iltre. Capítol de la Iglésia de la Seu desta Ciutat foren servits aportar ab solemne professó lo Santíssim Sagrament en dita Iglésia nova [des] de dita Iglésia de la Seu, los quals havian offert fer-ho com ells desitjavan que la dita professó se fes ab la pompa y solemnitat que's deu. Suplicaren a dits Srs. Jurats fossen servits assistir a dita professó concistorialment. Ací y confirme a ells, aparega que ademés nostre Sr. ne serà servit la Mare Abadessa y monjas de dit convent, y ells en dit nom ne rebran particular mercè. Los dits Srs. Jurats de concells de alguns Srs. Pr[oh]ómens en resposta del alt suplicat han deliberat y ordenat."

187. AMGir, *Incipit Annus MDCXXXVII, In Dei Nomine Consilium Generale* (Manual d'Acords, any 1637) f. 77 v: "Ordinatio pro clavari minori, die XXX Junii MDCXXXVII. Domini Jurati ordinarunt: que Francesch Puget, clavari de la present Ciutat fasse donar en la taula de dita Ciutat a ell mateix tres lliures tretze sous, per taules que per ordre de dits Srs. Jurats ne té gastades en la professó de aportar lo Santíssim Sagrament a les monges caputxines y per la anada de St. Llàtzer com consta ab un compte que a dits Srs. Jurats té donat."

188. El setembre de 1670, amb el vist-i-plau del bisbe, les caputxines de Girona, destinaren 70 lliures "per compliment de totes les pensions, foren aplicades a la obra del retaule de l'altar major, ab consentiment del Iltre. Sr. D. Francisco Dou, bisbe de Gerona, ab tal que las Abadessas successoras suas tinguéssin de fer cremar al monument lo dia del Dijous Sant un siri de pes de dos lliuras"; ADG, *Llegats pios de difunts benefactors,* dins del *Compte del que jo, Narcís Roure* (Girona, 10 setembre 1670) s. f.

dels passadissos del monestir.[189] El 1715, i un cop acabada la Guerra de Successió, es començà d'obrar la infermeria conventual,[190] i l'any 1722 fou inaugurat el claustre baix i el combregador de les religioses. L'any 1725, el canonge Ignasi Bufill pagà els daurats de l'altar major. La campana del monestir, posada en un vistós cloquer, era de vibració molt fina i gràcil[191] i datava de l'any 1769; malaguanyadament, fou malmesa durant la revolta de 1936.

El monestir gironí, atesa la gran pobresa i els migrats recursos de les religioses caputxines, no fou possible d'edificar-lo de nova planta sinó que foren aprofidades i remodelades les estructures del conjunt de construccions precedents que hi havia adossades a l'esglesiola de Sant Lluc.[192] També foren adaptats els vestigis d'uns antics banys públics medievals[193] que, inserits dins de les cases del carrer del Llop i Sarracines, també foren adquirits pels procuradors i síndics de les caputxines amb la resta dels edificis. Aquests banys medievals s'han conservat, fins avui, gràcies a la vida d'austeritat i pobresa de les caputxines, ja que elles se serviren dels espais dels "Banys Àrabs" fins a l'any 1929,

189. La inscripció lapidària diu: "Pietati et Religioni Sacru[m] ab Illusº D. D. Francisº Dou, Episcopo Gerunden. 1672".

190. El setembre de 1717 es beneí la capella de la nova infermeria; ADG, Registre de Lletres, Reg. U-274 (Girona, 14 setembre 1717) f. 121.

191. J. Grahit, *Les campanes de Girona,* Girona 1926, 71: "L'única campana existent per a tots els usos del convent, perteneix a l'any 1769, mideix 0'45 per 0'42 metres de diàmetre i alçada respectivament i posseeix una vibració fina i gràcil. S'hi llegeix: *Ave Maria gratia plena*", ja que el monestir estava dedicat a l'Anunciació.

192. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. II, Manresa 1909, 19: "Forma el actual convento una manzana algo irregular cercada por las calles de Sarracines, Sacsimort y D. Martín [: Llop], y está junto a la iglesia de San Lucas."

193. Aquests banys públics, edificats pels reis de la Corona d'Aragó l'any 1194, imitaven l'estructura dels banys musulmans. Al cap d'un segle de ser construïts, el 1294, els calgué una reparació com a conseqüència de les destrosses que patí l'edifici en ocasió del setge que sofrí la ciutat de Girona l'any 1283. Durant el segle xv, l'establiment es va clausurar i llavors passà a mans privades, fins l'any 1617, quan s'hi establí el monestir de monges caputxines, que reconvertí els espais de l'edifici dels banys –un cop incorporats dins la clausura del monestir– en rebost, cuina i bugaderia. En el transcurs del segle xix es popularitzà el nom de "Banys Àrabs". L'any 1929, amb permís del bisbe de Girona, foren exclaustrats i passaren a la gestió pública per a la seva rehabilitació. Actualment hom pot visitar, bellament restaurats, el recinte dels vestidors o "Apodyterium", la sala de banys freds o "Frigidarium", la sala de banys tebis o "Tepidarium", i la sala de banys calents o "Caldarium", al costat de restes del "Furnus", on hi havia el forn i caldera; vegeu una primera aproximació històrica escrita pel cronista de Girona, Enric Claudi Girbal, *Estudio histórico-artístico acerca de los llamados Baños Árabes de Gerona,* Girona 1888.

usant la pica de la piscina dels banys a guisa de safareig per a les tasques de neteja dels purificadors i de la roba litúrgica de la catedral i de Sant Feliu.[194] Des dels inicis fundacionals, la cura i la neteja de la roba litúrgica fou el principal treball manual que serví per al sosteniment de les caputxines gironines,[195] complementari a les almoines i censals; censals que, ran de la revolució que començà el setembre de 1868, el bisbat optà per substituir-los amb nòmines per al sagristà, la cantora i l'organista.[196] En aquesta nova circumstància l'import dels dots de les monges fou invertit en l'adquisició de valors "accions i obligacions" d'un rendiment honest.

Es pot afirmar que, si s'hagués tractat d'una comunitat religiosa amb més disponibilitats econòmiques, això hauria comportat la total destrucció dels anomenats "Banys Àrabs" i una edificació conventual de nova planta. En efecte, la pobresa i la peculiar *forma viatae* de les monges caputxines motivà que en els antics banys medievals, en ser reconvertits en espais d'utilització conventual hi fossin realitzades, tan sols, unes mínimes obres d'adaptació, les imprescindibles per adequar les velles estructures arquitectòniques a les necessitats domèstiques de les clarisses-caputxines.

L'impacte de les guerres, revoltes i epidèmies afectà de manera directa al desenvolupament de la vida contemplativa viscut a redós del monestir. Per exemple, l'any 1710, durant la Guerra de Successió, la vida conventual de les caputxines fou interferida durant el duríssim setge del

194. Les monges caputxines solien cobrar el treball realitzat cada mig any: "Per la mitja anyada de rentar la roba de St. Narcís [: St. Feliu!], 6 Lliures"; ADG, *Compte del que jo, Narcís Roura* (Girona, 24 gener 1668) s. f.

195. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad*, f. 39: "La S. I. Catedral fué la primera que ofreció trabajo a esta pobre Comunidad, y para más seguridad lo decretó el Excmo. Cabildo en los Capítulos Pascuales, por los años de 1660. Se puede decir que todas las Iglesias de Gerona nos han favorecido con este trabajo [de lavar y planchar ropa litúrgica] desde tiempo inmemorial."

196. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* ff. 38-39: "Después de la Guerra de 1867 [1868!] se perdieron todos los *Censals* que el Señor Síndico guardaba, [en] los cuales los bienhechores habían destinado dos de ellos, uno para compra de telas para tocas y otro para velos; los demás para las necesidades de la Comunidad. Después de la Guerra, el Estado daba de limosna el pan de munición para la Comunidad, y muy a menudo grandes raciones de carne que guardaban con sal [...] Pasado algún tiempo se conmutó con la Nómina personal, culto y enfermería, en la que tienen que firmar la cantora, la organista, el sacristán, la Rda. Madre Abadesa. En tiempo de la República, 1931-1936, se suspendió la nómina, pero se reanudó el año 1940, siendo su asignación en el año 1947 de 130,85 pesetas al mes."

duc de Noailles, el cap de les tropes borbòniques. En aquesta circumstància, des del 29 de desembre de 1710 al 20 de febrer de 1711, per indicació del vicari general de la diòcesi, una part de la comunitat s'acollí a l'edifici dels carmelites descalços, i la resta de les religioses visqué a redós del col·legi de Sant Martí de la Companyia de Jesús. En aquesta circumstància, des del dia 30 juliol de 1711 fins al final de la guerra, el confessor i síndic de la comunitat, Silvestre Bonabosch "que havia estat elegit confessor el 12 de març de 1698, i alhora era síndic del monestir" començà a registrar[197] el nom de les caputxines que moriren durant el setge gironí, amb indicació del lloc on foren sebollides.[198] Per exemple, fa esment del traspàs de Sor Àngela Pagès, que fou enterrada al convent de carmelites descalços i, també, de Sor Caterina Panyella, que fou inhumada als jesuïtes.[199] En aquest complex i dolorós moment històric, el bisbe Miquel-Joan de Taverner, autoritzà les caputxines a gastar un llegat que havien rebut l'any 1704 per a daurar l'altar major, ja que llavors els mancava allò més necessari per al sosteniment. A més, per la duresa del setge i els estralls de la guerra, no era possible a les caputxines d' enviar els donats a fer les acaptes.[200] Els donats no van poder sortir a captar fins a l'any 1717, quan començava de consolidar-se el nou règim borbònic.[201]

La Guerra de Successió tingué unes conseqüències nefastes i afectà enormement la vida dels gironins,[202] tant, que dels efectes d'aquest

197. ADG, *Cathálogo de las Religiosas Capuchinas que actualment se troban en lo convent de la Enunciata [: Anunciació] lo die 12 mars 1698, en lo qual die lo Dr. Silvestre Bonabosch he comensat a confessarlas y succesivament;* on esmenta 43 religioses, amb indicació de la procedència geogràfica i el dia de l'òbit.

198. ADG, Registre de Lletres, Reg. U-273 (Girona, 30 juliol 1711) f. 84.

199. ADG, *Cathálogo de las Religiosas Capuchinas,* f. 1: "Sor Àngela Pagès, de Gerona, és enterrada en St. Joseph. Morí lo temps del siti. Sor Catherina Panyella, de St. Feliu de Llobregat, morí lo die 23 gener 1711, lo die [que] se rendí Girona. És enterrada a la Comp[anyi]a."

200. Rafael Oriol, canonge de Sant Feliu, havia llegat: "cent lliuras aplicadoras per daurar lo Retaula Major de la Iglésia de dit Convent [de Monges Caputxines], y que en lo estat present en que la present Ciutat se troba circuïda dels enemichs y per congegüent assitsada, dit convent no's troba ab provisió alguna de cosas necessàrias per llur sustento, y que en la present ocasió los és impossible fer anar a demanar almoynas ab que pugan sustentar-se. Per çò nos han humilment suplicat fossien servits declarar poder-se convertir dit llegat per lo sustento de ditas Religiosas"; ADG, Registre de Lletres, Reg. U-272 (Girona, 16 desembre 1710) f. 204-205.

201. Per exemple, durant la tardor de 1717, el bisbe de Girona donà llicència al germà Sebastià Freixas, donat de les caputxines, per traslladar-se a l'Empordà per "acaptar arròs i altres caritats"; ADG, Registre de Lletres, Reg. U-273 (Girona, 24 octubre 1717) f. 337.

202. Sobre els desastres del setge i l'impacte de la Guerra de Successió en l'estruc-

conflicte bèl·lic en la vida quotidiana se'n troben notícies estremidores anotades en els llibres de comptabilitat de les comunitats religioses[203] de la ciutat[204] on es reflecteix la vida de cada dia dels convents. Per exemple, es fa esment dels preus elevadíssims –i encara amb l'afegit de les estrenes–,[205] que s'arribaren a pagar durant el llarguíssim setge per a poder adquirir queviures "quasi introbables", com ara carn d'ase, gallines, cansalada i, àdhuc, el que feien pagar durant el setge per un gra d'all o per un gat.[206]

El febrer de 1711, quan les caputxines tornaren a llur monestir van haver de reparar els desperfectes causats per les tropes i, fins el 1715, no els fou possible de refer la infermeria, obres costejades pel canonge Ignasi Bufill, amic i benefactor de les caputxines que, alhora, també

tura urbana de la ciutat de Girona, vegeu J. Boadas Raset, *Girona després de la Guerra de Successió,* Girona 1986, 15-35.

203. A propòsit de la importància d'aquests llibres per a l'estudi de la vida de cada dia dels convents i monestirs, vegeu V. Serra de Manresa, «La vida quotidiana de les institucions conventuals i monàstiques a través dels llibres de comptabilitat (segles xvi i xvii)»: *Pedralbes* 13 (1993) 181-184.

204. Cf. V. Serra de Manresa, «Notícies de la Guerra de Successió en els llibres de comptabilitat de les institucions religioses»: *Anuari 1992-1993 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica* (1997) 235-237.

205. Amb el sentit de "propina" donada com a gratificació; vegeu *Romania* iv (1875) 253-254: "Mélanges Étymologiques: Aguinaldo, étrennes, d'origine inconnue". Sebastián de Covarrubias indicà que les estrenes "son el aguinaldo y presente que se da al principio del año, de aquellas cosas que son de comer"; S. Covarrubias, *Tesoro de la lengua castellana,* Madrid 1611, 521-522. En canvi, Pere Labèrnia, per la seva banda, indicà que és "la dádiva o presente que se da en señal de algún gusto, felicidad o beneficio"; P. Labèrnia, *Diccionario de la lengua castellana con las correspondencias catalana y latina,* Vol. I, Barcelona 1844, 842-843.

206. A propòsit de la duresa del setge que sofrí la ciutat de Girona durant els mesos de novembre i desembre de 1712, els frares dominics anotaren en llur llibre de comptabilitat actualment conservat a l'ACA, Monacales-Hacienda, Vol. 2210, *Liber Expensarum conventus Praedicatorum Gerundae* (novembre-desembre 1712), que: "La causa de no [h]aver-se gastat ninguna cosa estos dos mesos passats de Novembre y Desembre [1712] y mitg mes de Janer [1713] següent, fou per lo calamitós y rigorós siti que patí esta Ciutat, lo qual causà [que] los aliments anant tant cars. Las gallinas anavan a dobla lo parell, la cansalada a cinquanta reals la lliura, lo peix al mateix preu que la cansalada, lo vi a quaranta reals lo quartó, la malvasia a dobla lo quartó, lo oli a vint reals la maytadella, los ous a set sous lo parell, lo blat de moldrer, una quartera ab grans empenyos y sens las estrenas, trenta reals, una col un sou, una ceba un real, los alls a diner cada gra, las favas a cinch sous la lliura, lo burro a tretze sous la lliura, lo cavall a onze sous la lliura, los gats a dobla cada hu, y encara molt perseguits, y finalment per trobar-se de tot lo sobredit, era menester molts empenyos y amistat, y per ser assò cosa tan rara y singular, perquè conste a tots los esdevenidors."

els finançà la restauració de l'altar major que, posteriorment, en l'any 1880, novament,[207] fou daurat junt amb els canelobres que, seguint l'austeritat de la tradició caputxina,[208] es mantenien sense daurar. Al final de la dinovena centúria, de bell nou les caputxines van haver de realitzar importants obres a la infermeria que, en part, foren finançades pel bisbe Tomàs Sivilla,[209] perquè en els moments de penúria les caputxines solien rebre l'ajut del bisbe i, també, llegats d'alguns eclesiàstics[210] vinculats al monestir gironí, sense oblidar donatius d'algunes persones benestants[211] i de membres de la noblesa.[212]

Durant la guerra contra el govern francès de la Convenció –anomenada la Guerra Gran–, per indicació del bisbe Tomàs de Lorenzana, les caputxines hagueren d'abandonar, a peu, el monestir el dia 30 de novembre de 1794, amb l'excepció de quatre ancianes malaltes que ho feren amb carruatge el dia primer de desembre de 1794. Després de passar uns dies de sojorn amb les caputxines de Mataró,[213] les monges cercaren refugi en el monestir barceloní de Santa Margarida la Reial, on romangueren fins el dia 4 de febrer de 1796. Un cop acabada la

207. ADG, *Libro de cuentas perteneciente al Síndico de las Monjas Capuchinas* (Girona, 1 febrer 1880) f. 8: "He pagado al Sr. Joaquín Viladevall de Gerona, por el trabajo de pintar y dorar las partes exteriores del sacrario pequeño, y además encarnar la Virgen y crucifijo de la Iglesia de las monjas, 35 ptas [...] Por construir sacras y dorarlas, 130 ptas. y 50 cnts."

208. Per exemple, l'any 1880 les sacres de les caputxines de Girona, segons la tradició dels caputxins, eren emmarcades amb fusta sense daurar.

209. ADG, *Libro de cuentas perteneciente al Síndico de las Monjas Capuchinas* (Girona, 7 maig 1878) f. 2: "Me hago cargo de mil doscientas cincuenta pessetas que el Ilmo. Sr. Obispo de Gerona, Dr. D. Tomás Sivilla me ha entregado para las obras de la enfermería de las Monjas."

210. ADG, *Libro de cuentas perteneciente al Síndico de las Monjas Capuchinas* (Girona, 4 novembre 1884) f. 26: "Me hago cargo de 2.306 ptas. que me entregaron los albaceas testamentarios del difunto párroco de Fanals, D. Pedro Negre, legadas en su testamento a las monjas capuchinas de Gerona."

211. ADG, *Llibre de Entradas y Eixidas de las MM. Caputxinas* (Girona, 23 agost 1854) f. 31: "De una caritat feta per D. Francisco de Delàs, 300 rals."

212. ADG, *Libro de cuentas perteneciente al Síndico de las Monjas Capuchinas* (Girona, 18 setembre 1878) f. 2: "Me hago cargo de doscientas cincuenta ptas. que el Ilmo. Sr. Obispo de Gerona, Dr. D. Tomás Sivilla me ha entregado del difunto Sr. Marqués de la Quadra."

213. Durant els dies que hi sojornaren, les caputxines de Girona instruïren la comunitat de Mataró en el cant litúrgic: "Debeis continuar con el modo de cantarse que habéis aprendido de vuestras hermanas religiosas capuchinas de Gerona", tal com consta a l'ADB, Ordes Religiosos (*Caputxines)* IV, anys 1776-1898, s. f.

guerra[214] tornaren al seu monestir de Girona, on arribaren el dia 6 de febrer de 1796. La relació d'abadesses que regiren el monestir de Girona, entre els anys 1820 i 1921, tot un segle, es troba detallada a la sèrie *Notularum* de l'Arxiu Diocesà de Girona.[215]

L'any 1805, poc temps abans de l'ocupació napoleònica, se celebraren unes solemníssimes festes d'acció de gràcies per la beatificació de Sor Verònica Giuliani, que culminaren amb la inauguració d'un altar de la beata regalat pel marquès de Camps[216] i que, posteriorment, l'any 1832, seria modificat i ampliat en l'escaiença de la col·locació de l'ara.[217] Al monestir de les caputxines de Girona, cada any, es recordava la beatificació de Verònica Giuliani amb un solemne ofici on no hi solia

214. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad de Monjas Capuchinas de Mataró,* Mataró 1931, 79-80: "Las primeras religiosas de otros conventos que transitoriamente vinieron al nuestro [de Mataró], fueron las capuchinas de Gerona. Durante la Guerra de 1794, al aproximarse a la ciudad [de Gerona] las tropas francesas que habían penetrado en la provincia, creyeron oportuno no solo abandonar su convento sino también la ciudad, en busca de lugar seguro y apropiado. Salieron en dirección al convento de Santa Margarita la Real de Barcelona en dos grupos, el 30 de noviembre [1794] el primero y el uno de diciembre el segundo, caminando todas a pie, a excepción de cuatro religiosas que, por estar enfermas, hicieron trayecto en un carruaje [...] Se quedaron aquí en Mataró tres religiosas para dar lecciones de canto a la comunidad, hasta fines del mismo diciembre; terminada su misión fueron también a reunirse con su respectiva comunidad [...] Estuvieron en el convento de Santa Margarita la Real de Barcelona hasta el día 4 de febrero de 1796 en que, firmada ya la paz entre Francia y España, volvieron las religiosas a su convento de Gerona."

215. ADG, *Notularum*, Vols. G-172 a G-178, amb l'esment, l'any 1820, de l'elecció d'Agnès Clarà, el 1823 de l'elecció de Teresa Fexas, el 1826 de l'elecció d'Escolàstica Domènech, el 1838 de l'elecció de Verònica Congost, el 1840 de l'elecció d'Anna Maria Vidal, el 1843 de la reelecció d'Anna Maria Vidal, el 1851 de la renúncia de Sor Anna Maria Vidal i l'elecció de Cecília Jener, el 1854 de l'elecció de Dolors Campesols, el 1857 de l'elecció d'Àngela Beguda, el 1860 de l'elecció de Mercè Falló, el 1863 de l'elecció d'Àngela Beguda, el 1869 de la reelecció d'Àngela Beguda, el 1872 de l'elecció de Marianna Cervera, i posteriorment l'elecció de Teresa Cros, Florentina Baylina, Joaquima Corretger, Enrica Tenas i, finalment, el 1921, de l'elecció de Mercè Farré.

216. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. II, Manresa 1909, 47: "En 1805, siendo abadesa la R. M. Gertrudis Teixidor celebró este monasterio las fiestas de la beatificación de la B. Verónica de Juliani<s> [...] el mismo año el noble Sr. D. Francisco Camps, marqués de Camps, costeó el altar de la santa y con sus propias manos colocó en él la imagen de la nueva beata."

217. Així consta en el llibre del Síndic; vegeu a l'ADG, *Llibre de Entradas y Eixidas de las MM. Caputxinas* (Girona, 9 juliol 1832 i 20 desembre 1832) f. 193-194: "He pagat per compondrer lo altar de la Beata Verònica, a Thomàs Pagès, fuster, 31 Lliures 6 sous 3 diners [...] He pagat per una Ara en lo altar de la Beata Verònica, 3 Lliures 5 sous."

mancar la part musical per tal de solemnitzar-ho.[218] L'any 1809, amb l'ocupació napoleònica, la vida conventual de les caputxines gironines es va veure novament interferida, i algunes religioses hagueren de refugiar-se, un temps, amb llur família, com fou el cas, per exemple, de Sor Josepa Pallarolas, filla del metge d'Arenys de Mar.

Un cop finida l'ocupació napoleònica, al començament del segle dinovè, en l'edifici del monestir de caputxines de Girona urgien algunes obres de restauració, especialment a la infermeria.[219] Al finançament d'aquestes obres hi contribuí el bisbat, que hi destinà l'import rebut per les taxes de tramitació de les dispenses.[220] Durant el regnat de Ferran VII, el dia 13 de novembre de 1829, les caputxines van rebre la visita dels reis de Nàpols i de la infanta Maria-Cristina, que eren de pas per Girona quan anaven cap a Barcelona amb motiu del casament de la infanta. A les envistes d'aquesta visita reial, poc temps abans, les caputxines feren emblanquinar l'església,[221] i quan la família reial anà a saludar les caputxines les obsequiaren amb sis unces d'or.[222] Anys després, en el període de la restauració alfonsina, el 1876, el rei Alfons XII féu enviar, a través del Governador Civil, un nou ajut a les caputxines, a tall d'almoina.[223]

Ran del Concordat de 1851, i a través de la Junta de Reparación de Templos y Conventos de la Diócesis de Gerona, les caputxines tramita-

218. ADG, *Llibre de Entradas y Eixidas de las MM. Caputxinas* (Girona, 19 juliol 1827) f. 181: "Per la música en lo ofici de la Beata Verònica [h]e pagat, 7 Lliures 10 sous."

219. ADG, *Llibre de Entradas y Eixidas de las MM. Caputxinas* (Girona, 21 abril 1815 i 27 març 1816) f. 163 i f. 4: "Per las obras de la Infermeria, 122 Lliures 3 sous 9 diners […] He cobrat del Sr. Vicari General per la infermeria, 300 Lliures."

220. ADG, *Llibre de Entradas y Eixidas de las MM. Caputxinas* (Girona, 30 de juny i 30 juliol de 1812) f. 1: "De una Dispensa que lo Sr. Vicari General ha destinat a favor de ditas Religiosas: 30 Lliures. De altre Dispensa destinada per obres en lo convent."

221. ADG, *Llibre de Entradas y Eixidas de las MM. Caputxinas* (Girona, 19 juliol 1829) f. 185: "Per emblanquinar la Iglésia, he pagat a Joan, emblanquinador, trenta lliuras, que per no saber escriure firma per ell Benet Bonet, Pvre."

222. C. Rahola, *Gerona y sus monumentos,* Girona 1929, 64: "En el archivo de la noble casa de Carles hemos leído una notas que expresan que el día 14 de noviembre de 1829 los reyes de las Dos Sicilias y su hija Doña María Cristina, que venía a España para contraer matrimonio con Fernando VII, visitaron las Capuchinas y los baños que allí se conservan de los antiguos Romanos."

223. ADG, *Llibre de Entradas y Eixidas de las MM. Caputxinas de Gerona,* f. 52: "He cobrado de S. M. el Rey (q. D. g.), por conducto del I. Sr. Gobernador de la Provincia, la limosna de 125 ptas."

ren un permís d'obres amb les autoritats civils, puix que part de l'edifici conventual amenaçava d'ensorrar-se[224] en uns moments força difícils, ja que, a semblança del monestir de Barcelona,[225] també el de Girona pasava per moltes necessitats i penúries econòmiques.

Cal fer esment que, l'any 1866, durant l'exclaustració dels frares, i per indicació del caputxí Josep Bayona –Fra Josep-Francesc de Barcelona– les caputxines de Girona acceptaren de substituir els hàbits blavosos per hàbits de saial de color marró, segons el costum dels framenors caputxins, tal com s'explica en la crònica conventual: "A los 24 de julio de 1866 el Ilmo. Sr. Dr. D. Constantino Bonet, Obispo de Gerona, previa instancia de la Comunidad, autorizó a ésta para poder cambiar el hábito de color azul ceniciento, que de tiempo inmemorial vestía la Comunidad, con el de color castaño propio de los PP. Capuchinos. Este cambio fué realizado gracias al celo del M. R. P. José Bayona, capuchino y definidor de la Orden, muy afecto a la Comunidad, a cuyas expensas pagó a las 30 Religiosas que entonces eran, hábito y capa."[226]

L'any 1892, per disposició del bisbe Tomàs Sivilla, es construí un nou cementiri, amb nínxols, situat darrere de l'altar major, en un espai que reunia les condicions higièniques necessàries i, alhora, possibilitava de sebollir-hi les religioses difuntes amb intervals reduïts de temps[227] i, també, s'encetà un nou registre d'òbits que incorporava la semblança biogràfica de les religioses enterrades.[228] Davant les profanacions de

224. AHPGir, Govern Civil, Llig. 187 (*Convents*) doc. 23: "Expediente y presupuesto para la reparación del convento de capuchinas", amb una carta de l'Administrador Econòmic del bisbat de Girona al Governador Civil del dia 22 agost 1859: "A instancias de la Madre Abadesa del Convento de Religiosas Capuchinas de esta Ciudad, sobre reparación del mismo". El Governador, amb data 12 setembre 1859, donà permís d'obres "considerando no solamente necesarias, sino también urgentes las obras de reparación."

225. ADB, Ordes Religiosos (*Caputxines*) IV, *Expediente acerca lo practicado a fin de que las Religiosas Capuchinas de esta Ciudad sean socorridas en atención a la grande miseria a que estan sumidas,* Barcelona 1850.

226. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* f. 12: "Cambio de hábito."

227. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* f. 23: "Los ninchos o cementerio que está detrás del altar mayor de la Iglesia, lo mandó edificar el Sr. Obispo D. Tomás Sivilla y Gener, por razón de que murieron la M. Luisa Durán el día 18 de Agosto de 1891, y a los tres días de enterrada se tuvo que volver abrir la tumba para enterrar a Sor Milagro Martí [...] Para evitar otro caso semejante con el peligro de infectar se edificaron dichos ninchos el año 1892, siendo la primera difunta que se enterró Sor Carmen Roura."

228. ACGir, *Necrología de las Religiosas que desde el año 1894 han profesado, vivido y fallecido en la Comunidad de este Monasterio de Monjas Capuchinas de Gerona.*

cementiris de religioses, produïts a Barcelona el juliol de 1909, ran de la Setmana Tràgica, i amb permís del bisbe de Girona, es féu el primer trasllat de restes a l'ossari.[229]

Des de la fundació, l'any 1609, un bon nombre de caputxines de Girona han destacat en la santedat de vida, com per exemple, el cas de Sor Dionísia Ginebrosa, olotina, que fou la primera novícia del monestir i que morí l'any 1618. Entre moltes altres, també gaudiren de fama de santedat: Sor Victòria González,[230] Sor Joana-Gaietana Bohigas, Sor Serafina Orri, que professà l'any 1712 i morí l'any 1751 i la més amunt esmentada Sor Maria-Josefa Pallarolas, de qui es conserva una semblança espiritual, escrita pel seu confés i director espiritual.[231] Aquesta religiosa, essent encara seglar, quan vivia amb els seus pares a la Vila d'Arenys de Mar, a tall de mortificació posava cendra i coses amargues al menjar que havia d'ingerir en els àpats[232], essent ja monja caputxina, visqué sempre amb gran austeritat i vestí tothora un hàbit pobríssim.[233]

Durant els quatre segles d'existència, les caputxines de Girona van mantenir una fidelitat radical a les observances tradicionals de l'Orde. Per exemple, l'any 1927, davant el dubte de si podien, o no, usar l'harmònium per acompanyar el cant gregorià,[234] les monges foren exhor-

229. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* f. 23: "En el año 1909, sabiendo que [en] la 'Semana Trágica' se habían profanado los cadáveres de Religiosas, y no estando aun normalizados los tiempos, de consejo con el Sr. Obispo D. Francisco de Pol, se hizo la traslación de las 10 primeras religiosas allí sepultadas."

230. Aquesta caputxina era filla de la població de Roses i el seu pare fou militar: "Sor Victoria González, llamada en el siglo Eulalia, fué natural de Rosas, provincia de Gerona. Era hija del sargento del presidio de Rosas". Professà l'any 1611 i morí el 1633; vegeu a l'ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* f. 131, núm. 10.

231. APCC, Cròniques i Biografies, Llig. A-1-7, *Sor Maria Josefa Pallarolas, religiosa del Orden de Capuchinas, expatriada de su Convento de Gerona con motivo de la invasión y entrada de los Franceses en la misma ciudad, año 1809 y refugiada en casa de sus padres en la villa de Areñs de Mar,* s. d.

232. APCC, Ibíd., *Sor Maria Josefa Pallarolas,* ff. 18-19: "Disgustaba la vianda echando en ella ceniza a puñados [...] El uso que también hacía de agenjos, altramuces y otras semillas y plantas amarguísimas."

233. APCC, Ibíd., *Sor Maria Josefa Pallarolas,* f. 22: "Vestía hábito pobrísimo lleno de remiendos, siempre el mismo."

234. AGRoma, Sectio XII (G-40, *Catalonia-Moniales*): carta de Sor Enriqueta Tenas, abadessa, a Melcior de Benissa, ministre general (Girona, 13 setembre 1927): "Sobre el canto de los Oficios del Coro en esta Iglesia, algunos maestros se han desvelado en enseñarnos el canto gregoriano según el espíritu de la Iglesia [...] Nos dicen que nos falta para nuestra perfección y seguridad el acompañamiento de órgano o armónium

tades des de la cúria generalícia dels caputxins a seguir amb la recitació tradicional de la salmòdia, “a la caputxina”, és a dir, semitonada.[235] Amb tot, les monges introduïren el cant gregorià en les celebracions eucarístiques –però no pas en la pregària coral– quan acataren unes diposicions episcopals, donades en el marc de la visita pastoral que, l’any 1911, feu el bisbe Francesc de Pol quan exhortà les caputxines a aplicar el *motu proprio* del papa Pius X, *Tra le sollecitudine,* del 22 de novembre de 1903, sobre la música sacra, tal com ho recull la crònica conventual.[236]

Ja ens hem referit al gran valor arquitectònic i a l’enorme interès cultural i artístic dels banys medievals –coneguts com els Banys Àrabs–que, fins el 1929, eren dins de l’espai conventual de les caputxines. Aquests banys foren edificats l’any 1194 i segueixen l’estructura dels banys públics musulmans. L’any 1914, atès el seu enorme interès cultural, Josep Puig i Cadafalch –amb la col·laboració de l’arquitecte gironí Rafael Masó, i comptant amb l’autorització prèvia del bisbe Francesc de Pol– accedí dins la clausura papal per tal d’elaborar un acurat estudi d’aquesta magnífica obra arquitectònica, que comptà amb la col·laboració d’alguns membres de la Junta de Museus de Barcelona i de l’Institut d’Estudis Catalans.[237] L’any 1929, després de moltes negociacions, i amb el vist-

---

del que ya tenemos uno, y religiosa que también sabe tocarlo, mas como la Santa Regla parece que prohibe el cantar con órgano, no nos atrevemos a usarlo de ninguna manera sin el permiso de V. Paternidad.”

235. AGRoma, Sectio XII (G-40, *Catalonia-Moniales*): carta de Damià d’Òdena, sostsecretari general, a Enriqueta Tenas, abadessa (Roma, 19 octubre 1927): “Cree el Rdmo. P. General que no es conveniente en modo alguno que se introduzca el uso del órgano o armonium en el canto de los Oficios del Coro de esta Comunidad [...] El consejo del Rdmo. P. General es de que conserven el modo tradicional de cantar el Oficio, en la seguridad de que así se conformarán más fielmente con el espíritu de la Santa Regla.”. L’any 1861, en predicar el P. Joan Pruna els Exercicis Espirituals a les caputxines de Girona, ja les aconsellà de “cantar con el tono reposado propio de la Orden”; vegeu I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. II, Manresa 1909, 49-50.

236. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* ff. 12-13: “En la Visita Pastoral que el Excmo. Sr. Obispo de Pol hizo en 1911, y por razón del *Motu Proprio* de Pío X, ordenó que ‘las Religiosas se instruyeran en el canto gregoriano, y lo usen en el rezo de los oficios divinos para gloria de Dios y devoción del Pueblo cristiano’, y en consecuencia, el renombrado Maestro de Capilla de la Iglesia Catedral, Rdo. Miguel Rué, instruyó a la Comunidad en el canto gregoriano.”

237. L’any 1915, se’n publicà un estudi històric i, posteriorment, una guia descriptiva que àdhuc fou traduïda al francès; vegeu J. Puig i Cadafalch, *Les Bains de Girone. Guide descriptive*, Barcelona 1936.

i-plau del bisbe diocesà,[238] el conjunt dels Banys Àrabs fou exclaustrat del recinte conventual –mantenint-ne, però, la propietat les caputxines[239]– i foren restaurats[240] a càrrec de la Diputació de Girona per tal d'obrir-los als visitants.[241]

L'any 1929, doncs, i amb l'objectiu de reeixir en una restauració, màximament completa i acurada dels Banys Àrabs, el bisbe Josep Vila Martínez autoritzà a la Diputació de Girona de servir-se de tots els materials arquitectònics dels antics banys medievals que es trobaven dispersos en els espais de l'edifici conventual de les caputxines.[242] Les monges, segons el conveni signat amb la Diputació, foren compensades amb algunes obres de millora dins del monestir, i fou quan es restaurà el paviment de l'església[243] i es construí una nova escala interior i, tam-

238. ACGir, *Copia simple de la Escritura de convenio otorgada por la Excelentísima Diputación Provincial de Gerona con la Comunidad de Capuchinas de Gerona ante el notario Don Federico Trías de Bes* (Girona, 8 març 1929), f. 4. Aquesta autorització fou signada pel bibe Josep Vila Martínez el dia 2 de març de 1929: "Visto el convenio precedente firmado entre la Excelentísima Diputación Provincial de Gerona y la Reverenda Comunidad de Capuchinas, a fin de que pueda ser visitado el monumento arquitectónico denominado *Baños Árabes*, existente en el recinto del monasterio de dicha comunidad; considerando que en su virtud la comunidad conserva en todo tiempo la propiedad del monumento y no sufre perjuicio."

239. ACGir, *Copia simple de la Escritura de convenio* (Girona, 8 març 1929) núm. 1, f. 1: "La Comunidad de Religiosas Capuchinas consiente que sean separadas de la clausura y habilitadas para la visita pública las dependencias que forman los referidos *Baños Árabes*, conservando empero su propiedad en todo tiempo."

240. Vegeu el text de la *Memòria de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans: treballs fets durant l'any 1929,* dins *Institut d'Estudis Catalans. Anuari 1927-1931* VIII (1936) 204: "En 1929 la Diputació de Girona acorda un conveni amb la comunitat del convent de monges caputxines, segons el qual a canvi de millores en l'interior d'altres dependències."

241. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* f. 17: "Hasta el año 1929 había en el recinto de este monasterio el hermoso monumento conocido por los *Baños Àrabes* [...] Apreciado por los peritos el inmenso valor artístico del monumento, la Excelentísima Diputación Provincial de Gerona, el Excmo. Sr. Obispo Dr. D. José Vila Martínez y la Rda. Comunidad convinieron en exclaustrar dicho monumento sin perjuicio de la Comunidad a fin de poder ser visitado por el público."

242. ACGir, *Copia simple de la Escritura de convenio* (Girona, 8 març 1929) f. 3, núm. 7: "La Comunidad de Religiosas Capuchinas facilitará y cederá gratuitamente a la Diputación Provincial para la restauración del repetido monumento, todos los restos del mismo, capiteles, columnas, etc., que posea, a juicio de los dirctores técnicos, aunque en la actualidad figuren en otras dependencias de la casa."

243. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* f. 15: "En el año 1929 se restauró y pintó la Iglesia, repicando las piedras del presbiterio, arreglando todo el pavimento, mudando también la verja que había de madera con la de hierro que hay actualmente."

bé, un nou rentador, una nova cuina[244] i una carbonera, perquè aquests espais conventuals suara esmentats, anteriorment eren dins del recinte dels Banys Àrabs.[245]

Durant els anys de la guerra civil i persecució religiosa de 1936-1939 que tant afectà Catalunya, les monges caputxines de Girona sofriren una llarga i dolorosa exclaustració que, entre altres pèrdues, comportà la destrucció de bona part de l'arxiu del convent.[246] La revolució que començà el juliol de 1936 trobà les monges totalment desprevingudes; així, el conjunt de 16 religioses i la postulant que integraven la comunitat, estaven convençudes que a elles no els havia de passar res, imaginant que, molt possiblement, es devia tractar d'un avalot revolucionari de poca intensitat i de breu durada, tant, que el dia 20 de juliol de 1936, en ser avisades les monges del perill que corrien, la germana cuinera s'entestava a voler enllestir el dinar![247] Les monges caputxines, tot i el perill que les amenaçava, no volgueren sortir de la clausura papal sense comptar amb el permís del bisbe.[248] Finalment, amb l'autorització

244. Cal posar en relleu que, l'utillatge de la cuina de les caputxines recolzava damunt de capitells romànics procedents dels Banys Àrabs; vegeu J. Pla Cargol, *Gerona arqueológica y monumental,* Girona 1945, 61: "Sirviendo de vasal para la batería de cocina, una sección de capiteles de carácter románico, aunque más toscos y primitivos que los del actual templete."

245. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* f. 25: "Dependencias que se edificaron en sustitución de las existentes en los *Baños Árabes*. Las dependencias que se edificaron en sustitución de las existentes en los *Baños Árabes* son: la escalerita roja que baja hasta el *refetonet*, las ocho celdas de arriba edificadas en el terrado llamado de los Hermanos por llevarse inmediatamente en esta terraza cuantas legumbres, otros alimentos y objetos que los Hermanos recogían de limosna en sus correrías por los pueblos. La ropería contigua a dichas celdas, la cocina y *rebost*, para ello se emplearon unas habitaciones que antes eran de poco uso."

246. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* f. 3: "Habiéndose perdido, a causa de la Revolución que acaba de azotar nuestra Patria, todos los Libros de nuestros Archivos, creemos ser un deber nuestro, el recopilar brevemente todos los hechos históricos."

247. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* f. 30: "Las turbas habían invadido las calles [...] No se podía perder ni un minuto. Algunas Religiosas no podían reponerse a la emoción que les causaba el tener que salir. La cocinera no quería creer que tuviéramos que pasar por tan gran tribulación y seguía preparando la comida, y decía 'no será nada, otras veces también nos han asustado, y el buen Jesús siempre nos guardó' [...] A la mañana de este histórico día 20 de julio de 1936, a eso de las nueve, salimos de la clausura con el corazón lleno de amargura y destrozado por el dolor."

248. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* ff. 30-31: "Llegó el memorable día 19 de julio de 1936, que por la tarde se apersonó nuestro Padre Confesor el Ilmo. Sr. Canónigo Dr. Francisco Franch al locutorio, advirtiéndonos del peligro que nos amenazaba [...] Por la mañana del día 20, en la Comunidad todo seguía normalmente, la

oral del bisbe i amb moltes presses, les monges es dispersaren i sortiren cap a les cases on havien de ser acollides.[249] La comunitat era presidida per Sor Marianna Funosas, abadessa, i per la vicària, Sor Montserrat Alonso.

Durant el règim republicà, les caputxines ja havien estat advertides diverses vegades pels benefactors i pels parents que s'aproximaven temps difícils per a la vida eclesial, de manera que ja els havien procurat roba de seglar per si es feia necessària una exclaustració.[250] Com que l'edifici conventual era annex als famosos Banys Àrabs, no fou incendiat ni excessivament malmès en la seva estructura. El 1939, les monges, un cop acabada la guerra, van poder recuperar l'edifici i reprengueren la vida conventual[251] el dia de Santa Verònica Giuliani: "Hoy día 9 de julio de 1939 –fiesta de Santa Verónica–, fué el primero después de la exclaustración (1936-1939), que la Comunidad ha vuelto a establecerse en este monasterio."[252] En la difícil represa les caputxines foren ajudades pel bisbe Josep Cartañà i, també, reberen el suport del primer ajuntament franquista, que els cedí alguns llits dels refugiats, atès que les caputxines recuperaren un edifici totalment despullat, brut i amb notables desperfectes.[253]

oración, el rezo de las Horas, la Misa, la comunión y desayuno, y ya nos íbamos a poner a la labor cuando vinieron las Srtas. Balari dándonos cuenta de la situación y que estaban prontas a acompañarnos al refugio de nuestras amistades. Les fué contestado que para salir de esta clausura era necesaria la autorización del Sr. Obispo, y ellas quisieron ir a pedirla pero ya no pudieron. Las turbas habían invadido las calles. Mientrastanto llegó el Sr. Josep Miralles, bienhechor de la Comunidad, quien nos trajo la licencia del Sr. Obispo para salir de la clausura y salvar el Santísmo Sacramento."

249. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* f. 33: "Desde el 25 de julio al 10 de agosto de 1936, se dispersaron todas las Monjas que componían esta Comunidad en número 17, refugiándose entre las casas y familiares [...] para poder seguir en todo lo posible, y de la mejor manera, la vida de piedad y devoción, que es el único ideal de las almas consagradas."

250. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* f. 29: "Desde la promulgación de la República, en los años 1931, empezamos a ser avisadas por personas afectas de que los tiempos eran malos y decantaban contra la Religión [...] Muchas familias y parientes de Religiosas nos trajeron vestidos para vestirnos de seglar en caso de necesidad."

251. AGRoma, Sectio XII (G-40, *Catalonia-Moniales)* carta de Sor Clara Masllorens, abadessa, a Donat de Welle, ministre general (Girona, 29 gener 1946): "Dadas las circunstancias dolorosas de nuestra exclaustración por los años de 1936 a 1939 [...] En el año 1939 reanudamos la tan deseada vida claustral en nuestro santo Monasterio que la Divina Providencia nos conservó".

252. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad,* f. 3.

253. ACGir, *Libro-Crónica de la Comunidad*, f. 34: "El sábado de la Indulgencia de la Porciúncula, 2 de Agosto de 1939, el Sr. Obispo Dr. D. José Cartañá Inglés, en

En la postguerra, la primera postulant que ingressà al monestir fou Antònia Miravent i Llorach[254] amb data 21 de maig de 1940; va prendre el nom de Sor Maria Nativitat i fou instruïda en la vida religiosa per Sor Maria-Antònia Navarra, mestra de novícies. Sor Maria Nativitat Miravent († 2005) fou, durant molts triennis abadessa de la comunitat i, alhora, president de la federació de monestirs, estructurada l'any 1955. Amb la mort de la darrera abadessa, la gironina Sor Carme Girbau († 2016), el monestir fou clausurat el 24 de desembre de 2016 i les dues religioses que hi restaven, Sor Isabel Zubillaga i Sor Regina Vidal, s'incardinaren al monestir barceloní de Santa Margarida la Reial.

3. La fundació a Manresa d'un monestir dedicat a Sant Carles Borromeu

Després de la fundació del protomonestir de Barcelona el 1599 i de la fundació a Girona el 1609, la tercera fundació de clarisses-caputxines al Principat correspon a Manresa l'any 1638; ciutat natal de la fundadora hispana de les caputxines, Sor Àngela Margarida Serafina Prat. Ella mateixa havia començat a gestionar la fundació d'un monestir a la seva vila natal a través d'una carta datada el 17 de febrer de 1608 i adreçada als consellers de la ciutat de Manresa,[255] on expressà el desig de promoure l'expansió de les clarisses-caputxines i de fundar un monestir a Manresa: "He pensat que fent-nos vostres mercès charitat de una iglésia

ferviente plática, reunida la comunidad vestidas ya con el Santo Hábito, exhortó a todas las Religiosas a reanudar de nuevo la vida de observancia regular, observando estrictamente el voto de clausura [...] El Convento lo encontramos vacío, sólo con las paredes. El Municipio nos hizo limosna de 30 camas de los refugiados. El primero que nos favoreció fué nuestro Sr. Obispo, Dr. D. José Cartañá Inglés, que nos regaló el copón plateado y la Custodia, junto con la limosna de más de 2000 pesetas."

254. ACGir, *Libro de Actas de Ingreso al Postulatado, Noviciado, Profesión Simple y Profesión Solemne* (Girona, 21 maig 1940) f. 2.

255. ACMan, *Libro de la Fundación, o Crónica del Monasterio de las Madres Capuchinas de San Carlos Borromeo de la Ciudad de Manresa,* f. 11: "La Venerable Madre Sor Ángela Margarita Serafina que desde los principios de la Orden deseaba con vivas ansias fundar un Convento de monjas capuchinas en la ciudad de Manresa por la razón especial de ser su patria, escribió una carta desde el primario convento de Barcelona a los conselleres de esta ciudad el día 17 de febrero de 1608 manifestándoles abiertamente el propósito y suplicando le cedieran una casa e iglesia para dar principio a la fundación."

y casa, en que poguéssem entrar i dir los divinals officis, aniríam aquí [Manresa] á fundar y, deixa manera, tindrian sempre remey totes les filles dexa Ciutat, a las quals faria mercè lo Señor de cridar-les per a si, sens un diner de dot, entrar en religió."[256]

Inicialment, els consellers de la ciutat de Manresa, oferiren a les monges caputxines l'església de Sant Miquel,[257] però les prevencions del bisbe de Vic, Onofre Reart[258] i la mort de Sor Àngela Serafina esdevinguda el 24 de desembre de 1608 –a més de la inseguretat general que es vivia a Catalunya creada pel bandolerisme–,[259] anà retardant la fundació;[260] tant, que les gestions es deturaren[261] i no es van reprendre fins el 18 de juliol de 1636, quan l'abadessa del monestir de Barcelona escriví, novament, als consellers de Manresa posant de manifest que era urgent poder comptar amb una fundació de caputxines que oferís la possibilitat de la vida religiosa a noies amb vocació, però sense els cabals suficients per a pagar un dot: "que dita fundació [a Manresa] sia prompte, perquè interessa al bé de la ciutat, que no és poca consolació de moltes filles de honrats pares que per no tenir dot no gosen intentar

256. Carta conservada a l'AHCMan, Registre de Lletres (Manresa, 1608); transcrita per J. Sarret i Arbós, *Història religiosa de Manresa,* Manresa 1924, 271.

257. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 11: "El Consejo General de la Ciudad deliberó a los 4 de marzo del mismo año 1608 acerca de aquella petición y resolvió ceder la Venerable iglesia de San Miguel de acuerdo con el M. I. Capítulo de canónigos de la Seo y con el beneplácito del Rector de aquella iglesia."

258. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 12 "De pronto la mano de Dios se interpuso, deteniendo la rapidez con que marchaban las negociaciones de los hombres acerca de un asunto tan piadoso y laudable; y al efecto mientras inspiraba al Sr. Obispo de Vich, D. Onofre Reart, una cierta prevención contra la nueva fundación por causa de la extremada pobreza de las religiosas, sin quitarles empero toda esperanza de realizarla."

259. Així consta en la crònica del monestir, reelaborada l'any 1922 per Sor Maria Teresa Llorach i Soler, vegeu a l' ACMan*, Libro de la Fundación,* f. 15: "Exhausta estaba a la razón esta Ciudad, y muy pobre la hacienda pública por causa de las pasadas guerras contra el bandolerismo [...] Faltos pues de recursos para emprender esta fundación o para apoyarla en caso de necesidad, los Conselleres resolvieron no decir nada al Sr. Obispo y comunicar a la Madre Fábregas la necesidad en que se encontraban de diferir para tiempos más oportunos la realización de esta obra."

260. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 11: "Año 1638. Proyecto de fundación".

261. Consta, però, que el 3 de maig de 1620, Sor Victòria Fàbregas, abadessa de les caputxines de Barcelona, novament escriví als consellers de la ciutat de Manresa, per tal de tirar endavant amb la fundació projectada ja en vida de la Mare Serafina; vegeu a l'ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 14: "Hasta el año 1620, en el cual, con fecha 3 de mayo, la Rda. M. Abadesa del Convento de Barcelona, Sor Victoria Fábregas, instó por segunda vez al Consejo de Manresa, haciendo una breve exposición de las negociaciones habidas y de los compromisos contraídos en vida de la Venerable Serafina."

[l'ingrés] en altres religions [: ordes religiosos], que en aquesta [religió de les caputxines] lo dot que han de aportar sols és esperit y virtut."[262]

L'any 1636, quan ja començava a madurar l'establiment de les caputxines a la ciutat de Manresa –gràcies a la gestió feta pels prohoms Aleix de Boixadors, Joan d'Amigant i Joan de Peguera–,[263] s'obtingué, a través del duc de Cardona,[264] l'autorització reial per a poder impulsar la fundació. D'altra banda, el bisbe de Vic, Gaspar Gil Miravete, home força conflictiu i de moltes rareses de caràcter, que era qui havia d'executar la fundació, disposà en una carta adreçada a Sor Àngela Aquiles, abadessa de les caputxines de Barcelona,[265] que les fundadores havien de procedir, no pas del monestir barceloní de Santa Margarida,[266] sinó del de Saragossa, on ell anteriorment n'havia estat el confessor.[267] El bisbe Gil Miravete volia enviar a Manresa, com a fundadora, Sor Àngela Astorch.[268] Davant d'aquesta pretensió episcopal, els consellers

262. J. Sarret i Arbós, *Història religiosa de Manresa*, Manresa 1924, 272.

263. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 16: "Comienzan a cruzarse cartas entre los señores Dr. Alejo de Boixadors y de Llull, canónigo de Barcelona, el Dr. Juan Amigant, D. Juan de Peguera, D. Luis de Rajadell y su Sra. esposa Dª María de Rajadell y de Peguera, el Dr. Luis Cors y las Madres de Barcelona, deduciéndose del contenido de aquellas que los dichos señores se resolvieron realizar de una vez la proyectada fundación de Manresa."

264. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 19: "S. M. el Rey escribió al efecto al Sr. Duque de Cardona el 12 de Febrero de 1636, y esta carta auténtica obra [: obraba!] en el archivo de este convento."

265. J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas de Manresa. Notas históricas entresacadas del libro de las propias Crónicas,* Manresa 1945, 7: "El día 21 [de junio de 1636], el Sr. Obispo [de Vic, Gaspar Gil] comunica a la Madre Aquiles que, caso de verificarse la fundación, las fundadoras deberían venir del convento de Zaragoza."

266. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 16: "Sor Angela Aquiles escribió tres cartas al Sr. Obispo de Vich, D. Gaspar Gil, exlectoral de Zaragoza y natural de aquella ciudad, manifestándole los vivos deseos que las Madres de Barcelona tenían de venir a fundar un convento en Manresa, y la razón es que justificaban aquellas ansias por ser el convento de Sta. Margarita la casa matriz de la Orden, y por haber estado en tratos con los Conselleres ya veintisiete años antes."

267. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 17: "La resolución decidida del Sr. Obispo de que en caso de verificarse la fundación, las fundadoras habrían de venir del convento de Zaragoza, y no del de Barcelona, o a lo más, la mitad de cada casa porque así lo había prometido a las monjas al despedirse de la capital aragonesa."

268. Cf. Beata Maria Àngela Astorch, *Mi camino interior. Relatos autobiográficos*, Madrid 1985, III, 117 i 230: "En el año [1634] que se fue nuestro confesor, llamado don Gaspar Gil, a su obispado de Vich, en el Principado de Cataluña, me dio palabra había de fundar un convento de capuchinas en su obispado y que había de llevarme a mí para esta fundación, no obstante tenía allí cerca, en Barcelona, el primer convento de nuestra religión."

de la ciutat de Manresa feren recurs a Roma[269] per mediació de Jacint Manalt,[270] arxipreste de Sant Joan de les Abadesses. Mentre es tramitava el recurs a la Santa Seu fou adquirida la casa nadiua de Sor Àngela Serafina,[271] situada al carrer de Talamanca. Finalment, el 26 de maig de 1638, el papa Urbà VIII, signà el breu fundacional[272] que, davant l'oposició del bisbe de Vic, els manresans volgueren executar a través del bisbe de Solsona.[273]

Amb la mort del bisbe de Vic, Gaspar Gil, ocorreguda el 26 d'agost de 1638, es desbloquejà la fundació del monestir de caputxines a Manresa.[274] La tramitació fou articulada a través de l'ardiaca del bisbat de Vic, Melcior Palau i Boscà[275] qui, ja d'entrada, manifestà, que fos com fos, "passarem avant ab la fundació tan desitjada". La ciutat de Manresa es féu càrrec de la meitat de les despeses dels viatges de les religioses

269. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 19: "Desde esta fecha [4 de julio de 1636] se tomó el negocio con tal empeño que los citados señores junto con algunos otros, y en particular con Mauricio Esbert, por consejo de D. Juan de Peguera, resolvieron entrar ya en tratos para la compra de la casa donde había nacido la Venerable Madre, obtener la mediación Real a fin de que el Consejo diera su beneplácito y cediera el lugar suficiente para el Monasterio, y acudir directamente a la Santa Sede en demanda de autorización para la fundación."

270. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 19: "En septiembre del propio año 1637 el encargado de agenciar en Roma este asunto, fue el Dr. D. Jacinto Manalt, arcipreste de S. Juan de las Abadesas."

271. Amb data 7 de setembre de 1636, Joan de Peguera, escriví a l'abadessa de les caputxines de Barcelona una carta on descrivia els espais de la casa nadiua de Sor Àngela Serafina Prat. El 26 d'octubre tornà a escriure indicant el preu que la família havia fixat de l'immoble; vegeu J. FITÓ, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas*, Manresa 1945, 8.

272. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 20: "El Papa Urbano VIII otorgó el Breve de la fundación, en Roma a 21 de mayo de 1638, cometiendo la ejecución del mismo al obispo más cercano de Manresa."

273. ACMan, *Libro de la Fundación,* ff. 20-21: "A primeros de julio [de 1638] había ya llegado el Breve, para cuya ejecución, después de varias juntas y consultas, resolvieron acudir al Sr. Obispo de Solsona [...] El Prelado de Solsona, reconociendo la gravedad del caso y no queriendo inmiscuirse en la jurisdicción del Sr. Obispo de Vich [...] aconsejó a los comisionados de la Ciudad acudiesen de nuevo a su propio Prelado."

274. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 20: "El día 26 de agosto [1638] se notificaba al cabildo de Vich que la noche anterior, entre once y doce, había fallecido de muerte súbita el Sr. Obispo D. Gaspar Gil. Desde este momento cambió el curso de las negociaciones."

275. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 21: "El regente del obispado, M. I. Sr. D. Melchor Palau, arcediano, despachó las letras oportunas a los 28 de Setiembre de 1638, por medio de su Vicario General y Oficial Dr. D. Pedro Verdaguer, párroco de San Andrés de Gurb."

caputxines que, des de Barcelona, vingueren a fundar un monestir a la capital del Bages[276] que, com s'ha dit, fou edificat a la casa nadiua de la fundadora,[277] amb l'afegit d'uns solars veïns[278] adquirits el 12 d'abril i 27 de juny de 1638 per Francesc Salvany.[279] Una làpida que hi havia col-locada damunt la pica beneïtera de l'església, perduda amb la destrucció de l'antiga església durant els avalots de la Setmana Tràgica el juliol de 1909, recordava que aquell indret havia format part de la casa nadiua de Sor Àngela Serafina Prat.[280] Damunt d'aquesta inscripció lapidària hi havia, també, un quadre representant el moment de la naixença de la fundadora hispana de les caputxines.[281]

L'historiador de la Manresa del segle XVII, Magí Canyelles, en una crònica manuscrita inèdita que Leonci Soler i March publicà l'any 1896 –i que inaugurava el primer volum de la "Biblioteca Històrica Manresana"–, explica com, Sor Àngela Serafina, "ab fervorosas y molt repetidas

276. AHCMan, *Pòlissa dels Srs. Consellers de la m[e]itat dels gastos fets en la vinguda de las Monjas Caputxinas* (Manresa, 1638) núm. 134.

277. Cf. J. M. Gasol, «La Venerable Madre Angela Margarita Serafina»: *El Apostolado Franciscano* 30 (1943) 195: "Había nacido en la casa conocida por *el Trull* de la calle Talamanca, cuyo solar ocupó después el convento de madres capuchinas. Una lápida colocada junto a la pila del agua bendita en la derruída iglesia, señaló durante tres siglos el lugar de su nacimiento."

278. C. Cornet i Mas, *Guía del viajero en Manresa y Cardona,* Barcelona 1860, 104: "Este convento ocupa, entre otros, el solar de la casa paterna de la Fundadora de la Orden"; vegeu, també, J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas,* Manresa 1945, 9: "Año 1638. A 12 de abril y a 27 de junio, respectivamente, el Rdo. D. Francisco Salvany, considerado fundador de este Monasterio, compra la casa mencionada, la cual estaba dividida en dos."

279. El 13 de juliol de 1638, Maurici Jorba comunicava a la Ciutat de Manresa que: "Lo die antes de Sant Pere [...] Joan de Paguera donant-los avís de la compra de la segona casa de nostra Saraphina mara"; edifici adquirit als nebots d'Àngela Serafina; vegeu "De la compra de la casa" a l'AHCMan, Correspondència (Manresa, 1638), carta de Francesc Salvany a Francesc Broquetas (Manresa, 20 de maig 1638).

280. G. Roig i Jalpí, *Epítome histórico de la muy ilustre ciudad de Manresa,* Barcelona 1692, f. 401: "Ibi / Decimo Sexto Kalendas Octobris / MDCLXXVII. / Ab Illustrissimo, & Reverendissimo Domino / Don Iacobo Mas / Vicensibus redimito infulis Pontificis / Primarius / Supponitur conquadratus lapis / Ad aedem Sacram / ubi / Septimo Kalendas Novembris / MDXXXXIII. / A Deo O. M. / V. Angelae Seraphinae / Capuccinarum Hispaniae / Auctrici pariter & fundatrici / Matronae / tam Patriae Ornamento, quam seculi / Primus / Et ipse candido signatus lapillo / Prosper illixut Horoscopus / Ad tantam vitam."

281. C. Cornet i Mas, *Guía del viajero en Manresa y Cardona,* Barcelona 1860, 103-104: "Al entrar en dicha iglesia, a mano izquierda, y junto a la pila de agua bendita, hay otro cuadro que representa el nacimiento de la fundadora, la Venerable Madre Ángela Serafina, en el mismo lugar donde vió la luz al mundo. Al pie del cuadro hay una lápida."

instàncias mogudas a tal affecte, procurà que esta Ciutat de Manresa, sa pàtria, ahont havia pres lo hàbit de Caputxina [...] fundés en ella un monestir y convent de Religiosas Caputxines;"[282] una fundació que no es pogué realitzar, tal com hem vist, fins uns anys després del traspàs de la fundadora hispana de les clarisses-caputxines, essent agilitzada per l'acció dels ja esmentats prohoms manresans Joan de Peguera, Maurici Jorba i Francesc Salvany.

El dia 10 de desembre de 1638, cinc monges caputxines del monestir de Santa Margarida la Reial de Barcelona sortiren cap a Manresa. Durant el trajecte foren acompanyades fins a l'Hospitalet de Llobregat pel bisbe de Barcelona i per la comtessa de Ruyra;[283] fins a la població de Sant Feliu de Llobregat pel vicari general de Barcelona;[284] i guiades per Joan de Peguera, fins a Montserrat i Manresa.[285] Joan de Peguera escriví una extensa crònica d'aquest viatge[286] que feren les cinc monges caputxines des del monestir barceloní de Santa Margarida la Reial cap a la ciutat de Manresa. Pel camí, les caputxines pelegrinaren a Montserrat per tal d'encomanar a la Mare de Déu la nova fundació. Allí les fundadores foren rebudes per l'abat, Juan Manuel de Espinosa, i aprofitaren per assistir a una missa, combregar i venerar les relíquies conservades al famós cenobi benedictí.[287] A Montserrat, les caputxines es trobaren amb Joan Amigant i amb altres persones. També hi trobaren ciutadans de Manresa que acompanyaren les monges fins a la capital del

282. Vegeu M. Canyelles, *Descripció de la grandesa y antiquitats de la ciutat de Manresa,* Manresa 1896, 437-438.

283. M. Canyelles, Ibíd., 442: "La Condessa de Ruirra [: Ruyra], Gobernadora y demés Sras. acompanyaren las santas Religiosas fins arribar casi al Hospitalet."

284. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 22: "Ordenó su Señoría a su Vicario General, Rdo. D. Juan Bautista López pasar delante hasta San Feliu [de Llobregat], que fue la primera posada en donde las hospedó con la caridad de siempre la Sra. Dª María Blau."

285. M. Canyelles, *Descripció de la grandesa y antiquitats,* Manresa 1896, 445: "Deixalas aquella nit Don Joan de Peguera per haver-li dit la Ciutat de Manresa vingués a prevenir la entrada y allenar dificultats."

286. Vegeu la *Relació que fa a Sor Eufràsia Soldevila, abadessa del convent de Sta. Margarida la Real, Don Joan de Peguera, de la nova fundació en la Ciutat de Manresa* (Manresa, 15 desembre 1638), editada per Leonci Soler i March, arxiver municipal de Manresa, dins de la *Descripció de la grandesa y antiquitats de la Ciutat de Manresa,* Manresa 1896, 442-451.

287. M. Canyelles, *Descripció de la grandesa y antiquitats,* Manresa 1896: "En la tribuna de arriba, dintre del altar major de hont oïren los oficis que se celebran de contínuo en aquell Santuari. Ensenyals las Relíquias Stas. de la Sagristia la riquesa y de aquella casa lo millor. Quedárense lo dia següent en Montserrat, exercitant la freqüència de la comunió."

Bages. Aquests ciutadans, encapçalats per Joan d'Amigant s'afegirien als síndics de Manresa, Jaume Bonetas i Lluís Corts que, amb Joan de Peguera, havien acompanyat les religioses durant tot el trajecte des de Barcelona.

Durant les etapes del viatge fundacional, quan les caputxines havien d'acollir-se a pernoctar en cases de benefactors, les monges maldaven per conservar la seva vida d'intimitat i clausura, tal com es registra en les cròniques fundacionals.[288] En la darrera etapa del viatge, les caputxines sojornaren al Mas Oller[289] i arribaren a Manresa el 13 de desembre de 1638, on foren rebudes a la capella de Valldaura.[290] L'endemà participaren en un ofici solemníssim a la Seu, predicat pel jesuïta Francesc Carbonell i amb la participació de la Ciutat.[291]

Pel que fa al desenvolupament de la fundació del monestir de caputxines a la capital del Bages,[292] seguim el text de la crònica ja esmentada que escriví Joan de Peguera,[293] on es narra, molt minuciosament, l'arribada de les monges i ens aporta nombrosos detalls sobre l'ofici solemne celebrat a la Seu, poc abans que les religioses entressin dins l'àmbit de

288. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 24: "Partieron luego por la tarde para la Guardia, que es término de Montserrat, en donde pasaron la noche, restando siempre en forma de clausura."

289. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 25: "Partieron por la casa del Mas de Oller, en donde comieron, y por la tarde [del 13 diciembre 1638], a la tan deseada Ciudad! En el camino visítanlas D. Pedro de Planella por parte de dicha Ciudad con doce ciudadanos, dándoles la bienvenida."

290. ACMan, *Libro de la Fundación,* ff. 25-26: "Apeadas que fueron las cinco religiosas en la plaza, fueron los Señores Concejales y demás Señores a darles la bienvenida, y al instante que hubieren besado el Santo Hábito del P. S. Francisco, las acompañaron dentro dicha capilla [de Nuestra Señora de Valldaura], que estaba por extremo rica, hermosa y aseada, en donde festejando la dicha de Manresa se cantaron unos villancicos."

291. ACMan, *Libro de la Fundación,* ff. 26-27: "Recibieron las religiosas en la capilla dels 'Cossos Sants' la Sagrada Comunión. Para oir los oficios las subieron al presbiterio, restando allí solas. Y a la elevación, con el órgano, [se] cantaron diferentes motetes y villancicos."

292. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 380. Poc després d'arribar a Manresa, les caputxines reberen una carta de felicitació del Reverend Aleix de Boixadors qui, al cap d'uns anys, canalitzaria la fundació de les caputxines a Múrcia: "Parabienes a esta ciudad de Manresa que habiendo sido patria natural de tal fundadora, hoy por las heroicas virtudes de Ella llega a gozar por gracia cinco hijas con Vs. Ms. de cuyo espíritu y celo me prometo sabrán Vs. Ms. imitar a la madre"; d'una carta d'Aleix de Boixadors a Francesca Rossell (Madrid, 28 desembre de 1638).

293. Vegeu la *Relació que fa a Sor Eufràsia Soldevila* (15 desembre 1638); editada per M. Canyelles, *Descripció de la grandesa y antiquitats,* Manresa 1896 442-451.

la clausura papal. Inicialment, les caputxines s'instal·laren, de manera temporal, a la casa-hospital de noies òrfenes,[294] "ahont se'ls estava disposant lo puesto en lo ínterim,"[295] que era un auster edifici situat a extramurs, amb una capella dedicada a la Mare de Déu dels Desemparats.[296] Les monges hi foren acompanyades processionalment, i de manera solemne[297] pels principals carrers de la ciutat amb cants festius acompanyats al so d'un orgue mòbil barroc:[298] "Celebrat ofici solemne en la Iglesia Cathedral. Manaren los Concellers fer pregó que totas las Confrarias assistissen ab sas Banderas. Predicà aquell dia lo P. Francisco Carbonell de la Companyia de Jesús [...] Reberen lo S[antíssi]m las Religiosas [caputxines] en la Capella dels Cossos Sts., [i] pera oir los officis pujaren solas al presbiteri y a la que alsava Déu cantaren differents motets y villancicos en lo orga [...] Parà gran rato la dita proffessó

294. G. Roig i Jalpí, *Epítome histórico de la muy ilustre Ciudad de Manresa,* Barcelona 1692, f. 400: "Fueron depositadas en el Hospital de las huérfanas, fuera de los muros, y en el Arraval de la Ciudad. Después fueron trasladadas en casa de Miguel Graell, Ciudadano Honrado de Barcelona, y acabado el Convento donde hoy están, las colocaron y pusieron clausura en él. En la misma casa donde nació la sierva de Dios Ángela Margarita Serafina".

295. Recollit dins de la *Descripció de la grandesa y antiquitats de la ciutat de Manresa,* Manresa 1896, 448; vegeu, també, a l'ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 27: "Partió la procesión desde la plaza [mayor] directamente al Hospital de los Huérfanos, en donde interinamente se les dispuso lugar, por no tener concluido su legítimo Monasterio, que se estaba obrando en la propia casa donde nació la Venerable M. Ángela Margarita Serafina."

296. J. M. Mas i Casas, *Ensayos históricos sobre Manresa,* Manresa 1883, 349: "Casa de Huérfanas. Esta casa tiene su correspondiente iglesia titulada de la Virgen de los Desamparados, es reducida, y contiguo se extiende una buena huerta. Hállase sito extramuros, en el arrabal de Puigterrá. Es fundación del siglo xvi, que costeó y dirigió el caritativo canónigo D. Jaime Pascual".

297. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 26: "Acabado que fue el Oficio se puso en orden la Procesión. Mandó la Ciudad dar el estandarte al Sr. Felipe de Boxadós [...] Asistió el clero, Capítulo y Comunidad [de Presbíteros], todas las Religiones: Dominicos, Carmelitas, Capuchinos, [Jesuitas] y Mínimos. Asistieron al *tàlem* los Conselleres, debajo del cual el Dr. Rdo. D. Juan Viladés, Paborde de la Santa Seo de Manresa, llevaba cubierto el Santísimo para reservarlo en el nuevo convento de capuchinas, las cuales, de una en una, en medio del clero, iban en procesión: Sor Victoria Pujol, delante con el Crucifijo, y luego Sor Eulalia Barbosa, Sor Coleta Casas, Sor Victoria Ferrer y a la retaguarda la Presidenta, Sor Francisca Rossell, y al salir de la Iglesia los cantores entonaron diferentes villancicos. Estuvieron aquel día las calles llenas de gente, los balcones y ventanas ocupadas y adornadas."

298. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 27: "Paró un gran rato la dicha procesión en la plaza mayor de la mencionada Ciudad, en donde con la 'orga portátil' [se] cantaron diferentes letrillas y villancicos."

en la plassa major de la dita Ciutat, ahont ab la orga portàtil cantaren differents letrillas y villancicos."[299]

Les caputxines fundadores foren: Sor Francesca Rossell, de Barcelona –abadessa de la nova comunitat–, Coleta Casas d'Ardèvol, Verònica Ferrer, de Camprodon, Eulàlia Barba, de Castellar i Victòria Pujol, de Ripoll.[300] La ciutat de Manresa havia maldat per fer venir entre les fundadores la caputxina manresana Marta Bohigas, parenta de Sor Àngela Serafina Prat, però no ho aconseguí.[301] Tampoc Manresa obtingué, com a relíquia, el braç dret[302] de la Mare Serafina, perquè el protomonestir de Barcelona no hi volgué consentir.[303]

S'ha de fer esment de la destacada aportació econòmica de Francesc Salvany, gràcies a la qual fou possible adquirir la casa nadiua de Sor Àngela Serafina. Fou també decisiva per impulsar la fundació la intervenció del jesuïta Honorat Riu[304] davant del Consell de la Ciutat: "Era del servey de Déu que esta Ciutat de Manresa tingués en ella un monestir y convent de Religiosas Caputxinas, [...] que ell [Honorat Riu] sabia una persona devota [Francesc Salvany], que si la Ciutat volia entroduhir en ella la fundació de esta Sta. Religió donaria per a est effecte cerca de tres milia lliuras per la fundació de ditas Religiosas, ço és mil lliuras per la celebració de una missa quotidiana se digués en la Iglesia

299. Vegeu la *Relació que fa a Sor Eufràsia Soldevila* (15 desembre 1638); editada per M. Canyelles, *Descripció de la grandesa y antiquitats,* Manresa 1896, 446-447.

300. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 21: "Fueron elegidas las cinco respetabilísimas Madres siguientes: M. Francisca Rossell."

301. M. Canyelles, *Descripció de la grandesa y antiquitats,* Manresa 1896, 440: "Que las fundadoras que havian de venir fos una de ellas Martra [sic] Bohigas filla de esta Ciutat, lo que no fou possible alcanzar."

302. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Barcelona 1907, 379: "Cuando el Consejo resolvió autorizar la fundación del convento de Manresa a los 29 de abril de 1638, entre otras cosas, deliberó 'suplicar a la Rda. Madre Abadesa y religiosas del monasterio de Santa Margarita la Real de la ciudad de Barcelona, se sirvan a entregar a Manresa el brazo derecho de dicha Venerable Madre Sor Serafina'. Como es natural, aquella parte de los restos no fué cedida porque no se le podía, ni se le puede dar culto hasta que la Iglesia lo autorice."

303. M. Canyelles, *Descripció de la grandesa y antiquitats,* Manresa 1896, 439-440: "Suplicant a la mare Abadessa de aquell convent donàs lo bras dret de la R. Mare Sor Àngela Margarida Serafina, filla de esta Ciutat y fundadora en Espanya de esta Sta. Religió."

304. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 332: "Gracias a Dios Nuestro Señor que ya tenemos comprada la casa de la Santa Madre Sor Serafina: cuesta 423 libras [...] tendrán Vs. Rs. muy grande huerto y regadío cuanto quisieren, y la vista de María Santísima de Montserrate."

del dit monestir y convent, mil lliuras per la carn se offeria haber menester ditas Religiosas ço és quiscun die esmersadas a for de censal, y las restants mil lliuras que se empleasen en comprar lo siti de las casas hont dit monestir y convent se habia de fundar."[305]

Durant el sojorn de les caputxines a la casa-hospital de les noies òrfenes, les religioses van sofrir els efectes de la pesta de 1639 que assolà la ciutat de Manresa.[306] El nou monestir de caputxines, amb l'església dedicada a Sant Carles Borromeu –recentment canonitzat en el 1610–, fou inaugurat[307] el dia primer de desembre de 1639. Les caputxines s'hi establiren el dia 4 convalescents, encara, de la pesta.[308] L'any 1645, la comunitat estava tan minvada, que el 6 de maig de 1646, hagueren de venir dues religioses caputxines de Barcelona[309] per tal de consolidar la fundació manresana. Eren Sor Eufràsia Soldevila –que fou elegida abadessa– i Sor Magdalena Portell.[310] L'any següent, 1647, començaren

305. Cf. M. Canyelles, *Descripció de la grandesa y antiquitats,* Manresa 1896, 439.

306. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 31: "Habían transcurrido unos nueve meses desde la llegada de las madres fundadoras, cuando una enfermedad infecciosa, una especie de peste, cundió por nuestra ciudad [...] Cayeron enfermas las cinco religiosas y las tres novicias, echadas sobre unas rudas tablas [...] agravándose las Religiosas, faltas de todo, por ser tan al principio [de la fundación], sin un lugar destinado para enfermería, ni donados que les procuraran lo más necesario."

307. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. I, Manresa 1907, 335: "A primer de decembre any 1639 fou benehida la iglesia la qual se edificà en la entrada de la pròpia casa de nostra Venerable Mare Serafina."

308. ACMan, *Libro de la Fundación,* ff. 33-34: "Se trasladaron las Religiosas el día 4 del mismo mes [diciembre] y año [1639], con grande pompa y solemnidad" S'aprofità aquesta processó per traslladar, també, el cadàver de Sor Francesca Rossell i de Sor Victòria Pujol, religioses que moriren durant la pesta d'aquell any: "Precedían los ataúdes de las dos madres difuntas. En medio de los sacerdotes iban después las dos novicias Sor Clara Farriols y Sor Angela Sala y [también] la M. Sor Coleta Casas, llevadas las tres en sillas por no estar todavía restablecidas. Seguían, una tras otra, la novicia Sor Francisca Puig, y las MM. Sor Eulalia Barba y Sor Verónica Ferrer, que había sido elegida abadesa el mismo día de la bendición de la nueva capilla."

309. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 36: "No se halla en toda la historia de las fundaciones, una fundación tan desgraciada como la de Manresa. No hay otra que cueste tantas lágrimas y tantas muertes como la de la patria de la Vble. M. Serafina [...] Entonces fue imprescindible activar las negociaciones que la M. Puig había entablado con el convento de Barcelona para que vinieran nuevas fundadoras que formaran en las reglas de la orden a las profesas jóvenes y a las novicias de esta casa; y a este objeto, el día 6 de mayo de 1646, la M. Eufrasia Soldevila de 57 años de edad, y la M. Magdalena Portell de 47, salieron de Barcelona llegando a Manresa el día 9 por la tarde."

310. J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas. Capuchinas,* Manresa 1945, 14: "Año 1646. El día 9 de mayo, terminadas las negociaciones del caso, llegan de su convento

les obres de reforç i ampliació[311] del monestir, les quals no s'acabaren[312] fins el 13 de gener de 1652. El monestir, tot i que s'havia estrenat l'any 1639, no era massa sòlid i calgué enderrocar-lo i fer-lo de nou.[313] Durant aquestes obres de reconstrucció i ampliació del monestir,[314] les caputxines foren acollides en una casa, força espaiosa, de Miquel Graell,[315] on sojornaren des del dia 23 de setembre de 1647 fins al 13 de gener de 1652, quan les monges es traslladaren a l'edifici conventual refet i ampliat[316] en el mateix indret on havia nascut la fundadora. Un cop acabades les obres d'ampliació del monestir, gràcies a una aportació econòmica de la ciutat,[317] fou posada la primera pedra de les obres per a la nova església conventual el dia 16 de setembre de 1679, amb

de Barcelona la M. Eufrasia Soldevila y la M. Magdalena Portell. La primera es elegida Abadesa, cargo que ya había ejercido en el mencionado convento de Barcelona."

311. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden, V*ol. I, Manresa 1907, 335: "Se colocó la primera piedra en 1647 y debióse comenzar el monasterio por la parte donde estaba el trujal, según el proyecto de 1638, porque allí cerca, a la salida de la huerta yacen todavía el pozuelo y la volandera. Según estos datos, la parte primera de la casa estaría entre el púlpito de la actual iglesia y la calle Ódena y la otra mitad, desde el púlpito proximamente hasta la sacristía."

312. Vegeu J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas*, Manresa 1945, 15.

313. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 37: "El arreglo de la casa de la Venerable hecho el año 1639 fue una interinidad para esperar una ocasión favorable de construir allí mismo un nuevo convento."

314. Inicialment, les autoritats municipals de Manresa, volien establir les caputxines en una casa propietat dels monjos de Montserrat que tenien a la ciutat, on hi ha l'actual capella de Montserrat; vegeu a l'ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 37: "Se trató en algunas juntas de trasladarlas a Montserrat, o sea, a la casa e iglesia que los PP. Benedictinos poseían en esta ciudad; pero en definitiva, los protectores resolvieron que se trasladasen a la casa Graell de Valldaura, hoy casa Torras de Bages."

315. ACMan, *Libro de Fundación*, ff. 37-38: "Casa Graell de Valldaura" vegeu, també, C. Cornet i Mas, *Guía del viajero en Manresa y Cardona,* Barcelona 1860, 106: "Por de pronto se instalaron en el hospital de huérfanas, pasando después en la casa del Ciudadano D. Miguel Graell, hasta que estuvo edificado el convento".

316. A l'interior de la Casa Graell, actualment anomenada Casa Argullol, hi fou posada una làpida en el lloc on hi havia el combregador de les monges, amb aquesta inscripció: "Hic fuit sacrum communicatorium monialium caputxinorum. Et ista domus fuit pro conventu et Ecclesia a die 23 septembris 1647 usque 13 yanuary 1652" (: Aquí hi hagué el combregador de les monges caputxines. I aquesta casa els serví de convent i d'església des del dia 23 de setembre de 1647 al 13 de gener de 1652).

317. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 39: "El escudo de la ciudad grabado en el dintel de la puerta de ingreso, con la fecha 1650, da testimonio del tiempo en que fue construido este monasterio, de la protección que el Consejo viene dispensando a la casa desde su fundación, y del agradecimiento de las monjas a su primero y más constante protector."

una cerimònia presidida pel bisbe de Vic, Jaume Mas,[318] acompanyat de la clerecia i dels membres del govern municipal. La nova església era d'una sola nau[319] i de faiçó "polida i honesta, encara que molt pobre", i fou edificada amb l'activa col·laboració dels manresans.[320] Fou inaugurada el dia 11 de gener de 1687,[321] amb unes festes molt solemnes i, fins i tot amb el complement de focs artificials.[322] L'edifici fou bastit sota la direcció de la família Sala, i s'edificà amb grosses pedres aportades per les riuades del Cardener: "Se experimenta la providència que pera fer dita Iglésia essent vingut molt caudalós lo Riu Cardoner aportant molta pedra, se féu una gran provisió de dita pedra y se comensà la dita obra y havent acabada la dita pedra venia altra vegada dit Riu Cardoner aportant altra vegada molta copiositat de pedra, y sempre se's anada fabricant dita Iglésia ab las vingudas de dit riu sens haver menester trencar una sola pedra pera fer dita Iglésia, donant a entendrer que pera

318. M. Canyelles, *Descripció de la grandesa y antiquitats,* Manresa 1896, 439: "A 16 del mes de Setembre any del Sr. 1679 se ha posada la primera pedra de la Iglesia nova [que] se fa [en] dit monestir; assistint a la Benedicció mon Sr. [bisbe] de Vich, Don Jayme Mas, ab tot lo clero y Srs. Consellers y Jurats del Concell". Una excel·lent crònica d'aquesta inauguració, havia estat escrita per Sor Caterina Sala, neboda de la primera caputxina que ingressà a Manresa; relació històrica que fou parcialment transcrita per Ignasi Torradeflot, i malaguanyadament malmesa el juliol de 1909; vegeu a l'ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 38-42: "El Señor D. Vicente Sala, hermano de la primera religiosa que tomó el hábito en esta casa, llamada Sor Maria-Ángela Sala, y padre de la otra monja conocida por el nombre de Sor María-Catalina Sala la cual, más tarde fue abadesa y escribió de su propia mano el libro primero de la fundación de este monasterio, que todavía se conserva en el archivo […] "Hasta aquí el Rdo. Dr. Ignacio Torradeflot, sacado del primer libro que escribió la M. Catalina Sala siendo Abadesa, el cual fue pasto de las llamas en el año 1909, en la Semana Trágica."

319. J. M. Mas i Casas, *Ensayos históricos,* Manresa 1836, 55: "Es de una sola nave, pero tiene un gran pórtico de dos arcos".

320. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden*, Vol. I, Manresa 1907, 335-336: "Al fi, presa la resolució de fer un nou temple, passaren a representar-ho a la Ciutat, y així lo Comú de ella, com també las personas particulars, tots a la una, aprobaren lo parer causant gran alegria a tothom, que fins las criaturas venian á professó feta á oferir-se a trevallar per amor de Déu."

321. J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas*, Manresa 1945, 16: "Año 1687. El día 11 de Enero, dispuesta la iglesia dedicada a San Carlos Borromeo, es bendecida solemnemente"; vegeu, també, a l'ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 40: "Duró la obra hasta fines de 1686 en su construcción."

322. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 41: "Por la noche se cantaron unas completas y después se repitió la salva y disparo de fuegos artificiales. El día doce que era domingo, la ciudad dispuso solemnísima procesión para trasladar el Santísimo desde la Seo [...] Precedían la procesión los antiguos símbolos llamados tarasca (el dragón), el león y el águila, coheteando por la boca fuegos artificiales."

obrar Iglésia de Religiosas que professa la pobresa nunca havia de faltar la providència."[323]

Era d'un cert interès artístic la pintura de sant Carles Borromeu acompanyat de la venerable Àngela Serafina, venerada a l'altar major, així com també eren força rellevants –tot i la seva austeritat–, els altars laterals dedicats a sant Francesc d'Assís i el retaule de sant Antoni de Pàdua,[324] ambdós sense daurar[325] segons la tradició caputxina.[326] Aquests altars es veneraren fins el juliol de 1909 a l'església de les caputxines, quan foren malmesos pels estralls revolucionaris de la Setmana Tràgica. En canvi, tenen una gran vàlua artística els capitells medievals del claustre, que procedien del monestir de monges cistercenques de Valldaura i que, malgrat guerres i revoltes, s'han pogut conservar fins avui. Aquests capitells foren cedits per la ciutat de Manresa a les caputxines per mediació de Joan de Peguera per tal de bastir, amb dignitat i bellesa, un petit claustre[327] a l'interior de la clausura del monestir de les caputxines.

323. Vegeu, M. Canyelles, *Descripció de la grandesa y antiquitats,* Manresa 1896, 450.

324. ACMan, *Libro de la Fundación*, ff. 40-41: "Construyéronse tres altares: el mayor era un cuadro muy grande pintado, dedicado a San Carlos Borromeo, titular, y algún otro santo, con la Vble. M. Serafina puesta de rodillas y en actitud de oración, a expensas de un sobrino de dicha Vble. M., llamado José Prat, quien al morir hizo un legado para este objeto; otro a San Francisco de Asís en el acto de recibir de Jesucristo la gracia del Jubileo de la Porciúncula y costeado por el Rdo. José Reart, párroco de Mura, que está sepultado allí; y el tercero erigido en honor de San Antonio de Padua, regalado por el Sr. Sacristán, Rdo. Perramón."

325. AEVic, Vistes Pastorals*,* Llig. 1219 (Manresa, 23 maig 1666) f. 469: "Hi ha un quadro de fusta gran, esculpida ab las figuras del gloriós Sant Antoni de Pàdua ab lo minyó Jesús als braços. Està sens daurar ni pintar. Han-lo poch ha, donat de caritat."

326. Sobre aquesta austeritat pròpia de les construccions caputxines, vegeu G. Crudo, (ed.) *Andare oltre la povertà delle forme*, Roma 2018, 95-110: "Insediamenti conventuali: la trasformazione del paesaggio e la fruizione del territorio", a cura d'Armando Rossi.

327. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 43: "D. Juan de Peguera logró de los Señores Conselleres unas columnas [y capiteles] de un convento de monjas cirtencienses de Valldaura derribado por motivos políticos el año 1472. Así obtenidos formaron un semiclaustro solo de dos partes, con un pobre tejado, y así se conservó hasta 1909". A tall de complement, vegeu, també, J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas*, Manresa 1945, 17: "El benemérito protector D. Juan de Peguera, logró del Consejo de la ciudad unas columnas con los capiteles respectivos, muy artísticos, del claustro de un convento de Monjas Cistercienses de Valldaura, el cual había sido empezado en 1342 y derribado por motivos políticos en 1462 [la Crònica del Monestir diu 1472]. Con dichas columnas se construyó un semi-claustro".

Pel que fa a l'espai dedicat a la pregària litúrgica de les monges, anomenat "cor", aquesta peça rebia la il·luminació des d'uns grans finestrals protegits amb reixes.[328] L'enginyer industrial, i diputat a Corts per Manresa, Gaietà Cornet i Mas, molt afeccionat a la història local, oferí una suggeridora descripció de l'atri i de l'espai intern de l'església conventual de les caputxines: "La iglesia pegada al convento, está en la calle de Talamanca, formando esquina con dicha calle de Capuchinas, es de una sola nave, tiene un patio con cipreses y un pórtico de dos robustos arcos. El altar mayor es sumamente sencillo: fórmalo un gran cuadro pintado al óleo, que representa a San Carlos Borromeo, la Venerable Madre Serafina y algún otro santo en la gloria con varios ángeles, los cuales son recibidos por la Santísima Trinidad; y el sagrario con la mesa y credencia respectiva."[329]

Les tres primeres novícies rebudes al monestir foren Àngela Sala, Francesca Puig i Clara Farriols, que juntament amb la comunitat integrada per les cinc fundadores, com ja s'ha dit més amunt, emmalaltiren durant la funesta pesta de 1639,[330] mentre les monges encara sojornaven provisionalment a la casa dels òrfens. Amb la progressiva estructuració de la fundació del monestir de les caputxines, la ciutat de Manresa mostrà la seva sol·licitud per a garantir la provisió d'aliments, però amb la condició que la comunitat no excedís el nombre de 18 religioses,[331] i a ser possible que fossin manresanes.[332] Tanmateix, al final del segle XVII el monestir comptava amb 25 religioses professes,[333]

328. Vegeu J. M. Mas i Casas, *Ensayos históricos,* Manresa 1883, 349: "En el coro hay unas grandes ventanas cerradas con grandes verjas de hierro".

329. Vegeu C. Cornet i Mas, *Guía del viajero en Manresa y Cardona,* Barcelona 1860, 103-104: "Capuchinas".

330. J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas. Capuchinas,* Manresa 1945, 13: "Caen enfermas las cinco Religiosas y las tres novicias ingresadas anteriormente, Sor M. Ángela Sala, Sor M. Francisca Puig y Sor M. Clara Farriols [...] A primeros de octubre muere la M. Abadesa, Sor Francisca Rosell, y a los últimos días del mismo otra de las fundadoras, Sor M. Victoria Pujol."

331. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 44: "Como los señores conselleres les proveían de carne, pesca salada y algunas veces hasta sayal, no querían fuesen más que 18 religiosas y todas manresanas."

332. J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas,* Manresa 1945, 17: "Por la pobreza de la Comunidad, el Consejo de la Ciudad le concedía distintas provisiones alimenticias, imponiendo que el número de Religiosas no pasara de dieciocho y que todas fueran manresanas." El bisbe de Vic havia fixat un màxim de 29 religioses.

333. G. Roig i Jalpí, *Epítome histórico de la muy ilustre ciudad de Manresa,* Barcelona 1692, f. 401: "Consta aquel Monasterio de 25 Religiosas". L'any 1666 la comunitat

essent 29 el número màxim de religioses permès per l'autoritat diocesana.[334]

Amb el pas dels anys, la comunitat de les caputxines de Manresa passà per moltes penúries, tal com es llegeix en les cròniques: "Les faltaba para comer, de modo que los días que podían tomar la sopa al medio día, ya lo tenían por fiesta de pascua."[335] A més, les epidèmies i pestes que castigaren la ciutat de Manresa durant el segle XVII afectaren molt greument la vida de les monges caputxines, tant l'epidèmia de l'any 1639 –que com ja hem vist féu perillar la consolidació de la incipient fundació– com també la de l'any 1651 quan, per a evitar el contagi, les caputxines van haver de tapiar el torn, la reixa i els confessionaris i, així, garantir un confinament total.[336]

En la darrera etapa de la Guerra de Successió, l'església conventual de les caputxines serví de parròquia de la ciutat, ja que la Seu l'ocuparen els militars: "Año 1713. En vista de los graves acontecimientos políticos que llenan de espanto la ciudad. Durante este período dicha iglesia sirve de parroquia en lugar de la Seo."[337] L'any 1718, un cop acabada la Guerra de Successió, s'amplià notablement l'edifici conventual amb part dels terrenys de l'hort que els cedí la comunitat benedictina de Montserrat. Per disposició del bisbe de Vic, Ramon de Marimon, es construí un parlador per a rebre les visites, en comptes de fer-ho a la reixa del cor.[338] Aquests obres d'ampliació i reforma acabaren l'any 1733.

---

estava integrada per 22 religioses, segons dades extretes del llibre de visites pastorals del bisbat; vegeu AEVic, Visites Pastorals, Llig. 1219 (any 1666) f. 469: "Digué missa y donà la comunió a las monjas, que eran 22."

334. AEVic, Ordes Religiosos, Llig. 963 (*Caputxines*) fasc. 8: "El número establecido de religiosas es de 29."

335. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 44.

336. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 46: "En el año 1651 huvo una peste que duró 6 meses, permitiendo el Buen Jesús que en una noche muriesen el hermano [donado] y la andadera. Por razón que en el vecindario había mucho contagio tuvo que tapiarse el torno, los confesionarios, reja y todo lugar de comunicación. Durante todo este tiempo no faltó quien les mandó todos los días un pan que recibían por la muralla del huerto. Una novicia se ofreció a Dios por víctima y rogaba."

337. J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas*, Manresa 1945, 18; vegeu, també, a l'ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 49: "En este período que duró la guerra [de Sucesión], en nuestra iglesia [conventual], en lugar de la Seo, se bautizaba y se administraban los demás sacramentos."

338. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 49: "Prohibió hacer las visitas [...] en la grada, como antes tenían, y mandó hacer un locutorio para éstas; con puntas por la parte de fuera; como las del coro."

L'any 1808, l'edifici conventual de les caputxines fou abandonat per les religioses com a conseqüència de l'ocupació militar de la ciutat per les tropes napoleòniques.[339] En aquest període d'exclaustració, les religioses cercaren acolliment a cases pairals de parents i benefactors de la rodalia, on prestaren el seu ajut a les parròquies rurals com a cantores en les celebracions i com a sagristanes,[340] fet que suscità la gelosia de les majordomes.[341] L'any 1811, les caputxines van poder tornar al monestir, tot i que en el 1835, els liberals, en ocasió de la desamortització, intentaren de confiscarlo.[342]

En ocasió de la revolta anomenada La Gloriosa o Setembrina, les caputxines foren exclaustrades i van haver d'abandonar-lo forçades per les lleis civils, el dia 9 de febrer de 1869. Durant el sexenni revolucionari, les monges foren acollides a la generosa hospitalitat de les monges de l'Ensenyança –o Companyia de Maria[343]–. Allí "foren rebudes per ses germanes amb els braços oberts."[344] Amb les monges de l'Ensenyança, les caputxines hi romangueren fins a l'any 1871, quan van poder tornar al seu monestir, el qual trobaren en un estat força lamentable,[345] tant,

339. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 54: "En la venida de Napoleón la comunidad tuvo que abandonar su amada clausura. Era el año 1808."

340. ACMan, *Libro de la Fundación*, ff. 54-55: "Casos dignos de ser recordados […] Y también en Santa Maria de Serrateix y Viver, en éstas dos últimas [parroquias] estuvieron largo tiempo [las capuchinas de Manresa] porque ayudaban al Sr. Párroco a cantar en el coro el oficio, arreglaban los ornamentos y demás ropas del culto divino."

341. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 55: "Esto hacía que fuesen apreciadas de los mismos señores Párrocos, pero no de las sirvientas, que tenían de darles de comer [a las capuchinas], pues no gustaban tener de guisar tanto, así que les decían palabras desabridas y algunas veces padecieron hambre, y no pocas, como iban de comunidad, tuvieron que recogerse en los pajares."

342. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 58: "Sucesos del año 1835. En éste, la Comunidad pasó sustos de muerte porque el gobierno abolió la religión; mayormente el día que vino el Sr. Gobernador y las llamó a todas; díjoles 'tienen que irse a sus casas'. Unánimemente le contestaron las Religiosas que morirían antes de dejar su amada clausura [...] Les privaron de ir a recoger limosna y de entrar novicias, y hasta el año de 1852 no les permitieron admitir ninguna, y desde este tiempo entraron algunas como sirvientas, de modo que vestían más como seglar que como religiosas, no pudiendo profesar sino condicionalmente."

343. Cf. J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas*, Manresa 1945, 23.

344. Cf. J. Sarret i Arbós, *Història Religiosa de Manresa*, Manresa 1924, 272.

345. AHCMan, Correspondència (any 1871) ofici de l'encarregat de Beneficència de Barcelona a l'alcalde de Manresa (Barcelona, 15 de març 1871): "Que las monjas capuchinas de la misma [ciudad de Manresa] vuelvan a ocupar el edificio que antes habitaban."

que el dia 16 de juliol de 1872 s'ensorrà una part de l'edifici.[346] En aquesta greu situació alguns benefactors de la comunitat pensaren de traslladar el monestir de les caputxines als afores de Manresa, a l'indret conegut per Sant Joan d'en Coll, car hi havia un projecte municipal d'edificar una plaça pública on hi havia el monestir de caputxines; un projecte urbanístic que, finalment, no tiraria endavant.

L'any 1850, el bisbe de Vic, Llucià Casadevall, nomenà capellà i síndic del monestir Joan Francesc Guitart, caputxí exclaustrat fill de Manresa.[347] Aquest religiós, per tal d'ajudar al sosteniment econòmic de les caputxines a través del treball manual –propi de la tradició monàstica i franciscana–, les instruí en l'art d'elaborar el pa eucarístic,[348] una tasca que la comunitat ha dut a terme fins a temps ben recents. D'aquest període decimonònic emergeix la figura de Sor Lourdes Miró (1861-1886), una caputxina de gran fama de santedat, de la qual comptem amb una bella aproximació biogràfica escrita pel seu pare.[349]

A semblança dels fets ocorreguts a la ciutat de Barcelona, el juliol de 1909, durant la Setmana Tràgica, també les monges caputxines de Manresa sofriren directament els efectes dels estralls revolucionaris. El reverend Joan Fitó, capellà i síndic de les monges caputxines de Manresa, en la crònica que escriví del monestir hi explicà el desenvolupament dels fets: "Año 1909. El día 29 de julio, después de tres días de extraordinaria inquietud por los acontecimientos de la llamada *Semana Trágica* en Barcelona y otras poblaciones de la provincia, semejantes acontecimientos tienen lugar en Manresa y particularmente en este pobre convento. Por la tarde y en el momento preciso en que la Comunidad se sienta a la mesa para cenar, se oyen recios golpes acompañados de alarmante griterío en la entrada lateral de la iglesia y las turbas revolucionarias penetran inmediatamente a la misma. Amontonados los

346. J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas*, Manresa 1945, 24: "Día 16 de julio [1872]. Debido seguramente a dicho mal estado del convento [...] se desploma el tercer piso y se derrumban dos corredores próximos."

347. Sobre la vida i activitats d'aquest destacat exclaustrat caputxí, vegeu a la BHC, *Lo Senyor Oncle. Biografia del Rnt. P. Fra Joan Francès[c] Guitart y Riera, Pvre. Caputxí Esclaustrat,* Manresa 1911.

348. ACMan*, Libro de la Fundación,* f. 61: "También las hostias las hacíamos con leña, y él [Fra Joan Francesc Guitart] fue quien nos las enseñó de hacer, y desde entonces, por instancia del Sr. Deán Cruells, se hicieron para la Seo, dándonos los moldes."

349. Vegeu a la BHC, *Sor María Lourdes Miró y Borrás (en el siglo Rosa), monja profesa del Convento de Capuchinas de Manresa. Biografía de esta Religiosa, escrita por su padre, para ejemplo y edificación de sus nietos,* Manresa 1888.

bancos y confesionarios, dichas turbas, valiéndose de líquidos inflamables, pegan fuego a los mismos, el cual en un instante llega a las rejas del coro, las cuales por ser de madera son devoradas por el incendio, al igual que todo lo demás de la iglesia. Las mismas turbas, sin detenerse, intentan penetrar en el convento [...]. La M. Abadesa ordena que todas las religiosas tomen el libro de la Santa Regla y se retiren al extremo de la huerta, desde donde se ven muy pronto las llamas que salen de varios departamentos del convento [...]. Luego se presentan dos hombres, uno de éstos el mismo Rdo. Síndico, a fin de acompañar la Comunidad a casa de las señoras Torra, de la calle San Francisco. A este propósito se abre un agujero en el sitio de la muralla donde había un portal tapiado. Seguidamente las veintinueve religiosas quedan instaladas, con la estrechez que no cabe mencionar, en el primer piso de dicha casa."[350]

En esclatar el juliol de 1909 els avalots revolucionaris a Manresa, els benefactors i amics del monestir de Sant Carles maldaren per salvar les 29 caputxines que formaven la comunitat i els proporcionaren vestits de seglar, –que les monges es col·locaren sobre l'hàbit!–[351] Passats alguns dies, les religioses foren distribuïdes entre els monestirs de clausura que hi havia llavors a Manresa: el de Santa Clara –de monges dominiques–, les reparadores i les saleses.[352] Les caputxines malaltes, inicialment, reberen l'acolliment a l'asil d'ancians, a l'hospital i a Casa Caritat i, posteriorment, s'integraren al grup acollit per les monges reparadores. Amb els estralls revolucionaris l'edifici acabà pràcticament destruït el dia 29 juliol de 1909.[353]

Alguns mesos després dels fets de la Setmana Tràgica, amb data 15 de novembre de 1909 –i després de rebre una visita del bisbe Josep Torras i Bages–, les caputxines s'instal·laren provisionalment al primer pis d'un edifici de notables proporcions, cedit per Lluís Pons i Enrich, en el

350. J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas*, Manresa 1945,. 30. Després, mentre es restaurava el monestir, visqueren a una casa del Sr. Pons, situada al mateix carrer de Talamanca, tal com es llegeix a l' ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 86.

351. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 83: "Hicieron ponernos vestidos de señoras, los que nos pusimos sin quitarnos el santo hábito, que parecíamos *ninots per espantâ pardals.*"

352. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 84: "Las demás las repartieron del modo y manera siguiente: cinco al Monasterio de Santa Clara, las que vivieron con la regular observancia de ellas, cuatro a las Salesas y en las Madres Reparadoras se reunió la restante Comunidad, hasta las que había en las Hermanitas y en el Hospital."

353. J. Sarret i Arbós, *Història Religiosa de Manresa*, Manresa 1924, 274: "Només restaren en peu les parets mestres de l'edifici."

mateix carrer de Talamanca, on les monges esperaren la reconstrucció de l'edifici conventual. Gràcies a l'interès i a la generositat del bisbe de Vic, i també d'algunes famílies manresanes adinerades com ara els Miralles, Gallifa, Batlles i Armengou, i amb l'ajut també d'algunes comunitats religioses,[354] finalment, dos anys després, ja es podia inaugurar un nou monestir, estrenat el dia 16 de juliol de 1911: "Les caputxines esperaren la reconstrucció del convent que es féu tot seguit, mercès a les almoines dels benefactors i de la subscripció pública que es féu per tota la ciutat."[355] L'església fou reconstruïda a expenses de Josepa Oller i Roca, i la consagrà el bisbe de Vic, Josep Torras i Bages, el dia 28 d'octubre de 1914 qui, prèviament, havia obsequiat les caputxines amb les relíquies dels màrtirs per a l'ara de l'altar.[356]

Com a conseqüència de les destrosses causades pels revolucionaris durant els dies de la Setmana Tràgica, les caputxines de Manresa perderen el seu valuós arxiu conventual, del qual es conserva, però, un inventari del seu contingut, fet l'any 1845, on es fa esment dels llibres del síndic, o "d'entrades i eixides,"[357] que contenia nombroses notícies per a l'estudi de la vida quotidiana i alimentació des l'any 1664 al 1807. També es perdé un llibre-registre amb la transcripció de tota la documentació oficial relativa a la fundació,[358] Pel que fa a la crònica conventual i a l'obituari,[359] les religioses maldaren per reconstruir-lo

354. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 87. Hi ajudaren, amb almoines considerables, les caputxines de Gea de Albarracín, les de Palma de Mallorca i les de Tudela i, semblantment, també, les clarisses d'Astorga i les carmelites descalces de Mataró.

355. Cf. J. Sarret i Arbós, *Història Religiosa de Manresa*, Manresa 1924, 274.

356. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 89: "El día 28 de octubre de 1914, el Exmo. Dr. José Torras y Bages, obispo de Vich, que había enviado las relíquias de dos Santos Mártires, Cándido y Plácido, para ser colocadas en el Altar, hizo con toda solemnidad la consagración del templo."

357. AHCMan, *Repertori dels papers [del] Convent de S. Carlos de MM. Caputxinas de Manresa [...] han estat classificats,* (any 1845) f. 2: "Un llibre en fol[i] ab cubertas de pergamí de Entradas y Eixidas desde 1664 a 1774 ab vàrias notas y apuntacions útils als interessos de dit convent. Un altre llibre de cubertes de pergamí de Entradas y Eixides desde 1791 a 1807, que també conté vàrias notícies útils a l'expressat convent".

358. AHCMan, *Repertori dels papers [del] Convent de S. Carlos de MM. Caputxinas de Manresa [...] han estat classificats,* f. 1: "Conté un llibre enquadernat de pergamí, titulat *Boletos de Roma*, en que anota on es trovan notícias sobre la fundació del convent."

359. ACMan, *Necrologías*, f. 1. En la represa de la vida religiosa, durant el primer franquisme, Sor Maria Lourdes Comas, el 17 de setembre de 1942, escrivia que: "Habiendo sido pasto de las llamas en la revolución de la Semana Trágica de 1909, las antiguas necrologías que venían escribiéndose des de la fundación, pudieron reanudarse gracias a unos datos del Rdo. Ignacio Torradeflot [...] Debido a la destrucción total del

gràcies a la tenacitat de Sor Maria-Teresa Llorach i de Sor Maria Lourdes Comas.[360]

Després dels fets de la Setmana Tràgica i un cop normalitzada la situació a Manresa, el bisbe de Vic, Josep Torras i Bages, encarregà al caputxí Miquel d'Esplugues la redacció de la consueta per a les clarisses-caputxines de Manresa,[361] perquè amb l'incendi del monestir es perderen els llibres on hi havia les disposicions de les visites pastorals. El mateix prelat ausetà, tot escrivint al cardenal caputxí Vives i Tutó, es dolia per la destrucció total del monestir de les caputxines i per les destrosses causades en el col·legi de les monges de l'Ensenyança a la capital del Bages, on els efectes de la revolució[362] foren particularment violents.[363]

---

convento llevada a cabo a los pocos días de la Revolución marxista de julio de 1936, las mencionadas Necrologías quedaron todas sepultadas, y es por este motivo que la actual Madre Abadesa, Sor Maria Carmen Gangonells, ordena que se escriban de nuevo las referentes a cada una de las Religiosas fallecidas."

360. Vegeu a l'ACMan, *Libro de la fundación*, o *Crónica del Monasterio de las Madres Capuchinas de San Carlos Borromeo de la Ciudad de Manresa*, citat al llarg de l'article com a *Libro de la Fundación*.

361. APCC, Correspondència, A-10-28, carta Josep Torras i Bages a Miquel d'Esplugues (Vic, 30 desembre 1913): "Por cuanto con el incendio del convento de las Religiosas Capuchinas de Manresa, ocasionado por los motines revolucionarios de Julio de 1909, desaparecieron los libros de Visita Pastoral, de usos, costumbres y observancias por los que se regía aquella comunidad; se hace necesario fijar nuevamente las normas que han de regular la vida religiosa y contemplativa de la misma [...] Las expresadas religiosas han quedado sin dirección fija, expuestas a dejarse llevar por su propio criterio, y aun, por el contacto que han tenido durante el tiempo de su exclaustración, con otras de diferentes Órdenes e Institutos, el peligro de introducir o de adaptar usos y observancias inconvenientes a la Orden que voluntariamente han abrazado. Por tanto, Nos, deseando que el convento de Manresa, casa paterna de la Venerable Fundadora de las Capuchinas de España, sea un modelo de Monasterios de religiosas capuchinas en las observancias, ceremonias y orden conventual [...] os nombramos Visitador del Convento de Capuchinas de Manresa [...] dictaréis las Constituciones o Reglamentos o ceremoniales, que delante de Dios os parezcan convenientes, viniendo obligadas las Religiosas a observarlos."

362. A propòsit de l'impacte dels estralls de la Setmana Tràgica entre els caputxins i caputxines de Catalunya, vegeu V. Serra de Manresa, *La Província de framenors caputxins de Catalunya: de la restauració provincial a l'esclat de la guerra civil (1900-1936),* Barcelona 2000, 127-141; Id., «Els fets de la Setmana Tràgica i l'Església catalana»: *EstFr* 110 (2009) 193-267.

363. APCC, Correspondència, Llig. A-10-1, carta del bisbe Torras i Bages al cardenal Vives i Tutó (Vic, 26 agost 1909): "Mi venerado Señor Cardenal: aunque este año estamos de luto en el alma de todos los catalanes, y especialmente los de Barcelona, no quiero dejar de ponerle dos lineas de felicitación por su fiesta patronal, la del glorioso S. José de Calasanz [...] Supongo que sabrá Vuestra Eminencia el incendio de los tres conventos é iglesias respectivas de Manresa, pero puedo participarle que un día de es-

Amb l'adveniment de la Segona República, i dins d'un clima de fort anticlericalisme que es començà a intuir ran de la destrucció d'esglésies i convents a Madrid, les caputxines van haver d'abandonar el monestir el dia 13 de maig de 1931 i s'acolliren uns dies a la casa de Concepció Manubens i Graells.[364] El 15 de maig de 1931, les monges tornaren a llur monestir, on s'estigueren fins el 22 de juliol de 1936 quan, un cop esclatada la guerra, novament la comunitat, llavors integrada per vint-i-quatre monges, fou dispersada.[365]

El 22 de juliol de 1936: "todo el convento quedó lleno de gente armada, que vociferaba contra la religión y desparramaba por el suelo cuanto encontraba."[366] Aquell dia, en grupets de dues o tres monges, es refugiaren en cases de benefactors. Algunes monges van haver de garantir el seu sosteniment fent de serventes a famílies bones, però d'esperit mundà.[367] El monestir de Sant Carles fou expropiat[368] i, posteriorment, devastat i enderrocat el mes d'octubre de 1936.

Sor Maria-Dolors Rius –que finalment pogué fugir a Roma[369]–, informà epistolarment a la cúria general dels caputxins que havia hagut de

tos, toda la comunidad de la Enseñanza [de religiosas de la Compañía de María] podrá ya trasladarse al convento, que es el que sufrió menos. La Iglesia, no obstante, está totalmente destruida, y era muy buena y grande. Respecto al Monasterio de las Capuchinas, a su manera tan interesante, quedó del todo arruinado [...] Tengo en la imprenta una Pastoral sobre este tan triste tema."

364. Cf. J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas*, Manresa 1945, 33.

365. J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas*, Manresa 1945, 34: "Viendo muy pronto el cariz que toman tan tristes acontecimientos, la Comunidad queda ya de hecho disuelta, dirigiéndose unas Religiosas a sus casas y otras buscan refugio en las familias caritativas."

366. ACMan, *Libro de la fundación,* f. 91.

367. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 93: "Las religiosas que tenían familia regresaron a su propio hogar, y las que no la tenían tuvieron que ganarse la vida sirviendo, cosa muy penosa para religiosas de clausura hallarse en medio de familias, aunque buenas en el fondo, pero llenas de mundanidad y a veces poco comprensivas del espíritu de contemplación."

368. El dia 23 de juliol, l'alcaldia de Manresa trametia un ofici a les caputxines que deia: "En ús de les facultats guvernatives que em competeixen i en virtut de les actuals circumstàncies, obeint instruccions de la superioritat, he resolt la incautació d'aqueix edifici-convent de Caputxines, en nom de l'Estat. Ho comunico pel vostre coneixement, havent de produir efectes immediats a la rebuda del present comunicat". Les monges havien abandonat el monestir el dia anterior, i el donat-porter, Joan Sanz, prengué nota de la recepció de l'ofici esmentat.

369. ACMan, *Libro de la Fundación,* f. 93: "Tres religiosas, Sor Mª Dolores Rius, Sor Mª Trinidad y Sor Teresita Palá, al ver el desarrollo de la revolución decidieron ir al extranjero, yendo la primera a Roma, pasando luego al monasterio de Palma de Mallorca."

sortir de Manresa, car s'albiraven "unos días tan horrorosos que, según decían los de la F.A.I. no debía quedar piedra por mover en Manresa, y las religiosas éramos también perseguidas, pues ya habían fusilado dos dominicas[370] cuyos cadáveres fueron hallados a los ocho días. Cuatro de mis hermanas capuchinas, una de ellas la Madre Vicaria, habían estado detenidas por el comunismo a fin de que declarasen donde estaba nuestro capellán Rdo. Juan Fitó."[371] L'impacte que causà l'esclat de la revolta i persecució religiosa de 1936 a les caputxines de Manresa és indescriptible, tal com es pot llegir en la crònica del monestir: "Imposible describir el terror y lo que sufrió el 18 de julio la religión. España entera se llenó de luto y sangre, y no hubo hogar que no sufriese el terrible azote del marxismo. Los padres, los hijos, los esposos, eran arrancados del seno de la familia. Los sacerdotes y religiosos de sus casas y conventos, y asesinados vilmente después de atroces tormentos o martirios."[372]

Un cop acabada la guerra, durant el mes de febrer de 1939, les caputxines s'instal·laren provisionalment a la casa del capellà,[373] al mateix carrer de Talamanca. Allí, el 5 d'octubre de 1939, reberen la visita pastoral del bisbe de Vic, Joan Perelló,[374] quan les caputxines tramitaven

370. Vegeu V. Forcada Comins, *Testigos fieles de la familia dominicana. Barcelona 1936,* València 1998, amb referències als assessinats, *in odium fidei*, ocorreguts a Castellgalí i a Manresa. Sobre els efectes de la persecució religiosa a Manresa i el martiri de tres religiosos caputxins, Benet de Santa Coloma de Gramanet, Josep Oriol de Barcelona i Domènec de Riudevitlles i la testimoniança sobre aquest martiri de la clarissa-caputxina Sor Dolors Rius, vegeu V. Serra de Manresa, *Els frares caputxins de Catalunya: de la Segona República a la postguerra*, Barcelona 2014, 134-136 i 148-151.

371. AGRoma, Sectio xiii (G-40, *Catalonia-Moniales*) carta de Sor Maria Dolors Rius a Damià d'Òdena (30 setembre 1937). Aquesta religiosa caputxina trameté al P. Damià una relació manuscrita titulada: "Datos del martirio del Rdo. P. José Oriol de Barcelona, O.[F].M.C[ap]. Datos del Rdo. P. Benito de Santa Coloma", conservats a l'Arxiu General dels caputxins, a Roma.

372. ACMan, *Libro de la fundación,* ff. 91-92: "La revolución del año 1936 y completa destrucción del Monasterio".

373. ACMan, *Libro de la Fundación*, f. 94: "Fin de la guerra. Se reune la Comunidad […] Las religiosas, procedentes de pueblos vecinos, instalándose de momento en la casa del Rdo. Capellán y dos dependencias de los bajos del Convento, respetadas por los rojos por servirles de desván para guardar las herramientas. Para ir de la casa del capellán a estas dependencias era preciso pasar por el aire libre, cosa muy incómoda en tiempos fríos y lluviosos."

374. ACMan, *Libro de Visitas Pastorales* (Manresa, 5 octubre 1939) ff. 1-2., on el bisbe demana a les monges que cerquin un pis per al capellà de la comunitat, Joan Fitó, i que les caputxines establissin a la casa del capellà "oportunamente la clausura en toda la casa, en cuanto sea posible, en las presentes circnstancias."

els permisos per a les obres de reconstrucció del monestir, unes obres que no començaren, però, fins el dia 4 de setembre de 1944, quan la comunitat rebé l'autorització municipal, atès que l'any 1942 el consistori municipal de Manresa havia projectat la construcció d'un mercat públic al solar de les caputxines.[375] Amb aquesta situació, les monges començaren a sondejar les possibilitats de construir un nou monestir al Tossal del Coro, als afores de Manresa. Finalment, un cop desbloquejada la situació i comptant amb l'ajut econòmic de diversos benefactors, es començaren les obres de reconstrucció al carrer de Talamanca amb un ritme força àgil, tant, que l'any 1945 les monges ja pogueren habitar part del monestir, que fou inaugurat l'any 1957, pel bisbe de Vic, Ramon Masnou. Alguns anys després, el dia 8 de setembre de 1966, el caputxí Maties Solà, bisbe de Colofon, beneí la nova església de les monges caputxines, amb què es donaren per acabades les obres de reconstrucció.

Actualment, des del mateix indret on s'havia aixecat la casa nadiua de la Mare Serafina, a més de la pegària personal i litúrgica, les caputxines dediquen les estones de treball a la talla d'imatges de la Mare de Déu de Montserrat i, sobretot, a la preparació i difusió d'un pa eucarístic elaborat segons l'esperit litúrgic del Concili Vaticà II, de molt bona acollida eclesial a Catalunya.

4. Les caputxines funden a Palma de Mallorca

El monestir de monges caputxines de Ciutat de Mallorca[376] fou fundat per iniciativa de la senyora Teresa-Maria Ponce de León, nascuda a la ciutat de Granada l'any 1626 i parenta dels ducs granadins De Arcos. S'havia casat amb José de Bayetola, oïdor de la Reial Sala de Saragossa i, quan enviudà, es va casar amb José de Torres que, l'any 1644, va rebre el nomenament de virrei de Mallorca. En enviudar per segona vegada, Teresa-Maria Ponce de León, que tenia només 23 anys, demanà l'ingrés a les caputxines de Saragossa, on vestí l'hàbit el dia 24 de gener de

375. Cf. J. Fitó, *El Monasterio de Religiosas Capuchinas*, Manresa 1945, 35.

376. Sobre el desenvolupament d'aquesta fundació balear, vegeu J. Rullan, «Noticias para servir la Historia Eclesiástica de Mallorca: Fundación del Convento de R. Capuchinas (1662)»: *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana,* vi (1896) 298-299; V. Serra de Manresa, «Notícies històriques sobre les clarisses-caputxines de Palma de Mallorca»: *Randa* 51 (2003) 77-90.

1647 rebent el nom de Sor Clara-Maria i féu testament abans de professar.[377] L'any 1662, el 21 d'octubre, fou destinada a Palma de Mallorca, com a fundadora del monestir de caputxines, on morí als 81 anys d'edat el dia 24 d'abril de 1709, després d'una vida religiosa molt exemplar i de gran observança.

La fundació d'un monestir de clarisses-caputxines a Palma de Mallorca es remunta a l'interès manifestat per la noble dama mallorquina Aina de Verí, muller del procurador reial Miquel Sureda, que des del 1658 mantenia correspondència epistolar sobre el projecte fundacional amb Sor Clara-Maria Ponce, a qui havia conegut essent virreina de Mallorca. Paral·lelament, Sor Clemència Camporells, abadessa del monestir barceloní de Santa Margarida, per la seva banda, procurava també una fundació de caputxines a Palma i, per aquest motiu, s'avingué amb Sor Clara-Maria per tramitar conjuntament amb els Jurats de Mallorca una petició oficial al rei.[378] Les caputxines se serviren, també, de la influència que tenien amb la virreina el canonge Ramon Sureda i el dominic Ramon Maimó;[379] tanmateix aquests intents no reeixiren pas, car els Jurats de Mallorca volien donar prioritat a la fundació d'un convent de framenors caputxins;[380] fundació que, per

377. Poc abans de professar dictà testament davant del notari Juan Gil (Saragossa, 27 maig 1648). L'original es conserva a l'ACPalma, Sèrie G, doc. núm. 10.

378. ACPalma, *Resumen histórico de la fundación de Capuchinas de Palma de Mallorca,* f. 7: "El Jurado en Cap D. Pedro de Verí, en nombre propio y de la corporación en 1660 escribió a S. M. Felipe IV, pidiéndole encarecidamente su real beneplácito para llevar a término la fundación de un convento de capuchinas." Vegeu, també, a l'ARMall, *Rúbrica dels Actes Extraordinaris* (anys 1660-1662).

379. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria deste conbento [sic] de capuchinas descalças que se llama de la Purísima Concepción en la ciudad de Mallorca, año 1662.* f. 2: "Se procuraron por muchos medios por mano y diligencia del Sr. Canónigo D. Ramón Sureda y de Fray Raymundo Maymó, religioso grave de la Orden de Sto. Domingo. Ambos devotísimos de la Religión y muy afectos de dicha Sor Clara María, y fué lo primero sacar carta de los Jurados de esta Ciudad para el Rey Ntro. Señor don Felipe IV, en que le pedían mandase y diese licencia para que se hiciese esta Fundación." Al llarg de l'article seguim la transcripció i foliació feta per Sor Càndida Terrassa (Llucmajor 1870 - Palma 1952), arxivera i estudiosa de la història del monestir de les caputxines de Mallorca. Aquest *El libro de cosas dignas de memoria* fou redactat, en la seva major part, per Sor Caterina Andreu, abadessa els anys 1734-1759: "Este mismo año de 1744, la Sra. Dª Dionisia Andreu, Donzella, mi hermana." Aquest manuscrit es coneix, també, amb el nom de *Memorias de la comunidad,* especialment la segona part, o "Libro segundo".

380. ACPalma, *Resumen histórico de la fundación,* f. 3: "La Ciudad estaba en firme en dar primacía a los Padres Capuchinos, y como ya se ha dicho no podían verificar la fundación en la Isla."

la forta oposició dels framenors observants, no s'arribà a formalitzar[381] fins a l'any 1677.

El procés fundacional d'un monestir de clarisses-caputxines a Palma fou força complex. Les monges el tiraren endavant comptant amb l'ajut no tant dels Jurats, com del bisbe de Mallorca, Pedro Manjarrés de Heredia, que es recolzà en les gestions fetes pels regents del Supremo Consejo de Aragón i, sobretot, per l'acció realitzada pel vicecanceller reial, el mallorquí Cristòfol Crespí. Finalment, amb data 6 de juny de 1662, el rei Felip IV despatxà cinc cartes[382] que adreçà al virrei de Mallorca, als Jurats, i, també, als bisbes de Mallorca, de Barcelona i de Saragossa.[383] Amb aquestes cartes el monarca concedia la llicència reial per a la fundació de "un convento de Religiosas capuchinas en essa Ciudad [de Palma de Mallorca], y que la vayan a hacer sor Clemencia Camporells, capuchina del convento de Barcelona, y sor Clara María Ponçe de León del de Çaragoça, virreyna que fué de este Reyno, con las compañeras que sus prelados las senyalaren."[384]

381. ARMall, *Rúbrica dels Actes Extraordinaris* (Palma, 3 agost 1672): "Acte de com se digué la primera missa en el convent de caputxins ab la relació de las determinacions [...] A 26 d'abril 1677, acte de la vinguda de Roma del canonge D. Guillem Rossinyol, Síndic de la Causa dels caputxins."

382. Aquestes cinc cartes, datades a Madrid el 6 de juny de 1662, foren publicades per P. T. Cifre, *Vida prodigiosa y exemplar de la Venerable Madre Sor María Dionisia Bernarda Gómez,* Palma de Mallorca 1796, 84-87. Prèviament, el rei Felip IV havia escrit, amb data 12 de febrer 1662, al bisbe de Mallorca, Pedro Manjarrés, manifestant-li que: "para que esta fundación se haga con beneplácito mío y se hallen asistidos de mi Real amparo, me suplican sea servido de mandaros escrivir en su recomendación, pues ellas no adquieren haziendas, y lo solicitan y dan su consentimiento los Jurados [...] Antes de tomar resolución en este tema he preferido encargaros, como lo hago, me informeis y digais vuestro parecer, para que entendido mande lo que convenga"; ACPalma, *Papeles de la fundación,* doc. A.1, carta del rei al bisbe de Mallorca (Buen Retiro, 12 febrer 1662).

383. Era bisbe de Mallorca D. Pedro Manjarrés; de Barcelona, Ramon de Sentmenat, i de Saragossa, Fr. Juan Cebrián, mercedari.

384. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 1. Pel que fa als tràmits fundacionals, vegeu a l'ACPalma, *Memoriales, ynformes y otros papeles que yntirbinieron [: intervinieron] en la fundación deste conbento de capuchinas en la ciudad de Mallorca,* així com, també, la carta del rei Felip IV al comte de Plasència i virrei de Mallorca (Buen Retiro 12 febrer 1662); ACPalma, *Papeles de la Fundación,* doc. A.2. Vegeu, també, a l'ARMall, Lletres Reials, Vol. 98 (anys 1664-1668), carta dels Jurats de Mallorca a Felip IV (Palma, 28 de juny 1662), on supliquen al rei que "se consiga siendo una de las fundadoras la Ilma. Sra. Soror Clara María Ponce de León, Virreyna que fué de este Reyno, porque el que venga esta Señora ha de ser de importancia mayor para el efecto."

Comptant amb la llicència reial per a la fundació, Sor Clara-Maria i Sor Dionísia-Bernarda Gómez partiren de Saragossa el dia 17 de juliol de 1662 vers la ciutat de Barcelona. Per a realitzar el viatge se serviren d'un carruatge del duc d'Híjar, i durant el trajecte les monges aprofitaren per visitar el monestir de Montserrat[385] el dia 26 de juliol de 1662. Durant l'itinerari les caputxines maldaren per tal de combregar cada dia[386] i d'observar la clausura papal durant el trajecte: "Caminaron sus jornadas pasando grandísimo calor, incomodidades de las malas posadas y ser el tiempo más ruidoso de calor. En llegando a los lugares buscaban un aposento el más retirado y cerraban las ventanas y puertas con llavecilla si la había, y sino echaban candados en todas partes, que para esto los traían prevenidos, y clavos en las ventanas, y solas las Madres se encerraban y en dándoles lo necesario volvían a cerrar por dentro, y los que acompañaban, dormían por afuera cerca de la puerta por si llamaban y para guardarlas. La mañana salían muy temprano y en llegando al lugar donde habían de comer iban lo primero a la Iglesia y el confesor las confesaba y comulgaba diciéndoles misa."[387]

Un cop arribades les monges del monestir de Saragossa al de Barcelona, allí foren també escollides Sor Clemència Camporells i dues religioses més de la comunitat de Barcelona –Flora Sorribas i Magdalena Guiem– per a iniciar la fundació mallorquina amb Sor Clara i Sor Dionísia, que passaren tres mesos a Barcelona. Les fundadores van arribar a Mallorca el 22 d'octubre del mateix any de 1662, no pas amb les galeres del rei –tal com inicialment s'havia previst–,[388]

385. P. T. Cifré, *Vida prodigiosa y exemplar,* Palma de Mallorca 1796, 94: "Prosiguiendo en su viage para Barcelona, de camino visitaron el célebre Santuario de nuestra Señora de Montserrate."

386. Atès el context eclesial de rigorisme jansenista, resulta sorprenent la comunió diària. En els monestirs de caputxines es donava la comunió cada dia, però no combregaven pas totes les monges; amb tot, les caputxines combregaven relativament sovint car, a més de les set solemnitats assenyalades a la Regla de Santa Clara, en els segles XVII i XVIII ja solien combregar dues vegades per setmana, i això explica que, a més de la casa dels donats, o "hermanos", i la del capellà, hi hagués també annexa al monestirs de caputxines, la casa del confessor que havia d'atendre, a diari, les religioses que havien de combregar.

387. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* ff. 3-4; vegeu, també P. T. Cifré, *Vida prodigiosa y exemplar,* Palma de Mallorca 1796, 93: "Lo primero que hacían era buscar un aposento el más retirado, y cerrando ventanas, y puertas con llave, si la había, y sino hechaban (sic) candados en todas partes, que para esto los traían prevenidos, y también clavos para fijarlos."

388. ACPalma, *Papeles de la Fundación,* doc. A.1.11, carta del rei Felip IV a Joan Doria, capità general de les galeres del Regne de Nàpols (Madrid 30 setembre 1662):

sinó amb el noliejament d'un bergantí llogat per 200 rals que anava a Mallorca.[389]

A Palma de Mallorca, les primeres caputxines establiren la clausura dins la casa cedida temporalment per Antoni Dameto, situada molt a prop de l'església de Sant Feliu.[390] Allí les fundadores començaren a elaborar el text de les constitucions, que haurien de practicar les caputxines que ingressessin en el nou monestir que, l'octubre de 1662, començava la seva singladura a la capital de les Balears. Mentrestant, en un breu de l'any 1664, es pregava al bisbe de Mallorca, Pedro Manjarrés, que tingués cura i assumís la protecció de la incipient fundació.

Com que les fundadores procedents del monestir saragossà optaren per observar les constitucions que redactà Maria-Àngela Astorch per a les caputxines de Saragossa, Sor Clemència –que havia estat elegida abadessa de la nova fundació–, i també les seves dues companyes procedents del protomonestir de Santa Margarida la Reial preferien practicar les constitucions de Barcelona, que eren una mica més flexibles pel que fa a la pràctica dels dejunis i abstinències.[391] Davant d'aquest canvi de constitucions les monges de Barcelona decidiren abandonar la fundació mallorquina i tornar al monestir de Santa Margarida la Reial,[392] però

"Clemencia Camporells y Clara María Ponce de León, me han representado que estando dispuestas en Barcelona para hacer su pasaje en las galeras [...] han suplicado mande a los generales de las de Italia que el primero que llegare a aquella ciudad las reciba en las de su cargo y las transporte a aquel Reino [de Mallorca]."

389. ACPalma, *Resumen histórico de la fundación,* f. 19: "Las Cédulas Reales que S. M. expidió a los generales Juanetín Doria [...] no tuvieron su efecto y las pobres estaban detenidas en Barcelona [...] Resolvieron juntamente con los Jurados de la Ciudad, armar un bergantín para pasar a las Madres desde Barcelona a Mallorca."

390. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 7: "Las llevaron a la casa que tenían preparada que era de Don Antonio Dameto, hijo del marqués de Dameto [...] Las encerraron en un aposento donde tenían prevenidas seis tarimillas"; Ibíd., *Resumen histórico de la fundación,* f. 23: "Las acompañaron a la casa de D. Antonio Dameto, junto al Oratorio de S. Felío mártir."

391. Vegeu P. T. Cifré, *Vida prodigiosa y exemplar,* Palma de Mallorca 1796, 102: "Tenían algunas dudas las tres [capuchinas] del convento de Barcelona, y las dos del de Zaragoza sobre qué Constituciones se habían de observar en este de Mallorca. Las de ambos Monasterios en sustancia son una misma cosa, mas en algunos punticos no concuerdan. Por exemplo, las capuchinas de Barcelona pueden comer huevos en refectorio los viernes y otros días de ayuno entre año; las de Zaragoza de ninguna manera." Sobre el contingut de les constitucions barcelonines, vegeu J. M. Segarra, «Elements de vida fraterna en les primeres constitucions de les clarisses-caputxines de Barcelona»: *EstFr* 84 (1983) 1-84.

392. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 8: "Determinó que se habían de practicar en este Convento las Constituciones e inteligencias de ellas que se

finalment, Sor Magdalena Guiem optà per continuar a la fundació de Palma.[393] Semblaria que les caputxines de Mallorca es decantaven per les constitucions de Saragossa per a obtenir, amb més facilitat, la reconeixença pontifícia.[394]

Amb data 16 de febrer de 1664, atès que Sor Clemència havia tornat a Barcelona, fou nomenada abadessa de les caputxines de Mallorca Sor Clara-Maria, un càrrec que exercí de manera ininterrompuda fins l'any 1679. Els primers anys de vida i presència de les caputxines a Ciutat de Mallorca foren força complexos, especialment degut a la forta oposició, com ja s'ha dit, dels framenors observants[395] a l'establiment a Mallorca de frares caputxins i de monges caputxines. Mentre començava d'estructurar-se la fundació, les caputxines van adquirir unes cases del carrer de Sant Miquel per tal d'edificar-hi el monestir definitiu, però hagueren de desdir-se'n[396] i establir-se, encara provisionalment, el 13 de juliol de 1664, en unes cases cedides temporalment per Mateu Deià al carrer de Monti-Sion, molt a prop dels jesuïtes, on les caputxines sojornaren quatre anys,[397] fins que Antonio Núñez de Sanjuan els llegà unes cases

---

practican en el convento de Zaragoza, así por ser más ajustadas a la Regla primera de Ntra. Madre Sta. Clara (que es la que se vota en la profesión), como por estar confirmadas por la Sede Apostólica, y no las de Barcelona. La Madre Soror Clemencia Camporells sintiendo en extremo que se hubiese tomado tal resolución."

393. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* ff. 8-9: "En esta comunidad quedó la Madre Sor Mª Magdalena Guiem, una de las que vinieron de Barcelona, queriendo ajustarse a lo que se había de observar, por conocer era mayor perfección."

394. P. T. Cifré, *Vida prodigiosa y exemplar,* Palma de Mallorca 1796, 103: "Las dos Madres de Zaragoza proponían que sus Constituciones eran más ajustadas a su Regla Seráfica que las de Barcelona; además que con sus adiciones estaban metidas en una Bula confirmatoria de las del Sumo Pontífice Urbano viii."

395. ACPalma, *Resumen histórico de la fundación,* ff. 29-31: "Los Padres Observantes ya antes de establecerse las Madres en Mallorca, acudieron al Sr. Vicario General (S. V.), a fin de que impidiera la proyectada fundación [...] El Sr. Obispo, obedeciendo el rescripto pontificio de parar la fundación, se negaba rotundamente a permitir entraran nuevas novicias [...] A pesar de esto informó a Roma a favor de las Madres, lo mismo que la Ciudad, que, noticiosa del hecho, escribió al Rey demandando su patrocinio a favor de las Madres [...] Felipe IV escribió también al Sr. Obispo de Mallorca mandándole no suspendiera la fundación de Capuchinas."

396. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 11: "Y encomendándolo al Dr. [Bartolomé de] Armella buscase otras, entregándole el dinero que se sacó de las primeras casas [de la calle de San Miguel]. Él compró, en su cabeza, unas casas del Dr. Deiá, junto a la Compañía [de Jesús], y otras inmediatas a ellas de un tal Medina, y acomodándolas de modo que se podían habitar, aunque muy mal acomodadas."

397. P. Piferrer - J. M. Quadrado, *España: sus monumentos y artes, su naturaleza e historia. Islas Baleares,* Barcelona 1888, 529: "El primer local que ocuparon [las ca-

amb més capacitat davant mateix de la capella de Sant Francesquet. En aquestes cases cedides per Núñez de Sanjuan, i després d'algunes reformes indispensables, el dia 29 de juliol de 1668 hi fou establerta la comunitat de caputxines formada ja per 14 religioses professes. A la comunitat no hi mancaren les vocacions, però eren excloses, tanmateix, les noies procedents de famílies d'antics judeo-conversos, tal com ho prova la documentació, especialment en els expedients sobre la netedat de sang que s'exigia a les candidates que volien ingressar a la vida caputxina.[398]

El conjunt de les edificacions destinades al monestir de clarisses-caputxines s'anà remodelant i ampliant amb la progressiva adquisició de les edificacions veïnes que, en l'actualitat, formen l'anomenada "illeta de les caputxines", amb l'entrada pel carrer de Jaquotot, conegut durant força temps com el carrer "de la porteria de les caputxines". L'any 1705, les monges ampliaren el recinte conventual amb unes edificacions situades al carrer de l'Oliva, i el 1706 feren construir les cases per als almoiners o donats i, també, per al sagristà. Posteriorment, foren llegades a les caputxines unes cases veïnes al monestir, les quals destinaren a les "andadores" i al confessor de la comunitat;[399] uns edificis situats també molt a prop de la capelleta de "Sant Francesquet."[400] Així, l'any 1734, fou completada l'illa sencera i tot aquest conjunt d'edificacions era considerat "part del Monestir, puig estan destinades principalment pel servei immediat de la comunitat de les monges."[401]

---

puchinas] fué una casa de Dameto inmediata a San Felío, y el segundo otra junto a las escuelas de Montesión incorporada hoy al Seminario, donde se trasladaron en 1668 a su definitiva morada que les legó Antonio de Sant-Johan a las espaldas de la parroquia de San Jaime."

398. ACPalma, en el *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 104: "Entró Sor María Josefa Morro el mismo año [1711] a cinco de octubre, con buena vocación. Se [h]iscieron las pruebas de su sangre y es ésta de Padres muy honrados."

399. AGRoma, Hispania (KCG, *Moniales Capuccinae):* "*Item*, deixa al Confessor qui és o per temps serà del monestir de las Mares Capuchinas las casas mayors y hortet [que] tinch a la part de las ditas Maras Capuchinas, si las habitara personalment, y no de altra manera [...] *Item,* deixa a la Donada, qui és, o per temps serà de las ditas Maras Capuchinas la botigueta y demés aposentos que tinch més prop de la porteria del dit Monestir de las Maras Capuchinas, si la habitarà personalment, y no de altra manera"; transcripció de Sor Maria de Lluc Jafre, tramesa a la Cúria General dels caputxins l'octubre de 1967.

400. P. Piferrer - J. M. Quadrado, *España: sus monumentos y artes, su naturaleza e historia. Islas Baleares,* Barcelona 1888, 666: "Antes que las monjas, hubo enfrente de la actual portería [de las capuchinas] un oratorio o capilla de Sant Francesquet."

401. AGRoma, Hispania (KCG, *Moniales Capuccinae*) carta de Damià d'Òdena a l'Abadessa de les caputxines de Mallorca (Roma, 1929); transcrita per Sor Maria de Lluc Jafre i tramesa a la cúria general dels caputxins.

Una mica més enllà del monestir hi havia la casa del capellà.[402] Sabem que cap al 1915, la casa del confessor estava molt deteriorada,[403] mentre que la casa dels donats presentava una millor conservació, puix que s'havia convertit en hostatgeria per a acollir els parents de les monges i, sobretot, en alberg dels ermitans de Mallorca que, "desde la fundación del convento [de capuchinas], se han hospedado en la casa de los Hermanos [Limosneros],"[404] perquer des de l'any 1665 hi havia certa germandat entre els ermitans de Mallorca i la comunitat de les caputxines.[405]

Pel que fa a la fàbrica, o edifici conventual, s'anà estructurant des de l'any 1668 fins a l'any 1734. L'església fou projectada per Martín Gil de Gaínza, enginyer militar.[406] Les obres foren iniciades l'any 1682, quan el dia 12 de gener començà l'enderrocament de les cases adquirides amb aquesta finalitat. Tanmateix, les obres foren aviat deturades per manca de recursos econòmics, i no es van poder reprendre fins a l'any 1687 quan, el 26 de maig, es procedí a col·locar la primera pedra de l'església.[407] Durant les obres, les caputxines sol·licitaren l'ajut del rei

402. AGRoma, Hispania (KCG, *Moniales Capuccinae) c*arta de Maria de Lluc Jafre a Florencio de Artabia (Palma de Mallorca, 18 octubre 1967): "Referente a la casa del Capellán es una casa distinta, está en la otra parte del convento, sabemos que era del mismo testador quien la legó."

403. AGRoma, Ibíd., "Referente a la casa del confesor, por el año 1915 estaba tan deteriorada que estaba inhabitable, debido a que como cambian los confesores cada tres años no hacen ninguna reparación."

404. AGRoma, Hispania (KCG, *Moniales Capuccinae):* carta de Maria de Lluc Jafre a Florencio de Artabia (Palma de Mallorca, 18 octubre 1967) s. f.

405. ACPalma, *Hermandades,* Sèrie R, doc. 1: "El ermitaño Juan de la Concepción de la Madre de Dios, y todos los demás Ermitaños de la Congregación de San Pablo, hacen participantes a las Capuchinas, que son y serán, participantes de todas sus obras meritorias." Sobre la vida i projecció espiritual d'aquests ermitans, vegeu A. Gili Ferrer, *Ermitaños de Mallorca. Juan Mir y su obra,* Mallorca 1988.

406. Aquest enginyer, de filiació borbònica, ajudà econòmicament a la construcció de l'església conventual de les caputxines, on féu edificar una sepultura familiar. Martín Gil de Gaínza y Etxagüe, havia nascut el 1650 a la població navarresa d'Eneriz, i s'establí a Ciutat de Mallorca al servei de les tropes reials, com a comptador de la fortificació. En morir el 1737, fou sebollit a la capella de l'altar de Sant Antoni del monestir de caputxines de Palma, en una sepultura que hi féu construir l'any 1708; vegeu a l'ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 26: "Se hizo el entierro en la capilla de San Antonio, [d]el Sr. Martín Gil de Gaínza, que quiso a sus expensas labrar el retablo".

407. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 16: "Año 1687. A 29 de junio, día de San Pedro y domingo, se bendijo y puso la primera piedra del fundamento de la iglesia en el sitio que ha de estar el altar mayor, por mano del Sr. Dr. D. Juan Martorell que hizo la bendición y ceremonias."

Carles II, que l'any 1693 els concedí la fusta de "sepí" procedent dels naufragis de les naus, que necessitaven per a l'embigat del convent.[408] L'any 1688, les caputxines obtingueren una substanciosa almoina reial de 3000 lliures procedent de les partides que destinava la Corona a la fortificació de Palma, i que les monges anaren cobrant setmanalment.[409] Pocs anys abans, l'abadessa de les caputxines de Mallorca, Sor Clara Maria Ponce, amb data 14 de maig de 1679, escriví al cardenal Pasqual d'Aragó per pregar-li que volgués intercedir davant del rei Carles II, per tal que afavorís les obres d'edificació del monestir amb un ajut procedent dels béns confiscats als jueus.[410]

La construcció d'aquesta església conventual, projectada per l'enginyer militar que més contribuí a la fortificació militar de Mallorca, el ja esmentat Martín Gil de Gaínza,[411] s'adiu amb l'esquema de l'arquitectura barroca, ja que compta amb una planta de creu llatina coberta amb volta de mig canó i cúpula.[412] En el primer tram de la nau hi ha dues

408. ACA, Consejo de Aragón, Llig. 1008: "He recibido la R[eal] Orden de S. M. [del dia 6 de maig de 1693], en que se sirve mandarme entregue a las religiosas capuchinas desta Ciudad, los 18 maderos del naufragio que se hallan en la casa de contratación [...] Las religiosas tomaron la madera para poder proseguir su obra". Les caputxines, en aquest mateix any, havien iniciat una acapta de fusta per a l'embigat de l'església conventual, i havien demanat al Rei aquestes fustes; vegeu a l'ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 19: "Capta de leña. Año 1693, se pidió y cortó madera de limosna para proseguir la obra y cubrir la Iglesia. Nos hicieron caridad algunas personas de darnos "polls" y pinos, alguna cantidad [...] Se dió en el Consejo Supremo memorial de parte de este Convento, pidiendo a Su Majestad unas maderas de "sepí" que estaban en la Lonja y habían salido de un naufragio, y nos las concedió Su Majestad."

409. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 17: "Determinaron que se aplicasen tres mil libras moneda mallorquina, para ayuda a la fábrica del Convento e Iglesia y que esto se sacase del servicio que cada año se hace a la fortificación de esta Ciudad, y habiendo procurado en varias ocasiones tuviese efecto esta limosna, no se pudo conseguir hasta el año 1688. Se empezó a cobrar cada semana 15 libras."

410. ACPalma, Sèrie R, doc. 1, carta de Pascual de Aragón a Clara M. Ponce de León (Madrid, 19 agost 1679): "Recibo la carta de V.M. de 14 de mayo, en que veo lo que me refiere tocante a la necesidad en que se [h]alla essa santa cas<s>a, assí de sitio desente en que tener el SSmo., como en que toca a lo demás de cas<s>a y Iglesia, a que yo procure que le aplique por Su Mag. alguna limosna para este efecto de los bienes confiscados a los judíos."

411. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 20: "Y habiendo empezado a pagar y administrar la Obra de la Iglesia Martín Gil de Gaínza." Martín Gil de Gaínza col·laborà en la direcció de les obres del nou emmurallament de Palma de Mallorca i d'Alcúdia i, també, en la fortificació del fortí d'Albercutx, a Pollença.

412. P. Piferrer - J. M. Quadrado, *España: sus monumentos y artes, su naturaleza e historia. Islas Baleares,* Barcelona 1888, 823: "De cuya aseada pobreza [de las capu-

capelles laterals, una per banda, amb dues tribunes amb visió a la nau de l'església per a la pregària personal de les monges. El temple fou beneït el 28 d'agost de 1695, pel bisbe de Mallorca Pedro de Alagón, mentre que el monumental sagrari, obra de Gaspar Homs, es col·locà l'any 1699. L'any 1700, els Jurats de Mallorca obsequiaren al monestir un bell calze i patena d'argent, que foren solemnement ofrenats a la comunitat de monges caputxines, tal com es recull a la *Rúbrica dels actes extraordinaris.*[413] Pel que fa als treballs d'orfebreria de la custòdia gran per a l'exposició major, començaren l'any 1713 sota el guiatge del mestre argenter Antoni Fuster.[414] Poc abans, l'any 1703, fou enrajolat el presbiteri i s'inaugurà el retaule de l'altar major el dia de la Puríssima, titular de l'església,[415] obra de Joan Muntaner. Al final de l'any 1708, s'enllestí l'enrajolat de tota l'església i es col·locà una imatge de la Puríssima, en pedra de Santanyí, sobre la llinda del portal. Entre 1755 i 1780, es bastí un nou retaule barroc, per a l'altar major, d'influència germànica, fet també en els tallers de l'artista mallorquí Joan Montaner i Cladera, i que finançà Pere Orlandis Descatllar.[416] L'any següent, en 1781, i per iniciativa del suara esmentat Pere Orlandis, foren fetes en el monestir algunes obres d'importància per tal d'erradicar les humitats de la cuina i del combregador.[417] Aquest mateix benefactor, poc temps

chinas] es espejo la reducida y blanca iglesia, con cascarón en vez de cúpula asentado sobre el crucero."

413. ARMall, *Rúbrica dels actes extraordinaris* (Palma, 13 octubre 1700) doc. C-2271: "Acte de com los Iltres. y Magnífichs Señors Jurats entregaren un calis y patena a les monges capuchinas". En el llibre-crònica de la comunitat, en bona part redactat després de la Guerra de Successió, no s'hi registra aquesta donació, feta poc després de la professió de Sor Serafina Suñer, cerimònia que tingué lloc, amb gran solemnitat, poc abans d'esclatar la Guerra de Successió; vegeu a l' ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 60: "Professó a 28 de agosto 1700 Sor Serafina M. Suñer con licencia del Sr. Obispo. Hubo música y predicó el P. Juan Antonio Ferrando, religioso de la Compañía."

414. ACPalma, Sèrie J, *Custodia* (Palma, 16 maig 1713): "[Se] Contrata en dicha fecha al Maestro Antonio Fuster, platero, la construcción de una custodia para el convento de capuchinas de esta ciudad".

415. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 25: "Día de la Concepción Purísima, año 1703, se dedicó el altar y retablo nuevo de la Iglesia, que se hizo a expensas del Sr. D. Francisco Miguel de Pueyo, Virrey de este Reino, y enlozando el Presbiterio hasta la primera grada, hizo poner vidrieras en las ventanas."

416. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 61: "El día de la Purísima del año 1780 estuvo terminado el Retablo Mayor."

417. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* ff. 61-62: "En el año 1781 hizo a sus expensas otras obras muy útiles a la Sta. Comunidad. El Comulgatorio era

abans, havia fet posar vidres a les cel·les de la infermeria, també féu posar portes al combregador i, a més, finançà encara altres millores conventuals.[418] Totes aquestes obres foren fetes durant l'abadiat de Sor Ignàsia-Xaviera Mc-Donald que havia succeït a Sor Maria-Joaquima Ferrando el desembre de 1781. A l'interior de l'església conventual hi ha algunes inscripcions lapidàries en els enterraments d'aquests benefactors[419] i, també, d'eclesiàstics vinculats a la comunitat de caputxines de Palma.[420]

Pel que fa a la descripció de l'arquitectura interna del monestir, cal posar en relleu que l'any 1701 es completà el claustre, que fou enrajolat l'any 1702. La mina del pou per a les necessitats d'aigua de la comunitat fou enllestida l'any 1719. La comunicació dels espais de la clausura es féu pel corredor de la part occidental del claustre que dona directament a l'hort conventual. A l'esquerra del claustre hi ha el refetor, construït sota dos grans arcs rebaixats que descansen sobre pilastres de pedra, mentre que els trams que hi ha entre els arcs estan coberts per unes parelles de voltes d'aresta, seguint l'estil mallorquí del segle xvii. El quadre de la Santa Cena que presideix el refetor fou pintat l'any 1742; i era una curiositat remarcable el rellotge que, l'any 1760, fou col·locat davant l'altar de Santa Clara.[421]

La visió de l'hort de les caputxines –de regust pairal i alhora conventual–, causà una gran impressió a l'arxiduc Lluís-Salvador d'Àustria,[422]

pieza muy húmeda; Su Señoría hizo cavar y sacar diez palmos de tierra, y que se substituyesen en terralla y carbón a proporción y después volviese a enlosarse, como antes [...] Lo mismo hizo en la Reja [y] pocos años después en la Cocina de la Sacristía."

418. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 61: "El M. Iltre. Sr. D. Pedro Orlandis Dezcallar, por este tiempo, puso vidrieras en el Dormitorio y Enfermería. Hizo las puertas grandes del Comulgatorio, y el Cancel de la puerta segunda de la Iglesia, el armario o puertas del aposento de las almoadas, y otras cosas muy apreciables."

419. A tall d'exemple oferim la inscripció de la làpida mortuòria de la familia Dameto: "Aquí descansan las cenizas de[l] M[uy] N[oble] S. D. Nicolás Dameto y Pueyo, Caballero cruzado de Calatrava. Murió el 30 Diciembre 1779. D. E. P".

420. Al presbiteri, hi ha una làpida amb aquesta inscripció: "M. I. S. D. Salvador Artigues, Examinador Sinodal, Can[onig]º Penitenciario, confesor y bienechor de las capuchinas. Murió [el] 30 de marzo 1772".

421. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 150: "Limosna de un relox: el día antes de Todos los Santos del año 1760 se colocó el relox en el lugar en que está, delante del altar de N. M. Sta. Clara."

422. Fill del gran duc Leopold II de Toscana, és conegut per l'arxiduc Lluís-Salvador d'Àustria-Toscana (1847-1915). Es formà acadèmicament a Viena i a Praga. L'any 1867, ran d'un primer viatge a Eivissa i Menorca, s'afeccionà a l'estudi de les Balears, on romangué llargues temporades, dedicat a la recerca històrica.

el qual el descriví amb tota la seva bellesa i esplendor, adornat amb vells magraners i amb un conjunt extraordinari de fessers –o palmeres– i regat per mitjà d'una sínia enorme,[423] que funcionà fins l'any 1923. D'aquest hort conventual, l'arxiduc en publicà un expressiu gravat que il·lustrava la seva monumental obra *Die Balearen.*[424] També causà l'admiració de l'arxiduc Lluís-Salvador el conjunt de la sagristia, annexa a l'església, formada per dues sales situades davant del refetor. La primera d'aquestes sales té uns armaris de maçoneria, és a dir, obrats amb calç i pedra picada, protegits amb portelles de fusta i amb unes enormes calaixeres per a guardar els ornaments litúrgics. En aquesta primera sagristia s'hi destaca també un armari barroc, amb pintures i daurats coronats amb un vistós emblema "seràfic", o escut franciscà. La segona sagristia, més interior, està coberta amb un enteixinat de fusta i amb una gran jàssera, o biga gruixuda, que descansa sobre un pilar central de pedra, amb un esquema arquitectònic de caràcter medieval que fa pensar en una construcció anterior reaprofitada dins del monestir.

Entre l'església i el claustre hi ha una cripta-cementiri, amb accés des d'una sala situada al pla del claustre, a través d'una escala que dona a la cripta mortuòria, on hi ha la tomba de la fundadora i de les religioses difuntes. La planta principal de l'edifici és on s'ha modificat més l'estructura arquitectònica inicial, perquè l'antic dormidor, integrat per vint-i-set cel·les, es reconvertí posteriorment en una espaiosa sala de treball i biblioteca, amb una llibreria d'estil herrerià de fusta feta l'any 1742, la qual, fins fa relativament poc, era situada a l'avantcor.[425] El cor conventual és molt senzill, com escau a la tradició franciscano-caputxina, i juntament amb el de les caputxines de Girona és un dels espais

423. Aquesta sínia es reparà l'any 1907, i el 1923 fou desmuntada i venuda amb l'autorització diocesana per 200 pessetes. En substitució de la sínia s'instal·là una bomba amb motor elèctric; vegeu a l'ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* Llib. II, f. 107: "Por este mismo tiempo [1907] se mudó la rueda de la cínia [sic] y se puso todo de hierro [...] La Muy Reverenda Madre Sor María Concepción Amer, abadesa, pide al Sr. Obispo Domènech la debida autorización para enagenar la noria para sustituirla por un motor eléctrico." Vegeu, també, l'ACPalma, *Miscelánea de Instancias oficiales*, Sèrie P, doc. 14 (Palma, 22 octubre 1923).

424. Vegeu a *Die Balearen. In Wort und Bild geschildert,* [: Les Balears descrites en paraules i imatges]. Vol. IV, Leipzig 1882, 223-224: "Das *Convento de las Capuchinas.*"

425. L'any 1742, les caputxines de Mallorca estrenaren, també, la bellíssima pintura de la Santa Cena que hi ha a la testera del refetor; vegeu a l'ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* 42: "Año 1742, Vigilia de Navidad, se concluyó la Librería y se puso en el lugar donde está, y al mismo tiempo se hizo el cuadro de la Cena que está enfrente en el refectorio."

interiors més emblemàtics de l'arquitectura conventual catalano-balear. Aquest espai de pregària, presidit per un moble-retaule amb les portes pintades, dona a la nau de l'església mitjançant tres enormes enreixats de forma rectangular. L'estança més curiosa del convent és la coneguda com la "del betlem"[426] –o "sala de labor"–. Aquesta sala, construïda l'any 1710, es troba situada en una ala de l'edifici que dona a l'horta on, de manera permanent, hi ha muntat un betlem –o pessebre– de grans dimensions[427] que ha esdevingut un bella i expressiva testimoniança de la devoció, típicament franciscana, de la comunitat de caputxines al misteri de Nadal. És una devoció molt viscuda per les religioses i reforçada amb la recitació nadalenca de poesies, cants i nadales,[428] algunes d'elles compostes expressament i estrenades al monestir la tarda del dia de Nadal.[429]

En el context de les festes nadalenques, les caputxines mallorquines, fins a les reformes produïdes ran del Concili Vaticà II, renovaven comunitàriament llur professió religiosa dins d'aquesta estança "del betlem", concretament el dia de l'Epifania, tal com ho relatà Sor Càndida Terrassa en una crònica[430] que escriví a petició del caputxí Andreu de Palma

426. Vegeu-ne la bella descripció aportada per l'especialista en folklore religiós mallorquí, G. Llompart, *Els Betlems de les Caputxines. Monestir de la Puríssima Concepció,* Palma de Mallorca 1996, 19-32: "El Betlem monumental de les caputxines". Sobre les característiques del pessebrisme dels caputxins de Catalunya i Mallorca, vegeu V. Serra de Manresa, *El nostre pessebre. Tradició, història i simbolisme,* Barcelona 2019, 23-106.

427. Sobre aquestes tradicions nadalenques a Mallorca, vegeu G. Llompart i D. G. Murray, *El Belén mallorquín,* Palma de Mallorca 1993, 92-115: "El nacimiento de las capuchinas: un caso particular."

428. ACPalma, *Goixs que se cantan en la Iglésia de las Maras y Religiosas Caputxinas los nou dias antes del Naxament de Christo Iesús.* Palma de Mallorca: En casa de Hieroni Frau, Impressor, s. d.

429. BHC, *Villancicos que se cantaron el día de Navidad por la tarde en el religiosíssimo convento de las señoras madres capuchinas de Mallorca este año 1706. Compuestos por Raphael Vellès, primer contralto de la Capilla de la Iglesia Cathredal [sic].* Mallorca: Imp. G. Frau 1706.

430. APCC, Caputxines, Llig. B-5-26, *Capuchinas de Palma. Costumbres y devociones natalicias* (25 novembre 1936) f. 5: "La renovación de los santos votos es otra de las prácticas natalicias [: navideñas] establecidas por las Fundadoras. Antes se hacía esta función el día de la Circunsición, ahora se hace el día de Reyes, como más adecuado a su significación. Para tan simpática función se toca solemnemente a obediencia y todas acuden a la sala de labor ante la Cueva del Nacimiento, que está abierta e iluminada, con su Dueño sentadito junto a la cuna. La Madre Abadesa hace tres genuflexiones dobles, besando el suelo en cada una y a la tercera, juntas las manos y tocando ya la Cueva, en alta voz renueva sus promesas solemnes en presencia de la Comunidad, que

de Mallorca, estudiós de l'art pessebrístic i de les tradicions nadalenques, al costat d'Oleguer de Barcelona[431] i Basili de Rubí.[432]

Mallorca, tot i haver estat qualificada com a "l'illa de la calma", la vida contemplativa de les caputxines de Palma es va veure interferida l'agost de 1691 davant del perill amenaçador de l'armada francesa, quan els seus vaixells volien bombardejar Mallorca: "A primero de agosto del año 1691 vino la Armada de Francia a vista de Mallorca y por tener noticias ciertas que venía a bombardearla, como había hecho en Barcelona y Alicante, nos mandó el Prelado, que lo era el Ilmo. Sr. D. Pedro de Alagón, salir de la clausura por excusar el daño que se podía temer, y lo mismo mandó a todas las otras comunidades de Religiosas [...] Nosotras salimos, cubiertos los velos grandes, llevamos un Sto. Cristo grande delante [...] Nos llevaron a una posesión del Sr. Leonardo Zaforteza, que se llama 'So'n Forteza', y allí encerradas en los cuartos altos de la casa, estuvimos diez días asistidas, sin dejarnos ver los rostros de nadie."[433]

L'any 1706, durant la Guerra de Successió hispana, les caputxines hagueren de sofrir, novament, els efectes del conflicte bèl·lic en llur vida conventual. En aquesta difícil circumstància, les monges jerònimes de Palma van cercar acolliment dins la clausura de les caputxines, on visqueren aïllades a les cel·les de la infermeria i sense participar de la vida comunitària de les caputxines.[434] La crònica conventual registra que, dos anys després, el 1708, també foren acollides les 26 religioses caputxines de la comunitat d'Alacant que havien fugit dels estralls de la guerra. Aquest sojorn de les caputxines alacantines causà algunes incomoditats a les monges mallorquines per les limitacions de l'espai i

de rodillas y con velas encendidas las escucha silenciosa, respondiendo con fervoroso *Amén* al terminar aquella. La Madre toma al Niño en sus brazos y sentada en un ángulo de la Cueva recibe los votos de las Religiosas que cada una renueva fervorosa con las manos juntas y puestas sobre los pies del Divino Infante."

431. Cf. Oleguer de Barcelona, *Jesuset en el "Pessebre"* , Manresa 1914.

432. Sobre els caputxins i la tradició pessebrística, vegeu Andreu de Palma de Mallorca, *Manual del Pessebrista,* Barcelona 1927; Basili de Rubí, *Art pessebrístic. Paisatge-estil-símbol,* Barcelona 1947; V. Serra de Manresa, *Els caputxins i el Pessebre*, Barcelona 2009, 3-27.

433. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 18.

434. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 27: "Continuando el año de 1706 [...] La formidable Escuadra Inglesa, apareció en esta bahía [...] Tres [monjas] de San Jerónimo, púsolas la Madre Abadesa en el cuarto de la enfermería a donde comían, dormían y estaban, sin mezclarse con la comunidad."

per l'escassetat d'aliments:[435] "A 14 del mes de Diciembre del mismo año 1708, llegaron a este puerto de Mallorca, toda la Sta. Comunidad de Religiosas Capuchinas de Alicante, que se componía de 26 Religiosas, que peligrando su convento por estar próximo a los baluartes y castillo de la dicha ciudad, huyendo de las invasiones y tumultos de la guerra, por unos y otros soldados [austriacistes i filipistes], se vinieron a refugiar a Mallorca."[436]

Durant els anys 1711 i 1712, les caputxines d'Alacant encara sojornaven a Mallorca, quan els queviures eren molt escassos. A més, les tensions de convivència entre les dues comunitats agreujaven la situació: "Llegamos al mes de mayo del año 1711 con un sinúmero de contratiempos, ya por lo que ocasionaban la continuación de las guerras –que ocasionaron la multitud de fugitivos que se refugiaron en Mallorca–, ya por la cortedad de las cosechas, que fué notable la falta de víveres y mantenimiento para tanta multitud [...] se halla con toda la comunidad de Alicante (capuchinas), que siendo pequeño [el espacio] para una comunidad lo ocupan dos [...] de que estamos con alguna inquietud y discordia."[437]

Les caputxines d'Alacant romangueren amb les de Mallorca fins el juliol de 1714, quan l'illa passà al domini de les tropes de Felip V: "Llegó el dichosísimo día de la Visitación de Nuestra Señora, a dos de julio –que en tal día había de ser nuestro deseado rescate–, en él se hicieron las capitulaciones y entraron las armas de Nuestro Rey y Sr. Felipe V, que Dios guarde, cumplimentaron al Sr. General de parte de este Convento, y con benignidad piadosa recibió el recado [...] Llegamos a 24 de julio de este mismo año, y se avisó al 'bagel' que estuviera a punto a Su Ilma. para que a su presencia se salieran estas Señoras [les caputxines d'Alacant]. Para el viaje se les asistió, cuanto se pudo de aves, bizcocho, pan y todo lo que de presente ocurrió y mi pobreza me dió disponibilidad."[438]

El llarg sojorn de les religioses alacantines causà alguns desperfectes en el monestir mallorquí ja que, un cop acabada la guerra, van ha-

435. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 31: "Prosiguiendo el año 1709 y continuando el hospedaje de Religiosas de Alicante en ésta de Mallorca, con las incomodidades grandes que ocurrieron por entonces, ya por la cortedad de la casa."

436. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 29.

437. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* ff. 33-34.

438. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* ff. 39-40.

ver de reparar-lo, principalment els espais de la infermeria que havien ocupat les monges refugiades.[439] Un segle després, en ocasió de la invasió napoleònica, el 1810, les caputxines de Mallorca acolliren Sor Clara Pascual, de la comunitat de Mataró i, l'any 1812, Sor Gabriela Arviñà, de la comunitat d'Alacant.[440] Durant la Guerra del Francès reberen religioses caputxines de la comunitat de Saragossa, ja que havien perdut el convent durant el setge de Saragossa: "Por el año del Señor de 1809 en que toda España se hallaba afligida por la tiranía del Francés, entre otras fué una de las más perseguidas la Ciudad de Zaragoza, aquí hicieron muchos estragos e insolencias. Las pobres capuchinas [...] considerando nuestra pobreza hallaron ser mejor repartirse por algunos conventos, como lo hicieron, y sólo vinieron cuatro, llamadas Madre Sor Mª Joaquina Quintana, la M. Sor Mª Luisa Almansa, Abadesa, la Madre Sor Mª Engracia Ruiz y Sor María-Ignacia LaTorre. Llegaron a este puerto de Mallorca, día de Viernes Santo [de 1809] por la mañana, nosotras enviamos a nuestro capellán para que cuidase de sus Reverencias [...] Entradas que fueron sus Reverencias, nuestra Madre Abadesa y otras Religiosas las llevaron a la Sala del Capítulo y les lavaron los pies, mudáronse los hábitos y demás ropas y no dejaron de llorar unas y otras, de compasión y de alegría. Habiendo acabado los Maitines y Disciplina, fué la Sta. Comunidad a dar un estrecho abrazo a sus queridas hermanas y tuvieron un rato de conversación, unas con otras; después les hicieron tomar chocolate."[441] L'estiu de 1821, un cop acabada l'ocupació napoleònica, ja durant el regnat de Ferran VII, les caputxines de Mallorca es van veure afectades pels estralls de la pesta que afectà tota l'illa. En aquesta dolorosa circumstància moriren dues religioses contagiades per l'epidèmia i no van poder ser sebollides en la cripta del cementiri conventual, sinó amb la resta dels contagiats. Aquesta pesta afectà la vida quotidiana de les caputxines, car les religioses es van veure impedides de poder as-

439. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* ff. 39-40: "Habiéndose marchado estas Señoras, quedó su cuarto tan mal parado, por haber asistido, siete años en él, y era la enfermería, con muertas y otros incidentes, que fué forzoso que antes que le habitásemos nosotras, se limpiase y acomodase, picasen los suelos y las paredes, y mudasen los *mitjans*, que costó harto, así de oficiales, que duraría dos meses de hacer, como de cal y demás materiales, y todo el gasto de limosnas del Convento; y se hicieron nuevas tarimas y camas de enfermería que no costó poco."

440. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 70.

441. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* ff. 69-70. Sobre la presència de la xocolata en la vida quotidiana dels caputxins i caputxines, vegeu V. Serra de Manresa, *Cuina pairal i conventual*, Sant Vicenç de Castellet 2019, 99-108.

sistir al cor per a la pregària litúrgica i restaren un temps sense missa;[442] àdhuc una religiosa fou ingressada a l'hospital per ordre de la Junta de Sanitat; i, a més, les caputxines estigueren a punt de ser enviades a una casa de camp per tal de ventilar i fumigar el convent.[443]

L'any 1802, poc abans de les guerres napoleòniques, s'havien celebrat a l'església de les caputxines de Palma les festes d'acció de gràcies per la beatificació de la caputxina Sor Verònica Giuliani,[444] amb un solemne pontifical presidit pel cardenal mallorquí Antoni Despuig Dameto, que fou anunciat amb un repic de campanes durant una hora sencera.[445] S'ha de fer esment de la celebració anyal de la solemnitat de la Puríssima Concepció, titular del monestir, junt amb altres commemoracions immaculistes[446] solemnitzades, àdhuc, amb música ins-

442. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 73: "Se cerró también la Iglesia, no decían ninguna Misa. Nos quedamos privadas por algunos días de los Santos Sacramentos, menos algunos días de fiesta que, muy secretamente, nos decían sólo Misa."

443. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* ff. 72-74: "Este año de 1821 fué de muchísima tribulación para toda Mallorca. A principios de Agosto empezó una enfermedad contagiosa con un vómito negro con calentura, de que no se hizo caso al principio, y de este modo se fué pegando de unos a otros [...] A principios de Noviembre la Junta de Sanidad determinó enviar un hombre para que guardase la portería, y mirara cuanto entraba y salía del Convento, mas ni esa ni otras precauciones fueron bastantes para no quedar contagiadas. Día 18 de este mismo mes fué acometida de la epidemia Sor Mª Rita Ignacia Ripoll [...] Cerrada la enfermería, entraron por la escalera que decimos *del médico*. Hicieron unos perfumes terribles y se llevaron el cadáver en el carro en el que llevaban los demás difuntos [...] Aún no pararon nuestros trabajos, Sor Mª Margarita Manuela Tous, que hacía días estaba acometida, se fué agravando por una manera que fué preciso separarla de la Comunidad, la llevaron a un aposentito de la huerta, como lo tenía ordenado el médico [...] fué de mucho dolor para nosotras la determinación que dió la Junta [de Sanidad], de que saliese del Convento y la llevasen al Hospital [...] Día 21 de Diciembre, entraron los Sres. de la Junta, con un médico, los recibimos en comunidad, y puestas en orden delante del Refectorio, nos mandaron levantar los velos para que el médico hiciese las observaciones y no encontró ninguna acometida, en seguida nos dieron licencia para proseguir los actos de comunidad, menos maitines [...] Hallaron no ser necesario el que saliesemos de la clausura, como antes pretendían, cuando nos querían llevar a una casa de campo."

444. ACPalma, *Novena a la extática capuchina, la beata Verónica Juliani, abadesa que fué del convento de Santa Clara en la Ciudad de Castelo*. Mallorca: Imp. de Tomàs Amorós 1805.

445. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 69: "Las fiestas de la Beatificación de nuestra hermana la Beata Verónica Juliani<s> [...] hizo función del *Te Deum* el Emmo. Sr. Cardenal D. Antonio Despuig [...] La música estrenó su primor, nuestra campana acompañó con sus repiques, cosa de una hora."

446. ACPalma, *La coluna [sic] de fuego. Oratorio sacro-alegórico a la Concepción Purísima de María, que cantó el día [15?] de agosto de 1759, a las cinco de la tarde, en el Religiosíssimo Convento de Madres Capuchinas,* Palma de Mallorca 1759;

trumental.[447] A l'església de les caputxines de Palma se solia donar un gran relleu a la professió de les novícies caputxines, amb la recitació de romanços escrits a propòsit per al dia de la festa, alguns dels quals han romàs inèdits com, per exemple, els que foren escrits per al dia de la professió religiosa de Sor Rosa Martí.[448]

Pel que fa a la irradiació espiritual de les religioses de la comunitat, cal fer esment de la gran qualitat espiritual de la cofundadora del monestir, Sor Dionísia-Bernarda Gómez,[449] nascuda l'any 1639 i traspassada el 1719; fou una religiosa amb notable fama de santedat que havia estat dirigida espiritualment durant vint-i-sis anys pel reverend Gaspar Albà.[450] L'exemplaritat de Sor Dionísia-Bernarda fou posada en relleu en el sermó que predicà el caputxí Francesc de Mallorca durant la la celebració de les exèquies de Sor Dionísia.[451] Posteriorment, el 1795, s'escriví una semblança espiritual de tan destacada religiosa,[452] abadessa de la comunitat entre 1679 i 1719, en què alternà el càrrec abacial amb Sor Clara Maria Ponce de León.

Ibíd., *Sacro Oratorio [...] reducido a concento [sic] músico para cantarse el día 2 de julio en la Iglesia del Religiosíssimo Convento de las Madres Capuchinas de esta Ciudad,* Palma de Malorca, s. d.

447. ACPalma, *Música y forners* (Palma, 13 desembre 1828): "He rebut de Sor Juana M. Olivé, Abadessa de les caputxinas, trenta lliuras. Y ditas són per la música de las dos festas de la Puríssima."

448. BHC, Ms 7-6-9, *Papeles Varios*, "Romance con su estribillo en la Profesión de Sor Rosa Martí, religiosa capuchina."

449. ACPalma, *Resumen histórico de la Fundación,* f. 11: "Nació en Ambel (Zaragoza) el 22 de febrero de 1639, siendo su padre boticario del lugar."

450. ACPalma, Sèrie B, *Escritos sobre la Madre Dionisia,* s. f. Cal indicar que, el reverend Gaspar Albà escriví uns quaderns sobre la vida i espiritualitat de Sor Dionísia conservats a l'arxiu conventual de les caputxines de Ciutat de Mallorca.

451. BHC, *El Sol Portentoso en el sufrir, universal en el socorrer [...] Oración fúnebre en las honras que mandó celebrar la M. I. Ciudad de Mallorca, en la muerte de la V. M. Sor María Dionisia Gómez [...] Díxola el Padre Fr. Francisco de Mallorca, el día 11 del mes de março del año 1719,* Palma de Mallorca 1719.

452. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 67: "La obra de la Vida de la Vble. Madre Sor Dionisia Gómez se imprimió en el año 1795. El P. Fr. Pedro Tomás [Cifré], su autor, la escribió con los instrumentos necesarios de escritos, y noticias auténticas y fidedignas. El Convento no lo costeó de sus limosnas, sí solamente de las que se recogieron para este fin. Costó la impresión 378 L. [...] y el M. Iltre. Marqués de Bellpuig dió 50 L. para la encuadernación. Dijeron muchos inteligentes se puede pedir a Roma se introduzca la causa de Beatificación". L'any 1931, Sor Càndida Terrassa, a les envistes d'aquesta possible beatificació, escriví aquesta semblança, conservada tambá a l'ACPalma, Sèrie B, doc. 25, *Perfumes de una flor, o sea, vida de la M. Rda. M. Sor María Dionisia Bernarda Gómez, capuchina, cofundadora que fué del Convento de Capuchinas de Palma de Mallorca,* s. f.

El dia 9 de març de 1719, ran de la mort de Sor Dionísia-Bernarda, fou elegida abadessa de la comunitat mallorquina Sor Isabel Ferrando,[453] escollida, novament, els anys 1725, 1728 i 1731. L'any 1734, la succeí Sor Caterina Andreu i Orlandis, que fou abadessa fins l'any 1746, quan, tot i ser elegida unànimement per a un cinquè trienni, el bisbe de Mallorca no la volgué confirmar i nomenà presidenta Sor Maria Josepa Morro.[454] Davant les protestes de la comunitat presentades a la Congregació de Bisbes i Regulars, amb data 16 d'abril de 1746 fou confirmada l'elecció de Sor Caterina Andreu per a un nou trienni, essent elegida posteriorment abadessa. Continuà encara vuit triennis seguits, fins l'any 1759, en què fou escollida Sor Maria Garau.[455]

Sor Maria-Caterina Andreu gaudí, també, d'una gran opinió de santedat, car fou una caputxina de gran finor d'esperit que a partir de l'any 1738 s'esmerçà a promoure la devoció a Palma del Sagrat Cor de Jesús.[456] Compta amb un altar propi a l'església de les caputxines de Palma[457] des de l'any 1779.

453. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 40: "A 9 del mes de marzo [de 1719], el día antes de la funeraria, se hizo la elección con asistencia del Sr. Obispo, por haber quedado el convento sin Abadesa con la muerte de nuestra Venerable Madre Soror Mª Dionisia Bernarda Gómez. Salió electa la Madre Sor Mª Ysabel Ferrando, que fué la primera que después de las Fundadoras ha sido Abadesa."

454. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* ff. 42-43: "El año de 1746 a 16 de Marzo, vino Su Ilma., el Ilmo y Rmo. Sr. D. Antonio de Zepeda, Obispo de Mallorca, para hacer la elección de Abadesa; y habiendo votado la comunidad, salió electa en Abadesa la Madre Sor Mª Catalina Andreu; pero Su Ilma. no la quiso confirmar en ninguna manera y mostró grande enfado [...] Su Ilma. se fué sin confirmar, dejando por Presidenta a la Madre Sor Mª Josefa Morro, Vicaria que había sido el trienio pasado."

455. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* ff. 48-49: "Sor Mª Catalina Andreu, instó con mayores veras y suplicó con muchas e incesantes instancias a nuestro Prelado D. Lorenzo Despuig, Obispo de Mallorca, que inclinase piadoso sus oídos a sus ruegos y la consolase con exhonerarla del oficio de Abadesa que 25 años había exercía [...] Aceptó la renuncia de Su Reverencia, pero la mandó prosiguiese en el oficio con nombre de Presidenta hasta que él quisiese procediese la Comunidad a nueva elección [...] El día 25 de abril de 1759 vino a hacer la elección de Abadesa [...] Salió canónicamente electa la Madre Sor Maria Garau, y su Ilma. la confirmó". L'any 1767 Sor Maria Garau fou succeïda per Sor Maria-Joaquima Ferrando.

456. Sobre aquesta devoció cristològica, fomentada i practicada per les caputxines mallorquines, vegeu a l'ACPalma, *Fiestas anuales de la comunidad,* f. 30: "Sagrado Corazón. Hoy Misa a las diez y media, para la cual se toca de primera [clase]"; Ibíd., *Notas sobre la devoción al Corazón de Jesús, tomadas del Archivo de la comunidad,* s. f.

457. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 240: "Antes del Corpus de este año 1779 se concluyó la Capilla del Sagrado Corazón de Jesús, que labró la piedad de D. Gerónimo Ribera, con el diseño de la Compañía de Jesús perseguida."

Pel que fa a les visites pastorals dels bisbes, l'any 1751 les caputxines de Palma van rebre la visita canònica del nou bisbe de Mallorca, Llorenç Despuig i Cotoner –fill dels comtes de Montenegro–, que prohibí l'accés dels nens i nenes dins la clausura,[458] malgrat que a l'interior hi hagués algunes noies "educandes."[459] El bisbe Despuig ordenà, també, que les monges eliminessin els pedaços blancs cosits, expressament, al seu hàbit per tal de donar una nota externa d'austeritat i de pobresa radical.[460] De guisa semblant, un parell de segles després, l'any 1913 es pregà a les caputxines de Mallorca que només portessin un rosari penjat al cordó seràfic, en comptes dels dos que hi duien.[461]

L'any 1773, les caputxines de Palma reberen la visita canònica del bisbe Juan Díaz de la Guerra, que no féu ordinacions: "Le dimos la obediencia de dos en dos, como se estila, y Su Ilma. después hizo una plática, muy doctrinal, y concluida, pasó a visitar el Convento y no halló cosa que reformar."[462] En 1778, el bisbe Pedro de Alagón, en la seva visita pastoral, autoritzà a les caputxines a no tancar el torn durant la pregària coral, ja que, fonamentalment, les monges vivien de l'almoina aportada pels benefactors en el torn.[463] L'any 1779, el nou bisbe de Mallorca, Pedro Rubio Benedicto y Herrero, tornà a visitar el monestir canònicament i parlà, privadament, amb cada una de les monges, però no donà ordinacions de visita: "Pasó a oirnos secretamente, y a Dios

458. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 49: "Atendiendo el gran estorbo y muchos inconvenientes que en un Convento Recoleto se siguen de la familiaridad y entretenimiento con seglares, aunque sean niños [...] Por evitar estos inconvenientes no permitiesen la entrada de niños ni niñas en la clausura."

459. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 132: "En este convento se crían dos niñas hijas del Muy Iltre. Sr. D. Antonio Dameto, marqués de Bellpuig, y de su consorte, la Sra. Dª María Despuig."

460. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 50: "Que nos quitásemos los remiendos blancos del hábito, pues no lo traían los PP. Capuchinos, fué con mucho sentimiento de la comunidad, pero obedecimos con el mayor respeto y silencio."

461. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 134: "Año 1913. Llevábamos un rosario colgado de la cuerda en el lado derecho, y en el izquierdo otro que nos servía para rezar, y la cuerda la traíamos caída delante en medio. Esto nos dijeron los PP. Capuchinos que nadie lo llevaba de esta manera. Lo consultamos con las MM. Capuchinas de Zaragoza [...] resolvieron que quitáramos estos rosarios".

462. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 55.

463. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 239: "Don Pedro de Alagón, obispo de Mallorca, determinó y ordenó [en 1778] que las torneras de este convento no cierren el torno a las horas de coro como los demás conventos [...] porque viviendo de limosna, y no sabiendo ésta a qué hora vendrá, no es razón ser gravosas a los bienhechores haciéndolos esperar."

gracias, nada tuvo que reformar, dejándonos muy consoladas."[464] Fins l'any 1826, les caputxines de Mallorca no reberen cap altra visita pastoral i, encara, la de 1826, fou feta per formalitat i sense escoltar privadament les religioses de la comunitat.[465]

L'any 1852, la documentació registra la visita pastoral que féu el bisbe Miquel Salvà i Munar, qui regalà estores noves per al cor, tribunes i refetor. El dia 12 de maig de l'any 1860, les caputxines acolliren la visita de la reina Isabel II, acompanyada del seu confessor, el bisbe Antoni M. Claret, el qual gestionà la tramesa d' una almoina de mil pessetes.[466] Amb el destronament i exili d'Isabel II, ran de la revolució del setembre de 1868, les caputxines de Mallorca es van veure impedides de rebre novícies durant set anys.[467] Posteriorment, i en unes circumstàncies més favorables, l'any 1880 reberen la visita pastoral del bisbe Mateu Jaume Garau, que fou feta força superficialment, purament de tràmit, tal com ho registra la crònica conventual: "no la hizo con solemnidad, sino privadamente."[468] Una mica més profunda fou la visita pastoral de l'any 1887, feta pel bisbe Jacint M. Cervera, que coincidí amb les obres de renovació de l'altar major i la restauració del quadre de la Puríssima. L'any 1892, les caputxines reberen una nova visita pastoral del bisbe Cervera, qui els recordà que les abadesses havien de variar cada trienni i que ell no confirmaria les reeleccions perquè que eren massa sovintejades entre les caputxines de Palma.[469] Jacint M. Cervera, des d'aquesta

464. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 60.

465. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 75: "El M. Ilmo. Sr. D. Antonio Trías, obispo de Mallorca, hizo su Visita con la formalidad que se acostumbra, pero muy de paso, y sin oir la Comunidad en secreto como solían los demás Prelados."

466. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 77: "Entró acompañada de su Augusto esposo D. Francisco de Asís y toda la Real Comitiva. Todas las Religiosas tuvimos el gusto de besarle la Real Mano. Nos habló con mucha afabilidad, mostrando grande aprecio de las Religiosas, pero como era ya muy tarde cuando entró, estuvo muy poco tiempo dentro de la clausura. Pocos días después de su entrada nos mandó una limosna de 200 duros."

467. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* ff. 77-78: "El día 1 de octubre del año 1868, empezó la Revolución en Palma, pocos días antes empezó en Madrid por haber destronado a la Reina S. M. Isabel II. Sucedieron muchos desastres en toda España. Echaron por tierra muchas Iglesias [...] Pero en Palma no tocaron nada absolutamente [...] pero privaron entrar novicias, y estuvo prohibido 7 años enteros."

468. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 79.

469. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 81: "En mayo de este año [1892] hizo la Visita Pastoral el Sr. Obispo, y dijo que el Concilio ordena que las Preladas hayan de mudarse cada trienio, él quería fuese así; y se mudasen en todos los conventos. Como nosotras éramos las que casi siempre volvíamos a reelegir, dijo que no la confirmaría como había hecho en otros conventos."

visita de 1892, quasi bé cada any, féu una acurada visita pastoral a les caputxines, i determinà de llevar-los els confessors extraordinaris i nomenar-ne tal sols un d'ordinari per a tota la comunitat.[470]

En la visita pastoral de l'any 1899, feta pel bisbe Campins, manà a les caputxines que instal·lessin en els espais del monestir l'enllumenat de gas, a desgrat de la resistència de les monges, que no el veien pas necessari i, a més, el trobaven massa ostentós.[471] Aquesta petició episcopal coincidia amb un moment de forta crisi econòmica que afectava la vida de la comunitat[472] i que, encara, s'hauria de perllongar fins poc després de la guerra civil de 1936-1939.

El novembre de 2011, l'edifici de les caputxines, junt amb les darreres religioses de la comunitat –cinc, ja ancianes– que hi restaven, i seguint unes indicacions del bisbe diocesà Jesús Murgui, fou confiat a la cura d'una comunitat de terciàries regulars procedents del monestir de Sant Pere de Calvià que, actualment, mantenen la vida contemplativa franciscana a redós d'aquest antic cenobi de les clarisses-caputxines de Palma de Mallorca.

5. La fundació d'un monestir a Mataró

El dia 17 de desembre de 1730, tercer diumenge d'Advent, i comptant amb l'autorització del bisbe de Barcelona, Bernardo Jiménez de

470. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 83: "Nos quería mucho y entraba anualmente de Visita en la clausura, y quería le tuviésemos confianza filial, hablándole todas particularmente [...] Quitó todos los confesores extraordinarios y puso sólo confesor ordinario."

471. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 85: "El día 12 de noviembre [de 1899] hizo su primera Visita Pastoral el Excmo. e Ilmo. Sr. Obispo D. Pedro Campins [...] Este mismo año, por el mes de Diciembre se puso el alumbrado de Gas, por orden de S. E. I., que así lo dispuso en su Visita Pastoral, por ser un bien, sobre todo para el Coro, y más económico. Rehusábamos ponerlo por parecernos demasiado ostensible dada nuestra pobreza, pero obedecimos con rendimiento. S.E.I. nos ayudó con 50 pesetas, y costó todo, cosa de 250 pts."

472. Per exemple, a darrers de l'any 1919, amb permís del bisbe, les caputxines van taxar i vendre algunes peces de plata; vegeu a l' ACPalma, *Miscelánea de instancias oficiales,* Sèrie P, doc. 7 (Palma, 13 octubre 1919): "La Madre Abadesa, Sor María Concepción Amer, pide la debida autorización para enagenar una pila de plata y cobre dorados para subvenir los gastos de la comunidad que se halla sin recursos. Con fecha 22 de noviembre del mismo año lo concede el Sr. Obispo Don Rigoberto Doménech a la nueva Abadesa, Sor María Pascuala Bernat, a condición que no se dé por menos de lo tasado en el justiprecio."

Cascante, es col·locava la primera pedra del monestir de clarisses-caputxines a Mataró[473] La cerimònia fou presidida per Francesc Llauder, rector de la parròquia de Santa Maria, i el nou monestir s'edificà a l'indret anomenat L'Esplanada –o Pla Cervera– en el camí "que va al convent de PP. Caputxins", en uns terrenys adquirits als esposos Miquel Torner i Maria Matas.[474] El traçat del monestir, molt possiblement, anà a càrrec del caputxí fra Fabià de Vic, fabriquer i tracista, és a dir, expert en l'art de construir edificis, que treballà en les obres d'ampliació del convent de frares caputxins de Mataró[475] i que, posteriorment, morí l'any 1754 en el veí convent d'Arenys de Mar. S'ha conservat la crònica de la cerimònia de la col·locació d'aquesta primera pedra: "Procedió dicho Sr. Rector [Francesc Llauder] a bendecir y colocar la primera piedra, que era cuadrada, con cinco cruces en la faz de la misma hechas, y ayudándole el arquitecto, la colocó en el hondo del portal mayor en donde debía construir la Iglesia, y en un agujero de la misma piedra, hecho a propósito, se colocó un vaso de vidrio cristalino, dentro del cual se puso un pergamino con unas inscripciones, y otro pergamino con las armas del Rey, de la Ciudad, de la Religión de Capuchinas y las del devoto fundador [Pau Martí], un escudo de oro con la efigie de S. M., otras monedas de plata y cobre, y el agujero se cubrió con cal y canto. Luego se entonó el *Te Deum*."[476]

En la commemoració del bicentenari d'aquesta efemèride fundacional, el capellà d'aquest monestir mataroní, Josep Pou i Parera, encetà la publicació, amb documentació inèdita de l'arxiu conventual, d'una aproximació històrica sobre el monestir de clarisses-caputxines. Aques-

473. ACMat, *Noticias sobre la fundación de las Monjas Capuchinas de la Ciudad de Mataró,* f. 2: "El obispo de Barcelona, D. Bernardo Ximénez de Cascante, dice al muy Ilustre Baile y Regidores de la Ciudad de Mataró, que para la ejecución del decreto de S. M. Felipe V acerca la fundación de un Convento de Capuchinas bajo el instituto de la Venerable Margarita Serafina [...] Dado en Barcelona a 4 de Noviembre de 1730."

474. ACMat, *Noticias sobre la fundación,* ff. 2-3: "La venda del terreno per a fabricar el Convent de las Monjas Capuchinas fou en poder del Dr. Salvador Mataró, not. pub. de la ciutat de Mataró, a los 15 de juny de 1730 feta y firmada per Miquel Torner y Vila, negociant, ciutadà de Mataró, y Maria Torner y Matas conjuges, y Josep Torner y Matas de dits fill, a favor de D. Pau Martí en la ciutat de Lisboa, regne de Portugal domiciliat, comprant."

475. BUB, Ms. 1502, *Repertorio de los libros*, f. 27: "Declaración jurada de Fr. Fabián de Vich, Religioso lego capuchino, sobre la fábrica del convento de capuchinos de Matarón".

476. ACMat., *Noticias sobre la fundación,* f. 3.

tes notes històriques, inicialment, les havia començat a publicar, en llengua catalana,[477] dins del setmanari mataroní titulat *Lo Pensament Marià*[478] i, posteriorment, el 1931, les reescriví i amplià en una monografia publicada en llengua castellana.[479]

L'edifici que acull el monestir de les caputxines de Mataró és una construcció de grans proporcions,[480] molt ben estructurada, que s'edificà al final de l'actual carrer de les Caputxines, en un espaiós indret conegut com L'Esplanada. Per a la construcció del monestir se seguí, escrupulosament, el disseny marcat per la tradició arquitectònica de les caputxines italianes, descrita en els textos legislatius i en els costumaris de l'Orde i que, com s'ha dit suara, segurament devia ser obra del tracista fra Fabià de Vic. La capacitat del monestir es calculà per a 31 religioses, 2 capellans i 4 donats, aquests darrers destinats al conreu de l'hort i, sobretot, a acaptar almoines per ajudar al sosteniment de la comunitat.

El monestir de caputxines de Mataró fou, doncs, aixecat de nova planta, sense haver d'adequar estructures arquitectòniques prèvies com s'havia fet a Girona, Manresa i Palma de Mallorca, bo i seguint l'estil de les construccions conventuals italianes[481] i donant a tot l'edifici un aire unitari, construït amb una "muy sencilla [estructura], liberada de toda clase de ornamentos arquitectónicos innecesarios. Todo abovedado sin vigas, cosa que le da un tono severo y austero."[482] Tanmateix, el que no fou tan conforme amb l'austera tradició caputxina fou l'acte de la solemne benedicció de la campana,[483] que tingué lloc el dia 28 de novembre de 1778.

477. Vegeu J. Pou i Parera, *El convent i comunitat de monges caputxines de Mataró en el transcurs de dos-cents anys*, Barcelona, 1922.

478. Revista religiosa publicada entre 1907 i 1936 a la població de Mataró, essencialment de continguts marians i, també, amb aportacions d'història local.

479. Aquesta obra del reverend Josep Pou i Parera és imprescindible per a la reconstrucció de la història del monestir, car l'arxiu conventual, en la seva major part, fou malmès durant la revolució del juliol de 1936; vegeu J. Pou i Parera, *El convento y comunidad de monjas capuchinas de Mataró en el transcurso de dos siglos,* Mataró 1931.

480. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 18: "La superficie que ocupa el convento con su iglesia, es de 8.162 metros cuadrados, y la extensión de la huerta, es de 3.639,50 metros cuadrados; el total, pues, de su superficie, es de 11.821,50 metros cuadrados."

481. Sobre aquestes edificacions construïdes "a la caputxina", vegeu Stanislao da Campganola, *Le Pinte e Prospetti dei Conventi Cappuccini Emiliani di Pietro Maria Massari*, Ferrara 1990, 13-71.

482. ACMat, *Historial del Monasterio,* f. 19.

483. El 15 de juny de l'any 1920 s'estrenà una nova campana, pagada per Santiago López, marquès de Comillas, perquè la vella campana setcentista es malmeté el

S'accedeix a les dependències del monestir i a les cases del capellà i dels almoiners a través d'un atri espaiós que configura un peculiar ambient de recolliment. En aquest atri, l'any 1907 s'hi van començar a fer cada dijous sessions de catequesi per a la gent més gran de l'associació mataronina Catecisme de la Sagrada Família[484] fins que, a partir del 1927, aquesta associació catequètica comptà amb locals propis. A l'atri, a la banda dreta, hi ha la casa del capellà i la dels almoiners o donats;[485] l'entrada de l'església és al fons i, al cantó esquerre, hi ha els parladors, torn, porta reglar i dependències internes del monestir.

L'església conventual, de dins i de fora, és d'una austeritat molt severa que inspira recolliment i devoció. Les dimensions són força ben proporcionades: 26 metres de llarg per 10 d'ample i uns 12 d'alçada. A més de l'altar major hi ha quatre altars laterals; l'altar major, que era d'estil barroc, fou destruït el juliol de 1936 durant la revolta i persecució religiosa i, no feia massa temps, el 1902, que s'havia restaurat i daurat de bell nou. L'any 1914, s'havia avançat una mica la disposició de l'altar major i s'amplià el combregador per tal que les religioses no haguessin d'assistir a la celebració de la missa des del cor alt.

L'ànima de la fundació d'aquest monestir mataroní fou Pau Martí. Ho recorda, encara, la imatge de Sant Pau, de terra cuita, que hi ha damunt la llinda del portal de l'atri. Pau Martí era un ciutadà barceloní, que havia residit una llarga temporada a Lisboa[486] i que, anteriorment, de jove, s'havia format espiritualment a redós de l'Oratori de Sant Felip Neri de la Ciutat Comtal, on fou enterrat l'any 1749. En el text de la Real Licencia que Felip V concedí per a la fundació del monestir de caputxines a Mataró, s'assenyala que les religioses han de practicar les

---

19 d'octubre de 1919. La benedicció fou molt solemne i comptà amb la presència del P. Tomàs Vinyas, mataroní i superior general dels escolapis; vegeu J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 42.

484. Vegeu J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 30.

485. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 32: "Individuos, por regla general, sencillos y piadosos y de buenas costumbres, que se ofrecen generosa y gratuitamente para servir a la comunidad durante toda su vida, de donde les viene el sobrenombre de *Hermanos donados*. En atención a sus servicios, el convento debe proveer a su alimentación, vestidos, asistencia médica, medicinas y otras necesidades de la vida. En otros tiempos eran objeto de gran consideración y respeto, vestían hábito como las religiosas, costumbre que continuó hasta el tiempo de la quema de los conventos en 1835."

486. ACMat, *Noticias sobre la fundación,* f. 3: "D. Pablo Martí, natural de Barcelona, domiciliado después en Lisboa, poco ha en Barcelona."

mateixes observances dels monestirs de caputxines de Barcelona, Manresa i Girona.[487] Semblantment, en el decret episcopal del nomenament de l'abadessa i dels oficis conventuals, el bisbe Francisco del Castillo disposà que les caputxines de Mataró seguissin les mateixes observances donades per a la fundació de Barcelona,[488] especialment la clausura perpètua.

Les obres del monestir de caputxines de Mataró es feren amb la llicència del rei Felip V, concedida el 9 de juliol de 1729, i amb la del bisbe de Barcelona, atorgada el 4 de novembre de 1730. L'adquisició del terreny i la construcció del monestir anà a càrrec dels mestres de cases Francesc Suriano i Tomàs Boldós i ascendí a 38.733 lliures, 13 sous, 10 diners, moneda catalana.[489] Les obres, en bona part, foren pagades per Pau Martí qui, el 23 de desembre de 1740, havia rebut un rescripte de la Santa Seu concedint-li el títol de "fundador" del monestir,[490] un títol que, a partir de la mort de Pau Martí, hauria de passar a l'Ajuntament de Mataró,[491] que era la principal institució municipal. L'any 1775 s'havia ampliat notablement aquesta Causa Pia –que es nodria de lloguers i censals[492]–, amb l'adquisició d'algunes cases veïnes del monestir, especialment una que era excessivament sorollosa.[493]

487. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 25: "Que se fundase en aquella ciudad [de Mataró] un convento de capuchinas, según el instituto de la V.M. Serafina, que observan los conventos de Barcelona, Manresa y Gerona."

488. AGRoma, *Procedimenta facta,* f. 4: "Les encarga y manda la observancia de la Regla de Santa Clara, y Santo Instituto de la Venerable M. Serafina, primera fundadora desta Religión en estos Reynos de España, y demás Constituciones de dicho Instituto, dadas por su predecessor Don Ildefonso Coloma."

489. ACMat, *Noticias sobre la fundación,* ff. 2- 3: En l'adquisició dels terrenys es gastaren 3.200 lliures, i les obres d'edificació pujaren 35.533 lliures, 13 sous, 10 diners, segons consta en "La Àpoca de 17 de octubre de 1733 [que] se troba en est Arxiu en forma de autèntica, y també la de 28 de abril de 1735."

490. Pau Martí, també, l'any 1733, projectà, a benefici del sosteniment de les caputxines de Mataró, una Causa Pia, que es formalitzaria, amb permís episcopal, el 12 d'abril de 1741, vegeu J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 21: "cuyos réditos sirviesen en subsidio de las limosnas que les faltasen."

491. AGRoma*, Procedimenta facta,* f. 2 v: "Post ejus mortem, Magistratus Mataronis potiatur Titulo Protectoris."

492. ACMat, *Noticias sobre la fundación,* f. 12: "Vista la ventaja de emplear el dinero de censales redimidos."

493. ACMat, *Noticias sobre la fundación,* ff. 12-13: "Esta Causa Pía tenía primero 6 casas. Más adelante, esto es, a 12 de Noviembre de 1775, se compraron por los herederos o coherederos de D. Pablo Martí a favor de los Administradores para la Causa Pía de la Sacristía, por el valor de 775 l., dos casas que afrontaban a O[este]. con la calle que va a la iglesia de las monjas capuchinas [...] El terreno que se compró para alguna

Pau Martí fundà alhora una altra Causa Pia per al sosteniment de les religioses[494] –fet que li donava el dret de presentació de dues postulants o candidates a la vida caputxina–;[495] un dret que mantingué l'Ajuntament fins a la revolució de setembre de 1868. La darerra postulant "presentada" pel consistori mataroní fou Semproniana Pujadas,[496] l'any 1867.

Les tasques de construcció del monestir pràcticament havien finalitzat l'any 1736; tanmateix, les sis primeres religioses, procedents totes del monestir de Santa Margarida la Reial,[497] no s'hi establiren fins el 23 d'abril de l'any 1741, tal com consta en una extensa crònica publicada en el mateix any fundacional.[498] Aquesta crònica descriu l'arribada de les caputxines a Mataró, des de Barcelona, *recto tramite*, només aturant-se a Badalona *pro necessitatibus corporibus sucurrendis"*[499] i accediren sense trigança a la clausura del nou monestir, acompanyades per les deu primeres postulants i per les autoritats civils i eclesiàstiques en el marc d'una espectacular processó presidida pel Santíssim Sagrament, i encapçalada pels gegants de Mataró i l'aligot. La marxa transcorregué pels principals carrers de la ciutat i

de las casas de la calle de Cirera, era de Miguel Umbert, quien había fabricado una era para trillar granos, lo que causaba mucho ruido y molestia a las monjas."

494. ACMat, *Institutio Causae Piae, per D. Paulum Martí fundatae pro necessitatibus Monialibus Capuccinarum civitatis Mataronem* (: Fundación de la causa pía bajo el título de la Asunción de María Santísima para subvención de las monjas capuchinas de Mataró*,* anys 1734 i 1741). Sovint, aquestes Causes Pies, solien estar nodrides per censals i, també, per l'import dels lloguers.

495. ACMat, *Noticias sobre la fundación*, f. 12: "[Que Pablo Martí] pueda nombrar mientras viva dos otras [postulantes], y después de su muerte, tenga este patronato el Ayuntamiento de Mataró. Que las dos [postulantes] nombradas y aprobadas por el Ordinario, sea del todo gratis tanto la entrada como la profesión, y si hay algún gasto, se pague de la Causa Pía por los Administradores."

496. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 68: "Sor M. Semproniana Pujadas († 1913). Esta religiosa fué la última que presentó el M. Iltre. Ayuntamiento. Vistió el hábito en 1867, pero a causa del estado revuelto de nuestra nación en aquellos tiempos, no pudo hacer su profesión solemne hasta 1873."

497. L'any 1741 era abadessa de les caputxines de Barcelona, Sor Emerenciana Corominas, que escollí com a fundadores de Mataró a Sor Maria de Gràcia Campderròs (vicària i mestra de novícies), Magdalena Llucià (abadessa), Madrona Surià (tornera), Elisabet Ribas, Josepa Cram i Caterina Boixò.

498. AGRoma, *Procedimenta facta in translatione sex monialium capuccinarum ex Monasterio Stae. Margaritae Barcinon., et Fundatione Monasterii monialium capuccinarum apud civitatem Mataronensem, Dioecesis Barcinonen., sub titulo Assumptionis B. Mariae. Diebus 22 et 23 Aprilis 1741.* Barcinone: Typ. J. Surià 1741.

499. AGRoma, *Procedimenta facta,* f. 3 v.

durant la processó les sis monges caputxines mantingueren, tothora, el rostre cobert amb el vel.[500]

Les caputxines fundadores del monestir de Mataró eren: Sor Maria de Gràcia Campderrós, Magdalena Llucià, Madrona Surià, Elisabet Ribas, Josepa Cram, i Caterina Boixó, a més de les deu postulants que ingressaren el mateix dia de la fundació. Poc després, el 15 d'octubre de 1741 hi van ingressar també quatre novícies més i, l'any següent, el dia 21 d'octubre de 1742, encara onze més. Així, la comunitat arribà al nombre de 31 religioses, que era la xifra màxima que podia acollir el monestir. L'any 1787, segons el cens de Floridablanca, el monestir de caputxines de Mataró comptava amb 29 religioses professes i amb una novícia, amb tres donats destinats a l'acapta de les almoines per al sosteniment del monestir, un capellà i un escolà al servei de la comunitat.

Durant la Guerra Gran contra el govern francès de la Convenció que tingué lloc en els anys 1793-1795, s'empobrí enormement la comunitat, perque el govern confiscà el capital dels dipòsits de les causes pies, que ascendia a 14.345 pessetes;[501] amb tot, fou solemníssim el tridu d'acció de gràcies dels dies 26, 27 i 28 de maig de 1805, celebrat en ocasió de la beatificació de la clarissa-caputxina Verònica Giuliani, àdhuc amb enramades pels carrers de l'entorn del monestir i amb la il·luminació de la façana; unes festivitats que es repetiren, novament, l'any 1839, ran de la canonització de Sor Verònica, amb una bella il·luminació de tot l'edifici conventual amb més de dos-cents llantions col·locats a les finestres i a la façana.

Poc després, amb la invasió napoleònica l'any 1809, les caputxines de Mataró foren molestades per les tropes franceses, que entraren dins del monestir on trobaren les monges, molt espantades, pregant en el cor alt davant una imatge de la Divina Pastora. Els francesos, però, no arribaren a ocupar el monestir i es limitaren a requisar els objectes de valor i roba.[502] Amb l'ocupació napoleònica, i durant algunes setmanes, les

500. AGRoma, *Procedimenta facta,* f. 4 r: "Praecedebant tres Icones Gigantium, itidem Icon Aquilae, [...] Don Paulus Martí, & post eum sex Religiosae Capuccinae, omnes velo coopertae."

501. Vegeu J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 105.

502. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 110: "Los franceses se habían apoderado de todo lo que les había parecido de algún valor, particularmente de la ropa blanca de la enfermería."

caputxines van haver d'abandonar el monestir.[503] En aquesta dolorosa exclaustració alguna de les religioses de la comunitat s'acollí amb els seus familiars, com fou el cas de Sor Clara Pascual que, després viure amb els seus a Vilanova i la Geltrú, l'any 1810 viatjà fins a Mallorca i es refugià amb les caputxines de Palma[504] fins que s'acabà la guerra.[505] Durant, i després, de la Guerra del Francès, les caputxines hagueren de sofrir les conseqüències derivades de l'ocupació napoleònica de la ciutat, ja que un bon nombre dels mataronins que eren benefactors del monestir foren deportats, empresonats i arruïnats com a conseqüència de la guerra,[506] de manera que, el maig de 1814, el retorn i la represa de la vida conventual no fou gens fàcil per a les monges.

El 1823, poc abans d'acabar el trienni liberal, les caputxines de Mataró van haver d'abandonar l'edifici perquè, amb la vinguda dels Cent mil fills de Sant Lluís[507] –tropes enviades per Lluís XVIII de França per a ajudar Ferran VII–, el monestir fou ocupat i convertit en caserna militar i les religioses foren hostatjades a l'edifici conventual que havia estat dels carmelites decalços. Quan per les festes de Nadal de 1823 les monges recuperaren llur monestir, el trobaren força malmès: "Durante su permanencia los soldados [franceses] habían abierto un portal en el

503. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 77-78: "Tan solo en dos ocasiones salieron las religiosas de este convento [de capuchinas de Mataró], siendo la primera durante la violenta entrada de las tropas francesas en nuestra ciudad, el día 16 de julio de 1808 [...] La segunda salida de las monjas de este convento fue en el año 1823."

504. ACPalma, *Libro de las cosas dignas de memoria,* f. 70: "Casi con las mismas circunstancias de las MM. Aragonesas, al menos con la misma tribulación, llegó a Palma y vino a refugiarse a este convento una religiosa llamada Sor Mª Clara Pascual, capuchina de Mataró."

505. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 66: "Sor Clara Pascual (1777-1840). Esta religiosa, al tiempo de la venida de los franceses, se retiró en su casa de Villanueva y Geltrú, y de allí se trasladó a las capuchinas de Mallorca, y en donde permaneció hasta el año 1814, en que habiéndose retirado los enemigos volvió a este convento [de Mataró]."

506. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 110-111: "La comunidad tuvo que sufrir las durísimas consecuencias de su larga estancia [...] las casas que incendiaron, los negocios que paralizaron, los campos y viñedos que talaron, las familias que arruinaron, las personas que detuvieron o mataron [..] ¿qué conducta debían seguir las monjas que vivían de limosna, encerradas en la clausura y sin hermanos para atenderlas?"

507. Les experiències viscudes per un d'aquests militars francesos que actuà a Catalunya amb els "Cent mil fills de Sant Lluís", foren divulgades i editades, al cap de cent anys, a cura de Larregy de Civrieux, *Souvenirs d'un cadet (1812-1823)*, Paris 1912, 243-244: "Campagne de Catalogne".

huerto de las novicias para dar acceso al camino que subía a la colina, y otro en la huerta, sin duda para facilitar el paso de la artillería y grandes aprovisionamientos [...] habían hecho grandes excavaciones en la huerta, habían utilizado los bajos para cuadras de caballos, muchas celdas habían servido como depósito de carne de buey y el coro estaba empapado de aceite, porque allí limpiaban sus fusiles y bayonetas."[508]

Durant l'estada de les caputxines al convent de Sant Josep de frares carmelites, en temps del trienni liberal, hi moriren quatre religioses que, posteriorment, el dia 6 de juliol de 1880, les seves despulles foren traslladades al cementiri propi en el monestir de les caputxines,[509] després d'haver-ho sol·licitat l'any 1878 al bisbat Sor Emília Camps, abadessa.[510]

Amb la desamortització i exclaustració dels religiosos el juliol de 1835, i en el marc d'un clima força crispat antireligiós, les caputxines van estar a punt d'abandonar el monestir davant els sovintejats escorcolls i les amenaces de calar-hi foc; tanmateix, passats uns dies d'incertesa, les monges pogueren quedar-se al monestir, protegides, però interferides en la seva intimitat conventual per la presència de les tropes.[511] Amb tot, els militars liberals, o els cristins, el 17 setembre de 1835 van evitar que el monestir fos malmès per un grup revolucionari d'exaltats radicals anomenat "la colla de la brusa" que anava de pas cap a Girona.[512] En aquest moment històric, la comunitat estava formada per 24

508. Vegeu J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 118.

509. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 119. "Las cuatro religiosas que fallecieron durante este tiempo fueron Sor Eulalia Escolà, de 44 años; la Madre Buenaventura Fábregas, de 69 años; la Madre Úrsula Sarriera, de 84 años, y la Madre M. Luisa Alà, de 85 años. Fueron enterradas en el convento de Padres Carmelitas y permanecieron allí hasta que sus restos fueron trasladados con gran solemnidad a este convento el 6 de julio de 1880, habiéndose dado la agradable sorpresa de que creyéndolas reducidas a polvo las encontraron enteras, pues se habían momificado; les pusieron vestidos nuevos y fueron visitadas durante tres días por una multitud inmensa de fieles."

510. ADB, Ordes Religiosos (*Caputxines*) iv, anys 1705-1887: "En el año 1823 a causa de las vicisitudes de los tiempos, esta Santa comunidad fue trasladada al Convento de PP. Carmelitas Descalzos, entonces desocupado, donde permaneció por espacio de seis meses [...] cuyos cadáveres fueron sepultados en la bóveda del mencionado convento [...] A pesar de tantos años todavía continuan lejos de sus hermanas, deseando esta comunidad que descansen en la misma Santa Casa donde profesaron."

511. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 130: "El Sr. Gobernador dispuso que una compañía de cristinos (soldados) prestaran guardia en las habitaciones del P. Capellán [fora de la clausura] y en la miranda [dins de la clausura] durante la noche."

512. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 132: "Precisamente en el mismo momento que en el convento tocaba la campana llamando a las monjas

religioses i una novícia,[513] mentre que tres anys abans eren 27 religioses, 4 de les quals eren llegues.[514] Durant aquest llarg període d'exaltació social i guerra civil, els militars cristins, amb data 14 d'agost de 1836, ordenaren de tapiar totes les portes exteriors del monestir i evitar, així, que els escamots carlins se n'apoderessin i s'hi fortifiquessin.

L'estiu de 1843, en un clima permanent d'incertesa, les caputxines de Mataró sofriren les pressions del grup revolucionari anomenat els *jamàncios;*[515] una insurrecció militar en contra del govern del general Espartero. Amb el tens clima revolucionari suscitat per *La Jamància*, la comunitat de caputxines de Mataró va haver de suportar la presència molesta dels revolucionaris dins de la clausura, ja que aquests s'apoderaren de la torre del mirador. El 26 de setembre de 1843, el general Prim aconseguí de sotmetetre els *jamàncios* de Mataró servint-se de l'artilleria, però amb el perill col·lateral de danyar el monestir. Finalment, les monges van poder reprendre llurs activitats quotidianes en un edifici força afectat pels impactes de l'artilleria i per la presència dels revolucionaris.[516]

L'any següent, el dia 3 de març de 1844, les caputxines van rebre la visita de la Reina Maria Cristina, però no obtingueren els ajuts econòmics que esperaven[517] per a poder afrontar la reparació de les destrosses

al rezo de Vísperas. Al percibir el apagado sonido ¿quién podrá imaginar la ráfaga de cólera y furor que inundó sus pechos? - ¿Todavía hay conventos de monjas? - exclamaban [...] Les bastaron unos breves momentos para presentarse al convento, penetrar en el atrio, precipitarse en la iglesia y subir a los altares dispuestos a todas las fechorías. Pero ¡qué sorpresa tan desagradable tuvieron los infelices al levantar la cabeza y darse cuenta que había un centinela."

513. AHMat, *Padrón de 1835 (*Religiosas Capuchinas*);* aquest padró anota, també, el nom del capellà de la comunitat: Mn. Ignasi Martorell, de 64 anys, i el nom dels quatre donats dedicats a l'acapta de les almoines: Pere Camps, Manuel Balaguer, Josep Costa i Marià Casals.

514. ADB*,* Ordes Religiosos (*Caputxines*) IV, anys 1705-1887: "Expediente de la Sta. Visita hecha en el Convento de Capuchinas de la Ciudad de Mataró por el M. I. S. D. Tomás Spa, conónigo de la S. I. de Barcelona, y Vicario General Capitular, Mataró 10 julio 1832."

515. Es refereix a La Jamància, bullanga iniciada a Barcelona el 2 de setembre de 1843 i que tingué el seu origen en una insurrecció militar contra la regència d'Espartero. El general Prim, que es posà al costat del Govern de Madrid, aconseguí posar fi a la revolta el 19 de novembre de 1843.

516. Vegeu J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 136.

517. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 140: "Las monjas sufrieron una desilusión, porque creían que a la vista de los desperfectos y destrozos causados lo mismo por los nacionalistas que por las tropas, se les facilitaría parte de

que els militars i, també, els escamots revolucionaris havien ocasionat a l'edifici. Durant aquesta visita règia, Sor Maria Rosa Estruch i Sor Maria Teresa Rolandí, de la comunitat de Barcelona i que es trobaven acollides al monestir de Mataró, van pregar la reina de poder tornar al monestir de Santa Margarida la Reial, ja que l'any 1844 la reina havia concedit a les religioses exclaustrades d'accedir als respectius monestirs quan autoritzà el restabliment de les comunitats, si els edificis no havien estat enrunats.

L'any 1868, en ocasió de la revolució dita La Gloriosa, les caputxines de Barcelona, novament hagueren d'acollir-se al monestir de Mataró on, a llarg de 12 anys convisqueren en el mateix edifici, però amb independència de les dues comunitats: les 31 religioses de la comunitat de Mataró i les 27 caputxines de Barcelona. El 7 de març de 1881, les 20 caputxines de Barcelona que sobrevisqueren als estralls, en cloure llur sojorn a Mataró pogueren inaugurar un nou edifici conventual, situat a Sant Gervasi de Cassoles, als afores de Barcelona, tal com hem vist més amunt.

En aquest clima, tan convuls, del segle XIX, l'any 1849 les caputxines de Mataró van rebre a la comunitat Sor Rafaela de Sagarra († 1891), clarissa del monestir de Perpinyà, que havia estat expulsada del monestir ran dels fets de la Revolució de 1848; a Sor Rafaela li fou exigit, però, la repetició del noviciat per a poder professar[518] com a clarissa-caputxina l'any 1850. Durant l'epidèmia de còlera morbo de l'any 1854, les caputxines van estar a punt d'abandonar el monestir, perquè l'autoritat civil volia destinar l'edifici de les caputxines a llatzeret al servei dels empestats. Amb el Concordat de 1851, les caputxines de Mataró van veure jurídicament garantida la seva continuïtat,[519] però el govern

los recursos para sufragar los gastos ocasionados, pero como recuerdo de esta visita la Reina sólo dió un peso para cada religiosa y regaló una casulla de color blanco."

518. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 67: "Sor M. Rafaela de Sagarra (1816-1891). Perteneció primeramente a la comunidad de clarisas de Perpignan. Mas habiendo sido expulsadas aquellas religiosas de su convento por el gobierno francés, ella suplicó ser admitida en esta comunidad, en la que ingresó el año 1849, empezando de nuevo su noviciado."

519. A partir de l'any següent, el Capítol comunitari ja començà de fer votacions per a l'admissió canònica de novícies, tal com ho registra la documentació; vegeu a l'APCC, Caputxines, Llig. B-5-26: "[Es]Sent Abadessa la M[ar]e M[ari]a Lluïsa Miralbell, és estada atorgada Capitularment, per la Resepció del St. Vel, per Religiosa Corista, Sor M[ari]a de Gràcia Torrabadella, Filla Llegítima de Ramon Torrabadella y de Antònia Sansalvador, Muller sua. [A]Vui dia 24 de 8bre. [octubre] del añ 1853, en est Convent de Religiosas Cap[utxi]nas de la present Ciutat de Mataró."

d'Espartero les obligà, com a totes les monges de clausura, a prestar un servei social que consistia a impartir l'ensenyament primari a les nenes. En aquesta nova circumstància, les classes començaren el 16 de setembre de 1855 i, davant la poca assistència de noies, s'interromperen, definitivament, durant el mes de desembre de 1856. En aquest moment, la comunitat comptava amb 30 religioses.[520]

Cal esmentar que, per disposició del Govern espanyol, des de l'any 1833 les caputxines tenien prohibit rebre novícies. Davant del progressiu envelliment de la comunitat, l'any 1845 reberen algunes noies a títol "d'ajudantes", que només podien professar amb vots simples. Amb aquestes condicions, el juny de 1845 van ingressar les postulants: Concepció Torner, Francesca Maspons, Margarida Figueras i Clara Batlle, i van vestir l'hàbit de caputxina en una cerimònia privada tinguda el dia 8 de desembre de 1845 i fent la professió de vots simples el dia 11 de febrer de 1847. Posteriorment, la professió solemne es féu a portes tancades, i es renovà públicament el dia 26 d'abril de 1852, ran de la publicació del Concordat entre Roma i Madrid signat el 1851, que regularitzava aquestes situacions i, alhora, feia possible de celebrar, amb relleu i solemnitat, les efemèrides eclesials, com ara la festa d'acció de gràcies per la declaració dogmàtica de la Concepció Immaculada de Maria del 8 de desembre de 1854, festa que fou celebrada a les caputxines de Mataró el dia 11 de febrer de 1855. Semblantment, foren també molt solemnes les festes centenàries de la consagració de Santa Clara i de la fundació de les menoretes l'any 1912; com també la celebració de l'Any Franciscà de 1926-1927, en ocasió del setè centenari del traspàs de Sant Francesc, que comptà amb un solemne pontifical amb música de l'Acadèmia Musical Mariana, que presidí el caputxí Agustí Bernaus, vicari apostòlic de Bluefields.

La comunitat de caputxines de Mataró professa una particular veneració al Sant Crist d'en Mascaró que, actualment, és al cor baix. Aquesta imatge –que l'any 1895 fou regalada a les caputxines– s'havia salvat miraculosament d'una rierada el dia 12 d'agost de 1790; un fet realment prodigiós que, quan s'escaigué, mencionà el beat Dídac Josep de Cadis.[521]

520. AHMat, *Padrón del año 1860 (Monjas Capuchinas)* ff. 1-2. L'any 1860, la comunitat estava integrada per 30 religioses i una novícia.

521. J. Pou i Parera, *El convento y comunidad,* Mataró 1931, 49: "El Vble. Diego de Cádiz hace referencia y mención de este suceso [...] Lleva este documento la fecha de 28 de septiembre de 1790 y en ella se lee el epígrafe siguiente: *Muy notable es el caso ocurrido en la ciudad de Mataró con la imagen del Señor crucificado*."

Quan esclatà la revolució del juliol de 1936, les clarisses-caputxines de Mataró hagueren d'abandonar l'edifici. El monestir fou expoliat i incendiat i només se salvaren dels estralls les parets mestres.[522] En aquesta circumstància es va malmetre la important col·lecció de pintures que decoraven l'església i els espais del monestir, algunes atribuïdes al famós pintor del barroc català Antoni Viladomat,[523] ja que, segons la clàssica tradició de l'austera arquitectura caputxina,[524] l'interior de l'església en comptes d'imatges escultòriques[525] era decorada amb pintures de grans dimensions, com aquella gran tela que presidia el retaule

522. ACMat, *Historial del Monasterio,* f. 73: "En julio de 1936, las religiosas capuchinas tuvieron que abandonar su querido convento, que fué incendiado por las turbas. La fábrica del edificio quedó bastante mal parada, especialmente el cuerpo destinado a la clausura. El monasterio, excepto la iglesia y las paredes maestras, estaba todo derrumbado, lleno de ruinas y de los escombros amontonados."

523. M. Ribas Bertran, «El valuós conjunt de pintures del convent de les monges caputxines de Mataró, destruït el juliol de l'any 1936»: *Fulls del Museu-Arxiu de Santa Maria*, 12 (1981) 15: "Pel colorit i el caràcter dels personatges, ens semblà ésser obra de Viladomat".

524. Sobre les característiques principals de les construccions caputxines, vegeu a la BHC, *Architettura Cappuccina. Atti della giornata di studi storici sull'architettura cappuccina,* Trento 1995, 42-43, on hi ha recollides les disposicions arquitectòniques que donà Sant Carles Borromeu per a les monges de l'arquebisbat de Milà, i que marcaren força les construccions conventuals de les caputxines: "Nelle *Istruzioni* ogni monastero è composto da due piani più alcuni luoghi distinti dalla costruzione centrale. *Primo piano:* sala del capitolo, refettorio, dispensa per il vino, cucina, scaldatoio, lavabo, lavorerio, chiostro, parlatorio interno ed esterno, porte, ruota [: torn], forno, lavanderia, stanza per lavare e tagliare i capelli (tonsoria), cancelleria, dispensa, laboratorio di erboristeria. *Piano superiore:* dormitorio o celle, scuola delle novizie, vestiario, granaio. Luoghi distinti: infermeria, luogo per l'educazione delle fanciulle, giardino, carcere e luogo per le punizioni, confessionale interno ed esterno, alloggio al di fuori per i coloni, alloggio del confessore". Per exemple, el monestir milanès de caputxines, titulat de Santa Bàrbara, seguint les indicacions de Sant Carles, s'estructurà d'aquesta faiçó: "stanza della portinaia, cortili vicino alla sagrestia, una piccola cantina, laboratorio presso la sacrestia, noviziato, stanza della biancheria, lavorerio, lavanderia, giardino sotto il portico, refettorio dell'infermeria, predicatorio, archivio, capitolo, luogo della ruota, parlatorio esterno, confessionale."

525. M. Ribas Bertran, «El valuós conjunt de pintures del convent de les monges caputxines de Mataró, destruït el juliol de l'any 1936»: *Fulls del Museu-Arxiu de Santa Maria*, 12 (1981) 21: "La Regla del convent [: Constitucions caputxines!] no autoritzava de tenir imatges escultòriques en l'interior de l'església a excepció del Sant Crist, i per tant és comprensible la profusió de pintures que fou necessari de realitzar [...] Trobant-se ja enllestida l'obra pictòrica de la capella dels Dolors, vers l'any 1737, i coincidint en el moment que calia proveir de pintures els altars de l'església i altres dependències de les caputxines [de Mataró], és quan creiem possible el treball de l'artista [Antoni Viladomat] en aquest convent."

de l'altar major, on hi havia representat el misteri de l'Assumpció de Maria, titular del monestir.

Un cop acabada la revolució i guerra civil, les dinou caputxines que sobrevisqueren no van poder recuperar immediatament l'edifici, perquè fou utilitzat, un temps, pel govern franquista com a presó.[526] Finalment, a les darreries de l'any 1939, les religioses recuperaren el monestir en un estat força lamentable, i començaren, amb una gran limitació de mitjans, les obres de reconstrucció, perquè l'Ajuntament no volgué responsabilitzar-se de les destrosses causades durant la guerra, en època republicana, ni durant el temps que fou presó, en la postguerra.[527] L'any 1940, la comunitat estava integrada per vint religioses, i les monges van haver de sol·licitar un préstec de cinquanta mil pessetes per a rehabilitar l'església, tal com ho comunicà l'abadessa al bisbat de Barcelona.[528]

En la postguerra, el primer consistori franquista de Mataró, i a petició de les monges caputxines, replantà els xiprers de l'atri i, també, tornà a posar la làpida amb la inscripció del convent.[529] A poc a poc, s'anaren enllestint les obres de rehabilitació i, al cap de poc temps, el

526. ACMat, *Historial del monasterio,* f. 18: "A causa de los acontecimientos de 1936-1939, las monjas fueron exclaustradas [el día] 19 de julio de 1936. Acabada la guerra de los Tres Años 1936-1939, el convento, por un breve período de tiempo, fué convertido en cárcel, y poco después volvió a la comunidad."

527. ACMat, Correspondència*,* núm. 4514, carta d'ofici del secretari de l'ajuntament a l'abadessa (Mataró, 19 juliol 1941): "No pudiendo la Corporación municipal considerarse responsable de los perjuicios ocasionados a la Comunidad de Religiosas Capuchinas durante el período rojo-marxista, ya que tampoco fué el Ayuntamiento que dispuso se destinase a prisión provisional el templo del Convento de la propia Comunidad."

528. ACMat, Correspondència*,* carta de l'abadessa de les caputxines al bisbe de Barcelona (Mataró, 20 agost 1940): "El número de religiosas de que consta actualmente la comunidad es de 20. Respecto a los daños sufridos por la Iglesia del Convento son parciales, pues del fuego que prendieron en los altares, bancos, etc. quedaron aquellos destruidos y en muy mal estado el rebozado de la bóveda y paredes del templo, resintiéndose en parte la fábrica del mismo, de manera que la reparación será parcial. La cuantía calculada por el Técnico Director de las Obras de Reconstrucción, ascenderá a unas 52.217 pesetas, esto dejando aparte los cuadros del altar Mayor y de los 4 altares de la Iglesia, en conjunto once telas de gran mérito artístico del siglo XVIII, y que tenían un valor incalculable."

529. ACMat, Correspondència, núm. 7684, carta d'ofici del secretari de l'ajuntament a l'abadessa (Mataró, 6 agost 1940): "La Corporación municipal, en sesión de treinta y uno de julio ppdo., acordó acceder a la petición de Vds. de reponer la lápida con la inscripción *Convento de Religiosas Capuchinas* en la parte exterior derecha de la fachada de dicho edificio y la replantación de los cipreses de que hacen mención, por cuenta del Ayuntamiento".

monestir de Mataró recuperà la seva fesomia tradicional. És, encara avui, un dels edificis més emblemàtics d'arquitectura caputxina d'Europa que continua acollint la vida de pregària i treball pròpia de les clarisses-caputxines.

6. Les fundacions fallides a Tarragona i a Igualada.

Hem tractat de les fundacions de monestirs de caputxines en els territoris de Catalunya i Mallorca, però en aquest article no ens referirem pas a la resta de fundacions que sorgiren del protomonestir barceloní de Santa Margarida la Reial, ni les peninsulars (València, feta el 1609 a petició del Patriarca, sant Joan de Ribera; Saragossa, el 1614, per impuls del caputxí Andreu de Saragossa, germà de Sor Úsula de los Arcos, abadessa del monestir de Barcelona), ni tampoc les fetes en els territoris americans on, per exemple, a Mèxic, en els darrers anys, les clarisses-caputxines han assolit un increment numèric extraordinari. Tan sols, a guisa de cloenda, farem esment de les fundacions tramitades, i no reeixides, a Catalunya.

Poc després de la Guerra de Successió, en els primers anys de la nova administració borbònica, es tramità una fundació de clarisses-caputxines a la població d'Igualada, que no reeixí, tal com ho prova la documentació de la Reial Audiència borbònica, dipositada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.[530] Anteriorment, en el context de la primera expansió fundacional de les caputxines, i un cop acabada la Guerra de Separació, durant l'any 1652, mentre tenia lloc la pacificació del Principat de Catalunya –que, a petició del rei Felip IV, fou gestionada entre els anys 1653-1656 pel virrei de Catalunya, Joan-Josep d'Àustria–,[531] les

530. ACA, Reial Audiència, Reg. 361 al Reg. 367 (anys 1716-1723): *Registro Primero de Villetes remetidos por Su Excellencia a la Real Audiencia;* Reg. 368 (any 1724); *Registro Primero de Villetes remetidos por Su Excellencia a la Real Audiencia en el reynado del Sr. Rey Don Luis I*; Reg. 369 al Reg. 377 (anys 1724-1746); *Registro Primero de Villetes remitidos por Su Excellencia a la Real Audiencia después del regresso de Felipe V a la Corona;* Reg. 5 al Reg. 22 (anys 1718- 1745); *Registro Primero de Cartas Acordadas de la Real Audiencia de este Principado de Cathaluña*; Reg. 127 (any 1719) *Libro nueve de Consultas de la Real Audiencia.*

531. Sobre Joan Josep d'Àustria i els caputxins de Catalunya, vegeu V. Serra de Manresa, *Cartas de D. Juan-José de Austria a Fr. Ramón de Tona*, dins *EstFr* 95 (1994) 179-186.

monges caputxines de Barcelona intentaren fundar un monestir a la ciutat de Tarragona, que volien dedicar a Sant Joan Baptista. Dels passos fundacionals hi ha diverses referències en el registre de la correspondència capitular dels canonges,[532] també en els acords del Consell de la Ciutat, que, l'any 1653, havia sol·licitat la fundació d'un monestir de clarisses-caputxines a Tarragona[533] amb una sèrie de cartes adreçades a Sor Clemència Camporells, abadessa de Santa Margarida la Reial de Barcelona. Tanmateix, aquesta fundació a Tarragona no reeixí.

Per a cloure aquest darrer apartat, caldria esmentar, que uns anys després de la mort de Sor Àngela Serafina, el 1615, l'abadessa de les caputxines de Barcelona, Sor Isabel Astorch, amb el suport dels Diputats de la Generalitat,[534] tramità la fundació d'un monestir de caputxines a Madrid,[535] capital de la monarquia hispana; una fundació que no es podria pas realitzar fins el 1618, després de la mort de Sor Isabel Astorch, i amb monges caputxines procedents del monestir de València,[536] i no pas de Barcelona. Les caputxines, un cop arribades a Madrid, foren

532. ACCatTar, Correspondència del Capítol (Tarragona, 8 març 1653): "Las Religiosas Capuchinas de Barcelona desean fundar en essa Ciudad [de Tarragona] un Convento de su misma Orden con la [ad]bocación de San Juan Bautista."

533. AHTar, *Liber Consiliorum* (Tarragona, anys 1651-1654) f. 80 v: "Per lo ma[gnífi]ch Consell fonch determinat que la ciutat [de Tarragona] preste son consentiment en quant li toca que se funde dit monastir de monjas caputxinas en esta ciutat, condescendint a la petició de sa Altesa sereníssima, lo señor príncep don Juan de Austria".

534. ACA, Generalitat*,* Reg. 843, carta dels Diputats al Rei Felip III (Barcelona, 9 abril 1615): "Se funde Monastir de ditas Monjas [caputxines] en la Vila de Madrid per que los qui seguexen la Cort de V. Magt. gosen del fruyt spiritual de tan santa Religió. Supplicam a V. Mgt. sie de son Real servey manar se done licència per dita fundació." El reverend Ignasi Torradeflot publicà aquesta carta; vegeu I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. II, Manresa 1909, 134-135, amb la indicació que aquestes missives foren portades a Madrid a través del Dr. Llorenç Careta.

535. APCC, Caputxines, Llig. B-5-25, carta de Sor Isabel Astorch al Rei Felip III (Barcelona, 4 maig 1615): "La madre Sor Ángela Seraphina que fue la que fundó en Espanya esta planta de la Religión Capuchina, la qual tuvo principio en esta Ciudad de Barcelona [...] fue su principal intento se fundase un convento en esta Corte [...] Ya se han fundado quatro conventos de capuchinas en Girona, Valencia, Çaragoça y Alcira, y a[h]ora intercede por el quinto, dessa Corte, moviendo los coraçones de muchas duquesas y otras personas a desear con mucho fervor esto." Ignasi Torradeflot publicà, en castellà normalitzat, el text d'aquesta mateixa carta, extret d'un copiador de l'Arxiu de la Corona d'Aragó; vegeu I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. II, Manresa 1909, 133-134: "Archivo de la Corona de Aragón, pliego 843".

536. Les fundadores eren: Catalina de Lara (abadessa), Emerenciana de Copons, Lluïsa-Francesca de Peralta, Josepa-Victòria d'Escalona, i Francesca d'Escolano (llega); vegeu I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. II, Manresa 1909, 163.

sostingudes amb uns llegats de Lluïsa de Maella, i amb ajuts aportats per la duquessa de Maqueda i la marquesa d'Astorga.[537]

A tall de conclusió

Ací deturem aquesta nostra aproximació històrica a les diverses fundacions de monestirs de clarisses-caputxines a Catalunya i Mallorca. Desitgem que, ben aviat, algú vulgui prosseguir-la amb la història més recent, especialment des dels anys de la Guerra Civil i postguerra ençà, amb especial atenció a l'estudi de l'impacte de la renovació religiosa del Concili Vaticà II a redós dels diversos monestirs de caputxines, tant en els de casa nostra com en els dels territoris hispans i americans, i en particular amb la gran florida de monestirs de clarisses-caputxines a Mèxic,[538] rebrots ben legítims del protomonestir de Santa Margarida la Reial de Barcelona que començà la seva singladura en el llunyà any 1599, tal com hem vist al llarg d'aquest article.

537. Cf. I. Torradeflot, *Crónicas de la Orden,* Vol. II, Manresa 1909, 132.

538. Per a l'estudi de la presència de les caputxines a Mèxic hi ha una aproximació històrica pionera publicada al començament del segle xviii; vegeu Ignacio de la Peña, *Trono Mexicano en el convento de Religiosas Pobres Capuchinas, su construcción y adorno en la insigne Ciudad de México,* Madrid 1728, 2-59: "Origen de la fundación, viage y sucessos de las Madres Fundadoras hasta llegar a Mèxico y entrar en su Convento."

VINCLES CONSTRUCTIUS ENTRE ELS MESTRES DE CASES, RECTORS I FELIGRESOS PER CONSTRUIR LES FÀBRIQUES PARROQUIALS I ABADIES TARRAGONINES BARROQUES

Anna Isabel Serra Masdeu

Introducció:

A l'article es presenten alguns problemes relacionats amb la construcció de les abadies dels pobles de l'arxiodiòcesi de Tarragona al llarg del segle XVIII quan tot just s'acabaven de fer les seves esglésies parroquials. Les abadies també les tenien presents els feligresos i no quedaven oblidades de la inversió requerida per edificar les esglésies parroquials. També es relaten els nombrosos inconvenients, en matèria de construcció, que sorgien per enllestir-les i que implicaven els comuns, els feligresos i els mateixos rectors.

Paraules clau:

Abadies, arquitectura religiosa, s. XVIII, Tarragona.

Abstract:

The article presents some problems related to the construction of the abbeys located at the villages of the archdiocese of Tarragona throughout the 18th Century, just after finishing their parish churches. Parishioners also considered the abbeys, which were included in the investment made to build the parish churches. Many construction problems that arose when completing the abbeys and that implied the local governments, the parishioners and the rectors themselves are also told.

Key words:

Abbays, religious architecture, 18th century, Tarragona.

El segle xviii, també el segle de les abadies locals

La força constructiva que es va destinar a bastir les esglésies del segle xviii a l'arxidiòcesi tarragonina va tenir una repercusió molt directa de cara a la renovació de les abadies (enteses com a cases rectorals) on viurien el seus rectors. Aquests edificis també acaben formant part del *corpus* arquitectònic local íntimament relacionat amb la millora de cada monument religiós i la impetuosa i obstinada manera de viure la fe a l'època del barroc i tardobarroc català. De fet, caldria afegir també que aquell segle gairebé també va ser el segle de la construcció -a l'arxidiòcesi tarragonina- d'ermites, capelles i, evidentment, el de les abadies. Arribar a construir l'estança del rector suposava sumar la interacció de molts fets en l'àmbit local. Si organitzar el treball d'una fàbrica parroquial era quelcom inusitat, obtenir els diners per una nova obra era difícil per un poble que havia de comptabilitzar de nou els seus recursos econòmics, els espais disponibles per aconseguir aquells edificis, la mà d'obra, els deutes que podria causar, etc.[1] Això sí, la documentació es-

1. Aquest article és una ampliació de l'estudi que ja es va editar en aquesta mateixa revista publicat amb el títol: Anna Isabel Serra, «Els rectors tarragonins del segle xviii com a promotors, gestors i constructors de les seves abadies»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 89 (2016) 367-392 i que volia esbrinar les relacions constructives entre les esglésies parroquials i les abadies que es bastien pràcticament quan s'acabaven les

tudiada i referent a les esglésies parroquials serveix per entreveure que als pobles de l'arxidiòcesi tarragonina apareixien nombroses dificultats que naixien amb les seves abadies molt semblants arreu. Hom hi pot trobar des de les queixes dels rectors per incompliment dels tractes amb les universitats a l'hora de renovar els seus edificis, pugnes amb els propietaris dels terrenys annexos de les esglésies i que eren motiu de discussions per part de particulars, veïns, etc.

Els rectors i els seus nexes constructius, econòmics i emocionals amb les seves abadies

La residència dels rectors fins a arribar a tenir una residència estable, més o menys còmoda i solvent, podia passar, durant dècades, per diverses cases o espais que el poble els anava proporcionant. Les poblacions més menudes o que depenien d'altres vicaries principals havien d'adaptar els seus recursos en residències temporals per al seu rector. Per tant, la rectoria (abadia pel català occidental),[2] esdevé un espai particular per cada poble, per exemple, a Tamarit de Mar es deia abadia al castell del lloc.[3] A l'altre extrem de l'actual província, el rector de Biure vivia en una habitació del castell fins que no es va construir la rectoria el 1724.[4] Gràcies a alguns documents es poden saber algunes de les peripècies que els rectors havien de superar quan arribaven al poble a on anirien a exercir el seu ofici. De fet, a teixir els vincles la història de cada abadia hi participen, també, els senyors que dominaven el conjunt del poble o de qui en depenia al llarg dels segles. Per exemple, una butlla papal donava el servei de l'església de la Pobla de Cèrvoles a l'abat del monestir de Poblet. Durant més de dos segles (1664-1772) l'abat escollia el rector del poble.[5]

---

primeres. Així doncs s'aporten aquí nous exemples documentals, referents a l'arxidiòcesi tarragonina, que reforcen el pes que tenien les abadies a les seves poblacions per donaven sopluig espiritual als feligresos. L'edificació de cada abadia amaga una història particular encara que es poden generalitzar certes conclusions que les relacionen amb l'època i el pensament dels homes i dones que treballaren per millorar-les.

2. Carme Plaza, *Història de Barberà a través dels seus noms*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1990, 27.

3. Ramon Amigó-Maria Teresa Muntanya-Montserrat Sanmartí, *Onomàstica del terme antic de Tamarit de Mar*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2017, 41.

4. Valentí Gual, «Notes al voltant de l'església de Biure»: *La Segarra* 156 (1992) 28.

5. Lolín Borch – Alba Estradé*, Un recorregut per la Pobla de Cèrvoles*, Lleida: Ajuntament de la Pobla de Cérvoles, 2015, 41.

Si les fonts de finançament de les esglésies eren complicades, podia ser que les d'entrada dels diners dels vicaris encara ho fossin més i, si perillava la construcció d'alguna abadia, es complicava tot plegat. Els exemples detallen aquesta situació: a Gratallops l'economia de tot el poble mentre va durar la construcció de l'església no fou fàcil. El 1766 els regidors deien que els rèdits que arribaven al comú, és a dir, el molí de farina i el molí d'oli, un es destinava a la fàbrica de la torre i l'altre a les campanes i calia sumar el quinzè per acabar les obres de la fàbrica.[6] L'església de Sant Llorenç depenia de la de Torroja però el 1352 es va separar esdevenint vicaria. El capellà de Torroja rebia les primícies de la quadra i heretat anomenada del terme de *Doña Gambosa* (equivalia a una tercera part del terme). La qüestió és que es va obrir un plet sobre quin dels dos rectors cobraria les primícies locals. Aquesta baralla va durar fins el 1818.[7] Per tant, en alguns pobles confluïen certes circumstàncies, històriques i personals i d'administració religiosa, que podien afeblir encara més les relacions entre els veïns i la pobresa local.

Confluències per consolidar les abadies

La millora arquitectònica de les abadies de l'arxidiòcesi tarragonina està intímament lligada a diversos factors que orbitaven al seu voltant i que aquestes, directament o indirectamet, n'eren una part implicada. Una de les principals causes de la seva modificació rau en què es trobaven a la vora de les antigues esglésies que necessitaven una transformació constructiva. Les abadies, o els seus horts o patis i solars comunicaven, sovint, d'una manera o d'una altra, amb els temples. La gran majoria de les abadies podien acabar reconvertides en un bocí de la nova església que s'estava aixecant. Perdre-la, totalment o parcialment, volia dir pensar en el futur que patiria la casa que ocupava el rector, de manera perpètua o temporal, i amb el que caldria fer per millorar-la.

La seva proximitat amb l'església també l'unia, simbòlicament, amb tot allò que li pogués passar al temple. Els canvis que afectaven l'es-

6. Pere Anguera - M. Aragonès, *El Priorat d'Escaladei: notes històriques*, Tarragona: Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, 1985, 65.
7. Pere Anguera - M. Aragonès, *El Priorat*, 65.

glésia arribaven al seu perímetre més immediat: patis propers, basses, coberts, capelles, abadies, cementiris, places davanteres, etc.

Els rectors del segle XVIII eren els primers que es queixaven pel mal estat de les abadies que ocupaven i dels condicionants climatològics que s'havien de superar en anar d'una parròquia a una altra. La gran majoria de queixes dels capellans es fonamentaven en els condicionants climatològics, per exemple, el fred que havien de suportar, les pluges o nevades que empenyien la construcció i millora de les esglésies parroquials que ells assistien i de les abadies de les quals tenien cura. El nou pla de Vicaries tarragoní de 1772 també devia revolucionar, més enllà de les premisses climatològiques i geogràfiques, en certa manera, la mirada que es tenia sobre aquests edificis i valorava més encara el paper del rector sobre la seva feligresia. No era el mateix haver d'anar a buscar el rector als pobles dels quals depenia una parròquia que tenir-lo a la vora de casa quan urgia cridar-lo. Passar de parròquia dependent a tenir més o menys altres oportunitats de consolidació, a curt termini, era un motiu de complaença que ajudava a millorar els serveis del rector i de l'església en general.

Però l'entramat de la unió de la societat del segle XVIII vers les atribucions i tasques del seu rector i altres càrrecs eclesiàtics no quedava aquí. En una època en què la vida religiosa, les cerimònies, les festes, les construccions efímeres, la necessitat de l'art com a suport material d'allò més espiritual i intangible eren evidents i condicionaven la vida laboral i social dels parroquians, també hi havia canvis pel treball del rector. Era, també, una oportunitat de reblar la direcció que prenia la vida religiosa en la societat del barroc. L'art i les construccions eren un coixí ideològic i material per incorporar el sentiment religiós d'una societat que el vivia intensament.

Ara bé, no tothom estava d'acord en aquest nou reajustament i ampliació de la fe que havien d'integrar els feligresos. En construir les noves abadies sortien veus a favor de la mateixa manera que ho feien les veus contràries a participar en la construcció de les esglésies parroquials. O naixien discrepàncies que dividien la població de les maneres més insospitades possibles i que afectaven algun estament o altre. La societat enfortia la seva fe amb la construcció d'ermites i oratoris privats que també eren un esglaó més d'aquesta inèrcia religiosa quotidiana. Però això també tenia les seves conseqüències: l'augment d'activitats i cerimònies, diàries, setmanals o mensuals que programava l'església acabaria amb amb una reflexió per part dels arquebisbes Joan

Lario (1712-1777) o Francesc Armanyà (1714-1803) ja que avisarien els rectors que reduïssin les funcions religioses atès que havien proliferat excessivament.[8]

Les abadies es convertien en un espai d'interactuació entre l'església i les manifestacions litúrgiques de cada parròquia. Aquestes també eren un element més de la cadena de transmissió del món simbòlic que volia fer arribar l'església a la seva feligresia. A la societat barroca també tenien alguns papers necessaris; en alguns llocs s'escollien allí els confrares anualment. A Blancafort el dia 1 de gener el batlle i els jurats, nous i vells, anaven a l'abadia i allí prenien el relleu els nous majorals.[9] L'abadia es convertia en un escenari compromès amb les decisions de les corporacions, religioses i civils (també) de la vila.

Al segle XVIII es renoven algunes consuetes a causa també a l'increment de la població local i a la incorporació de noves processons, cants, novenaris, etc.[10] Per exemple, la consueta de Puigpelat es modificava amb l'inici de les noves obres de la fàbrica parroquial que començava el 1784 i la transformació de vicaria nutual, que suposava una petita independència de l'abadia de la qual depenia, Alió.[11]

Les abadies i els seus espais annexos determinaven al segle XVIII uns perímetres molt importants que usava l'església per narrar i exposar les seves escenografies i espais de transmissió dels seves celebracions litúrgiques i festives. Així, alguns patis de les abadies es necessitaven per fer-hi algunes petites celebracions i processons de curta durada i que eren fonamentals en la celebració de determinades festes com les de la Mare de Déu del Roser, sant Isidre o santa Magdalena, per exemple, a Puigpelat. Així, el radi de l'epicentre centrat en l'església afectava –en diverses magnituds– els seus edificis, solars, capelles del carrers que eren portadores i transmissores necessàries del que demanava la litúrgia.

8. Jaume Aguadé, «Consueta de l'església parroquial de Santa Maria de Puigpelat (Alt Camp)»: *Anuari 1992-1993 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1997, 83.

9. Josep Recasens, *Blancafort: aproximació geogràfico-històrica*, Blancafort: Ajuntament de Blancafort, 1986, 246.

10. Jaume Aguadé, *Consueta*, 84. Les consuetes daten del s. XII; al s. XVI ja hi ha consuetes escrites en català i al segle XVIII s'amplien i es revisen.

11. Jaume Aguadé, *Consueta*, 85.

Abadies i esglésies: veïnes compartint espais i necessitats

Quan es projectava una església parroquial es comptava amb l'espai o espais annexos més immediats per tal de construir l'església damunt el solar de l'antiga i els terrenys o cases més propers de la seva propietat per estalviar diners o haver de comprar altres immobles adequats. Aprofitar uns recursos existents era una solució econòmica real que també esdevenia un entrebanc per totes les conseqüències que podia generar: controvèrsies amb els veïns, trasllat de comerços de la vora de l'església, abadies que veien minvar part del solar que ocupaven, topar amb propietats privades, trasllat de cementiris de vora l'església a l'extraradi del poble, etc.

L'emplaçament més habitual era el més beneficiós per l'església i pels rectors. Les abadies limitaven paret amb paret amb les esglésies i les seves dependències. Els exemples estudiats documentalment detallen que la vida de cada abadia era un món particular amb problemes i vicissituds pròpies. Algunes abadies es trobaven al costat de les velles com a Sant Miquel de Mont-roig (l'església vella de la localitat) convertida des del 1987 en llar d'avis.[12] A Blancafort l'església i l'abadia estaven a tocar.[13] A Albarca l'abadia estava situada davant de l'església de Sant Vicent encara que avui només en queda el solar.[14] L'abadia de Riudecanyes es va refer al segle XVIII i disposava d'un hort tancat al seu darrere.[15] La casa del rector de Vallmoll, ubicada al costat de l'església parroquial, tenia un hort amb aigua.[16] L'abadia de Blancafort es localitzava a on hi havia l'actual església.[17] En aquella mateixa població la capella del Roser de l'església construïda el 1663 agafaria part de l'hort de la rectoria. L'abadia tocava al castell i anys després serviria per emplaçar-hi el temple actual.[18]

12. Ferran Jové, *Estudi onomàstic de la vila i terme de Mont-roig del Camp*, Barcelona: Ajuntament de Mont.Roig del Camp, 1999, 115.

13. Josep Recasens, *Blancafort, a partir dels noms passats i presents*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2000, 33.

14. Isabel Llopis, *Inventari i estudi dels noms de lloc i de persona de l'antic terme d'Albarca (El Priorat),* Barcelona: Societat d'Onomàstica i Institut Cartogràfic de Catalunya, 1994, 49.

15. Dolors Roigé, *Els noms de lloc i de persona de Riudecanyes*, Tarragona: centre d'Estudis e la Comarca de Reus, 1989, 83.

16. Antoni Fusté, *Recull monogràfic i històric de Vallmoll*, Valls: Ajuntament de Vallmoll, 1984, 118.

17. Josep Recasens, *Blancafort: aproximació geogràfico-històrica*, 250.

18. Josep Recasens, *Blancafort*, 274.

A Vinaixa, segons l'inventari de 1924, l'entrada a la rectoria comunicava amb el celler i d'aquest amb la sagristia annexa a la paret de l'Evangeli de l'església de Sant Joan Baptista.[19]

L'abadia dels Omells de Na Gaia es troba just al davant de l'església, a la placeta que hi ha al davant i avui abandonada i que conserva la data de 1791 a la llinda.

L'espai que ocupava l'abadia de Vila-rodona seria necessari per avançar les obres de l'església de Vila-rodona. Tal com explica J. Santesmases el 14 de novembre de 1761 el Batlle, els regidors i el rector, Pere Antoni Gotor es van compometre per tal de resoldre la meitat de l'església parroquial local i fer-li una rectoria nova ja que per la fàbrica parroquial necessitava la casa vella del rector. J. Santesmases precisa a on estaria emplaçada l'obra nova:[20] «*la rectoria nova s'edificaria en l'espai comprès entre el campanar de l'església vella, al nord: el carrer Nou, al sud, i la sagristia en construcció, a l'oest*».

A Masricart, la situació era peculiar, també: vora de l'església hi ha el pati cobert a on hi havia hagut la casa rectoral que es va destruir a partir de la desamortització i de les guerres que va patir la localitat. El pati es comunicava amb l'esglésies gràcies a dues portes.[21] La residència dels rectors a Masricart sempre fou conflictiva.[22]

A Sant Martí de Maldà, com que l'església parroquial es va anar construint al llarg de molts anys, es va afegir una porta de comunicació entre l'abadia i l'església havent demanat el permís previ. A

19. Teresa Abelló - Laureà Pagarolas, *Vinaixa. Passat i present*, Lleida: Ajuntament de Vinaixa i Fundació Pública de la Diutació de Lleida, 2010, 50-51.

20. Josep Santesmases*, Estructures i dinàmiques locals a la segona meitat del segle xviii: el cas de Vila-rodona*, Tarragona: Cossetània Edicions, 2017, 114.

21.Rafael Serra, «A propòsit d'un llibre de l'arxiu parroquial: la consueta de Masricart»: *Estudis Canongins*, 2003, 172.

22. Rafael Serra, «A propòsit...»,173 i 175. Les dinàmiques de rebuig de cara a la presència del rector al lloc arrancaven des de la divisió de la Canonja i Masricart al s.xvi. Així el rector Pere Monguió recollia aquell fet de desarrelament a causa de les següents circumstàncies: «Pues a alguns de Masricart i casi tots els feligresos ben prop de 300 anys que estan contra son Rector i també contra lo poble de la Canonja y sempre ha passat de pares a fills, i sols per haber traslladat son domicili y habitació lo Rector en lo any 1580 desde Masricart a la Canonja, y pot asegura que des dit any, ya may, y ha hagut una perpetua armonía entre las dos parroquies, y los vehins de la una, han mirat als de altra de continuo ab algun recel y antipatía, sense poder-ho remediar lo Rector, que sens tenir cap culpa, casi may ha estat sens angustias per l indicat… en lo present entre lo Rector y feligresos, gràcies a Déu, no hi ha aversió; i per això deuen advertir los meus successors. (sic)». El text data del novembre de 1852.

Riudecols el rector podia tocar la campana de l'església des de l'abadia mateix.[23]

De solucions n'hi havia tantes com abadies i esglésies existents; de fet, l'únic recurs era establir un diàleg constructiu entre aquestes, com més fàcil i pràctic, millor. A Vespella es demana de construir una capella al costat esquerre de l'entrada de l'església. A més a més, es volia treure un passadís o batiport del mig del temple per constuir una entrada que enllacés l'església amb l'abadia. Eren temps de canvis: es pretenia fer una portalada nova, i aprofundir el terreny del cementiri perquè vingués al pla del terreny de l'església, cosa que feia necessari ampliar el fossar.

Al Vendrell es va construir l'abadia entre 1794 i 1796 i que fou modificada entre 2004 i 2006.[24]. El rector també considerava que calia deixar una abadia en condicions per als rectors que vindrien en un futur.

La rectoria i l'església de Maspujols les va construir el mateix mestre de cases tarragoní Josep Abat,[25] en acabar l'església el poble avançaria l'abadia. I segurament devia ser així en molts nuclis llevat que tinguessin problemes amb els directors de les fàbriques.

Rectors invertint a les seves residències

Era habitual que els rectors trobessin en mal estat les abadies i es queixessin de les poques reparacions que s'hi havien fet al llarg del temps o la dels seus antecessors. En última instància, ells es convertien en els patrocinadors i impulsors de les obres ja que havien d'esperar molt perquè el poble i l'ajuntament els arreglessin les seves cases. Sovint els rectors només podien apel·lar a vells documents que es referien a l'adquisició de deures per part de l'ajuntament d'un lloc determinat per tenir-los allí. Així va passar a Maspujols, quan el seu vicari, Josep Vives, defensava el 1763 que les autoritats civils del lloc havien signat una concòrdia per tenir el rector fix i acceptaven la seva manutenció i construcció de l'abadia. Però el poble feia poc que havia acabat de

23. Ferran Jové, *Història i onomàstica de Riudecols i dels seus agregats, les Irles i les Voltes*, Reus : Centre d'Estudis Comarcals Josep Iglésies, 1991, 19.

24. Vicenç Cabré, *Consueta. Usos i costums de la Parròquia de Sant Salvador del Vendrell*, Tarragona: Comissió del 700 aniversari de la creació de la Parròquia de Sant Salvador del Vendrell, 2007, 106-107.

25. AA.VV., *L'església de Maspujols*, Tarragona: El Mèdol, 1991, 49.

construir el campanar, i a sobre, estava aixecant l'ermita de sant Antoni. De tal manera que es devien força lliures al rector i s'havien oblidat de les obres corresponents a la casa rectoral.[26]

Els rectors també lamentaven el mal estat en què es trobaven les seves futures cases. A Fulleda el rector tenia, segons ells, una casa "u chosa" per viure, era habitable i no hi gastava a causa de l'estretor que presentava.[27]

I afloraven contínuament les controvèrsies entre regidors i feligresos. Als Pallaresos els habitants de les quatre masies que hi ha en el terme no havien participat en la construcció de l'abadia, ni del cementiri, ni a dotar l'església dels utensilis necessaris per a la celebració de la missa[28].

El rector que anava a Mont-ral tenia la casa en bon estat i habitable ja que ell s'hi va gastar el necessari perquè l'edifici es desplomava i ell va haver[29] «de pagar los pecados de los otros». La documentació mostra també les diferències entre els habitants de les viles i els rectors. A Llorenç de Vallbona el rector es queixava que l'abadia estava en perill, i evidentment, el rector volia marxar d'allí. L'hort disposava d'un cobert.[30]

El maig de 1734 a Vilallonga ja es demanava que s'arreglessin les parets foranes de l'abadia.[31] Allí no queda clar si ja existia una abadia antiga que topava amb l'església vella. Així el dia 27 de març de 1796 no es podia continuar l'obra de l'església perquè s'havia de fer:[32] «lo desmonte de la obra baixa de l'Abadia».

En un document de 1827 de Belianes es diu que a la rectoria feia molts anys que no s'hi aplicava cap reforma, i ja llavors la consideraven inhabitable. Per això el rector actual demanava a l'arquebisbe que seria bo que els rectors que hi visquessin invertissin almenys sis lliures l'any per per a la conservació i millores de l'edifici.[33]

26. AA.VV., *L'església…* 17-18.
27. BC, Ms. 1776, 1805, f. 34v.
28. AHAT, Els Pallaresos, Constitució de la parròquia, capsa 6, núm. 103.
29. BC, Ms. 1776, 1805, f. 108v.
30. BC, Ms. 1776, 1805.
31. AHAT, Vilallonga, Santa Visita, 24 de maig de 1734, s/f.
32. AHAT, Llibre de l'obra de Vilallonga, 27 de març de 1796, f. 90.
33. AHAT, Estado de la parroquia de Belianes 1805-1827, capsa 2, núm. 231, juny 1827. El rector manifestava que no era un lloc que li agradés.

Pactes entre rectors, comuns i decrets per alçar abadies

Si la necessitat d'espai que ocuparia una església obligava a enderrocar l'abadia podia enemistar el rector i bona part de la gent del poble. Si bé es veia imprescindible fer caure l'abadia per aixecar l'església com a la Torre de Fontaubella, bastir de nou l'abadia es podia convertir en una assignatura pendent de tots els poders locals que hi tenien quelcom a fer. El rector d'aquell nucli es queixava que li havien fet caure l'abadia i que refer-la de nou no era una prioritat:[34] «*la casa del vicario la derribaron para fabricar la Yglesia. Habita ahora en otra tan indecente, que parece imposible serlo más. Sufro este indigno alojamiento con el mayor desagrado; pues los vecinos del lugar que con facilidad derribaron la casa que era decente, hallan mil dificultades en fabricarla y parece de algunos que fueron los autores de este derribamiento sin vecindad; que el día son los más opuestos en su construcción.*

En el Plan de 25 de Setiembre de 1772 formado por el Ilustríssimo Sr. Don Juan Lario y probado por su Magestad en 14 de julio del mismo consta tener obligación el Común de dar casa decente para habitación del Vicario». Però el comú estava, en aquells moments, fabricant la seva església tal com indica el rector en aquell document.

A Gratallops es demana permís per construir una nova abadia parroquial el 1764. En aquella data el municipi va pactar amb el vicari per construir-li una església nova bescantviant-la per l'antiga. L'edifici s'acabava el 1769.[35] Però si hom es queixava dels problemes relacionats amb el manteniment i l'economia de la rectoria també se'n construïen de noves. A les Voltes es va construir l'abadia el novembre de 1774 i el juliol de 1775 s'enllestia.[36]. A Rocafort de Vallbona la rectoria es va edificar el 1775. A la seva façana hi ha la següent inscripción:[37] «Casa del pastor espiritual del present poble de Rocafort feta a expensas de sas amadas ovellas Any 1775».

34. BC, Ms. 1776, f. 29r.
35. Pere Anguera- M.Aragonès, *El Priorat*, 65.
36. Ferran Jové, *Història i onomàstica de Riudecols i dels seus agregats, les Irles i les Voltes*, 20.
37. Joan Bellmunt, *Fets, costums i llegendes. L'Urgell II*, Lleida: Pagès Editors, 1991, 131.

Construir abadies com a problema de les universitats

Aquells edificis que tenien un destacat paper en cada àmbit social local rebien directament les conseqüències dels problemes econòmics que amoïnaven els seus feligresos. Per exemple, a Alió els inconvenients residien en qui volia aportar diners o no per bastir l'abadia annexa a l'església. El rector d'Alió demanava de construir una nova abadia i un corral al costat de la recent estrenada església parroquial. Per això es van convocar els caps de casa, de tres en tres, per esbrinar si podrien dedicar dels rèdits del trentè per fer una casa decent perquè hi pogués habitar el rector. Només foren tres o quatre caps de casa que s'hi negaren. El rector Josep Oriol cedia la seva casa al batlle, regidors i administradors de l'obra. La casa s'havia d'acabar en un any i mig. La fermança es donava per bona davant del notari vallenc Rafel Voltes.[38]

Si hom volia resoldre la construcció de l'abadia calia que fossin moltes les parts implicades que es posessin d'acord o que, com a Poboleda, ajudessin a resoldre les mancances existents des de feia temps. Les intencions de les viles, com ara la de Poboleda, maldaven per construir una nova parroquial però la situació era molt precària. Així el municipi devia vora 5.000 lliures de censals des del 1664, 241 a l'hospital i deutes acumulats a causes pies.[39] Finalment l'arquebisbe renunciava als dèbits existents i el poble va donar 300 lliures al vicari perquè es construís una nova abadia aprofitant les despulles de la vella. El terreny de l'abadia i el seu hort, l'atri o cementiri, tot plegat per aprofitar-ho per la nova.[40]. La primera pedra arribaria el 15 de març de 1750 i el temple es beneïa l'1 de novembre de 1753.[41]

Arribar a concloure aquell espai religiós era motiu de conflictes de divers tipus. El que va succeir a Gratallops, el poble que ja s'ha citat anteriorment, n'és un bon exemple. J. Sabaté indica que al 1476 ja apareix citada una abadia que podria ser la de l'anterior església. Aquest investigador la situa al carrer Major o de Dalt ja que potser l'església era allí. Una de les cites per tal de conmutar una abadia per una altra:[42]

38. AHCV, Mn. Rafael Voltas, 1769, f. 116.
39. Pere Anguera - M. Aragonès, *El Priorat*, 86.
40. Pere Anguera - M. Aragonès, *El Priorat*, 86.
41. Pere Anguera – M. Aragonès, *El Priorat*, 86.
42. Jaume Sabaté, *Noms de lloc i de persona actuals i pretèrits del poble i terme municipal de Gratallops (Priorat)*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1994, 32.

«*dona facultat pera conmutar la Badia de dita Vicaria que la Badia Antiga es altre tant molt més capàs que la Badia Nova (1762)*». L'abadia es construiria a tomb de poble per això es van concedir llicències per treballar els dies de festa.

A 4 de juny de 1764 es permetia als regidors de l'ajuntament de Gratallops perquè construïssin una nova abadia per al vicari perpetu ja que es trobava molt apartada de l'església. Se'ls entregaria l'abadia vella un cop haguessin construït la nova. Aquí, però, el rector es va queixar que l'abadia vella era més gran que no pas la que estaven acabant i a més, a l'abadia vella hi havia celler i cup per una vinya que tenia la rectoria i a la nova els regidors no ho feren. Per l'abadia vella encara es podien donar dues-centes lliures malgrat el seu mal estat, cosa que la documentació diu que no les valia la nova.[43] Rector i regidors acabaren enfrontats per aquest tema fins que al 1770 el religiós i els administradors d'aquella obra, després de diverses visures per part de mestres de cases i un seguit de retrets, van decidir de construir un rebost i una pastera a l'abadia nova i una paret mitgera amb el corral del veí Pau Pinyol.[44]

A Rocallaura el rector i plebà de Montblanc, Josep Montaner i Murtrà, cridat pel rector de l'església de Sant Llorenç de Rocallaura, sol·licitava de fer una declaració jurada al mestre de cases de la vila ducal, Pere Aguadé, i al mestre fuster Batista Muntané de les obres que caldria fer a la rectoria. Les reformes daten de 1731 i els mestres havien d'adobar no només parts de l'habitatge sinó també de la pallissa o el pastador.[45] Però l'abadia devia continuar presentant dificultats no resoltes ja que el 16 de maig de 1820 es conserva un document en el qual s'indica que s'han efectuat obres a l'abadia i que es tanquen també els conflictes entre la parroquial de Tarragona i el rector de Rocallaura.[46]

A la Pobla de Montornès, a l'octubre de 1792, el batlle de la vila, Lluís Vidal, i els regidors Pere Bover, Pere Huguet, Sebastià Isern i Francesc Baldrich s'adreçaven a les autoritats eclesiàstiques pel seu mal estat de conservació i manca d'espai i les conseqüències pels seus fe-

43. El 27 d'abril de 1769 l'arquebisbat rebutjava l'intercanvi per no haver complert amb el que es demanava inicialment.

44. El 28 de juny de 1769 es donava per resolt aquel conflicte encara que el 1800 la documentació indica que encara no estava tancat del tot.

45. AHAT, Memorial de les obres a fer a la rectoria de Rocallaura (1731), capsa 3, número 61, s/n.

46. AHAT, Acord sobre els arranjaments de l'abadia (Rocallaura), 16 de maig de 1820, f/s.

ligresos, el rector i les atencions que podia oferir la seva abadia, la pobresa que vivia al poble.[47] L'església amenaçava ruïna i era molt petita, cosa que no permetia en moltes ocasions als fidels escoltar la paraula de Déu i els privava d'escoltar els missatges de les Sagrades Escriptures. El rector manifestava la gran pobresa que presenciava al poble i, a més, la mancança de la seva còngrua a causa de la gran presència de pobres a la localitat. També requerien una residència fixa del rector a l'església cosa que els feia perillar les misses els dies de precepte. L'alcalde i els regidors avalaven una fundació per les rendes de Dr. Guillerma de Claramunt en els *idus* de gener de 1275 però que no es trobava a la seva parròquia i, per tant, privats del seu rector. La darrera sol·licitud dels de la Pobla es basava en poder reparar la seva església. Les cartes fonamentaven els problemes que partien del mal estat del temple per exposar quines eren les veritables necessitats locals.

A Torroja ajudarien el seu rector amb un hort que n'hauria de tenir cura ell mateix. Si no fos així tornaria a mans del seu propietari: «*(...) se aconvingut que ven que lo senyor rector no té lo dagut manteniment per lo bon efecte y caritat, se li dóna per son manteniment per lo bon efecte y caritat, se li dóna per son manteniment lo urtet de la vila que està devall la fon del camí, com també lo bosquet de damun la fon y lo ortet de la orta vella prop de l'ort de Francisco Mollo, les quals finques deurà senvar y mantenir y si contra farà, que se li puga tornar a pendre pel comú (novembre de 1785)*».[48]

Conclusions

Hom s'adona que fer quadrar l'economia de certs pobles, satisfer els deutes que arrossegaven dècades enrere, i fer concordar totes les accions necessàries com ara calcular els quinzès per dedicar-los a les fàbriques de les esglésies, anava més enllà de les possibilitats reals que els feligresos podien oferir per aixecar una abadia nova. A més a més, en alguns pobles hi havia un inconvenient constructiu afegit; el de bastir o desmuntar o bescanviar part dels terrenys de l'abadia per fer encaixar

47. AHAT, Pontificat de 1792, 24 d'octubre de 1792, f. 406r-v.

48. Josep Torné - E. Miquel Vallejo, *Llibre de les ordinacions de Torroja*, Tarragona: Diputació de Tarragona, 1989, 93-94.

la nova obra de l'església a bastir. Els habitants de cada lloc havien de lligar molts temes per apostar per un nou patrimoni monumental. I també els rectors havien de participar en la construcció. Malgrat tota aquesta sèrie de circumstàncies adverses, la gent del segle XVIII aixecava, també, les abadies locals. Les obres relacionades amb l'església i el seu entorn es protegirien al màxim fent uns esforços gegantescos per part dels seus parroquians.

Alguns documents desvetllen les estances que havia de tenir l'abadia tot i que s'havia de pensar en els espais que guardarien el gra o el vi que hauria d'emmaguetzemar pels drets que rebria. Aquelles cases no manifesten una certa idea estètica sinó més aviat una idea de comoditat per qui l'havia d'habitar i poder guardar en condicions el gra que rebia de les seves rendes. Es trigaria més o menys temps, però la construcció o millora arquitectònica de cada poble o vila s'acabaria resolent tard o d'hora. A banda de ser un compromís també era una necessitat local i social més.

Amb les abadies sorgeixen quins eren els compromisos que centenàriament havien adquirit els habitants de cada poble amb la construcció i possessions del rector. Així el notable gruix de documentació religiosa relativa a les abadies permet establir quins eren els veritables obstacles amb què topaven els religiosos a l'hora de tenir les abadies en bon estat de conservació. Les abadies són un gran mirall de la societat que les va bastir i del seu context rural, artístic i humà que les va consolidar a cada nucli.

ELS CAPUTXINS DE CATALUNYA
I L'ESTUDI DE LA TEOLOGIA

FRA VALENTÍ SERRA DE MANRESA, OFMCAP.

RESUM:

Aproximació a la metodologia i als continguts de l'ensenyament de la teologia en els escolasticats —o centres de formació—, dels framenors caputxins de Catalunya, especialment durant el període de la represa de la vida religiosa ran de la restauració. L'autor, arxiver dels caputxins, destaca al llarg de l'article les aportacions més significatives i la incidència cultural dels principals mestres de teologia en la vida acadèmica dels joves caputxins de Catalunya i Mallorca.

PARAULES CLAU:

Estudis eclesiàstics, escolàstica, neoescolàstica, balmesianisme, tradició, modernitat.

Abstract:

Approach to the methodology and contents of the teaching of theology in the scholastics —or training centers— of the Friars Minor Capuchin in Catalonia, especially during the period of the resumption of religious life as a result of the restoration. The author, archivist of the Capuchins, highlights throughout the article the most significant contributions and the cultural impact of the main theology teachers in the academic life of the young Capuchins of Catalonia and Mallorca.

Keywords:

Ecclesiastical studies, scholasticism, neo scholasticism, balmesianism, tradition, modernity

1. Mots introductoris

A través d'aquest treball es vol abastar una aproximació àmpliament documentada però de caràcter general a propòsit del mètode i dels continguts de l'ensenyament impartit en els col·legis de teologia dels framenors caputxins, especialment els que foren establerts durant el període de la restauració de la vida religiosa a Catalunya, quan fou tractada a les aules la temàtica de l'articulació del binomi fe i certesa a propòsit del coneixement de Déu.

En aquest article ens volem fixar, de manera ben particular, en les aportacions dels mestres de teologia en la vida acadèmica dels antics col·legis de teologia —els escolasticats— dels framenors caputxins de Catalunya i Mallorca, amb una atenció particular a les actituds intel·lectuals d'alguns lectors —o mestres de teologia— i, sobretot, esguardar el capteniment cultural dels principals vertebradors de la restauració de la vida caputxina a Catalunya, principalment les notables aportacions de Rupert Maria de Manresa, Miquel d'Esplugues i Francesc de Barbens; religiosos que van haver d'articular i conjugar tradició amb modernitat[1] i que actuaren en la primera etapa de la restauració

1. Sobre aquesta temàtica, vegeu V. Serra de Manresa, «Tradició i modernitat en els escolasticats dels caputxins de Catalunya i Mallorca», *Revista Catalana de Teologia*

de la vida caputxina, en plena crisi modernista.[2] En aquest article examinem, també, el destacat paper del pare Basili de Rubí qui, amb un gran compromís, treballà intel·lectualment, i de manera molt intensa i esforçada, desenvolupada en els anys tant difícils de represa cultural en la postguerra a casa nostra.

2. Articular tradició i modernitat

Tradició i modernitat són dos termes emprats amb certa freqüència en els nostres dies, però que es presten a l'equívoc. Ni la tradició implica necessàriament actuacions de tarannà reaccionari ni, tampoc, la modernitat implica un capteniment de progrés. D'altra banda, definir allò que és tradicional, o bé modern, mai pot estar determinat per les estratègies mediàtiques que, malauradament, és el que habitualment sol passar. Semblantment, passa el mateix amb la interpretació hermenèutica del Concili Vaticà II, una interpretació que el papa emèrit Benet XVI al llarg del seu pontificat demanà que no fos tendenciosa ni rupturista. Amb tot, han existit grups i moviments eclesials que han volgut presentar un progrés orientat vers un futur que trenca amb el passat i que no vol tenir en compte la funció de la Tradició. Tanmateix, la Tradició forma part de la identitat de l'Església i és fonamental per a la missió eclesial que, tothora, s'ha de nodrir de la Veritat transmesa per Crist i pels apòstols i que ha estat mantinguda, amb tanta sol·licitud i cura, pel Magisteri eclesial. Però avui hi ha, també, una tendència oposada que es detura en el passat, sense tenir en compte l'orientació justa vers l'esdevenidor que cercà el Concili Vaticà II i que, precisament, constitueix la gran obra conciliar: l'obertura i diàleg amb el món modern. Però, ni allò que és *vell* com a tal, ni allò que és *nou,* pel sol fet de ser-ne, corresponen al concepte exacte de tradició dins de la vida de l'Església. De fet, el concepte de tradició designa la fidelitat permanent de l'Església a la Veritat rebuda de Déu molt més enllà dels esdeveniments canviants de la història, i l'Església, a semblança d'aquell cap de casa del text

37 (2012) 247-260; Íd., «El ressò de la crisi modernista en la vida cultural dels caputxins de Catalunya», *Analecta Sacra Tarraconensia* 83 (2010) 5-30.

2. V. Serra de Manresa, «El franciscanisme a Catalunya durant la crisi modernista», *Revista Catalana de Teologia* 34 (2009) 523-541.

evangèlic que, amb capteniment assenyat, «del seu tresor coses noves i velles» (Mt 13,52), es manté en una obediència absoluta a l'Esperit de la Veritat que Crist li ha donat com a guia permanent. Aquesta obra tan delicada de discerniment, l'Església l'acompleix mitjançant el seu Magisteri. L'objectiu no és fer recular la història, sinó de caminar cap al futur sense menystenir les arrels que ens han permès d'arribar a ser allò que ara som i que fan possible que continuem creixent cap endavant. Més encara, una comunitat religiosa que no estigui arrelada en la pròpia tradició es veurà desestructurada i mancada d'identitat. Avui hem de continuar creant història i salvar tot allò que el passat històric té de bo i veritable i, alhora, saber oposar-se amb fermesa a tot allò que avui ens és imposat per la dictadura dels mitjans de comunicació i per les decisions d'aquells polítics que ridiculitzen els valors transcendentals, i tot relativitzant-nos la nostra tradició intenten de fer-nos abdicar de les nostres arrels cristianes. Només salvant el passat i acollint respectuosament la tradició és com reeixirem salvar el nostre futur.

La veritable tradició implica tothora coherència amb els principis fonamentals; mentre que la modernitat reclama una gran capacitat per adequar-se de manera correcta a cada circumstància històrica. Ambdós conceptes, tradició i modernitat, són conjugables, són harmonitzables, com ho són naturalesa i història, raó i fe, naturalesa i gràcia que, justament, són els títols, atractius i suggeridors, d'algunes revistes de pensament i recerca filosòfica i teològica que nasqueren amb la voluntat de dialogar cristianament amb la cultura moderna com: *Razón y Fe,* editada des de l'any 1901 per la Companyia de Jesús, a Madrid;[3] *Verdad y Vida,* revista d'investigació i alta cultura publicada pels framenors de San Francisco el Grande;[4] *Naturaleza y Gracia,* redactada pels professors del col·legi teològic dels caputxins de Salamanca[5] o, si es vol, esmentar també l'emblemàtic títol de l'obra de Xavier Zubiri:

3. Cf. *Razón y Fe. Revista mensual redactada por los Padres de la Compañía de Jesús*, Vol. I (1901) 2-5.

4. Cf. *Verdad y Vida. Revista de las ciencias del espíritu*, Vol. I (1943) 1-2.

5. Vegeu *Naturaleza y Gracia. Publicación de los profesores de la Provincia capuchina de Castilla,* Vol. I (1954) 5-6: «Con estas prestigiosas palabras*, Naturaleza y Gracia*, se bautiza esta publicación periódica que hoy sale a la luz pretendiendo ser la manifestación profesional, el comentario reflexivo y la enseñanza doctrinal del cuerpo de Profesores [...] Aceptamos deliberadamente la ambiciosa amplitud de tal título, porque sabemos que *Naturaleza y Gracia* son toda la vida del hombre». Els mesos de gener-abril de 2013 sortí el darrer fascicle d'aquesta prestigiosa revista salmantina.

Naturaleza- Historia- Dios (1944), un veritable clàssic del pensament contemporani.

El pare Miquel d'Esplugues, en el pròleg d'un dels llibres més fonamentals per a la formació espiritual dels framenors caputxins, presentat amb el títol, força enganyós, de *El capuchino retirado*, ja convidà els frares catalans a *Conservar progresando*, per tal de reeixir temperar i harmonitzar:

> Los radicalismos tradicionales de los primeros, como las tendencias irreflexivamente innovadoras de los otros [...] *Conservar progresando.* Lema fecundo que habría de constituir el ideal de toda sociedad bien organizada y desde luego, muy particularmente el ideal de todos los Institutos Religiosos, los cuales no pueden sin peligro para su existencia desviarse de tan santo empeño, bien sea petrificándose en sus añejas leyes, estatutos y ordenaciones, bien dejándose llevar del furor reformista que hoy día consume el alma y destruye la vida de las sociedades humanas.[6]

També, en aquest període de la restauració de la vida caputxina el pare Rupert Maria de Manresa —segurament un dels religiosos més ben dotat i de més projecció intel·lectual de la seva època—[7], predicador de la primera missa del pare Miquel d'Esplugues, amb qui col laborà i alhora rivalitzà,[8] tenia el convenciment que la formació teològica impartida en les cases d'estudi de l'Orde, tot i haver-la de fonamentar en els principis de la tradició no podia pas quedar fossilitzada per les repeticions efectuades pels lectors de teologia i filosofia, sinó que la formació filosoficoteològica calia adaptar-la i posar-la al dia amb les noves aportacions sense, però, abandonar mai la tradició ni refusar l'autoritat eclesial. Escriví el religiós caputxí Rupert Maria de Manresa en plena crisi modernista:

> Guardémonos de los verdaderos modernistas; pero cuidemos, por Dios, de no abusar de esta palabra para denigrar a quienes no tienen

6. Miquel d'Esplugues [ed.], *El capuchino retirado [...] Edición castellana arreglada y anotada por un religioso de la Provincia de la Madre de Dios*, Barcelona 1904, xii-xvii

7. Vegeu l'obra conjunta de J. M. Gasol, F. Raurell i V. Serra, *Rupert M. de Manresa, pensador en temps de crisi (1869-1939),* Barcelona 1989, 11-153.

8. Cf. V. Serra de Manresa, *La Província de framenors caputxins de Catalunya: de la restauració a l'esclat de la Guerra Civil (1900-1936),* Barcelona 2000, 169-240.

> otro crimen que el de profesar opiniones distintas a las nuestras [...] Como escuela filosófica el modernismo no pasa de ser un pobrísimo ensayo.[9]

De guisa força semblant, el pare Francesc de Barbens se situà també en un tarannà intel·lectual marcadament neoescolàstic, puix que des d'una notable coneixença de la doctrina de Tomàs d'Aquino i de Duns Escot, el caputxí Francesc de Barbens maldà per tal d'endinsar-se en l'estudi de les ciències a través dels escrits de Roger Bacon, que li van servir per a l'aprofundiment de les noves propostes de la filosofia experimental i genètica. El pare Barbens amb aquest capteniment intel·lectual enriquí l'escolàstica amb noves i valuoses aportacions, cercant-ne l'adaptació a la ciència en estudis aprofundits d'anatomia clínica, histologia i fisiologia, per tal de reeixir en l'objectiu de presentar una antropologia que fos actualitzada i coherent, a través d'un agosarat intent d'harmonització de la psicologia metafísica amb la psicologia experimental, maldant per seguir de prop amb les directrius del corrent neotomista de Lovaina i, alhora, presentar una psicologia modernitzada que tingués en compte les tècniques experimentals.[10]

Avui, a casa nostra vivim uns moments històrics en què molt sovint es malda per desacreditar allò que és tradicional, mentre que de manera força acrítica s'enalteix desmesuradament el progressisme i la modernitat. Des de la fidelitat a la valuosa tradició franciscana, avalada per un solatge de més de vuit segles, cal evitar caure en la seducció d'un maniqueisme tan simplista, puix caldria esguardar, més atentament, les línies mestres de la tradició franciscana articulades per aquell conjunt de religiosos caputxins que incentivaren i articularen la represa de la vida conventual acabat el període d'exclaustració hispana; unes línies mestres que foren divulgades en els escolasticats de filosofia i teologia, ubicats en els convents de framenors caputxins de Pamplona, Sarrià, Olot i Manresa. Era, aquella, una teologia escolàstica tradicional, però oberta als plantejaments i reptes de la modernitat que, mentre s'anava convertint en integradora dels aspectes positius dels nous corrents alhora s'orientava inevitablement cap a un cert eclecticisme, de manera for-

9. Rupert Maria de Manresa, *Religión y Cultura,* xlvii -lvii; pròleg a la versió castellana de l'obra del cardenal J. Gibbons, *El Embajador de Cristo,* Barcelona, Ed. Gili ,1908.

10. Vegeu L. Sans, «El P. Francisco de Barbens y su visión psicopedagógica», *Estu-dios Franciscanos* 76 (1975) 269-304.

ça semblant a allò que ja havia succeït amb el mètode lul·lià recuperat pels *novatores* a finals de la divuitena centúria i, també, amb l'aplicació en les cases d'estudi de la nova filosofia divulgada pel caputxí Francisco de Villalpando.

Els caputxins de Catalunya, de manera institucional i corporativa, secundaren en els escolasticats de la Província les disposicions donades l'any 1779 pel govern de Campomanes, i a semblança de les aules de la Universitat de Cervera optaren per seguir el text del *Philosophiae Cursus*[11] de Francisco de Villalpando; un caputxí de la Província de Castella, molt intel·ligent i profundament coneixedor de la modernitat, però força eclèctic ja que no refusà pas tota la filosofia antiga, ni admeté tampoc tota la nova.

El text imprès del curs de filosofia de Villalpando ajudà, tanmateix, als frares del seu temps a obrir-se als reptes de la modernitat,[12] i més enllà d'aquesta assimilació de la filosofia villalpandista, els caputxins de Catalunya i Mallorca també feren un gran esforç intel·lectual per tal d'adaptar el mètode lul·lià als temps moderns, principalment a càrrec dels professors de l'escolasticat ubicat en el convent caputxí de Ciutat de Mallorca; un convent que durant el segle XVIII estava directament subjecte al ministre general de l'Orde i, finalment, ran la restauració dels caputxins, per una permuta amb la Província de València, fou agregat a la Província de Catalunya. Al convent de Palma de Mallorca hi coincidí, a final del segle XVIII, un dels moviments de més fecunditat en la història del lul·lisme. D'aquest esforç renovador de la filosofia lulliana, a la Biblioteca Hispano-Caputxina de Barcelona se'n conserva un interessant testimoni documental. Es tracta del text complet d'un curs de filosofia *iuxta mentem Doctoris Arcangelici*, professat l'any 1790 a la *Schola Magistri Raymundi Lulli* del convent de caputxins de Ciutat

11. BHC, *Philosophia ad usum Scholae FF. Minorum S. Francisci Capuccin[orum] Provinciae utriusque Castellae accomodata [...] in tres tomos distributa. Auctore R. P. Francisco a Villalpando.* Matriti, Apud Joachimum Ibarra, 1787 (3 volums); *Tractatus praeliminaris mathematicarum disciplinarum elementa in usum Physicae candidatorum. Auctore R. P. Francisco a Villalpando, Ordinis Capuccinorum*. Matriti, Apud Joachimum Ibarra, 1788.

12. Sobre la figura i projecció intel·lectual del P. Francisco de Villalpando, vegeu G. ZAMORA, *Universidad y Filosofía Moderna en la España Ilustrada. Labor reformista de Francisco de Villalpando (1740-1797),* Roma 1989; V. SERRA DE MANRESA, «Els caputxins de Catalunya i la renovació filosòfica del segle XVIII. Notícia de dos manuscrits inèdits del curs de filosofia de Francisco de Villalpando», *Analecta Sacra Tarraconensia* 67-II (1994) 179-190.

de Mallorca,[13] i que correspon al moment més brillant, i exegèticament més profund, dels *Studia Lulliana*. El text vol ser una confrontació del sistema lul·lià amb els principals corrents teològics i, sobretot, amb les grans polèmiques del segle divuitè: l'harmonia preestablerta de Leibniz i el determinisme psíquic dels animals de Descartes, maldant per harmonitzar-ho amb les aportacions de Ramon Llull.

L'esmentat manuscrit *Compendium Philosophiae iuxta mentem Raymundi Lulli* es divideix en quatre parts, subdividides cadascuna d'elles en dues que corresponen, segurament, a quatre cursos, els *Prolegomena* (origo et definitio Philosophiae. Eius divisio); la *Logica* (Logica Parva; Logica Magna); la *Metaphisica* (De natura entis, de entis speciebus) i la *Pneumatica* (Psychologia rationalis; Psychologia empirica). Té una gran importància la *Logica Parva* per a l'estudi a l'*Ars lul·liana* que, molt encertadament, fou entès pels lul·listes caputxins com a una segona manera d'argumentar —la primera és el sil·logisme—, i no pas entesa com a eix fonamental del sistema lul·lià, la qual cosa deu voler dir que *l'Ars* de Ramon Llull és tan sols una manera d'argumentar, de la qual els *Magistri* caputxins del XVIII en saberen aprofitar força fructuosament els termes, però no pas el mecanisme. L'*Ars* lul·liana, amb les seves figures i peculiar llenguatge —farcit de paraules inusuals o noves— no trobà massa bona acollida en temps de Llull, però sí que els lul·listes del segle divuitè, en el peculiar context de renovació filosòfica i dels *studia lulliana* van recuperar-ne, com hem dit suara, els termes però no pas el mecanisme. En temps més recents es feren alguns intents de recuperar aspectes del pensament lul·lià i harmonitzar-lo amb el corrent neoescolàstic.[14]

A partir de l'anàlisi dels manuscrits filosòfics i teològics redactats durant el segle XVIII pels lectors que ensenyaren en els escolasticats caputxins, per exemple del tractat titulat, *Theologicus Seraphicus Cursus iuxta miram Divi Bonaventurae,* podrem copsar que l'autor segueix un esquema bonaventurià, però incorporant les noves tendències i la metodologia moderna pròpies del «Doctor Eximi», el jesuïta Francisco Suárez († 1617), car aquest *Theologicus Seraphicus Cursus* articula el tractat teològic *De Deo* no pas segons l'esquema del *De Trininate*

13. BHC, Ms 7-5-36, *Compendium Philosophiae iuxta mentem B. Raymundi Lulli*, Palma de Mallorca 1790, f. 1 i ss.

14. Vegeu V. Serra de Manresa, «La represa dels estudis lul·lians», *Revista Catalana de Teologia* 40 (2015) 639-656.

agustinià-bonaventurià, sinó des de la nova presentació suarista que, de manera separada, articula el tractat de Déu en dues parts: *De Deo Uno* i *De Deo Trino.*[15] La Facultat d'Arts i Filosofia de la Universitat de Barcelona es resistí a acceptar els nous corrents «suaristes».[16]

Cal assenyalar, també, a propòsit de la raonabilitat de la fe en el pensament dels caputxins catalans, l'enorme interès que presenten per il·luminar aquesta temàtica dos manuscrits conservats, també, en la Biblioteca Hispano-Caputxina. En primer lloc fer esment del *Theologiae Cursus* —impartit a l'escolasticat del convent de Tortosa els anys 1773-1776—, que fou redactat des de posicions d'inspiració bonaventuriana, enriquit amb uns excel·lents capítols introductoris a l'estudi de la teologia, en els quals es reprèn el debat de la vella qüestió escolàstica, sobre si la teologia és, o no, ciència.[17] I en segon lloc, referir-nos als continguts de les *Disputationes in Sacram Theologiam*, articulades també des d'un enfocament bonaventurià i que, tot i mantenir en molts aspectes la tradicional metodologia de l'escolàstica medieval –com per exemple la utilització dels diversos sentits de l'Escriptura—, el text segueix plantejant, i amb molta agudesa, les principals polèmiques a propòsit de la Gràcia, que havien estat iniciades en el segle anterior i que es perllongaren al llarg de tota la divuitena centúria, especialment aquelles eixorques i sovintejades controvèrsies dites *De Auxiliis*, ben indicatives de la profunda tensió metafísica que hi ha entre l'activitat absoluta de Déu i la llibertat humana. Les *Disputationes in Sacram Theologiam* a les quals ens referim, també es fan ressò de les constants polèmiques sobre l'anomenada «ciència mitjana», l'objecte de la qual eren els futuribles, és a dir, allò que l'home hauria fet en circumstàncies determinades, i que cal contraposar a la «ciència de visió», pròpia dels tomistes, que atenyia tot allò real, fins i tot les coses futures, però no pas els futuribles.[18]

15. BHC, Ms 7-6-39, *Theologicus Seraphicus Cursus,* f. 6 i f. 7: «Distinctio Secunda De Deo Uno; De Augusto et SSmo. Trinitatis Mysterio».

16. Cf. R. Ramis Barceló, «La defensa del tomismo frente al suarismo: la Facultad de Artes y Filosofía de la Universidad de Barcelona a comienzos del siglo xviii», *Espíritu* 67 (2018) 8-106. Pel que fa a Mallorca, Id., «Las cátedras suaristas de la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca (1692-1767)», *Archivum Historicum Societatis Iesu* núm. 164 (2014) 399-426.

17. BHC, Ms. 5-6-25, *Theologicus Cursus,* f. 1: «An Sacra Theologia sit practica vel speculativa».

18. BHC, Ms. 5-6-24, *Disputationes in Sacram Teologiam,* f. 164: «De Gratia et auxiliis»; ibíd. f. 46: «De scientiam mediam». A la ciència mitjana s'hi oposà tot el pensament bonaventurià; ibíd. f. 51: «An Seraphicus Doctor Divus Bonaventura ad-

L'ambient cultural viscut a la Catalunya del segle XVIII contribuí a la renovació dels estudis filosòfics i teològics, especialment a partir de la segona meitat del segle divuitè.[19] Fou especialment suggeridor l'ensenyament de la teologia impartit pel caputxí Àngel de Vic († 1733), un entusiasta seguidor de la tradició bonaventuriana.[20] El mestratge d'Àngel de Vic fou tothora configurat per una gran dosi d'unció espiritual i de pregonesa teològica força més accentuat que no pas el de la majoria dels seus contemporanis.

D'acord amb el tarannà dels caputxins de les primeres generacions, Àngel de Vic destinà algunes lliçons del seu *Cursus Theologiae* a l'experiència mística i, òbviament, a plantejar la difícil qüestió a propòsit del què i del com de la visió i del coneixement de Déu i, àdhuc, sobre la raonabilitat de l'acte de fe. En aquest curs teològic, el pare Àngel de Vic en alguns punts seguí el text de la *Summa Theologiae* d'Alexandre d'Hales, eminent teòleg escolàstic que fou mestre de Sant Bonaventura a París. Pel que fa al tema de l'omnipotència divina, el caputxí Àngel de Vic es fixà, tanmateix, en les aportacions del *Doctor Eximius*, el jesuïta Francisco Suárez.[21] Per als joves estudiants caputxins que en comptes de seguir els estudis de teologia escolàstica cursaven la teologia moral, es procurava d'imprimir també una orientació bonaventuriana a la teologia aplicada, o pràctica, que cursaven. Per exemple en el manuscrit titulat *Theologiae Moralis ad mentem Divi Bonaventurae*, hom hi presentà els continguts de la moral cristiana des de la perspectiva teològica de Bonaventura de Bagnoregio, el Doctor Seràfic, en l'estudi

mittat Scientiam Mediam: Scientiam Mediam opponitur menti Divi Bonaventurae». Al llarg de les pàgines d'aquest manuscrit inèdit hi trobem força impugnacions a Suárez i Molina, com si es tractés d'una mena de segon jansenisme derivat de les controvèrsies *De auxiliis,* car els defensors de la gràcia eficaç eren titllats de jansenistes. Un Reial Decret de 1768 prohibí als Regnes hispans els llibres de text on es defensés la ciència mitjana pel fet de ser aquesta característica de l'escola jesuítica. Els frares caputxins, principalment a la Província de Castella, feren retirar les obres del caputxí Gervasi de Breisach, partidari de la ciència mitjana.

19. Ho vam tractar de manera específica en la tesi de doctorat; vegeu V. SERRA DE MANRESA, *Els caputxins de Catalunya, de l'adveniment borbònic a la invasió napoleònica: vida quotidiana i institucional, actituds, mentalitat, cultura (1700-1814),* Barcelona 1996, 145-176: «La reforma dels estudis al llarg del segle XVIII».

20. Fra Àngel de Vic morí al convent de Tortosa el dia 16 de juliol de 1733; cf. BASILI DE RUBÍ, *Necrologi dels frares menors caputxins de Catalunya i Balears*, Barcelona 1945, 198.

21. BHC, Ms. 3-1-35, *Theologicus Cursus iuxta mirabilem sexti Ecclesiae Doctoris,* ff. 245-276 i f. 428.

dels actes humans, sobre la diversitat de pecats i en l'estudi dels sagraments.[22]

Poc abans de finir el segle XVIII, i tot acatant les disposicions del papa Benet XIV i també les ordinacions donades pel ministre general Serafí de Capricolle, els escolasticats dels caputxins de Catalunya anaren abandonant aquella dependència, tan directa, del text dels manuscrits de filosofia i teologia que, dia a dia, durant el curs acadèmic, eren dictats pels lectors a les aules dels escolasticats i, a poc a poc, l'ensenyament s'impartí a través dels manuals estampats. De manera prioritària fou emprada la *Theologia Universa* del caputxí Tomàs de Charmes († 1765), editada l'any 1751 *iuxta principia Sancti Augustini;* una brillant síntesi teològica que es va veure potenciada a partir de les disposicions que el ministre general, Nicolás de Bustillo, donà l'any 1803.

La *Theologia Universa* del pare Charmes comptà amb diverses edicions,[23] i se seguí emprant durant els anys d'exclaustració i, àdhuc, en els primers anys de la restauració de la vida caputxina.[24] La *Theologia Universa* de Tomàs de Charmes sortí estampada per primera vegada a Nancy l'any 1751 amb set volums.[25] Tot i l'orientació agustiniano-bonaventuriana de l'autor, el text del manual duia una forta càrrega to-

22. BHC, Ms. 15-2-4, *Theologiae Moralis ad mentem Divi Bonaventurae,* f. 1 i ss. La Biblioteca Episcopal de Vic, procedents de l'antic convent de caputxins de la ciutat, compta amb una notable col·lecció de manuscrits d'inspiració bonaventuriana; BEVic, Ms. 7, *Theologia Moralis data ad mentem D. Bonaventurae*; BEVic, Ms. 23, *Cursus Theologici iuxta Mirabilem Seraphici Doctoris D. Bonaventurae exarati;* BEVic, Ms 28, *Cursus Theologicus ad intimam mentem Seraphici Doctoris Divi Bonaventurae.*

23. A tall d'exemple, vegeu la *Theologia Universa ad usum Sacrae Theologiae candidatorum. Auctore R. P. Thoma ex Charmes, Provinciae Lotharingiae Capuccinorum Definitore*. Venetiis: Typographia Balleoniana 1779.

24. En un volum de la quarta edició de la *Theologia Universa* del pare Charmes, hi ha aquesta anotació: «Este [volumen de la Teología de] Charmes era del P. Antonio de Cardona, capuchino. Cuando murió su voluntad fue dejarlo a algún religioso capuchino de la Provincia hasta que vuelva a ponerse algún convento en la Provincia de Cataluña; así cuando yo muera, que pase al P. Lorenzo de Barcelona, ó en falta de él a otro religioso capuchino de la misma Provincia. *Fr. Camilo de Barcelona*, capuchino del ex-convento de Olot». També és força significatiu el que llegim a la BHC, Ms. 7-6-33, *Theologia redacta in Compendium per interrogata et responsa, ad usum examinandorum; necnon examinatorum. Extracta ex Compendio R. P. Thomae ex Charmes, Ordinis Minorum Sancti Francisci Capuccinorum. A P. Joanne ab Albi, religiosus eiusdem Ordinis. Anno 1838, tertio exilii sui*; un text manuscrit que fou redactat en la primera etapa de l'exclaustració, però que fou emprat encara durant la represa de la vida caputxina al convent d'Arenys de Mar, especialment en la primera etapa, quan es disposaven de poques edicions estampades.

25. Cf. *Lexicon Capuccinum*, Romae 1951, col. 1696.

mista i era força clar i molt ben estructurat, tant, que durant els anys difícils de l'exclaustració religiosa fou considerada, a partir de 1845, el text preferit de tot l'Orde caputxí. En el període de la represa de la vida caputxina a Europa, a partir de 1872, se seguí emprant, encara, la *Theologia Universa* de Tomàs de Charmes en les cases d'estudi de quasi totes les Províncies caputxines, car la forta càrrega tomista del pare Charmes coincidia amb les directrius de la Santa Seu, ja que l'any 1879 el papa Lleó XIII publicà l'encíclica *Aeterni Patris* on es prioritzaven els textos de sant Tomàs per damunt dels de sant Bonaventura i dels altres mestres de l'escolàstica.

Poc després de la publicació de l'*Aeterni Patris,* el caputxí Josep de Calassanç de Llavaneres, el futur cardenal Vives, mentre sojornava a Igualada amb els joves seràfics fugits de França edit, d'acord amb les orientacions del papa Lleó XIII, el *Compendium theologiae dogmaticae* articulat des de la doctrina *Angelico-Seraphica* —és a dir, tomista i bonaventuriana—, i que l'any 1882 Vives i Tutó féu estampar a Barcelona tot inserint uns *additamenta* extrets de la *Theologia Universa* de Tomàs de Charmes.[26]

En la represa de la vida caputxina, i durant el període de la restauració es reimplantaren els tradicionals plans d'estudis, amb les reformes del segle divuitè, amb l'afegit de les modificacions efectuades durant el capítol general celebrat a Roma l'any 1887, quan s'insistí novament en el fet que els estudis de filosofia havien de durar tres anys, quatre els de teologia, i que els lectors havien d'impartir-los seguint, prioritàriament, els textos de sant Bonaventura i sant de Tomàs d'Aquino:

> Con respecto a los Estudios ordenamos y mandamos lo siguiente: [Primero] Ningún Corista sea admitido al estudio de la Filosofía sin que haya aprendido primeramente humanidades, adjuntas, ya antes, ya después del Noviciado, nociones de Retórica, según las costumbres de varias Provincias y necesidades de los lugares. [Segundo] El estudio de la filosofía y ciencias durará tres años. [Tercero] El curso de teología durará cuatro años, y comprenda las materias siguientes S[agrada] Escritura, Teología dogmática y Moral, Derecho Canónico, Historia Eclesiástica, Patrología y Pastoral. [Cuarto] La elocuencia sagrada se

26. BHC, *Compendium Theologiae Dogmaticae [...] auctore R. P. Fr. Josepho Calasanctio a Llevaneras, Ordinis Minorum Capuccinorum*, Barcinone 1882, 8-9: «Opus nostrum continet praecipuas definitiones et conclusiones Thomae ex Charmes».

> lea por un año completo. [Quinto] En las Facultades de Filosofía y Teología sea expuesta la excelente y segurísima doctrina del Seráfico Doctor S. Buenaventura y del Angélico Doctor S. Tomás de Aquino, según la mente de León XIII. Estas cosas serán consideradas como base de nuestros estudios.[27]

Cal remarcar que, entre els caputxins de Catalunya, el tomisme hi fou present ja des dels primers anys fundacionals tal com ho prova un manuscrit procedent del convent de Santa Eulàlia de Sarrià[28] que conté el conjunt de les lliçons d'inspiració tomista impartides durant els cursos de 1580-1584 a les primeres generacions caputxines que es formaren als escolasticats de la Província de Catalunya, que just acabava de ser erigida com a tal l'any 1582. Semblantment, aquests primers frares de la nostra Província de caputxins, també llegiren i empraren les exposicions exegètiques de Tomàs d' Aquino a la Sagrada Escriptura, principalment el comentari als evangelis i a les epístoles de sant Pau.[29] A més, les antigues biblioteques dels caputxins posseïen bones edicions[30] dels comentaris a la *Summa* de sant Tomàs que preparà Tomàs de Vio, cardenal Gaietà i, especialment, la *Summula Caietani,*[31] molt apreciada pels estudiants caputxins de Catalunya.

Tot i la primacia donada a la doctrina de l'Aquinate ran de la publicació de l'*Aeterna Patris* l'any 1879, els lectors o professors de teologia de l'Orde de framenors caputxins mai deixaren d'acudir a Sant Tomàs d'Aquino quan havien de resoldre les qüestions més difícils de la teologia, sense abdicar mai de la seva tradició bonaventuriana. La pregunta sobre la raonabilitat de la fe s'ha mantingut dins de l'orienta-

27. Cf. Bernat d' Andermatt, *Ordenaciones del Capítulo General* lxv, Roma 1887, núm. 14.

28. Procedent de l'antiga biblioteca dels caputxins de Santa Eulàlia de Sarrià, vegeu a la BUB, Ms. 1596, *Expositio in Primam Secundae S. Thomae Doctoris Angelici*. Aquest manuscrit fou redactat entre els anys 1580 i 1584 pels primers lectors, o professors, de la Província caputxina de Catalunya. A la portada hi ha estampat un segell antic de boix que diu: *D[esert]. S[anta]. Eulalia.*

29. BPCSar, *D. Thomae Aquinatis, Ordinis Praedicatorum, In Omnes D. Pauli Apostoli Epistolas*. Venetiis, Apud Iuntas, 1562.

30. Sobre els continguts d'obres teològiques en aquestes antigues biblioteques, vegeu V. Serra de Manresa, «Mestres de l'escolàstica en les antigues biblioteques dels frares caputxins de Catalunya i Mallorca», *Revista Catalana de Teologia* 38 (2013) 981-998.

31. PCSar, *Summula Caietani. Reverendiss. D. Thomae de Vio Caietani, Cardinalis S. Xysti [...] compendiosa de peccatis Summula*. Lugduni, Apud Iacobum Giunctam, 1546.

ció bonaventuriana, que no esguarda pas les relacions entre raó i fe, i entre naturalesa i gràcia, com a unes disjuntives excloents, sinó com a uns binomis que poden oferir-nos síntesis fecundes que il·luminin les grans qüestions.

Sant Bonaventura, des del caràcter sapiencial del seu pensament davant del binomi fe i raó ens proposa una metafísica creatural, que passa a través de l'exemplarisme i la teologia del símbol. Aquesta doctrina augustiniano-bonaventuriana dita *exemplarisme*, és alhora metafísica i epistemològica, car afecta la manera d'entendre Déu i la creació. El Déu Trinitat és l'exemplar etern i la resta és creació i, dins d'aquesta perspectiva hem d'entendre la criatura com a vestigi o signe diví, ja que tot i la infinita distància entre la criatura i el Creador, les coses creades duen el *vestigium*, la petja, el senyal del Creador. L'adopció de l'exemplarisme en Sant Bonaventura és la clau interpretativa de la realitat i que, ensems, fonamenta tota la seva metafísica, sense oblidar el paper fonamental de la funció mitjancera del Verb, fonament últim de tota realitat i de tota veritat, ja que és en el Verb on Déu i la seva obra es retroben.[32]

3. Balmesianisme i neoescolasticisme

L'any 1982 Basili de Rubí, analitzà el neoescolasticisme del caputxí Miquel d'Esplugues i els seus col·laboradors, produït al llarg de la primera etapa de la restauració de la vida caputxina a Catalunya.[33] En aquesta anàlisi posà en relleu com, el pare Esplugues, reeixí en saber presentar, des de les seves posicions renovadores, la figura de Jaume Balmes com a paradigma del filòsof cristià. Escriví Miquel d'Esplugues:

> En aquest sentit Balmes, no sols realitza a meravella el tipus de filòsof cristià, sinó que es pot considerar com un dels pensadors més fidels a l'esperit de sant Tomàs, àdhuc quan s'aparta a la lletra de sant Tomàs. Molts deixebles i molt insignes ha tingut el Mestre Angèlic, satèl·lits d'un sistema que ell creà i dins del qual potser només ell tingué capa-

32. Vegeu M. Lázaro Pulido, «Metafísica del ser finito: la creatura expresión de Dios. Apunte sobre la filosofía bonaventuriana», *Naturaleza y Gracia* 50 (2003) 45-110.

33. Vegeu Basili de Rubí, «Neoescolasticisme del Pare Miquel d'Esplugues i dels seus col·laboradors», *Estudios Franciscanos* 83 (1982) 37-78.

> citats per moure-s'hi amb plena desimboltura, creació pròpia que era a fi de comptes. Balmes ho veié clar i preferí a la totalitat de la doctrina l'exemple i a la lletra l'esperit [...] Balmes té quelcom que no podrà envellir i són les essències del seu geni, presidides pel seu meravellós instint intel·lectual i la filosofia que hi recolza.[34]

En l'apartat anterior ja hem esmentat algunes de les ambigüitats que presenta el binomi tradició i modernitat. Aquesta ambigüitat també la trobem en el pensament de filòsof vigatà Jaume Balmes que, de manera tan directa, incidí en el pensament dels caputxins catalans del període de la restauració. Els aspectes contradictoris de Jaume Balmes els podem copsar, d'alguna manera, quan el filòsof vigatà manifesta una certa reacció en contra del pensament modern, ja que en els seus escrits maldà per refutar l'empirisme anglès i l'idealisme alemany, i exposà una teoria del coneixement força diferent a la proposada pels idealistes i empiristes. Amb tot, Balmes sí que assumí alguns aspectes d'aquests corrents de pensament europeu i, àdhuc, se serví del llenguatge dels filòsofs anglesos i alemanys, de manera que a Jaume Balmes caldria situar-lo en la línia del realisme filosòfic. En efecte, per a Balmes la veritat no és una creació de l'esperit —en la línia idealista— sinó una dada ben objectiva que es troba en la cosa, abans que aquesta sigui considerada per l'intel·lecte. Balmes en la seva *Filosofía Elemental* afirmà que la veritat és la realitat: *Verum est id quod est*, tal com ja ho havia assenyalat sant Agustí.

Jaume Balmes manifestà una gran lleialtat a la naturalesa humana i un gran optimisme i confiança en la naturalesa humana, que és capaç de conèixer la realitat que l'envolta i d'obrir-se al coneixement i experiència de Déu. Aquesta actitud balmesiana fou molt plaent als caputxins catalans que van llegir i assimilar les seves obres filosòfiques i apologètiques que formaven part de les biblioteques conventuals dels frares caputxins de Catalunya.

El pare Basili de Rubí seguint Jaume Balmes divulgà en les seves classes de filosofia el realisme natural,[35] tot assenyalant que l'inici del

34. Miquel d'Esplugues, «Per curullar la glòria filosòfica de Balmes», *Criterion* ix (1933) 230 i 239.

35. Vegeu Basili de Rubí, «Realisme natural», *Criterion* vii (1931) 105-130. Sobre aquesta mateixa temàtica vegeu, també, J. Llimona, «La certesa de Balmes, defensada pel P. Basili de Rubí», *Estudios Franciscanos* 87 (1986) 485-522.

realisme natural ha de ser una afirmació, i aquesta consisteix en l'afirmació de l'ésser i dels seus principis i de la seva intel·ligibilitat objectiva, de manera que el realisme natural comença per l'evidència immediata dels primers principis.

Semblantment, Basili de Rubí en les seves classes de filosofia i en els seus escrits de recerca tractà, també, a propòsit del dogmatisme epistemològic de Balmes, especialment a través de la revista *Criterion;*[36] la primera revista catalana de filosofia que fundà Miquel d'Esplugues l'any 1925. En aquestes escrits a *Criterion* el pare Basili situà la figura senyera de Jaume Balmes entre els pensadors del realisme natural, fruit del dogmatisme balmesià de caràcter mitigat que, davant la realitat, imposa el sentit comú i l'evidència objectiva rectament entesa. Balmes coincidí amb Sant Tomàs d'Aquino en la qüestió de la certesa i els seus fonaments, i aquesta coincidència fou de gran utilitat, i força ben assumida, pels mentors de la restauració de la vida caputxina a Catalunya que esguardaren la figura de Jaume Balmes com a *Doctor Humanus*, ja que el filòsof ausetà fou un dels principals representants d'aquell corrent de pensament que ajudà a la configuració de la neoescolàstica, car Balmes propugnava una mena «d'instint intel·lectual», que en la teoria del coneixement significà un agosarat intent d'unir realitat i idealitat. *El Criteri*, estampat l'any 1845, esdevingué l'exponent més característic de la tendència psicologitzant balmesiana de la lògica i, sobretot, de promoció de l'anomenat sentit comú, i es manté com a un veritable clàssic de la filosofia, essent una obra de permanent actualitat.

4. A tall de conclusió

L'any 1933 el Miquel d'Esplugues fou convidat a donar a la ciutat de Vic una conferència sobre Balmes. Al llarg d'aquesta conferència el pare Esplugues exposà la conveniència de crear una escola balmesiana de filosofia i les característiques que aquesta hauria de tenir. Primera: excloure els panegiristes i evitar la creació de pensadors en sèrie; segona: promoure una nova sèrie de pensadors forjats a l'estil de Jaume Balmes, que respectessin allò que calgués de la tradició i que completessin

36. Cf. Basili de Rubí, «El dogmatisme epistemològic de Jaume Balmes», *Criterion* viii (1932) 31-49.

allò que calgués en diàleg serè amb la modernitat.[37]I això, justament, és el que maldaren fer el caputxí Miquel d'Esplugues i els seus col·laboradors, puix que esguardant el tarannà de recerca intel·lectual de Balmes, els frares caputxins de la restauració foren tomistes *com* sant Tomàs (més que *de* sant Tomàs) i, sobretot, bonaventurians, escotistes i lul·listes *com* Bonaventura, Escot i Llull (més que no pas repetidors *de* Bonaventura, Escot i Llull). El destacat intel·lectual olotí Joan de Garganta, ran de la mort del pare Miquel d'Esplugues escriví sobre la incidència de tan prestigiós caputxí en la vida cultural del nostre poble, que:

> El P. Esplugues és un cas remarcable d'independència intel·lectual [...] Sabé orientar-se enmig de la tenebra que el voltava i trobar el camí de la Roma de Lleó XIII. I encara és més remarcable que d'aquell moviment eclesiàstic sapigués assimilar-se'n la substància política i convertir-se en el seu propagador màxim a Catalunya [...] Introduí decididament a Catalunya el tipus d'eclesiàstic d'esperit obert a tots els corrents del món, amic i confident d'homes de totes les idees, més eficaç sovint en la conversa que en el llibre, fermament arrelat en la seva ideologia catòlica i conservadora, però ben disposat sempre a escoltar amb benèvola curiositat qualsevol novetat.[38]

Finalment, durant aquest període de vertebració del procés de restauració de la vida caputxina a Catalunya, i pel que fa als estudis de teologia moral i dret canònic,[39] posar de manifest que gaudí d'una bona acollida entre els frares el compendi preparat pels framenors caputxins belgues Víctor d'Appeltern (†1886) i Piat de Mons (†1904); una síntesi excel·lent, orientadora i molt pràctica, sobre el dret canònic aplicat a la vida religiosa.[40] Tot i l'estima mostrada pels frares per aquest com-

37. Cf. Miquel d'Esplugues, «Per curullar la glòria filosòfica de Balmes», *Criterion* IX (1933) 225-243. Vegeu, també, F. Raurell, «Buscando el diálogo con la modernidad. En recuerdo de Miquel d' Esplugues», *Estudios Franciscanos* 86 (1985) 1-14.

38. J. de Garganta, «Un deixeble de Lleó XIII», *Criterion* XI (1935) 350-353.

39. A propòsit dels continguts de les obres de moral i dret canònic a les biblioteques dels caputxins de la restauració, vegeu V. Serra de Manresa, «Juristes i mestres de la teologia moral en les biblioteques conventuals dels caputxins», *Revista Catalana de Teologia* 42 (2017) 131-150.

40. Vegeu el *Compendium praelectionum Juris Regularis Adm. R. P. Piati Montani, Ex-Provincialis Ordinis FF. Min. Capuccinorum Provinciae Belgicae, ad recentissimas*

pendi acabaria, finalment, essent substituït per textos més actualitzats, com ara els que publicaren els eminents canonistes caputxins Gommar Michiels[41] (†1965) i Mateu Conte de Coronata[42] (†1961) i que assoliren una bona acceptació entre els frares. Acabada la Guerra Civil espanyola[43] (1936-1939) els caputxins de Catalunya, en el moment de la represa, optaren per introduir en el pla d'estudis el cèlebre manual de teologia moral redactat pels jesuïtes Gury[44] (†1866) i Ferreres[45] (†1936) però, a no trigar, aviat es decantarien per seguir els nous manuals jesuítics preparats pels pares Arregui[46] i Noldin.[47]

Aquesta visió històrica sobre la formació acadèmica dels caputxins de Catalunya i Mallorca,[48] avui ens pot ajudar a assolir un coneixement

leges ecclesiasticas redactum auctore P. Victorio an Appeltern ejusdem Ordinis. Tornaci, H. L. Casterman, 1903.

41. G. Michiels, *Principia generalia de personis in Ecclesia. Commentarius Libri II Codicis Juris Canonici: canones praeliminares 87-106.* Lublin, Universitas Catholica 1932 (amb una segona edició revisada l'any 1955); Id., *Normae generales Juris Canonici. Editio altera.* Tornaci, Typis Desclée et Socii, 1949, 2 volums (La primera edició és de l'any 1929); Id., *De delictis et poenis*. Lublin, Universitas Catholica, 1934. Sobre Gommar Michiels de Boisschot, vegeu *Collectanea Franciscana* 36 (1966) 237-238 i *Analecta OFMCap* 81 (1965) 344-349.

42. M. Conte de Coronata, *Institutiones Iuris Canonici ad usum utriusque cleri et scholarum.* Taurini, Ex Officina Libraria Marietti, 1939 (5 volums); sobre Mateu de Coronata, vegeu la nota necrològica publicada dins l'*Analecta OFMCap* 77 (1961) 426-427.

43. Sobre aquest període històric, vegeu, V. Serra de Manresa, *Els frares caputxins de Catalunya: de la Segona República a la postguerra (1931-1942),* Barcelona 2014, 43-309.

44. J. P. Gury, *Compendium Theologiae Moralis*, Barcinone, Ed. E. Subirana, 1913 (2 volums); l'edició original data de l'any 1850.

45. J. B. Ferreres, *Casus conscientiae propositi ac soluti ad normam Codicis Canonici.* Barcinone, E. Subirana Pontificis Editor, 1934 (2 volums). Sobre el P. Joan B. Ferreres, que fou professor de teologia moral i dret canònic a la Facultat de Filosofia i Teologia dels jesuïtes de Sarrià els anys 1900-1918 i 1925-1931, vegeu la nota necrològica publicada a la revista *Razón y Fe* 112 (1937) 380-392.

46. A. M. Arregui, *Summarium Theologiae Moralis ad recentem codicem Juris Canonici accommodatum. Editio duodecima.* Bilbao, Ed. El Mensajero del Corazón de Jesús, 1934; la primera edició fou publicada l'any 1918.

47. H. Noldin, *De praeceptis Dei et Ecclesiae.* Oeniponte, F. Rauch, 1930 (2 volums); i, a cura d'A. Schmitt, vegeu H. Noldin, *Summa Theologiae Moralis iuxta Codicem Iuris Canonici.* Barcinone, Ed. Herder, 1945 (4 volums).

48. Pel que fa a l'estructuració dels estudis en els escolasticats dels caputxins a la Catalunya del segle xviii, vegeu V. Serra de Manresa, «Organización y reforma de los estudios entre los capuchinos de Cataluña durante el siglo xviii. Fuentes para su estudio», *Memoria Ecclesiae* 13 (1998) 97-106.

més gran de l'itinerari cultural dels frares catalans[49] i, alhora, també pot contribuir a promoure una fidelitat més gran al carisma franciscà i a la tradició caputxina i, sobretot, pot contribuir a trobar nous enfocaments i noves orientacions que siguin harmonitzables amb la nostra tradició de pensament i de recerca com ho feren, al seu temps, Miquel d'Esplugues i els seus col·laboradors,[50] un repte a assumir just ara que hem començat la singladura del tercer mil·lenni.

49. Una visió general de la formació acadèmica i a l'activitat cultural dels caputxins hom la pot trobar dins la monografia de V. Serra de Manresa, *Aportació dels framenors caputxins a la cultura catalana: des de la fundació a la guerra civil (1578-1936),* Barcelona 2009, 135-221: «La formació dels frares i l'evolució dels estudis».

50. Vegeu Basili de Rubí, «Neoescolasticisme del Pare Miquel d'Esplugues i dels seus col laboradors», *Estudios Franciscanos* 83 (1982) 37-78.

L'OBRA DELS GERMANS LLIMONA A LA FUNDACIÓ BALMESIANA*

Ramon Ribera Gassol

Resum:

Estudi en el qual donem a conèixer l'obra escultòrica i pictòrica que realitzaren per a la institució religiosa Fomento de Piedad (actualment Fundació Balmesiana, c/ Duran i Bas, núm. 9. Barcelona), aquests dos destacats artistes del moviment modernista català, un en el camp de l'escultura i l'altre en el de la pintura.

Paraules clau:

Llimona, pintor, escultor, Balmesiana, religiosa.

Abstract:

Study where we know the sculptures and photographic work that they made for the religious institution Fomento de Piedad (now Balmesiana Foundation. C/ Duran i Bas, núm 9.Barcelona), these two prominent artists from the catalan modernist current , one in the field of sculpture and the other in the field of painting.

Keywords:

Llimona, painter, sculptor, Balmesiana, religious, sculpture, paint.

* El meu agraïment a Cecília Vives, mossèn Ramon Corts i Aureli Arenas.

Josep Llimona. Notes biogràfiques

Josep Llimona Bruguera (Barcelona, 1864-1934), de ben jove va assistir a les classes del pintor Frederic Trias, després anà a l'Escola de Belles Arts "Llotja" i entrà com aprenent al taller dels germans Agapit i Venanci Vallmitjana Barbany; també ho féu al taller de Rossend Nobas. L'any 1879 fou pensionat per anar a estudiar a Roma. En aquest mateix any exposà les seves primeres obres a la Sala Parés de Barcelona, l'any 1891 va participar en la 1ª Exposició General de Belles Arts de Barcelona; fundà a Barcelona, conjuntament amb el seu germà Joan i d'altres artistes, l'anomenat Círcol Artístic de Sant Lluc, institució que fomentava les arts des d'una òptica cristiana, inspirada en l'ideal cristià dels pintors sienesos. A nivell personal l'escultor evolucionà envers un fervent catolicisme. L'any 1909 fou escollit regidor per Barcelona de la Lliga Regionalista, i en diverses ocasions fou president de la Junta de Museus de Barcelona. L'any 1917 li fou concedida d'Honor del Govern francès, mentre que l'any 1932 l'Ajuntament de Barcelona li concedí la Medalla d'Or de la ciutat. Realitzà obra pública commemorativa, decorativa, religiosa, retrats, medalles, i també va dissenyar joies. Una de les seves obres més conegudes és l'obra anomenada "Desconsol" amb la qual l'any 1907 obtingué la medalla d'or de la Cinquena Exposició Internacional de Belles Arts de Barcelona.

Del seu treball escultòric a la Fundació Balmesiana, en tenim tres obres documentades, una d'elles no conservada, però que n'ha quedat testimoni gràfic; fins al present no hem trobat documentació referent a elles.

- *Sagrat Cor de Jesús*

Marbre. 1 m.

Suposadament destruïda durant la Guerra Civil; instal·lada sobre un basament o peanya, en la galeria superior de l'escala principal d'accés a l'edifici.

Jesús dempeus, damunt mitja bola del món, amb vestit cenyit a la cintura, que deixa entreveure part del peu dret, cobert amb túnica, amb la mirada frontal, amb el braç dret estirat i amb la mà en actitud de beneir, mentre que l'esquerra la té recolzada damunt el pit.

Que en tinguem constància, Josep Llimona va realitzar dues versions més amb el tema del Sagrat Cor, una de similars característiques

amb la de la Balmesiana, però amb ambdues més recolzades damunt el pit, una damunt un cor que s'entreveu, i una altra versió, on el Sagrat Cor només du mantell cenyit a la cintura i ambdues mans recolzades al pit, però en diferent posició respecte de la versió anterior.

El Sagrat Cor de Jesús, la Mareededéu de Montserrat i Santa Teresita de Lisieux són els patrons de la Balmesiana, instaurats per mossèn Eudald Serra.

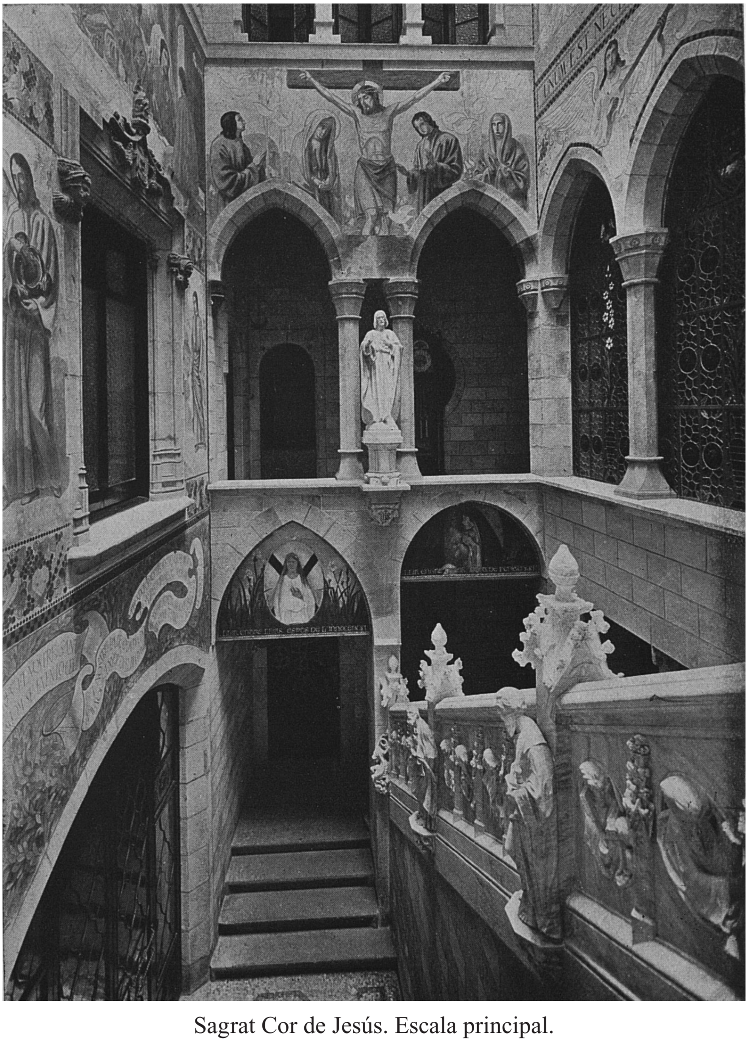

Sagrat Cor de Jesús. Escala principal.

– *Crist Crucificat*

Fusta policromada. 1'80 cm.

Situat a l'altar major de la capella, integrat dins del conjunt escultòric que representa el Calvari; en el llibre *Una institución sacerdotal*. Barcelona, 1948 sens dóna l'autoria de l'obra "Un fondo a modo de retablo ofrece la escena de la crucifixión con la valiosa escultura de Cristo, obra del insigne escultor José Llimona, su última obra de envergadura, y las figuras de la Virgen y San Juan, debidas al conocido artista Camps i Arnau" (p.26).

El tema de Crist Crucificat fou un tema recurrent en la trajectòria de l'artista, en realitzar en diversos materials, grandàries i versions. El més conegut és l'anomenat "Consumatum est", obra del període de joventut, i que podem veure en bronze en el Cinquè Misteri de Dolor del Rosari Monumental del Monestir de Montserrat, datat l'any 1896, o també el del Panteó de Manuel Calvo Aguirre del cementiri de Portugalete, també en bronze.

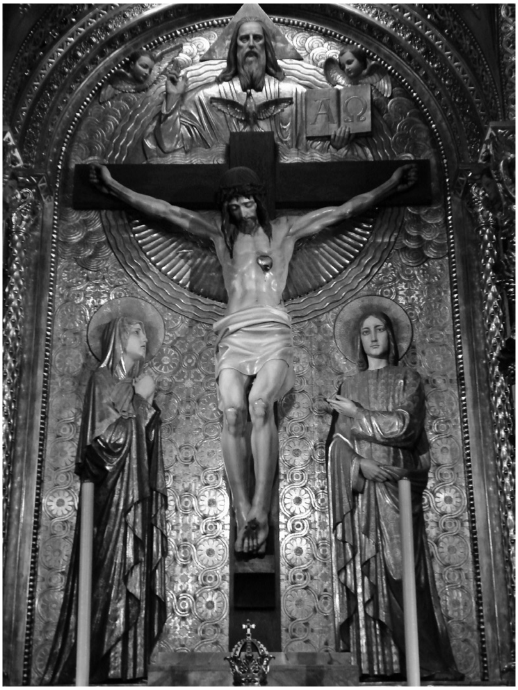

Crist Crucificat. Altar major. Capella.

– *Crist Crucificat (fig.3)*

Bronze. 80 cm.
Situat en una de les dependències de l'edifici.
De similars característiques que el de la capella.

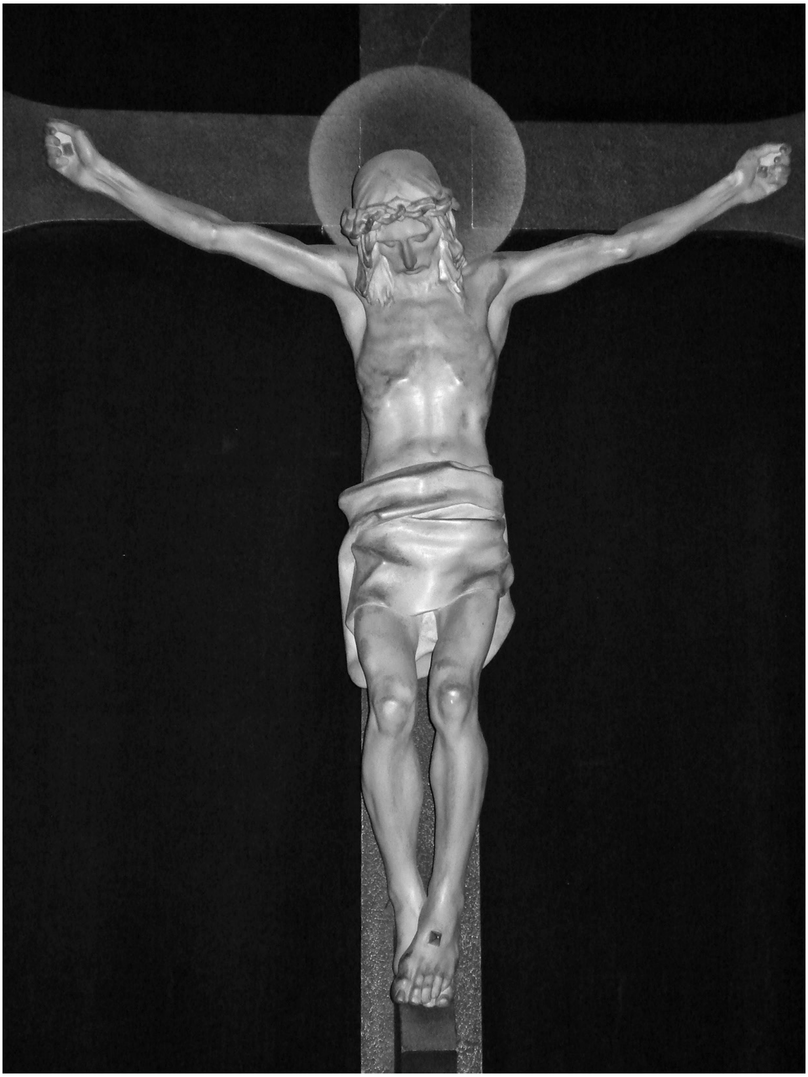

Crist Crucificat. Sala del pis principal.

Joan Llimona. Notes biogràfiques

Joan Llimona Bruguera (Barcelona, 1860 – 1926), estudià a l'Escola de Llotja i a la Acadèmia Frederic Trias de Barcelona. Amb catorze anys, l'any 1874 va participar en l'exposició organitzada per la Societat per a les exposicions de Belles Arts a Barcelona; l'any 1880, juntament amb el seu germà Josep, van a Roma per estudiar. Allí decideix dedicar-se plenament a la pintura. També residí a Madrid per raó dels estudis; l'any 1882 va participar en l'Exposició Regional de Vilanova i la Geltrú, on obtingué una segona medalla. L'any 1884 es presentà a l'Exposició inaugural dels nous espais de la Sala Parés de Barcelona. L'any 1888 aconseguí una segona medalla a l'Exposició de Barcelona. Fervent catòlic, l'any 1893 va ser nomenat primer president del Cercle Artístic de Sant Lluc, entitat caracteritzada pel foment del catolicisme i el catalanisme, influït per l'ideari del Bisbe de Vic Torras i Bages. Fou president i vicepresident des de la seva fundació l'any 1917 del Foment de Pietat Catalana. Una de les seves obres més destacades són les pintures de la cúpula de l'antic cambril de la Verge de Montserrat al monestir de Montserrat, les quals l'acrediten com a capdavanter de la modernització de l'art religiós a Catalunya; també fou un destacat il·lustrador en diverses publicacions; en el període de 1890 i 1891 va entrar en un canvi personal i conceptual i passà a realitzar una pintura més sintètica i més plana amb obres que es van destacar dins del primer modernisme pictòric.

Del seu treball pictòric a la Fundació Balmesiana, actualment se'n conserven tres obres, encara que n'hi d'altres de documentades però que no hem localitzat (d'una n' hi ha testimoni gràfic).

– *Mare de Déu amb el Nen*

Oli sobre tela. 1'80 x 1'20 cm.

Signada en color vermell: "Joan Llimona". Angle inferior dret.

Presideix la sala d'actes.

Acabada en arc de mig punt, amb marc decorat amb una sanefa de dibuix geomètric, de color vermell i daurat. En la part inferior i en lletres majúscules hi ha la inscripció "Sedes Sapientiae", que vol dir seu o font de saviesa, prové d'una de les Lletanies Lauretanes.

La Mare de Déu és asseguda en un tron de color verd, amb vestit blanc. Du un vel i corona; al darrere el nimbe estel·lat, recolza el cap

en el braç dret, mentre mira el Nen Jesús, al qual el subjecta amb el braç esquerre. El Nen és assegut en la seva falda, també cobert amb un mantell blanc i mirant el gros llibre (que simbolitza les Sagrades Escriptures), que la Mare de Déu té damunt dels genolls.

Al darrere, s'hi entreveu un paisatge rocós, que juntament amb les roses que trobem a banda i banda del tron ens indica que estem davant una versió de la Mare de Déu de Montserrat.

Sedes Sapientiae. Sala d'Actes.

– *Mare de Déu amb el Nen*

Llapis carbó sobre paper.

Sense signar.

Es troba en una de les dependències de la Biblioteca.

Es tracta de l'esbós preparatori del quadre de la Mare de Déu de Montserrat que es troba a la Sala d'Actes; hi ha alguna diferència amb la pintura esmentada pel que fa a l'ornamentació del tron i també al terra, on hi ha una mena de coixí.

Mare de Déu amb el Nen Jesús. Bocet.

– *Els tres amors d'un sacerdot (fig. 6)*

Oli sobre tela. 80 x 70 cm.

Signada en color negre: "Joan Llimona". Angle inferior esquerre.

Asseguts en un banc hi ha un jove sacerdot que té un llibre agafat amb les dues mans; també damunt del banc hi ha un llibre ben gros. El sacerdot està en actitud de conversa amb una senyora, entrada en la vellesa, també asseguda, la qual porta el cap cobert amb un mocador, porta una manteleta, que deixa entreveure un medalló. Va amb vestit llarg i un davantal i a la mà dreta té un mocador; la mà esquerra, la recolza damunt el braç dret del mossèn. Al costat d'ella hi ha una tanca i darrere de tots dos s'entreveu un paisatge, amb unes cases; al costat esquerre hi ha un arbre fruiter, mentre que darrere d'ell es veu parcialment una església.

El quadre simbolitza els tres amors en la vida d'un sacerdot: la mare, l'Església i les Sagrades Escriptures.

Els tres amors d'un sacerdot. Sala del pis principal.

A banda d'aquestes tres obres que es troben actualment a l'edifici se'n documenten unes altres, que no hem pogut localitzar, de les quals trobem referència en el llibre de diversos autors: *Josep Llimona y Joan Llimona. Vida y Obra*. Ediciones de Nuevo Arte Thor, Barcelona, 1977:

– *Retaule (p. 136)*

Oli sobre taula.

Frontal: 47 x 1'54 cm. Laterals: 44'5 x 52 cm. Central: 64 x 48 cm.

Es trobava a la biblioteca.

En la taula frontal, hi són representats una sèrie de Sants de Barcelona a l'entorn de la figura de Jesús. En les dues taules laterals, els quatre Evangelistes, dos en cadascuna, mentre que en la taula central hi ha la figura de Jesús. Actualment les taules estan separades, col·locades com a decorat piadós en l'habitatge particular per a sacerdots que existeix en aquesta biblioteca, seu de l'anomenat "Fomento de la Piedad".

– *Sagrat Cor de Jesús (p. 136)*

Oli sobre tela. 1'20 x 83 cm.

Signada.

Situat a la Biblioteca Balmes.

Imatge del Sagrat Cor de Jesús sostenint el mantell amb la mà esquerra, fons del cel extremament convencional amb tons de rosa i blau.

– *Mater Amabilis (p. 161)*

Llapis carbó sobre paper. 50 x 37 cm.

Signat en l'angle inferior esquerre, amb la inscripció "Mater Amabilis, ora pro nobis, Joan Llimona".

D'aquest dibuix, n'existeix una còpia, original de Joan Llimona, que fou enviada a Roma, al cardenal Merry del Val, l'any 1909, i que després es va conservar a la mateixa ciutat, a la Casa delle Dame Catechiste.

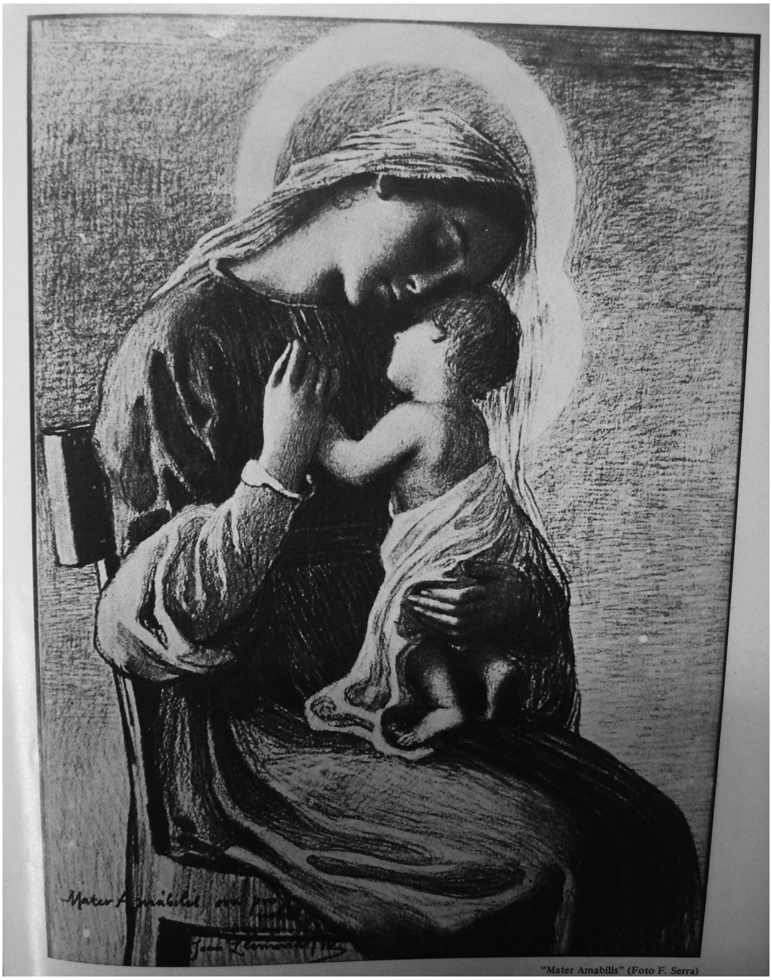

Mater Amabilis. Il·localitzat.

Finalment hem d'esmentar la notícia que trobem en el llibre *Una Institución sacerdotal*: "y cinco repujados en el frontal, con las representaciones de los cuatro Evangelistas y de Jesús, inspirados y calcados en pinturas originales de Juan Llimona" (p. 26).

Aquesta informació fa referència al frontal de la mesa de l'altar major de la capella. Es tracta d'uns baixos relleus, fets en aram, basats en el disseny de Joan Llimona, per bé que desconeixem el nom de qui els va realitzar.

Bibliografia

Diversos Autors. *Josep Llimona y Joan Llimona. Vida y Obra*, Ediciones de Nuevo Arte Thor, Barcelona, 1977.

Esquinas Giménez. *Josep Llimona i el seu taller*. Tesi doctoral, Universitat de Barcelona, 2016.

Fàbrega, Àngel, "Mossèn Eudald Serra y el Fomento de Piedad", dins *Cristiandad,* núm. 867, octubre, 2003.

Joan Llimona - Josep Llimona. Catàleg. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, 2004.

José Llimona, escultor. Editora Nacional. Madrid, 1966.

Una Institución sacerdotal, Barcelona, 1948.

Ribera Gassol, Ramon, "Josep Llimona, escultor. Obra a Manresa", dins *Dovella,* núm. 109, Centre d'Estudis del Bages, Manresa, 201, p. 44-47.

Ribera Gassol, Ramon, "Obra escultòrica de Josep Mª Camps i Enric Clarasó a la Fundació Balmesiana", dins *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 87, Fundació Balmesiana, Barcelona, 2014. p. 589-595.

LA CELEBRACIÓ DE L'ASSUMPTA A MALLORCA. PASSAT I PRESENT

Joan Pons i Payeras

Resum:

Aquest article mostra l'arrelament de la tradició de la festa de l'Assumpció de la Mare de Déu a l'illa de Mallorca. Comença amb la cerca dels orígens a través de la documentació per descriure, tot seguit, la festa que consistia, habitualment, en una exhibició d'una imatge de la Mare de Déu allitada. Finalment es dona un breu resum de la manera com es viu la festa avui.

Paraules clau:

Assumpció de Maria, Mallorca.

Abstract:

This article demonstrates the roots of the tradition of the Feast of the Assumption of the Virgin on the island of Mallorca. It begins with a search for the origins through documentation and then goes on to describe what the feast consisted of, usually an exhibition of an image of the Mother of God on her bed. Finally, a brief summary is made of the situation of the feast in current times.

Keywords:

Assumption of Our Lady, Mallorca.

En plena època estiuenca, la celebració de l'Assumpció de Maria a la meitat del mes d'agost a les terres mallorquines adquireix una particular rellevància. Tot hi ajuda, la pagesia acaba de batre la sega del blat i de les faves, les mongetes i els ciurons, fa una pausa per a després, a la segona tombant agostenca, estreni la recollida de les ametles i tot seguit de les garroves; les figuereleres preparen els ormejos per a començar la temporada.

Els dies han minvat en horari de llum, la calor sufocant del juliol queda enrere. La dita persisteix *la monja encén, el frare apaga*.[1] La verdor dels bellveures, refresca la clastra; el flaire de les alfabegueres, olora la cambra.

El voluntariat de les esglésies parroquials i conventuals, es prepara per a aixecar el monument ben enmig del temple en honor de la Pasqua de Maria Verge. Recull els tests o cossiols que embelliran per espai de vuit dies l'escultura del trànsit de Maria. És la festa de la dormició pels orientals, més la nostra pagesia festeja la *Mare de Déu morta.*

1. Arrels històriques de la celebració mariana

Petjades ben profundes en el món artístic, sobretot en el retaule, han deixat constància de l'alt nivell celebratiu que tenia antany aquesta diada mariana, sobretot a la nostra pagesia. Començant per la Seu, el primer temple mallorquí, fins a l'esglesiola perduda a la serra de tramuntana, trobam vestigis d'aquesta religiositat estampada de colors damunt els altars de les capelles marianes.[2] Empremtes en les llànties que pengen prop del sagrari, en els mantells que endiumengen els altars, en els estendards que solemnitzen les processons, en les casulles que porten els ministres per l'ofici sagramental, els bacinets per a la capta de les almoines. El misteri de l'Assumpció de la Mare de Déu ha penetrat fins a les entreteles de l'ànima popular.

El P. Gaspar Munar (1899-1987), amb motiu de la declaració del Dogma pel papa Pius XII, l'any 1950, publicà *Devoción de Mallorca*

1. Es refereix a la diada de Santa Margalida (20 de juliol) que comença una mesada de calor intensa, per a aturar-se el dia de Sant Bernat (20 d'agost).

2. Són dignes de destacar els retaules dedicats a l'Assumpta, a més del de la Seu: Algaida, Binissalem, Manacor (Els Dolors), Montuïri, sa Pobla (Crestatx).

a la Asunción. En aquesta obra refresca la doctrina de Ramon Llull, el mallorquí més universal, continguda en el llibre *Doctrina Pueril*,[3] que escrigué a Mallorca per enllà dels anys 1273-1275; vet aquí com resumeix:

> *Con plach a nostro Senyor Deus que nostra Dona trespassàs d'aquest segle en l'altre, el dia de la mort, adoncs fo feta professó del cel tró en terra, en la qual fo nostro Senyor Jhesu Christ e foren tots los àngels e arcàngels e tots los sants de paradís, e ab cants, de molt gran dousor e ab molts grans honraments pujaren nostra Dona en lo cel subirà, en la glòria de nostro Senyor Déu.*

I afegeix que Jesucrist contempla dolçament a Nostra Senyora en el cel,

> *com a mare e com a regina del cel e de la terra.*

D'altra banda l'erudit historiador i folklorista, P. Gabriel Llompart C.R. (1927-2017):

> *El testimoni de la devoció que el poble professava antany a Nostra Dona de la Seu, ho trobam a la predel·la o baixos del retaule gòtic que acollia la imatge mariana. Aquesta predel·la està dividida en set cassetons dedicats a reproduir set episodis de la vida de la Verge: Anunciació, Nadal, Epifania, Resurrecció, Ascensió, Pentecosta, Assumpció i Coronació de Maria. Per aquelles saons* –segle XIV– *la gent piadosa recitava els set Goigs de la Verge acompanyant-los adesiara de l'avemaria. Tenim constància que en la Mallorca d'aleshores s'usava «Déu te salv, Maria plena de gràcia. Nostre Senyor és ab tu, beneita ets tu sobre les altres fembres e beneit és lo fruit del teu ventre. Santa Maria, prega per nos».*[4]

Però el medievalista, Llorenç Pérez (1928-1992), encara s'endinsa en el llibre del temps: A l'arxiu capitular de Mallorca, hi ha un quadre, dibuix a llapis, amb data de composició per enllà de mitjan s. XVIII,[5] on

3. G. MUNAR, *Devoción de Mallorca a la Asunción,* Palma (1950), 14.

4. G. LLOMPART, «Nostra Dona de la Seu i el seu desdoblament secular en les diverses devocions marianes» *La Seu de Mallorca.* L'Illa de la Calma. José J. de Olañeta, Editor Palma de Mallorca, 1995, 125.

5. L. PÉREZ, *La Asunción de Ntra. Sra. Titular de la catedral de Mallorca,* A.S.T. XXVIII (1955), 287.

es veu el Rei en Jaume, el Conqueridor, agenollat, acompanyat de sant Ramon de Penyafort, contemplant la Verge Maria pujant als cels.

> *Al declinar el siglo XIX, sobre el tímpano de la fachada de la catedral era colocada una estatua de Maria Santísima con los brazos abiertos en actitud de subir a los cielos. Un enorme rosetón a los pies de la Virgen representa el sepulcro vacío y a los apóstoles contemplando extasiados el glorioso tránsito. La estatua se debe al escultor Luís Font, y el grupo de los apóstoles a Marcos Llinás. Ambas obras fueron inauguradas en 1886.*[6]

I quan començà la Seu de Mallorca a tenir per titular a Maria en el misteri de l'Assumpció?

Per mitjà del *Breviari Majoricensis*, manuscrit de finals del segle XIII o principis del XIV, que es troba a la biblioteca Vivot de Palma, sabem que aleshores es celebraven a la diòcesi de Mallorca cinc festes del Maria Santíssima a saber: la Purificació, l'Anunciació, l'Assumpció, la Nativitat i finalment la Concepció, totes elles amb vuitada i només la de l'Assumpció amb vigília.[7]

D'altra banda, l'any 1332, el bisbe Benrenguer Bal·le (1332-1349), en un estatut de solemnitats a la catedral, posa la festa mariana a la mateixa categoria de les solemnitats de Nadal, Dijous Sant, les dues Pasqües i Tots Sants; a més esmenta el Prelat que *prout antiquitis est fieri consuetum.*

Un altre document prou interessant, datat l'any 1369, fa referència a un cens consistent en 40 quarteres de civada, que havien de rebre cada canonge a l'any, després de dos anys de residència i assistir a les vespres i missa de l'Assumpta *et qui missae et vesperis Assumptionis gloriosissime Genetricis Dei, sub cujus invocatione dicta Sedes edificata existit interfuerint.*[8] Segons l'historiador L. Pérez, aquest document és una prova evident del patronat de l'Assumpta.

Finalment, a la portada del Missal Majoricensis (1506) es troba una imatge de Maria pujant als cels. Al peu del gravat i amb lletres gòtiques es pot llegir *Missale secundum usum almae Majoricensis Ecclesiae cum multis missis nuper additis.*[9]

6. Ibíd., p. 287. Lluís Font (1839-1904); Marc Llinàs (1840-1927).
7. G. MUNAR, *Devoción de Mallorca a la Asunción,* Palma (1950), 19.
8. L. PÉREZ, *La Asunción de Ntra. Sra. Titular de la catedral de Mallorca*, 293.
9. G. SEGUÍ, *El missal mallorquí de 1506.* Publicacions de la Facultat de Teologia de Catalunya. Barcelona, 2003.

Així, el Dr. Pérez, posa en relleu que les arrels de la celebració assumpcionista a Mallorca cal cercar-les als anys posteriors a la conquesta (1229); celebració que guanyava amb escreix a les altres celebracions marianes de la Concepció, Nativitat, Purificació,...

Mn. Pere Xamena (1918-2015) a *Història de l'Església a Mallorca*, hi afegeix *La festa de l'Assumpció de Nostra Dona assolí una solemnitat especial durant el pontificat del bisbe Berenguer Batle, i no sols a la Seu, sinó també a les altres esglésies de la diòcesi.*[10]

Amb totes aquestes referències històriques, no hi ha dubte que les arrels històriques es perden a l'antigor.

2. I ELS PRIMERS INDICIS DE MUNTATGE D'ESCENARI MARIÀ?

És costum a casa nostra escenificar el misteri de l'Assumpció de Maria, mitjançant un cadafal a l'entrada de l'església, o ben enmig, que conté una escultura d'una verge morta coronada, amb mans juntes; cobert amb un cobricel, ordinàriament de color blau cel. Al voltant de la imatge, s'hi solen col·locar quatre imatges d'àngels i amb abundor de cossiols de bellveures i alfabegueres o altres plantes oloroses, acompanyats de ciris i llums. La vigília de la festa, dia 14, en processó des de la capella on roman tot l'any és portada processionalment fins a ser deixada damunt el cadafal on romandrà fins a la vuitada, avui, festa litúrgica de santa Maria Reina.[11]

G. Llompart, que ha gratat ben endins en la recerca de la celebració mariana, ens comenta: *Vers mitjan segle XV tenim les primeres notícies d'una Verge adormida o de l'Assumpció en la Seu. Cap a l'any 1456 s'esdevenia una processó solemne portant la imatge de la Verge formada segons el model de la «Mare de Déu Morta», el dia 15 d'agost. L'acompanyaven els dotze apòstols, que solien ésser dotze clergues, però en estendre's la cerimònia pels pobles passaren a ser seglars duent un nimba o diadema en el cap. Actualment encara a la vila de Valldemossa se n'ha*

10. P. XAMENA-Fr. RIERA, *Història de l'Església a Mallorca.* Ed. Moll Mallorca (1986) 126. El bisbe Berenguer Batle (1332-1349), és el setè bisbe de Mallorca, després de la Conquesta.

11. Cal assenyalar que aquesta festivitat és contemporània. La instituí el papa Pius XII, l'any 1954, i es celebrava el dia 31 de maig; amb la reforma conciliar de Pau VI (1969), fou traslllada al dia 22 d'agost, la vuitada de l'Assumpta, para manifestar la connexió entre la reialesa de Maria i l'Assumpció al Cel.

conservat la tradició i la funció s'anomena «processó de ses crestes», per haver perdut la consciència col·lectiva del sentit de les diademes.[12]

A altres poblacions, com Calvià, sa Pobla, Muro, mantenen el «Llit de l'Assumpta», fins el dia de santa Maria Reina (22 d'agost); es procura durant aquest novenari resar el rosari o els oficis de laudes o vespres al voltant del monument marià.

Cal dir que segons l'estatus econòmic de la població el llit adquiria un determinat encant artístic, amb exuberància d'elements decoratius; una població petita disposava d'un llit senzill, com el cas de la vila de Búger, a la zona del Raiguer: *Tiene la iglesia parroquial de Búger una graciosa imagen de la Virgen muerta, de barro cocido, que será obra de fines del siglo XVIII o de principios del XIX, vestida con túnica y manto de seda, con las manos juntas y de rostro muy apacible, casi sonriente. Se expone todos los años en la fiesta de la Asunción en medio del templo, sobre lecho improvisado, y allí recibe el tributo de veneración de todos los feligreses*.[13]

El dia que es tanca el novenari es retorna processionalment la imatge a la seva capella entonant les lletanies lauretanes i són repartits els brots, sobretot d'alfabeguera, a la feligresia assistent.[14]

3. Deixes testamentàries per a mantenir ben viu el culte

A no poques viles, fullejant testaments, ens trobem per enllà del segle XVI i XVII, nombroses deixes testamentàries que demostren l'afecte i l'estima envers aquesta devoció tan arrelada en el poble de Déu.

Vegem una mostra, trobada a la vila de Búger, en el cor de Mallorca, a la zona des Raiguer:

1) 1594 (13/1): Mor Bartomeu Payeras *bagui*, deixa lo dia del seu enterrament cantassen missa *de assumptione Maria.* Té dos fills, Bartomeu i Damià. Fa testament, notari Damià Femenia de Muro, 5 d'agost 1591.[15]

12. G. Llompart, «Nostra Dona», 125.

13. G. Munar, *Devoción de Mallorca a la Asunción.* Imprenta SS Corazones. Palma de Mallorca 1950, 121.

14. El monestir de la Concepció de Palma manté ben viva aquesta tradició amb una gran capacitat de convocatòria.

15. Cf. Llibre de Sufragis i de fundacions (1783-1845; Suplement 1593 recopilat per Mn. Miquel Monserrat, pvre i vic. nº 27, 2. Llibre de Morts, fol. 4. A.P.B.

2) 1594 (3/2): Mor Antoni Bisquerra, sogre de Miquel Payeras. Fa testament, 13 febrer 1589. Manda pia: una missa lo dia Ntra. Sra. de Agost.[16]

D'aquesta manera, la família hereva es trobava en aquest dia assenyalat, pujaven al poble els qui vivien «fora vila», o altres poblacions, per a assistir a l'ofici religiós, feien entrega, com a ofrena, d'uns ciris que cremarien al costat de monument marià, o en el seu lloc d'un ram de flors; a la col·lecta hi dipositaven una aportació econòmica.

4. Característiques dels actes de culte en honor a la Mare de Déu d'agost

Les confraries han estat al llarg dels segles les encarregades de l'administració, del manteniment, del patrimoni i a la vegada de l'organització del culte de Santa Maria Assumpta. Mallorca ha gaudit d'un innombrable número d'associacions piadoses esteses per tot arreu, tant a la ciutat com a la part forana, i constituïen l'exponent de la religiositat d'una vila, en el segle XV i sobretot en el XVI; així a Sóller, ja existia l'any 1449; a Manacor, l'any 1482; i un any abans, 1481, tenim notícies que existia a la vila de Costitx; Valldemossa, l'any 1483. En el segle XVI, apareixen confraries de l'Assumpció a Sineu, Alaró i Santa Margalida.[17]

La consueta de la celebració de manera simplificada era, cap al tard de la vigília de l'Assumpció de Maria, dia 14 d'agost. Una repicada solemne i allargada de campanes, anunciava la festa en categoria de Primera classe. La feligresia es deixondia per a participar a la celebració de les «Completes»,[18] una celebració festosa amb l'assistència del cor de l'església, amb l'organista, on es cantaven els salms i l'himne *Nunc dimittis*,[19] a

16. Cf. Llibre de Sufragis i de fundacions (1783-1845; Suplement 1593 recopilat per Mn. Miquel Monserrat, pvre i vic. nº 27, 2. Llibre de Morts, fol. 3. A.P.B.

17. G. Munar, *Devoción de Mallorca a la Asunción.* Imprenta SS Corazones. Palma de Mallorca 1950, 50.

18. Completes: S'anomena Completes en la tradició cristiana d'hores canòniques a la darrera pregària del Breviari, a primera hora de la nit, abans del descans. Trobant-se la comunitat reunida a l'església, es dona gràcies a Déu pel dia que acaba i se li demana la seva protecció divina per al descans nocturn.

19. *Nunc dimittis*: Conegut com el càntic de Simeó, basat en el text bíblic de Lc 2, del qual pren el seu nom *Nunc dimittis servum tuum.*

més d'unes pregàries per a la comunitat. El cant dels Goigs solia clausurar aquesta celebració vespertina, on no hi mancava tot el clergat revestit amb capes pluvials de color blanc o color de cel. Les autoritats municipals presidien des del seu respectiu banc del batle, així com els obrers de la confraria mariana.

El matí de la diada, tenia lloc l'ofici major de la Festa, *missa de tres i altar fumat,* segons la descripció popular. Era on es lluïa un predicador extern, contractat expressament per aquest esdeveniment, ordinàriament un religiós, franciscà, dominicà o mínim; a la vegada el cor parroquial volia quedar bé, amb una missa mariana, en l'actualitat, *Regina montis lucani*, per exemple.

Cap al tard, a la posta de sol, la vila es revestia de festa. Els domassos blancs o blau cel, penjaven a les balconades i finestres, varietat de cossiols decoraven els frontis de les cases. De bell nou, les campanes voltaven en so de festa. Era la convidada altra volta a l'església a assistir a l'ofici de Vespres i tot seguit el sagristà obria de pinte en ampla les portalades del temple per a sortir les banderoles marianes que encetaven la desfilada processional.

El protocol no variava d'un any a l'altre, amb dues fileres primer els homes i portant un ciri –la gruixa era signe de poder adquisitiu– després els cirials i la creu alçada. Quatre homes ben plantats, encorbatats, membres de la confraria, portaven la caixa mortuòria, denominada «bobul» o «taüt», que solia ser de color cel blau, darrere l'escolania presidida pel clergat revestit de capa i tot seguit el consistori municipal. Si hi havia banda de música a la localitat, és clar que hi assistia; en absència d'aquesta el cor femení parroquial entonava cants marians.

Acabada la processó la trompeteria de l'orgue donava al to al cant de la *Salve regina, mater misericordiae,...* Pobles hi havia que tenien els seus Goigs propis, com era el cas de la vila de Campos, en el migjorn mallorquí:

Des d'aquest Tron on ara estau
oh gran Senyora!
amb ull de pietat mirau
el qui us honora:
Donau al vostre servidor
lo que demana ...
Puix en el cel en gran honor
sou exalçada

pregau per nós al Redemptor
Verge sagrada[20]

A la vegada també hi havia poblacions que a finals del segle XVIII, entusiasmades pel zel pastoral de qualque prevere, aprofitaven la vuitada de l'Assumpta per a fer-hi una novena cantada, al peu del llit exposat, com a acte pietós. La població de Muro, en el nord mallorquí, encara avui manté ben viva aquesta tradició[21] resant la Novena que compongué el prevere murer, Mn. Andreu Maria Carrió Perelló (1749-1828).

5. L'Assumpció de Maria, cantada pels glosadors

L'illa de Mallorca ha estat i és terra de glosadors, d'homes i dones treballats a la pagesia que tenen l'encant de saber entonar poèticament les qualitats, els trets, consideració social, manera de ser, d'un personatge, festa.

A mode d'exemple, tenim Antoni Gost Cladera *felip*,[22] de la vila de sa Pobla (1918-2015) que de manera espontània glosa la Diada en honor a la Mare de Déu Assumpta:

Mare de Déu Assumpta

Assumpta Verge Maria
reina de la humanitat,
a dins tot el món creat
sou estrella que il·lumina.

Després de la Trinitat
Vós sou la quarta persona,
Mare i corredemptora
títol que Déu us ha donat.

20. És un text anònim del segle XVIII, revisat per Mn. Miquel Costa i Llobera i musicat per Enric Prats Martí.

21. De la mà del rector Mn. Pere Fiol i Tornila (1988-2015), l'any 2003 fou reeditada.

22. A. Gost, *Recull poètic*. Parròquia Sant Antoni Abat-Obra Cultural Balear (sa Pobla) 2007

Com la claror del migdia,
fina, blanca, com la neu;
delícia del nostre Déu
així és la Verge Maria.

Maria, Reina del Cel
on teniu la morada,
vostra imatge venerada,
quan li donam una besada,
sou més dolça que la mel.

Venturós el pecador
que acudeix a Maria,
sempre tendrà alegria
i llavors la salvació.

Vós sou aquella figura
que resplendeix en el firmament.
Nostre Déu està content
quan vos veu tan bella i pura.

Sou estrella del matí,
resplendeix en el firmament,
com a Mare del Déu vivent,
siau en el temps vinent
guia del nostre camí.

Mare, vos vull demanar
per tota aquesta gent
que ignora els manaments
i que no sap a on va.

Des del Cel, Verge Maria,
amb vostre *manto* ens abrigau
Dotau-nos a tots la pau,
de bon humor i alegria.

Vós sou una gran figura
en una gran santedat.
No hi ha dins el món creat
persona tan bella i pura.

Maria rosa escollida
del jardí celestial,
alliberau-nos de tot mal
el temps de la nostra vida.

És una gran felicitat,
quan acabam la jornada,
està junt a una Mare
allà a l'eternitat.

Antoni Gost Cladera *felip*

A MODE DE CONCLUSIÓ:

Passen els anys, costums preuats, han quedat arraconats, oblidats en el llibre del temps. Altres, després d'anys de silenci, d'abandó, han recuperat el seu vigor, força, energia, i, encara més, han ennoblit la bellesa patrimonial, per mitjà de restauracions, rebre donacions o fins i tot d'encarregar nou patrimoni. Així, veim poblacions (sa Pobla, Búger, Alcúdia,...)[23] que tot seguit al Concili Vaticà II (1962-1965), deixaren de banda aquestes escenificacions, pensant que formaven part d'un temps passat i que calia renovar-se sota el pretext d'enterrar representacions que xuclaven segles de catequesi popular, com era la celebració escenificada de l'Assumpció de Maria al cel.

23. Vet aquí una mostra de recuperacions de la teatralitat del misteri de l'Assumpció, que s'han fet en aquestes darreres dècades a la Diòcesi de Mallorca: L'any 1988, la vila de sa Pobla, encarrega nou entarimat i cobricel per a recuperar el «Llit de Maria» amb tot el seu esplendor. L'any 1997, per a recuperar el muntatge escènic, la parròquia de Búger, encarrega la restauració de la imatge jacent de Maria al convent de les Franciscanes TOR de Calvià. L'any 2009, la parròquia d'Alcúdia encarrega una nimba nova per a la imatge mariana a l'escultor de sa Pobla, Miquel Pons Riutort, i després d'una quarantena d'anys, de bell nou és exposada en el centre de l'església. Altres poblacions com Alaró, Calvià, Puigpunyent, han restaurat aquests darrers anys bellíssimes escultures de la Mare de Déu morta perquè siguin objecte de visita i veneració per al poble. A més, organismes civils, com el Consell insular de Mallorca, des de l'any 2013 aposta per la documentació de la festa de l'Assumpció de la Mare de Déu com a patrimoni immaterial, tot iniciant la publicació de treballs d'investigació i enregistrament del ritual que envolta el muntatge dels llits de la Mare de Déu morta, així com la difusió cultural d'aquesta mostra patrimonial.

Avui, tal volta, no amb la pietat d'antany, traduïda amb misses, aniversaris de defuncions, processons, actes devocionals com a novenes o tridus, aquests monuments són objecte de visita per historiadors, amants de l'art i de l'etnologia, i gent del món senderista o turístic. És ben possible en els nostres dies que aquelles esglésies que disposen d'uns horaris d'obertura, rebin visites guiades de grups d'interessats en conèixer de primera mà, aquesta magnificència i encant que custodia l'Església. Digne d'assenyalar és el retaule de la Mare de Déu de Monti-Sion, a l'església de la Companyia de Jesús de Palma, obra del segle XV. [24] Altres, donaran una passa més, trobaran una convidada a gaudir del silenci, de la pregària, al peu d'aquestes imatges festosament exposades.

I aquí es pot agrair l'aportació del món universitari, del món de la cultura, i la mateixa societat civil que ha obert els ulls tot adonant-se que la bellesa artística –endinsada en la història nostrada– acosta l'home al misteri, acosta la gent a Déu. La celebració de la festa litúrgica de la Mare de Déu d'agost, certament que hi ajuda, i ben molt.

Mallorca, febrer 2020.

24. En el retaule de Ntra. Sra. de Monti-Sion, a la predel·la hi apareixen els Set Goigs de la Verge.

DECLARACIONS SECRETES PRESES PEL PARE GAMARRA ALS INFORMADORS DEL NUNCI TEDESCHINI DURANT LA SEVA VISITA APOSTÒLICA A CATALUNYA

I BARCELONA

Ramon Corts i Blay
Cecília Vives Brescó

Resum:

En ocasió de la visita apostòlica del nunci Tedeschini, l'any 1928, a Catalunya, motivada pels informes que arribaven a la Secretaria d'Estat sobre l'anomenada "Qüestió Catalana", el nunci es dirigí a tots els bisbes de la Tarraconense sol·licitant el nom d'eventuals informadors. La visita començà per la diòcesi de Barcelona, seguí per Montserrat, Vic i totes les altres diòcesis. En aquest article es transcriuen les declaracions d'aquests informadors, sacerdots, religiosos i laics de Barcelona, preses pel secretari de la visita, el redemptorista P. Victoriano Pérez de Gamarra.

Paraules clau:

Federico Tedeschini. Victoriano Pérez de Gamarra, Primo de Rivera, «Qüestio Catalana», dictadura de Primo de Rivera, Visita apostòlica a Catalunya, Catalunya, ús del català, predicació, catecisme.

Abstract:

As a result of the apostolic visit of the nuncio Tedeschini to Catalonia, in 1928, motivated by the reports that reached the Secretary of State on the so-called "Catalan issue", the nuncio addressed the bishops of the *tarraconense*, requesting the name of possible informants. The visit began in the diocese of Barcelona, followed by Montserrat, Vic and all the rest of dioceses. This article transcribes the statements of the informants, priests, religious and laity of the diocese of Barcelona, statements taken by the secretary of the visit, the Redemptorist Victoriano Pérez de Gamarra.

Keywords:

Federico Tedeschini, Victoriano Pérez de Gamarra, Primo de Rivera, Catalunya, military dictatorship, "Catalan issue", apostolic visit to Catalonia, use of Catalan

PRIMERA PART: VISITA APOSTÒLICA A BARCELONA

1. Introducció

Junt amb altres articles d'aquesta mateixa revista sobre la visita apostòlica a Catalunya, feta pel nunci a Madrid, Federico Tedeschini (1921-1936), l'any 1928, ha aparegut, en aquestes pàgines, la publicació de l'«Informe final» d'aquesta visita i ha estat explicada en detall.

Fou el papa Pius XI que, d'acord amb el secretari d'estat Pietro Gasparri, encarregà a Tedeschini l'esmentada visita apostòlica. En part, era motivada pels informes alarmants que, des de la seva arribada a Madrid, anava escrivint a la Secretaria d'Estat sobre allò que la mateixa Sant Seu anomenava la Qüestió Catalana. Aquesta visita s'havia de mantenir en secret. Fou per aquest motiu, que Tedeschini aprofità l'ordenació episcopal de l'administrador apostòlic d'Eivissa, el beat Salvi Huix, que tingué lloc a Vic, el dia 15 d'abril de 1928, per emprendre el viatge a Catalunya, sense que es notés massa el real abast de la seva visita; cosa que no es pogué assolir, perquè tothom intuïa que es tractava d'una

visita apostòlica a la Tarraconense, motivada per l'embranzida catalanista del moment, que xocava amb la política religiosa i cultural de la dictadura de Primo de Rivera (1923-1930).

Per poder elaborar el seu «Informe final», el nunci s'adreçà a tots els bisbes, perquè li facilitessin els noms dels eventuals informadors sobre la realitat de l'Església a Catalunya. Tedeschini els havia agrupat en tres categories, «neutros o imparciales», «catalanistas inclinados al catalanismo» i «inclinados a la solución "anticatalanista"». Tots els prelats catalans respongueren a la petició del nunci de Sa Santedat, oferint, al seu torn, els noms requerits i classificats, segons la petició de l'enviat de Pius XI. L'interrogatori del visitador als seus informants transcorria en el més absolut secret i *sub secreto pontificio*.

Durant la visita apostòlica, el secretari de visita, el redemptorista al servei de la Nunciatura, Victoriano Pérez de Gamarra, prenia declaració, amb una lletra molt clara, als cridats a informar el nunci.[1] Les relaciones entre Tedeschini i Gamarra es deterioraren, per mor de la denuncia feta per un germà en religió del pare Pérez de Gamarra, que tenia a aquest religiós per «biscaitarrista» i amic dels catalanistes. El nunci, sentint-se traït, el despatxà.[2]

Creiem que aquestes declaracions, que constitueixen la base de l'«Informe final de Tedeschini», són d'interès, perquè mostren l'opinió de tantíssims clergues i laics de totes les diòcesis de la Tarraconense respecte de la Qüestió Catalana en els seus aspectes estrictament eclesiàstics, però, també, polítics, socials i culturals.

Comencem ara per la diòcesi de Barcelona seguint els apunts del pare Gamarra. Esperem de continuar amb la resta de diòcesis.

Aquesta relació del pare Gamarra és extreta íntegrament del fons de la Secretaria d'Estat, Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari i els papers i les notes personals que prenia el mateix Tedeschini en la seva visita apostòlica en terres catalanes.

1. «Declaracions preses pel pare Gamarra als cridats a informar el nunci» (original manuscrit): AA.EE.SS., *Spagna* 1928, Pos. 589 P.O., fasc.11, ff.4-100; fasc. 12, ff. 3-69; fasc. 13, ff. 2-105v. Es tracta de tres voluminosos quaderns. El primer i el segon (fasc.11 i 12), de la marca ROTTAX, porten un timbre de goma amb la següent inscripció: PRO NEGOTIIS ECCLESIASTICIS EXTR.

2. Ramon Corts i Blay, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 50-57.

II. Qüestionari preparat pel nunci Tedeschini per interrogar els seus informadors durant la seva visita a Catalunya, 1928[3]

3. Al·legat n. 2 adjunt a l'«Informe final del nunci sobre la visita apostòlica a Catalunya de 1928» (còpia dactilografiada). Despatx n. 3.403 del nunci Tedeschini al cardenal secretari d'Estat, Pietro Gasparri. Madrid, 22 de juny de 1928 (original dactilografiat): AA.EE.SS., *Spagna* 1928, Pos. 589 P.O., fasc.10, ff.125-126v. Aquest «Qüestionari» el publicà Ramon Corts i Blay a «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 81 (2008), 386-388.
Federico Tedeschini (Antrodoco, diòcesi de Rieti, 12 d'octubre de 1873 – Roma, 2 de novembre de 1959). En 1900 Benet XV el nomenà substitut de la Secretaria d'Estat**.** El 31 de març de 1921 fou promocionat a nunci d'Espanya, i el 30 d'abril, consagrat arquebisbe de Lepant, el mateix títol que tingué Achille Ratti, futur Pius XI. Arribà a Madrid el primer dia de juny de 1921 i hi romangué fins a l'11 de juny de 1936, cinc setmanes abans de l'inici de la Guerra Civil. Pius XI el creà cardenal en el consistori del 13 de març de 1933, però reservat *in pectore*, no fou fet públic el seu nom fins al consistori del 16 de desembre de 1935. Rebé la birreta cardenalícia, amb permís, encara que de mala gana, de Pius XI, de mans del president de la República, Niceto Alcalá Zamora, catòlic practicant. Un cop retornat a Roma tingué diversos càrrecs, entre els quals el d'arxiprest de la Patriarcal Basílica Vaticana, el març de 1939. Mantingué una estreta relació personal amb Benet XV i fou, junt amb Eugenio Pacelli, amic i protegit del secretari d'estat, cardenal Gasparri. Ambdós, Pacelli i Tedeschini, es professaven sincera amistat. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 197-209, 224-242, 244-252, 254-262, 264-265, 267-273, 277-286, 291, 293, 299-301, 303-310, 312-320, 322, 325-343, 353, 355-357, 363-367, 369, 371-375, 377, 379-381, 383, 385-386, 389, 391-394, 396, 399, 403-404, 406, 408-409, 414, 423, 425, 429, 431, 433-434, 436, 438-439, 443, 456, 464, 466, 468-469, 486, 562, 565, 567, 569-570, 573-576, 581-593, 590, 592, 595, 597, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya»: *AnalTar* 83 (2010), 485-486, 488-496, 498-502, 504-507, 509-521, 523, 526-549, 551-566, 568, 570-580, 583-584, 586-609, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat»: *AnalTar* 84 (2011), 839-848, 850-857, 859-864. 866-870, 874-879, 881-883, 886, 889, 893-922, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"»: *AnalTar* 85 (2012), 5-6, 8-9, 11-12, 15-18, 20-25, 27-35, 3738, 40, 42-43, 45, 47, 49, 50, 52, 54, 57-71, 74-80, 83-84, 88, 92, 97, 99, 104, 112, 119, 130, 136, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"»: *AnalTar* 86 (2012), 313-314, 326-328, 336, 339, 341-343, 346, 348, 355, 359, 366, 369-373, 376-379, 382-383, 385-386, 393, 403-406, 412, 415, 418-421, 423, 425, 431, 434-443, 447-455, 458, 461-467, 474-478, 481-486, 488-492, 494-497, 50;2-506, 513-517, 525-530, 532, 535-536, 541-545, 550-557, 559, 567-580, 582-585, 618, 620, 657, 659, 663, 665, 667, 673, 678, 680, 683, 718-721, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"»: *AnalTar* 88 (2012, 5, 7, 13-14, 20, 24-26, 29, 33, 40-45, 47-48, 50-51, 53-56, 63-64, 66-70, 72-73, 75-78, 81-89, 92-94, 96, 102, 105, 107, 116, 119, 121-128, 131, 139, 143, 145-150, 160-162, 164-169, 172, 188-193, 214, 219-224, 250, 25, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà: de la Restauració a Primo de Rivera (1875-1923).* Barcelona: Ateneu Universitari Sant Pacià, 2017, 6, 11, 13, 20, 32, 46, 102-103, 185, 193, 222, 328, 355, 363, 378, 380, 382, 383-386, 390, 397, 402-403, 405, 426, 449-450, 459, 476, 511, 526, 534-526, 543, 557, 558, 563, 571, 574, 581, 583-584, 588-592, 597-598, 601, 626, 628-629, 631, 634-635, 637, 645-646. Vicente Cárcel Ortí, *La II República y la Guerra civil Española en el Archivo Secreto Vaticano*, I.-1, *Documentos del año 1931 (febrero – julio)*, Madrid 2011, 1-15, «Documentos del Pontificado de Pío XI sobre España (1922-1939)»: *AnalTar* 80 (2007), 236.

AA.EE.SS., *Spagna* 1928, Pos. 589 P.O., fasc.10, ff.125-126v.

I. Predicación

A.- Barcelona y otras ciudades populosas.

No es verdad que hace 50 años se empleaba menos el Catalán, no solo en la predicación, sino en los periódicos, en las conversaciones familiares, &.

1.- En qué lengua se predica exclusivamente o con más frecuencia?
2.- Desde cuando data la práctica de predicar en una u otra lengua?
3.- Se predica hoy en catalán más que anteriormente?
Por qué motivo se introdujo donde no existía esta costumbre?
Por qué se intensificó?
4.- El pueblo de esas ciudades entiende bien el castellano aunque no lo hable con corrección? Los periódicos que lee, en qué lengua están escritos? Fueron siempre escritos en su lengua? Los comercios, los cines, teatros, radios &. en qué lengua son?
5.- (Si no lo entiende, a qué se debe? A que no se enseña en las escuelas, a que no tiene interés en aprenderlo, a mera negligencia de maestros y discípulos, a espíritu partidista? Si esto último: Nace espontáneamente del pueblo o bien se debe a campaña política? Coopera el clero en este sentido?)
6.- *Si en general lo entiende:* Nace espontáneamente del pueblo la exigencia de que se le predique en *catalán*, o más bien está promovida por una minoría partidista? Coopera el clero por espíritu partidista en promover esa exigencia?
7.- El catalán en que hoy se predica al pueblo es el usual o bien el moderno literario?
8.- Si lo segundo: está capacitado el pueblo para entenderlo?
9.- Al predicarse en catalán se hace en forma, habida cuenta de las circunstancias, que puedan con razón herir los sentimientos de los no catalanes?

B.- Pueblos rurales:

10.- En qué lengua se suele predicar?
11.- De cuando data esta práctica? Entiende el castellano? Leen periódicos castellanos, y en los comercios, cines & usan el castellano?

12.- Dada la menor cultura que reciben en las escuelas las gentes de esos pueblos, están capacitados para entender bien la predicación en castellano?
13.- A los que no suelen hablar el castellano, de predicarles en este idioma: no se les obligaría a una atención molesta? No se contrariaría su espíritu de piedad y su costumbre antigua y constante de oír la predicación en esta lengua?
14.- Cuando se les predica en catalán, se hace en el catalán usual o bien en el moderno literario? Si esto último: lo entiende bien el pueblo?
15.- Se fomenta entre ellos por parte del clero el espíritu partidista en menosprecio de la lengua castellana?

II. Enseñanza del catecismo

16.- En qué lengua se enseña el catecismo en las escuelas: en la escuelas nacionales y en las escuelas privadas? Se excluye la enseñanza del catecismo en catalán; se excluye la enseñanza del catecismo en castellano? [f. 125v.]
17.- Desde cuando data la actual práctica: porqué se introdujo?
18.- El pueblo en sus rezos y devociones privadas: emplea el catalán o el castellano?
19.- En las escuelas se enseñan a los niños las oraciones ordinarias y devociones más corrientes en catalán o sólo en castellano?
20.- De cuando data la propaganda de libros piadosos escritos en catalán? Esa propaganda se hace en forma que sepa a espíritu partidista? Cuáles son los centros de esa propaganda, quiénes son los promotores?
21.- Si las asignaturas de las escuelas se enseñan en castellano y los alumnos las entienden, entenderían bien también la asignatura de Religión y de Catecismo, si se hiciese en castellano?

III. Seminarios

22.- En los seminarios existe ese espíritu partidista entre los alumnos? Existe entre los Profesores? En cuáles seminarios? Qué idioma se empleaba antes en la conversación, en los actos de piedad, en las clases? Qué idioma ahora: qué textos: qué asignaturas, máxime acerca de la Historia de España y de la de Cataluña, y de Gramática de España y de la de Cataluña? Los

Superiores vigilan sobre esta materia? Admiten politicantes? Los ordenan?

IV. Abuso de la religión con fines partidistas

23.- Tiene noticia de que se haya en determinadas partes de Cataluña abusado de la Religión o de cosas con ella relacionadas para fines catalanistas? En qué cosas y principalmente por qué personas?

24.- Se juzga por el contrario que se haya abusado de la política de las autoridades con el fin de molestar o perseguir a la Religión o a sus Prelados? En qué cosas?

25.- Congreso litúrgico de 1915. Era para toda Cataluña? Han adoptado todas sus deliberaciones? Por qué Montserrat empezó a adoptarlas antes del Congreso? Se usan en otras diócesis, fuera de Montserrat, las Casullas góticas? Se pronuncia fuera de Montserrat el latín a la Italiana? Si es verdad que en las últimas Conferencias se excluyó el que se ocuparan de las casullas y 15 días después se escribió a Roma? Pomells, qué eran. Por qué fueron suprimidos?

26.- Qué juzga de la participación de las comunidades religiosas de varones en el movimiento catalanista? Qué Ordenes y qué personas principalmente pueden haberse significado como fautores del catalanismo?

27.- Tiene significación sospechosa la división que han adoptado por provincias algunos institutos religiosos de varones en tal forma, que constituya provincia religiosa separada Cataluña?

28.- Qué opina del Monasterio de Montserrat?

29.- Qué opina de la obra de Ejercicios Espirituales? (P. Vallet)

30.- Qué opina de las publicaciones culturales y espirituales que el Fomento de piedad Catalana viene promoviendo? Cuál es su finalidad?

III. Respostes al qüestionari

Excmo. Sr. Obispo de Barcelona
Sr. D. José Miralles Sbert[4]

I.- Predicación

Testifica que:

1º) En cuanto a la proporción en que en la Ciudad de Barcelona se predica en idioma ya catalán, ya castellano, se remite a la estadística que él mismo mandó hacer detalladamente y que presenta.[5]

2º) La predicación llamada "parroquial", es a saber la explicación

4. *Josep Miralles i Sbert* (Palma 1860 – 1947) fou bisbe de Lleida (1914-1925), administrador apostòlic d'aquest bisbat (1925-1927), coadjutor del bisbe Ramon Guillamet i Coma, de Barcelona, (1925-1926) i bisbe residencial d'aquesta mateixa diòcesi (1926-1929). En 1929 celebrà un sínode diocesà, que no fou aprovat per la Santa Seu. Fou traslladat a Mallorca en 1929. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 198, 202-203, 207-209, 214-216, 219, 223, 227, 233, 238, 241, 244, 246-249, 252, 254-257, 260-271, 277, 282-283, 286, 289, 291, 293, 296, 299, 304-305, 308, 310-313, 316-321, 324-326, 328-329, 333-334, 336-340, 343, 347, 351-353, 358-362, 383-384, 391-393, 425, 431, 434, 436, 438-439, 443, 458, 463, 471, 477-478, 486, 490, 516, 569-570, «L'Informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 508, 539, 550, 552-553, 571-574, 578-580, 698, 707, 710-711, 715, 718, 746, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 840-842, 847, 860, 864, 906, 909, 911-912, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 6, 10, 24, 29, 32, 39-40, 43, 46, 49, 54-55, 76-77, 84, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 314, 335, 345, 37, 373, 392. 404, 419, 421, 424-550, 552-553, 560, 581, 657, 659, 663, 665, 668,-669, 671-673, 678, 680-681, 683, 690, 695, 699, 713-716, 722, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 6, 9, 11-12, 15-16, 21, 26, 29, 39, 45-49, 76-78, 81, 107, 117-119, 140, 147, 150,154, 165-166, 172-174, 186, 196, 197-201, 224, 235, *La Qüestió Catalana a l'Arxiu Secret Vaticà,* 160, 202, 267, 271, 274-276, 325, 330-331, 376, 385, 464, 482, 591, 603, 612, 620. Vicente Cárcel Ortí, «Los últimos obispos de la Monarquía (1922-1931). Primera parte»: *AnalTar* 83 (2010), 165-173. Sobre la promoció de Miralles a Lleida i Barcelona i el seu posterior trasllat a Mallorca, a proposta de Tedeschini, Josep Massot i Muntaner, *El bisbe Josep Miralles i l'Església de Mallorca*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991.

5. «Estadística de la predicació i de la catequesi a Barcelona. Any 1928:»: AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 834, fasc. I, ff. 110-111v. (original mecanografiat). Els afegitons al text, fets per la mà del nunci, són expressats en lletra cursiva. L'«Estadística» fou publicada per Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 425-428.

homilética se hace generalmente en catalán, fuera de Barcelona en todas partes, y lo mismo en Barcelona, con rara excepción de alguna Parroquia céntrica.

3º) En la Catedral, atendiendo los Canónigos a un ruego suyo, empezaron desde el Adviento de 1927 a hacer en castellano toda la predicación llamada "capitular".[6]

4º) La de circunstancias, como Novenas, Triduos, etc. se hace en catalán o en castellano, según las circunstancias del auditorio y de los predicadores. La estadística que exhibe lo detalla suficientemente.

5º) La predicación parroquial en catalán ha sido norma inmemorial fundada en lo dispuesto por el Tridentino respecto de la "lengua vernácula", y en los ordenamientos de los Concilios Provinciales de la Tarraconense.[7]

6ª) En la predicación de circunstancias, que antiguamente era casi nula, y que hace aun menos de un siglo se hacía, por lo que mira a Panegíricos de los Santos, con más frecuencia en castellano, ha habido de un tiempo a esta parte una intensificación notable respecto a hacerla en catalán. Ello se debió al movimiento rena-

6. L'any 1927, el bisbe Miralles, en la santa pastoral visita a la catedral de Barcelona, donà instruccions sobre l'ús de les llengües catalana i castellana per a la predicació en aquest temple. La disposició cinquena del decret, datat el 3 de novembre de 1927, disposava que la catedral fos un temple on la predicació es fes en castellà per atendre «al bien espiritual de la gran porción que necesita oír en castellano las verdades de nuestra Santa Fe». El decret fou lliurat pel bisbe al secretari de la visita pare Victoriano Gamarra, després de la seva entrevista amb el nunci Tedeschini, el mes d'abril de 1928, amb motiu de la seva vista apostòlica a Barcelona: AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 834, fasc. 1, ff. 116-116v., (text mecanografiat). Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 264-265, 434-435.

7. *Concilis Provincials de la Tarraconense*. La província eclesiàstica Tarraconense és una demarcació territorial basada en l'antiga província romana civil de la Tarraconense. Es va anar perfilant durant els segles iv-v. L'any 417, el papa Lleó I el Gran establí una organització eclesiàstica inspirada en l'estructura administrativa de l'Imperi romà amb províncies al cap de les quals hi havia els metropolitans i diòcesis, presidides pels bisbes. La província eclesiàstica Tarraconense és la que presenta la col·lecció més extensa de concilis provincials. El bisbe Antoni Agustí, aplicant les disposicions del concili tridentí, presidí tres concilis entre 1577 i 1584. En el darrer promulgà diverses constitucions, entre elles la predicació en llengua materna. Josep Raventós i Giralt, *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya.* I. Barcelona: Editorial Claret, 1984, 591-608.

centista de afirmación y vitalidad catalanas desarrollado grandemente por la "Solidaridad Catalana" [8] y por los que más tarde crearon la "Mancomunidad"[9].

7º) El ambiente regionalista en que se ha respirado en Cataluña desde hace unos 30 años ha contribuido a esa intensificación.

8º) Desde el movimiento político Dictatorial ha remitido esa intensidad hasta la forma expresada en la mencionada Estadística.

9º) El pueblo de los grandes Centros entiende en general el castellano; pero también "generalmente" no hace más que entenderlo, de manera que se halla más a gusto oyendo el catalán, porque piensa y siente en catalán, y para hablar y oír en castellano tiene que operarse en su espíritu una especie de trabajo de traducción.

10º) El pueblo de los demás Centros, el de los campos, etc. entiende peor el castellano, aunque pueda, si bien no siempre seguir la substancia de lo que se le dice. Si a este pueblo se le predicara en castellano, se le causaría una molestia positiva. Más aún: afirma el testigo que si se le quisiera predicar en castellano al pueblo saldría de la iglesia.

11º) Generalmente el idioma usado en la predicación catalana es el usual, máxime en la predicación parroquial.

12º) El lenguaje más literario forma casos aislados, bien en ciertas

8. *Solidaritat Catalana.* Moviment unitari impulsat per grups i partits catalanistes el 1906 com a resposta als fets del *Cu-cut!* i a la Llei de Jurisdiccions. Van integrar la Lliga Regionalista, el Centre Nacional Republicà, la Unió Catalanista, carlins, federals, independents i una part d'Unió Republicana. Teresa Abelló i Güell, «Solidaritat Catalana»: *Diccionari d'Història de Catalunya.* Barcelona 1992, 1.019-1.020. Ramon Corts i Blay, «L'Informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 494, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 170, 199, 246, 248.

9. *Mancomunitat de Catalunya.* Entitat política catalana constituïda el 6 d'abril de 1914 per la unió de les quatre diputacions provincials. El seu primer president fou Enric Prat de la Riba. Ramon Alquézar Aliana, «Mancomunitat de Catalunya»: *DHC.* Barcelona 1992, 642. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 272, 282, 300-301, 312-313, 317, 335, 341, 354, 526, 528, «L'Informe final de la visita de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 494, 499, 504-505, 535-536, 568, 582, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà*, 26, 35, 167, 200, 323-324, 333, 335, 337, 397, 450, 461-464, 468-469, 471-474, 480, 484, 495, 501, 506, 508-509, 512-515, 518, 520, 522-523, 525.574, 576-577, 582, 592, 612. 616, 642.

funciones de lujo, bien en ciertos individuos. No es preciso tener en cuenta tales casos.

13º) Lo mismo debe decirse de las publicaciones: las ordinarias destinadas al pueblo se escriben en el lenguaje vulgar; en las científicas y literarias hay mayor depuración de estilo.

14º) En las Escuelas hasta el Gobierno actual,[10] se enseñaba el Catecismo en catalán o en castellano según los Maestros o los pueblos. Hoy el Gobierno ha impuesto el idioma castellano. Ya en 1902 lo impuso también el entonces Ministro de Instrucción, Conde de Romanones, quien, ante la oposición firme del Episcopado Catalán retractó la Orden.[11]

15º) Generalmente en los pueblos en que se obliga a enseñar el Catecismo en castellano, lo aprenden los niños de un modo maquinal, sin entenderlo.

16º) Hoy se excluye violentamente de las escuelas el catalán.

IV.- Clero (Actitud)

17º) No tiene noticia de que en el tiempo que lleva al frente de la Diócesis se haya denunciado a ningún predicador por intemperancias molestas al amor a España ni en ninguna manera las hubiera él tolerado.

18º) Cuando ha surgido algún incidente a eso relativo, han mediado las oportunas explicaciones y nada ha sucedido.

19º) Afirma que ha habido y hay en Cataluña una falange eclesiástica compuesta por la unanimidad del Clero profundamente regionalista; pero advierte que el regionalismo del Clero no tiene tendencia “separatista” de España.

20º) Los innumerables desaciertos del poder central, las violencias en el lenguaje y en el proceder de la Autoridad Civil fomentan de día en día esa tendencia.

10. Es refereix a la dictadura de Primo de Rivera, període del regnat d’Alfons XIII que començа el setembre del 1923 i acaba el gener del 1930.

11. El comte de Romanones, per decret del 22 de novembre de 1902, imposà l’ensenyament del catecisme en castellà a les escoles, cosa que provocà la reacció del catolicisme català fins el punt que s’hagué d’anul·lar aquell decret.

José Miralles Sbert

21º) Confiesa que todo catalán lleva en sí mismo el secreto indomable impulso de aversión a la imposición del poder central español, que eso no es de hoy sino de toda su historia y que tratado por la violencia se exacerba la aversión terriblemente.

V.- Seminario

22º) En el de Barcelona, si anteriormente hubo una tendencia partidista de mal género, hoy puede asegurar que no existe.

23º) El Regionalismo ciertamente reina en el espíritu y en el corazón de eminentes Profesores, pero no cree que sea de índole "separatista".

24º) Se hacen las explicaciones escolares inferiores en castellano y las superiores en latín.

25º) Los textos son o castellanos o latinos.

26º) En los Ejercicios de piedad se usa el castellano.

27º) Sólo en 3º de Teología se dan lecciones de perfeccionamiento de los idiomas hablados en la Diócesis en orden a la predicación.

28º) La Historia de España se estudia con un complemento de la de la Diócesis. No hay Gramática Catalana.

VI.- Rezos. Devocionarios

29º) Generalmente el pueblo reza en catalán, lo mismo en casa que en la iglesia.

30º) Las oraciones, que antes lo mismo que el Catecismo, se enseñaban según las circunstancias, en catalán o en castellano, hoy ha impuesto el Gobierno enseñarlas en la Escuela en castellano.

31º) La empresa editorial "Foment de pietat catalana" es una entidad de vida pujantísima, que ha publicado siempre en catalán (según los estatutos de su fundación) todo lo mejor que se ha escrito para fomentar la piedad y la vida cristiana en el pueblo. Nada puede reprocharse en el fondo de esta Institución.[12]

12. El *Foment de Pietat Catalana* fou una associació eclesiàstica de Barcelona iniciada en 1909 per mossèn Eudald Serra i Buixó, secundat pel jesuïta Ignasi Casanovas i Camprubí, que en fou el seu primer consiliari. Mentor d'aquesta institució fou el bisbe de

32º) Lo único que le disgusta es el calificativo de "catalana" puesto a "pietat".[13] Se han hecho gestiones para cambiarlo o suprimirlo. Hasta el presente se ha opuesto a ello por ser ese el título de la "razón social" y haber algunos legados hechos en esa forma.

Vic, el venerable doctor Josep Torras i Bages. Comptà de seguida amb un equip de sacerdots escriptors. L'objectiu del Foment era renovar i dignificar la pietat del poble cristià de Catalunya, a través de la premsa, particularment de la seva Editorial Balmes. Les pressions del govern de la dictadura i la intervenció del nunci Tedeschini obligaren a llevar del nom de la seva obra l'epítet «catalana» en 1929 i a publicar juntament en aquesta llengua i en castellà. Donà a la llum més de cent milions d'unitats bibliogràfiques. El Foment publicava mensualment quatre revistes, així com la Biblioteca Balmes, l'*Analecta Sacra Tarraconensia.* Tenia diverses obres filials, entre les quals l'Obra del Culte. La persecució religiosa de 1936 estroncà aquesta puixança: foren assassinats el pare Casanovas i quatre dels sacerdots-redactors que tenia el Foment de Pietat, per compondre els escrits, que, després, aquesta obra divulgaria, i molts seglars col·laboradors i benefactors seus. En 1939 es convertí en Fundació Cultura Religiosa –així com l'altra obra que convivia en el mateix edifici, la Biblioteca Balmes, passà a ser la Fundació Balmesiana–, i la biblioteca, una secció d'aquesta fundació. L'ideal dels fundadors era la renovació de la pietat catalana (Foment de Pietat Catalana) i la divulgació de l'alta cultura eclesiàstica (Biblioteca Balmes). El pare Casanovas volia crear a més un Institut d'Història Eclesiàstica i de Filosofia per a donar als laics accés als estudis teològics. En 1940, Cultura Religiosa (successora del Foment de Pietat) i la Fundació Balmesiana (sorgida de la Biblioteca Balmes, que quedà conglobada en la nova fundació), amb llurs edificis, foren traspassats a la mitra de Barcelona amb pacte de fidúcia, per mor de les amenaces de la Falange Española que volia quedar-se per als seus propis fins el bell immoble d'una obra, considerada aleshores com a catalanista. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 200-201, 220, 227-228, 232-234, 236, 238-241, 243-244, 246, 248, 252-254, 256-257, 259, 265-267, 275, 280, 282, 292, 294-295, 305-307, 309-310, 312, 314, 317-318, 322-325, 327-329, 332-334, 336, 339, 342, 349, 351, 353-354, 368, 370, 373, 376, 381, 388, 393, 398, 406, 416-418, 421, 438-439, 441-442, 458, 482, 486, 504, 514, 520, 559-560, 567, 578, 587, 589, 593, 598, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 494, 502, 506, 523, 531-541, 548, 551, 558-561, 563-564, 569, 572, 581-582, 584, 593, 597, 600-601, 623, 634, 638, 642, 654, 656, 662-672, 681, 689, 694, 696, 698, 700, 704, 708, 714, 716, 720-722, 739, 749, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 855-856, 940, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 6, 32, 41-42, 47, 50, 52-53, 55, 58, 62, 68, 77, 85, 113, 118-120, 124, 129, 137, 139, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 315, 325, 339-348, 359-360, 382, 385, 392, 395, 406-407, 421, 429, 435, 495, 523, 548, 568, 583, 613-614, 616-618, 620, 632, 651, 704, «La reacció dels clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 18-19, 22-23, 25, 27-28, 40, 57-68, 70, 97, 122, 124, 133, 138, 140, 146, 152-153, 162, 166, 169, 173-174, 181-182, 191, 201-202, 206, 211, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 403, 409, 421. Àngel FÀBREGA GRAU, «Foment de Pietat Catalana»: *Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya*, II, Barcelona 2001,1899-1900.

13. En la conferència de bisbes de 1923 es va prendre l'acord d'advertir a la direcció del Foment de Pietat Catalana sobre la conveniència de canviar el títol de l'entitat pel de «Foment de Pietat a Catalunya». Ramon Corts i Blay, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).*2 vol. (en premsa).

José Miralles Sbert

33º) De la intención que tengan los fomentadores de la empresa ni quiere ni puede ser juez. Las obras y los medios los tiene por irreprochables.

34º) En previsión de cualquier molestia de parte de la Autoridad Civil han pasado la parte económica a la Sección llamada "Biblioteca Balmes",[14] de la misma empresa, la cual publica también obras en castellano.

VII.- El poder público (Abusos)

35º) Ha molestado varias veces a diversos sacerdotes, a quienes juzga en absoluto inocentes. Recuerda especialmente a tres: Sres. Montserrat,[15] Tusquets[16] y Carreras. A estos tres Sacerdotes se ha molestado injustamente.

14. Durant la dictadura de Primo de Rivera, el Foment de Pietat Catalana, per salvar el seu patrimoni, l'hagué de traspassar a la societat Balmes S. A. Ramon Corts i Blay, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).*2 vol. (en premsa).

15. *Cebrià Montserrat i Roig* (Olesa de Montserrat, Baix Llobregat, 1886 – Barcelona 1962), doctor en filosofia i en teologia moral, professor del Seminari de Barcelona des de 1915. En 1943 guanyà les oposicions a canonge penitencier. Tingué dificultats amb el govern d'Emilio Barrera durant la dictadura de Primo de Rivera. Fou traductor de la Bíblia de la Fundació Bíblica Catalana i de la Fundació Bernat Metge. Té diversos llibres de litúrgia, espiritualitat i teologia. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 211, 256, 393, «L'Informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 573, aquí és on Tedeschini qualifica Montserrat de «catalanista, sebbene prudente», «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 854, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 410, 563-564, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 75-82, 123. Isabel Juncosa i Ginestà, «Montserrat i Roig, Cebrià»: *DHEC*, II, 672-673. Vicente Cárcel Ortí, *Diccionario de sacerdotes diocesanos españoles del siglo XX*, Madrid 2006, 804-805.

16. *Joan Tusquets i Terrats* (Barcelona, 1901-1998) filòsof, pedagog, catequeta. Estudià a Lovaina, a Barcelona i a Tarragona. Professor al Seminari de Barcelona des de 1927, i a la Universitat de Barcelona. Publicà moltes obres de filosofia i catequètica, fou secretari de la revista *Criterium*, dirigida pel P. Miquel d'Esplugues. S'interessà molt per la maçoneria i l'atacà, almenys des de 1931. Durant la dictadura de Primo de Rivera fou combatut pel seu catalanisme tant per la nunciatura, com pel poder civil. L'experiència de la guerra civil degué fer canviar en el doctor Tusquets algunes coses del seu pensament. El cardenal Vidal i Barraquer demanà a la Santa Seu, en 1941, que no el fes bisbe, per mor del seu passat falangista durant la guerra i contra el separatisme. Tingué una certa relació amb el general Franco i la seva família mercès a la seva amistat amb el sacerdot barceloní, Josep Maria Bulart. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica

VIII.- Religiosos

36º) Cree que sólo los Capuchinos han sido mirados como declaradamente Catalanistas; pero tiene noticia de que últimamente se han avenido con los poderes públicos.

37º) Los PP. Jesuitas Casanovas, Pijoan y Bolós han sido molestados, a su entender, injustamente.

38º) Tiene a los Benedictinos por observantísimos. Se les ha echado en cara que lo hagan todo en catalán. Últimamente han entrado en relaciones con las Autoridades.

39º) Juzga que Montserrat es un centro extraordinario de cultura y de vida intensa en bien de Cataluña en el orden religioso e intelectual.

IX.- Obra de Ejercicios[17]

40º) Es de una intensísima y admirable renovación social.

de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 221-222, 227, 247-248, 255, 337-338, 406, «L'Informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 553, 559, 561-562, 572-573, 585, 688-689, 695-696, 698-699, 708, 722, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 564, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 45, 75-78, 173. Vegeu també Albert Manent, «Joan Tusquets Terrats»: *DHEC*, III, 590-591 i Vicente Cárcel Ortí, *Diccionario de sacerdotes diocesanos españoles del siglo* XX, 1.153-1.155.

17. L'*Obra d'Exercicis Parroquials és* un moviment de renovació espiritual inspirat en els exercicis de sant Ignasi de Loiola i dirigida a diverses categories de persones, com estudiants i obrers. Fou promogut en 1908 per jesuïtes del barri de Sarrià, de Barcelona. L'Obra decaigué, fins que fou aixecada pel pare Francesc de Paula Vallet i Arnau inspirant-se en els models belgues i holandesos. Neixia d'aquesta manera l'Obra d'Exercicis Parroquials en 1922. Centrava la seva acció i la posterior perseverança dels exercitants en la parròquia. Adquirí una importància molt gran pel nombre de persones que prenien part als exercicis. Tingué una forta empremta catalana. Després de 1928, amb la sortida del pare Vallet de la Companyia de Jesús, l'Obra prengué un altre rumb. La seva seu, encara avui, és a l'edifici de la Balmesiana de Barcelona. Tot i que l'Obra d'Exercicis no formava part de les fundacions aplegades a l'edifici del carrer Duran i Bas, responien tanmateix als intents de renovació del catolicisme català: de la pietat (Foment de Pietat Catalana), de la difusió de l'alta cultura eclesiàstica (Biblioteca Balmes) i del renovellament espiritual (l'Obra d'Exercicis Parroquials), tot en el si de l'embranzida que el Noucentisme donà a Catalunya. Vegeu Antoni Borràs i Feliu, «Obra d'Exercicis Parroquials»: *DHEC*, II, 730-731.

José Miralles Sbert

41º) Se han dado tandas en catalán y en castellano, aunque mucho más en catalán por exigirlo así las circunstancias.

42º) La razón de sacar de Cataluña al fundador de la Obra, P. Vallet S. J.,[18] nada tiene que ver con la política.

43º) La organización extraordinaria de la Obra por sistema de fichas podría ser fuente de un mal enorme, de no dirigirse con prudencia.

44º) Es ciertamente raro el haber dado Ejercicios en un Hotel previamente alquilado en su totalidad para el caso, pero por ningún concepto puede recriminarse.

X.- Publicaciones

45º) Las publicaciones literarias, científicas, bíblicas etc. suponen en la región catalana un esfuerzo gigante que la enaltece sobremanera.

46º) En la mente del Mecenas del movimiento cultural Sr. D. Francisco Cambó, persiste vivo el ideal de que Cataluña tenga en todo el orden literario lo que tiene la Literatura de cualquier idioma del mundo.

47º) Las publicaciones de todas clases suponen ya en Cataluña una nacionalidad intelectualmente propia en todos los órdenes: en ciencias, en arte, en filosofía, en la vida piadosa, litúrgica, social… etc.

48º) Es un dato atendible que del Calendario antiblasfemo publicado en catalán se expendieran los innumerables millares de la edición antes de empezar el año, siendo así que de la edición castellana sólo se vendieron muy pocos ejemplares.

18. *Francesc de Paula Vallet i Arnau* (Barcelona 1883 – Madrid 1947), ingressà a la Companyia de Jesús, que hagué de deixar en 1928. És el fundador de l'Obra dels Exercicis Parroquials, molt arrelada a Catalunya i emprant sempre la seva llengua en les tandes d'exercicis sense descurar el castellà. El seu influx a Catalunya, de cara a l'evangelització amb aquell mètode ignasià, fou enorme. En 1928 fundà la Congregació de Cooperadors Parroquials de Crist Rei. Estengué la seva obra a Uruguai, Argentina i França. Estigué a Madrid per difondre la congregació i allí hi fundà la branca femenina del seu institut. Ramon Corts i Blay, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat»: *AnalTar* 84 (2011), 857.

49º) También ha de tenerse en cuenta que, al celebrar la fiesta de Cristo Rey[19] en la inmensa mayoría de los balcones no se veía más que el título de la aclamación en catalán.

XI.- Prelados

50º) Cree que la dejación actual se debe, en parte, a una falta de tacto del Cardenal Arzobispo de Tarragona.

51º) La publicación de las "Normas" no fue un acuerdo tomado por la conferencia de los Obispos.[20]

52º) El testigo, al ver las pruebas de imprenta del Boletín de Tarragona fue a hablar con el Cardenal para manifestarle que no se publicaran dichas "Normas". Pareció el Cardenal convencido; pero unos días después pareció indicar que ya era tarde para impedirlo, pues el Boletín se estaba tirando.

53º) El Cardenal se sintió movido a obrar como lo hizo por la provocación del Capitán General,[21] cuya intromisión en este asunto le disgustó en gran manera.

19. La festa de Crist Rei fou instituïda per Pius XI el dia 11 de desembre de 1925.

20. El bisbe Miralles es refereix als acords de les conferències dels bisbes catalans de 1921, renovats en 1923, pel que fa a la predicació en la llengua del país i també en castellà quan ho exigissin les circumstàncies. Ramon Corts i Blay, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa).

21. *Emilio Barrera Luyando* (Burgos 1869 – 1943), militar, capità general de Catalunya. En produir-se, el 13 de setembre de 1923, el cop d'Estat de Primo de Rivera –en el qual prengué part en la seva gestació- era governador militar de Tarragona. Succeí en aquest càrrec al general Miguel Primo de Rivera. Fou capita general interí de Catalunya des del 14 de setembre de 1923 fins al juny de 1924. En aquest mes fou nomenat definitivament capità general, de 1924 fins al 1930. Com a capità general exercí una política contra el moviment catalanista, com era la pròpia del directori militar de Primo. Es revoltà contra la Segona República. Julio Milego, *El general Barrera (de Cataluña al 10 de agosto 1923-1932).* Pròleg i epíleg del general Emilio Barrera. Madrid: Ed. Imán 1936. Hilari Raguer, «La política anticatalanista de la Dictadura»: *AnalTar* 84 (2011), 736-737. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 207, 214-216, 223, 226, 243, 248-251, 257, 266, 269, 320, 323, 326-327, 330, 334-335, 339, 343, 347-348, 352, 354-356, 358-365, 371, 379, 381, 392-393, 442, 573-575, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 486, 488, 552, 564, 566, 572-573, 578, 715, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 841, 864, 867, 872, 906, 911, 923, 960, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 7, 10-17, 24, 65, 67, 69, 71-72, , «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu

José Miralles Sbert

[Salta del número 53 al 58]

58º) Tiene el testigo el gusto de presentar varios documentos comprobatorios de lo que afirma y aclaratorios de ciertos puntos que han servido de acusación sin fundamento a los poderes públicos:

a) La Estadística detallada de la predicación en Barcelona.
b) La tabla de sermones de la Catedral.
c) Un certificado del Prefecto de Estudios del Seminario sobre la enseñanza y el idioma de ella.
d) Un documento referente a la injusta acusación de que se hizo eco el Rey acerca de la Colecta "Et fámulos…" y la oración del Viernes Santo.
e) Otro documento acerca de la pronunciación del latín a la romana.
f) La providencia dada por el Obispo sobre la predicación en la Catedral.
g) Los documentos de orden canónico en orden al uso del idioma catalán en la predicación.
h) La estadística de la naturaleza de habitantes de Barcelona y de Cataluña.
i) Documento de las Conferencias Episcopales sobre el "Foment de pietat catalana".
j) Cartas que mediaron entre el Capitán General y el Obispo.
k) Documentos históricos que ilustran la cuestión del uso de la lengua catalana.
l) Plan de estudios del Seminario.[22]

(1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"»343-344, 347-348, 388-389, 411, 425, 430, 433, 448, 461-462, 476, 507, 516, 531, 564, 585, , «La reacció dels clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 39-40, 66, 75, 78, 87, 89, 166, 191, 196, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 591.

22. A Barcelona, el bisbe Miralles havia introduït en el seu pla d'estudis de 1926 per al seminari una matèria nova, la Història d'Espanya i de la Diòcesi de Barcelona, i a les classes d'oratòria hi afegí el perfeccionament de «las lenguas en que se predica en la diócesis»; és a dir, també la catalana. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 267, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 40, 42. Joan Bada i Elias, *El Seminari Conciliar de Barcelona (1868-1982)*, Barcelona: Seminari Conciliar, 1983, 52-53.

Nota: El Sr. Obispo de Barcelona después de dar su testimonio, lo oyó leer al infrascrito, tal como aquí se contiene y aseguró estar lo dicho aquí en un todo conforme con su pensamiento.

Victoriano P. de Gamarra[23] C.S.S.R.

23. *Victoriano Pérez de Gamarra* (Leza, Àlaba, 1876 – Madrid 1929), religiós redemptorista, cronista de la seva congregació, predicador de fama. Professà en la congregació dels redemptoristes en 1893, estudià a Astorga, on fou condeixeble del pare Ramon Sarabia. Ordenat sacerdot en 1899, fou professor allí mateix de Sagrada Escriptura i de Dret. En 1920 era a Madrid i en 1924, com a admonitor i ministre i arxiver provincial. En 1927 fou nomenat rector del Santuari del Perpetu Socors. També era director de la revista *El Perpetuo Socorro* i, llatinista com era, escriví una obra monumental sobre els Annals de la seva província redemptorista d'Espanya. Prengué part en diversos congressos catòlics d'Espanya. A la nunciatura de Madrid desenvolupà diverses comissions de caràcter secret i confidencial i fou secretari de la visita del nunci a Catalunya en 1928. Tedeschini l'anomenava «el seu socors» i hi tenia una confiança absoluta. La pèrdua de la confiança del nunci, segons hom deia, fou la causa de la seva mort. Té diversos escrits d'espiritualitat i d'història del seu institut religiós. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 205-207, 215, 226-228, 234, 237, 239-245, 248-254, 256-257, 260, 262, 267, 273, 279-280, 282, 284-285, 305, 308-313, 315-326, 328-330, 333-337, 339-340, 385, 389-390, 403, 425, 429, 433-434, 436, 438-439, 443, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 536, 556, 591-593, aquí és on es veu el que sobre el biscaitarrisme de Gamarra deia Tedeschini en la seva *Inchiesta in Catalugna*, 690, 728-730. Sobre el biscaitarrisme també en la biografia que de Gamarra fa el redemptorista García Castro, hi trobem aquest comentari: «No era, sin embargo, el P. Victoriano Pérez de Gamarra el más indicado para informar en esta cuestión [catalanisme] por su simpatía con los separatistas vascos». Ramon Corts i Blay, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 840, 847-855, 857-863, 865, 868-877, 879, 881-888, 890, 892-906, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 9, 91, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 401, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 50-56, 101. Roberto Garcia Castro, «P. Victoriano Pérez de Gamarra»: *Anales de la Província de Madrid CSSR* IX (1925-929), 339-341. De l'allunyament del pare Gamarra de la nunciatura en fa referència, però que no creiem molt precisa, José Campos, *Grandes del apostolado,* Madrid 1965, 314. Agraïm aquestes informacions a l'arxiver dels redemptoristes de Madrid, pare Tirso Cepedal.

Sr. D. Francisco Cambó[24]
Ex-Diputado a Cortes, Ex-Ministro del Gobierno
Jefe del Partido Catalanista Moderado

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona la predicación viene a ser media entre el catalán y el castellano. Ignora la proporción exacta.

2º) En los pueblos sin excepción y de siempre la predicación es en general catalana.

3º) Los catalanes de más nivel intelectual entienden el castellano. En cuanto al pueblo lo entiende para alguna pregunta, para leerlo en un periódico o en un libro, no para comprenderlo al oírlo. A lo más entiende lo elemental el pueblo no culto; pero no está capacitado para alcanzar el valor espiritual de la Divina Palabra pronunciada en castellano.

24. *Francesc Cambó i Batlle* (1876-1947), polític, advocat i financer. Políticament fou un dels màxims dirigents del centredreta a Catalunya i un gran mecenes de la cultura catalana. Creà la Fundació Bernat Metge, la Fundació Bíblica Catalana i la Fundació Cambó, al servei d'aquesta cultura. La Fundació Bíblica Catalana era dedicada a la versió i publicació en català de la Sagrada Escriptura. Recull una iniciativa que posà en marxa el pare Miquel d'Esplugues i que, en 1922, es convertí en aquesta Fundació. Hi col·laboraven el canonge Cardó, el canonge Llovera, el pare Antoni M. de Barcelona, caputxí, Josep M. Millàs i Vallicrosa i el mercedari fra Nolasc del Molar. Fou refeta en 1968. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 216, 223, 227-232, 244, 247, 273, 281, 305, 322, 328, 357-358, 364, 370, 378, 385, 394-396, 408, 410, 542, 555, 576-578, 589, 600-602, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 492-494, 497, 499, 506, 535, 567-568, 588, 590, 621, 623, 625, 627, 629, 631-633, 638, 666, 669, 698, 703, 725, 727, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 844, 865, 903-905, 909, 911, 931, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 59, 63-64, 77, 138, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 381, 385, 415, 558, 564; «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió catalana"», 53, 58, 81-82, 121-138, 140, 145, 163, 240, 243, 245, 250, 254, 256, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 200,225, 228, 237, 248-250, 279, 286, 288, 312-313, 321, 323, 331, 344, 367-369, 374, 384, 416, 423-424, 431-433, 451, 453-454, 456, 458, 466, 473-474, 476-477, 492, 500, 527, 546, 585, 587, 627. Una obra imprescindible pel coneixement del polític català és la de Jesús Pabón, *Memòries* I *(1876-1918)*, II (*1918-1930*), III *(1930-1947).* Barcelona 1952-1969.

4º) En todos los pueblos se enseña el Catecismo en catalán. Lo mismo se hizo antes siempre en las escuelas oficiales. Hace unos 10 años que comenzó a variar en las dichas escuelas oficiales, de manera que se enseñaba según el Maestro quería. Había dos clases de texto y se daba el que ellos determinaban.

5º) Las demás asignaturas tenían textos castellanos; pero los Maestros las explicaban en catalán.

6º) En la Historia de España solían los Profesores hacer ligeras referencias a la particular de Cataluña.

7º) Nunca hubo Gramática Catalana en las escuelas.

II.- El Idioma Catalán

8º) Desde el siglo XVI todo el elemento culto y elevado de Cataluña se empeñó en abandonar el catalán. Desarrollóse, en consecuencia, un esfuerzo que duró tres largos siglos para adoptar el idioma castellano.

9º) Este modo de proceder se debió originariamente a la ruina y caída política de Cataluña realizada a fines del siglo XV. Juntamente la preponderancia cada vez más absorbente de los Reyes absolutos atrajo en torno suyo a los nobles y a los grandes, los cuales tuvieron empeño en castellanizarse.

10º) Solamente el pueblo quedó irreductiblemente fiel al catalán y unida al pueblo, como siempre ha acontecido, permaneció la Iglesia, mediante sus ministros que hablaban en catalán al pueblo enseñándole en su idioma la religión, según las prescripciones de los Concilios Provinciales y la exigencia del mismo pueblo.

11º) Durante esos tres siglos se advierte en Cataluña el fenómeno de que se habla en catalán y no se lee sino en castellano.

12º) Durante esos mismos tres siglos se ve en Cataluña una enorme y absoluta penuria intelectual. En tanto que en las demás regiones de España florece extraordinariamente la cultura, particularmente en los siglos XVI y XVII en Cataluña no hay ningún escritor ni en catalán ni en castellano. Sólo en la 1ª parte del siglo XVI hay un poeta, Boscán, que escribe en castellano y a

fines del siglo XVIII un gramático, Capmany,[25] que también escribe en castellano. Ninguno merece la categoría de gran figura. Por manera que para la Literatura, durante esos tres siglos no produce nada Cataluña, que en los siglos anteriores había tenido una producción extraordinaria, naturalmente en catalán.

13º) Ya desde los principios del siglo XIX la gente culta comenzó a despertar de aquel letargo y desde mediados del mismo siglo empiezan a aparecer en Cataluña capacidades intelectuales, que empiezan a renovar la costumbre de escribir en catalán y que forman una floración pujantísima.

14º) Desde 1850 empieza la marcha paulatinamente progresiva de las publicaciones catalanas, empezando por semanarios. El primer periódico se fundó hacia 1875.[26] Aún hace 25 años sólo había uno escrito en catalán.

15º) Desde ese momento la cultura literaria en pleno renacimiento se manifiesta incesante en grandes poetas y prosistas que elevan a un nivel sumamente distinguido las letras catalanas.

16º) La Iglesia que no había abandonado al pueblo en su idioma, que lo había enseñado y predicado en él intensifica su acción en esta forma y como, por otra parte, desde hace 25 o 30 años la predicación ha aumentado en proporciones enormes el hacerlo en lengua catalana ha sido una consecuencia lógica del movimiento renacentista general.[27]

17º) El pueblo ha exigido de día en día más palabras de los Ministros de Dios en su lengua propia con la cual se halla hondamente compenetrado, ya queda dicho que el pueblo no entendería plenamente de otra manera los valores espirituales.

18º) En cuanto al estilo o manera de hablar el catalán depende naturalmente de cada orador.

25. *Antoni de Capmany de Montpalau i Surís* (Barcelona 1742 – Cadis 1813). De família austriacista, fou historiador, filòleg i polític. Organitzà i dirigí l'Arxiu del Reial Patrimoni de Catalunya (1802). Com a diputat per Catalunya tingué una intervenció molt destacada a les Corts de Cadis. Fou un precursor del desvetllament català del segle XIX. Josep Maria AINAUD DE LASARTE, «Capmany de Montpalau i Surís, Antoni de»: *Gran Enciclopèdia Catalana*, VI, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1992, 223-224.

26. El primer diari escrit en llengua catalana fou el *Diari Català* fundat per Valentí Almirall l'any 1879.

27. El "movimiento renacentista" és la Renaixença.

19º) La diferencia entre más y menos culto o literario se advierte más en el lenguaje escrito que en el predicado y el hablado en la conversación.

20º) Es sencillamente ridículo lo que algunos quieren afirmar de que "se ha formado un catalán nuevo". Hay que advertir que durante los tres siglos de universal incuria el catalán, que estaba plenamente formado en el XV, no hizo otra cosa que llenarse de impurezas exóticas.

21º) En cuanto se empezó a escribir de nuevo en catalán a mediados del siglo XIX empezó la obra de la depuración. El poeta popular por excelencia de la Cataluña moderna, Mosén Verdaguer, fue uno de los principales depuradores del idioma.

22º) El mismo pueblo se va insensiblemente depurando según lee en catalán.

23º) El P. Claret hablaba y escribía en el catalán propio de su época plenamente asequible.

24º) Para la depuración literaria se ha acudido a los grandes monumentos del catalán clásico de los siglos XIV y XV, y de un modo natural se ha elevado la lengua al punto que literariamente le corresponde.

25º) En una palabra la gradación del estilo, a semejanza de los demás idiomas, tiene en catalán las siguientes manifestaciones: a) el lenguaje hablado, que es lo usual y ordinario; b) el estilo de una carta, que es un poco más cuidado; c) finalmente lo que se escribe para imprimirse, en que tanto más se depura el estilo cuanto más literario es el fin y el objeto de lo que se escribe. El pueblo insensiblemente, al depurarse por la lectura, entiende más o menos según su cultura. Lo mismo pasa en cualquier idioma.

III.- Clero

26º) No sabe que jamás el Clero haya herido en el púlpito a los que no eran catalanes con sus estridencias.

27º) En cuanto a meterse en política sabe que el Clero catalán se metió mucho en favor del Carlismo.[28] Después lo ignora.

28. La gran majoria del clergat català era favorable al carlisme, moltes parròquies

FRANCISCO CAMBÓ

28º) Respecto de abusos del Poder Civil se oyen con frecuencia noticias de coacciones y de que los Obispos han recibido requerimientos a fin de que coaccionen al Clero para predicar en castellano.

29) Hay que advertir que la gran mayoría del Clero, lo mismo secular que regular, está identificado con el sentimiento popular: de ahí proviene su fuerza.

30º) Pero también advierte el testigo que nunca consintió en la intervención del Clero en la política a pesar de haber dirigido el partido más derechista en Cataluña.

31º) Los políticos, afirma, han de servir a la Iglesia, pero no tienen derecho a servirse de la Iglesia.

32º) No recuerda un acto de intervención política de los Capuchinos, e ignora lo referente a la división que en ellos o en otros Religiosos pueda haber de Provincias.[29]

33º) Opina que el "Foment" es una obra absolutamente espiritual y apolítica. Solamente la conoce desde el régimen dictatorial.

34º) La Obra de los Ejercicios no la conoce, ni sabe del fundador de ella más que lo que han dicho los periódicos.

IV.- Remedios

35º) No hay para la solución del problema catalán más camino que "un desarme espiritual o de sentimientos" lo mismo en los castellanos que en los catalanes.

36º) Deben penetrarse los catalanes de que deben vivir unidos a España.

37º) Deben penetrarse los castellanos de que los catalanes tienen de-

i sacerdots estaven subscrits al *Correo Catalán*, òrgan oficial del carlisme català. El carlisme es confessava catòlic mentre que els primers governs liberals havien adoptat unes mesures fortament anticlericals (desamortització, etc.).

29. Fa referència a la divisió dels ordes religiosos per províncies, és a dir, a limitar la província de cada orde al territori català, contràriament al que s'havia fet sempre que era incloure dins la mateixa província tot el territori de la Corona d'Aragó (Catalunya, València, Balears i Aragó).

recho a sostener su cultura y a hablar su lengua: que eso puede contribuir a hacer una España grande y que lo contrario disgrega las fuerza y lleva a la ruina.

38º) El testigo termina diciendo que en la predicación lo único aceptable es seguir la tradición de la Iglesia.

Añade que ha escrito, aunque no le han dejado publicar, una obra que gustosamente ofrece, en la cual declara la única solución existente para el dicho problema, que es la armónica concordia allí expuesta, para la cual se precisa el mutuo desarme espiritual que debe empezar por los intelectuales castellanos y catalanes.

Rdo. P. Ignacio Casanovas, S.J.[30]

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En la Ciudad de Barcelona se ha hecho una estadística exacta de la que se resulta que se predica más en castellano que en catalán. Sólo en las Parroquias y en la predicación parroquial de ciertos barrios hay más predicación catalana.

30. *Ignasi Casanovas i Camprubí* (Santpedor, Bages, 1872 – Barcelona 1936), jesuïta, escriptor espiritual i historiador. Estudià al Seminari de Vic i entrà a la Companyia de Jesús en 1888. A Barcelona fou destinat al col·legi residència del Sagrat Cor, al carrer Casp (1905-1932). Es dedicà a la direcció espiritual, als estudis històrics, en particular a l'espiritualitat ignasiana, a l'apologètica i la filosofia estètica. Fou director de l'Acadèmia de la Llengua Catalana de la Congregació de Sant Lluís Gonzaga, del mateix col·legi. Consultor religiós del president de la Diputació i després de la Mancomunitat de Catalunya, Enric Prat de la Riba. Home de confiança del bisbe Torras i Bages. Estigué relacionat amb grans intel·lectuals i polítics de tarannà catalanista del seu temps. Entrà a l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona en 1921. Col·laborà amb mossèn Eudald Serra en la fundació del Foment de Pietat Catalana i fou el fundador de la Biblioteca Balmes com una secció del Foment de Pietat Catalana (1923), i de la seva revista *Analecta Sacra Tarraconensia* (1925). Durant la supressió de la Companyia de Jesús a Espanya (1932) visqué a l'Institut Nazareth, d'on sortí en 1936 per anar a viure a una casa particular, però fou assassinat pels milicians. Té molts escrits sobre sant Ignasi de Loiola, Josep Finestres, Jaume Balmes i altres. L'ideal del pare Casanovas era la creació d'un institut obert als seglars per a la formació filosòfica i teològica, i tenia projectat erigir des de la Biblioteca Balmes un Institut d'Història de l'Església; per a això s'inspirava en l'Institut Catholique de París. Els bisbes de la Tarraconense donaren

IGNACIO CASANOVAS

2º) En las iglesias de los Religiosos la mayor parte se predica en castellano. En la Casa de la Compañía, donde vive el testigo, (C. de Caspe) todo se predica en castellano.

3º) Cada día aumenta más la predicación castellana. Antes uno y otro idioma se equilibraban más, si bien en el centro preponderaba el catalán.

4º) Respecto de entender el castellano, hay en Barcelona una masa, la más baja, que no lo entiende; otra, en cambio sí que lo entiende, aunque nunca tan bien como el catalán en orden a percibir plenamente la Divina Palabra.

5º) En los pueblos generalmente se predica siempre en catalán. Antes, o sea hace 25 y más años, se hacía gala de tener el panegírico de la función solemne en castellano. Cuando despertó el alma catalana a la conciencia de su ser, quiso oír predicar en catalán despreciando aquella consideración de "lujo" que propiamente la degradaba.

6º) Fuera de esto no ha habido en el pueblo ninguna intensidad de predicación catalana, haciéndose cargo de que hoy hay un cúmulo de predicación enorme, pues antes se predicaba mucho menos.

suport a la iniciativa de Casanovas, però no fou duta a terme tal com ell ho havia desitjat. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 228, 238, 249, 253, 275, 277, 287, 289, 299-300, 305-308, 353, 359, 364, 368. 458, 571, 587-588. En la «Inchiesta in Catalugna», el nunci, penja sempre a Casanovas l'epítet de catalanista i el qualifica d'home estrany, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 535-536, 563, 565-566, 569, 585, 588, 638, 664, 667, 700-701, 722, 725, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 50, 58, 137. «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 315, 326, 339-345, 384, 423, 429, 437, 446, 580-583, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"»,18-19, 22-23, 25, 27-28, 30, 40-41, 56-57, 59, 61, 63-68, 70, 92, 97, 122, 124, 133-134, 136-140, 146, 150-153, 163, 169, 173, 188-192, 201-202, 211, 256, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà*, 247, 303, 349, 464-467, 601. Miquel BATLLORI, «Ignacio Casanovas Camprubí»: *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús*, dirigit per Carles E. O'NEILL i Joaquín Mª DOMÍNGUEZ, I, Roma: Institutum Historicum S.I.;Madrid: Universitat Pontificia Comillas 2001, 677-678. Vegeu també Josep M. BENÍTEZ I RIERA, «Ignasi Casanovas i Camprubí»: *DHEC*, I, 462-463.

7º) Siempre se enseñó antes el Catecismo en catalán en todas partes. Hoy el Gobierno, por un documento que no deja ver, conmina con la obligación de enseñarlo en castellano.

8º) En las escuelas antes se explicaban en catalán las asignaturas castellanas. En las particulares también se enseñaba el catalán. Hoy todo eso se prohíbe.

9º) Cuando los niños van a la escuela no entienden nada el castellano y salen sin comprenderlo bien.

II.- Idioma

10º) Hoy la mayor parte de los periódicos en Barcelona son castellanos. En cambio la mayor parte de las Revistas se escriben en catalán. Ha habido en esto una intensificación enorme. El renacimiento catalán es la causa que lo explica. Especialmente las Revistas de cultura son las que más se publican en catalán.

11º) Debe advertirse que la lengua no ha variado en sí nunca. Lo que ha pasado es que Cataluña, desde que a fines del siglo xv dejó de producir en su propia lengua, estuvo más de tres siglos sin producción literaria de ninguna clase.

12º) Al llegar el "Renacimiento" a mediados del siglo xix,[31] por una ley de evolución espontánea y natural surgió su tendencia en oposición al castellano que ha sido el idioma dominador.

13º) El alma catalana despertó al golpe del romanticismo artístico. De ahí la gradación de la producción plástica a que siguió inmediatamente el surgimiento de las Bellas Letras, de manera que el aspecto fundamental del Renacimiento fue la cultura.

14º) Respecto del idioma que se predica es ordinariamente en el lenguaje usual, si es caso un poco más digno, como sucede con cualquier lengua cuando en ella se habla en público. Pero en todo caso siempre al alcance de los oyentes, como quiera que la renovación espiritual, que es lo que se intenta sólo puede producirse por una predicación que se entienda bien.

31. Es refereix a la Renaixença.

Ignacio Casanovas

III.- Clero

15º) Nunca ha oído que el Clero haya herido en la predicación a los que no son catalanes. Cuantas veces ha oído decirlo se ha probado no ser cierto.

16º) También sabe haberse dicho que el Clero ha abusado de su autoridad para la política, pero tampoco se ha probado nada en concreto.

17º) Por el contrario afirma ser cosa evidente y constante la extralimitación de la Autoridad Civil que abusa en contra de los derechos de hombres y de cosas en relación con la Religión.

18º) El testigo está ocupado en el "Foment de pietat catalana", Institución que como el mismo testigo son el blanco no interrumpido de la mala voluntad e ira de la Autoridad Gubernativa. Protesta contra las falsas apreciaciones de que son objeto. A cada momento llegan agentes investigadores pidiendo libros en el «Foment» para examinarlos, y todo con unos modales harto molestos. Se les ha acusado de llamar a los castellanos "libros extranjeros" lo cual no es verdad.

19º) Protesta contra lo que conceptúa burda calumnia, es decir que "hagan política" en "Foment".

20º) Advierte que las calumnias han llegado hasta la más alta esfera, ya que el Secretario del Rey les echó en cara:[32] a) que habían hecho una edición catalana del Misal para que los Curas dijeran en catalán la Misa. Ya es sabido que se trataba del "Misal de los Fieles" :-b) que en dicho Misal habían suprimido la colecta "Et fámulos",[33] siendo así que está en ambos tomos de que consta

32. *Emilio María de Torres y González Arnao* (París, 7 de desembre de 1867 – Roma, 19 de febrer de 1943). Fou secretari d'Alfons XIII des d'abril de 1909 fins abril de 1931.

33. Per concessió de Pius V i Gregori XIII, a Espanya i als seus territoris d'Ultramar, a totes les misses resades i cantades, excepte les de *Requiem,* tots els sacerdots, tant seculars com regulars, havien de recitar obligatoriament l'oració col·lecta «Et famulos tuos*»,* en la qual es feia esment del nom del rei. Alfons XIII s'havia lamentat que a Catalunya no es deia el seu nom. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 263-264.

el Misal;- c) que habían publicado oraciones para pedir la independencia de Cataluña, lo cual es sencillamente falso.

21º) Encarceló la Autoridad Civil al P. Bolós S.J.[34] pretextando que en un sermón había hablado contra el Ejército Español, cuando lo único que dijo fue afirmar que en Marruecos los soldados tenían sembrado el campo de blasfemias y que se respetaba más el nombre de un jefe que el Santo Nombre de Dios: cosas ambas que, no sólo son la verdad, sino que en cualquier parte dicen los Misioneros al hablar contra el crimen de la blasfemia.

22º) También se ha molestado sin fundamento al P. Pijoan, S.J.

23º) A un sacerdote en Gerona le abofeteó el Gobernador, por no haber querido imponer un escapulario a cierta Señorita que iba indecentemente vestida.[35]

24º) Respecto del Clero regular, advierte que los enemigos de Cataluña a cualquier cosa llaman tendencia política.

25º) Si el nombre de "catalanista" se toma en sentido político no conoce a ningún Religioso que lo sea.

34. *Ramon M. de Bolós i Bosch* (Barcelona 1886 – Barcelona 1934). Ingressà a la Companyia de Jesús en 1902 i fou ordenat prevere a Sarrià, Barcelona, en 1919. Abandonà la Companyia i quedà com a sacerdot secular a Barcelona. Morí als quaranta-set anys d'edat essent adscrit a la Parròquia de Sant Francesc de Pàola de Barcelona. Té almenys un llibre sobre la vida de sant Ramon Nonat i un recull de poesies en català. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 211, 253, 256, 269, 273, 309, 459, 460, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 563-564, 566, 582, 585, 700-702, 708, 722, «La redacció dels decrets de la Cúria Romana (1928-1929) sobre la "Qüestió catalana"», 58, 68, 137, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 41.

35. Aquest incident es produí el 16 de juliol de 1924 i tingué per protagonistes el doctor Joan Fuster, beneficiat de la parròquia del Carmen de Girona i el comissari de policía, José Ripoll. Mn. Fuster amonestà, en català, unes senyores que no anaven vestides adequadament. Tot seguit el comissari Ripoll es presentà a la sagristia del Carmen i arrossegà Mn. Fuster fora del temple entre insults i cops. La relació dels fets la fa el mateix mossèn Joan Fuster: «Relación verídica de lo sucedido en la iglesia de Ntra. Sra. del Carmen el día 16 de julio de 1924» (original autògraf) 6 f.: AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 833, fasc. 3, ff. 683-685v. Hi ha una còpia mecanografiada de la Relació de mossèn Fuster en l'ADU, *Bisbe Guitart, (El bisbe Guitart i la llengua catalana en l'Església 1924-1939), 2.* Ramon CORTS I BLAY, *Vidal y Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en el arxius vaticans. El directori militar (1923-1925),* 2 vol. (en premsa). Josep CLARA I RESPLANDÍS, «Joan Fuster i Cuyàs»: *DHEC,* II, 231.

IGNACIO CASANOVAS

26º) Si significa amor a Cataluña, hablar y predicar o escribir en catalán, hay sus más y sus menos, pero así ¿qué religioso catalán no es catalanista?

27º) Llaman "hacer política" hablar en catalán o publicar en catalán, y eso es sencillamente necio.

28º) De los Capuchinos ha oído decir que [*desde que*] formaron de Cataluña una Provincia han florecido más en todo. No cree que hayan hecho la división por tendencia partidista, sino para ser uniformes en las ideas y en la cultura, máxime que la división la ordenó hace ya muchos años el Cardenal Vives.[36]

29º) En la Compañía la gente más sensata cree que debería hacerse la misma división con lo cual ganarían el espíritu y las letras. El Rmo. P. General en su última visita venía con la idea de ordenarlo así, pero las circunstancias políticas le aconsejaron no hacerlo entonces.[37]

30º) El Monasterio de Montserrat está en un período de florecimiento extraordinario en todos los órdenes. Tal vez debido al mayor "confort" de medios que hay para las peregrinaciones, aunque hay incomparablemente más concurso, no haya una piedad tan honda. Esto se refiere a los peregrinos.

31º) La Obra de "Exercicis" no tiene ningún matiz político.

36. *Josep de Calassanç Vives i Tutó* (Sant Andreu de Llavaneres, Maresme, 1854 – Monteporzio, regió italiana de Les Marques, 1913), cardenal caputxí. Fou consultor del Sant Ofici (1887), de Propaganda Fide (1889) i d'altres congregacions romanes. El papa Lleó XIII el creà cardenal en 1899. Tingué un gran influx a Roma sota el pontificat de sant Pius X i en la lluita contra el moviment modernista. Fou el primer prefecte de la Congregació per als Religiosos. Des de la seva posició a la Ciutat Eterna, deixà sentir el seu influx sobre les coses de Catalunya i d'Espanya. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 245, 298, 345, 348, 523-524, 573, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 548, 567, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 60, 63-64, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 82, 121, 168, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà*, 6, 163, 166-168, 199, 204-205, 207-208, 210, 219-221, 226, 231-232, 237, 247, 249, 257-258, 281-282, 287, 387. 423, 462, 615, 623, 635. Valentí SERRA DE MANRESA, *El cardenal Vives i l'Església del seu temps.* Sant Andreu de Llavaneres: Museu Arxiu Vives i Tutó, 2007, 207.

37. Es refereix al pare Wlodomir Ledóchowski, prepòsit general de la Companyia de Jesús (1915-1942).

IV.- Foment

32º) Está profundamente enamorado de esta obra. Cree que no es suficientemente conocida. No la conocen bien en su excelencia sus mismos amigos. Y desde luego sus enemigos no la conocen absolutamente nada.

33º) Afirmaban antes que el "Devocionario" en catalán era imposible.[38] Y, sin embargo es sabido que hasta el Renacimiento Catalán, todo lo catalán se había hundido, excepción hecha únicamente de lo piadoso.

34º) Los Libreros no querían hacer ediciones catalanas de Devocionarios porque perdían dinero.

35º) Con tales antecedentes, el testigo con varios amigos se empeñan en fundar una empresa editorial para propagar libros piadosos en catalán. Ante la opinión del principal Editor de Barcelona que les auguraba un fracaso, establecen la editorial sobre estas bases: a) No buscan nunca el lucro, es decir vender cada libro al precio justo que ha costado imprimirlo; b) Hacer los libros de piedad Sacerdotes que sean profesionales de la piedad. Para ello se han reunido unos cuantos que viven en comunidad.[39] Lo esencial es que el libro tenga una doctrina sólida y maciza, lo mismo en los que se hacen que en los que se traducen. La doctrina debe ser excelente; c) Vivir de limosna, lo cual se logra gracias a los "Socios Protectores" que dan sus cuotas; d) Cada limosna debe servir para la publicación de un libro que cueste exactamente lo mismo y se venda a precio invariable del coste;

38. El Foment de pietat editá el *Devocionari parroquial* que en poc temps substituí els antics devocionaris parroquials en castellà. Més tard mossèn Eudald Serra el resumí i el convertí en la *Guia del cristià* que encara continua editant-se, amb més d'un milió d'exemplars tant en català, com en castellà. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 368, 586, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 531-540, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 616, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925)* 2 vol. (en premsa).

39. Es refereix a la comunitat de sacerdots que residien al mateix edifici del carrer Duran i Bas, a la casa rectoral, al servei de la publicació de les obres del Foment de Pietat Catalana.

IGNACIO CASANOVAS

e) No se publica ningún libro para el cual previamente no se haya recibido la limosna apropiada; f) Lo que sale de la venta es para la publicación de otro libro del mismo coste.

36º) Con estas bases han dado a luz innumerables libros, que resultan 3 y 4 veces más baratos que ningún otro. Muchos de ellos de unas tiradas enormes. Todos presentados irreprochablemente, porque el libro piadoso debe hacer la sensación de que es atractivo y digno de Dios, aún en su presentación.

37ª) En cuatro años han vendido en Cataluña 100.000 ejemplares de "Los Evangelios".[40]

38º) Hacen en catalán y para sola Cataluña por consiguiente ediciones mucho más numerosas de Devocionarios y otros Libros piadosos que las que hacen los grandes Editores de Barcelona en castellano para toda España y América Española.

39º) No hay en "Foment" el más leve matiz político.

40º) Conoce a no pocos castelllanos que usan los Devocionarios y Libros de "Foment" por su indiscutible superior excelencia.

40. L'*Obra del Sant Evangeli* era una secció del Foment de Pietat Catalana. En 1921 es constituí en una associació eclesiàstica per agrupar els escripturistes de Catalunya, amb l'objectiu de traduir al català, editar i divulgar tota la Sagrada Escriptura. Des del començament aquest objectiu fou aprovat pel cardenal Vidal i Barraquer, metropolità de la Tarraconense, i pel bisbe de Barcelona, Ramon Guillamet. Després de l'èxit de la segona edició dels *Sants Evangelis* de Marià Serra i Esturí, en 1921, es constituí, en 1924, la comissió tècnica de l'Obra. Aparegueren traduïts al català diversos llibres de l'Escriptura. Aquestes edicions foren interrompudes per mor de l'assassinat dels principals treballadors de l'obra arran de la persecució religiosa de 1936. Ramon CORTS I BLAY, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925.* 2 vol. (en premsa). Angel FÀBREGA I GRAU, «Obra de Sant Evangeli»: *DHEC*, III, 732. Josep MASSOT I MUNTANER, *Aproximació a la història religiosa de Catalunya*, 59-63. Romuald M. DÍAZ I CARBONELL, *Pere Pous i Solà, estudiós i testimoni de la Paraula*, pròleg de Damià Roure. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1995, 59-64.

Sr. D. José Llobera [Sic] (Canónigo)[41]

I.- Predicación. Catecismo.

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en uno y otro idioma, la predicación parroquial es catalana, según la disciplina; en la demás predomina el castellano. Sabe que en Gerona la parroquial es también catalana y la no parroquial mezcla de una y otra lengua.

2º) En algunas funciones de aparato aún se predica a veces en castellano.

3º) En los pueblos siempre generalmente en catalán. No entenderían de otro modo. No hay predicación en el campo que pueda ser fructuosa en castellano. Así es que los grandes Misioneros de la campiña, como el V. P. Claret y el P. Mach S. J. predicaron siempre en catalán.[42]

41. *Josep M. Llovera i Tomàs* (Castelló d'Empúries, Alt Empordà, 1874 – Barcelona 1949), sacerdot, sociòleg i literat. Estudià al Seminari de Girona, on fou ordenat sacerdot, entrà després a l'orde dels carmelites, on rebé molts càrrecs, però l'hagué de deixar per motiu de salut a partir de 1911. Tornà a Girona, a donar classes al seminari. Canonge de Barcelona i professor de sociologia al Seminari Conciliar. De profundes conviccions catalanes i democràtiques, fou director de la revista *Catalunya Social*, membre del Grup de la Democràcia Cristiana de Severino Aznar i donà suport a la Unió Democràtica de Catalunya, consiliari de la Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat i impulsor de la Federació de Joves Cristians. Té moltes obres, de sociologia, litúrgiques, sobre els clàssics i sobre poesia i vida espiritual. Són molt coneguts els seus escrits *Tratado de sociología cristiana* (1909) i *Himnari litúrgic* (1926). El doctor Llovera tingué una gran amistat amb Lluís Carreras, així com estigué enemistat amb el pare Ignasi Casanovas, de la Biblioteca Balmes. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 221-222, 227-228, 233, 265, 305, 308, 341, 353, 571, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 500, 507, 561, 633, 638-639, 698, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió catalana"», 436-437, 450, 509, 518, 525-530, 664, 698, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió catalana"», 91-95, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 397, 589-590. Ramon Ribera i Florit, «Llovera i Tomàs, Josep Maria»: *DHEC*, II, 505-506 i Vicente Cárcel Ortí, *Diccionario de sacerdotes diocesanos españoles del siglo XX*», 689-690, «El obispo Irurita y la persecución religiosa en las cartas de Font, Torrent i Vidal i Barraquer»: *AnalTar* 86 (2013), 878.

42. *Josep Mach* (Barcelona, 3 de maig de 1810 – Saragossa, 26 de juliol de 1885), jesuïta, missioner popular i escriptor. Entrà al noviciat el 3 de març de 1825. Quan estava estudiant al Colegio Imperial de Madrid , es produí l'assalt de les turbes i la matança

José Llobera

4º) En Barcelona es tonto plantear el problema de la predicación, pues está plenamente resuelto. Se predica abundantemente en uno y otro idioma. Las almas no necesitan otra proporción. Además hay Parroquias en que, además de la catalana, hay una predicación castellana en una Misa de 11 ó de 12. Difícil sería poner una norma prudente más concreta.

5º) Fuera de Barcelona plantear el problema es también necio, porque no ha lugar. En los pueblos [no] hay que predicar en castellano. Hacer lo que ha hecho el actual Obispo de Gerona [43]es un despropósito: pedir a un Párroco que hable en castellano en una parroquia donde no se habla más que catalán.

6º) Advierte el testigo tener un prestigio innegable en un sector de la

del dia 17 de juliol de 1834 i hagué de marxar a l'exili a Vals-près-Le Puy, Alt-Loira, França. Feu els últims vots a Nivelles, Brabant, Bèlgica. Allí ensenyà retòrica i grec als escolars jesuïtes i tingué missions populars. També dirigí la congregació mariana d'obrers. L'any 1849 tornà a Espanya, donà missions i dirigí exercicis espirituals per a sacerdots, començant per Girona. De 1852 a 1859 fou superior de les residències gironines de Les Preses i de Santa Coloma de Farners. Destinat al noviciat de La Selva del Camp, Baix Camp, Tarragona, prosseguí les missions fins l'any 1864. Durant la dispersió i exili de la Companyia de Jesús l'any 1868, continuà el seu apostolat. Morí al col·legi del Salvador, a Saragossa, l'any 1885. Fou un gran missioner popular. Convençut que el poble ha de ser guiat per l'exemple dels pastors, abans de començar les seves missions populars procurava donar exercicis espirituals als sacerdots. És considerat el missioner més il·lustre de l'Espanya del seu temps, se'l va comparar amb sant Antoni Maria Claret. És autor d'una considerable obra escrita formada per llibre i fulletons adreçats tant als sacerdots com al poble fidel per ajudar-los en la seva santificació o en la pràctica pastoral que tingueren una gran difusió amb multitud d'edicions tant a Espanya com a l'estranger i foren traduïts a diversos idiomes europeus i filipins. Manuel Ruiz Jurado, «Mach, José»: *DHCJ*, III, 2.455-2.456. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 500, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 607, 611.

43. El bisbe de Girona, Josep Vila i Martínez, donava suport a les iniciatives de la política lingüística del govern de Primo de Rivera. Així ho afirma el Dr. Lluis Carreras en el seu «Informe en defensa de la llengua catalana» el 10 de juliol de 1928, acabada la visita del nunci Tedeschini: «En los últimos 15 años, diversos Obispos, servidores del Gobierno, con diversa fortuna y alternativas de criterio, Dr. Reig en Barcelona, Dr. Muñoz en Vich, Dres. Rocamora y Bilbao en Tortosa, Dr. Vila y Martínez en Gerona, han hecho cuanto han podido para aminorar el uso del catalán en la predicación y en la enseñanza del Catecismo, con escándalo de los fieles, disminución de eficacia espiritual y resistencia pasiva del clero.»: AAV, *Arch. Nunz Madrid* 834, fac. 1, ff. 8-34. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 487-525. «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 388-389.

vida y acción de Barcelona; pero afirma que en toda su vida no ha votado más que una vez y que jamás ha hecho política. Ha guardado sí el contacto con la masa de su pueblo. Hecha esta indicación manifiesta que en cuanto a la predicación la única que ha llenado la Catedral ha sido la catalana.

7º) Cuando el Obispo Sr. Guillamet[44] hizo su entrada solemne en la Catedral, habló en catalán. Desde entonces el testigo empezó a predicar en la Catedral en catalán.

8º) Antiguamente las Actas Capitulares se redactaban en catalán. En 1859 se escribían así.

9º) Ya antes de esa época se había predicado en catalán y castellano. Por lo que hace a la Misa conventual se hallan precedentes de una y otra manera.

10º) Actualmente, a consecuencia de un ruego del Prelado,[45] se ha empezado a predicar en castellano. El testigo fue el primero que, habiéndose adherido rompió con su costumbre de predicar en catalán, y lo hizo en castellano.

11º) Declara que ello supone en él un doble esfuerzo, pues se ve en un plano de inferioridad para poder predicar en castellano.

12º) Antes siempre se enseñó el Catecismo en catalán en todas partes, aun en las escuelas oficiales.

44. *Ramon Guillamet i Coma* (Olot, Garrotxa, 1856 – Barcelona, 1926), bisbe de Lleó (1909) i de Còrdova (1913). En 1920 fou promocionat a la seu de Barcelona. Intervingué en la reforma dels estudis del seminari; fràgil de salut, li fou donat com a coadjutor amb dret de successió el bisbe Josep Miralles. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 202, 207, 221, 295, 342, 429, 456-457, 463, 600, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 518, 550, 552, 651, 685-686, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 841, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 92, 94, 104, 223, 227-229, 237, 240, 252-254, 256, 259, 311, 315, 375-376, 449, 531, 558, 589, 591-594, 596-598.

45. El bisbe Josep Miralles va demanar als canonges que la catedral es convertís en una església «destinada a la predicació castellana». Aquesta disposició no seria tanmateix cap obstacle, perquè les parròquies de la ciutat continuessin fent la predicació en català. Els canonges acceptaren per obediència la recomanació del bisbe, però la mesura desplagué als catalanistes. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 265.

José Llobera

13º) Ahora el Visitador (Sendra) impone a los Maestros enseñarlo en castellano. Le consta que se lo comunicó así a una Maestra. Había preguntado ésta en qué lengua enseñaba, pues, en vista de la presión oficial, se hacía en castellano, fuera de las oraciones que se enseñaban en catalán. La respuesta fue que todo debía enseñarse en castellano.

14º) Respecto de las demás asignaturas cree que se explican también en castellano; pero poco le importa que salgan de la escuela sabiendo en consecuencia muy poco de otras cosas. Lo lamentable es la eliminación del Catecismo en la lengua propia.

15º) Respecto del estilo del idioma ha de advertirse que se ha hecho la educación en Cataluña con entera ignorancia del catalán. Se puede enseñar cualquier idioma del mundo menos el catalán. Nunca se ha enseñado la Gramática Catalana.

16º) Al surgir el renacimiento espontáneamente surgió el deseo y la necesidad de hablar y escribir bien el catalán. De aquí el haber depurado la lengua empleando palabras catalanas en vez de las castellanas que la habían contaminado.

17º) Esos términos se han tomado o de los monumentos de la lengua escrita en las obras de los Clásicos Catalanes o del lenguaje hablado del pueblo, que en una u otra parte de Catalunya había conservado esas palabras.

18º) Alguna que otra palabra de cosas nuevas se ha tomado del italiano o del francés.

19º) Cuando en castellano se usan algunos términos puritanos nadie se queja ¿por qué ha de parecer eso mal en catalán?

20º) Es lógico que los puristas y lexicógrafos acudan a las lenguas más afines a aquella en que escriben para formar un término apetecido. Nadie ignora la afinidad más próxima que tiene el catalán con el italiano y el francés.

21º) Los Catalanes no es fácil que puedan dominar el castellano para escribirlo puramente. Sea de ello ejemplo Balmes que escribía detestablemente el castellano, y es el gran escritor de la 1ª mitad del siglo XIX.

JOSÉ LLOBERA

II.- Clero

22º) Nadie acaso ha hablado con tanta energía contra la predicación castellana en Cataluña como el Sr. Obispo Torras y Bages en su “Tradició Catalana” que es la obra fundamental del catalanismo nada político, sino de amor sano y recto a la región.

23º) Cree que en general el Clero no tiene tendencias políticas y que si alguien alguna vez ha hablado imprudentemente ha sido en un momento de pasión exacerbada por las coacciones extrañas.

24º) El “Separatismo” es la última manifestación del regionalismo exacerbado. Lo tiene en realidad como una cosa enteramente ficticia y sin verdadero fundamento.

25º) En todo caso el Clero en general no ha abusado de su posición. Acaso haya habido algún caso aislado.

26º) Ha de advertir que el Clero puede decir y hacer lo que quiera en contra de lo que se ama en Cataluña y siempre tendrá libertad y protección de la Autoridad Civil; pero ningún sacerdote hubiera podido hablar como habló el Sr. Nuncio en el discurso de recepción en Barcelona sin atraerse las iras de dicha Autoridad Gubernativa.[46]

27º) Pretende el Gobierno la desnaturalización de Cataluña y a cada paso está molestando a quienes no sienten como él.

28º) Al testigo le mandaron ir a declarar ante la Autoridad Civil por un “entrefilete” que se puso en una publicación suya, sin saberlo él. El entrefilete eran unas palabras del Obispo Sr. Torras y Bages que decía: “Es pernicioso enseñar el Catecismo en castellano”.

29º) Otra vez el Gobernador mandó un exhorto al Deán reclamando al Canónigo Llobera por una plática separatista que había

46. El nunci Tedeschini arribà a Barcelona, procedent de Madrid, el dia 13 d’abril de 1928. A l’Estació de França l’esperaven autoritats civils i eclesiàstiques i després de saludar-les marxà cap el palau episcopal on, a les dotze del migdia, tingué lloc una recepció popular en honor seu. Pel saló del Tron van desfilar autoritats locals, comissions d’entitats, germandats catòliques, ordes religiosos, sacerdots i públic en general. El canonge Llovera es refereix al discurs que pronuncià Tedeschini en aquell acte de recepció.

José Llobera

predicado en la Capilla de S. Jorge; y es el caso que nunca ha predicado allí,

30º) La culpa en gran parte es de ciertos sacerdotes no de buena fama que no hacen más que ir a Capitanía General a delatar cuanto oyen o imaginan.[47]

III.- Religiosos

31º) Han tenido fama de catalanistas ciertos Religiosos por su mayor compenetración con lo que podría llamarse "el hecho catalán". Este "hecho" se atacará, se alabará, pero lo que no puede negarse es su realidad.

32º) De este "hecho" se han compenetrado por ej., los Benedictinos de Montserrat, los Capuchinos, los Jesuitas de la C. de Palau. Pero hay que advertir que la mitad de estos individuos tienen la mitad de su producción en castellano.

33º) El P. Vallet fundador de la Obra de "Exercicis" es un hombre raro, fuera de las normas generales, con osadías de lenguaje hasta poco decorosas, con frases mitinescas y excentricidades; pero nada ha tenido de político.

34º) En cuanto a "Foment" personalmente sólo tiene motivos de queja contra el P. Casanovas, pero cree en conciencia que debe afirmar ser una Obra necesaria, sin ninguna tendencia política.

35º) Antes en multitud de parroquias, al leer alguna novena, tenía el Párroco que irla traduciendo al catalán, pues no la había sino en castellano. Quien dice Novena se refiere a cualquiera otra clase de lectura pública.

47. El bisbe Miralles, en carta al nunci Tedeschini, cita el nom d'uns eclesiàstics que visiten el general Barrera a Capitania General: el sacerdot: Joan Solanas i Calaf, beneficiat de la Parròquia de la Puríssima Concepció, suspès *a divinis,* el canonge Montagut i el sotsdiaca Nadal. Carta del bisbe Miralles al nunci Tedeschini. Barcelona, 4 de desembre de 1927: AA.EE.SS., *Spagna* 1927, Pos. 589 P.O., fasc. 5, ff. 57-60v. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 339.

Sr. Marqués de Foronda[48]
Castellano que vive hace muchos años en Barcelona.

I.- Ideas generales.

Declara que:

1º) Lo primero que en Cataluña se impone es armonizar las dos Autoridades superiores que están divorciadas: la eclesiástica del Cardenal Arzobispo de Tarragona y la civil del Capitán General.[49]

2º) Hay que predicar en catalán donde la mayor parte sea catalana y en castellano donde sea lo contrario.

3º) Los Catalanes consideran como forasteros a cuantos no son catalanes y han tomado como un medio la influencia de la Iglesia.

4º) En toda idea han metido la política. De ahí que en el "Orfeó Català" los mismos sacerdotes hayan aplaudido "Els Segadors".[50]

5º) Importa sobre todo suavizar las asperezas existentes entre castellanos y catalanes.

6º) Cree que en Roma no deben tomar ninguna medida radical.

7º) El Gobierno ha tomado ciertas medidas respecto de los sacerdotes, las cuales no han hecho más que aumentar el encono.

8º) No cree que deba dejarse a cada Párroco la exclusiva del idioma, sino que el Párroco debe estudiar la contextura del pueblo y exponerla al Obispo para que él resuelva.

48. *Mariano de Foronda y González-Bravo*, (El Escorial, 14 de setembre de 1843 – Vitòria, 18 de juliol de 1961), marquès de Foronda. Col·laborà amb la dictadura de Primo de Rivera. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 223-225, 352, 356, 358, 399, 402, 571, 573, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 519, 574, 652, 711.

49. El Capità General era Emilio Barrera Luyando (Burgos, 17 gener 1869 – 5 maig 1943).

50. El marquès de Foronda redactà un escrit, «Informe sobre el catalanisme a Barcelona», datat el mes d'abril de 1928, que lliurà a Tedeschini. En aquest document, el marquès assenyalava les institucions que feien penetrar el catalanisme en la societat catalana: la Lliga Regionalista, l'Orfeó Català, l'Associació de la Música Catalana, el Barcelona Fútbol Club i els Pomells de Joventut. *AAV., Arch. Nunz. Madrid* 834, fasc. 1, ff. 159-162 (original). Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 223-225.

Marquès de Foronda

9º) Pueden darse casos concretos en que en el mismo campo hubiera que predicar en algún sitio en castellano, como por ej. donde hay un centro obrero fabril compuesto generalmente de gente ajena a Cataluña.

10º) Acontecerá que ciertos elementos que más necesitan la predicación se ven privados de ella por no ser catalanes y no predicarles en castellano. Son estos puntos interesantes que conviene estudiar y remediarlos. No deja de confesar la especial dificultad que hay en atraer a la iglesia a los obreros forasteros.

11º) Hablando en particular de los Obreros tranviarios que dependen del testigo advierte que la mayor parte son de fuera de Cataluña.

II.- Predicación. Catecismo

12º) Desde el Directorio en Barcelona se predica más en castellano.

13º) El Catecismo se enseña en muchos Colegios en catalán; en los oficiales en castellano. En muchas partes lo enseñan en catalán, aunque el examen sea en castellano.

14º) Los textos de las asignaturas son castellanos.

15º) El pueblo de Barcelona entiende el castellano. No así, generalmente hablando el de los campos.

III.- Clero

16º) En general no ha abusado. Solamente ha habido algún caso como el sacerdote que dijo a una penitente que no la absolvía otra vez si no se confesaba en catalán.[51] O las Asociaciones infantiles a las que se hacía rezar por Cataluña.[52] O los exvotos que los "Pomells" pusieron en Montserrat pidiendo a la Virgen la libertad.[53]

51. Es refereix a la germana del baró de Viver que a Argentona anà a confessar-se en castellà i el vicari li digué que no estava bé confessar-se en castellà coneixent el català. Ramon Corts i Blay, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 25-26.

52. Aquestes associacions infantils eren els Pomells de Joventut.

53. *Pomells de Joventut*. Associació fundada per Josep M. Folch i Torras, director de la revista infantil *El Patufet,* en 1920. El seus fins fundacionals eren l'amor a la pàtria catalana fent-la recolzar en l'amor a Déu. Primo de Rivera dissolgué els Pomells de Jo-

17º) Cree que el Cabildo es muy catalanista, como quiera que los Ministros catalanistas nombraron canónigos y Obispos.

18º) En una iglesia apareció el decorado todo con amapolas, flor emblemática de Catalunya.

19º) Sabe que en la clase los Escolapios y los Hnos. de las Escuelas Xnas. han explicado el Catecismo en catalán a no catalanes. Más aún: en la misma explicación del Catecismo han hablado contra Primo de Rivera diciendo que era un borracho.

20º) Los Capuchinos han sido los más estridentes; los demás Religiosos más ecuánimes.

21º) También las Autoridades Civiles por incomprensión del problema han molestado a la iglesia.

22º) El Capitán General ha sido violento en sus dichos contra el Cardenal de Tarragona y en una carta que le dirigió obligándole a venir a Barcelona.[54]

23º) Lo que ha agudizado enormemente el problema ha sido una doble exclusiva por igual deplorable: la del Gobierno excluyendo el catalán; la de Cataluña excluyendo el castellano.

24º) Al empezar a predicar en catalán el Párroco de San Martín, las Autoridades se marcharon de la iglesia.[55]

25º) Cree que el Obispo, Sr. Miralles, vino con interés muy grande de servir al Gobierno: pero que en Barcelona cogió miedo al

---

ventut. La direcció no estava sotmesa a l'Església. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 224, 274, 285, 315, 331, 340-342, 369, 381, 388, 400, 457, 461, 520, 587; Ramon Corts i Blay, «L'informe final de la visita : apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 494, 506, 517-521, 570, 597, 623, 638, 650-653, 705, 710, 749, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 858-861, 872, 875, 891, 901, 909, 934-935, 939, 948-949, «La reacció dels clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 89.

54. Fa referència a la carta de 15 d'agost de 1925 en el context dels incidents en torn del P. Bolós.

55. El rector de Sant Martí del Clot, Rafael Mas i Gironella, no volgué fer el sermó en castellà davant de les autoritats, cosa que motivà que aquestes es retiressin. Ho explica el, marquès de Foronda en el seu «Informe sobre el catalanisme a Barcelona»: AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 834, fasc. 1, ff, 159-160 (original). Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 223-225, 399-402.

Cabildo. Dice que el Cabildo arruinó a sus dos predecesores.[56]

26º) Afirma que ciertos elementos catalanistas del Cabildo, para desprestigiar a los canónigos castellanos, mandaron al confesonario de uno de ellos a cierta mujer, la cual le hizo caer con lo cual se hundió, pues ella misma publicó el crimen del canónigo castellano.

III.- Varia

27º) Se llegó a poner en la Catedral la bandera catalana. Como mandara retirarla el Capitán General la Diputación y el Ayuntamiento, que eran catalanes, se retiraron de la Procesión. Era el día del Corpus.[57]

28º) Siempre se predicaba el sermón de Sta. Eulalia en castellano. En 1917 se lo encargaron al Capuchino P. Rupert de Manresa,[58] el cual lo predicó en catalán, contra el deseo del Obispo, que

56. Els predecessors del bisbe Miralles foren els bisbes Enric Reig i Casanova i Ramon Guillamet.

57. El marquès de Foronda en el seu «Informe» també recull els fets de Corpus de 1919 quan el bisbe Enric Reig i Casanova, havent fet treure la senyera del campanar de la catedral, provocà que els representants de la Diputació i de l'Ajuntament de Barcelona no assistissin a la processó. Ramon Corts i Blay, «*Josep Puig i Cadafalch: un polític catalanista i catòlic. Els fets de Corpus de 1919*. Mataró 2002, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 223-225.

58. *Rupert M. de Manresa* (en el segle Ramon Badia i Mullet) (Manresa, Bages 1869 – Gènova, Ligúria, Itàlia 1939), sacerdot caputxí, escriptor i biblista. Fou guardià del convent de Sarrià, a Barcelona, i secretari del cardenal Vives i Tutó, a Roma. La seva amistat amb alguns biblistes tinguts per modernistes feu que els seus superiors l'allunyessin d'aquest càrrec. Fou el fundador, en 1908, del convent de Pompeia de Barcelona. En 1929, algunes actuacions intrigants motivaren que els seus superiors l'apartessin de Pompeia, i l'enviessin a Mallorca i després a Tarragona, un altre cop a Sarrià i, finalment, a Gènova, ja en 1936, fent-se escàpol de la revolució del juliol d'aquell any. Mantingué amistat amb els grans literats i polítics catalans de la seva època. Té molts escrits bíblics i històrics. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 216-217, 225, 253, 375, 378, 380, 394-397, 399, 588, 597, 603, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 567-569, 703-704, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 59, 63-64, 66, 138, «La reacció dels clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 82-90, 132. Valentí Serra de Manresa, «Rupert M. de Manresa»: *DHEC*, III, 301, *La Província de framenors caputxins de Catalunya: de la restauració provincial a l'esclat de la guerra civil (1900-1936)* 194-240.

era el Sr. Reig.[59] Dijo el Fraile que lo que podía hacer el Obispo era retirarle las licencias, que en lo demás no podía mandarle.

29º) En la celda de dicho Padre se reunían las Juntas de Defensa del Ejército. Hay que advertir que tenían los Capuchinos mucha influencia en el Ejército.[60]

30º) Organizaba partidas de tenis y piezas de teatro. Lo excusa porque de ese modo arbitraba recursos para la construcción de la iglesia.[61]

31º) A los Benedictinos de Montserrat los cree inocentes. Sólo piensa que los Catalanistas tomaron aquello como su baluarte. Lo cual ha ayudado a vivir a los Monjes.

59. *Enric Reig i Casanovas* (Agullent, País Valencià, 1859 – Toledo 1927), bisbe de Barcelona (1914-1919), arquebisbe de València, cardenal des de 1922. Donà el seu suport entusiasta al primer Congrés Litúrgic de Montserrat. Mantingué tanmateix actituds hostils al moviment català d'aleshores. Vegeu Ramon CORTS I BLAY, *Josep Puig i Cadafalch: un polític catalanista i catòlic. Els fets de Corpus de 1919*, Mataró 2002. Reproduït en *AnalTar* 75 (2002) 433-493. També el documentat treball de Joan BONET I BALTÀ, «Reig i Casanova pastor sol·lícit de Barcelona (28-V-1914 a 22-IV-1920)», dins: *Agullent: 1885-1985: IV centenari de la segregació jurídica d'Agullent d'Ontinyent*, 193-204. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 223-224, 226, 241, 277, 283, 294-295, 341, 344, 397, 403-404, 429, 449, 456, 463, 474, 492-493, 496, 524, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 500, 528, 539, 544, 561, 569, 585, 639-640, 657, 672, 684, 698, 704-705, 723, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 855, 862, 864-865, 892, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 29, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 361, 370, 386, 427, 433, 437, 448, 482, 505, 634, 691, «La reacció dels clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 95, 132, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà ,* 8, 161, 176, 256, 268, 271-273, 279, 291, 293, 325-326, 334-337, 353, 358, 360-361, 364-365, 369, 373, 375, 391-392, 394-396. 398, 412, 422-430, 432-433, 436-440, 449, 468-469, 471, 483, 491-492, 494-496, 499, 501-502, 504-506, 508-510, 512-515, 518-522, 524-525, 527-532, 538-540, 593-595, 599, 603, 611-613, 618.

60. Segons declaració del P. Pau de Castelló d'Empúries, guardià del convent dels caputxins de Pompeia, en la entrevista que tingué amb Tedeschini, sembla que el fonament per l'acusació contra els caputxins fou la relació d'amistat dels pares Rupert M. de Manresa i Miquel d'Esplugues, amb polítics catalanistes com Cambó, Prat de la Riba, Puig i Cadafalch, Ventosa i Calvell. Igualment es van distingir en el catalanisme els pares Antoni M. de Barcelona i Evangelista de Montagut. També una de les coses que més van contribuir a la fama de catalanistes dels caputxins foren les entrevistes que l'any 1917 va tenir el P. Rupert de Manresa amb Cambó i el coronel Márquez per a la formació de les Juntes de Defensa. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 216-219, 394-398.

61. L'Església que estaven construïnt era la de Pompeia.

Marquès de Foronda

32º) De los Ejercicios cree que no hay en esa Obra ninguna tendencia.

33º) Del "Foment" reprueba el calificativo de "catalana" dado a "pietat". Cree que debía suprimirse. Acaso temen que quitándolo venga a menos la Obra.

34º) Cree que no pueden vender tan barato sin disponer de fondos políticos.

35º) Sobre ciertas palabras catalanas dice que con inventarlas han complicado el idioma. Dicen, por ej. "globes" por "bombas"

Sr. D. Alfonso M. Ribó (Canónigo)[62]

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en gran parte en castellano y catalán indistintamente. En otras Ciudades en catalán como norma ordinaria.

2º) La tradición, el Párroco o la Junta de la Cofradía suelen determinar el idioma en muchos casos.

3º) En la Catedral, aunque el testigo predicaba antes en catalán, lo hace ahora en castellano, accediendo a un ruego del Obispo.[63]

62. *Alfons M. Ribó i Bulbena* (Caldes de Montbui, Vallès Oriental, 1874 – Barcelona 1933), canonge de Barcelona. Estudià al Seminari de Tarragona, ordenat sacerdot el 21 de desembre de 1907. En 1913 obtingué el títol de doctor per la Universitat Pontifícia de Tarragona. Capellà de les monges jerònimes de Barcelona, professor interí de teologia dogmàtica especial, 1912-1913, i catedràtic de la mateixa matèria, de 1913 a 1923, canonge de la catedral de Barcelona, (1921-1933). Tedeschini diu en la seva Inchiesta que el canonge Ribó és originari de "Tolmario": "Informe final" f. 61. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 221-222, 233-234, 341, 358, 571, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 543, 561-562, 675-676, 698-699, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).* 2 vol.(*e*n premsa). ADB, Preveres diocesans, C27/8, L1934/72, *BEOB*, L.75/26, Josep M. Martí Bonet, "Estadístiques (1901-2009)", 12, 76. Isabel Juncosa i Ginesta, «Alfons M. Ribó i Bullbrena»: *DHEC*, III, 241, diu Bulbrena però ha de ser Bulbena.

63. Fa referència a la recomanació que el bisbe Miralles feu al capítol catedralici

4º) En tiempo del Sr. Reig se predicaba el "Cuaresmal" en castellano. Encargaron a un Capuchino de la predicación. Se había preparado en catalán, y como el Obispo prohibiera predicar en catalán, el Religioso se retiró diciendo que no estaba preparado. Hubo un gran revuelo debido a la dicha prohibición del Obispo.[64]

5º) En Barcelona la gente entiende el castellano.

6º) En los pueblos se entiende algo, pero la predicación castellana sería muy poco provechosa.

7º) Siempre se ha predicado en esta forma más o menos. Desde el renacimiento catalán se ha aumentado la predicación catalana.

8º) El Catecismo se había enseñado siempre en catalán, y en los pueblos sin excepción, aun en las escuelas. Ahora obliga el Gobierno a que se enseñe en castellano. Más aún: se han desterrado de Cataluña a no pocos Inspectores, porque se negaron a dar la lista de los Maestros que enseñaban el Catecismo en catalán.

9º) Los niños no entienden el Catecismo en castellano.

10º) Los rezos en familia y en la iglesia siempre en catalán. La dualidad de enseñanza, hecha en la escuela en castellano engendra una confusión perniciosa.

11º) El Trisagio se cantaba antes en castellano, pero ya se va haciendo muy general cantarlo en catalán.

12º) El catalán en que se predica es el de estilo medio, muy inteligible en general. Hay algún predicador literato que predica algo más literariamente.

II.- Seminario. Clero

13º) Hoy en el Seminario no se fomenta el espíritu catalanista, pero el espíritu existe.

---

de predicar en castellà, recomanació que els canonges acceptaren per obediència però que desplagué als catalanistes. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 225.

64. Aquest religiós era el caputxí Frederic de Berga que, en negar-se a predicar el sermó de santa Eulàlia i els de la quaresma a la catedral en castellà, el bisbe Reig i Casanova hagué de cridar a l'ecònom de Santa Anna perquè els prediqués. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 222.

Marquès de Foronda

14º) A escribir en catalán contribuye el Clero en general con entusiasmo.

15º) Las varias Revistas catalanas que el Clero publica y sostiene son prueba harto evidente.

16ª) El Clero, según va saliendo a la vida de acción, sale más catalanista y cuanto más joven es más extremado. La coacción violenta de parte del Gobierno en estos últimos años ha recrudecido grandemente la tendencia.

17º) Se ha cohibido al Clero y se ha perseguido con imprudentes ingerencias [sic] por no ser afecto a la política actual, y se le ha molestado en la predicación.

18º) Predicando el testigo en Manresa vio al pie del púlpito a dos policías que le habían mandado para expiarle [sic].

19º) Hay una prevención muy molesta para los que predican en catalán.

20º) De los Religiosos cree que la mayor parte se inclinan al Gobierno. Los Capuchinos son catalanistas. Entre los Jesuitas hay individuos como los P.P. Vallet y Pijoan. Otros predican en castellano. La Orden en general está de parte del Gobierno. De Montserrat nada sabe.

21º) Oyó acusar a los "Pomells" como de tendencia política.

III.- Exercicis. Foment

22º) Respecto de los "Exercicis" no puede menos de tener ciertas reservas respecto de la aprobación plena y espontánea, pues no sabe decir si todo en la Obra es verdaderamente apostólico.

23º) No le place el exceso de propaganda de los sermones del P. Vallet como, por ej.: ciertos anuncios hasta en los palos de los tranvías "¿qué dirá mañana el P. Vallet?", etc.

24º) Tampoco le satisface el almuerzo íntimo del último día, ni los "parlamentos" o brindis de quienes no son competentes para hablar, ni los discursos de los mismos.

25º) Las autorelaciones de los conversos tampoco le agradan. Item da ocasión a que se piense que los obreros se valen de eso para lograr una colocación.

26º) Piensa que gente sin cultura no está en disposición de permanecer 8 días encerrada y en silencio.

27º) Tampoco aprueba el dar ejercicios en un Hotel previamente alquilado, en que la cuota mínima es de 7 duros.

28º) Ni le gusta el "Casal del Ejercitante", donde van a comer hombres y mujeres, y aun los primeros a dormir. Es un lugar social de la Obra que tiene una especie de fonda.[65]

29º) Respecto del P. Vallet era su lenguaje demasiado atrevido y crudo. Hablaba con excesiva osadía al obrero. En general era su obra demasiado personalista.

30º) Sobre la Liga de Perseverancia,[66] parece que ejerce una especie de coacción imponiéndose a los Ejercitantes.

31º) El "Foment" es una institución enteramente admirable. Ha cambiado últimamente su "razón social" y ahora es así: "Biblioteca Balmes S. A.". El "Foment" queda ahora simplemente como una sección de la "Biblioteca Balmes".

32º) Su fin es publicar libros piadosos en catalán, no extremadamente literario, pero si correcto. Se publican allí 2 Revistas.[67]

33º) Al empezar la "Biblioteca Balmes" se amplió el círculo publicando las obras del gran filósofo.[68]

34º) Publica anualmente "Analecta Tarraconensia" con trabajos científicos en varios idiomas.

35º) Es el "Foment" una obra magna admirada por doquiera.

65. El primer domicili social de l'Obra d'Exercicis Parroquials fou al carrer del Bruc núm. 6 de Barcelona. Del carrer del Bruc passà al carrer de Fontanella 17 on s'instal·là el primer Casal de l'Exercitant l'any 1925. Antoni SOSPEDRA BUYÉ, *Fa cinquanta anys.* Barcelona: Editorial Balmes 1975, 204-205.

66. *Les Lligues de Perseverança* o *Lligues Parroquials d'Exercitants* eren una secció de l'*Obra d'Exercicis*, formada per les persones que, havent practicat els exercicis espirituals, s'ajuntaven al redós de la parròquia i sota la direcció del rector, a fi de conservar i perfeccionar el profit espiritual obtingut en els exercicis i fer-lo extensiu a la família parroquial. Antoni SOSPEDRA BUYÉ, *Per carrers i places.* Barcelona: Bibliograf 1977, 713-741.

67. Aquestes revistes eren *Analecta Sacra Tarraconensia* i *El Bon Pastor*, dirigida pel canonge Carles Cardó.

68.L'any 1925, la Biblioteca Balmes inicià la publicació de les *Obres Completes* de Jaume Balmes, que fou editada i anotada pel P. Ignasi Casanovas.

Marquès de Foronda

36º) El P. Casanovas, S.J. viene a ser como el alma de ella.

37º) Queriendo el testigo publicar algunos folletos dogmáticos populares se encargó "Foment" de ello.

38º) El sostén son las cuotas de los Socios Protectores.

Rvdo. P. José M. Pijoan, S. J.[69]

I.- Predicación, Catecismo

69. *Josep M. Pijoan i Cendra* (Altafulla, Tarragonès, 1885 – Lima, Perú, 1939), jesuïta, predicador d'exercicis espirituals i missions populars. Es formà entre Veruela, Tortosa i Sarrià. Ordenat sacerdot el 1908, professà els últims vots en la Companyia de Jesús en 1922. Estigué destinat a les residències de Llúria, del Palau, totes dues a Barcelona, i després a la de Tarragona (1924-1930) i de Manresa. Amb la República espanyola, passà a Avigliana, Torí, i finalment fou destinat a Lima, Perú, d'on fou prefecte del Seminari Metropolità (1928-1929). AHSJC, *Currículum, Pijoan i Cendra, Josep M.* L'acompanyà sempre la nota de catalanista, particularment sota la dictadura de Primo de Rivera. A més de ser un gran predicador de missions populars fou l'encarregat de dues seccions del Foment de Pietat Catalana: l'Obra del Culte i l'Apostolat de les Missions i Exercicis. Organitzà diverses exposicions d'art litúrgic en diverses ciutats de Catalunya i durant aquestes exposicions se celebraven les jornades eucarístiques, que adquirien un gran ressò entre sacerdots i fidels. Rebé l'encàrrec de pronunciar el sermó fúnebre de la reina Maria Cristina, que fou predicat a la catedral de Tarragona. Wlodimir Ledóchowski, «Relazione della Visita fatta dal Preposito Generale della Compagnia di Gesù alle case del suo Ordine in Catalogna (21 dic. 1928 – 29 genum. 1929» Roma 19 de març de 1929 (original mecanografiat, f. 24): AA.EE.SS., *Spagna* 1928-1931*,* Pos. 589 P.O., fasc. 15, f. 27/28. Escriví sobre temes litúrgics. Gaudí tothora de la consideració i fins amistat del cardenal Vidal i Barraquer. El purpurat posà el nom de Pijoan entre els d'aquells que considerava catalanistes perquè s'entrevistessin amb el nunci Tedeschini durant la seva visita apostòlica a Tarragona. Deia del jesuïta: «Muy celoso y activo. Ha misionado en casi todos los pueblos de Cataluña con gran provecho espiritual. Iniciador y patrocinador de la "Obra del Culte" y "Apostolat de les Missions" que radican en el "Foment de Pietat Catalana" de Barcelona». «Llista de noms per entrevistar-se amb el nunci Tedeschini en la seva visita apostòlica a Tarragona» 1928. Es tracta de la Llista B, la de sacerdots considerats catalanistes: l'AHAT, *Arxiu Francesc d'A. Vidal i Barraquer (Mn. Ramon Pinyes contra la prohibició d'ensenyar a l'escola en català, 1925), D15, 222.* Al pare Pijoan es refereix el nunci diverses vegades. Ramon Corts i Blay, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa), «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 234-238, 400, 412-415, 594, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 507, 523, 535-536, 545-546, 564, 566, 585, 639, 641, 668, 680, 700-701, 708, 722, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 58, 137, «La reacció dels clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 41, 66, 190.

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica la mayor parte en castellano. En Gerona no tanto; en Tarragona más o menos a medias; en Manresa poco en castellano; Tarrasa y Sabadell habitualmente en catalán; Lérida la mayor parte en castellano.

2º) Así ha sido desde hace muchos años a esta parte. En Barcelona se predicaba más que ahora en castellano. Por el contrario en otras Ciudades más en catalán.

3º) Ha habido casos de predicarse primero en castellano, luego en catalán y nuevamente en castellano.

4º) Generalmente por todas partes se ha intensificado la predicación en catalán.

5º) El que se predique en castellano en la predicación de fiestas, triduos, novenas, etc. depende muchas veces de las Señoras que forman parte de las Juntas de las Asociaciones, y que se han educado en Colegios de Religiosas castellanas.

6º) La predicación parroquial se hace en catalán.

7º) En los Ejercicios, la mayor parte en catalán para hombres. Para mujeres al revés.

8º) El pueblo de la Ciudad, aunque entienda el castellano, no está en su mayoría en disposición de aprovecharse como si se predicara en catalán.

9º) Siempre el pueblo y en general todos en Cataluña hablan en catalán. Es el lenguaje ordinario.

10º) La prensa diaria en Barcelona es más castellana, la periódica de Revistas más catalana: la prensa regional ídem. El pueblo las lee indistintamente, puesto que a la lectura es fácil comprender un idioma, aunque no se sepa hablar o no se entienda al oírlo.

11º) Se predica en el catalán normal. Habrá uno que otro orador más literato que en ciertas circunstancias hable más galanamente.

12º) Hubo anteriormente en tiempos de efervescencia catalanista cierta presión para predicar en catalán.

13º) Lo cierto es que el pueblo recibe y aprovecha mucho mejor la predicación catalana.

José M. Pijoan

14º) Siempre se había enseñado el Catecismo en catalán. En los pueblos sin excepción. En ciertos Colegios de las Ciudades en castellano. Ahora el Gobierno ha impuesto este idioma.

15º) Aunque los textos de todas las asignaturas sean castellanos en la escuela, los niños para poderlas entender necesitan oír las explicaciones en catalán.

II.- Clero

16º) No cree que haya tendencias en sentido político. Sólo sí un amor muy grande a la lengua nativa.

17º) No ha abusado el Clero de su misión. Se ha interpretado mal su proceder en algún caso.

18º) En estos últimos años el Gobierno ha molestado mucho al Clero. Al testigo le han molestado varias veces. Mientras predicaba en Manresa, dos hombres echaron al suelo unas banderas españolas. El Juez tomó a mal que él no quisiera ir a declarar. Al fin fue porque le mandó el Provincial y tergiversaron inicuamente sus declaraciones. Él no tenía ninguna parte en el suceso.[70]

Afirma estar tranquilo delante de Dios, por más que le hayan acusado por sus predicaciones en Tarragona y por su intervención en la Semana Eucarística.[71]

Ha ido seis años en la peregrinación catalana a Lourdes.[72] El Gobernador prohibió que fuese. Protesta contra cuanto dijeron contra él, pues lo único que hizo fue predicar en catalán.

70. El P. Pijoan fou acusat d'injuriar la bandera espanyola i hagué de sofrir un procés per un tribunal militar el setembre de 1925. Després del Consell de guerra de 1925, fou allunyat de Catalunya. Ramon Corts i Blay, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera en el marc de la Qüestió Catalana. Arxiu Apostòlic Vaticà. El directori militar (1923-1925),* 2 vol. (en premsa).

71. La Setmana eucarística fou una manifestació religiosa que tingué lloc a Tarragona en 1925 en la qual el P. Pijoan predicà en català, tal com li havia estat encarregat. Ramon Corts i Blay, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa).

72. El governador civil de Barcelona, Joaquim Milans del Bosch, prohibí al P. Pijoan participar en el pelegrinatge de l'Hospitalitat de Catalunya a Lourdes de l'any 1927 perquè creia que aquests romiatges eren aprofitats pel P. Pijoan per fer agitació catalanista. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 238.

Al ver los de Barcelona que los peregrinos Tortosinos se ponían en Lourdes un lazo con los colores nacionales, ellos se pusieron otros con las barras catalanas. En esto el testigo no tuvo la menor parte.

Le han achacado el haber hecho rezar por la independencia de Cataluña, lo cual no es cierto. Lo único que hizo fue leer la oración en que se dice: "rogad por nuestra patria" la cual se rezó en catalán y en castellano.

El Gobernador no quiso que figurara su nombre en la lista de los peregrinos, a pesar de que el Obispo quería que fuese.

En vista de esta persecución ha pedido al Cardenal que le dispense de acudir a las peregrinaciones.

III.- Varia

19º) De Montserrat afirma que es un foco de cultura catalana. Todo lo que es actuar en catalán lo toman por política. Es una aberración.

20º) Se ha acusado a la Obra de Ejercicios de política. No hay ningún fundamento para ello.

21º) Lo mismo se debe decir de "Foment". Allí radica la Obra del Culto y de Misiones que dirige el testigo. Cuanto se ha hablado en contra se ha hecho sin fundamento. [73]

22º) En cuanto a los ornamentos góticos es tonto creer que eso sea un banderín político. Es una forma que ha gustado. Indicó el

73. *L'Obra del Culte* fou una subsecció del Foment de Pietat Catalana dins de l'Apostolat de Missions i Exercicis i Obres Auxiliars, iniciada l'any 1921. El jesuïta Josep Pijoan fou el seu promotor. L'objecte era proveir les esglésies pobres de Catalunya dels mitjans de culte necessaris. Gràcies a les almoines i generositat de moltes persones foren nombrosíssimes les esglésies rurals que se'n beneficiaren. Ramon Corts i Blay, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925),* 2 vol. (en premsa). Àngel Fàbrega i Grau, «Obra del Culte»: *DHEC,* II, 730.

Apostolat de Missions i Exercicis i Obres Auxiliars. Secció del Foment de Pietat Catalana, promoguda pel jesuïta Josep Pijoan amb la finalitat de renovar la pietat del poble cristià. A través del Foment de Pietat s'editaren moltes obres, entre elles, el *Devocionari parroquial,* missals, devocionaris, novenes, fulletons, etc. Ramon Corts i Blay, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925),* 2 vol. (en premsa). Àngel Fàbrega i Grau. «Apostolat de Missions i Exercicis i Obres Auxiliars»: *DHEC,* I, 94.

José M. Pijoan

Cardenal de Tarragona si sería conveniente pedir a Roma el uso porque los ofrece la Obra del Culto.

23º) Se ha hecho bastante general la pronunciación latina a la romana. El testigo en las funciones públicas se acomoda al medio en que está. No hay en ello ninguna intención política. En la Compañía de Jesús no se ha introducido en los rezos públicos.

Sr. D. Desiderio Canals (Seglar)[74]
Abogado

I.- Predicación. Catecismo.

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en catalán y en castellano. Cree que predomina el catalán. Antiguamente, en el último tercio del siglo XIX predominaba el castellano. El aumento del catalán proviene del resurgimiento de Cataluña.

2º) El pueblo de Barcelona que tiene cultura entiende el castellano; pero como la cultura no es obligatoria, en práctica no todos entienden.

3º) En los pueblos se entendería el castellano muy difícilmente. En todo caso la predicación en este idioma no penetraría en el alma.

4º) Se predica en el lenguaje usual. Sólo algún orador lo hace en catalán no corriente.

5º) El Catecismo se enseña en la familia y en la iglesia en catalán. Ahora en la escuela en castellano. De este modo hay una lucha en el niño por no enseñársele en el idioma de la familia.

74. *Desiderio Canals,* advocat, fou president de l'Obra d'Exercicis, des del dia 30 d'octubre de 1925, en la reunió de compromissaris nomenats per les Lligues de Barcelona per elegir la Junta de Govern de la Federació; com a secretari fou elegit Ignasi de Llanza i entre els vocals hi havia el Rvd. Dr. Josep Guardiet. Fou el bisbe de Barcelona, doctor Miralles, qui proposà Desiderio Canals per a ser consultat pel nunci Tedeschini. AA.EE.SS., *Spagna* 1928, Pos. 589 P.O., fasc. 11, ff. 27v.-28v.; Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 315-316. Antoni Sospedra Buyé, *Fa cinquanta anys: assaig històric sobre el naixement de l'Obra d'Exercicis Parroquials del P. Vallet.* Barcelona: Balmes, 1975, 206.

6º) Las asignaturas se enseñan en castellano. Antes del Directorio se enseñaban en catalán.

II.- Clero

7º) Del Seminario nada sabe. En cuanto al Clero ha entrado en el sentimiento regionalista del pueblo ya que el Clero pertenece al pueblo y siente su espíritu.

8º) Cree que en la Asociación de los "Pomells" se utilizó la devoción en sentido catalanista, ya que era una especie de piedad exclusivamente catalana.

9º) El Gobierno ha perseguido o molestado al Clero con la idea de perseguir el "separatismo". Han herido la piedad del pueblo catalán; han obligado a predicar al pueblo en castellano; en unos Ejercicios se quiso hacer una manifestación en favor de la Religión en Méjico,[75] dirigida por la Junta Diocesana de Acción Católica. Vino la imposición gubernativa de que se hablara en castellano, y ante tal exigencia se suspendió: ya que los elementos con que contaba se resistieron a no hacerlo en la forma que era más eficaz.

10º) Estas estridencias del Gobierno han agudizado el problema.

11º) Fue el testigo al Gobernador Civil[76] a pedirle que en una ma-

75. Fa referència a la guerra dels cristers mexicans o Cristíada en la qual, la comunitat catòlica de Mèxic es va aixecar en armes contra el govern de Plutarco Elías Calles per defensar la fe catòlica que era el nucli de la seva identitat social i cultural, llegat que havien rebut d'Espanya. Les autoritats nordamericanes es van posar al costat de l'Estat laic del president Calles.

76. *Joaquín Milans del Bosch y Carrió* (Barcelona, 1854 – Madrid, 1936), fou capità general de Catalunya (1918-1920) i durant la Dictadura de Primo de Rivera, governador civil de Barcelona (1924-1930) i destituït en acabar la Dictadura. Se sentia vinculat ideològicament als principis del Govern militar i del seu inspirador. Durant aquest temps reprimí algunes entitats i algunes manifestacions tingudes per catalanistes. Fou afusellat pels milicians a Madrid, en esclatar la guerra civil espanyola. Era l'avi del general que intervingué en el frustrat cop d'Estat del 23 de febrer de l'any 1981. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 210, 214, 223, 238, 249-250, 257, 286, 306, 311-312, 326, 323, 326-327, 343, 348, 354-355, 358-359, 360-363, 365, 371-373, 379, 381, 480, 533, 551, 554-556, 573, 592, 594, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 486, 520, 546, 599, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 845-846, 872, 911, , «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió

Desiderio Canals

nifestación de Ejercitantes pudiera permitirse el catalán, y respondió: "Mientras yo sea Gobernador en ningún lugar público, ni siquiera la iglesia dejaré hablar en catalán".

12º) De algunas Comunidades Religiosas, como de los Capuchinos puede decir que son "muy catalanas". Más no se atreve a decir. Han recargado la nota catalana en sus escritos y en su proceder.

13º) De Montserrat nada sabe; pero protesta de que quiera hacerse un crimen de la labor cultural catalana.

14º) De la Obra de Exercicis debe decir que no es política, ni en ella se ha hecho política, aunque individuos a ella pertenecientes hayan hecho política. Se han predicado más en catalán, porque de esa manera se va más al pueblo.

15º) El "Foment" hace una labor grande de cultura religiosa, sin tendencia política.

Sr. D. Eudaldo Serra. Pbro.[77]
Director de "Foment"

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) Se predica en Barcelona ordinariamente en catalán. Antes se solía predicar en castellano por "lucimiento". Eso desapareció y

Catalana"», 7, 24, 26, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 430, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 36, 146, 149, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 558.

77. *Eudald Serra i Buixó* (Vilassar de Dalt, Maresme, 1882 – Barcelona 1967), sacerdot i publicista. Estudià dret a la Universitat de Barcelona, feu els estudis sacerdotals al seminari d'aquesta ciutat i fou ordenat sacerdot en 1906. El seu desig de renovar la pietat popular catalana el menà a inscriure privadament en 1909 una associació eclesiàstica de Barcelona per a assolir aquell objectiu i a fundar la revista *La Veu de l'Àngel de la Guarda*. En 1913, creà la «Biblioteca del Foment de Pietat Catalana», que es convertiria després en la fundació que portaria el mateix nom, l'aprovació diocesana és de l'any 1916. Compartí aquests ideals, així com l'interès per l'espiritualitat de sant Ignasi de Loiola, sant Francesc Xavier i Santa Teresa de l'Infant Jesús –devoció que divulgà a Catalunya–amb el jesuïta Ignasi Casanovas, a qui vincularia a la seva obra.

al pueblo se le predica por "utilidad" en su lengua. En la Capital se predica en ambos idiomas, sin que sepa la proporción. En los pueblos siempre en catalán.

2º) En Barcelona hay más gente que entiende el castellano que la que no entiende, aunque esa misma no penetra siempre el sentido con facilidad. En los pueblos no entienden bien el castellano, por la sencilla razón de que no se usa en la conversación.

3º) La predicación es en lenguaje usual. Será una excepción rara lo contrario.

4º) El Catecismo siempre se enseñó hasta ahora en catalán. Hoy la coacción violenta proscribe el catalán de la escuela, de manera que están atemorizados los Maestros de tener libros en este idioma.

5º) Cree que las demás asignaturas se enseñan en castellano. Los niños no lo entienden y cuando son pequeños no pueden entender más que el idioma que se habla en su casa. Cuando aprenden el Catecismo en castellano, responden maquinalmente sin saber lo que dicen. Aún hay personas mayores que aprendieron alguna oración castellana, y la rezan sin entenderla.

6º) Lo mismo en lo que oye que en lo que lee, entiende siempre mejor el pueblo el catalán.

Amb ell i amb la seva fundació associà sacerdots escriptors com Joan Puntí i Colell, Josep Arderiu i Tió, i Pere Ginebra i Espona, aquest darrer assassinat durant la revolució de 1936. En 1923, hi afegí el doctor Josep Vives i Gatell, futur director de la Biblioteca Balmes. En 1921, el pare Casanovas fundà la Biblioteca Balmes com una secció del Foment de Pietat Catalana, amb la seva revista *Analecta Sacra Tarraconensia* (1925). El Foment acolliria també la revista *El Bon Pastor*, dirigida pel canonge Carles Cardó. Tingué amistat personal amb el bisbe Torras i Bages i el cardenal Vidal i Barraquer. Té diverses obres en la línia dels temes esmentats. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 238-241, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 536,539,561, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 855, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 50, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 339, 343-345, 583, 618, 620. «La reacció dels clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 57-58, 63. Àngel Fàbrega i Grau, «Eudald Serra i Buixó»: *DHEC*, III, 426-427; Vicente Cárcel Ortí, *Diccionario de sacerdotes diocesanos españoles del siglo XX*, 1089-1090.

DESIDERIO CANALS

II.- Clero

7º) En el Seminario es evidente que reina en el ambiente un amor muy vivo a Cataluña y al catalán.

8º) Aunque ha oído que se ha acusado al Clero, no cree que haya sido con fundamento.

9º) Más de una vez la Autoridad Gubernativa ha molestado al Clero. Predicando el Canónigo Ribó en San Martín de Provenzals,[78] al empezar a hacerlo en catalán, el Gobernador Civil y el Capitán General[79] se marcharon de la iglesia. Fueron los únicos.

10º) Entre los Religiosos los hay que han manifestado más su amor al catalán, como los Capuchinos. Los Dominicos, en cuanto alguno despuntaba por afición a Cataluña lo mandaban a América.[80]

III.- Foment. Exercicis

11º) Si se ha dado el calificativo de "catalana" ha sido únicamente por el idioma. No ha habido otra mira. Además el nombre de "pietat" no se ha tomado en su sentido "extricto" *[sic]*, sino en uno muy amplio, indicando todo lo que es "fe y moral".

12º) A la indicación que se les hizo por los Obispos de cambiar o quitar el "calificativo" han visto cierta dificultad: a) porque en el Breve Pontificio se aprueba e indulgencia la Obra con ese título; b) porque los Estatutos lo explican perfectamente y no hay escándalo, sino para quien lo busca; c) porque, siendo esa la "razón social" podría haber el día de mañana dificultades para percibir los legados hechos en esa forma.

78. El canonge Alfons M. Ribó era catalanista. El mateix Tedeschini dirà en l'informe final de visita, que el doctor Ribó és «*campione del clero giovane catalanista*» junt amb els reverends Cardó, Carreras –el més important catalanista d'entre tots ells– Llovera i Eudald Serra. "Informe final del nunci". Despatx n. 3403 del nunci Tedeschini al cardenal Gasparri. Madrid, 22 de juny de 1928 (original dactilografiat): AA.EE.SS., *Spagna* 1928, Pos. 589 P.O., fasc. 10, f. 80. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 233-234.

79. El governador civil era Joaquín Milans del Bosch i el capità general Emilio Barrera.

80. El dominic Valdepares en la seva declaració al pare Gamarra diu que la província dominica catalanoaragonesa ha trobat una solució per evitar l'influx catalanista entre els seus membres: «*Los dominicos, si tienen Padres catalanistas, los mandan para América*». Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 312.

13º) La Obra se sostiene en la piedad, en la limosna y en la ausencia de lucro.

14º) Los Obispos de Barcelona fundaron beneficios o capellanías para los sacerdotes que la dirigen. Tienen abundantes limosnas. Al hacer la escritura para la constitución legal de la "Biblioteca Balmes" se constituyó con un millón de pesetas.

15º) La Obra de Ejercicios le parece admirable. Cree que, sin la intervención de Dios hubiese sido imposible lograr los magníficos resultados de ella.

16º) Finalmente, y por lo que hace al "Foment" se publica en catalán porque para ese fin se dan las limosnas. Cuando no se trata de "objeto piadoso" han publicado obras en castellano, como las Obras de Balmes, Acta Tarraconensia, etc.[81]

Sr. D. Juan Alandi (Seglar)[82]
Jefe de Somatenes

I.- Predicación. Catecismo.

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica generalmente en castellano por influencia del Gobierno.

81. Es refereix a l'edició castellana de les *Obres completes* de Balmes, distribuïda en trenta-tres volums També en 1925 va començar la publicació d'*Analecta Sacra Tarraconensia* (Desideri Canals l'anomena "Acta Tarraconensia"), en català, castellà i llatí. Aquestes obres foren publicades per l'Editorial Balmes del Foment de Pietat Catalana. Ramon Corts i Blay, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera en el marc de la Qüestió Catalana. Arxiu Apostòlic Vaticà. El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa).

82. *Joan Alandí i Canela* (1869 – Barcelona, 1930), comerciant, formà part de la Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País i del primer Congrés Internacional de Llengua Catalana. Fou cap del Sometent del Districte IV de Barcelona i un destacat catalanista. S'entrevistà amb Tedeschini a Barcelona durant la seva visita apostòlica a Catalunya. El nunci digué d'ell, després de l'entrevista que era "*il più accecato catalanista che io abbia incontrato in tutta Catalugna".* Segons el doctor Joan Flors García, metge de l'Hospital Clínic de Barcelona, Joan Alandí era l'enviat dels «sacerdots separatistes» per fer arribar al sant pare un missatge de protesta contra les autoritats civils espanyoles». Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 241-243, 353, 358, 571, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 551, 582, 686, 721, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa).

Desiderio Canals

2º) El testigo siempre habla en catalán, menos a las Autoridades. Con todo a las eclesiásticas también les habla en su lengua. Cuando Primo de Rivera estaba en Barcelona también le hablaba en catalán. Nada de esto por espíritu político.

3º) La animosidad del Gobierno ha creado y exacerbado el problema. Desearía el testigo que se amara el castellano, pero con el sistema del Gobierno se enciende el odio.

4º) El pueblo de la Ciudad aprende el castellano en el servicio militar. Los Cines son en castellano. Cada día aumentan los periódicos y teatros en catalán. El gran campo de la lucha es Barcelona.

5º) Si se enseña el Catecismo en castellano es por temor a la Autoridad.

6º) Los niños, al llegar a la escuela no entienden nada el castellano. Deberían enseñar esta lengua mediante el catalán. Olvidan pronto lo poco que aprenden. Antes había en ciertas familias una educación bilingüe.

7º) Los rezos en la familia se hacen en catalán; en la iglesia generalmente en catalán; en la escuela oficial, en castellano.

8º) Ahora, gracias al "Foment" la mayor cantidad de Devocionarios y Hojas volantes están en catalán. Estas se reparten en todas las parroquias.

II.- Clero

9º) En el Seminario no dejan entrar las publicaciones de "Foment". Hubo una queja de esta Sociedad y se permitió.

10º) Se oponen los Superiores a que circule ningún periódico en el Seminario; pero las familias, al llevar algún regalo a los alumnos, los envolvían en periódicos y así entraban éstos. En general los Directores del Seminario hablan preferentemente el castellano.

11º) No le consta ningún abuso del Clero.

12º) Los Jesuitas forman un conjunto heterogéneo; los Capuchinos han estado más unánimes en su afición catalana. Han acudido

a ellos los mismos políticos en momentos de crisis y los han recibido en su celda.[83]

13º) Montserrat es el blanco del odio del Gobierno. No cree que en el Monasterio se ha hecho política.

14º) El gran partido político "Lliga Regionalista" no admitía sacerdotes.[84]

15º) El P. Miguel de Esplugas, publicó un célebre artículo contra el "Cura político".

16º) Los Ejercicios han levantado mucho el espíritu. El lenguaje del P. Vallet no gustaba a las personas cultas, pero movía al pueblo. Han adquirido el "Casal de Exercitants" que vale millones. Si pasó el delirio del P. Vallet, sigue fuerte el impulso.

III.- Autoridades

17º) Las Civiles han abusado de su poder contra el Clero:
  a) En Montblanch el Teniente de la Guardia Civil amenazó con una paliza al sacerdote Sr. Queralt,[85] al cual quiso prender. El

83. Els polítics catalanistes acudien al convent de Pompeia. L'any 1917 es reuniren allí Cambó, el Coronel Márquez i fra Rupert de Manresa per la constitució de les Juntes de Defensa

84. *Lliga Regionalista.* Partit polític catalanista, fundat a Barcelona, el 25 d'abril de 1901, per la fusió de la Unió Regionalista amb el Centre Nacional Català i que durant les dues primeres dècades del segle aconseguí el predomini en la vida política catalana. Davant la força del lerrouxisme, la Lliga es constituí com la principal opció conservadora. En els seus Estatuts afirmava la voluntat de lluitar per l'autonomia de Catalunya dins l'Estat espanyol. Tenia com a vehicle d'expressió el diari *La Veu de Catalunya.* La Lliga era un partit aconfessional. Borja de Riquer i Permayer, «Lliga Regionalista»: *DHC*, 618-619. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 217, 224, 232, 253-254, 274, 295, 302, 309, 311, 323, 327, 331, 335, 349, 350-351, 353, 357, 372, 377, 399, 451, 457, 482, 504, 520, 577, 592-593, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 494, 505, 523, 527-528, 535, 537, 568, 620, 623, 659-660, 669, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 844-845, 862, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 7, «La reacció dels clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 76, 51, 119, 136, 138, 145, 150-151, 154, 178, 230, 242-243, 245, 249, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 26, 137, 200, 207, 213, 236, 246-247, 256, 277-279, 288, 320-321, 329, 333-334, 368, 372-373, 423, 437, 451-452, 461-462, 464, 466, 468, 481, 500-501, 504, 508, 528, 547, 576, 642, 646.

85. *Pau Queralt i Gaya* (Montblanc, Conca de Barberà – Rojals, Conca de Barberà, 1936) sacerdot i escriptor, estudiós de l'arxiu de Santa Maria de Montblanc, de

DESIDERIO CANALS

pueblo lo salvó, pues le tenía prevenidos dos autos y vestidos para disfrazarse.

b) Al P. Bolós S. J. le quitaron los hábitos y le prendieron porque en un sermón contra la blasfemia citó las palabras del Obispo de Málaga acerca de la inmoralidad y de la blasfemia en Marruecos. [86]

c) Al P. Pijoan S. J. le obligaron a declarar ante los jueces. Él no quiso.[87]

d) Casi no hay obispo que no haya tenido que lamentar casos de ingerencias *[sic.]* imprudentes.

18º) Primo de Rivera que había hablado tanto en Cataluña sobre la necesidad de fomentar la fisonomía propia espiritual de la región se llamó después andana. Por aquello le ayudó Cataluña.

SR. CONDE DE MONTSENY (SEGLAR)[88]
Presidente de la Diputación Provincial

I.- Predicación, Catecismo

---

fortes conviccions catalanistes i demòcrates publicà diversos fulls i articles contra la dictadura de Primo de Rivera. Fou assassinat per la seva condició sacerdotal en 1936. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona» 211, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 561, 585, 698, 722. Roser PUIG I TÀRRECH ,*Una vida de servei, Mn. Pau Queralt i Gaya (1878-1936),* pròleg de Josep M. SANS TRAVÉ, Montblanc: Impremta Requesens, 2018.

86. El P. Bolós fou detingut i empresonat arran de l'acusació d'haver injuriat Alfons XIII en un sermó contra la blasfèmia pronunciat a Sant Celoni. Ramon CORTS I BLAY, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa). Del pare Bolós, n' hi ha un dossier en l'AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 833, fasc. 3, ff. 669-704.

87. Es refereix a l'incident amb motiu de la Missió celebrada a Manlleu el novembre de 1924. Aquests fets els exposa el P. Pijoan en la seva declaració. AAV, *Arch. Nunz. Madrid,* 834, fasc. 1, ff. 99-102, Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 414-415.

88. *Josep M. Milà i Camps*, (Barcelona, 7 de juny de 1886 – Esplugues de Llobregat, Baix Llobregat, 1955), primer comte del Montseny, polític i financer. Fou membre de la junta directiva de l'Exposició Universal de Barcelona de 1929. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 211, 243-244, 252, 337-338, 343, 356, 359, 546, 551-552, 562, 575, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 523, 534, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 91, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa).

DESIDERIO CANALS

Testifica que:

1º) Hace 25 años casi toda la predicación en Barcelona era en castellano. El catalán sólo se predicaba al pueblo bajo. Ahora casi la totalidad se predica en catalán, fuera de ciertas funciones especiales.

2º) En Barcelona cree que todo el mundo sin excepción entiende el castellano. Ídem en las Ciudades y poblaciones de importancia. En los pueblos se entiende con dificultad. En ellos siempre se ha predicado en catalán, sin que ello constituya ningún problema.

3º) Es una minoría partidista la que ha impuesto la predicación en catalán.

4º) Afirma que el Catalán que se habla es en gran parte un catalán fabricado[89] y añade que pagaban los Catalanistas 5 céntimos por cada palabra nueva que se encontraba…

5º) Dice que cuando era niño había un Catecismo de texto bilingüe y que el aprendió el castellano y que a sus hijos hace que se lo enseñen también en castellano.

6º) En los pueblos siempre se ha enseñado en catalán.

7º) Ha habido padres que han prohibido enseñar a sus hijos el Catecismo en las escuelas en castellano.

II.- Clero

8º) La pasión política ha causado un problema donde no lo había. Antes se predicaba en uno u otro idioma según las circunstancias, con la mayor naturalidad.

9º) Algunas veces se ha herido en el púlpito a los no catalanes. Cosas que en sí nada tienen de particular [pero] por las circunstancias son graves.

10º) Manifiesta que en su familia antes se rezaba el Rosario en castellano. Desde la difusión de "Foment" su suegra lo reza en catalán.

89. Es refereix al català literari que en el procés de depuració de la llengua havia incorporat paraules que no s'empraven en el català usual.

Desiderio Canals

11º) Declara que ese espíritu ha penetrado en el Seminario. El clero joven, quien más, quien menos están todos influidos. En un pueblo un Cura joven tenía los registros del Misal de los colores catalanes.

12º) Cree que el Clero ha abusado de su misión en el sentido político. Se ha dado tinte político a varios actos del culto como, por ejemplo, a la fiesta de S. Jorge. Con el fin de restar gente a la fiesta que en ese día se celebra en la Diputación, lo mismo en la Catedral que en la llamada Lliga de Ntra. Dona de Montserrat[90] se hacen funciones con mucho aparato, y se han dado cita y pasado lista de los nombres. Todo ello en contra del esplendor de la fiesta de la Diputación que los Catalanistas creen deshonrada con los miembros actuales que son partidarios del Gobierno.[91]

13º) Ha habido Cura que ha puesto en trances angustiosos a la gente sencilla diciendo que si no se reza en catalán, Dios no acepta la oración, ni se agrada a la patria.

14º) Cree que entre los Religiosos se han distinguido los Capuchinos por su tendencia política en varias actitudes, como en la formación de Juventudes.

15º) Afirma que los Jesuitas van por igual camino y que ya hace tres años les dijo que procedían mal. Lo atribuye a la exigencia de unos de dentro y de otros de fuera.

90. La Lliga Espiritual de la Mare de Déu de Montserrat tenia com a objectiu «fomentar la unió de la devoció cristiana amb l'amor del país i intervenir eficaçment en la reconstrucció de Catalunya». El seu fundador, en 1899, fou el venerable doctor Torras i Bages. Aglutinava la secció religiosa de la Unió Catalanista. És per a la Lliga que, el bisbe Torras i Bages compongué la Visita espiritual a la Mare de Déu de Montserrat. La seva revista era *Montserrat*. Intervingué molt en els diversos camps de la renovació religiosa d'abans de la guerra civil. Mossèn Lluís Carreras en fou consiliari. En formaven part moltes personalitats del món religiós catalanista com Enric Prat de la Riba, Lluís Nicolau d'Olwer i Ramon Rucabado. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 274, 295, 311, 335, 353, 457, 501, 520, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 527-528, 659-660, «La vista del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat» 862, 909, 915, 920, «La redacció dels decrets de la Cúria Romana (1928-1929) sobre la "Qüestió catalana"», 60, 65, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 437, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió catalana"», 91, 154, 178, *La Qüestió Catalana en l'arxiu Apostòlic Vaticà)*, 469, 491-497, 502, 507-508.

91. El declarant, José M. Milà Camps, era president de la Diputació de Barcelona, institució addicta al directori militar.

16º) También en Montserrat se ha exteriorizado el mismo sentimiento. Todo lo hacen en catalán. Se han dejado arrastrar de la corriente.

17º) No cree que el Gobierno se haya extralimitado. Sólo por incomprensión, pero no por mala voluntad, el Capitán General ha intervenido algo violentamente a causa de la exacerbación de los ánimos.

18º) Cree que el movimiento catalanista se ha cortado en el terreno político y que está refugiado, como en derecho de asilo, en el religioso.

19º) De los Ejercicios dice que la intención de su fundador es buena, pero que, por el ambiente político, es obra peligrosa. El terreno de Cataluña está inficionado.

20º) Cree que el "Foment" tiene la tendencia de quitar el castellano de Cataluña. El calificativo de "catalana" dado a "pietat" lo indica. Le parece mal como le parecería el que a él quisieran quitarle hablar catalán.

Sr. D. Jaime Raventós (Seglar)[92]
Ingeniero. Publicista

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en catalán y en castellano, aunque más en este idioma, según estadística hecha. Cree que antes en la

92. *Jaume Raventós i Domènech* (Sant Sadurní d'Anoia, Alt Penedès, 1868 – Barcelona 1938), enginyer, publicista, escriptor. Era cabaler de la pairalia Codorniu. Transformà l'empresa familiar de vins espumosos en la marca Codorniu. Estigué lligat a l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, tingué una gran irradiació en la comarca del Penedès. Molt vinculat a la figura de mossèn Eudald Serra, al Foment de Pietat Catalana i a l'Obra d'Exercicis Parroquials fou president de les dues darreres fundacions, i de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre. Té diverses obres de caràcter literari, apologètic i religiós, sobresurt entre elles les *Memòries d'un cabaler*, algunes publicades a l'Editorial Balmes. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 313-314. Ramon Corts i Blay, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera en el marc de la Qüestió Catalana. Arxiu Apostòlic Vaticà. El directori militar (1923-1925),* 2 vol. (en premsa).

Desiderio Canals

Ciudad se predicaba más en catalán, y que ha ido en estos últimos años aumentando la predicación castellana.

2º) En los pueblos, por el contrario, predicar en castellano es raro

3º) El pueblo de Barcelona entiende del castellano la mayor parte de un modo material; pero abunda en el mismo Barcelona gente pobre que no comprende casi nada, especialmente en la niñez.

4º) El idioma en que se predica es el vulgar. Hay muy pocos relativamente que tengan conocimientos lingüísticos.

5º) Del Catecismo no sabe nada que decir.

II.- Clero

6ª) Respecto del Seminario ha de decir que el espíritu de los alumnos ama el catalán y prefiere que en este idioma se le hable. En cuanto a los encargados de su formación son más afectos al castellano.[93] Pero no cree que haya tirantez.

7º) No cree que haya habido manifestaciones en el púlpito que pudieran herir a los no catalanes, al menos en este tiempo. De hace 10 o 12 años ha oído que un Cura rezó un Padrenuestro "por nuestros verdugos" refiriéndose al Gobierno.[94]

8º) En general no ha abusado el Clero de su posición. Claro está que se halla compenetrado con el pueblo, y al quererle coaccionar tal vez haya respondido algo sacudidamente.

9º) Afirma que en general fueron las Órdenes Religiosas las que introdujeron en Barcelona la predicación y la enseñanza del Catecismo en castellano.

10º) Algunos Institutos, para sus fines religiosos se adhirieron al movimiento catalán.

93. La formació dels seminaristes era encomanada a la Germandat de Sacerdots Operaris Diocesans.

94. Els "verdugos" eren els espanyols. "Informe final del nunci". Despatx n. 3403 del nunci Tedeschini al cardenal Gasparri. Madrid, 22 de juny de 1928 (original dactilografiat): AA.EE.SS., *Spagna,* 1928, Pos, 589 P.O., fasc. 10, ff. 66v.-67. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 314, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 681.

11º) No sabe nada de Montserrat en orden a la política. Allí se da la preferencia al idioma catalán.

12º) Las Autoridades Civiles han molestado al Clero por predicar en catalán. Cuando en una función de San Martín de Provenzals iba a subir al púlpito el orador, las Autoridades mandaron un aviso para que lo hiciera en castellano. El orador no hizo caso y predicó en catalán. En cuanto empezó se marcharon el Gobernador y el Capitán General .[95]

13º) Tanto la Obra de Ejercicios como la de "Foment" son de un provecho admirable.

14º) El testigo era ingeniero de la Diputación cuando la Mancomunidad. Protestó con otros 120 Profesores contra el mal trato de que era objeto, por parte del Directorio, un compañero y fueron todos despedidos.[96]

Rdo. P. Fray Miguel de Esplugues[97]
Capuchino

I.- Predicación. Catecismo

95. Fa referència a la parròquia de Sant Martí de Provençals on, dos anys abans, en una funció religiosa a la qual assistien les autoritats, el predicador, el canonge Alfons M. Ribó, va fer el sermó en català la qual cosa va provocar la retirada de les autoritats. Aquest incident l'explica també el marquès de la Foronda en l'Informe que lliurà al nunci Tedeschini. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 400.

96. En la declaració que feu davant del nunci, Raventós comentà el següent: «El testigo era ingeniero de la Diputación cuando la Mancomunidad. Protestó con otros 12 profesores contra el mal trato de que era objeto, por parte del Directorio, un compañero y fueron todos despedidos»: "Declaracions preses pel pare Gamarra": AA.EE.SS., *Spagna* 1928, Pos. 589, P.O., fasc. 11, f. 34. "Notes del nunci": AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 834, fasc. 1, f. 190. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 313-314, 353, 359, 406, 571, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 536, 681.

97. *Miquel d'Esplugues* (nom de fonts Pere Campreciós i Bosch) (Esplugues de Llobregat, Baix Llobregat 1870 – Barcelona 1934), sacerdot, caputxí, escriptor i biblista, provincial de Catalunya (1906-1915 i 1918-1921). Tingué relació amb moltes personalitats de la Catalunya noucentista. Fundà les revistes *Estudios Franciscanos* en 1907 i *Criterion* en 1925. Exercí una notable influència en la vida cultural i fins política d'aleshores. De gran categoria intel·lectual fou home de confiança de Cambó i

Miguel de Esplugues

Testifica que:

1º) Se venía predicando en Barcelona tradicionalmente en catalán. Anteriormente se hizo más en castellano, y ahora, por la ingerencia [*sic*] del Gobierno se vuelve al castellano.

2º) En los pueblos se predica en catalán.

3º) En Barcelona en general entiende el pueblo el castellano; fuera no.

4º) Los periódicos castellanos los leen en general del pueblo los obreros de las fábricas.

5º) El Catecismo se enseña generalmente en catalán, si bien el Gobierno va imponiendo la obligación de enseñarlo en castellano.

6º) Los rezos en la iglesia en catalán de ordinario.

7º) El idioma de la predicación es algo depurado, pero asequible a todos.

8º) Hay una tendencia al catalán clásico, el cual es sumamente sencillo.

9º) Hablan de que se inventan palabras nuevas, y no hay tal. Son palabras enteramente catalanas conservadas por el pueblo en algunas regiones, con las que se intenta suplir las equivalentes castellanas introducidas en algunas partes.

10º) El anhelo de que se predique en catalán es del pueblo, aunque la levadura que ha determinado el movimiento sea una minoría.

---

estructurà la Fundació Bíblica. Té moltes obres de caràcter espiritual, a més de bíblic i històric. Assenyalem sols el seu assaig *Nostra Senyora de la Mercè. Estudi de psicologia èticoreligiosa de Catalunya* (Barcelona, Ibèrica, 1916). Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 215-218, 227, 244-248, 253, 255, 337-338, 341, 353, 358-359, 364, 375, 377-378, 578, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 553, 562, 567-569, 702, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 59, 63, 66, 77, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la santa seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 386, 564, 579, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 30, 76, 87-88, 177-178, *Josep Puig i Cadafalch: un polític catalanista i catòlic,* 12-19. Es troba igualment en *AnalTar* 75 (2002), *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà: de la Restauració a Primo de Rivera (1875.1923),* 286-289. Valentí Serra de Manresa, «Miquel d'Esplugues»: *DHEC,* II, 617, *La província de framenors caputxins de Catalunya,* 187-193.

Recuérdese que siempre han sido a través de la Victoria [que] las minorías selectas han fabricado las opiniones populares. Esa minoría introdujo en Cataluña la intensificación en hablar, predicar y escribir en catalán.

II.- Clero

11º) En el Seminario, lo mismo que en todos los demás centros de cultura ha entrado el sentimiento catalanista como sentimiento patriótico. Las nuevas generaciones vienen con ese aliento y el Seminario no puede ser un coto impenetrable a la invasión del ambiente.

12º) En general no se han herido en el púlpito los sentimientos de amor a España. No duda que habrá habido alguna imprudencia aislada.

13º) Los Religiosos no han podido substraerse al ambiente. Los Jesuitas que se habían resistido, no han podido detener el empuje. Vienen ya así los jóvenes a la vocación. Hay que advertir que la Provincia de la Compañía abraza tres regiones. Cataluña, Aragón y Valencia.

14º) Los Capuchinos son los únicos que forman una Provincia homogénea en Cataluña. Anteriormente a esta división hubo constantes choques, detrimento de la caridad y menos unión para el bien. Cuando hay convivencia de elementos diversos pasa lo que entonces les sucedió a los Capuchinos en Cataluña y les pasa hoy en Bélgica: falta de unión. Ahora su Provincia de Cataluña está en un nivel superior en todo. El Cardenal Vives lo vio y fue el que dispuso la división de Provincias, y por cierto que la división no tuvo que ver nada con el movimiento catalanista, pues la hizo aquel Cardenal antes del movimiento, en 1899.

15º) También los Jesuitas y su General quisieron hacer últimamente la misma división y lo impidió el Rey de España.[98]

98. En les respostes 13, 14 i 15, el pare Miquel d'Esplugues fa referència al tema de la divisió dels ordes religiosos per províncies, és a dir, a limitar la província de cada orde al territori català, contràriament al que s'havia fet sempre que era incloure dins la mateixa província tot el territori de la Corona d'Aragó (Catalunya, València, Balears

Miguel de Esplugues

16º) Afirma ser absolutamente necio lo de los rumores de conspiraciones políticas preparadas en Montserrat. Es además exagerado cuanto se dice de las tendencias de igual género del Monasterio. Lo que hay en él es el caso universal de todo lo que vale y vibra en Cataluña, amor a la tierra y a la lengua y cultura propia.

III.- Exercicis. Foment

17º) Cree buena la Obra de Ejercicios, aunque afirma que el P. Vallet es extravagante en el modo de predicar, algo socializante y degenera la presentación de la verdad diciendo tonterías, y cosas grotescas… como, cuando, hablando de un banquete dado a Cristo habla del Champagne y del tabaco. Pero es innegable que ha despertado un enorme movimiento popular.

18º) Afirma que el P. Vallet fue muy mundano antes de entrar en la Compañía. Le cree dotado de un temperamento formidable de apóstol, de tribuno, de agitador, que sugestiona y fanatiza como nadie. Le reconoce facultades del todo extraordinarias, de modo que forma un caso verdaderamente excepcional. Cuando los Superiores lo retiraron de Cataluña se ha portado bien.

19º) En el "Foment" no ve nada de político. Cree que harían bien suprimiendo el calificativo de "catalana", que no es exacto y que a muchos ofende.

IV.- Varia

20º) El problema existe y se agudiza por falta de comprensión y de mutua tolerancia de catalanes y castellanos.

21º) No se puede amar por la fuerza. En la inmensa mayoría de los pueblos todo es catalán; querer imponer el castellano sería una aberración. En los pueblos el movimiento de conservación se opone a ello y en las Ciudades el movimiento de reacción.

22º) La actitud de los Prelados al publicar las normas ha sido de pura defensa.[99] No podían ni debían contener la queja del pueblo ca-

---

i Aragó). Només els jesuïtes van conservar aquesta divisió històrica. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 409-411.

99. Fa referència a l'actitud de contrarietat dels prelats davant les normes sobre l'ús del català en la predicació i la catequesi.

talán. Estaban, ante la pública ansiedad, obligados moralmente a responder a la ingerencia [sic] del Gobierno.

23º) Confiesa el testigo que fue imprudente en la publicación de el "Ideal de la Mercè",[100] pues se sintió arrastrado por el ambiente de que estaba saturada Cataluña en 1916 etc. Tiene una edición corregida que no ha publicado por haber llegado el Directorio militar.

Si hablaba allí de una "iglesia catalana" debe entenderse que el movimiento catalán ha sido en todo profundamente "romanista".[101]

SR. D. RAIMUNDO DE ABADAL (SEGLAR)[102]
Ex Diputado y Ex Senador Catalanista

I.- Predicación. Catecismo.

Testifica que:

1º) Antiguamente se predicaba en catalán. Ahora en castellano. An-

100. L'assaig *Nostra Senyora de la Mercè. Estudi de psicologia èticoreligiosa de Catalunya,* de contingut catalanista, aixecà una gran polèmica. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 218. Segons la declaració del pare Pau de Castelló, guardià del convent de Pompeia, en la seva audiència amb Tedeschini (1928), el pare Miquel d'Esplugues «publicó un libro «Ideal de la Merced» que fue censurado y se le negó la licencia al principio por el Obispo Sr. Reig por tener ciertos conceptos sobre la Iglesia Catalana. Corregidos algunos conceptos se dio la licencia.». AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 834, fasc. 1, ff. 145-147v. (original autògraf). Aquesta declaració la publicà Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 396-398.

101. Segons el pare Miquel d'Esplugues, el moviment catalanista era profundament romanista, és a dir, era molt devot de la Santa Seu, del papa i dels seus ensenyaments i, també, per tant, de l'Església universal.

102. *Ramon d'Abadal i Calderó.* (Vic, Osona 1862 – Rupià, Baix Empordà, 1945), polític i advocat. Membre directiu de la Lliga Regionalista des de la seva fundació l'any 1901. El 1917 presidí l'*Assemblea de Parlamentaris.* Fou diputat a les Corts de la República i al Parlament de Catalunya presidint en tots dos llocs la minoria de la Lliga. S'enfrontà al govern de la II República per l'expulsió dels jesuïtes, i al de la Generalitat per la llei de Contractes de Conreu. En esclatar la guerra civil de 1936-1939, emigrà a França i Itàlia, d'on va tornar en acabar el conflicte. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 278, 320, 353, 360, 385,460, 571, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la santa seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 150, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà*, 332, 415-416, 466. Borja DE RIQUER, «Ramon d'Abadal i Calderó»: *GEC,* I, 49-50.

RAIMUNDO DE ABADAL

tes las funciones de boato eran acompañadas por lucimiento de sermón en castellano.

2º) La predicación parroquial antes era más catalana.

3º) En la misma Barcelona el pueblo bajo no está capacitado para entender el castellano. La gente de cultura, sí. En los pueblos se entiende muy mal.

4º) El Catecismo siempre lo vio enseñar en catalán.

5º) Se predica el catalán usual. Se ha perfeccionado no poco desde que se cultiva.

II.- Clero

6º) En el Seminario hay sentimiento hondo de la catalanidad, pero no de política.

7º) Nada ha oído de abusos del Clero. En cuanto a las Órdenes religiosas, más bien son castellanizantes, fuera de los Capuchinos, los cuales, sin embargo, también predican en castellano en Barcelona.

8º) En Montserrat tampoco hay nada de político. Sólo que allí todo se hace en catalán.

9º) De "Foment" tiene por seguro que es una de las más admirables obras.

III.- Autoridad

10º) Repetidas veces ha abusado de su poder la Autoridad Civil.

Recuerda el caso del Dr. Carreras a quien han molestado no poco y pretendido desterrarle.[103]

103. Lluis Carreras, en temps del bisbe Ramon Guillamet (1920-1926) ja havia estat separat de la seva càtedra per mor de fer política catalanista. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 221. La dictadura militar també va maquinar per fer-li perdre la xantria de la catedral de Barcelona, i el va enviar fora del territori català, així, en 1924 es traslladà a París i passà tres mesos a Solesmes. Durant aquest temps participà en el Congrés Litúrgic de Malines on intervingué en la sessió de clausura com a representant de la Tarraconense. Ramon CORTS I BLAY, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa).

Raimundo de Abadal

El mismo testigo, como Presidente del Colegio de Abogados fue desterrado con otros 200 abogados por haber firmado el acuerdo de dirigirse en catalán a las Autoridades. Además impusieron 500 pesetas de multa a cada firmante.

También se persiguió a los abogados que no quisieron entrar en la Junta Nueva nombrada por el Gobierno.[104]

De aquí que todo eso haya exacerbado los ánimos contra el Gobierno

Sr. D. Ramon Rucabado (Seglar)[105]
Del Comercio. Escritor público

I.- Predicación. Catecismo.

Testifica que:

1º) En Barcelona, debido a la presión y amenaza gubernativa, las dos 3as. partes se predica en castellano. Fuera de Barcelona se predica mucho más en catalán.

104. Raimon d'Abadal fou degà del Col·legi d'Advocats de Barcelona entre 1924 i 1926, però l'any 1926, com a president de la Junta, es negà a adreçar-se a les autoritats en castellà, cosa que va provocar la seva destitució, l'empresonament i el confinament a la població d'Alcalà de Xivert, Baix Maestrat, fins 1930. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 320.

105. *Ramon Rucabado i Comerma* (Barcelona 1884 – 1966), escriptor i militant catòlic, autodidacta. Rebé elogis dels representants del noucentisme català, col·laborà amb el diari *La Veu de Catalunya*, que pretenia projectar la cultura catalana a Espanya, i *La Revista*. Membre del Centre de Dependents del Comerç i de la Indústria, dirigí la revista catòlica *Catalunya Social* (1922-1936). Defensor de la moral catòlica a través de la premsa, escriví molts articles periodístics. Mantingué correspondència i àdhuc l'amistat amb el jesuïta Enrico Rosa, amb qui es cartejava, segurament que a través de la relació de Rucabado amb el doctor Lluís Carrreras. A l'Arxiu Diocesà de Barcelona es conserva alguna carta dels anys trenta del segle passat d'aquesta correspondència entre Rucabado i el pare Rosa. ADB, *Arxiu Dr. Carreras, capsa 37, Documents varis 1926-1931 (carpeta 1929)*. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 314-315, 353, 359, 571, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya» 527, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 508- 509, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 14-16, 247. Albert Manent, «Ramon Rucabado i Comerma»: *DHEC*, III, 298-299. J. M. Roig Rosich, *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Un assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions Abadia de Montserrat, 1992, 373-432.

Ramon Rucabado

2º) Antiguamente, desde siempre se había predicado en catalán. Sólo en cierta época se usaba el sermón de fiesta en castellano, aunque no se entendiera.

3º) Al empezar el movimiento literario, se dio cuenta Cataluña de su ser y en consecuencia se extendió más la afición a lo catalán. Uno de los grandes impulsores fue Verdaguer.

4º) El pueblo de la Ciudad entiende a medias el castellano. Cuanto más culto, más entiende. Lo que es cierto es que, aun entendiéndolo, no se "siente" con la intimidad con que se siente el catalán.

5º) El mismo testigo afirma que, si bien entiende el castellano, cuando oye predicar en catalán se compenetra más.

6º) En los pueblos se entiende poco el castellano. Hay allí núcleos que pueden "leer" el castellano, pero que al "oírlo" no lo entienden.

7º) Acaeció que en las misiones dadas en catalán en S. Cucufate hubo una conmoción como no la hay oyendo castellano. Hasta los no catalanes no pudieron menos de emocionarse.

8º) La vida ordinaria del taller, del comercio, etc. se hace en catalán, aunque al escribir lo hagan en castellano los comerciantes.

9º) Del Catecismo sólo sabe decir que ha oído que se enseña en ambos idiomas. Él pidió que en el Colegio donde van sus hijos se lo enseñaran en catalán y lo hacen. Supone que en las escuelas oficiales se enseñará en castellano.

10º) Se predica en catalán usual. Si algún predicador es más culto, también lo es su lenguaje; pero siempre inteligible. Lo de la "invención artificiosa" del idioma es una invención ridícula.

11º) Si es cierto que los catalanes van a diversiones que se hacen en castellano, también lo es que los castellanos van a representaciones catalanas.

12º) Contrasta el rigor de la Autoridad contra la predicación castellana [sic per catalana] con su blandura respecto del teatro inmoral en catalán.

13º) Las mismas Autoridades que salieron de la iglesia por predicarse en catalán asistieron a unas representaciones pornográficas de cuadros catalanes.

RAMON RUCABADO

II.- Clero

14º) En el Seminario hay el sentimiento regional de la catalanidad; no el sentido político, ni conspirador. El Clero joven unánimemente siente en catalán.

15º) Nunca ha herido el Clero en el púlpito los sentimientos de amor a España, ni sabe que haya abusado de su misión.

16º) Respecto de las Órdenes Religiosas, si se atiende a tendencias políticas, están inmunes. Si se tiene por tendencia vitando (lo cual es cierto) el amor a la lengua y el cultivo de ella, afirma que cuantos son catalanes sienten de ese modo en catalán. Pero es una aberración juzgar así.

17º) Lo mismo debe decir de Montserrat. Han fomentado allí toda cultura catalana, pero sin idea política. Sin fundamento se ha molestado aquel Monasterio.

III.- Autoridades

18º) Han molestado no pocas veces a los miembros del Clero, etc.

Se persiguió y suprimió la asociación de "Pomells" que sólo perseguían un fin piadoso. Se metió la policía en los templos para ver si comulgaban juntos e impedirlo. Se persiguió en ellos la "barretina" y las "capuchas", mientras se consienten las barretinas de los Coros Clavé,[106] entidad republicana.

Se molestó a los Capuchinos y a varios sacerdotes pretendiendo que ocultaban a los "pomellistas"

Se ha molestado y perseguido al Dr. Carreras, persona muy culta y amada en Cataluña, impidiéndole una canongía [sic] en la Catedral. Le ha molestado la policía.[107]

106. *Cors de Clavé*. Conjunt de societats corals fundades per Josep Anselm Clavé, al segle XIX, amb la finalitat d'elevar la cultura dels obrers per mitjà de la música i el cant. *GEC,* VIII, 240. El bisbe Miralles, en carta al nunci Tedeschini, referint-se a aquestes agrupacions corals, diu que «el Palau [de la Música Catalana] fue fundado con el objeto de educar masas corales cristianas que contrarrestaran los célebres revolucionarios Coros Clavé, que se habían adueñado de Cataluña y extendían su acción democrática a toda España y parte de América meridional…». Ramon CORTS I BLAY, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 482, 612, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 184.

107. Ramon Rucabado, feu un moviment en defensa del doctor Lluis Carreras i

RAMON RUCABADO

Item han molestado al Cardenal y a varios Obispos

Han amenazado y delatado al P. Esplugas, Capuchino.

Se prohibieron los funerales de Casanovas, héroe de la guerra de sucesión (11 Sept. 1714). Cercó la autoridad militar la iglesia, y se detuvo a personas respetables que quisieron a entrar.[108]

19º) De "Foment" y de los Ejercicios sólo tiene que decir que son obras admirables.

SR. D. FRANCISCO GÓMEZ DEL CAMPILLO (SEGLAR)[109]
Profesor de Derecho en la Universidad. Castellano

I.- Predicación

*Test*ifica que:

1º) Ha conocido en Barcelona la predicación en las parroquias en castellano, de modo que el catalán era la excepción.

2º) El cambio en contra se operó en tiempo del Obispo de Barcelona Sr. Morgades cuando dio en 1900 la Pastoral acerca de la predicación. Después por espíritu político aumentó la predicación catalana.[110]

---

adreçà una petició al jesuita destacat a Roma, pare Mario Barbera, redactor de la *Civiltà Cattolica,* perquè intervingués en les altes esferes del Vaticà a favor del Dr. Carreras per la qüestió de la xantria de la seu de la Ciutat Comtal.

108. El dia 8 de setembre de 1924**,** el governador civil de Barcelona, general Carlos de Lossada, publicà un decret prohibint els actes d'homenatge a Rafael Casanova amb motiu de la diada del 11 de setembre. S'imposaven també multes als comerços que aquell dia no obrissin les portes. Pere ANGUERA, *L'Onze de Setembre. Història de la Diada (1886-1938)*. Barcelona: Centre d'Història Contemporània de Catalunya, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, 269.

109. *Francisco Gómez del Campillo* (1873 – Barcelona, 1956), de tendència conservadora i espanyolista, degà de la Faculta de Dret i professor de dret canònic. De 1941 a 1945 fou rector de la Universitat de Barcelona. Ramon CORTS I BLAY, *La Qüestio catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 304; «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 248-249, 354, 356, 359, 572,575; «L'Informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya» 538, 565.

110. Es refereix a la pastoral del bisbes Morgades, de 6 de gener de 1900, on exposà la necessitat que la catequesi fos feta, de forma obligatòria, en la llengua del poble. Jordi FIGUEROLA, *El bisbe Morgades i la formació de l'església catalana contemporània.* (Col·lecció Abat Oliba; 139). Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999.

3º) Dice que el 40% en Barcelona no son catalanes, por lo cual no cree que en Barcelona sea el catalán el idioma del pueblo. Los periódicos y los teatros mucho más numerosos en castellano.

4º) En todo reina el castellano, menos en la iglesia.

5º) Han hecho un arma política del idioma religioso.

6º) Los impedimentos del matrimonio y las proclamas se anuncian en catalán.

7º) Dice que hay 300.000 individuos en Barcelona indefensos en su enseñanza religiosa.

8º) Se empeñó, sin lograrlo, el testigo que se hiciera la lectura de una novena en castellano en la Parroquia de Belén.

9º) En Valencia todo se hace en castellano. ¿Por qué no sería lo mismo en Barcelona?

10º) Todo se explica en Barcelona por el odio entrañable que hay al castellano.

11º) Hay en Cataluña dos Diócesis que tienen una inmensa parte que no es catalana.[111]

12º) Cree que es ridículo afirmar que hay en Barcelona quienes no entiendan el castellano.

13º) Los Catalanes no aman a España: por eso afirman que "no sienten" cuando se les predica en castellano.

14º) Dice que el editor Subirana ha hecho de un Mes de Mayo 33 ediciones en castellano y una sola en catalán.[112]

15º) Cree que habrá algunos pueblos en que no se entienda el caste-

111. Són les diòcesis de Tortosa i Lleida.

112. *Llibreria-editorial Subirana.* Fundada a la plaça de Sant Jaume de Barcelona el 1845 per Jaume Subirana i Canut (1817-1867). Disposava d'impremta pròpia que fou una de les més importants d'Espanya. El 1931 es constituïren les societats *Librería Subirana, S. A.* i *Eugenio Subirana S.A.,* aquesta obtingué el títol d'editorial pontifícia. Durant la guerra civil hagué de tancar i els propietaris, que foren perseguits, s'exiliaren. A la darreria del segle XIX s'hi organitzà una tertúlia que comptà amb l'assistència del bisbe Morgades i els eclesiàstics Antoni Estalella, futur bisbe de Terol, Josep Ildefons Gatell, Frederic Clascar i els laics Josep Maria Quadrado i Joan Mañé i Flaquer. Albert MANENT I SEGIMON, «Subirana, Llibreria-editorial»: *DHEC,* III, 481.

Francisco Gómez del Campillo

llano, y donde provisionalmente se pueda tolerar la predicación catalana.

16º) Ahora el Gobierno ha arrojado a los Inspectores, que eran blandos con los Maestros catalanes. Estima muy buena la medida.

17º) Tacha de blando por demás al Gobierno que no aprieta bastante a Cataluña.

II.- Clero

18º) Lamenta que todo se modifique y la iglesia no, que sigue invariable, amparando el idioma catalán.

19º) Dice que los Obispos no se dieron cuenta de lo que hicieron, y que el Cardenal fue indiscreto.

20º) Censura como catalanistas a los P.P. Jesuitas Pijoan y Casanovas. A éste le afea el haber dado sus conferencias sobre Balmes en catalán.[113]

21º) También afirma que son catalanistas los Capuchinos y los Benedictinos de Montserrat.

22º) Reprueba la conducta del P. Guim[114] que fue Provincial de la Compañía y permitió que en las Academias de los Luises se hablase catalán. Por el contrario alaba a su anterior P. Lloberola que fue acérrimo anticatalanista.[115]

113. Fa referència a unes conferències sobre Balmes, en català, que el P. Casanovas havia donat a la Biblioteca Balmes. "Informe final del nunci": AA.EE.SS., *Spagna* 1928, Pos. 589 P.O., fasc. 10, f. 40. «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 248-249.

114. *Joan Guim i Molet* (Vallfogona de Riucorb, Segarra, 1873 – Sant Cugat del Vallès, Vallès Occidental, 1959) jesuïta, provincial de la Província d'Aragó i de la Bètica. Fou visitador apostòlic de Japó i Filipines i cofundador i director del Cottolengo del P. Alegre a Barcelona. Fou rector del Col·legi del Sagrat Cor del carrer Casp de Barcelona i superior de la Residència dels jesuïtes en aquesta ciutat. Excel·lí en el camp del pensament social i de la direcció espiritual. Molt conegut i respectat a Catalunya. Més aviat era tingut per catalanista. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 249 ,276, 352, 357, 362, 461, 570, 576, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya» 508, 565, 641, 700-701, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"» 426, 429, 443, 445-447, 456, 486, *La Qüestió catalana en l'Arxiu Secret Vaticà»,* 468. Josep M. Benítez i Riera, «Joan Guim i Molet»: *DHEC*, II, 337. Bernardino Llorca, *Juan Guim Molet. Un catalán insigne por sus dotes de gobierno, virtud y caridad cristiana. Cofundador del «Cottolengo»*, Barcelona 1979.

115. *Ramon Lloberola i Cortadellas* (Montpalau, Ribera d'Ondara, Segarra, 1870

23º) En general no ha oído abuso de parte del Clero. Sólo oyó que en Montblanch un predicador hizo una plegaria por la liberación de Cataluña.[116]

24º) Cree que en el Seminario no hay nada que reprobar.

25º) Las Autoridades no han abusado, antes han sido inmejorables.

26º) Uno de los Centros más culpables es el "Foment de pietat catalana". El calificativo es reprobable.

27º) Un sacerdote a cierta niña que se confesaba en castellano, la amenazó con no confesarla si a la próxima vez no habla en catalán.

28º) En un Colegio se ofreció dar premios a los niños que mejor supieran las oraciones en castellano, y los reusaron [sic].

29º) Han llegado a enseñar el catecismo en catalán a niños castellanos.

30º) En todo domina el Separatismo y el odio a España.

31º) Los no catalanes son tenidos como una colonia extranjera y abandonados.

32º) En iglesias donde hay grandes núcleos de castellanos todo se reza en catalán.

33º) Hasta Señoras muy piadosas están furiosas contra el idioma castellano.

34º) La Obra de Ejercicios tiene aspecto catalanista: se habla catalán, la organización es catalana, las *fiestas, las insignias: todo respira catalanismo.*

– Buenos Aires, 1931), jesuïta. Prefecte d'estudis del col·legi del carrer de Llúria de Barcelona (1906-1909) i rector del mateix col·legi (1909-1914). Fou també provincial d'Aragó (1914-1920). En 1918 elegí el pare Ignasi Casanovas com a representant de la cultura religiosa catalana davant del general de la Companyia, Ledóchowski. Acabat el provincialat, exercí el seu ministeri a Gandia i Oriola. Fou provincial d'Argentina-Xile (1924-1929). El jesuïta Simón el definia com «anticatalanista exagerado». Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona» 249, 276, 459-461, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 565, 700, *La Qüestió catalana en l'Arxiu Secret Vaticà»,* 303-304, 325,331, 366, 462, 464, 468. AHCJC, *Curriculum Ramon Lloberola i Cortadellas.* H. Storni, «Ramon Lloberola Cortadellas»: *DHCJ,* III, 2.040-2.041.

116. Es refereix a mossèn Pau Queralt.

MUY RDO. P. JOAQUÍN VILALLONGA, S. J.[117]
Provincial de Aragón

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que

1º) Ha oído que de ordinario se predica en catalán.

2º) Cree que en general en Barcelona se entiende el castellano. Pero advierte que al pueblo, aunque entienda el castellano, le llena más el catalán.

3º) las Autoridades Civiles están prevenidas contra el catalán: eso ha agudizado el problema.

II.- La Compañía

4º) El Gobernador le ha dado alguna queja contra sus Padres.[118] El testigo le ha respondido que acuda al Obispo.

5º) Cree que actualmente hay paz en lo exterior respecto de la Compañía. Interiormente hay en ella varios PP. deseosos de cierto exclusivismo catalán.

6º) No ha tenido ninguna dificultad con ningún P., ni aun de los más significados, como los PP. Casanovas, Pijoan y Bolós.

117. *Joaquim Vilallonga i Vernia.* (Burriana, Castelló, 1868 – Manila, Filipines, 1963) jesuïta. Estudià a Manila i a Saint Louis (Missouri), on tingué l'acte general de teologia al qual assistí el president dels Estats Units, Theodor Roosevelt, i el cardenal James Gibbons, de Missouri. En 1926 fou nomenat provincial d'Aragó i el mes de març de 1929 visitador apostòlic de Filipines. Estigué a l'Índia i tornà a Filipines, on treballà entre els leprosos. Té diversos escrits de teologia i de missionologia. J. S. ARCILLA y I. ECHANIZ, «Joaquín Vilallonga»*: DHCJ*, IV, 3.972. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica a Barcelona de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 259-260 (aquí diu erròniament Ignasi per Joaquim), 276, 304, 306-307, 355, 359, 461, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya» 536, (aquí és on es pot llegir allò que deia Vilallonga: «Los catalanes son groseros así como los castellanos son finos». Es referia a la manera com els primers tracten als castellans que no comprenen llur llengua), 536, 543, 668, 700, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 345, 387-388, 401, 404, 411, 426, 429, 438, 443-447, 450, 469, 486, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana» 40, 55-57, 61, 75, 140, 188.

118. El governador civil era Joaquín Milans del Bosch.

Todos tres son hombres muy espirituales y prudentes. El P. Pijoan está plenamente persuadido de que el mayor bien de las almas exige predicar en catalán. El testigo ha dado como norma en la predicación que la hagan en la forma que la pidan los Párrocos.

7º) El P. Casanovas es un hombre muy influyente y de muchísimo talento. Es el alma de una obra admirable (El Foment) por el detalle y por el conjunto, que se sostiene de limosnas. La Compañía "per se" no interviene en ella. Es un individuo de ella a quien se ha dado permiso para eso.

8º) El mismo P. tiene en la mente el plan de una Universidad Católica. No se ha llevado a cabo por las circunstancias. Está muy aferrado al catalán; pero eso no obstante, el testigo tiene la mejor opinión de él.[119]

9º) Aquí en Cataluña, a diferencia de Valencia de donde es el testigo, ha habido un fermento político en todo el problema de querer suprimir el catalán, vino la reacción y el problema se ha extendido.

10º) El testigo habló con el Duque de Miranda[120] y con el Conde de Grove[121] para hacer una aproximación entre el Rey y el Cardenal de Tarragona. Teme que el Rey esté mal impresionado.

11º) En cuanto a la Compañía hubo un Provincial, el P. Lloberola que fue muy duro con los Catalanistas. Le sucedió el P. Guim hombre muy de Dios, de temperamento suave que dulcificó la situación. Los elementos catalanistas le tuvieron por suyo, pero él supo siempre quedar en su puesto con discreción. Es muy grato al Cardenal. Le sucedió el testigo quien cree estar bien con unos y con otros.

119. El pare Casanovas volia crear un institut d'Història Eclesiàstica i de Filosofia per a donar als laics accés als estudis teològics. Ramon CORTS I BLAY, «Ressenya històrica de la Fundació Balmesiana i d'Analecta Sacra Tarraconensia», *AnalTar* 81 (2008) 616-622. Àngel FÀBREGA GRAU, «Foment de Pietat Catalana»: *DHEC,* II, 189-190.

120. *Luís María de Silva y Carvajal* (Madrid, 25 junio 1876 – 6 marzo 1938), duc de Miranda, majordom major del Palau d'Alfons XIII a qui acompanyà a l'exili, a París, l'abril de 1931.

121. *Juan Lóriga y Herrera-Dávila* (Madrid 2 agost 1853 – 8 març 1929),militar, comte de El Grove. Fou professor i després ajudant-secretari d'Alfons XIII.

JOAQUÍN VILALLONGA

12º) Al terminar el P. Guim su cargo hizo una circular con normas prudentes sobre la cuestión. El testigo advierte que ha tratado de armonizarse con las Autoridades que le reciben bien.

13º) El P. Serrat, superior de Lérida,[122] no se ha excedido, según carta que ha escrito al testigo el Obispo de aquella Ciudad.

14º) El Obispo de Gerona[123] le ha mandado quejas del P. Llorens,[124] Superior de aquella residencia, porque creen en Gerona que dicho P. ha querido introducir el catalán en aquella iglesia de la Compañía. Dice el testigo que el P. Llorens no ha hecho el ambiente que ha impulsado a predicar en catalán. Lo que ha hecho el testigo es escribir a dicho P. que se ponga de acuerdo con el Obispo.

15º) En la iglesia de la Compañía de la C. de Caspe se predica en castellano todo. Le propusieron algunos hacer un Vía-Crucis en catalán para llenar la iglesia; respondió que la iglesia ya se llenaba y no era menester acudir a aquel medio. La gente que llena esta iglesia entiende perfectamente el castellano. Ya advierte el testigo que es gente distinguida.

122. *Joan Serrat i Matabosch*. (Camprodon, Ripollès, 1884 – Barcelona 1950), jesuïta. Fou superior de les residències de Lleida, Girona i del Sagrat Cor, del carrer Llúria de Barcelona. S'entrevistà amb el nunci Tedeschini en la seva visita pastoral a Lleida. Morí a Sarrià, Barcelona. Té alguns escrits sobre vides de sants. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 461, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 507, 564, 566, 640, 700-701, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana», 58, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 41.

123. El bisbe de Girona era Josep Vila Martínez.

124. *Francesc Llorens i Freixas* (Manresa, Bages, 1888 – Raïmat, Segrià, 1969), jesuïta. Estudià al Col·legi Màxim de Barcelona i fou superior de la Residència Antiga, Alcalde Areny, de Lleida. Morí a la casa de formació de la Companyia de Jesús a Raïmat, pertanyent al municipi de la ciutat de Lleida. No hem trobat cap dada sobre la seva estada a Girona. Ramon CORTS I BLAY, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 507, 564, 566, 640, 700-701, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana», «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 394, 401-402, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"» 41, 56, 75. Notícies extretes de l'AHSJC, *Curriculum vitae, Francesc Llorens i Freixas, Difunts 1969/03 DIF-4*. Sabem, tanmateix, que el P. Llorens fou rector de la casa de Girona i, també, que fou cridat pel nunci per a testificar davant seu sobre la situació de l'Església durant la seva visita apostòlica a aquesta diòcesi, la declaració del qual recollí el secretari de visita, P. Gamarra: AA.EE.SS., *Spagna* 1928, Pos. 589 P.O., fasc. 11, ff. 81-105v.

16º) En la otra iglesia de la Compañía de la C. de Palau se predica de ordinario en catalán, aunque también algo en castellano. Confiesa que el pueblo de la Ciudad, aunque entienda el castellano gusta más de oír predicar en catalán, por lo cual preferiría que también en la C. de Caspe se predicara en catalán; más el testigo no piensa en ello.

17º) Ha procurado el testigo no mezclarse en nada que tenga sabor a político en ningún partido. Por eso cuando le propusieron bendecir en su iglesia una bandera españolista de la Acción Ciudadana,[125] escurrió el compromiso advirtiendo que eso era mejor hacerlo en la parroquia.

III.- Foment

18º) No tiene que notar en esta obra más que el exclusivismo de publicar en catalán.

19º) Es una Obra de una fecundidad admirable.

20º) No cree que haya habido la menor mala intención en la fundación de esta Obra.

21º) Se fundó precisamente para editar en catalán, ya que ningún editor se avenía a hacerlo en la forma que se proponía.

22º) Se ha hecho en Cataluña totalmente innecesario el Devocionario Castellano. Todo lo ha inundado el catalán mejor hecho, mejor presentado y mucho más barato. Ha logrado un movimiento enorme de renovación piadosa.

23º) El "Apostolado de la Prensa" quiso que la Obra fuese a Madrid; pero los Directores de aquí respondieron: "Allí no harán lo mismo. Partimos de distinta base: allí quieren ganar; aquí partimos del supuesto de no ganar nada".[126]

125. La Junta d'«Acción Ciudadana» fou creada pel general Barrera. La seva missió era impedir l'ús del català a l'Església i la vigilància dels clergues considerats catalanistes. Tingué nombrosos enfrontaments amb el cardenal Vidal i Barraquer i amb el bisbe Miralles. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 266.

126. *Apostolat de la Bona Premsa.* Iniciativa promoguda pel bisbe de Barcelona, Pantaleó Montserrat, l'any 1871 amb la finalitat d'organitzar activament la propaganda catòlica escrita. Comptà amb la col·laboració de persones catòliques destacades. Cal

Joaquín Vilallonga

24º) No se opone el Foment a que sus libros se traduzcan al castellano.

IV.- Exercicis

25º) Afirma que esta Obra es maravillosa. Teme que no esté ajena a la corriente de la lengua y a la situación de Cataluña.

26º) Los que han dado Ejercicios nunca se han propasado a tendencias políticas.

27º) Cree que si se hubieran dado sólo en castellano los Ejercicios no hubiera tenido la Obra la enorme actividad y eficacia que tiene.

28º) Respecto del fundador de la Obra, el P. Vallet comienza diciendo que ya no es de la Compañía, pues está a punto de salir de ella y ya tiene las dimisorias.[127]

29º) La razón de haberle retirado de la Obra mandándole a Valencia nada tenía que ver ni con la misma obra ni menos con el catalanismo. Fue una causa moral. Fue castigado, recluido, se le hicieron admoniciones. Al fin él, firme en su criterio subjetivista de que Dios le llama a fundar una Asociación Sacerdotal para los Ejercicios, pidió las dimisorias. Quiere fundar su obra en Barcelona y quedarse en eta Ciudad. Tiene un ascendiente enorme. Se le cree santo y se recogen los objetos pertenecientes a él.

No se podía dejarle en el ministerio para no exponerle. Él, firme en lo de «eligens pauperem de stercore…» se siente llamado de Dios.

Posee una fuerza de fascinación extraordinaria sobre todos: seglares, curas, obispos, etc.

Algún Obispo no ignora lo acontecido y entre ellos el Cardenal que afirmó no haberle extrañado la conducta del P. Vallet.

---

esmentar l'activa col·laboració de Sardà i Salvany, membre de la junta general i també un dels periodistes que més intervingué en l'elaboració dels Estatuts i en el butlletí d'aquesta associació. Solange Hibbs-Lissorgues, *Iglesia, ciencia y sociedad en España (1868-1904).* Alicante: Instituto de Cultura Juan Gil-Albert 1995, 376.

127. El P. Vallet deixà la Companyia de Jesús l'any 1928 i fundà la Congregació de Cooperadors Parroquials de Crist Rei. Posteriorment fundà la congregació femenina de Cooperadores Parroquials de Crist Rei. Joan Galtés i Pujol, «Vallet i Arnau, Francesc de Paula»: *DHEC,* III, 626-627.

Sabe que se ha confesado con los Prelados de Zaragoza y de Lérida dejándolos encantados.[128] Ambos le dieron cartas para Roma.

El "Casal d'Exercicis" que compró el P. Vallet es gobernado por sus afiliados. Quieren independizarse de la Compañía. El Rmo. P. General aconsejó al testigo proceder con prudencia y calma.

Actualmente están rehaciendo el reglamento y están encargados de su revisión el Cardenal de Tarragona y el Obispo de Lérida.

No puede decir lo que hará el P. Vallet ni quien de los Obispos le recibirá en su Diócesis. Piensa que acaso el de Barcelona, si bien es un Señor que no quiere líos.[129]

V.- Varia

30º) El Cardenal de Tarragona permanece firme en las disposiciones dadas hasta el presente respecto del idioma "vernáculo" para la predicación.

31º) Los Catalanes están encantados de que se les hable en su lengua. Cuando el Sr. Nuncio en uno de sus discursos dijo de María que era "la Mare de Déu" un estremecimiento de entusiasmo corrió por toda la multitud que le escuchaba.

32º) Cree que el Cardenal procede con rectitud de intención. Algunos le acusan de ser político, de lo cual el testigo nada sabe. Le considera hombre verdaderamente espiritual. Las circunstancias le han puesto en la cabeza de la defensa del idioma.

33º) Se ha hablado sobre si hubo sinceridad entre los varios Prelados, o si se tomó el nombre de los demás, sin previo acuerdo. El testigo no sabe nada del particular.[130]

128. El bisbe de Saragossa era monsenyor Rigobert Domènech Valls i el de Lleida monsenyor Manuel Irurita Almandoz.

129. El señor «que no quiere líos» és el bisbe de Barcelona, Josep Miralles.

130. Es refereix als acords presos en la Conferència de Prelats de la Tarraconense, el 8 de gener de 1928, sobre la predicació i l'ensenyament del catecisme en català: AA.EE.SS, *Spagna* 1928, Pos. 589 P. O., fasc. 7, ff. 2-111. Ramon CORTS I BLAY, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 347-351.

JOAQUÍN VILALLONGA

34º) Lo que importa, al parecer del testigo, es que haya una aproximación por ambas partes, pues en una y otra hay exceso.

35º) El Gobierno apoyado en la fuerza "quia nominor leo" procede con altanería y aprieta demasiado exacerbando el sentimiento catalán. Oyó el testigo al Duque de Miranda, Mayordomo del Rey, que querían apretar de modo al Cardenal Arzobispo de Tarragona que le obligaran a dimitir. Varias otras cosas han dicho imprudentemente contra él las Autoridades, lo cual llega luego a sus oídos.

36º) Cree que de Roma podrían dar al Cardenal alguna norma respecto de su proceder. Se murmuró, por ejemplo, de que emprendiera un viaje casi en vísperas de la llegada del Rey a Barcelona. Verdad es que se despidió del Rey por carta y que afirmó no poder esperar porque le urgía encontrar en Suiza al médico que debía examinarle y que debía emprender un viaje a Norte-América. Si se detiene no hubiese podido hallar al médico. Además tenía ya de antemano un compromiso con un Doctor alemán para día fijo. Todas estas eran razones de peso, pero ¿convenía exponerse a que se murmurara, como se murmuró su conducta? No cree que en hacer el viaje le moviera al Cardenal el no verse con Primo de Rivera de quien está ofendido.[131]

37º) ¿No sería prudente dejar pasar tiempo sobre estas cosas sin tomar ninguna medida que pudiera herir, dejando al tiempo el cuidado de remediar los rozamientos?

El mismo P. Vilallonga, tres semanas después de esta declaración, hizo en Tortosa la siguiente:

1.- PP. de la Compañía.

Testifica que:

131. L'ofensa venia arran de la proposta de Primo de Rivera del trasllat de Vidal i Barraquer a una altra diòcesi, en 1926, i de la carta que li adreçà arran dels fets esdevinguts durant la inauguració de curs, de l'any 1925-1926, de la Pontifícia Universitat de Tarragona. Ramon CORTS I BLAY, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana, en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa).

1º) *El P. Serrat*, Superior de Lérida, es hombre de mucho talento, actividad y celo. Temía el testigo que estuviese algo inficionado de catalanismo y se lo preguntó al Obispo de Lérida, el cual le respondió que nada había notado en él de menos recto.

2º) Legalmente no está tachado de Catalanista. En su conducta exterior nada culpable ha notado. Le han dicho al testigo que antes no se predicaba en Lérida tanto en catalán como ahora.

3º) Declara que el P. Serrat ha seguido el consejo que le dio de hacer la propaganda de los Ejercicios en castellano y en catalán.

4º) No es cierto que no se den tandas en castellano. El mismo P. Serrat los ha dado en Lérida.

5º) El *P. Bolós* ha sido tenido como catalanista. Desde que el testigo es Provincial no le consta ni ha visto pruebas de nada de eso.

6º) Se le acusó y prendió por haber hablado en un sermón contra las "blasfemias de los soldados" con las mismas palabras del Obispo de Málaga. Ni sabe ni cree que pronunciara otras palabras que le atribuyen sobe la opresión de "las coronas de los reyes".[132]

7º) El *P. Llorens*, Superior de Gerona, es muy sensato y excelente religioso, aunque ama mucho a Cataluña. En la Congregación del Apostolado de Gerona se predica en catalán. Quien de ello se ha quejado ha sido un antiguo catalanista que está ahora con un cargo oficial del Gobierno.

8º) El *P. Guim*, aunque le tache alguno de catalanista, es un hombre perfectamente equilibrado, incapaz de comprometerse ni de comprometer a nadie. No se ha dejado llevar de ninguna tendencia excesiva. Ocupó el cargo de Provincial después del P. Lloberola, que se había hecho muy antipático por su aversión al catalán.

132. Fa referència a un sermó del P. Bolós, contra la blasfèmia, pronunciat el juliol de 1925, que es va interpretar com una crítica a Alfons XIII. Fou denunciat per l'alcalde de Sant Celoni a les autoritats militars. L'acusació venia pel fet que el P. Bolós, en referir-se al rei Pere III d'Aragó semblava que volgués ultratjar Alfons XIII i que havia parlat malament de l'exèrcit espanyol. Al·legat J de la relació de Wlodimir LEDÓCHOWSKI, «*Relazione della visita fatta dal preposito generale d. C. d. G. alle case del suo Ordine in Catalogna (21 dicembre 1928-1929 gennaio 1929)*», Roma, 19 de març de 1929 (original mecanografiat i signat): AA.EE.SS., *Spagna* 1928-1931, 589, fasc. 16, ff. 19-20. Ramon CORTS I BLAY, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925),* 2 vol. (en premsa).

JOAQUÍN VILALLONGA

9º) Han dicho que, al fundar el P. Guim la Residencia de Palau lo hizo para que, predicando allí en catalán, se contrabalanceara la opinión que achacaba a los Jesuitas la enemiga al catalán por predicar en la otra Casa en castellano. No cree el testigo que le guiara ese fin, sino el bien objetivo. Además es falso que en Palau sólo se predique en catalán. No es cierto. Varios PP., y entre ellos el Superior, han predicado en castellano.

10º) El *P. Casanovas* es un hombre de mucha influencia, de superior talento y de gran calma y dominio de sí. Afirma que el "Foment" es algo incomparable, y que de "no haber en Cataluña la situación que hay", nadie dejaría de proclamar su mérito ¡Ojalá pudiera hacerse en Madrid una obra igual!

11º) *El P. Pijoan* es muy de Dios y muy fervoroso. Está convencido de que está muy mal y es ofender a Dios hablar al pueblo en castellano, aunque cuando es conveniente también él predica en castellano. Se le ha criticado porque, predicando en Lourdes, dijo "nostra parla, nostra terra".[133]

12º) Juzga en general que ha habido mucha exageración en este problema por ambas partes. Afirma que la Compañía estará siempre a lo que la Iglesia ordene. Así lo ha dicho el testigo al Rey, quien le ha manifestado estar contento de la Compañía.

13º) Afirma del Cardenal de Tarragona que no está comprometido. Varias Autoridades Civiles le han injuriado con exceso. El Cardenal está en sus principios, no sin atender a lo que pudiera suceder con un cambio de política, sin querer inclinarse ni doblegarse a una situación política.

14º) Cree que le ha faltado un poco tacto político para congraciarse el ánimo de las Autoridades, aprovechando el viaje del Rey a Barcelona.[134]

133. El governador civil de Barcelona, Joaquim Milans del Bosch, estava persuadit que els pelegrinatges de l'Hospitalitat de Catalunya a Lourdes eren aprofitats pel P. Pijoan per fer agitació catalanista tant a Lourdes com a Roma i per aquet motiu li prohibí que prengués part en la de 1927. A la peregrinació de 1925 se li atribuïa que a les deprecacions que es fan en la benedicció dels malalts, a la invocació «*Mare de Déu de Lourdes, pregueu per la nostra pàtria*», ell afegia: «*i per la nostra llengua*». Ramon CORTS I BLAY, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa).

134. És el viatge que feu la família reial a Catalunya. Començà el dia 21 d'octubre

15º) Se ha quejado de que haya escrito a Primo de Rivera y éste no le haya contestado.

16º) Tiene actualmente un pleito y el Gobierno está poniendo toda su influencia para hacérselo perder.[135]

17º) Cree que los principales amigos del Cardenal son catalanistas, como el Marqués de Pascual,[136] a cuyo hijo fue a Barcelona para casarlo. A los tres días llegaba el Rey y emprendió el viaje, de que habló en su anterior declaración.

18º) Del Dr. D. Luis Carreras ha oído decir que es intrigante. No le conoce más que de referencias. Por ellas ha oído que es separatista y que tiene en Roma mucha influencia. Es muy amigo del Dr. Llobera, un canónigo ex-carmelita. Fue protegido del P. Casanovas, pero riñeron y actualmente no es Carreras amigo de "Foment".[137]

19º) Del Dr. Cardó supone que es catalanista. Está ahora en "Foment".[138]

---

de 1927 a Barcelona i prosseguí després per diferents llocs de Catalunya. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 234-238.

135. Es refereix al plet iniciat amb motiu d'una herència de confiança feta a favor del cardenal Vidal i Barraquer, contra la qual i la seva gestió recorregueren el sacerdot Josep Pou de Foxà i el seu germà, parents de la testadora. La Santa Seu considerà injustificada la causa moguda pels Pou i fallà en contra dels demandants. Ramon CORTS I BLAY, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa).

136. El marquesat de Pascual-Bofill, (originàriament marquesat de Pascual) és un títol nobiliari pontifici. Fou creat en 1905 pel papa sant Pius X, a favor de Manuel María Pascual i de Bofarull, que havia tingut molta importància en el catolicisme barceloní. Fou president de la Junta Diocesana d'Acció Catòlica i gaudí de la confiança dels diversos prelats de la seu de Barcelona. El nunci Tedeschini escriu «*enfermo*» al costat del nom del marquès. El títol passà a la filla, Maria Soledad Pascual i de Llanza, casada amb Ramon Bofill i Gallés. El cardenal Vidal i Barraquer, amic del marquès, va anar a Barcelona a casar el seu fill, Santiago Bofill i Pascual. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 353, 362.

137. El Dr. Lluís Carreras s'havia enemistat amb el P. Ignasi Casanovas.

138. *Carles Cardó i Sanjoan* (Valls, Alt Camp, 5 de maig de 1884-Barcelona, 24 de març de 1958), canonge de Barcelona (1918), de tendència catalanista, col·laborà i intervingué en la fundació de *La Paraula Cristiana* i *El Bon Pastor*, i en els diaris *El Matí* i *La Veu de Catalunya*. Treballà en la traducció de la Bíblia de la Fundació Bíblica. Durant la guerra fugí a l'estranger. Residí principalment a Suïssa, En 1954 tornà a Barcelona. Publicà moltes obres. La més coneguda és *Les dues tradicions* (1947), l'últim capítol d'aquesta obra, *El gran refús,* no veié la llum pública fins al 1994. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona» 221-222, 227-228, 233, 247, 265,

Joaquín Vilallonga

20º) Cree que los Srs. Balcells, Párrroco de Sta. Ana,[139] Baucells, Párroco de Collblanch;[140] los Párrocos de La Garriga y del Carmen tienen un óptimo criterio y que de ellos podría echarse mano para arreglar el problema.[141]

304, 339-340-343, 353, 361, 370, 376, 405, 562, 564, 567, 571, 58, 598, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 499, 504-518, 526, 545, 551, 559, 561, 567, 573-574. 579, 582 585, 632, 638, 651, 658. 679, 685-686, 696, 698-699, 710, 717, 721-722, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 39, 64, 77, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 578-59, 126, 195, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà*, 248, 409, 412, 459, 492, 494-495, 500, 586, 592.

139. *Ramon Balcells i Masó* (Barcelona 1882 – Sant Salvador de Toló, Pallars Jussà, 1937), sacerdot, es formà a col·legi dels jesuïtes de Sarrià i al Seminari Conciliar de Barcelona, doctor en Teologia per la Universitat de la Sapienza de Roma, ordenat sacerdot en 1905, capellà del Col·legi de Loreto (1905-1917), director president del Patronat Social Escolar d'Obreres del Poblet (1907), beneficiat de la Parròquia de la Puríssima Concepció (1916), on succeí el doctor Torras i Bages en el benefici que tenia en aquesta parròquia, ecònom de la de Sant Joan de Gràcia (1916-1920), ecònom de la Major de Santa Anna (1920), fundador i director general de la Lliga d'Acció Catòlica de la Dona (1920) i de la Joventut Catòlica Femenina, al mateix any president de la Secció de propagandistes de l'Associació d'Eclesiàstics, consiliari de l'Institut de la Dona Treballadora, consiliari de la Junta Diocesana d'Acció Catòlica de la Dona (1926), del Sindicat barceloní de l'Agulla (1926) i altres càrrecs. Escriptor prolífic col·laborà en les revistes *El Mensajero del Sagrado Corazón de Jesús*, *Reseña Eclesiástica*, *Hoja Dominical* i d'altres, i és autor de diversos llibres de pietat i de catequesi, de què n'era un expert, i un d'ordre social, *Los Sindicatos*. En ocasió de la persecució religiosa, morí assassinat en un bosc, prop de Sant Salvador de Toló, el març de 1937. *Hoja Diocesana* IV (1942) 18. ADB, *Notaria Persecució religiosa n.* 401-5, 401-420. Ramon Corts i Blay, «La visita de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 219-223, 338-341, 350, 352, 358, 571, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la santa seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 426, 474-476, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 522, 534, 543, 550, 640, 657, 664, 686, 742, ««La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 32, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la santa seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 45-46, 119-120, 189, 192. *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà*, 245, 404-405, 474, 480, 589.

140. *Ramon Baucells i Serra* (Santa Eulàlia de Riuprimer, Osona, 21 de març de 1882 – Barcelona, 16 de maig 1de 1979). Doctor en Dret Canònic i en Teologia, fou ordenat l'any 1916. Realitzà la seva tasca pastoral a La Garriga, Vilanova i la Geltrú i Barcelona. L'any 1930 ocupa el càrrec de canceller-secretari de la diòcesi i també el de director del Butlletí Oficial del Bisbat. L'any 1931 és nomenat canonge de la Catedral de Barcelona- Fou assessor religiós i censor del diari *El Correo Catalán*. L'any 1940 es va fer càrrec de la direcció de la *Hoja Diocesana* i durant molts anys també de la revista *Ave María.* Estigué també vinculat al Tribunal Eclesiàstic. S'ha de destacar igualment la seva activitat en el camp de l'apostolat seglar. Durant molts anys fou Vicari general de la diòcesi. «In Pace Christi: monsenyor Ramon Baucells i Serra», *Butlletí Oficial del'Arquebisbat de Barcelona* 119 (15 de juny de 1979) núm. 5, 350-251. Ramon Corts i Blay, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la santa seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 426-429, 475, «La reacció dels clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 119.

141. El rector de La Garriga era Mn. Josep Vich Figueras i el de la Parròquia del Carme, de Barcelona, Joaquím Cañís Olivé.

Sr. D. Eusebio Díaz (Seglar)[142]
Castellano. Rector de la Universidad

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En la Parroquia adonde acude se hace la predicación parroquial a las 8 ½ en catalán y a las 11 ½ en castellano. Cuando hay una función de carácter oficial se predica en castellano.

2º) Cree que en Barcelona la proporción de la predicación catalana y castellana está bien distribuida.

3º) El idioma usado en la predicación es sencillo. El testigo, sin ser catalán, aunque hace tiempo que está en Barcelona, lo entiende bien.

4º) En Barcelona entiende el pueblo el castellano: no así en los pueblos, aunque ahora empiezan a entender.

5º) El Catecismo ahora lo enseñan en castellano en las escuelas oficiales.

II.- Clero

6º) Existe una tirantez entre el Obispo y las Autoridades Civiles. Tiene alto concepto del Obispo que procura contemporizar.[143]

7º) El Cardenal de Tarragona es, a su entender, apasionado. Ahí está la dificultad de donde deriva, según cree, la crisis de la situación. Unos le quieren y otros le aborrecen. Piensa que es una personalidad de una gran viveza política. Por lo demás, ni le cree un genio ni un santo.

142. *Eusebio Díaz González* fou rector de la Universitat de Barcelona entre 1923 i 1927. Ramon Corts i Blay, «La visita de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 250-251, 290, 356, 359, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 588, 725.

143. El bisbe era Josep Miralles que quan va ser bisbe de Barcelona simpatitzava amb els catalanistes barcelonins actitud que contrastava amb la que havia tingut quan fou bisbe de Lleida, més aviat anticatalanista. El nunci Tedeschini, recollint l'opinió del marquès de Foronda, deia: «*persona molto seria,è d'avviso che Monsignor Miralles, cogió miedo a los canónigos!*». Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 223.

EUSEBIO DÍAZ

8º) En cuanto a los Religiosos: los Capuchinos se distinguieron antes como catalanistas. Ahora hay de ellos mejor impresión.

De los Jesuitas nada tiene que decir, por más que ha oído que han tomado últimamente una orientación política.

Cree que los Escolapios del Colegio de Sarriá tienen tendencia política. En las fiestas nacionales no izan la bandera.

Ha oído que en Montserrat se han exteriorizado ideas políticas, y que se cantó el himno "Els Segadors" con complacencia, no del Abad (a quien tiene por hombre ecuánime) sino de su hermano, el P. Adeodato.[144]

9º) Gran parte del Clero siente la idea catalanista, a su entender, aunque generalmente no la exterioriza. Más bien se adivina que se ve.

10º) Cree que la Obra de "Exercicis" no tiene tendencia política. Piensa que la predicación catalana impresiona más hondamente al pueblo. Lo advierte el testigo en su mujer y en sus hijos.

11º) De "Foment" nada tiene que decir.

III.- Varia

12º) La cuestión del idioma no debe formar un problema. De no haber de por medio la cuestión política nada tendría que ver. Conviene separar ambas cosas, que son muy diferentes.

13º) Piensa que la tendencia viene de Tarragona.

14º) Cree que el Papa no debe resolver nada respecto del idioma, sino dejarlo como está.

15º) Lo que debe resolver es el conflicto del Cardenal con las Autoridades, pero no de un modo brusco, pues eso sería tan improcedente como perjudicial.

144. *Adeodat [Francesc de Paula] Marcet i Poal* (Terrassa, Vallès Occidental, 1875 – Montserrat 1964), germà carnal de l'abat Marcet, monjo de Montserrat, estudiós de la flora de la muntanya de Montserrat, en 1946 esdevingué membre de la secció de Ciències de l'Institut d'Estudis Catalans. Deixà un bon nombre d'escrits sobre la seva especialitat en llengua catalana. Ramon CORTS I BLAY, «La visita de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 291, 481, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 512, 514, 520, 646-648, 653, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 845-846, 869-872, 885, 887, 893-894, 897, 917, 933, 936, 940, 946, 950, 961.

16º) Los políticos de ambos campos son muy exagerados. Cree que no harían efecto las indicaciones del Papa.

17º) Aquí llama la atención el que el Papa que ha sido tan valiente en Francia,[145] no lo sea en Cataluña y por el contrario entienden los Catalanistas que no debe el Papa tomar contra ellos medidas que en casos absolutamente análogos no ha querido tomar en el Tirol y otras regiones. [146]

18º) De las Autoridades de Barcelona afirma que: a) El Capitán General goza de prestigio, pero que es frívolo y mundano; b) el Gobernador Civil es buen cristiano, pero sin alcances; c) el Alcalde simpático y campeón españolista; d) el conde de Montseny, Presidente de la Diputación,[147] es buen cristiano pero muy apasionado anticatalanista, pues antes del régimen actual fue en las elecciones siempre derrotado por los catalanistas.

145. Es refereix a la condemna que feu Pius XI de l'*Action française,* moviment en el qual militaven nombrosos catòlics tradicionalistes, malgrat que el seu líder, Charles Maurras, monàrquic i antiliberal, era positivista i ateu però sentia un gran respecte per la religió catòlica. El papa fonamentà la condemna en consideracions religioses i reprovà tant el naturalisme positivista com el «nacionalisme exagerat» així com la reducció del paper de l'Església a mer instrument dels interessos d'Estat. En el lema maurrassià *politique d'abord* Pius XI veia una mostra de neopaganisme. Com a conseqüència de la condemna molts catòlics francesos es veieren fulminats amb l'excomunió i el mateix cardenal Billot hagué de renunciar a la dignitat cardenalícia. Molts maurassians, sincerament catòlics, van entendre que la condemna responia a raons d'oportunisme polític. José Escudero Imbert, «El pontificado de Achile Ratti, papa Pío XI»: *Anuario de Historia de la Iglesia* 6 (1997) 95-96. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 232, 251, 375-376, 598, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 590, 597, 726, 735, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 417, 435, 661, «La reacció dels clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 19, 21-23, 27, 108, 117, 132, 176-177.

146. Es refereix al procés d'italianització de l'element alemany del sud del Tirol i que l'Església resolgué segons el seu criteri tradicional de defensar les llengües maternes en l'ensenyament i pràctica de la religió. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 251, 290-291, 469-472, 486, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 14, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 536.

147. El capità general era Emilio Barrera Luyando, (Burgos 17 gener 1869 – 5 maig 1943), el governador civil, el general Joaquim Milans del Bosch i Carrió (Barcelona 1854 – Madrid 31 agost 1936), l'alcalde de Barcelona, el baró de Viver, Darío Romeu i Freixa (Barcelona, 23 octubre 1886 – 30 gener 1970). El president de la Diputació, Josep M. Milà i Camps, comte de Montseny.

Sr. D. Juan Castellet, Pbro.[148]
Párroco de Santa Madrona (Barcelona)

I.- Predicación. Catecismo.

Testifica que:

1º) En Barcelona siempre la predicación parroquial, es decir la homilética y catequística, se ha hecho en catalán. Sólo algún sermón de adorno se hacía en castellano.

2º) En el Sínodo de 1890, siendo Obispo de Barcelona el Sr. Catalá[149] se renovó la disciplina vigente prohibiendo predicar en castellano, a no ser en algún caso particular en que fuera conveniente, y entonces con permiso del Obispo.[150]

3º) La misma disciplina y en la misma forma lo renovó el Obispo Sr. Morgades en 1901. Mandó también que el Catecismo se enseñara en Catalán.

4º) Cuando en 1902 el Conde de Romanones, Ministro de Instrucción dio una Real Orden disponiendo que el Catecismo se enseñara en castellano en las escuelas, el Episcopado de Cataluña protestó enérgicamente y la Real Orden quedó revocada cayendo el Gobierno.[151]

148. *Joan Castellet i Vinyals* (Barcelona 1873-1936/1939), sacerdot. Sembla que estudià al Seminari de Barcelona i fou ordenat el 5 de març de 1898. En 1916 fou nomenat rector de la Parròquia de Santa Madrona. Durant la Guerra Civil espanyola desaparegué. ADB, *Preveres C* 30/24. En el butlletí oficial el seu nom es troba entre els sacerdots que moriren entre 1936 i 1939. *BOEB,* 79b (1939), 117. Ramon Corts i Blay, «La visita de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona»,255-256, 353, 359.

149. *Jaume Català i Albosa* (Arenys de Mar, Maresme, 1835 – Barcelona 1899). Bisbe de Barcelona (1883), durant el seu pontificat foren edificades o restaurades moltes parròquies i acabà la façana de la catedral. Presidí la coronació de la Mare de Déu de la Mercè. Protegí Jacint Verdaguer. L'any 1890 convocà un Sínode diocesà que feia un segle que estaven suspesos. Josep Maria Pons Guri, «Català i Albosa, Jaume»: *DHEC,* I, 488. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 452.

150. «Recull de documents actuals i canònics tant d'àmbit universal, com particular de les diòcesis catalanes sobre la predicació en la llengua materna. Acords de les conferències episcopals de la Tarraconense sobre la mateixa qüestió». AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 834, fasc. I, ff. 67-75 (text mecanografiat). Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 449-452.

151. El decret de Romanones de 22 de novembre de 1902 imposà l'ensenyament del catecisme en castellà a les escoles cosa que provocà la reacció del catolicisme català. El 12 de desembre d'aquell any el nou ministre, Allendesalazar, anul·là la reial ordre de Romanones. Ramon Corts i Blay, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 206-208.

5º) En el Sínodo de 1917, siendo Obispo el Sr. Reig, se repitió con las mismas palabras la ordenación del Sínodo de 1890.[152]

6º) En Barcelona, antes de publicarse el Catecismo de Pío X, había un texto bilingüe. En los Colegios y en las escuelas particulares se daba el texto catalán. En las escuelas oficiales también se daba el catalán; pero en algunos Colegios, a que acudían niños castellanos para ellos se daba la página castellana.

7º) Los niños no están capacitados para entender la doctrina en castellano. Ahora la imponen en este idioma.

8ª) El catalán que no ha aprendido las oraciones más que en castellano, las olvida, por no penetrarlas bien.

9º) El catalán de la predicación es el popular. El Clero ha salido del Seminario sin cultura lingüística catalana.

II.- Clero

10º) No sabe que ningún sacerdote haya herido desde el púlpito a los no catalanes.

11º) Del Seminario en orden a tendencias políticas nada sabe.

12º) Tampoco ha oído nada contra ningún Religioso.

13º) Los Ejercicios y el "Foment" le parecen obras admirables.

14º) Lo más que cree ha hecho algún sacerdote es haber exaltado apasionadamente a Cataluña. Pero sin tendencia política.

15º) La Autoridad Gubernativa ha molestado al Clero; a) se persiguió al Dr. Carreras, registrándole indecentemente en la frontera cuando el viaje a Roma dejándole casi desnudo; b) ítem el Dr. Montserrat ha sido víctima de una calumnia y se le suspendió de la cátedra por imposiciones de las Autoridades; c) Item se persiguió al P. Bolós S.J. por un sermón que nada había culpable y que interpretaron mal sin fundamento.

152. Erròniament diu 1917 però ha de ser 1919. La Constitució 166, n. 8 d'aquest Sínode establia «Recomanem que's fassi la predicació parroquial en nostra llengua catalana; y únicament per excepció en castellá, on les circunstàncies locals ho aconsellin, a judici del Párroco o encarregat de la iglesia.» Pràcticament igual que el que establia la Constitució XXV del Sínode de 1890: «Recomanám, en unió del present Sínodo, que's fassa dita predicació en nostra lengua catalana y únicament en Castellá ahont les circunstancies locals ho aconsellen, sempre en estil lo més acomodat a la capacitat del major número de oyents...». Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 449-452.

Sr. D. Vicente Moragas [153] (Seglar)

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona hay tendencia a la predicación catalana, aunque antes se predicaba en castellano, y hubo una época en que era moda hacerlo en castellano.

2º) El pueblo de Barcelona no se hace cargo bien del castellano cuando lo oye predicar. La clase humilde no lo entiende. En los pueblos no se entiende casi nada generalmente.

3º) Más de una vez ha aconsejado el testigo a oradores catalanes que hablaban en castellano, y que lo hacían en esta lengua muy mal, que predicaran en su propia lengua para que supieran comunicarse mejor con el pueblo.

4º) También ha oído a personas ilustradas que por no hablar su propia lengua a muchos oradores les falta aquella espontánea comunicación con el auditorio, al mismo tiempo que a los castellanos que asisten les molesta la rudeza con que hablan el castellano.

5º) En cuanto al Catecismo siempre ha oído que se enseñaba en catalán. El testigo sólo lo sabe en este idioma. Ignora lo que haya en las escuelas oficiales.

II.- Clero

6º) Como la tendencia catalana es tan universal cree que todo el Clero, y el joven especialmente siente hondamente en catalán. Pero

153. *Vicenç de Moragas i Rodés* (Valls, Alt Camp, 3 de març de 1861 – Barcelona, 25 de juny de 1937), advocat. Fou vicepresident de l'Orfeó Català de 1902 a 1909 i de 1916 a 1936 i en la seva primera etapa aconseguí que l'Orfeó fos la primera institució catalana nascuda a l'impuls del Renaixement catalanista i tingué com a seu pròpia el Palau de la Música Catalana. Vicenç de Moragas, al costat de Joaquim Cabot treballà activament per tal de fer possible la construcció del Palau. Palau de la Música, Orfeó Català. Barcelona: Palau de la Mùsica [en línea]:<*https://www.orfeocatala.cat/fons-vicen%c3%a7-de-moragas-i-rodes-1861-1937_401244.pdf*> [Consulta: 14 de setembre de 2020]. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 256, 353, 359, 570-571, «La reacció del clergat i dels seglars als decrets de la santa seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 150.

añade que las personas de edad no podían ser más catalanas que lo que eran.

7º) Ni en el Clero secular ni en ninguna Orden religiosa cree que haya habido ninguna imprudencia ni tendencia de orden político.

8º) De la Obra de Exercicis, por lo que ha oído, cree que es asombrosa. El P. Vallet, aunque hablando llega a la vulgaridad, es un apóstol y un actor asombroso. Le ha oído y se ha enfervorizado grandemente.

9º) El "Foment" es una institución extraordinariamente fecunda y provechosa.

10º) Las Autoridades Civiles han molestado al Sr. Cardenal de Tarragona indignamente. Item a varios sacerdotes vigilándolos hasta el exceso.

11º) El Obispo de Barcelona se dijo que venía a la Diócesis en concepto de enemigo de Cataluña, y ahora también a él le molestan y vigilan a las personas que van a verle.

SR. D. ANTONIO VENTURA VIÑAS, PBRO.[154]
Ecónomo de los Stos. Juanes.

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En su parroquia de Barcelona se predica de ordinario en catalán. Item el Catecismo a los Obreros en la misma lengua. Se predica algún sermón en castellano y también una tanda de ejercicios.

154. *Antoni Ventura i Vives* (Santa Coloma de Gramenet, Barcelonès, 1886 – Barcelona 1973), prevere. A l'enquesta se li atribueix com a segon cognom "Viñas", però és "Vives". Doctor en teologia per Tarragona, es dedicà a la carrera parroquial. Fou des de 1924 ecònom de la Parròquia de Sant Just i Pastor de Barcelona. ADB, *Preveres difunts, C. 47-48/20. Ordo divini offici recitandi in Civitate Dioecesique Barcinonensi*, Barcelona 1929, 45. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 217-219, 255, 334, 353, « L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 568, 703, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 24-25.

ANTONIO VENTURA VIÑAS

2º) En algunas Parroquias suelen predicar una vez los domingos en castellano.

3º) Para la Catequesis de 1ª Comunión tiene 2 Secciones: una catalana y otra para los castellanos, en su lengua. Así cree que se ha hecho siempre.

4º) Cree que en Barcelona todos entienden uno y otro idioma.

5º) En los pueblos en que el testigo ha estado antes de colocarse en Barcelona no hubieran entendido el castellano, de predicar en este idioma.

6º) El Catecismo siempre se ha enseñado en la iglesia en catalán y lo mismo en todas las escuelas oficiales hasta la Dictadura.

7º) Los niños no entienden bien el Catecismo si se les enseña en castellano. Las demás asignaturas, si no se les explican en catalán tampoco las cogen.

8º) Yendo el testigo a la escuela oficial ha preguntado a los niños el Catecismo en castellano, alguna pregunta fácil, y le han respondido espontáneamente en catalán.

9º) El idioma que se predica es el vulgar.

II.- Clero

10º) Cree que el Clero de Barcelona es muy prudente y no sabe que haya abusado de su misión. Tal vez en otros tiempos alguno se extralimitara algo, como lo que cuentan de un confesor que dijo a una penitente que no le hablara en castellano sino en catalán. Ahora se procede con tiento y temor.[155]

155. Davant el decret de la Penitenciaria Apostòlica sobre els abusos que podien ser comesos pel clergat catalanista, obligant els penitents de parla castellana a confessar-se en català, el cardenal Vidal i Barraquer ordenà una investigació a la seva diòcesi mitjançant una sèrie de consultes. Per complír amb la vigilància que li reclamava el decret de la Penitenciaria, i per mantenir el confessionari allunyat de les passions polítiques, el cardenal Vidal i Barraquer volgué aplicar a la seva demarcació episcopal unes mesures per no lesionar el dret que té tot penitent per confessar-se en la llengua que li sigui més avinent. De no seguir aquesta normativa, el confessor podria ser suspès. És per aquesta raó, com diu Mn. Antoni Ventura que «Ahora se procede con tiento y temor». Ramon CORTS I BLAY, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la “Qüestió Catalana”», 318-323.

11º) En el Seminario cree que hubo un tiempo en que había una tendencia marcadamente separatista, combatida por los Superiores. Esto en el de Barcelona. Estudió dos años en el de Tarragona, donde no había nada. Tampoco hay hoy en Barcelona.

12º) Entre los Religiosos se significaron tal vez los que más los Capuchinos:
a) el más ilustre es el P. Esplugues, que ahora procede con más tiento;
b) El P. Antonio de Barcelona fue algo estridente. En un pueblo, al fin de una función, entre otras aclamaciones gritó: "Visca Catalunya";[156]
c) También se han caracterizado los P. Zacarías de Llorens[157] y Evangelista de Montagut.[158]

13º) De los Ejercicios y de Foment nada sabe.

14º) La Autoridad ha molestado al Clero: Al testigo por dos veces le ha entrado la policía en casa para intervenir el domicilio social

156. *Antoni M. de Barcelona (*en el segle *Josep M. Galdácano i Melià).* (Barcelona 1889 – 1953), caputxí, historiador. Fou professor del seu orde a Sarrià i a Olot, col·laborà activament en l'organització incipient de la Fundació Bíblica Catalana i traduí molts llibres de l'Antic Testament, en col·laboració amb el doctor Carles Cardó, i també dels Evangelis. Traduí per primera vegada al català els escrits de sant Francesc. Té una biografia del cardenal Vidal i Barraquer. Escriví també sobre els màrtirs de la persecució de 1936. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 217, 228, 255, 353, 362,«L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya» 567.

157. *Zacarias de Llorens* (nom de fonts: *Sebastià Sonet i Romeu*) (Llorenç del Penedès, Baix Penedès, 1884 – Barcelona 1936), caputxí. Ingressà a l'orde l'any 1899. Acabà els estudis eclesiàstics a Pasto (Colòmbia) i fou ordenat a Bogotà el 1903. Retornat a Catalunya, destacà com a predicador popular i impulsà associacions juvenils. Escriví el llibre *Flors eucarístiques.* L'any 1936 fou detingut a Barcelona, confessà la seva condició de religiós i fou assassinat el dia 25 d'agost de 1936. Pere Cardona, «Zacaries de Llorens»: *DHEC,* III; 729.

158. *Evangelista de Montagut* (en el segle *Esteve Blanch i Busquets*) (Montagut, Gironès, 1883 – Barcelona 1968), caputxí, moralista i escriptor. Professor de teologia moral al col·legi dels caputxins de Catalunya. Tingué un gran influx sobre la joventut, difongué l'esperit franciscà, col·laborà en diverses revistes franciscanes i fou amic d'un grup d'escriptor noucentistes i catalanistes. AA. EE. SS*., Spagna* 1928, Pos. 589 P.O., fasc. 10, ff. 84-85. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 217, 394, 396-397, «L'Informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 567, 703, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 59, 64, 138. Pere Cardona, «Evangelista de Montagut»: *DHE*, II, 132.

ANTONIO VENTURA VIÑAS

de la "Liga Espiritual de Nª Sª de Montserrat" fundada por el Obispo de Vich, Sr. Torras y Bages.

Prohibió el Gobernador abrir su iglesia el día de San Jorge. Otro año mandó suspender la función. El elemento catalán regionalista desde que está la Diputación impuesta por la Dictadura no quiere celebrar la fiesta de S. Jorge en la Capilla de la Diputación y acuden a la Parroquia de que es Ecónomo el testigo.

RDO. P. ERNESTO GUITART, S. J.[159]

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que

1º) En Barcelona la predicación es varia, ya en castellano ya en catalán.

2º) A la iglesia de la Compañía (C. de Caspe) donde se predica en castellano acude numeroso el público. Está en un barrio distinguido.

3º) El pueblo en Barcelona entiende el castellano. La mayor parte de gente baja no es catalana, sino castellana.

4º) En los pueblos se predica casi exclusivamente en catalán. Allí se entiende poco el castellano.

5º) Gran parte de los socorridos por las Conferencias de S. Vicente de Paúl son castellanos.[160]

6º) Gran mayoría de la gente que se confiesa en algunas parroquias, como en S. José y en S. José Oriol lo hacen en castellano.

159. *Ernest Guitart i Vilardebò* (Barcelona 1873-1930), jesuïta i escriptor, germà del bisbe d'Urgell, Justí, es dedicà a l'ensenyament i a la direcció d'obres de caràcter social i d'espiritualitat ignasiana a Barcelona. Col·laborà amb el pare Antoni Vicent. Té diverses obres de caràcter social i històric. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 249-250, 354-355, 359, 572, *La Qüestió Catalana*, 468.

160. Conferències de Sant Vicenç de Paül. Institució religiosa fundada a París per Frédéric Ozanam, per ajudar els necessitats. A Catalunya es fundaren l'any 1857 i les seves activitats es vincularen a les parròquies. Al primer terç del segle XX estaven implantades a les principals ciutats catalanes.

7º) Los triduos de preparación para el cumplimiento pascual de los pobres de las Conferencias se dan en castellano.

8º) Cree que de los que defienden la predicación exclusiva en catalán lo hacen algunos por buena fe y otros por pasión política. Que eso mismo pasa en los PP. de la Compañía.

9º) Afirma que la predicación en catalán se ha intensificado mucho con el renacimiento catalán.

10º) De la predicación parroquial no está enterado.

II.- Clero

11º) Piensa que el Catalanismo penetró mucho en el Seminario de Barcelona. Hubo Profesor que leyó “La Publicitat” en la clase.[161] El Obispo Sr. Guillamet le quitó la cátedra.[162]

12º) No puede concretar nada respecto a si el Clero ha abusado de su misión. El Gobierno cree que se ha extralimitado algo contra el Clero.

13º) Entre los Religiosos cree que únicamente se han excedido los Capuchinos.

161. *La Publicitat.* Diari en català, publicat a Barcelona de l’1 d’octubre de 1922 al 23 de gener de 1939. Procedia de la transformació de l’antic diari en castellà *La Publicidad* arran de la seva adquisició pel partit Acció Catalana. El diari aconseguí de mantenir el seu to catalanista durant la Dictadura de Primo de Rivera, posteriorment fou suspès arran dels fets del Sis d’Octubre (1934), reaparegué l’1 de gener de 1935 i desaparegué definitivament el 1939. Segons explica el nunci Tedeschini en el seu “Informe”, els que llegien *La Publicitat* a classe eren els professors Lluís Carreras, Gumersind Alabart i Antoni Mestres. El bisbe Guillamet, seguint el consell del doctor Balcells, els separà de la càtedra. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 221.

162. *Ramon Guillamet i Coma.* (Olot, Garrotxa, 1856 – Barcelona, 1926), bisbe de Lleó (1909) i de Còrdova (1913). En 1920 fou promocionat a la seu de Barcelona. Intervingué en la reforma dels estudis del Seminari; fràgil de salut, li fou donat com a coadjutor amb dret de successió el bisbe Josep Miralles. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 202, 207, 221, 295, 342, 429, 456-457, 463, 600, «L’Informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 548, 50, 552, 651, 685-686, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 841, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la santa seu (1928-1929) sobre la “Qüestió Catalana”»,425, 635, *La Qüestió Catalana en l’Arxiu Secret Vaticà,* 92, 94, 104, 223, 227-229, 237, 240, 252-254, 256, 259, 311, 315, 375-376, 449, 531, 558, 589, 591-594, 596-598.

ERNESTO GUITART

14º) El fin de los Ejercicios no es político, aunque el carácter del fundador es catalanista.

15º) En "Foment" no hay directamente nada de política. Cree que publicar sólo en catalán ofende.

SR. D. IGNACIO DE LLANZA DE MONTOLIU (SEGLAR)[163]
Propietario

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en castellano y en catalán con perfecto equilibrio. Hay en la Ciudad mucho elemento no catalán. He aquí que haya muchas Novenas en castellano.

2º) Los Sermones de Ejercicios suelen ser en catalán por ser más provechosos.

3º) En las demás Ciudades, se predica más en catalán.

4º) El pueblo de Barcelona entiende el castellano, si bien no lo siente tanto. El de otras Ciudades lo entiende menos. El del campo casi nada. Puede afirmarlo por tener experiencia de ello, pues es un gran propietario y se dedica algo al apostolado seglar. Últimamente hay algún contingente de obreros no catalanes en ciertas partes de Cataluña.

5º) El Catecismo piensa que se enseña en catalán. En las escuelas oficiales enseñan muy poco Catecismo, sólo un día a la semana y ahora en castellano. Con lo cual, hablando siempre los niños en catalán y aprendiéndolo en la misma lengua en su casa y en la iglesia, lo que les enseñan en la escuela no lo comprenden.

6º) Afirma que el Catecismo debían enseñarlo aun en catalán a los hijos de los no catalanes, pues, efecto de la mutua relación, hablan luego catalán.

163. *Ignacio de Llanza de Montoliu,* advocat i terratinent de tendència catalanista. Fou un dels fundadors de l'*Obra d'Exercicis.* Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 252, 353, 359, 571.

II.- Clero

7º) En las obras de más capital importancia, y que más gloria dan a Dios se usa el catalán.

8º) En la "Asociación de Padres de familia" [164] la actuación castellana ha fracasado. Hay muy pocos Socios.

9º) Es el testigo uno de los fundadores de la Obra de Ejercicios, y en ella nunca ha notado ningún abuso político. Todo lo quieren posponer a la gloria de Dios.

10º) Cierto que acuden muchos más porque se dan o cuando se dan en catalán. Se han anunciado tandas en castellano y ha habido que suspenderlas porque no se inscribieron más que "tres".

11º) Se los ha tachado de propagadores de Catalanismo. Tal vez acudan, por darse en catalán, algunos Catalanistas, pero la Obra nada tiene que ver con eso. En todo caso sigue también anunciando tandas en castellano.

12º) Respecto de los Seminaristas, sin duda al ver que el éxito del apostolado está en la lengua catalana se enardecen.

13º) Tal vez algún individuo de alguna Orden religiosas se ha señalado algo por tendencias catalanistas.

14º) A propósito de "Foment" reflexiona el testigo que las grandes obras que tienen éxito son las catalanas. ¿Cómo no resultan las castellanas? ¿Por qué no tratan de competir con las catalanas otras empresas castellanas? ¿Por qué si son tantos los que hablan y aman el castellano no hacen una obra como "Foment"? Esta ha tenido un éxito enorme.

15º) Es manifiesto que el triunfo de cualquier institución sigue inseparable del vehículo del idioma catalán.

16º) No hay en "Foment" ni asomo de política, sino un ideal elevado. Y ciertamente si se la obligara a publicar en castellano se desvanecería su éxito y quedaría sin aceptación.

164. L'*Asociación Católica de Padres de Familia* s'havia constituit a Madrid per combatre l'escola laica que volia implantar el govern liberal del comte de Romanones.

Rdo. P. Jaime Pons S. J.[165]

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona hasta ahora era bilingüe y que desde hace dos años hay una tendencia mayor a predicar en catalán. Hace 25 años se predicaba más en castellano que ahora que hay empeño en hacerlo en catalán.

2º) En otras Ciudades se predica más en catalán que en castellano. En los pueblos siempre y desde "ab antiquo" en catalán.

3º) En Barcelona hay más gente que entiende el castellano que el catalán, pues hay muchísimos forasteros.

4º) Le sucedió al testigo predicar en una población por indicación del Párroco en catalán, y al día siguiente le pidieron las Hijas de María que lo hiciera en castellano. Le entendieron todas.

5º) Del Catecismo sólo sabe decir que en el Colegio de la Compañía se enseña en castellano, así como en otros Colegios aristocráticos. En las Parroquias se enseña en catalán. En algunos suburbios en castellano porque no son catalanes los habitantes. En las escuelas oficiales de los pueblos siempre se ha enseñado en catalán. Ahora nada sabe.

6º) Los niños pueden entender el castellano.

7º) Hay muchos más periódicos castellanos que catalanes. Sólo "La Vanguardia" en castellano es más numerosa que los tres periódicos catalanes. Estos no viven de la suscripción, sino de subvenciones.

165. *Jaume Pons Vicens* (Binissalem, Balears,1864 – Barcelona 1948), jesuïta, destinat a Barcelona, estigué a la residència del carrer Palau. Té una abundosa publicació d'obres d'hagiografia, espiritualitat i pastoral, així com una versió castellana del Nou Testament. Morí al col·legi de Sarrià. Ramon Corts i Blay, «La visita de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 253-254, 307, 354, 362, 572; «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya» 519, 537, 652, 667, 669, 701.

II.- Clero

8º) Cree que en el Seminario de Barcelona, y con gran detrimento del espíritu, ha penetrado el Catalanismo.

9º) El Sr. Guillamet prohibió que entraran en el Seminario periódicos catalanistas. A un ordenando no quiso ordenarlo por eso.

10º) El Obispo actual no ha dado pruebas de tolerar esa tendencia catalanista en el Seminario,[166] a pesar del empeño de los Catalanistas en hacerlo suyo. Ha permanecido neutral entre ambos campos.

11º) Del Sr. Cardenal dice que también nada entre dos aguas. No ha manifestado públicamente nada.

12º) Idem los Obispos de Vich, Gerona, Lérida, Solsona y Tortosa. Cree que el de Urgel un poquito, pero imperceptible.[167]

13º) Del Clero no sabe que haya abusado de su ministerio.

14º) Los Capuchinos han sido los más significados como catalanistas, especialmente los PP. Miguel de Esplugas y Ruperto de Manresa. Han faltado de ecuanimidad.

15º) Aunque no con tanta acritud también se han manifestado en Montserrat algo catalanistas.

16º) En cuanto al P. Bolós, S.J.[168] no sabe sino de oídas lo que hizo. Piensa que sería algo imprudente. Dijo al testigo un sacerdote

166. Es refereix al bisbe Josep Miralles

167. El bisbe de Vic era Joan Perelló i Pou, el de Girona, Josep Vila Martínez, el de Lleida, Manuel Irurita Almandoz, el de Solsona, Valentí Comellas Santamaria, el de Tortosa, Félix Bilbao Ugarriza i el d'Urgell, Justí Guitart i Vilardebó.

168. Tedeschini en el seu "informe fa un comentari mordaç: «Vi furono Padri della Compagnia che quando seppero che le autorià militari istruivano un processo contro di lui, si rallegrarono, e dissero: ben fatto: imparerà ad essere prudente». «Informe final del nunci Tedeschini sobre la visita apostòlica a Catalunya de 1928». Despatx núm. 3403 de Tedeschini al cardenal Gasparri. Madrid, 22 de juny de 1928 (original mecanografiat): AA.EE.SS., *Spagna,* Pos. 589 P.O., 1922-1928, fasc. 10, f. 83. Ramon CORTS I BLAY, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928», 563-564. Almenys un dels jesuïtes de què parla Tedeschini fou Jaume Pons, «cuando supo que le habían cogido preso a dicho Padre [Bolós] dijo: "¡Me alegro! ¡para que aprenda!». Sr. D. Martín Cagigós, prbro de Urgel. Visitador de Religiosas. AA.EE.SS., *Spagna* 1928, Pos. 589 P.O., fasc. 11. Ramon CORTS I BLAY, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans.El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa).

JAIME PONS

que oyó el sermón en que habló contra la blasfemia que "propiamente no dijo nada de particular", sino que tuvo alguna expresión dura.

17º) Del P. Pijoan afirma que en el fondo es catalanista; que no se ha conformado con las normas dadas por los Superiores; que hizo mal papel no aceptando un sermón en castellano a que debían asistir las Autoridades. Le tiene por buen religioso, pero con algo de manía.[169]

III.- Exercicis y Foment

18º) Piensa de los Ejercicios que tienen una tendencia equivocada catalanista, no por los que dirigen la Obra, sino por los que en ella están metidos. La masa anónima quiere intensificar la nota catalana.

19º) Como tienen empeño en que se den en catalán prefieren que no vaya la gente a las tandas castellanas. De aquí el fracaso de estas y que hayan tenido que suspenderse por falta de gente.

20º) Cree de "Foment" que es en el fondo una obra más política que religiosa.

21º) Los afectos al "Foment" tienen tendencias separatistas. Le dijo en cierta ocasión al testigo uno de los principales de la Liga, que había hecho "Foment" más adeptos al Catalanismo que la "Liga Regionalista".

22º) El principal baluarte es el P. Casanovas, S.J. Afirma de él en primer lugar que es muy buen religioso y que obra rectamente sin ninguna tendencia reprobable.

Añade que es hombre algo raro, muy metido dentro de sí mismo; se pasa en casa días y días y un año sin hablar. Ningún Superior ha podido imponerse a él. Uno, el P. Simón, Superior anterior al actual, llegó a decir que si él fuera Provincial le metería en caja. El testigo ha escrito a Roma contra dicho P. Casa-

169. El pare Pijoan fou acusat en diverses ocasions per la seva la predicació en català: a Tarragona durant la quaresma de 1924 i 1925, igualment en la seva intervenció a la Jornada eucarística, celebrada el mes de juliol de 1925, organitzada per l'Obra del Culte, de la qual n'era el director i la Missió popular de 1926.

novas e ignora por qué el Rmo. P. General no ha querido tomar ninguna determinación. [170]

SR. D. JOSÉ ANTONIO DE TORRENS (SEGLAR)[171]
Teniente Alcalde

Testifica que:

1º) En Barcelona hace 30 años toda la predicación fuera de la parroquial era castellana. Ahora la mayor parte es catalana, debido al movimiento catalanista que penetró en el Clero.

2º) A una cuñada del testigo no la quiso confesar un cura porque no lo hacía en catalán.[172]

3º) Hay Parroquias en Barcelona en que el 80% es castellano y les mortifica oír catalán. Todas las relaciones de la vida se hacen en castellano.

4º) El pueblo en Barcelona entiende el castellano. Fuera algo menos.

5º) El Catecismo lo enseñan en las parroquias en catalán. En las escuelas en castellano. Los niños lo entienden.

6º) Se predica en lenguaje usual, aunque algunos lo hacen en un catalán ininteligible, francés…

7º) Cree que el espíritu catalanista ha penetrado en el Seminario, y con él la insubordinación e independencia del orgullo y rebeldía.

8º) También algunos Religiosos tienen el mismo espíritu. Así los Capuchinos y algunos Jesuitas.

170. El pare general dels jesuïtes era Wlodimir Ledóchowski que fou general des de l'11 de febrer de 1915 fins el 13 de desembre de 1942.

171. *Josep Antoni Torrents*, en 1928 era regidor i tinent alcalde de Barcelona. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 310-311, 334, 354, 572, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 24-25.

172.L'entrevistat feu saber a Tedeschini que el rector de Vilanova i la Geltrú comminà una cunyada seva que anés a confessar-se a un altre lloc si és que ho volia fer en castellà. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 310-311, 334, 354, 572, Ramon CORTS I BLAY, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 24-25.

José Antonio de Torrens

9º) El Monasterio de Montserrat se ha dicho que es un foco de Catalanismo.

10º) No conoce ningún caso en que el Clero haya abusado de su ministerio.

Sr. D. Pedro Valles Pbro.[173]

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) Siendo su ministerio el de la predicación, en Barcelona ha predicado en catalán o en castellano según era conveniente. Nadie se ha metido con él, aunque haya predicado en catalán delante de las Autoridades el día del Corpus.

2º) En Barcelona se entiende el catalán y el castellano. En las Ciudades la mayoría entiende el castellano; en los pueblos se entiende poco.

3º) Hay algo de maniobra religiosa y política a la vez al exigir que se predique siempre en catalán.

4º) En las grandes ciudades cree que el castellano llega al corazón como el catalán. En los pueblos, no. En la Parroquia de Belén de Barcelona preguntó en qué idioma predicaría en una fiesta de Hijas de María y le respondieron que las Hijas de María preferían el catalán porque eran catalanistas, pero que debía hacerlo en castellano porque lo entendería más gente.

5º) El Catecismo se enseña en las Parroquias en catalán, pues así está establecido desde antiguo. Los niños, si entienden en la escuela las demás asignaturas, también puede entender el catecismo en castellano.

173. *Pere Vallès i Valls* (1876-1936), oficial de la Cúria eclesiàstica de Barcelona, expedicioner de Precs, i canonge beneficiat de Sant Sever. Assassinat el 12 de setembre de 1936. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 317, 354, 359, 572.

II.- Clero

6º) En el Seminario de Barcelona existe la tendencia catalanista. Los alumnos se entusiasman por la tendencia política capitaneados por ciertos Profesores. Suelen decir que las oraciones en castellano no llegan al cielo.

7º) Se ha abusado de la misión sacerdotal para ideas partidistas. El Obispo Sr. Morgades acogió el movimiento catalán en buen sentido y se lamentaba de que la política viniera a comprometer su obra de la predicación en catalán. Jamás fue aquel Prelado separatista.

8º) Algunos Religiosos, como los Capuchinos y ciertos Jesuitas, más que el reino de Dios, han buscado el apoyo del ambiente para sus obras.

9º) Los Monjes de Montserrat también se han significado por la misma tendencia. El Abad P. Marcet[174] aceptó durante el Directorio ser Presidente de los "Juegos Florales" en Perpignan. En Cataluña están prohibidos. No sabe si fue o no.[175]

174. *Antoni M. Marcet i Poal* (Terrassa, Vallès Occidental, 1878 – Montserrat 1946), abat de Montserrat (1912, coadjutor de l'abat Deàs, abat titular des de 1921 fins la seva mort). Des de la seva elecció promogué l'ús del català com a llengua de relació dins del monestir i la vida cultural dels monjos. Afavorí les publicacions montserratines amb la col·laboració de Bonaventura Ubach, Gregori Sunyol i Anselm M. Albareda, i feu possible l'aparició de la Bíblia de Montserrat i altres publicacions. Promotor del Primer Congrés Litúrgic de Montserrat (1915). Durant la dictadura de Primo de Rivera protegí els moviments cristians, com a conseqüència fou allunyat temporalment del monestir. Després de la guerra civil recuperà la vida religiosa al monestir i al santuari. J. M. SOLER I CANALS, *Antoni M. Marcet i Poal: DHEC,* II, 545-546. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 201, 309, 373, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 509-511, 514-515, 517, 520, 524-525, 531, 606, 642-644, 756, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 841-859, 861,863, 865, 867-873, 876-877, 879-880, 882-889, 891-895, 899-900, 902-903, 907, 910, 917, 927, 929-930, 936-937, 942-943, 956, 959, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 59, 77, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 526, «La reacció dels clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 24, 41, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 129, 290, 393, 395-396, 399, 401, 406, 408, 492, 494, 503, 534-535, 538, 542, 575, 599, 612, 635.

175. En l'entrevista del monjo de Montserrat, dom Silvestre M. Jofre, sotsprior del monestir, respecte de l'abat Marcet diu que fou convidat als Jocs Florals de Tolosa de Llenguadoc, que l'any 1924 foren celebrats fora de Catalunya a causa de la prohibició

Pedro Valles

10º) Cree que en la Obra de Ejercicios hay también cierta tendencia, no por el fundador, sino por los que allí intervienen.

11º) Del "Foment" dice que tiene una piedad separatista.

Sr. D. José de Veray y Marcé (Seglar)[176]
Magistrado Suplente

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en ambos idiomas, aunque ha oído que más en catalán.

2º) Hace 32 años en Barcelona se predicaba y hablaba mucho más en castellano.

3º) Cuando el desastre de España de 1898, surgió en Cataluña el sentimiento de la disgregación de la España caída y arruinada. Ese sentimiento lo llenó todo y empezó a dominar el catalán.

4º) En las grandes Parroquias de Barcelona se simultanea la predicación en las dos lenguas. Los Párrocos son los que lo disponen. Las Órdenes Religiosas predican en Barcelona más en castellano, como por ej. los Jesuitas.

de Primo de Rivera, però que finalment no hi anà. El principal informador del nunci Tedeschini, dom Domingo González, diu que fou el pare Albareda qui escriví per a l'abat el discurs d'aquells Jocs, que efectivament l'envià i que el pare Robert Grau l'ajudà en la tasca d'examinar les poesies presentades a concurs. "Informe de dom Domingo González. 1928": AAV, *Arch. Nunz. Madrid,* 834, fasc. 3, ff. 337-382v., 407-416v. Ramon Corts i Blay, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 867-869. Josep Massot i Muntaner, *Els creadors del Montserrat modern.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1979, 119-120. Josep M. Roig Rosich, *La Dictadura de Primo de Rivera a Catalunya.* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1992, 247-249.

176. Hi ha un error en la transcripció del nom que és *Josep de Peray i March* (Barcelona, 1877—1946), advocat, arxiver i historiador. Fou degà del Col·legi d'Advocats de Barcelona (1926) i creador de l'Arxiu Diocesà de Barcelona en el seu estadi modern (1920-1928) fins que arriba mossèn Josep Sanabre. Publicà una guia de les principals biblioteques del món, una *Bibliografia jurídica hispánica* i un seguit d'estudis monogràfics entre els quals destaca el dedicat al Monestir de Sant Cugat del Vallès, que fou premiat en 1910. Fou membre de la Comissió de Monuments de Barcelona. *GEC,* XVII, 403.

5º) Desde el Gobierno dictatorial en unas partes se predica más en castellano. Otros se han empeñado más en el catalán.

6º) El pueblo de Barcelona entiende el castellano. Hay de ello una gran prueba, según el testigo: La mayor parte de la prensa diaria es castellana.

7º) Se predica más en catalán por entender el Clero que la gente más piadosa lo prefiere así. En general debe decirse que ciertamente gusta más al pueblo. Hay muchas asociaciones que hacen profesión de catalanismo.

8º) Generalmente el Catecismo, aún en Barcelona, se enseña en catalán. En las escuelas oficiales en castellano. Todos lo entienden. Habrá uno por 10.000 que no lo entienda.

II.- Clero

9º) El Clero se inclina naturalmente y por necesidad hacia el pueblo y por lo mismo tiene sus sentimientos.

10º) La Autoridad Civil parte del principio de que el castellano es la lengua oficial y de ahí su aversión a que se predique en catalán.

11º) Se ha dicho que los Capuchinos de Barcelona son catalanistas. El testigo, que los trata mucho, no ha visto en ellos ninguna animosidad.

12º) De Montserrat sabe poco, pero cree que han sido prudentes en aquel Monasterio, si es que algo se han inclinado en sentido catalán.

13º) La Obra de “Exercicis” da la sensación de que tiene algo de tendencia; pero cree que es para llevar a Dios a las almas.

14º) En “Foment” cree que hay algo de política. Lo prueba el excluir el castellano los que dirigen esta Institución, los cuales tienen un criterio estrecho.

Sr. D. Alfonso Sala (Seglar)[177]
Ex Presidente por el Directorio de la Mancomunidad Catalana

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en castellano y en catalán. El pueblo entiende ambas lenguas. No ha habido ninguna intensificación en la predicación ni catalana ni castellana.

2º) El Catecismo se enseña generalmente en catalán, lengua que se entiende mejor. En las escuelas oficiales en castellano.

3º) En los pueblos se predica en catalán, porque no se entiende bien el castellano.

4º) El Clero en general no se ha metido en política. Nada sabe de ninguna otra cuestión.

Sr. Alvarez de la Campa (Seglar)[178]
General del Ejército; ex-Alcalde de Bna.

177. *Alfons Sala i Argemí,* (Terrassa, Vallès Occidental, 16 de juny de 1863 – Barcelona, 11 d'abril de 1945), primer comte d'Egara. Polític i industrial. Es distingí per la seva oposició al catalanisme nacionalista. L'any 1893 fou elegit diputat a Corts per Terrassa en representació del Partit Liberal Dinàstic. Defensà els interessos empresarials i el proteccionisme de tanta importància a Catalunya. Gràcies al seu suport en 1901 es creà l'Escola Industrial de Terrassa. En formar-se, en 1906, Solidaritat Catalana, Alfons Sala es mantingué al marge en no sentir-se identificat amb l'oferta nacionalista. El 2 de febrer de 1924 Primo de Rivera el nomenà president de la Mancomunitat de Catalunya en substitució de Josep Puig i Cadafalch, càrrec en el que cessà poc després en no estar d'acord amb l'Estatut Provincial de Primo de Rivera. Amic personal d'Alfons XIII, aquest li concedí el títol de comte d'Egara. Real Academia de la Historia, *DB~e: Diccionario biográfico electrónico* [en línia]. Madrid: Real Academia de la Historia <http://dbe.rah.es/biografias/5643/alfonso-sala-y-argemi> [Consulta 22 agost 2020]. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 317, 354, 359, 535, 549, 552, 572, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 505, 568, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 845, 911, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 324, 479, 500-501.

178. *Fernando Álvarez de la Campa i Arumí.* (Avilés, Astúries, 14 de juny de 1869 – Barcelona, 17 d'abril de 1939), polític i militar. Estigué destinat a Cuba on prengué part en diversos combats. Tingué càrrecs de responsabilitat a la Capitania General de

ALFONSO SALA

Testifica que:

1º) En Barcelona, donde vive desde hace 30 años, se predica en general en catalán. También en castellano en algunas iglesias. Se aumentó la predicación catalana en armonía con el movimiento de política catalanista.

2º) En las Ciudades en general el pueblo entiende el castellano. En los pueblos, no.

3º) El Catecismo, fuera de las escuelas oficiales, se enseña en catalán.

4º) Cuando fue Alcalde puso en las escuelas los libros de texto en castellano.

5º) El Clero da la impresión de haberse significado en política. Item los Capuchinos, como quienes más, y los Jesuitas que antes eran tan españolistas.

6º) Las Autoridades gubernativas, aunque no han molestado al Clero, pero sí se han entrometido produciendo una tirantez de relaciones.

7º) Cree que los PP. de Montserrat con quienes el testigo está en buenas relaciones, incluso el Abad, son muy buenos españoles.

8º) Nada sabe de la Obra de Ejercicios. En cuanto a la de "Foment" ha oído que es antiespañola, que tiende a excluir de la piedad el castellano y que en aquella institución se han dado conferencias de tendencias antiespañolas.

9º) Se suele usar un idioma que se aparta lo más posible del castellano. Eso por apasionamiento político.

10º) Quien primero predicó la Cuaresma en la Catedral en catalán

Cataluña. El 17 d'octubre de 1923 el general Primo de Rivera el nomenà alcalde de Barcelona. Des del seu càrrec no afavorí pas les aspiracions dels catalanistes. REAL ACADEMIA DE LA HISTORIA, *DB~e: Diccionario biográfico electrónico* [en línia]. Madrid: Real Academia de la Historia <http://dbe.rah.es/biografias/91745/fernando-alvarez-de-la-campa-y-arumi>[Consulta 28 agost 2020]. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 318, 354, 360, 572, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 520, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 845-847, 872, 933-935.

ALFONSO SALA

fue el P. Pijoan, S. J. También un Capuchino quiso predicarla en catalán y no se le permitió.[179]

SR. CONDE DE VILARDAGA (SEGLAR)[180]

Testifica que:

1º) Se predica en catalán en los pueblos, y también en castellano. Lo mismo hoy que antes: no ha habido intensificación ninguna.

2º) El pueblo en Barcelona entiende el castellano.

3º) El Catecismo cree que en los pueblos se enseña en catalán. En Barcelona hay de todo.

4º) La mayoría del Clero se ha significado como catalanista, y tal vez algo como político.

5º) El pueblo no siente el catalanismo, por eso se reza en castellano en la familia; los teatros en catalán están vacíos; nadie va a la ópera catalana; lo mismo le da que se predique en catalán que en castellano; los mismos catalanistas hablan castellano; a penas [sic] hay labriego que no sepa el castellano.

6º) No conoce más Religiosos catalanistas que algún Jesuita; pero no son políticos.

7º) En Montserrat hay un ambiente muy catalanista. No pudo vivir allí un monje castellano y se fue a otro Monasterio.[181]

179. Aquest caputxí era el pare Frederic de Berga que es negà a predicar en castellà a la catedral de Barcelona. Del pare Frederic de Berga hi ha alguna notícia seva en el context de predicació en català durant la missió popular a la catedral de Barcelona, en 1917. Ramon CORTS I BLAY, *Regests de la documentació del segle XX sobre Catalunya i la Santa Seu conservada a l'Arxiu Secret Vaticà*. I. *Fons de la Nunciatura de Madrid (1899- 1921)*, Barcelona 1991, nn. 551 i 609.

180. *Antoni Clavé i Nadal Flaquer i Vilardaga*, comte de Vilardaga, títol pontifici concedit per sant Pius X amb caràcter personal el 31 de març de 1905. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 318, 354, 360, 572.

181. Aquest incident queda reflectit en l'informe que el monjo de Montserrat, Domingo González, lliurà a Tedeschini, durant la seva visita apostòlica a l'Abadia de Montserrat, del dia 26 d'abril a l'1 de maig de 1928. Dom Domingo González escriu: «A un Padre castellano, hijo profeso de este Monasterio, que residía en otro Monasterio y le

CONDE DE VILARDAGA

8º) Nada sabe de la Obra de Ejercicios. La de "Foment" la tiene por catalanista.

9º) No sabe ningún abuso político del Clero.

10º) En general los Catalanistas hablan atrocidades del Rey. Son muy liberales. Irían a la separación de España.

11º) Han inventado un catalán que hay que traducirlo para entenderlo

FRAY AVELINO VALDEPARES O. S. D.[182]
Castellano. Superior de los Dominicos.

I.- Predicación y Catecismo.

Testifica que:

1º) Cuando él vino a Barcelona se predicaba la mayor parte en castellano. Hoy al contrario. Novenas que el testigo predicó en castellano ahora las predican en catalán.

2º) El pueblo de Barcelona entiende el castellano y aún mejor que cierto catalán moderno. Pero, a causa del movimiento catala-

---

pidió para volver aquí, le contestó el Abad que le admitía, a condición de que había de hablar en catalán; el P. vino y después de un par de años se marchó, por el ambiente político de la casa, «pues, aunque nos acomodamos a todo, la Comunidad no quiere personal de fuera de Cataluña.» AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 834, fasc. 3, ff. 337-382v.-407-416v. Ramon CORTS I BLAY, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 943.

182.*Avelino Díaz-Valdepares* (Cartavio, Astúries, 1876 - Barcelona 1965), dominic, fou destinat a diversos convents de l'orde (Salamanca, Padrón, Valladolid, La Corunya, Manacor), i en 1910, al de Barcelona. En 1928 era predicador general i, en 1929, prior de Manacor fins 1932. Es distingí en el camp de la predicació. Home d'estudi, depenia de pensadors com Balmes i, també, de Donoso Cortés i Vázquez de Mella. Dirigí la revista dominica de Barcelona *El Cruzado* i col·laborà en *Rosas y Espinas*. Agraïm al P. Juan José Gallego Salvadores aquestes dades que ha extret de l'arxiu del Convent de Santa Caterina, on visqué el P. Valdepares. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 311-312, 354-355, 359, 572-573, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 565, 701, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 921, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 58, 63, 137, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 452, 554, 723.

AVELINO VALDEPARES

nista, que el Clero ha seguido, se ha difundido el catalán por el púlpito de Barcelona.

3º) En los Colegios que el testigo conocía antes el Catecismo era bilingüe y la explicación se hacía en castellano: ahora todo es catalán.

II.- Clero

4º) El movimiento catalanista invadió el Seminario, el Clero secular y el regular. Por su influencia pide el pueblo que se le predique en catalán.

5º) Ha habido sacerdote que desde el púlpito ha rezado un Paternoster por la liberación de Cataluña. Los mismos Sacerdotes fomentaron las Asociaciones de los "Pomells", que eran separatistas.

6º) Los Capuchinos y los Escolapios han seguido el mismo movimiento. Item los Jesuitas que fundaron una nueva Casa en Barcelona (C. de Palau) para predicar en catalán.[183]

7º) En Montserrat no pueden vivir más que los catalanes. Un castellano tuvo que irse de allí porque se le hacía imposible la vida. Es cosa corriente que donde preponderan los Catalanes, sólo ellos pueden estar y nadie más.[184]

8º) Ha habido imprudencias en el púlpito, como decir, según han contado, "Sacudamos el yugo" aludiendo a España.

9º) También cree que habrá habido alguna imprudencia de parte del gobierno.

10º) La Obra de Ejercicios es utilizada por los Catalanistas. Así ape-

183. El nunci Tedeschini en el seu Informe, referint-se al provincial dels jesuïtes, pare Guim, diu que va voler tenir contents els catalanistes i per això feu obrir la residència de jesuïtes del carrer Palau en la capella de la qual es predicava en català, mentre que a l'església del carrer Casp la predicació era en castellà. Aquest tacticisme del provincial feia exclamar al nunci: «Sono abilità; meglio, è la politica nella Chiesa!» "Informe final del nunci": AA.EE.SS. *Spagna*, 1928, Pos. 589 P.O., fasc.10, f. 30. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 249.

184. "Informe de dom Domingo González sobre la situació de l'Abadia de Montserrat. 1928": AAV, *Arch. Nunz. Madrid,* 834, fasc. 2, ff. 337-382v., 407-416v. Ramon CORTS I BLAY, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 941-944.

nas se dan Ejercicios más que en catalán. Los Catalanistas pagaron la transmisión radiotelegráfica de unos Ejercicios dados por el P. Vallet.

11º) Los Dominicos mandan a América a los catalanes porque comprometen la orden.[185]

Sr. Conde de Figos [Sic] (Seglar)[186]
Aunque no catalán, lleva muchos años en Cataluña

Testifica que:

1º) Ahora se predica en Barcelona la mayor parte en castellano. También se predica en catalán, aunque antes se predicaba más en este idioma.

2º) Antiguamente, hace 60 o 70 años los Sermones de Hermandades y los Registros de ellas eran en castellano. Vino el renacimiento catalán y poco a poco fue entrando en la política, de manera que el Catalanismo se apoderó de todos los puestos. Entonces fue cuando el testigo entró en la política para luchar contra el Catalanismo.

3º) La mayor parte de la gente entiende indistintamente el castellano y el catalán, pues hay mucho elemento de inmigración.

4º) Fuera de Barcelona no hay Catalanismo, ni política, ni ideal, sino personalismos e intereses.

5º) El Catecismo generalmente, sobre todo en los pueblos, se enseña en catalán. En las Ciudades hay de todo. Hoy hay propaganda en favor del castellano.

185. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 312.

186. *José Enrique de Olano y Loyzaga* (Liverpool 1858- Barcelona1934). (El títol és comte de Fígols, està mal transcrit). Estudià a Lovaina, on es llicencià en enginyeria de mines. Inicià l'explotació de les mines de carbó de Fígols, que assoliren una gran importància. El 1908 Alfons XIII li concedí el títol de comte de Fígols. Intervingué en política en el partit conservador i fou president de la Diputació de Barcelona imposat per Primo de Rivera. «Olano y Loyzaga, José Enrique de»: *GEC,* XVI, 330. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 319, 354, 360, 401, 572, *La Qüestió Catalana,* 324, 328, 335, 340, 360-361, 364, 555.

CONDE DE FIGOS

6º) Generalmente se predica en catalán vulgar, fuera de alguna excepción de algún orador literato.

7º) Cree que ha habido algún abuso por parte del Clero. Sólo sabe lo de un impreso que vio en que se decía: "nos prohíben rezar en la lengua de nuestros padres" refiriéndose a la actitud del Gobierno.

8º) También cree que el Gobierno ha abusado algo con ciertas medidas.

9º) Piensa que los Capuchinos de Barcelona se han manifestado como catalanistas. No sabe de más Religiosos, porque, si bien ha oído algo del Abad de Montserrat, nada le consta.

10º) Ni de "Exercicis" ni de "Foment" sabe nada.

SR. PRESIDENTE DE LA AUDIENCIA Y 5 MAGISTRADOS.[187]
Todos castellanos y con morada en Barcelona, unos más y otros menos

I.- Predicación. Catecismo

Testifican que:

1º) En Barcelona se predica casi exclusivamente en catalán, excepto ciertas funciones votivas. Hay alguna Parroquia en que se oye castellano, como la de Belén. De otras está proscrito. Así desde hace 12 años sin ningún cambio.

2º) Todo eso no tiene más que una finalidad política. El Clero, no obstante su bondad y cultura, está atacado de ese "virus".

3º) En tiempo de la Mancomunidad se iba separando Cataluña de España. Todo se hacía en catalán en los Colegios de Abogados,

187. El president de l'Audiència Territorial era Enrique Lassala suggerit com informador pel general Emilio Barrera, els cinc magistrats: Miguel Bonilla Goizueta, fiscal, Justo Ruiz de Lema, president de l'Audiència provincial de Barcelona, Félix Álvarez de Santullano, magistrat president de la Sala Civil de l'Audiència, Manuel Martínez Muñiz, magistrat de la Sala Civil de l'Audiència, i José Márquez Caballero, degà dels jutges d'instrucció. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 320-321

Médicos, Ingenieros, etc. Se enseñaban todos los idiomas menos el castellano. Hay que advertir que el 80% de Barcelona no es catalán.

4º) Todos entienden el castellano; pero están empeñados en hablar catalán. Costó casi lo imposible lograr que en la función de la Virgen de los Desamparados se rezara el Rosario en castellano.

5º) Hubo que acudir hasta el Capitán General para que se tocara en la iglesia la Marcha Real.

6º) En la misma escuela se crean grandes antagonismos.

7º) El idioma lo están desnaturalizando.

8º) Suele ser la lengua catalana un recurso para los acusados en los tribunales. Aunque sepan el castellano y no necesiten intérpretes, se excusan con que no lo entienden. Es que tienen positiva aversión al castellano.

9º) Un médico se obstinó en cierta ocasión en testificar en catalán pretendiendo que ignoraba el castellano hasta que le amenazaron. Otro exigió que le hablaran en catalán los Jueces o si no que hubiera un intérprete para traducirle al catalán lo que ellos dijeran.

10º) Han creado los Curas en Cataluña una Religión inspirada en el odio.

11º) No saben cómo se enseña el Catecismo, aunque en las escuelas se ha mandado que sea en castellano. En algunas Parroquias saben que se enseña en catalán. Los niños entienden el Catecismo en castellano.

12º) Antes del Directorio no se podía tocar la Marcha Real. El Sr. Reig tuvo un disgusto por haber izado la bandera española.

II.- Clero

13º) En el Seminario se enseña el catalán. Hace 35 años había empeño en hablar castellano.

14º) El Clero es muy piadoso, celoso y culto, pero catalanista, según se dice.

Presidente de la Audiencia y 5 Magistrados

15º) En Casa de un canónigo parece que se encontraron documentos separatistas de un pariente residente en América.[188]

16º) Han oído que en Montserrat dominan las ideas contrarias a España.

17º) El "Foment" tiene por fin extirpar el castellano.

18º) Todo proviene de la campaña de disgregar a Cataluña de España.

19º) Hay gente interesada en que no se entienda el castellano, pero la mayor parte de los periódicos son castellanos y hay muy poco teatro catalán.

Fray Francisco Ferrer[189]
Mercedario

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona las ¾ partes de la predicación es catalana. Hace 10 años era castellana la mayor parte. Lo recuerda, porque aunque no es catalán, ha vivido varias veces en Barcelona. El cambio se ha debido al movimiento catalanista y a la actitud del Clero que quiere y exige la predicación en catalán.

2º) En los pueblos en general se predica en catalán, pero es que allí la mayor parte no entiende el castellano. En Barcelona sí se entiende.

3º) Ha oído que en las Catequesis están postergados los niños que no saben catalán.

4º) Respecto del idioma catalán que se habla no puede decirlo porque ignora el catalán. Sólo ha oído que es un catalán ininteligible.

188. Aquest canonge era el doctor Cebrià Montserrat. La policia trobà a casa seva una revista de tendència catalanista editada a l'Havana. Ramon Corts i Blay, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 573.

189.Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 319, 354, 360, 572.

II.- Clero

5º) Hace unos años dice que el Seminario era un foco de Separatismo furioso. Hoy no sabe.

6º) Muy difícil será encontrar un Religioso catalán que no sea catalanista. Así los Capuchinos, Escolapios, etc. El Catalanismo está atrincherado en el Clero.

7º) De la Obra de Ejercicios dice que en Lérida es un foco de Catalanismo furioso.

8º) Nada sabe de "Foment", pero ha oído que es un medio de catalanizar.

HNA. MARÍA ARQUÉ[190]
Superiora de la Casa de la Caridad y otra Hermana

I.- Predicación

Testifican que:

1º) Su deposición se refiere a la Casa de que es Superiora. En ella, cuando las testigos llegaron hace años a Barcelona, todo se hacía en castellano. Desde el triunfo del Regionalismo, mediante la Mancomunidad Catalana, se comenzó a variar. Las Hermanas siguieron su costumbre y querían que salieran de la Casa las que no eran catalanas.

2º) Las niñas asiladas, aunque en sus conversaciones hablaban catalán, hacían los rezos en castellano. Item las pláticas y la Catequesis eran en castellano.

3º) Cuando la Mancomunidad los Capellanes exigieron que se explicara en catalán la Doctrina, porque decían que de otro modo no entendían las asiladas.

4º) Una niña mayor explicaba o preguntaba el Catecismo en catalán, porque las Religiosas no sabían el idioma.

190. *Sor Maria Eulàlia Arqué*, fou superiora de la Casa de Caritat de Barcelona, més de vint-i-cinc anys

María Arqué

5º) También se pusieron Profesores catalanes, que lo enseñaban todo en catalán.

6º) Después del Directorio han vuelto los Profesores castellanos, al menos para los niños mayores.

7º) Los niños entienden el castellano. Si no lo saben al entrar en el Asilo, lo aprenden muy pronto. Se hacen en castellano todas las clases y los niños entienden.

8º) También antes se pretendió que a los mudos y ciegos se les enseñara en catalán todo.

9º) En la Capilla se predica siempre en catalán, pues eso no depende de las Monjas, sino de los Capellanes. Todos los niños entienden y hablan el catalán. No hay ningún inconveniente por la variedad de lenguas. El catalán lo saben y el castellano lo aprenden. Ambos idiomas entienden los asilados.

10º) Los Capellanes no quieren hablar más que en catalán, y los niños, aunque entienden y sienten el castellano, como no aman a España, sino a su patria catalana, aborrecen lo que no es catalán. Maman el odio a España en sus casas, donde continuamente oyen decir que su única patria es Cataluña.

11º) El pueblo de Barcelona entiende el castellano y aún más o menos el de toda Cataluña; pero los Curas se empeñan en el catalán.

II.- Varia

12º) No creen que el Clero haya herido en el púlpito a los no catalanes. En otras partes ha oído, aunque nada le consta, que se ha manifestado con tendencias políticas.

13º) Creen que se molestaría grandemente al pueblo si se impusiera la predicación en castellano. No porque tuviera que hacer esfuerzo para entender, sino por lo difundida que está la exigencia del catalán.

14º) De 10 años a esta parte se va puliendo mucho el catalán. Antes se hablaba el vulgar.

15º) Del Catecismo no sabe cómo se enseña. Sólo le consta que en las Parroquias es en catalán, así como la predicación homilética. La de lujo, según el orador y el auditorio.

16º) Ha oído decir que se han manifestado con tendencias catalanistas algunos Religiosos.

17º) Item el Seminario. Item la Obra de Ejercicios. Toda Cataluña está así.

18º) Nada saben de "Foment".

Sr. D. Félix Escalas (Seglar)[191]
Mallorquín. Director de el "Banco Urquijo"

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en catalán la mayor parte, según cree. Hay también sermones en castellano. Pasa aquí lo que en Mallorca, de donde es el testigo. Allí, como aquí, la tónica general es la predicación catalana. Así piensa que ha sido siempre.

2º) No todo el público de Barcelona es capaz de entender el castellano. Siempre ha habido en los tribunales quienes tuvieron que hacer de intérpretes de los reos o testigos. El pueblo bajo sólo

191. *Fèlix Escalas i Chamení* (Palma de Mallorca, 1880-Barcelona, 1972), financer i polític. Fou recomanat pel bisbe Miralles que el considerava «neutro o imparcial» davant el fet nacionalista. Afiliat a la Lliga Regionalista, escriví alguns articles a *La Veu de Catalunya.* Fou director del Banc Urquijo Català i intervingué en la gestió d'empreses importants com la Maquinista, Catalana de Gas, Hidroelèctrica de Catalunya, etc. El 1919 fou elegit diputat provincial, representant la Lliga Regionalista. Més endavant, vicepresident de la Mancomunitat de Catalunya. Presidí la Cambra de Comerç entre gener de 1934 i juliol de 1936. Arran dels fets del sis d'octubre de 1934, fou nomenat conseller de finances del govern de la Generalitat (maig-octubre de 1935) i governador general de Catalunya (desembre 1935-febrer 1936), càrrec que tenia les funcions de l'abans president de la Generalitat. El juliol de 1936 fugí de Barcelona passà a Itàlia i d'allí es refugià a Burgos. L'any 1939 fou testimoni en el procés contra els comandaments de la Guàrdia Civil que s'havien mantingut fidels a la República quan la sublevació a Barcelonaa el 19 de juliol de 1936. A la postguerra presidí la Comissió Abat Oliba (1947) i la Cambra de Comerç (1954-1963), el consell regional del Banc Urquijo Català i la fira Internacional de Mostres de Barcelona. Fou també procurador en Corts, entre 1955 i 1962. Volgué ser alcalde de Barcelona, amb el recolzament del governador civil, Acedo Colunga, i el ministre Gual Villalbí, però no ho aconseguí i ho fou Josep M. de Porcioles. Albert Manent, «Escalas i Chamení, Fèlix»: *GEC,* X, 99, *De 1936 a 1975. Estudis sobre la guerra civil i el franquisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 199, 216. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 281-282, 352, 359, 570.

Félix Escalas

entiende bien el catalán en Barcelona, y fuera con mucha más razón.

3º) La intensificación del catalán es más aparente que real. Proviene de la coacción del Gobierno que ha herido el sentimiento catalán y ha puesto peor las cosas.

4º) Fue célebre el caso del Dr. Fábregas gran católico y gran español, que en cuanto herían su idioma catalán se enfurecía.

5º) La imposición de enseñar el Catecismo en castellano en las escuelas ha sido imprudente.

6º) Está el Gobierno cometiendo un error capital enajenándose a un pueblo de tanta vitalidad como el catalán.

7º) No cree que el Clero haya incurrido en ningún abuso de orden político. Lo mismo el secular que el regular.

8º) La Autoridad Civil ha dado la sensación de haberse extralimitado.

9º) Tanto los Ejercicios como "Foment" son obras de grande eficacia moral.

Sr. D. Antonio Rubio y Lluch (Seglar)[192]
Profesor de la Universidad. Gran literato

I.- Predicación. Catecismo

192. *Antonio Rubió i Lluch* (Valladolid, 24 de juliol de1856 – Barcelona, 8 de juny de 1937). Historiador, catedràtic de Literatura a la Universitat de Barcelona, membre numerari de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi, corresponent de l'Acadèmia de la Història de Madrid, i corresponent i després numerari de la Reial Acadèmia Espanyola. Fill de Jordi Rubió i Ors, artífex de la restauració dels Jocs Florals i de la Renaixença. Fou deixeble de Milà i Fontanals –i auxiliar de la seva càtedra des de 1881- i de l'hel·lenista Anton Bergnes de las Casas. La dominació catalana a Grècia -país del qual fou cònsol durant vint anys– i la literatura catalana medieval són dos temes d'estudi que ocuparen la major part de la seva activitat. Pere Bohigas i Balaguer, «Rubió i Lluch, Antoni»: *GEC,* XX, 57-58. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 244, 278-281, 353, 359, 569, 571, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 493, 497, 588, 618, 623, 629, 725, «La reacció dels clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 46, 118, 138, L*a Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 322.

ANTONIO RUBIO Y LLUCH

Testifica que:

1º) En Barcelona y en las demás Ciudades se predica algo en castellano y mucho en catalán. Hace muy pocos años casi todo era catalán. Ahora se predica algo más que antes en castellano.

2º) El pueblo entiende o no el castellano según la cultura que tiene. En las Ciudades se entiende más pero la idea clara de lo que se oye no la percibe más que en su propia lengua. De ahí que la predicación en catalán sea una exigencia de la misma necesidad del pueblo.

3º) Cuando el testigo estudiaba la 2ª Enseñanza tenían un texto del Catecismo en ambas lenguas.

4º) Hoy los libros de Devoción más comunes son los catalanes.

5º) Posee el testigo una inmensa bibliografía de obras místicas catalanas que prueban la abundancia de publicaciones piadosas que hubo en la antigüedad en esta lengua.

6º) Tiene los Documentos episcopales de los siglos anteriores al XIX en que se mandaba predicar en catalán, documentos emanados más de una vez de Prelados que eran castellanos.

7º) Todos los Catecismos de los siglos pasados se publicaron en catalán.

8º) Hasta 1850 todos los Documentos de Fe de Bautismo se hicieron en catalán.

9º) La Iglesia fue siempre el refugio del idioma catalán. Cuando durante más de 3 siglos no hubo en Cataluña literatura, la iglesia conservó la lengua hablándola a los fieles y guardándola en sus documentos.

10º) El pueblo en general, aunque no deje de haber indiferentes, prefiere la predicación en catalán. Particularmente en los pueblos no puede ser de otra manera, pues no entienden bien otro idioma.

11º) Aun cuando se predica en castellano, los anuncios, avisos, proclamas se hacen en catalán para que se entienda mejor.

12º) Hasta la Mancomunidad el idioma catalán no pudo ampararse en ninguna institución civil oficial.

Antonio Rubio y Lluch

II.- Literatura

13º) Durante tres largos siglos la literatura quedó totalmente muerta en Cataluña, desde el siglo XVI hasta mediados del XIX.

14º) Y hay que advertir que en el siglo XV había penetrado en España el Renacimiento por Cataluña en la traducción del Dante y las poesías de Boscán.[193]

15º) El Romanticismo despertó a mediados del siglo XIX la vida de Cataluña. Afirmó Menéndez y Pelayo que durante 3 siglos había dormido Cataluña para las letras por no disponer de lengua propia. En cuanto empezó Cataluña a manejar su propio idioma surgió una floración maravillosa de literatos que formó armonía con la abundancia de escritores clásicos que tuvo en la Edad Media. Verdaguer, Costa y Llovera,[194] Maragall, Alcover,[195] etc. forman una pléyade de poetas que hizo decir a un gran crítico que "las nueve Musas se habían hecho catalanas". El Renacimiento las movilizó a todas, pues todas las Artes despertaron por igual.

16º) La poesía mística catalana es de tal naturaleza que supera con mucho a la castellana.

193. Joan Boscà fou l'introductor de la mètrica i les formes poètiques italianes.

194. *Miquel Costa i Llobera* (Pollença, Mallorca, 1854 – Palma de Mallorca 1922), prevere i escriptor. A Barcelona conegué Jacint Verdaguer, Jaume Collell i Antoni Rubió i Lluch. Fou professor del Seminari de Palma. El 1909 fou nomenat canonge pontifici de Palma. Poeta de formació clàssica, és un insigne representant de l'escola lírica mallorquina. Albert Manent, «Costa i Llobera, Miquel»: *DHEC,* I, 647-648. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 287, 289, 499, 520, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 473, «La reacció dels clergat i dels seglars als decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana", 64, 136.

195. *Antoni Maria Alcover* (Manacor, Mallorca, 1862 – Palma de Mallorca 1932), prevere, lingüista i folklorista. Prengué part en les polèmiques religioses de l'època, dins el sector «integrista», oposat als «mestissos». Fou ordenat el 1886 i el 1888 el bisbe Jacint M. Cervera el nomenà catedràtic del Seminari de Palma. El 1905 fou nomenat canonge de la seu de Mallorca. Va dur a terme el *Diccionari català-valencià-balear,* editat des del 1926. Promogué el Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, celebrat a Barcelona el 1906. Tingué discrepàncies amb Pompeu Fabra, amb Josep Carner i amb la major part dels membres de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. Sempre insistí en la unitat de la llengua catalana i en la igualtat de tots els seus dialectes. Josep Massot i Muntaner, «Alcover i Sureda, Antoni Maria»: *DHEC,* I, 47. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 499, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 515, 548, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 904.

17º) Los primeros chispazos del movimiento literario los dieron Aribau y el padre del testigo, el excelso literato Sr. Rubió y Ors.[196]

II- Clero

18º) El Clero que nace del pueblo y vive en el pueblo y para el pueblo tenía que ser eminentemente catalanista. Antiguamente fue profundamente carlista, como también el pueblo.[197]

19º) Hoy el Clero catalán está en un nivel de cultura muy superior. Siente el ambiente, la literatura y la vitalidad de la patria catalana.

20º) Aunque en Mallorca se hable también el catalán no forma aquella isla y sus adyacentes una substantividad étnica como Cataluña. Allí la población, que es muy poco densa, no tiene una tradición propia e independiente como la tiene Cataluña desde el siglo VIII.

21º) Cataluña, con haber vivido siempre pegada a otro Estado, tiene sin embargo un ser peculiar que lo ha dejado impreso a través de toda la Historia. Catalanas son las empresas conquistadoras del Mediterráneo, de Italia y de Grecia.

22º) Las Órdenes Religiosas que más conviven con el pueblo y sienten lo que él se han manifestado catalanistas, como los Capuchinos y ahora los Jesuitas que antes habían sido francamente anticatalanistas. En Montserrat es el espíritu muy catalán. De ahí sus admirables producciones literarias.

23º) Lo que ninguna empresa editorial pudo hacer en Cataluña, lo que ninguna ha hecho en el resto de España, lo ha realizado con éxito enorme el "Foment de pietat catalana". La multitud de obras edi-

196. *Joaquim Rubió i Ors* (Barcelona 1818-1898), literat i historiador. No va acabar la carrera eclesiàstica i el 1839 va esdevenir un dels iniciadors del moviment poètic de la Renaixença, amb el pseudònim «Lo Gayter del Llobregat». Col·laborà en les empreses de Roca i Cornet dins la tendència neocatòlica. Orientà la seva activitat cap a l'ensenyament superior i va guanyar la càtedra de literatura de la Universitat de Valladolid. Retornà a Barcelona l'any 1858 per exercir la càtedra d'història universal a la Universitat de Barcelona. L'any 1890 fou nomenat president dels jocs florals. Pere BOHIGAS I BALAGUER, *GEC,* XX, 57-58.

197. Aquesta mateixa afirmació sobre el clergat, la fa també Cambó en la seva declaració.

Antonio Rubio y Lluch

> tadas espanta. Sólo del "Novum Testamentum" en catalán se han vendido en poco tiempo más de 80.000 ejemplares.[198]

Sr. D. Luis Carreras Pbro.[199]

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona, según estadística hecha esmeradamente, más de una mitad se predica en castellano.[200] En las Parroquias del Cen-

198. De la primera edició dels *Sants Evangelis,* se'n van fer 25.000 exemplars, nombre extraordinari per aquella època i en 1924, en pocs mesos, es van fer dues edicions de 36.000 exemplars cada una. Ramon Corts i Blay, Ramon Corts i Blay, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa).

199. *Lluís Carreras i Mas* (Sabadell, Vallès Occidental, 1884 – Barcelona, 1955), liturgista i escriptor. En 1917, el bisbe Reig i Casanovas, de Barcelona, el proposà per a bisbe. El prelat remarcava aleshores «el catalanismo sin estridencias» de Lluís Carreras. Durant la dictadura de Primo de Rivera fou proposat per a bisbe de Cadis per allunyar-lo de Catalunya, però no ho acceptà. Tingué un paper rellevant en l'alta política eclesiàstica com a persona de confiança del cardenal Vidal i Barraquer. A Barcelona, en 1928, era capellà de les religioses de Nostra Senyora de Loreto i membre de cos del clergat de la Parròquia de la Puríssima Concepció. Hagué d'exiliar-se a França en 1936. Ramon Corts i Blay, *Regests de la documentació del segle XX sobre Catalunya i la Santa Seu conservada a l'Arxiu Secret Vaticà*. I. *Fons de la Nunciatura de Madrid (1899-1921)*, Barcelona 1992, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 202, 204, 208-209, 215, 218, 221-222, 227, 233, 244, 251, 256, 262, 268-271, 282-304, 308-309, 315, 320, 339, 348, 353, 357-359, 362-363, 370-371, 397, 406, 464, 466, 468-469, 481, 484, 589-591, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 497,500, 523, 525, 527, 550-551, 553, 561, 565, 569, 572-573, 580, 582, 582, 588, 595, 629, 632-633, 638, 654, 656-657, 686, 698, 704, 708, 710, 719, 721-722, 725, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 854, 861-865, 870, 903-906, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 6, 19-20, 27, 29, 31-32, 34-35, 76-77, 100, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 314, 331-332, 343, 361, 373, 386-387, 398, 403, 411, 416, 419, 437, 446, 449-450, 468, 495, 499-500, 506-516, 518, 525-541, 546, 568, 571, 578, 611, 664, 687, 689, 692-693, 697, 710, *La Qüestió Catalana,* 78, 332, 337, 393, 396-397, 399-400, 410, 525-526, 542-543, 587, 589-590, 592, 635. Jaume González Padrós, «Lluís Carreras i Mas»: *DHEC*, I, 451-452. Dolors Viñas i Camps, *El doctor Lluís Carreras i Mas. En el centenari del seu naixement*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1985.

200. El bisbe Miralles, després de l'entrevista amb el nunci Tedeschini, lliurà al secretari de la visita, pare Victoriano Gamarra, una estadística detallada de la predicació

Luis Carreras

tro y en las funciones importantes se predica en castellano. En las Parroquias la homilía se hace en catalán. Hay Parroquias en que hay a horas diversas dos homilías: la primera en catalán y la segunda en castellano.

2º) En las Ciudades secundarias se predica tal vez más en catalán que en castellano.

3º) En los pueblos en catalán naturalmente.

4º) En Barcelona hay una 4ª parte, o poco más, de población de habla castellana. Se predica más de la mitad en castellano: luego esa parte no catalana está más que abundantemente atendida.

5º) Fuera de Barcelona, la masa no catalana apenas forma un 6 o un 7%.

6º) La masa del pueblo no entiende o no se hace cargo de la predicación en castellano.

7º) No hay ningún inconveniente en predicar en catalán por razón del elemento forastero. Es cosa averiguada la enorme fuerza asimiladora que tiene Cataluña respecto de los castellanos. Quitados los funcionarios gubernativos, que positivamente se resisten, los demás se asimilan con una rapidez pasmosa hasta llegar a ser los hijos de los castellanos más catalanistas que los mismos catalanes. Se ve por ej. en el Comisario General de Policía, cuyos hijos e hijas son fieramente catalanistas. Los valencianos y los aragoneses se asimilan inmediatamente. A los dos días de ir a una escuela una niña de 6 años respondió en catalán a la Maestra que le preguntaba en castellano. La salvación le ha venido a Barcelona en estos últimos 25 años de su fuerza asimiladora.

8º) El Catecismo se enseña en catalán en las Parroquias y en los Centros Católicos. En ciertos Colegios a cada cual en su lengua.

---

i la catequesi a Barcelona. AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 834, fasc 1, ff. 110-111v. (original mecanografiat). També lliurà una estadística de la població immigrada a Catalunya, d'acord amb el cens oficial de 1924. AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 834, fasc. 1, ff. 117-118 (text mecanografiat). Igualment, el Dr. Carreras redactà un «informe en defensa de la lengua catalán» amb data de 10 de juliol de 1928. L'informe, que contenia dades estadístiques, fou també lliurat al nunci Tedeschini. AAV, *Arch. Nunz. Madrid,* 834, fasc. 1, ff. 8-34 (text mecanografiat). Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 425-428, 436-437, 487-525..

Luis Carreras

Más aún: en algún Colegio de Religiosos o Religiosas se enseña sólo en castellano. Los Jesuitas se han negado a la petición de algunos padres de familia que quería que a sus hijos se les enseñara el Catecismo en catalán.

9º) Cree que de ese modo se perjudica a los niños desnaturalizándolos.

10º) En general se predica en un catalán usual. Es tonto hablar de un catalán "nuevo o fabricado". Se ha trabajado en el pulimento del idioma. Es una equivocación voluntaria la de los que afirman lo del "catalán nuevo".

11º) El catalán tiene una afinidad léxica y sintáxica (sic) con el italiano y con el francés. Nada por consiguiente tiene de extraño que, siguiendo las normas gramaticales, se prefiera esa fuente a la castellana. El catalán era una lengua ya formada cuando al castellano le faltaba mucho para serlo.

II.- Clero

12º) A juicio del testigo el Clero ha participado en el movimiento catalanista de dos maneras: a) Ha visto que el pueblo se adhiere al catalán y gusta más que se le predique en su idioma, y en consecuencia la mayor naturalidad y espontaneidad de su ministerio le ha hecho aficionarse al catalán. b) El Clero selecto por su altura intelectual ha participado substancialmente en el general movimiento de cultura que se ha difundido por toda Cataluña. Con esto el pueblo se ha sentido atraído por el Clero, por su ascendiente, y el Clero, a su vez lo ha aprovechado para impedir que el pueblo se moviera lejos de la Iglesia.

13º) Así sucedió que en el régimen de la Mancomunidad Catalana, el espíritu religioso llevado por el Clero penetró en las instituciones civiles como nunca se había visto en España: a) En las escuelas nacionales antes ninguna intervención había tenido la Iglesia y he aquí que con la Mancomunidad el testigo formó una "Comisión oficial" en el Ayuntamiento, a pesar de los elementos republicanos, mediante la cual el Clero lo vigilaba y dirigía todo en orden a la moral. b) En las Escuelas superiores y técnicas, en la difusión de los diversos centros culturales también penetró hondamente la influencia del Clero. c) Se formó un

plan de Bachillerato con 2 Cursos de Religión y 2 de Filosofía cristiana.

14º) Todo lo que se hizo entonces o se intentó fue siguiendo las normas que había fijado el Obispo de Vich, Sr. Torras y Bages. En nada se pasó de su inspiración.

15º) Los "Pomells" formaban una Asociación de buen espíritu. Cuando la juventud se exaltaba en todos los órdenes, en juegos, deportes, etc. produjo aquella institución en ellos un movimiento religiosos muy acertado.

16º) Nunca como entonces apareció una acción tan fecunda en la juventud. Nada se ha hecho después comparable a aquello. La inspiración era extrictamente [sic] religiosa.

17º) La actividad patriótica de los "Pomells" tenía como primer objeto desterrar de los labios cualquier palabra grosera. Era un sentido profundamente educador.

18º) Al declararse el testigo viva y fuertemente regionalista, manifiesta que el único camino para remediar el problema y solucionar las dificultades existentes entre el Gobierno y Cataluña es la "armonía" entre uno y otra. En consecuencia: desechar perjuicios [sic] mutuos.

SR. BARÓN DE ESPONELLÁ (SEGLAR)[201]

Testifica que:

1º) En Barcelona se hace la predicación parroquial en catalán. La oficial y de lujo en castellano. En las Ciudades se predica más en castellano que no antes por imposición del Gobierno.

2º) Ni aún en la Ciudad puede decirse que todos entiendan el castellano. Hay muchos pueblos en que no se entiende nada. Puede

201. *Carles de Fortuny i de Miralles* (Barcelona 1872 – Madrid 1931). Advocat i propietari agrícola, elegit diputat per Mataró per la Lliga Regionalista a les eleccions generals de 1918 i president de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre de 1923 a 1931. Publicà novel·les naturalistes i costumistes i alguns estudis polítics. «Fortuny i de Miralles, Carles de»: *GEC,* XI, 271. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 321, 353, 360, 571.

Barón de Esponella

confirmarlo porque es Presidente de la Confederación Agraria más importante.

3º) Supone que el Catecismo se enseñará en catalán excepto en las Escuelas oficiales.

4º) El idioma catalán que se predica depende del orador. Se entiende bien aun el depurado.

5º) El Clero secular y parte del regular como los Capuchinos, sin tener política ni tendencias partidistas, trabaja extraordinariamente en todo lo que sea el bien y la cultura. Lo mismo debe decirse de Montserrat.

6º) En los Seminarios se fomenta la cultura catalana.

7º) En las familias se reza en general en catalán. En los Colegios en varios idiomas.

8º) La Obra de "Exercicis" la cree muy laudable. Lo mismo cree que debe decirse de "Foment" que ha difundido innumerables libros de piedad sólida.

Rdo. P. Agustí Mas y Folch (Oratoriano)[202]

Testifica que:

1º) En Barcelona la predicación es bilingüe y el pueblo la entiende indistintamente.

2º) En los pueblos se predica en catalán.

202. *Agustí Mas i Folch* (Barcelona, 6 de desembre de 1866 – Montcada i Reixac, Vallès Occidental, 16 de març de 1937). Estudià al Seminari de Barcelona, ingressà a l'Oratori de Sant Felip Neri i fou ordenat l'any 1890. Va promoure la renovació del cant litúrgic i el cant gregorià. El bisbe de Barcelona, el cardenal Casañas, el feu membre de la Comissió de Música Sagrada de la diòcesi. El 29 el novembre de 1936, iniciada la persecució religiosa, el doctor Irurita, bisbe de Barcelona, nomenà tres oratorians vicaris generals, el P. Artigues, el P. Mas i el P. Torrent. El P. Mas es refugià en un pis del carrer dels Archs núm.8 on fou descobert per una patrulla anarquista i traslladat a la txeca de Sant Elies. La nit del 15 al 16 de març de 1937 fou conduït a Montcada on fou assassinat. Oratoniani, *Servo di Dio Agustí Mas Folch* [en línia] <https://www.oratoriosanfilippo.org/servo-di-dio-agusti-mas-folch> [consulta 2 de setembre de 2020]. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 321, 352, 360, 570.

3º) Antes, hace 20 años, se predicaba más en castellano.

4º) Había hace años un Catecismo bilingüe en Barcelona.

5º) Afirma que se está fabricando un catalán nuevo medio francés. Dicen "Los environs" por "alrrededores" [sic]. Sólo para apartarse del castellano. No se entienden los libros publicados en este idioma.

6º) Ha oído que el espíritu catalanista penetró en el Seminario.

7º) Nada sabe de ningún abuso del Clero. En cuanto a las Órdenes Religiosas están divididas en este problema; pero han procurado ser prudentes.

8º) Afirma que los monjes de Montserrat van ahora por buen camino. Antes publicaron el anuncio de una obra en catalán y en francés.[203]

9º) La Obra de "Exercicis" le merece alabanzas. En la de "Foment de pietat", juzga impropia la palabra "catalana". Los que la dirigen son sacerdotes dignísimos. Emplean un catalán propio e inteligible. Tal vez con el tiempo pueda dar disgustos la Obra.

10º) La autoridad gubernativa ha molestado algo al Clero por el afán de "hacer patria española".

11º) Los Catalanistas en las "Bases de Manresa" prescindieron de la religión para que esta idea no impidiera entrar en la Liga a nadie. De este modo más tarde formaron la Solidaridad al mismo tiempo el Jefe del Partido Carlista, Solferino; el Jefe de los Catalanistas, Cambó; el Jefe de los Republicanos, Salmerón.[204]

12º) Cree que los Catalanistas no favorecen a la Religión. Uno de

203. Es refereix a l'obra de dom Gregori M. Sunyol, *Paleografia músical gregoriana,* que s'havia anunciat en francès i en català i per aquesta raó, l'autoritat civil disposà la retirada de l'obra. «Notas relacionadas con el Monasterio de Montserrat», segon allegat adjunt a la carta de l'abat Marcet al nunci Tedeschini. Montserrat, 23 de març de 1928 (original dactilografiat) AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 833, fasc. 1, ff. 192-195. Ramon Corts i Blay, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat» 844-845, 930-933.

204. Fou precisament l'aconfessionalitat dels partits catalanistes la que allunyà el tradicionalisme polític de Soldaritat Catalana.

Agustí Mas y Folch

sus periódicos "La Publicitat", ha defendido a Heriot,[205] Hus, etc. Se valen de la Religión como de un medio.

Rdo. P. Alfredo Simón, S. J.[206]
Superior de Valencia. Lo fue en Barcelona

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona la predicación es bilingüe. En la Ciudad se entiende el castellano. En los pueblos o no se entiende o se entiende mal.

2º) La Compañía tiene en una Residencia (Caspe) la predicación en castellano. En otra (Palau) en catalán.

205. *Edourd Herriot* (Troyes, França, 1872 – Saint-Genis-Laval, França, 1957), polític i escriptor francès. Lliurepensador, membre del Partit Radical Socialista, primer ministre de la Tercera República Francesa en triomfar el «cartel d'esquerres» en 1924. Tingué una seriosa dificultat en la qüestió d'Alsacia i Lorena, territoris francesos que, després de la Guerra franco-prussiana (1870-1871), derrotada França, es van integar a l'imperi alemany. L'any 1918 amb la caiguda del Segon imperi alemany, Alsacia-Lorena foren ocupades i incorporades a França. Aquests dos territoris es distingien pel seu catolicisme i al reincorporar-se a França pel tractat de Versailles, van aconseguir quedar exceptuades de les lleis de separació de l'Església i l'Estat, promulgades per la Tercera República Francesa en 1905, que revocaven el concordat i establien un estat secular a França. D'aquesta manera, Alsacia i Lorena aconseguiren seguir vivint en un ordre religiós conforme al concordat de 1802. El govern de Herriot va voler acabar amb aquesta excepció. En 1925 intentà retirar l'ambaixada francesa del Vaticà i suprimir el règim especial d'Alsacia i Lorena. Això provocà violents debats a la Cambra i una gran oposició en aquells territoris, amb protestes, vagues i l'aparició de tendències autonomistes. Al final es mantingué l'«statu quo» perquè la Cambrà votà els projectes del govern Herriot però el Senat no ratificà l'acord de la Cambra. Herriot fou també alcalde de Lió durant més de mig segle. Havard de la Montagne, *Historia de la democracia cristiana: de Lamennais a Georges Bidault.* Traducció y notes de J. J. Peña Ibañez. Madrid: Editorial Tradicionalista, 1950, 367-368.

206. *Alfredo Simón Colomina* (el Saler, València, 1877 – el Picadero de Paderna,València, 1936) jesuïta, mestre al Col·legi del Sagrat Cor de Barcelona, rector del Col·legi Màxim i de la residència dels jesuïtes del carrer Llúria de Barcelona, i rector del Col·legi de Sant Josep de la ciutat de València. Fou assassinat per la seva condició de sacerdot i beatificat per Benet XVI. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 253, 271-278, 332, 359, 456; Ramon Corts i Blay, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 525, 541, 545-547, 564-566, 599, 641, 657, 673, 678, 682, 701, 736.

3º) Cree que la razón de esta diferencia está en que el anterior Provincial, P. Guim, quiso al fundar la 2ª de estas Residencias buscar un temperamento o contrapeso a la fama que los Jesuitas tenían de anticatalanistas por predicarse siempre en castellano en la 1ª de estas Casas, que está en un barrio aristocrático.[207]

4º) Ha oído que también en la 2ª Residencia se ha pensado en quitar la sensación de tendencia catalana; pero que el Superior no ha querido innovar nada. El Superior de Palau es argentino.

5º) La predicación en catalán en Barcelona la exige la minoría partidista. No es por el bien de las almas. En Valencia, de donde es natural el testigo, no hay problema porque no hay cuestión política.

6º) En los pueblos tampoco hay problema, porque allí sería ridículo predicar en castellano.

7º) En los últimos 11 años no ha habido ningún cambio en la predicación, aunque sí las exigencias. Según el movimiento político ha habido insistencia para predicar en uno u otro idioma.

8º) El avance del Catalanismo ha apretado a la Iglesia para que se predicara en catalán. En los momentos de triunfo de ese ambiente, triunfaba también el catalán en todo.

9º) El Catecismo ordinariamente se enseña en catalán en las barriadas donde lo P.P. de la Compañía acuden. Si bien en esas barriadas hay elementos castellanos, los niños aprenden desde luego el catalán.

10º) En el Colegio de la Compañía Catecismo y Rezos son en castellano. Cuando fue Rector el testigo le excitaron a lo contrario, pero se mantuvo firme en la costumbre introducida. Hizo una especie de plebiscito con los niños para que dijeran como querían que se les enseñase, que lo preguntaran a sus padres. La gran mayoría estaba conforme con el castellano el primer año y ya el 2º nadie pidió que se hiciera en catalán. El mismo hijo de Prat de la Riba, autor del célebre libro "La Nacionalitat catala-

207. Aquest barri aristocràtic era la dreta de l'Eixample on residien moltes famílies benestants de Barcelona.

ALFREDO SIMÓN

na" y 1er. Presidente de la Mancomunidad, estaba en el Colegio y aprendió el Catecismo en castellano y en una función escolar tuvo su discursito en castellano.

II.- Clero

11º) Si no directamente, al menos por omisión se han herido desde el púlpito los sentimientos de los no catalanes. En 11 años que ha estado en la Casa de la Compañía en Barcelona, apenas ha oído nombrar una o dos veces en el púlpito a España. Tampoco al Rey.

12º) Lo más que dicen es "nuestra patria", pero ¿qué entienden por esa palabra, España o Cataluña?

13º) Nunca se dice en público que se rece por España o por el Rey. Jamás en ninguna función religiosa se oye un "¡Viva España!"

14º) Es que los Catalanes no quieren que Cataluña sea España. Se empezó con el Regionalismo y se fue hasta el Separatismo. El mismo Cambó no les gusta porque ha permanecido opuesto al Separatismo. Están profundamente quejosos de no enarbolar la bandera catalana. En ningún Colegio estaba el retrato del Rey.

15º) El P. Pijoan S. J. daba vivas en Lourdes a "nuestra patria" ¿Qué patria?

16º) El P. Bolós, S. J. fue imprudente en el sermón contra la blasfemia. Sin duda lo que dijo se podía predicar perfectamente en Madrid, pero en Cataluña sonaba mal decir "Nuestros Reyes atravesaban la lengua del blasfemo con un hierro" ¿No era una alusión contra el Rey de España?

17º) Cree que a la Obra de los Ejercicios, buena en sí se le dio una orientación peligrosa por el exclusivismo catalán. Antes en la Casa de Ejercicios de Sarriá los libros y los anuncios y avisos estaban en castellano. El P. Vallet lo cambió todo por catalán. Hasta llegó el caso de haberse quejado un caballero por haber pedido un libro castellano y no haberlo hallado. Hubo de intervenir el Provincial ordenando que hubiese libros en ambos idiomas.

18º) Cuando la visita del Rmo. P. General en Sarriá se le hizo un homenaje. Asistían los Provinciales de España y todos los discursos se hicieron en catalán. El Rvmo. entendía el castellano, pero

no el catalán.[208] Los dos únicos discursos que no se hicieron en catalán, se hicieron en latín. Afirma el testigo que no se marchó por estar allí el General. En todos los semblantes parecía leerse una satisfacción de triunfo.

19º) Se masca en el ambiente de Barcelona algo que no es dable explicar, pero que se siente muy bien: es la fuerza y vida de "lo catalán"

20º) Afirma que el P. Casanovas, S. J. es un buen religioso. El asegura que no hace política y cree el testigo que no es capaz de engañar. Pero es el caso que los Catalanistas le tienen por suyo y los Anticatalanistas le llaman catalanista.

21º) Lo mismo piensa el testigo de los PP. Bolós, Pijoan, March,[209] etc. No se explica cómo el General y los Provinciales dejan a Casanovas en la posición que ocupa.

22º) Se lamenta de que el primero que fue de las Órdenes Religiosas a la cárcel por catalanista fuera un Jesuita (Bolós), habiendo sido antes la Compañía tan anticatalanista.[210] Han sido, añade, tan poco previsores los Jesuitas que se han asemejado a los Capuchinos de los que el Capitán General (Barrera) decía: "Aquí están esos sinvergüenzas de Capuchinos".[211] Añade que última-

208. Es refereix al pare Wlodimir Ledóchowski

209. *Josep M. March i Batlles* (Manresa, Bages, 20 de novembre de 1875 – Barcelona, 13 de març de 1952) jesuïta i historiador dels jesuïtes espanyols. En 1925 passà a viure a la residència del Palau, Barcelona, per estudiar els seus fons arxivístics. De 1929 a 1940 és a la residencia d'escriptors, de Roma, i des de 1922 a 1938, professor de la Facultat d'Història Eclesiàstica de la Pontifícia Universitat Gregoriana, de Roma. Ramon Corts i Blay, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 565, 571. «March i Batlles, José María»: *DHCJ,* III, 2.500.

210. El pare Ignasi Casanovas, l'any 1918, presentà al general de la Companyia, Wlodomir Ledóchowski, un informe que portava per títol «La Qüestió Catalana considerada en ella mateixa». En aquest dictamen, el pare Casanovas exposava que els seus germans en religió prescindien de la llengua catalana. El pare Batllori, que feu una síntesi d'aquest report del pare Casanovas, deia que la cultura catalana a Barcelona no entrava ni al col·legi ni a la Congregació Mariana, la qual havia donat polítics i escriptors importants. Ignasi Casanovas, *Recensio de Quaestione Catalaunica mittenda A. R. P. Generali Wlodimiro Ledóchowski,* Barcelona, 5 d'octubre de 1968 (original mecanografiat), 167 f., amb esquemes I mapes. ARSI, *Tarraconensis,* 1401, *Quaestio Catalaunica, 1925-1929 (Catalanismo).* Ramon Corts i Blay, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 464-468.

211. Ramon Corts i Blay, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 566.

mente han reaccionado algo. El P. Guim, anterior Provincial, fue demasiado condescendiente. Trataba de permanecer en un punto medio.

23º) Piensa que en Montserrat son catalanistas.

24º) En el Seminario había entrado el mismo espíritu.

25º) Cree que si pronuncian el latín a la italiana es por no pronunciarlo a la española. Es raro, advierte, que sólo se le haya ocurrido esa pronunciación a un Cardenal catalán, y no a ningún castellano.

26º) Durante el Obispado del Sr. Reig diéronle enormes disgustos los Seminaristas.[212]

27º) Cree que el Clero ha incurrido en excesos por espíritu catalanista.

28º) El "Foment" hiere por su exclusivismo. El mismo Cardenal de Tarragona ha llamado la atención sobre el calificativo de "catalana" aplicado a la piedad.[213]

29º) De una hoja antiblasfema no quisieron imprimir allí más que la edición catalana.

30º) Actualmente la Editorial ha dado una vuelta llamándose "Biblioteca Balmes". Como tal publica en castellano, quedando "Foment" como una especie de sección aparte.

31º) El Cardenal de Tarragona está en una situación difícil. Solicitado por todos, entre el Gobierno y el pueblo no puede evadirse.

212. Després de l'entrevista amb Tedeschini, el pare Simón li lliurà unes notes sobre la qüestió catalana en les quals informava que el Seminari de Barcelona havia estat, durant molt de temps un «foco de catalanismo» i que hi havia un ambient molt hostil al bisbe Reig, tingut per anticatalanista que es manifestava en crítiques i fins i tot en calúmnies injurioses contra el bisbe. «Algunas notas sobre la cuestión politico-religiosa en Barcelona»: AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 833, fasc. 2, ff. 467-477. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 456-463.

213. Fa referencia a un acord de la conferència de bisbes, de novembre de 1923 que determinava:«Advertir a la dirección de Foment que para evitar recelos y torcidas interpretaciones a que pudiera dar ocasión, en los actuales momentos, el título que ha venido usando la entidad desde su origen, fuera preferible substituirlo por el de Foment de Pietat a Catalunya, que explicaría en términos más precisos la finalidad puramente espiritual arriba indicada.»

32º) Lo que ha hecho ahora renovando lo preceptuado acerca de la predicación es un "reto" en las circunstancias actuales.[214] Con eso se ha encendido el fuego.

33º) Finalmente recuerda que cuando existían los "Pomells" alguna vez rezaron un Pater por la libertad de Cataluña.

SR. D. DELFÍN RIVAS Pbro. [215]

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en castellano o en catalán según las conveniencias, predominando el castellano.

2º) En los pueblos predomina el catalán.

3º) No puede precisar la intensificación que haya habido. Cree que desde el Directorio ha aumentado algo la predicación castellana.

4º) En Barcelona se entiende en general el castellano. Fuera de Barcelona no tanto. En los pueblos imposible predicar en castellano.

5º) En las Catequesis de Barcelona hay Secciones para ambas lenguas.

6º) En el Seminario y en el Clero joven se había notado inclinación al Catalanismo. Ahora está latente.

7º) Algunos Religiosos, como los Capuchinos, se han significado por lo mismo. Item ha oído que en Montserrat había entre los jóvenes la misma tendencia. No puede decir si será una tendencia política.

8º) Afirma ser el "Foment" una institución muy excelente. Algunos se lamentan de que no imprima más que catalán.

214. Es refereix als acords de les conferències dels bisbes catalans de 1921, renovats en 1923, pel que fa a la predicació en la llengua del país, cosa que no era ben vista pel directori militar.

215. *Delfí Ribas i Carné*, professor de Dret canònic, Litúrgia i Urbanitat eclesiàstica al Seminari Conciliar de Barcelona. El pare Gamarra, en prendre declaració al doctor Ribas, escriu amb una *v* baixa el seu primer cognom. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 322, 352, 360, 570.

Sr. D. Juan Nicaria Pbro.[216]
Párroco de S. José de Oriol

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona la predicación sencilla se hace en catalán y la solemne casi siempre en castellano. Es el testigo el Decano de los Párrocos de Barcelona y lo ha visto siempre así desde que se acuerda, sin intensificación ninguna, sino que se predica cada día más en uno y otro idioma respectivamente.

2º) En Barcelona se entiende el castellano. Hay una gran mayoría de castellanos. También en las otras Ciudades se entiende en general. En los pueblos, no.

3º) Generalmente el Catecismo se enseña en catalán. Los niños no lo entenderían de otro modo. Pero en los Colegios casi en todos se enseña en castellano y también en las escuelas oficiales. En general, por lo que hace a Barcelona, la enseñanza del Catecismo se acomoda a las circunstancias.

4º) El estilo del lenguaje es según el orador. Alguno muy culto y literato, amigo del catalán que se está formando, habla de modo poco inteligible. Por odio al castellano se destierran los vocablos de este idioma y se sustituyen con otros procedentes del francés, del italiano, etc.

5º) Siempre está el Párroco ante el problema de cómo predicará el orador si en catalán o en castellano. Si estuvieran bien determinados los casos sería mejor y todo el mundo se sometería.

6º) Los rezos en la Parroquia que el testigo regenta son en ambos idiomas. Cuando los cultos son en catalán, se reza en catalán, y en castellano cuando son en castellano. O bien en una semana en un idioma y en la siguiente en otro. El Obispo le felicitó.

7º) Las devociones, como novenas etc. también son en ambos idiomas. Se van introduciendo mucho las catalanas, a causa de la inmensa difusión de libros piadosos que se propagan cada día.

216. *Juan Nicaria*

No cree que sea precisamente por un anhelo general, ya que lee más en castellano que en catalán.

II.- Clero

8º) En el Seminario y en el Clero joven se ha metido un poco el espíritu catalanista.

9º) También, según de público se dice, en algunos Institutos Religiosos, como los Capuchinos, algún Jesuita, etc. Lo mismo dicen de Montserrat.

10º) También cree que en los Ejercicios ha entrado un poco la misma corriente.

11º) Tiene al fundador de "Foment" D. Eudaldo Serra por un sacerdote ejemplarísimo. No le agrada que digan "piedad catalana".

12º) Piensa que alguna vez algún sacerdote se ha extralimitado un poco en su misión en sentido político, pero habrá sido muy poco.

13º) La Autoridad Gubernativa también se ha extralimitado, siendo causa de lo anterior. Al mismo testigo le denunciaron por explicar el Catecismo en catalán. Le han llamado y tratado como "catalanista" sin serlo.

SR. D. JUAN PARELLADA (SEGLAR)[217]
Propietario. Abogado

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica indistintamente en uno y otro idioma. Alguna vez ha sido improcedente predicar en catalán.

217. *Josep Parellada i Faura (*Barcelona, 26 març 1872 – 23 desembre 1940). Estudià dret. A Gràcia, dirigí *La Linterna* (1895) i *El Eco* (1896). Fou redactor d'*El Diario Catalán* fins el 1900 i tingué una actuació destacada com a polemista públic. Fou membre, i ocupà diversos càrrecs, de la Casa de la Caritat, de la Junta de l'Obra Parroquial de la Basílica de Santa Maria del Mar, del Comitè de Defensa Social de Barcelona, de la Junta Diocesana d'Acció Catòlica de Barcelona, del Comité Central del Sello pro Infancia, del Banc de la Propietat i de la Càmara Oficial de la Propietat. Publicà, sota el pseudònim de Mauricio, *La masonería ante la Iglesia* (1897) i *La gran traición* (1899), sobre la pèrdua de les colònies espanyoles. El pare Gamarra en prendre declaració escriu *Juan* en lloc de *José.* «Parellada i Faura, Josep»: *GEC,* XVII, 250. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 322, 352, 360, 571.

Juan Parellada

2º) De las demás preguntas que se le hacen no sabe responder a nada. Únicamente advierte que respecto de los Religiosos, sin poder afirmar nada, ha oído que los Capuchinos se han manifestado algo catalanistas.

3º) De "Foment" no tiene más que buenas referencias.

Sr. D. Joaquín Sendra (Canónigo)[218]
Visitador de las Escuelas

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica la mayoría en catalán. En alguna iglesia de la Ciudad hay equilibrio en la predicación en cuanto a ambos idiomas.

2º) El pueblo de Barcelona está en condiciones de entender el castellano. Dentro de poco no lo estará, porque cada día se lucha porque se sepa menos el castellano y se introducen en el catalán nuevos términos que lo alejan del castellano. Así, en vez de "desarrollo" dicen "desenvelopemant".

3º) Los mismos Curas dicen que a ellos un sermón en castellano no les dice nada, y se trataba de un sermón predicado por un buen orador de Madrid.

4º) El Clero joven está muy metido en este espíritu.

5º) En el Seminario no se podía oír el nombre de España en la lectura, por ejemplo, del comedor sin percibirse murmullos de desdén. Cuando el año 1927 se celebraron las Bodas de plata del Reinado de Alfonso XIII unos Seminaristas, en son de burla izaron como bandera, un trozo de estera.

218. *Joaquim Sendra i Pastor,* visitador de les escoles del bisbat de Barcelona fou interrogat pel nunci en la seva visita pastoral a Barcelona. El general Barrera el recomanà a Tedeschini i el bisbe Miralles, que el posà en la llista dels «anticatalanistes» que ell mateix havia elaborat per encàrrec del nunci. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 316, 354,-355, 359, 557-558, 572-573, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat»,862, 864, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 32, 34, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 406.

6º) Hubo y hay en el Seminario Profesores catalanistas.

7º) El Catecismo se enseña en uno y otro idioma. Se suelen formar diversas Secciones para la Catequesis.

8º) Cree que los niños entienden bastante el Catecismo en castellano. Pero es el caso que cada día los inhabilitan más para aprender el castellano por el odio a España que siembran en el mismo corazón de los niños.

Sr. D. Antonio Aragón Pbro.[219]

Testifica que:

1º) Antiguamente se predicaba en Barcelona en castellano, pero que ahora se hace en catalán desde algún tiempo.

2º) Eso se debe al "Foment" que procura que todo se haga en catalán. Ha tenido como fin desterrar el castellano. Es obra sospechosa, y aun cree que de propaganda política.

3º) En otras Ciudades se predica generalmente en catalán, aunque entiendan todos el castellano. Todos se han empeñado, incluso las Hermandades, en buscar oradores catalanes.

4º) Cree que en la predicación se han buscado fines políticos.

5º) En el Seminario ha entrado el mismo espíritu. La palabra "España" se recibió con rumores de protesta en una velada que se hizo en honor de la Inmaculada.

6º) Los Capuchinos se metieron antes en catalanismo. Ahora no lo sabe. Item, los Carmelitas Descalzos empezaron a predicar en catalán hace dos años.

219. *Antonio Aragón Fernández,* sacerdot extradiocesà, resident a Barcelona, adscrit a la Parròquia de Sant Jaume. És un dels considerats «neutros-imparciales» en la qüestió del catalanisme. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 323, 352, 360, 570.

Antonio Aragón

Sr. Marqués de Sagnier (Seglar)[220]

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en castellano y catalán.

2º) En la Ciudad entienden todos el castellano. En las demás Ciudades, aunque se entienda el castellano, se predica más en catalán.

3º) En los pueblos no entienden todos el castellano.

4º) Si se quisiera imponer la predicación en castellano no la recibirían.

5º) Se ha abusado muy poco del púlpito y de la religión para tendencias partidistas. Ha habido algunos exagerados que han metido ruido, y nada más.

6º) Algunos Religiosos parece que se han significado en la misma tendencia. Quizás los Capuchinos; pero el Superior actual es muy neutral. Los Salesianos y los Jesuitas en general tienen muy buen espíritu.

7º) En el fondo cree que la institución de "Foment" es catalanista, pero no separatista.

Sr. D. Inocente Colom. Pío Operario[221]
Superior del Seminario

Testifica que:

1º) En Barcelona se promedia la predicación entre el castellano y el catalán. En ésta y en la Ciudades importantes cree que todos entienden el castellano. No así en los pueblos.

220. *Enric Sagnier i Villavecchia* (1858-1931), de les principals famílies de Barcelona. Arquitecte famós, catòlic militant i diputat per Barcelona en 1903 per la Lliga Regionalista, fou vicepresident de Defensa Social. Rebé el títol de marquès de Sagnier de Pius XI en 1923. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 323-324, 352, 356, 360, 570, 573, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 286.

221. *Inocente Colom,* rector del Seminari Conciliar de Barcelona de 1927 a 1933. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 324-325

2º) Cree que el Catecismo se enseña en el idioma correspondiente a los niños que acuden a la Catequesis.

3º) Ha oído que el elemento joven del Clero es catalanista.

4º) En el Seminario, desde que es Rector, no ha visto ninguna manifestación política. No tiene que hacer en este punto ninguna observación. Sólo sabe que oyendo leer en el comedor algo referente a España, pareció notarse algún murmullo de cierta tendencia. Al principio del curso hizo el Obispo a los Seminaristas una plática muy prudente, y de ahí que se hayan portado bien.

5º) Las Clases se dan en latín o castellano. No hay Historia de Cataluña.

6º) Como corporación no conoce a ningún Instituto Religioso que se haya significado en política. Sólo han sido algunos individuos, por ej.: el P. Esplugas, Capuchino. No tiene pruebas.

7º) Nada sabe ni de "Foment" ni de "Exercicis".

SR. D. FRANCISCO FAURA Pbro. [222]
Canónigo Lectoral

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en ambas lenguas. En la Catedral se predicaba en castellano; después en catalán; ahora de nuevo en castellano. Lo mismo ha pasado en la misma Catedral con la predicación cuaresmal.

2º) La predicación parroquial ha sido siempre en catalán. El cambio ha sido en la de "lujo".

3º) La Obra de "Foment" y de "Exercicis" le parecen excelentes.

222. *Francesc Faura i Arís* (1882-1961), canonge lectoral, catedràtic de Sagrada Escriptura del Seminari de Barcelona des de 1909. En 1925 era prefecte d'estudis i tenia la càtedra d'hebreu. El bisbe Miralles el considera «neutro o imparcial» en relació amb el fet català. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 263, 326-327, 360, 429-430, 570.

Francisco Faura

4º) En el Seminario la predicación ha sido siempre en castellano; los rezos también en castellano cuando el testigo era alumno, ahora no sabe; las Clases en castellano o en latín. No hay de Cataluña ni Historia ni Gramática.

5º) Los Seminaristas han sentido el movimiento catalanista y lo manifiestan. Al fin, vienen del pueblo y respiran su ambiente. Se procura en el Seminario que nada de ese espíritu se manifieste. Imposible impedir el amor a la región. No ha habido necesidad de tomar medidas contra ningún incidente desagradable.

6º) Suelen quejarse los Párrocos viejos de que los Sacerdotes jóvenes salen con tendencias catalanistas muy fuertes.

Sr. Cura Párroco de la Bonanova (Barna)[223]

Testifica que:

1º) En Barcelona se predican a medias en castellano y en catalán, aunque le parece que algo más en castellano.

2º) En su Parroquia, y cree que igualmente en las demás la homilía dominical se hace en catalán.

3º) En la Catequesis hay secciones castellanas y catalanas distribuyendo a los niños por su idioma.

4º) No ha abusado el Clero de su misión. Algunos sacerdotes jóvenes están imbuidos de sentimientos catalanistas y aún separatistas. Cuando llegan a estos excesos son soberbios e insumisos.

5º) Entre los Religiosos se han nombrado algunos Capuchinos como participantes de este espíritu.

6º) "Foment" es obra muy catalanista. Habría que suprimir el calificativo "catalana". Sospecha que sea un medio político.

223. *Lluís de F. Xiró i Roig,* fou regent de la Parròquia de Sant Agustí i posteriorment rector de la Bonanova. Fou assassinat el 16 de setembre de 1936.

Sr. D. Damián Mateu (Seglar)[224]

Testifica que :

1º) En Barcelona se predica indistintamente en catalán y en castellano. En los pueblos en catalán.

2º) El Catecismo recuerda que se le enseñó al testigo en catalán.

3º) Fuera de Barcelona el 80% entiende el castellano o nada o muy poco.

4º) El Clero participa del ambiente. Toda la juventud es catalanista. Ha habido momentos de apasionamiento exagerado. Hay un compás de espera.

5º) En el Seminario está externamente parado el sentimiento, pero existe fuerte en el fondo.

6º) Lo mismo pasa con las Órdenes religiosas.

7º) Los Gobiernos de España han excitado y agudizado la situación: antes por débiles; hoy por una represión imprudente que irrita los ánimos.

8º) Es un gran error el del Gobierno en medir a cuantos aman a Cataluña y quieren su vitalidad por el rasero del separatismo.

9º) No puede enseñarse ninguna asignatura bien en las escuelas, ni el mismo castellano, si la explicación no se hace en catalán.

224. *Damià Mateu i Bisa* (Llinars del Vallès, Vallès Oriental, 1863 – Barcelona, 1935), empresari i polític, conegut com el «rei del ferro», ja que aquest era l'objecte del negoci familiar, Hijo de Miguel Mateu. Fundà altres empreses i reorganitzà l'Hispano Suiza, dedicada a la fabricació d'automòbils de luxe i de competició. Fou membre de la Federació Monàrquica Autonomista, partit pròxim a la Lliga Regionalista. El 1932 se separà de la Lliga i passà a la Dreta de Catalunya. Fou protector de l'arqueologia i de les arts plàstiques i un gran col·leccionista. «Mateu i Bisa, Damià»: *GEC,* XIV, 509. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 327-328, 356, 358, 360.

Sr. Puig (Canónigo)[225]

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica a media en catalán y en castellano. Cree que en otras Ciudades es igual.

2º) En los pueblos siempre en catalán. El pueblo o no entiende, o no entiende bien el castellano. Ni aun en las Ciudades lo entienden todos.

3º) Se predica el catalán sencillo. Sólo alguna vez el culto, el cual generalmente queda para los libros.

4º) El Catecismo siempre se enseñó en catalán. Ahora en las escuelas oficiales en castellano. Tienen los niños dificultad para entenderlo.

5º) Por lo que hace al Clero hay unos cuantos sacerdotes descalificados por inmorales que no hacen otra cosa que ir a las Autoridades Civiles con la repugnante misión de acusar a los Sacerdotes de catalanistas, faltando muchas veces a la verdad.

6º) No conoce a ningún Religioso que haya demostrado tendencias partidistas.

7º) La Obra de "Exercicis" ha hecho un bien inmenso. Item el "Foment" que ha llenado un vacío y una necesidad que había en Cataluña.

Sr. D. Luis Homs Pbro.[226]

Testifica que:

1º) En Barcelona y en las Ciudades se predica en catalán y también en castellano. En los pueblos en catalán.

225. *Sebastià Puig i Puig* (Vilanova i la Geltrú, Garraf, 1866 – Barcelona, 1931), canonge i historiador. La seva publicació més coneguda és l'*Episcopologio de la sede Barcinonense* (1916), publicat per la Biblioteca Balmes. Compongué algunes obres piadoses. Estigué relacionat amb el Foment de Pietat Catalana. Corts y Blay, *Sebastià Puig i Puig*: *DHEC*, III, 167, Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 328, 351, 360, 570.

226. *Lluís Homs i Ginesta* (1878-1936), director general del Secretariat de Missions del Bisbat de Barcelona, era també beneficiat de la Parròquia de Sant Pere de les Puel·les, de la ciutat. Sofrí l'holocaust de la seva vida l'11 de desembre de 1936. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 329, 352, 360, 570.

LUIS HOMS

2º) En Barcelona generalmente el pueblo entiende el castellano. Fuera, no.

3º) El Catecismo se ha enseñado siempre en catalán. En los Colegios de Barcelona en castellano. Pueden los padres pedir el idioma que prefieran.

4º) No conoce ningún abuso del Clero. Tampoco en el Seminario cree que haya ninguna tendencia política. Lo mismo dice de los Religiosos.

5º) Han querido confundir el catalanismo con el separatismo de lo cual protesta el testigo que se tiene por muy español y es catalanista, es decir, amante de Cataluña, de su idioma y de su vitalidad dentro del estado español.

6º) De Montserrat no cree ninguna tendencia reprobable.

7º) la Obra de Ejercicios la cree excelente.

8º) Para "Foment" no tiene más que alabanzas. Cuanto se dice en contra es pura calumnia.

9º) Los rezos y las devociones se hacen la mayor parte en catalán.

RVDO. P. EUGENIO COMELLAS[227]
Provincial de los Paúles.

Testifica que:

1º) En Barcelona la predicación esa medias castellana y catalana. Aquí cree que se entiende por todos el castellano.

2º) Sus religiosos en Barcelona predican en castellano y fuera de Barcelona en catalán.

227. *Eugeni Comellas i Viladomat* (Barcelona 1879 – Nova Orleans, Estats Units d'Amèrica, 1946), missioner paül, fou director de l'estudiantat de l'Espluga de Francolí. En 1920 fou nomenat visitador de la Congregació de la Missió, càrrec que ocupà fins al 1946. Treballà molt per les missions paüles d'Amèrica. La seva acció missionera fou molt fecunda. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 330-331, 360, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 570.

EUGENIO COMELLAS

3º) Cree que el Catecismo se enseña en catalán.

4º) Piensa que algunas veces ha cometido el Clero imprudencias: a) Tiene por imprudente al P. Barceló, Paúl en el sermón que predicó. Así se lo dijo al testigo un sacerdote que le oyó predicar y que se salió para no comprometerse. Dijo entre otras cosas: “La corona de los reyes es una argolla que oprime a los pueblos”. Afirma que el dicho P. Barceló era un maniático. Marchó a Perpignan y el Capitán General se quejó de ello al testigo. Se le mandó al referido P. salir de allí, y lo que hizo fue dejar el Instituto. Afirma que el Capitán General se portó muy bien. b) También cree que algunos Capuchinos han sido imprudentes.

Dice que el mencionado Capitán General está satisfecho de los Paúles.

SR. D. FERNANDO VALLS Y TABERNER (SEGLAR)[228]
Abogado. Catedrático.

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en catalán y en castellano. En general se entiende el castellano, así como en las otras Ciudades. En los pueblos no se entiende.

2º) El Catecismo se enseña en catalán en las parroquias. En los Colegios en castellano.

3º) El Clero no se ha manifestado partidista. Solamente desde el Directorio un reducido número de Sacerdotes ha hecho política anticatalana.

4º) Los Capuchinos se han significado como catalanistas en el orden cultural.

228. *Ferran Valls i Taberner* (1888-1942) conegut jurista i historiador, membre de l’Institut d’Estudis Catalans. Durant la Dictadura de Primo de Rivera fou empresonat i exiliat a Morella. En proclamar-se la República adoptà una actitud de més desconfiança envers el moviment catalanista. Pel que fa a Valls i Taberner durant la Dictadura ens remetem a Roig Rosich, *Dictadura de Primo de Rivera*. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 332-333, 360, 559-531, , «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu (1928-1929) sobre la “Qüestió Catalana”», 547, *La Qüestió Catalana en l’Arxiu Secret Vaticà,* 259, 373, 377.

5º) El “Foment” es obra de alta cultura. Ha procedido muy prudentemente.

SR. D. JAIME ALGARRA (ABOGADO)[229]

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica a medias en ambos idiomas. El pueblo entiende el castellano. En las demás Ciudades no entiende tanto. En los pueblos casi nada.

2º) El Catecismo en Barcelona no siempre se enseña en catalán. Los rezos casi siempre en catalán. En las Misas tardías en castellano.

3º) Aunque el Clero tenga preferencias catalanistas, no ha abusado de su ministerio.

4º) Tiene por sacerdote muy excelente al Sr. Serra fundador de “Foment”. No sabe que tenga ningún fin político.

SR. D. AGUSTÍN GARCÍA DIE MÉDICO (CASTELLANO)[230]

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en ambas lenguas. El pueblo, aquí como en las Ciudades grandes entiende el castellano. Fuera no lo en-

229. *Jaume Algarra i Postius,* (Barcelona 1879 – 1948*),* advocat i economista. El bisbe Miralles el qualificà de «neutro o imparcial» encara que de jove havia participat en activitats catalanistes. A partir de 1910 exercí la docència a la Facultat de Dret de Barcelona on succeí a Antonio Flores de Lemus i des de l’any 1945 fou degà d’aquesta Facultat. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 333-334, 352, 360, 571.

230. *Agustí García Die i Andreu,* fou un metge de Barcelona que assistí els bisbes de la diòcesi, Josep Miralles, Manuel Irurita i Gregorio Modrego. Els Garcia-Die eren una família profundament catòlica i vinculada al tradicionalisme polític. Agustí García-Die era amic de Manuel Fal Conde. Entre els seus fills hi ha dos sacerdots: José-Manuel García-Die y Miralles de Imperial, que l’any 1971 fou nomenat rector del Seminari menor de Barcelona (La Conreria). L’altre fill sacerdot, Jordi, fou director de Càritas Diocesana de Barcelona i rector de la Basílica de la Mercè i de la Parròquia de Santa Anna. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 334, 352, 360, 570.

Agustín García Die Médico

tiende. El Catecismo se enseña en catalán, pero en los Colegios en castellano.

2º) En algún caso raro cree que el Clero ha sido imprudente pero eso no ha sido general.

3º) Hay un catalán ultramodernista muy escogido y no inteligible. Ha tomado términos del francés.

4º) Cree que "Foment" tiene una tendencia puramente catalanista. Es medio para un fin: "catalanizar".

Sr. D. Gabriel Auguet Pbro.[231]
Canónigo Penitenciario

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica más en catalán que en castellano desde siempre, si bien últimamente aún se ha intensificado el catalán. En ello han influido el amor a la lengua y la política.

2º) En el Obispado generalmente se predica en catalán.

3º) Que se predique en catalán depende del personal. El pueblo de la Capital entiende el castellano, pero prefiere el catalán.

231. *Gabriel Auguet i Roset* (Igualada, Anoia, 22 de juny de 1876 – Barcelona, 3 de maig de 1943). Estudià la carrera sacerdotal a Vic i Tarragona. Fou ordenat sacerdot el 22 de setembre de 1900 a Terrassa i es doctorà en teologia a la Universitat Gregoriana de Roma. Canonge de Barcelona (1915-1920), penitencier, (1921-1943). Fortament anticatalanista, políticament tenia simpaties per la Unión Monárquica Nacional. Auguet era apreciat pel doctor Reig i Casanova, bisbe de Barcelona, fins al punt que, en 1918, l'havia proposat per a la mitra d'Urgell. S'interessà en l'estudi de la doctrina social de l'Església. Col·laborà en la redacció de *La Hoja Dominical* i en diverses revistes. No sembla que hagi estat catedràtic del Seminari Conciliar de Barcelona. ADB, *Sèries sacerdots, C31/28*, *BEOB*, L83/256. Josep M. Martí Bonet, "Estadístiques (1901-2009)", 5. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 226-227, 314, 338, 354, 356, 557, 572, 575, «L'informe final de la visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Catalunya», 554, *Regests de la documentació del segle xx*, i (1899-1921), núm. 634 i 675, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà* 325, 360-361, 365-366, 469, 523, 590. Isabel Juncosa i Ginestà, «Gabriel Auguet i Roset»: *DHEC*, I, 160, Vicente Cárcel Ortí, *Diccionario de sacerdotes diocesanos españoles*, 179.

4º) Hay en Barcelona una gran masa flotante de forasteros, y de ahí que haya que predicar en castellano en las Misas tardías.

5º) En los suburbios la mayor parte son castellanos y es preciso predicarles en este idioma.

6º) Se han dado casos muy abusivos de despreciar el Clero joven a los castellanos que no hablaban catalán.

7º) Se ha pretendido realmente desterrar el castellano.

8º) Al Obispo Sr. Reig, le hizo el Clero sufrir un martirio por esta causa. Encaráronse con él más de una vez los fomentadores de la lengua catalana. El disgusto que tuvo con motivo de la bandera catalana izada el día del Corpus en la Catedral fue preparado por el Clero. Fueron aquellos años los del período álgido del Catalanismo.

9º) El Catecismo desde siempre se ha enseñado en catalán y así debe ser. Cree ser en perjuicio de la enseñanza de la doctrina enseñarlo en castellano.

10º) En las escuelas oficiales se enseña muy poquito catecismo, y últimamente en castellano, lo cual es un mal.

II.- Clero

11º) En el Seminario se sembró el catalanismo y existe, aunque no tanto como antes, gracias a la actitud del Obispo.

12º) El Clero joven está inficionado. Le falta disciplina. El mal viene desde muchos años.

13º) Hubo profesores, como los Drs. Carreras y Llobera que "catalanizaban" y aun hacían separatismo.

14º) En el Seminario se ha hablado mal del Rey; se han hecho manifestaciones de desdén y desagrado cuando la fiesta de sus Bodas de plata de su mayoría; se oyeron rumores desdeñosos en el refectorio cuando, al leer en "el Mensajero" el artículo del P. Vilariño, salía el nombre del Rey.

15º) El Obispo, Sr. Miralles, ha trabajado mucho por remediar esto.

16º) Del profesor Sr. Tusquets dice que no tiene experiencia sacerdotal ni ciencia eclesiástica. Cree que la experiencia le irá corrigiendo.

GABRIEL AUGUET

17º) La gente joven se ensoberbece. Parece que tiene dentro el vicio de la superioridad científica.

18º) El Profesor, Sr. Montserrat en clase no hizo política. Fuera no sabe. Es prudente y no cree que se le pueda reprochar nada, aunque dicen si es catalanista. No le consta.

19º) Hubo una temporada en que el Clero parecía abusar algo de su misión haciendo política. Eso ya pasó.

20º) También ha oído quejas de molestias causadas al Clero por la Autoridad civil.

21º) Ha oído que los Capuchinos se significaron como políticos.

22º) Los Ejercicios no tienen tendencia política a su entender.

23º) En el "Foment" no comprende el calificativo de "pietat catalana".

Promete el testigo dar por escrito algunas notas de ciertos sucesos a que ha hecho alusión.

SRA. Dª Mª MONTSERRAT DE VALS[232]

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en catalán y algo en castellano. Hay iglesias en que todo se hace en catalán, otras en que también se predica en castellano todo.

2º) En una Parroquia donde se fue a confesar, como lo hiciera en castellano, al preguntarle si era catalana y responder afirmativamente, le dijo el sacerdote que si era catalana se confesase en catalán.

3º) Cree que el pueblo de Barcelona entiende el castellano. En los pueblos no lo entienden bien.

232. *Montserrat Desvalls i Amat,* el pare Gamarra no transcriu bé el seu nom. Era filla del marquès d'Alfarràs. Explica el què li passà en confessar-se en castellà. És el mateix que expliquen, al seu torn, Mn. Antoni Ventura, el Sr. Josep Antoni Torrents i el baró de Viver. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 334-335, 356, 360, 575.

4º) En Barcelona el Catalanismo exige el catalán y el pueblo lo prefiere.

5º) Cree que a muchos eso les es indiferente.

6º) Antes se daban y vendían en las iglesias muchas estampas con texto castellano. Hoy todo en catalán. No se puede uno proporcionar las cosas en castellano.

7º) Era de la "Liga de Montserrat" pero se borró porque todo en ella era catalán.

8º) Cree que el Catecismo se enseña en catalán y que en una Parroquia (Merced) han empezado a enseñarlo también en castellano.

9º) Del Clero nada sabe. Oyó que si los Capuchinos eran algo catalanistas.

SR. D. GUILLERMO ALEU Pbro.[233]
Profesor del Seminario

I.- Predicación. Catecismo.

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en ambos idiomas. Es lamentable que haya Parroquias en que nunca se predique en castellano habiendo fieles castellanos. En cierta ocasión se casaban dos castellanos y la epístola la leyeron en catalán.

2º) Hay exageración en ambas partes. Unos lo quieren todo en castellano y otros todo en catalán.

3º) El pueblo prefiere la predicación catalana.

4º) Hay algún sacerdote que alguna vez ha hablado un catalán raro e ininteligible.

233. *Guillem Aleu i Días,* en 1928 era catedràtic de física i química del Seminari Conciliar de Barcelona. De tendència anticatalanista. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 254-255, 338, 354, 359, 572, *La Qüestió Catalana en l'Arxiu Secret Vaticà,* 591.

GUILLERMO ALEU

5º) Le dijeron, aunque no puede asegurarlo, que algunos sacerdotes obligaban a la gente a confesarse en catalán.

6º) En los pueblos siempre o casi siempre se predica en catalán. Es una necesidad.

7º) El Catecismo se enseña generalmente en catalán. En las Parroquias siempre. Los Catecismos a que van los Seminaristas se hacen en varias secciones ya castellanas, ya catalanas. En una de las Congregaciones empezó hablando en catalán y luego siguió en castellano, porque le dijeron que entendían.

II.- Clero

8º) En el Seminario hay una tendencia viva al Catalanismo. La inmensa mayoría de los alumnos son separatistas.

9º) Los Sacerdotes que no son catalanistas es porque quieren subir gracias al apoyo del Gobierno.

10º) Aunque ningún Profesor haya demostrado sus tendencias en la clase, todos sienten lo mismo.

11º) Del Sr. Montserrat nada sabe. Del Sr. Tusquets cree que interiormente es más que catalanista, aunque le cree muy obediente al Prelado.

12º) Cree que en uno y otro campo ha habido en el Clero abusos, como por ejemplo en sentido españolista el Sr. Montserrat.

13º) Entre los Religiosos se han notado los Capuchinos como más Catalanistas. También ha oído de algún Jesuita. Los de Montserrat han dado la sensación de lo mismo.

14º) Los Ejercicios tiene un fin excelente. Hay coincidencia de que acudan elementos catalanistas.

15º) El "Foment" cree que es una institución para eliminar los libros castellanos. Se ha difundido gracias a la organización de la propaganda. No cree que haya en Cataluña cultura para leer en catalán sino en castellano.

SR. BARÓN DE VIVER (SEGLAR)[234]
Alcalde

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica ahora mucho más en catalán que en castellano. Antes las Novenas y sermones de lujo se hacían en castellano: ahora en catalán.

2º) En los pueblos antes se solía tener el panegírico en castellano: ahora en catalán.

3º) En los pueblos no entienden bien el castellano; pero en la Ciudad sí.

4º) Desde que subió al poder el Gobierno actual se predica más en catalán que antes.

5º) Se ha ido depurando el catalán de modo que si se hablara así no se entendería.

6º) La minoría política es la que impone el uso del catalán. El pueblo no lo exige. Hay personas que se han retirado de las Hermandades por hacerlo todo en catalán.

7º) A una hermana del testigo la preguntaron al confesarse que por que lo hacía en castellano siendo catalana, que eso estaba mal.

8º) El Catecismo se ha enseñado siempre en catalán. Es costumbre legítima. También en las escuelas.

234. *Darius Romeu i Freixa* (Barcelona 1886-1970), segon baró de Viver. Fou president de la Diputació provincial de Barcelona. El 1919 entrà a la Unión Monárquica Nacional i el 1920 fou elegit regidor de Barcelona. Conseller de cultura de la Mancomunitat, durant la Dictadura de Primo de Rivera, contribuí a la dissolució d'aquesta institució. Fou alcalde de Barcelona (1925-29) i durant la seva gestió es perllonga la Diagonal fins Esplugues de Llobregat, s'urbanitzà la plaça de Catalunya, es cobrí el ferrocarril del carrer Balmes, fou inaugurat el metropolità i la primera emissora de ràdio d'Espanya i començà la zona franca del port. Arran de la seva acció per l'Exposició Universal, rebé la distinció de gran d'Espanya (1929). Liderà els monàrquics liberals catalans. Reuní una important col·lecció d'obres d'art. Ramon CORTS I BLAY, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 252, 334-336, 356, 360, 436, 575, 594, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 911, «La redacció dels decrets de la cúria romana (1928-1929) sobre la "Qüestió Catalana"», 24-25.

Barón de Viver

9º) En Barcelona ya antes se enseñaba en colegios en castellano. Hay en Barcelona un 49% de gente no catalana.

10º) El castellano lo entienden todos, aunque no lo hablen.

II.- Clero

11º) Se ha herido en los sermones a veces a lo no catalanes que oían hablar "amar a nuestra patria" en sentido de Cataluña.

12º) Cree que todo el Clero lleva en el alma el Catalanismo, o mejor dicho el Separatismo.

13º) Cree que en la Compañía hay una orientación catalanista. Item en los Escolapios.

14º) Los Capuchinos ahora han cambiado, desde que no está el P. Ruperto de Manresa. Su iglesia de Barcelona es donde se predica más en castellano.

15º) En Montserrat han alardeado de Catalanistas en sus manifestaciones y en los libros que editan.

16º) De los Ejercicios sólo sabe decir que antes se daban en castellano, hace 5 ó 6 años, y ahora se dan en catalán.

17º) Dice que "Foment de pietat catalana" es de lo peor que hay. Todo allí es catalán.

Sr. D. Martín Cagigós Pbro.[235]
Visitador de Religiosos

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

235. *Martí Cagigós Balda* (Arén, Ribagorça, província d'Osca, diòcesi d'Urgell, 16 de maig de 1865 – Barcelona, 19 de novembre de 1944). Fou ordenat sacerdot el 20 d'abril de 1889. Al bisbat d'Urgell fou catedràtic de filosofia (1886-1896) i de teologia dogmàtica general i especial (1896-1904), prefecte de col·legials (1900-1901) i vicerector del seminari (1901-1904). Al bisbat de Barcelona, catedràtic de teologia dogmàtica general i visitador i confessor de religioses. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 222, 308-310, 354, 356, 359, 572.

1º) En Barcelona se predica en castellano y en catalán, un poco más en catalán desde algunos años. Lo mismo debe decirse de ciertas poblaciones grandes.

2º) El pueblo entiende más el castellano, porque la mayoría es castellana.

3º) La mayor parte de los periódicos son castellanos. Los catalanes son tres con unos 20.000 números y viven raquíticamente.

4º) No cree que se difundan los Devocionarios catalanes.

5º) El predicar en catalán es una imposición de los Catalanistas o Separatistas.

6º) Inventan palabras nuevas sacadas del catalán antiguo, como por ejemplo: "Urc" por "orgullo" que nadie entendía.

7º) Del Catecismo cree que se enseña en uno y otro idioma. No conoce ni sabe que hubiera un texto bilingüe. En una palabra no está enterado.

II.- Clero

8º) No sabe que en el púlpito se haya herido los sentimientos de los no catalanes.

9º) En el Seminario ha penetrado ese espíritu. Hace 20 años no había allí Catalanismo. Penetró por los Profesores, Srs. Mestres y Carreras. No se vigiló.

9º) [Hauria de ser 10] El Catalanismo, al fundarse, prescindió de la Religión. Por eso al echar en cara Moret al Cardenal Casañas que era catalanista porque defendía la predicación en catalán, éste respondió: "¿Cómo quiere Vd. que milite en un partido que pone como base no hablar de Religión?" Bastó esto para que Moret se diera por satisfecho.

10º) El Catalanismo ha ido fomentándose en el Seminario extraordinariamente. La generación sacerdotal de 50 años para abajo es separatista.

11º) En Urgel aún es peor que en Barcelona. Se murmura incesantemente de los Prelados.

12º) Dice el testigo que le contaron haber dicho un sacerdote que

le ofendía más un "Alabado sea Dios" en castellano que una blasfemia en catalán.

13º) Gran culpa de todo tienen las Órdenes Religiosas, como los Capuchinos, los Benedictinos, la mitad de los Jesuitas. Cierto Visitador de la Compañía vino a Cataluña para arreglarlo, y no logró nada.

14ª) El P. Bolós, S. J. dijo en un sermón que "en los cuarteles había mucha blasfemia" lo cual fue imprudencia en sentir del testigo. Añade que el P. Pons S, J. cuando supo que le habían cogido preso a dicho Padre, dijo: "¡Me alegro! ¡Para que aprenda!".

15º) Afirma que el Cardenal de Tarragona no es catalanista, como ni el Obispo de Urgel. Es público que se han apoderado de ellos el Capuchino P. Esplugas, el Abad de Montserrat y el Dr. Carreras.

16º) Los Ejercicios serán buenos si no se meten en tonterías catalanistas.

17º) Considera a "Foment" como un cisma. Se espanta de que en Roma hayan aprobado y bendecido esta Obra.

18º) Piensan los catalanes que la piedad que no es catalana no es perfecta.

19º) Dicen en Cataluña que no les gustan los Santos castellanos.

Sr. D. Gabriel Solà Pbro.[236]
Profesor del Seminario

I.- Predicación Catecismo.

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en ambos idiomas indistintamente. La

236. *Gabriel Solà i Brunet* (1885-1960) fou professor de Teologia dogmàtica (1923), en 1928 era també capellà de les religioses Arrepentides. En 1948 fou nomenat canonge de la càtedra de Barcelonal. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 336, 354, 360, 572.

predicación parroquial es en catalán, cree que no hay ningún inconveniente porque todos entienden el catalán, aunque no lo sean.

2º) El pueblo en Barcelona entiende en general el castellano; fuera no lo entiende.

3º) Cree que siempre ha sido la predicación como ahora, excepto que actualmente se predica más en castellano que antes.

4º) El Catecismo se suele enseñar en el idioma de los niños. Cree que en las escuelas oficiales se enseña ahora en castellano. Los niños no están capacitados para entenderlo. Las demás asignaturas son castellanas.

II.- Clero

5º) No cree que en el púlpito se hayan herido los sentimientos de amor a España.

6º) El Clero se ha dejado influir del amor acentuado a todo lo catalán.

7º) En el Seminario existe la misma tendencia, pero no hay manifestación ninguna.

8º) Han tenido fama de catalanistas los Capuchinos de Barcelona. Item los Monjes de Montserrat, pero sin fundamento.

9º) No le consta, aunque lo haya oído, que en la Obra de "Exercicis" se haya abusado con ninguna tendencia. Cierto que los elementos catalanistas han entrado más en ella.

10º) El "Foment" es una institución positivamente santa sin nada de política.

11º) Las Autoridades gubernativas han molestado imprudentemente al Clero, como cuando acusaron al de la Parroquia de S. José Oriol. El Obispo se documentó y probó la falsedad.

Sr. D. Pascual Llopez Pbro.[237]
Deán de la S.I. Catedral

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica en castellano y en catalán. Fuera de Barcelona, en las otras Ciudades ahora más se predica en catalán que en castellano, pues se ha intensificado la predicación catalana. Eso en Barcelona, al menos, no por necesidad, sino por el movimiento catalanista.

2º) En Barcelona hay una mitad de forasteros y muchos que no entienden el catalán. Por el contrario todos o casi todos entienden el castellano.

3º) Se va introduciendo un catalán literario nuevo que no se entiende.

4º) El Catecismo cree que se enseña más en catalán que en castellano. Cree que en las escuelas oficiales se enseña en castellano. Todos lo entienden.

5º) En los grandes Centros ha predicado el testigo en castellano y cree que le entendían todos.

II.- Clero

6º) No se han herido desde el púlpito los sentimientos de los no catalanes.

237. *Pascual Llópez Pomares* (1872 – Tetuan, entre 1936-1939), canonge de Barcelona. Fou canonge de la seu de Barcelona, 1919-1920, canonge degà, 1921-1935, vicari general des de 1924 fins el 16 d'octubre de 1925 –data en què el succeí interinament Francesc de P. Flaquer-, governador eclesiàstic en diverses ocasions durant els pontificats del bisbes Reig i Casanova i Guillamet, i governador permanent, 1924-1925. Obtingué diverses distincions honorífiques, capellà d'honor d'Alfons XIII, 1921, prelat domèstic de Sa Santedat, 1922. Té un *Discurso de Mantenedor del Certamen Nazareno*, *Sermón predicado en la S. I. Metropolitana de Valencia, con motivo de la Coronación Canónica de la Sma. Virgen de los Desamparados*. ADB, *Preveres difunts, C. 30/37*, *L. 1940/93*, *BOOB* 79b/118. Josep M. Martí Bonet, "Estadístiques (1901-2009)", 10, 21, 135. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 337-338, 354, 361, *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925),* 2 vol.(en premsa),

7º) En el Seminario de Barcelona ha habido y hay tendencias catalanistas, a lo cual contribuyen varias causas: a) ciertos Profesores no prudentes; b) el contacto en que los alumnos están con un ambiente que respiran y que les agrada; c) aunque el Obispo haya tratado de remediarlo dando disposiciones, los alumnos en el tiempo de las vacaciones respiran libremente estas ideas.

8º) Ha prohibido el Obispo que los Seminaristas escriban en el "Criterium", Revista inspirada por el Dr. Tusquets que es notoriamente catalanista.

9º) Cuando el Dr. Tusquets cantó la 1ª Misa no hubo sermón por lo siguiente: él hubiera querido que se predicara en catalán, pero, como es sobrino del Conde de Montseny, Presidente de la Diputación que es profundamente anticatalanista el cual era su Padrino y quería que el sermón fuese en castellano, se optó por no tenerlo. Los recordatorios se imprimieron en latín.

10º) Cree que el P. Bolós, S. J. fue algo imprudente predicando. En el P. Pijoan, S.J., por el contrario, no sabe que haya habido imprudencia.

11º) Del Dr. Montserrat oyó que le habían cogido en casa una carta de un sobrino suyo que está en América.

12º) A los Capuchinos se los tildó algo de catalanistas. Item a los Benedictinos de Montserrat. Ha oído que allí hay mar de fondo entre los Monjes viejos y los jóvenes.

13º) La Obra de Ejercicios y el "Foment", cree que son buenas, aunque parece como se hubiera alguna tendencia.

14º) Se reza en familia ordinariamente en catalán, así como en la iglesia. En los Colegios distinguidos en castellano.

15º) Por ignorancia del fuero eclesiástico se han entrometido imprudentemente en cosas del Clero las Autoridades gubernativas.

Sr. D. Tomás Pursals Pbro.[238]
Limosnero episcopal

I.- Predicación. Catecismo

Testifica que:

1º) En Barcelona se predica de todo: en las grandes solemnidades en castellano; la predicación parroquial en catalán. Domina esta lengua algo más. El Clero joven se inclina al catalán de modo que en conclusión la tendencia es política.

2º) En los pueblos se predica en catalán. Hace unos 12 años también se predicaban en los pueblos sermones castellanos.

3º) En la Ciudad todos entienden el castellano.

4º) El Catecismo generalmente se enseña en catalán. Cuando hay niños castellanos se hace sección aparte. En las escuelas cree que se enseña en castellano y en catalán. Lo práctico cree que debe ser enseñarlo en uno u otro idioma según el que hablen los niños.

5º) Hay tendencia hacia un catalán literario que emplea términos especiales.

II.- Clero

6º) El Clero joven está metido en la tendencia catalanista. Pero en cuanto a caer en abusos será algún caso rarísimo.

7º) Los Capuchinos se han significado como catalanistas, por ej.: los P. P. Esplugas y Antonio de Barcelona.

8º) De los Jesuitas le parece el P. Pijoan prudente; el P. Bolós no tanto.

9º) El elemento joven de Montserrat también ha participado de la misma tendencia; el viejo, no.

238. *Tomàs Pursals i Sanspons.* Fou capellà de les Religioses de la Divina Providència, de Gràcia, a Barcelona. Desaparegué entre 1936-1939, probablemente assessinat. A l'Arxiu Diocesà no hi ha el seu expedient. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica de 1928 del nunci Tedeschini a Barcelona», 338, 354, 361, 572.

10º) Los Escolapios que antes no habían manifestado nada en este sentido, ahora, sí.

11º) La Obra de Ejercicios está en un período crítico. No sabe de ella nada concreto.

12º) El "Foment" es una propaganda constante de catalán.

Sr. D. Juan Solanes,[239]
Beneficiado de la Concepción de Barcelona con residencia en S. Baudilio.

[*Predicación*

A.- Barcelona y otras ciudades populosas.
No es verdad que hace 50 años se empleaba menos el Catalán, no solo en la predicación, sino en los periódicos, en las conversaciones familiares, &.

239. *Joan Solanas i Calaf* (Sant Boi de Llobregat, Baix Llobregat, 1862-1959), sacerdot de la diòcesi de Barcelona, tenia el grau de doctor, era beneficiat de la Parròquia de la Puríssima Concepció de Barcelona des de 1899, almenys, i continuà essent-ho fins 1939. En el seu expedient, molt incomplet, de l'Arxiu Diocesà de Barcelona, hi ha dos llibrets seus: *Mis luchas con nueve obispos*, I, Barcelona, Industrias Gráficas, 1934 i *Mis luchas con nueve obispos o historia de un cisma*, II, Barcelona, Imprenta de la Unión Obrera, 1936. ADB, *Preveres 45/38*. En uns informes realitzats en 1929 per la Cúria provincial de Catalunya de la Companyia de Jesús, amb motiu de la visita del seu general, pare Ledóchowski, hom llegeix sobre Solanas que estava suspès *a divinis* des del temps del bisbe Laguarda i que durant la dictadura de Primo de Rivera assistia als banquets de la Unión Patriótica, que «chismorreaba» en qüestions polítiques i que, a Sant Boi de Llobregat, era un dels directors de la política municipal del directori militar. Tenia un germà, Antonio, també sacerdot, «que tiene automóvil que guía él mismo y corretea» junt amb el seu germà, i que participava igualment en la política municipal de llur comú lloc d'origen. A més d'aquest text manuscrit i anònim, n'hi ha un altre de mecanografiat, on es diu que Solanas havia presentat un plet contra el rector de la Parròquia de la Puríssima Concepció, doctor Pau Costas, d'on era beneficiat, i que, sembla, que arribà fins i tot d'intentar d'agredir-lo: ARSI, *Tarraconensis, 1404, Quaestio catalaunica, 1927-1930, (Episcopi e Clero), VII* i AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 714, fasc. 3, ff. 133-140v. Ramon Corts i Blay, «La visita apostòlica a Barcelona de 1928», 339-340, «La visita del nunci Tedeschini de 1928-1929 a Montserrat», 905, 911, 914, «La reacció del clergat i dels laics als decrets de la Santa Seu (1928-1929)», 77-78, 80, «La recepció dels bisbes de la Tarraconense dels decrets de la Santa Seu», 460-461. *Vidal i Barraquer i Primo de Rivera. La Qüestió Catalana en els arxius vaticans. El directori militar (1923-1925).* 2 vol. (en premsa).

Juan Solanes

1.- En qué lengua se predica exclusivamente con más frecuencia]

1) En catalán con más frecuencia.

2.- Desde cuando data la práctica de predicar en una u otra lengua

2) Desde que hay el movimiento separatista
- antes en castellano excepto las homilías
- los mejores oradores de España iban, ahora ninguno.

Se predica muchísimo más que antes en catalán.

[3.-Se predica hoy en catalán más que anteriormente
Por qué motivo se introdujo donde no existía esta costumbre
Por qué se intensificó]

3) Por sectarismo separatista
- De 20 años cada vez más intenso en sentido político desde entonces.

[4.-El pueblo de esas ciudades entiende bien el castellano aunque no lo hable con corrección? Los periódicos que lee, en qué lengua están escritos? Fueron siempre escritos en su lengua? Los comercios, los cines, teatros, radios &. en qué lengua son?]

4) Lo entiende en general el pueblo el castellano
- 18 periódicos diarios
- 2 catalanes
- hasta los separatistas en castellano
- los comercios con títulos de ambas lenguas, predomina el español.
- los cines el título en español.
- la radio
- los actos públicos en castellano.
- el registro parroquial en castellano
- anuncios impresos en catalán y facturas id. desde el mismo tiempo.
- la mayoría entiende el castellano.
- las escuelas oficiales castellano
- las escuelas privadas catalán.
- las relaciones comerciales castellano.

[5.- Si no lo entiende, a qué se debe? A que no se enseña en las escuelas, a que no tiene interés en aprenderlo, a mera negligencia de maestros y discípulos, a espíritu partidista? Si esto último: Nace espontáneamente del pueblo o bien se debe a campaña política? Coopera el clero en este sentido?]

Se predica en catalán por exigencia de la minoría partidista.
El clero coopera entusiasmado en general con pocas excepciones (Habla de Barcelona) al movimiento separatista.

[6.- Si en general lo entiende: Nace espontáneamente del pueblo la exigencia de que se le predique en catalán, o más bien está promovida por una minoría partidista? Coopera el clero por espíritu partidista en promover esa exigencia?]

Se prometió al Clero grandes ventajas. Los Profesores del Seminario fautores Principio? Morgades y Gili.

[7.- El catalán en que hoy se predica al pueblo es el usual o bien el moderno literario?]

- Se predica el catalán literario afrancesado
- El usual el del P. Claret lo abominan

[8.- Si lo segundo: está capacitado el pueblo para entenderlo?]

- El pueblo no entiende el literario, entiende mejor el castellano

[9.- Al predicarse en catalán se hace en forma, habida cuenta de las circunstancias, que puedan con razón herir los sentimientos de los no catalanes?]

- Antes el trisagio en castellano, ahora en catalán
- Se hiere los sentimientos de los no catalanes al predicar todos los días, ej en la Iglesia de la Merced se manifestó que el Gobierno atropella la patria catalana.
- Odio a lo español

[B.- Pueblos rurales:
10.- En qué lengua se suele predicar?]

- Pueblos- ahora siempre en catalán.
- Antes el castellano en las grandes Fiestas y entendían.

JUAN SOLANES

[11.- De cuando data esta práctica? Entiende el castellano? Leen periódicos castellanos, y en los comercios, cines & usan el castellano?]

- El cura prohíbe predicar en castellano en S. Baudilio porque el Ayuntamiento lo quería.

[12.- Dada la menor cultura que reciben en las escuelas las gentes de esos pueblos, están capacitados para entender bien la predicación en castellano?]

- En general en los mismos pueblos pueden entender el castellano por razón de la comunicación, de las relaciones comerciales, etc.

[13.- A los que no suelen hablar el castellano, de predicarles en este idioma: no se les obligaría a una atención molesta? No se contrariaría su espíritu de piedad y su costumbre antigua y constante de oír la predicación en esta lengua?]

- No se les obligaría a atención molesta hablándoles en castellano.
- Separatistas en cierta ocasión salen de la iglesia al empezar en castellano y protesta recíproca.

[14.- Cuando se les predica en catalán, se hace en el catalán usual o bien en el moderno literario? Si esto último: lo entiende bien el pueblo?]

Generalmente en los mismos pueblos el catalán literario-Entienden mejor el castellano.

[Seminarios

22.- En los seminarios existe ese espíritu partidista entre los alumnos? Existe entre los Profesores? En cuáles seminarios? Qué idioma se empleaba antes en la conversación, en los actos de piedad, en las clases? Qué idioma ahora: qué textos: qué asignaturas, máxime acerca de la Historia de España y de la de Cataluña, y de Gramática de España y de la de Cataluña? Los Superiores vigilan sobre esta materia? Admiten politicantes? Los ordenan?]

Seminarios: Se fomenta el Separatismo en ellos (Barcelona).

- Los Seminaristas hace un año cantando Els Segadors ante la casa de un Sacerdote enemigo del separatismo (el declarante)

- Lo fomentaron en el Seminario:
- Sr. Carreras
- Sr. Cardó: prohíbe que enseñen la Historia de España

[Abuso de la religion con fines partidistas

23.- Tiene noticia de que se haya en determinadas partes de Cataluña abusado de la Religión o de cosas con ella relacionadas para fines catalanistas? En qué cosas y principalmente por qué personas?]

Se ha abusado de la religión para fines separatistas

- Los "pomells" fundó unos de la Lliga hace 12 años –contribuyeron a ese abuso– aun en las 1as. Comuniones (Casanovas)
- abusaron los sacerdotes
- los Obispos toleraron
- suprimidos por el Gobierno pero a pesar de eso llevaban los emblemas y se los ponían en la iglesia (mantillas o gorras los jóvenes
- cantaban "extranjeros" en la iglesia refiriéndose a los españoles.

[24.- Se juzga por el contrario que se haya abusado de la política de las autoridades con el fin de molestar o perseguir a la Religión o a sus Prelados? En qué cosas?]

No cree que el gobierno haya molestado a la Religión.
Los obispos: Por compromiso toleran el catalanismo
Los Prelados catalanes, el más furibundo Vidal
Hubo desacuerdo entre los Prelados en lo de la pastoral

[26.- Qué juzga de la participación de las comunidades religiosas de varones en el movimiento catalanista? Qué Ordenes y qué personas principalmente pueden haberse significado como fautores del catalanismo?

27.- Tiene significación sospechosa la división que han adoptado por provincias algunos institutos religiosos de varones en tal forma, que constituya provincia religiosa separada Cataluña?

28.- Qué opina del Monasterio de Montserrat?

29.- Qué opina de la obra de Ejercicios Espirituales? (P. Vallet)

Juan Solanes

30.- Qué opina de las publicaciones culturales y espirituales que el Fomento de piedad Catalana viene promoviendo? Cuál es su finalidad?]

- Religiosos: a) Capuchinos rabiosamente separatistas «Destinados vosotros los jóvenes a derramar vuestra sangre contra España y en favor de Cataluña» b) En Montserrat eran antes separatistas. Cree que ahora han cambiado exteriomente moderándose.

Personas principales: P. Manresa. P. Igualada. Dos asociaciones antiblasfemas: separatista y españolista (esta dirigida por S.J.)

Sr. Miralles, hace a ambas tendencias

- Los Ejercicios, de 20 tandas, 16 en catalán de tendencia separatista.

El P. Ballet en sentido separatista

División de Provincias: ignora

«Cardenal de Cataluña» Vidal y Barraquer

Sr Llobera predica catalán aun a los sacerdotes

Antes se usaba el castellano en los Seminarios y era indisciplina hablar catalán. Ahora la conversación en catalán.

Catecismo: Se enseña en castellano en la escuela nacional.

En las privadas catalanistas en catalán, no catalanistas en castellano.

El movimiento separatista progresivo

El pueblo antes hablaba mixto en sus oraciones. Ahora el catalán.

Libros piadosos: Fundac. de Foment en que procede de los elementos separatistas

En la propaganda piadosa se trasluce el catalanismo.

Las asignaturas id. supra

Todos entenderían el castellano enseñando Religión en castellano

La Radio en español.

Los curas escuchando en español la radio

Los actos públicos en castellano

El registro parroquial en castellano

Anuncios impresos en catalán y facturas id. Desde el mismo tiempo

La mayoría entiende el castellano

Las escuelas oficiales castellano

Las escuelas privadas catalán

JUAN SOLANES

Las relaciones comerciales castellano
Se predica en catalán por exigencia de la minoría partidista
El clero coopera entusiastamente en general con pocas excepciones (Habla de Barcelona) al movimiento separatista.
Se prmetió al Clero grandes ventajas.
Los Profesores del Seminario fautores.
Principal: Morgades y Gili.

APUNTES SOBRE LA ACTIVIDAD ASISTENCIAL DE LA NUNCIATURA DE PARÍS DURANTE LA GUERRA CIVIL ESPAÑOLA (1936-1939)*

José Ramón Hernández Figueiredo
Instituto Teológico "Divino Maestro" - Ourense

Resumen:

Este artículo presenta la actividad realizada por el nuncio de París, Valerio Valeri, durante los años de la Guerra Civil Española (1936-1939). Desde París se realizó una intensa actividad diplomática ante el Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia y tantos otros organismos internacionales con el objeto de liberar a presos de toda condición, a veces por medio de intercambio, además de una labor asistencial y benéfica sin precedentes hasta aquel momento en España para tantas personas que fueron víctimas inocentes de la guerra.

Palabras clave:

Archivo Apostólico Vaticano, Nunciatura Apostólica de París, Diplomacia, Tarea asistencial y benéfica, Guerra Civil Española.

* Siglas: AAV = Archivio Apostolico Vaticano; AES = Affari Ecclesiastici Straordinarii; AHP = Archivum Historiae Pontificiae; Arch. Nunz. Madrid = Archivio della Nunziatura di Madrid; Arch. Nunz. Parigi = Archivio della Nunziatura di Parigi; AST = Analecta Sacra Tarraconensia.

Abstract:

This article presents the activity carried out by the nuncio of Paris, Valerio Valeri, during the years of the Spanish Civil War. From Paris an intense diplomatic activity was carried out before the Ministry of Foreing Affairs of France and many other international organizations in order to free prisioners from all conditions, sometimes through exchange, in addition to unprecedendent welfare and charitable work until that time moment in Spain for so many people who were innocent victims of the war.

Keywords:

Vatican Apostolic Archive, Apostolic Nunciature of Paris, Diplomacy, Assistance and Charity Task, Spanish Civil War.

Corresponde al nuncio Valerio Valeri encabezar la labor de informar a la Santa Sede sobre la marcha de la guerra civil española y sobre la trágica situación religiosa de la zona republicana, que se vio afectada por una persecución sin precedentes en la historia de España que supuso varios miles de mártires, muchos de ellos ya reconocidos oficialmente por la Congregación para las Causas de los Santos.[1] Al respecto son numerosas las publicaciones del especialista Vicente Cárcel Ortí tanto en modo de monografías[2] como de artículos científicos.[3] Considero ya documentada en su mayor parte la intervención de la Santa Sede en la guerra de España, las peticiones de relaciones diplomáticas del gobierno republicano, las presiones de los republicanos desde París, la cuestión

1. María Encarnación González Rodríguez, *Quiénes son y de dónde vienen, 498 mártires del siglo XX en España*, Madrid: Edice, 2007; Vicente Cárcel Ortí, *Mártires del siglo XX en España*, Madrid: BAC, 2013, 2 vols.; y a nivel de la Comunidad Autónoma de Galicia, José Ramón Hernández Figueiredo, *Santoral de Galicia. Cincuenta relatos hagiográficos*, Madrid: Letras de Autor, 2019.

2. Vicente Cárcel Ortí, *La Iglesia y la hecatombe de 1936*, Madrid: Espasa Calpe, 2008; Id., *Pío XI, entre la República y la guerra. La angustia del Papa ante la tragedia española*, Madrid: BAC, 2008.

3. Por citar algunos, cfr. Vicente Cárcel Ortí, *La Nunciatura de Madrid durante la guerra civil (1936-1939)*, en AHP 46 (2008), pp. 163-356; Id., *Epistolario Vidal-Pacelli-Pizzardo-Montini y apuntes de la Secretaría de Estado (1936-1939)*, en AST 88 (2015), pp. 267-748.

de los católicos vascos, y las noticias sobre el asesinato del obispo de Barcelona, Manuel Irurita.[4] Por mi parte, voy a intentar añadir algunos aspectos que señalan las fuentes vaticanas, a mi juicio, interesantes y novedosos, y que tienen que ver más con la labor benéfica y hospitalaria que se actuó desde la Nunciatura del país vecino durante los años más difíciles de la historia reciente de España.

1. El nuncio Valerio Valeri

Valerio Valeri (Santa Fiora-Grossetto, 7 noviembre 1883 – Roma, 22 julio 1963) fue nombrado nuncio apostólico de París el 3 de junio de 1936. Había hecho sus estudios en el Seminario Pío Romano y en el Pontificio Ateneo Romano San Apolinar, siendo ordenado sacerdote el 21 de diciembre de 1907. Fue docente en el Seminario Pontificio Regional de Fano hasta 1909. Después de haber ejercido como capellán militar durante la primera guerra mundial, ingresa en la Curia romana como miembro del personal de la Secretaría de Estado en 1920. De 1921 a 1927 es auditor eclesiástico de la Nunciatura Apostólica en Francia. El 6 de julio de 1921 es nombrado chambelán privado de Su Santidad, y el 22 de julio de 1923, prelado de honor de Su Santidad. El 18 de octubre de 1927 es nombrado arzobispo titular de Éfeso, escogiendo como lema "Pax in virtute". Consecuentemente es nombrado delegado apostólico en Egipto, Arabia, Abisinia, Eritrea, Jerusalén, Palestina, Trasjordania, Chipre y Etiopía. Recibió la consagración episcopal el 28 de octubre siguiente de manos del cardenal Donato Sbarretti, siendo asistentes el arzobispo Pietro Benedetti, MSC, y el obispo Giuseppe Angelucci.[5]

Llama la atención el hecho de que durante el tiempo en que monseñor Valeri fue delegado apostólico en Jerusalén y Palestina, dirige un despacho al cardenal Eugenio Pacelli, con data del 16 de mayo de 1932, en el que informa sobre los comentarios realizados por quien fuera rey de España, Alfonso XIII, a cerca del nuncio Federico Tedeschini, en su visita a Tierra Santa. En marzo de 1932, dicho monarca había hecho una visita a Egipto y Palestina. En Jerusalén accedió a los principales

4. Vicente Cárcel Ortí, *La Nunciatura de París y la guerra de España (1936-1939)*, en AHP 49 (2011), pp. 189-307.

5. *Valerio Cardinal Valeri*, en www.catholic-hierarchy.

santuarios con mucha piedad, alojándose en el Hôtel King David. Mientras que en la estación de El Cairo fue recibido por algunos franciscanos con gritos de "Viva el Rey", los frailes de la Custodia no se comprometieron de ninguna manera. Se reunió con el procurador de Tierra Santa, de origen español, y con el vicario de la Custodia, natural de Francia. A este último le reveló en relación con la Santa Sede que "non difende la verità e la giustizia ma attaccò espressamente il Nunzio Apostolico asserendo che aveva *bâillonné les Evêques*", es decir, "amordazado a los Obispos".[6] Asimismo refiere las acusaciones hechas hacia el nuncio que comprometieron su moralidad a raíz de un incidente sucedido en Madrid, del que hablaron los periódicos en su momento, y que de modo inmediato fue desmentido por la Santa Sede como una calumnia o un chantaje.[7]

Su siguiente destino es como nuncio apostólico en Rumanía el 3 de abril de 1933, y de ahí pasa a Francia, acreditado en 1936 como representante de la Santa Sede ante el gobierno socialista de Paul Reynaud, a quien acompaña en su retirada ante la invasión alemana. Al comienzo de la segunda guerra mundial, Francia se hallaba dividida en dos zonas, una bajo el régimen de ocupación militar, y la otra sometida al régimen de Vichy, aunque vigilada de cerca desde Berlín. El 17 de junio anunció desde Burdeos la petición de un armisticio formal con Alemania e Italia; y, en telegramas de los días 22, 24 y 26 dio cuenta de las incertidumbres que acompañaban a las negociaciones y a la conclusión del armisticio formal con Alemania e Italia. Entonces ya se hablaba de un traslado a Vichy del gobierno presidido por el mariscal Pétain. Y desde esta ciudad continuaría ejerciendo sus funciones de nuncio apostólico en Francia, velando por las necesidades de la población y auxiliando con el abastecimiento de víveres.[8]

Ahora bien, su principal actuación tuvo lugar en agosto de 1942, cuando cuestionó la reclamación del mariscal Pétain sobre el hecho de que si el papa Pío XII aprobaba la creciente hostilidad de Francia

6. *Despacho del delegado apostólico Valerio Valeri al secretario de Estado Eugenio Pacelli. Jerusalén,* 16 de mayo de 1932, en AES, *Spagna* 897, fasc. 191, ff. 49r-50v, transcrito en *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano, II: Documentos del año 1932*, *ed.* Vicente Cárcel Ortí, Madrid: BAC, 2012, pp. 366-367.

7. Cfr. AAV, *Arch. Nunz. Madrid*, caja 789.

8. Pierre Blet, *Pío XII y la segunda guerra mundial*, Madrid: Ediciones Cristiandad, 2004, pp. 321-327.

hacia los judíos.[9] El 2 de junio de 1941 se había aprobado en Vichy una legislación antisemista que reemplazaba una ley anterior, de octubre de 1940. Por su parte el nuncio reaccionó con viveza recordando lo que la Santa Sede había manifestado ya sobre el racismo, que era la base de todas las disposiciones tomadas en la "cuestión judía". Es más, las intervenciones conjuntas del cardenal Gerlier, arzobispo de Lyon, y el nuncio Valeri, "contribuirían a suavizar la aplicación de las medidas más duras de las que él calificaba como la ley nefasta".[10] Informes posteriores enviados desde Nunciatura revelan el hecho de la detención de judíos extranjeros incluso en la zona no ocupada, saliendo en dirección a Alemania.[11] Estas disposiciones, tal como hacía saber el nuncio, habían suscitado un gran descontento en la población, ya que entre los deportados iban enfermos y ancianos, lo que mostraba que su verdadero destino no era precisamente el realizar trabajos forzados. Es más, el nuncio intentó promover desde Suiza un proyecto humanitario para que al menos los judíos menores de dieciséis años, ya que con los otros era un imposible, cuyo número se estimaba entre tres y cinco mil, pudieran ser enviados al continente americano.[12]

No obstante, el presidente Charles de Gaulle insistirá en la remoción de Valeri, al tacharlo de colaborador con el régimen de Vichy.[13] En la tarde del 4 de junio de 1944, el ejército de los Aliados ocupaba la ciudad de Roma. Al día siguiente, el cardenal Tisserant llegaba a la Secretaría de Estado para entregar a Tardini una carta del general De Gaulle al papa Pío XII, escrita en Alger. Con fecha del 29 de mayo, le hacía saber desde su cargo como presidente del Gobierno provisional de la República francesa, su adhesión a la Santa Sede, además de una alusión a la situación política general, agradeciendo la acción caritativa desplegada

9. *Sacrificium Abramae*, en *Time Magazine*, 17 de agosto de 1942; *Valerio Valeri, papal nuncio to France*, en www.britannica.com; Pierre Blet, *Pius XII and the Second World War: according to the Archives of the Vatican*, New York – Mahwah: Paulist Press, 1999, pp. 226-254.

10. Pierre Blet, *Pío XII y la segunda guerra mundial…*, p. 329.

11. Entre los deportados a los campos de exterminio nazis y los que murieron en Francia, unos 80.000 judíos censados en el país fueron asesinados. Cfr. Michaël R. Marrus – Robert O. Paxton, *Vichy et les juifs*, París: Calmann-Lévy, 2015, del que hace uso Ricardo Miralles, *Los judíos y la Francia de Vichy*, en "La aventura de la Historia" 21/252 (octubre de 2019), pp. 24-29.

12. Pierre Blet, *Pío XII y la segunda guerra mundial…*, pp. 330-332.

13. *Church to voice sorrow for "Silence" during war deportations: Catholic Apology to Jews of France*, en "International Herald Tribune", 22 de septiembre de 1997.

por el pontífice con las víctimas de la guerra.[14] El general francés, que se había encontrado con Pío XII el 30 de junio de 1944, después del desembarco de los aliados en Normandía, "ya desde finales de agosto, por presiones internas había comenzado a pretender de Roma la remoción de Valeri, considerado cercano al régimen de Vichy, además de la depuración de varios obispos sospechosos de colaboracionismo con el Gobierno del mariscal Pétain".[15] Pío XII intentó que con el paso del tiempo, el general De Gaulle desistiera en sus pretensiones. Pero, al ser reconocido el nuevo Gobierno del general De Gaulle por los soviéticos, precipitó "el traslado urgente de Roncalli, después de la negativa del delegado apostólico en Argentina, Giuseppe Fietta, el primer indicado por Pío XII",[16] por razones de salud. En 1944, Valeri recibió la *Grand Cross* de la *Légion d'honneur*.

Regresó a la Ciudad del Vaticano para trabajar en Secretaría de Estado en la Sección para las Relaciones con los Estados, fue presidente del Comité Central para el Año Santo el 28 de junio de 1948, y asesor de la Sagrada Congregación para las Iglesias Orientales el 1 de septiembre del año en curso. Pío XII lo crearía cardenal presbítero de San Silvestre in Capite en el consistorio del 12 de enero de 1953, y cinco días después, prefecto de la Sagrada Congregación para los Religiosos. Participó en el cónclave de la elección de san Juan XXIII, su sucesor en la Nunciatura de Francia, y en el de san Pablo VI, además de la primera sesión del Concilio Vaticano II. Fallece el 22 de julio de 1963, pasando a descansar sus restos mortales en el panteón familiar de Santa Fiora.[17]

2. Evacuación de Silvio Sericano

Al poco tiempo, mes y medio, del comienzo de la misión diplomática en la capital parisina del nuncio Valeri, comienza la guerra civil española. El 1 de octubre de 1936 sale de Roma el embajador republicano Luis de Zulueta. Tras la marcha del nuncio Federico Tedeschini el

14. Pierre Blet, *Pío XII y la segunda guerra mundial…*, pp. 345-348.
15. Marco Roncalli, *Papa Juan, el santo*, Bogotá: San Pablo, 2014, p. 63.
16. *Ibíd.*, pp. 63-64.
17. Paul Christophe, "Valeri, Valerio", en *Catholicisme: hier, aujourd'hui, demain (Tintoret-Zwingli)*, *ed.* Gérard Mathon – Gérard Henry Baudry, París: Letouzey et Ané, 1998-2000, t. XV, coll. 662-665.

11 de junio de 1936, el representante de la diplomacia de la Santa Sede ante el Gobierno español durante la guerra civil, fue interinamente el auditor Silvio Sericano, ya que Filippo Cortesi, que era nuncio en Argentina, nombrado el 4 de junio de 1936 para España, no pudo llegar a Madrid a causa del levantamiento, siendo destinado a Polonia el 24 de diciembre siguiente, de donde tuvo que salir el 5 de septiembre de 1939, al comenzar la II Guerra Mundial.[18] Dicho Sericano vuela el 3 de noviembre, quedando "comprometidas" las relaciones diplomáticas entre el Gobierno de la República y la Santa Sede. Enérgicas fueron las denuncias del cardenal Pacelli al embajador español por la barbarie perpetrada contra el patrimonio y las personas religiosas,[19] echando por tierra la buena disposición de la Santa Sede a la implantación de la Segunda República.[20] Adheridos los funcionarios de la Embajada al movimiento nacional, y no disponiendo del cifrado e incluso de la dotación económica, Zulueta se dirige a París, desde donde escribe el 2 de diciembre a Pacelli por medio de una carta particular y reservada, lamentando no haber podido despedirse personalmente y haciendo previsiones muy negativas sobre el futuro de España y del mundo. Dice: "ahora me encuentro en París, sin que, hasta el presente el Gobierno de la República me haya hecho ninguna indicación de que deba cesar en el ejercicio de mi cargo".[21]

En este marco nada convencional, el secretario de Estado, el cardenal Pacelli, pide al nuncio parisino, monseñor Valeri, su compromiso para informar sobre la marcha de la Nunciatura de Madrid. Lo primero que hizo Valeri, a indicación de monseñor Giuseppe Pizzardo, secreta-

18. Giuseppe de Marchi, *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956*, Roma: Edizione di Storia e Letteratura, 1958, pp. 200-263.

19. *La Santa Sede e la situazione religiosa in Spagna*, en *L'Osservatore Romano*, 10-11 de agosto de 1936, p. 1, donde daba datos de los crueles asesinatos que se estaban cometiendo contra sacerdotes y religiosos, los sacrilegios cometidos en las iglesias y en los cementerios, donde se profanaban tumbas.

20. *Despacho del secretario de Estado al nuncio. Città del Vaticano, 23 de abril de 1931,* en AAV, *Arch. Nunz. Madrid,* caja 915, tit. V, rub. V, n. 61, f. 26: "Santa Sede è disposta a secondare Governo provvisorio nell'opera del mantenimento dell'ordine nella fiducia che anche Governo vorrà da parte sua rispettare diritti della Chiesa e dei cattolici in una Nazione in cui la totalità del popolo professa la religione cattolica. Comunichi all'Episcopato di raccomandare ai sacerdoti, ai religiosi, ai fedeli rispettino ed obendiscano ai poteri costituiti per mantenimento ordine e per bene comune. Cardinale Pacelli".

21. *Carta del embajador Luis de Zulueta al cardenal Pacelli, 2 de diciembre de 1936*, en AES, *Spagna* 889, fasc. 265, ff. 20r-23v.

rio para los Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, fue preparar la salida de Sericano de la capital de España, gestionando con el gobierno galo su evacuación en un aeroplano francés junto al encargado de negocios de Francia. El 31 de octubre de 1936 recibía las indicaciones de Pizzardo; el 2 de noviembre siguiente se comunicaba la buena disposición a colaborar del Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia, facilitando la salida de Silvio Sericano. El 3 de noviembre se confirmaba por mediación de dicho Ministerio que la situación de Madrid se había agravado, urgiendo la salida de Sericano y del representante galo, tal como informa un telegrama cifrado en estos términos: "Situazione Madrid aggravata. Goberno ha dato disposizioni perché Incaricato Santa Sede possa partire. V. E. R. può avverire interessato".[22]

El 4 de noviembre de 1936, a las doce de la mañana había salido de la Nunciatura acompañado de un agente de policía, en dirección a la Embajada de Francia. Con la ayuda de un diplomático francés, se dirigieron al aeródromo de Barajas, a diez kilómetros del Norte de Madrid. Ya en el aeropuerto, tuvo lugar el registro del equipaje y la supervisión del pasaporte. Como el aeroplano de la Embajada tenía una avería en el motor, despegó en otro aparato de Air France hacia las dos del mediodía. No está fuera de lugar decir que aquel aeroplano de la Embajada francesa era el mismo que partió de Madrid hacia Toulouse el 8 de noviembre, con un representante de la Cruz Roja de Ginebra y un funcionario de dicha Embajada, y que durante el vuelo sería ametrallado por un caza rojo, siendo asesinado dicho representante y heridos gravemente los pasajeros. Como la niebla era intensa en Toulouse para el aterrizaje, y los bombardeos del aeropuerto madrileño por parte de los nacionales frecuentes, se decide dividir el viaje en dos etapas: Madrid-Alicante, y al día siguiente, Alicante-Toulouse.[23]

El 5 de noviembre, a las nueve de la mañana, sale del hotel donde se habían alojado en Alicante, y en el auto del cónsul francés. Durante el trayecto, uno tras otro, se siguen tres controles de milicianos, que exigen ver la documentación. No fue nada fácil sortear la aduana por ir con vestimenta eclesiástica y una de las maletas no poder ser registrada

22. *Telegrama cifrado n. 6 del nuncio Valeri al secretario Pizzardo, 3 de noviembre de 1936*, en AES, *Spagna* 889, fasc. 264, f. 38. Los telegramas del 31 de octubre y 2 de noviembre, cfr. ibíd., ff. 36-37.

23. Vicente Cárcel Ortí, *La Nunciatura de Madrid durante la guerra civil (1936-1939)…*, pp. 215-221.

por tener carácter diplomático. Salen a las once de la mañana. Era un día espléndido, de sol, dejando atrás aquella desgraciada patria. Aterriza en Toulouse hacia las cinco de la tarde. Se despide el señor Sericano de los otros viajeros, a los que les agradece su preciosa compañía en todo momento. Desde ahí toma el tren en dirección a Roma. A su llegada a la ciudad eterna, quien había conocido de primera mano durante casi cinco meses el comienzo de la guerra, elabora un informe extenso y detallado sobre la revolución y la consiguiente persecución contra los consagrados y el arte religioso, además de considerar a los nacionales como "i faziosi", debiendo abandonar Madrid para "non far atto di adesione al Governo di Burgos perché non è riconosciuto dalla Santa Sede".[24] Esto mismo ya lo había manifestado en un telegrama cifrado, con fecha del 23 de octubre de 1936.[25] Pasaría después a la Primera Sección de la Secretaría de Estado, como consejero de Nunciatura, recibiendo el nombramiento de Subsecretario de la Sagrada Congregación de los Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, en 1940.

3. Ayuda a la Nunciatura de Madrid

Ante la marcha de Silvio Sericano, no queda presencia diplomática alguna de la Santa Sede en Madrid. De hecho, el embajador de Francia en Madrid, Jean Herbette, acude al nuncio Valerio Valeri, al pensar que ante la ausencia del nuncio en Madrid, este sería la persona elegida para ocuparse de los asuntos relativos a la nación española. Esto se explica por las dudas que plantea el obispo de Aire et Dax al nuncio parisino al corroborar que hay dos frentes en el clero exiliado, el vasco y el nacional, no sabiendo cómo actuar y a quién acudir, haciéndolo así

24. *Relación de Sericano sobre la guerra civil de España. Roma, 11 de enero de 1937*, en AES, *Spagna* 889, fasc. 265, ff. 63r-83v, publicado por Vicente Cárcel Ortí, *La Nunciatura de Madrid durante la guerra civil (1936-1939)…*, pp. 163-165, 177-221.

25. *Telegrama cifrado n. 52 del auditor de la Nunciatura de Madrid, Sericano, al secretario de la Congregación de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, Pizzardo. Madrid, 23 de octubre de 1936*, en AES, *Spagna* 889, fasc. 260, f. 73: "Mi permetto aggiungere che nel caso probabile di prossima entrata Madrid esercito nazionale il Rappresentante Santa Sede, se è qui presente, si vedrebbe moralmente costretto manifestare sua simpatia governo Burgos mettendo con ciò in grande pericolo vita numerosi ecclesiastici detenuti dai rossi nelle provincia in loro possesso".

por indicación del embajador Herbette.[26] Valeri, en otra carta del 21 de octubre de 1936, dirigida a Pizzardo, le hace saber que el dicho obispo francés, monseñor Mathieu, de origen vasco, se dirigió a Bilbao e incluso a Burgos para buscar medios con los que auxiliar a los rehenes, pero constató que "adesso i nazionali sono più accaniti contro i baschi che contro i comunisti".[27] Echando en falta la acción de la Santa Sede, le decía al nuncio Valeri que sería de desear algunas directrices de caridad y moderación para los obispos de Pamplona y Vitoria.

Entonces Valeri sugiere a monseñor Pizzardo que la Santa Sede se ponga en contacto tanto con los nacionales como con los republicanos. El 29 de julio de 1936 se constituía la Junta de Defensa Nacional, teniendo como representante de la Santa Sede al cardenal primado Isidro Gomá desde el 19 de diciembre de 1936 hasta el 21 de septiembre de 1937, en que fue constituido monseñor Ildebrando Antoniutti como Encargado de Negocios ante el Gobierno Nacional, presidido por Francisco Franco. El 16 de mayo de 1938 era nombrado nuncio de España monseñor Gaetano Cicognani.[28] En la zona republicana, permanece al frente de la representación pontificia en Madrid durante toda la guerra el redentorista Maximino-Alfonso Áriz Elcarte, el cual es considerado canciller de la Nunciatura por parte del Gobierno republicano, sin serlo en verdad.[29]

Por su parte, el cardenal Pacelli se dirige al nuncio parisino con un telegrama que dice: "interesso V. S. I. vedere se possibile avere con cortese sollecitudine qualche noticia sulla sorte sede Nunziatura Madrid

26. *Carta del nuncio apostólico de París, Valeri, al sustituto de la Congregación de Asuntos Eclesiásticos Ordinarios, Tardini. París, 5 de noviembre de 1936*, en AES, *Francia* 800, fasc. 358, ff. 30r-31v.

27. *Carta del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de la Congregación de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, Pizzardo. París, 21 de octubre de 1936*, en ibíd., ff. 16r-17v.

28. Giuseppe de Marchi, *Le nunziature apostoliche dal 1800 al 1956…*, pp. 241-242.

29. En AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 841, f. 24r, se recoge un ejemplar del diario *Euzko Deya*, del 5 de diciembre de 1937, con el título: "La Nonciature du Saint-Siège conserve son Chancelier". Este dice que: "Le Ministère des Affaires Etrangères certifie que M. Max.-Alfonso Ariz Elcarte, de nacionalité spagnole, exerce la charge de Chancelier Secrétaire du Chiffre de l'Ambassade du Saint-Siège en Espagne et demande aux autorités competentes de lui donner les facilités qui peuvent lui être utiles dans l'exercice de ses fonctions". Se confirma dicha interpretación en Vicente Cárcel Ortí, *La Nunciatura de París y la guerra de España (1936-1939)…*, p. 191, nota 8.

e personale medesima. Cardinal Pacelli".[30] Habían pasado dos meses desde la marcha de Sericano. El Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia, según le había comunicado su propio cónsul, informaba diez días más tarde de que, a pesar de los bombardeos de los nacionales, la sede de la Nunciatura se hallaba intacta, pero que al estar tan expuesta a cualquier eventualidad, fue necesaria la evacuación. Las personas que trabajaban allí se habrían refugiado en la embajada de Chile, tal como se comunica inmediatamente a las autoridades españolas.[31] Asimismo el nuncio Valeri envía un telegrama al cardenal Pacelli en que confirma que: "Ministero Esteri comunica che Palazzo Nunciature Madrid è intatto. Personale, essendo tuttavia assai esposto, è ferrato Ambasciata Cile che ha notificato traslazione al Goberno Spagnolo. Valeri".[32] Lo mismo hará con monseñor Domenico Tardini, sustituto de la Congregación de Asuntos Eclesiásticos Ordinarios, quien le pedirá una explicación más extensa al no entender suficientemente el contenido de dicho telegrama.[33]

3.1. Apoyo financiero

Como el asedio de las tropas nacionales sobre la capital de España se alargaba, se hace urgente todo tipo de ayuda. Por esta razón, monseñor Tardini escribe al nuncio Valeri, con una carta adjunta del P. Alfonso Áriz Elcarte, en la que le invita a auxiliar financieramente al personal de la Nunciatura de Madrid. Le dice: "Tu comprendi molto bene quanto possa essere preziosa per loro, in questi momento penosissimi, una certa somma di denaro".[34] Le hace ver que puede prestar esta ayuda por medio del correo del Consulado francés con el objeto de que alcance su destino. Apenas cinco días después de esta solicitud, el 26 de enero de 1937, el nuncio Valeri envía un telegrama al P. Áriz, donde dice que

30. *Telegrama del secretario de Estado, Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 5 de enero de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 841, f. 1r.

31. *Despacho del Ministère de Affaires Etrangères al nuncio Valeri. París, 16 de enero de 1937*, en ibíd., f. 2r-v.

32. *Telegrama del nuncio Valeri al secretario de Estado Pacelli. París, 17 de enero de 1937*, en *ibíd.*, f. 4r, cuya copia se puede ver en AES, *Spagna* 889, fasc. 265, f. 56.

33. *Carta confidencial del nuncio Valeri al sustituto Tardini. París, 23 de enero de 1937*, en AES, *Francia* 800, fasc. 358, f. 41v.

34. *Despacho del sustituto Tardini al nuncio Valeri. Ciudad del Vaticano, 21 de enero de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 841, f. 5r.

por encargo del sustituto de la Secretaría de Estado, se ha dado prisa en enviar una carta en la que se incluyen dos cheques en el Banco Hispano-Americano de dos mil pesetas cada uno.[35] Esta ayuda económica se reitera el 9 de marzo del año en curso, al escribir al P. Áriz que espera que haya recibido de parte de dicho Consulado la suma de cuatro mil pesetas, equivalente a los dos cheques que ha podido reunir. Al mismo tiempo le invita a que haga llegar una carta al embajador de Chile.[36] Con fecha del 9 de abril de 1937, el P. Áriz escribe una carta en italiano en la que dice haber cumplido con el cometido de la entrega de la referida carta en manos del embajador de Chile. También le dice que se complace en acusar el recibo de los cheques a cobrar en el Banco Hispano-Americano que no le fue posible recoger, ya que “in nessun luogo di questo rossissimo Madrid si vuol sentire parlare della Santa Sede”. Por lo que se refiere al dinero equivalente de dichos cheques, le es grato manifestar que ha recibido de parte del referido Consulado la suma no de cuatro, sino de ocho mil pesetas.[37]

En estado de guerra las comunicaciones eran realmente difíciles. Prueba lo dicho que los hermanos del P. Áriz Elcarte, Víctor y Carmen, que residían en Sevilla, se dirijan a la Nunciatura de París para que desde allí se reexpida la carta adjunta para él. Exponen que “como tenemos la duda de si se le debe dirigir la correspondencia a la Nunciatura, dejamos el sobre en blanco para que en esa pongan las señas”.[38] Si esto ocurre en mayo de 1937, la misma situación se reitera en la estación estival de aquel año. De esta manera, se conserva una nota escrita en la Secretaría de Estado dirigida a la Nunciatura de París para que se envíe cortésmente, por vía segura, una carta del reverendo P. Alfonso Áriz al Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia.[39] De nuevo se repite este procedimiento, y así el sustituto de la Secretaría de Estado pide que por medio de las competentes autoridades francesas haga llegar las

35. *Telegrama del nuncio Valeri al P. Alfonso Áriz Elcarte. París, 26 de enero de 1937*, en ibíd., f. 6r.

36. *Telegrama del nuncio Valeri al P. Alfonso Ariz Elcarte. París, 9 de marzo de 1937*, en ibíd., f. 9r.

37. *Despacho del P. Alfonso Áriz al nuncio Valeri. Madrid, 8 de abril de 1937*, en ibíd., f. 11r-v.

38. *Carta de los hermanos del P. Alfonso Áriz Elcarte al nuncio apostólico de París. Sevilla, 22 de mayo de 1937*, en ibíd., f. 13r

39. *Nota de la Secretaría de Estado. Ciudad del Vaticano, 30 de julio de 1937*, en ibíd., f. 16r.

dos cartas, aquí adjuntas, a su destino.[40] Por el mismo medio escribe Gabina Elcarte de Áriz al nuncio de París: "A indicación de mi hijo Maximino Alfonso Áriz Elcarte, encargado de la Nunciatura Apostólica en Madrid, me dirijo a V. E. para suplicarle haga llegar a manos de mi hijo la adjunta carta".[41] Reitera el mismo proceder con fecha del 1 de junio de 1937.[42]

A su vez el nuncio Valeri informa al sustituto de la Secretaría de Estado de todos los movimientos que tienen que ver con la ayuda económica al personal de la Nunciatura de Madrid. Así, el 19 de octubre de 1937 dice que desde el 15 de septiembre monseñor Forni, cumpliendo las órdenes dadas el 6 de septiembre, habría enviado al Ministerio de Asuntos Exteriores la suma de seis mil francos, con la intención de que llegara lo equivalente en pesetas al P. Áriz. Le ha extrañado que este todavía no lo hubiera recibido. Por eso, pide aclaraciones al Ministerio, que por un descuido involuntario, mientras la contabilidad había registrado el dinero recibido y el nombre del destinatario, los servicios de España, dada la ausencia del jefe de la Delegación, no habían notificado al cónsul francés en Madrid el haber hecho la entrega. Excusándose el jefe de la Delegación, envió un telegrama rápidamente a Madrid, aclarando el envío del dinero en francos, desde la Nunciatura de París al Ministerio de Asuntos Exteriores, el cual se encarga de avisar al cónsul en Madrid para que pase lo equivalente en pesetas al P. Áriz. No se ha informado de la cantidad exacta en pesetas, porque el Consulado ignora el cambio que se pueda hacer en Madrid, por lo que se manda una cantidad aproximada a lo que se desea que sea en pesetas. Por eso, el pasado 10 de marzo se enviaron ocho mil francos porque el Ministerio suponía, basándose en los cambios oficiales, que tal suma correspondería con las cuatro mil pesetas referidas. Por la cantidad de cinco mil pesetas del 21 de junio, el jefe del Ministerio hace saber que sería suficiente, pero parece que el cónsul en Madrid no ha podido obtener más que tres mil pesetas en lugar de las cinco mil previstas.[43] Por lo que se refiere a las

40. *Nota del sustituto de la Secretaría de Estado. Ciudad del Vaticano, 25 de agosto de 1937*, en ibíd., f. 17r.

41. *Carta de Gabina Elcarte de Áriz al nuncio apostólico de París. Pamplona, 24 de mayo de 1937*, en ibíd., f. 14r.

42. *Carta de Gabina Elcarte de Áriz al nuncio apostólico de París. Pamplona*, *1 de junio de 1937*, en ibíd., f. 15r.

43. *Minuta del nuncio Valeri al sustituto de Secretaría de Estado, monseñor Tardini. París, 26 de octubre de 1937*, en ibíd., ff. 18r-19r.

últimas cuatro mil pesetas, le han dicho en el Ministerio que el cambio andaría en torno a 67 pesetas por 100 francos…

Toda esta retahíla de datos se deben a que el sustituto Tardini le escribe al nuncio Valeri: "potesse farmi avere, con Sua comodità, qualche schiarimento al riguardo". La aclaración se exige ante el hecho de que el P. Áriz hacía saber que el envío de la suma de cuatro mil pesetas del 6 de septiembre de 1937 no había llegado al destinatario. Por eso, atendiendo a la urgencia de la Nunciatura de Madrid, pedía cierta prisa al Gobierno francés en el envío del dinero. Asimismo también se aclaró que las sumas de los dos envíos de cuatro y cinco mil pesetas, correspondientes al 6 de marzo y al 19 de junio pasado, fueron consignadas por el Gobierno francés en dos entregas de ocho mil pesetas con fecha del 12 de marzo de 1937 y otras tres mil del 2 de agosto siguiente. Es decir, once mil pesetas en vez de las nueve mil referidas en las datas arriba citadas, en virtud del cambio variable del franco a la peseta.[44] Ejerciendo en esta ocasión como sustituto de la Secretaría de Estado, monseñor Montini, se dirige al nuncio Valeri pidiéndole que envíe otra remesa de dinero a la Nunciatura de Madrid, en la cantidad de cinco mil francos, a la calle del Nuncio n. 13, según el modo empleado el pasado 26 de octubre de 1937.[45] El subdirector de la Contabilidad del Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia informa al secretario de la Nunciatura de París, que ha recibido por el agente contable de las Cancillerías Diplomáticas y Consulares, el 19 de enero de 1938, la suma de cinco mil francos.[46] Dos días después, el nuncio Valeri informa haber cumplido con dicho envío al P. Áriz.[47] Una nueva remesa de otros cinco mil francos, ordena el cardenal Pacelli que se remita a la Nunciatura de Madrid, a fecha del 7 de agosto de 1938.[48] El Ministerio francés comunica al auditor de la Nunciatura de París, monseñor Jacques Violardo, haber recibido dicha suma para el P.

44. *Despacho del sustituto de la Secretaría de Estado, Tardini, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 19 de octubre de 1937*, en ibíd., f. 21r-v.

45. *Despacho del sustituto de la Secretaría de Estado, Montini, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 8 de enero de 1938*, en ibíd., f. 25r.

46. *Despacho del Ministère des Affaires Etrangères al nuncio apostólico de París. París, 20 de enero de 1938*, en ibíd., f. 27r.

47. *Despacho del nuncio apostólico de París, Valeri, al sustituto de la Secretaría de Estado, Montini. París, 21 de enero de 1938*, en ibíd., f. 29r.

48. *Despacho del secretario de Estado, Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 7 de agosto de 1938*, en ibíd., f. 36r.

Áriz.[49] Y, el nuncio Valeri comunica al cardenal Pacelli que ha cumplido con el encargo.[50] La ayuda económica se extendió además al nuncio Cicognani, que había tomado posesión de su cargo el 16 de mayo de 1938 en la zona nacional, ya que necesitaba mil veinticinco francos a su llegada a San Sebastián, para piezas del coche.[51] El nuncio Valeri informa del envío de un cheque por ese valor a la Sociedad Comercial de Coches Americanos.[52]

3.2. Envío de víveres

Si el dinero era importante, no lo eran menos los géneros alimenticios en un tiempo de guerra y de extrema precariedad. En un despacho de monseñor Tardini al nuncio Valeri, del 16 de septiembre de 1938, le hace saber que el P. Áriz dice que algunas personas residentes reciben por medio de la Cámara de Comercio Francesa paquetes de víveres, con lo que desearía que se enviara alguna cosa por el mismo sistema. Escribe: "Attesta l'estrema penuria di viveri in cui si trovano il menzionato Padre e le persone che sono con lui nella Nunziatura (sei in tutto)", me permito decirle que en la medida de sus posibilidades haga la tramitación de paquetes de alimentos de primera necesidad, como la pasta y la carne en conserva.[53] Por su parte, el nuncio Valeri escribe haber cumplido lo que se le ha pedido por medio del Ministerio de Asuntos Exteriores francés, enviando un paquete de alimentos de primera necesidad, similar a aquel que ya había expedido hace una veintena de días y que esperaba que hubiera llegado. Dice que es complicada la expedición, ya que dicho Ministerio no puede aceptar –y como favor especial– paquetes superiores a los tres kilos y cada quince días, aunque no ha dejado de estudiar otras posibilidades para el apoyo humanitario a la Nunciatura de Madrid.[54]

49. *Despacho de la Direction des Affaires politiques et commerciales del Ministère des Affaires Etrangères a la Nunciatura de París. París, 12 de agosto de 1938*, en ibíd., f. 37r.

50. *Despacho del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, cardenal Pacelli. París, 14 de agosto de 1938*, en ibíd., f. 29r.

51. *Despacho del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de la Nunciatura de Madrid. París, 18 de agosto de 1938*, en ibíd., f. 42r.

52. *Despacho del nuncio apostólico de París, Valeri, a la Sociedad Comercial de "Voitures Américaines". París, 12 de agosto de 1938*, en ibíd., f. 46r.

53. *Despacho del encargado de la S. C. de los Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, monseñor Tardini, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 16 de septiembre de 1938*, en ibíd., f. 50r-v.

54. *Despacho del nuncio apostólico de París, Valeri, al encargado de la S. C. de*

En la correspondencia entre la Nunciatura de Madrid y la Ciudad del Vaticano ocupa un lugar preferente la mediación de la Nunciatura de París.[55] En el archivo de esta se hallan tres cartas de agradecimiento del P. Maximino Alfonso Áriz Elcarte. La primera lleva fecha del 16 de noviembre de 1938, y aparece escrita en los siguientes términos:

> Excelentísimo Señor. Correspondiendo a su gratísima carta del 27 u. p., octubre, n. 6985, me apresuro a comunicar a Vuestra Excelencia Reverendísima que he recibido regularmente los dos consabidos paquetes de víveres que V. E. se ha dignado enviarnos por indicación de la Secretaría de Estado, de los cuales el segundo llegó íntegro, y el primero deteriorado y reducido en el peso que apenas alcanzó los dos kilos de peso bruto. Doy a V. E. las más rendidas gracias por la delicadísima diligencia que ha puesto en ayudarnos a pesar de tan enojosas dificultades y por la paterna caridad cristiana que con ello ha mostrado a quienes no somos dignos de tan exquisitas atenciones. Que Dios N. S. se lo premie con creces como se lo pediré en mis pobres oraciones. Ahora, Excelencia, recogiendo la súplica de algunos de los que me rodean, y siempre que ello no implique una indiscreción ni un abuso de confianza, me atrevo a impetrar de V. E. Rev.ma un paquete análogo de tabaco, en pitillos, cigarros, picado o como a V. E. plazca: aquí se vende!, cuando le hay a mil quinientas pesetas el kilo. Yo no fumo; pero es tal la insistencia que hace mucho tiempo que se me viene haciendo para que haga a V. E. esta petición que no acierto a rehusarme a ello. Pero, Excelencia, si le ha de contrariar en lo más mínimo, téngala por no hecha, y excuse el atrevimiento. Renovándole la expresión de nuestra más sincera gratitud en nombre de los que aquí vivimos… y besando reverentemente su pastoral anillo, me complazco en suscribirme con sentimientos de la más profunda veneración de Vuestra Excelencia Reverendísima. Firma Max. Alfonso Áriz Elcarte.[56]

los Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, monseñor Tardini. París, 27 de octubre de 1938, en ibíd., f. 53r.

55. En AES, *Francia* 800, fasc. 358, se conservan varias cartas del P. Áriz a monseñor Tardini gracias a la mediación del nuncio Valerio Valeri.

56. *Despacho del P. Áriz Elcarte, de la Nunciatura apostólica de Madrid al nuncio apostólico de París, Valeri. Madrid, 16 de noviembre de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 841, f. 54r-v. Cfr. Vicente Cárcel Ortí, *La Nunciatura de París y la guerra de España (1936-1939)…*, p. 193, nota 15.

A comienzos del año 1939, el P. Áriz escribe una nueva carta de agradecimiento por la nueva remesa de víveres. La carta, del 12 de enero, dice lo que sigue:

> Al cumplir el dulce deber de acusar a Vuestra Excelencia Reverendísima recibo de los tres últimos paquetes de víveres que ha tenido la atención de enviarnos, me complazco en presentarle nuestros más vivos sentimientos de gratitud y el reconocimiento de cuantos con ellos somos favorecidos. Los tres paquetes, que me fueron entregados a la vez en una misma valija, llegaron bien; dos intactos y un tercero algo roto y menguado un tanto en su peso. El que contenía los cigarrillos despertó entre los beneficiados la alegría que es de suponer. Si no los pasearon en procesión es porque aquí, Excelencia, somos laicos por gracia de Dios!, pero sí le puedo asegurar que fueron recibidos triunfalmente y agradecido su envío con las muestras más desbordantes de entusiasmo y con las mayores bendiciones para su magnífico procurador. Abusando una vez más de su reconocida bondad, me permito rogarle se digne cursar esos dos sobres, uno a mi desconsolada madre que no sabe nada de mí desde hace un año!, y sea otro para nuestro exembajador en París, y que me fue recomendada por el interesado, uno de los últimos agentes que tuvo aquí en esta Nunciatura. Pero si ello le ha de ser molesto, échelas al cesto de los papeles sin duelo de ningún género.[57]

Y, la tercera carta del P. Áriz, de mediados de febrero, que se custodia en el Archivo de la Nunciatura de París, informa de los daños materiales de la sede de la Nunciatura de Madrid por el avance de las tropas nacionales, agradeciendo muy vivamente los alimentos remitidos en términos sinceramente afectuosos:

> Gracias sean dadas a Dios de que se las pueda dar cumplidamente a Vuestra Excelencia Reverendísima, porque en esta semana extraordinaria de conmemoración republicana no hemos podido menos de participar del miedo consiguiente a los efectos del cañoneo –de grueso calibre– con que nos han obsequiado los nacionales del otro lado del Manzanares, ni se ha visto libre esta casa, colocada a 500 metros es-

57. *Despacho del P. Áriz Elcarte, de la Nunciatura apostólica de Madrid al nuncio apostólico de París, Valeri. Madrid, 12 de enero de 1939*, en ibíd., f. 57r. Cfr. ibíd., pp. 193-194, nota 16.

> casos de la retaguardia leal, de los obuses: pues uno de ellos, aunque pequeño, cayó ayer tarde a unos metros delante de la ventana de secretaría, y que de seguir un poco más hubiera dado de lleno en mi puesto que acababa yo de abandonar un minuto antes. Excelencia, la otra vez, 10 de enero?, a las 24-48 horas de ponerle yo mi última carta de agradecimiento recibí juntos tres nuevos paquetes de víveres: por eso no me pareció oportuno escribirle nuevamente. Hoy lo hago por acusarle recibo en esta fecha de otros tres, y para manifestarle nuestros más vivos y sinceros y entusiastas sentimientos de gratitud. Los paquetes llegaron bien…: uno intacto, el otro algo tocado y un tercero bastante mermado. Lo mismo habría que decir de los recibidos en enero: que uno estaba completamente bien, el otro bastante mermado, y de un tercero no se salvó –gracias a Dios– sino el tabaco!!! Yo quisiera, Excelencia, saber agradecer como se lo merece tanta atención y delicadeza para con nosotros; pero para decirle una palabra de lo que sentimos le diré que con ser tantas las personas que nos ayudan, muchas excelentísimas, algunas eminentísimas y hasta alguna Beatísima, sin embargo para nadie ha sido tan unánime la expresión de nuestra gratitud y de nuestro entusiasmo como por Mgr. Valeri, de quien hemos dicho y repetido: Este sí que vale y vale mucho; que no en vano lo lleva en su nombre y apellido. Y como diera la coincidencia de que al revolver hace días unos papeles nos encontrásemos con Su retrato, lo enmarcamos en un cuadrito y lo colocamos ante nuestras miradas para que llegue hasta él envuelto en el perfume de nuestros egipcios el perfume de nuestro agradecimiento. Ya ve, Monseñor, con qué poco se hace felices a los hombres: con un poco di fumo que va y de cenere que resta!...[58]

4. Hospitalidad al clero emigrado español

Ante la persecución religiosa desplegada en la zona republicana, la reacción de una parte del clero español fue emigrar al país vecino buscando refugio donde librar la vida de una muerte segura, así como ejercitar actividad pastoral con la que sostenerse en el día a día. El nuncio Valerio Valeri recabará información sobre estos sacerdotes españoles

58. *Despacho del P. Áriz Elcarte, de la Nunciatura apostólica de Madrid al nuncio apostólico de París, Valeri. Madrid, 17 de febrero de 1939*, en *ibíd.*, f. 59r-v. Cfr. ibíd., p. 194, nota 17.

residentes en Francia, su nombre y apellidos, la diócesis de procedencia en España y la dirección postal actual. A veces también se añadirán otros datos de carácter personal, de cierto interés. Por otra parte, no dejará de animar al episcopado galo para que realice esta actividad hospitalaria y de asilo con el clero español emigrado.

Merece la pena presentar aquí los resultados de dichos informes del episcopado francés no solo por el interés evidente que revisten para la historia eclesiástica de España, sino también para la historia de la Iglesia universal. Tal importancia se la da el propio nuncio parisino cuando hace saber al cardenal prefecto de la Sagrada Congregación del Concilio, Giulio Serafini (1930-1938), que ha escrito a los ordinarios de Francia para recabar datos sobre los clérigos españoles refugiados en este país, con interesante información no solo para la Nunciatura, sino también para la misma Congregación. Solo lamenta que tales indagaciones hayan llegado un poco tarde, porque en el momento presente "sembra renderle, fortunatamente, meno attuali".[59] Sigo el orden de la documentación, y no aquel con el que se informa a la Congregación.[60]

4.1. Arzobispado de Paris

La archidiócesis de París acoge en su territorio a once sacerdotes españoles, que en su mayor parte son catalanes y vascos. En concreto, reciben asilo cinco sacerdotes de la diócesis de Barcelona, cinco del obispado de Vitoria y uno de Madrid-Alcalá. De esta manera, se explica que Francisco Javier Lauzurica y Torralba, obispo titular de Siniando (Turquía) y auxiliar de Valencia (1931-1943), siendo a su vez administrador apostólico de Vitoria (1937-1943) al estar en sede vacante, remita un despacho al nuncio Valeri en el que otorga la renovación de las licencias ministeriales para el ejercicio pastoral de sus sacerdotes residentes en París.[61] El nuncio de Madrid, Gaetano Cicognani (1938-1953), con la mediación del nuncio

59. *Despacho del nuncio apostólico de París, Valeri, al cardenal prefecto de la S. C. del Concilio, Serafini. París, 17 de marzo de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 843, f. 26r.

60. Mi estudio se basa en la documentación original, hallando más tarde la transcripción de la fuente enviada a la Congregación en *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano, VI: Documentos del año 1938*, *ed.* Vicente Cárcel Ortí, Madrid: BAC, 2018, pp. 200-209.

61. *Despacho del administrador apostólico de Vitoria, el obispo Lauzurica, al nuncio apostólico de París, Valeri. Vitoria, 15 de marzo de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 843, f. 27r.

de París, remitirá dichas licencias del administrador apostólico de Vitoria al cardenal arzobispo de París.[62] Por su parte, el arzobispo Jean Verdier (1929-1940) ha de presentar la siguiente lista[63] al nuncio Valeri:

Nombre y apellidos	Diócesis de origen	Residencia en París
Joan Tarré	Barcelona	Rue d'Assas n. 21, 6
Josep Muret	Barcelona	Rue Milne Edwards, 4, 17
Ignacio García Zabaleta	Vitoria	Maison Ste. Geneviève, de la parroquia de Bagnolet
Odón Plans	Barcelona	Rue Bvd. Péreire, 228
Raimundo Laborda	Vitoria	Hôtel Bert, rue Damrémont, n. 73
Fernando Seré	Vitoria	Hôtel Bert, rue Damrémont, n. 73
Domingo Romero	Vitoria	Hôtel Bert, rue Damrémont, n. 73
Muset i Ferrer	Barcelona	Rue de la Source, 5, 16
Casimiro Morcillo	Madrid-Alcalá	Bvd. Péreire, 228
Santamaría	Barcelona	Bénédictins, rue Monsieur, 20
Joseph Elorde, Director del Orfeón Vasco	Vitoria	Hôtel Bert, rue Damrémont, n. 73

Del paso de Casimiro Morcillo González por París ha quedado constancia por un despacho del nuncio Valeri al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. Al respecto, hace de mediador del canónigo y oficial de la diócesis de Alcalá-Madrid, el sacerdote Heriberto José Prieto, que suple al obispo ausente, y pide las necesarias licencias al papa por encontrarse en urgente necesidad de conservar los Óleos santos y administrar la Unción de enfermos a los moribundos[64]. El secretario de Estado responde por telégrafo que dicha facultad ya ha sido concedida por la Sagrada Congregación para la Disciplina de los Sacramentos a los vicarios generales de Madrid, por haberlo pedido su obispo a monseñor Antoniutti, encargado de Negocios ante el Gobierno Nacional.[65]

62. *Despacho del nuncio apostólico de Madrid, Cicognani, al cardenal arzobispo de París, Verdier. París, 26 de marzo de 1938*, en ibíd., f. 28r.

63. *Despacho del arzobispo de París, Verdier, al nuncio apostólico de París, Valeri. París, sin fecha*, en ibíd., f. 2r; *Listas de los sacerdotes españoles refugiados en diócesis francesas: París*, en ibíd., f. 44r.

64. *Despacho n. 5364 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, Pacelli. París, 19 de marzo de 1938*, en AES, *Spagna* 891, fasc. 272, f. 40r-v.

65. *Telegrama del secretario de Estado, Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 22 de marzo de 1938*, en *ibíd.*, f. 42.

4.2. Obispado de Perpignan-Elna

El obispo de Perpiñán-Elna, Henri-Marius Bernard (1933-1959), presenta también una lista de los sacerdotes españoles residentes en su diócesis, más próxima a la frontera con España. En total, son dieciocho. Nueve proceden de la diócesis de Gerona, cuatro de la de Urgel, dos de Barcelona, y tres son miembros de órdenes religiosas. Advierte el obispo que se ven favorecidos de una singular circunstancia, y es que en esta diócesis se habla catalán, y que han procurado ayudarles al ofrecerles estipendios de misas. Todos ellos prestan algún servicio dentro de la diócesis francesa de Perpiñán, que les ha dado asilo. Termina diciendo que: "tous ces prêtres nous ont donné pleine satisfaction et leur conduite n'a merité aucun reproche".[66] He aquí la lista presentada:[67]

Nombre	Diócesis de origen y Oficio	Oficio actual
Canónigo Cammol	Gerona, canónigo titular	Capellán de una clínica
Abad Boix	Gerona, vicario de Bagnoles	Supervisor en un colegio diocesano
Abad Dalmau	Gerona, párroco de S. Cristóbal	Supervisor en un colegio diocesano
Abad Caum	Gerona, capellán	Capellán de las religiosas de la Esperanza
Abad Coll	Gerona, párroco de Hostalrich	Sacerdote en una parroquia
Abad Colldecarrera	Gerona, sacerdote de edad	Sacerdote en una parroquia
Abad Freixe	Gerona, párroco de Portbou	Sacerdote en Amélie-les-Bains
Abad Roura	Gerona, párroco de Mollo	Sacerdote en Amélie-les-Bains
Abad Albert	Gerona, organista de Figueras	Sacerdote en una parroquia, residente con su hermano
Abad Pallarés	Urgel, párroco en Andorra	Sacerdote en una parroquia
Canónigo Llovera	Urgel, canónigo titular	Sacerdote en una parroquia
Abad Lombard	Urgel, párroco	Sacerdote en una parroquia
Abad Tixo	Urgel, párroco	Sacerdote en una parroquia
Canónigo Boada	Barcelona, canónigo titular	Sacerdote en una parroquia
Abad Bros	Barcelona, párroco	Sacerdote auxiliar en la catedral
P. Bargallo	Escuelas Pías	Sacerdote en una parroquia
P. Roig	Escuelas Pías	Capellán de los Hermanos Maristas
P. Barceló	Congregación de la Misión	Sacerdote en una parroquia

66. *Despacho del obispo de Perpignan-Elna, Bernard, al nuncio apostólico de París, Valeri. Perpignan, 21 de enero de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 843, f. 3r.

67. *Prêtres espagnols réfugiés dans le diocèse de Perpignan*, en *ibíd.*, ff. 4r-5r; *Listas de los sacerdotes españoles refugiados en diócesis francesas: Perpignan*, en ibíd., f. 45r.

Al respecto, es interesante la información aportada por el obispo de Gerona, José Cartañá, quien escribe al nuncio Valeri una carta, con fecha del 13 de mayo de 1938, desde el Instituto San Luis Gonzaga de Perpiñán. Sobre los sacerdotes aquí refugiados dice actualmente son pocos, y que "visten de seglar por indicaciones de los Superiores Eclesiásticos, los cuales, por razón de ser Perpignan ciudad fronteriza, han extremado la prudencia". Añade que los seglares –principalmente de Cataluña– son muchos más, siendo de notar entre ellos los caracteres de las dos ideologías y tendencias políticas en que está dividida España. Es más, se observa un gran recelo y desconfianza en el trato mutuo, a la vez que "gran interés en evitar compromisos que los priva de una labor oculta en favor de respectivos ideales", resultando de máxima dificultad obtener "noticias ciertas de lo que pasa en España".[68] Valeri agradece su esfuerzo al obispo Cartañá, y lamenta las penurias que se ciernen sobre el territorio hispano.[69]

En otra carta, el propio obispo de Gerona, al informar sobre la situación de la Iglesia en Cataluña, concluye haciendo referencia a las ayudas que desde Perpiñán ofrecen a los sacerdotes residentes en distintas diócesis catalanas. Al respecto, habla del reparto del último donativo de 5.000 francos entre las diócesis de Barcelona, Tarragona, Lérida, Vich, Solsona y Seo de Urgel, acompañado de unas letras de saludo, dejando "la parte de Gerona en poder de un sacerdote gerundense, refugiado en Perpignan, que cuida de enviar todas las semanas para aquellos sacerdotes unos paquetes de alimentos". A esto añade que ha enviado al vicario de Tarragona, el señor Rial, 1.200 francos, limosna de cien celebraciones; al P. Torrent una suma para cuatrocientas misas, que repartirá entre los sacerdotes de Barcelona, Vich, Solsona y Urgel; y 1.200 para igual objeto al sacerdote que ejerce de vicario general en Gerona. Dicho dinero es parte de los 12.000 francos donados por el cardenal de Toledo para celebrar mil misas.[70]

Finalmente, el obispo de Gerona, monseñor Cartañá, partirá de Perpiñán en el verano de 1938. El propio nuncio Valeri informará al secretario de Estado, el cardenal Pacelli, en un despacho de fecha del 22 de

68. *Carta del obispo de Gerona, Cartañá, al nuncio apostólico de París, Valeri. Perpiñán, 13 de mayo de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 854, ff. 12-14.
69. *Carta del nuncio apostólico de París, Valeri, al obispo de Gerona, Cartañá. París, 31 de mayo de 1938*, en ibíd., f. 15.
70. *Carta del obispo de Gerona, Cartañá, al nuncio apostólico de París, Valeri. Perpiñán, 31 de mayo de 1938*, en ibíd., ff. 16-17.

julio de 1938, sobre su regreso a Pamplona. Antes de emprender el viaje, hizo visita al cardenal Verdier, arzobispo de París, el cual le animó a publicar una nota en el *Semaine Religieuse* sobre aquellos sacerdotes –se refería sobre todo a los vascos– que aprovechan la ocasión de ejercitar el ministerio en cualquier iglesia para hacer propaganda política.[71] Al respecto, valora aquella nota como "anodina y genérica".[72] También hace referencia a otros artículos publicados en el *Figaro* y en la *Croix* sobre la guerra civil española, especialmente a la queja del director de la *Croix*, el reverendo Mercklen, sobre la prohibición del *Osservatore Romano* en la España de Franco, lo que no era cierto, ya que se enviaban cada jueves veinticinco ejemplares de un número de la semana, no habiendo sido requeridos nunca más ejemplares.[73]

4.3. Obispado de Versalles

Monseñor Benjamin-Octave Roland-Gosselin, como obispo de Versalles (1931-1952), informa de la presencia de diez sacerdotes españoles en su diócesis: dos de Vich, cinco de Gerona, dos de Tarragona y uno de Barcelona.[74] He aquí algunos datos:

Nombre y apellidos	Diócesis de origen	Oficio actual
Joseph Andreu	Vich	Vicario auxiliar en la Boissière
Antonio Barniol	Vich	Vicario auxiliar de Arnouville les Gou
Pie Bosch	Barcelona	Capellán del Pensionnat des S. de Nev. à Beaumont
Joseph Castella Roger	Tarragona	Sacerdote en la Roche (Élancourt)
Juan Colls y Sureda	Gerona	Vicario auxiliar en la Boissière
Juan Cross Font	Gerona	Vicario auxiliar en Corneilles-en-Parisis
Alfonso Escué	Tarragona	Vicario auxiliar de Gargan
Damián Estela	Gerona	Vicario auxiliar de Vigneux-sur-Seigne
Fernand Forno Navarro	Gerona	Vicario auxiliar de Chamarande
Louis Roda Alemany	Gerona	Vicario auxiliar de Croissy

71. *Semaine Religieuse*, 19 de julio de 1938.
72. *Despacho n. 6426 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, Pacelli. París, 22 de julio de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 854, f. 33r-v.
73. *Nota autógrafa de Sericano. Vaticano, 28 de julio de 1938*, en AES, *Spagna* 923, fasc. 334, f. 34.
74. *Prêtres espagnols résidant dans le diocèse de Versailles*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 843, ff. 7r-8r; *Listas de los sacerdotes españoles refugiados en diócesis francesas: Versailles*, en *ibíd.*, f. 48r.

4.4. Obispado de Tarbes et Lourdes

Este escueto informe fue elaborado por el obispo Pierre-Marie Gerlier (1929-1937), el 22 de enero de 1938, después de ser preconizado arzobispo de Lyon y creado cardenal por el papa Pío XI, como un último servicio a la diócesis de Tarbes et Lourdes, y antes de la elección de su sucesor Georges-Eugène-Émile Choquet el 11 de febrero de 1938. En este caso dice que hay un solo sacerdote español, que tiene como apellido Escalona, y es natural de la diócesis de Barbastro. Su edad, entre 35 y 40 años.[75]

Al momento del alzamiento en julio de 1936 era vicario de Bielsa, parroquia de la referida diócesis aragonesa y de la provincia de Huesca. Afirma que la policía francesa le ha tolerado estar en Lourdes, con la condición de la soledad más discreta. Por esta razón dice el obispo que no le ha utilizado en ningún cargo diocesano. Además no habla más que español, y comprende poco el francés. Dice que seguramente regresaría encantado a su país, pero España “est encore sous la dénomination des rouges”. Dice: “quant à sa conduite, elle est jusqu’à ce jour irréprochable, et tous nous permet de croire qu’il est bon prêtre”. Reside ahora en Lourdes con su hermana. Desgraciadamente ha caído enfermo, debiendo por ahora retirarse a un sanatorio.[76]

4.5. Obispado de Nîmes

Monseñor Jean Justin Girbeau, obispo de Nîmes (1924-1963), comunica al nuncio Valerio Valeri el envío de la lista de los sacerdotes refugiados en su diócesis, hasta el momento.[77] Ofrece una lista compuesta por cinco sacerdotes, de los que da más detalles que los informes precedentes. Todos ellos son de origen catalán o de vinculación con Cataluña: tres de Urgel, uno de Gerona y otro escolapio residente en Barcelona.[78]

Menciona a Santiago Vila, de la diócesis de Gerona, residente en el seminario de Nimes, con un cargo apropiado a su edad, ya que es

75. *Listas de los sacerdotes españoles refugiados en diócesis francesas: Tarbes et Lourdes*, en ibíd., f. 46r.

76. *Despacho del obispo de Tarbes et Lourdes, Gerlier, al nuncio apostólico de París, Valeri. Tarbes, 22 de enero de 1938*, en ibíd., f. 9r-v.

77. *Despacho del obispo de Nîmes, Girbeau, al nuncio apostólico de París, Valeri. Nîmes, 26 de enero de 1938*, en ibíd., f. 10r.

78. *Listas de los sacerdotes españoles refugiados en diócesis francesas: Nîmes*, en ibíd., f. 43r.

incapaz de ejercer las funciones pastorales, del que alaba su conducta que califica como excelente; Augusto Gravet, de la diócesis de Urgel, capellán del orfanato de Courbessac; Constantino Martínez, religioso de la orden de San José de Calasanz, que habitaba en Barcelona, y ejerce como profesor del colegio de San Estanislao en Nîmes; Ramón Sacares, de la diócesis de Urgel, retirado en Nîmes, en la Rue d'Uzès, n. 16; y, Luis Barraut, también de Urgel, actualmente capellán del hospicio de Saint-Hippolyte-du-Fort, en Gard.[79]

4.6. Arzobispado de Auch

En este arzobispado no metropolitano y sufragáneo del arzobispado de Toulouse, su arzobispo informa de que hubo muchos sacerdotes españoles emigrados al estallar la guerra civil, pero que al momento de informar el 27 de febrero de 1938, solo había tres, dos de la diócesis de Lérida y uno de la de Urgel. Es generoso en los detalles que ofrece sobre cada uno de los referidos sacerdotes, todos ellos catalanes.[80]

El primero es Joseph Juanmartí, de 33 años de edad, nacido en Lérida, de la diócesis de Urgel. Ejerce como capellán del hospicio de St-Joseph de Plaisance du Gers. Valora que es un sacerdote muy diligente, concienzudo y apostólico. Comprende el francés, lo estudia con perseverancia y ha llegado a hablarlo correctamente. Lleva en la diócesis un año aproximadamente. El segundo es Sebastián Juanati, nacido en Vilaller, de la provincia de Lérida, y sacerdote de la diócesis de Lérida. Habita junto a su hermano, zapatero en el convento carmelita de Lectoure, y ejercita su ministerio como capellán en el monasterio del Carmen de Lectoure. Es un sacerdote muy digno y servicial, pero no habla francés, con lo que sus servicios son limitados. Reside aquí desde el comienzo de la guerra. Y, el tercero es Buenaventura Carrera, natural de la Seo de Urgel, habiendo ejercido como párroco de Eauze en la diócesis francesa. Presta un servicio al arcipreste, ayudando en las misas vespertinas y funerales, pero no habla francés y no puede colaborar con otros oficios. Es un sacerdote muy digno, de una piedad y conducta edificantes.[81]

79. La lista aparece en ibíd., f. 11r.

80. *Listas de los sacerdotes españoles refugiados en diócesis francesas: Auch*, en ibíd., f. 40r.

81. *Despacho del arzobispo de Auch al nuncio apostólico de París, Valeri. Auch, 27 de febrero de 1938*, en ibíd., ff. 13r-14r.

4.7 Obispado de Aire et Dax

Monseñor Clément Mathieu, obispo de la diócesis de Aire et Dax (1930-1963), informa de que residen en la misma cinco sacerdotes diocesanos procedentes del obispado de Vitoria, y dos religiosos, uno escolapio y otro carmelita del convento de Begoña.[82] Al terminar de exponer sus datos personales más importantes, concluye afirmando que en general "ont une bonne conduite". Al mismo tiempo dice que lo único que se podría objetar es su obsesión por las ideas nacionalistas.[83] Sobre esto existe en dicho archivo bastante documentación que excede con creces nuestro objetivo.[84] Por su parte, monseñor Lauzurica, administrador apostólico de Vitoria, escribirá al nuncio Valeri otorgando licencias ministeriales para sus sacerdotes residentes en esta diócesis francesa. El nuncio Cicognani, con la mediación de su colega parisino, remitirá dichas licencias del administrador apostólico de Vitoria al obispo Mathieu.[85] He aquí la lista de los mismos con sus nombres, diócesis de origen y ministerio actual:

Nombre y apellidos	Diócesis de origen	Oficio actual
M. Olaizola	Vitoria, ex vicario de Rentería	Capellán de Cap-Breton, misiones africanas
P. Mocaroa	Escuelas Pías	Profesor del Seminario Menor de Aire
Miguel de Jáuregui	Vitoria, ex vicario de San Sebastián	Capellán de Saint Séver
M. Abaitua	Vitoria, ex arcipreste de Durango	Residente en el Seminario Mayor de Dax, de 75 años
M. Alberto de Michelena	Vitoria, ex vicario de Irún	Vicario de la catedral de Dax
P. Gárate	Carmelita del convento de Begoña	Capellán en el refugio de Dax
M. Belaustegui	Vitoria, de Durango	Capellán en el refugio de Cap-Breton

82. *Listas de los sacerdotes españoles refugiados en diócesis francesas: Aire et Dax*, en ibíd., f. 39r.

83. *Despacho del obispo de Aire et Dax, Mathieu, al nuncio apostólico de París, Valeri. Dax, 29 de enero de 1938*, en ibíd., ff. 15r-16r.

84. *Informe titulado "Le parti nacionaliste Basque"*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 849, ff. 3r-7r; *Un partir et un peuple catholique se trouvent en guerre aux côtés du Front Populaire*, en ibíd., ff. 9r-12r; *Rapport présenté par les Jeunes Nacionalistes Basques Catholiques aux Jeunesses démocrates antifascistes à l'occasion du Congrés tenu à Paris, le 19 décembre 1936*, en ibíd., ff. 14r-18r; *Los católicos vascos y la guerra de España*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 870, ff. 1r-121v.

85. *Despacho del nuncio apostólico de Madrid, Cicognani, al obispo de Aire et Dax, Mathieu. París, 26 de marzo de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 843, f. 28r.

4.8. Arzobispado de Bourdeaux

El arzobispo de Bourdeaux, entre los años 1935 y 1949, fue monseñor Maurice Feltin quien también remite su informe particular a la Nunciatura apostólica de París sobre los sacerdotes españoles residentes en su diócesis, de los que dice: "j'ai plaisir à dire à Votre Excellence que tous sans exception, ont toujours donné le meilleur exemple de vie sacerdotale". Al momento de redactar tal informe la lista es de unos quince, habiendo llegado a ser al principio unos cuarenta los que se refugiaron en este obispado. Por lo que se refiere a los que regresaron hace algún tiempo al suelo patrio, "ont également mérité tous éloges pendant leur séjour".[86] De estos quince, uno pertenece a la diócesis de Madrid-Alcalá, otro a la de Pamplona, otro a la de Vitoria, y el resto a las diócesis catalanas.[87] He aquí los nombres y algunos datos personales:

Nombre y apellidos	Diócesis de origen	Edad	Oficio actual
Pedro Batlles	Urgel, párroco de Valencia de Aneo	57 años	Capellán de monjas en Arcachón
José Cierco	Lérida, párroco de Forcat	31 años	Capellán de monjas en Burdeos
Santiago Llinas-Arnalot	Urgel, canónigo titular	47 años	Vicario en la parroquia de Notre-Dame de Burdeos
José Llinas-Arnalot	Urgel, profesor del Seminario	45 años	Vicario en la parroquia de Saint-Seurin de Burdeos
Ramón Sugne-Fierro	Urgel, párroco de Biscarri	40 años	Capellán de monjas en Pian-du-Medoc
Carlos Tora-Martí	Urgel, vicario de Notre-Dame de Pitie	65 años	Vicario en la parroquia de Bègles
Justino Pons-Brunet	Lérida, párroco Roda de Isábena	48 años	Capellán de monjas en Arcachón
Enrique Servat-Mola	Urgel, vicario de Menarguens	30 años	Vicario en la parroquia de Sainte-Genevieve de Burdeos
Vicente Capillo	Madrid-Alcalá, es atentado en Santa Bárbara	67 años	Vive en Le Bouscat, con un hermano

86. *Despacho del obispo de Bourdeaux, Feltin, al nuncio apostólico de París, Valeri. Bourdeaux, 29 de enero de 1938*, en ibíd., f. 17r.

87. *Ibíd.*, ff. 18r-19r; *Listas de los sacerdotes españoles refugiados en diócesis francesas: Bourdeaux*, en ibíd., f. 42r.

Juan Calvet-Solanes	Urgel, párroco de Veranoy	55 años	Capellán de monjas
Francisco Martinell	Tarragona, vicario de Valls	37 años	Vicario en Pauillac
Elías Pigem	Gerona, ecónomo de San Clemente	42 años	Vicario en Castillon-de-Castets
Ramón Alvina	Urgel, profesor en el Seminario	45 años	Vicario en Saint-Symphorien
Miguel de Alzo, OMC	Pamplona, capuchino de Lecaroz	43 años	Reside con los capuchinos de Bègles
Ignacio Ramón Arzuaga-Guimon	Vitoria, jesuita natural de Tolosa	42 años	Capellán de los refugiados vascos de Cadaujac

4.9. Obispado de Valence

Resulta de gran interés el informe elaborado por monseñor Camille Pic, obispo de la diócesis de Valence, sede sufragánea del arzobispado de Lyon, en el que su ordinario hace saber de la hospitalidad de su Iglesia que ha acogido a treinta y tres sacerdotes españoles, venidos en su mayor parte en agosto de 1936. Todos eran naturales de diócesis catalanas, menos uno. Catorce todavía permanecen en la diócesis de Valence, a fecha del 29 de enero de 1938, cuando escribe al nuncio apostólico de París.[88]

Dice que "le plupart ont été l'occasion de grande édification pour le clergé et pour les fidèles"; a lo que añade que está dispuesto a dejarlos regresar, siendo no obstante difícil el reemplazo de algunos por las funciones que vienen cubriendo. Al respecto, recuerda los nombres de Gorgorio, Matabosch, Ribas, Adam, Canal y Puigcercós. De los demás dice que o bien no tienen mucha cultura, ya que la mayor parte sabe muy poco latín, o bien son muy mayores o están enfermos. Por eso, plasma su insistencia en ejercitar la caridad con Agullo, Pont-Marty –del que dice que está sordo–, Riera y Tresens, que son septuagenarios y de fiable santidad. Además, señala el caso harto complicado de un sacerdote vasco que no puede regresar a la España nacional, a no ser que corra el riesgo de otros ochenta sacerdotes vascos que el P. Ryan dice que ha encontrado prisioneros en Bilbao en un convento.[89] Por tanto, uno es de

88. *Listas de los sacerdotes españoles refugiados en diócesis francesas: Valence*, en ibíd., f. 47r.

89. *Despacho del obispo de Valence al nuncio apostólico de París, Valeri. Valence, 29 de enero de 1938*, en ibíd., f. 20r.

la diócesis de Vitoria, seis de Urgel, tres de Gerona, dos de Solsona, uno de Barcelona y otro de Vich.[90]

Para el sacerdote de Vitoria, como en casos precedentes, son remitidas las licencias ministeriales de parte de su administrador apostólico, monseñor Lauzurica, con la mediación de los nuncios apostólicos de Madrid y París.[91] He aquí la lista que ofrece:

Nombre y apellidos	Diócesis de origen	Año de nacimiento	Oficio actual
Ramón Agullo	Urgel	1868	Capellán en Tain l'Hermitage, jubilado
Salvador Pont-Mary	Urgel	1868	Capellán en Tain l'Hermitage, jubilado
Francisco Tresens	Urgel	1860	Capellán en Tain l'Hermitage, jubilado
Juan Formenti	Urgel	1869	Sacristán, sin cultura, en Trappe d'Aiguebelle
Esteban Gorgorio	Urgel	1894	Párroco bueno y devoto en Venterol
Félix Riera	Urgel	1869	Capellán bueno y cultivado en Trappistines de Montélimar
José Matabosch	Gerona	1895	Vicario devoto en Livron
José Ribas	Gerona	1893	Coadjutor y organista en Romans
Guillermo Vidal	Gerona	1879	Coadjutor devoto en Marsanne
Juan Adam	Solsona	1880	Coadjutor muy devoto en Grignan
Jean Armengou	Solsona	1870	Capellán devoto y cultivado en Allan
José Canal	Barcelona	1878	Coadjutor devoto en Valence
Ramón Puigcercós	Vich	1898	Párroco bueno y devoto en Salles
Alejandro Sagarna-Achilia	Vitoria	1893	Sin cargo, bastante cultivado, en Montélimar

4.10. Obispado de Bayonne

Si la diócesis de Burdeos acogió a un importante número de eclesiásticos españoles, es fácil de suponer que la diócesis de Bayona, sufragánea de la de Burdeos y una de las más próximas al territorio español, también se convertiría en uno de los principales refugios escogidos por

90. Ibíd., f. 21r.

91. *Despacho del nuncio apostólico de Madrid, Cicognani, al obispo de Valence. París, 26 de marzo de 1938*, en ibíd., f. 28r.

los sacerdotes emigrados, siendo el colectivo vasco el más numeroso. En este caso, el único. Además se da la particularidad de que en una parte de esta diócesis se celebra la liturgia en lengua vasca. No faltaron las licencias ministeriales de parte de monseñor Lauzurica, administrador apostólico de Vitoria. Una vez más se hace este envío por mediación de los nuncios de Madrid y París.[92]

Monseñor Henri-Jean Houbaut, obispo de la Iglesia de Bayona entre 1934 y 1939, preparará un concienzudo informe[93] en el que ha de presentar en primer lugar una lista de treinta y ocho sacerdotes de la diócesis de Vitoria, y en segundo lugar dará a conocer sus ocupaciones y capacidades pastorales, haciendo un balance sobre su conducta en general.[94] He aquí la lista de los curas vascos refugiados en su obispado:

Nombre y apellidos	Oficio en la Diócesis de Vitoria	Oficio actual
Salvador Alcalde	Capellán en Bilbao y de Acción Católica	
Gelasio Aramburu	Vicario de Pasajes y maestro del coro, organista	Atención a una colonia de niños vascos en Jatxou
Andoni Andonegui	Recién ordenado	
Eugenio Aranaz	Vicario de Munitíbar	Alojado en el Seminario Mayor de Bayona
Juan Areso	Vicario de Azcoitia	
Nemesio Ariztimuño	Predicador	
Bernardo Aurquia	Cura párroco de Leaburu, organista	
Joaquín Aróstegui	Recién ordenado	
José Miguel Barandiaran	Profesor del Seminario de Vitoria y miembro de varios centros científicos internacionales	
Juan Cruz Beldarrain	Vicario de Oyarzun	
Juan María Beobide	Vicario de Irún	
Joaquín Bermejo	Cura párroco de Andoáin	Capellán de los Hermanos Maristas, cerca de Pau

92. *Despacho del nuncio apostólico de Madrid, Cicognani, al obispo de Bayonne, Houbaut. París, 26 de marzo de 1938*, en ibíd., f. 28r.

93. *Despacho del obispo de Bayonne, Houbaut, al nuncio apostólico de París, Valeri. Bayonne, 31 de enero de 1938*, en ibíd., f. 22r. Y, la lista de los curas vascos, puede verse en ibíd., f. 23r.

94. *Listas de los sacerdotes españoles refugiados en diócesis francesas: Bayonne*, en ibíd., f. 41r.

Bruno Cenarruzabeitia	Vicario de Ondárroa	
Ramón Cenarruzabeitia	Vicario de Ondárroa	
Aniceto Eiguren	Capellán de Bilbao	
Eduardo Eiguren		
Fernando Garaicoechea	Capellán de San Sebastián	
Juan Iruretagoyena	Capellán en Zarauz	
Agustín Isusi	Cura párroco de Bilbao	Alojado en el Seminario Mayor de Bayona
Andrés Iza	Anciano, retirado	Alojado en el Seminario Mayor de Bayona
Joseba M. Juaristi	Recién ordenado	
Policarpo Larrañaga	Vicario de Eibar y director del secretariado diocesano de Acción sindical	
Pedro Menchaca	Canónigo por oposición de Vitoria y profesor de su seminario	Atención a una colonia de 450 niños vascos en St. Jean-Pied-de-Port
Cesáreo Miangolarra	Anciano, retirado	
Pío Montoya	Capellán particular	
Alberto Onaindía	Canónigo por oposición de Valladolid y propagandista especial	
Domingo Onaindía	Vicario de Marquina	
José Ostolaza	Vicario de Fuentarrabía	
Secundino Rezola	Cura párroco de Alzo	
Francisco Salazar	Secretario general del Secretariado de Misiones de la diócesis	
Juan Sese	Capellán particular y fundador de una escuela social en Tolosa	
José María Susaeta	Cura párroco de Arbácegui	Alojado en el Seminario Mayor de Bayona
Juan Thalamas	Profesor del seminario de Vitoria	
Aniceto Unzalu	Vicario (coadjutor) de Lejona	
Fortunato Unzueta	Cura encargado de la parroquia de Begoña, Bilbao	Atención a una colonia de 450 niños vascos en St. Jean-Pied-de-Port
Félix Zatarain	Profesor y director espiritual del seminario de Vitoria	
Pedro de Zubeldia	Cura párroco rural en Guipúzcoa	Atención a una colonia de 450 niños vascos en St. Jean-Pied-de-Port
Juan Zuloaga	Cura párroco de Baracaldo	Alojado en el Seminario Mayor de Bayona

A lo expresado en este cuadro, se ha de añadir que uno de los sacerdotes alojados en el Seminario Mayor de Bayona acababa de ser hospitalizado. Aunque los cinco referidos arriba y que recibieron amparo en el Seminario son sacerdotes ancianos y con poca salud, no por ello dejaron de prestar sus servicios al clero diocesano y sobre todo se ocuparon de los numerosos refugiados vascos españoles que todavía residían en esta diócesis gala a comienzos del año 1938. Sobre el particular, monseñor Houbaut acaba afirmando que las funciones que estos sacerdotes realizaban en su diócesis dan una idea de sus muchas capacidades pastorales sobre las que no es fácil ofrecer un juicio exacto.

Sobre su conducta, afirma que a excepción de algunas diligencias en la cura pastoral por las cuales hay menos exigencia en España que en Francia, no hay ninguna cosa importante que reprochar. Dice que están muy ocupados en sus ideas separatistas y contribuyen sin duda a mantenerse en las mismas ideas. Sin obsesión, se les recomienda abstenerse de toda actividad política. La autoridad diocesana no ha creído deber –por otra parte no hubiera podido hacerlo– ejercer sobre este punto ninguna vigilancia muy estrecha. La diócesis de Bayona ha acogido y tratado a todos estos curas vascos con la caridad y el respeto que se debe a los hermanos en el sacerdocio, y más en estas circunstancias de exilio, como también han sido acogidos con anterioridad a esta fecha los numerosos sacerdotes refugiados procedentes de Cataluña, Navarra, Madrid, Asturias, Santander y otras provincias que ya han regresado a la España nacional.[95]

4.11. Obispado de Carcassonne

Otra diócesis cercana al territorio hispano es la de Carcasona, de la que su obispo Jean-Joseph Pays (1932-1951), por medio de su vicario general, J. Rivieus, informa al nuncio de París, que a fecha del 8 de febrero de 1938 residen en la misma quince sacerdotes, casi todos catalanes, menos uno de Coria y otros de Huesca. Un buen grupo pertenece a la Congregación de los Misioneros Hijos del Inmaculado Corazón de María, popularmente conocidos como Claretianos. Al respecto, remite la lista de los mismos, haciendo saber su nombre y apellidos, diócesis

95. *Informe del obispo de Bayonne, Houbaut, al nuncio apostólico de París, Valeri. Bayonne, 31 de enero de 1938*, en *ibíd.*, f. 24r, donde trata de sus ocupaciones, capacidades pastorales y conducta en general.

de origen, oficio actual en Carcasona y conducta.[96] He aquí el contenido esquemático de su informe a la Nunciatura de París:

Nombre y apellidos	Diócesis de origen	Oficio actual	Conducta
Joaquín Pagés	Coria	Ecónomo de Pech-Luna	Conducta irreprochable
Joseph Hubach	Gerona	Auxiliar del capellán de la institución de St. Joseph de Limoux	Todo satisfacción por su trabajo y su conducta
Conrado Dalmau	Gerona	Profesor de español en la Escuela Beausejour de Narbona	Satisfacción con su trabajo y conducta
Francisco Roca-Augé	Seo d'Urgell	Capellán en un convento de hermanas franciscanas en Narbonne	Cumple bien con su ministerio y su conducta es irreprochable
José González	Barcelona	Superior de los religiosos claretianos de San Buenaventura en Narbona	Capacidad y conducta excelentes
Antonio Gimeno	Huesca	Claretiano de St. Bonaventure de Narbona	Muy buen misionero y de muy edificante conducta
Joseph Villela	Gerona	Claretiano de St. Bonaventure de Narbona	Capacidad y conducta muy buenas
Manuel Esqué	Lérida	Claretiano de St. Bonaventure de Narbona	Capacidad y conducta muy buenas
Juan Bañeras y Ramos	Gerona	Hermano retirado en Cuxac d'Aude	Capacidades muy buenas y ejemplar
Juan Compte	Gerona	Hermano retirado en Cuxac d'Aude	Enfermo de parálisis, no puede hacer nada
José Manuel Selva	Barcelona	Ecónomo de la parroquia de Laurac	Satisfacción por su trabajo y su conducta, es doctor en Teología;
Jean Fontanel	Solsona	Inspector en el Seminario Menor de Castelvandany	Mucha satisfacción por su trabajo y su conducta
Luis Carreras	Barcelona	Retirado, sin empleo en este momento, se dedica al estudio, doctor en Teología	Conducta irreprochable

96. *Despacho del vicario general de Carcasssonne, al nuncio apostólico de París, Valeri. Carcassonne, 8 de febrero de 1938*, en ibíd., f. 25r-v.

Manuel Tremps	Barcelona	Capellán de las Dominicas refugiadas en La Ramejane y coadjutor de la parroquia de Puginier	Capacidad y conducta muy buena
José-María Camp	Barcelona	Retirado en La Ramejane, sin cargo actual, pero que se le espera ofrecer, doctor en Teología	Conducta buena

5. Ayudas a los católicos españoles en Francia

5.1. Estipendios de misas

Además del asilo y la hospitalidad prestada por las diócesis francesas al clero español refugiado, fue necesaria la dotación de intenciones de misas como medio no solo espiritual conforme a su ministerio sacerdotal, sino también como auxilio material para poder sostenerse en el día a día con la entrega de tales estipendios. Monseñor Pierre-Marie Gerlier, obispo de Tarbes et Lourdes, uno de los obispos benefactores, se dirigirá al nuncio de París para saber cómo se harían llegar los estipendios de misas concedidos para sacerdotes españoles. Lo más conveniente sería que se hiciera a través del cardenal Gomá o del cardenal Vidal i Barraquer. El nuncio le dice que espera las instrucciones de la Congregación para los Asuntos Extraordinarios, al no poder comunicarse con el representante del arzobispo de Toledo en Lourdes, sospechoso para las autoridades francesas, pero sí con el del arzobispo de Tarragona, presente en Montpellier.[97] Así lo hará y se lo comunicará el nuncio Valeri a monseñor Pizzardo, informándole del envío de treinta mil misas, veinte mil al cardenal Gomá y diez mil al cardenal Vidal.[98]

En el mismo sentido se dirigía el cardenal arzobispo de París, Verdier, al nuncio apostólico Valeri, haciéndole saber que tenía intención

97. *Despacho n. 2465 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de la Congregación para los Asuntos Extraordinarios, Pizzardo. París, 31 de julio de 1937*, en AES, *Spagna* 912, fasc. 323, f. 40-41.

98. *Despacho del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de la Congre. gación para los Asuntos Extraordinarios, Pizzardo. París, 16 de agosto de 1937*, en ibíd., f. 44r-v.

de organizar alguna acción que sirviera para socorrer a los infelices sacerdotes españoles de los territorios ocupados por las tropas republicanas. Tratándose de un proyecto muy delicado, el nuncio prefirió no pronunciarse al respecto. Más adelante, monseñor Courbe, secretario general de la Acción Católica Francesa, informó al nuncio del encuentro entre el cardenal Verdier y el ministro de Asuntos Exteriores de Francia. Para ello, monseñor Courbe pidió consejo al nuncio por si sería conveniente dirigirse directamente al nuevo embajador español Osorio Gallardo, o aprovechar la visita protocolaria de este al de Francia. Lo mismo le plantearía la superiora de las Hijas de María Inmaculada, congregación que se dedica a la asistencia espiritual de las amas de casa. El hecho es que, teniendo varias casas en la España republicana, se le consintió que salieran sus religiosas, a excepción de unas treinta y ocho que se hallaban retenidas. Por esta razón, solicitaba del nuncio el permiso para encontrarse con dicho embajador del Gobierno de Valencia en París.[99]

Por correspondencia del nuncio de Paris ha quedado constancia de la entrega de doscientos mil francos para la celebración de misas de parte de la condesa María Teresa du Douët de Graville, la cual pedía en mayo de 1937 al papa Pío XI, por medio de la Penitenciaría Apostólica, la gracia de la indulgencia plenaria para lucrarse de ella *in articulo mortis*.[100] El regente de la Penitenciaría Apostólica, monseñor Salvatore Luzio (1922-1959), en nombre del Penitenciario Mayor, el cardenal Lorenzo Lauri (1927-1941)[101], comunicaba al terminar el mes de mayo que la gracia había sido benignamente acordada añadiendo que el papa había puesto alguna condición para que la suma mencionada le fuese consignada íntegramente. Se hizo entrega a primeros de diciembre de 1937. Entre tanto, el despacho n. 5170/37 de la Secretaría de Estado, del 23 del corriente, informaba de que era deseo del pontífice que se pudieran pasar algunas intenciones de misas a los pobres sacerdotes de Cataluña y zonas afectadas por la guerra, para paliar en la medida

99. *Despacho n. 2574 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 9 de agosto de 1937*, en ibíd., ff. 56-58.

100. *Despacho n. 3725 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 27 de diciembre de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 845, ff. 1r-2r.

101. Arzobispo titular de Éfeso, nuncio apostólico en Perú y Polonia, creado cardenal en 1926 por Pío XI.

de lo posible sus más urgentes necesidades. Valeri, atendiendo a dicha indicación del cardenal Pacelli, se hizo con una cuarta parte de la suma, es decir, con cincuenta mil francos, considerando que lo mejor sería que estas misas se distribuyeran desde la Nunciatura, con las cautelas que la cuestión requiere, al mismo tiempo que agradecía a la Secretaría de Estado y al Papa este gesto.[102]

La siguiente noticia sobre esta práctica tiene lugar a mediados del año 1938. En el Archivo de la Nunciatura de París se conserva una nota escrita por el propio nuncio en la que se informa del reparto de 50.000 francos para intenciones de misas para los sacerdotes españoles refugiados. La fecha del reparto es el 4 de julio de 1938, y los eclesiásticos que hacen la mediación son los siguientes: el obispo de Perpiñán-Elna, Henri-Marius Bernard (1933-1959), al que se le remiten 17.000 francos; el obispo de Gerona, Josep Cartañà Inglés (1934-1963), con 18.000 francos;[103] monseñor Salvador Rial y Llovera, vicario general de Tarragona, con 5.000 francos; y monseñor Edouard d'Aure, con 10.000 francos que hará llegar al cardenal Vidal i Barraquer.[104]

A comienzos de 1939, el nuncio Valeri escribe a monseñor Edouard d'Aure, de la diócesis de Montpellier, haciéndole saber que bajo la indicación del cardenal Vidal i Barraquer ha enviado un cheque con la anotación "The Chase Bank" por valor de 10.000 francos, para la celebración de mil misas, a favor de sacerdotes españoles, de parte del mismo papa.[105] En lo que le concierne, el cardenal Barraquer, refugiado en la Cartuja de Farneta, situada al Norte de Lucca, en la Toscana, responde haber recibido dicho envío, mostrando su más sentida gratitud por la ayuda dispensada. Escribe:

> Acaba de avisar el Sr. Eduardo d'Aure haber recibido la suma de diez mil francos, estipendio de mil intenciones de misas cuyo envío

102. *Despacho n. 3785 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 4 de enero de 1938*, en AES, *Spagna* 912, fasc. 323, f. 90r-90v.

103. *Carta del nuncio apostólico de París, Valeri, al obispo de Gerona, Cartañá. París, 20 de junio de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 854, f. 23; *Carta del obispo de Gerona, Cartañá, al nuncio apostólico de París, Valeri. Perpiñán, 23 de junio de 1938*, en ibíd., f. 27.

104. *Nota del nuncio apostólico de París, Valeri. París, 4 de julio de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 845, f. 13r.

105. *Despacho n. 7430 del nuncio apostólico de París, Valeri, a monsieur Edouard d'Aure de Montpellier. París, 12 de enero de 1939*, en ibíd., f. 9r.

> como paternal auxilio del Santo Padre siempre solícito de las necesidades y privaciones de nuestros tan probados sacerdotes, se sirvió anunciarme V. E. en su venerada carta del 12 de los corrientes. Ruego a V. E. eleve al venerado Augusto Pontífice el homenaje filial de mi sincera gratitud, al propio tiempo que me complazco en comunicar a V. E. que ya he enviado a destinación una primera remesa de 550 y espero no tardar poderles hacer llegar el resto. Me honro en expresar también a V. E. mi reconocimiento por sus bondades y con sentimientos de la mayor veneración por sus bondades y con sentimiento de la mayor veneración y verdadera estima, me es grato repetirme de Vuestra Excelencia Rev. ma afectísimo y verdadero Servidor Cardenal Vidal i Barraquer, Arzobispo de Tarragona.[106]

Monseñor Salvador Rial y Llovera, vicario general de Tarragona y administrador apostólico de Lérida, en agosto de 1938 expresaba, también en nombre de los sacerdotes beneficiados, sentimientos de devoto y filial reconocimiento por la paternal bondad con que el papa había querido hacerles llegar socorros por medios de la Nunciatura de París. El cardenal Pacelli resalta los sentimientos de aquellos pobres y probados sacerdotes, que en medio de privaciones y penas de toda clase se mantienen estrechamente unidos al vicario de Cristo. Estos se han hecho llegar al papa, el cual se ha dignado expresar el deseo de seguir enviando a los mismos sacerdotes sus ayudas, aumentando si es posible el envío. Por esta razón Pacelli se dirige rápidamente al nuncio Valeri para que conozca estos hechos y continúe a pasar a los pobres eclesiásticos de la España republicana aquellas sumas que, en el límite de las posibilidades de dicha Nunciatura apostólica, considere necesario para paliar de algún modo sus urgentes necesidades.[107]

Dicho señor Rial pudo salir de España ante las facilidades dadas por el Gobierno de la República, al entregarle pasaporte diplomático a fin de poder entrevistarse con el cardenal arzobispo de Tarragona, Vidal i Barraquer. En una carta dirigida al cardenal Pacelli expresa los deseos del ministro de Estado de la España Republicana, Álvarez del Vayo, y del ministro Irujo, por normalizar la situación de la Iglesia y restablecer

106. *Carta del cardenal Vidal i Barraquer al nuncio apostólico de Paris, Valeri. Cartuja de Farneta, 21 de enero de 1939*, en ibíd., f. 12r.

107. *Despacho n. 3064/38 del secretario de Estado, Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 12 de agosto de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, 609, fasc. 844, f. 1r-v.

el culto público, "el regreso de los sacerdotes a sus parroquias y aun el regreso del Emo. Metropolitano, a quien le darían todas las garantías convenientes".[108] Es decir, se restablecería la libertad religiosa. Por eso, desde la cartuja de La Valsainte, escribe que estaría dispuesto a viajar a Roma, tal como le pidieron las autoridades republicanas, y entrevistarse con el secretario de Estado. No obstante, la imposibilidad de conseguir pasaporte para Italia, le hace implorar de Pacelli, que si le interesa su visita e informes, le podría agenciar uno por medio de la Nunciatura Apostólica de París.

De hecho, a finales de agosto de 1938, dicho Rial, ante la imposibilidad de ponerse en contacto con el nuncio de España, lo hace con el de Francia. La ocasión propicia de hacerlo con el nuncio Valeri, "me ha llevado a molestar su atención, abusando tal vez de la exquisita amabilidad que tanto le distingue y caracteriza, y que le inducirá a ser indulgente conmigo ante mi atrevimiento".[109] Rial le hace partícipe de la gratísima audiencia concedida el domingo próximo pasado, relativa a las actividades religiosas en Cataluña, en la Santa Sede. Y, entonces, le presenta una nota sobre las actividades religiosas en Cataluña, que se refieren al clero, seminario, religiosas y seglares.[110] Por su parte, el nuncio Valeri le hace entrega de 20.000 francos, de los 50.000 ofrecidos en su día para cincuenta misas de la fundación de Casa de Drouêt, ya que es inútil el envío de grandes cantidades a Cataluña.[111] Sobre la entrega de estas misas informa al obispo de Gerona, monseñor Cartañá, en una minuta autógrafa.[112] De dicho encuentro y de las acciones para "soccorrere i buoni e provati sacerdoti della Spagna Repubblicana" tiene noticia el propio secretario de Estado, en despacho del pasado 28 de agosto de 1938. Pacelli agradece el empeño con que se actúa con los sacerdotes refugiados y anima a continuar con esa determinación de favor, refugio y acogida.[113]

108. *Carta del vicario general de Tarragona, Rial, al secretario de Estado, cardenal Pacelli. La Valsainte, 12 de agosto de 1938*, en AES, *Spagna* 945, fasc. 349, ff. 60-61.

109. *Carta del vicario general Salvador Rial al nuncio apostólico de París, Valeri. Tarragona, 24 de agosto de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 844, ff. 6r-7r.

110. Ibíd., ff. 16-18.

111. *Despacho n. 6666 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, cardenal Pacelli. París, 28 de agosto de 1938*, en ibíd., f. 8r-v.

112. *Carta del nuncio apostólico de París, Valeri, al obispo de Gerona, Cartañá. París, 29 de agosto de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 854, f. 41.

113. *Despacho n. 3345/38 del secretario de Estado, Pacelli, al nuncio apostólico*

Mientras tanto, el secretario de la Congregación de los Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, monseñor Tardini, se encargará de informar a los nuncios Cicognani y Valeri[114] sobre el viaje del vicario general Salvador Rial y su audiencia en el Vaticano. El propio Tardini le había dado permiso tal como se lo había pedido el cardenal Vidal i Barraquer, y así entonces Rial le habría pasado su informe sobre Cataluña. No es verdad que haya recibido jurisdicción sobre toda Cataluña, pero sí que es vicario de Tarragona y administrador apostólico de la Lérida republicana. Como en toda Cataluña no hay un solo obispo, se ha dado al señor Rial y a todos los vicarios generales o administradores apostólicos la facultad de administrar la confirmación, encargándose monseñor Rial de comunicar la concesión a los otros.[115] Se ha expuesto la conveniencia de que los ordinarios se vean y se entiendan para que el gobierno de las diócesis sea en la medida de lo posible uniforme, y que en los asuntos dudosos se dirijan a la Santa Sede.[116]

El nombramiento del vicario Rial como administrador apostólico de Lérida ha de provocar una protesta del embajador de España cerca de la Santa Sede al cardenal secretario de Estado, ya que ni entiende la motivación del viaje de dicho vicario general, "de acuerdo con el gobierno rojo y con la obligación de volver a la zona por aquel dominada", en conformidad con el plan primitivo del cardenal Vidal i Barraquer de colaborar "con la ficción del Gobierno de Barcelona que quería dar la impresión de su tolerancia religiosa y de su sentido gubernamental", dando la sensación de que "en España existen dos organizaciones eclesiásticas, la catalana y la del resto de España", ni tampoco comprende que el señor Rial haya sido nombrado administrador apostólico de la parte de la diócesis de Lérida no liberada, con lo que esta diócesis tienes dos autoridades eclesiásticas, dándose "un caso insólito en la administración normal de la Iglesia".[117]

---

de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 3 de septiembre de 1938, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 844, f. 9r.

114. *Carta del nuncio apostólico de París, Valeri, al sustituto de Secretaría de Estado, Tardini. París, 20 de octubre de 1938*, en AES, *Francia* 800, fasc. 359, f. 33r-v.

115. *Carta del secretario de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, Tardini, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano*, en ibíd., f. 41.

116. *Despacho n. 7027 del secretario de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, Tardini, al nuncio apostólico de Madrid, Cicognani. Ciudad del Vaticano, 31 de octubre de 1938*, en ibíd., f. 21r-v.

117. *Apunte del embajador de España cerca de la Santa Sede, del Gobierno Nacional, al secretario de Estado, cardenal Pacelli. Roma, 2 de noviembre de 1938*, en AES, *Spagna* 945, fasc. 349, f. 106r-v.

Responde Pacelli que no se han establecido relaciones diplomáticas con la España Republicana, y que el señor Rial es un simple visitador apostólico para estudiar sobre el terreno la situación religiosa de Cataluña. Además, sobre el nombramiento como administrador apostólico de Lérida, en la zona roja, no es más que una cuestión eclesiástica para la atención pastoral de los fieles católicos allí presentes.[118] Por otra parte, comparte dicha información con el nuncio Valeri, justificando el nombramiento de Rial para la zona republicana, y del obispo de Tortosa, monseñor Moll, para la zona nacional, ante la polvareda levantada en algunos medios escritos.[119]

5.2. Asistencia para refugiados: clero, niños y laicos

El nuncio Valerio Valeri también pretende la asistencia de los refugiados fuera de Francia. Por iniciativa del episcopado holandés desde 1936 se ha constituido en Utrech el "Comité Católico para los Refugiados", con el objeto de ayudar a los perseguidos en sus naciones a causa de su religión católica y que son obligados a abandonar su patria. Al principio el comité miraba sobre todo a los perseguidos en Rusia y Alemania, pero recientemente ha querido interesarse por los prófugos de España, aunque estos no hayan venido a Holanda, ni quizás convendría –en opinión de sus organizadores– hecha la excepción de los niños abandonados que serían sin duda acogidos por familias católicas. Con el fin de ayudar a los refugiados españoles, se han dirigido al nuncio de París para saber si en esa nación existe algún organismo que tenga como fin proveer la asistencia moral o material de los prófugos de España, en particular de los sacerdotes y religiosos. Hasta ahora el Comité ha estado en relación con el vicario general de Urgel que reside junto a los Padres Jesuitas en Toulouse, al que se ha enviado alguna ayuda pecuniaria, pero quería saber si hay alguna otra persona a la que ayudar, y especialmente a los niños españoles necesitados de auxilio. Desgraciadamente los niños españoles enviados a Holanda por el comité de París serán entregados a un comité neutro, el cual ha hecho

118. *Apunte del secretario de Estado, cardenal Pacelli, al embajador de España cerca de la Santa Sede, del Gobierno Nacional. Ciudad del Vaticano, 2 de noviembre de 1938*, en ibíd., f. 107r-v.

119. *Despacho n. 4240 del secretario de Estado, cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 12 de noviembre de 1938*, en AES, *Spagna* 945, fasc. 350, ff. 12-13.

comprender al comité católico holandés que será bastante difícil que les sean confiados, habiéndose ofrecido ya unas dos mil familias católicas para recibirlos.[120]

El diario *La Croix* también se hace eco de esta iniciativa internacional, a la que se suma la emotiva llamada que hace el Estado del Vaticano a las Señoras de la Caridad de san Vicente de Paúl a favor de la acogida de los niños huérfanos españoles.[121] El nuncio Valeri le comunica al nuncio de Holanda, monseñor Giobbe, la referida acción noble de la presidenta general de las Señoras de la Caridad de Vicente de Paúl con los niños españoles huérfanos y abandonados. Y, a su vez le hace saber asimismo la acción de la Cruz Roja en Burgos para con mujeres y niños castigados por la guerra, y la incansable actividad de algunos obispos, entre los que menciona a los de Bayonne, Perpignan y Valence para con los sacerdotes y religiosos refugiados en territorio francés.[122]

En un despacho del 5 de abril de 1937, Valeri informa a Giobbe sobre la necesidad de auxiliar a cuatro sacerdotes españoles que son acogidos en el Seminario diocesano de Nîmes desde agosto del año pasado, siendo los recursos de esta institución modestos para ayudarles.[123] Se trata de tres sacerdotes de Urgel y uno de Gerona. Por eso, el rector del Seminario se ha dirigido a la Nunciatura pidiendo un subsidio,[124] por lo que pone este hecho en conocimiento del Comité Católico Holandés para los refugiados. El "Katholiek Comité voor Vluchtelingen" acepta la propuesta de ayudar a estos cuatro sacerdotes españoles ofreciéndoles hospitalidad. Lo harán en la medida en que se pueda ya que todavía siguen recibiendo en Holanda muchos católicos refugiados: sacerdotes, religiosos y laicos. Le escribe al nuncio para que le diga qué ayuda sería necesaria.[125]

120. *Despacho de la Internunciatura apostólica al nuncio apostólico de París, Valeri. La Haya, 18 de marzo de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 847, f. 1r-v.

121. *Un émouvant appel du Vatican aux Dames de la Charité de Saint-Vincent de Paul en faveur des orphelins d'Espagne*, en *La Croix*, 1 de abril de 1937.

122. *Despacho n. 1603 del nuncio apostólico de París, Valeri, al nuncio apostólico de Holanda, Giobbe. París, 3 de abril de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 847, f. 4r-v.

123. *Despacho n. 1616 del nuncio apostólico de París, Valeri, al nuncio apostólico de Holanda, Giobbe. París, 5 de abril de 1937*, en ibíd., f. 5r-v.

124. *Carta del rector del seminario de Nîmes al nuncio apostólico de París, Valeri. Nîmes, 3 de abril de 1937*, en ibíd., ff. 7r-8r.

125. *Carta del presidente del Comité Católico Holandés de Refugiados al nuncio apostólico de París, Valeri. Utrech, 5 de mayo de 1937*, en ibíd., ff. 9r-v.

Por otra parte, el presidente del Comité, el profesor de la Universidad de Utrech, el Dr. J. Schmutzer, hace saber que el abad Albert Bonet, delegado del cardenal Gomá, arzobispo de Toledo, para asistir a algunas conferencias en Francia y Bélgica, y que estuvo en contacto con este Comité, dice que su eminencia recibe a todos los sacerdotes españoles que están en el extranjero y a aquellos que no pueden todavía regresar a su diócesis. Así la mayor parte de los sacerdotes que estaban refugiados en Italia y Francia habrían regresado ya a España, a excepción de los sacerdotes separatistas vascos para los que el regreso sería mejor posponerlo, a causa de sus ideas nacionalistas, antagónicas con Franco.[126] Finalmente, el "Katholiek Comité voor Vluchtelingen" acepta la propuesta de enviar 4.000 francos al Seminario de Nîmes para ayudar modestamente a los cuatro sacerdotes españoles refugiados en aquel país.[127]

En este marco asistencial es muy interesante el informe elaborado por el presidente general de la Sociedad de San Vicente de Paúl, H. de Vergès, que habita en la Rue du Pré-aux-Clercs, n. 5, en París. Tiene fecha del 6 de junio de 1937. La mediación es la Nunciatura de París. El destinatario, el cardenal Pacelli. El objeto, el auxilio de niños huérfanos y víctimas de la guerra civil. La respuesta ha sido masiva de parte de las conferencias dispersas por el mundo, pero al parecer insuficiente. Son muchas las necesidades todavía presentes en países de América, aunque ahora la atención se dirige a los niños vascos. En opinión del nuncio Valeri, además de significativas acciones puntuales, difíciles de mantener en el tiempo, la acción más relevante se debe a la colaboración de la Prefectura de Burdeos con la que se pretende el sostenimiento de quinientos niños vascos confiados por las conferencias de la misma ciudad.[128]

En una circular del 7 de marzo anterior se pidió la colaboración de las diferentes conferencias de san Vicente de Paúl para esta causa social. La preocupación es evidente con aquellos niños de Barcelona y Valencia que son auxiliados por comités comunistas, en los que reina un ateísmo

126. Ibíd., ff. 9v-10r.

127. *Carta del presidente del Comité Católico Holandés de Refugiados al nuncio apostólico de París, Valeri. Utrech, 20 de mayo de 1937*, en ibíd., f. 12r.

128. *Despacho del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, Pacelli. París, 6 de junio de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 869, f. 40r-v.

total. Ante la petición para que estos niños les fueran entregados a las conferencias de san Vicente, la respuesta ha sido negativa. Habiéndose dirigido al cardenal Gomá el señor Vergès para ver cómo atender esta situación de emergencia en la propia España, la respuesta ha sido que en la parte nacional sí había cierta organización de las conferencias, aunque muy precaria, pero que en la zona republicana era por ahora imposible. Después de dos meses de intensa actividad, la Delegación Vasca instalada en París, les ha pedido recibir niños enviados en camiones para colocarlos en sus establecimientos bajo la vigilancia de sacerdotes y profesores españoles. Por su parte, la Sociedad de San Vicente ha adquirido una propiedad en Normandía, para recibir cien niños, aunque por ahora ha faltado el permiso del ministro del Interior de Francia. Más éxito tuvo la iniciativa referida de Burdeos, así como la de Nantes donde fueron acogidos doscientos cincuenta niños refugiados en Bilbao. Por ahora, la fundación de Frédéric Ozanam no ha podido hacer más.[129]

En otro informe del 10 de julio de 1937, el propio señor Vergès da cuenta de lo que se ha hecho y se sigue haciendo en Francia y en otros países por los niños refugiados españoles, víctimas inocentes de la guerra civil. La repartición de estos niños se ha realizado en el seno de prefecturas y municipios, sin no pocas dificultades. Transcurrido un mes, se han recibido otros mil niños, repartidos entre Burdeos y Bayona. Resalta la labor asistencial desplegada en las diócesis de la zona Oeste de Francia, donde bajo la autoridad episcopal se comprometen en visitar, sostener y reconfortar a los huérfanos. Menciona a los Consejos de Nantes, Angers, Rennes, Poitiers, Quimper, Caen y Vannes como los más implicados. El Gobierno francés ha concedido la subvención de cinco francos y medio de media por día y por niño. A veces también hay que acompañar a los padres que huyen de su país. Considera asimismo la necesidad de sacerdotes que procedan de España y auxilien a estos grupos por hablar el mismo idioma. En Bélgica e Inglaterra, las conferencias han acogido a otros refugiados, y en Suiza a cien niños con la intención de recibir más. En Francia se ha recogido la cantidad de 156.650 francos para esta causa, en Inglaterra unos 40.000 y en Escocia

129. *Carta del presidente de la Sociedad de San Vicente de Paúl, Vergès, al secretario de Estado, Pacelli. París, 6 de junio de 1937*, en AES, *Spagna* 902, fasc. 308, ff. 54r-55v.

270.000. Y, además, se espera recibir más ayuda económica procedente de los países más ricos de América.[130]

Monseñor Antoniutti, en una carta del 11 de agosto de 1937, se dirigirá al nuncio de Francia, pero también al de Bélgica, Suiza y Holanda, y al arzobispo de Westminster, para informar de que la Comisión Pontificia para el Regreso de los Niños Vascos, cuya sede se hallaba en la Gran Vía de Bilbao, en el n. 58, tiene la intención de hacer cumplir la petición del papa para que se estudie la vuelta de los niños vascos enviados al extranjero antes de que esta ciudad viniera ocupada por las tropas del general Franco. Su partida se había revestido de motivos de índole política y por la dificultad para proveer su sostenimiento, dada la gran precariedad de víveres sobre toda Vizcaya. Muchos padres no sabían a qué países habían sido enviados sus hijos; otros, teniendo una dirección postal, nunca habían recibido respuesta a sus cartas. Se debe anotar que la mayoría de los niños fueron enviados al extranjero con documentos falsos. Estos padres hacen ver que habían sido engañados por la propaganda política contraria a Franco. Ante la ocupación de esta región por los nacionales, las familias solicitan la vuelta de sus hijos cuanto antes. Por eso, Antoniutti pide al nuncio Valeri que se valga de las curias episcopales, cualquier otro centro católico y la prensa escrita para satisfacer esta demanda. También hace saber que los niños huérfanos serán atendidos en centros de beneficencia o institutos adecuados donde serán mantenidos y educados.[131]

La preocupación del papa Pío XI se constata de nuevo en un boceto de telegrama cifrado del cardenal Pacelli, secretario de Estado, para remitirlo a las nunciaturas referidas antes y al arzobispo de Westminster, que dice así: "Santo Padre, vivamente preoccupato sorte poveri bambini spagnuoli trasportati costì, sarebbe grato codesto Governo volesse facilitare rimpatrio. Prego V. E. fare al riguardo passi opportuni et comunicarmi sollecitamente tutti quei dati che potrà avere sul numero et località dove si trovano detti bambini particolarmente quelli baschi".[132] Les

130. *Informe del presidente de la Sociedad de San Vicente de Paúl, Vergés, al secretario de Estado, Pacelli. París, 10 de julio de 1937*, en AES, *Spagna* 907, fasc. 312, ff. 93-95.

131. *Carta del encargado de Negocios ante el Gobierno Nacional, Antoniutti, a los nuncios de Francia, Bélgica, Suiza, Holanda y al arzobispo de Westminster. Bilbao, 11 de agosto de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Madrid*, caja 976, ff. 486-487.

132. *Boceto de telegrama cifrado del secretario de Estado, cardenal Pacelli, a los nuncios de Francia, Bélgica, Suiza, Holanda y al arzobispo de Westminster. Ciudad del Vaticano, 23 de agosto de 1937*, en AES, *Spagna* 907, fasc. 313, f. 43.

pide que intervengan en favor de los niños llevados a Estados Unidos y después a Morelia, ciudad de México. Es más, en un nuevo despacho de Pacelli a Antoniutti le hace saber de los varios escritos dirigidos con esta finalidad a los mismos mediadores. Se excluye al nuncio de Holanda por no haber sido admitidos los niños vascos en su territorio, y se añade al delegado apostólico de los Estados Unidos, por ser uno de los destinos preferentes.[133]

Por su parte el nuncio Valeri informa de las medidas tomadas para el regreso de los niños vascos refugiados. Se vale del testimonio del canónigo Chalamet, director de la escuela *Sainte Croix* de Montélimar, de la diócesis de Valence. Este había organizado en torno a un sacerdote y un religioso vasco la asistencia material y religiosa de estos refugiados, frecuentando la escuela unos ochenta niños. En el departamento del Drôme recibieron acogida unos cien refugiados, a los que se les estaba convenciendo para su regreso. No obstante, estos se han mostrado vacilantes a la hora de aceptar tal propuesta porque temían represalias del actual Gobierno de Vizcaya. Es más, recibieron noticias dolorosas sobre el destino de parientes, amigos y sacerdotes y religiosos que habrían sido hechos prisioneros e incluso condenados a muerte. Ante las dudas de Chalamet, estos refugiados le presentaron una lista de las víctimas que el nuncio a su vez remitió a Antoniutti con dos condenados a muerte, tres a cadena perpetua, cuatro a treinta años de prisión, cuatro a doce años y uno a seis años de condena.[134]

De nuevo Valeri, tres días después del otro escrito, se dirige a Antoniutti para hacerle saber que pocos refugiados permanecen en Montélimar. El hecho es que el Gobierno de Francia, tal como ha quedado reflejado en la prensa, ha pedido a los refugiados españoles que dejen el país, permitiéndoles escoger con libertad su entrada en la España dependiente del Gobierno de Valencia o en la que está supeditada al mando de Franco. Pues bien, la mayor parte de los vascos de Montélimar, temiendo represalias de parte del gobierno nacional, ha preferido optar por Barcelona. Y, los que han vuelto a Vizcaya, se ha debido sobre

133. *Despacho n. 3386 del secretario de Estado, cardenal Pacelli, al encargado de los Negocios de la España Nacional, Antoniutti. Ciudad del Vaticano, 26 de agosto de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Madrid*, caja 976, f. 575.

134. *Despacho n. 3015 del nuncio apostólico de París, Valeri, al encargado de los Negocios de la España Nacional, Antoniutti. París, 9 de octubre de 1937*, en ibíd., caja 974, ff. 311-312.

todo al obispo de Valence, monseñor Camile Pic, quien ha garantizado principalmente a mujeres y niños la protección del representante de la Santa Sede. De los que optaron por Barcelona, en total son veintitrés familias.[135]

Al respecto, llama la atención la carta del canónigo Chalamet que el nuncio Valeri envía a monseñor Antoniutti haciéndole saber que del grupo de Barcelona ha recibido algunas cartas, pero que de aquellos que optaron por regresar a Bilbao, "je ne reçois pas un mot, c'est le silence complet". Siente preocupación por el hecho de que este grupo estaba compuesto de los mejores católicos, y porque dicho canónigo está moralmente convencido de que estos le habían hecho la promesa de escribirle. Las cartas que vienen de Barcelona, habiendo sido censuradas, llegan a su destino. Pero, las que proceden de Bilbao y se dirigen a un sacerdote católico francés, no. Así cuenta el caso de un vasco, alcalde de su pueblo, que había obtenido el permiso de las autoridades francesas para permanecer en su territorio, pero, que temiendo represalias, deseaba emigrar a América. En cambio, su mujer que había conseguido regresar, pudo escribir una vez. Habiendo convenido poner un signo si todo iba bien o mal, esta plasmó el signo de mal para explicar su triste situación. Su marido esperaba nuevas noticias que nunca llegaron. Por todo lo dicho, Chalamet muestra su preocupación por los que regresaron a Bilbao.[136]

Los efectos de la guerra civil y la persecución religiosa se hacen sentir en la marcha de la misión católica española de París. El diario *L'Echo de Paris* amanece el día 28 de abril de 1937 con el siguiente titular: "L'ambassade de Valence voulait faire expulser la Mission catholique espagnole".[137] Todo se debe al hecho de que el Gobierno republicano, propietario de los edificios situados en la calle de la Pompe, 51 b y 53, en París, había autorizado que la Misión Católica Española los ocupara. Aduciendo que tiene en la actualidad necesidad de tales edificios, ha ordenado su desalojo, habiendo conseguido que se vaciara el número

135. *Carta del nuncio apostólico de París, Valeri, al encargado de Negocios de la España Nacional, Antoniutti. París, 12 de octubre de 1937*, en ibíd., ff. 327-328.

136. *Carta del nuncio apostólico de París, Valeri, al encargado de Negocios de la España Nacional, Antoniutti. París, 18 de noviembre de 1937*, en ibíd., f. 307, donde se adjunta la carta del canónigo Chalamet al nuncio Valeri, en ibíd., ff. 346r-347v.

137. *L'ambassade de Valence voulait faire expulser la Mission catholique espagnole*, en *L'Echo de Paris*, 28 de abril de 1937.

53, no el primero. El Gobierno español se ha visto necesitado de acudir a la Justicia para evacuar el primer edificio, de tal modo que dictaminará la medida drástica de la expulsión de la Misión Católica Española para tomar posesión de dicho lugar con la asistencia del comisario de policía.[138]

Ardenne de Tizac, abogado de los católicos españoles, ha detenido en el juzgado las tentativas del Gobierno republicano sobre la Misión Católica Española ante el tribunal civil de la Seine, en París. Al parecer reunió documentación suficiente por la que habría una presunción de co-propiedad entre el Estado Español y el rey Alfonso XIII.[139] Ante la intención de expulsar la Misión Católica Española de los edificios referidos, esta ha hecho valer el título de ocupación resultante de un contrato entre la misma Misión y el Estado español. Aparece la figura del capellán de la Iglesia Nacional Española en París, Anastasio Rojas, pero que la atención a la Misión Española corresponde a los Hijos Misioneros del Corazón de María de la Bienaventurada Virgen María, con la obligación de crear obras sociales y benéficas para los emigrantes españoles en Francia.[140]

6. Liberación de prisioneros

Tanto en los fondos documentales del Archivo de la Nunciatura de Madrid como en los de París, hallamos abundante correspondencia que prueba la implicación personal del nuncio Valeri al intervenir a favor de la liberación y el intercambio de presos durante los años de la guerra civil. A lo largo de estas líneas quedarán reflejadas las diversas iniciativas de las que el referido nuncio dará cuenta tanto a monseñor Giuseppe Pizzardo, secretario de la Sagrada Congregación para los Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, y sobre todo al cardenal Eugenio Pacelli, secretario de Estado.

138. *Resumen de los hechos sobre el intento de expulsión de la Misión Católica Española por el Gobierno republicano*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 842, f. 4r.

139. *Despacho del obispo auxiliar del arzobispo de París, cardenal Verdier, al nuncio apostólico de París, Valeri. París, 30 de abril de 1937*, en ibíd., f. 6r.

140. *Resumen de los hechos sobre el intento de expulsión de la Misión Católica Española por el Gobierno republicano*, en ibíd., ff. 11r-13r.

6.1. Participación en varios proyectos

Del primer proyecto se tiene noticia el 17 de enero de 1937. Entonces el nuncio de París dirige un despacho a monseñor Pizzardo, en el que informa sobre la propuesta de que la Santa Sede participe en el intercambio de prisioneros entre los nacionales y los vascos. Tal propuesta nace de un encuentro entre el nuncio y el redactor de la revista *Études*, el P. Jacques de Bivort de la Saudée, jesuita, gran conocedor de la dolorosa cuestión española y autor de un artículo sobre el comunismo, aparecido en *Revue des Deux Mondes*. Hasta ahora no había sido posible organizar una comisión para el objeto, al haber sido ejecutados doscientos presos nacionales por los comunistas, haciendo temer que estas iniciativas no encontrasen mejor suerte. Dicho jesuita le hacía saber al nuncio que algunas personalidades vascas, representantes del gobierno revolucionario en París, estaban deseosas de alcanzar un acuerdo. Y, que una intervención de la Santa Sede, aunque solo indirecta, habría sido acogida favorablemente por ambas partes. Para ello, la Santa Sede se podría servir de los ministros de los gobiernos de Sudamérica que entonces se encontraban en San Juan de Luz y estaban acreditados ante el Gobierno de Madrid. Asimismo, a indicación del P. Bivort, se podría valer del nuncio de Berna para acercarse a los representantes de los estados sudamericanos residentes habitualmente en Ginebra. Nombra a los de Colombia, Argentina, Venezuela, Chile y Uruguay.[141] El cardenal Pacelli responderá al nuncio Valeri por medio de un telegrama:

> scambio ostaggi, tutto considerato sembra che via più spedita sarebbe che V. S. I. faccia visita Presidente Blum, gli parli della cosa dicendo che Santo Padre sarebbe disposto intervenire presso Governo Burgos, egli però dovrebbe agire col Governo Bilbao. Peraltro rimetto V. S. I. studio delicato argumento.[142]

Francisco León de la Barra y Quijano, quien había sido presidente de la República Mexicana con carácter de interinidad, tras la renuncia

141. *Despacho del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de la Congregación para los Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, Pizzardo. París, 17 de enero de 1937*, en AES, *Spagna* 904, fasc. 311, ff. 4-5; y en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 846, ff. 1-2.

142. *Telegrama del secretario de Estado, cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 3 de febrero de 1937*, en ibíd., f. 3r.

de Porfirio Díaz, y en la actualidad vicepresidente del Instituto Jurídico Internacional, enviaría al nuncio Valeri un despacho con la siguiente nota conjunta del 20 de agosto de 1936. La hizo llegar el señor García Mansilla, embajador de la República Argentina en España, residente en San Juan de la Luz.[143] En dicha declaración conjunta de los representantes acreditados ante el gobierno español, por el que reconocen que aun cuando la ley internacional y la práctica de los estados han determinado con precisión los límites del campo de acción del representante diplomático de un gobierno ante otro, se hacen la siguiente pregunta: "¿cabe dentro de esas fronteras, sin excederse en el ejercicio de sus funciones oficiales y sin tocar por consiguiente los graves problemas políticos, sociales, económicos y militares que se debaten hoy en España, la posibilidad de esforzarse en buscar algún medio eficaz y rápido que pueda ayudar a vencer, o, al menos a atenuar alguno de los males que afligen en estos momentos a la noble Nación Española, en cuya tierra se derrama tanta sangre y surgen, más cada día, nuevas fuentes de dolores?".[144]

Al respecto, se presentan tres cuestiones, dignas de estudio y susceptibles tal vez de soluciones convenientes y rápidas para todos, que no interfieran en los problemas de todo orden que se debaten entre los españoles. Estas podrían ser: el tratamiento y el canje de los prisioneros de guerra, teniendo en cuenta que las reglas que fueran adoptadas no pudieran influir en la marcha de las operaciones militares; los servicios sanitarios; y la conservación de los monumentos y de las obras de arte, que traducen la grandeza de las glorias de España. Planteadas estas cuestiones, concluye:

> Estas tres cuestiones pueden ser contadas entre aquellas que las gentes de bien, cualesquiera que sean sus tendencias y sus ideales, pueden resolver, teniendo en consideración el interés superior general. Para lograr tan grandes y valiosos bienes, los Jefes de la Misión, se permiten muy respetuosamente sugerir la idea del nombramiento de una Comisión Internacional, con carácter privado, compuesta de

143. *Despacho del vicepresidente del Instituto Jurídico Internacional, de la Barra, al nuncio apostólico de París, Valeri. París, 25 de febrero de 1937*, en ibíd., ff. 16r y 17r.
144. *Proyecto de memorándum o de declaración conjunta de los jefes de misión acreditados ante el gobierno español. San Juan de la Luz, 20 de febrero de 1937*, en ibíd., f. 18r.

> un número muy corto de miembros escogidos entre las personalidades que se hayan impuesto al respeto universal por la elevación de su vida, por su espíritu imparcial y por su competencia en la materia de las tres cuestiones señaladas, y que pueda estudiarlas sin pérdida de tiempo y proponer los medios prácticos de resolverlos útilmente. No queremos ni debemos precisar la forma de constitución y los medios de acción y de funcionamiento de esta Comisión privada Internacional de amigos de España. Solamente tenemos la honra de presentar respetuosamente esta idea al Gobierno para que se sirva estudiar el valor y la oportunidad de esta idea. Al mismo tiempo, queremos señalarla al pueblo Español, tan digno de un porvenir brillante y tranquilo. Los Jefes de la Misión se sentirían felices, si, por esta sugestión, vaga en una parte, y precisa en otra, pudiera ser aliviado algún mal, segada alguna lágrima, disminuido algún dolor.[145]

Por su parte, el cardenal Pacelli le hace llegar al nuncio Valeri su valoración positiva sobre los proyectos de pacificación estimulados desde personalidades competentes como el señor de la Barra, vicepresidente del Instituto Jurídico Internacional, que se había entendido muy bien con el presidente del gobierno vasco, el señor José Antonio Aguirre y Lecube.[146] Tal resolución empieza a dar resultados. Así, el 5 de marzo de 1937, la prensa informa del intercambio de prisioneros, los señores Arratibel y Zuloaga, condenados a muerte por rebelión en Durango, tal como aceptan los nacionales.[147] Otras iniciativas tienen eco en la prensa internacional.[148] El diario *Le Temps* informa de una acción humanitaria en la que intervendría la Cruz Roja internacional y un organismo nuevo con el envío de medicinas, voluntarios sociales y créditos bancarios. Bélgica se ha

145. *Ibíd.*, ff. 18r-19r.

146. *Telegrama del secretario de Estado, cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 23 de febrero de 1937*, en ibíd., f. 11r.

147. *Les propositions basques pour les échanges d'otages ont été enfin acceptées par les nationalistes*, en *L'aube*, 5 de marzo de 1937.

148. He aquí algunos ejemplos recogidos por la Nunciatura de París: Wladimir d'Ormesson, *La mediation en Espagne*, en *Figaro*, 13 de diciembre de 1936; Louis Terrenoire, *La médiation, seule voie de salut pour l'Espagne*, en *L'Aube*, 20 de diciembre de 1936; *La proposition franco-britannique pour une médiation en Espagne*, en *Le Temps*, 20 de diciembre de 1936; *Pour l'humanisation de la guerre d'Espagne*, en *La République*, 12 de abril de 1937; *Les communistes espagnols, la médiation, l'Église*, en *L'Humanité*, 25 de abril de 1937; *Pour une action franco-britannique en faveur de Madrid*, en *Action Française*, 24 de febrero de 1938, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 853, ff. 1-6.

implicado en esta iniciativa en recuerdo por los servicios prestados por España durante la ocupación alemana de la primera guerra mundial.[149]

Desgraciadamente no siempre se consiguieron los objetivos. Yvon Delbos, ministro de Asuntos Exteriores de Francia, que recibió al nuncio Valeri y acogió complaciente los deseos de la Santa Sede por lograr un intercambio de presos, le hizo saber que el gobierno francés ya lo había intentado ante el Gobierno de Valencia, pero con resultado hasta ahora negativo. El gobierno republicano se oponía a tal opción porque "questi, appena liberati, sarebbero potuti andare ad ingrossare le file degli insorti, non riflettendo che l'obbiezione può essere del tutto ridotta a zero qualora si stabilisse una eguaglianza perfetta nel numero degli ostaggi scambiati".[150] No obstante, algunos tímidos pasos se daban desde el Gobierno de Valencia en cuanto a la convención preparada entre la Generalitat de Cataluña y la Cruz Roja Internacional. Con motivo de este convenio, el presidente de la Generalitat se manifestaba dispuesto al intercambio de presos, siempre que el general Franco se quisiera adherir al acuerdo. Aunque los progresos son lentos, el señor Delbos prometía la implicación del Gobierno de Francia con la premura que las circunstancias requieren para tantos infelices. Añadía que, al respecto, la embajada de Francia esperaba evacuar unos setecientos refugiados en estos días.[151]

Asimismo, el nuncio Valeri informa a Pacelli sobre la visita del doctor Vila i Abadal de Barcelona y del marista fray Nicóstrato de Gugliasco-Turín, para hablar de la situación religiosa de Cataluña y la intervención de la Santa Sede a fin de que Franco admita un convenio entre la Generalitat de Cataluña y el Comité internacional de la Cruz Roja[152]. Por su parte, el cardenal Pacelli muestra de nuevo su gratitud en otro despacho dirigido al nuncio Valeri, con fecha del 18 de marzo de 1937, por lo que se refiere al argumento del intercambio de presos y no combatientes en España. Le escribe en estos términos: "La ringrazio vivamente per il costante interesse che l'Eccellenza Vostra prende per

149. *Une action internationale humanitaire*, en *Le Temps*, 5 de marzo de 1937.

150. *Despacho n. 1279 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 25 de febrero de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 846, f. 15r.

151. Ibíd., f. 15v.

152. *Despacho del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, cardenal Pacelli. París, 21 de febrero de 1937*, en ibíd., ff. 13-14.

le cose di quella povera Nazione". Para satisfacer el deseo manifestado por el nuncio, Pacelli se da prisa en enviarle una copia de la nota de convención preparada entre la Generalitat de Cataluña y la Cruz Roja Internacional. También le informa que de esta convención ha enviado la Secretaría de Estado otra copia al cardenal Gomá y Tomás, arzobispo de Toledo, con la indicación de "fare al riguardo gli opportuni passi presso il Governo del Signor Generale Franco".[153]

Finalmente será consentido el convenio firmado el 8 de diciembre de 1936 entre el presidente de la Generalitat de Cataluña y la Croix Rouge, debidamente representada en Barcelona por el Dr. Horace Barbay, con el deseo de preservar en tanto sea posible a la población no combatiente del territorio catalán, de los peligros procedentes de las operaciones militares de la guerra civil actual. Vistos los precedentes y la legislación internacional, son convenidas estas disposiciones:

> 1. La Generalidad de Cataluña, por los organismos de la Consejería de Seguridad Interior autorizará y facilitará la evacuación por la frontera de Cataluña de los miembros de la población no combatiente que expresen la voluntad de ser evacuados por medio de la Delegación en Barcelona del Comité Internacional de la Croix Rouge.
>
> 2. Para las finalidades de este convenio serán comprendidos bajo el nombre de 'no combatientes': las mujeres, todos los menores de 18 años, los hombres de más de 60 años de edad, los enfermos con los médicos y enfermeros necesarios para su escolta. La Delegación del Comité Internacional de la Croix Rouge presentará a medida que vayan produciéndose las inscripciones de las peticiones de evacuación, las listas de las personas que tengan que ser evacuadas de acuerdo con la clasificación transcrita.
>
> 3. A partir del momento en que una de las listas haya sido presentada a la Consejería de Seguridad Interior, las personas que estarán en ella comprendidas quedarán bajo la salvaguarda especial de las dichas partes contratantes. Con esta finalidad, estas listas debidamente firmadas por la Consejería de Seguridad Interior servirán de pasaporte colectivo para todas las personas comprendidas en dicha lista.
>
> 4. El presente Convenio entrará en vigor tan pronto como el Comité Internacional de la Croix Rouge haya obtenido la seguridad por escrito

153. *Despacho n. 942/37 del secretario de Estado, el cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 18 de marzo de 1937*, en ibíd., f. 27r-v.

> que los mismos compromisos han sido tomados y firmados por parte del enemigo. Hecho y firmado en Barcelona, el 8 de diciembre de 1936.[154]

Por otra parte, no quedaba en el tintero el anhelado proyecto para llevar adelante el intercambio de rehenes y no combatientes entre los nacionales y los vascos. Las dificultades eran máximas precisamente por la ejecución de doscientos nacionales a manos de los rojos hace poco. Por un despacho del 8 de marzo de 1937, Valeri informa al secretario de Estado que el referido señor De la Barra y el señor Eduardo Aunós, ministro con Miguel Primo de Rivera y exiliado en París durante la Segunda República española, se habían puesto en contacto con el general Franco. El señor Aunós habría viajado a España para verse con Franco, y en unos meses se le esperaba en París para informar al respecto. Lo mismo se había hecho con el Gobierno de Valencia. Entre tanto, el señor Paul Bargeton, ministro de Asuntos Exteriores de Francia (1920-1937), informa al nuncio sobre el desorden completo y la dictadura que existe en Barcelona y Valencia, "per cui smentiscono oggi quello che hanno affermato appena ieri".[155] Solo un estado de incerteza y confusión puede explicar tal silencio. Por eso, concluye el señor Bargeton que para la evacuación de los refugiados en las embajadas todavía no se ha llegado a ninguna conclusión después de un mes de negociaciones.

No obstante, a la luz de otro despacho del nuncio Valeri al cardenal Pacelli, del 15 de marzo de 1937,[156] se sabe que el Gobierno de Burgos habría aceptado tomar parte en las negociaciones, siendo representado por el embajador de Argentina, mientras que el Gobierno de Bilbao sería representado por el embajador de Inglaterra. El señor Izaurieta, representante del presidente Aguirre en París, contando con la compañía del canónigo Onaindía, se lo habría comunicado en persona al nuncio. El secretario de Estado le da las gracias por las informaciones transmitidas, como por el interés con que sigue la suerte de España.[157] Un nuevo

154. *Convenio entre el Presidente de la Generalitat de Cataluña y la Croix Rouge. Barcelona, 8 de diciembre de 1936*, en ibíd., f. 28r-v.

155. *Despacho n. 1422 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 8 de marzo de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 846, ff. 23r-24r.

156. *Despacho n. 1466 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 15 de marzo de 1937*, en ibíd., f. 25r-v.

157. *Despacho n. 1117/37 del secretario de Estado, el cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 2 de abril de 1937*, en ibíd., f. 30r.

intercambio de despachos tiene lugar entre el 6 de abril, del nuncio al secretario de Estado, y el 22 de abril de 1937, entre el secretario de Estado y el nuncio, sin que haya avances significativos en la cuestión.[158] Según el señor Léger, secretario del Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia, el Gobierno de Valencia habría rechazado tal posibilidad, no pudiendo aceptar la intervención de la Santa Sede. No obstante, se continuaba a buscar el intercambio de prisioneros.

6.2. Nuevas iniciativas de liberación

La primera intervención del nuncio se refleja en un despacho dirigido a monseñor Pizzardo, en el que le da cuenta de su mediación para la liberación de los sacerdotes Joaquín Jovaní Marín, que había sido rector del Pontificio Colegio Español de Roma (1914-1927) y director general de la Hermandad de los Sacerdotes Operarios Diocesanos (1927-1933), y de su sobrino Vicente Jovaní, detenidos en la zona republicana. Para ello el nuncio Valerio Valeri se sirvió del cónsul francés en Valencia. El funcionario del Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia, el señor Canet, le informaba de que dicho cónsul todavía no había sido capaz de saber nada sobre el paradero de ambos sacerdotes, y de que había que proceder con sutil cautela y máxima prudencia para intentar no poner todavía más en peligro la vida de los interesados.[159] A Joaquín Jovaní, siendo rector del seminario de Tarragona, le sorprendió la persecución religiosa en el seminario de Seo de Urgel, en un cursillo de verano con los seminaristas mayores, el 25 de julio por la tarde. Con él estaba su sobrino. No quiso dejarlos a su suerte. Finalmente ambos sufrieron martirio en Barcelona en 1936.[160]

Una segunda intervención se refiere a la solicitud que el representante del gobierno vasco y del PNV en París, además de secretario de la Liga Internacional de Amigos de los Vascos, Francisco Javier de Lan-

158. *Despacho n. 1632 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 6 de abril de 1937*, en *ibíd.*, f. 32r-v; *Despacho n. 1440/37 del secretario de Estado, el cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 22 de abril de 1937*, en ibíd., f. 33r.

159. *Despacho del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de la Congregación para los Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, Pizzardo. París, 9 de enero de 1937*, en AES, *Spagna* 889, fasc. 264, f. 65; y en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, 610, fasc. 871, f. 2.

160. Vicente Cárcel Ortí, *Mártires del siglo XX en España…*, vol. 2, pp. 2389-2392, 2400-2402.

daburu Fernández, quien se dirigió al nuncio Valeri para que la Santa Sede interviniese a favor de Pedro María Irujo, condenado a muerte. Se trata del hermano del ministro católico Manuel Irujo, del Gobierno de Valencia.[161] El referido preso por el que se temía que perdiera la vida, participó al comienzo de la guerra civil en el pase del arzobispo de Valladolid, Remigio Gandásegui, a la zona nacional, salvando su vida en septiembre de 1936. Finalmente no se le aplicó la pena de muerte a la que había sido condenado, siendo indultado en 1939. No obstante, siguió preso hasta 1943, en que emigró a Argentina. Ya en la transición, de vuelta en España, se presentó a las elecciones de 1977, como candidato al Senado por el PNV.[162]

En la siguiente ocasión es el cardenal Pacelli quien le pide al nuncio parisino que intervenga ante el Gobierno de Francia para conseguir la liberación de los PP. Valentín Pons Elías, ministro provincial de los Menores Franciscanos de Cataluña, y Emmanuel Bosi Rocca, secretario. El ministro general de los Franciscanos, P. Leonardo M. Bello, implora en Secretaría de Estado su puesta en libertad.[163] A esta petición se añade la del P. José María Pou, lector de Historia de la Iglesia en el Pontificio Ateneo Antoniano de Roma, quien recuerda en su carta la puesta en libertad de un familiar del nuncio Valeri que, siendo prisionero de los austriacos en la primera guerra mundial, fue favorecido por la acción del rey Alfonso XIII, llegando a acompañarlo personalmente junto al embajador de España ante la Santa Sede. Además refiere la liberación del P. Benisa, que había sido general de los Capuchinos, de la cárcel de Alicante, gracias a la intervención del gobierno francés.[164] Pues bien, estos habían sido detenidos el 10 de septiembre de 1936, y se hallaban en la Cárcel Modelo de Barcelona. El cónsul francés pudo visitarlos y constatar que se hallaban con salud y que no necesitaban nada. Además

161. *Telegrama cifrado n. 14 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 16 de febrero de 1937*, en AES, *Spagna* 892, fasc. 275, f. 18.

162. *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano, V: Documentos del año 1937*, *ed.* Vicente Cárcel Ortí, Madrid: BAC, 2017, pp. 76-77, notas 125 y 126.

163. *Despacho n. 160404 del secretario de Estado, cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 16 de febrero de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 871, f. 3r-v.

164. *Carta del P. José María Pou y Martí, ofm, al nuncio apostólico de París, Valeri. Roma, 17 de febrero de 1937*, en ibíd., ff. 4-5.

todo apunta a que pronto sería posible su repatriación. Si la solicitud es de febrero de 1937, y la visita de abril del año en curso, su puesta en libertad tendría lugar el 26 de septiembre siguiente. Así lo comunicará el director de Affaires Politiques et Commerciales, el señor Bargeton, al nuncio Valeri en una carta del 29 de septiembre de 1937.[165]

Otra noticia feliz se debe a la que comparte el nuncio Valeri con la madre Serafina Mazzetti sobre la liberación de dos religiosas Misioneras del Sagrado Corazón detenidas en Bilbao. Al mismo tiempo espera alcanzar la liberación de otras dos que siguen en Madrid, y por las cuales las autoridades francesas, tal como él mismo se ha asegurado recientemente, continúan a interesarse. Es el momento de la evacuación de todos los refugiados bajo la protección de las diversas embajadas existentes en Madrid[166]. En cambio, en otras ocasiones no siempre las informaciones que llegaban a la Nunciatura de París fueron fidedignas. Lo prueba el hecho de que un despacho de Valeri a Pacelli desmentía la noticia de la muerte de diecinueve religiosos agustinos,[167] en base a lo que sabía el señor Louis Canet, consejero del Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia. La propaganda republicana, al informar que el monasterio de El Escorial se encontraba en perfecto estado a pesar de la proximidad del frente, silenció el hecho de que sus moradores, más de cincuenta frailes agustinos habían sido asesinados.[168]

Dos días después, con fecha del 8 de marzo de 1937, el cardenal Pacelli le hace saber al nuncio Valeri la situación personal en que se hallan tantos eclesiásticos en Barcelona, que huyendo los primeros días de la revolución y no habiendo podido cruzar la frontera, han venido cayendo en poder de los comunistas. Perseguidos exclusivamente como tales, se calcula que en las prisiones de Barcelona hay entre trescientos

165. *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano, V: Documentos del año 1937…*, pp. 77-79, nota 127.

166. *Carta del nuncio apostólico de París, Valeri, a la madre Serafina Mazzetti. París, 4 de marzo de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 871, f. 19.

167. *Despacho n. 1386 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 6 de marzo de 1937*, en ibíd., f. 23r.

168. José Llamas, *Agustinos de El Escorial,* El Escorial: San Lorenzo de El Escorial 1940; Carlos Vicuña, *Mártires Agustinos de El Escorial*, El Escorial: Imprenta del Monasterio, 1943; *Beatificationis seu declarationis martyrii Servorum Dei Avellini Rodríguez Sacerdotis Professi O. S. A. et 97 Sociorum ex Ordine S. Augustini necnon 6 ex Clero Saeculari in odium fidei, uti fertur, interfectorum (†1936). Positio super martyrio*, Roma: Tipografia Guerra, s.r.l., 1996; Vicente Cárcel Ortí, *Mártires del siglo XX en España…*, vol. 2, pp. 1372-1399.

y trescientos cincuenta, de los cuales unos sesenta son frailes Maristas. Al parecer, la mayor parte se hallan en la Cárcel Modelo de Montjuich, en la de la FAI en San Elia y en otras más pequeñas. En este sentido se pide la mediación del nuncio de París ante el Gobierno de Francia para que haga lo posible para conseguir su liberación y el permiso para dejar España.[169] No faltó la gestión del nuncio, pero lamentablemente sufrieron martirio. El 13 de octubre de 2014 fueron beatificados sesenta y ocho Hermanos Maristas.[170]

Con fecha del 21 de mayo de 1937, el cardenal Pacelli le envía al nuncio Valeri un despacho cifrado a causa de las instancia remitidas a Secretaría de Estado para lograr la expatriación de cuatro religiosos hospedados por la señora Manuela Serra, en la calle Trafalgar, en Barcelona. Pertenecen a la Orden de los Menores Conventuales, y se llaman José Gómez, Pedro Rivera, Antonio Vicente y Buenaventura Remón.[171] Para conseguir su liberación, le pide que se valga de su influencia ante el Gobierno francés. Considera como lo más conveniente que tal marcha tuviera lugar haciendo permanecer en el anonimato la dirección postal y la condición religiosa de los interesados. De dichos religiosos, solo se sabe que sufrió martirio Pedro Rivera Rivera, que era el prior del convento de Granollers, en 1936, junto a otros cinco religiosos de su orden, sin que aparezcan los otros tres aquí referidos. Fue beatificado el 11 de marzo del 2001.[172]

Una nueva solicitud sale de las salas nobles de la Secretaría de Estado con dirección hacia la Nunciatura Apostólica de París. En esta ocasión es el P. Juan Postíus, en el siglo Santiago, natural de Berga (Barcelona). Se trata del procurador general de los Claretianos y miembro de la curia romana como consultor de la Congregación de Religiosos, que se hallaba en visita apostólica, debiendo luego participar en el capítulo general que habría de celebrar en Albano, el Lacio, la congregación de

169. *Despacho n. 841/37 del secretario de Estado, el cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 8 de marzo de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 871, f. 25r-v.

170. Vicente Cárcel Ortí, *Mártires del siglo XX en España…*, vol. 2, pp. 1969-2032.

171. *Despacho cifrado n. 162252 del secretario de Estado, el cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 21 de mayo de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 871, f. 29r-v.

172. Vicente Cárcel Ortí, *Mártires del siglo XX en España…*, vol. 1, pp. 1101-1190.

los Misioneros Hijos del Inmaculado Corazón de María. Hace más de un año que se encuentra en Madrid, desde el alzamiento. De la cárcel, por intervención de la Santa Sede, pasó a la Nunciatura, y al cerrarse esta, a la embajada de Chile. Se ha intentado varias veces su regreso a Roma, siendo por ahora imposible. Le conoce el presidente del Gobierno de Valencia, el señor Negrín, por ser este hermano de un religioso Claretiano.[173] De todo ello dará cuenta el nuncio Valeri al Gobierno de la República francesa, para que este haga todo lo posible para que el referido P. Postíus pueda salir de Madrid.[174]

De modo similar se procedió en el caso del inspector de los Salesianos de Madrid, Frédéric Alcane, súbdito francés. Francesco Tomasetti, procurador general de los Salesianos, en el Vicolo della Minerva, n. 51, de Roma, se dirige a monseñor Pizzardo, secretario de la Congregación de los Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, pidiendo su intervención para la liberación de dicho religioso salesiano. Fue prisionero en Madrid durante doscientos días, y es residente actual en Valencia. Al desear su regreso a Francia, se reclama la mediación del embajador francés.[175] Para ello, Pizzardo escribe al nuncio Valeri para que se interese por el salesiano Elcane. Apenas mes y medio más tarde, Valeri respondió a Pizzardo diciendo que Elcane se hallaba con salud en el Instituto de la Alliance Française de Valencia, y que pronto sería repatriado por medio del encargado de Negocios de Francia en Valencia. Las felicitaciones no tardaron en llegar a monseñor Pizzardo, tanto de parte del procurador Tomasetti como del rector mayor de la Congregación Salesiana de san Juan Bosco, Pietro Ricaldone.[176]

Además del interés mostrado por la liberación de presos, el nuncio Valeri debió prestar hospitalidad al sacerdote gerundense, Lamberto Font, director de la Obra "Amigos del Catecismo" de Barcelona, quien hubo de hacer un viaje de estudio sobre la enseñanza de la Religión,

173. *Despacho n. 163716 del secretario de Estado, el cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 10 de agosto de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 871, f. 41.

174. *Nota n. 2556 del nuncio apostólico de París, Valeri, al Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia. París, 12 de agosto de 1937*, en ibíd., f. 32r-v.

175. *Carta del procurador general de los Salesianos, Tomasetti, al secretario de los Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, Pizzardo. Roma, 30 de septiembre de 1937*, en AES, *Spagna* 889, fasc. 268, ff. 25-26.

176. *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano, V: Documentos del año 1937…*, pp. 670-671, nota 1036.

visitando algunas de las principales Obras instituidas a tal fin en el extranjero. Lo hace con permiso del obispo de Gerona, monseñor Cartañá, quien le dice que, ejerciendo como vice-consiliario de la Unión Diocesana de Acción Católica y director de la revista semanal *Vida Católica*, aproveche este viaje para recoger amplia información que permita mejorar los planes y procedimientos hasta ahora seguidos, "y lleguemos más pronto a la restauración moral y religiosa que anhelamos".[177]

De esta manera, el cardenal Pizzardo informa al nuncio de París sobre esta visita para que se sirva de sus conocimientos ante las autoridades catalanas para recoger noticias sobre cómo proceder en la liberación de sacerdotes encarcelados y auxiliar a aquellos privados de medios de subsistencia. En Roma, se había encargado el agente de preces del Colegio Español de San José, Carmelo Blay, del alojamiento y la comida de dicho sacerdote Font, que estuvo residiendo en el Instituto de María Inmaculada, situado en la vía del Mascherone.[178] Durante su estancia en París, Font se puso en contacto con el rector de la Universidad de Barcelona, Pedro Bosch Gimpera, miembro del Gobierno catalán, que iba con frecuencia a la "Ciudad de la Luz", para interesarse por la suerte de dichos sacerdotes presos y conseguir su ansiada puesta en libertad. Después vendría el problema no menor de socorrer su extrema miseria personal.[179]

Mientras tanto la Nunciatura de París pensó en encargarse de su alojamiento en la Fraternité Sacerdotale, aunque finalmente lo hizo en la hospedería de las Benedictinas "du Temple". Poco antes de la Navidad de 1937, el nuncio Valerio Valeri informaba al secretario de Estado, sobre las conversaciones tenidas con el sacerdote Font, habiendo recibido "preziose informazioni". Enterado de la situación de tantos infelices sacerdotes, escribe que le ha hecho "riflessioni piene di buon senso e veramente opportune".[180] Así mismo dice que ha considerado retenerlo por un poco más de tiempo en París, hasta que no pueda hacerlo de modo estable en otro lugar. Entre las noticias recibidas, refiere aquellas por las cuales los

177. *Carta del obispo de Gerona, monseñor Cartañá, al sacerdote diocesano Lamberto Font. Pamplona, 8 de noviembre de 1937*, en AES, *Spagna* 912, fasc. 323, f. 69.

178. *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano, V: Documentos del año 1937…*, pp. 859-861, nota 1253.

179. *Despacho n. 3591 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, el cardenal Pizzardo. París, 12 de diciembre de 1937*, en AES, *Spagna* 912, fasc. 323, ff. 74-75.

180. *Despacho n. 3682 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 21 de diciembre de 1937*, en ibíd., ff. 78-79.

sacerdotes presos han sido puestos en libertad. No obstante, no son pocos los que deben dormir al aire libre, o mendigar de puerta en puerta.

Ante estos tristes acontecimientos, Valerio Valeri pide a la Santa Sede que proceda a su socorro, ya que se estaba difundiendo el rumor de que Roma se había desinteresado sobre su suerte. Con el asesoramiento de Lamberto Font, se podría ver el modo de hacer llegar la ayuda requerida a los sacerdotes afectados. De aquí partió la feliz iniciativa de enviar los estipendios de misas arriba referidos,[181] así como la de elaborar un exhaustivo informe de doscientos sesenta y seis folios sobre temas varios: el obispo de Teruel y Barcelona, los sacerdotes presos, la visita de Maurras de la Acción Francesa.[182]

6.3. Los casos de Carrasco Formiguera y Alberto Onaindía

En un despacho del 16 de marzo de 1937, Valeri escribe al cardenal Pacelli pidiendo la intervención de la Santa Sede para salvar la vida del diputado católico catalán Manuel Carrasco Formiguera, detenido en Burgos y condenado a muerte. Fue elegido diputado por Gerona en 1931, de ideología democristiana del nacionalismo catalán.[183] El nuncio añade como documento adjunto la carta de Joseph Ageorges, secretario general del *Bureau International des Journalistes Catholiques*, y más tarde presidente de honor del sindicato de periodistas franceses y de la Asociación de la Prensa Católica de Francia.[184] El señor Formiguera había sido miembro del Consejo de Dirección del diario católico de Barcelona, *El Matí*; había votado en contra de la expulsión de la Compañía de Jesús, y como católico practicante no se avergonzó de confesarlo públicamente ante las Cortes Constituyentes, donde siempre defendió los derechos de la Iglesia.[185]

181. *Despacho n. 3725 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 27 de diciembre de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 845, ff. 1-2.

182. Cfr. AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 851, 266 ff.

183. *Despacho n. 1475 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 16 de marzo de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 857, f. 3.

184. *Copia de la carta del secretario general del Bureau International des Journalistes Catholiques, Ageorges, al nuncio apostólico de París, Valeri*, en AES, *Spagna* 892, fasc. 275, f. 62r-v.

185. *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano, V: Documentos del año 1937…*, pp. 127-129, nota 220.

Cuando decidió alejarse de Barcelona e ir al País Vasco, embarcado entre Francia y Bilbao, en compañía de su esposa y seis de sus ocho hijos, su navío fue capturado por los nacionales. Cinco hijos estuvieron internados en la prisión de Ondarreta o en el asilo de San José, en San Sebastián (Nuria Carrasco Azemar, de 19 años; Mercedes, de 18 años; José, de 13 años; Ramón, de 10 años, y Nieves, de 8 años), mientras que su mujer Pilar, con su hija, de ocho meses, Rosa María, y su cuidadora, fueron encarceladas en la Cárcel Provincial de Burgos, y él en la prisión militar de Burgos.[186] En un despacho del 15 de noviembre de 1937, el nuncio de Berna, Filippo Bernardini, pidió a Antoniutti que interviniera a favor del señor Formiguera.[187] Once días después, Antoniutti respondió que "è trattato con umanità e non gli manca l'assistenza religiosa", a lo que añadió que las autoridades nacionales no pueden comprender que un católico practicante haya aceptado representar a un gobierno como el de Companys, responsable de la muerte de diversos obispos, miles de sacerdotes, destrucción de todas las iglesias catalanas, etc., siendo acogido por el gobierno vasco, presidido de otro católico practicante, bajo cuya presidencia "sono stati massacrati quarantotto sacerdoti, tremila e più cittadini di destra ottimi cattolici non separatisti". Viene a concluir diciendo que esta gran tragedia es poco conocida en el extranjero, creándose falsas opiniones, y termina con que espera que, acabada la guerra, "possa ancora essere rimesso in libertà".[188]

A pesar de las gestiones de la Santa Sede, se ejecutó la sentencia en Burgos el 9 de abril de 1938, siendo fusilado. El P. Romañá, jesuita, le asistió hasta los últimos momentos. La prensa se hizo eco de aquella luctuosa noticia.[189] Es interesante la nota redactada por Formiguera, y que el canónigo Onaindía envió al nuncio Valeri. He aquí la encrucijada en que se hallaba la vida del señor Formiguera:

186. *Despacho n. 1656 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 9 de abril de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 857, f. 9r-v.

187. *Carta n. 3055 del nuncio apostólico de Berna, Bernardini, al encargado de Negocios de la Santa Sede en la España nacional, Antoniutti. Berna, 15 de noviembre de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Madrid*, caja 974, f. 359.

188. *Carta del encargado de Negocios de la Santa Sede en la España nacional, Antoniutti, al nuncio apostólico de Berna, Bernardini. San Sebastián, 26 de noviembre de 1937*, en ibíd., ff. 548-549.

189. *Les Rebelles ont fusille un autre catholique exemplaire*, en *Euzko Deya*, 24 de abril de 1938; *L'éxécution de Manuel Carrasco y Formiguera*, en *L'aube*, 25 de abril de 1938.

> Estoy afiliado al partido de Unió Democrática de Catalunya, confesionalmente católico, que no participó, ni en las elecciones de Febrero ni en el Frente popular y que ya en Octubre de 1934 hizo constar que no participaba en el movimiento. Mi viaje a Bilbao era motivado exclusivamente por las persecuciones de que era objeto en Barcelona, no tenía carácter oficial y obedecía al propósito de intentar un intercambio comercial de productos y era obligado para mi sustento y el de mi familia, pues siéndome imposible vivir en Barcelona, era el único sitio donde podía trabajar, pues por falta de recursos no podía vivir en Francia. La mejor prueba del carácter pacífico y particular de mi viaje es que lo realizaba en compañía de mi mujer y de seis de mis ocho hijos, a los cuales nunca habría expuesto a una aventura. En cuanto a mis ideas, me atengo a lo que resulta de mis intervenciones en el Parlamento Constituyente y que consta en el Diario de Sesiones. Defendí mis sentimientos religiosos en la discusión de la Constitución y en la ley de Congregaciones religiosas, haciendo una defensa apasionada de los jesuitas que me valió mi expulsión de Acció Catalana y otra igual de los escolapios que me valió obtener la carta de agregación a la orden. De manera que soy escolapio. Mi claridad al exponer la cuestión Catalana fue causa de que el Sr. Companys, jefe de la minoría me expulsara de esta. He defendido siempre el principio de autodeterminación. Pero lo que no ha de olvidarse es que mi vida política terminó en Octubre de 1933, y que desde que dejé en aquella fecha de ser diputado, no he tenido cargo político alguno ni he participado directamente en política.[190]

Cuando acontecen los bombardeos de aviones nacionales sobre el territorio vasco, inmediatamente el obispo Múgica envía al cardenal Pacelli un telegrama del arcipreste de Bilbao y vicario general de Vizcaya, el señor Ramón Galbarriatu, que informa sobre el particular, mereciendo la condena enérgica de dicho prelado.[191] Por su parte, el cardenal Pacelli escribe al nuncio Valeri haciéndole saber del contenido de un telegrama del *Comité Français pour la Paix Religieuse et Civile en Espagne*, donde se condena "qualsiasi atto commesso contro l'umanità,

190. *Carta del canónigo Alberto de Onaindía al nuncio apostólico de París, Valeri. París, 11 de mayo de 1937*, en *ibíd.*, ff. 11-12, cuya edición se puede ver en *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano, V: Documentos del año 1937…*, p. 156, nota 264.

191. *Carta del obispo de Vitoria, Múgica, al secretario de Estado, cardenal Pacelli. Roma, 2 de mayo de 1937*, en AES, *Spagna* 889, fasc. 267, f. 15.

la carità e la giustizia".[192] El mismo Comité con su presidente Jacques Maritain y su secretario Claude Bourdet remitirán una carta en la que se pide la intervención de la Santa Sede por los horrores provocados a causa de los bombardeos de Guernica y Durango, haciéndose eco de los testimonios reflejados en diarios como *Times*, *Agence Reuter* y *Daily Express*.[193]

La indignación es tal que personalidades ilustres como el canónigo por oposición de Valladolid, Alberto Onaindía, representante del Gobierno de Euskadi en París, también hace saber al nuncio Valeri los tristes efectos del bombardeo de Guernica y de la evacuación de la población de Bilbao, además de su deseo de viajar a Roma para visitar al obispo de Vitoria, Mateo Múgica, y ser recibido por el secretario de Estado. Llega a preguntarse: "¿no habrá llegado la hora de llamar la atención de Franco para que se detenga en esa obra de exterminio total del pueblo más cristiano del mundo?".[194] Por su parte, el canónigo Onaindía hallará en el obispo Múgica un firme aliado para defender su honorabilidad ante las calumnias que sobre su persona vierte el general Queipo de Llano, llegando a decir que "es y ha sido siempre sacerdote intachable", y que "ha trabajado intensamente en el campo social católico".[195] Acompaña esta defensa que hace del señor Onaindía, una carta del propio canónigo en la que este como testigo presencial narra lo ocurrido en Guernica del siguiente modo:

> Dios me llevó exactamente para las cuatro y media el 26 a Guernica. Presencié todo durante tres horas hundido en tierra y en compañía de cinco comunistas. A mi coche le ametrallaron y le lanzaron bombas. De estas, tres cayeron a unos treinta metros de mí. Un pobre soldado

192. *Despacho n. 1616/37 del secretario de Estado, el cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 3 de mayo de 1937*, en AES, *Spagna* 889, fasc. 267, f. 8.

193. *Carta del presidente del Comité français pour la paix religieuse et civile en Espagne, Maritain, al secretario de Estado, cardenal Pacelli. París, 8 de mayo de 1937*, en *ibíd.*, ff. 10-11.

194. *Despacho n. 1844 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 3 de mayo de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 861, f. 12r-v. Como documentos adjuntos aparecen una *Pro-memoria sobre el canónigo Onaindía*, en *ibíd.*, ff. 10-11; y una *Carta del canónigo Onaindía al nuncio apostólico de París, Valeri. París, 2 de mayo de 1937*, en ibíd., ff. 8-9.

195. *Carta del obispo de Vitoria, Múgica, al secretario de Estado, cardenal Pacelli. Roma, 10 de mayo de 1937*, en AES, *Spagna* 896, fasc. 293, ff. 62r-63v.

> quedó gravemente herido por rotura interna del organismo, arrojando sangre por todas partes. Murió en pocos minutos. Otra mujer junto a mí herida y muerta enseguida. El espectáculo fue dantesco. Guernica era bombardeada a mansalva. Bombas incendiarias y ordinarias, mientras a bajo vuelo venían los bimotores y nos ametrallaban de sobre los árboles, pues yo salí a unos 300 metros del pueblo. Las cunetas y zanjas llenas de mujeres y niños. Casi todos rezaban. ¡Qué cuadros! He pasados días de abatimiento de aquella impresión y de ver la muerte a unos pasos… Las dos de la noche serían cuando me ausenté por fin de Guernica. Todo era una llama. Y no sabíamos cuántas personas ardían dentro. Era la pesadilla más horrible. Muchos enfermos han quedado calcinados.[196]

Ante la inseguridad para la persona de Onaindía que supondría su viaje a Roma, sugiere al nuncio Valeri que le conceda al canónigo chantre y rector del seminario de Bilbao, Pedro de Menchaca, y al párroco de los Santos Juanes de Bilbao y decano de los párrocos, Agustín de Isusi, la documentación oficial necesaria para entrevistarse con el obispo de Vitoria, y después concertar una entrevista con el cardenal Pacelli a fin de hacer entrega de un informe sobre el problema religioso y humanitario del País Vasco. Hay que tener presente la desconfianza del gobierno italiano, aliado de la España nacional, hacia los curas vascos por si estos eran “separatistas” e “iban a hacer política”. El canónigo Onaindía se quejaba de que pasaban días y días, “sin que el clero vasco pueda llegar a Roma ante su autoridad legítima, el Santo Padre”.[197] Sin embargo, toda la documentación se conserva en el Archivo de los Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios, la cual ha sido recientemente publicada por el historiador Vicente Cárcel Ortí.[198]

Sobre el canónigo Onaindía, a pesar de los buenos informes del obispo Múgica, había cierta desconfianza tal como lo demuestra el nuncio Valeri en un despacho que dirige al secretario de Estado, Pacelli. Valeri afirma que la prensa católica continúa a apoyarse en las afirmaciones del citado canónigo como la fuente más objetiva para hacer caer toda

196. *Carta del canónigo de Valladolid, Onaindía, al obispo de Vitoria, Múgica. París, 5 de mayo de 1937*, en ibíd., ff. 65-70.

197. *Carta del canónigo de Valladolid, Onaindía, al obispo de Vitoria, Múgica. París, 15 de mayo de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 869, ff. 29-30.

198. AES, *Spagna* 896, fasc. 294-295, en *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano, V: Documentos del año 1937…*, pp. 223-235.

la responsabilidad del incendio y de la destrucción de la ciudad sobre la aviación al servicio del general Franco. El día 29 de abril de 1937, Onaindía se hacía presente en la Nunciatura de París para narrar los hechos. El día anterior todavía estaba en Bilbao, habiendo sido testigo del incendio de Guernica provocado por la aviación alemana. El 1 de mayo del corriente esto mismo se lo transmitió al nuncio, aunque sin llegar a "convincermi dell'esattezza della medesima". Valeri argumenta que si el bombardeo y el incendio completo de Guernica sucede según las informaciones recibidas el 26 de abril, lunes por la tarde, no parece factible que pudiera encontrarse en París el día 28 siguiente, a no ser que hubiera hecho el viaje en aeroplano. A esto añade que si hubiera sido testigo ocular, "non me le avrebbe narrate con tanta indifferenza". Y, si hubiera sido así, siendo testigo de lo ocurrido, cómo aceptar su afirmación de que el incendio ha sido obra solo de las bombas arrojadas por la aviación, cuando el mismo asegura que se había refugiado a un kilómetro de la ciudad bajo un puente, donde permanecería desde las seis a las ocho de la tarde. Tampoco es fácil explicar el que habiendo pasado la frontera el día 27, tardara hasta el 29 para compartir su historia con la prensa, pudiendo con ello intentar politizar su propia versión de los hechos. Todo esto legitima las dudas sobre la presencia de Onaindía durante el bombardeo de Guernica, debiendo ser prudentes a la hora de aceptar su testimonio personal.[199]

Jacques Maritain, presidente del *Comité français pour la paix religieuse et civile en Espagne*, escribirá el 1 de julio de 1937 a Pacelli para agradecer la intervención del papa Pío XI ante el general Franco en defensa de la población civil del País Vasco. Así lo haría con ayuda del arzobispo de Toledo, y atendiendo a la demanda presentada por varias personalidades católicas francesas. Maritain manifiesta el vivo sentimiento de reconocimiento y agradecimiento al pontífice por haber sido atendida su solicitud.[200] Al mismo tiempo, Maritain entrega una carta al secretario de la Nunciatura de París, monseñor Forni, en la que le hace saber que cincuenta sacerdotes vascos afines a la revista *Jangoiko-Zale*,

199. *Despacho n. 1927 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 21 de mayo de 1937*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 861, ff. 15r-20r.

200. *Carta del presidente del Comité français pour la paix religieuse et civile en Espagne, Maritain, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. Meudon, 1 de julio de 1937*, en AES, *Spagna* 896, fasc. 296, ff. 11-12.

es decir, *Consagrados a Dios*, se habrían embarcado en Santander para ir a Francia con el objeto de atender las necesidades espirituales de los refugiados vascos. Lamentablemente el navío en el que viajaban fue interceptado por las fuerzas militares del Gobierno de Burgos. A pesar de la amenaza de muerte, sus vidas han sido respetadas por ahora. Están encarcelados, y según la delegación vasca se hallan en gran peligro. Con este motivo, acude al nuncio Valeri para que este le haga saber lo que sucede al cardenal Pacelli, y se pueda hacer algo por estos sacerdotes ante el Gobierno de la España nacional con la ayuda del arzobispo de Toledo.[201]

6.4. Más iniciativas de liberación

La actividad diplomática de parte de la Nunciatura Apostólica de París sigue sus cauces habituales. En este caso, la mirada se dirige hacia el intelectual católico José Larraz López, de quien se pide su puesta en libertad al hallarse detenido en Valencia. Al respecto, Valeri comunica a Antoniutti que el cónsul francés de Valencia no ha hallado actualmente a ninguna persona de dicho nombre. Tan solo se tiene noticia de un tal Andrés Larraz Casajuz, que se halla entre los detenidos de la prisión de San Miguel de los Reyes. Por eso, pedía saber si se trata de la misma persona a fin de dar los pasos necesarios para alcanzar su liberación.[202] Por su parte, Antoniutti informa a Valeri que dicho preso ha sido puesto en libertad a principios de diciembre de 1937, gracias al intercambio con un comunista detenido en la España nacional.[203] Este sería ministro de Hacienda entre 1939 y 1941, procurador en Cortes por Designados por el Jefe del Estado entre 1942 y 1946, académico de número de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, y catedrático de Sociología en la Universidad Central.

Un reto imposible fue la liberación del obispo de Teruel, Anselmo Polanco, hecho prisionero por los comunistas. El cardenal arzobispo de

201. *Copia de una carta del presidente del Comité français pour la paix religieuse et civile en Espagne, Maritain, al secretario de la Nunciatura Apostólica de Francia, monseñor Forni. París, 1 de julio de 1937*, en AES, *Spagna* 912, fasc. 323, f. 6r-v.

202. *Despacho n. 3936 del nuncio apostólico de París, Valeri, al encargado de Negocios de la Santa Sede, Antoniutti. París, 18 de enero de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 871, f. 38r-v.

203. *Despacho del encargado de Negocios de la Santa Sede, Antoniutti, al nuncio apostólico de París, Valeri. San Sebastián, 8 de febrero de 1938*, en ibíd., f. 39.

París, Jean Verdier, pidió al cardenal Pacelli la intervención de la Santa Sede para lograr su liberación antes de que aconteciera juicio alguno contra su persona. Reconoce que la población estaba muy excitada en contra del obispo, y que su condena provocaría una cólera mayor.[204] En esas mismas fechas, Pacelli envía un telegrama al nuncio en el que le informa de que el prior general de los Agustinos también habría implorado la intervención de la Santa Sede sobre este obispo, prisionero de los rojos.[205] El nuncio responderá con otro telegrama en el que informa al cardenal Pacelli haber pedido la mediación del Gobierno de Francia para liberar a monseñor Anselmo Polanco.[206] Por su parte, Pacelli escribe que la Santa Sede se muestra animada a solicitar del Gobierno de Barcelona la liberación del obispo de Teruel, a lo que añade que no podría impedir sin motivo canónico la vuelta del obispo a su diócesis, lo que pide que se lo haga saber al cardenal arzobispo de París.[207] Esta misma opinión se la transmite a monseñor Antoniutti.[208]

En medio de estas negociaciones, el nuncio Valeri informa a la Secretaría de Estado sobre el hecho de que la libertad del obispo de Teruel se logre por medio de un pacto en el que se intercambie a este por un general caído prisionero en manos de los nacionales durante la batalla de Teruel. Poco después el secretario de Estado refiere que el papa Pío XI ha recibido con verdadera pena aquello que se decía sobre el obispo de Teruel, particularmente a propósito del indigno trueque de su persona por un doble que decía cosas grotescas contra el episcopado y el clero fiel al general Franco, queriendo atribuirlo al propio prelado, de tal modo que desde las antenas de la Radio de Barcelona se buscaría destruir, con fines propagandísticos, el prestigio y la autoridad de que el mismo obispo goza entre los fieles españoles.[209] Por lo que se refiere al

204. *Carta del cardenal arzobispo de París, Verdier, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 19 de enero de 1938*, en AES, *Spagna* 927, fasc. 340, f. 38r-v.

205. *Telegrama del secretario de Estado, cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 13 de enero de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 850, f. 1r.

206. *Telegrama del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, cardenal Pacelli. París, 18 de enero de 1938*, en ibíd., f. 2r.

207. *Telegrama del secretario de Estado, cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 25 de enero de 1938*, en ibíd., f. 4r.

208. *Despacho n. 569/38 del secretario de Estado, el cardenal Pacelli, al encargado de Negocios de la Santa Sede, Antoniutti. Ciudad del Vaticano, 14 de febrero de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Madrid*, caja 970, ff. 540-541.

209. *Despacho n. 5106 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de*

obispo de Barcelona, el papa espera que las cosas estén como el nuncio ha informado, pero las últimas noticias que llegan dan lugar más bien a la preocupación. De hecho, el vicario general de Barcelona en fecha del 1 de febrero de 1938 escribía: "Cada día se arraiga más en mí el convencimiento de que (el Obispo) fue vilmente ejecutado y que su alma estará gozando ya en el Cielo del premio que Dios concede al Obispo santo".[210]

El prior general de los Agustinos, el P. Carlo Pasquini, que escribe desde la Vía del S. Uffizio, n. 25, comunicará al nuncio parisino, con fecha del 17 de febrero de 1939, que el obispo de Teruel se halla preso en un campo de concentración.[211] Por su parte, el nuncio Valeri responderá que ha hecho gestiones ante el Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia a favor del obispo de Teruel, Anselmo Polanco, que según parece se encuentra en uno de los campos de concentración de españoles refugiados en Francia. Al respecto, también ha escrito al obispo de Perpiñán para que, de acuerdo con la autoridad, haga las averiguaciones necesarias. En el caso de que monseñor Polanco se encuentre realmente en Francia, la Nunciatura hará todo lo que pueda para alcanzar su liberación.[212] El 21 de febrero de 1939, hará saber al secretario de Estado por medio de telegrama que entre los prófugos y los milicianos no ha encontrado al obispo de Teruel hasta ahora.[213] Por último, el prior Carlo Pasquini escribirá de nuevo al nuncio haciéndole saber que ha recibido la noticia de que el obispo de Teruel se hallaba en la prisión militar de Barcelona compartiendo celda con dos canónigos: Felipe Ripoll-Morata, vicario general de Teruel, y Javier García Blasco, canónigo fiscal de Albarracín. A lo que añade que los tres habrían sido enviados a la frontera francesa, y que se hallarían en esa nación.[214] Lo que todos ellos ignoraban es que el obispo Polanco

---

Estado, cardenal Pacelli. París, 14 de febrero de 1938, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 850, f. 10r-v.

210. *Despacho n. 713/38 del secretario de Estado, cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 25 de febrero de 1938*, en ibíd., f. 11r-v.

211. *Carta del prior general de los Agustinos, P. Pasquini, al nuncio apostólico de París, Valeri. Roma, 17 de febrero de 1939*, en ibíd., f. 13r.

212. *Despacho n. 7657 del nuncio apostólico de París, Valeri, al prior general de los Agustinos, P. Pasquini. París, 20 de febrero de 1939*, en ibíd., f. 16r.

213. *Telegrama del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, cardenal Pacelli. París, 21 de febrero de 1939*, en ibíd., f. 17r.

214. *Carta del prior general de los Agustinos, P. Pasquini, al nuncio apostólico de París, Valeri. Roma, 24 de febrero de 1939*, en ibíd., f. 20r.

había sido asesinado el pasado 7 de febrero de 1939, en Pont de Molins, Gerona.[215]

El 25 de febrero de 1938, el general de la Compañía de Jesús, el P. Ledóchowski escribe al cardenal Pacelli pidiendo la intervención de la Santa Sede para la liberación del P. Félix García de Polavieja, provincial de Toledo durante la guerra civil. El hecho es que los Jesuitas refugiados en la embajada de Noruega fueron felizmente incluidos en la lista de aquellos destinados a ser transferidos de España a Francia, faltando dicho P. García de Polavieja.[216] Inmediatamente Pacelli escribió a Valeri para que se interesara por la liberación del P. Polavieja. El nuncio contacta con el ministro de Noruega, recomendando el caso. Dicho ministro se compromete a hacer todo lo que se pueda. Mientras tanto las personas refugiadas en la embajada de Noruega cruzan la frontera, entre ellos cinco religiosos, tres de la Compañía de Jesús. Fueron varias las tentativas, entre febrero y agosto de 1938, no pudiendo durante un tiempo lograr el objetivo.[217] Finalizada la contienda, alcanzaría la ansiada libertad ocupando el cargo de vicerrector del Instituto Católico de Artes e Industrias hasta 1940, año en el que es nombrado ecónomo provincial, cargo que compaginó con la enseñanza.[218]

Otra gestión del nuncio Valeri se deberá al requerimiento del secretario de Estado para que consiga del gobierno francés un pasaporte para el sacerdote Jesús Mérida Pérez. Este fue provisor y vicario general del arzobispado de Granada, y posteriormente abad de la abadía granadina de Sacro Monte. En la década de los años treinta se hallaba en Murcia, como profesor del Seminario, fiscal de la diócesis de Cartagena y profesor de Derecho Canónico en la Universidad de Murcia. Desde el 14 de agosto al 21 de octubre de 1936 estuvo detenido en la prisión provincial de Murcia, habiendo sido destituido el 1 de agosto anterior

215. Fue beatificado el 1 de octubre de 1995, en Roma, por san Juan Pablo II. Cfr. María Encarnación González Rodríguez, *Los primeros 479 santos y beatos mártires del siglo XX en España. Quiénes son y de dónde vienen*, Madrid: Edice, 2008, pp. 209-210.

216. *Carta del General de la Compañía de Jesús, P. Ledóchowski, al secretario de Estado, cardenal Pacelli. Roma, 25 de febrero de 1938*, en AES, *Spagna* 904, fasc. 311, ff. 70-71.

217. *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano, VI: Documentos del año 1938…*, pp. 135-136, nota 213.

218. Rafael Sanz de Diego, “García de Polavieja y Escribano, Félix”, en *Diccionario Histórico de la Compañía de Jesús*, Madrid: Universidad Pontificia de Comillas, 2001, vol. II, p. 1577.

a propuesta del comité provincial del Frente Popular. Habiendo sido nombrado como visitador de los Seminarios de España, se encontraba retenido en zona republicana, precisamente en Murcia. La misma Sagrada Congregación estaba particularmente interesada en ello, pues entendía que el referido monseñor sería de preciosa ayuda para la reforma de los seminarios españoles y debería así ser parte principal.[219] En tales circunstancias la tarea no era fácil. Terminada la guerra, ganaría por oposición la cátedra de Derecho Canónico de la facultad de Derecho de la Universidad de Murcia, ocupando después el rectorado de dicha Universidad hasta el momento de su preconización como obispo de Astorga el 10 de junio de 1943.[220]

El 11 de mayo de 1938, el cardenal Pacelli le pedirá al nuncio Valeri su intervención en la liberación de Dolores Vila Capablanca y sus tres hijas María Luisa, Carmen y Dolores, de 7, 6 y 4 años de edad respectivamente, a indicación del arzobispo de Toledo, el cardenal Isidro Gomá. Se trata de la esposa del señor Manuel Aparici Navarro, presidente del Consejo Superior de la Juventud Católica en España. Estas residen en Barcelona, aunque se desconoce su domicilio. Para su evacuación se habría de contactar con sus primos residentes asimismo en Barcelona, Margarita Capablanca y su marido Carlos González Torres. Este último era funcionario estando destinado en la Dirección de Aduanas de Barcelona. Para su evacuación por la embajada de Francia se pedirá que se entrevisten con Rafael Gaeta, íntimo amigo de sus primos. El nuncio informa de todo ello al Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia. Con máxima discreción se gestionaría su salida, utilizando valija diplomática o procedimiento del que no se derivara peligro de persecución para la interesada y sus familiares.[221]

El 27 de mayo de 1938, el sacerdote Giuseppe Branche, que trabajaba en la Segunda Sección de la Secretaría de Estado, se dirigió al nuncio Valeri para que se interesara por la liberación de Julio Martínez Santa-Olalla. Se trata del arqueólogo discípulo de Pedro Bosch Gimpera y

219. *Despacho n. 1018/38 del secretario de Estado, el cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 20 de marzo de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 871, f. 42r-v.

220. Arturo Llin Cháfer, “Mérida Pérez, Jesús”, en dbe.rah.es.

221. *Despacho n. 1737 del secretario de Estado, el cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 11 de mayo de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 871, f. 51.

Hugo Obermaier, con quien realizó su tesis doctoral para convertirse en profesor ayudante en la Universidad de Madrid, amén de estudiar en la Universidad de Bonn, especializándose en la expansión de los pueblos germánicos visigodos durante el Bajo Imperio Romano en la península ibérica. Militó en la Falange durante la guerra civil, y defendió la teoría de la "arianización de España" por los celtas.[222] Después de que el nuncio hubiera hecho las oportunas gestiones ante el Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia, dicho profesor fue evacuado de España por medio de la embajada francesa y, bajo su protección, sería trasladado al campo de refugiados de Chomérac, población francesa ubicada en la región del Ródano-Alpes, en el departamento de Ardèche.[223] Más tarde sería repatriado por la frontera de Hendaya, y en marzo de 1939 recibiría el nombramiento de Comisario General de Excavaciones Arqueológicas, y primer director y fundador del Instituto Arqueológico Municipal de Madrid.

El 21 de junio de 1938, el cardenal Pacelli enviaría un telegrama al nuncio Valeri para que moviera sus hilos a fin de conseguir la liberación de Juan Rof y Boada, procurador de la Banca Arnús, el cual se hallaba encarcelado en la prisión de Barcelona, procesado por alta traición a causa de haber prestado dinero a un religioso.[224] Al día siguiente, el nuncio escribió sobre el particular al Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia. Y, tras dos meses de gestiones, dicho Ministerio respondió que el embajador de Francia en Barcelona, no habiendo faltado al encargo, este acaba de ser puesto en libertad el 20 de agosto de 1938. Al día siguiente, el nuncio Valeri participaría tan grata noticia al secretario de Estado, el cardenal Pacelli.[225]

Al comienzo del verano de 1938, el nuncio Valeri hace una nueva gestión a tenor de la petición que le ha llegado de parte del cardenal

222. Gonzalo Ruiz Zapatero, "La distorsión totalitaria: las raíces prehistóricas de la España franquista", en *Ciencia y fascismo*, *eds.* Rafael Huertas – Carmen Ortiz, Madrid: Doce Calles, 1998, pp. 147-160.

223. *Carta del minutante de la II Sección de Secretaría de Estado, Branche, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 27 de mayo de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 871, f. 56.

224. *Telegrama n. 37 del secretario de Estado, el cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 21 de junio de 1938*, en ibíd., f. 67.

225. *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano, VI: Documentos del año 1938…*, pp. 489-490, nota 811, donde se recoge el *Despacho n. 6614 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 21 de agosto de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 871, f. 69.

Federico Tedeschini, datario de Su Santidad. La solicitud tiene fecha del 13 de junio, siendo enviada a la Avenue du Président Wilson, n. 10, en Saint-Denis, París, y la respuesta del nuncio es del 16 de junio de 1938.[226] Precisamente, al día siguiente, Valeri escribe un despacho donde expone con algunas imprecisiones que la Santa Sede se siente obligada ante el Gobierno de la República francesa de interesarse en la medida de lo posible a favor del señor Francisco Martín Cubas, marqués de Fontalba, que con su sobrino se encuentra en la prisión de Alicante, y por su hermana la condesa de Santa María de la Sisla y una hija de ambos que se hallan igualmente en prisión, pero en este caso en la de Barcelona, habiendo sido condenados a muerte. Se ignora la dirección exacta de todas estas personas, pero habiendo realizado ya gestiones por ellos ante el Gobierno de Barcelona, es muy probable que haya cierto conocimiento de los mismos.[227]

En el Archivo de la Nunciatura de París he hallado una carta de Alfonso Torla que informa sobre el paradero de dichas personas de nacionalidad española, prisioneros actualmente del Gobierno de Barcelona. Afirma que su liberación supondría un gran precio. Aquí se precisa mejor la información anterior, al decir que se trata de D. Francisco Martín Cubas y su nieto D. José de Hoces y Cubas, presos en el campo de concentración (Seminario) de Orihuela, Alicante; y de Dña. María del Consuelo Cubas y Erice y su hija Dña. María del Pilar Arco y Cubas, presas en Barcelona, en la cárcel de mujeres que hay en la calle de Molins, n. 11, Les Corts, en un antiguo convento de monjas.[228] A esto añade el datario apostólico, el cardenal Tedeschini, que ambas señoras, madre e hija, se hallan en la prisión de mujeres de Barcelona no condenadas, pero a disposición de la justicia del servicio de informaciones militares. Termina su escrito diciendo que: "Sara tenuto il massimo conto dell'interessamento intervenuto".[229]

226. *Despacho n. 6215 del nuncio apostólico de París, Valeri, al datario apostólico, cardenal Tedeschini. París, 16 de junio de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 852, f. 1r.

227. *Despacho n. 6212 del nuncio apostólico de París, Valeri, al Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia, Georges Bonnet. París, 17 de junio de 1938*, en ibíd., f. 2r.

228. *Carta de Alfonso Torla al nuncio apostólico de París, Valeri. San Sebastián, 21 de junio de 1938*, en ibíd., ff. 3r-4r.

229. *Despacho del datario apostólico, Tedeschini, al nuncio apostólico de París, Valeri. Roma, 20 de julio de 1938*, en ibíd., f. 5r-v, al que va adjunta una nota, en *ibíd.*, f. 7r.

El 29 de julio de 1938 responde el nuncio Valeri que ha dado toda la urgencia posible a este asunto en favor de dichas personas. Agrega que el intermediario al cual se ha dirigido, y que tiene buenos contactos con el Gobierno de Barcelona, le había prometido que se interesaría vivamente por este asunto. También afirma que la suerte de los acontecimientos hace que no se tenga demasiada esperanza sobre los resultados de esta tentativa. Ahora bien, "confido, però, ch'esso non riuscirà inutile".[230] El hecho es que ambas sobrevivirán a la prisión, ya que María del Consuelo fallecerá el 14 de enero de 1940 en Madrid, y que su hija lo hará también en Madrid en 1986. No sucederá lo mismo con ambos varones, que serían asesinados durante los sucesos luctuosos del llamado "túnel de la muerte de Usera", entre octubre y noviembre de 1937. Por tanto, ambos no llegaron a ser prisioneros en Alicante, pues fueron asesinados antes en Madrid. Los cuerpos fueron localizados en 1939, con la entrada de las tropas franquistas en la ciudad, enterrados en una fosa común. Actualmente los restos reposan sepultos en la cripta del colegio de Nuestra Señora de la Providencia de las religiosas Teatinas, construido en la década de 1940 en el barrio de Usera, de Madrid.

6.5. Auxilio a sacerdotes de Cataluña

Aparte de lo ya indicado hasta ahora, conviene hacer ver un nuevo movimiento de parte de la Nunciatura Apostólica de París en el que informa a la Secretaría de Estado sobre la intención de intervenir a favor de los sacerdotes que se encuentran en Barcelona y Valencia ante el avance de las tropas franquistas en marzo de 1938, que coincide con la constitución del segundo gabinete de Léon Blum como jefe del Gobierno del Frente Popular de Francia. La duda de Valeri está en saber si Francia ha de intervenir más o menos en los asuntos de España, ya que mientras los partidos de la derecha se muestran contrarios a intervención alguna bajo cualquier forma, los de la izquierda pretenden con artículos y manifestaciones influir en la opinión pública. Por ahora, el Gobierno francés mantiene una actitud de incertidumbre. De hecho, en un primer momento, ante la insistencia de las embajadas soviética y española, parecía querer decidirse por una intervención larvada, enviando a Cataluña considerables fuerzas de policía con el fin de mantener el

230. *Despacho del nuncio apostólico de París, Valeri, al datario apostólico, cardenal Tedeschini. París, 29 de julio de 1938*, en ibíd., f. 8r.

orden, lo que habría servido a las fuerzas republicanas para reforzar sus posiciones en el frente. Esto nunca se ejecutó. Ahora bien, no ha sido impedimento para el envío de municiones y víveres, actividad que ha cesado en parte ante la política del señor Chamberlain, netamente contraria a toda intervención.[231]

Aun así, el Gobierno de Francia ha enviado dos naves de guerra, una a Barcelona y otra a Valencia, con la intención de poner a salvo no solo a los dirigentes sino también a todos los que de algún modo pudieran ser llamados a dar cuentas por sus acciones. Todo esto demuestra, en opinión del nuncio, que ante el avance de los nacionales, sería fácil esperar una abierta demostración de hostilidad a la hora de proceder con la liberación de varios centenares de personas, conocidas por sus ideas y acciones extremistas, todavía residentes en Cataluña. Pues bien, en medio de este marco nada halagüeño, es fácil entender la preocupación del nuncio Valeri por el destino de los infelices sacerdotes españoles que se encuentra en Barcelona, ya que en caso de completarse la huida de los cabecillas republicanos, acompañada probablemente de sublevaciones populares, podría avenirles "la sorte riservata ai loro confratelli di Teruel [massacrati spietamente dai rossi in circostanze simili]".[232] Por esta razón, escribe al cardenal Pacelli pidiendo consejo por si sería oportuno intentar en su favor dar algún paso ante el Gobierno de Francia con la finalidad de hacerles incluir de algún modo en el referido proyecto de evacuación, enviando alguna otra nave para conseguir dicho efecto. De todos modos, Valeri se pregunta que, si perdura la situación actual, tal paso pueda ser realizado con éxito.

Si esto se presentaba por escrito el 24 de marzo de 1938, cuatro días más tarde volvía a contactar el nuncio Valeri con el cardenal Pacelli para informar sobre su conversación con el señor Paul Boncour, ministro de Asuntos Exteriores de Francia. Este encuentro fue posible por tratarse de la visita protocolaria que es costumbre que haga el nuevo ministro a los representantes diplomáticos de las diversas embajadas

231. *Despacho n. 5409 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 24 de marzo de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 869, f. 90r-v.

232. Ibíd., f. 91r-v. Cfr. *Carta del encargado de Negocios de la Santa Sede en la España nacional, Antoniutti, al nuncio apostólico de París, Valeri. San Sebastián, 18 de mayo de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, 609, fasc. 861, ff. 25-26, en la que desmiente las noticias falsas difundidas por el canónigo Onaindía, favorables a los republicanos, y verifica el asesinato de 27 sacerdotes turolenses.

presentes en París. En esta ocasión comenzó su visita por la Nunciatura Apostólica de París. Después de las acostumbradas palabras de cortesía y alusiones genéricas a la situación política de Francia, hablaron sobre la guerra civil española. Refiriéndose a los bombardeos sobre Barcelona, dice que le sería grato que el papa hubiera querido intervenir ante el general Franco, y logrado algún tipo de tregua entre las dos partes contendientes, y que el papa con su gran prestigio hubiera podido encontrar finalmente una vía de acuerdo y dar así la paz a la atormentada España. Ante esto, el nuncio no respondió nada, limitándose a deplorar la situación de la pobre España. Ateniéndose a estas palabras del ministro, el nuncio se preguntaba si este no daba la clave de la preocupación del Gobierno francés, que hace unos quince días hablaba de una intervención en Cataluña y la ocupación de Menorca, proyecto al que eran favorables algunos ministros. Sin embargo, la actitud de Inglaterra y la presión de huelga de parte de algunas industrias, desmantelaría cualquier acción. O, quizás, pensara en algún tipo de armisticio con la ayuda de la Santa Sede.[233]

En esta conversación no hubo referencia alguna a los sacerdotes españoles. Ahora bien, al señor Marsigli, director político en el Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia, sí pudo hablarle de la presencia angustiosa de numerosos sacerdotes presentes en Cataluña, por los que el nuncio se mostraba preocupado ante el hecho de que el final de la guerra provocase sublevaciones populares, pudiendo con ello verse en peligro. Discurriendo así la conversación, Valeri le preguntaba si el Gobierno de Francia, por su mismo interés, no habría podido en las circunstancias previstas enviar a los puertos españoles, y sobre todo a Barcelona, algún navío que pudiera recoger también a dichos clérigos. Le exponía que en algunos diarios se había informado sobre el envío de dos naves de guerra a Barcelona a disposición de los hombres del Gobierno republicano. Dicho señor Marsigli respondió al nuncio que el Gobierno de Francia estaría dispuesto a socorrer a cualquiera sin distinción de ningún tipo, y que ya se había tomado la decisión de que en el caso de sublevaciones un considerable número de embarcaciones pudieran acercarse con la mayor celeridad a la costa española. A esto añadía a nivel personal

233. *Despacho n. 5451 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 28 de marzo de 1938*, en AES, *Spagna* 899, fasc. 303, ff. 32r-33r.

que podrían intervenir terceras potencias como mediadoras entre ambas partes, tales como Inglaterra e incluso la misma Santa Sede atendiendo a su autoridad moral.[234]

Un nuevo despacho del 1 de abril de 1938, revela lo que Valeri escribe a Pacelli. Se trata de una nueva entrevista entre el nuncio y el ministro de Asuntos Exteriores de Francia, en el que le presenta de nuevo su preocupación por los sacerdotes y religiosos que se encuentran en Barcelona. El ministro Boncour responde de modo similar a lo que ya le había dicho el señor Marsigli, de tal modo que Francia estaría dispuesta a auxiliar a todo aquel que lo necesitara sin ningún tipo de distinción. De sus palabras, se deducía que la guerra estaba virtualmente terminada. Es más, Francia había enviado al señor Peretti della Rocca, quien había sido embajador de Francia en España durante los años 1924 y 1929, a entrevistarse la semana pasada con el ministro de Asuntos Exteriores de Burgos. Ahora mismo solo quedaría por delante el llevar a término una actividad humanitaria con el objetivo de abreviar la durísima prueba y los desastres de todo género en que está inmersa España, con la intención de lograr establecer la paz. Para ello, Boncour contaba con la intervención de Francia e Inglaterra, y el prestigio de la Santa Sede. A esto añadía el nuncio que la Santa Sede estaría dispuesta a pedir a los vencedores moderación, perdón y reconciliación entre las gentes de un mismo país.[235]

A finales de abril del año en curso, el nuncio Valeri informa al cardenal Pacelli sobre el hecho de que si la Santa Sede no se podría haber comunicado con el Gobierno de Inglaterra para que se dieran en Barcelona advertencias de justicia y moderación, al mismo tiempo que se muestra en disposición de hablar con el Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia por si se podría aplacar la dureza de los republicanos con los sacerdotes residentes en Cataluña.[236] El hecho es que por informes del canónigo de Gerona, Domingo Campmol, y José María Albert, en Cataluña impera "un verdadero régimen de terror, por el cual son objeto

234. *Despacho n. 5469 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 30 de marzo de 1938*, en ibíd., ff. 29-30.

235. *Despacho n. 5471 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 1 de abril de 1938*, en ibíd., ff. 34-35.

236. *Despacho n. 5722 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 25 de abril de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 610, fasc. 869, f. 104.

de nueva y vil persecución, encarcelamiento y tortura, muchas personas honradas sin distinción de sexo, profesión ni edad". Añaden que "con más crueldad, si cabe, que al principio de la revolución, se reproducen los crímenes contra ciudadanos inocentes, los cuales prendidos en la calle, o en sus casas, se les lleva en camiones a lugares desconocidos completamente de las familias, desde donde unos son conducidos a cárceles-Checa, según llaman, en cuyo sitio son torturados por verdugos chinos que los sujetan a los martirios más inauditos, mientras otros son llevados violentamente al frente de combate para ser expuestos en lugares peligrosos a una muerte segura…".[237] Ante tanta barbarie se pide la intervención diplomática.

En un despacho del 30 de abril de 1938, el secretario de Estado le hace partícipe al nuncio de París su preocupación por una nueva ola de terror en la España republicana, particularmente en Cataluña, donde muchas personas y especialmente numerosos eclesiásticos habrían estado sujetos a persecución. Tales noticias habrían llegado a la Santa Sede desde diferentes ámbitos. Escribe que Pío XI ha recibido dicha información con profundo dolor, y que sería muy oportuno pedir de nuevo la mediación del Gobierno de Francia a fin de apaciguar los ánimos y poner remedio a tan penosa situación.[238] Por su parte, Valeri informará a Pacelli sobre los pasos dados por algunos exponentes del movimiento vasco para obtener la liberación del vicario general de Barcelona, José María Torrent, a mediados de abril de 1938. Felizmente se ha conseguido el objetivo, ya que por medio de una carta del 26 de abril del año en curso, el propio Torrent hacía saber de su puesta en libertad al sacerdote José María Albert, refugiado en Francia. De todos modos, las noticias que llegan desde la zona republicana no permiten hacer ver en este gesto del Gobierno de Barcelona una señal de detención de la persecución reinante que ya ha provocado desgraciadamente tantas víctimas.[239]

A la luz de esta documentación conservada en el Archivo Apostólico Vaticano es fácil entender que la Santa Sede se mostró muy próxima a

237. *Carta del canónigo Domingo Campmol y el presbítero José María Albert, 21 de abril de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Madrid*, caja 971, ff. 125-126.

238. *Despacho n. 1563/38 del secretario de Estado, el cardenal Pacelli, al nuncio apostólico de París, Valeri. Ciudad del Vaticano, 30 de abril de 1938*, en AES, *Spagna* 912, fasc. 323, f. 96r-v.

239. *Despacho n. 5780 del nuncio apostólico de París, Valeri, al secretario de Estado, el cardenal Pacelli. París, 2 de mayo de 1938*, en AAV, *Arch. Nunz. Parigi*, caja 609, fasc. 854, f. 11.

todo lo que sucedía en España durante el conflicto bélico. No se trata solo de disponer de información sobre aquellos tristes sucesos, al verse directamente afectada la Iglesia a través de sus eclesiásticos, muchos de ellos mártires por el odio a la fe de sus ejecutores, sino también de tantas otras personas que solicitaban la intervención de la Secretaría de Estado, la Congregación de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios y las Nunciaturas Apostólicas. Entre todas ocupó un lugar preferente la Nunciatura Apostólica de París, en la que el nuncio italiano Valerio Valeri pudo ejercitar una intensa actividad diplomática ante el Ministerio de Asuntos Exteriores de Francia y tantos otros organismos internacionales con el objeto de liberar a presos de toda condición, a veces por medio del intercambio, además de una labor asistencial y benéfica sin precedentes hasta aquel momento en España para tantas personas que fueron víctimas inocentes de la guerra.

PRIMERA APROXIMACIÓN A LOS ARCHIVOS DEL PONTIFICADO DE PÍO XII SOBRE ESPAÑA (1939-1958)[1]

EL ARCHIVO DEL NUNCIO CIGOGNANI

Vicente Cárcel Ortí

Resumen:

La reciente apertura de los archivos de Pío XII (2 marzo 2020) nos permite estudiar las relaciones que este Papa tuvo con España y con su Jefe de Estado, el general Franco, desde 1939 hasta 1958. El presente artículo es un primer avance de lo que será una próxima monografía basada en la documentación vaticana y trata, de momento, los siguientes temas sacados del archivo del nuncio Gaetano Cicognani: Pío XII tras el final de la Guerra Civil y de la persecución religiosa en la república; el archivo del nuncio Cicognani; daños de guerra de las diócesis; martirio del obispo Irurita y estado de la diócesis de Barcelo-

1. Siglas y abreviaturas: AAV = Archivio Apostolico Vaticano; AG = *Archivo Gomá. Documentos de la Guerra Civil*. Ed. de José Andrés-Gallego y Antón M. Pazos (C.S.I.C., Madrid, 2001-2010), 13 v.; *Arch. Nunz. Madrid* = Archivio della Nunziatura di Madrid; DBI, *Dizionario Biografico degli italiani* (Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana, en curso); DÉF = D. M. Dauzet - F. Le Moigne (dirs.), *Dictionnaire des évêques de France*

na; exilio del cardenal Vidal y Barraquer; exilio y regreso a España del obispo Mateo Múgica; informes del nuncio sobre la situación española desde 1938 hasta 1944; la polémicas relaciones Iglesia-Estado y las dificultades para los nombramientos de obispos; cuestiones políticas, como el "Fuero de los Españoles" y la libertad religiosa; los obispos ante el Referéndum de 1947; intervenciones de Pío XII en favor de los condenados a muerte y detenidos políticos; el nuncio Cicognani y los orígenes del Opus Dei; obispos nombrados en España por Pío XII.

Palabras clave:

Pío XII, general Franco, guerra civil y persecución religiosa, Irurita, Vidal y Barraquer, Múgica, relaciones Iglesia-Estado, libertad religiosa, Opus Dei.

Abstract:

The recent opening of the archives of Pius XII (March 2, 2020) allows to study the relationship between the pope and the Head of State, General Franco, from 1939 to 1958. This article is a first advance of what It will be a forthcoming monograph based on the Vatican documentation and will deal, for the moment, with the following topics: Pius XII after the end of the Civil War and the religious persecution of the Republic;

---

au XXe siècle (París, Les Éditions du Cerf, 2010); DHCJ = *Diccionario histórico de la Compañía de Jesús. Biográfico-temático*, dir. Ch. E. O'Neill y J.M. Domínguez (Institutum Historicum S.I. - Universidad Pontificia Comillas, Roma-Madrid, 2001); DHEC = *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya* (Barcelona, Generalitat de Catalunya-Editorial Claret, 2001); Diario = Vicente Cárcel Ortí *Diario de Federico Tedeschini (1931-1939). Nuncio y cardenal entre la Segunda República y la Guerra Civil española*» (Barcelona, Editorial Balmes, 2019), publicado también en *Analecta Sacra Tarraconensia* 92 (2019), 5-1081; DSDE = V. Cárcel Ortí, *Diccionario de sacerdotes diocesanos españoles del siglo XX* (Biblioteca de Autores Cristianos, Madrid, 2006); *Epistolario* = V. Cárcel Ortí, «Epistolario Vidal-Pacelli-Pizzardo-Montini y apuntes de la Secretaría de Estado (1936-1939) »: *Analecta Sacra Tarraconensia* 89 (2015) 267-1014; *Hierarchia = Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi*, vol. VIII (1846-1903), per R. Ritzler et P. Séfrin (Messaggero di Sant'Antonio-Editrice, Pádua, 1978); vol. IX (1903-1922), per Z. Pieta (Ibid. 2002); *La II República* = V. Cárcel Ortí (ed.), *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano. I-1. Documentos del año 1931 (Febrero-julio)* (Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2011); *I-2. Documentos del año 1931 (Agosto-diciembre)*; *II. Documentos del año 1932* (Ibid., 2012); *III. Documentos de los años 1933-1934* (Ibid., 2014); *IV. Documentos de los años 1935-1936* (Ibid., 2016); *V. Documentos del año 1937* (Ibid., 2017); *VI. Documentos del año 1938* (Ibid., 2018); *VII. Documentos del año 1939 (Enero-Mayo) y apéndices de prófugos, presos políticos y condenados a muerte* (Ibid. 2020).

the archive of the nuncio Cicognani; diocesan war damage; martyrdom of Bishop Irurita and state of the diocese of Barcelona; exile of Cardinal Vidal y Barraquer; exile and return to Spain of Bishop Mateo Múgica; nuncio reports on the Spanish situation from 1938 to 1944; the controversial Church-State relations and the difficulties for the appointment of bishops; political questions, such as the "Charter of the Spanish" and religious freedom; the bishops before the 1947 Referendum; interventions by Pius XII in favor of those sentenced to death and political detainees; the nuncio Cicognani and the origins of Opus Dei; bishops appointed in Spain by Pius XII.

Key words:

Pius XII, Civil war and religious persecution, General Franco, Irurita, Vidal y Barraquer, Múgica, controversial Church-State relations, and religious freedom, origins of Opus Dei.

1. La apertura de los archivos de Pío XII[2]

El anuncio hecho por el Papa Francisco el 4 de marzo de 2019 de que, a partir del 2 de marzo de 2020, quedarían abiertos para los investigadores los archivos del pontificado de Pío XII (1939-1958), fue una decisión para quienes llevamos años documentando la historia española del siglo XX desde las fuentes vaticanas inéditas, pues hemos podido

2. Eugenio Pacelli (Roma, 2 marzo 1876 - Castelgandolfo, 9 octubre 1958). Fue pro-secretario de la S.C. de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios (1912-1914) y secretario de la misma (1914-1917), arzobispo titular de Sardi y nuncio apostólico en Baviera (1917), nombrado nuncio apostólico en Alemania, el 23-6-1920, dejó definitivamente Múnich el 18-8-1925. El 12-6-1925 había sido nombrado nuncio apostólico ante el Gobierno de Prusia. Creado cardenal por Pío XI en 1929, fue Secretario de Estado desde el 9-2-1930 hasta la muerte del Papa, el 10-2-1939. Fue elegido papa con el nombre de Pío XII el 2-3-1939. La síntesis biográfica más completa, con abundante bibliografía es de F. Traniello, «Pio XII», en AA.VV., *Enciclopedia dei Papi* (Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma 2000), pp. 632-645, Y sobre su actividad anterior al pontificado véanse G. Coco, « Eugenio Pacelli Cardinale e Segretario di Stato», en S. Pagano, M. Chappin, G. Coco (a cura di), *I «Fogli di Udienza» del Cardinale Eugenio Pacelli, Segretario di Stato*, I, 1930, Città del Vaticano, 2010, p. 39-143, y G. Coco – A. M. Dieguez (a cura di), *I «Fogli di Udienza» del Cardinale Eugenio Pacelli, Segretario di Stato*, II, 1931 (Città del Vaticano 2014).

reconstruir lentamente los años más trágicos para la Iglesia de nuestro reciente pasado, desde 1931 hasta 1939, y darlos a conocer a través de los siete volúmenes (en ocho tomos) de la colección *La II República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano,* editada por la BAC.[3]

El pontificado de Pío XII cubre veinte años de la historia española, que no han sido debidamente estudiados y tanto menos documentados, pues nos faltaban las fuentes más rigurosas. Desde ahora podremos analizar críticamente, con ánimo sereno y objetivo, aquellas dos décadas repletas de acontecimientos y valorarlos en su justa luz, sin miedo a la verdad histórica, aunque fueron años de graves dificultades, de decisiones atormentadas y de opciones discutibles, que hoy rechaza nuestra sensibilidad. La primera de todas fue la vinculación de la Iglesia al Régimen, solemnemente ratificada en un Concordato pedido por el Jefe del Estado para conseguir que el régimen saliera del aislamiento internacional tras la II Guerra Mundial, que pudo ser firmado en el Vaticano el 23 de agosto de 1953, y al que siguieron un mes más tarde los llamados Pactos de Madrid: tres «acuerdos ejecutivos» (*agreements*) firmados el 23 de septiembre de 1953 entre Estados Unidos y España. Según los mismos se instalarían en territorio español cuatro bases militares estadounidenses a cambio de ayuda económica y militar. Para el régimen supusieron, junto con el Concordato, la integración definitiva de España en el bloque occidental tras el aislamiento que había padecido desde el final de la Segunda Guerra Mundial por su vinculación con las potencias del Eje (Berlín-Roma).

Muchos son los argumentos que podremos conocer en todos sus pormenores. De momento, y gracias al imponente archivo del nuncio Cicognani (392 cajas), podemos seguir el día a día de las relaciones entre el Vaticano y España y documentar con precisión los acontecimientos mayores y menores, como la correspondencia epistolar entre el Papa y el Jefe del Estado, sobre temas de política interior y exterior; la preocupación del Papa por el aislamiento internacional de España decidido por las Naciones Unidas; las difíciles relaciones del cardenal Gomá para defender la independencia de la jerarquía eclesiástica y liberarla de la rigurosa censura estatal sobre la prensa; la defensa de los movimientos especializados de Acción Católica de su sucesor Pla y Deniel frente a los controles y sanciones de algunos ministros; la compleja situación

3. Citada en la nota 1 (Siglas y abreviaturas).

del cardenal Vidal y Barraquer que, a pesar de haber manifestado por escrito su adhesión al Jefe del Estado y su deseo de que ganara la guerra, no pudo regresar a su sede de Tarragona y murió en el exilio; sus fricciones personales –que venían de antaño– con Gomá, pues ambos tenían visiones antagónicas de las situaciones que vivieron; la actitud de los obispos ante el referéndum de 1947, que no todos apoyaron y algunos incluso censuraron; las tensiones existente en 1940 a causa del llamado "incidente Segura", que llevaron al borde de la ruptura de las relaciones diplomáticas; la oposición inicial del Vaticano para conceder a Franco los privilegio que habían tenido los monarcas católicos desde los Reyes Católicos, tema estrechamente vinculado con las dificultades para los nombramientos de obispos; la compleja situación del cardenal Vidal y Barraquer, al que no se le permitió el regreso a España a pesar de la valiente y decidida defensa que de él hizo el mismo Papa en carta a Franco; la muerte del obispo de Barcelona, Irurita, tema que queda definitivamente cerrado gracias a estos documentos que excluyen todas las hipótesis infundadas que algunos han defendido hasta nuestros días, y después el polémico pontificado del obispo Díaz Gómara, administrador apostólico hasta la llegada del obispo Modrego; la lenta y accidentada negociación del Acuerdo de 1941 sobre nombramientos de obispos y de los tres acuerdos posteriores, sobre beneficios eclesiásticos, seminarios y castrense, hasta llegar a la firma del Concordato en agosto de 1953, que marca el final de la nunciatura de Cicognani; el lamentable caso de la obligada dimisión del obispo de Calahorra, Fidel García Martínez, que no fue víctima del régimen sino de sus propias debilidades humanas, como el mismo obispo admitió por escrito; los conflictos provocados por la actitud del obispo Pildáin, de Canarias, frente al régimen; los polémicos enfrentamientos del cardenal Segura con las autoridades estatales, que llevaron a la desautorización del purpurado con el nombramiento de un coadjutor con derecho de sucesión y administrador apostólico sede plena en la persona del futuro cardenal Bueno Monreal en 1954: las valientes cartas pastorales del obispo de Canarias, Antonio Pildáin y de otros prelados; la reorganización de las Conferencias de Metropolitanos y de la Secretaría General de Episcopado; las actividades de *Pax Romana* y su presencia en los foros internacionales, dirigida por Joaquín Ruiz Jiménez; el desarrollo de la Acción Católica, presidida por Alberto Martín Artajo; el nacimiento y consolidación de la revista *Ecclesia*, de la Editorial Católica, promotora de gran empresa editorial confesional que fue la Biblioteca de Autores Cristianos y de

otras instituciones de la Iglesia; la expansión misionera y el envío de sacerdotes a Hispanoamérica; la presencia de seminaristas en campos de trabajo; la visita apostólica a todos los seminarios diocesanos en 1957; el desarrollo del movimiento intelectual católico y las Conversaciones de San Sebastián; el incipiente Opus Dei; los conflictos de las congregaciones marianas; la tolerancia y lenta expansión de los protestantes en un Estado confesional católico; la restauración del Tribunal de la Rota; los consistorios cardenalicios de 1946 y 1953, el XXXV Congreso Eucarístico Internacional de Barcelona de 1952.

Un capítulo muy importante lo ocupa la intervención de la Santa Sede en favor de los condenados a muerte y detenidos políticos y la organización desde el extranjero de movimientos hostiles al régimen. Las frecuentes intervenciones del pontífice en favor de detenidos políticos y condenados a muerte, víctimas de la implacable represión política de los primeros años de la posguerra que afectó a los vencidos y fue un asunto que preocupó intensamente a la Santa Sede; también quedan documentados y aclarados diversos episodios. Esta documentación es continuación de la ya publicada del trienio 1936-1939. Y en ella se confirma la acción silenciosa, pero muy eficaz, del Vaticano, primero para mitigar los horrores de la guerra y después sus trágicas consecuencias, mediante insistentes llamamientos del Papa al Jefe del Estado pidiendo magnanimidad hacia los vencidos y promoviendo concesiones de amnistías y reducciones de penas, que no siempre fueron atendidos.

Responsables de la nunciatura de Madrid durante el pontificado de Pío XII fueron los nuncios Cayetano Cicognani, desde 1938 hasta 1953, e Hildebrando Antoniutti, desde 1953 hasta 1962. Ambos siguieron día a día la situación socio-política y religiosa de España y dejaron un arsenal de documentos que nos sirven ahora para conocer mejor nuestro reciente pasado porque, al igual que sus predecesores, redactaron amplios despachos, que enviaron puntualmente a la Secretaria de Estado y a las Congregaciones Romanas y constituyen una fuente insustituible para la Historia de España.

Con el presente artículo doy comienzo a un nuevo proyecto que, bajo el título general *Pío XII y la España de Franco según los documentos vaticanos,* estudiará, analizará y documentará las dos décadas centrales del siglo XX, desde 1939 hasta 1958, que coinciden con el final de la guerra civil española y de la persecución religiosa republicana y con la primera mitad del régimen político de Franco, que se extendió hasta 1975. Este artículo es un breve avance, o una aproximación al

tema, pues me limito a presentar el contenido del Archivo de la Nunciatura de Madrid (*Arch. Nunz. Madrid,* conservado en el Archivo Apostolico Vaticano[4]), durante la misión diplomática del nuncio Cicognani, es decir desde 1938 hasta 1953, que ha sido la primera de las fuentes archivísticas que me ha sido posible consultar.[5]

Los asuntos tratados en estas páginas son fundamentalmente los siguientes:

1. La apertura de los archivos de Pío XII.
2. Pío XII y España.
3. Pío XII y Franco.
4. Júbilo en España por la elección de Pío XII.
5. Pío XII tras el final de la Guerra Civil y de la persecución religiosa republicana.
6. Gaetano Cicognani, primer nuncio de Pío XII en la España Nacional (1938-1953).
7. Un Archivo imponente.
8. Daños de guerra de las diócesis por orden alfabético.
9. Martirio del obispo Irurita y estado de la diócesis de Barcelona.
10. El exilio del cardenal Vidal y Barraquer.
    - A. El cardenal deseó la victoria de Franco.
    - B. Pero el Gobierno Nacional le prohibió volver a España.
11. Exilio y regreso a España del obispo Mateo Múgica.
12. La relación de Cicognani sobre la situación española desde 1938 hasta 1944.
    - A. Franco instauró un sistema totalitario y tuvo poderes dictatoriales.

4. Con *Motu Proprio* del 22 de octubre de 2019 el Papa Francisco ha cambiado la denominación histórica del Archivio Segreto Vaticano (ASV) en Archivio Apostolico Vaticano (AAV).

5. Las otras fuentes están en el Archivo del nuncio Ildebrando Antoniutti (1953-1962), en el Archivo de la Secretaría de Estado (*Segr. Stato*) y en el Archivio Storico della Segreteria di Stato - Sezione per i Rapporti con gli Stati = ASRS. Fondo *Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari* = AA.EE.SS.ASRS, *AA.EE.SS.*, Pio XII, parte I, Spagna.

B. Sinceridad de los sentimientos católicos de Franco y de su Gobierno.
C. Contradicciones del régimen totalitario e incidentes con la Iglesia.
D. Gratitud de la Iglesia a Franco.
E. La rigurosa censura estatal.
13. Relaciones Iglesia-Estado.
A. Franco pretendió conseguir los mismos privilegios de los reyes de España.
B. El convenio de 1941.
C. De los acuerdos al Concordato de 1953.
14. Cuestiones políticas.
A. El "Fuero de los Españoles" y la libertad religiosa.
B. Polémica redacción del artículo 6º del "Fuero de los Españoles".
C. Aprobación del "Fuero de los Españoles".
D. Los obispos contra la libertad religiosa.
F. Preocupación del nuncio por las polémicas con los protestantes.
G. Los obispos ante el Referéndum de 1947.
15. Pío XII en favor de los condenados a muerte y detenidos políticos.
16. El Nuncio Cicognani y los orígenes del Opus Dei.
A. Campaña de los Jesuitas contra el Opus Dei.
B. Defensa del Opus Dei y de su fundador.
C. Informes de Cicognani favorables al Opus Dei y a su fundador.
D. Documentación sobre el Opus Dei en el archivo de Cicognani.
17. Sedes episcopales vacantes en España en mayo de 1939.
18. Obispos nombrados en España por Pío XII.

2. Pío XII y España

La elección de Pío XII (2 de marzo de 1939) coincidió prácticamente con el final de la guerra civil española (1 abril 1939) y el comienzo del Régimen de Franco, victorioso con las armas tras un terrible conflicto entre españoles que se denominó "cruzada".[6] Por razones muy explicables, la Iglesia se vio prácticamente obligada a defender a una parte y por la oficialidad del catolicismo en el régimen que se instauró estuvo claramente vinculada al mismo. Quizás en un principio no tenía otra solución[7]. La Iglesia salió de la contienda asociada a los vencedores, aunque sabemos también que este bloque no era monolítico, porque la Jerarquía, desde los primeros momentos del Régimen, actuó como conciencia crítica de aquel estado de cosas, cuando no se cumplieron las promesas de reconciliación nacional que se habían hecho profusamente.

No cabe duda, sin embargo, que la Iglesia apareció durante muchos años como estrechamente vinculada al Régimen y hasta como un pilar del mismo. Hay que tener en cuenta las coordinadas históricas y sociales para explicarse este fenómeno, que algunos critican muy severamente, porque lo enjuician con los criterios y sensibilidades del momento actual; lo cual es incorrecto históricamente.

6. En la *Carta colectiva del Episcopado español*, del 1º de julio de 1937, no se califica nunca a la lucha de *cruzada,* y la única vez que aparece esa palabra es para negar ese carácter a la contienda. Según el cardenal Tarancón «no eran los obispos quienes proclamaban cruzada a la causa franquista, era el clamor popular de la zona en que yo estaba. Los obispos no hacían sino recoger la decisión de su pueblo». J. L. Martín Descalzo, *Tarancón, el cardenal del cambio,* Barcelona, Planeta, 1982, pp. 70-71.

7. Y el cardenal Tarancón explica esta actitud diciendo: «La verdad es que la Iglesia tomó partido entonces; por necesidad, ciertamente, ya que dada la mentalidad del pueblo cristiano, después de los desaguisados de la República y de la persecución contra la Iglesia y contra el cristianismo que desató el propio Gobierno, aquella guerra aparecía a los ojos de muchos como la única manera de salvar las esencias de la patria y de defender el sentido cristiano del pueblo español. Los primeros voluntarios de la Guerra Civil se movilizaron "por Dios y por España", como decían clarísimamente y, primero, por Dios. Era lógico que la jerarquía eclesiástica estuviese de parte de aquellos que trataban de defender esos valores eternos [...] Nadie puso en duda –en la parte nacional–, durante la Guerra, la licitud, casi la necesidad, de esa postura de la Iglesia. Fue el pueblo quien dio a la guerra el carácter y el nombre de «cruzada», como consecuencia de la quema de iglesias y de la persecución que dirigió el mismo Gobierno de la República» V. Enrique y Tarancón, *Confesiones,* Madrid, PPC, 1997, pp. 467-468. El mismo cardenal reconoce que ya antes de la guerra vivió «el clima de "cruzada", como otros muchos cristianos españoles». M. L. Brey, *Conversaciones con el cardenal Tarancón*, Bilbao, Mensajero,1994, p. 194.

Con respecto al Régimen hay que tener en cuenta que, aunque las publicaciones de la guerra y de la posguerra así como la historiografía actual incluyen a la España de Franco entre las potencias fascistas, el sistema político español fue muy diverso del alemán y del italiano por lo menos en dos características fundamentales: en mantener en el centro al bloque de las fuerzas de derecha y en la constante fidelidad a la premisa ideológica del "Estado católico".

Los dos motivos quedaron íntimamente vinculados y unidos en un lazo tan estrecho que se condicionaron recíprocamente en cuanto que fue el mismo Gobierno, desde el centro del bloque de derechas, quien impidió la dialéctica nihilista propia del fascismo italiano y del nacionalsocialismo alemán, orientados hacia un radicalismo que llevó a soluciones extremas y suicidas, marginando y aislando progresivamente a la Falange –que fue precisamente el elemento propiamente fascista del bloque de las derechas– y manteniendo intacto el fundamento ideológico del Régimen que, al mismo tiempo, criticó abiertamente la actitud anticristiana del fascismo italiano y del nacionalsocialismo alemán y no se asoció ni siquiera a la persecución de los hebreos. Es más, durante la Segunda Guerra Mundial, Franco actuó de manera concreta en favor de los judíos perseguidos por el Tercer *Reich*.

Por eso, en sentido propio, hay que considerar el Régimen de Franco más como el fruto de una "revolución conservadora" que como el resultado de una pertenencia al área ideológica fascista, de la cual condividió algunos aspectos, sobre todo en sus primeros años, pero se distanció de él en muchos otros.

En substancia puede decirse que el Régimen de Franco perteneció a aquella área conservadora, que con preocupaciones liberales –ciertamente ausentes en la persona del Caudillo– le permitió recibir muy pronto el reconocimiento y el apoyo de las potencias occidentales, las cuales, superada la fase inicial de las amenazas al Régimen, cedieron el puesto a la necesidad vital de asegurar a Occidente la aportación de España en un sector fundamental como era el de garantizar la cobertura de la Europa occidental y de las vías de comunicación atlántica.

Solamente cuando la aportación ideal, política y militar que España podía dar a la causa occidental perdió importancia y cuando la relación demasiado estrecha con el Estado empezó a ser considerada nociva a la imagen universal que la Iglesia ofreció de sí en el Concilio Vaticano II, solamente entonces fue cuando para el Régimen de Franco sonó la hora de su lento ocaso. Porque se trató de un ocaso lento, y no de una caída

rápida y traumática como ocurrió con la Alemania de Hitler y la Italia de Mussolini.

El Estado español fue confesional hasta Constitución de 1978. Tras la guerra civil se instauró un régimen –que concluyó con la muerte de Franco en 1975–, en el que las relaciones Iglesia-Estado no siempre estuvieron al mismo nivel. Para designarlas se ha empleado el término "nacionalcatolicismo", para indicar la estrecha vinculación oficial entre la Iglesia y el Régimen. Este surgió ya en plena guerra civil y consistió fundamentalmente en hacer de la fe y de la vida religiosa de la comunidad, o de parte de ella, un elemento constitutivo de la nación. Más en concreto, se trató de hacer de la religión católica un factor constitutivo de la unidad política y cultural de la nación española. Naturalmente, tanto el concepto de nación como el de Iglesia no son realidades sociológicamente fijas y perfectamente definidas. Nación y Estado, lo mismo que bautizados y comunidad creyente, no son conceptos coincidentes. Sin embargo, el "nacionalcatolicismo" tendió a hacer coincidir el Estado con la Nación y al número de bautizados con la comunidad creyente. Por ello, el "nacionalcatolicismo" no fue tanto una realidad de la que se partía, sino un objetivo político-religioso, establecido como una meta. La Nación es un concepto límite; lo mismo habrá de decirse del Estado nacional. La Iglesia, comunidad de fe, es una referencia a la que han de mirar permanentemente los creyentes como una aspiración. La ideología del "nacionalcatolicismo" pretendía instaurar la situación límite en la que, en un Estado, no existiera más que una nación y una única fe religiosa.

Sin embargo, el concepto de "nacionalcatolicismo" es polémico. Habiendo obtenido fortuna en numerosas publicaciones, se ha cargado de un contenido semántico determinado, en ocasiones avieso o crítico, lo que ha producido que se discuta la validez del mismo, aunque permanece inalterada la tónica de intimidad que se vivió entre Iglesia-Estado durante aquellos años. Entre fe católica y nacionalidad española se estableció una profunda implicación de manera que, paulatinamente, las relaciones Iglesia-Estado se fueron institucionalizando mediante toda una legislación bilateral cuya cumbre fue el concordato de 1953; un concordato que colmó a la Iglesia de privilegios y a Franco de honores y también de privilegios, entre ellos el de presentar candidatos al episcopado. Un concordato que consagró la unión Trono-Altar cuando España comenzaba a vivir en la segunda mitad del siglo XX.

Pío XII tuvo una idea un tanto romántica de la religiosidad española, que se resumía en aquella famosa exclamación, que años más tarde repetiría también san Pablo VI: «¡Oh, la católica España!». Apreciaba profundamente nuestra tradición católica y sentía una enorme admiración hacia Santa Teresa. Muy numerosos fueron sus gestos de amor y predilección hacia España y los católicos españoles correspondieron debidamente al papa. También el Régimen correspondió generosamente como signo de gratitud al apoyo moral que había recibido de este pontífice.

3. Pío XII y Franco

Por lo que se refiere a Franco, hay que distinguir el régimen político que alumbró, por el que tuvo poderes extraordinarios, y su propia persona, que, junto, a esa autoridad política excesiva, parecía estar también acompañada de una real autoridad moral. Su habitual sentimiento religioso se puso de relieve en su emotivo testamento espiritual en el que manifestó su fe ante el inapelable juicio de Dios. Con el paso del tiempo, también le juzgará la historia más objetiva y desapasionadamente.

Pío XII habló siempre de Franco con elogio y dejó constancia de ello en sus numerosos discursos y radiomensajes dirigidos a los españoles con motivo de acontecimientos religiosos nacionales y diocesanos, de audiencias concedidas a grupos diversos de personas y a nuevos embajadores. En todas sus intervenciones el Papa puso de relieve su amor a España y la respuesta recíproca de los españoles hacia el pontífice, sintetizada en el muy repetido eslogan: "España por el Papa y el Papa por España". Y en muchos de sus discursos tuvo Pío XII palabras de respeto y gratitud hacia el Jefe del Estado español.[8] Este, por su parte, le correspondió con gestos que fueron más allá de la formal cortesía diplomática y con algunos regalos significativos.[9]

8. Véase mi artículo «Discursos y radiomensajes de Pío XII a los españoles»: *Anthologica Annua* (próxima publicación).

9. En AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1101, aparece una carpeta con el escudo de Franco, personal, que contiene la *Realación de artículos que con carácter personal envía a S.S. el Papa el Jefe del Estado español* (ff. 1-8): leche condensada, calamares, atún, alcachofas, espárragos, guisantes, judías verdes, setas, melocotón, jamones, chocolate,

Algo semejante hizo san Pablo VI, que fue el colaborador más cercano al Papa, hasta que en 1954 fue nombrado arzobispo de Milán. Según el testimonio del cardenal Tarancón, arzobispo de Madrid-Alcalá y presidente de la Conferencia Episcopal Española, el Papa reconoció que Franco «ha hecho mucho bien a España y le ha proporcionado una época de larguísima paz. Franco –añadió Pablo VI– merece un final glorioso y un recuerdo lleno de gratitud».[10]

Elogio parecido, pero mucho más explícito, lo hizo el mismo cardenal en la homilía pronunciada en la misa *corpore insepulto,* celebrada en la capilla del palacio de El Pardo por el Jefe del Estado, fallecido el 20 de noviembre de 1975, con estas palabras:

> La vida de los justos está en manos de Dios» (Sal 3,1). Yo, que, como sacerdote, he pronunciado tantas veces estas palabras, siento hoy una especialísima emoción al repetirlas ante el cuerpo de quien, durante casi cuarenta años, con una entrega total, rigió los destinos de nuestra Patria. En esta hora nos sentimos todos acongojados ante la desaparición de esta figura auténticamente histórica. Nos sentimos, sobre todo, doloridos ante la muerte de alguien a quien sinceramente queríamos y admirábamos [...] Francisco Franco, después de una larga vida, cargada de enormes, de tremendas tareas y responsabilidades, está ya en las manos de Dios, manos justas y misericordiosas, manos paternales [...] este amor de Francisco Franco es el que sí puedo elogiar yo en esta hora. [...] Creo que nadie dudará en reconocer aquí conmigo la absoluta entrega, la obsesión diría incluso, con la que Francisco Franco se entregó a trabajar por España, por el engrandecimiento espiritual y material de nuestro país, con olvido incluso de su propia vida [...] Si todos cumplimos con nuestro deber con la entrega con la que cumplió Francisco Franco, nuestro país no debe temer por su futuro.[11]

Los elogios taranconianos a Franco *post mortem,* retrotraen a la memoria histórica los testimonios escritos de dos insignes obispos, víctimas de su Régimen que, sin embargo, manifestaron su admiración por el «Caudillo» y el deseo sincero de que ganara la guerra y devol-

galletas Artiach, bizcochos, pastas surtidas, higos y peras glaseados, ciruelas, botellas de coñac Carlos I, jerez dulce de Domecq, reserva diamante de Vino de mesa, botellas coñac Delage (Madrid, noviembre 1944).

10. V. Enrique y Tarancón, *Confesiones*, Madrid, 1996, p. 852.

11. *B. O. de la Archidiócesis de Madrid-Alcalá* 20-21 (1975), PPC, pp. 801-803.

viera la paz a España. El primero de ellos, fue el obispo de Vitoria, Mateo Múgica, quien manifestó al cardenal Pacelli: «que, siempre sin cesar he rogado mucho por el triunfo del general Franco en España: dos rosarios enteros, mementos, etc.; pero, sin que esto obstase el que yo informara ante la Santa Sede, con entereza de Padre y Juez espiritual de mis hijos, de lo que juzgaba gravísimo mal para la causa de la Iglesia y de mi diócesis»; y reconoció «gustosísimo y lleno de gratitud, el gran favor que al Excmo. Sr. General Franco debe la diócesis de Vitoria».[12]

En esto tuvo una actitud semejante a la del cardenal Vidal, arzobispo de Tarragona, que dijo: «deseo vivamente que triunfe Franco»; habló de «las simpatías que me han merecido los propósitos y la recta intención del General Franco» y, al mismo tiempo, le reiteró por escrito «el testimonio de mi simpatía y afecto y de manifestarle que diariamente ruego a Dios nuestro Señor por V.E. y por la salvación de nuestra estimada España».[13]

Tras la muerte de Franco, el cardenal Tarancón dijo en el discurso de apertura de la XXIII Asamblea Plenaria de la Conferencia Episcopal Española, pronunciado el 15 de diciembre de 1975:

> Una figura auténticamente excepcional ha llenado casi plenamente una etapa larga –de casi cuarenta años– en nuestra Patria. Etapa iniciada y condicionada por un hecho histórico trascendental –la guerra o cruzada de 1936– y por una toma de postura clara y explícita de la Jerarquía Eclesiástica Española con documentos de diverso rango, entre los que sobresale la Carta Colectiva del año 1937. [...] Prescindiendo del estilo personal de aquella Carta Colectiva que descubría fácilmente a su autor, el contenido de la misma no podía ser otro en aquellas circunstancias históricas. La Jerarquía eclesiástica española no puso artificialmente el nombre de Cruzada a la llamada guerra de liberación: fue el pueblo católico de entonces que, ya desde los primeros días de la República, se había enfrentado con el Gobierno, el que precisamente por razones religiosas unió Fe y Patria en aquellos

12. Las cartas íntegras de Múgica pueden verse en mi artículo «Los dos exilios del obispo Múgica. Cartas inéditas del obispo de Vitoria (1931-1937)»: *Scriptorium Victoriense* 57 (2010), 425-562.

13. La carta de Vidal y Barraquer a Franco del 8-3-1938 está publicada en «El obispo Irurita y la persecución religiosa en las cartas de Font, Torrent y Vidal i Barraquer»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 86 (2013), pp. 733-956 y en *Epistolario*, pp. 700-704.

momentos decisivos. España no podía dejar de ser católica sin dejar de ser España. Pero esta consigna, que tuvo aires de grito guerrero y sirvió indudablemente para defender valores sustanciales y permanentes de España y del pueblo católico, no sirve para expresar hoy las nuevas relaciones entre la Iglesia y el mundo, entre la religión y la patria, ni entre la fe y la política.

Tampoco es justo juzgar el pasado y, concretamente, actuaciones de la Iglesia que asumió la manera de pensar y de sentir de su pueblo en un momento dado, con la perspectiva histórica y la mentalidad moderna que ha incorporado nuevos datos y experiencias a su pensamiento sobre la libertad religiosa y la autonomía de la política. Se equivocan los que juzgan duramente a la Jerarquía y hasta llegan a acusarla de oportunismo, porque no mantiene una postura comprometida con un sistema político determinado. Y yerran también los que, en virtud de reacciones opuestas o de opciones políticas que se erigen como exclusivas del Evangelio, pretenden llevarnos a compromisos políticos de signo diferente. Que nadie nos acuse a los obispos de querer romper con nuestros predecesores, ni con la Iglesia española del año 37: somos sus herederos, elegidos por el Espíritu Santo para guiar hoy el Pueblo de Dios y nuestra fidelidad al Evangelio y a nuestro pueblo es la que nos impulsa hoy como entonces a asumir los cambios que, querámoslo o no, están repercutiendo profundamente en la conciencia cristiana de nuestros fieles».[14]

La referencia del cardenal Tarancón a la Carta colectiva nos obliga a reconocer que con este documento el episcopado tomó una actitud bien definida ante la trágica situación religiosa de la zona republicana. Redactó la carta el cardenal Gomá, que siguió la guerra civil desde Navarra, en la que el conflicto se vivió no como un movimiento militar contra la República sino como una auténtica «Cruzada» contra el comunismo ateo y en defensa de la civilización cristiana. Este importante documento sigue siendo muy discutido por las tesis antagónicas que defienden historiadores de tendencias opuestas y, sobre todo, porque comprometió a la Iglesia con el nuevo régimen, pero en aquellos momentos los obispos no podían hacer otra cosa, habida cuenta del holocausto provocado por la persecución republicana. La carta tiene muchas limi-

14. *B. O. de la Archidiócesis de Madrid-Alcalá* 20 y 21 (1 y 15 diciembre 1975), pp. 849-852.

taciones, reparos y silencios. Su tono fue bastante moderado, habida cuenta de las circunstancias en que fue escrito.

El cardenal Vidal y Barraquer no la firmó porque, a pesar de considerar el documento «admirable de fondo y de forma», estimaba que era poco adecuado «a la condición y carácter de quienes han de suscribirlo. Temo –dejo a Gomá– que se le dará una interpretación política por su contenido y por algunos datos o hechos en él consignados».[15] Tampoco la firmó el obispo de Vitoria, Mateo Múgica, porque no podía en conciencia avalar con su firma un documento que exaltaba a los nacionales, responsables del asesinatos de 14 sacerdotes vascos, acusados de separatismo, y explicó al cardenal Pacelli las razones de su actitud a la vez que le transmitió sus observaciones críticas a dicha carta. Se preguntaba el obispo: «¿es oportuna la Pastoral colectiva que ha de irritar más y más al partido gubernamental, uniendo también más y más a los rojos de todas las partes contra la Iglesia?».[16]

Sin embargo, dicha carta fue muy eficaz para mitigar la persecución porque denunció a todo el mundo las atrocidades cometidas por los republicanos en sus territorios en apenas un año de guerra y desenmascaró la falsedad de la propaganda republicana, que había conseguido dar al mundo una imagen falsa de cuanto sucedía en España.

¿Qué debían haber hecho los obispos ante el holocausto del clero y la destrucción casi total de la Iglesia? Según algunos, hubiera sido más prudente callar para no comprometerse con los vencedores. Pero, en aquellas circunstancias era imposible que la Iglesia estuviera de la parte de la República y no tuvo más remedio que ser beligerante. Juzgada a la luz y con la mentalidad de un tiempo de confrontación y lucha se trata de una carta explicable y comprensible.

Por otra parte, los obispos no trataban de demostrar tesis alguna sino de relatar hechos concretos, con el fin de evitar las tergiversaciones de la propaganda republicana, que negaba datos tan evidentes como la matanza indiscriminada de sacerdotes y religiosos así como de católicos, simplemente por motivos de fe. Con dicha carta los obispos no quisieron vincular la Iglesia al futuro régimen, si bien el resultado fue que, de hecho, la vincularon. Hoy vemos con mayor evidencia las

15. AG, 6, pp. 390-391.

16. Véase mi artículo «Los dos exilios del obispo Múgica. Cartas inéditas del obispo de Vitoria (1931-1937)»: *Scriptorium Victoriense* 57 (2010) 425-562.

limitaciones de dicha carta porque la historia española posterior nos condiciona a todos. Cuando los obispos la publicaron se había cumplido un año del comienzo de la guerra civil y de la persecución religiosa en la zona republicana. Aunque es verdad que en la carta se dieron cifras muy exageradas sobre el número de personas asesinadas por motivos religiosos, es cierto –y las investigaciones posteriores lo han demostrado– que por aquellas fechas el número de víctimas eclesiásticas se aproximaba a los 6.500, sin contar a los militantes católicos de movimientos y asociaciones de la Iglesia y a católicos en general. Entre ellos hay que incluir el obispo Manuel Borrás, auxiliar de Vidal en Tarragona, y a 135 sacerdotes de la misma arcidiócesis, todos ellos en proceso de beatificación. Pío XI aprobó la carta y puso de relieve cómo los obispos a la vez que condenaban el mal, viniera de donde viniera, tenían palabras de generoso perdón para cuantos, persiguiendo con crueldad a la Iglesia, habían provocado tantos daños materiales y espirituales a la religión católica.

La carta colectiva tuvo un amplio eco en todo el mundo y, contra lo que temía el cardenal Vidal, produjo en zona republicana unos efectos contrarios a los que él supuso. El Gobierno republicano de Valencia reaccionó dando muestras de moderación, que permitieran desvirtuar la pésima imagen que de su régimen había dado. El católico Manuel de Irujo, entonces ministro de Justicia, comenzó a ser tenido en cuenta, se redujo notablemente la virulencia de la persecución, se libertaron a algunos sacerdotes presos y se permitió a los católicos adictos al sistema que intentaran establecer contactos con la Santa Sede para restablecer unas relaciones interrumpidas, pero jurídicamente subsistentes

4. Júbilo en España por la elección de Pío XII

La elección de Pío XII fue comunicada oficialmente a Cicognani por Montini, con un telegrama del mismo 2 de marzo, en el que se le pidió que informara al Gobierno,[17] cosa que hizo inmediatamente no solo al Gobierno, sino también al Cuerpo Diplomático y a los obispos. El Gobierno organizó un solemne *Te Deum* de acción de gracias

17. "Godo annunciare Cardinale Eugenio Pacelli eletto Sommo Pontefice Pio XII. Alleluja. Voglia darne annuncio Governo. Montini" (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 984, f. 2, minuta mecanografiada).

por la elección del Papa, que se celebró en la catedral Burgos el 9 de marzo.

Cicognani envió a Tardini unas notas sobre el júbilo producido en España la elección de Pío XII, que fuesen publicadas en "L'Osservatore Romano". En ellas resumía los actos más relevantes celebrados hasta ese momento, así como algunos comentarios de prensa, publicados en los periódicos más importantes de Madrid y de otras ciudades.[18]

Díez días después de su elección tuvo lugar la solemne coronación del nuevo Papa, que en España se vivió con el entusiasmo que reflejó una nota oficial transmitida el 12 de marzo por Radio Nacional en la que se decía:

> La España Nacional aprovecha este señalado y excepcional momento, para dar fe pública del espíritu y de la voluntad que anima a los forjadores del Nuevo Estado, levantando para restaurar y revivir el espíritu y la tradición de la España de siempre, cristiana, defensora de la Iglesia con la cruz, la espada y la jerarquía.
>
> En este concepto y en estos momentos en que España, la verdadera España, ha demostrado con las armas, con la sangre de sus innumerables mártires y con los sacrificios heroicos de todos sus hijos, su inquebrantable fe, su acendrado catolicismo práctico, labrado en la lucha y en el dolor, el homenaje de sumisión y acatamiento rendido oficialmente al nuevo Soberano Pontífice, Pastor supremo de la Iglesia, tiene una doble y entrañable significación. España, como nación esencialmente católica, tiene por guía espiritual al Papa y reconoce su autoridad y se somete a su jurisdicción en la fe, en la doctrina y en todas las directivas de orden religioso. Con esto, anula y deshace y elimina con público y notorio gesto la separación sectaria que la impía república, ahora hundida, estableció, a fuerza de violencia, entre España, el Estado y la Iglesia Romana. España no ha dejado de ser católica. Es, como nación y como estado, más católica que nunca. Lo prueba el espíritu que ha animado nuestra Cruzada sangrienta. Pero, además, el Nuevo Estado Español con su Jefe glorioso a la cabeza, se apresura a rendir pleitesía al nuevo Jerarca de la Iglesia en su persona misma, alegrándose de su elección, que ostenta todos los caracteres más excepcionales en el orden humano y divino.[19]

18. Ibid., ff. 129-133.
19. AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 984, ff. 114-116, texto mecanografiado, firmado por

A la ceremonia de la coronación asistió una muy nutrida misión oficial, compuesta por once personas –la más numerosa después de la de Italia–, encabezada por Raimundo Fernández Cuesta,[20] Ministro de Agricultura y Secretario General de la Falange Española.[21]

5. Pío XII tras el final de la Guerra Civil y de la persecución religiosa republicana

A medida que las tropas nacionales fueron arrebatando territorios al Gobierno de la República acabó la persecución religiosa y fue restaurado el culto católico en ellos. En la diócesis de Valencia, por ejemplo, una de las más afectadas por la persecución republicana, durante el otoño de 1938 comenzó la renovación espiritual de la misma y la reconstrucción de templos en los pueblos pertenecientes al arciprestazgo de

el P. Otaño (*La II República, II*, doc. 3073). José María Nemesio Otaño y Eguino, S.J. (Azcoitia, Guipúzcoa 1880 - San Sebastián, Guipúzcoa, 29 de abril de 1956), considerado, como no, de los grandes músicos y musicologos españoles de siglo XX. En 1896 ingresó en la Compañía de Jesús y pronto fue nombrado organista de la Basílica de Loyola. En 1907 organizó el Primer Congreso Nacional de Música Sacra en Valladolid y ese mismo año fundó *Música Sacra Hispana*, revista que dirigió hasta 1922, también creó la *Schola Cantorum* y fue director del coro de la Universidad Pontificia de Comillas. Al finalizar la guerra civil, formó parte del primer Comisariado General de la Música y, entre 1940 y 1951, dirigió el Conservatorio de Madrid. En 1943 ingresó en la Academia de Bellas Artes de San Fernando. Cf. J. I. Tejón, «Otaño, Nemesio», en DHCJ, III, pp. 2932-2933.

20. *Raimundo Fernández-Cuesta Merelo* (Madrid, 1896-1992), amigo personal de José Antonio Primo de Rivera, comenzó militando en Falange Española desde su fundación, convirtiéndose en uno de sus primeros líderes y organizadores. Detenido por las autoridades republicanas poco antes del estallido de la guerra civil, fue canjeado en 1937 y logró pasar a la zona controlada por las fuerzas de Franco. Allí se hizo cargo de la dirección del partido único de FET y de las JONS. Posteriormente ocupó varias carteras ministeriales: Agricultura, Justicia y ministro-secretario general del Movimiento. Tras la muerte de Franco se opuso a las reformas políticas y durante algún tiempo fue uno de los principales líderes de la extrema derecha.

21. Formaron parte de la misión oficial: José Yanguas Messía, Vizconde de Santa Clara de Avedillo, embajador extraordinario y plenipotenciario; General López Pinto; Vice-Almirante Bastarreche; Rafael Sánchez Mazas, consejero nacional; Justo Bermejo secretario de Embajada; Teniente coronel de Artillería Luis Pérez de Guzmán, marqués de Lede, ayudante del general López Pinto; Teniente coronel de Infantería de Marina, Francisco Diez Sutil, ayudante del almirante Bastarreche; Capitán José Luis Palau Martialay, secretario de Fernández Cuesta; José Ardura Victoria, ayudante de Fernández Cuesta.

Villahermosa del Río, situado en el rincón del Mijares, en la provincia de Castellón.

A mediados de enero los nacionales entraron en Tarragona y a finales del mismo mes fue tomada Barcelona. El domingo 29 de enero celebró el Padre Torrent en la grandiosa plaza de Cataluña, cuajada de gentes, una misa de campaña a ruego del Ayuntamiento presidido por el alcalde Miguel Mateu Pla.

Al día siguiente, 30 de enero fueron asesinados en Collell (Gerona), con un numeroso grupo de prisioneros, al ser conducidos hacia la frontera francesa, los sacerdotes barceloneses Joaquín Guiu Bonastre y José María Cunill Poblet.[22] El 7 de febrero fueron fusilados en Pont de Molins, entre Figueras y la frontera, en el lugar llamado «Torrent de Can Tretze» el obispo de Teruel, hoy beato Anselmo Polanco, junto con dos sacerdotes de su diócesis y otros 39 prisioneros. Y el mismo día, en Torroella de Montgrí, cayó abatido por las balas el escolapio oriundo de Figueras, Enrique Bou, que trabajaba en el Colegio de Granollers del Vallés, considerado como la última víctima del martirologio barcelonés.[23]

La Guerra Civil acabó a finales de marzo cuando los nacionales ocuparon las últimas ciudades republicanas: Madrid, Valencia, Alicante. El 1º de abril de 1939 Franco firmó el último parte comunicando que la guerra había terminado.[24] También había terminado, con ella, la persecución religiosa.

22. José SANABRE SANROMÀ, Pbro., *Martirologio de la Iglesia en la diócesis de Barcelona durante la persecución religiosa 1936-1939* (Barcelona 1943), pp. 462-463.

23. Ibíd., pp. 463-465.

24. El embajador de España cerca de la Santa Sede, José de Yanguas, comunicó al cardenal Maglione este parte, con la siguiente nota, fechada el 3 de abril: Tengo la honra de comunicar a Vuestra Eminencia Reverendísima que el Excmo. Sr. Conde de Jordana, Ministro de Asuntos Exteriores, me transmite por telegrama recibido hoy, el último parte oficial de guerra. Dice así: "En el día de hoy cautivo y desarmado el ejército rojo han alcanzado las tropas Nacionales sus últimos objetivos militares. La guerra ha terminado. Burgos, Primero de Abril de 1939. Año de la Victoria, el Generalísimo Franco". Al tener la inmensa satisfacción de comunicar a Vuestra Eminencia Reverendísima tan jubilosa noticia, con el ruego de que la haga llegar al Santo Padre, que con tan amante corazón ha seguido los dolores y sacrificios de España, creo innecesario ponderar a Vuestra Eminencia Reverendísima la elevada significación espiritual de nuestra gloriosa Cruzada, en la que tantos y tantos millares de españoles ofrendaron la vida por Dios y por la Patria. A este espíritu del Movimiento Nacional respondían las palabras de Excmo. Sr. Ministro de la Gobernación en su discurso radiado, a raíz de la toma de Madrid cuando volvía hacia "Dios Omnipotente el pensamiento íntimo del Ejército que en su nombre ha combatido para derrotar el comunismo ateo y subversivo" y cuando terminaba su alocución "invocando que la luz divina guíe a todos en el camino del deber

Desde ese momento puede decir que toda España era de Franco, porque el régimen político que implantó, se mantuvo inalterado hasta su muerte, el 20 de noviembre de 1975.

Para celebrar la victoria de los nacionales, la Santa Sede, por medio de monseñor Montini, organizó con extraordinaria solemnidad un *Te Deum* en la iglesia romana del *Gesù*, el 12 de abril[25] y en él participó el cardenal Tedeschini, antiguo nuncio en España, según dejó escrito en su *Diario*[26], a la vez que dos días después se cumplía el 8º aniversario de la "maldita" República Española.[27]

---

y del sacrificio, a fin de que en el cielo de España no se ponga más el sol de la gloria". Por ser estos los sentimientos que animan al Caudillo del Movimiento, y al Ejército y al pueblo que le han seguido en el heroico esfuerzo liberador, la Apostólica Bendición de Su Santidad Pío XII ha sido para todo, desde el primero hasta el último español, la más preciada recompensa, a la hora del triunfo de la civilización cristiana contra el comunismo soviético en tierras de España. Felizmente terminada ya la guerra y rescatada así la totalidad de la Nación española para la causa de la Fe, me es particularmente honroso representar al Jefe de mi católico Estado ante el Padre Común de los fieles en un momento tan histórico y, seguro, tan fecundo para la vida espiritual de nuestra Patria, y para la íntima y confiada relación entre ambas Potestades. Aprovecho esta ocasión para reiterar a Vuestra Eminencia Reverendísima la seguridad de mi más alta y distinguida consideración. J. Yanguas" (*La II República, VII*, doc. 3101).

25. L. Suárez Fernández, *Francisco Franco y su tiempo*, Madrid, Fundación Nacional Francisco Franco, 1984, III, p. 77.

26. "Mercoledì 12 aprile. Alle 11 al Gesù pel Te Deum per la vittoria di Ispagna" (AVV, *Segreteria di Stato*. *Spogli di Cardinali e Officiali di Curia*, *Caja 28, agenda n. 10*).

27. "Venerdì 14 aprile**.** 8° anniversario della maledetta Repubblica Spagnuola!" (*Ibid*.). Esta expresión se refiere no solo al conjunto de la política antirreligiosa, anticlerical y persecutoria de la Iglesia católica por parte de la República española, con la que tuvo que mantener Tedeschini relaciones diplomáticas muy complejas y agotadoras para evitar que se interrumpieran, sino también a los sufrimientos que padeció debido a su situación personal, que era bien conocida de los superiores de la Secretaría de Estado, y él mismo la manifestó a Pizzardo, diciéndole: «Io mi sento abbattuto, stanco ed opresso. Questo è un genere di vita che, così come è ora, non si può reggere a lungo. E che lungo sia questo, te lo dirà l'anno di inaudita e non più vista lotta, che si chiude col prossimo aprile; te lo diranno gli anni di continua perplessità e battaglia, che precedettero a questo, a questo verissimo record, coi Governi postdittatoriali e dittatoriali, e con quelli, già dimenticati, come tante altre cose; e infine, te lo dirà la data del 31 marzo, già alle porte, in cui si compiono undici anni (ricordi quei giorni?) della mia malaugurata nomina a questa orribile nunziatura, che mi ha fatto provare tutto, e specialmente ciò che era impossibile immaginare. Ho sempre fiducia nella tua preghiera e nella tua bontà di sacerdote e di amico; e soprattutto ho fiducia immensa e fermissima in Dio: e questo è l'unico mio conforto. Ti saluta e ti abbraccia fraternamente il tuo affmo. amico † Federico Tedeschini» (Carta del 17 de marzo de 1932, *La II República, II,* doc. 731, p. 190).

El 16 de abril, Pío XII dirigió un radiomensaje "a los fieles de España", para "expresar su congratulación por el don de la paz y de la victoria.[28]

Con inmenso gozo Nos dirigimos a vosotros, hijos queridísimos de la Católica España, para expresaros nuestra paterna congratulación por el don de la paz y de la victoria, con que Dios se ha dignado coronar el heroísmo cristiano de vuestra fe y caridad, probado en tantos y tan generosos sufrimientos.

Anhelante y confiado esperaba Nuestro Predecesor, de s. m., esta paz providencial, fruto sin duda de aquella fecunda bendición, que en los albores mismos de la contienda enviaba «a cuantos se habían propuesto la difícil y peligrosa tarea de defender y restaurar los derechos y el honor de Dios y de la Religión»;[29] y Nos no dudamos de que esta paz ha de ser la que él mismo desde entonces auguraba, «anuncio de un porvenir de tranquilidad en el orden y de honor en la prosperidad».[30]

Los designios de la Providencia, amadísimos hijos, se han vuelto a manifestar una vez más sobre la heroica España. La Nación elegida por Dios como principal instrumento de evangelización del Nuevo Mundo y como baluarte inexpugnable de la fe católica, acaba de dar a los prosélitos del ateísmo materialista de nuestro siglo la prueba más excelsa de que por encima de todo están los valores eternos de la religión y del espíritu. La propaganda tenaz y los esfuerzos constantes de los enemigos de Jesucristo parece que han querido hacer en España un experimento supremo de las fuerzas disolventes que tienen a su disposición repartidas por todo el mundo; y aunque es verdad que el Omnipotente no ha permitido por ahora que lograran su intento, pero ha tolerado al menos algunos de sus terribles efectos, para que el mundo viera, cómo la persecución religiosa, minando las bases mismas de la justicia y de la caridad, que son el amor de Dios y el respeto a su santa ley, puede arrastrar a la sociedad moderna a los abismos no sospechados de inicua destrucción y apasionada discordia.

Persuadido de esta verdad el sano pueblo español, con las dos notas características de su nobilísimo espíritu, que son la generosidad y la franqueza, se alzó decidido en defensa de los ideales de fe y civilización cristianas, profundamente arraigados en el suelo de España; y

28. AAS 31 (1939) 151-154.
29. *Alocución a los prófugos de España*: AAS 28 (1936), 380.
30. Ibid., p. 381.

ayudado de Dios, «que no abandona a los que esperan en Él» (Judit 13, 17) supo resistir al empuje de los que, engañados con los que creían un ideal humanitario de exaltación del humilde, en realidad no luchaban sino en provecho del ateísmo.

Este primordial significado de vuestra victoria Nos hace concebir las más halagüeñas esperanzas, de que Dios en su misericordia se dignará conducir a España por el seguro camino de su tradicional y católica grandeza; la cual ha de ser el norte que oriente a todos los españoles, amantes de su Religión y de su Patria, en el esfuerzo de organizar la vida de la Nación en perfecta consonancia con su nobilísima historia de fe, piedad y civilización católicas.

Por esto exhortamos a los Gobernantes y a los Pastores de la Católica España, que iluminen la mente de los engañados, mostrándoles con amor las raíces del materialismo y del laicismo de donde han procedido sus errores y desdichas y de donde podrían retoñar nuevamente. Proponedles los principios de justicia individual y social, sin los cuales la paz y prosperidad de las naciones, por poderosas que sean, no pueden subsistir, y son los que se contienen en el Santo Evangelio y en la doctrina de la Iglesia.

No dudamos que así habrá de ser, y la garantía de Nuestra firme esperanza son los nobilísimos y cristianos sentimientos, de que han dado pruebas inequívocas el Jefe del Estado y tantos caballeros sus fieles colaboradores con la legal protección que han dispensado a los supremos intereses religiosos y sociales, conforme a las enseñanzas de la Sede Apostólica. La misma esperanza se funda además en el celo iluminado y abnegación de vuestros Obispos y Sacerdotes, acrisolados por el dolor, y también en la fe, piedad y espíritu de sacrificio, de que en horas terribles han dado heroica prueba las clases todas de la sociedad española.

Y ahora ante al recuerdo de las ruinas acumuladas en la guerra civil más sangrienta que recuerda la historia de los tiempos modernos, Nos con piadoso impulso inclinamos ante todo nuestra frente a la santa memoria de los Obispos, Sacerdotes, Religiosos de ambos sexos y fieles de todas edades y condiciones que en tan elevado número han sellado con sangre su fe en Jesucristo y su amor a la Religión católica: «maiorem hac dilectionem nemo habet», «no hay mayor prueba de amor» (Jn 15, 13).

Reconocemos también nuestro deber de gratitud hacia todos aquellos que han sabido sacrificarse hasta el heroísmo en defensa de los derechos inalienables de Dios y de la Religión, ya sea en los campos de batalla, ya también consagrados a los sublimes oficios de caridad cristiana en cárceles y hospitales.

Ni podemos ocultar la amarga pena que nos causa el recuerdo de tantos inocentes niños, que arrancados de sus hogares han sido llevados a lejanas tierras con peligro muchas veces de apostasía y perversión: nada anhelamos más ardientemente que verlos restituidos al seno de sus familias, donde volverán a encontrar ferviente y cristiano el cariño de los suyos. Y aquellos otros, que como hijos pródigos tratan de volver a la casa del Padre, no dudamos que serán acogidos con benevolencia y amor.

A Vosotros toca, Venerables Hermanos en el Episcopado, aconsejar a los unos y a los otros, que en su política de pacificación todos sigan los principios inculcados por la Iglesia y proclamados con tanta nobleza por el Generalísimo: de justicia para el crimen y de benévola generosidad para con los equivocados. Nuestra solicitud, también de Padre, no puede olvidar a estos engañados, a quienes logró seducir con halagos y promesas una propaganda mentirosa y perversa. A ellos particularmente se ha de encaminar con paciencia y mansedumbre Vuestra solicitud Pastoral: orad por ellos, buscadlos, conducidlos de nuevo al seno regenerador de la Iglesia y al tierno regazo de la Patria, y llevadlos al Padre misericordioso, que los espera con los brazos abiertos.

Ea pues, queridísimos hijos, ya que el arco iris de la paz ha vuelto a resplandecer en el cielo de España, unámonos todos de corazón en un himno ferviente de acción de gracias al Dios de la Paz y en una plegaria de perdón y de misericordia para todos los que murieron; y a fin de que esta paz sea fecunda y duradera, con todo el fervor de Nuestro corazón os exhortamos a «mantener la unión del espíritu en el vínculo de la paz» (Ef 4, 2-3). Así unidos y obedientes a vuestro venerable Episcopado, dedicaos con gozo y sin demora a la obra urgente de reconstrucción, que Dios y la Patria esperan de vosotros.

En prenda de las copiosas gracias, que os obtendrán la Virgen Inmaculada y el Apóstol Santiago, patronos de España, y de las que os merecieron los grandes Santos españoles, hacemos descender sobre vosotros, Nuestros queridos hijos de la Católica España, sobre el Jefe del Estado y su ilustre Gobierno, sobre el celante Episcopado y su abnegado Clero, sobre los heroicos combatientes y sobre todos los fieles Nuestra Bendición Apostólica.

El mismo 16 de abril, Cicognani se apresuró a comunicar al cardenal Maglione,[31] Secretario de Estado, la primera impresión que habían pro-

31. Luigi Maglione (Casoria 1877-1944), ordenado sacerdote en 1901; en 1908 entró en el servicio diplomático vaticano, donde trabajó hasta 1918 en la Secretaría de

ducido las palabras del papa[32] y después habló de la repercusión que el radiomensaje había tenido entre las autoridades, la prensa y el pueblo en general.[33] Un mes más tarde, informó sobre el comentario hecho por el cardenal primado, Gomá.[34]

Estado. En 1920 fue nombrado arzobispo titular de Cesarea di Palestina y nuncio apostólico en Suiza. Desde 1926 a 1935 fue nuncio en Francia; creado cardenal en 1935, fue prefecto de la Congregación del Concilio. En 1939 Pío XII lo nombró Secretario de Estado (*Hierarchia catholica*, IX, p. 99; DBI, 67, pp. 433-436; DÉF, pp. 768-769).

32. "Messaggio Santo Padre annunziato opportunamente stampa è stato accolto qui con venerazione profonda suscitando emozione vivissima il ricordo dato martiri fede et per suo appello paterno pacificazione animi. Prime impressioni da Burgos et Pamplona entusiaste. Ministro esteri mi telefona manifestando piena soddisfazione Governo e riconoscente ringrazierà direttamente. Trasmissione chiarissima. Cicognani" (Telegrama cifrado n. 55 de Cicognani a Maglione, San Sebastián, 16 abril 1939, AAV, *Arch. Nunz Madrid* 981, f. 54, copia mecanografiada).

33. "L'allocuzione del Santo Padre alla Nazione spagnuola ha riempito de giubilo questo popolo cattolico, che si sente giustamente orgoglioso per l'atto di specialissima bontà e di segnalata attenzione con cui è stato distinto. Come ebbi l'onore di manifestare nel mio telegramma del giorno 16, i giornali avevano opportunamente l'ora in cui l'Augusto Pontefice avrebbe parlato; e a San Sebastián fu posto, nella chiesa del Buon Pastore, un alto-parlante, perché l'augusta parola potesse essere ascoltata, con la dovuta venerazione, dai fedeli. Concorsero il Governatore civile e militare, il Sindaco della città, il presidente della Deputazione provinciale, e una folla enorme; e la emozione fu in tutti vivissima. Il discorso venne pubblicato ieri, lunedì, per tutta la Spagna, nella cosiddetta "Hoja del lunes", un succinto bollettino di informazione che supplisce la mancanza di giornali, i quali in detto giorno non escono; ed oggi è riprodotto pure integralmente nella stampa, con ampi commenti. Mi affetto a rimettere a Vostra Eminenza Reverendissima i giornali locali e alcuni altri che mi son giunti, riservandomi di mandare, appena li avrò raccolti, i giornali delle altre città" (Despacho Nº. 95/967 de Cicognani a Maglione, San Sebastián, 18 abril 1939, AAV, *Arch. Nunz. Madrid,* 1002, ff. 4-5, copia del original mecanografiada.

34. "Il signor Cardinale Arcivescovo di Toledo, dopo di avere espresso i sensi di gratitudine del popolo spagnuolo verso la Persona Augusta del Sovrano pontefice, fa notare il valore e l'alto significato del Messaggio, poiché questo rivela quali fossero in realtà i sentimenti della Santa Sede nel doloroso conflitto spagnuolo. Ciò adita come rimprovero a coloro che, all'interno, si compiacevano di spargere voci di diffidenza e di critica per la Santa Sede; e come monito a quelli che all'esteri non volevano comprendere il significato del movimento nazionale. Trae quindi motivo per affermare che la linea di condotta seguita dall'Episcopato spagnuolo fu retta e giusta; e conclude esortando i suoi connazionali a professare sempre con rettitudine i principi cattolici. A questi principi si ispirò il movimento nazionale, ai quali intende ispirarsi l'opera di ricostruzione, non potendosi concepire una Spagna, e una Spagna grande, se non basata e saturata di cattolicesimo. Unisco il commento in parola e prostrato al bacio…" (Despacho n. 10/127, de Cicognani a Maglione, San Sebastián, 19 de junio de 1939 AAV, *Arch. Nunz. Madrid*, 1002, ff. 10-11, copia del original mecanografiada).

6. Gaetano Cicognani, primer nuncio de Pío XII en la España Nacional (1938-1953)

El primer nuncio apostólico ante el nuevo Estado Español fue el arzobispo Gaetano Cicognani.[35] Pío XI decidió elevar la representación pontificia en la España nacional al rango de nunciatura, el 17 de abril de 1938, según comunicó el Sustituto de la Secretaría de Estado, Mons. Montini, al encargado de negocios de la Santa Sede, Mons. Antoniutti, para que, a su vez, lo comunicara al Ministro de Estado.[36] Antoniutti cumplió inmediatamente el encargo.[37]

35. Nació en Brisighella, diócesis de Faenza, provincia de Rávena, el 26 de noviembre de 1881 y murió en Roma el 5 de febrero de 1962. Estudió en el Seminario diocesano. El 24 de septiembre de 1904 fue ordenado sacerdote y enviado a Roma para completar los estudios en el Instituto de Sant'Apollinare, donde se doctoró en filosofía, y *utroque iure*. Continuó como escritor de la Rota y profesor de Derecho canónico y, posteriormente, desde 1912 hasta 1916, como alumno de la Academia de Nobles Eclesiásticos y ayudante de la Secretaría de Estado. Pasó al servicio diplomático de la Santa Sede a partir de 1916, siendo destinado a la nunciatura de Madrid en calidad de secretario del nuncio Ragonesi, con quien estuvo cuatro años, desde 1916 hasta 1920. Fue después auditor de la nunciatura de Bruselas (1920-1925) y durante la primavera y el verano de 1921 estuvo de encargado de negocios en La Haya. Nombrado arzobispo titular de Ancira el 2 de enero de 1925 por Pío XI e internuncio en Bolivia, el 10 del mismo mes y año, recibió la consagración episcopal el 1 de febrero sucesivo de manos del cardenal Gasparri, secretario de Estado, llegando a ser el primer nuncio apostólico en Bolivia a partir del 11 de febrero. Fue nombrado nuncio apostólico en Perú el 20 de mayo de 1928 y aquí permaneció hasta su nombramiento como nuncio en Austria el 14 de junio de 1936. Llegó a Viena a finales de dicho año, pero a raíz del *Anschluss*, del 13 de marzo de 1938, que supuso la anexión de Austria a la Alemania nazi, Cicognani tuvo que abandonar Viena a principios de abril, tras haber cerrado la Nunciatura, porque el Gobierno del Reich negó las inmunidades diplomáticas al nuncio apostólico y cualquier forma de representación pontificia. Pocas semanas más tarde, el 16 de mayo fue nombrado nuncio apostólico ante el Gobierno Nacional de Salamanca, y en España permaneció durante quince años hasta su elevación al cardenalato en el consistorio del 12 de enero de 1953. Continuó en España como pro-nuncio hasta el 29 de octubre del mismo año, cuando recibió en Castelgandolfo el capelo cardenalicio y el título presbiteral de Santa Cecilia. El 7 de diciembre de 1953 fue nombrado prefecto de la Sagrada Congregación de Ritos. También fue prefecto del Tribunal Supremo de la Signatura Apostólica desde el 1954 hasta 1959. Nombrado obispo suburvicario de Frascati el 14 de diciembre de 1959. Cf. mi estudio «Le missioni diplomatiche», en AA.VV. *Il cardinale Gaetano Cicognani (1881-1962). Note per una biografia* (Roma, Studium, 1983), pp. 51-233. Y sobre su misión en Austria cf. T. Mrkonjic, *Archivio della Nunziatura Apostolica in Vienna. I. «Cancelleria e Segretaria». Inventario*, Città del Vaticano, Archivio Segreto Vaticano, 2008, pp. 789, 794-796.

36. Telegrama cifrado nº. 23, del 17 de abril de 1938 (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 968, f. 279).

37. "Ricevuto Cifrato Nº. 23. Trovandosi Generale Franco al fronte ho fatto comunica-

Una semana más tarde le comunicó que el nuevo nuncio sería Cicognani, a la vez que Antoniutti iría destinado al Canadá, como delegado apostólico.[38]

Su aceptación por parte del Gobierno Nacional fue comunicada por telegrama de Antoniutti del 26 de abril de 1938.[39] Cuatro días más tarde, el nuevo encargado de negocios de España, Pablo de Churruca, Marqués de Aycinena, dio buenas referencias sobre Cicognani.

Antes de viajar a España, Cicognani se entrevistó varias veces con su predecesor en la nunciatura el cardenal Tedeschini, quien dejó registradas en su *Diario* estas visitas. Así leemos el sábado 9 de abril de 1938:[40]

> "Viene D. Lisardo Díaz,[41] chiamato da me, per la denunzia di D. Filadelfo Mata[42] contro Cicognani. Alle 12,½ al Vaticano dal Card. Pacelli, a 1º restituire le note sull'Austria. 2º a parlare della denunzia

zione Ministro Esteri. Richiesto gradimento sarà dato fra breve et verrà presentato Ambasciatore preso Santa Sede. Per quanto riguarda mia persona prego esprimere Santo Padre profonda gratitudine." (Telegrama cifrado de Antoniutti a Pacelli, Burgos, 26 abriol 1938, AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 968, f. 280).

38. "Essendo Santo Padre pervenuto determinazione nominare Nunzio Apostolico presso codesto Governo nazionale nella persona di Monsignor Gaetano Cicognani, già Nuzio Apostolico in Austria, prego l'E.V.R. chiedere relativo gradimento. In riconoscimento segnalati servizi resi da V.E.R. Santo Padre si è degnato destinarla all'importante Delegazione Apostolica in Canada. Nel comunicare al Gen. Franco la benevola rizoluzione dell'Augusto Pontefice, voglia V.E.R. aggiungere raccomandazione da parte del santo Padre che nel progressivo avanzo delle truppe si evitino il più possibile distruzioni ed eccidi, non meno per cristiano sentimento umanità et civiltà, che nell'interesse stesso nazionale" (telegrama nº. 24 de Pacelli a Antoniutti, Vaticano, 24 abril 1938. Recibido en Madrid el mismo día por la tarde AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 968, f. 281).

39. "Trovandosi Generale Franco al fronte ho fatto comunicazione Ministro Esteri. Richiesto gradimento sarà dato fra breve et verrà presentato Ambasciatore preso Santa Sede. Per quanto riguarda mia persona prego esprimere Santo Padre profonda gratitudine. Antoniutti" (Telegrama cifrado nº. 27 de Antoniutti a Pacelli, AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 968, f. 278).

40. Vicente Cárcel Ortí *Diario de Federico Tedeschini (1931-1939). Nuncio y cardenal entre la Segunda República y la Guerra Civil española*» (Barcelona, Editorial Balmes, 2019, publicado también en *Analecta Sacra Tarraconensia* 92 (2019), 5-1081, n. 1319, pp. 919-922.

41. Sobre Lisardo Díaz Hernández (Ávila, 24 julio 1894 - Madrid, 31 mayo 1984). En 1928 entró en la abreviaduría de la nunciatura apostólica como oficial mayor de la misma, ministerio que desempeñó durante veinte años con ejemplar fidelidad, gozando de la estima de los nuncios Tedeschini (1921-1936) y Cicognani (1938-1953). Véase *Diario.*

42. Filadelfo Mata, fue 2º oficial, notario de la Rota de la Nunciatura (AV, *Arch. Nunz. Madrid* 789Bis, f. 1221).

contro Cicognani,[43] e dire che, sentito D. Lisardo Diaz, il quale riferisce che Don Filadelfo Mata, da amico divenne nemico di Cicognani, e ne cominciò a parlar male, ma è persona assai leggiera, penso si possa non tener conto della denunzia, anche perché da allora in poi, per più di 18 anni, non si è sentito dir nulla.[44]

El lunes 2 de mayo anota:

Ricevo Mgr. Cicognani, che in questi giorni sarà nominato nunzio in Ispagna;[45] gli parlo di varie cose di Spagna, delle Teresiane, del conte di Riudoms, candidato all'Ambasciata presso la S. Sede, ecc.[46]

Y el jueves 19 de mayo:

Alle 11 viene Mgr. Cicognani, Nunzio in Ispagna, e gli presento Mgr. Ribas,[47] e poi la superiora e una suora delle Teresiane.[48]

El sábado 11 de junio dice:

2º anniversario della mia partenza dalla Spagna, grazie a Dio![49]

Ricevo Mgr. Cicognani, nuovo Nunzio in Ispagna, che viene a licenziarsi, perché fra giorni parte per S. Sebastiano. Mi presenta Mgr. Pirozzi,[50] segretario.[51]

43. Sobre esta denuncia AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 943, ff. 275-275v).

44. Tedeschini informó sobre esta denuncia al cardenal Secretario de Estado, quitándole importancia, porque el denunciante no era persona de confianza.

45. El 16 de mayo de 1938 Cicognani fue nombrado «Nunzio Apostolico nella Spagna presso il Governo Nazionale di Salamanca» (AAS 30, 1938, p. 238).

46. *Diario*, n.1337, p. 928.

47. Sobre Honorato Ribas Manera (Montuiri, Mallorca, 1895 - 15 diciembre 1968). (DSDE, p. 951).

48. Ibid., n. 1354, p. 932.

49. La exclamación "Grazie a Dio!" hay que entenderla en relación con lo que escribió el 14 de abril de 1939, recordando el "8° anniversario della maledetta Repubblica Spagnuola!", porque esta expresión se refiere no solo al conjunto de la política antirreligiosa, anticleriacal y persecutoria de la Iglesia católica por parte de la República española, con la que tuvo que mantener Tedeschini relaciones diplomáticas muy complejas y que era bien conocida de los superiores de la Secretaría de Estado (Véase la nota 26).

50. Felice Pirozzi (Pomigliano d'Arco 1908-Roma 1975), ordenado sacerdote en 1931, nombrado arzobispo titular de Graziana, fue delegado apostólico en Madagascar (1960-1967) y nuncio apostólico en Venezuela (1967-1970); en 1970 fue nombrado presidente de la Pontificia Academia Eclesiástica (A.G. Filipazzi, *Rappresentanze e rappresentanti pontifici della seconda metà del XX secolo*, p. 324).

51. *Diario*, n. 1370, p. 939.

Por último, el lunes 13 de junio:

> La sera alle 8 vado all'Accademia Ecclesiastica a salutare Cicognani, che domani parte, e a dargli una busta con il discorso mio, e lettere a Lewin,[52] Toda,[53] Carmen;[54] busta che il 14 ritiro per correggere lettera a Lewin, e aggiungervi lettera all'Arciv. di Zaragoza[55] e al Vescovo di Calahorra;[56] che la rimando il 14 a sera.[57]

52. Sobre Benito Lewin Auser hay mucha referencias en el *Diario*.

53. Alfonso Toda y Núñez de la Rosa, sacerdote de la diócesis de Madrid-Alcalá, era camarero secreto supernumerario de S.S. desde el 18 de marzo de 1922 (AAS , 14, 1922, p. 210) y fue nombrado capellán del Tribunal de la Rota de Madrid el 7 de octubre de 1928 (AAV, *Arch. Nunz. Madrid 790*, f. 395). También fue secretario particular de Tedeschini y cuando este, siendo ya cardenal, fue nombrado arcipreste de la Basílica Vaticana de San Pedro, Toda consiguió una canonjía en la misma en diciembre de 1949, pero al no querer residir en Roma, porque no tenía nada que hacer en la Ciudad Eterna, renunció al canonicato, y Pío XII, en vía del todo excepcional, lo nombró canónigo honorario en agosto de 1950 (Ibid., 1114, ff. 393-397).

54. Se refiere a Carmen Manzano, viuda y madre de cuatro hijos (entre ellos Javier y Juan o Juanito), fue dirigida espiritual de Tedeschini y muy amiga de Machalèn (Véase nota 44 del *Diario*). Estos dos mujeres aparecen con mucha frecuencia en el *Diario*, porque asistían diariamente a la misa celebrada por el nuncio, desayunaban y comían con él, le hacían regalos, tenían largas conversaciones con él. Carmen fue una de las promotoras de la devoción al Amor Misericordioso, de la que también se habla mucho en el *Diario*.

55. Rigoberto Doménech Valls (Alcoy, 15 noviembre 1870 - Zaragoza, 30 mayo 1954). En 1882 ingresó en el Seminario Conciliar Central, de Valencia, donde cursó las cuatro facultades de Humanidades, Filosofía, Teología y Derecho Canónico hasta 1895. El 22 de diciembre de 1887, y tras brillantes oposiciones, fue elegido becario del Real Colegio-Seminario de Corpus Christi. En 1893 se doctoró en Sagrada Teología. El 19 de mayo de 1894 recibió la ordenación sacerdotal y en 1897 el doctorado en Derecho Canónico. Desde 1893 a 1897 desempeñó la cátedra de Teología Dogmática en el mencionado Seminario y, al ser creada la Universidad Pontificia, se le confió una cátedra del primer curso de la facultad de Teología. Hizo brillantes ejercicios en diversas oposiciones a canonjías en las Catedrales de Valencia y Orihuela, hasta que en 1902 entró a formar parte del cabildo metropolitano valentino y fue nombrado decano del colegio de doctores de la Facultad de Derecho Canónico de la Universidad Pontificia. El arzobispo Guisasola le nombró en 1906 rector del Seminario Central y le confió otras delicadas misiones. El 4 de diciembre de 1916 fue nombrado obispo de Mallorca, y el 18 de diciembre de 1924 fue preconizado arzobispo de Zaragoza, archidiócesis que gobernó hasta su muerte (V. CÁRCEL ORTÍ, *Obispos y Sacerdotes valencianos de los siglos XIX y XX. Diccionario histórico*, Valencia, Edicep, 2010, pp. 122-123).

56. Fidel García Martínez (Soto y Amio, prov. León y dióc. Oviedo, 1880 - Logroño1973). Hizo sus estudios eclesiásticos en el Seminario y Universidad Pontificia de Comillas, donde obtuvo el doctorado, con la máxima calificación, en Filosofía, Teología y Derecho Canónico. Ordenado sacerdote en 1907, fue nombrado coadjutor de Santa María de Trubia y capellán de la Fábrica de Cañones; al año siguiente pasó a la

parroquia de Santa Eulalia de Turiellos-Langreo, donde ejerció su ministerio sacerdotal, hasta que dos años más tarde, tras brillantes oposiciones, era nombrado canónigo magistral de la catedral de Palencia. En octubre de 1911 fue nombrado vicario general y provisor de la diócesis palentina, siendo designado dos años más tarde gobernador eclesiástico, sede plena, de la misma diócesis. En el consistorio de 16-12-1920 fue preconizado, por Benedicto XV, obispo titular de Hippo y administrador apostólico de la diócesis de Calahorra y La Calzada. El 26 de mayo del año siguiente era consagrado obispo en la Iglesia del Gesù, en Roma, por el antiguo nuncio apostólico en España y a la sazón prefecto de la S. Congregación de Ritos, cardenal Antonio Vico. El 7-9-1927 fue nombrado obispo residencial de la misma diócesis. Famosa y discutida fue su carta pastoral del 12-3-1942 sobre algunos errores modernos, en la cual advertía a sus fieles que la ideología del nacionalsocialismo podía resultar no menos peligrosa que la del comunismo. Tuvo la valentía de denunciar los peligros del totalitarismo en un momento políticamente delicado, pero manteniendo en todo momento una actitud pastoral al denunciar lo que Pío XI se había adelantado a hacer con la encíclica *Mit brennender Sorge* (1937) contra el nazismo. En 1947 fue uno de los cuatro obispos que no votaron el referéndum, que aprobó la Ley de Sucesión, lo cual no sorprendió a nadie, ya que era conocida su oposición al Régimen. Todo este contexto polémico, unido a una serie de acusaciones calumniosas y difamatorias sobre su vida privada, de las que, al parecer, no estuvieron ausentes algunos elementos gubernativos, nos permite comprender las circunstancias socio-políticas de su dimisión, que le fue aceptada el 7-5-1953, fecha en fue nombrado obispo titular de Sululi. Después se retiró a vivir con los PP. Jesuitas de Oña y luego en Deusto. Fueron muy destacadas y ponderadas sus intervenciones teológicas en el Concilio Vaticano II. Cf. A. Calvo Espiga, «Un obispo en la encrucijada de las relaciones Iglesia-Estado. La Instrucción Pastoral de D. Fidel García Martínez del año 1942»: *Scriptorium Victoriense* 39 (1992) 84-125. L. Gahona Fraga, *El objeto indirecto de la infalibilidad en Santo Tomás de Aquino. La Carta Apostólica «Ad tuendam fidem» a la luz de la teología tradicional* (Toledo, Instituto Teológico San Ildefondo, 2004), p. 302, analiza ampliamente las valiosas aportaciones conciliares del obispo, a la luz de sus escritos teológicos y de las polémicas que suscitaron algunos de sus escritos. En AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1212, está la documentación que desmiente rotundamente la tesis defendida en esta obra de A. Arizmendi Ballester - P. De Blas Zabaleta, *La conspiración contra el obispo de Calahorra. Denuncia y cró-nica de una canallada* (Edaf, Madrid 2008), porque "Pieno confusione si è presentato a quel Monsignor Vescovo [gravi sospetti sua condotta morale] che giustamente si mostrò indignatissimo poiché venivano purtroppo confermati sospetti esistenti et per scandalo immenso che potrebbe sorgere se fatto suddetto venisse conosciuto dal pubblico. Vescovo Calahorra venne quindi Nunziatura chiedendo perdono et dichiarando che sue precedenti et insistenti negazioni et proteste sua innocenza erano del tutto false. Mi manifestò che stava a disposizione Santa Sede et comprendeva di quanto danno sarebbe per Chiesa conoscenza sua condotta. Tuttavia perché suo ritiro non impressionasse suoi diocesani suggeriva idea continuare diocesi fino incoronazione Vergine Valvanera da lui preparata et che dovrebbe realizzarsi prossimo aprile o maggio. Gli risposi che ciò non mi sembrava né conveniente né possibile et ritenevo necessario preparare modo opportuno rinunzia allegando motivi salute" (Despacho cifrado n. 2770, Madrid 29 agosto 1952, de Cicognani a Tardini, AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1212, ff. 275-275v). Tardini respondió diciendo: "È stata mia doverosa premura riferire Augusto Pontefice questo fosse oggetto pregiato Rapporto n. 2270 dell'EVR del 29 agosto scorso. Mi affretto ora a comunicarle quanto appreso: la gravità dei fatti è tale da sconsigliare, come Ella giustamente rileva, il rinvio della rinunzia fino aprile o maggio prossimo. L'EV vorrà pertanto adoperarsi per ottenere con certa sollecitudine la rinunzia. Naturalmente occorrerà far di tutto per evitare che possa nascere uno scandalo. A tal fine si fa affidamento su ben nota prudenza VE. Prego infine l'EV voler suggerire che convenga nominare Amministratore Apostolico" (Despacho n. 7163, Dal Vaticano 11 septiembre 1952" (Ibid., f. 278).

57. Ibid., n. 1371, p. 940.

Cicognani llegó a la frontera de Irún el sábado 18 de junio de 1938 a las 6 de la tarde.

Pocos día antes, la Secretaría de Estado le había dado amplias y detalladas instrucciones,[58] que resumían las cuestiones más importantes que debería tratar o afrontar, según el siguiente esquema:

Situación religiosa
- a) En la España Gubernativa
- b) En la España nacional

Situación militar

Situación diplomática

Situación política
- a) En la zona gubernativa
- b) En la zona nacional

Gobierno

Fusión y supresión de partidos

Actividad caritativa desarrollada por la Santa Sede en favor de España

Varias cuestiones delicadas
- II. Provisión de diócesis vacantes
- Diócesis vacantes por asesinatos de sus respectivos obispos
  - A) Todavía bajo el dominio del Gobierno Republicano
  - B) Liberadas por el Ejército del General Franco
- Diócesis vacante por la muerte de su obispo
- Diócesis vacante por traslado de sus obispos
- Diocesis vacante por renuncia del obispo
- II. Cuestión vasca
  - Pacificación de los ánimos
  - Niños vascos llevados al extranjero
  - Clero vasco

Corrispondenza con la Santa Sede
- Archivo - Cifra.

58. En *La II República, IV*, doc. 2699, pp. 47-471, véanse *Istruzioni per Sua Eccellenza Rev.ma Mons. Gaetano Cicognani, Arcivescovo titolare di Ancira, Nunzio Apostolico presso il Governo Nazionale di Salamanca (Spagna).* Publicadas también en mi artículo «Instrucciones al Nuncio Gaetano Cicognani en 1938»: *Revista Española de Derecho Canónico* 63 (2006) 199-227.

Relaciones del Representante Pontificio con el Cuerpo Diplomático.

Actitud del Nuncio Apostólico y del personal adscrito a la representación pontificia.

Veneración filial de los fieles hacia el Sumo Pontífice. Óbolo de San Piedro.

Adjunto: Medidas religiosas provisionales tomadas para España.

Cicognani presentó sus cartas credenciales[59] a Franco en Burgos el 24 de junio de 1938 y el mismo día informó a Pacelli por telegrama;[60] pocos días después envió un amplio despacho que describía la solemne ceremonia.[61]

En su discurso, Cicognani dijo:

> Tengo el honor de entregar en Vuestras manos las Cartas con que Su Santidad Pío XI me acredita en calidad de Nuncio Apostólico ante el Gobierno de Vuestra Excelencia.
>
> Honra señaladísima para mí la de representar a la Persona Augusta del Pontífice, Quien, en el ardor incansable de su celo apostólico, en la vasta amplitud de su cultura y en su clara y serena visión del mundo, ha ido sin cesar, en los largos años de su glorioso Pontificado, poniendo de relieve los altos valores espirituales, que la doctrina del Cristianismo encierra para el progreso de la civilización; e invitando con paternal solicitud a los hombres a buscar en ella las bases de una justicia firme y de una paz verdadera.
>
> Difícilmente hubiera yo podido encontrar para el desempeño de mi misión ambiente más cordial ni circunstancias más favorables que las presentes, a pesar de lo trágico del momento en que vivimos. Al

59. Copia de la carta en latín de Pío XI a Franco, del 12 de junio de 1938, presentándole a Cicognani como nuncio (*in Nationali Hispanorum Civitate Nuntium)* está en *La II República, VII,* doc. 3119, pp. 324-325.

60. Telegrama cifrado n. 1 (24 giugno 1938). «Questa mattina ebbe luogo con grande solennità presentazione credenziali a Burgos. Capo Governo sottolineando tradizione cattoliche vita et cultura Spagna rilevò anche carattere religioso lotta attuale. Ricordò riforme legislative senso cristiano fatte da Governo, che interpretando sentimento autentico nazione si oppose subito et risolutamente movimento anti-cattolico. Conchiuse ringraziando vivamente Santo Padre sua paterna sollecitudine verso Spagna et facendo filiale adesione sua Augusta Persona. Segue Rapporto. Cicognani» (*AAV, Arch. Nunz. Madrid,* 981, f. 1).

61. *La II República, VII*, doc. 3122, pp. 328-330.

presentaros, Excelentísimo Señor, las Cartas Credenciales, se agolpan en mi pensamiento las grandes y nobles tradiciones de España, su inmensa aportación al progreso de la civilización del mundo, su historia caballerosa y heroica y en fin sus luchas por la Fe católica, de la que fue en todo tiempo baluarte firme, paladín invicto y propagadora decidida y generosa. Veinte Repúblicas se enorgullecen con la madre España; veinte repúblicas con Vuestra armoniosa lengua castellana, en cuyas vibraciones palpitan allí los más nobles sentimientos y fulguran las ideas más confortadoras del espíritu; veinte Repúblicas en las que florece, gracias a España, la Fe cristiana y católica y se desenvuelve el abnegado afán, heredado de la madre España, de poner al servicio de la humanidad los valores que aquellas feraces tierras atesoran.

Al iniciar mi misión no puedo menos de recordar, Excmo. Señor, que hace veinte años tuve yo la suerte, en calidad de Secretario de la Nunciatura de España, de ver de cerca y de sentir y vivir las grandezas de Vuestra Patria querida; y que más tarde, enviado a dos repúblicas sudamericanas, pude compulsar directamente y por eso mismo justipreciar y aplaudir la obra maravillosa de España en el continente americano".[62]

Franco respondió con un amplio discurso en el que, entre otras cosas, dijo:[63]

Nada más grato para mí, y para la España Nacional entera, que recibir de vuestras manos las Cartas que os acreditan en esta Nación tan sincera y profundamente católica, como Nuncio Apostólico de la Augusta Santidad de Pío XI, Vicario de Cristo en la Tierra y Padre común de los fieles.

Con honda emoción y gratitud he oído, Excelencia Reverendísima, las palabras de vuestro discurso que estimulan mi voluntad y consuelan mi espíritu, y que demuestran el exacto conocimiento que tenéis, no solo de la España actual, sino de todo su proceso histórico.

Llegáis en momentos en que España libra su segunda guerra de independencia, íntimamente ligada con la defensa de los intereses espirituales de la Iglesia Católica, y si en aquella otra fecha el alzamien-

62. Ibid., doc. 3120, pp. 325-326.

63. El Jefe de Potocolo del Ministerio de Asuntos Exteriores, Luis Álvarez de Estrada, envió el 24 de junio de 1938 a Cicognani «copia del discurso de contestación de S.E. el Generalísimo, por haberse modificado en algunos términos» (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1065, f. 85).

to nacional contra la invasión napoleónica destruyó el prestigio de la espada que amenazaba a la Santa Sede, y fue una de las causas de su ulterior caída, en los momentos actuales son las espadas del Comitern (*sic*) ruso y de las internacionales, las que aspiran a la destrucción de la fe de Cristo, y constituyen el peligro mayor que se cierne sobre nuestra Santa Iglesia Católica, Apostólica, Romana, y le cabe de nuevo a España por designio divino, la gloria de dar en este nuevo alzamiento, la sangre de sus hijos y la vida de sus mártires por esa civilización hija de los principios de nuestra religión católica, mucho más seriamente amenazada que lo que el mundo aprecia.

La religión católica ha sido el crisol de nuestra propia nacionalidad; en sus misterios y sus dogmas se inspiraron en los siglos más gloriosos de España, el talento especulativo de nuestros filósofos, el genio lírico dramático de nuestros poetas, la emoción artística de nuestros grandes pintores; y esas obras simbólicas, incorporadas ya al pensamiento universal, que coronan las más altas serranías del genio español, todas ellas son esencialmente cristianas y católicas.

Pero España también ha sido misionera, y como muy oportuna y elocuentemente lo ha señalado Vuestra Excelencia Reverendísima, hay 20 naciones independientes, pero vinculadas a España por lazos de origen, que llenan todo un continente, y que son la más firme esperanza de la continuidad de nuestra cultura, y que confiesan y alaban a Dios en nuestro idioma.

Por eso, Excelencia Reverendísima, podéis decir al Santo Padre, que no es España, ni son verdaderos españoles los que, obedeciendo consignas extranjeras, quemaron los Templos del Señor, martirizaron a sus Ministros destruyeron, implacablemente, con saña sin ejemplo, todo lo que en nuestra Patria significaba, al mismo tiempo que manifestación de cultura, expresión de fe católica.

El Gobierno Nacional, interpretando el auténtico sentir de su pueblo, sin necesidad de estímulos ni requerimientos, ha sabido contrarrestar esa obra que por ser anti-católica, es anti-española; y, al propio tiempo, desvirtuar en gran parte a legislación que encontró vigente, incubada en el seno de un sistema imbuido de doctrinas disolventes. Buena prueba de ello constituyen: la devolución del Crucifijo a las Escuelas; la derogación de la Ley del divorcio; la restauración de la Compañía de Jesús y el espíritu profundamente cristiano, y por lo tanto humano, que informa el Fuero del Trabajo.[64]

64. *La II República, VII*, doc. 3121, pp. 327-328.

6. Un Archivo imponente

Siguiendo el método tradicional de los nuncios anteriores, Cicognani organizó el archivo de la Nunciatura en títulos, subdivididos en rúbricas y secciones. Sintetizo aquí el titulario, con indicación de las cajas que comprende cada uno de ellos, y los temas más importantes divididos en rubricas y secciones. Hay que decir que en muchas cajas los despachos van acompañados de periódicos, revistas, folletos y papeles varios.

ÍNDICE DEL INVENTARIO DE LA NUNCIATURA DE MONS. GAETANO CICOGNANI (1938-1953)[65]

(Cajas 979-1371)

Título I. Santo Padre (1-58).
Título II. Secretaría de Estado (59-139).
Título III. Oficinas y administraciones palatinas (140-142).
Título IV. Condecoraciones y títulos pontificios (143-173).
Título V. Nuncio y Nunciatura (174-307).
Título VI. Administración (308-341).
Título VII. Dicasterios de la Curia Romana (342-394).
Título VIII. Gobierno (394-447).
Título IX. Cuerpo Diplomático (448-461).
Título X. Cuestiones políticas (462-473).
Título XI. Cuestiones concordatarias (474-491).
Título XII. Diócesis (492-710).
Título XIII. Comisiones y Conferencias Episcopales (711-723).
Título XIV. Órdenes y Congregaciones religiosas (724-804).
Título XV. Enseñanza e instituciones civiles (805-832).
Título XVI. Acción Católica (833-840).
Título XVII. Acción asistencial (841-854).
Título XVIII. Acción social (855-861).
Título XIX. Instituciones culturales y morales (862-869).
Título XX. Pías uniones y asociaciones religiosas (870-873).
Título XXI. Congresos y manifestaciones (874-878).
Título XXII. Varios (878-886).
Título X. Cuestiones políticas (887-892).
Título XI. Cuestiones concordatarias (892-894).
Protocolos (895).

65. Tomado del *ÍNDICE 1090D*, provisional, on-line.

DESCRIPCIÓN SUMARIA DEL CONTENDO DE LAS CAJAS

Telegramas cifrados recibidos de la Secretaría de Estado (Caja 979).

Fascículo 1. Del n. 1 (21 junio 1938) al n. 150 (24 febrero 1941).
Fascículo 2. Del n. 151 (25 febrero 1941) al n. 297 (25 octubre 1942).
Fascículo 3. Del n. 298 (28 octubre 1942) al n. 444 (4 diciembre1943).
Fascículo 4. Del n. 445 (4 diciembre 1943) al n. 587 (1 mayo1944).
Fascículo 5. Del n. 588 (1 mayo 1944) al n. 733 (11 octubre 1944).

Telegramas cifrados recibidos de la Secretaría de Estado (Caja 980).

Fascículo 1. Del n. 744 (12 octubre 1944) al n. 878 (16 mayo 1945).
Fascículo 2. Del n. 879 (19 mayo 19545) al n. 1029 (10 febrero 1946).
Fascículo 3. Del n. 1030 (13 febrero 1946) al n. 1173 (9 junio 1947).
Fascículo 4. Del n. 1174 (14 junio 1947) al n. 1313 (28 noviembre 1949).
Fascículo 5. Del n. 1313 (1 diciembre 1949 al n. 1454 (27 octubre 1952).

Telegramas cifrados enviados a la Secretaría de Estado (Caja 981).

Fascículo 1. Del n. 1 (24 giugno 1938) al n. 154 (21 agosto 1940).
Fascículo 2. Del n. 155 (23 agosto 1940) al n. 312 (19 diciembre 1941).
Fascículo 3. Del n. 313 (20 diciembre 1941) al n. 462 (12 febrero 1943).
Fascículo 4. Del n. 463 (14 febrero 1943) al n. 614 (l 3 diciembre 1943).

Telegramas cifrados enviados a la Secretaría de Estado (Caja 982).

Fascículo 1. Del n. 615 (4 enero 1944) al n. 751 (27 abril 1944).
Fascículo 2. Del n. 752 (27 abril 1944) al n. 896 (31 agosto 1944).
Fascículo 3. Del n. 897 (31 agosto 1944) al n. 1039 (15 enero 1945).
Fascículo 4. Del n. 1040 (15 enero 1945) al n. 1182 (1 junio 1945).
Fascículo 5. Del n. 1183 (3 junio 1945) al n. 1314 (10 noviembre1945).

Telegramas cifrados enviados a la Secretaría de Estado (Caja 983).

Fascículo 1. Del n. 1315 (11 noviembre 1945) al n. 1458 (10 julio 1946).
Fascículo 2. Del n. 1459 (10 julio 1946) al n. 1601 (27 octubre 1947).
Fascículo 3. Del n. 1602 (29 octubre 1947) al n. 1747 (5 mayo 1949).
Fascículo 4. Del n. 1748 (5 mayo 1949) al n. 1923 (27 diciembre 1951).

Por un error en la paginación faltan los f. 695, 697, 725, 736, 737 y 745.

Además, de estos, hay algunos más pertenecientes al último bienio de la estancia de Cicognani en Madrid (1952-1953), no registrados en la caja 983.

Título I. Santo Padre (Cajas 984-1013).

Elección de Pío XII (984).

Consistorios. Creación de cardenales en 1946 y 1953 (985-986).

Fiesta del Papa con motivo del aniversario de la coronación, que fue el 2 de marzo, desde 1939 hasta 1953 (987-994).

Jubileo del Papa y Dogma de la Asunción en 1950 (995-997).

Año Santo 1950 (998-999).

Encíclicas y cartas pontificias y bendiciones a esposos (1000-1001).

Discursos y mensajes (1002-1007).

Homenajes de publicaciones al Papa (1008-1009).

Felicitaciones al Papa. Peticiones de ayudas y recursos. Audiencias (1010).

Enfermedad y muerte de Pío XI (1011-1012).

Asuntos varios relacionados con el Papa (1013).

Título II. Secretaría de Estado (Cajas 1014-1055).

Asuntos generales (1014-1015).

Despachos políticos (1016-1028).

Persecución religiosa y situación de la Iglesia en los países sometidos al Comunismo (1029).

Proceso y condena del Card. Mindszenty (1030-1031)

Proceso y condena del Card. Wyszynski y Stepinac (1032-1033).

Protestantismo (1034-1036).

Asuntos particulares de personas (1037-1038).

Organismos y reuniones internacionales; instituciones internacionales católicas y laicas (1039).

Pax Romana. Intervención a favor de detenidos y condenados (1040).

Oficina de informaciones de la Secretaría de Estado (1041-1043).

Certificados e informaciones (1044).

Transmisiones. Son asuntos varias relacionados con el correo diplomático, con envío de cartas autógrafas del Papa a algún personaje, bendiciones apostólicas personales, cartas de Mons. Montini a diversas personas, obsequios al Papa, peticiones de certificados de nacimiento y de bautismo, informes sobre diversas personas, sobre causas matrimoniales, sobre condecoraciones pontificias, etc. (1045).

Annuario Pontificio y *L'Osservatore Romano* (1046).

Asuntos varios (1047).

Correos y envíos a las representaciones pontificias (1048-1055)

Título III. Oficinas y administraciones palatinas (Caja 1056).

Pontificia Academia de las Ciencias.

Radio Vaticana.

Biblioteca Apostolica Vaticana.

Título IV. Condecoraciones y títulos pontificios (Cajas 1057-1064).

Títulos honoríficos eclesiásticos (1057).
Títulos nobiliarios: marqueses, condes, duques (1058-1059).
Órdenes Equestres Pontificias: San Gregorio Magno, San Silvestre (1060).
Orden Equestre del Santo Sepulcro (1061).
Cruces Pro Ecclesia et Pontifice y "Benemerenti" (1062).
Lista completa de los españoles pertenecientes a las Ordenes Pontificias. Escuela de Oro (Milicia Aurata), Orden Piana, Orden de San Gregorio Magno, Orden de San Silvestre Papa, Académicos Pontificios, Asistentes al Solio Pontificio, Protonotarios Apostólicos *ad instar*, Prelados Domésticos, Camareros Secretos Supernumerarios, Camareros Secretos de Capa y Espada supernumerarios, Camareros de Honor *in abito paonazzo*, Camareros de honor extra Urbem, Camareros de Honor de Capa y Espada supernumerarios, Capellán Secreto de honor, Capellán de honor *extra Urbem* (1063, ff. 248-280).
Proyecto de reconstitución de la Órdenes Militares de España: Santiago, Calatrava, Montesa, Alcántara (1064).

Título V. Nuncio y Nunciatura (Cajas 1065-1087).

Llegada, credenciales, instrucciones, facultades, etc. (1065).
Dispensas, rescriptos, concesiones de gracias, etc. (1066-1067).
Homenajes, publicaciones, etc. (1068-1069).
Audiencias, invitaciones, felicitaciones, etc. (1070).
Accidente automovilístico (1071).
Recursos y peticiones (1072-1073).
Informaciones (1074).
Recomendaciones (1075-1080).
Asesor de la Nunciatura, consejeros y secretarios (1081).
Personal de servicio y casa del nuncio (1082).
Iglesia Pontificia (1083).
Papeles varios sin ordenar (1084-1085).
Reconstitución de Tribunal de la Rota, *Motu proprio* e inauguración (1086-1088).

Título VI. Administración económica. Balances de cuentas (Cajas 1089-1102).

Balances semestrales. Óbolo de muchos obispos con motivo de la visita *ad limina*, donativos al Papa, etc. (1089-1091).
Bienes de la Santa Sede, testamentos y donativos a favor de la Santa Sede (1092).
Reparaciones del Palacio de la Nunciatura y gastos varios de la misma (1093).
Donativos del Papa para niños y sacerdotes necesitados (1094-1095).

Fondos de Propaganda Fide y donativos varios para ella (1096-1097).
Ayudas del Papa para refugiados polacos (1098).
Breves apostólicos. Tasas de la Cancillería y de la Dataría Apostólica (1099).
Adquisición y envío de mercancías (1100).
"Relación de artículos que con carácter personal envía a S.S. el Papa el Jefe del Estado español", en noviembre de 1944[66] (1101).
Envío de otros alimentos (1102).

Título VII. Dicasterios de la Curia Romana (Cajas 1103-1122).

Santo Oficio (1103-1104).
S.C. Pro Ecclesia Orientali (1105).
S.C. Consistorial: bulas, tasas de nombramientos de obispos, visitas *ad limina* (1106).
S.C. de Sacramentos (1107).
S.C. de Religiosos (1108).
S.C. del Concilio (1109).
S.C. de Propaganda Fide (1110-1112).
S.C. de Seminarios y S.C. de Ritos (1113).
Tribunal Supremo de la Signatura Apostólica (1114).
Beneficios no consistoriales. Deanes (1115).
Beneficios no consistoriales, Arciprestes (1116-1121).
Dataría Apostólica. Canonicatos (1122).

Título VIII. Gobierno (Cajas 1123-1142).

Ministerio de Asuntos Exteriores. Pasaportes y salvoconductos (1123-1125).
Tierra Santa (1126).
Ministerio de Educación Nacional (1127).
Consejo Superior de Investigaciones Científicas (1128).
Enseñanza universitaria (1129).
Proyecto de reforma universitaria (1130).
Enseñanza religiosa en las universidades y escuelas (1131).
Enseñanza media (1132).
Enseñanza de la Religión en las escuelas (1133).
Ministerio de Justicia (1134**)**.
Prisioneros políticos y detenidos comunes (1135-1138).
Libros y varios sobre las cárceles (1139-1142).

66. Leche condensada, calamares, atún, alcachofas, espárragos, guisantes, judías verdes, setas, melocotón, jamones, chocolate, galletas Artiach, bizcochos, pastas surtidas, higos y peras glaseados, ciruelas, botellas de coñac Carlos I, Jerez dulce de Domecq, reserva diamante de Vino de mesa, botellas coñac Delage.

Título IX. Cuerpo Diplomático (Cajas 1143-1147).

Presentaciones de credenciales de embajadores y despedidas (1143).
Correspondencia con el Ministerio de Asuntos Exteriores y otros (1144).
Presentación de las cartas credenciales de los nuevos Jefes de Misión (1145).
Comunicaciones varias sobre visados, permisos, pasaportes, despedidas, saludos, invitaciones a fiestas, etc. por orden alfabético de países (1146).
Decano del Cuerpo Diplomático (1147).

Título X. Cuestiones políticas internas (Cajas 1148-1154 y 1364-1369).

Falange (1148).
La Falange y el Frente de Juventudes (1149).
Falange FET y de las JONS (1150).
Falange y SEU (1151).
Problema monárquico (1152).
Catalanismo. Masonería y comunismo (1153).
Clero Vasco. "Caso de Mons. Múgica" (1154).
Fuero de los españoles y leyes varias (1364).
España y la Segunda Guerra Mundial (1365).
Bombardeos de Roma y del Vaticano en julio de 1943 (1366).
Hispanidad (1367).
Relaciones con Alemania y propaganda alemana en España (1368-1369).

Título XI. Cuestiones concordatarias (Cajas 1155-1164 y 1370-1371).

Convenio sobre Beneficios no consistoriales (1155).
Normas de la Santa Sede sobre aplicación del convenio sobre provisión de los beneficios no consistoriales (1156).
Convenio sobre Seminarios (1157-1158).
Convenio sobre Jurisdicción castrense (1159-1161).
Proyecto de Concordato entre la Santa Sede y España (1162).
Anteproyecto de Concordato (1163).
Texto definitivo del Concordato (1164).
Sobre el Patronato y Acuerdo sobre nombramientos de obispos de 7 de junio de 1941 (1370).
Convenio sobre beneficios no consistoriales. Honorarios de párrocos (1371).

Título XII. Diócesis.

Listas e informes detallados sobre candidatos episcopales y provisiones de diócesis (1165-1183).
Primer proyecto para una nueva circunscripción de diócesis (1184).
Nuevas circunscripciones (1185-1186).
Presupuesto del culto y clero (1187).
Obra de Cooperación Sacerdotal Hispano-Americana (OCSHA) (1188).

Misión de Los Ríos (Ecuador) (1189).
Emigración del clero a América Latina (1190-1191).
Bula de la Cruzada (1192).
Daños de guerra de las diócesis por orden alfabético (1193-1197).
Fascículo 1**.** Circular y cuestionario impresos sobre los daños de la revolución, del 12 de marzo de 1938, enviada por el encargado de negocios de la Santa Sede, monseñor Ildebrando Antoniutti, y respuestas de muchos obispos de 1938 a 1941.
Fascículo 2. Respuesta de los obispos por diócesis en dos copias, tituladas "Relación de los hechos ocurridos con motivo de la guerra determinada por el levantamiento cívico-militar del 18 de julio de 1936", enviadas en 1941.
Parroquias (1198).
Diócesis por orden alfabético. Asuntos variados de cada una de ellas:

Astorga (1199).
Almería (1199).
Ávila (1200).
Barbastro (1200).
Barcelona (1201-1206).
Bilbao (1207).
Burgos (1207-1208).
Cádiz y Ceuta (1209).
Canarias. Marruecos y Fernando Póo (1210).
Calahorra y La Calzada (1211- 1212, caso "Obispo Fidel García").
Cartagena (1213-1214).
Ciudad Rodrigo (1215).
Ciudad Real (1215).
Córdoba (1216).
Coria (1916).
Cuenca (1217).
Gerona (1217-1218, caso "Bañolas").
Granada (1219-1220).
Guadix (1221).
Huelva (1221).
Huesca (1221).
Ibiza (1222).
Jaca (1222).
Jaén (1222).
León (1223).
Lérida (1223).
Lugo (1224).
Madrid-Alcalá (1224-1226).
Málaga (1127).

Mallorca (1228-1229).
Menorca (1229).
Orense (1230-1231).
Mondoñedo (1231).
Orihuela (1232).
Osma (1232).
Pamplona (1233).
Oviedo (1234).
Palencia (1235).
Pamplona (1235).
Plasencia (1236).
Santander (1237).
Salamanca (1237).
San Sebastián (1237).
Santiago de Compostela (1238; La Grande Obra de Atocha).
Segovia (1239).
Segorbe (1239).
Sevilla (1229-1242).
Solsona (1243).
Tarazona - Tudela (1244).
Teruel - Albarracín (1244).
Tarragona (1245-1246; Cardenal Vidal y Barraquer).
Tenerife (1247).
Toledo (1248-1249).
Tortosa (1249).
Tuy (1250).
Urgel (1250).
Valencia (1251-1252).
Valladolid (1253-1254).
Vich (1255, 1256).
Vitoria (1257-1261).
Zamora (1261).
Zaragoza (1262-1264).
Jurisdicción castrense (1264).

Título XIII. Comisiones y conferencias episcopales (Cajas 1265-1272).

Conferencias de Metropolitanos de 1938 a 1952 (1265-1266).
Comisión de Seminarios (1267).

Respuestas de los obispos, por orden alfabético de diócesis, sobre el modo en que se han llevado a la práctica los acuerdos y prescripciones del Convenio de 8 de diciembre de 1946 sobre Seminarios y Universidades Eclesiásticas (1268).

Comisión para Educación y Frente de Juventudes (1269).
Comisión de Enseñanza y Catequesis (1269).
Congresos catequísticos (1270).
Diversos estudios sobre la enseñanza del Catecismo (1271).
Comisión episcopal de asuntos económicos (1272).

Título XIV. Órdenes y Congregaciones Religiosas masculinas y femeninas (Cajas 1273-1304)

Religiosos.

Agustinos (1273).
Camaldulenses (1273).
Camilos (1273).
Cartujos (1273).
Agustinos eremitas (1273).
Capuchinos (1273).
Terciarios Capuchinos (1273).
Benedictinos de Montserrat (1274).
Benedictinos de Samos y Silos (1275).
Carmelitas Descalzos (1276).
Cistercienses (1277).
Claretianos (1277).
Congregación del Sagrado Corazón de Bétharram (1277).
Congregación de los Sagrados Corazones (1277).
Picpus (Sociedad de Misioneros del Sacratísimo Corazón) (1277).
Dominicos (1278).
Escolapios (1278).
Franciscanos (1279-1280).
Jesuitas (1281).
Paúles (1282).
Oratorio de San Felipe Neri (1282).
PP. del Sagrado Corazón de Bétharram (1282).
Reparadores (1282).
Pallottinos (Sociedad Apostolado Católico (1282).
Pasionistas (1283).
Pía Sociedad de San Pablo (1283).
Maristas (1283).
Marianistas (1283).
Redentoristas (1283).
Sacramentinos (1283).
Operarios Diocesanos (1283).
Monasterio de la Orden Jerónima de Santa María del Parral (1283).

Teatinos (1284).
Hijos de la Sagrada Familia (1284).
Sacerdotes Religiosos de la Concepción de Nuestra Señora (1284).
Siervos de María (1284).
Orden de San Juan de Dios (1284).
Salesianos (1284).
Terciarios Capuchinos (1284).
TOR (1284).
Hermandad de "Trabajadores Hermanos de los Pobres, Hijos de la Parroquia" (1284).
Trapenses (1284).
Trinitarios (1284).
Congregación del Verbo Divino (1284).
Circular de Cicognani a los Provinciales, del 30 junio 1942, sobre los estudios en las Órdenes y Congregaciones religiosas (1285-1286).

Religiosas.

Asuntos generales (1287).
Circular del nuncio, del 28 de junio de 1945, sobre las nuevas fundaciones de derecho diocesano y respuestas de los obispos (1288).
Religiosas Ermitañas de San Agustín (1289).
Agustinas Misioneras de Ultramar (1289).
Agustinas (1289).
Adoratrices perpetuas del Santísimo Sacramento de Vich (1289).
Religiosas Esclavas del Amor Misericordioso (1289).
Religiosas de los Santos Ángeles Custodios (1290).
Religiosas de la Asunción (Damas de la Asunción) (1290).
Benedictinas (1290).
Amantes de Jesús bajo el Patrocinio de María Inmaculada (1290).
Auxiliadoras de las Almas del Purgatorio (1290).
Betlemitas (1290).
Religiosas del Buen Pastor (1290).
Comendadoras de Calatrava (1290).
Bernardas del Santísimo Sacramento (1290).
Cooperadoras del Divino Maestro (1290).
Damas Irlandesas (1290).
Carmelitas Descalzas (1291-1292).
Carmelitas de la Caridad (1292).
Carmelitas Teresianas del Corazón Eucarístico de Jesús (1292).
Congregación de Terciarias Regulares de N.S. del Carmen (1292).
Cistercienses. Bernardas (1293).
Cistercienses (1293).

Clarisas (1293).
Religiosas de la Piedad Bernarda, vulgo (1293).
Capuchinas (1294).
Compañía de María (1294).
Compañía de Santa Teresa (1294).
Compañía Misionera del Sagrado Corazón (1294).
Religiosas de Jesús y María de Barcelona (1294).
Obra de Betania de Valladolid (1294).
Mercedarias de Bérriz (1294).
Comendadoras de Santiago de Madrid (1294).
Comendadoras de Sancti Spiritus de Puente la Reina (1294).
Concepcionistas (1294).
Congregación de la Presentación de Nuestra Señora (1295).
Dominicas (1295).
Religiosas de la Pureza de María (1295).
Cooperadoras el Divino Maestro (1296).
Damas Apostólicas del Sagrado Corazón de Jesús (1296).
Damas Catequistas (1296).
Religiosas Esclavas de Cristo Rey (1296).
Escolapias (1296).
Esclavas de los Pobres (Pía Unión) (1296).
Esclavas del Inmaculado Corazón de María y Protectora de Obreras (1296).
Esclavas del Santísimo y de la Caridad. Adoratrices (1296).
Religiosas de la Enseñanza de María Inmaculada (1296).
Religiosas de la Orden de Hijas de Nuestra Señora (Enseñanza) (1296).
Esclavas del Sagrado Corazón (1296).
Hermanas María Nazarenas de los Sagrarios Calvarios (1297).
Hermanas Terciarias Franciscanas de la Inmaculada Concepción de Valencia (1297).
Hermanas del Amor de Dios (1297).
Hermanas de la Caridad de Santa Ana (1297).
Hermanas Descalzas de la Tercera Orden de la B.V.M. del Carmen (1297).
Hermanas Hospitalarias del Sagrado Corazón de Jesús (1297).
Hermanas Salesianas del S.C. de Jesús (1297).
Religiosas Filipenses (1297).
Sobre la Madre Rafols (1297).
Hermanitas de los Ancianos Desamparados (1298).
Hermanitas de los Pobres (congregación francesa) (1299).
Marianistas (1299).
Maristas (1299).

Mercedarios (1299).
Hermanos del Sagrado Corazón (1299).
Hijas de la Caridad (1300).
Hijas de la Inmaculada Concepción de Buenos Aires en España (1300).
Hijas de la Iglesia. Más adelante Esclavas del Santísimo y de la Inmaculada (1301).
Hijas de Jesús (Jesuitinas) (1301).
Hijas de San José (1301).
Hermanas de San José. Veladoras de Gerona (1301).
Hijas de Nuestra Señora (1301).
Escolapias (1301).
Josefinas (1301).
Hijas de los Dolores de María Inmaculada (1301).
Hijas de María Auxiliadoras (Salesianas) (1301).
Hijas de María Inmaculada - Servicio Doméstico (1301).
Instituto de María Teresa (1301).
Institución Javeriana (1301).
Jerónimas (1301).
Justinianas (1301).
Misioneras de Cristo Rey (1302).
Misioneras Religiosas Franciscanas (1302).
Misioneras del Sagrado Corazón de Jesús (1302).
Misioneras Franciscanas de María Inmaculada y del Santísimo Sacramento (1302).
Misioneras de Cristo Rey de Javier (Navarra) (1302).
Marías de los Sagrarios. Hijas del Calvarios (1302).
Oblatas del Santísimo Redentor (1302) (1302).
Religiosas del Sagrado Corazón (1303).
Mercedarias de la Caridad (1303).
Institución Teresiana (1303).
Religiosas Reparadoras (1303).
Siervas de Jesús (1303).
Religiosas de Madres de los Desamparados y San José de la Montaña (1303).
Pasionistas (1303).
Religiosas de Nevers (1303).
Mínimas (1303).
Marianistas (1303).
María Niña (1303).
Siervas de San José (1303).
Religiosas de la Reunión al Sagrado Corazón de Jesús (1303).
Obra de Santa Gema Galgani (1303).

Obra de las Tres Marías y de los Discípulos de San Juan. Sagrarios Calvarios (1303).
Religiosas de la Visitación (Salesas) (1304).
Trinitarias (1304).
Instituto Diocesano de los Sagrados Corazones de Mallorca (1304).
Ursulinas (1304).
Siervas de San José (1304).
Redentoristas. Convento de Carabanchel (1304).

Institutos seculares:

Opus Dei (1305).
Misioneras Cruzadas de la Iglesia (1305).

Título XV. Enseñanza e instituciones civiles (Cajas 1306-1325).

Universidad Libre de la Iglesia (1306).
Enseñanza religiosa en las universidades (1306).
Reforma de la ley de enseñanza media o secundaria (1307-1311).
Confederación de Padres de Familia (1312).
Instituto de Cultura Hispánica. Universidad de Deusto e Instituto Químico de Sarriá (1313).
Asuntos generales de las Universidades civiles (1314).
Universidad Pontificia de Comillas (1315).
Escuelas de Magisterio de la Iglesia (1316).
Estadísticas de Colegios Católicos por diócesis (1316-1317).
Situación jurídica y política de la Asociación del Colegio Alemán de Madrid y del de San Alberto Magno, de Barcelona. Abusos cometidos en ellos (1318).
Federación de Institutos dependientes de la autoridad Eclesiástica (1318).
Estudios de religión que hacen los HH. Maristas y Escuela de Magisterio de los Hermanos de las Escuelas Cristianas (1318).
Sobre instrucción y preparación pedagógica de las religiosas (1318).
"Caso del P. Marcial Maciel", en Comillas y asuntos varios del Seminario y Universidad Pontificia de Comillas (1319-1320).
Universidad Pontificia de Salamanca (1321-1322).
Asuntos varios sobre seminarios diocesanos (1323).
Relaciones trienales sobre los Seminarios (1939, 1940, 1941) (1323).
Facultad de Teología de Granada de los Jesuitas (1323).
Seminario diocesano de Vitoria (1323).
Seminario de Misiones Extranjeras de Burgos (1323).
Pontificio Colegio Español de San José de Roma (1324).
Rectores de la Iglesia Nacional Española de Santiago y Montserrat en Roma (1324).

Relaciones sobre colegios dirigidos en España por religiosos extranjeros (1324).
Otros colegios mayores (1324).
Visita apostólica de 1932 a los seminarios españoles (1325).

Título XVI. Acción Católica (Cajas 1326-1331).

Actividades de la Junta Central de la Acción Católica Española (1326).
Cuestiones sociales. Polémicas sobre los periódicos "TU" y "HOAC" (1327-1328).
Hombres y Mujeres de Acción Católica (1329).
Juventud masculina y femenina de Acción Católica (1330).
Asociaciones varias de Acción Católica (1331).

Título XVII. Acción asistencial (Cajas 1332-1339).

Víctimas raciales de la guerra anglo-franco-alemana: hebreos, prófugos, refugiados procedentes de diversos países europeos (1333).
Secretaría de Estado. Oficina de Informaciones sobre víctimas de la guerra anglo-americana (1334-1338).
Asociaciones asistenciales para refugiados (1339).

Título XVIII. Acción Social (Cajas 1340-1345).

Entes varios de asistencia y caridad (1340).
Semanas Sociales en diversas ciudades (1341).
Instituto Social León XIII (1342).
Propagandistas católicos. Boletines de la ACN de P. (1343).
Confederación Nacional Católico Agraria (1343).
Liga Nacional de Campesinos (1343).
C.O.N.C.A. (Confederación Nacional Católico Agraria) (1343).
Hermandades de Ferroviarios Católicos, Hermandad Médico Farmacéutica de San Cosme y San Damián, Instituto de Estudios Sociales de Barcelona (1343).
Organización Sindical Española y legislación social (1344).
Hermandades de Trabajo (1344).
Asesoría Nacional Eclesiástica de Sindicatos (1345).

Título XIX. Instituciones culturales y morales (Cajas 1346-1350).

Congregación de San Pedro de Madrid y Mutual del Clero (1946).
La Editorial Católica y la Biblioteca de Autores Cristianos (1946).
Estudios Marianos (1947).
Informes sobre la FAE (Federación Amigos de la Enseñanza (1947).
Hermandades y cofradías varias (1348).
Periódicos y revistas varios (1349-1350).

Título XX. Pías uniones y asociaciones religiosas (Cajas 1351-1353).

Instituto de Misioneras Evangélicas Diocesanas (1351).
Hermandad de Jesús Obrero (1351).
Acción Católica y Congregaciones marianas (1352-1353).

Título XXI. Congresos y manifestaciones (Cajas 1354-1357).

Peregrinación de la Juventud Católica Española y Sudamericana a Santiago de Compostela (1254).
Conversaciones Internacionales de San Sebastián (1355-1356).

Título XXII. Asuntos varios y súplicas sin clasificar (Cajas 1358-1363).

7. Despachos diplomáticos y telegramas cifrados.

En la documentación del archivo del nuncio Cicognani llama la atención la abundancia de telegramas cifrados, que se conservan descifrados y transcritos a máquina. Son 1454 los recibidos de la Secretaría de Estado y cerca de dos mil los que Cicognani envió a dicha Secretaría. Todos ellos están en las cajas correspondientes al asunto tratado, pero los del período 1938-1952 fueron debidamente ordenados cronológicamente y conservados mecanografiados en las cajas 979-983.

El telegrama cifrado fue un documento muy usado en las cancillerías y organismos estatales para comunicar brevemente y rápidamente asuntos que requerían respuesta inmediata, sin esperar al despacho, informe o *rapporto* del nuncio, que explicaba ampliamente el asunto cifrado.

Cicognani solía escribir de propia mano y siempre con tinta –aunque también hay algunos apuntes o notas a lápiz– la minuta o borrador de sus despachos, en general muy extensos, sobre todo si trataban cuestiones concordatarias, nombramientos de obispos o asuntos que afectaban directamente a las relaciones diplomáticas entre el Vaticano y España; y todos se conservan en su archivo, junto con la transcripción mecanografiada de los más importantes, que en realidad son la copia del original enviado a la que entonces era la primera sección de la Secretaría de Estado, hoy conservados en el "Archivio Storico della Segreteria di Stato - Sezione per i Rapporti con gli Stati = ASRS. Fondo *Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari* = AA.EE.SS. ASRS, *AA.EE.SS.*, Pio XII, parte I, Spagna".

Responsable de la cifra en la Secretaría de Estado era el Sustituto y así figuraba en los Annuarios Pontificios. En el período que nos ocupa, tenía esta responsabilidad Mons. Montini, que fue nombrado el 16 de diciembre de 1937.[67]

En la elaboración de este trabajo he usado los cifrados, porque sintetizan en pocas líneas asuntos muy complejos; cuando estos requerían mayores explicaciones los cifrados son más extensos, aunque mantienen el estilo telegráfico.

8. Daños de guerra de las diócesis por orden alfabético.

Las cajas 1193-1197 contienen una documentación de excepcional interés para la historia de la persecución religiosa y de los daños causados en las diócesis por los republicanos, desde el 18 de julio de 1938. Por ello, son muy interesantes tanto la circular como el cuestionario impresos sobre dichos daños, enviados a los obispos el 12 de marzo de 1938 por el encargado de negocios de la Santa Sede en la España Nacional, monseñor Ildebrando Antoniutti.

La circular decía:

> San Sebastián, 12 de marzo de 1938.
>
> Excelencia Reverendísima:
>
> El Eminentísimo Sr. Cardenal de Toledo me ha dado cuenta de que, durante su gestión de Representante Oficioso de la Santa Sede ante el Gobierno Nacional, había requerido el parecer de los Revmos. Ordinarios de España sobre la redacción de una monografía en que se refiriesen en forma autorizada y verídica los daños de todo género causados por la revolución en cada una de las Diócesis española, y si era conveniente que en la redacción se ajustaran a un mismo cuestionario.
>
> La contestación fue unánime en el doble sentido de que era y de desear la formación de una monografía y que convenía que la Curias diocesanas se ajustaran en la redacción a un mismo módulo.

67. "Con Biglietto della Segreteria di Stato, in data 16 dicembre 1937, il Santo Padre Pio XI, felicemente regnante, si è degnato di nominare S. E. Revma Monsig. Giovanni Battista Montini, Sostituto della Segreteria di Stato e Segretario della Cifra" (AAS 29, 1937, 491).

Redactado este y remitido para su aprobación a la Santa Sede, se dignó darla, con encargo de que se remitiera a Secretaría de Estado un ejemplar de cada Diócesis, después de hecha la relación.

Habiéndome hecho cargo del asunto en el punto en que se hallaba al posesionarme de la Delegación que ante este Gobierno Nacional me había confiado la Santa Sede, me complazco en remitir a V.E. tres ejemplares del cuestionario sobredicho, que se servirá llenar con la máxima escrupulosidad, a fin de que cuanto en ellos se afirme merezca fe histórica cabal, quedando uno de los ejemplares en ese archivo diocesano y remitiendo los otros dos a esta Delegación Pontificia o a Nunciatura de Madrid, llegado el caso.

Es servicio que podrá acarrear gran utilidad a la Iglesia para las enseñanzas que deriven de los hechos consignados en el cuestionario, al tiempo que seran estos documentos fidedignos para la historia de la terrible persecución sufrida por la Iglesia en España.

Con este motivo me es grato reiterarle los sentimientos con que me digo de Vuestra Excelencia Reverendísima devoto servidor verdadero

† Ildebrando Antoniutti, Delegado Apostólico.
Encargado de Negocios.[68]

El cuestionario con la "Relación de sobre los hechos ocurridos con motivo de la guerra determinada por el levantamiento cívico-militar de 18 de julio de 1936", estaba redactado de este modo:

I. CUESTIONES GENERALES.

1. Causas determinantes por lo que atañe al territorio de la diócesis, de la situación violenta que hizo posible la revolución.
2. Partidos políticos de derecha en la Diócesis; id. Id. de izquierdas; cuales eran los predominantes y en qué proporción aproximada.
3. Actuaciones revolucionarias inmediatas a la guerra; su relación con la Iglesia; ¿se formaron "listas negras" y qué personas entraron en ellas?
4. Actitud del pueblo ante los desmanes ocurridos; ¿fueron de las mismas localidades los que los causaron? Si fue así, ¿hubo reacción por parte del pueblo?
5. Durante el dominio de los rojos, ¿hubo grades defecciones en el pueblo?
6. ¿Qué efecto ha producido en la estimación del pueblo el cambio del régimen marxista por el del gobierno nacional?

68. AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1193, ff. 2-3, ejemplares impresos.

7. El hecho de la guerra ¿ha producido en el pueblo reacción religiosa y en sentido de mejora de costumbres?
8. En especial dígase si los católicos han demostrado solicitud en regularizar su situación religiosa, legalizando matrimonios, bautizando a sus hijos, aplicando sufragios para sus difuntos.

II. PERSONAS

A. El Obispo

1. Actos de heroísmo que hubiese practicado con ocasión de su martirio.
2. Si no fue asesinado, díganse los agravios que pudo sufrir, cárcel destierro, ausencia forzosa, señalando el tiempo y sitio de sus vejámenes y la forma en que se le trató.

B. Canónigos y beneficiados de Catedrales y Colegiatas.

1. ¿Fueron asesinados algunos? Especifíquense número y circunstancias de lugar, forma y tiempo.
2. Ejemplaridad de la víctimas; si dirigieron la palabra a sus verdugos, en qué términos, si fueron varios, indíquese la forma de comportarse entre sí.
3. Si no fueron asesinados, dígase si fueron detenidos, encarcelados u obligados a ausentarse, lugar y tiempo de la detención, encarcelamiento o ausencia, si fueron objeto de vejámenes o malos tratos, clase y tiempo de la duración de estos.

C. Religiosos de ambos sexos.

Respóndase en la misma forma del apartado B) con indicación de la orden o instituto a que pertenecían.

D. Párrocos, otros sacerdotes y seminaristas.

Respóndase en la misma forma anterior. Cuanto a los párrocos, indíquese la categoría de su parroquia; de los demás sacerdotes, sus cargos respectivos; de los seminaristas, a qué sección pertenecían; humanidades, filosofía, teología.

E. Fieles

1. Número total de asesinados en la diócesis. ¿Lo fueron precisamente por sus ideas y cuántos?
2. Actos de heroísmo practicados en su martirio.

III. COSAS SAGRADAS

A. Templos

a) Catedral y Colegiatas: su fábrica.

1. Si han sufrido daños, en qué cuantía, y por qué causa física. Su valoración.
2. Si han sido incautadas, por quién y a qué usos se han destinado.
3. Tiempo que han estado en poder de los revolucionarios

b) Iglesias parroquiales

1. Número de ellas que en la diócesis han sido destruidas o notablemente mutiladas en su fábrica.
2. Cuántas han sido incautadas y destinadas a otros usos y a cuáles.
3. Cuántas, no habiendo sido destruidas, han sido cerradas al culto.
4. Cálculo global aproximado de los daños sufridos en sus fábricas por los templos parroquiales.

B. Otros templos

1. Santuarios y ermitas existentes en la diócesis; en qué número han sido destruidos o notablemente dañados.
2. Si no fueron destruidos a qué fueron destinados.
3. Dígase lo mismo de las iglesias de religiosos y religiosas.
4. Igual de otros templos no parroquiales diocesanos.

C. Mobiliario litúrgico

1. Si han sido destruidos o han sufrido desperfectos el coro, órgano y retablos.
2. Tablas pictóricas, telas, tapices, códices, imágenes de talla deterioradas o destruidas. Si había alguna notable indíquense el autor, época, valor histórico y artístico.
3. Si entre las imágenes destruidas, de Jesucristo, la Virgen o los Santos había alguna a que se profesara especial devoción.
4. Vasos sagrados, contando entre ellos las campanas, ornamentos, objetos del culto destruidos o desaparecidos. Consígnese su clase, número, valor histórico y artístico.
5. Si tenía la Catedral o la Diócesis un recinto para museo o custodia de sus tesoros, indíquese lo que haya sido de ellos.
6. Valor aproximado de las pérdidas sufridas por la Catedral y Colegiatas, en la totalidad de pertenencias de su mobiliario.

D. Otras iglesias

Consígnese globalmente el número de órganos, retablos, tablas pictóricas, imágenes de talla, vasos sagrados y su clase, campanas, ornamentos.

1. Detallénse las obras de pintura, escultura, orfebrería notables por su factura o valor que hayan sido destruidas o hayan desaparecido.
2. Valor aproximado global de las pérdidas sufridas en este orden por las iglesias parroquiales, santuarios, otras y de religiosos.

E. Cementerios y sepulturas

1. Número de nuevas incautaciones con motivo de la revuelta.
2. ¿Ha habido profanación de algunos cementerios?
3. Profanación de sepulturas y si lo ha sido la de algún personaje famoso.
4. Forma de profanación de las tecas con cuerpos santos o de las reliquias sagradas.
5. Cómo se ha realizado la inhumación de cadáveres durante el tiempo del dominio marxista, de los católicos y de los enemigos de la Iglesia.

IV. OTROS BIENES DE LA IGLESIA.

A) *Seminarios*

1. Si el seminario o seminarios diocesanos fue destruido total o parcialmente y valor del daño producido en su fábrica.
2. Si fue incautado y a qué usos se le destinó.
3. Si la biblioteca se conservó o ha sido expoliada o destruida; número de volúmenes perdidos.
4. Importe aproximado de los daños causados en su mobiliario.

B) Palacio Episcopal

1. Si fue destruido o incautado; importe de los daños causados en el primer caso; uso a que se le destinó en el segundo.
2. Valor de los daños causado en el mobiliario de palacio, si los hubo.
3. Suerte que ha cabido a los archivos de Curia y Secretaría, y particularmente al archivo secreto.

C) Casas parroquiales

1. Número de ellas con que contaba la diócesis; cuántas han sido total o parciamente destruidas; importe global aproximado de los daños causados.
2. Si fueron incautadas las no destruidas, y a qué usos se destinaron.
3. Suerte que ha cabido al archivo parroquial.

D) Otras pertenencias a la Iglesia.

1. Si la Mitra, el Seminario o las parroquias y santuarios tenían fincas rústicas o urbanas, qué ha sido de ellas. Valor global de los daños y pérdidas.

2. Valores del Estado, nacionales o extranjeros, industriales, en qué cantidad han sido incautados, robados o destruidos. Consígnese la cantidad correspondiente a Mitra, Catedral, seminario, parroquias, cofradía, fundaciones, diócesis, etc.

V. CULTO.

1. Si el culto católico fue parcial o totalmente suprimido en la diócesis, durante el dominio rojo, y por qué causas, temor justificado, falta de sacerdotes, etc.
2. Promedio del tiempo que estuvo suspendido todo culto religioso.
3. Si hubo en algún sitio conato alguno de implantación de otro culto o superstición.
4. ¿Se dieron imitaciones sacrílegas del culto católico ¿Se utilizaron para ello ornamentos y utensilios sagrados?
5. ¿Se profanaron las sagradas formas o las imágenes sagradas? Forma de la profanación y en qué imágenes se cebó particularmente la impiedad. Otros sacrilegios si los hubo.
6. ¿Durante el dominio de los marxistas se celebró clandestinamente el culto católico en algún sitio? ¿Se administraron Sacramentos? Consígnese la forma en que se tenía el culto, sus actos principales, la forma de administración de Sacramentos, especialmente el de Penitencia y Eucaristía.
7. Posibles abusos que se cometieron en ellos y frutos de vida cristiana que se lograron.

Para que el lector pueda percatarse del interés histórico que encierran las respuestas de los obispos, reproduzco como ejemplo, la que se refiere la diócesis de Valencia.[69]

I. CUESTIONES GENERALES

1. Causas determinantes por lo que atañe al territorio de la diócesis, de la situación violenta que hizo posible la revolución.

Contando con la dificultad de señalar concretamente aquellas causas próximas y remotas que originaron las violencias cometidas en la Diócesis durante el dominio rojo, cabe afirmar que los sedimentos de pasados regímenes liberales que poco a poco fueron deformando las conciencias; las desigualdades sociales, la actividad revolucionaria que se había dejado sentir desde muchos

69. AAV, *Arch. Nunz.* Madrid 1197, ff. 298-330Av. El documento completo podrá verse en mi artículo «Destrucciones en la diócesis de Valencia durante la Guerra Civil»: *Anales Valentinos* (próxima publicación).

antes de iniciarse el Movimiento Nacional y aun antes de la proclamación de la República, especialmente por los grupos republicanos, socialistas y anarquistas en cuyas propagandas predominó siempre la más terrible de las fobias anticlericales y antirreligiosas; la persecución sufrida por la Iglesia desde la instauración del régimen republicano y muy especialmente desde las elecciones del 16 de febrero de 1936, prepararon cuidadosamente a los elementos adversos para asestar lo que creyeron golpe definitivo contra la Iglesia y la Fe.

2. Partidos políticos de derecha en la Diócesis; id. Id. de izquierdas; cuales eran los predominantes y en qué proporción aproximada.

La organización política de la diócesis podía dividirse en lo que llamaríamos partidos mayoritarios y minoritarios.

Entre los primeros figuraban: la Derecha Regional Valenciana adscrita a la C.E.D.A., partido también conocido por Acción Popular. Constituía el principal núcleo político de tendencias prácticamente derechistas y católicas y en el que se habían inscrito los principales defensores de los derechos de la Iglesia en la Archidiócesis. Su fuerza política era considerable. Pudiéramos decir que contaban con el apoyo de la mayoría de la opinión de la diócesis. Basta recordar sus resultados electorales. En muchísimos pueblos formaba la única fuerza política local.

Seguíale el Partido de Unión Republicana Autonomista, que habiendo arrastrado en épocas anteriores a los principales grupos sectarios, y de cuyo seno salieron siempre las propagandas y acciones más violentas contra la Iglesia, en los últimos años había moderado sus exigencias y perdido gran parte de su fuerzas políticas, que habían pasado a crear nuevos grupos extremistas.

Izquierda Republicana, Acción Republicana, Partido Socialista, núcleos muy importantes, que con algunos grupos minoritarios, especialmente el Partido Comunista, y las Sindicales Obreras: Unión General de Trabajadores y Confederación Nacional del Trabajo, constituyeron el denominado *Frente Popular,* que con artimañas bien conocidas consiguió las mayorías en las elecciones de 16 de febrero de 1936 y sobre cuyas organizaciones, de modo muy especial, recae la responsabilidad de todos los desmanes cometidos durante la revolución en la diócesis.

Minoritarios eran también, Renovación Española (monárquicos), Tradicionalistas, de escasa fuerzas y unidos al bloque de CEDA. Igualmente la Falange Española.

También eran minoritarios los denominados Unión Republicana (Martínez Barrio), Partidos de Esquerra Valenciana, Mauristas, Anarquistas, etc.

La proporción sobre la base de 10 partes era aproximadamente la siguiente:

Bloque de Derechas bajo la dirección de la CEDA 4/10.
Frente Popular con sus numerosos partidos 4/10.
Autonomistas republicanos y otro grupos 2/10.

3. Actuaciones revolucionarias inmediatas a la guerra; su relación con la Iglesia; ¿se formaron listas negras y qué personas entraron en ellas?

Con anterioridad al Movimiento los elementos izquierdistas iniciaron la movilización, preparando cuidadosamente sus posiciones para el momento propicio en que debía estallar la revolución roja. El Partido Comunista, claramente minoritario, había venido a dirigir la política del Frente Popular y sus consignas de persecución eran admitidas por los grupos extremistas restantes. Consecuencia de ello fue la formación de listas negras en 164 pueblos sobre los 327 consultados, mucho antes de la fecha del 18 de julio de 1936. Durante el período que medió entre el 16 de febrero de 1936 y el 18 de julio del mismo año, se quemaron numerosas Iglesias y Conventos, se expulsaron a los sacerdotes, muchos fueron encarcelados, expulsaron a religiosos y religiosas, incautándose de numerosos edificios religiosos y de gran número de Iglesias; fueron sustituidas las religiosas que se hallaban al frente de los establecimientos de beneficencia y se detuvo a muchos católicos significados y dirigentes de los grupos de derechas y de políticas contrarias a las del Frente Popular.

Como dato interesante podemos señalar la quema de la totalidad de Iglesias y Conventos, Ermitas y residencias, en 25 pueblos, algunos tan importantes como Carcagente y Alcira, todo ello con anterioridad al 18 de julio y de modo especial durante el mes de mayo consagrado a la exaltación roja.

4. Actitud el pueblo ante los desmanes ocurridos, ¿fueron de las mismas localidades los que los causaron? Si fue así, ¿hubo reacción por parte del pueblo?

La actitud del pueblo ante los desmanes de las hordas, fue, según las informaciones recibidas, de una pasividad general; motivada especialmente por el terror desencadenado y el aparato en que los desmanes fueron perpetrados. Solamente en 19 pueblos los vecinos se opusieron por la fuerza, en los primeros momentos, a la comisión de actos revolucionarios, cesando solamente en sus valientes posiciones cuando fuerzas mayores se les opusieron.

El pueblo, en su inmensa mayoría, contando con los sectores indiferentes, condenaron los sucesos, aunque si bien es cierto, en su fuero interno.

La inmensa mayoría de los sacerdotes y religiosos fueron protegidos por los elementos católicos que, exponiéndose notoriamente, lograron salvar a numerosas personas sagradas.

Relación de pueblos que se opusieron a los desmanes en los primeros días del Movimiento: Polop, Segart, Puebla de Vallbona, Patró, Palomar, Parcent, Agullent, Alfafara Alcalalí, Albuixech, Benifaraig, Benitachell, Beniarrés, Beniarjó, Catamarruch, Chirivella, Facheca, Finestrat, Manuel.

5. Durante el dominio de los rojos, ¿hubo grades defecciones en el pueblo?

Muy difícil se hace señalar con exactitud las defecciones a consecuencia de la Revolución. Declaradamente solo figuran las de 18 seglares y la de 1 o 2 sacerdotes y religiosos.

El pueblo católico, lo que sí hizo, fue disimular sus creencias, menos cuando no era necesario el manifestarlo. No obstante preguntado si era creyente nadie se negó a manifestarlo y prueba de ellos fueron las actitudes de los perseguidos y asesinados que, en ningún momento, circunstancia o modo, negaron su Fe.

6. Qué efecto ha producido en la estimación del pueblo el cambio del régimen marxista por el del gobierno nacional?

Entre los elementos católicos el régimen nacional fue acogido favorablemente.

El pueblo en general, por las especiales condiciones sociales de la Archidiócesis, agradeció vivamente el verse liberado del sistema marxista.

7. El hecho de la guerra ¿ha producido en el pueblo reacción religiosa y en sentido de mejora de costumbres?

Aunque las opiniones algo dispares entre los diversos informes recibidos, sin género de duda se puede afirmar que en el pueblo se ha consolidado una franca reacción religiosa y una ligera modificación de las costumbres en la mayoría de las poblaciones, especialmente en los pequeños y mediano núcleos de población.

Entre los elementos católicos, la reacción es muy grande y aceptable entre muchos que antes fueron indiferentes. Las conversiones se han dado en bastante número.

Según las declaraciones obtenidas de la referidas 327 poblaciones y parroquias, la reacción se acusa de modo notable en 171, no se manifiesta en 121 y no se hace constar en 35.

8. En especial dígase si los católicos han demostrado solicitud en regularizar su situación religiosa, legalizando matrimonios, bautizando a sus hijos, aplicando sufragios para sus difuntos, etc.

Desde luego los católicos han demostrado una solicitud admirable para regularizar sus situaciones religiosas, legalizando los matrimonios, bautizando a sus hijos y aplicando sufragios por sus deudos y amigos difuntos.

Los católicos, por medio de sus múltiples organizaciones han contribuido, de modo muy especial, en la regularización de la vida cristiana de muchísimas familias, consiguiendo casi exterminar la existencia de matrimonios civiles y que la inmensa mayoría de los niños fuera bautizada.

9. Martirio del obispo Irurita y estado de la diócesis de Barcelona

Como complemento de lo dicho en el volumen VI de *La II República,* sobre la desaparición y muerte de Irurita, es suficiente ahora completar la documentación que la confirma.

Tras una noticia falsa, que afirmaba que el obispo Irurita "se encuentra con vida y bien; así lo ha manifestado con todos los visos de verdad un joven navarro de Echalar (Navarra), recientemente pasado a nuestra zona, amigo de mucho tiempo del Sr. Obispo y de su familia, el cual asegura haber hablado personalmente con él en uno de los días del próximo pasado diciembre",[70] se confirmó la creencia de que el obispo Irurita había sido asesinado, probablemente en la noche del 3 al 4 de diciembre de 1936, y aunque algunos optimistas esperaban su aparición cuando Barcelona fuese conquistada por el Ejército Nacional, la conquista es un hecho, pero el obispo no aparece.[71]

El delegado del ministerio de Asuntos Exteriores en San Sebastián le envió a Cicognani el 30 de enero una nota del ministro, conde de Jordana, sobre la muerte del obispo de Barcelona, en la que se dijo que:

> Cuando se trató de restablecer el culto en Cataluña durante la dominación roja, el canónigo Dr. Rial conferenció con Irujo, separatista vasco, quien le manifestó que el mayor fracaso de su vida consistía en no haber podido encontrar al Obispo de Barcelona, Dr. Irurita, porque era propósito suyo el proponer el canje de Carrasco Formiguera, condenado en la zona nacional a cambio de entregar los rojos al citado Dr. Irurita.
>
> En síntesis, la opinión del Doctor Rial, lo mismo que la del Padre Torrents, hasta fecha bien reciente, es la de que el Obispo Sr. Irurita, ha sido asesinado por los rojos.[72]

El canónigo Baucells[73] despejó las dudas diciéndole a Cicognani el 31 de enero:

70. *La II República,* VII, doc. 2936, p. 67.
71. Ibid., doc. 2973, pp. 115-116.
72. Ibid., doc. 2978, pp. 121-122.
73. Ramón Baucells Serra (Santa Eulalia de Riuprimer, Barcelona, 21 marzo 1892 - Barcelona, 16 mayo 1979) Comenzó los estudios eclesiásticos en el seminario de Vich, al que pertenece su parroquia natal, y los continuó a partir de la teología en la pontificia universidad de Comillas. En 1914 obtuvo el doctorado en derecho canónico y al año siguiente el doctorado en teología, siempre con las máximas calificaciones. En 1916 fue ordenado de

Hechas varias investigaciones por personas muy serias, parece enteramente fuera de duda de que el Sr. Obispo ha fallecido, y que fue asesinado probablemente a los dos o tres días de haber sido hecho prisionero, o sea, a primeros de diciembre de 1936. Las razones de orden interno y las circunstancias de su detención, etc. son fatales y no dejan lugar a duda. Todo lo que se ha dicho de personas que lo habían visto, no parece que sea más que pura ilusión y habladurías.[74]

---

presbítero en Comillas y ejerció el ministerio pastoral en las parroquias de La Garriga (1918), Villanueva y Geltrú (1920) y San Juan de Grada (1923). En 1924 se incardinó en la diócesis de Barcelona y fue nombrado cura teniente de San Ramón, de Collblanch, y en 1929 pasó a ocupar el mismo cargo en la parroquia de Nuestra Señora del Pilar, de la Ciudad Condal, de la que fue el primer ecónomo. En 1930 el obispo Manuel Irurita le nombró secretario-canciller del obispado y al año siguiente obtuvo una canonjía en la catedral. Fue director del boletín oficial del obispado, así como presidente de la Asociación de Eclesiásticos para la Cultura Popular, una institución clerical que tuvo considerable influencia en la historia religiosa de aquellos años, y también estuvo vinculado, como asesor religioso y censor, al periódico *El Correo Catalán*, además de tener otras responsabilidades diocesanas, en las que se hizo presente con incansable actividad. Aun dentro del campo de la publicística cristiana es obligado señalar que en 1940 se hizo cargo de la dirección de la *Hoja Diocesana*, amén de su trabajo, prolongado después durante muchos años, en la revista *Ave María*. En la primavera de 1936, pocos meses antes del comienzo de la guerra civil, siendo párroco de Santa Ana, de Barcelona, renunció a ser obispo coadjutor del obispo de Tortosa, Félix Bilbao Ugarriza. En 1941 el cardenal Vidal y Barraquer pidió a la Santa Sede que no lo nombraran obispo porque, según dicho cardenal, había destacado mucho en actuaciones políticas en favor de los nacionales y por su ideología integrista. Entre 1940 y 1943, comenzó su actividad en el tribunal eclesiástico, una actividad que fue constante en su vida. En 1943 fue nombrado viceprovisor del mismo y en 1948 pasó a ser provisor; ejerció este ministerio de manera efectiva hasta 1973, en que se jubiló y fue nombrado provisor honorario; su tarea fue muy importante en una diócesis que contaba con numerosas causas matrimoniales. Destacó también en el apostolado seglar, pues 1939 fue nombrado consiliario de la Unión Diocesana de Mujeres Católicas, y en 1944, consiliario del Instituto de Propaganda Católicas, así como de la obra del Apostolado de la Lectura. También dejó su nombre vinculado a la creación y promoción de numerosas obras benéficas en favor de la infancia y de la ancianidad. Fue persona de confianza de varios obispos, confianza a la que correspondió con una absoluta entrega al servicio. Durante los pontificados barceloneses de los obispos Irurita (1930-1936) y Modrego (1939-1967) ejerció gran influjo en el gobierno diocesano y tuvo gran prestigio entre el clero por su buena preparación y por su espíritu sacerdotal. Durante muchos años fue vicario general de la diócesis. Fue también consejero del nuncio Cicognani en diversas ocasiones. En 1949 fue nombrado prelado doméstico de Su Santidad, distinción con la que la Santa Sede quiso hacer público reconocimiento de su largo servicio a la Iglesia. Sufrió en sus años adultos de una sordera total, que le obligó a usar un aparato para oír. Este grave defecto físico le tuvo alejado de otras actividades públicas, pero no le impidió ejercer con seriedad, rigor y prestigio su ministerio de provisor. Fue una de las personalidades que marcaron fuertemente la historia de la archidiócesis de Barcelona, en la que estuvo llamado a ocupar altas responsabilidades y aun sin haber nacido en ella, pues procedía de Vich, la sirvió con entrega y dedicación ejemplares (DHEC I, 251-252; DSDE, 211-212).

74. *La II República*, VII., doc. 2980, pp. 123-124.

Y en otra carta de la misma fecha declaró que "después de haber hecho durante tres días varias investigaciones sobre la suerte del Sr. Obispo, me creo en el deber de manifestarle que parece ya fuera de duda su fallecimiento".[75] También el arcediano de Barcelona dio como cierta la muerte de Irurita.[76]

El 28 de marzo el nuncio Valeri envió desde París al cardenal Maglione, secretario de Estado del nuevo Papa, Pío XII, elegido pocas semanas antes, un breve despacho con el que le remitía, en paquete separado, la Cruz pectoral y el *signum Crucis* que habían pertenecido a Irurita, «vittima dei rossi di Spagna», según palabras textuales del nuncio. «Los dos venerados objetos –añadía Valeri– han sido enviados a este Cardenal Arzobispo (se refiere al arzobispo de París, cardenal Jean Verdier), con el ruego de hacerlos llegar al Santo Padre, por el señor Irujo, que fue Ministro de la República española, al cual le habían sido entregados por personas amigas del obispo fallecido».[77] Maglione respondió el 5 de abril de 1939 diciendo que Pío XII había acogido «los preciosos recuerdos con viva satisfacción, y dispuesto que fueran celosamente custodiados».[78]

Este documento es suficiente para confirmar dos hechos fundamentales e indiscutibles, apenas terminada la guerra: que el obispo Irurita había sido asesinado por los "rojos" y que su Cruz pectoral y el "*signum Crucis*" eran considerados como reliquias de un auténtico mártir de la fe.

El cardenal Narciso Jubany, arzobispo de Barcelona, no dudó en afirmar rotundamente que el obispo Irurita había sido asesinado en 1936 indicando incluso la fecha exacta; exaltó su figura extraordinaria de pastor diocesano y resaltó las características e importancia de su martirio durante la homilía conmemorativa del 50º aniversario de la inmolación del prelado y de otros confesores de la fe, pronunciada en la catedral de Barcelona, el día 3 de diciembre de 1986, en el curso de la misa concelebrada con 30 sacerdotes, muchos de ellos ordenados por Irurita.[79]

Una vez confirmada la muerte del obispo, considerado como un mártir,[80] el Cabildo Catedral con los capitulares que estaban en Barce-

75. Ibid., doc. 2981, pp. 124-125.
76. Ibid., doc. 2982, pp. 125-126.
77. Ibid., doc. 3093, pp. 269-270.
78. Ibid., doc. 3103, pp. 286-287.
79. *Butlletí de l'Arquebisbat de Barcelona* (15 gener 1987), 127 (1987) 14-16.
80. J. Sanabre dedicó la primera biografía de su *Martirologio de la Iglesia en la*

lona suplicaron a Cicognani que la Santa Sede nombrase un administrador apostólico en la persona de algún prelado, porque el P. Torrent no poseía documento alguno que acreditase su autoridad como vicario general en caso de fallecimiento cierto del obispo.[81]

Baucells siguió informando al nuncio sobre la situación de Barcelona, estando "ya totalmente liberada la diócesis", y le insistió sobre la necesidad de que se aclarase cuanto antes la cuestión de la autoridad diocesana, pues el P. Torrent estaba convencido de que el obispo había fallecido y dijo también que no tenía más facultades que las otorgadas de palabra por el obispo, pero que la Santa Sede le había considerado siempre como vicario general, sin haberle dado alguna facultad extraordinaria en caso de muerte del prelado. Le dijo que el cabildo catedral estaba preocupado por lo que le acababa de exponer y porque el P. Torrent se portaba con él de una forma muy poco decorosa, había desplazado a casi todos los antiguos elementos de la Curia y se había rodeado de unos pocos sacerdotes cuya actuación política, antes del Movimiento, había sido francamente separatista.[82]

La situación se normalizó pocos días después de la elección de Pío XII, al ser nombrado administrador apostólico de Barcelona el obispo de Cartagena, Miguel de los Santos Díaz Gómara,[83] al que fueron concedidos todas las facultades y privilegios correspondientes.[84]

Al P. Torrent Cicognani le comunicó este nombramiento, y le agradeció, en nombre de la Santa Sede, el celo que, en años sumamente difíciles, había sabido desarrollar en la diócesis y estaba seguro de que

diócesis de Barcelona, al pastor de la diócesis, el Obispo Irurita, de quien dice: "Al Prelado que regentaba la grey barcelonesa en 1936, que con tanto celo venía misionado nuestra diócesis desde mayo de 1930, y que con tanto ardor defendió los sagrados intereses de la Iglesia desde que se inició la guerra contra la misma en 1931; al llegar las horas cruentas de la persecución le fue tenida en cuenta aquella valerosa defensa. Después de ser testigo de la destrucción de los templos, en los cuales había irradiado su predicación, y la inmolación de buena parte de sus colaboradores y de no pocos de sus más fieles seguidores; fue llamado al sacrificio en el quinto mes de la persecución, haciendo más glorioso el coro de Mártires de la Iglesia de Barcelona, que viene presidido por su pastor el Excmo. e Ilmo. Sr. Dr. D. Manuel Irurita Almandoz" (p. 38) y en la pp. 421-423, relata la detención y martirio del obispo, sacado de la prisión "en la noche del 3 al 4 de diciembre, con su capellán y los hermanos Tort, creyéndose que fueron fusilados aquella misma noche en el Cementerio de Moncada".

81. *La II República*, VII, doc. 2981, p. 67.

82. Ibid., doc. 2983, pp. 126-127.

83. Ibid., doc. 3063, p. 238.

84. Ibid., doc. 3065, p 240.

prestaría su ayuda en todo lo que el administrador apostólico necesitara o tuviera a bien pedirle.[85]

Desde Zaragoza, donde residía, Diaz Gómara comunicó a Cicognani lo siguiente.

> Adjuntos envío a Vuestra Excelencia Reverendísima el testimonio de la profesión de Fe que hice ayer, siguiendo las indicaciones de Vuestra Excelencia Reverendísima y la carta de contestación mía a la comunicación de mi nombramiento, aceptándolo. Confío van bien redactados ambos documentos.
>
> La misma tarde de nuestra entrevista, a mi llegada a esta recibí la visita de un sacerdote de mi confianza que iba a Barcelona; y a él confié una visita de mi parte al P. Torrent y al P. Provincial de la Compañía de Jesús, con ruego de que me buscase hospedaje en casa de Religiosos, donde pueda yo pasar los primeros días de mi estancia en Barcelona, añadiéndole mi deseo, como lo he hecho a los amigos de aquí, de que no se haga público en ningún periódico mi nombramiento hasta que lo den en Burgos a la prensa.
>
> No llegó el coche que me anunció el Dr. Flors,[86] ni a Pamplona ni a este mi domicilio en Zaragoza, y por tanto no realicé el viaje a Castellón, ni consiguientemente di los saludos que me encargó Vuecencia.
>
> He escrito, en la forma convenida, carta al Generalísimo, al Sr. Conde de Rodezno y al Sr. Conde de Jordana, añadiéndole a éste otra en que le ruego disponga me envíen coche con que ir a Barcelona. Mi deseo es ir esta misma semana, para posesionarme, y luego Tornar a esta ciudad hasta que pueda volver a casa ya dispuesta.[87]

85. Ibid., doc. 3066, pp. 240-241.

86. Juan Flors García (Villarreal, Castellón, 1892-1980). Fue promotor de la Editorial Científico-Médica y de la Editorial Flors; también fue presidente de la Diputación de Castellón después de la guerra civil y uno de los líderes del carlismo en la provincia. Aunque residió durante muchos años en Barcelona, no abandonó nunca su residencia en Villarreal, en donde creó una gran obra con una fundación que lleva su nombre. El doctor Flors dedicó gran parte de su fortuna a la creación de un complejo educativo en donde tenían plaza escolar y alimentación los hijos de inmigrantes de las barriadas periféricas de la localidad.

87. *La II República*, VII, doc. 3075, p. .

10. El exilio del cardenal Vidal y Barraquer.

A. El cardenal deseó la victoria de Franco.

El Gobierno Nacional impidió el regreso del cardenal Vidal a España porque le acusaba de desarrollar actividad catalanista desde Italia. La campaña promovida contra él por algunos elementos extremistas era cosa ya vieja, pero se le reprochaba, en particular, no haber firmado la Carta colectiva del Episcopado, así como el viaje de su vicario general, Salvador Rial, a Roma y París, y sus supuestas relaciones con el presidente del llamado Gobierno Vasco, Aguirre.

Desde que el encargado de negocios de la España Nacional en el Vaticano, Pablo Churruca, se entrevistó con Pacelli por primera vez, quedó planteado el "caso Vidal", y ya entonces le expuso la necesidad de que fuera estudiada una solución satisfactoria para el Gobierno Nacional sobre la futura situación del cardenal, pues, para el Gobierno no era necesario exhibir otros argumentos para pedir que no volviera jamás a Tarragona, que los que él mismo había proporcionado, y probaban su falta de identificación con los ideales políticos del Gobierno nacional.

El arzobispo de Tarragona no ocultó:

> Las simpatías que me han merecido los propósitos y la recta intención del general Franco y la forma en que se las he manifestado ya verbalmente ya por tercera persona, ateniéndome a altísimos consejos, ya últimamente mediante carta que le dirigí.[88]

Como prueba documental de esto, entre otras muchas, es oportuno recordar un texto muy revelador de su sentir sobre la situación española:

> No sería viable hoy en España, después de la presente guerra, un gobierno en el que participaran socialistas y sus afines, pues impedirían la sólida y verdadera reconstitución de España, el castigo de los instigadores y autores de tantos y tan horrendos crímenes contra todo lo más santo y sagrado y prepararían el terreno para una nueva revolución marxista.[89]

88. *Epistolario*, pp. 707-709.
89. Carta de Vidal a Pacelli, Certosa di Farneta, 23 abril 1937 (Ibid., 445-446).

Según su secretario particular, Juan Viladrich:

> El Cardenal Vidal ni de palabra ni por escrito se ha manifestado ni hostil ni incompatible con el actual Gobierno, fiel a su norma constante de acatamiento a los poderes constituidos, y además en marzo de 1938 escribió una larga carta al Generalísimo testimoniándole su simpatía.[90]

El mismo Vidal le dijo a monseñor Tardini durante la visita que le hizo el 21 de febrero, que siempre había estado a favor Franco.[91]

El domingo 29 de enero de 1939 el embajador Yanguas fue recibido por el cardenal Pacelli y le habló principalmente de la situación del cardenal Vidal: le dijo de forma categórica que el Gobierno no podía admitir ni que el cardenal regresara a Tarragona, ni que la administrase por medio de un delegado suyo. Pacelli respondió que esta medida era muy grave, en primer lugar, porque se trataba de un arzobispo y príncipe de la Iglesia al que se le quería impedir el ejercicio de su jurisdicción; y, en segundo lugar, por la mala impresión que esto produciría en la opinión pública mundial. El embajador respondió que el Gobierno no temía a la opinión pública, porque los hechos que justificaban plenamente su medida están muy documentados. Dijo, además, que también el cardenal Segura se había visto obligado a renunciar a su archidiócesis. Pacelli respondió diciendo que aquello había sido hecho por un Gobierno hostil a la Iglesia, mientras que ahora el Gobierno Nacional se proclamaba católico. El embajador replicó que la renuncia de Segura se hizo con intervención de la Santa Sede, a lo que Pacelli respondió que Segura regresó a Toledo con el pleno consentimiento de la Santa Sede, pero que fue expulsado después por el Gobierno republicano con la fuerza; y solo entonces la Santa Sede se vio obligada a proveer a la administración de la diócesis. En cambio, en aquel momento un Gobierno católico impedía el ejercicio de la jurisdicción y el regreso de un cardenal arzobispo a su sede. Pacelli anotó en su apunte que no había sido posible convencer al embajador porque había recibido instrucciones perentorias de su Gobierno. Por ello, «no me ha quedado más remedio que renovar al embajador la expresión de la extrema gravedad de semejante petición y que la cosa sería estudiada para llegar posiblemente a una solución satisfactoria».[92]

90. *La II República*, VII, doc. 2998, punto 12, pp. 156-157.
91. Ibid., doc. 3039, p.205.
92. Ibid., doc. 2972, pp. 114-115.

El miércoles 8 de febrero de 1939, Yanguas se entrevistó de nuevo con Pacelli y, tras haberle narrado algunos episodios de los horrores cometidos por los republicanos en Cataluña, le habló otra vez de la cuestión del cardenal de Tarragona. Pacelli le repitió cuanto ya le había dicho anteriormente: que la Santa Sede no podría consentir que le fuera impedida la jurisdicción eclesiástica a un arzobispo y príncipe de la Iglesia sin algún motivo canónico, y defendió la conducta de Vidal, valiéndose del pro-memoria que le había hecho llegar el canónigo Viladrich.[93] El embajador respondió diciendo: «En cualquier caso, no hay esperanza alguna de que el cardenal pueda regresar; y si, por hipótesis, el Gobierno le permitiese el regreso, la opinión pública no lo toleraría y la diócesis quedaría sin gobierno».[94]

Ante la dificultad de encontrar un jesuita de confianza para entrevistarse con el cardenal,[95] Pacelli encomendó esta delicada misión al agente de preces del Pontificio Colegio español de Roma, Carmelo Blay, quien visitó a Vidal en la Cartuja de Farneta y refirió detalladamente sobre la conversación que tuvo con Vidal.

El cardenal pidió que se hiciera un expediente o proceso para que pudiera defenderse, porque se trataba de su buen nombre y dignidad: porque además se vería que en todo este tiempo cuanto él había hecho por la España Nacional, primero haciendo que su sobrino mayor saliera de la España roja y se presentara enseguida para alistarse entre las tropas de Franco; que además a cuantos jóvenes se le habían presentado para pedirle consejo, les había dicho que deberían marcharse enseguida para luchar en favor de los nacionales; que en su misma casa y familia se había hecho todo lo posible para defender y ayudar a los sacerdotes y religiosas durante los años de revolución y de persecución; que si él mismo había estado fuera de España durante ese tiempo, había sido exclusivamente porque así podía trabajar desde fuera en favor de los sacerdotes de su diócesis, que estaban sufriendo en las cárceles y en grave peligro de ser asesinados; que por esto mismo y por no hacer daño a la España Nacional, no se había marchado a Francia, a pesar de las varias invitaciones que le habían hecho en este sentido; que por estas mismas consideraciones nunca quiso tampoco acceder a las indicaciones reci-

93. Ibid., doc. 2995, pp. 142-143, y doc. 2998, pp. 253-158.
94. Ibid., doc. 3000, pp. 60-161.
95. Ibid., doc. 2975, p. 118.

bidas para que volviera a su diócesis de Tarragona con la promesa de que le dejarían en libertad para actuar. Por todo esto creía que si Franco hubiera sabido cuanto él había hecho, podría cambiar de parecer en este asunto.

Blay le indicó que no se trataba de una cuestión de estricto derecho, sino de una situación de hecho, que desgraciadamente de momento le impedía actuar por sí, o por delegados suyos, en favor de su diócesis, por una imposición del Gobierno que no cedería fácilmente.

Vidal pidió que la Santa Sede defendiera sus derechos para el libre ejercicio de su jurisdicción, cosa que ya hemos visto, que Pacelli hizo. Pero, por el momento, con la mayor pena había que considerar que, dada la actitud tomada por el Gobierno Nacional, no se veía otra solución que el nombramiento de un Administrador Apostólico *ad nutum Sanctae Sedis*. Vidal declaró, "que desde luego, si el Santo Padre por el contrario piensa que, dada la actual situación de las cosas, no hay otro modo de resolverla que con el nombramiento de un Administrador Apostólico, él dispuesto siempre, como hijo sumiso, está preparado a aceptar la menor indicación del Vicario de Jesucristo".[96]

En este asunto de Vidal intervino también el cardenal Gomá, a petición del ministro de Asuntos Exteriores, conde de Jordana. Gomá trató de defenderle, aunque sabía que: "según criterio del Generalísimo, que comparte el Gobierno, el Emmo. Sr. Cardenal de Tarragona ni debe pasar a España en estas circunstancias ni es conveniente que ejerza jurisdicción en su Diócesis por persona nombrada por él". Le hizo al ministro "graves consideraciones de carácter canónico y político" y quedó "con la convicción de que se procurará salvar toda conveniencia de todo orden, aunque juzgo ha de diferirse para ocasión más oportuna que la presente el trabajar un desistimiento por parte del Gobierno".

> Tenga la seguridad, Sr. Nuncio, –dijo Gomá a Cicognani– de que he procurado salvar la buena estima que merece la persona y la intangibilidad de los derechos de la Iglesia, sintiendo en el alma que mi gestión no haya tenido eficacia en orden a un cambio de criterio. Por ello insisto en el que tuve el honor de exponer a Su Eminencia el Sr. Cardenal Secretario de Estado en abril del año pasado a su requerimiento, y después

96. Ibid., doc. 2994, pp. 139-142.

> de conocer el pensamiento de las más altas autoridades del Gobierno: acceder a una solución provisoria, esperando mejores tiempos para la total reposición de las cosas en su punto.[97]

Cicognani informó sobre la oposición del Gobierno al regreso del cardenal pero, a pesar de sus insistencias ante el ministro de Asuntos Exteriores para que se cambiase tan rígida actitud, no consiguió nada.[98] En un amplio informe explicó la firme actitud del Gobierno para impedir no solo el regreso de Vidal a Tarragona sino también prohibir que ejerciera la jurisdicción una persona designada por él, como el sacerdote Vives, que pudo entrar en España y entrevistarse con el nuncio.[99] Comentó la conversación mantenida con el ministro de Asuntos Exteriores, conde de Jordana, quien le dijo que el Consejo de Ministros había acordado por unanimidad prohibir el regreso del cardenal no tanto por su actitud desfavorable hacia el Gobierno Nacional cuanto por su conducta en favor del separatismo catalán. Según el ministro el cardenal no estaba contra el Gobierno sino contra la España Nacional y su regreso produciría gravísimos desórdenes y una violenta reacción en el ejército, pues solamente al saberse que había llegado una persona enviada suya se había producido una reacción general de indignación. Además, Franco poseía un documento que demostraba que el cardenal no solamente simpatizaba por el catalanismo, sino que también favorecía y fomentaba en concreto planes de acción antinacional de acuerdo con personas destacadas del separatismo vasco. También le había perjudicado al cardenal la visita que hizo a Roma su vicario general, Salvador Rial, donde dio a entender que habían mejorado las condiciones religiosas de Cataluña. El Gobierno valoraba muy negativamente que el cardenal no hubiese firmado la carta colectiva del Episcopado del 1 de julio de 1937. Cicognani trató de defender al cardenal pero no consiguió cambiar la actitud del Gobierno, tomada unánimemente, de impedir el regreso del purpurado. El Gobierno preguntó si no se podía nombrar de momento un Administrador Apostólico "sede plena".[100]

97. Ibid., doc. 2950, adjunto 1, pp. 88-89.
98. Ibid., doc. 2949, p. 83.
99. Ibid., doc. 2939, p. 70.
100. Ibid., doc. 2950, pp. 84-86.

B. Pero el Gobierno le prohibió regresar a su diócesis y por ello murió en el exilio.

Al no poder gobernar su diócesis, Vidal había nombrado vicario general de Tarragona en 1937 a Salvador Rial, a quien la Santa Sede encomendó las diócesis de Lérida y Tortosa, en calidad de administrador apostólico. Al comenzar la persecución religiosa de 1936 estuvo a punto de ser asesinado por los republicanos, pues permaneció diez meses detenido en el vapor-prisión «Río Segre» en el puerto de Tarragona. Cuando la persecución religiosa se fue mitigando fue juzgado y absuelto y, después, consiguió mantener buenas relaciones con las autoridades republicanas y con las de la *Generalitat* de Cataluña, a pesar de las difíciles circunstancias, y desarrolló una discreta acción pastoral, que resultaba prácticamente imposible debido a la persistente persecución. A finales de 1938 viajó a París y a Roma para entrevistarse con el cardenal Vidal e informar a la secretaría de Estado del Vaticano sobre la situación religiosa de Cataluña. Llevó también una carta del ministro Álvarez del Vayo al cardenal Pacelli, que prometía garantizar la libertad religiosa y proponía la normalización de relaciones diplomáticas, pero se trataba de una maniobra propagandista de un gobierno agonizante que buscaba subsistencia en el extranjero, cuando el final de la guerra era cada vez más inminente por el veredicto irrefutable de las armas. Cuando el Ejército nacional entró en Tarragona, Rial quedó detenido durante algunos días por las autoridades militares, pero fue puesto inmediatamente en libertad, y después continuó ejerciendo de vicario general del cardenal exiliado. El 19 de enero de 1939, Rial se apresuró a escribirle al cardenal Pacelli en estos términos: «Gracias al Señor esta ciudad y archidiócesis han sido felizmente liberadas por el glorioso Ejército español, y ha renacido a nueva vida religiosa, patriótica y social, con el intenso entusiasmo de todo el pueblo».[101]

Vidal nombró también vicario general de la parte liberada de la archidiócesis de Tarragona al sacerdote Francisco Vives,[102] pero se le prohibió entrar en España, debido a la oposición del Gobierno y del Ejército cada vez más decidida contra el cardenal Vidal.[103] Sin embargo, Vives consiguió pasar la frontera y llegar a Tarragona, con un sal-

101. Ibid., doc. 2934, pp. 65-66.
102. Ibid., doc. 2913, p. 47.
103. Ibid., doc. 2931, p. 63.

voconducto regular[104] y llegó a hacerse cargo de la administración de la diócesis, al no poder actuar como tal Salvador Rial.[105] Este comunicó a Cicognani que había sido detenido por la autoridad militar y recluido en casa de un amigo sin saber absolutamente nada de las razones de la detención y, aunque había sido tratado con alguna consideración, lo ocurrido había llenado de sorpresa y causado pésimo efecto en las muchas personas que se iban enterando, y a quienes constaba la rectitud de su actuación.[106] Pero la detención fue muy breve, pues duró apenas cuatro días.[107]

Entre tanto, Vidal gozaba en Italia de los privilegios que tenían los cardenales de Curia: permiso de circulación libre y billete permanente para viajar en un departamento reservado en los trenes italianos.[108] Elogió y defendió a su vicario general, Salvador Rial, de las acusaciones infundadas que le lanzaron las autoridades militares y pidió que se le nombrase obispo auxiliar al sacerdote Antonio Vilaplana.[109] Reiteró su "simpatía al Generalísimo Franco y deseó una pacificación cristiana del conflicto para evitar muchos desastres".[110]

En carta al embajador Yanguas, del 9 de febrero, le manifestó su propósito de visitarle personalmente para "expresarle mi sincera congratulación por la pacificación de mi Provincia eclesiástica, augurio cierto de la total del resto de España, y ofrecer al propio tiempo mi leal cooperación al Gobierno para todo lo relacionado con el bien público y especialmente para la conciliación de los espíritus tan necesaria en los actuales momentos". Lamentó que el Gobierno no le permitiera entrar en España ni ejercer en su archidiócesis la jurisdicción que le era propia; que se hubiera encarcelado (*sic*) a su vicario general y alejando de allí al suplente; reiteró su deseo de visitarle para desvanecer malentendidos y explicar su actuación silenciosa y caritativa durante los dos años y medio últimos.[111] El 31 de marzo, tras "la total pacificación de España", Vidal escribió de nuevo al embajador Yanguas para transmitirle sus cordiales plácemes y enhorabuenas, deseando la reconciliación

104. Ibid., doc. 2939, p. 70.
105. Ibid., doc. 2957, pp. 100-101.
106. Ibid., doc. 2958, p. 101.
107. Ibid., doc. 2959, p. 102.
108. Ibid., doc. 2946, pp. 76-77.
109. Ibid., doc. 2948, pp. 78-82.
110. Ibid., doc. 2899, pp. 16-17.
111. Ibid., doc. 3006, pp. 167-168.

más completa para la magna labor de la reconstrucción espiritual y material de España que había de exigir el esfuerzo de todos sus hijos.[112]

En un apunte que entregó a Pacelli el día 9 de febrero, insistió Vidal en que su caso no era una cuestión personal, pues la Santa Sede había manifestado que no existían motivos canónicos para obligarle a renunciar a su título de arzobispo. "Sería perder para lo sucesivo toda autoridad –dijo–; y si ahora triunfan contra un Cardenal, no hay Obispo ni sacerdote que pueda sostener mañana los derechos de la Iglesia. Vendrán nuevas exigencias; es intolerable ceder a las amenazas". Dijo que el embajador consideraba su eventual renuncia como triunfo personal suyo.

Según Vidal, la Santa Sede debía urgirle al Gobierno que le permitiera el libre ejercicio de la jurisdicción, "declinando sobre él toda responsabilidad, cuando él no alega motivo canónico para justificar su actitud y se prevale solo de la fuerza". Hacerle ver el interés propio del mismo Gobierno en arreglar la cuestión antes de que se hiciera pública. "Darle un plazo, pasado el cual Santa Sede tomará enérgicas medidas y pondrá de manifiesto que no puede sacrificar un Cardenal a quien está decidida a apoyar y permitir publicar cuanto estime conveniente defensa. Se debilita el prestigio del Gobierno ante mundo católico. El nuncio debería llamar la atención personalmente del Generalísimo sobre gravedad de la posición injusta adoptada. "Si es católico de verdad, debe ceder".

La Santa Sede

> debería prevenir Cardenales españoles posición intransigencia e irracional adoptada Gobierno y peligrosa independencia Episcopado. Ellos deben convencer, ilustrar Generalísimo. No hay Cortes ni opinión pública. Todo está en sus manos, que han prometido mil veces magnanimidad con todos menos los criminales y los Jefes rojos, con quienes quedaría equiparado ignominiosamente el Cardenal.[113]

La muerte de Pío XI (10 de febrero de 1939) supuso una paralización de la ofensiva del Gobierno contra el cardenal Vidal, si bien la Santa Sede trató de defenderlo hasta donde pudo, a la vez que el nuncio Cicognani presionó para que el purpurado regresara a la sede tarraconense. Sin embargo, de nada sirvieron estas presiones.

112. Ibid., doc. 3097, pp. 278.
113. Ibid., doc. 3007, pp. 169-170.

Durante la sede vacante, el 21 de febrero, Tardini, tras haber recibido al cardenal Vidal en privado, constató que existía una grave discordia entre él y Gomá, y sugirió una palabra del Papa para restablecer la concordia en momentos tan difíciles, porque, se preguntaba: "Come farà la Spagna a risorgere spiritualmente quando i capi della Chiesa sono così... scadenti?".[114]

El 5 de marzo, tres días después de la elección de Pío XII, Vidal se entrevistó de nuevo con monseñor Tardini y le habló de las dificultades puestas por el Gobierno para el ejercicio de su jurisdicción; pidió que la Santa Sede insistiera para conseguir su regreso y le dijo que había hablado con el cardenal Gomá, pero que no se fiaba de sus palabras porque, según él, era un ambicioso (enfermedad senil). "Chi sa –se preguntaba Tardini– che una buona parola del Papa della pace non riporterebbe tra questi E.mi –che in fondo son buoni ecclesiastici– la necessaria concordia a grande beneficio della Spagna in ore così difficili?", pues, nunca como en aquel momento, la Iglesia española tenía necesidad de un íntimo, profundo y cordial entendimiento entre los miembros más altos del episcopado para rehacerse de las pérdidas sufridas.[115]

El nuevo Papa (elegido el 2 de marzo de 1939), tuvo que afrontar personalmente el caso, pues fueron muchas las intervenciones del nuncio Cicognani, del abad-coadjutor de Montserrat, Aurelio Mª. Escarré, y de sacerdotes, religiosos y seglares en favor de Vidal, así del obispo de Solsona, Valentín Comellas, que dirigió a Franco, el 7 de octubre de 1941, una carta en nombre de los obispos de la provincia eclesiástica tarraconense pidiendo el retorno del cardenal a su sede.

En julio de 1941, Rial manifestó a Cicognani:

> como cada día se acentuaba más la satisfacción de todos ante la esperanza del próximo regreso de Su Eminencia, aun entre personas que antes se mostraban hostiles.
>
> Este ambiente es cada día más claro, y cada día se habla más de la *injusticia* con que tratan unos al Sr. Cardenal, y de la *negligencia* con que se miran sus prestigios personales y los intereses diocesanos. Yo no he de ocultarle nada, Excmo. Sr., porque entiendo que la sinceridad es la mejor fidelidad a los Superiores.[116]

114. Ibid., doc. 3039, pp. 205-206.
115. Ibid., doc. 3059, p. 222.
116. Carta de Rial al nuncio, unida al Despacho Nº. 503/5224 de Cicognani a

Tras varios años de intensas e infructuosas gestiones del nuncio Cicognani y de la secretaría vaticana de Estado, el 30 de diciembre de 1942, Pío XII escribió una carta personal a Franco que, por su interés, merecer ser reproducida íntegramente:[117]

Al Amado Hijo Francisco Franco Bahamonde, Jefe del Estado Español

Pius PP. XII

Amado Hijo: salud y Bendición Apostólica.

Sin duda ninguna que Te es bien conocido el particular afecto con que, aun en medio de los múltiples cuidados de la Iglesia universal, seguimos de cerca y día por día e resurgimiento espiritual de esa católica Nación, llamada, con justo derecho, a ocupar un lugar privilegiado en Nuestro Corazón de Padre común de los fieles.

Venimos observando, a este respecto, con viva complacencia los repetidos y elocuentes testimonios del generoso impulso con que todos, con la ayuda también de las sabias leyes dictadas por Tu Gobierno, se afanan en la reconstrucción moral y religiosa del País.

Con cuidadosa atención, además, Nos damos perfecta cuenta de los delicados problemas que Te incuben y de las no leves dificultades, que hacen más laboriosos, aunque también más meritorios, los comunes esfuerzos de los buenos, y Nos tendríamos por muy satisfechos, si, con

Maglione, del 24 agosto 1941 (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1245, fasc. 4, ff. 508-513, minuta autógrafa).

117. Esta carta fue enviada a través del nuncio Cicognani, el 6 de enero de 1943, con el siguiente despacho n. 64/43 de la Secretaría de Estado: "A Sua Eccellenza Reverendissima Monsignor Gaetano Cicognani, Nunzio Apostolico Madrid (con inserto). Eccellenza Reverendissima, Prego l'Eccellenza Vostra Reverendissima di voler rimettere con ogni sollecitudine nelle mani del Generalissimo Franco la qui unita Lettera Pontificia, a lui diretta dal Santo Padre in merito alla nota questione del ritorno in sede del Cardinale Vidal y Barraquer. Sua Santità, mossa soltanto dal dovere del Suo apostolico ministero, ha giudicato opportuno rivolgersi Ella stessa personalmente a S.E. il Capo dello Stato, nel desiderio di spianare il cammino ad una composizione rapida e pacifica delle difficoltà esistenti al riguardo. La medesima Santità Sua confida che le alte intenzioni, delle quali, come sempre, è stata animata anche nell'attuale circostanza, non mancheranno di appalesarsi alla saggia comprensione del'Ecc.mo Destinatario nel loro più puro significato. Peraltro, occorrendo, l'Eccellenza Vostra vorrà, con il tatto che La distingue, convenientemente rilevarle. Profitto dell'occasione per confermarmi con sensi di sincera e distinta stima di Vostra Eccellenza Reverendissima Servitore L. Card. Maglione" (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1245, ff. 316-316v., original mecanografiada).

el apoyo de Nuestra Autoridad Apostólica, pudiésemos siempre facilitarte, en la medida en que lo deseamos, tan ardua tarea.

Con esos sentimientos hemos compartido contigo Tus alegrías y Tus ansias y hemos emprendido, de cordial acuerdo contigo, la provisión de la diócesis vacantes, que ya, gracias a Dios, podemos dar por bien encaminada.

Permite por tanto, Amado Hijo, que en este momento, que nos parece oportuno, Te abramos nuestro corazón con paternal confianza acerca de una cuestión en cuya solución hemos tenido y tenemos particular interés, y para la cual esperamos de Tus nobles sentimientos religiosos y caballerosos, y para con Nos tan devotamente filiales, el apoyo decisivo.

Desde hace tiempo y de muchas partes nos llegan confiados ruegos de que vuelva a su sede el Eminentísimo Cardenal Vidal y Barraquer, Arzobispo de Tarragona, que, como bien sabes, tuvo que ausentarse de su querida archidiócesis en circunstancias dolorosas y trágicas para España y para la Religión.

La demasiado prolongada ausencia, la reiterada petición del clero y fieles, el legítimo anhelo apostólico del venerado y celoso Pastor de gastar sus restantes energías en provecho de las almas que durante tantos años fueron "su gozo y su corona", su misma dignidad de Príncipe de la Iglesia son otros tantos motivos para que no diferamos (*sic*) más el escribirte en su favor, confiando en que dispondrá que no se ponga ningún obstáculo a la sede de Tarragona, aunque a juicio de ese Gobierno, no hubiese siempre y en todos correspondido a lo que de él se esperaba en alguna cuestión de índole práctica.

Nos estamos firmemente persuadido de que Tu consentimiento, como no dejará de atraer sobre Ti y Tu laudable obra nuevos favores del Señor, que vela celosamente por el honor de sus ministros, así será también para la nación un estimable beneficio.

De todo esto quiere ser para Ti prenda Nuestra Bendición Apostólica, que con el alma llena de paternales esperanzas damos de todo corazón a Ti y a tus insignes colaboradores para el éxito completo de vuestras noble fatigas y para la creciente prosperidad del Pueblo español.

Dada en Roma, junto a San Pedro, a 30 de diciembre de 1942, año IV de Nuestro Pontificado.

Pius PP. XII.[118]

118. Ibid., ff. 317-318, copia mecanografiada.

Pío XII defendió siempre al cardenal y le mantuvo el título de arzobispo de Tarragona, pero el Gobierno no le autorizó a regresar a España,[119] por ello murió en el exilio, en la cartuja de la Valsainte (Suiza), el 13 de septiembre de 1943 y en ella fue enterrado, hasta que en mayo de 1978 sus restos se trasladaron a la Catedral de Tarragona. Pocos días después de la muerte del cardenal, Franco hizo público un escueto telegrama de condolencia difundido por la prensa nacional y prescribió oraciones por su alma con la siguiente orden ministerial de *Ruego y Encargo*:

> Ministerio de Justicia.
>
> S.E. el Jefe del Estado Español y Generalísimo de los Ejércitos dice con esta fecha, lo que sigue:
>
> Francisco Franco Bahamonde, Jefe del Estado Español y Generalísimo de los Ejércitos. Muy Reverendos en Cristo, Padres Arzobispos, Reverendos Obispos, Administradores Apostólicos, Vicarios Capitulares de las Iglesias de España y Vicario General Castrense.
>
> El fallecimiento del Eminentísimo Cardenal, y Muy Reverendo Arzobispo de Tarragona, Don Francisco de Asís Vidal y Barraquer, levanta mi corazón al Dios de la misericordia, pidiendo acoja en su seno a quien cristianamente desapareció de entre nosotros.
>
> A este fin os Ruego y Encargo, por mediación del Excmo. Sr. Ministro de Justicia, que dispongáis en todas las Iglesia Catedrales, Colegiatas y parroquias de vuestra respectivas Diócesis se eleven preces al Señor para el eterno descanso del alma del Ilustre Purpurado.
>
> Palacio de El Pardo, a 24 de septiembre de 1943. Francisco Franco.
>
> Lo que me honro en trasladar a V.E. Revma. Dios guarde a V.E. Revma. muchos años.[120]

119. La documentación relativa a todas estas intervenciones puede verse Ibid. *fasc. 4*, ff. 506-558.

120. Texto impreso, enviado a Roma con el despacho n. 875/7358 de Cicognani a Maglione, del 8 de noviembre de 1943 (Ibid., f. 651). En su respuesta, Maglione dijo: «Il Santo Padre si è vivamente compiaciuto del commovente omaggio di devotissima stima e di filiale affetto reso all'illustre Porporato, cui prega con fervido cuore l'eterno premio»" (Despacho n. 739699, del 14 diciembre 1943, Ibid., f. 664). La orden ministerial fue publicada por todos los periódicos y también por la revista *Ecclesia*, que se limitó a reproducirla de forma muy escueta, sin fecha ni firma, en el ángulo inferior de una de las últimas páginas, precedido de este comentario: «El Caudillo ruega a Episcopado preces por el alma del Cardenal Vidal y Barraquer. Su Excelencia el Jefe del Estado cursó la semana pasada una carta de ruego y encargo a Episcopado Español, concebida en los siguientes términos» (N. 117, 9 octubre 1943, p. 21). En AAV, *Arch. Nunz. Madrid*

En su testamento espiritual el cardenal dijo, entre otras cosas:

> De todo corazón perdono a mis enemigos, a aquellos que han hablado mal de mí, que me llenaron de injurias y de calumnias; a los mismos deseo en gran manera toda suerte de felicidades y prosperidad… Exhorto a mis carísimos sacerdotes que permanezcan ajenos a las contiendas políticas, con lo que puedan lucrar mejor almas para el cielo... Recomiendo eficazmente a los amadísimos diocesanos que obedezcan siempre a sus prelados con la misma docilidad que me manifestaron. Deseo morir y ser sepultado con aquella modestia y sencillez en que viví.[121]

La actuación del cardenal Vidal desde que salió de España en 1936 fue esencialmente silenciosa y caritativa, inspirada siempre en motivos humanitarios y encaminada a practicar todo el bien que permitían las circunstancias, prescindiendo de toda mira política y sin comprometer nada:

– trabajó mucho desde el exilio en favor de sus sacerdotes y católicos perseguidos;
– deseó sinceramente la victoria de Franco, y así lo dijo en cartas dirigidas a Pacelli;
– hizo algunas gestiones para conseguir un final negociado de la guerra, pero todas sus gestiones fueron infructuosas;
– y, en este sentido, escribió el 3 de marzo de 1938 a Franco pidiéndole que negociara la paz;[122]
– y el 12 de marzo sucesivo escribió también en el mismo sentido al jefe del Gobierno republicano, Negrín.[123]

1245, f. 647, se conserva la galerada de la noticia que *Ecclesia* había preparado para dar cuenta de la muerte del cardenal, con una sintética nota biográfica; pero aparecen tachados los dos últimos párrafos en los que se hacía un breve elogio de su actividad y de las cartas pastorales más importantes que publicó, así como de estas líneas: "*Ecclesia* ruega a sus electores una oración por el alma de este príncipe de la Iglesia". La única noticia sobre la muerte del cardenal fue publicada en el n. 114, del 18 de septiembre de 1943, p. 311, diciendo escuetamente. "Al cerrar. El Cardenal Vidal y Barraquer fallece repentinamente en Friburgo. Repentinamente falleció en Friburgo (Suiza) el Arzobispo de Tarragona Cardenal Vidal y Barraquer".

121. *Boletín Oficial del Arzobispado de Tarragona* n. 6 del 2 de febrero de 1944, pp. 65-66.

122. *Epistolario,* 700-704.

123. Ibid., 698-700.

11. Exilio y regreso a España del obispo Mateo Múgica.

En los volúmenes I, II y III de *La II República* está ampliamente documentada la tragedia personal del obispo de Vitoria, Mateo Múgica, expulsado de España por la autoridades republicanas en mayo de 1931 y su regreso en abril de 1933. De su dimisión como obispo de Vitoria e imposibilidad de volver a España hablan los documentos del volumen V. Ahora, completo la peripecia de este prelado hasta su muerte.

La Santa Sede se vio obligada a tomar medidas para el gobierno de la diócesis de Vitoria, convencida de que el Gobierno no permitiría el regreso del obispo durante mucho tiempo. Múgica cesó en el gobierno de la diócesis el 14 de septiembre del mismo año, fecha del nombramiento del administrador apostólico Francisco Javier Lauzurica Torralba.[124] Inmediatamente expuso las razones por las que renunciaba definitivamente como obispo de Vitoria[125] y defendió abiertamente su actuación pastoral al frente de la misma.[126]

Tras haberle sido aceptada la renuncia,[127] se le concedió el título de obispo de Cinna.[128] Múgica agradeció que el Papa le aceptara la dimisión[129] y su interés para asegurarle un decoroso mantenimiento, a la vez que prometió que no mantendría contacto alguno con el que había sido su clero.[130]

Desde su exilio de Woluwe (Bruselas), Múgica envió hacia el mes de enero de 1941, una carta respetuosa a Franco, pidiendo autorización para entrar en España, que no le fue concedida. Pero, al decírsele en noviembre de 1943 que se le permitía regresar, «pero bajo la condición de no residir en lo que abarca la diócesis de Vitoria, tengo que decir y declarar que no me siento con fuerza suficiente para aceptar esa cortapisa y restricción».

Y explicó las razones de su negativa al retorno diciendo:

> Prohibirme, después de siete años de tribulaciones, que juzgo no merecía, convivir con mis hermanos, en nuestro hogar de San Sebas-

124. *La II República.* V, doc. 2209, pp. 550-551.
125. Ibid., doc. 2225, pp. 559-561.
126. Ibid. doc. 2216, p. 561-564.
127. Ibid., doc. 2265, pp,+. 634-635.
128. Ibid., doc. 2318, pp. 717-718.
129. Ibid., p. 717, nota 1082.
130. Ibid., doc. 2325, p. 725.

tián o Zarauz, es para mí penosísimo, depresivo, humillante, vejatorio; no porque crea yo que sea la intención de las dos Superiores Potestades, pues no dudo de que sea buena y muy buena, sino porque la realidad objetiva de la prohibición es esa y no otra, para mí y para la opinión de toda España.

Se me comunica que la tal restricción no es para siempre, es, "por ahora"; mas la palabra "por ahora", para un hombre que ha cumplido 73 años; que ha tenido que soportar duras e injustas pruebas y penas, y que, así como da por terminada definitivamente su carrera eclesiástica, ve que su avanzada edad le tiene que precipitar también al fin natural de su carrera mortal; esa expresión, "por ahora", tiene muy poco sentido y valor. Como puntal y apoyo de la mencionada prohibición señala Su Excelencia Reverendísima los inconvenientes de residir donde ante ejercí jurisdicción episcopal, y yo no puedo comprender qué males puede causar la vida retirada, casi solitaria y de oración de un obispo que está resuelto a no actuar en nada; que en relación con la Potestad civil, jamás aconsejaría rebelión alguna, y que con relación al obispo diocesano, llegada la ocasión repetiría a los fieles las memorables palabras de San Ignacio mártir: "Respetad y obedeced al Obispo como a Jesucristo".

Al reflejo de lo expuesto, Múgica insistió en su deseo de reintegrarse siquiera a su hogar, mientras continuaría residiendo en Cambó-les-Bains, «donde siempre y bien recientemente me ha demostrado paladinamente la consideración, el respeto y el amor que guardan para conmigo… hasta que se desgrane del reloj de la Divina Providencia la hora de mi partida al otro mundo, o a la eternidad». Múgica pidió a Cicognani que comunicara al Jefe del Estado el contenido de su presente carta.[131]

El nuncio le respondió diciendo que la restricción puesta a su regreso nunca había tenido un motivo de castigo, de desconfianza en la prudencia y discreción de Múgica; aún más, ni siquiera había sido estrictamente impuesta por las autoridades del Estado como una condición *sine qua non* de su regreso a España, sino para evitar situaciones enojosas como había ocurrido en otros casos con personas de menor relieve, porque:

lo que se ha temido siempre, por experiencias de otros casos con personas de menos relieve, es que la presencia de V.E. en el país vas-

131. Carta de Múgica a Cicognani. Cambó-les-Bains (France. B. Pyr.), 30 noviembre 1943 (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1154, ff. 668-670v, original autógrafa).

> co pudiera suscitar recelos en algunas personas y crear molestias para V.E.; y fundado en ese temor, y además de la creencia de que el deseo fundamental y primero de V.E. era regresar a España, en mis repetidas gestiones acerca de las Autoridades para lograr su vuelta, yo siempre insistí en que V.E. no residiría, al menos por un tiempo, en el territorio de su antigua jurisdicción; y en esa misma inteligencia, aunque, como arriba digo, sin expresa imposición, se ha llegado al acuerdo que permite su regreso a España. Por lo demás, yo creo personalmente, que una vez viniera V.E. a España, aunque fuera al principio con la limitación mencionada, sería más fácil disipar todos los recelos y abrir camino a sus deseos de vivir en compañía de sus familiares. No dude V.E. de que para ello, además de mi colaboración, podría contar con la del actual Sr. Obispo de Vitoria, muy interesado en su vuelta, hasta el punto de que estuvo dispuesto a salir a recibirle a la frontera cuando se anunció como próximo su regreso. Estas son las observaciones que he creído conveniente hacer a V.E., respetando, sin embargo, la definitiva resolución que estime oportuno adoptar.[132]

Múgica agradeció a Cicognani el interés que había demostrado por su asunto, pero insistió en que, en el caso de retornar a España, suspiraba como era natural en volver a su familia y a su casa, bien de San Sebastián o mejor aún de Zarauz; y repitió: «si no se me permite residir en mi propia casa, no voy a España».

Por fin, en febrero de 1946, Cicognani pudo comunicar a Mugica que no existía dificultad alguna para que tan pronto como quisiera, pudiera reintegrarse a su familia, bien en Zarauz, bien en otro punto que fuera más de su agrado; y le dijo que el obispo de la diócesis, el cual había puesto tanto interés y tanto cariño en la solución de este asunto, la recibiría con afecto y cordialidad de verdadero hermano, y él mismo esperaba poderle saludar muy pronto personalmente. También le comunicó que las autoridades gubernativas habían dado las órdenes oportunas para que en su viaje tuviera todas las facilidades.

Múgica pudo volver a España en 1947, y murió en Zaráuz el 27 de octubre de 1968.[133]

132. Carta de Cicognani a Múgica, Madrid, 20 enero 1944 (Ibid., ff. 667-667v, minuta mecanografiada).

133. La Revista *Ecclesia* publicó la noticia de su muerte, diciendo que «Mons. Mugica vivió desde octubre de 1936 en Italia, y en la diócesis de Fiésole (pero estuvo en Frascati) se dedicó a obras de apostolado. Se trasladó luego a la abadía benedictina

12. La relación de Cicognani sobre la situación española desde 1938 hasta 1944.

Cicognani elaboró el 31 de diciembre de 1944 un amplísimo estudio sobre la situación española en sus aspectos político, religioso y cultural, que resulta fundamental para entender la organización del nuevo Estado desde 1936, sus múltiples actividades en política interna e internacional, la organización de la Falange como partido único, los otros grupos políticos, etc. De este informe preparo la edición del texto íntegro, con un índice onomástico para facilitar su consulta y ofrezco ahora el índice de su contenido, con la paginación que tendrá el texto transcrito:

RELAZIONE
DELLE CONDIZIONI POLITICO-RELIGIOSE DELLA SPAGNA
DAL 1939 AL 1944[134]

CAPITOLO I. LA LIBERAZIONE DI MADRID (p. 1).

CAPITOLO II. ORGANIZZAZIONE GIURIDICA DELLO STATO.

Punto Primo. La Giunta di Difensa Nazionale dal 24 luglio 1936 (p. 6).
Punto Secondo. Nomina del Generale Franco come Capo dello Stato e degli Eserciti, e costituzione della Giunta Tecnica dello Stato (p. 7).
Punto Terzo. Formazione di un Governo Nazionale ed organizzazione dell'Amministrazione Centrale (p. 9).
Punto Quarto. Il Partito e la sua collaborazione nell'opera del Governo mediante
a) Il Consiglio Nazionale.
b) La Giunta Politica
c) Le quattro Vice-Segreterie (p. 14).
Punto Quinto. La Costituzione delle Cortes (p. 21).
Punto Sesto. Organismi di Consulta o parastatali (p. 26).

francesa de Belloc, próxima a la frontera. Ya muy anciano y casi ciego, el doctor Múgica regresó a la su residencia de Zarauz, donde celebró el año pasado las bodas de oro de su consagración episcopal y donde ha muerto casi centenario» (n. 1414, 2 noviembre 1968, p. 35).

134. AAV, 1018, Título II. Rúbrica I. Sección III. *Relazione generale sulle condizioni politico religiose della Spagna. Del 1939 al 1944.* Vol. I, de la p. 1 a la p. 361, minuta toda autógrafa de Cicognani, escrita en un gran libro encuadernado, a una columna, como hacía con los despachos. Vol. II, de la p. 363 a la p. 848, el mismo texto mecanografiado y encuadernado.

CAPITOLO III. ORIENTAZIONI POLITICHE.

Il Regime si orienta verso la Falange (p. 29).
Circa lo spirito cattolico della Falange (p. 31).
Obiezioni alla Falange (p. 33).
Manifestazioni cattoliche del Governo (p. 35).
Caratteristiche del Regime e sue distinzioni da altri sistemi totalitari (p. 37).
Il Regime e la questione internazionale (p. 40).
Oscillazioni più apparenti che reali (p. 43).
Giudizio del Primo Ministro Inglese sulla politica spagnuola (p. 45).

CAPITOLO IV. LA SOLUZIONE MONARCHICA

Le speranze dei Monarchici (p. 48).
La abdicazione di Alfonso XIII (p. 50).
La morte di Alfonso XIII (p. 52).
Difficoltà di intesa (p. 54).
L'Esercito e la Monarchia (p. 56).
Presentazione di un Memorandum (p. 59).
Divergenze (p. 62).

CAPITOLO V. LA COMUNIONE TRADIZIONALISTA

I punti basici per la ricostruzione del Paese (p. 67).
Opposizione al Partito Unico (p. 69).
Valore degli Organismi Tradizionali (p. 70).
Opposizione alla Monarchia liberale (p. 72).
Il Reggente attuale della Comunione Tradizionalista (p. 75).
L'incidente di Begoña (p. 77).
Tradizionalisti di spirito conciliante (p. 78).
Il Tradizionalismo e la questione internazionale (p. 80).
Un nuovo Pretendente (p. 82).

CAPITOLO VI. LA C.E.D.A. E GIL ROBLES

Gil Robles a Lisboa (p. 86).
Gil Robles aderisce alla Monarchia (p. 87).
Un violento articolo del giornale A.B.C. (p. 90).

CAPITOLO VII. LA QUESTIONE BASCA (p. 94).

CAPITOLO VIII. LA QUESTIONE CATALANA (p. 110).

CAPITOLO IX. RELAZIONI DEL REGIME CON LA SANTA SEDE (p. 124).

Convenio del 7 giugno 1941 (p. 127).
Progetto di Convenzione per la provvista dei Benefici non concistoriali (p. 135).
Progetto di Convenio per il sostenimento dei Seminari e delle Università Ecclesiastiche (p. 142).

Progetto per una riforma generale dei limiti delle diocesi (p. 144).
Circa il Tribunale della Rota (p. 149).

CAPITOLO X. LEGISLAZIONE IN MATERIA ECCLESIASTICA E MISTA
Punto Primo. Sintesi delle principali leggi in materia ecclesiastica e mista (p. 155).
Punto Secondo. Il Bilancio del "Culto y Clero".
Difficoltà per il suo ristabilimento (p. 160).
Aumento graduale del Bilancio (p. 165).
Diversità di criterio per risolvere il problema economico del Clero (p. 168).
Speciali concessioni alla gerarchia: esenzioni, facilitazioni per ricupero di beni immobili e mobili (p. 171).
Stanziamento di somme per la ricostruzione delle Chiese (p. 172).
Aiuti ai Seminari (p. 174).
Punto Terzo. Clero Castrense.
Il Cardinale Arcivescovo di Toledo incaricato per Delegazione Pontificia di provvedere al servizio religioso dell'Esercito (p. 177).
Verso il ristabilimento del "Corpo Ecclesiastico Castrense" (p. 181).
Pubblicazione di un Regolamento provvisorio (p. 184).
I concorsi e il ristretto numero dei concorrenti (p. 187).
Punto Quarto. Obbligo del servizio militare per i seminaristi e gli studenti delle Congregazioni Religiose (p. 192).
Punto Quinto. Legislazione Penale.
Ristabilimento dei Cappellani per il servizio religioso delle Carceri (p. 197).
Richiamo delle Congregazioni religiose per assistenza nelle Carceri (p. 198).
Il Decreto n. 281 del 28 maggio 1937 e l'Ordinanza Ministeriale del 7 ottobre 1938 (p. 198).
Il Patronato Centrale e i suoi compiti (p. 200).
Difficoltà di esecuzione (p. 204).
Stato attuale del problema penitenziario (p. 206).
Punto Sesto. Legislazione sul Matrimonio.
Sospensione dei processi di separazione e di divorzio (p. 207).
Deroga delle Legge del Matrimonio civile (p. 208).
Interpretazione dell'articolo 42 de Codice Civile (p. 209).
Deroga della Legge del Divorzio (p. 210).
Annullamento dei matrimoni civili celebrati nella zona "rossa" durante la guerra civile (p. 211).
Progetto di Legge per lo scioglimento di matrimoni civili (p. 212).
Matrimonio dei militari (p. 213).
Norme per i matrimoni degli Ufficiali dell'Esercito (p. 215).

CAPITOLO XI. LEGISLAZIONE SCOLASTICA

Punto Primo. Misure adottate per dar immediatamente un senso cristiano e cattolico alla scuola (p. 217).
Punto Secondo. La Legge per la riforma dell'insegnamento secondario (p. 222).
Punto Terzo. Le Legge per il riordinamento delle Università (p. 227).
Punto Quarto. Il Consiglio Superiore di Investigazioni Scientifiche (p. 234).
Punto Quinto. Complesso di critiche mosse contro le direttive scolastiche in generale (p. 239).
Punto Sesto. L'Associazione dei Maestri Cattolici (p. 241).
Punto Settimo. Le disposizioni del "Fronte delle Gioventù" e le esigenze del S.E.U. (p. 243).
Punto Ottavo. La censura dello Stato per la pubblicazione di libri e riviste (p. 249).
Punto Nono. Infiltrazioni massoniche e tendenze settarie fra diversi professori "vecchi" e "nuovi" (p. 251).
Punto Decimo. Orientazioni dei giovani universitari (p. 257).
Punto Undecimo. Appunti mossi al Ministro dei Educazione (p. 260).

CAPITOLO XII. LA LEGISLAZIONE SOCIALE.

Punto Primo. Il "Fuero de los Españoles". Disposizioni protettrici del lavoro. Assicurazioni contro la malattia e la vecchiaia (p. 263).
Punto Secondo. Disposizioni a favore dei domestici. Questione circa i sacrestani (p. 266).
Punto Terzo. Le Case Operaie (p. 268).
Punto Quarto. L'istruzione professionale (P. 268).
Punto Quinto. Il problema dei salari (p. 269).
Punto Sesto. I Sindacati nazionali (p. 272).
Punto Settimo. Gli Assessori o Assistenti Ecclesiastici dei Sindacati Nazionali (p. 274).
Punto Ottavo. Convergenze con gli insegnamenti della Chiesa (p. 277).

CAPITOLO XIII. DEI SEMINARI E DELLE UNIVERSITA'

SEMINARI

Punto Primo. Giudizi sulle condizioni dei seminari secondo la documentazione facilitata dai tre Visitatori Apostolici (p. 281).
Punto Secondo. Nomina della Commissione Vescovile; il nuovo Regolamento; la nuova "Ratio Studiorum" (P. 288).
Punto Terzo. Il problema del concentramento dei Seminari (p. 295).
Punto Quarto. Lavoro complementare per la formazione culturale e morale si seminaristi (p. 297).
Punto Quinto. La "Hermandad de Sacerdotes Operarios Diocesanos del Corazón de Jesús" (p. 301).

UNIVERSITA'

Punto Primo. La Pontificia Università di Comillas (p. 306).
Punto Secondo. Il Seminario Arcivescovile di Granada e il Collegio Massimo dei Padri Gesuiti (p. 312).
Punto Terzo. La Pontificia Università di Salamanca (p. 317).

CAPITOLO XIV. CIRCA FONDAZIONE DI UNA UNIVERSITA' CATTOLICA (p. 324).

CAPITOLO XV. L'AZIONE CATTOLICA

Punto Primo. Periodo iniziale e prima fase dell'A.C. (p. 334).
Punto Secondo. La Direzione dell'A.C. passa alla Conferenza degli Ecc.mi Metropolitani (p. 336).
Punto Terzo. L'A.C. nella sua attuale organizzazione (p. 340).
Punto Quarto. L'A.C. in rapporto con le altre associazioni e specialmente con le Congregazioni Mariane (p. 345).
Punto Quinto. Una polemica assai vivace (p. 350).
Punto Sesto. Del diritto di precedenza dell'A.C. (p. 356).
Punto Settimo. Delle difficoltà superate e delle attività svolte dall'A.C. (p. 362).

CAPITOLO XVI. LE MISSIONI

Punto Primo. Le Opere Missionarie Pontificie (p. 373).
Punto Secondo. Il Governo e le Missioni (p. 384).
Punto Terzo. L'Azione Cattolica e le Missioni (p. 389).
Punto Quarto. La Spagna e l'Evangelizzazione dell'America Latina. (p. 392).
Punto Quinto. La "Hispanidad" (p. 402).

CAPITOLO XVII. LA PROPAGANDA TEDESCA (p. 341).

CAPITOLO XVIII. LA MASSONERIA (p. 426).

CAPITOLO XIX. IL PROTESTANTESIMO (p. 434).

CAPITOLO XX. CONCLUSIONE (p. 443).

Rifiorimento dello spirito e cultura religiosa (p. 445).
Difficoltà di Apostolato, principalmente per la scarsezza del clero (p. 449).
Gli Ordini e le Congregazioni religiose maschili (p. 452).
Gli Ordini e le Congregazioni religiose femminili (p. 455).
Una critica mossa a la Gerarchia Ecclesiastica Spagnuola (p. 457).
Obolo di San Pietro: Attività caritatevoli; intervento in questioni di ordine diplomatico (p. 363).

Hay que destacar en dicha relación las observaciones del representante pontificio sobre el régimen español, con sus peculiaridades, afinidades y diferencias con los regímenes nazi y fascista. Me limito a citar solamente algunas, a título de ejemplo.

A. Franco instauró un sistema totalitario y tuvo poderes dictatoriales.

Cicognani habló abiertamente de los poderes dictatoriales que Franco se atribuyó al asumir la suprema autoridad de forma absoluta, sin tener que dar cuenta nadie: "Egli dà conto del suo operato davanti Iddio e alla Storia" (p. 16).

Pocos días después de la insurrección del 18 de julio, y, precisamente, el 24 de dicho mes se creó la Junta de Defensa Nacional, que fue la primera forma de Gobierno, que asumió todos los poderes del Estado y la representación legítima del País ante las otras naciones. Esta Junta durante dos meses orientó el movimiento nacional contra el marxismo, a la vez que comenzó a organizar el Estado. Pero, para darle al movimiento unidad de mando y seguridad de orientación, decidió concentrar el poder en una sola persona, y el 29 septiembre del 1936 nombró Jefe de Estado y del Gobierno al General Francisco Franco, confiriéndole todos los poderes, y además los de jefe de las fuerzas de tierra, mar y aire con el título de Generalísimo de los ejércitos.

El primero de octubre del 1936 se creó una Junta Técnica compuesta de siete comisiones, correspondiendo en realidad a los ministerios. Tanto el decreto del 29 de septiembre, como la ley del 1º octubre, se inspiraron en las ideologías autoritarias y fueron un paso decisivo hacia el Nacional-Sindicalismo. Así lo declaró abiertamente Franco al tomar posesión del altísimo cargo que se le había confiado.

Franco organizó la nueva España dentro de un amplio concepto *totalitario,* mediante las instituciones nacionales que asegurasen su *integridad,* su *unidad* y su *continuidad.* Habiendo eliminado el sufragio popular, el Caudillo declaró que "la volontà nazionale si manifesterà opportunamente a traverso quegli organi tecnici e corporazioni le quali, radicate nella storia del Paese, rappresentano di un modo autentico il suo ideale e le sue necessità" (p. 7).

Al hablar de las relaciones con la Iglesia, Franco dijo: "El Estado, sin ser confesional, concordará con la Iglesia Católica, respetando la tradición nacional y el sentimiento religioso de la mayoría de los españoles, sin que ello signifique intromisión ni reste libertad para la dirección de las funciones específicas del Estado".

No gustó que Franco hablase de "Estado aconfesional"; por ello en una conversación privada explicó que con dicha expresión quería decir que el Estado no debía mezclase en las cosas de la Iglesia, hasta el punto de que al hablarse de los nombramientos de obispos, manifestó que no tenía intención de intervenir en ellos, porque eran de competencia de la Iglesia y que le parecía incoherente que el Gobierno nombrara los obispos, como lo sería para la Iglesia designar a los gobernadores civiles o militares. Sin embrago, esta excelente observación y este excelente propósito cambiaron muy pronto y llevaron a divergencias muy agudas, surgidas únicamente por el afán de sostener, por un exagerado sentimiento de la dignidad nacional, privilegios sin duda respetables por su historia, pero fuera de las modernas concepciones de la relaciones de los Estados con la Iglesia.

Este primer discurso de Franco no fue publicado en la colección de discursos y alocuciones suyos, publicados en 1938 por la Casa Editorial Fe y en otra nueva edición publicada en 1944 por la Editora Nacional (p.8).

Franco disolvió todas las organizaciones y partidos políticos y estableció que, mientras no se le diera al "Nuevo Estado Totalitario" una configuración definitiva, sería la Falange Española Tradicionalista el partido único, cuyo jefe supremo era Franco (p. 15).

El Conde de Jordana, ministro de Asuntos Exteriores, le explicó al nuncio que en el régimen totalitario español existía una mayor comprensión entre los derechos y los deberes del individuo.

Este concepto fue expresado también por el mismo Franco en el discurso de apertura de las Cortes, donde intentó demostrar que el régimen no era una imitación tomada de otros países, sino el resultado de las ansias y anhelos tradicionales (p. 38).

El conde de Jordana, al conmemorar en Barcelona el 450º aniversario del regreso de Cristóbal Colón, de su primer viaje en el nuevo mundo, declaró:

> La España de hoy, tal como la concibe y dirige magistralmente el Generalísimo Franco, siente en sí la misma savia vital que la Época de los Reyes Católicos, y por ello fuerte, optimista y llena de legítimos ideales, trata de construir su régimen interno sobre los mismos principios por ella establecidos, amoldándolos a estos tiempos y garantizando su continuidad con esas juventudes que con tanto esmero espíritu religioso, patriótico y de milicia, se educan. Tiene, pues, ese régimen

> nuestro características propias muy acusadas que no permiten a nadie, como pretenden hacerlo aviesas y falaces propagandas, confundirlo con otros (p. 38).

Y añadía:

> Su raíz tradicional y la originalidad de nuestro programa son las que le dan personalidad y hacen destacarse toda la obra política de España en los momento actuales: por un camino que es nuestro; andamos con ademanes que nos son propios e ideas que de nadie tuvimos que aprender, sino tan solo de nuestros más gloriosos antepasados, fundadores de la unidad española, de esa unidad que es esencia de nuestro movimiento y base fundamental de nuestra grandeza (p. 39).

Según Cicognani, el régimen de Franco, "pur essendo di ordine e di autorità, è ben lontano da rigidismi e da imposizioni tiranniche" (p. 39).

El falangismo español, aunque se acercaba a los sistemas totalitarios, procuró resaltar las diferencias específicas que tenía de ellos, y se esforzaba por demostrar que no era una copia de los regímenes totalitarios, sino la evocación de los conceptos tradicionales españoles. Pero, aunque esta explicación no convenció a todos, para el nuncio estaba fuera de dudas que el totalitarismo tenía diferencias muy marcadas del fascismo italiano y del nacional-socialismo alemán (p. 40).

Franco insistió continuamente en sus conocidas ideas tradicionales y totalitarias, tanto en sus programas de gobierno como en proyectos y planes de reformas y de acción política. En sus discursos con motivo de los aniversarios de la victoria, de su nombramiento como Jefe del Estado y de los nombramientos de los Consejeros Nacionales, o en cualquier ceremonia civil tanto en Madrid como como en capitales de provincia, repitió siempre sus conocidas ideas.

> Este futuro Estado –declaró en un discurso pronunciado en julio de 1938– deberá ser "*misional*", como siempre fue el espíritu de España, es decir, con deseo de expansión noble y desinteresado; "*totalitario*", en el sentido que debe orientar al pueblo señalándole el camino por el que le conduce, sin vacilaciones ni retrocesos, no como la masa informe, de que son representantes las manifestaciones liberales": "*jerárquico*", pero de una jerarquía basada en la responsabilidad, no sobre principios de casta o de posición social; "*disciplinado*", pero de una disciplina amable, la cual, si en los primeros tiempos fue torrente im-

> petuoso que se abrió camino, hoy tiene que ser cauce y por él discurre su corriente caudalosa. Por todo esto es necesario que los jefes tengan altas cualidades: austeridad moral, laboriosidad, sentido de fraternidad humana "que tiene su más honda tradición en los preceptos de Nuestro Santo Evangelio" (p. 29).

Sobre la Falange y su programa doctrinal, así como ante los problemas internos y sus relaciones con determinadas naciones, existían prevenciones muy marcadas y desconfianzas (p. 30).

En las Instrucciones que la Secretaria de Estado le dio a Cicognani en 1938,[135] fueron señalados algunos puntos oscuros del programa falangista como el 2º, el 7º, el 23º y, de un modo especial, el punto 25º. Hablando éste del catolicismo se limitó a declarar, simplemente, que el movimiento falangista "incorpora el sentido católico –de gloriosa tradición y predominante en España– a la reconstrucción nacional"; esto era muy poco y no podía satisfacer a la Santa Sede por la vaguedad del concepto y la genérica expresión de la conciencia cristiana y católica del pueblo español.

Pero, al afirmar la Falange sus ansias de "Imperio", tuvo mucho interés en referirse no a conquistas materiales sino al imperio del espíritu e insistió en que para tener buenos soldados era necesario tener misioneros fervorosos (p. 31).

En sus manifestaciones públicas, los falangistas declararon que no podía entenderse el espíritu de la Falange si no se nutría de un profundo espíritu católico, es más, que su finalidad principal era reconducir España a sus tradiciones rígidamente católicas, inspiradas en la doctrina del Concilio de Trento frente a la herejía del protestantismo:

> Si el esnobismo, si la comezón de extranjerías (la antítesis del ideal de Falange) empujara a algunos por derroteros no católicos, sepa él y sepan todos que, a más de torcer el alma que los fundadores infundieron en la organización y ser a ésta desleales, metiendo levadura propia en masa ajena, solapada, insidiosamente traicionan la fe de aquellos que, abrazados por el lema falangista, dando por él su sangre creídos que la daban por Dios, se encontrarán sin percatarse en el campo enemigo; porque guías sin conciencia ni lealtad se pasaron con armas y bagajes. Campo enemigo el más peligroso y el más odiado por las ju-

135. *La II República,* VI, doc. 2699, pp.447-471.

ventudes heroicas es el laicismo, es lo que no sea catolicismo puro, neto, tradicionalmente español" (p. 32).

Y Eugenio Montes[136] en un famoso discurso terminó diciendo:

> Yo quiero –y en este 'YO' humilde va un orgulloso y juvenil 'nosotros' los falangistas– una catolicidad materna que amamante otra vez la sangre de España y una patria capaz de desangrarse otra vez contra el moro, contra el luterano, contra el profano francés, en las batallas de Cristo. Como aquella de Ravenna junto a la tumba de Dante, profesa de Monarquía, en que nuestras tropas, antes de entrar en combate, lloraron al ver al Legado Pontificio que les traía bendiciones. Y era conmovedor, dice el cronista, ver a soldados tan duros y curtidos llorar con lágrimas alegres (p. 32).

B. Sinceridad de los sentimientos católicos de Franco y de su Gobierno.

Nunca tuvo el nuncio dudas sobre esto y lo afirmó varias veces en su relación (p. 35). Al responderle a Cicognani en la ceremonia de presentación de las cartas credenciales, Franco dijo:

> La religión católica ha sido crisol de nuestra propia nacionalidad; en sus misterios y en sus dogmas se inspiraron, en los siglos más gloriosos de nuestra historia, el talento especulativo de nuestros filósofos, el genio lirico y dramáticos de nuestros poetas, la emoción artística de nuestros grandes pintores, y esas obras simbólica, incorporadas ya al pensamiento universal, que coronan las más altas serranías del genio español, todas ellas son esencialmente cristianas y católicas.[137]

Tanto en conversaciones con los obispos como en discursos públicos, el Caudillo puso siempre de relieve la nota católica, asumiendo,

136. Eugenio Montes Domínguez (Vigo, 23 de noviembre de 1900-Madrid, 28 de octubre de 1982) fue un escritor, periodista, político y humanista, de marcada significación católica. En 1933 fue uno de los fundadores de Falange Española, aunque sus ideas políticas estaban más cerca del tradicionalismo monárquico que del fascismo. Acompañó a José Antonio Primo de Rivera en sus viajes a la Alemania y a la Italia nacionalistas (1934-1935). Colaboró con sus artículos y conferencias a la difusión de la ideología falangista, que diagnosticaba una crítica feroz contra el liberalismo político, tanto con anterioridad a la guerra como durante el desarrollo de la misma. Posteriormente fue uno de los intelectuales más destacados en su adhesión al régimen de Franco.

137. *La II República,* VII, doc. 3121, p. 327.

especialmente cuando hablaba a los jóvenes, un tono de calurosa exhortación. Una muestra fue, por ejemplo, el discurso pronunciado en octubre de 1942 en la clausura del Secundo Consejo Nacional del Frente de Juventudes, en el que hablando de la necesidad de unir estrechamente el amor a la patria y las ansias sociales con le elevación del espíritu, Franco declaró que esta doctrina no tenía nada de nuevo ni de atrevido, porque emanaba del Evangelio y de la propia filosofía de la Iglesia (Cfr. *Palabras del Caudillo, p. 241*; *Relazione* p. 36).

Muchos fueron sus gestos y sus declaraciones de adhesión y afecto filial a la Persona Augusta del Santo Padre: es suficiente recordar su presencia a las fiestas por el jubileo episcopal de Pío XII y su constante interés y preocupación en momentos de gran angustia, cuando el mundo entero temía que la persona del Papa pudiera ser objeto de irreverencia y la Ciudad Eterna implicada en las ruinas de la guerra. Pruebas de su amor a la Iglesia fueron las numerosas leyes favorables a ella, emanadas desde que asumió el poder. Al inaugurar el Tercer Consejo Nacional del Movimiento dijo, refiriéndose a la ingente obra de restauración cristiana:

> No son meros problemas territoriales ni de política interna los que se plantean en estos momentos a nuestra generación; son los supremos de la existencia de nuestra fe, de nuestra civilización y de nuestra cultura los que de nuevo se debaten". Y afirmó: "Ni la suprema razón de Dios, nunca mejor servida que bajo nuestro régimen; ni el interés de la Patria, jamás tan exaltada y defendida como en nuestros días; ni el bien general de la Nación, pregonado por nuestra economía restaurada, nuestras industrias resurgidas, nuestros campos florecientes y nuestra gran obra social en movimiento, pueden ser impugnados por nuestros enemigos (Ibid., pag. 528).

C. Contradicciones del régimen totalitario e incidentes con la Iglesia.

En sus primeros años, el régimen prohibió, por una parte, la publicación y difusión de importantes documentos episcopales y pontificios y por otra nadie como él los divulgó.

La concepción totalitaria del Estado provocó choques y divergencias con la jerarquía, con la organizaciones católicas y con la prensa cátolica.

El incidente más grave ocurrió a raíz de la publicación de la carta pastoral del cardenal primado, Gomá, titulada *Lecciones de la guerra y*

deberes de la paz, del 8 de agosto de 1939. Era un documento amplísimo, muy bien pensado y redactado, que pretendía ser la síntesis y el programa de la futura acción de la Iglesia en la nueva sociedad española. Tras sacar las oportunas lecciones de la guerra y de las causas de la misma, ponía de relieve los deberes de la paz, basándose en cinco puntos fundamentales:

- gratitud a Dios por el don de la paz,
- perdón generoso y espléndido para los enemigos de la Iglesia y, en particular, para sus perseguidores,
- oración por todos los muertos,
- elevación de las costumbres morales y
- respeto a las nuevas autoridades de la nación.

Pero detallaba también una serie de deberes que afectaban no sólo a los sacerdotes sino a todos los ciudadanos y, en concreto, a los católicos porque, decía:

> La Iglesia ha aportado todo el peso de su prestigio, puesto al servicio de la verdad y de la justicia, para el triunfo de la causa nacional. Esta causa no está liquidada con el triunfo de las armas, que no ha hecho más que restablecer la justicia pública por medio de la fuerza.

Gomá abogaba por una justicia del espíritu, que era la única capaz de reconciliar a todos los españoles. La pastoral fue publicada en el *Boletín Oficial Eclesiástico del Arzobispado de Toledo* del 1 de septiembre. Los Jóvenes de Acción Católica preparaban su difusión en su periódico *Signo*, pero se les impidió por orden gubernativa. El telegrama circular número 1014, de primeros de octubre, firmado por Carlos Sáez, de la Jefatura del Servicio Nacional de Prensa del Ministerio de la Gobernación, enviado a todos los periódicos y revistas decía textualmente: *"De orden de la Superioridad tengo el honor de comunicar a Vd. que queda rigurosa y totalmente prohibida la publicación de la pastoral hecha pública por el Cardenal Gomá últimamente"*.

Granados[138] nos dice que el cardenal "quedó vivamente impresionado y sorprendido. ¡Cómo iba él a esperar esto!" Pero reaccionó enviando al ministro de la Gobernación una carta respetuosa y al mismo

138. A. Granados García, *El cardenal Gomá, primado de España* (Madrid, Espasa-Calpe, 1969), p. 321.

tiempo enérgica protestando por el gravísimo atropello cometido contra su persona y contra su autoridad. Después de declarar que había siempre tratado de servir al Estado y a las autoridades que lo representaban sin regatear esfuerzo alguno, denunciaba la incongruencia que suponía pedirle por una parte su criterio sobre asuntos que tenían en realidad poca monta (se refería a la cuestión lingüística):

> cuando, por otra, las autoridades del Estado, desde ese Ministerio y en el ejercicio oficial y solemne de mi magisterio eclesiástico, cuanto en ellas cabe, me han desautorizado en el modo que todos conocen, impidiendo la difusión y circulación de mi última Pastoral.
>
> Y terminaba con estas palabras: "Ya se hará cargo, Excelencia, de que no es éste el medio más adecuado para fomentar las mutuas relaciones entre las altas autoridades de la Nación, ni de corresponder a mis constantes esfuerzos en pro de la Iglesia y de la Patria, y, sobre todo, de que se ha faltado a lo más elemental en el procedimiento, dada la naturaleza del asunto".

Otra carta semejante la dirigió Gomá a Franco denunciando que el Estado había conculcado un derecho de la Iglesia al prohibir la difusión de su carta pastoral. ¡Algo semejante había hecho Hitler en Alemania con documentos episcopales y pontificios! Pronto lo veremos.

Como la prohibición de difundir la pastoral en la prensa nacional fue conocida en muchos ambientes, el *Boletín del Arzobispado de Toledo* publicó el 15 de octubre un editorial, firmado por la dirección, pero redactado por el mismo cardenal, en el que bajo el título *Un caso nuevo* denunciaba la dureza de la censura civil, que había prohibido "rigurosa y totalmente" la difusión del documento, mientras que muchos obispos, "maestros de la doctrina cristiana", ya con anterioridad a su publicación le habían pedido al cardenal centenares de ejemplares de la carta para difundirla entre sus diocesanos, porque consideraban que debían leerla todos los españoles. Gomá nunca supo las razones de la prohibición y, aunque personalmente lo disimuló todo, lo perdonó todo y lo olvidó todo, no consintió, según sus mismas palabras,

> porque es depósito sacratísimo de la gloriosa Sede toledana, que queden sin defensa los fueros de la autoridad magistral de un Prelado de esta Iglesia, puestos a los menos en tela de juicio y ante sus mismos diocesanos por el hecho que conoce todo el mundo.

El escrito del cardenal sonó a estampido de cañón, según frase de su biógrafo. Los obispos españoles se solidarizaron con él publicando íntegramente la pastoral en sus respectivos boletines eclesiásticos, que no estaban sometidos a la censura gubernativa. El propio cardenal, en un informe que envió a la Santa Sede a finales de 1939 declaró que la prohibición de su pastoral se había debido:

> a mala interpretación de autoridad de segundo orden, toda vez que el Jefe del Estado no hizo más que prohibir comentarios al documento, porque de él abusaban para sus fines políticos los adversarios del Régimen.

Cicognani recordó las dificultades puestas por el gobierno nacional para publicar algunos importantes documentos pontificios, pero no se refería a la encíclica que Pío XI había publicado del 14 de marzo de 1937, titulada la *Mit brennender Sorge*, sobre la situación de la Iglesia en Alemania, en la que denunciaba el nazismo. De la misma forma que en la zona nacional se difundió ampliamente el párrafo sobre "Los horrores del comunismo en España" de la encíclica en que Pío XI condenaba el comunismo,[139] se retrasó por decisión personal del cardenal Gomá la difusión de la encíclica en la que se condenaba el nazismo, que era uno de los aliados del general Franco.

139. *Horrores del comunismo en España n.* 20. También en las regiones en que, como en nuestra queridísima España, el azote comunista no ha tenido tiempo todavía para hacer sentir todos los efectos de sus teorías, se ha desencadenado, sin embargo, como para desquitarse, con una violencia más furibunda. No se ha limitado a derribar alguna que otra iglesia, algún que otro convento, sino que, cuando le ha sido posible, ha destruido todas las iglesias, todos los conventos e incluso todo vestigio de la religión cristiana, sin reparar en el valor artístico y científico de los monumentos religiosos. El furor comunista no se ha limitado a matar a obispos y millares de sacerdotes, de religiosos y religiosas, buscando de un modo particular a aquellos y a aquellas que precisamente trabajan con mayor celo con los pobres y los obreros, sino que, además, ha matado a un gran número de seglares de toda clase y condición, asesinados aún hoy día en masa, por el mero hecho de ser cristianos o al menos contrarios al ateísmo comunista. Y esta destrucción tan espantosa es realizada con un odio, una barbarie y una ferocidad que jamás se hubieran creído posibles en nuestro siglo. Ningún individuo que tenga buen juicio, ningún hombre de Estado consciente de su responsabilidad pública, puede dejar de temblar si piensa que lo que hoy sucede en España tal vez podrá repetirse mañana en otras naciones civilizadas" (Carta Encíclica *Divini Redemptoris* del Sumo Pontífice Pío XI sobre el Comunismo Ateo, del 19 de marzo de 1937, AAS 29, 1937, pp. 165-169).

¿Por qué no se había divulgado hasta ese momento en España la encíclica publicada el 14 de marzo de 1937?[140] El 26 de marzo, Pacelli pidió a Gomá un informe sobre la recepción de la encíclica[141] Gomá respondió el 2 de abril diciendo: "giornali spagnoli niente hanno pubblicato circa Enciclica Episcopato Germanico",[142] y dos días más tarde informó sobre la escasa repercusión que había tenido en España la encíclica,

> pero, para prevenir cualquier ocurrencia y para secundar los deseos de la Santa Sede, agradecería a Vuestra Eminencia que hiciera llegar a mis manos un ejemplar de la Encíclica citada, así como las indicaciones que creyera oportunas para puntualizar el criterio de la Santa Sede en este punto. Porque por el sesgo que van tomando las cosas acá, y que se trasluce en las informaciones que van adjuntas, no sería de más que se empezaran a tomar posiciones ante posibles actitudes de las autoridades, teniendo especialmente en cuenta que puede haber algunos elementos extranjeros que puedan estar en el ánimo de los dirigentes de las cosas de España en un sentido poco acomodado a la trayectoria de su tradición, tan profundamente respetuosa de las cosas de la Iglesia.[143]

140. Ibid. 145-167. *La Mit brennender Sorge* fue la encíclica del papa Pío XI sobre la situación de la Iglesia en la Alemania nazi. A diferencia de otras encíclicas llamadas por las primeras palabras en latín, esta recibió el nombre de las primeras palabras en la lengua en que fue originalmente publicada, el alemán. En ella el Papa advirtió, dos años antes de la Segunda Guerra Mundial: «Todo el que tome la raza, o el pueblo, o el Estado, o una forma determinada del Estado, o los representantes del poder estatal u otros elementos fundamentales de la sociedad humana [...] y los divinice con culto idolátrico, pervierte y falsifica el orden creado e impuesto por Dios», en una clara señal de crítica hacia los aspectos seudorreligiosos y las teorías raciales del régimen nacionalsocialista alemán. La encíclica se leyó el domingo 21 de marzo de 1937 en todos los aproximadamente 11.000 templos católicos alemanes. Al día siguiente el *Völkischer Beobachter*, órgano oficial del Partido Nazi, publicó una primera réplica a la encíclica; pero, sorprendentemente, fue también la última. El ministro alemán de propaganda, Joseph Goebbels, con el control total de prensa y radio que ya tenía por esas fechas, decidió que lo más conveniente para el régimen era ignorarla completamente.A la semana siguiente, hubo un intento de introducir en secreto 300.000 copias de la encíclica; lo organizaba la Nunciatura.[3] La Gestapo registró las iglesias y las imprentas en busca de ejemplares. Se tomó el control de doce imprentas, otras se cerraron y cientos de personas fueron enviadas a la cárcel o a campos de concentración.

141. AG, 4, p. 297.

142. Ibid., 5, p. 17.

143. Ibid., p. 33.

Pizzardo envió el 7 de abril a Gomá la encíclica "per la maggiore diffusione possibile"[144] y este acusó recibo el 16 de abril de los dos ejemplares recibidos de la encíclica, que calificó de

> documento maravilloso, por su claridad meridiana, por el profundo análisis de los errores que en él se refutan y por la sinceridad apostólica, impregnada de la caridad de Padre, con que se delata un estado intelectual totalmente desplazado de la doctrina católica; todo ello vaciado en formas de elegancia verdaderamente clásicas. Del documento, como había tenido ya el honor de decírselo al Eminentísimo Sr. Secretario de Estado, no se ha dado referencia alguna en la prensa española. Pero como tengo la seguridad de que hará mucho bien en nuestro país, donde al amparo de cierta bandera política se empieza a dibujar una ideología semipagana, que temo fundadamente vaya separándose paulatinamente del sentido católico tan arraigado en nuestra España, he mandado traducirlo al castellano para hacer de él una edición que se repartirá a los Srs. Obispos a fin de que sea publicada la Encíclica en todos los Boletines Eclesiásticos de la Nación. Al mismo tiempo, si me convenzo de que no ha sido intervenido el texto por las autoridades, irá apareciendo en los periódicos católicos del país, a fin de que se obtenga la máxima difusión. Ya en mis informaciones a la Santa Sede he hecho alguna insinuación a las corrientes que se inician en España de la constitución de un estado en que predomine la fuerza y el sentido heroico y de imperio. Bien, si todo lo informa nuestro viejo catolicismo; pero se ha debilitado mucho el contenido mental de nuestro cristianismo tradicional, corremos el peligro de buscar la reconstrucción de nuestros valores en el sentido que podríamos llamar de atletismo nacional. Bajo este aspecto, la nueva Encíclica dirigida al Episcopado alemán sería de orientación decisiva para las rutas de la grandeza verdaderamente cristiana.[145]

La edición de la encíclica en castellano estuvo preparada el 24 de abril y dispuesta para ser publicada con carácter oficial en los boletines eclesiásticos, pero el mismo Gomá dijo a los obispos que, "tal vez en las circunstancias actuales y por lo que se verá de su texto, no convenga por ahora darla (*sic*) mayor difusión".[146] Este cambio de actitud lo mo-

144. Ibid. p. 71.
145. Ibid., p. 161.
146. Ibid., p. 210.

tivó el cardenal en un informe político enviado a Pacelli el 24 de abril, diciendo:

> "No me parece que por ahora convenga difundir por la prensa diaria el documento", puesto que la difusión de la encíclica coincidió con el decreto de unificación de los partidos y milicias nacionales, del que salió el partido único de FET y de las JONS; de manera que el momento no podía ser más delicado para una coyuntura que dio lugar a enfrentamientos, incluso físicos, entre los falangistas y los tradicionalistas que no aceptaban de grado esa unidad, por considerarse incompatibles. Esos falangistas no solo eran estatistas, sino, en la mayoría de los casos, pronazis, y Gomá se dio cuenta de que la publicación de una encíclica que era precisamente antinazi podía crear una situación insostenible, en plena guerra, cuando los nacionales necesitaban más que nada unidad. "En estas circunstancias –dijo Gomá a Pacelli–, la Encíclica podría servir de pretexto para censurar a uno de los componentes de la unión, Falange Española, de tendencia más o menos hitleriana, con posible perjuicio de la máxima unidad que debe ser la nota predominante en los actuales momentos críticos por que atraviesa España"[147] .

Pero, como a principios de 1938 los jesuitas decidieron publicar la encíclica en la prestigiosa revista *Razón y Fe* –que reproducía todas las encíclicas y los más importantes documentos pontificios–, Gomá cambió de criterio[148] y la encíclica fue publicada en el *Boletín Eclesiástico del Arzobispado de Toledo* del 1-2-1938, pp. 33-48.[149]

147. Ibid., p. 234.
148. Ibid., 9, p. 245.
149. Sin embargo, no todos los obispos aceptaron su invitación de difundir la encíclica en sus boletines diocesanos. Algunos la consideraron inoportuna y ajena a los asuntos que interesaban a los españoles, dado que, entre los nacionales, según su percepción, no había propiamente racismo, excepciones aparte. Así, por ejemplo, el cardenal Segura declaró que era "delicada nuestra situación en este punto. Y como no se trata de cosa que parezca necesaria, tal vez convendría abstenerse, por no crear dificultades que pudieran surgir de la reproducción de los referidos documentos. Por otra parte yo llego a dudar de que aquí esto sirva de edificación a las almas y desconfío de la influencia que pueda ello ejercer en los dirigentes de la pública opinión" (*AG.,* 9, 312), pero, poco tiempo después, decidió publicarla en el boletín de su arzobispado, tras haber recibido de Gomá la ratificación de difundirla (*Ibid.*, 9, 347.348). El obispo de Osma, Tomás Gutiérrez Díaz, dijo: "No creo que urja tanto la publicación de la notabilísima Encíclica que teníamos archivada. Más bien creo que, al menos por aquí, causaría ex-

Superado el incidente de la pastoral del cardenal Gomá, Cicognani dijo que:

> Nessuna Nazione, tuttavia, ha dato una diffusione così completa e così ampia dei discorsi e delle Encicliche o Lettere del Santo Padre, come la Nazione Spagnuola. Di ciò ho avuto occasione di riferire più volte.[150]

D. Gratitud de la Iglesia a Franco.

Después de los dolorosos sufrimientos padecidos a causa de la cruel persecución religiosa republicana, la Iglesia pudo resanar muchas de la numerosas heridas gracias a la generosa ayuda del Estado y, con la colaboración, en muchos casos, de las autoridades civiles, pudo reemprender una ingente obra de reconstrucción material, moral y religiosa. Gracias a ello, los obispos pudieron reorganizar la asistencia religiosa, a pesar de la escasez de personal y de medios materiales, fomentar las vocaciones eclesiásticas y recuperar las que se habían dispersado a causa de la guerra, reconstruyendo seminarios y parroquias, así como muchos palacio episcopales y otros edificios religiosos completamente devastados o reducidos a escombros.

Sin embargo, no faltaron tensiones y conflictos por la dificultad de hacer converger los principios que parecían en contraste con la doctrina de la Iglesia, sobre todo en el campo de la educación; se llegó incluso en algún momento al borde de la ruptura con la Santa Sede cuando el Estado adoptó medidas consideradas inadmisibles por la Iglesia y quiso imponer orientaciones consideradas inoportunas y lo mismo ocurrió

---

trañeza. Por eso, si otros no lo hacen, yo, por ahora, tampoco la publicaría. No por eso ha de dejar de figurar en la colección del Boletín" (Ibid., 9, 323). El 18-2-1938 Gomá dirigió una carta al director del periódico parisino *L'Oeuvre,* desmintiendo que Franco le hubiese pedido silenciar la encíclica y afirmando: "Que el Cardenal que suscribe no ha hablado una sola palabra con autoridad civil alguna para informarle de las órdenes que, para el régimen de la Iglesia en España, haya recibido de la Santa Sede. Que es absolutamente falso que el que suscribe haya recibido instrucciones del General Franco que importaran la más mínima restricción de la autoridad de la Iglesia en su régimen interno" (Ibid., 9, 330).

150. *Relazione,* p. 37. En AVV, *Arch. Nunz. Madrid* 1000, 1101 está la documentación relacionadas con la publicación en España de las encíclicas de Pío XII, desde la primera de ellas *Ubi arcano* (Ibid. 1000, ff. 3-4v) con el texto corregido en la edición oficial española por Pascual Galindo (Ibid., ff. 34-1*10*). Y la delaración del director general de Prensa sobre la publicación de la encíclica (Ibid., ff. 112-113).

cuando se intentó adaptar antiguos privilegios a los tiempos modernos. Pero, a pesar de alguna nota estridente, no faltaron buena voluntad y deseo de entendimiento para llegar a una normalización de las relaciones mediante un Concordato (p. 444).

Según el nuncio: "La Gerarchia Ecclesiastica e la Chiesa non potevano non essere grati al regime attuale, che a loro permesso di riprendere con frutto il loro ministero spirituale" (p. 462).

Franco pidió a la Iglesia que desarrollara su obra espiritual y litúrgica y no había razón alguna para negarla, porque el régimen no solo no puso dificultades a la enseñanza de la religión y a otras peticiones de los obispos, sino que protegió abiertamente a la Iglesia, a pesar de ser un Estado totalitario. Este punto resultó muy difícil de entender por los adversarios del régimen (p. 463).

E. La rigurosa censura estatal.

Una de las primeras medidas que adoptan los regímenes dictatoriales y totalitarios es el control de la opinión pública a través de los medios de comunicación y, para la época de nuestro estudio, la prensa (periódicos y revistas), los libros y la radio, mediante una rigurosa censura estatal.

En España, la aplicó el gobierno de la República, a pesar de proclamarse "democrático", en diversas ocasiones para impedir la difusión de noticias que, según el criterio de los gobernantes, podían poner en peligro la estabilidad del régimen y su credibilidad política. Por limitarnos al siglo XX, España la conoció durante la dictadura de Primo de Rivera, pero volvió a sufrirla a partir de 1931, porque el Gobierno censuró y cerró periódicos que no consideraba adictos a la causa republicana,[151] a pesar de presumir de haber suprimido la censura, pues, como lamentó en más de una ocasión el nuncio, las frecuentes multas y sanciones económicas resultaban más prejudiciales que la censura estatal, como

151. Al mismo tiempo, el Gobierno presentó a las Cortes un proyecto de ley para la defensa de la República, que fue aprobado con gran premura. Era una ley excepcional, cuyo primer artículo determinaba los actos que debían ser considerados contrarios a la República y en el segundo establecía la pena del confinamiento y del exilio y multas gravísimas. Se dio facultad al ministro de la Gobernación para adoptar las medidas que creyera oportunas contra las reuniones y asociaciones y de intervenir de mil maneras en ellas. Con esta ley, dijo Tedeschini, ha sido derogada la Constitución antes de ser votada (*La II República*, I, doc. 615, pp. 671-672).

ocurrió al supender el gobierno la publicación del diario católico *El Debate*.[152]

La censura estatal sobre la prensa se mantuvo durante todo el período republicano y se acentuó para ocultar hechos más graves, a partir de febrero el 1936, durante el Gobierno del Frente Popular, como denunció Tedeschini,[153] a la vez que denunció también que la implacable censura estatal que ocultaba la realidad social de España y los hechos más graves que estaban ocurriendo en diversos lugares.[154]

A propósito de autores extranjeros que estudian estas violaciones de derechos, me parece oportuno citar las investigaciones del italiano Gabriele Ranzato,[155] que explica profundamente cómo en aquella ocasión razones y sinrazones se repartieron con modalidades mucho más complicadas de cuanto hasta ahora les han parecido a los historiadores. Ranzato no muestra en sus libros ni una sola línea de simpatía por la causa y la obra del vencedor de la guerra civil, pero concluye su importante investigación definiendo «discutible» la perpetuación de la imagen de la España de la primavera de 1936, como la de un «país de democracia liberal, capaz de garantizar su sistema político-económico al amparo de cualquier subversión revolucionaria, y que fue llevado a la guerra civil solamente por una sublevación militar reaccionaria y fascista.

Según este autor, las izquierdas españolas desencadenaron contra la Iglesia «una verdadera y propia persecución religiosa». Cita una carta de Azaña a su cuñado, del 17 de marzo de 1936, en la que le decía que había perdido la cuenta de las iglesias y conventos que habían sido incendiados. Cuando estalló la guerra civil ya habían ardido 239 templos, habían sido destruidas numerosas obras de arte, habían sido violados tabernáculos; arrojadas por tierra hostias consagradas, para ser pisoteadas; desenterrados cadáveres de obispos y monjas; impuestas tasas a los funerales católicos, impidiendo en muchos casos su celebración; prohibidos los símbolos católicos en las tumbas; equiparada la Semana Santa con una reunión clandestina, imponiendo las consiguientes

152. Ibid., II, doc. 691, p. 96.

153. Ibid., IV, doc. 1576, p. 447.

154. Con el despacho n.º 7902, del 21-3-1936, Tedeschini envió a Pacelli las galeradas de *El Debate* sobre nuevos incendios de iglesias, que no pudieron publicarse a causa de la censura estatal (Ibid., IV, p. 536).

155. *L'eclissi della democrazia. La Guerra civile spagnola e le sue origini (1931-1939)* (Bollati Boringhieri, Turín 2004), y *La grande paura del 1936. Come la Spagna precipitò nella guerra civile* (Laterza, Bari-Roma 2011).

detenciones; impedidas las primeras comuniones de los niños; dejados sueltos por las calles perros que llevaban la cruz en el collar.

No es necesario ser creyente –afirma Ranzato– para sentir y comprender cuánto dolor y cuánto resentimiento pudieron provocar estas heridas en las conciencias religiosas, ya que a ellas se unieron otros grandes o pequeños vejámenes, como la prohibición y la tasación del desfile procesional de imágenes o los toques de campanas. Por desgracia, este virus anticlerical y antirreligioso contagió también de alguna forma a muchos exponentes de la cultura liberal.

El Gobierno republicano llegó a prohibir la difusión de normas dadas por el arquitecto diocesano de Madrid, Teodoro Anasagasti, para impedir incendios de iglesias y conventos.[156]

Apenas estalló la guerra, el gobierno aplicó la censura incluso a la correspondencia diplomática, violando abiertamente las normas más elementales de las relaciones internacionales y de ello se quejó el encargado de negocios de la Santa Sede, Sericano.[157] Esta violación fue denunciada también por *L'Osservatore Romano*[158] y por el mismo cardenal Pacelli ante el embajador Zulueta.[159]

En la España nacional la censura se impuso desde el primer momento. En plena guerra, la censura de prensa en la zona nacional fue rigurosísima según el testimonio del representante pontificio, Antoniutti.[160] Él también lamentó la excesiva tolerancia de las autoridades hacia doctrinas erróneas y las críticas que se hicieron en la prensa, a pesar de la rígida censura estatal, contra las personas del cardenal Secretario de Estado y del Santo Padre, a raíz del discurso del 14 de septiembre de 1936 dirigido a los refugiados españoles, recibidos en Castelgandolfo.

Dicho discurso fue mutilado por la censura y suprimida la parte final que se refería a los "otros", considerados por Pío XI también hijos

156. *La II República*, IV, doc. 1639, p. 569.

157. "Attesa la censura arbitariamente esercitata dai rossi anche per la corrispondenza diplomatica, pregheridei V.E.R., di avere la bontà di accusare ricevimento del presente rapporto" (Ibid., doc. 1738, p. 705).

158. "Se si consideri il rigorosissimo regime di censura che vige in quei territori, questo atteggiamento della stampa costituisce un chiarissimo sintomo che il Governo non intende armonizzare la sua attività alle promesse" (Ibid., IV, doc. 1758, p. 735).

159. Ibid., IV, doc 1777, pp. 760-761.

160. "Da quanto mi consta, nessun giornale del luogo ha annunciato il mio arrivo, e ancora non è stata data notizia della mia visita al Generalissimo. La censura della stampa è rigorosissima" (Ibid., V, doc. 2149, p. 458).

suyos.[161] Tampoco lo publicó Montero en el apéndice documental de su obra clásica sobre la persecución religiosa republicana, porque en 1961 seguía vigente la censura.[162]

Los metropolitanos lamentaron la censura impuesta por el gobierno a los obispos,[163] pero, a su vez, fueron favorables a ella, pues, según Antoniutti en las oficinas de Censura del Estado se usaban a veces medidas no conformes con el Derecho Canónico con relación a ciertos artículos de carácter eclesiástico y religioso cuya finalidad era defender los derechos de la Iglesia. Esto se debía quizá a un conocimiento no perfecto de la doctrina eclesiástica, especialmente en determinadas materias sobre la enseñanza.Con el fin de evitar incidentes desagradables en materia

161. "¿Y los otros? ¿Qué decir de todos aquellos otros que también son y permanecen siendo hijos Nuestros, no obstante que en las personas y en las cosas que Nos son más queridas y más sagradas, con actos y métodos extremamente odiosos y cruelmente persecutorios, y aun en Nuestra misma persona, cuanto la distancia lo consentía, con expresiones y actitudes sumamente ofensivas, Nos han tratado no como hijos a un Padre, sino como enemigos a un enemigo particularmente odiado? Tenemos, queridísimos hijos, divinos preceptos y divinos ejemplos que pueden parecer de demasiada difícil obediencia e imitación a la pobre y sola naturaleza humana y son por el contrario tan hermosos y atrayentes al alma cristiana –a vuestras almas, queridísimos hijos– con la gracia divina, que no hemos podido nunca, ni podemos dudar un instante acerca de aquello que Nos queda por hacer: amarles, amarles con un amor particular de compasión y de misericordia, amarles y, no pudiendo hacer otra cosa, orar por ellos; orar para que vuelva a sus inteligencias la serena visión de la verdad y abran de nuevo sus corazones al deseo y fraterna visión del verdadero bien común; orar para que vuelvan al Padre que con grandes deseos les espera, y se hará una fiesta de grande alegría a su retorno; orar para que estén con Nos, cuando dentro de poco –tenemos plena confianza en Dios bendito– el arco iris de la paz brillará en el hermoso cielo de España, trayendo el alegre anuncio a todo vuestro grande y magnífico País; de la paz, decimos, serena, segura, consoladora de todos los dolores, reparadora de todos los daños, que satisfaga todas las justas y sabias aspiraciones compatibles con el bien común, anunciadora de un porvenir de tranquilidad en el orden, de honor en la prosperidad".

162. A. Montero Moreno, *Historia de la persecución religiosa, o.c., 741-742*, tomado del *B.O. del Obispado de Pamplona* (1936), 366-367. Lo podía haber tomado de *Acta Apostolicae Sedis*, porque el discurso íntegro del Papa en versión original italiana y en traducción española fue publicado en *L'Osservatore Romano*, del 14/15-9-1936, y solo en italiano en AAS 28 (1936) 373-381. El título del periódico vaticano, a nueve columnas, decía: "La commossa parola del Santo Padre ai figli perseguitati della Spagna. Esaltazione dell'eroismo inspirato dalla Fede –Deplorazione delle immense rovine accumulate dal sovversivismo irreligioso– Moniti ai poteri responsabili di tutto il mondo".

163. "Mientras la correspondencia de los Ordinarios continúe sujeta a censura, se declara la conveniencia de que se inhiban con su notoria delicadeza en todo requerimiento que se les haga para informaciones que pueden tener carácter político (*La II República*, V doc. 2373, p. 783).

tan delicada, Antoniutti se atrevió a sugerir que en las diversas Oficinas de Censura se designaran, para censurar artículos de carácter religioso, a eclesiásticos debidamente aprobados por las respectivas autoridades diocesanas[164]. La censura de prensa fue queja constante de Antoniutti y de ella habló personalmente con Franco.[165]

Los obispos pidieron a los poderes públicos la implantación de una censura cinematográfica verdadera, tal como la había solicitado la Asociación de Padres de Familia[166] y la exención de censura en la correspondencia episcopal, siquiera dentro de sus diócesis[167] y se preguntaron: ¿Conviene adoctrinar a los católicos o llamar la atención de los escritores acerca de la censura eclesiástica?[168]

El Episcopado ejerció una rigurosa censura condenando libros considerados peligrosos para la fe y las costumbres y el gobierno los retiró de la venta.[169]

164. Ibid., doc. 2384, p. 812

165. "Riferendomi alla Stampa chiesi che nei vari Comitati di censura si pongano delle persone competenti in materie ecclesiastiche, preferibilmente qualche sacerdote, perché non accada di vedere pubblicati degli articoli che non corrispondono all'integrità cattolica, e di vedere, invece, censurati degli articoli redatti in senso profondamente cattolico. Mi promise di dare gli ordini opportuni in merito" (Ibid., doc. 2391, p. 827).

166. Ibid*.,* VI, doc. 2770, p. 605.

167. Ibid., p. 606.

168. Ibid., p. 607.

169. Entre los varios casos que se podrían citar, Cicognani recogió los siguientes: "Il Cardinale Arcivescovo di Siviglia proibì, due anni fa, il libro "Tú y la vida", di Carlo B. Frisch, tradotto allo spagnuolo da Giulio Gadea, perché "heterodoxo, evolucionista, darviniano, partidario de la esterilización, auténticamente racionalista"; e in una apposita Lettera Pastorale condanna altre quattro traduzioni, due dal tedesco e due da francese, segnalando di ciascuna i punti riprovevoli. Mons. Vescovo di Barcellona, nell'aprile scorso, censurò e proibì l'opera di Stefano Zweig, "La lotta contro il demonio" e diverse altre di Federico Nietzsche, egualmente tradotte in lingua spagnola. Mons. Arcivescovo di Toledo ha condannato il conosciutissimo volume di Michele Unamuno, "Il sentimento tragico della vita", scritto e pubblicato da diversi anni. Quest'opera sembrava dimenticata, ma venne rimessa in vendita e in onore, e per questo Mons. Pla y Deniel credé necessario, in virtù del suo ministero pastorale, proibirne la lettura per lo scetticismo e per le teorie anticristiane che racchiude. Più ancora: tutti gli anni viene indetto un concorso letterario dalla Segreteria di educazione popolare per il migliore romanzo, e quest'anno fu scelto quello presentato dal signor Raffaele García Serrano, col titolo "La fiel infantería". L'autore fu premiato di un modo ufficiale e ricevette calde felicitazioni. Però lo stesso Arcivescovo di Toledo condannava pubblicamente il romanzo per certe differenti insinuazioni sulla debolezza umana, per descrizioni troppo crude d'ambienti equivoci, per frasi indecorose, e il libro venne senz'altro ritirato. Recentemente il Vescovo di Málaga ha fatto togliere dalle scuole il "Cuore" di De Amicis, giudicandolo pregiudizievole dal punto di vista didattico, poiché manca di un vero

13. Relaciones Iglesia-Estado.

A. Franco pretendió conseguir los mismos privilegios de los reyes de España.

Apenas llegó a Roma en junio de 1938, el embajador Yanguas Messía insistió a la secretaría de Estado para que fuese reconocido a su Gobierno el antiguo privilegio de presentación de obispos del cual gozaban los Reyes Católicos, a la vez que urgía el nombramiento de obispos, pues las diócesis españolas ofrecían un aspecto desolador.

Desde julio de 1936 hasta el final de la guerra sólo se habían hecho cuatro nombramientos episcopales en la zona nacional[170] y las sedes episcopales vacantes en España en mayo de 1939 eran 15.

Un mes más tarde del final de la guerra, Pío XII urgió al nuncio Cicognani para que iniciara cuanto antes las gestiones para cubrir las numerosas sedes vacantes.[171] Sin embargo, desde el primer momento resultaron muy complejas las dificultades puestas por el Gobierno y comunicadas al nuncio en la conversación mantenida con el Ministro de Asuntos Exteriores a propósito del Concordato de 1851 y del privilegio de presentación.[172] El cardenal Maglione, nuevo secretario de Estado, comunicó la fórmula que la Santa Sede estaba dispuesta a adoptar, como concesión máxima, para la provisión de sedes episcopales vacantes en España.[173]

Por su parte, el embajador Yanguas presentó a Maglione un "memorándum" sobre el Concordato de 1851 y el derecho de Patronato, en el que afirmó que

> el Gobierno Nacional se adelantó espontáneamente a derogar la legislación sectaria de la República, y dictó, además, una serie de leyes

sentimento religioso. L'Azione Cattolica poi, nelle sue riviste e nei suoi giornali, e le Congregazioni Mariane, con apposite indicazioni, esercitano una speciale vigilanza per mettere in guardia i lettori e guidarli nella scelta dei libri. Anzi la Congregazione Mariana di Madrid pubblica al riguardo un Bollettino speciale: S.I.P.E. "Servicio Informativo de Publicaciones y Espectáculos" (*Relación de Cicognani*, pp. 249-250).

170. Véase mi artículo «Nombramientos episcopales en España y estado de algunas diócesis catalanas durante la Guerra Civil (1936-1939)»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 87 (2014) 597-933.

171. *La II Republica* VII, doc. 3114, p. 304-305.

172. Ibid., doc. complementario n. 1 del doc. 3114, pp. 306-312.

173. Ibid., doc. complementario n. 2 del doc. 3114, pp. 313-315.

y decretos que pueden citarse como modelo en materia religiosa, renovando y, como el Caudillo ha dicho, superando la gloriosa tradición católica de España… Todo esto lo hizo el Gobierno, por ser fiel a sus propias convicciones y a las de la nación que rige, unilateral y graciosamente, sin aguardar a cotizarlas en apoyo de su tesis sobre la vigencia del Concordato… El término feliz y victorioso de la Cruzada española, cierra el periodo de anormalidad y devuelve a España su unidad geográfica, política y moral. Nada impide ya y todo, por el contrario aconseja, en beneficio de ambas Potestades, la reanudación de la normalidad jurídica en las relaciones entre la Iglesia y el Estado. El Gobierno, por su parte, está desde luego dispuesto, y confía en que igualmente lo estará la Santa Sede, que, hasta ahora, ha reservado su criterio.

Mientras tanto, el Gobierno considera que ninguna medida unilateral de una u otra parte puede interponerse, sin romper el recíproco respeto en que se mantienen ambas Potestades, hasta volver al régimen concordatario, especialmente, en materia de tanta importancia como es la provisión de diócesis, acerca de la cual, y en prueba de la rectitud de propósitos que le anima, ya en el «Memorándum» de noviembre de 1938,[174] declaró el Gobierno hallarse propicio a examinar cualquier sugestión que, respetando el derecho de Patronato, tienda a perfeccionar su ejercicio *y* rodearlo de las máximas garantías.[175]

B. El convenio de 1941.[176]

La solución del problema no era fácil, pues faltaban candidatos idóneos para el episcopado y esperar a una regulación de la materia mediante un concordato parecía una solución excesivamente larga. El sistema entonces vigente en los concordatos de la nueva época inaugurada por Pío XI era el de la pre-notificación oficiosa por el que la Santa Sede, antes de proceder al nombramiento, comunicaba oficiosamente su nombre al gobierno respectivo, por si éste tenía que poner objeciones de carácter político general, correspondiendo tanto la valoración de las mismas como la decisión última a la Santa Sede. En cambio, España había tenido otro sistema más antiguo, que era el llamado *privilegio de presentación*, por el que los reyes proponían al Papa el nombre del candi-

174. *La II Republica* VI, doc. 2834, 740-743.
175. Ibid., VII, doc. 3115, pp. 315-317.
176. Véase mi artículo, *Aplicación del Convenio de 1941 sobre nombramientos de obispos*: «Anales Valentinos» 20 (1994) 243-273.

dato canónicamente idóneo para una diócesis vacante y éste le daba la provisión canónica, según establecía el art. 44 del concordato de 1851.

Restaurar este privilegio en 1941, como pretendía Franco, parecía excesivo. Tras largas y complejas negociaciones se adoptó una vía media: ni simple pre-notificación ni simple presentación. Tal fue la solución adoptada con el acuerdo de 1941. De la pre-notificación se retuvo el que el Papa no se vería obligado a la lista de candidatos que le fuera presentado por el Gobierno. De la presentación se mantuvo el nombre y presentar un candidato escogido de una terna confeccionada por el Papa en base a una lista de al menos seis nombres elaborada por el nuncio de acuerdo con el gobierno.

De este modo se puso fin a la orfandad en que se encontraban las diócesis y se fueron cubriendo ininterrumpidamente todas las sedes episcopales vacantes. En tan complejo procedimiento se distinguían cuatro trámites ordinarios:

1º. Formación de una lista de al menos seis candidatos por el nuncio, previo un principio de acuerdo con el Gobierno, y envío de la misma a la Santa Sede.

2ª. Formación por el Papa de una terna de candidatos escogido de entre aquella lista y comunicación de la terna al Gobierno por conducto de la nunciatura.

3º. Presentación de uno de los candidatos de la terna por el Jefe del Estado al Papa.

4º. Nombramiento pontificio del presentado y publicación oficial del nombramiento tanto por la Santa Sede como por el Estado español.

La selección y aprobación de los candidatos correspondía tanto a la nunciatura de Madrid como a la Sagrada Congregación de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios. Dede 1941 se puso mucho esmero en la selección y aprobación de candidatos al episcopado y se aplicó a España el sistema ya adoptado para otras naciones consistente en el examen por parte de los cardenales miembros de la mencionada congregación de los procesos o expedientes informativos de cada uno de los candidatos, que el nuncio remitía a Roma acompañados de toda la documentación necesaria y de su parecer personal. Para ello, la nunciatura seguía las normas que en 1932 habían sido dadas por la Santa Sede a los obispos españoles.[177]

177. "Decretum circa proponendos ad episcopale ministerium in Hispania" en V. M. Arbeloa, «El nombramiento de obispos durante la Dictadura y la II República»*: Revista Española de Derecho Canónico* 31 (1975) 143-157. Y sobre los nombramientos de obis-

Cuando el nuncio creía que un candidato podía ser tomado en consideración remitía un cuestionario a varias personas de autoridad y confianza, que generalmente eran obispos, canónigos, sacerdotes o religiosos que conocían al candidato para que respondieran minuciosamente a preguntas sobre las cualidades del candidato, su conducta, salud, etc.

Si alguno de los informes refería hechos que desdecían del candidato el nuncio optaba por dos soluciones, eliminarlo por completo archivando su expediente o ampliar y profundizar los informes para verificar si realmente cuanto se afirmaba respondía a verdad o era más bien fruto de fantasías, envidias, calumnias, exageraciones, etc. Esto suponía un retraso considerable y, en la mayoría de los casos, un abandono definitivo del candidato que dificilmente volvía a ser tomado en consideración.

Los procesos transmitidos a Roma eran sometidos a un examen por parte de la Congregación de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios,[178]

---

pos en ese tiempo véase mi artículo «Los nombramientos de obispos en España durante la Segunda República»: *Analecta Sacra Tarraconensia* 85 (2012) 143- 629.

178. Instituida por Pío VII a principios del siglo XIX para tratar los asuntos político-eclesiásticos más complejos y delicados, relativos a materias concordadas y a relaciones con los Estados, la Sagrada Congregación de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios fue hasta 1967 la primera sección de la Secretaría de Estado y desde esa fecha, en virtud de la Constitución Apostólica *Regimini Ecclesiae Universae* (15 agosto 1967) pasó a llamarse Consejo para los Asuntos Públicos de la Iglesia, nombre que cambió en 1988 por el de Sección Segunda de la Secretaría de Estado - Relaciones con los Estados (Constitución Apostólica *Pastor bonus*, 28 junio 1988). Cf. L. Pásztor, «La Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari tra il 1814 e il 1850»: *Archivum Historiae Pontificiae* 6 (1968) 191-318; ID., «Archivo della Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari»: *Guida delle fonti per la storia dell'America Latina negli Archivi della Santa Sede e negli archivi ecclesiastici d'Italia* (Collectanea Archivi Vaticani, 2) (Città del Vaticano 1970), pp. 305-328. Cf. también N. Del Re, *La Curia Romana. Lineamenti storico-giuridici*. Terza edizione nuovamente rifatta ed aggiornata (Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 1970), pp. 77-85; Laura Pettinaroli, «Les "sessioni" de la congrégation des Affaires ecclésiastiques extraordinarires: évaluation génerale (1814-1938) et remarques sur le cas russe (1906-1923)»: *Mélanges de l'École Française de Rome* 122/2 (2010) 493-537; Roberto Regoli, «Il ruolo della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari durante il Pontificato di Pio XI»: *La sollecitudine ecclesiale di Pio XI*, a cura di Cosimo Semeraro (Città del Vaticano, Libreria Editrice Vaticana, 2010) 183-229. Con respecto a España véanse mis artículos: «El Archivo de la S. C. de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios. I. Fuentes para la Historia de España desde sus orígenes hasta la muerte de Pío IX (1878) »: *Cuadernos de Trabajos de la Escuela Española de Historia y Arqueología en Roma* 15 (1981) 247-320, y «La Congregación de Asuntos Eclesiásticos Extraordinarios y España (1814-1913)»: *Archivum Historiae Pontificiae* 33 (1995) 351-365.

En los años del pontificado de Pío XII estuvieron al frente de esta Congreación, desde 1939 hasta 1944, el cardenal Maglione y, al fallecer éste, Mons. Tardini, en calidad de secretario y, a partir de 1953, como pro-secretario de Estado para los Asuntos Extraordinarios. También intervinieron directamente en los asuntos españoles los secretarios de la mencio-

que decidía someterlos al juicio de los cardenales miembros de la misma, quienes se reunían periódicamente debidamente convocados por el cardenal Secretario de Estado y bajo su presidencia en el Palacio Apostólico Vaticano. A esta reunión asistía habitualmente el secretario de la misma Congregación o, en su ausencia, el subsecretario. Con una discreta anticipación se remitían a los cardenales las ponencias impresas por la Tipografía Políglota Vaticana, que recogían los informes sobre los candidatos al episcopado y sobre el estado de la diócesis a la que eran destinados. De este modo disponían de tiempo suficiente para estudiar la voluminosa documentación.[179]

El primer nombramiento episcopal que se hizo tras la firma del convenio de 1941 fue el del arzobispo de Toledo, la sede primada de España vacante desde el 22 de agosto de 1940 por fallecimiento del cardenal Gomá.[180] Candidato del Gobierno desde el primer momento fue el obispo de Salamanca, Enrique Pla y Deniel,[181] aceptado por Pío

---

nada Congregación que fueron Francesco Borgongini Duca hasta 1929; desde ese año hasta 1937, Giuseppe Pizzardo, a quien sucedió Domenico Tardini, el cual tuvo de secretario en este dicasterio desde 1953 al arzobispo Antonio Samoré, creado cardenal en 1967.

179. El secretario levantaba acta de cada asunto discutido. En ella anotaba en primer lugar los nombres de los cardenales presentes y refería sobre la relación del cardenal ponente o relator así como de las intervenciones de los restantes miembros. Estos, si estaban totalmente de acuerdo con el ponente y no tenían nada importante que añadir, se limitaban a decir *in voto ponentis*. Si el asunto requería ulterior estudio se concluía con la formula *dilata et compleantur acta,* y el asunto volvía a ser estudiado en otra reunión. El secretario presentaba las conclusiones al Santo Padre, que generalmente las aprobaba o las suspendía haciendo oportunas observaciones y pidiendo explicaciones sobre algunos puntos.

180. Sobre la enfermedad y muerte de Gomá véase AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1248, ff. 345-428) y libro impreso, titulado *Enfermedad muerte del Emmo. y Rdvmo. Sr.Dr. D. Isidro Gomá y Tomás, Arzobispo de Toledo y Primado de España (R.I.P.) enero-agosto 1940* (Editorial Católica Toledana, 1940), 63 pp.

181. Enrique Pla y Deniel nació en Barcelona el 19 de diciembre de 1876, en un hogar cristiano de posición económica desahogada. Cursó sus estudios eclesiásticos en la Universidad Gregoriana de Roma, como alumno del Pontificio Colegio Español, y se doctoró en Sagrada Teología, Derecho Canónico y Filosofía. El 4 de diciembre de 1918 fue nombrado obispo de Avila. Durante los diecisiete años que ejerció su episcopado en Avila realizó una fecunda y admirable labor en beneficio de la Iglesia. Fue trasladado a Salamanca el 28 de enero de 1935, en cuya diócesis ejerció una fecunda labor pastoral. En 1940 creó la Pontificia Universidad Eclesiástica de Salamanca con sus facultades de Teología y Derecho Canónico. En 1941 fue nombrado arzobispo de Toledo, primado de España; creado cardenal en 1946, formó parte de la comisión de cardenales que preparó el Concilio Vaticano II, algunas de cuyas sesiones presidió en nombre del Papa Juan XXIII. Falleció en Toledo, el 5 de julio de 1968. Cf. P. Martín Hormigos, *La espiritualidad del sacerdote diocesano en los documentos pastorales del cardenal Pla y Deniel* (Madrid 1971); L. Moreno Nieto, *Crónica de 25 años en Toledo (1946-1970)*

XII.[182] Su nombramiento fue hecho público en *L'Osservatore Romano* del 5 de noviembre. La prensa española, de la que se hizo la italiana, dijo que "con aprobación de Su Santidad, el Caudillo ha nombrado arzobispo de Toledo a don Enrique Pla y Deniel".[183]

La publicación del nombramiento del primado provocó un conflicto porque si bien el Gobierno reconocía en términos explícitos los derechos de la Santa Sede adoptando una fórmula mejor de la que se había usado durante la Monarquía, sin embargo confundía la palabra *nombramiento* en el significado de la designación de persona al Santo Padre y tomada, por tanto, en sentido amplio, con el verdadero y propio nombramiento, que es de derecho exclusivo de la Santa Sede. Es decir, que el Gobierno interpretaba que la simple designación hecha por el Jefe del Estado del candidato era un *nombramiento*, lo cual no era cierto.

La fórmula usada durante la Monarquía era publicada en *La Gaceta de Madrid*,[184] pero no la reproducía la prensa, que se limitaba a dar el nombramiento. Era una fórmula regalista, que la Santa Sede no podía tolerar en 1941, porque en base al convenio de aquel año, el Jefe del Estado disponía de amplia posibilidad para escoger candidatos. Por ello, la publicación del nombramiento de Pla y Deniel, aunque fue muy bien acogida en toda España, causó sorpresa en muchos ambientes por la fórmula de su publicación, pues dio excesiva solemnidad a la intervención del general Franco, que no tenía derecho alguno de *nombrar* sino solo el privilegio de *presentar*.

El Gobierno consideraba suficiente haber modificado la fórmula tradicional empleada en España para la publicación de los nombramientos episcopales de acuerdo con el convenio de 1941, cuya redacción no dejaba margen a dudas acerca del alcance de la nueva fórmula utilizada ya

(Toledo, Ayuntamiento, 1973); *El primado de España. Veinticinco anos de pontificado del cardenal Pla y Deniel en Toledo* (Toledo, Diputación Provincial, 1967).

182. La documentación sobre su nombramiento está en AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1248, ff. 442-526.

183. A. Marquina, *La diplomacia vaticana y la España de Franco (1936-1945)* (Madrid, C.S.I.C., 1983), pp. 549-550, doc. 96.

184. Por ejemplo, el nombramiento de Segura como arzobispo de Toledo fue publicado en estos términos: "S. M. el rey (q.D.g.), por Decreto fechado en Barcelona el 31 de octubre último, se ha dignado nombrar para la Iglesia Primada y Arzobispo de Toledo, vacante por defunción de Don Enrique Reig y Casanova, a Don Pedro Segura y Sáenz, arzobispo de Burgos. Y constando la aceptación de este nombramiento, se están practicando las informaciones y diligencias necesarias para la presentación a la Santa Sede" (*La Gaceta de Madrid*, nº 308, 4 de noviembre de 1927, p. 739).

que para el Gobierno el sentido exacto del tradicional vocablo *nombrar*, en este caso estaba bien definido por el párrafo 2º del punto 7º del convenio, que decía *la Iglesia, a la que por derecho propio y nativo corresponde la provisión incluso de los beneficios no consistoriales...*, quedando así claramente de manifiesto que el Gobierno español no discutía la privativa facultad de la Santa Sede para llevar a efecto todas las investiduras eclesiásticas. Y por eso precisamente se expresó en el referido texto aparecido en el *Boletín Oficial del Estado* del 4 de noviembre de 1941, que el nombramiento del nuevo arzobispo de Toledo se hacía *como consecuencia* de la aceptación de la Santa Sede de la presentación oportunamente hecha por el Jefe del Estado a efectos de este nombramiento, lo cual era mucho más conforme con el derecho propio de la Iglesia que aquella otra fórmula tradicional de publicación de esta clase de nombramientos en la que se hacía el nombramiento por el rey con anterioridad a las diligencias necesarias para su publicación. El Gobierno defendía la tesis de que a los efectos de su actuación dentro del Estado y para sus relaciones con éste, los obispos debían recibir algún tipo de nombramiento de parte del poder civil; pero respetando la integridad del derecho de la Iglesia no se extendía aquel título hasta que el nombramiento por la Santa Sede fuera hecho en virtud de su aceptación del candidato propuesto.

Superado el incidente provocado por el caso de Pla y Deniel el Gobierno aceptó la propuesta formulada por la Santa Sede para la publicación de los nombramientos sucesivos,[185] porque respondía al espíritu y a la letra del convenio, pues incluía, ya que debía hacer mención de la parte habida por el Jefe del Estado, dos elementos esenciales –*presentación y nombramiento*–, sin posibilidad de cambiar el orden, porque la presentación debía preceder, siendo cronológicamente anterior, al nombramiento, que tenía mayor relieve porque era canónicamente más esencial.

Estrechamente relacionado con el nombramiento de los obispos estuvo el *juramento de fidelidad* que estos prestaron al Jefe del Estado, porque después de la estipulación del convenio del 7 de junio de 1941, el Gobierno suscitó esta cuestión.

185. "A norma del Acuerdo vigente entre la Santa Sede y el Gobierno español relativo a la provisión de Diócesis, S.E. el Jefe del Estado ha tenido a bien presentar, y el Santo Padre se ha dignado nombrar para (promover a; trasladar a) la sede Episcopal (Arquiepiscopal) de ... al Revmo D. ... Canónigo de ... (Párroco de ...; religioso de la Orden de ....) al Excmo. y Rvdmo. Sr. ... Obispo de ..."

Hasta la caída de la Monarquía, según un uso plurisecular fundado en la legislación civil española, los obispos de España, con motivo de sus nombramientos, prestaban juramento de fidelidad al rey. La fórmula del juramento era amplia, y pese a algunas modificaciones sucesivas debidas a reiteradas insistencias de la Santa Sede, resentía siempre del espíritu jurisdiccionalista. Por ello la Santa Sede intentó abolirla, pero no lo consiguió.[186]

Del juramento de los obispos no se habló durante la República, que declaró la aconfesionalidad del Estado. Tampoco consta que lo prestaran al general Franco los tres obispos nombrados en 1938, ni el Gobierno hizo alusión a él durante las largas negociaciones sobre el privilegio de presentación de los obispos.

Pero, a principios de 1942, el Gobierno insistió nuevamente sobre el argumento con motivo de la toma de posesión de nuevo primado, Pla y Deniel, que no estaba obligado a prestar el juramento. Por ello, el Gobierno pidió formalmente a la Santa Sede que se le concediera a España una fórmula semejante a la que usaban los obispos italianos. La Santa Sede deseaba por una parte acceder a la petición del Gobierno y por otra dejar bien claro que este no podía tratar a los obispos como funcionarios civiles al servicio del Estado. Tras muchas discusiones, la Santa Sede propuso la fórmula definitiva, que fue aceptada por el Gobierno.[187]

186. Dicha fórmula se añadía a la fórmula canónica y estaba redactada en estos términos: "Haec omnia et singula eo inviolabilius observabo quo certus sum nihil in illis contineri quod iuramentum fidelitatis meae erga Catholicum nostrum Hispaniarum Regem X eiusque legibus regni, regaliis, legitimis consuetudinibus, concordiis et aliis quibuscumque iuribus ipsi legitime quaesitis adversari possit. Sic me Deus adiuvet etc..." (J. Postius, El derecho canónico aplicado a España, Madrid 1926, p. 855, nº. 851).

187. "Ante Dios y sus Santos Evangelios, juro y prometo, como corresponde a un Obispo, fidelidad al Estado Español.

Juro y prometo respetar y hacer que mi clero respete al Jefe del Estado y al Gobierno constituido, según las leyes constitucionales de España.

Juro y prometo, además, que no tomaré parte en ningún acuerdo ni asistiré a ninguna reunión que pueda causar perjuicio al Estado Español y al orden público, y que no permitiré a mi clero que tenga semejante participación. Preocupándome del bien y del interés del Estado Español, procuraré evitar todo mal que pueda amenazarle".

Este texto fue presentado por la Santa Sede el 27 de noviembre de 1942. El Gobierno lo aceptó con gran satisfacción, si bien introdujo algunos retoques estilísticos, que fueron aprobados por Pío XII el 23 de enero de 1943, y quedó formulado en estos términos:

"Ante Dios y ante los Santos Evangelios, juro y prometo, como corresponde a un Obispo, fidelidad al Estado Español.

Juro y prometo respetar y hacer que mi clero respete al Jefe del Estado Español y al Gobierno establecido según las leyes españolas.

Comenzó entonces el rito del juramento que los obispos emitían sobre los Santos Evangelios, ante el Jefe del Estado, con asistencia del ministro de Justicia y de algunos testigos, siguiendo el estilo usado en Italia, aunque con alguna variante con respecto al ceremonial.[188]

Esta concesión pontificia no figuraba en el convenio de 1941 ni fue recogida en el concordato de 1953,[189] si bien se mantuvo en vigor hasta la muerte del general Franco en 1975.[190]

C. De los acuerdos al Concordato de 1953.

La llegada al concordato de 1953 ni fue camino llano ni se coronó en una sola etapa.[191] Los obstáculos que superar no podían ser mayores:

Juro y prometo, además, no tomar parte en ningún acuerdo ni asistir a ninguna reunión que puedan perjudicar al Estado Español y al orden público, y que haré observar a mi clero igual conducta. Preocupándome del bien e interés del Estado Español procuraré evitar todo mal que pudiera amenazarle".

188. Reproduce esta fórmula L. López Rodó, *Memorias,* Barcelona, Plaza y Janés, 1989, pp. 690. Los primeros obispos que lo prestaron fueron los nombrados a finales de 1942 para las diócesis de Barcelona (Modrego), Salamanca (Barbado), Jaén (García de Castro), Urgel (Iglesias) y el prelado de Ciudad Real (Echeverría).

189. *El concordato español de 1953*, Madrid, Facultad de Derecho, 1956; I. Martín, *El concordato de 1953,* Madrid 1956; E. F. Regatillo, *El concordato español de 1953* (Santander, Sal Terrae, 1961); A. Bernárdez, *Legislación eclesiástica del Estado (1938-1964)* (Madrid, Tecnos, 1965). *El concordato español de 1953* (Madrid, Facultad de Derecho, 1956); C. Corral, *Literatura jurídica canónica española: Libros publicados de 1940 a 1967*: "Estudios Eclesiásticos" 42 (1967) 585-639

190. A raíz de la negociación del acuerdo de 1976 entre la Santa Sede y el Estado Español sobre los nombramientos de obispos se habló también del juramento como de un privilegio tradicional concedido a los reyes de España y al general Franco, que respondía a un contexto político y religioso del pasado y era considerado en función del privilegio de presentación o como complemento del mismo. Pero, tras la renuncia a dicho privilegio hecha por el rey Juan Carlos I no tenía ya sentido alguno el juramento de los obispos. Por su parte, el Comité Ejecutivo de la Conferencia Episcopal, en su reunión del 22 de septiembre de 1976, acordó tocar este tema, y no tomar postura si los funcionarios del Ministerio de Justicia no se acordaban de él. Después de la firma del Acuerdo del 28 de julio de 1976 (*AAS 68, 1976, 509-512*), el ministerio de Justicia no invitó a ninguno de los seis primeros obispos, nombrados durante los meses de septiembre y octubre sucesivos, según el nuevo sistema a prestar juramento y por eso todos ellos tomaron posesión de sus respectivas diócesis sin haber cumplido esta formalidad. Estos fueron los nuevos obispos de Guadix (Noguer), Ibiza (Gea), Plasencia (Vilaplana), Ciudad Real (Torija), Zamora (Poveda), Avila (Fernández). La Santa Sede interpretó el silencio del Gobierno como una renuncia tácita del viejo y superado privilegio, del cual nunca más se ha vuelto a hablar.

191. En realidad, el Concordato recogió muchos privilegios concedidos con anterioridad, desde el final de la guerra y añadió otros. Cf. al respecto *Conventio inter Sanctam Sedem et Gubernium Hispanicum* (7.6.1941): AAS 33 (1941) 480-481 (B.O.E. 17.6.1941). *Acuerdo entre la Santa Sede y el Gobierno español para la provisión de beneficios no con-*

había acabado una larga guerra de tres años, se entraba en otra de alcance mundial, de la que España se mantuvo libre, y se comenzaba la tarea de reconstruir una Europa destrozada. Bajo el aspecto religioso, había que recomponer una España deshecha e instaurar un nuevo cauce de relaciones con la Iglesia. El anterior sistema religioso-político, establecido por el concordato de 1851, se había dado por caducado entre 1931 y 1941, sin que se hubiera hecho constancia formal de su denuncia ni por parte de la Santa Sede ni por parte de los diversos gobiernos españoles.

No se agota ahí la excepcional importancia del mencionado convenio porque en él se definió, además, la posición que el Estado asumía ante la Iglesia: el reconocimiento de la Religión Católica como la única de la nación. No se hizo, es cierto, en forma directa sino indirectamente al sancionar la vigencia del concordato de 1851 en sus primeros cuatro artículos. El posterior concordato de 1953 nada substancial innovó; tan sólo restringió el sentido del reconocimiento, suprimiendo la antigua cláusula de "con exclusión de cualquier otro culto". Los dos principios fundamentales del concordato resultaron, por tanto, ya convenidos doce años antes de la firma del mismo. También, por el mismo acuerdo de 1941 (art. 9) quedó garantizada la enseñanza de la religión y la instrucción en conformidad con la doctrina católica, al quedar asumido el artículo 2 del concordato de 1851.

En un segundo rango de importancia estaban pendientes dos cuestiones: el nombramiento de los titulares para los cargos eclesiásticos inferiores y la dotación estatal de los mismos. Ambas cuestiones se

sistoriales (16.7.1946) (B.O.E. 18.7.1946). No fue publicada por AAS sino por circular de la Nunciatura Apostólica a los obispos. En esa se le manifestaba que de esa forma se consideraba promulgada. *Acuerdo entre Santa Sede y Gobierno Español sobre Seminarios y Universidades de Estudios eclesiásticos* (8.12.1946) (B.O.E. 9.12.1946). No fue publicado por AAS. Motu proprio *Apostolico Hispaniarum Nuntio. De Rota Nuntiaturae apostolicae in Hispania denuo constituenda* (7.4.1947): AAS 39 (1947) 155-163, B.O.E. 5.5.1947. Concesión de privilegios litúrgicos [Cfr. PIUS PP. XII, *Motu proprio Quemadmodum Decessoribus Nostris. De Pontificio Hispanorum Collegio Patriarchali Basilicae Vaticanae addicendo* (30.7.1947): AAS 39 (1947) 332-333. *Const. Apost. Hispaniarum fidelitas. Certae Statuuntur normae ab hispanica Natione et a Canonico Collegio ad S. Mariae Maioris, in alma Urbe, servandae* (5.8.1953): AAS 46 (1953) 193-197. Sobre asistencia religiosa a las Fuerzas Armadas cfr. *Solemnis conventio inter Sanctam Sedem et Gubernium Hispanicum* (5.8.1950): AAS 43 (1951) 80-86 (B.O.E. 18.11.1951); SACRA CONGREGATIO CONSISTORIALIS, *Epistula Divinum persequens mandatum* (2.6.1951): AAS 43 (1951) 565-566. *Convenio entre la Santa Sede y el Estado español sobre el reconocimiento, a efectos civiles, de los estudios de ciencias no eclesiásticas realizados en España en Universidades de la Iglesia* (5.4.1962) (B.O.E. 20.7.1962).

arreglaron mediante el convenio para la provisión de beneficios no consistoriales del 16 de julio de 1946.[192] En él se estableció, como norma general, la prenotificación de los nombramientos de los párrocos antes de proceder a su publicación, y una norma especial, las formas de proveer las dignidades, canonjías y beneficios menores. Se prometió, además, el mantenimiento de las dotaciones asignadas en los últimos cuatro años precedentes así como su reajuste en el futuro.

Estrechamente unida a las anteriores materias quedaban el nombramiento y la dotación del profesorado tanto de seminarios como de universidades eclesiásticas. Ese mismo año 1946, se determinaron por el convenio sobre Seminarios y Universidades de Estudios Eclesiásticos, de 8 de diciembre de 1946,[193] primero, la dotación de los seminarios mayores y menores, concretándose el número de seminarios y cátedras dotados y, segundo, la obligación de comunicar los nombramientos de los profesores al ministerio de Justicia. De las universidades de estudios eclesiásticos, a efectos de dotación, sólo había dos, la Universidad Pontificia de Comillas[194] y la Pontificia de Salamanca.[195] La cuantía de las dotaciones se fijó en proporción con las retribuciones del profesorado similar; sin embargo nunca se llegó de hecho a la equiparación completa.

De enorme trascendencia para la vida cristiana de un pueblo es la recta ordenación de la familia y del matrimonio. Tras la ruptura legislativa en el período republicano, y después de los avatares de la guerra se imponía su nueva reorganización. Dentro de esta dirección se concibió el restablecimiento del Tribunal de la Rota de la Nunciatura Apostólica en España por el Motu Proprio *Apostolico Hispaniarum Nuntio*, del 7 de abril de 1947.[196]

El 21 de junio de 1931, en tiempos de la República, dicho tribunal había sido suprimido por Pío XI "al haberse roto el solemne convenio con la Santa Sede (concordato de 1851) y denegado la naturaleza sacramental del matrimonio", como se dice en el preámbulo de dicho Motu Proprio. Sin ser formalmente un convenio, fue fruto de una previa negociación, siendo posteriormente incorporado al concordato de 1953 (art. XXV n.1).

192. AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1151-1156 y 1371.
193. Ibid., 1157-1158.
194. Ibid., 1315.
195. Ibid., 1322.
196. Ibid., 1086-1088.

También mediante convenio parcial se reguló una materia común tanto a los concordatos como a una gran parte de las legislaciones de Estados no concordatarios: la asistencia pastoral a las Fuerzas Armadas y la forma del servicio militar por parte de los clérigos y religiosos y de los aspirantes al sacerdocio o a la religión. Tal fue el objeto del convenio sobre la Jurisdicción Castrense y Asistencia Religiosa de las Fuerzas Armadas, del 5 de agosto de 1950.[197] Por él se restableció el Vicariato Castrense y la exención del servicio militar por parte de los clérigos. Por la misma vía de los convenios parciales se crearon en 1949 las nuevas diócesis de San Sebastián, Bilbao y Albacete mediante bula pontificia, pero previa gestión diplomática con el correspondiente canje de notas.[198] Más tarde (22 octubre 1953) se erigió la diócesis de Huelva,[199] a pesar de la oposición del cardenal Segura, arzobispo de Sevilla.[200]

En 1950 se inició la etapa preparatoria del concordato de 1953, cuyo principio informador fundamental fue la confesionalidad católica del Estado. De él derivaron una serie de consecuencias jurídicas, recogidas en las cláusulas concordatarias, de las que unas las podemos calificar como favorables al Estado y otras favorables a la Iglesia.

De la confesionalidad católica del Estado se derivaron en favor de la Iglesia:

1) La protección oficial de la religión y de la Iglesia Católica; la garantía de su personalidad y derechos inherentes; la sanción de los días festivos religiosos; la inviolabilidad de los lugares sagrados.

2) El reconocimiento de un estatuto del clero, que llevaba consigo incompatibilidad de cargos civiles y del servicio militar; privilegio del fuero; protección del hábito religioso; reconocimiento y dotación de sus centros formativos.

3) Reconocimiento y prescripción de la forma canónica del matrimonio para los católicos y de la competencia de la autoridad eclesiástica sobre el mismo.

4) La enseñanza de la religión y conformidad a ésta de toda la enseñanza en los centros docentes.

5) Garantía de la asistencia religiosa y culto católico a las fuerzas armadas y en los establecimientos públicos y privados. Se siguieron

197. Ibid., 1159.
198. Ibid., 1185-1186.
199. Ibid., 1221.
200. Véase a carta de Segura a Pío XII, Ibid., 1186, ff. 3-5v.

también la dotación del culto y clero y subvenciones, así como exenciones de impuestos y contribuciones.

En pro del Estado se siguieron de hecho las siguientes consecuencias jurídicas: intervención del Estado en la organización personal de la Iglesia (nombramientos para obispos y ministros sagrados); intervención del Estado en la organización territorial de la Iglesia (coincidencia de los límites diocesanos con los provinciales –esto se intentó, pero no se consiguió plenamente– y erección e innovación de parroquias a efectos económicos); preces por la suprema magistratura de la nación.[201]

Según el nuncio Hildebrando Antoniutti, sucesor de Cicognani, se había estipulado un "concordato de amistad",[202] porque fue el complemento de acuerdos precedentes, como ya se ha dicho, y pretendió constituir, según se afirmaba en su mismo preámbulo, "la norma que ha de regular las recíprocas relaciones de las altas partes contratantes en conformidad con la ley de Dios y la tradición católica de la nación española".

El Estado ratificó en dicho concordato el pleno reconocimiento del matrimonio religioso y la educación cristiana de la juventud, con lo que se intentaba garantizar de una parte, la estabilidad de la familia, y de otra, la prosperidad moral de la nación. Se aseguraba, además, a la Iglesia la libertad que necesita para desarrollar su apostolado.

Por su parte, la Santa Sede confirmó –con las adaptaciones requeridas por las contingencias de aquel momento– algunos privilegios que la España católica había disfrutado a lo largo de los siglos.

201. El día 4 de diciembre de 1979, con el canje de instrumentos de ratificación de los cuatro acuerdos firmados el día 3 de enero del mismo año por la Santa Sede y el Estado español, quedó total y definitivamente derogado el concordato español de 27 de agosto de 1953.

202. El 29 de marzo de 1954, el nuncio Antoniutti pronunció un discurso en la Universidad Pontificia de Comillas (Santander) en que habló del reciente Concordato español y dividió los concordatos en tres categorías: "a) Concordatos *de paz*, que ponen término a un conflicto entre la Iglesia y el Estado. b) Concordatos *de defensa*, que se establecen en períodos de crisis y en épocas de conflictos. c) Concordatos *de amistad*, que refuerzan la buena inteligencia entre la Iglesia y el Estado, y dan, a la primera ocasión, de reconocer y recompensar los méritos de los dirigentes de un Estado que cumple sus obligaciones para con la Iglesia. Los Concordatos de la tercera categoría (Concordatos de amistad) son muy raros. Y parece claro que el Concordato firmado entre la Santa Sede y España, deba considerarse como Concordato de amistad, porque España, a pesar de todos los acontecimientos del pasado, se ha mantenido fiel a la Iglesia y al Papa" (H. ANTONIUTTI, *Sub umbra Petri*, tomo II, Madrid, Rialp, 1961, pp. 355-356).

> Con la firma de un Concordato como éste de que nos estamos ocupando –había dicho el nuncio Antoniutti–, la Santa Sede demuestra su confianza en la tradicional fidelidad de los españoles a la Iglesia. No dudamos que los españoles sabrán corresponder diligentemente a lo que espera Roma, haciendo honor, con lealtad y con su insuperable nobleza, a los compromisos adquiridos.[203]

La vida real del concordato –o mejor, de las normas en él contenidas– no coincidió, sin embargo, exactamente con los 25 años transcurridos entre su firma y su derogación definitiva. Por una parte, algunas de las normas que luego serían esenciales en el concordato estaban ya pactadas y en vigor a partir del Acuerdo de 1941. Por otra parte, en cambio, y aun prescindiendo de innovaciones tan importantes como la del año 1967, por la que se dio entrada a la libertad religiosa, la reforma y derogación parcial del concordato se inició ya por el Acuerdo base de 1976.[204] Con todo, en términos generales, puede afirmarse que el concordato de 1953 fue fiel reflejo y exponente, a la vez que base jurídica, del sistema político-religioso vigente durante el Régimen de Franco.

14. Cuestiones políticas

A. Polémica redacción del artículo 6º del "Fuero de los Españoles".

El 1 de mayo de 1945, el ministro Secretario General del Movimiento, Arrese, envió a Cicognani una nota que contenía el texto del artículo 6º del futuro "Fuero de los Españoles", aprobado por la Junta Política en lo que a la religión concernía. La Junta Política acordó que se comunicara el texto al nuncio para que fuera sometido a la aprobación de la Santa Sede. El ministro dijo literalmente a Cicognani: "Le ruego encarecidamente gestione con la máxima urgencia esta aprobación".[205]

203. Ibid., p. 257.

204. Véase mi artículo *Tensioni tra Chiesa cattolica e comunità politica in Spagna*: "La Chiesa e la comunità politica. Dai concordati alle nuove forme di intesa". Atti del X Congresso Canonistico-Pastorale, Trani 4-8 sett. 1978, Roma, Fondazione Monitor Ecclesiasticus, 1979, pp. 154-172. Publicado también en "Monitor Ecclesiasticus" 104 (1979) 362-380.

205. AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1364, f. 3.

El texto contenido en la citada nota de Arrese al nuncio decía: "Proyecto de disposición restableciendo el Fuero de los Españoles. Artículo 6. La profesión y práctica de la Religión Católica gozará de la protección del Estado Español. Nadie será molestado por sus creencias religiosas, pero no se permitirán otras ceremonias ni manifestaciones externas que las de la Religión Católica".[206]

Cicognani cumplió inmediatamente el encargo recibido del ministro y el 10 de mayo envió un telegrama cifrado a la Secretaría de Estado refiriendo textualmente cuanto Arrese le había comunicado y diciendo que consultaría a los obispos procuradores en Cortes.[207] Tardini se limitó a contestar diciendo que la Santa Sede no dudaba que se respetaría el artículo 1º del Concordato de 1851, recordado explícitamente en el convenio de 1941.[208]

Cicognani respondió diciendo que el asunto había sido tratado en el Consejo de Ministros porque el Gobierno tenía prisa en aprobar el Fuero en el mes de junio para demostrar ante la campaña internacional de hostilidad al régimen que los españoles gozaban de libertad y sobre todo para calmar a los protestantes, apoyados por algunas embajadas residentes en Madrid, que exigían libertad de culto y de manifestaciones religiosas. Solo cuando se elaborara el Concordato se hablaría de la católica apostólica romana como religión del Estado.[209] Y en otro cifra-

206. Ibid., f. 4.

207. "N. 1151 (10 maggio 1945). In vista riforma legislazione generale si sta compilando il così detto "Fuero" degli spagnuoli, ossia "Diritti e Doveri" di ciascuno cittadino. Quanto all'obbligo delle religione l'articolo 6 dice letteralmente così: "La professione e pratica della Religione Cattolica godrà della protezione dello Stato Spagnuolo. Nessuno sarà disturbato per le sue credenze religiose, però non saranno permesse altre cerimonie né manifestazioni esterne che quelle della Religione Cattolica". Il testo dell'articolo è stato approvato dalla Giunta Politica ma dovrà passare alla Commissione delle Cortes per la relativa discussione e approvazione definitiva. Al riguardo avrò conversazioni con Vescovi che appartengono alle Cortes e riferirò in proposito. Cicognani" (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 982, f. 566. Copia en AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1364, f. 5).

208. N. 877 (Ricevuto il 16 maggio 1945). "Ricevuto Cifrato N. 1151 in data 10 corrente. Santa Sede non dubita che si terrà presente primo articolo del Concordato 1851 richiamato esplicitamente nel Convenio 1941. Tardini" (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 980, f. 149). Copia en AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1364, f. 6.

209. N. 1172 (28 maggio 1945). Ricevuto cifrato n. 877 et fu mia premura avere conversazione con Ministro Esteri il quale mi dichiarò che anche nel Consiglio Ministri sorprese alquanto redazione articolo sesto sembrando in realtà piuttosto deficiente di fronte ad articolo primo Concordato; però si osservò che nel caso presente si vuole semplicemente fissare doveri et diritti dei cittadini spagnuoli et quando si tratterà della Costituzione dello Stato si porrà espressamente che religione stato è la Cattolica Apostolica Romana.

do sucesivo explico el nuncio que se había conseguido una formulación concordada de la primera parte del artículo 6º, a la vez que explicó la complejidad de las gestiones realizadas para conseguir la aprobación de la segunda parte, porque hacía referencia al artículo 11 de la Constitución de 1876 y las luchas internas que ocasionó en su tiempo y además por los movimientos políticos del extranjero, inspirados por la masonería para atacar al régimen español, etc…[210]

La stessa dichiarazione mi ha fatto Ministro Giustizia. Tuttavia ho avuto conversazioni con Presidente Cortes, con Arcivescovo Toledo et Vescovo Madrid perché anche nel suddetto articolo sesto vi sia un riferimento chiaro alla religione cattolica quale religione Stato tanto più che questa legge dovrà essere incorporata alla Costituzione. Governo desidera che legge sia approvata nel prossimo mese di giugno per dimostrare di fronte alla campagna internazionale di ostilità contro regime attuale di Spagna che cittadini spagnuoli godono di ampia libertà. Dal punto di vista religioso conviene pure affrettare approvazione legge poiché protestanti sono messisi in movimento perché sia concessa libertà di culto o almeno libertà di propaganda e di fare cerimonie pubbliche et trovano al riguardo appoggio in determinate ambasciate qui residenti et in ambienti stranieri. Cicognani (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 982, ff. 589-590. Copia en AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1364, ff. 7-8).

210. N. 1205 (26 giugno 1945). Facendo seguito al mio cifrato n. 1172 mi pregio manifestare che si è riuscito chiarire senza difficoltà prima parte articolo sesto cui redazione è rimasta fissata definitivamente nei seguenti termini: "La professione et pratica della Religione Cattolica, che è la religione dello Stato, godrà della protezione ufficiale". Si è posta la parola "ufficiale" per non ripetere la parola "dello Stato". Però è sorta gravissima questione circa seconda parte articolo, che Ministro steri desidera venga calcato sopra famoso articolo undici Costituzione Monarchica spagnola del 1876 et che verrebbe redatto così: "Nessuno sarà molestato per le sue credenze religiose né per l'esercizio suo rispettivo culto salvo dovuto rispetto morale cristiana, però non si permetteranno altre cerimonie né manifestazioni esterne che quella della Religione Cattolica". Sono note le lotte che articolo undici Costituzione suddetta ha suscitato specialmente tempo Governo liberale presieduto da Canalejas. Però Ministro Esteri osserva che se articolo sesto non viene adattato a senso tollerante si avrà nuova campagna per designare anche da Cattolici stranieri Spagna come unica Nazione "Intollerante". Preoccupazioni sono divenute maggiori a causa proposta del Rappresentante Messico alla Conferenza di San Francisco, la quale protesta non fu difesa da nessun delegato. Inoltre cedo poter confermare con sicurezza forti pressioni che vengono fatte da determinate potenze estere come accennai mio precedente telegramma. Giornali di domenica rilevano che Massoneria ha dato parola d'ordine per sollevare Nazioni contro Spagna e si sa che Chiese Protestanti stanno in grande agitazione. Dalla Francia giungono voci allarmanti et non sembra improbabile che a causa recenti incidenti possa sorgere una "Assemblea Parlamentare Spagnola". Progettata modificazione pone in serio imbarazzo Episcopato et per sciogliere problema si ricorrerebbe alla nota distinzione fra "tesi" et "ipotesi" et cioè che inprincipio deve rigettarsi "tolleranza" però in vista circostanze potrebbe esse ammessa sperando che Santa Sede vorrà considerare con benevolenza attuale critica situazione. Mi fa poi osservare che suddetta tolleranza servirebbe più per opinione estera che per l'interno, e per tutela fede si cita anche magnifica legge insegnamento primario intonata cattolicismo integrale. Data urgenza approvazione legge Episcopato preferirebbe indicazioni con cortese sollecitudine. Cicognani (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 982, ff. 624-626. Copia en AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1364, ff. 9-11).

Entre tanto, el ministro de Asuntos Exteriores, Lequerica[211] envió a la nunciatura el 28 de junio 1945, el siguiente telegrama para explicar las razones de los cambios propuestos en la redacción definitiva del artículo 6:

> Está a punto de redactarse definitivamente el Artículo 6º del Fuero de los Españoles. En él se dice: "Nadie será molestado por sus creencias religiosas, pero no se permitirán otras manifestaciones públicas que las de la religión católica, que es la del Estado". Se ha omitido en la redacción el inciso que figuraba en el artículo 11 de la Constitución del 76 y que puede añadirse a continuación de "por sus creencias religiosas", diciéndose *ni por el ejercicio de su respectivo culto,* pero no se permitirán… etc".
>
> Se entiende por el Gobierno que sería muy conveniente añadir este inciso por razones internacionales y para evitar a España y a su Iglesia ataques basados en supuestas intolerancias, pero no se quiere incluir el inciso sin contar previamente con que por parte de la Santa Sede no haya obstáculo a su inclusión fundada en esta razones de oportunidad. Por ello encargo a V.E. que con la máxima urgencia plantee la cuestión transmitiendo el criterio de la Santa Sede, al cual se ajustará el Gobierno y seguramente las Cortes en la redacción del Fuero, pero insistiendo mucho en la conveniencia de hacer la redacción en la forma indicada, coincidiendo también los Prelados con representación en Cortes, aun cuando estos por razones explicables de sobra no pueden pronunciarse sin esta previa consulta a la Santa Sede.[212]

La Santa Sede toleró esta solución para evitarle al Gobierno y al pueblo español mayores dificultades en un momento particularmente delicado, pero siempre que esta formulación no derivase en prejuicio de la situación de hecho de la Iglesia Católica.[213]

211. José Félix de Lequerica Erquiza (Bilbao, 30 de enero de 1890-Guecho, 9 de junio de 1963) fue un político y diplomático español, ministro de Asuntos Exteriores durante el primer franquismo. El comienzo de la guerra civil le sorprendió en París. Vuelve e ingresa en Falange y, una vez ocupado Bilbao, se le nombra en 1938 alcalde de la villa. En 1939 es enviado como embajador de España, primero en París y, más tarde, en Vichy. Tras la muerte del conde de Jordana (1944), pasó a ocupar la cartera de ministro de Asuntos Exteriores. Al cesar en dicho cargo (1945) se le nombra inspector general de embajadas, con categoría de embajador y residencia en Washington.

212. AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1364, f. 67.

213. N. 907 (Ricevuto il 29 giugno 1945). "Ricevuto Cifrato N. 1205. Santa Sede non può non rilevare che testo articolo non è conforme impegni presi da cotesto Go-

Sin embargo, no terminaron aquí las polémicas sobre el artículo 6º del Fuero, porque tres años más tarde, volvieron a suscitarse a raíz de la publicación en *Ecclesia* de un artículo aparecido en *La Civiltà Cattolica*, la prestigiosa revista de los jesuitas italianos, firmado por el padre Cavalli,[214] sobre la situación del protestantismo en España. En la página 479, del número 335, del 1 de mayo de 1948 aparecieron las siguientes afirmaciones:

> En efecto, podemos declarar que el texto del artículo 6º del Fuero de los Españoles, por tratar de materia religiosa objeto del futuro concordato, fue consultado con la competente autoridad eclesiástica, y la redacción verbal se hizo de conformidad con sus declaraciones y fue plenamente aprobada por ella.

No se le escapó a la Secretaría de Estado este artículo, pues quedó sorprendida de las afirmaciones que en él se hacían, y Tardini se apresuró a señalarlo a Cicognani, repitiendo lo dicho anteriormente, es decir que a Santa Sede se había limitado a tolerar esta solución para evitarle al Gobierno y al pueblo español mayores dificultades en un momento particularmente delicado.[215]

El nuncio pidió inmediatamente explicaciones al director de *Ecclesia*, Iribarren,[216] quien lamentó lo sucedido, pues dicho texto podía ser

---

verno. Nondimeno, poiché cotesto Episcopato, da quanto espone VER, apparisce favorevole et attende istruzioni, eccezionalmente Santa Sede è disposta tollerare nuova redazione articolo per evitare Governo et Popolo Spagnolo ulteriori difficoltà. Ciò per altro, deve intendersi a condizione che non rechi in realtà pregiudizio alla situazione di fatto della Chiesa Cattolica in Ispagna. Montini" (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 980, f. 179. Copia en AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1364, f. 12).

214. Fiorello Ignazio Cavalli, S.I. (1912-2004), fue durante más de cincuenta años miembro de la comunidad de *La Civiltà Cattolica*, primero como escritor y después al servicio directo de la Santa Sede para cuestiones de tipo internacional.

215. "Invece, come l'Eccellenza Vostra Reverendissima ricorderà, la Santa Sede, pur rilevando che a formulazione dell'articolo non era conforme agli impegni presi dal Governo, s'indusse a tollerarla soltanto per evitare difficolta al Governo stesso ed al popolo spagnolo in un momento particolarmente delicato, ed a condizione che –como si assicurava– non ne derivasse pregiudizio alla situazione di fatto della Chiesa Cattolica" (Despacho n. 3383/48, del 30 de mayo de 1948, AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1364, f. 17).

216. Jesús Iribarren García (Villarreal de Álava, Vitoria, 10 abril 1912 - Vitoria, 14 octubre 2000). Después de haber hecho los estudios eclesiásticos en el seminario de Vitoria, fue ordenado sacerdote el 19 de septiembre de 1936. Consiguió el doctorado en filosofía y la licenciatura en teología en la universidad pontificia de Comillas y además hizo la carrera de periodista. En 1941 se trasladó a Madrid para sustituir en 1942 a Emilio

interpretado en el sentido que la Santa Sede había sido responsable de concesiones, que se había limitado sencillamente a tolerar, sin aprobarlas, por las razones ya indicadas. Iribarren se excusó diciendo que nunca había intentado comprometer a la Santa Sede en este asunto. Pero, no satisfecho con sus disculpas y explicaciones, el nuncio le dijo que además del disgusto que el mencionado artículo había dado a los superiores jerárquicos, había servido para alimentar todavía más la susceptibilidad con que se examinaban estos asuntos en el extranjero y se buscaban todas las excusas para atacar a la Santa Sede por un motivo u otro. Por ello le repitió una amonestación que ya le había hecho anteriormente, de que no publicara ningún artículo ni usara ninguna expresión en la revista, que era el órgano oficial de la Acción Católica española, cuando se tratara de la Santa Sede o de su representación en España, sin haberla sometido previamente a una cuidadosa revisión de los superiores eclesiásticos, que en este caso era el cardenal arzobispo de Toledo y monseñor Vizcarra, y que debería enviar a la nunciatura misma antes de publicarla.[217]

Bellón en la dirección de la revista *Ecclesia*, al frente de la cual estuvo hasta noviembre de 1954 consiguiendo darle una etapa de estabilidad a esta publicación que era entonces el órgano oficial de la Junta Central de la Acción Católica Española y se convirtió en la publicación de información religiosa más importante de España y en una fuente documental de primera mano sobre el magisterio de la Iglesia. Uno de los frentes de batalla que tuvo que lidiar en los primeros años de su dirección fue el de la férrea censura del régimen, un obstáculo que, paradójicamente, llevó a dicha revista a una posición de ventaja al poder publicar sin trabas los documentos pontificios y episcopales. Este incipiente margen de maniobra quedó ampliado a partir de 1945 cuando, a raíz del nombramiento del entonces director de la junta técnica nacional de la Acción Católica Española, Alberto Martín Artajo, como ministro de Asuntos Exteriores, *Ecclesia* quedó eximida de toda censura. Dicha revista fue fundada para dar a la A.C.E. unidad de orientación y de criterio y para disipar definitivamente las reservas y prevenciones del régimen contra este movimiento apostólico. Pero Iribarren tuvo que cesar en la dirección de la revista como consecuencia de una campaña difamatoria de la fue objeto desde diversos medios de comunicación adictos al régimen, a raíz de la publicación de unas reflexiones suyas como participante en el IV Congreso Internacional de Prensa Católica, celebrado en París en mayo de 1954. También fue director de la Agencia *Prensa Asociada*, del episcopado. Fue asimismo editorialista y consejero de redacción del diario *Ya*, de Madrid, y de la Editorial Católica. Fundó y dirigió la Oficina de Sociología y Estadística de la Iglesia en España. Fue director de la oficina de información en lengua española del Concilio Vaticano II y secretario general de la Unión Católica Internacional de Prensa (UCIP), con sede en París. También fue consultor del Pontificio Consejo para las Comunicaciones Sociales y secretario general de la Conferencia Episcopal Española, durante cinco años, desde 1977 hasta 1982, que correspondieron al final de la presidencia del cardenal Tarancón y al comienzo de la del arzobispo de Oviedo, Gabino Díaz Merchán (DSDE, pp. 639-641).

217. Minuta de un despacho sin número y sin fecha, “circa articolo rivista Ecclesia

La polémica no terminó aquí, pues llegó a los níveles más altos de la Conferencia de Metropolitanos, que publicó una instrucción para aclarar el sentido legal del artículo 6º del Fuero por la interpretación muy amplia que le daban los protestantes de dentro y de fuera de España.

B. Aprobación del "Fuero de los Españoles".

El "Fuero de los Españoles" fue aprobado el 13 de julio de 1945,[218] más que por la unanimidad de los votos, por aclamación entusiasta. Contenía en 36 artículos una serie de enunciados sobre los derechos y deberes de los ciudadanos. No era una verdadera Constitución aunque tenía algunas analogías formales con ella y aun pasando por ser ley fundamental del Estado.

El Fuero fue presentado por el mismo presidente de las Cortes, Esteban Bilbao, quien dijo que con él quedaban garantizadas tanto la libertad de conciencia, de pensamiento y de asociación, pero no entendidas en sentido ordinario sino encuadradas dentro de los principios de la moral cristiana y de las exigencias del bienestar social y patriótico. "Libertades, sí, todas las que Dios bendice y la dignidad del hombre reclama, todas las que la Nación merezca y sea capaz de ejercer sin detrimento del bien común; pero con una sola condición: con la de que la libertad no se convierta en un arma suicida, robada a los arsenales del Estado para emplearla contra la misma existencia de la Patria".

su protestantesimo" (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1364, ff. 18-19v). Dicho artículo comenzaba hablando de la condición jurídica de los protestantes, de las quejas que llegaban al Gobierno de ambas partes, afirmaba que el intento de difundir el protestantismo era un insulto para España, porque los protestantes desarrollaban actividades contra el régimen español; se ponía en duda la prohibición de biblias, afirmaba que no había razón para permitir escuelas protestantes, negaba que se violentara a los protestantes, denunciaba algunos actos de vandalismo contra capillas protestantes y criticaba la torpeza e injusticia de cierta prensa católica extranjera. Un ejemplar impreso de la traducción española está en AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1364, f. 143-148.

218. "N. 1218 (15 luglio 1945). Ieri Cortes Spagnole approvarono per acclamazione legge relativa "Fuero de los Españoles". Prima parte articolo sesto rimase intatta, et seconda parte venne modificata secondo indicazioni mio Cifrato n. 1225 et cioè che "nessuno sarà disturbato per le sue credenze religiose né per esercizio privato suo culto. Non si permetteranno altre cerimonie né manifestazioni esterne che quelle della Religione Cattolica". Vescovi spagnoli ringraziano vivamente Santo Padre per benevolenza addimostrata nel giudicare attuale situazione Spagna et ritengono che articolo sesto non pregiudichi di fatto attuale posizione Chiesa Cattolica poiché resta proibita qualsiasi manifestazione esterna da parte chiese protestanti, quindi proibito anche qualunque segno o titolo o iscrizione esteriore. Opportunamente manderò testo Fuero. Cicognani" (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1364, f. 13).

Todas estas libertades quedaron incluidas en el capítulo 1º del título primero del "Fuero", mientras que el segundo estaba consagrado a la familia, "como institución natural y fundamento de la sociedad, con derechos y deberes anteriores y superiores a toda ley humana y positiva", viniendo a ser la familia, como explicó el presidente Bilbao, el sacramento donde se conservan y se trasmiten las tradiciones donde se recibe, además del alimento, la educación y la instrucción.

De aquí la necesidad del trabajo, de la propiedad y de toda la pública economía, de la que se ocupaba el capítulo tercero. Bilbao resaltó cuanto había hecho el régimen para tutelar el trabajo intenso durante los primeros años de reconstrucción nacional. Y al llegar a este punto se refirió a los enemigo de España "llenando radios y prensas con el veneno de sus calumnias" sobre cuanto hacía el régimen para dar a los españoles el sentido de un civismo sano y verdadero, y comparó la pretendida libertad de otros tiempos, cuyo símbolo fue "una checa, antro del crimen", mientras el símbolo de la auténtica libertad es el "Cerro de los Ángeles, donde el amor redime, la verdad impera y refulge con eternos destellos la civilización cristiana, madre de la libertad en el mundo y quintaesencia de nuestras tradiciones gloriosas". Terminó su discurso recordando el significado del 18 de julio, al que siempre va unido el nombre de Franco, "no dictador ambicioso sino artífice de una nueva España, ayer restaurador del orden y hoy mensajero de libertad". La viveza de sus expresiones polémicas y la retórica con que Esteban Bilbao dio un nuevo y preclaro testimonio de su ardiente oratoria, especialmente al final del discurso provocaron "grandes y prolongadísimos aplausos. Los señores Procuradores –dijo la redacción oficial de la sesión– puestos en pie, aclaman al Sr. Bilbao y al Caudillo; aclamaciones que se reproducen al ocupar de nuevo, el primero, el sillón presidencial". El presidente preguntó a la asamblea si aprobaba la Ley, y como esta se hizo con aplausos, declaró: "Queda aprobado por unanimidad: lo diré mejor: por aclamación, porque a tanto equivale el aplauso general de las Cortes".[219]

219. Cicognani envió a Tardini el texto definitivo del Fuero, aprobado por las Cortes, con el despacho n. 981/91335, del 26 septiembre 1948 (Ibid., ff. 50-53). Y Tardini respondió el 31 de octubre, prot. 7155/48, diciendo "In propósito mi è grato assicurar la che non ho mancato di sottoporre all'Augusta considerazione del Santo Padre gl'importanti documenti e che Sua Santità ha rilevato con compiacenza il senso cristiano cui s'ispira il "Fuero" nel rispetto della dignità della persona umana, nonché le nobili espessioni pronunziate in questo senso dall'Ecc.mo Presidente delle Cortes nel suo discorso" (Ibid., f. 49).

Quienes elaboraron el "Fuero de los Españoles" estaban convencidos de haber hecho una obra "di dignità in un giusto mezzo fra le deviazioni dell'assolutismo e della demagogia", según comentó el nuncio Cicognani; y el gobierno presentó esta ley como respuesta a los estados que acusaban al régimen de Franco de totalitario y opresor de las libertades ciudadanas. Sin embargo, no faltó un verdadero sentido de desconfianza no solo entre quienes estaban empeñados en hacer caer al régimen, sino también entre quienes deseaban que España tuviera una orientación política definitiva y ordenada, porque en el artículo 35 de la misma ley, ponía limitaciones al ejercicio de derechos y no los tutelaba frente a abusos y eventuales violaciones de parte de las autoridades y de los funcionarios estatales. Es cierto que el último artículo establecía que cualquier violación contra los derechos proclamados en el "Fuero" seria sancionada con leyes especiales, "las cuales determinarán las acciones que para su defensa y garantía podrán ser utilizadas ante las jurisdicciones en cada caso competente". Pero esta era una expresión vaga, pues no se sabía cuáles eran estas acciones de defensa y de garantía. Por ello, los enemigos del régimen repetían que el "Fuero" era otra maniobra para contener los ánimos y continuar en el poder. El mismo arzobispo de Toledo se hizo eco de esta crítica en una carta pastoral, diciendo: "Esperamos que sea pronto una realidad viva reconocida en España y en el extranjero la vigencia práctica e íntegra del "Fuero de los Españoles" con la rápida promulgación de las leyes necesarias para el ejercicio de los derechos en él reconocido". El primado reconocía que había sido aprobado el "Fuero de los Españoles", como código de las libertades ciudadanas, pero dijo que era necesario que estas fueran realmente efectivas que fueran promulgadas las leyes anunciadas en el mismo "Fuero" para su defensa y tutela.

Pla y Deniel volvió a repetir un concepto que había expresado en su pastoral sobre el final de la guerra mundial, al desear que "la hora de la paz mundial sea también la hora de la consolidación de la paz interna en España", y aludiendo a la conocidas presiones e intromisiones extranjeras, había pedido que se le respetara "a su vez a España el derecho innegable de resolver sus problemas internos y organizar su régimen"; pero al mismo tiempo aconsejó a los españoles que terminara el período constituyente "asentando firmes e inconmovibles bases institucionales conformes a la tradición histórica española y al grado de educación política del pueblo español. No se exponga a la nación a nuevos bandazos que podrían conducirla al caos; pero ábranse solidos cauces a

la manifestación de las opiniones legítimas por órganos naturales de expresión".[220]

Sin embargo, para la Santa Sede, la formulación del artículo sexto era importantísima porque afectaba a la "questione religiosa" que había sido el "punctum dolens" en las relaciones de la santa Sede con España durante casi toda la segunda mitad de siglo XIX.

Con el Concordato del 1851 se estableció: "Art. 1. Religio catholica apostolica romana, quae excluso quocumque alio cultu esse pergit sola Religio Hispanicae Nationis, conservabitur semper in tota ditione catholicae Majestatis Suae cum omnnibus juribus ac praerogativis, quibus potiti debet iuxta Dei legem et canonicas sanctiones".

En 1876 fue aprobada la nueva Constitución, después de 50 días de duros debates parlamentarios y en el artículo XI se dijo que: "La Religión Católica Apostólica Romana es la del Estado. La Nación si obliga a mantener el culto y a sus ministros. Nadie será molestado… Nessuno sarà molestato nel territorio spagnuolo per le sue opinioni religiose, né per l'esercizio del suo rispettivo culto, salvo il rispetto dovuto alla morale cristiana.

Non si permetteranno però altre cerimonie, né manifestazioni pubbliche, che quelle della Religione dello Stato".

La Santa Sede protestó contra esta fórmula por considerarla lesiva del Concordato. El punto de vista de la Santa Sede era el siguiente:

220. Cicognani resumió el contenido de esta pastoral y las ideas expuestas en ella por Pla y Deniel en estos términos: "Occasione fine guerra Arcivescovo Toledo in vista critica situazione Spagna di fronte intensa campagna internazionale ha pubblicato altra pastorale insistendo con citazioni teologi et dichiarazioni Santo Padre Pio XI circa legittimità movimento nazionale che Chiesa benedisse solo quando prese carattere crociata contro persecuzione religiosa; mette però in rilievo che Chiesa non fu mai al sevizio di sistemi totalitari et Episcopato et Clero spagnuolo osservarono sempre condotta riservata seguendo direttive Santa Sede. Dichiara che è ora dare Nazione regime definitivo; chiama tutti all'unione, invita ad una collaborazione cordiale contando Spagna con una meravigliosa legislazione sociale, esorta dimenticare passato, deporre odii, augurandosi che ora pace mondiale sia anche ora pacificazione Spagna. Pastorale risponde a profonde preoccupazioni poiché soluzione monarchica considerata dalla grande maggioranza come la più rassicurante rimane molto problematica et purtroppo colloqui diretti o indiretti fra Capo Stato et infante Don Juan diventano sempre più tesi. Grande pure è difficoltà riunire forze di destra fra cui vi sono gruppi pieni animosità disposti accettare qualsiasi mutamento pur abbattere regime attuale. Sembra sempre più probabile che Governo Spagnuolo rivoluzionario si installerà Parigi e non mancano qui seri timori di nuova guerra civile. Cicognani (Telegrama cifrado n. 1252, del 5 septiembre 1945, AVV, *Arch. Nunz. Madrid* 982, ff. 679-680; copia Ibid., 1019, ff, 287-288.

a) libertad di conciencia, sí; b) libertad di culto público, no; c) libertad de culto privado: tolerancia de hecho en el ejercicio privado de los cultos disidentes, pero no reconocimiento legal de tal libertad de culto.

La libertad de culto en España era querida en aquellos tiempos por Londres y Berlín, con apoyo interno de las corrientes liberales entonces fuertes. Después de la guerra, estas pretensiones eran defendidas por la Gran Bretaña, y Franco, por razones vitales, debía hacer alguna concesión.

La fórmula propuesta podía dividirse es dos partes. En la primera la Santa Sede deseaba una más explícita confirmación de la Religión Católica como Religión oficial, diciendo, por ejemplo: "La Religión Católica Apostólica Romana es la del Estado y por tanto su profesión y practica gozarán de la protección oportuna".

La segunda parte parecía mejor de la fórmula contenida en el artículo XI de la Constitución de 1876 y bastante conforme con el pensamiento de la Santa Sede, pues: a) se habla solo di creencias religiosas; falta el inciso: "para el ejercicio de su respetivo culto, etc."; b) se habla de manifestaciones *externas* en lugar de manifestaciones *públicas*.

C. Los obispos contra la libertad religiosa.

Desde la segunda mitad del siglo XIX los obispos españoles estuvieron muy preocupados por la propaganda protestante[221] y la preocupación se intensificó en los años sucesivos.[222] Los metropolitanos, en una de sus primeras reuniones de la posguerra recomendaron a los obispos que emplearan contra ella los medios más eficaces, acudiendo a las autoridades civiles "cuando los propagandistas de la herejía quebranten las leyes patrias"[223] y pidiendo su prohibición.[224]

A este propósito escribe Iribarren: "Uno de los epifenómenos de la victoria aliada de 1945 fue el intento de acabar con la confesionalidad

221. Véase mi artículo «Acatólicos españoles en los albores de la Restauración»: *Anales de Historia Contemporánea* 3 (1984) 101-121.

222. Sobre los acatólicos en España cf. *La situación del Protestantismo en España (Seis estudios sobre una campaña de difamación contra España)*, Madrid, Oficina de Información Diplomática, 1950; J. Estruch, *Los protestantes españoles*, Barcelona, Nova Terra, 1968; J. Bta. Vilar, *Minorías protestantes bajo el franquismo (1939-1953)*: AA. VV., *La cuestión social en la Iglesia española contemporánea*, Real Monasterio de El Escorial 1981, pp. 333-435.

223. Actas de las Conferencias de Metropolitanos Españoles (1921-1965). Edición preparada por Vicente Cárcel Ortí (Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1994), n. 152.

224. Ibid., nn. 327 y 341.

católica del Estado español, intento orquestado en la prensa de todo el mundo con una campaña en la que había mucho más de fantasía que de genuina religiosidad".[225]

Coincidió esta campaña con el decenio del aislamiento internacional de España (en 1945 fue excluida de la Organización internacional de la Seguridad y en 1955 fue admitida en la ONU) en el que se desencadenó "una guerra religiosa con dos frentes: en el interior, los protestantes tratan de forzar el paso desde la tolerancia religiosa, formulada en el artículo sexto del Fuero de los españoles, hasta el culto público y la plena libertad, y ello con gran riqueza de medios materiales y en situación de extremada penuria de los españoles más humildes; en el exterior, la campaña de prensa cruza el mundo, desde Suecia hasta los Estados Unidos y desde Australia al Canadá, y no se detiene ni en la falsificación de fotografías, ni en la invención de conflictos ni en la calumnia de personas. España es presentada como nación perseguidora e inhumana hasta con los protestantes muertos... El Gobierno español, que veía en el ataque religioso casi universal sólo un episodio de la guerra total que se le hacía, se defendió en su terreno y con sus propios medios, principalmente desde la oficina de información diplomática del ministerio de Asuntos Exteriores. Y cabe calcular el alivio que tuvo que producirle la firma del Concordato de 1953, donde se reitera, esta vez con el refrendo de la Santa Sede, el principio de tolerancia.

Para la jerarquía española, y en 1947, la situación era mucho más dificil. Eran bastante numerosos especialmente en Francia y en los Estados Unidos, los tratadistas católicos que estimaban necesario un paso más en el desarrollo doctrinal de la libertad religiosa y que creían superada la postura tradicional del magisterio eclesiástico. En virtud de esa influencia, de autores de nota, se daba el caso de que muchos católicos extranjeros secundaban la campaña protestante contra España por falta de información real y sobra de noticias tendenciosas que les llevaban a creer en la verdad de la persecución antiprotestante; pero muchos otros católicos estaban contra la postura de la Iglesia española por principio, dando a la tolerancia del culto privado el sentido de una auténtica persecución a las alturas de nuestro siglo".[226]

225. J. Iribarren, *Papeles y memorias. Medio siglo de relaciones Iglesia-Estado en España (1936-1986)* (BAC, Madrid 1992), p. 45.

226. Ibid., p. 45-46.

La actitud de nuestro Episcopado era coherente con la postura oficial de la Iglesia en el período anterior al Vaticano II, cuando faltaban muy pocos años para la declaración conciliar sobre libertad religiosa y la introducción de la correspondiente ley en España, tras varios años de intenso debate, que comenzó incluso antes del concilio.[227]

D. Preocupación del nuncio por las polémicas con los protestantes.

En muchos despachos, Cicognai habló del problema de la propaganda protestante en España y de las acusaciones que en determinados ambientes internacionales se lanzaban contra el Gobierno, acusado de oprimir la libertad de conciencia y de culto. Esta acusación fue además una de las tres principales llevada a la ONU para motivar en 1946 el cese de relaciones diplomáticas normales entre los estados miembros de aquella organización y España. Sobre este argumento volvía a ocuparse *Razon y fe*, con un artículo del P. Guerrero en septiembre de 1959, que analizó el problema ampliamente.

La situación de los protestantes preocupó tan seriamente a los Metropolitanos que, en la última conferencia celebrada en junio de 1948, el primer tema tratado fue el siguiente: "Ante los trabajos de proselitismo realizados por los protestantes en España, qué vigilancia y qué reclamaciones proceden para que no se permitan ni culto público ni propaganda pública de los protestantes, según el verdadero sentido del artículo 6º del Fuero de los Españoles, artículo que, de conformidad con lo dispuesto en el Convenio entre la Santa Sede y el Gobierno español de 1941, fue previamente tratado con la Santa Sede".[228]

El cardenal Pla y Deniel comunicó al nuncio que, "recibido el 'Nihil Obstat' de la Santa Sede a estos acuerdos como a los demás de la Conferencia, se ha remitido a S.E. el Jefe del Estado el documento del acuerdo primero, el cual se ha creído más conveniente no hacer público, pero del cual me honro en adjuntar copia a V.E. Asimismo, adjunto dos ejemplares de la Instrucción dirigida a los fieles, de conformidad con el acuerdo segundo, Instrucción que se hará pública uno de estos días".

227. Cf. la obra de Guerrero-Alonso, *Libertad religiosa de España: principios, hechos, problemas*, Madrid 1962.

228. En el página original de este despacho hay una exclamación marginal (!) porque este asunto no se trató en ese convenio.

Los Metropolitanos defendieron que "el Fuero de los Españoles no puede invocarse como apoyo legal para la apertura de capillas, publicación de revistas, reparto de biblias y semejantes actividades de propaganda. Estas son en España absolutamente ilegales", y dirigiéndose a la autoridad civil añadieron: "y cuanto signifique laxitud de la autoridad en impedirlas, significaría también falta a la letra y al espíritu de nuestra ley fundamental y al compromiso concertado con la Santa Sede".

La prensa recogió el sentido profundo de la declaración episcopal. El diario "Ya" publicó un artículo titulado: "Un cuerpo y un espíritu". "Los Metropolitanos –dijo– sienten y apoyan esta doctrina de nuestra unidad. Cumplen su deber al salir al paso de los peligros que pudieran amenazarla en alguna forma, y nos brindan el ejemplo de la Iglesia como la más incansable guardadora de nuestra esencias nacionales". Y no olvidó una alusión a la autoridad civil para que hiciera respetar la ley:"Los Obispos en su defensa de la fe, atienden al menor movimiento del enemigo, y, siempre respetuosos de las leyes, no piden otra cosa sino que las leyes se cumplan, y lo hacen con aquel profundo espíritu de caridad que rechaza toda violencia".

El semanario "Signo", órgano de los jóvenes católicos, además de publicar la Instrucción, destacó con grandes caracteres que "Los Prelados acordaron presentar una exposición de hechos a S.E. el Jefe del Estado", y añadió: "Los Metropolitanos españoles han dado la voz de alerta. Los Obispos españoles piden que se cumpla la ley".

Y la revista "Ecclesia" declaraba que "el Fuero de los Españoles no puede invocarse como apoyo legal para la apertura de capillas, publicación de revistas, reparto de biblias y semejantes actividades de propaganda. Estas son en España absolutamente ilegales", y dirigiéndose a la autoridad civil afirmaba: "y cuanto signifique laxitud de la autoridad en impedirlas, significaría también falta a la letra y al espíritu de nuestra fundamental y al compromiso concertado con la Santa Sede". El artículo terminaba diciendo: "Una cosa es ser protestante, y otra cosa hacer protestantes. El artículo 6º fue redactado en vista del primer caso y no puede ser invocado para el segundo".[229]

229. Los textos citados están tomados del Despacho Nº. 1546/13152 de Cicognani a Tardini, Madrid 23 junio 1948 (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1364, ff.131-142).

E. Los obispos ante el Referéndum de 1947.

En el artículo 12 del Fuero de los Españoles se estableció de modo taxativo que todos los españoles podían expresar libremente sus ideas. Para manifestarlas en las urnas y con arreglo al medio democratico de la votación libre y secreta se estableció en 22 de octubre de 1945 el referéndum.

Fue en un discurso a todos los españoles, pronunciado por la Radio Nacional de España, en el que el Jefe del Estado manifestó su deseo de dar a España una Ley que le diese toda su hechura constitucional, una Ley que fuese el total perfeccionamiento del Estado, a la vez que abría un cauce para su sucesión en el caso de que el rector de los destinos españoles desapareciese.

Aquella ley en proyecto fue enviada a las Cortes Españolas, en donde una Comisión especial de juristas la estudió y discutió, modificándola muy ampliamente de como venía del Consejo de Ministros.

Del seno de la Comisión parlamentaria pasó al Salón de Sesiones y allí fué aprobada por el pleno, luego de un discurso en su defensa por el presidente de la Comisión que la había discutido y que en la ocasión presente, en atención a la importancia de la Ley, era el propio Presidente de las Cortes.

Aprobada la Ley de la Sucesión en la Jefatura del Estado, quiso el Jefe del Estado que fuese el pueblo entero quien diese su asenso a la misma. Para ello un Decreto del 8 de junio de 1947 así lo dispuso, disponiendo poco más tarde cómo el referéndum debía verificarse en todo el territorio español el 6 de julio del mismo año.

El anuncio del referéndum produjo en toda la nación un movimiento de verdadero júbilo, ya que los españoles querían decir una vez más a Franco, en esta ocasión por medio de sus votos, todo su entusiasmo y su asenso a la Ley Sucesoria.

Produjo júbilo en el país, que veía cómo se le tenía en cuenta para las tareas de la Gobernación del Estado, y acto seguido diarios y radios comenzaron activísima propaganda. En este punto de la propaganda conviene decir que los órganos rectores de la Prensa y la Radio dejaron en libertad de acción a los órganos de expresión dependientes de aquéllos, y así el *ABC,* de Madrid, órgano monárquico, y *Destino,* de Barcelona, nada dijeron sobre aquél.

Por otro lado, fueron varias las ocasiones en que elementos extremistas arrojaron propaganda en contra del referéndum en barrios obreros y

algunos cines, sin que esto fuera seguido de la detención de dichos elementos, conocidos como revolucionarios de acción. Ni éstos ni un solo detenido gubernativo hubo en los juzgados y cárceles durante el período preelectoral y conforme marcaban a este respecto las leyes electorales dictadas por la Monarquía liberal y constitucional de Alfonso XIII.

Comenzó la propaganda escrita y radiada, a la vez que las calles de las ciudades y villas españolas florecían de carteles vistosos y pasquines vibrantes diciendo al pueblo cuál era la obra de Franco, lo que significaba votar su Ley y cómo era un deber de ciudadanía el acudir a votar Sí o No en el referéndum.

Desde el mismo momento que se anunció el referéndum las radios extranjeras al servicio de Moscú dieron comienzo a su propaganda contra aquél. A decir diaria y machaconamente al pueblo español cómo su desafección a Franco debiera de probarse no acudiendo a las urnas. Radios rojas y separatistas, un día y otro, hasta la noche anterior al referéndum, no cesaron de decir que de ningún modo debía votarse. Por otra parte, algunas hojillas clandestinas monárquicas insistieron en esto.

Pese a estas órdenes, las gentes formaron, primero, largas colas ante los Colegios electorales para verificar su inclusión en el Censo y, más tarde, bajo un sol canicular y retrasando sus vacaciones, lo hicieron para acudir a votar.

A medida que se iba hacia el día de la votación crecía el entusiasmo por acudir a ésta, que iba a ejercitarse como las de la Monarquía y la Republica, es decir, con voto secreto. Aquellas mismas urnas que vieron tantas elecciones españolas fueron las que se sacaron de sus cajas y se limpiaron cuidadosamente para ser usadas en el referéndum. Mientras tanto, la Junta Central del Censo, formada por elementos de las Cortes, el Tribunal Supremo y los Colegios de Abogados, designaba los Presidentes de Mesa para la votación, en la que cualquier español podía pedir formar parte de la Mesa en calidad de observador, cosa que pidieron muchos –casi todos los elementos izquierdistas– y que obtuvieron. Aparte de esto, y conforme a la Ley electoral de 1907, el escrutinio tuvo carácter de público. Más que de público en la presente ocasión, ya que en Madrid, Barcelona, Bilbao, Sevilla y La Línea de la Concepción, entre otros puntos de España, fue presenciado y en él tomaron parte activa representantes de la Prensa extranjera, en particular ingleses y norteamericanos.

Sobre un total de 15.219.563 españoles que acudieron a las urnas, 14.145.163 dijeron que sí, con lo cual ni siquiera un millón 722.656

daban su no, en tanto que 336.592 se abstenían o hacían nulas sus papeletas, ya por palabras o frases en contra y en pro del Régimen.[230] Cicognani dijo que el referéndum se desarrolló con orden absoluto, y tanto por la afluencia de los electores como por el número de votos favorables, constituyó un éxito indiscutibe del general Franco y de su Gobierno.[231] Algunos periódicos extranjeros hablaron irónicamente de *Reverendum* en lugar de *Referéndum*. Se habló de "pucherazo" electoral y de manipulación de los resultados. Lo cierto es que la mayoría de los ciudadados votó libremente y muchos de ellos con entusiasmo por miedo al cambio político y por el recuerdo reciente de la pasada guerra civil. La Iglesia –a pesar de las disensiones indicadas– contribuyó a este éxito.[232]

230. *L'Osservatore Romano* publicó los resultados del referendum en la primera página de su edición del 2 de agosto de 1947. Reproduzco la introducción de la Ley de Sucesión y los artículos iniciales que se refieren a la confesionalidad católica del Estado y a la participación de la Iglesia en los más altos organismos del Estado: "Por cuanto las Cortes Españolas, como órgano superior de la participación del pueblo en las tareas del Estado, elaboraron la Ley fundamental que, declarando la constitución del Reino, crea su Consejo y determina las normas que han de regular la Sucesión en la Jefatura del Estado, cuyo texto, sometido al referéndum de la Nación, ha sido aceptado por el ochenta y dos por ciento del Cuerpo electoral, que representa el noventa y tres por ciento de los votantes.

De conformidad con la propuesta de las Cortes y con la expresión auténtica y directa de la voluntad de la Nación, *dispongo*: Artículo primero. España, como unidad política, es un *Estado católico*, social y representativo que, de acuerdo con su tradición, se declara constituido en Reino. Artículo segundo. La Jefatura del Estado corresponde al Caudillo de España y de la Cruzada, Generalísimo de los Ejércitos, don Francisco Franco Bahamonde. Artículo tercero. Vacante la Jefatura del Estado, asumirá sus poderes un Consejo de Regencia, constituido por el Presidente de las Cortes, el *Prelado de mayor jerarquía Consejero del Reino* y el Capitán General del Ejército de Tierra, Mar o Aire o, en su defecto, el Teniente General en activo de mayor antigüedad y por este mismo orden. El Presidente de este Consejo será el de las Cortes, y para la validez de los acuerdos se requerirá la presencia, por lo menos, de dos de sus tres componentes y siempre la de su Presidente. Artículo cuarto. Un "Consejo del Reino" asistirá al Jefe del Estado en todos aquellos asuntos y resoluciones trascendentales de su exclusiva competencia. Su Presidente será el de las Cortes, y estará compuesto por los siguientes miembros: *El Prelado de mayor jerarquía y antigüedad entre los que sean Procuradores en Cortes* (...).

231. Telegrama cifrado N. 1577 (7 luglio 1947). "Ieri ebbe luogo annunziato Referendum et secondo notizie date dalla stampa il regime riscosse il 70 per 110 dei voti. Tutto si svolse in ordine assoluto. Invierò opportunamente ulteriori notizie. Cicognani" (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 983, f. 275. Copia en Ibid. 1022, f. 211).

232. Cicognani concluyó el último de sus extensos informes sobre el referéndum diciendo: "Si è d'accordo nell'ammettere che la Legge di Successione è una Legge politica escogitata per cimentare e favorire 'attuale regie, però la gente giudica le cose

La pastoral del cardenal primado, a pesar de su prudencia, influyó en la votación y en la votación afirmativa de la Ley de Sucesión. Los comentarios sobre la conducta observada por los obispos en aquel momento decisivo de la vida nacional fueron muy numerosos.[233] Particular importancia tuvieron los viajes a Roma de algunos obispos con motivo de la visita *ad limina*, durante el verano y el otoño de 1947.

Muy comentado fue el del cardenal Segura, en septiembre, y el de los obispos de Calahorra, Zamora, Jaén, Astorga, Vitoria, León y Oviedo, en octubre. El cardenal Pla y los restantes obispos marcharon a la

---

di un modo semplicista: la grande massa elettorale non è andata a fare, né lo poteva fare uno studio giuridico e politico della Legge. Essa ha ricordato semplicemente tutto ciò che si soffrì durante la guerra civile, ha considerato l'attuale situazione della Spagna di fronte alla situazione di altre Nazioni. Non mancano qui difficoltà economiche restrizioni, ma il Paese gode di una certa pace e tranquillità e la grande massa riconosce che l'artefice principale di questa relativa pace politica è stato il Generale Franco, il quale ha saputo anche liberare la Nazione dall'entrare nella guerra mondiale, mantenendo nello stesso tempo la continuazione della sua indipendenza. Ed questo la grande massa, guidata dall'istinto di conservazione, ha votato per la continuazione dello stato attuale… la grande massa si è unita intorno al Generale Franco in fervorose manifestazioni. Benché non vi sia stata, per il Referendum una previa libera discussione, non è moncata, specialmente da parte delle radio straniere (qui ampiamente ascoltate), un'intensa propaganda per consigliara l'astensione colla quale si sarebbe dato al Generale Franco la sensazione di essere solo e di non avere simpatie nel Paese. Però appena la grande massa si diede conto che i più fervorosi fautori dell'astensione non erano soltanto i monarchici, ma i memsri che formano il Governo Repubblicano spagnuolo all'estero, Indalecio Prieto e la "Passionaria", riflетté e una volta ancora conchiuse che non conveniva ascoltare il consiglio di questa gente che tanto male aveva fatto al Paese" (Ibid.). Indalecio Prieto Tuero (Oviedo, 30 de abril de 1883-Ciudad de México, 12 de febrero de 1962) fue un político socialista. Proclamada la II República el 14 de abril de 1931, Prieto fue nombrado Ministro de Hacienda del Gobierno provisional presidido por Niceto Alcalá-Zamora y participó en los primeros gabinetes de la República, ocupando las carteras de Hacienda (abril-diciembre de 1931) y Obras Públicas (hasta septiembre de 1933), (DBE, XLII, pp. 278-283). Dolores Ibárruri Gómez, llamada *Pasionaria* (Gallarta, Vizcaya, 1895 – Madrid, 1989), dirigente del Partido Comunista de España. Se destacó en las Cortes de la Segunda República como diputada del PCE por la circunscripción de Oviedo. Figura relevante durante la Guerra Civil, fue elegida vicepresidenta de las Cortes en 1937. Tras finalizar la Guerra Civil Española, se exilió en la URSS. Tras la muerte de Franco, volvió a España el 13 de mayo de 1977. Fue elegida de nuevo diputada por Asturias en las primeras elecciones democráticas, aunque su papel como política fue ya más simbólico que real.

233. En el despacho n. 1309/11821, de Cicognani a Tardini, del 24 de septiembre de 1947, están sintetizados los comentarios sobre la actitud el episcopado en el referéndum (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1022, ff. 226-240). Véase también mi artículo *Los obispos españoles tras la segunda Guerra Mundial: actitud ante el Referéndum de 1947*: "Anuario de Historia de la Iglesia" 4 (1995) 39-77.

Ciudad Eterna en noviembre. Ante la presencia masiva del Episcopado español en la capital italiana, en los ambientes eclesiásticos y políticos se hicieron muchas cábalas sobre la actitud que la Santa Sede podría adoptar ante el Régimen, habida cuenta de la disparidad de criterios manifestada por los obispos sobre el referéndum, porque en los contrarios al régimen se confirmó la idea de que la Iglesia había hecho política, y a ella se debía en gran parte el resultado del plebiscito, si bien había sacrificado, de cara al mañana, el interés superior de las almas, con un compromiso tan explícito a favor del régimen.

Las consecuencias de este conducta fueron doblemente dañinas: en el orden espiritual, porque se habían violentado las conciencia con grave escándalo, y en el orden temporal o externos, porque la Iglesia se había comprometido y vinculado cada vez más con un régimen transitorio y discutido. Todo esto era muy de lamentar porque se sabía que el Gobierno estaba decidido a salir victorioso de las urnas por cualquier medio, legal o no. Y, por tanto, no era necesario comprometer a la Iglesia. Este fue la opinión de los monárquicos, que Cicognani trasmitió a Roma.[234]

El nuncio dijo, además, que el Gobierno no estaba dispuesto a sufrir una derrota, pues, en el caso de que hubiese habido una gran abstención o una fuerte oposición, se tenían preparadas miles de papeletas favorables, que habrían sido introducidas en la urnas para hacer, como se decía en la jerga electoral "el pucherazo" (en italiano"imbroglio"). Pero no fue necesario hacerlo porque la gente fue a votar espontánea y libremente. Las causas del éxito referendario, según los enemigos del régimen, fueron dos. Las pastorales de los obispos, hábilmente difundidas por la prensa, y el temor a un cambio repentino, considerado generalmente, como desastroso para España.

15. Pío XII en favor de los condenados a muerte y detenidos políticos.

Un capítulo muy importante del archivo de Cicognani lo ocupa la constante intervención de la Santa Sede en favor de los condenados a muerte y detenidos políticos y la organización desde el extranjero de

234. Despacho n. 1309/11821, de Cicognani a Tardini, del 24 de septiembre de 1947 (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1022, ff. 226-240).

movimientos hostiles al régimen. Esta documentación es continuación de la ya publicada del trienio 1936-1939,[235] y en ella se confirma la acción silenciosa del Vaticano, primero para mitigar los horrores de la guerra y después sus trágicas consecuencias, mediante insistentes llamamientos por parte del Papa a la piedad hacia los vencidos y a concesiones de amnistías y reducciones de penas, que no siempre fueron atendidos.

Tres meses antes de que terminara la guerra, el cardenal Vidal escribió a Pacelli lamentando que "el avance militar de los nacionales en Cataluña se realizaba a costa de mucha sangre y ruinas que aumentarían si continuaba la intransigencia por ambas partes. "Se ahorrarían todavía muchos desastres con una cristiana pacificación que alejara por igual del suelo de España a extremistas exóticos y siempre peligrosos y nocivos a la Iglesia y al bien público" y, por ello, sugirió que las grandes potencias, "tomando pie de las repetidas manifestaciones del Generalísimo de que será clemente y comprensivo en las realidades, procurar por todos los medios posibles un buen arreglo con el cual se podrían conseguir casi iguales resultados que con una victoria por las armas, pero ahorrando previsibles y terribles estragos y dejando los espíritus mejor preparados para la definitiva conciliación". "Una insinuación –dijo Vidal– una palabra del Santo Padre, de Vuestra Eminencia, haciendo sentir la voz de la Iglesia siempre pronta a dar consejos de moderación y de paz, pesarían mucho en el ánimo de los grandes hombres de Estado".[236]

Ante la gravedad de la situación, Vidal sugirió a Pacelli que tal vez serían oportunas algunas medidas para apaciguar los ánimos y prevenir o evitar hechos que añadieran combustible al fuego. Y la primera de ellas consistía en que "la Santa Sede recomiende moderación y magnanimidad al Generalísimo y singularmente que por las autoridades civiles y militares de Cataluña no se haga caso de posibles denuncias apasionadas e infundadas contra sacerdotes y jóvenes de Acción Católica que con celo se han dedicado a practicar el bien mediante obras de beneficencia y caridad, lo que forzosamente les ha exigido contactos con personas que ejercían autoridad".[237]

235. Véanse los apéndices de *La II República*, VII, donde están publicadas las relaciones de prófugos, presos políticos y condenados a muerte

236. *La II República*, VII, doc. 2899, pp. 16-17.

237. Ibid., doc. 2903, pp. 22-30.

Acogiendo esta sugerencia, Pacelli pidió a Cicognani que hiciera las gestiones posibles y oportunas ante las autoridades militares y civiles para que Franco fuera moderado y magnánimo, y para que no se repitieran los excesos cometidos en la región vasca, donde hubo que lamentar hechos tan execrables como las denuncias de sacerdotes y religiosos a las autoridades militares contra hermanos suyos en el sacerdocio.[238]

Vidal deseó que fuera "superado por el fuego del verdadero amor cristiano y fraterno todo espíritu de odio, de venganza y de discordia".[239]

Respondiendo a la nota del embajador Yanguas que le comunicó el último parte oficial de guerra, el cardenal Maglione le manifestó el deseo del Papa de que la reconstrucción material y moral de la nación se realizara en una atmosfera del amor y de perdón.[240]

Y el mismo Pío XII, en el radiomensaje del 16 de abril, aludió a "aquellos otros, que como hijos pródigos tratan de volver a la casa del Padre", y pidió que fueran "acogidos con benevolencia y amor"; a la vez que encomendó a los obispos la tarea de "aconsejar a los unos y a los otros, que en su política de pacificación todos sigan los principios inculcados por la Iglesia y proclamados con tanta nobleza por el Generalísimo: de justicia para el crimen y de benévola generosidad para con los equivocados".[241]

Pero los deseos del Papa no siempre se cumplieron, ya que la represión de la postguerra fue durísima, como reconoció el mismo nuncio al hablar de los numerosos detenidos políticos y condenados a muerte, hacinados en cárceles, sin las mínimas condiciones higiénicas, que podían contener de 20 a 25.000 personas, mientras el número de prisioneros ascendía a 273.000.

En la "Relazione Generale" que presentó a la Secretaría de Estado el 31 de diciembre de 1944, Cicognani estudió las diversas fases del problema de la cárceles y las dificultades para una solución definitiva, señalando que el número de prisioneros se iba reduciendo de año en año gracias a indultos,[242] concedidos muchas veces por intervenciones

238. Ibid., doc. 2961, pp. 103-104.
239. Ibid., doc. 3097, p. 278.
240. Ibid., doc. 3106, pp. 294-295.
241. Ibid., doc. 3112, pp. 300-302.
242. En este sentido hay que destacar las gestiones para conseguir una amnistía del Gobierno con motivo del Año Santo 1950 (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1135, fasc. 5), y

directas de la Santa Sede. Cicognani intervino continuamente ante el Gobierno para atenuar la rigidez de las sentencias, sobre todo en favor de los condenados a muerte, pero encontró dificultades en las autoridades militares, que consideraban a los condenados como cargados de delitos.[243]

La peticiones de gracias e indultos al Gobierno de parte del Papa fueron hechas al nuncio por el cardenal Maglione, secretario de Estado, y tras su muerte, por monseñor Montini, mediante despachos y, más frecuentemente, a través de telegramas cifrados,[244] a los que respondía Cicognani informando del resultado de sus gestiones.[245]

---

otra amnistía con motivo del Congreso Eucarístico Internacional de Barcelona en abril de 1952. Cerca de 10.000 personas, de los 30.000 encarcelados, tuvieron la condonación total o la reducción de sus penas en mayo de 1952. La condonación total refería a condenados a penas inferiores a los dos años; y se reducía a la mitad a los que habían sido condenados de dos a seis años; y a un cuarto a los que tenían una condena superior a los seis años y a menos de 25 años de cárcel. Esta amnistía se extendió a los delitos e infracciones contemplados en el Código penal común, en el Código de Justicia Militar y en las leyes penales especiales (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1040, ff. 518-529). En Ibid. 1135, están los despachos de Cicognani a Maglione y a Tardini sobre presos políticos y condenados a muerte: n. 1289/11717 del 14 julio 1947 (ff. 23-55), n. 277/2469, del 25 mayo 1940 (ff. 57-65 y ff. 313-328), n. 938/8693, del 7 febrero 1945 (ff. 66-67v) y n. 438/3186, del 3 abril de 1941 (ff. 69-71).

243. En AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1040, ff. 545-549, está la relación de indultos concedidos a favor de los presos políticos desde 1940 hasta 1945.

244. Me limito a citar este caso, entre los muchos existentes: “N 178 (arrivato il 11 giugno 1941, ore 12). È rivolta preghiera Santo Padre perché chieda Governo Spagnuolo usi clemenza signor Ignazio Barriola, medico basco e compagni, condannati a morte. Veda se e in qual modo convenga intercedere loro favore. Card. Maglione” (AAV, *Arch. Nunz. Madrid 979*, f. 179). “N. 229 (Ricevuto il 23 gennaio 1942). Nuove istanze sono rivolte alla Santa Sede, preciso intervento por persone di cui mio cifrato N. 178, temendosi gravissima pena da soluzione definitiva prossima del processo. Veda VER se e in qual modo siano possibili ulteriori passi in proposito. Card. Maglione” (Ibid., f. 232).

245. “N. 259 (10 luglio 1941, ore 20). Ricevuto cifrato n. 178. Sentenza condanna a morte medico Ignazio Barriola et compagni fu emanata da tribunale militare una settimana fa. Inviai subito Ministro Esteri nota, domandando indulto et ieri ebbi conversazione con Ministro dell’Esercito, designato dal Capo dello Stato per eseguire sentenza o concedere grazia. Ministro Guerra mi dichiarò che interessamento Santo Padre bastava perché fosse usata clemenza et ritengo fermamente che medico et sui compagni, fra i quali due sacerdoti et quattro signorine, saranno indultati. Cicognani” (Ibid., 981, f. 248). “N. 335 (2 febbraio 1942). Ricevuto cifrato n. 229. Affare sembrava ottenere risultato soddisfacente, ma fiscale domandò generale revisione processo et si teme chieda pene dure. Tuttavia ritengo che anche venisse applicata per alcuni imputati pena morte nessuno sarà giustiziato, secondo formale promessa datami da Ministro Guerra. Continuo occupandomi con grande interesse. Cicognani” (Ibid., f. 323).

Indico algunos de los fondos documentales sobre este asunto y sobre la Obra de Redención de penas por el trabajo:

AAV, Arch. Madrid 1135.

Fascículo 1.

Ordenanza sobre sacerdotes encarcelados en 1941. Cartas con Máximo Cuervo.
Informes de Cicognani sobre condenados a muerte y presos políticos.

Fascículo 2.

Situación de los prisioneros. Relación de capellanes de cárceles en 1938 y 1939. Organización del servicio religioso en las cárceles.

Fascículo 3.

Recortes del ABC de 1948 sobre condenados políticos.
Estadísticas sobre detenidos en las cárceles por delitos políticos y comunes en 1948.

Fascículo 4.

Datos sobre detenidos en 1940.

Fascículo 5.

Detenidos y condenados en 1950
Amnistía del Gobierno con motivo del Año santo
Folleto de J.A. Pérez del Pulgar, S.J., *La solución que España da al problema de los presos políticos* (Valladolid 1939), 54 pp.
Libro *¿Qué me dice usted de los presos?* Contestación por Martín Torrent, presbítero, Capellán de la Prisión celular de Barcelona (Barcelona 1942), 168 pp.
Folleto *Legislación* (Alcalá de Henares 1939), 50 pp.
Fr. Silvestre Sancho Morales, O.P., Capellán Mayor de Prisiones y Jefe de todos los Servicios Religiosos de la Dirección General de Prisiones pide en 1951 una condecoración pontificia para el Director General de Prisiones desde 1945, Francisco Aylagas Alonso (ff. 415-424).
Martín Torrent cesa como delegado Eclesiástico de Prisiones en 1945 y le sucede el P. Sancho, O.P.
Privilegios de capellanes, etc.

Fascículo 6.

Liberación de prisioneros franceses detenidos en España en 1949 y 1950.
Amnistía del Gobierno español por el Año Santo.

AAV, Arch. Madrid 1136.

Fascículo 1.

Carlos Amores Riedel, condenado a muerte en 1940 e indultado (ff. 1-10).
Indulto para dos reos de Mondoñedo, Otero y Sánchez Facio en 1938 (ff. 11-13).
Indulto para el general Aranguren en 1939 (ff. 14-18).
Indulto para Manuel Moncunill (ff. 19-21).
Indulto para Lucio Arteche en 1939 (ff. 22-25).
Condonación de la pena capital para varios condenados (ff. 26-92).
Caso de José G. de Langarica en 1937-39; cartas del cardenal Tedeschini y otros pidiendo el indulto (ff. 93-118).

Fascículo 2.

Búsqueda de prisioneros y petición de noticias, muchos de ellos italianos de 1938.
Sobre la muerte del príncipe Giuseppe Borghese (ff. 223-236).
Sobre Olaf Domnauer, prisionero en San Pedro de Cardeña en 1940 (ff. 254-281).
Sobre tres seminaristas ordenados *in sacris* José Bach, Serafín Alemany y Antonio Casanova, evadidos de la zona roja. Carta de Baucells de 1938 sobre ellos (ff. 287-306).

Fascículo 3.

Sigue la búsqueda y liberación de prisioneros y petición de noticias, muchos de ellos italianos de 1938.

Fascículo 4.

Todo el fascículo sobre Paolo Pietro Vagliasindi, teniente coronel italiano, retirado, colaborador de d'Annunzio en la conquista de Fiume, condenado a 30 años en la Cárcel Celular de Barcelona. Muchísimas cartas suyas de 1940 al Papa, al Rey, al nuncio, al cónsul de Italia Gino Berri.

Fascículo 5.

Todo sobre el ingeniero turco y católico Henri Naár, condenado por los tribunles franceses a 20 años de trabajos forzados y multas por autor de estafa, contumacia y falsificación de documentos.

Fascículo 6.

Sobre detenidos políticos y otros delincuentes.

AAV, Arch. Madrid 1137, 1138 y 1139 y 1140.

Mucha documentación sobre sobre intervención a favor de detenidos y condenados en los años 50 (AAV, *Arch. Madrid* 1137, ff. 362-468).

Blas Fuster Carreter, condenado a pena de muerte por la audiencia provincial de Barcelona en marzo de 1953 (ff. 470-476).

Sobre la remisión de la pena impuesta a Emilio Balboa Páez, en junio de 1951 (ff. 477-483).

Conmutación en cadena perpetua de la pena de muerte pronunciada contra Jesús Navarro Manan en septiembre de 1951(ff. 484-494).

Petición de amnistía hecha por el cardenal Saliège, arzobispo de Toulouse, a favor del señor Viadieu, condenado a ocho años de cárcel, diciembre de 1952 (ff. 495-498).

Ejecución capital en Barcelona de cinco "gangsters" (sindicalistas) en marzo de 1952 (ff. 499-508).

Gestiones para conseguir una amnistía con motivo del Congreso Eucarístico Internacional de Barcelona en abril de 1952 (ff. 518-529).

El obispo de Gerona se interesa por Giuseppe Gallazzi, detenido en la Prisión provincial de Gerona, según parece, por haber entrado en España, como refugiado político, sin documentación, y pendiente de aclarar su condición de tal, para que sea puesto en libertad. Abril 1952 (ff. 530-537).

Sobre la liberación de un tal López y otros detenidos, en mayo de 1952 (ff. 538-544).

Relación de indultos concedidos a favor de los presos políticos desde 1940 hasta 1945 (ff. 545-549).

Elena Rodríguez Pérez de los Ríos, de 81, viuda, residente en los EEUU, pide el indulto a favor de su hijo Julio Ríos Rodríguez, condenado a 30 años de reclusión mayor (ff. 550-553).

Informes sobre el súbdito alemán Federico Cosmel de Mueler en septiembre de 1953 (ff. 558-561).

Recomendación al Gobernador Civil de San Sebastián de Carlos Jevremovitch, en septiembre de 1953 (ff. 562-574).

Intervención a favor de vascos pertenecientes a la "Solidaridad de Trabajadores Vascos", en agosto de 1953, pertenecientes a dos organizaciones con actividades clandestinas de tipo sindical y matiz separatista (ff. 575-580).

Arch. Nunz. Madrid 1302.

Patronato de redención de penas (ff. 1-190).

Arch. Nunz. Madrid 1339, 1340 y 1341.

Contiene las memorias anuales de la redención de penas desde 1939 hasta 1945, todas muy bien editadas y encuadernadas. El ejemplar para el Papa está encuadernado en piel blanca, con cantos dorados y el escudo de Pío XII; el escudo de Franco en rojo.

16. El Nuncio Cicognani y los orígenes del Opus Dei.

A. Campaña de los Jesuitas contra el Opus Dei

En los primeros días del mes de abril de 1941comenzó a hablarse por Barcelona de una Obra secreta, compuesta de jóvenes universitarios que, envuelta en el misterio, pretendía difundirse entre la juventud estudiosa. La llamaban Opus Dei. Poco después se supo que el fundador era un joven sacerdote llamado José María Escrivá,[246] autor de un libro titulado *Camino,* que "había yo adquirido hacía tiempo y me parecía excelente, y así me pareció que no podía ser cosa mala la Obra".

Tomo esta frase de la extensa carta que el rector del seminario de Barcelona, Vicente Lores[247], dirigió al obispo administrador apostólico de Barcelona, Miguel de los Santos Díaz Gómara, quien le había encargado manifestar por escrito cuantas referencias tuviera sobre la Obra. Para evitar divagaciones y repeticiones, Lores dividió la materia

246. San Josemaría Escrivá de Balaguer y Albás (Barbastro, Huesca, Aragón, 9 de enero de 1902-Roma, 26 de junio de 1975), fundador en 1928 del Opus Dei, fue canonizado en 2002. Su fiesta se celebra el 26 de junio.

247. Vicente Lores Palau (Benicarló, Castellón, 17 enero 1904 - Alquerías del Niño Perdido, Castellón, 22 junio 1998). Hizo sus primeros estudios en el colegio de los Hermanos de La Salle de su pueblo natal y, siendo todavía niño, ingresó en el colegio de Vocaciones, de Tortosa. Estudiando tercer curso de filosofía pensó en ser operario diocesano, y en primero de teología ingresó en el colegio Maestro Ávila, de Tortosa. Los superiores pensaron enviarle a Roma, para que estudiara en la universidad Gregoriana y obtuviera los grados en teología, pero declinó la invitación, porque no se creía con cualidades para eso, si bien, más adelante se doctoró en teología en el seminario central de Zaragoza. Fue ordenado sacerdote el 24 de junio de 1928 en Valencia y, sucesivamente, desempeñó los siguientes ministerios: en 1927-1928 fue prefecto del colegio de Vocaciones, de Murcia; entre 1928 y 1931 fue prefecto de filósofos del seminario de Zaragoza; entre 1931 y 1935 tuvo el mismo cargo en el seminario de Barcelona; en 1935-1936 fue vice-rector y prefecto de teólogos del seminario de Burgos. Durante los años 1936-1938 permaneció oculto en su pueblo a causa de la guerra civil, para evitar ser asesinado durante la persecución religiosa, como les ocurrió a muchos otros sacerdotes amigos suyos. En 1938-1939 fue rector del aspirantado de Salamanca y desde 1939 a 1945 fue rector del seminario de Barcelona. Durante doce años (1945-1957) fue director general de la Hermandad y, al terminar su mandato estuvo un par de años (1958-1960) en Méjico, como director regional de la misma, siendo de nuevo elegido director general para otros seis años (1960-1966). Entre 1967 y 1970 estuvo de nuevo en Méjico y, a partir de 1970 hasta 1978 vivió en Tortosa, dedicado al Templo de Reparación, siendo al mismo tiempo vicario episcopal de religiosas. Pasó los últimos veinte años de su vida (1978-1998) en la residencia de la Hermandad en Burriana (Alquerías). Fue considerado como el segundo fundador del Instituto Secular de Siervas seglares de Jesucristo Sacerdote, fundado por Juan Sánchez Hernández, ya que siempre alentó, animó y ayudó, hasta económicamente a su fundador (DSDE, pp. 714-715).

en varios apartados, según el orden cronológico y, más que detenerse en apreciaciones personales, se limitó a la narración objetiva e imparcial de los hechos, que trato ahora de sintetizar reproduciendo casi literalmente su interesante texto.[248]

Muy pronto se supo que el P. Manuel Vergés,[249] S.J., miembro influyente de la Compañía de Jesús en Cataluña y director de la Congregación Mariana de Jóvenes de Barcelona, desaprobaba, anatematizaba y perseguía al Opus Dei, y como consecuencia, habían sido expulsados o habían pedido la baja los socios de la Congregación que se creía pertenecer a la Obra. Esta noticia fue divulgándose por todas partes, desfigurándose en lo referente al número, pero todos convenían en que los jóvenes dimitidos eran los mejores de la Congregación, en todos los órdenes.

Desde el primer momento surgieron versiones contradictorias, pues mientras unos decían que la Obra daría la máxima eficacia a la Acción Católica, otros aseguraban que su fin era destruirla. Según unos, la Obra estaba aprobada por varios obispos españoles y, según otros, era una secta emparentada con el caso de Bañolas.[250] Y aun unas mismas perso-

248. Carta del 11 julio 1941(AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1305, ff. 90-94, original mecanografiada).

249. Manuel María Vergés Furnells (Barcelona 1886-1956), ingresó en la Compañía de Jesús en 1906 y fue ordenado sacerdote en 1921. En 1923 fue nombrado director de la Congregación Mariana de los Jóvenes de Barcelona y desarrolló una gran actividad apostólica hasta su muerte (DHEC, III, pp. 645-646. DHCJ, IV, 3931-3940).

250. Se refiere al instituto secular de Operarias Parroquiales, fundado por Magdalena Aulina (Bañolas, 12 de diciembre de 1897 - Barcelona, 15 de mayo de 1956), que tuvo conflictos con el obispo de Gerona, a causa de la falta de aprobación canónica para la comunidad en Bañolas; Magdalena fue acusada de desobedecer al prelado en materia grave, y de propagar revelaciones y manifestaciones sobrenaturales no aceptadas por la Iglesia. Se le solicitó que firmara una confesión de fe y una abjuración de errores. Magdalena firmó la confesión de fe pero se negó a retractarse de sus visiones sobrenaturales.El 3 de agosto de 1939, el obispo de Gerona prohibió la comunidad de mujeres de Magdalena Aulina y les prohibió los sacramentos tanto a ella como a todos sus fieles. Marcelino Olaechea, obispo de Pamplona, asumió el papel de mediador y logró que el 23 de diciembre de 1941 Magdalena firmara la abjuración de sus errores (las visiones místicas). La documentación sobre este complejo caso se conserva en AAV*, Arch. Nunz. Madrid* 1217 y 1218. Eijo Garay dijo a Escarré que lo del Opus Dei nada tenía que ver con lo de Bañolas, porque "el Opus Dei ha vivido siempre desde que nació, bajo la obediencia de la autoridad eclesiástica diocesana; el Dr. Escribá (*sic*) no dio comienzo a su Obra sino cuando aquella le aprobó y bendijo el proyecto; en todo consulta a mi Vicario general o a mí, y a lo que aconsejamos e atiene. ¿Qué puede tener que ver con lo de Bañolas, cuya nota característica es la rebeldía a la autoridad eclesiástica?" (Carta de Eijo Garay a Escarré, Madrid 21 junio 1941 (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1305, ff. 44-47, copia mecanografiada).

nas se habían contradicho, pues incluso el P. Vergés había asegurado, después de la liberación de Barcelona, que la obra que llevaba el Dr. Escrivá merecía más garantía que la de los Propagandistas de D. Ángel Herrera[251] y había alabado y propagado la lectura del libro "Camino".

Cada día se hablaba más de la obra misteriosa y, cosa rara, casi todos los que hablaban de ella, al preguntárseles en qué consistía, decían que no sabían qué era. Lores afirma que todos los profesores del Seminario de Barcelona estaban en contra, algunos calificándola de herejía auténtica, por lo que trató de averiguar la verdad, y llegó a convencerse de tres cosas:

1ª, de que, cuantas acusaciones se cernían sobre el Opus Dei no podían ser más ridículas;

2ª, que el obispo administrador apostólico de Barcelona no lo condenaba y tenía gran aprecio por el fundador, y

3ª, que cuantos obispos conocían la Obra, la aprobaban con elogio.

251. La Asociación Católica Nacional de Propagandistas (ACNdP), tiene su origen en un grupo de congregantes marianos de los Luises de Madrid, que reunió el 4 de noviembre de 1908 el padre Ángel Ayala, jesuita. El deseo que había manifestado el nuncio de la Santa Sede en España, monseñor Vico, al padre Ayala era la fundación de la Juventud Católica Española. El nombre original fue el de Asociación Nacional de Jóvenes Propagandistas. Un año después, tras un periodo de activa propaganda, el grupo se fue cohesionando y se celebró el primer acto de imposición de insignias. Fue el 3 de diciembre de 1909, en una ceremonia a la que acudió el cardenal Vico y que tuvo lugar en la iglesia de Areneros que los jesuitas tenían en la calle Alberto Aguilera de Madrid. El primer presidente de la asociación fue Ángel Herrera Oria. La Asociación lograría movilizar a los católicos, a través de mítines y el uso de la prensa. El 1 de noviembre de 1911 se inicia, bajo la dirección de Ángel Herrera y en el seno de la Asociación, una segunda época de *El Debate*, que había sido fundado un año antes. Para esta nueva etapa del periódico se funda la Editorial Católica, de notable importancia en el mundo de la comunicación en los años venideros. Durante la II República se intensificó la actividad política de los propagandistas que ya con anterioridad habían participado en la creación del Partido Social Popular e incluso habían tenido responsabilidades en los gobiernos del Directorio militar del general Primo de Rivera. La Asociación de Propagandistas no era política, pero sus miembros podían y debían serlo, según sus aptitudes y exigencias de las circunstancias. Y como éstas lo exigieron imperiosamente, se prestaron a tomar parte en ella sus elementos más destacados. Ángel Herrera Oria (Santander 19 diciembre 1886 – Madrid,28 julio1968) fue periodista, jurista, político, obispo de Málaga (1946-1966) y cardenal (1965-1968). Cf. BIBL.: J. Mª. García Escudero, *El pensamiento de "El Debate". Un diario católico en la crisis de España (1911-1936)* (BAC 483), Madrid, La Editorial Católica, 1983; *Conversaciones sobre Ángel Herrera,* Ibidem, 1986; *El pensamiento de Ángel Herrera: antología política y social*, Ibidem., 1987; ID., *De periodista a cardenal: vida de Ángel Herrera*, Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 1998). *Obrascompletas* (9 vols., edición de José Luis Gutiérrez García), Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos, 2002-2009.

Así, por ejemplo, además, del obispo de Madrid, los de Vitoria y Pamplona. Sin embargo, el cardenal Segura, arzobispo de Sevilla, no la conocía, pero no hablaba mal de ella.

Pero, como, a pesar del ambiente cada vez más saturado de Opus Dei, nada se sacaba en claro en cuanto a su naturaleza, Lores quiso enterarse de los labios de los mismos que se decían sus perseguidores, sobre todo los jesuitas, pues era ya público que la querían destruir como cosa nociva. Habló con el P. Juan Guim,[252] superior de la residencia de la calle de Caspe, con quien le unían lazos de verdadera amistad, y se extrañó al oírle decir que también él quería saber qué era el Opus Dei, pues no sabía más que las pocas vaguedades ridículas de la calle. Y al preguntarle por qué le perseguía el P. Vergés, confesó confidencialmente que consideraba imprudentísima su conducta en este caso, porque a él le parecía una obra seria y que, dadas las buenas referencias que tenía del Dr. Escrivá, se prometía llegar a una inteligencia mutua con él mediante una entrevista que le facilitaría el mismo Lores; "pues le daba pena que la falta de comprensión originara tanto daños a las almas y resultara en desprestigio de la Compañía".

Por aquellas fechas se celebró en Barcelona, del 5 al 11 de mayo de 1941, el Congreso de Ejercicios Espirituales con motivo del centenario de la fundación de la Compañía de Jesús, pero las esperanzas puestas en él para conseguir entre sacerdotes y religiosos buenos directores de ejercicios se vieron pronto defraudadas, porque muchos de ellos asistieron con prejuicios y creyeron que los jesuitas "querían solamente llevar el agua a su molino". Creció pues la disensión y el malestar de todos, principalmente de los que llegaron a Barcelona de fuera. Fue entonces cuando se empezó a hablar del Opus Dei y considerar gemela la actitud que los jesuitas habían adoptado ante esta Obra la que veían se seguía en el Congreso. Para suavizar asperezas y evitar que la Compañía de Jesús quedara en desprestigio ante los representantes de la diócesis españolas y de que estos marcharan bien impresionados del Congreso, Lores organizó varias reuniones de escogidos congresistas en el Seminario y habló con los jesuitas para que conocieran la realidad

252. Juan Guim Mollet, S.J. (Vallfogona de Riucorb, Tarragona, 1873 - San Cugat del Vallés, Barceona1959), ingresó en la Compañía de Jesús en 1891 y fue ordenado sacerdote en 1907. Después de ejercer diversos cargos de gobierno fue nombrado provincial de la Provincia de Aragón y destacó como director espiritual (DHEC, II, p. 337; DHCJ, II, 1843-1844).

del ambiente que les rodeaba. Allí se pudo constatar que estaban en la línea del P. Vergés, afirmando que el Opus Dei les desviaba vocaciones, que iba contra los jesuitas, etc.

B. Defensa del Opus Dei y de su fundador.

Pero la situación se fue clarificado lentamente con el paso de los días, a pesar de que permanecían las reservas hacia el Opus Dei, pues algunos profesores del Seminario comenzaron a variar en su actitud contraria y aun despectiva. Lores terminó su carta afirmando que se trataba de "la obra providencial de estos tiempos. Como verdaderamente de Dios,[253] ha sido perseguida en sus comienzos, pero, con la bendición divina y el apoyo de los Prelados españoles, puede producir una verdadera revolución o regeneración espiritual en nuestra Patria, y aun en toda la Iglesia, logrando lo que no hemos conseguido todavía el clero secular ni las Órdenes religiosas, y que solamente se vislumbra puede alcanzarlo la A.C., de la cual el Opus Dei podría ser el nervio y el alma, a saber, que todas las almas conozcan y amen a Jesucristo".[254]

La alarma sobre la naciente institución llegó hasta el Monasterio de Montserrat y tanto preocupó al abad coadjutor, Escarré,[255] que el 9 de

253. Esta frase se repite constantemente en las cartas el obispo Eijo Garay.

254. Carta Lores a Díaz Gómara, Barcelona11 julio 1941(AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1305, ff. 90-94, original mecanografiada).

255. Aurelio María Escarré Jané, O.S.B. (Arbós, 15 de abril de 1908 - Barcelona, 21 de octubre de 1968). Nacido con el nombre de «Francisco», ingresó en el Monasterio de Montserrat en 1923. Diez años más tarde, el 3 de septiembre de 1933, fue ordenado sacerdote. Tras el inicio de la Guerra Civil, en agosto de 1936 huyó a Italia y, a mediados de 1938, se trasladó a la España nacional y fue uno de los primeros monjes en regresar al monasterio en enero de 1939, convirtiéndose en el prior. En gratitud por la «liberación», Escarré llegaría a señalar en 1942: «Recordamos, agradecidos, que hace tres años, al impulso de vuestro ejército victorioso, se abrían las puertas de nuestra basílica, treinta meses cerrada, y podíamos reanudar el esplendoroso y tradicional multisecular culto a nuestra *Moreneta*». En 1946 se convirtió en Abad de Montserrat. Escarré mantuvo una estrecha relación con Francisco Franco, llegando a aconsejarle de cara a la construcción del complejo del Valle de los Caídos. En 1945 el jefe del Estado le concedió la Gran Cruz de la Orden Civil de Alfonso X el Sabio, en «agradecimiento a sus servicios».Sin embargo, durante los siguientes años Escarré iría alejándose del régimen, adoptando una línea abiertamente catalanista. Sobre las razones últimas de su evolución, algunos las han relacionado con una fuerte crisis en el seno de la comunidad benedictina, donde le cuestionaban sus monjes. En 1960, durante el transcurso de una visita de Franco a Montserrat, el abad se negó incluso a recibirle. La polémica culminó con unas declaraciones concedidas por el abad en 1963 al periódico francés *Le Monde*, en las que criticaba abiertamente la política del Estado. Tras fuertes presiones políticas,

mayo de 1941 se dirigió personalmente al obispo de Madris-Alcalá, Eijo Garay para "pedirle un favor, de actualidad palpitante en extremo, el asunto Opus Dei, fundación del Dr. Escrivá, sacerdote de esa su diócesis, y siendo muchos los que con diferentes y opuestos fines nos han consultado sobre este asunto –muy particularmente en el confesonario– y para que sepamos a qué atenernos en nuestro particular gobierno, desearíamos normas claras y seguras. Como sea que V.E., según me comunicó el Sr. Obispo de Pamplona cuando estuvo entre nosotros, trata este asunto personalmente por radicar en su diócesis, por esto, me atrevo, movido por la necesidad, a recurrir a V.E. en demanda de ellas, confiando de su benevolencia atenderá mi súplica".[256]

La respuesta que Eijo Garay dio a Escarré el 24 de mayo puso el punto final a la polémica, "pues su lectura desvanece todo género de duda en los más exigentes. La di a leer al P. Guim, el cual pidió una copia para que la vieran los demás. Me parece que es un paso de importancia para que los P.P. sepan qué terreno pisan y dejen, por fin, de hacer comentarios de la Obra tan desagradables como decir que el P. Provincial fue a Roma y habló con el P. General de la Compañía de Jesús para que influyera cerca del Papa en la condenación del Opus Dei. Porque, como dicen los aspirantes, si no ha perseguido, es porque no lo conocen".[257]

C. Informes de Cicognani favorables al Opus Dei y a su fundador.

El despacho Nº. 525/5315, del 21 noviembre 1941, que Cicognani envió a Maglione[258] sobre la asociación "Opus Dei" y sobre su fundador, el sacerdote José María Escrivá,[259] contiene datos esenciales sobre

Escarré se vio obligado a abandonar el país en 1965 y exiliarse en Italia. Al año siguiente renunció al cargo de abad de Montserrat. Regresó a Barcelona enfermo de gravedad, y allí falleció (DHEC, II, pp. 77-78).

256. Carta de Escarré a Eijo Garay, Montserrat, 9 mayo 1941 (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1305, f. 94, copia mecanografiada).

257. Carta Lores a Díaz Gómara, Barcelona 11 julio 1941 (Ibid. ff. 90-94, original mecanografiada).

258. Ibid., ff. 121-138, minuta autógrafa. Maglione respondió el 8 de enero de 1942, con el despacho n. 136/42, diciendo: "Ho letto con ogni interesse la Sua documentatata relazione in proposito portandola a conoscenza della competente S. Congregazione del Concilio, alla quale non mancherà di far pervenire tutte le altre informazioni che Ella inviera al riguardo" (Ibid., ff. 139, original mecanografiado).

259. Del sacerdote Escrivá de Balaguer habla Cicognani en el despacho n. 412/3126, del 16 febrero 1941, dirigido a Maglione, sobre nombramiento de los miembros del

el fundador y los comienzos de la Obra; sobre la esencia del Opus Dei y su organización según los propios estatutos; desecribe el espíritu y las notas características del Opus Dei, así como las ideas centrales del Opus Dei expuestas en el libro “Camino”. Describe las polémicas de los jesuitas contra el Opus Dei y las relaciones conflictivas entre las Congregaciones Marianas y el Opus Dei. Defiende al Opus Dei acusado de ser una “masonería blanca”, y concluye dando informes muy favorables sobre el sacerdote Escrivá y sobre el Opus Dei.

Dos años más tade, con el despacho Nº. 726/6601, del 19 de marzo de 1943, Cicognani transmitio a Maglione[260] una carta del fundador del Opus Dei en la que se anunciaban importantes modificaciones al reglamento para corregir algunos defectos y simplificar la organización general de la obra, una vez que se habían calmado las polémicas y juicios sobre esta nueva forma de apostolado, que encuentraba mucha aceptación entre los obispos.

Y dos meses más tarde, con el despacho Nº. 750/6737, del 9 de mayo de 1943,[261] de Cicognani escribió a Maglione presentando y recomendando al ingeniero Álvaro del Portillo,[262] secretario general del Opus Dei, que deseaba ser recibido en audiencia privada por Pio XII, y le explicó los progresos realizados por esta obra en los últimos tiempos tras haber sido superadas las polémicas suscitadas por los jesuitas, a la vez que iba consiguiendo mayor aceptación entre los obispos.

Consejo Nacional de Educación (AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1127, ff. 4-5v).. Maglione le pidió “ampie e precise informazioni” sobre Escrivá con el despacho n. 2029/41, del 16 marzo 1941 (Ibid., f. 3) y la respuesta está en el despacho n. 525/6315 del 21 de noviembre de 1941 (Ibid., ff. 121-138).

260. Ibid., AAV, *Arch. Nunz. Madrid* 1305, ff. 163-163v, minuta autógrafa. Maglione respondió el 8 de abril de 1943 con el despacho n. 2233/43 diciendo “con ogni preura ho rimesso alla S. Congregazione del Concilio la lettera in parola, dandole al tempo stesso comunicazione delle altre notizie aggiunte dall’Eccellensia Vostra al riguardo della su detta Opera” (Ibid., f. 162).

261. Ibid. *ff.* 160-161v, minuta autógrafa.

262. Beato Álvaro del Portillo Diez de Sollano (Madrid, 11 de marzo de 1914 - Roma, 23 de marzo de 1994) fue doctor ingeniero de Caminos y doctor en Filosofía y en Derecho Canónico. El 15 de septiembre de 1975 fue elegido por el Papa san Juan Pablo II para suceder a san Josemaría Escrivá al frente del Opus Dei. Al ser erigido el Opus Dei como prelatura personal, fue designado obispo también por Juan Pablo II, quien le confirió la ordenación episcopal el 6 de enero de 1991. En 1985 fundó en Roma el Centro Académico Romano de la Santa Cruz, germen de la Universidad Pontificia de la Santa Cruz. Fue beatificado en Valdebebas (Madrid) el 27 de septiembre de 2014. Su festividad se celebra el 12 de mayo.

D. Documentación sobre el Opus Dei en el archivo de Cicognani.

En AAV, *Arch. Nunz. Madrid, 1305*, titulado Institutos Seculares, se conserva la siguiente documentación sobre el Opus Dei,

Fascículo 1.

Constitutiones Societatis Sacerdotalis Sanctae Crucis et Opus Dei. Romae 1947. Copia del original conservado en la S.C. de Religiosos, Concordat cum originali. Arcadio Larraona, sottosegretario, 21 abril 1947. 82 pp. Tiene 363 artículos, divididos en tres partes: Institiu natura (pp. 1-43), Instituti régimen (pp. 44-68), y Opus Dei (ff. 69-82).

Fascículo 2.

Reglamento del Opus Dei en castellano, sin fecha, con el ceremonial en latín y el plan de vida. 50 pp.

Qué es el Opus Dei: sus fines y sus medios, calse de socios, órganos directivos, sufragios y enterramiento, ingresos y gastos, domiclio, humildad colectiva y disolución (art. 1-13). Régimen (pp. 5-16, 43 art.); Ordo (pp. 17-23, 22 art.), Costumbres (pp. 24-27, 28 art.); Espíritu (pp.28-55, 62 art.); Ceremonial: ordo servandus in petitione vocationum, caeremoniale pro admittendis sociis supernumerariis, Preces ab Operis Dei sociis quotidie recitandae, Benedicto prop itinere, Caeremoniale pro oblatione, Fidelitas, Ordo ad Socios numerarios constituendos, Cículo breve, Plan de vida (nn. 36-50).

Fascículo 3.

Persecución del Opus Dei en Barcelona. Enero junio 1941. Por Sebastián Cirac. 46 pp. a máquina.

Primera edición de *Camino, Valencia MCMXXIX,* dedicada a Cicognani por Escrivá. Dedicatoria "Al Excmo. y Rvmo. Sr. Nuncio de S.S. con toda veneración y respeto. El autor. Madrid, 27 nov. 1939". Imprimatur de Antonio Rodilla, Vic. Gral. 8 septiembre 1939. Gráficas Turia, Pintor S. Abril, 12. Valencia. Introdución de Xavier A.A. Vitoria, festividad de San José de 1939: "A ti, querido lector, van dirigidas estas lineas penetrantes, esos pensamientos lacónicos; medita cada palabra e imprégnate de su sentido… Y con Cristo como tú volverá España a la antigua grandeza de sus santos, sabios y héroes".

Fascículo 4.

Muchos papeles sueltos, cartas e informes varios de obispos y religiosos sobre Escrivá y el Opus Dei.

Cartas de Eijo Garay al abad Escarré de Montserrat (ff. 13-31) y a Cicognani (ff.32-38). De 1941.

De Diaz Gómara a Cicognnai de 1941 (ff. 58-70).

Fascículo 5.

Despacho n. 525/5315, del 21 noviembre 1941, de Cicognani a Maglione (ff.121-138).

Despacho n. 136/42, del 8 enero 1942, de Maglione a Cicognani (f. 139).

Sobre la aprobación del Opus Dei. Carta del P. Goyeneche al obispo de Madrid, del 6 marzo 1943 y apuntes sobre la solución canónica como Pía Unión (ff. 140-147).

Nuevo reglamento en latín, con 52 artículos, sin fecha (ff. 148-156).

Carta de Cicognani a Maglione s. n. del 10 mayo 1943 (ff. 158-158vv).

Carta de Cicognani a Mella di Sant'Elia del 10 mayo de 1943 (ff. 159-159v).

Despacho n. 750/6737, del 9 mayo 1943, de Cicognani a Maglione (ff. 160-161v).

Despacho n. 2233/43, del 8 abril 1943 de Maglione a Cicognani (f. 162).

Despacho n. 726/6601, del 19 marzo 1943, de Cicognani a Maglione (ff. 163-163v).

Fascículo 6

Cartas autógrafas de Escrivá a Cicognani de 1943 a 1946 (ff. 177-196).

Decretum laudis de la S.C. de Religiosos, del 24 febrero 1947, fotografiado del original (ff. 197-219).

Proceso de beatificación de Isidoro Zorzano (ff. 220-227).

Fundación de una nueva residencia en Chicago (ff. 228-230)

Cursos de verano de 1949 (ff.231-246).

Denuncia del párroco de Santa María Magdalena de Sevilla sobre los métodos de presión de conciencia ejercidos por el Opus Dei a varias personas (ff. 247-254).

Impresos de la Constitución Apostólica *Provida Mater Eclesia,* del 2 de febrero de 1947, con la que se dio un estatuto jurídico a los institutos seculares, nueva forma de vida consagrada.

17. Sedes episcopales vacantes en España en mayo de 1939.

Diócesis vacantes por el asesinato del titular y a quien estaban encomendadas en calidad de administrador apostólico (A.A.):

1. Almería († beato Diego Ventaja Milán; A.A. el arzobispo de Granada, Agustín Parrado García).
2. Barbastro († beato Florentino Asensio Barroso; A.A. el obispo de Huesca, Lino Rodrigo Ruesca).

3. Barcelona († Manuel Irurita Almandoz; A.A. el obispo de Cartagena Miguel de los Santos Díaz Gómara).
4. Ciudad Real († beato Narciso de Esténaga Echevarria; A.A. el obispo de Córdoba, Adolfo Pérez Muñoz).
5. Cuenca († beato Cruz La Plana Laguna; A.A. el cardenal Gomá, arzobispo de Toledo).
6. Guadix († beato Manuel Medina Olmos; A.A. el arzobispo de Granada, Agustín Parrado García).
7. Jaén († beato Manuel Basulto Jiménez; A.A. el arzobispo de Granada, Agustín Parrado García).
8. Lérida († beato Salvio Huix Miralpeix; A.A. el obispo coadjutor de Tortosa, Manuel Moll Salord).
9. Segorbe († Miguel Serra Sucarrats; A.A. el arzobispo de Valencia, Prudencio Melo Alcalde).
10. Sigüenza († Eustaquio Nieto Martín); Vicario Capitular, Hilario Yaben).
11. Teruel († beato Anselmo Polanco Fontecha; Vicario capitular, Roque Escuder Calvo).

Diócesis vacante por la muerte del titular:

12. Cádiz (Vicario capitular).

Diócesis vacante por renuncia del titular:

13. Vitoria (A.A. el obispo auxiliar de Valencia, Javier Lauzurica Torralba).

Diócesis vacante por traslado del titular:

14. Tuy (A.A. el antiguo obispo, Antonio García García, nombrado arzobispo de Valladolid).
15. Zamora (A.A. el antiguo obispo, Manuel Arce Ochotorena, nombrado obispo de Oviedo).

La archidiócesis de Tarragona, en ausencia del Cardenal Vidal y Barraquer, estaba gobernada por su Vicario General, Salvador Rial.

18. Obispos nombrados en España por Pío XII[263]

NUNCIATURA DE MONS. GAETANO CICOGNANI

(Nombrado el 16 de mayo de 1938 - Creado cardenal el 12 de enero de 1953)

1. *TOLEDO* († de Gomá y Tomás, 22 agosto 1940): Enrique PLA y DENIEL, obispo de Salamanca (31 octubre 1941)[264].

Candidatos de la Santa Sede:

1. Agustín PARRADO GARCIA, arzobispo de Granada (Considerado por el nuncio el mejor candidato, a pesar de que contaba 70 años y que parecía tener poca iniciativa).
2. Marcelino OLAECHEA LOIZAGA, obispo de Pamplona (Poseía cualidades excelentes, pero podía ser mal visto por el Régimen, ya que en Pamplona tenía muchos contactos con ambientes tradicionalistas. Se le acusaba también de ser superficial, ligero y demasiado generoso en la admistración).
3. José EGUINO TRECU, obispo de Santander (Muy piadoso, pero conducía una vida demasido retirada y podría tener dificultades en sus relaciones con las autoridades).
4. Luciano PÉREZ PLATERO, obispo de Segovia (Se le consideraba muy rígido y conflictivo. Había tenido problemas con los jesuitas a propósito de las Congregaciones Marianas).

Candidatos del Gobierno:

1. Enrique PLA y DENIEL, obispo de Salamanca (Candidato preferido por el Gobierno).
2. Leopoldo EIJO GARAY, obispo de Madrid-Alcalá.
3. Agustín PARRADO GARCíA, arzobispo de Granada.

263. La † se refiere a la muerte; *tr*. se refiere al traslado de un obispo a otra diócesis; *ren*. se refiere a la fecha en la que el Papa le aceptó la dimisión. El cargo indicado después del nombre es el que ocupaba el candidato en el momento en que fue nombrado obispo. La fecha entre paréntesis es la del nombramiento oficial hecho por la Santa Sede. *¿Cómo se leen los datos?* Tomemos como ejemplo el nº. 1. La sede de Toledo, vacante por muerte del cardenal Gomá Tomás, acaecida el 22 de agosto de 1940, quedó cubierta con el nombramiento del obispo de Salamanca, Enrique Pla y Deniel, hecho público el 31 de octubre de 1941.

264. La documentación sobre este nombramiento está en En AVV, *Arch. Nunz. Madrid* 1248, fasc. 4.

4. Manuel de CASTRO ALONSO, arzobispo de Burgos (Demasiado anciano, pues ya tenía 78 años).
5. Prudencio MELO ALCALDE, arzobispo de Valencia (Muy anciano, 80 años).
6. Antonio GARCÍA GARCÍA, arzobispo de Valladolid.

Terna: PARRADO, PLA, OLAECHEA.

En las listas de la Santa Sede y del Gobierno hubo un sólo candidato común: *Parrado*. Este hubiera sido el elegido si la terna hubiera sido formada solo con los candidatos de la Santa Sede. La terna se formó incluyendo dos candidatos de la lista que el ministro de Asuntos Exteriores, Serrano Súñer, entregó al nuncio (*Parrado* y *Pla*) y con *Olaechea*, candidato de la Santa Sede. Fue un gesto de condescendencia del Papa hacia el Jefe del Estado.

2. *BURGOS (Aux.)*: Daniel LLORENTE FEDERICO, canónigo de Valladolid, nombrado obispo titular de Dafnusia y auxiliar del arzobispo Manuel de Castro Alonso (12 marzo 1942).
   El arzobispo De Castro Alonso pidió en 1938 como auxiliar a Felipe ABAD SÁIZ, canónigo penitenciario de Burgos, que había sido indicado como candidato idóneo por los obispos de la provincia eclesiástica de Burgos en 1934. Pero esta candidatura no prosperó.[265]
3. *TOLEDO (Aux.)*: Eduardo MARTÍNEZ GONZÁLEZ, canónigo doctoral de Avila, nombrado obispo titular de Attea y auxiliar del arzobispo Pla y Deniel(29 marzo 1942).
4. *BARCELONA* († de Irurita Almandoz, 4 diciembre 1936): Gregorio MODREGO CASAUS, obispo auxiliar de Toledo (29 diciembre 1942).

265. No pasó de ser un intento, que no llegó a prosperar, pero hay que registrarlo como una de las gestiones que realizó Antoniutti al final de su misión en la España nacional, ya que transmitió a la Secretaría de Estado la petición del arzobispo de Burgos, Manuel de Castro Alonso, que solicitaba el nombramiento de un obispo auxiliar e indició como posible candidato al canónigo penitenciario de la catedral burgalesa, Felipe Abad Sáiz. Sin embargo, no hay documentación al respecto; simplemente una nota de Tardini, que preguntó a Sericano si se podía nombrar un obispo con tan poca información. Sericano dijo que Abad Saiz había sido propuesto para el Episcopado por los obispos de la Provincia Eclesiástica de Burgos reunidos en conferencia el 3 de octubre de 1934. Las noticias recogidas entonces eran positivas, aunque escasas y sumarias, ya que no se tenía un verdadero *curriculum vitae* del mencionado sacerdote. Sericano propuso indicar al nuevo Nuncio, Cicognani, el nombre del candidato para que recogiera informaciones y que después las transmitiera a la Secretaría de Estado, según lo prescrito en la Circular de la Secretaría de Estado nº. 412/38, del 11 de febrero de 1938. Tardini anotó el 3 de junio de 1938: «Va bene. Così va fatto».

5. *SALAMANCA* (tr. de Pla y Deniel a Toledo, 31 octubre 1941): Francisco BARBADO VIEJO, O.P. obispo de Tenerife (29 diciembre 1942).
6. *JAÉN* († de Basulto Jiménez, 12 agosto 1936): Rafael GARCÍA y GARCÍA DE CASTRO, vicario general de Jaén (29 diciembre 1942).
7. *URGEL* († de Guitart Vilardebó, 31 enero 1940): Ramón IGLESIAS NAVARRI, capellán castrense (29 diciembre 1942).
8. *CIUDAD REAL (Prel.)* († de Esténaga Echeverría, 22 agosto 1936): Emeterio ECHEVERRÍA BARRENA, nombrado obispo titular de Dora y prior de las Ordenes Militares (29 diciembre 1942).
9. *GRANADA (Aux.)*: Manuel HURTADO GARCÍA, párroco de Santa María Magdalena de Granada, nombrado obispo titular de Bilta y auxiliar del arzobispo Parrado García (13 enero 1943).
10. *MADRID-ALCALÁ (Aux.)*: Casimiro MORCILLO GONZÁLEZ, vicario general de la misma diócesis, nombrado obispo titular de Agatópolis y auxiliar del obispo Eijo Garay (25 enero 1943).
11. *LÉRIDA* († de Huix Miralpeix, 5 agosto 1936): Juan VILLAR SANZ, obispo de Jaca (10 junio 1943).
12. *CÁDIZ-CEUTA* († de Pérez Rodríguez, 28 enero 1937): Tomás GUTIÉRREZ DÍAZ, obispo de Osma (10 junio 1943).
13. *VITORIA* (ren. de Múgica Urrestarazu, 12 octubre 1937): Carmelo BALLESTER NIETO, obispo de León (10 junio 1943).
14. *PALENCIA* († de González García, 4 enero 1940): Francisco Javier LAUZURICA TORRALBA, obispo titular de Siniando y administrador apostólico de Vitoria (10 junio 1943).
15. *ASTORGA* († de Senso Lázaro, 28 agosto 1941): Jesús MÉRIDA PÉREZ, rector de la Universidad de Murcia (10 junio 1943).
16. *ALMERÍA* († de Ventaja Milán, 30 agosto 1936): Enrique DELGADO GÓMEZ, vicario general de Badajoz (10 junio 1943).
17. *GUADIX* († de Medina Olmos, 30 agosto 1936): Rafael ÁLVAREZ LARA, arcipreste de Linares (10 junio 1943).
18. *CUENCA* († de Laplana Laguna, 7 agosto 1936): Inocencio RODRÍGUEZ DÍEZ, párroco de San Marcelo de León (10 junio 1943).
19. *VALENCIA (Aux.)*: Juan HERVÁS BENET, director del Colegio Mayor Beato Juan de Ribera de Burjasot y profesor del Seminario, nombrado obispo titular de Alinda y auxiliar del arzobispo Melo Alcalde (8 enero 1944).

20. *TARRAGONA* († de Vidal Barraquer, 13 septiembre 1943): Manuel ARCE OCHOTORENA, obispo de Oviedo (29 marzo 1944).

21. *ZAMORA* (tr. de Arce Ochotorena a Oviedo, 22 febrero 1938): Jaime FONT ANDREU, obispo de Zamora (29 marzo 1944).

22. *SIGÜENZA* († de Nieto Martín, 27 julio 1936): Luis ALONSO MUÑOYERRO, canónigo de Madrid (29 marzo 1944).

23. *TERUEL* († de Polanco Fontecha, 7 febrero 1939): León VILLUENDAS POLO. O.F.M. (29 marzo 1944).

24. *LEÓN* († de Álvarez Miranda, 4 enero 1937): Luis ALMARCHA HERNÁNDEZ, vicario general de Orihuela (10 julio 1944).

25. *TUY* (tr. García y García a Valladolid, 10 febrero 1938): José LÓPEZ ORTÍZ, O.S.A. (10 julio 1944).

26. *OVIEDO* (tr. de Arce Ochotorena a Tarragona, 29 marzo 1944, nº. 20): Benjamín de ARRIBA CASTRO, obispo de Mondoñedo (8 agosto 1944).

27. *ORENSE* († de Cerviño González, 31 enero 1941): Francisco BLANCO NÁJERA, vicario general de Córdoba (8 agosto 1944).

28. *ORIHUELA* († de Irastorza Loinaz, 29 diciembre 1943): José GARCÍA GOLDÁRAZ, canónigo arcipreste de la catedral de Madrid (8 agosto 1944).

29. *SEGORBE* († de Serra Sucarrats, 9 agosto 1936): Ramón SANAHUJA MARCÉ, párroco de Barcelona (8 agosto 1944).

30. *BURGOS* († de Castro Alonso, 3 septiembre 1944): Luciano PÉREZ PLATERO, obispo de Segovia (9 diciembre 1944).

31. *SEGOVIA* (tr. de Pérez Platero a Burgos, 9 diciembre 1944, nº. 30): Daniel LLORENTE FEDERICO, obispo titular de Dafnusia y auxiliar del fallecido arzobispo de Burgos, Manuel de Castro Alonso (9 diciembre 1944).

32. *CORIA* (tr. de Barbado Viejo a Salamanca, 29 diciembre 1942, nº. 5): Francisco CAVERO TORMO, vicario general de Granada (9 diciembre 1944).

33. *OSMA* (tr. Gutiérrez Díaz a Cádiz-Ceuta, 10 junio 1943, nº. 12): Saturnino RUBIO MONTIEL, párroco de Miranda de Ebro (Calahorra) (9 diciembre 1944).

34. *SANTIAGO DE COMPOSTELA (Aux.)*: José SOUTO VIZOSO, canónigo de Mondoñedo, nombrado obispo titular de Elusa y auxiliar del arzobispo Muñiz Pablos (3 febrero 1945).

35. *MONDOÑEDO* (tr. de Arriba Castro a Oviedo, 29 marzo 1944, nº. 26): Fernando QUIROGA PALACIOS, canónigo lectoral de Valladolid (25 noviembre 1945).

36. *JACA* (tr. Villar Sanz a Lérida, 10 junio 1943, nº. 11): José María BUENO MONREAL, fiscal del obispado de Madrid-Alcalá (25 noviembre 1945).

37. *SOLSONA* († de Comellas Santamaría, 20 marzo 1945): Vicente ENRIQUE TARANCÓN, arcipreste de Vinaroz (Tortosa) (25 noviembre 1945).

38. *CIUDAD RODRIGO* (A.A.) († de López Arana, 27 diciembre 1941): Máximo YURRAMENDI ALCAINA, canónigo de la catedral de Madrid, nombrado obispo titular de Messene y administrador apostólico (25 noviembre 1945).

39. *VALENCIA* († de Melo Alcalde, 31 octubre 1945): Marcelino OLAECHEA LOIZAGA, S.D.B., obispo de Pampona (18 febrero 1946).

40. *CÓRDOBA* († de Pérez Muñoz, 21 diciembre 1945): Albino GONZÁLEZ MENÉNDEZ-REIGADA, O.P., obispo de Tenerife (18 febrero 1946).

41. *PLASENCIA* († de Rocha Pizarro, 16 agosto 1945): Juan Pedro ZARRANZ PUEYO, canónigo magistral de Pamplona (18 febrero 1946).

42. *BARBASTRO* (A.A.) († de Asensio Barroso, 9 agosto 1936): Arturo TABERA ARAOZ, C.M.F., nombrado obispo titular de Lirbe y administrador apostólico (18 febrero 1946).

43. *ZARAGOZA (Aux.):* Lorenzo BERECIARTUA BALERDI, canónigo doctoral de Zaragoza, nombrado obispo titular de Andeda y auxiliar del arzobispo Doménech Valls (22 febrero 1946).

44. *PAMPLONA* (tr. de Olachea Loizaga a Valencia, 18 febrero 1946, nº 39): Enrique DELGADO GÓMEZ, obispo de Almería (26 octubre 1946).

45. *MALLORCA* (Coadj. c.d.s.): Juan HERVÁS BENET, obispo titular de Alinda y antiguo auxiliar de Valencia, nombrado obispo coadjutor con derecho de sucesión del arzobispo-obispo Miralles Sbert (26 octubre 1946). Le sucedió el 23 diciembre 1947, tras el fallecimiento de dicho arzobispo-obispo.

46. *GRANADA* († de Parrado García, 8 agosto 1946): Balbino SANTOS OLIVERA, obispo de Málaga (24 noviembre 1946).

47. *ERESO* (tit.): Zacarías de VIZCARRA ARANA, consiliario nacional de la Acción Católica Española (2 abril 1947).

48. *MÁLAGA* (tr. Santos Olivera a Granada, 24 noviembre 1946, nº. 46): Angel HERRERA ORIA, sacerdote de Santander (24 abril 1947).

49. *TARAZONA* († de Mutiloa Irurita, 19 noviembre 1946): Manuel HURTADO GARCÍA, obispo auxiliar de Granada (24 abril 1947).

50. *LÉRIDA* († de Villar Sanz, 12 febrero 1947): Aurelio DEL PINO GÓMEZ, deán y vicario general de Segovia (24 abril 1947).

51. *ALMERÍA* (tr. de Delgado Gómez a Pamplona, 26 octubre 1946, nº. 44): Alfonso RÓDENAS GARCÍA, canónigo de Cartagena (24 abril 1947).

52. *TENERIFE* (tr. de González Ménedez-Reigada a Córdoba, 18 febrero 1946, nº. 40): Domingo PÉREZ CACERES, deán y vicario capitular de la misma diócesis (24 abril 1947).

53. *SANTIAGO DE COMPOSTELA* († de Muñiz Pablos, 15 marzo 1948): Carmelo BALLESTER NIETO, obispo de Vitoria (9 octubre 1948).

54. *TARRAGONA* († de Arce Ochotorena, 16 septiembre 1948): Benjamín de ARRIBA Y CASTRO, obispo de Oviedo (22 enero 1949).

55. *OVIEDO* (tr. de Arriba Castro a Tarragona, 22 enero 1949, nº. 54): Javier LAUZURICA TORRALBA, obispo de Palencia (8 abril 1949).

56. *SANTIAGO DE COMPOSTELA* († de Ballester Nieto, 1 febrero 1949): Fernando QUIROGA PALACIOS, obispo de Mondoñedo (4 junio 1949).

57. *PALENCIA* (tr. de Lauzurica Torralba a Oviedo, 8 abril 1949, nº. 55): José SOUTO VIZOSO, profesor del Seminario de Mondoñedo (9 julio 1949).

58. *CIUDAD RODRIGO* (A.A.) († de Yurramendi Alcaina, 25 enero 1949): Jesús ENCISO VIANA, canónigo lectoral de Madrid, nombrado obispo titular de Elusa (10 octubre 1949).

59. *BARBASTRO*: Arturo TABERA ARAOZ, C.M.F., nombrado obispo titular de Lirbe, administrador apostólico de la misma diócesis (2 febrero 1950).

60. *CIUDAD RODRIGO*: Jesús ENCISO VIANA, obispo titular de Elusa y administrador apostólico de la misma diócesis (2 febrero 1950).

61. *IBIZA*: Antonio CARDONA RIERA, obispo titular de Quersoneso de Creta y administrador apostólico de la misma diócesis (2 febrero 1950).

62. *CORIA* († de Cavero Tormo, 10 abril 1949): Manuel LLOPIS IVORRA (2 febrero 1950), párroco del Santo Ángel de Valencia.

63. *CARTAGENA* († de Díaz Gómara, 7 noviembre 1949): Ramón SANAHUJA MARCÉ, obispo de Segorbe (13 mayo 1950).

64. *VITORIA* (tr. de Ballester Nieto a Santiago de Compostela, 9 octubre 1948): José María BUENO MONREAL, obispo de Jaca (13 mayo 1950).

65. *BILBAO* (nueva diócesis): Casimiro MORCILLO GONZÁLEZ, obispo auxiliar de Madrid-Alcalá (13 mayo 1950).

66. *SAN SEBASTIÁN* (nueva diócesis): Jaime FONT ANDREU, obispo de Zamora (13 mayo 1950).

67. *ALBACETE* (nueva diócesis): Arturo TABERA ARAOZ, obispo A.A. de Barbastro (13 mayo 1950).

68. *MADRID-ALCALÁ* (Aux.): José María GARCÍA LAHIGUERA, director espiritual del Seminario de Madrid, nombrado obispo titular de Zela y auxiliar del obispo Eijo Garay, patriarca de las Indias Occidentales (17 mayo 1950).

69. *JACA* (tr. de Bueno Monreal a Vitoria, 13 mayo 1950, nº. 64): Angel HIDALGO IBÁÑEZ, vicario general de Sigüenza (5 octubre 1950).

70. *MONDOÑEDO* (tr. de Quiroga Palacios a Santiago de Compostela, 4 junio 1949, nº. 56): Mariano VEGA MESTRE, capellán castrense (5 octubre 1950).

71. *VICARIO GENERAL CASTRENSE*: Luis ALONSO MUÑOYERRO, obispo de Sigüenza (12 diciembre 1950).

72. *ZAMORA* (tr. de Font Andreu a San Sebastán, 13 mayo 1950, nº. 66): Eduardo MARTÍNEZ GONZÁLEZ, obispo titular de Attea y auxiliar de Toledo (14 diciembre 1950).

73. *MADRID-ALCALÁ (Aux.):* Juan RICOTE ALONSO, rector del Seminario de Madrid, nombrado obispo titular de Miletópolis y auxiliar del obispo Eijo Garay (19 febrero 1951).

74. *SIGÜENZA* (tr. de Alonso Muñoyerro a Vicario General Castrense, 12 diciembre 1950, nº. 71): Pablo GÚRPIDE BEOPE, canónigo de Pamplona (3 junio 1951).

75. *TOLEDO (Aux.)*: Francisco MIRANDA VICENTE, canónigo prefecto de ceremonias de la catedral de Toledo, nombrado obispo titular de Cidramo y auxiliar del cardenal Pla y Deniel (21 julio 1951).

76. *SEGORBE* (tr. de Sanahuja Marcé a Cartagena, 13 mayo 1950, nº. 63): José PONT GOL, canónigo de la catedral de Solsona (1 agosto 1951).

77. *BARBASTRO* (tr. de Tabera Araoz a Albacete, 13 mayo 1950, nº. 67): Pedro CANTERO CUADRADO, consiliario de Auxilio Social (19 diciembre 1951).

78. *VALENCIA (Aux.)*: Jacinto ARGAYA GOICOECHEA, vicario general del arzobispado de Valencia y dignidad de arcipreste de su catedral, nombrado obispo titular de Gera y auxiliar del arzobispo Olaechea (15 agosto 1952).

79. *VICH (Aux.)*: Ramón MASNOU BOIXEDA, canónigo de la catedral de Vich, nombrado obispo titular de Ceciri y auxiliar del obispo Perelló Pou (15 agosto 1952).

80. *MÁLAGA (Aux.)*: Antonio AÑOVEROS ATAUN, canónigo de la catedral de Málaga, nombrado obispo titular de Tabuda y auxiliar del obispo Herrera Oria (25 agosto 1952).

81. *ORENSE* († de Blanco Nájera, 15 enero 1952): Ángel TEMIÑO SÁIZ, canónigo de Burgos (8 octubre 1952).

82. *CALAHORRA Y LA CALZADA (Aux.)*: Abilio DEL CAMPO BÁRCENA, canónigo de Burgos, nombrado obispo titular de Pionia y auxiliar del obispo Fidel García Martínez (25 octubre 1952).

83. *GRANADA* († de Santos Olivera, 14 febrero 1953): Rafael GARCÍA y GARCÍA DE CASTRO, obispo de Jaén (3 mayo 1953).

84. *CALAHORRA Y LA CALZADA* (ren. García Martínez): Abilio DEL CAMPO BÁRCENA, obispo auxiliar de Calahora y La Calzada (7 mayo 1953).

85. *VALLADOLID* († de García García, 14 mayo 1953): José GARCÍA GOLDÁRAZ, obispo de Orihuela (25 agosto 1953).

86. *HUELVA* (nueva diócesis): Pedro CANTERO CUADRADO, obispo de Barbastro (22 octubre 1953).

NUNCIATURA DE MONS. ILDEBRANDO ANTONIUTTI

(Nombrado el 21 de octubre de 1953 - Creado cardenal el 19 de marzo de 1962)

87. *JAÉN* (tr. de García y García de Castro a Granada, 3 mayo 1953, nº. 83): Félix ROMERO MEJÍBAR, canónigo de Córdoba (14 enero 1954).

88. *TARRAGONA (Aux.):* Laureano CASTÁN LACOMA, canónigo de la catedral de Lérida, nombrado obispo titular de Dalisando de Isauria y auxiliar del cardenal Arriba y Castro (24 febrero 1954).

89. *ORIHUELA* (tr. de García Goldáraz a Valladolid, 25 agosto 1953, nº. 85): Pablo BARRACHINA ESTEVAN, canónigo de Segorbe (31 marzo 1954).

90. *BARBASTRO* (tr. de Cantero Cuadro a Huelva, 22 octubre 1953, nº. 86): Segundo GARCÍA DE SIERRA y MÉNDEZ, párroco de Gijón (28 julio 1954).

91. *SEVILLA* (Coadj. c.d.s.): José María BUENO MONREAL, nombrado arzobispo titular de Antioquía de Pisidia y coadjutor con derecho de sucesión y administrador apostólico "sede plena" (27 octubre 1954). Sucedió al cardenal Segura cuando este falleció, el 8 abril 1957.

92. *CÁDIZ-CEUTA* (Coadj. c.d.s.): Antonio AÑOVEROS ATAUN, obispo titular de Tabuda y auxiliar de Málaga, nombrado coadj. c.d.s. del obispo Gutiérrez Díez (27 octubre 1954). Le sucedió el 4 de abril de 1964, día del fallecimiento del obispo.

93. *BADAJOZ* (Coadj. c.d.s.): Eugenio BEITIA ALDAZÁBAL, preconizado obispo titular de Damiata y nombrado coadj. c.d.s. del obispo Alcaraz Alenda (30 octubre 1954).

94. *MÁLAGA* (Aux.): Emilio BENAVENT ESCUIN, canónigo de la catedral de Málaga, nombrado obispo titular de Cercina y auxiliar del obispo Herrera Oria (6 diciembre 1954).

95. *VITORIA* (tr. de Bueno Monreal a Sevilla, 27 octubre 1954, nº. 91): Francisco PERALTA BALLABRIGA, canónigo de Zaragoza (10 enero 1955).

96. *CIUDAD REAL* (Prel. "nullius") († de Echeverría Barrena, 23 diciembre 1954): Juan HERVÁS BENET, obispo de Mallorca (7 marzo 1955).

97. *MALLORCA* (tr. Hervás Benet a Ciudad Real, 7 marzo 1955, nº. 96): Jesús ENCISO VIANA, obispo de Ciudad Rodrigo (30 mayo 1955).

98. *CIUDAD RODRIGO* (tr. Enciso Viana a Mallorca, 30 mayo 1955, nº. 97): José BASCUÑANA LLÓPEZ, vicario general de Orihuela (11 junio 1955).

99. *ZARAGOZA* († de Doménech Valls, 30 mayo 1955): Casimiro MORCILLO GONZÁLEZ, obispo de Bilbao (21 septiembre 1955).

100. *BARCELONA* (Aux.:) Narciso JUBANY ARNAU, nombrado obispo titular de Ortosia de Fenicia y auxiliar del obispo Modrego (24 noviembre 1955).

101. *VICH* († de Perelló Pou, 28 julio 1955): Ramón MASNOU BOIXEDA, obispo titular de Ceciri y auxiliar de Vich (2 diciembre 1955).

102. *BILBAO* (tr. de Morcillo González a Zaragoza, 21 septiembre 1955, nº. 99): Pablo GÚRPIDE BEOPE, obispo de Sigüenza (19 diciembre 1955).

103. *SIGÜENZA* (tr. de Gúpide Beope a Bilbao) Lorenzo BERECIARTUA BALERDI, obispo auxiliar de Zaragoza (19 diciembre 1955).

104. *SANTANDER (Aux.)*: Doroteo FERNÁNDEZ FERNÁNDEZ, nombrado obispo titular de Castabala y auxiliar del obispo Eguino Trecu (6 marzo 1956).

105. *LUGO (Aux.)*: Antonio ONA DE ECHAVE, nombrado obispo titular de Disti y auxiliar del obispo Balanzá Navarro (27 marzo 1956).

106. *SANTIAGO DE COMPOSTELA* (Aux.): Miguel NOVOA FUENTE, nombrado obispo titular de Chitri y auxiliar del cardenal Quiroga Palacios (9 abril 1956).

107. *ASTORGA* († de Mérida Pérez, 16 mayo 1956): José CASTELLTORT SUBEYRE, arcipreste de Tarrasa (5 noviembre 1956).

108. *MONDOÑEDO* († de Vega Mestre, 24 abril 1957): Jacinto ARGAYA GOICOECHEA, obispo titular de Gera y auxiliar de Valencia (12 septiembre 1957).

109. *OVIEDO (Aux.)*: Ángel RIESCO CARBAJO, nombrado obispo titular de Limisa, y auxiliar del arzobispo Lauzurica Torralba (15 febrero 1958).

110. *VALENCIA (Aux.)*: Rafael GONZÁLEZ MORALEJO, nombrado obispo titular de Dardano y auxiliar del arzobispo Olaechea Loizaga (25 febrero 1958).

CRÒNICA DE L'ACTE D'INVESTIDURA COM A DOCTOR HONORIS CAUSA A S.E.R. MONS. SERGIO PAGANO I A LA DRA. CARME BATLLE I GALLART

Ateneu Universitari de Sant Pacià – 30 de maig de 2019

Alexis Serrano Méndez

Director de l'Arxiu Comarcal del Maresme i Professor de la Facultat Antoni Gaudí, Ateneu Universitari de Sant Pacià

El 30 de maig de 2019 a l'aula magna de l'Ateneu Universitari de Sant Pacià tingué lloc l'acte de solemne investidura com a Doctor *Honoris Causa* a S.E.R. Mons. Sergio Pagano i a la Dra. Carme Batlle i Gallart.

L'acte comptà amb la solemnitat i el protocol que aquest tipus de celebracions mereixen. Començà amb l'ingrés en processó dels membres del col·legi de doctors de les tres facultats de l'Ateneu Universitari de Sant Pacià aquell dia presents i ho feren sota la presidència formada per l'Eminentíssim Gran Canceller de l'Ateneu Universitari Sant Pacià i Arquebisbe de Barcelona, Joan Josep Omella; l'Excel·lentíssim Vicecanceller i Arquebisbe de Tarragona, Joan Planellas i el Magnífic Rector, Armand Puig Tàrrech als quals acomboiaven també els vicerectors i els degans de les tres facultats (Filosofia; Teologia i Història, Arqueologia i arts cristianes).

El paranimf era ple de públic entre el qual hi havia familiars dels homenatjats, alumnes professors de la casa sacerdots i bisbes de diver-

ses diòcesis entre els quals destacava l'arquebisbe emèrit de Barcelona Lluís Martínez Sistach. Acabava d'arrodonir l'ambient nítidament humanístic i acadèmic el so del clavecí de les tres intervencions musicals que acompanyaren la vetllada.

Puntualment a l'hora anunciada el Gran Canceller de l'Ateneu Universitari Sant Pacià, l'Emm. I Rvdm. Cardenal Joan-Josep Omella, arquebisbe de Barcelona, obrí la sessió acadèmica amb un breu parlament de benvinguda i acte seguit donà la paraula al Secretari general de l'Ateneu Universitari Sant Pacià, doctor Miquel Ramón Fuentes, el qual llegí l'acta del nomenament de Doctorat *Honoris Causa* atorgat a S.E.R. Mons. Sergio Pagano i a la Dra. Carme Batlle i Gallart.

Seguint el protocol establert que els assistents podien seguir amb la lectura del llibret editat a propòsit de l'esdeveniment, el Gran Canceller invità el Dr. Ramon Corts i Blay, professor padrí del doctorand S.E.R. Mons. Sergio Pagano, i el Dr. Josep M. Martí Bonet, padrí de la doctoranda Dra. Carme Batlle i Gallart, que juntament amb el degà de la Facultat Antoni Gaudí (AUSP), Dr. David Abadías Aurín, acompanyessin els doctorands fins a l'Aula Magna. Els doctorand entraren acompanyants del so del clavecí i ocuparen el seu lloc reservat. Un cop els doctorands ocuparen el seu lloc foren saludats per el Gran Canceller de l'Ateneu Universitari de Sant Pacià.

Des del faristol el Dr. Ramon Corts i Blay actuant com a professor padrí de S.E.R Mons. Sergio Pagano s'adreçà al públic llegint la *Laudatio* en la qual palesà els mèrits del doctorand.

El professor Corts en la seva locució intentà fer justícia als grans mèrits acadèmics i científics que han fet a S.E.R Pagano mereixedor del títol de doctor *Honoris Causa* tant a l'Antenu Universitari de Sant Pacià a Barcelona com anteriorment (2018) per la *Conservazione dei Beni Culturali dall'Università Tor Vergata di Roma.* Corts glossà els mèrit acadèmics, científics així com també arxivístics de la trajectòria vital del Prefecte de l'Arxiu Apostòlic que ho és des del 7 de gener de 1997 i que per tant, desenvolupant aquesta important tasca, s'ha fet càrrec de posar en ordre la documentació –per fer-la consultable) dels pontificats de Pius XI i de Pius XII (la d'aquest darrer oberta a consulta darrerament per desig del Papa Francesc). Com escriptor de l'Arxiu Secret Vaticà es cuidà de regestar i catalogar les visites apostòliques a Roma entre els segles XVI i XIX. Arran d'això desenvolupà notables recerques relatives a les germandats romanes i de la Inquisisció. Poc més tard, Joan Pau II el dispensà per poder dur investigar el cas de Galileu Galilei

a l'Arxiu de Sant Ofici que el codugué a l'edició ja a l'any 2009 del volum relatiu al procés contra el científic pisà. Altres recerques meritòries de Pagano són les relatives al Modernisme teològic en temps de Pius X i l'estudi sobre la butlla *Humanae Salutis* entre moltes altres –de les més de 300 d'aquests prolix autor– de les que va citar el Dr. Corts, i que com ell mateix afirma abasten una dilatada cronologia i una molt ample geografia. Altres fet que Corts destacà a la *Laudatio* són les tasques que Pagano ha dut a terme en la direcció de la col·lecció *Exemplaria Praetiosa* que reproduieix documents rars de l'Arxiu Apostòlic en una edició facsímil limitada així com també la modernització del laboratori fotogràfic per la reproducció de documents que els usuaris de l'Arxiu Apostòlic tant aprecien.

En acabar la lectura de la *Laudatio* tingué lloc l'acte d'investidura del nomenament de Doctor *honoris Causa.* El Gran Canceller llegí l'acord que proposa la investidura *Honoris Causa* del Consell Directiu de l'Ateneu Universitari Sant Pacià que compta amb el vist-i-plau de la Santa Seu així com les formules tradicionals i atorgà per aquest ordre la birreta, l'anell i els guants blancs i li donà la benvinguda a la fraternitat acadèmica de l'Ateneu Universitari de Sant Pacià.

Acte seguit Monsenyor Pagano procedí a declamar la *Lectio magistralis* però en comptes de fer-ho, atès que els assistents disposaven de la versió impresa, declinà l'oferiment (tal volta per no cansar el públic que no entén l'italià) i en comptes de llegir la conferència titulada *Sviluppo delle universitat medievali e il papato*, dirigí al públic unes paraules en les quals regracià la investidura al consell universitari i agraí les paraules que el seu padrí, el Dr. Corts li regalà en la seva *Laudatio*. Pagano va fer esment de la feina silenciosa que es fa des dels arxius en especial es referí a la feina que en concret s'ha fet en els darrers anys a l'Arxiu Secret Vaticà (actualment Arxiu Apostòlic Vaticà) per posar a punt per la consulta de la documentació del pontificat de Pius XII. Pagano agraí la feina del seu equip en la ingent tasca de catalogació dels fons de la Secretari d'Estat del Vaticà d'un dels períodes de major activitat de cancelleria pontifícia sobretot durant la II Guerra Mundial i en els anys de la reconstrucció de postguerra on la caritat del Papa assolí cotes veritablement universals. El Prefecte de l'Arxiu Apostòlic remarcà la humilitat i la vocació de servei com una de les principals virtuts vinculades a la professió dels arxivers. Altrament tingué temps per reflexionar sobre els usuaris dels arxius en especial dels historiadors i dels periodistes que sovint fan recerques puntuals. En relació a aquets es va etzibar que

per fer segons quines asseveracions, sentències i judicis sempre “ci vuole sempre un po più di saggezza”.

Acabada la intervenció de Monsenyor Pagano, els aplaudiments donaren lloc a una nova intervenció musical que precedí l’acte d’investidura de la Dra. Carme Batlle. En aquest cas actuà com a professor padrí el Dr. Josep Maria Martí Bonet el qual llegí la *Laudatio* de compilació dels mèrits de la doctoranda.

El professor Josep Maria Martí Bonet incià la seva glossa destacant que la dra. Carme Batlle Gallart forma part de l’escola de Jaume Vicens Vives de la Universitat de Barcelona i que ha treballat primer al servei dels museus de la ciutat i més tard com a docent a la Facultat d’història de la UB. La seva especialitat és l’estudi del mon urbà a l’edat mitjana i de les més de 200 obres Martí Bonet en destacà especialment 6. Altrament el dr. Martí Bonet reclacà les constants aportacions de la dra Batlle a *Índice Histórico Español*, Anuario de Estudios Medievales i Urgellia, revista de la qual Batlle n’és la directora. L’altra gran obra fruit del bon fer de Batlle juntament amb els doctors Josep Baucells i Reig, Àngel Fàbrera i Grau, Manuel Riu i Riu, Josep Hernando i Delgado és l’obra magna en cinc volums del Diplomatari de l’Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Per cloure Bonet es referí al fet que la dra. Batlle no només ha dedicat el seu esforç d’estudis a grans personatges, com comtes, reis, bisbes i nobles sinó que ha tingut especial interès per les parròquies, els mercats i el món del treball a l’edat mitjana.

Seguidament es repetí el protocol on el Gran Canceller llegí l’acord de proposta d’investidura *Honoris Causa* i les formules tradicionals i atorgà la birreta, l’anell i els guants blancs i li donà la benvinguda a la doctora a l’Ateneu Universitari de Sant Pacià.

Seguidament la Dra. Carme Batlle llegí la *Lectio Magistralis*.

La Dra. Batlle llegí la Lectio titulada “La vida dels Jueues de la Seu d’Urgell segons el llinatge Maseres” el la qual s’afrontà amb minuciocistat i rigor la vida de l’aljama urgellenca i en concret del grau d’influència i importància de la nissaga dels Maseres.

Finalment després d’una nova intervenció musical de claveci el rector de l’Ateneu Universitari de Sant Pacià, Dr. Armand Puig i Tàrrech s’adreça al públic comentant la felicitat de l’Ateneu (professors i alumnes) d’haver-se pogut complaure en nomenar doctors *Honoris Causa* a Mons Sergio Pagano i a la Dra. Carme Batlle per el seu mestratge i per el que signifiquen les dues figures per l’Ateneu Universitari de Sant Pa-

cià. Puig afegí que malgrat l'Ateneu és certament jove, comparteix una història de més de 555 anys d'història amb la Universitat de Barcelona ja que des de la seva fundació en temps d'Alfons el Magnànim fins la seva restauració en temps d'Isabel II –passant pels anys de "càstig" a Cervera–, sota de l'apel·latiu dels Estudis Generals de Barcelona compartiren en la mateixa institució professorat, alumnat i instal·lacions i que per tant la història tant l'actual UB com l'Ateneu Universitat de Sant Pacià tenen una història compartida fins al segle XIX i que actualment amb la creació d'itinerari mixtos les dues institucions tornen a estar agermanades.

Clogué l'acte amb les seves paraules d'acció de gràcies el Gran canceller i Cardenal Arquebisbe de Barcelona, Joan Josep Omella. Es cantà l'himne universitari *Gaudeamus igitur* i en cloure el cant el gran canceller aixecà la sessió.

EL VATICÀ OBRE A CONSULTA ELS FONS I DOCUMENTS RELATIUS AL PONTIFICAT DE PIUS XII

Alexis Serrano Méndez,
Director de l'Arxiu Comarcal del Maresme i Professor de la Facultat Antoni Gaudí, Ateneu Universitari de Sant Pacià

El passat 2 de març s'obrí a consulta pública la documentació del sistema d'arxius de la Santa Seu compresa en la forquilla cronològica 1939–1958, els anys del pontificat d'Eugenio Pacelli. Per presentar els fons i documents el 21 de febrer se celebrà a l'Institutum Patristicum Augustinianum la Jornada titulada "L'obertura dels arxius de la Santa Seu del pontificat de Pius XII (1939-1958)".

Així com Benet XVI va manar fer el 2006 amb la documentació del pontificat de Pius XI (1922–1939), l'any 2018 el papa Francesc va manar l'obertura dels fons de Pius XII pel 2 de març d'enguany per celebrar l'escaiença tant del naixement d'Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli com de la seva coronació al soli pontifici, esdevingudes el 2 del març de 1876 i el 2 de març del 1939 respectivament.

Era una llarga reclamació de molts sectors, especialment del món hebreu, que desitja escatir les llums i les ombres que fa anys giren a l'entorn de l'actuació (per acció o omissió) del papat en vers l'holocaust. De fet, per acontentar la comunitat hebrea internacional Benet XVI va frenar el procés de beatificació de Pius XII i el va declarar només "venerable", a l'espera que la recerca història clarifiqués els dubtes

relatius a l'acció personal del papa Pius XII davant del III *Reich* i, sobretot, davant la *Shoah*.

L'Església estableix una reserva de 80 anys per a la consulta de la seva documentació. Aquesta norma emana del Codi de Dret Canònic per bé que el Papa es reserva la possibilitat d'escurçar terminis, com així ha estat en aquesta ocasió. L'obertura de tota la documentació del pontificat suposa l'accés a unes 400.000 unitats d'instal·lació (carpetes, capses, lligalls, etc.) de mides i extensions molt variables. Aquesta documentació, d'abast cronològic entre 1939 i 1958, conté informació de tota mena (correspondència, fotografies, llibres de comptes, els esborranys de les 41 encícliques redactades per Pius XII, etc.).

Per preparar la descripció els arxivers del sistema d'arxius de la Santa Seu han dedicat catorze anys de treball intensiu. Concretament, a l'Arxiu Apostòlic Vaticà –AAV– (antic Arxiu Secret Vaticà), els arxivers han digitalitzat i catalogat la documentació de la Secretaria d'Estat que conté tota l'activitat de la cancelleria papal i la documentació més íntima del Summe Pontífex.

Per agilitzar-ne la consulta, l'AAV ha creat una sala dotada amb ordinadors i un software creat *ad hoc* per garantir la consulta i la navegació en els fons, sèries i documents de l'AAV i agilitzar la descàrrega dels objectes digitals obtinguts de la seva digitalització. Només en aquest arxiu el catàleg de les fonts relatives al pontificat del papa Pacelli ascendeix a 15.000 pàgines. Cal tenir present que més enllà del famós AAV (antic ASV) s'han obert tots els altres arxius pertanyents al Sistema d'Arxius de la Santa Romana Església, per exemple també tenen fonts i documents d'aquest horitzó cronològic l'Arxiu de la Congregació per la Doctrina de la Fe, l'Arxiu Històric de la Congregació per l'evangelització dels pobles, l'Arxiu Històric de la Congregació per les Esglèsies Orientals o l'Arxiu Històric General de la Fàbrica de Sant Pere, entre d'altres.

La fita extraordinària se celebrà el 21 de febrer del 2020 amb una jornada acadèmica dedicada a l'obertura dels fons vaticans compresos en l'horitzó cronològic 1939-1958 i duia per títol "L'obertura dels arxius de la Santa Seu del pontificat de Pius XII (1939-1958)". El congrés, que tingué lloc a la seu de l'Institutum Patristicum Augustinianum fou presidit pel cardenal Pietro Parolin, secretari d'estat de la Santa Seu; el cardenal José Tolentino de Mendonça, arxiver i bibliotecari de Santa Romana Església, i monsenyor Sergio Pagano, prefecte de l'Arxiu Apostòlic Vaticà que en curaren l'obertura i la clausura respectivament.

Coordinats per l'Arxiu Apostòlic Vaticà, en aquest congrés hi exposaren amés dels d'aquest ens, els arxivers i arxiveres dels diferents arxius de la Santa Seu (Arxiu de la Congregació per la Doctrina de la Fe, Arxiu Històric de la Congregació per l'evangelització dels pobles, l'Arxiu Històric de la Congregació per les Esglésies Orientals, l'Arxiu de la Penitencieria Apostòlica i l'Arxiu Històric General de la Fàbrica de Sant Pere) mentre que els que restaven escoltant atentament a la platea de l'auditori eren eminentment els historiadors i historiadores. L'encontre congregà més de dos-cents assistents de tot el món que estudien la història de l'església universal i en representació d'aquesta publicació hi assistiren el seu director el Dr. Ramon Corts Blay i el que signa el present text.

El programa de la Jornada "L'obertura dels arxius de la Santa Seu del pontificat de Pius XII (1939-1958)" fou complet i variat i les exposicions dels ponents i relators en general fou clara i ajustada als interessos del públic. El congrés va permetre sobretot presentar al públic especialista el fruit del treball dels darrers catorze anys del personal arxiver de la Ciutat del Vaticà. De retruc el públic va poder entrellucar l'enorme ventall de propostes d'estudi que aquesta importantíssima massa documental ha de permetre en el futur.

L'obertura a la pública consulta d'aquesta ingent i ric volum documental ha de permetre aprofundir en el coneixement de la història universal d'un context molt convuls, el que va de l'inici de la II Guerra Mundial i l'inici de la Guerra Freda, i escatir la intervenció del papat en els principals esdeveniments històrics d'aquells temps. Precisament això, aprofundir el llegat històric de l'Església, és el que perseguí Lleó XIII quan va decidir permetre la recerca històrica sobre els arxius eclesiàstics, a finals del segle XIX, a tots els recercadors del món a prescindir de la seva religió, nacionalitat o orientació política. L'interès despertat per la qüestió als mitjans darrerament palesen que el darrer papa de nom Lleó no s'equivocava pas quan prengué la decisió de fer públics els fons documentals de l'Església.

NOTES CRITICOBIBLIOGRÀFIQUES

VICENTE CÁRCEL ORTÍ, *La Segunda República y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano*: [VII] Documentos del año 1939 (enero-mayo). Apéndices. Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 2020, 433 páginas.

Podemos afirmar, sin temor a equivocarnos, que nadie que estudia la historia de la Iglesia en España, particularmente su relación con la Santa Sede, desconoce a monseñor Vicente Cárcel Ortí. Es, sin duda, el máximo especialista de los fondos, referidos a España, del Archivo Apostólico Vaticano y de los del Archivo de lo que hoy es la Segunda Sección de la Secretaría de Estado.

Cárcel Ortí lleva en Roma treinta y seis años de curial y quince más pasados desde su jubilación; una suma, pues, de cincuenta y seis años que ha dedicado, en gran parte, a la historia de la Iglesia en España vista desde los archivos vaticanos, desde los albores del siglo XIX hasta llegar a la aún reciente apertura, el 2 de marzo de 2020, del período de Pío XII.

Nuestro autor ha sido desde hace muchos años colaborador de esta revista, *Analecta Sacra Tarraconensia*. Su primer trabajo se publicó en el año 1966. En ella, junto con otros muchos artículos, ha tocado el tema del nombramiento de obispos en España desde 1846 hasta 1939, siempre con datos sacados rigurosamente de las fuentes vaticanas.

Escribe también en la revista *Archivum Historiae Pontificiae*, de la Facoltà di Storia e Beni Culturali della Chiesa. Quien ha escrito más en

esta revista, que ahora celebra sus cincuenta años de vida, es monseñor Cárcel Ortí. En efecto, ha contribuido a esta publicación con veintidós artículos desde 1971 a 2020. Para *Analecta Sacra Tarraconensia* ha publicado veinte artículos en veinticinco números de la revista, algunos de ellos de centenares de páginas.

La Biblioteca Balmes de Barcelona, sección de la Fundación Balmesiana, es quien publica en su Biblioteca Histórica de la Biblioteca Balmes, Serie II, el vigésimo primer volumen en que aparece el extensísimo *Diario* de Federico Tedeschini (1931-1939): nuncio y cardenal entre la Segunda República y la Guerra Civil española, óptimamente transcrito y anotado por monseñor Cárcel Ortí. Él mismo dice que los cuadernos autógrafos de Tedeschini los encontró, con gran sorpresa suya, en el Archivo Apostólico Vaticano. Fue, sin dudarlo, un gran hallazgo. Quienes conocemos la diminuta y enrevesada letra de monseñor Tedeschini y nos hemos habituado a leer los miles de folios que dejó tras su paso por la Nunciatura en Madrid, nos admiramos y valoramos la simple transcripción de su letra. Aparte de esa gran dificultad, el lector sabrá valorar la infinidad de biografías, notas, aclaraciones, -a veces ocupan alguna página entera de la publicación-, que el editor del *Diario* añade a la transcripción de los textos del nuncio. Todo ello se debe a la balumba de documentos que el mismo monseñor Cárcel Ortí ha publicado, principalmente del tiempo de la nunciatura de Tedeschini. Quizás una parte del valor del *Diario* quedaría algo rebajado sin este gran complemento de notas y comentarios.

Las anotaciones que hace nuestro editor han sido mayormente extraídas de los documentos ya publicados en los siete volúmenes de la La II Republica y la Guerra Civil en el Archivo Secreto Vaticano (1931-1939).

Dejemos, aunque no lo merezca, de hablar de la persona y de la obra de Cárcel Ortí para centrarnos en la que ahora nos ocupa, el *Diario* de Federico Tedeschini. Quien lo lea podría tener la sensación de encontrarse con una novela de intrigas y de política. De todo esto hay un poco. El lector podrá asombrarse e incluso sonreírse de lo que descubrirá en estas páginas. Se dará cuenta de la personalidad y fragilidad del principal personaje, al mismo tiempo que verá la fortaleza de sus convicciones, el ejercicio casi dramático de su misión.

Decíamos ya en el prólogo del *Diario* de Federico Tedeschini que éste fue un diplomático de la Santa Sede, perspicaz, que percibió claramente que lo que estaba por pasar en España, antes de la proclamación

de la II República, desembocaría en una guerra civil y que a la Iglesia le tocaría la peor parte, no sólo porque veía venir una nueva desamortización sino la obra del anticlericalisme; más aún, del furor antirreligioso, acumulado y enriquecido por nuevas ideologías que iban extendiéndose en la convulsa España desde inicios del siglo XX.

Antes de pasar al contendido nuclear del *Diario*, es decir, al interés que suscitan sus anotaciones sobre las relaciones Iglesia-Estado, nos fijaremos brevemente en la personalidad de quien fue protagonista o gran actor, durante quince años, de estas relaciones desde la Nunciatura de Madrid.

El eclesiástico Federico Tedeschini fue un hombre piadoso, aunque de una piedad que en parte podría parecer apartada del sufrimiento de tantos, es decir, una piedad tierna, heredada principalmente de su madre, que tenía una base de caridad ejercida individualmente, quizás no tanto relacionada con el esfuerzo por la justicia que tendría que haberse hecho para superar tanta miseria y desconsuelo como había en aquella España de los años treinta. Pero, de nuestra parte, añadiremos que no fue tan insensible a la cuestión de la justicia social cuando él mismo, ya casi al final de su nunciatura, escribía en su *Diario*, el día 2 de enero de 1935: «Ma ora è cambiato, ora il popolo che dai sobborghi dove era rellegato e dimenticato, è apparso sulla scena; e quando questo popolo è apparso e lo si è visto, cosí ignorante in religione, e cosí infatuato di idee anti cristiane, sovversive e addiritura bolsceviche, ed accomunate in uno stesso odio come sinonimi, Chiesa e Monarchia, Gerarchia Ecclesiastica e Capitalisti, uomini politici ed uomini di Chiesa, allora si è visto quello che era necessario aver fatto, e che era urgentissimo, più cristianessimo, più cattolicessimo, più amore ai poveri, insomma più vangelo».

El nuncio Tedeschini seguía las costumbres, en orden a la piedad, que se practicaban en las nunciaturas apostólicas extendidas por los diferentes países donde se hallan. Celebraba diariamente la santa misa en la capilla de la Nunciatura. Rezaba cada día el breviario paseando muy a menudo por el parque del Retiro y por los alrededores de Madrid. Junto con sus colaboradores practicaba los ejercicios espirituales anuales. Sabemos incluso el nombre de los predicadores a través del *Diario*. Del mismo modo, hacía un retiro espiritual mensual. Entre sus devociones sobresale la del Amor Misericordioso, de la cual fue un gran divulgador, dándole así un gran impulso. Aparte de la nueva devoción del Amor Misericordioso, sus otras devociones fueron el Sagrado Corazón de Jesús, el rezo diario del rosario, del Vía Crucis y otras.

Es el mismo Federico Tedeschini quien retrata su propia personalidad en las páginas de su *Diario*. Se presenta como hombre acostumbrado a las relaciones sociales. También, lo decimos nosotros, como algo megalómano e hipocondríaco. Resulta agotador seguir lo pendiente que estaba de su salud, de los médicos que lo visitaban, de los medicamentos que le recetaban, de quienes le ponían las inyecciones, de cómo pasaba las noches, de su garganta, de sus piernas, de sus baños, del cuerpo entero y de sus plantes; en fin, preocupado por su salud. También, de su aceptación personal, de los halagos, de los aplausos, de las consideraciones hacia su persona. Todo anotado en el *Diario*.

Una nota de su hipersensibilidad la tenemos en la escena del perro que en una ocasión, encontrándose en la embajada de los Estados Unidos, propinó al delicado Tedeschini una dentellada que le tuvo algún día con el dedo vendado. He aquí como lo describe dramática y, a nuestro juicio, graciosamente, él mismo: «Ma alzatomi, mi accorsi che avevo lasciato in un angolo su di una sedia la greca (il gabán) e mi diressi colà per prenderlo. In quel momento mi sento urtare alla mano destra, e precisamente all'indice, da un corpo come una lima; era il cane dei signori Langhlin [...] Ma tornato a casa, mi accorsi che una piccola scalfittura me l'aveva prodotta. Le religiose Oblate lavarono la parte del dito, dove quella appariva, con alcool a 90; e poi lo fasciarono. La mattina seguente, non potendo dir messa con la fascia al dito, la quale, del resto, durante la notte era caduta, vi misi della tintura di iodio; è cosí pure feci alla sera del 12 »(núm. 308). Y toda esta descripción por un dedo lastimado. *Et sic de coeteris*.

En su mundo de nuncio sobresale su amistad con la alta aristocracia de Madrid, en concreto, con María Magdalena de Uhagón -conocida en el círculo de amistades y del nuncio como Machalén- , Marita Soto, marquesa de San Eduardo, y Carmen Manzano. Estas damas visitaban casi diariamente a monseñor Tedeschini. Se cuidaban de sus inyecciones, de sus medicinas, le obsequiaban además con ricos presentes que el representante de Pío XI anotaba escrupulosamente en sus diarios, como ropa litúrgica de delicada factura, objetos de gran valor y sumas de dinero. De Marita, digamos que lo nombró heredero de su gran fortuna.

También se decía en Madrid que la mesa del nuncio Tedeschini era de las más selectas de la Villa y Corte. Él mismo disponía los menús. Nunca la Nunciatura vivió tanto esplendor. Todo esto viene pormenorizado en sus *Diarios*.

Controlaba también los movimientos de la Bolsa, la compra y venta de acciones bursátiles. Da la sensación que parecía entender de ello. Sus amigos le invitaban a veranear o a pasar unos días en sus lujosas villas. Una de sus relaciones fue con Machalén, puramente de amistad, pero dependiente y tóxica por ambas partes. Esta amistad merecería unas observaciones aparte, que también serían agotadoras. Tan grande era el cuidado de Machalén hacia Federico Tedeschini que le siguió incluso, algunas temporadas a Roma, cuando abandonó definitivamente la Nunciatura. Sabemos por otros conductos historiográficos que, traumatizada Machalén desde su más tierna juventud, era incapaz de establecer relaciones afectivas normales como no fuesen de un cierto grado de histerismo, dejando de lado cualquier afección más allá de la simple amistad, por sencilla o complicada que fuese.

Se relacionó con muchas religiosas que andaban de acuerdo con las devociones de monseñor Tedeschini. Una de ellas fue la Madre Maravillas, que tenía entrada en la Nunciatura y el nuncio visitaba en el monasterio del Cerro de los Ángeles. Quizás a las religiosas que más ayudó económicamente fueron las teresianas del padre Poveda.

Entre los miembros del clero estuvo en contacto asiduo con el jesuita Fernando Fuster, el operario Carmelo Blay, el sacerdote José Fernández Montaña y muchos otros.

No todo fueron rosas en la vida de la Nunciatura –el mismo Tedeschini decía en otro lugar que su nunciatura «non è un letto di rose»- sobre todo por lo que tuvo que lidiar con la Iglesia de España y con sus gobiernos, pero también por situaciones más bien personales; por ejemplo, lo mucho que le hizo sufrir el secretario de la Nunciatura, el desequilibrado, por enfermo, Tito Crespi, de quien monseñor Cárcel Ortí revela datos inéditos de su desgraciado fin. Otro episodio doloroso en la vida del nuncio fue el atentado con arma de fuego que sufrió en la Casa de Campo, atribuido a un despechado marido que quería vengarse de los supuestos devaneos de Tedeschini. Cárcel Ortí muestra el origen de esta leyenda y aclara lo que parece que pasó en realidad. Digamos aquí que el nuevo secretario de nunciatura monseñor Tito Crespi atribuyó, en 1929, el atentado «ai gruppi catalanisti, massoni e anticlericali». Claro que estas casi anécdotas no son comparables con lo que tuvo que padecer en su «difficile, delicata, lunga ed angustiosissima misssione» como escribirá en una ocasión al prepósito general de la Compañía de Jesús, Wlodomir Ledóchowski.

Y hablemos del rey. Ni Alfonso XIII podía ver al nuncio ni Tedeschini al rey. El monarca parece que tenía una fijación con Tedeschini, que Carcel Ortí puso ya de manifiesto en otros escritos suyos. El Borbón no se cortaba hablando de manera ligera del nuncio, de su fortuna amasada en la Nunciatura, de sus bienes inmuebles en Roma, de su avaricia y afán de lujo. Esta animadversión aumentó aún más después del exilio del ex soberano español. Tampoco es que Tedeschini se mordiera la lengua en la intimidad al referirse al monarca español.

En estas páginas de la revista *Analecta Sacra Tarraconensia* nos interesa remarcar la relación del nuncio con el cardenal Vidal y Barraquer. No es que la ignorásemos. Cárcel Ortí ya nos reveló mucho de ella en su monumental obra *La II República y la Guerra Civil* y en otras precedentes. Se podrá ver también en nuestro estudio de próxima aparición, *El Cardenal Vidal i Barraquer i la Qüestió Catalana. Arxius Vaticans. Dictadura civil de Primo de Rivera, 1923-1925*. La relación de Vidal y Barraquer y Tedeschini fue tirante en algunos momentos de la dictadura de Primo de Rivera, pero cambió durante la II República.

Con quien se ve un gran enfrentamiento es con el cardenal Pedro Segura. Tedeschini aporta en sus apuntes personales nueva luz de esa relación, que el editor del *Diario* sabe poner muy bien en su contexto y que aquí no comentamos. Menos tumultuosa fue la relación de Tedeschini con el cardenal Isidro Gomá. Quizás lo que más interesa de lo narrado en su *Diario* es la descripción que hace de este eclesiástico, cambiante, infatuado, enemistado casi con todos, quien conservó casi una relación de odio con el cardenal Vidal y Barraquer hasta el final. También sale el comportamiento más que ambiguo por lo que se refiere a Tedeschini del obispo de Madrid-Alcalá, Leopoldo Eijo de Garay. A la vista de estos tres personajes descritos en sus relaciones interiores por Tedeschini, uno no puede dejar de preguntarse cómo en los momentos de más crisis de la II República, e incluso después, la Nunciatura podía afrontar una situación tan difícil para la Iglesia en España en medio de tanta tirantez y enfrentamientos personales. Añadamos que Tedeschini tuvo que intervenir a causa de alguna actuación del obispo Múgica, sobre todo a raíz de su expulsión de España con la instauración de la II República.

Con gran discreción y profesionalidad, y muy a menudo con su trato personal y afectuoso, el nuncio de Madrid tuvo que entrar en contacto con grandes figuras del régimen republicano, como Niceto Alcalá Zamora, Manuel Azaña, Fernando de los Ríos, Antonio Maura, Alejandro Lerroux, Gil Robles y otros como Zulueta, Osorio y Gallardo, Marceli-

no Domingo. Podemos decir que, en general, Tedeschini fue respetado por éstos y otros muchos políticos, a pesar del laicismo beligerante de algunos. En su *Diario* se ve, no obstante, un Tedeschini firme cuando se trataba de presentar las quejas de la Iglesia por los abusos que contra ella se cometían una vez proclamada la II República española. Era considerado como buen diplomático por el poder civil, no tanto en las sesiones de la Congregación Affari Ecclesiastici Straordinari y qué decir tiene que la derecha más radical, el mundo integrista, juzgaron a él y a Vidal y Barraquer como blandos en relación a la República. Estos últimos personajes seguían las instrucciones de Pacelli con convicción, quizás más el cardenal de Tarragona que el nuncio.

Algo que nos sorprende de la lectura del *Diario* de Federico Tedeschini es que un hombre de formas aristocráticas critique la corte del antiguo régimen de Madrid, las regalías de la Corona, particularmente el nombramiento de obispos. Y también sorprende lo que parece un atisbo de deseo de íntima esperanza de cambio y renovación política y social en España con la llegada del nuevo régimen republicano.

Tedeschini fue mucho en Madrid, mucho menos en Roma. Nos referimos a su vida romana una vez que abandonó la capital de España. Él mismo nos cuenta su estancia en la Iglesia Nacional Española de Santiago y Montserrat y en el Colegio Español de San José; también sus cuitas para encontrar un apartamento digno de su condición, su cargo de datario apostólico, así como su actuación en los negocios de España siendo miembro de la Congregación de Affari Ecclesiastici Straordinari, y aún su relación con el embajador de España ante la Santa Sede, el marqués de Magaz, viejo conocido y amigo del nuncio, quien, a su vez, pretendía utilizar a Tedeschini para la causa franquista. Aquí, en Roma, vuelve a aparecer la figura invasiva de Machalén. La permanencia del ex nuncio de España en los establecimientos citados se le hizo insostenible a causa de tantos sacerdotes fugitivos de España que no encontraban aposento en Roma y se preguntaban qué hacía un nuncio en estas instituciones españolas.

Concluyamos. Al narrar la personalidad de Federico Tedeschini, sus manías, sus afanes, quizás podríamos dar la sensación que se trata de una personalidad que poco o nada tiene que ver con el gran diplomático que fue. Fino diplomático y gran trabajador, como ya hemos dicho. A él se debe que las relaciones entre la Santa Sede y la España de la II República, dentro del gran desacuerdo entre ambas, pudieron mantenerse largo tiempo. El nuncio fue hombre de agallas ante actitudes sectarias de

la República, denunciando, con gran valentía y destreza, los atropellos que sufrió la Iglesia en España, chocando siempre, o casi siempre, con la pared de la indiferencia gubernamental, cuando no de la acusación de una Iglesia antirepublicana.

Ya hemos dicho al inicio de estas líneas que quizás Tedeschini podría parecer como alguien ajeno al sufrimiento causado por tanta injusticia social. De su *Diario* no se puede deducir en qué grado fue indiferente, pero si queda claro, como ya hemos dicho, que ya en el año 1935, en plena República, cayó en la cuenta del abandono en que se había dejado al pueblo.

No dude el que quiera conocer un trecho de la vida y personalidad de Federico Tedeschini que recurriendo al *Diario* que hoy presentamos descubrirá su figura y su obra. La edición del *Diario* de Federico Tedeschini, con sus anotaciones, magníficas biografías, comentarios, con sus dos índices, con la numeración propia del editor, correspondiente a cada día narrado por Tedeschini, que responde al inmenso trabajo anterior de monseñor Cárcel Ortí, supone un trabajo enorme, tan enorme como útil y entretenido de leer. Quien quiera estudiar la II República y los inicios de la guerra civil española en relación con la Iglesia Católica, pero también desde el punto de vista civil, tendrá que tener en cuenta este *Diario* preparado por Cárcel Ortí.

Ante el trabajo que aún le queda por hacer, de investigación en los archivos vaticanos al editor de este *Diario*, casi que no nos atrevemos a decirle que se anime a publicar el resto de los otros cuadernos inéditos de Tedeschini y, naturalmente, que nos ofrezca lo más pronto posible una guía como sólo él sabe hacer, incluso con la publicación de textos desconocidos hasta ahora del fondo de la Nunciatura de Madrid y de la Secretaría de Estado del pontificado de Pío XII, recientemente puesto al alcance del investigador. Nadie como él sabrá hacerlo y sabrá hacerlo mejor.

Ramon Corts i Blay

RECENSIONS BIBLIOGRÀFIQUES

ARNAU DE VILANOVA, *Arnali de Villanova Opera Theologica Omnia. Intepretatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi, regis Aragonum, et Friederici tertii, regis Siciliae, eius fratris*. Curante Jaume Mensa i Valls (Corpus Scriptorum Cataloniae, AVOThO, XIV). Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Facultat de Teologia de Catalunya 2019, pàgines 189.

Presentem per als lectors *d'Analecta Sacra Tarraconensia* l'edició crítica del nou volum arnaldià: *Interpretatio de visionibus in somniis,* redactat l'any 1309. El professor Jaume Mensa ens ofereix l'edició –acompanyada d'un acurat estudi– de la versió completa i definitiva del text arnaldià que, al seu moment, fou llegit a Avinyó –probablement el setembre de 1309–, per Arnau de Vilanova davant del papa Climent V i del col·legi cardenalici. Amb aquest escrit, *Interpretatio facta per Magistrum Arnaldum de Villa Nova: de visionibus in somniis dominorum Jacobi secundi, regis Aragonum, et Friderici tercii, regis Sicilie, eius fratris*, el metge, conseller regi i teòleg català Arnau de Vilanova es proposava de reformar la cristiandat a partir de la interpretació de dos somnis que haurien tingut, de guisa força semblant, el rei d'Aragó i el de Sicília i que podrien suggerir promoure la reforma eclesial en el marc d'una circumstància, molt delicada i complexa a Europa, on, tal com escriu Mensa: «Climent V acabava de fixar la seva residència a Avinyó, les conseqüències d'enfrontament entre Felip el Bell i Bonifaci VIII encara eren vives, el conflicte de l'Orde del Temple encara sag-

nava. Hi havia també sobre la taula el problema dels franciscans, amb hostilitats més cruentes que mai entre les autoritats de l'orde i la facció dels anomenats espirituals, que amenaçava de dividir l'orde fundat per Sant Francesc» (p. 15). Arnau de Vilanova i els franciscans espirituals afegien al dramatisme d'aquell moment històric la imminència de l'adveniment de l'Anticrist en reclamar una imperiosa reforma de l'Església i, alhora, treballar per la conversió dels infidels.

Després de la guerra fratricida entre Jaume II i Frederic de Sicília s'havia obert, a partir de 1302, un període de col·laboració entre els dos monarques i entre Frederic de Sicília i el papat. Amb l'elecció papal de Climent V l'any 1302, Arnau de Vilanova confiava que el Papa duria a terme aquella reforma eclesial que, poc abans, també havia exposat als seus antecessors Bonifaci VIII i Benet XI, però que no volgueren pas assumir.

Finalment, la *Interpretatio de visionibus* arnaldiana hauria de suscitar un conflicte d'alt nivell que culminà amb la ruptura entre Jaume II i el seu metge i conseller Arnau de Vilanova. Fou el cardenal franciscà Giovanni Minio qui informà a Jaume II –a través de Romeu Ortiç– que Arnau de Vilanova, a Avinyó, davant del Papa i els cardenals, havia fet unes declaracions que el perjudicaven a ell i al seu germà Frederic de Sicília. En efecte, abans del juny de 1309 Arnau de Vilanova havia interpretat oralment un somni del rei Frederic de Sicília que relacionà amb un altre somni que Jaume II havia tingut uns anys abans. Posteriorment, i en ocasió d'una reunió celebrada pels cardenals de Climent V a Avinyó, a finals d'agost o bé el setembre de 1309, Arnau de Vilanova hauria redactat la *Interpretatio de visionibus in somniis* que llegí davant del Papa i dels cardenals. Arnau fou requerit per Jaume II i a mitjans de 1310 acudí a Almeria, on llavors s'hi trobava el rei combatent contra els sarraïns, allí Arnau li va llegir el *Raonament d'Avinyó* per a disculpar-se; amb tot, el rei acabà trencant amb el seu metge i conseller.

Amb la seva *Interpretatio* Arnau de Vilanova volia unir les voluntats dels reis Jaume II i Frederic de Sicília articulant un projecte reformador i polític que hauria de dur a terme el Papa amb l'ajut dels dos monarques cristians, car: «Arnau de Vilanova es presenta com el *nuncius/denuncians*, a qui Déu ha obert els *enigmata Scripturarum* i que, per tant, pot donar raó *de curriculis temporum usque ad finem mundi*» (p. 52), escriu el curador Jaume Mensa.

La present obra arnaldina fou objecte d'atenció del teòleg protestant Matthias Yllyricus (: Ilirik), que la féu estampar a Estrasburg el 1562

amb el títol de *Collocutio Friderici regis et Arnaldi de Villanova,* i la divulgà com a un precedent de la teologia reformada. Aquest text arnaldià també fou editat el 1879 per Marcelino Menéndez y Pelayo que, posteriorment, el 1880, l'inserí dins de la seva famosa *Historia de los heterodoxos españoles*.

Aquesta edició crítica és una transcripció del manuscrit del fons de la Casa Reial (Ms. 1) de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, a Barcelona. El curador ha desplegat les abreviatures, ha normalitzat la separació dels mots, la puntuació, l'ús de majúscules i minúscules i, també, de les lletres i/j, mentre que es manté la grafia u/v, tal com apareix en el manuscrit. A tall de complement s'ofereix una taula de mots, una taula d'antropònims i d'obres anònimes i, en forma d'apèndix, la carta de Frederic de Sicília a Jaume II, escrita la primavera de 1309: *Fiderici Siciliae Regis ad fratrem Jacobum Aragonum regem epistola* (pàgines, 139-145).

Aquesta edició crítica és una molt destacada contribució a l'estudi dels pensadors medievals reformistes d'inspiració franciscana i enriqueix enormement la col·lecció del *Corpus Scriptorum Cataloniae*.

Valentí Serra de Manresa

José Andrés-Gallego, *España, Cataluña y su gente en la obra de Francisco Butiñá, 1834-1886.* Madrid: Ediciones 19, 2018, 642 pàgines.

Nova biografia, àmpliament contextualitzada en el marc de la societat hispana vuitcentista, sobre la vida i projecció del sacerdot jesuïta Francesc Xavier Butiñà i Hospital (1834-1899), fundador junt amb Bonifacia Rodríguez de Castro de les religioses "Siervas de San José" (Salamanca 1874) i de les Filles de Sant Josep, amb Isabel de Maranges (Calella de la Costa 1875). L'autor, expert historiador i investigador del CSIC, ha volgut posar en relleu que Francesc Butiñà, de jove, fou un teixidor. Després, en fer-se jesuïta, recorregué molts pobles de Castella, d'Aragó, de Catalunya i del Principat d'Andorra predicant i, alhora, esguardant detalladament els reptes i les dificultats de la gent i que, amb afinada observació, Francesc Butiñà va saber copsar i descriure en les cartes que adreçava als seus familiars i, sobretot ho va exposar de manera articulada en els llibres i devocionaris que publicà i que, al

seu temps, gaudiren d'una enorme acollida entre els estaments obrers i menestrals de casa nostra com ara *Les migdiadas del mes de maig. Lectures profitoses als menestrals* (Girona 1871); *La luz del menestral* (Barcelona 1875); *Joya del cristià* (Tarragona 1882); *Escuela de Santidad* (Barcelona 1887), principalment.

Aquest jesuïta català, intensament preocupat per la problemàtica del món obrer, especialment el femení, fundà les dues congregacions religioses més amunt esmentades on els convents eren anomenats"tallers" i on, efectivament, es comptava amb un taller de teixits per tal contribuir al sosteniment de les comunitats amb el treball de les religioses.

Cal assenyalar que el volum que ressenyem és una molt valuosa aportació a l'estudi contextualitzat de l'Església hispana en el segle XIX, que ofereix la referència completa dels arxius i bibliografia citats al llarg de la monografia (pp. 613-640), tanmateix, hom hi troba a faltar un índex toponímic i onomàstic que facilitaria enormement la consulta d'aquest riquíssim filó de dades i notícies històriques sobre el món social i eclesial.

Valentí Serra de Manresa

Ernesto Zaragoza Pascual [ed.], *Lecciones de la oración mental y ejercicio para llegar a la Divina Unión [por] un monje de Montserrat del siglo XVII* (Colección Ignitus, 84) Madrid: Sanz y Torres 2019, pàgines 266.

Transcripció, amb anotacions crítiques, i precedida d'un extens estudi introductori, del text del manuscrit inèdit titulat *Letyones* [sic] *de la oración mental*, conservat a la Bibliothèque Nationale de París (Ms. Espagnols, núm. 323; volum procedent del monestir de Montserrat) i que, al seu moment, fou redactat per un mestre de novicis que hauria actuat com a formador a redós del noviciat de l'Abadia de Montserrat entre els anys 1617 i 1641. Es tracta, doncs, d'un interessant text d'espiritualitat pràctica que, amb la present edició, ens descobreix el prestigiós historiador i acadèmic Dr. Ernest Zaragoza, rector de les parròquies de S'Agaró i de Castell-Platja d'Aro.

El manuscrit està estructurat en dues parts. En la primera s'abasta una explicació, molt pedagògica i clara, sobre la contemplació. En la

segona part s'exposa el procés de purificació de les potències –memòria, enteniment i voluntat– fins que l'ànima assoleix trobar la intimitat amb Déu. L'autor del tractat va saber espigolar i articular, molt reeixidament, un seguit de valuoses dades extretes dels capítols d'aquell tractat sobre l'oració mental del jesuïta Diego Álvarez de Paz, *De oratione mentali* (Lió 1617) i, també, amb textos de l'obra que escriví el religiós de l'orde dels mínims fra Juan Bretón, *Mística Theología y doctrina de la perfección evangélica* (Madrid 1614).

Els continguts d'aquestes *Lecciones de la oración mental*, editades ara per primera vegada, volen ser un manual pràctic destinat a l'ús dels mestres de novicis par tal d'ensenyar l'oració mental als joves religiosos. Segons l'opinió del curador del text, Dr. Zaragoza, hom podria atribuir l'autoria de l'obra al pare Ciriaco Pérez (†1637) «que en 1614 era ermitaño de la ermita de San Dimas, la única ermita que se nombra en esta obra» (p. 12) i, alhora, autor també del *Compendio Breve de Ejercicios Espirituales y sobre la oración mental* que, l'any 2016, semblantment, fou editat críticament per Ernest Zaragoza.

La present edició és una valuosa contribució al coneixement de l'espiritualitat monàstica en el context contrareformista de l'Europa del Barroc. Al llarg de l'obra es posa en relleu que: «El recogimiento, como dijo Cristo, ha de ser entrando en el retiro del corazón y cerrando tras sí la puerta para orar en secreto al Padre celestial. En la contemplación, los sentidos corporales se han de cerrar para que no atiendan a las cosas exteriores. El cuerpo se recoge cuando sus sentidos obedecen y callan» (p. 35). Una cordial felicitació a l'autor de la transcripció, estudi i notes, Dr. Ernest Zaragoza, per aquesta nova edició de textos espirituals inèdits.

Valentí Serra de Manresa

Benito Pañelles Escardó, *Tratado de la contemplación* (Colección Ignitius, 85) Madrid: Sanz y Torres 2019, 349 pp.

Acurada edició, amb anotacions crítiques, del manuscrit inèdit *Tratado de la contemplación* que escriví Fra Benet Pañelles i Escardó (Vilafranca del Penedès, 1670 – Palma de Mallorca, 1743), abat del monestir de Sant Feliu de Guíxols (anys 1705-1717, durant la Guerra

de Successió) i, posteriorment, abat general de la Congregació de San Benet de Valladolid (anys 1717-1721) i, després, del monestir del "nuevo Montserrate"(anys 1717-1721); un monestir que havien fundat a Madrid els monjos castellans expulsats de l'abadia de Montserrat l'any 1641. En la darrera etapa de la seva vida, Benet Pañelles, atesa la seva filiació borbònica i l'amistat personal amb l' intendent de Catalunya José Patiño i, també, amb el cardenal Alberoni, fou nomenat bisbe de Mallorca (anys 1730-1743).

Aquest manuscrit –ara editat dins de la col·lecció d'espiritualitat monàstica Ignitus– formava part del llegat de la valuosa biblioteca personal del bisbe Pañelles –integrada per uns 41.000 volums– que regalà al seu monestir d'origen a Sant Feliu de Guíxols. Amb l'exclaustració i desamortització de 1835 un gran nombre dels llibres del monestir guixolenc passaren a la Biblioteca Provincial de Girona i, darrerament, el manuscrit *Tratado de la contemplación* figurava en el catàleg de la biblioteca "Tomás de Lorenzana" on, l'any 1995, fou localitzat per l'editor del manuscrit, el savi acadèmic Ernest Zaragoza Pascual (vegeu, «Els manuscrits guixolencs de la Biblioteca Tomás de Lorenzana»). Tanmateix, en el moment actual es conserva a la biblioteca pública «Carles Rahola» de Girona i duu la signatura Ms. 94 i amida 22 x 17 cm, té 161 folis útils sense numerar i està relligat amb cobertes de pergamí. El text del manuscrit està redactat en llatí i castellà i, segons l'opinió de l'editor, Dr. Zaragoza, semblaria que l' obra està inacabada (p. 14), car no conté cap epíleg.

Seguint amb l'opinió del curador d'aquesta edició crítica, el manuscrit seria una obra de joventut de Benet Pañelles, segons es desprèn d'una anotació que trobem a la portada «Materias de teología que escriví de colegial en Salamanca», molt possiblement entre els anys 1692 i 1695. Anys després, el manuscrit fou revisat i completat pel mateix Pañelles qui volgué afegir-hi nous autors que són citats en les notes marginals. El tractat de contemplació conté 39 capítols. En el capítol primer l'autor «da la definición de contemplación y dilucida a qué potencia pertenece la contemplación» (vegeu les pp. 89-95: «Quomodo sumatur ac definiatur et ad quam potentiam pertineat contemplatio»). En el capítol cinquè l'autor precisa «qué es la contemplación pasiva, o infusa, y en qué se diferencia de la activa o adquirida, y sus divisiones» (pp. 112- 116).

Al llarg del *Tratado de contemplación* de Fra Benet Pañelles es posa en relleu «que son también objeto de contemplación los cuatro

novísimos: Muerte, Juicio, Infierno y Gloria y todos bienes que en ella tiene preparados para sus siervos, porque todas estas cosas nos apartan del mal y nos encaminan al conocimiento de la justicia y misericordia de Dios»(p. 27) on, alhora, l'abat benedictí recomana la meditació de la vida i passió de Crist i manifesta que ha de ser llegida i meditada per tothom que vulgui assolir la salvació «porque es útil y provechoso para todos los estados y géneros de personas que aspiran a la perfección» (p. 28), així «los principiantes pueden y deben hermanar la meditación con la contemplación, para así gozar de las utilidades y provechos de ambas, pues por la meditación se adquieren las virtudes morales y por la contemplación las virtudes infusas y dones sobrenaturales y también el aumento de las virtudes teologales de fe, esperanza y caridad, en grado heroico» (p. 63). El darrer capítol, el trenta-novè, «trata de si el ejercicio de la oración es conveniente para las personas melancólicas y tristes» i s'afirma que les persones tristes i afligides «tienen flaca la cabeza y enferma la imaginación, y no les es conveniente la meditación imaginaria y discursiva» (p. 77).

L'edició i estudi d'aquest manuscrit és una valuosa aportació al coneixement de textos antics d'espiritualitat benedictina, fruit de la pacient tasca d'investigació realitzada de manera minuciosa pel prestigiós historiador i acadèmic Dr. Ernest Zaragoza que, en les nombroses notes crítiques ens va indicant quines foren les fonts emprades per Benet Pañelles quan redactà aquest *Tratado de contemplación*, principalment basat en textos litúrgics i hagiogràfics i, força escassos, els patrístics, a excepció de les obres de Sant Agustí, Gregori el Gran i el pseudo-Dionís, mentre que són molt seguits els tractats d'escriptors medievals como ara: Pere Llombard, Bernat de Claravall, Tomàs d'Aquino, Bonaventura de Bagnoregio, Ricard de Sant Víctor i, sobretot, nombrosos autors dels segles XV, XVI i XVII com: Joan Gerson, Dionís el Cartoixà, García de Cisneros, Tomàs de Jesús, Joan de la Creu, Teresa de Jesús, Francesc de Sales, Lluís de Granada, Pere d'Alcántara, Francisco de Osuna, Francisco Suárez, Luis de la Puente, J. E. de Nieremberg, Félix de Alamín i el cardenal Bona, entre molts altres autors que ens són identificats al llarg les 442 notes que acompanyen l'edició crítica del manuscrit.

Valentí SERRA DE MANRESA

Antoni Girauld, *Remei e memorial per a preservar-se i curar de la pesta (1587)*. Transcripció, introducció i glossari de Francesc Cremades. Estudi lingüístic de Joan Veny (Col·lecció Scripta, 9). Barcelona: Universitat de Barcelona – Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2017, pàgines 182.

Europa, amb l'aparició de la Pesta Negra el 1347-1348, es va veure molt afectada per les epidèmies pestilencials que reduïren notablement la població al llarg dels segles xvi, xvii i xviii. Gràcies a l'expansió de la impremta no fou rar que en temps de pestilència s'estampessin opuscles i obres mèdiques de caràcter instructiu com, per exemple, l'obra del metge gironí Lluís Fabra *Discurs sobre la pesta,* estampada a Perpinyà el 1589, o bé la del manresà Bernat Mas, *Orde breu y regiment molt útil y profitós per a preservar y curar la peste,* impresa a Barcelona l'any 1625. En aquest mateix ambient històric, els frares caputxins –que, sovint, prestaren abnegats serveis als empestats–, també publicaren algunes obres de caràcter divulgatiu sobre com afrontar la pesta acompanyades amb un bon nombre de consells pràctics. D'aquestes obres destaca la del caputxí occità Maurici de Toulon (: Toló) titulada *Préservatifs et remèdes contre la Peste, ou Le Capucin Charitable enseignant la méthode pour remédier aux grandes misères que la peste a coûtume de causer parmi les Peuples* (París 1662) on, a més d'explicar la manera d'atendre pastoralment i caritativament els contagiats de la pesta, hi exposà la manera de netejar i desinfectar la roba dels malalts, la diversitat de perfums a utilitzar en les fumigacions, els remeis més útils, etc. En aquest context on les pestes foren força sovintejades, especialment al Rosselló, uns anys abans, en el 1587, el doctor Antoni Girauld féu estampar a la impremta de Samsó Arbús de Perpinyà el tractat titulat: *Utilíssim, prompte y fàcil remei e memorial per a preservar-se i curar de la pesta*. A través d'aquest tractat mèdic el Dr. Girauld volgué aportar a la població rossellonesa –molt afectada per les pestes succeïdes entre 1586-1592, on hi havia destacat l'acció dels caputxins servint els empestats– un conjunt de consells de caràcter eminentment pràctic,com ara quins eren els aliments més adients a ingerir durant les epidèmies, el suggerir l'hora millor de sortir al carrer en temps de pesta, o bé recomanar les principals herbes aromàtiques per a mastegar junt amb els poms aromàtics per a purificar l'aire; un seguit de consells força semblants als que també oferien els frares caputxins, especialment els que divulgà el caputxí català Fra Fruitós de Verdú l'any 1631 (vegeu V. Ser-

ra de Manresa, «Un cas d'institucionalització del servei als empestats de la dissetena centúria, protagonitzat pels caputxins de Catalunya», *Pedralbes* 13 - II (1993) pp. 185-190: "Advertèncias y apuntaments per al temps de la peste").

La present edició crítica i estudi lingüístic sobre el *Remei e memorial* de l'any 1587, publicat per un avesat doctor fill de la població de Montpeller i veí de Narbona, mostra l'originalitat de ser escrit en llengua catalana per un metge occità, i que cal situar en el període de transició entre el món medieval i el període modern on Antoni Girauld es mostrà un humanista força sensible als avenços del seu temps que, sense abandonar del tot la medicina clàssica del galenisme, volgué mantenir aquella teoria que esguardava la salut talment un equilibri de qualitats representades pels quatre humors: sang, flegma, bilis negra i bilis groga, i que considerava la malaltia com una conseqüència del seu desequilibri, de manera que la terapèutica, confiant en la força curativa de la naturalesa, cercava d'afavorir-la mitjançant mesures higièniques i amb actuacions mèdiques que ajudaven a restablir l'equilibri humoral.

Fou durant el període del Renaixement que es descriviren «noves malalties» i una de les que emergí amb trets particulars com a independent foren les «malalties pestilencials». Justament, en aquest tractat mèdic editat ara críticament, hi ha descrits aquells processos morbosos «en moltes coses semblants a la *caucaluxa* o caputxina» (82v), una malaltia que hom identifica amb la tos ferina, coneguda amb francès com la *coqueluche* junt, també, amb una acurada descripció dels orins dels malalts empestats: «algunes voltes blanques, d'altres plombines, pàsseas, negras y túrbides com lexiu» (13v). Per «pàsseas» s'entenia de color vermell fosc, signe d'eliminació de bilis per l'orina.

A la part introductòria de la present edició, el Dr. Francesc Cremades ha volgut posar de manifest que al llarg d'aquest tractat «per a preservar i curar la pesta» el Dr. Girauld «mostra en el seu llibre, la influència del corrent neoplatònic que envoltava els humanistes del seu temps» (p. 18). D'altra banda, en l'estudi lingüístic preparat pel professor Joan Veny, membre de l'Institut d'Estudis Catalans, es remarca que el tractat epidemiològic del Dr. Girauld fou escrit en llengua catalana, amb una presència mínima del francès però força inferit amb mots occitans com ara: blanda (: salamandra); bòria (: granja); canilla (: eruga); gauget (: calèndula); tendró (: brot); vermina (: cuc), entre d'altres i, també amb força "rossellonismes" com, per exemple els termes: grut

(: segó) o pana (: paella) i, també, amb alguns arcaismes de la llengua catalana com: locusta (: llagosta); frigola (: farigola); thesor (: tresor), entre molts altres mots que fan del tractat una pedrera de dades per a filòlegs.

Pel que fa a la descripció i aplicacions mèdiques de les herbes remeieres, el Dr. Antoni Girauld es manifestà seguidor dels comentaris de Mattioli a l'obra de Dioscòrides i, en menor mesura, seguí els del cèlebre professor de la Universitat Complutense, Dr. Andrés de Laguna (cf. P. A. Mattioli, *Commentarii secundo aucti in libros sex Pedacii Dioscoridis Anazarbei De materia medica*. Officina Val-grisisna, Venettis 1560; Andrés de Laguna, *Pedacio Dioscórides Anazarbeo, acerca de la materia medicinal y de los venenos mortíferos*. Por Mathias Gast, Salamanca 1566). Del conjunt d'herbes remeieres esmentades l'any 1587 per Girauld cal destacar: l'agrella, api, arboç, betònica, buglossa, carlina, consolda, donzell, escabiosa, genciana, gingebre, lli, malcoratge, malva, orenga, plantatge, ruda, safrà, sàlvia, serpoll, tarongina, trepó, verdolaga, que encara avui gaudeixen d'una enorme popularitat, especialment en la tradició remeiera dels frares caputxins.

La present edició es completa amb un riquíssim glossari on es recullen els mots més rellevants –des del punt de vista històric, dialectal i mèdic (vegeu les pàgines 145-182)– de la llengua catalana parlada i escrita al Rosselló a la segona meitat del segle XVI. El *Remei e memorial per a preservar-se i curar de la pesta* sortí amb llicència del bisbat d'Elna, que en el text no hi trobà «cosa ninguna que repugne a la nostra sancta fe cathòlica, ni bons costums y pràctiques, ans bé, doctrina sana y bons remeys» , i que acaba amb una pregària de l'autor que fa així: «Lo que Nostro Senyor Déu clementíssim y poderós divertirà per la sua infinida bondat y misericòrdia, y se appiederà dels seus y'ls trindrà de la sua mà. Lo qual yo supplique (com quiscú és obligat de fer) vulla ésser sempre nostra salvaguarda, protecció y deffensori o vera medecina. Així sie» (f. 85v). Aquesta interessant obra mèdica ha estat editada críticament dins de la prestigiosa col·lecció *Scripta*, especialitzada en la publicació de textos catalans antics, i enriqueix enormement l'estudi històric de la llengua catalana i, també, esdevé una valuosa aportació a la història cultural d'Occident, especialment en el que fou l'antiga Corona d'Aragó.

Valentí SERRA DE MANRESA

Teresa D'Urso, Alessandra Perriccioli Saggese, Daniele Solvi (eds.), *Da Ludovico d'Angiò a san Ludovico di Tolosa. I testi e le imagini.* Atti del convegno internazionale di studio per il VII centenario della canonizzazione (1317-2017) Napoli, 3-5 novembre 2016 (Figure e temi francescani, 7) Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto medioevo 2017, pàgines 411.

Ressenyem aquest preciós conjunt d'estudis sobre la historiografia, hagiografia i iconografia generats pels fets de la vida de Lluís d'Anjou (1274-1297), i que han estat preparats en l'escaiença del setè centenari de la canonització d'aquest bisbe franciscà, fill del rei Carles II de Sicília i Nàpols, i que té la seva festa litúrgica el dia 19 d'agost.

L'any 1288 Lluís d'Anjou residí a la ciutat de Barcelona com a ostatge del rei Alfons III d'Aragó, fins al 1289, quan fou traslladat al castell de Ciurana. L'any 1295 el rei Jaume II li retornà la llibertat. Poc abans de la seva mort, Lluís d'Anjou, i una volta efectuada la seva renúncia al tron, emeté els vots religiosos amb els framenors i rebé l'ordenació sacerdotal i, poc després, també l'episcopal. Essent bisbe de Tolosa de Llenguadoc retornà el 1297 a Barcelona per tal de consagrar la nova església dels framenors i l'altar dedicat a Sant Francesc que fou ubicat a l'antiga capella de Sant Nicolau on, segons la tradició, hi hauria predicat Sant Francesc d'Assís quan passà per la Ciutat Comtal el 1214.

Dels nombrosos estudis presentats en el congrés i editats en aquest volum d'actes, sense minvar la vàlua dels restants, cal destacar el que elaborà el professor André Vauchez, dedicat a examinar aquell procés evolutiu que va des de la figura del jove príncep angeví al jove bisbe franciscà Lluís de Tolosa. Semblantment destacar, també, l'estudi endegat per Filippo Sedda sobre les fonts litúrgiques de Sant Lluís de Tolosa i el suggerent treball de Damien Ruiz sobre la veneració del sant bisbe a l'església conventual dels framenors de Marsella. És particularment destacable l'estudi comparat entre els processos de canonització de Sant Lluís IX rei de França i el de Sant Lluís de Tolosa, així com també la investigació aportada per Francesco Zimei sobre el contingut dels himnes litúrgics –amb música polifònica– escrits per a les celebracions de Sant Lluís de Tolosa «Ludovicus ut amicus Christi mox iugum subiit», atribuïts a Felip de Vitry.

També cal posar en relleu l'enorme interès dels estudis iconogràfics continguts en la present miscel·lània, sobretot el preparat per Francesco Aceto sobre les pintures de Sant Lluís efectuades per Simone Martini a

Nàpols i a Assís (amb la representació del Sant Lluís IX rei de França i de Sant Lluís de Tolosa que foren pintats a la capella de Sant Martí de la Basílica Inferior del Sacro Convento); així com destacar els resultats de la investigació aportada per la meva antiga professora d'història de l'art a la Universitat de Barcelona, Dra. Rosa Alcoy, sobre la iconografia de Lluís de Tolosa en obres de l'art gòtic català dels segles XIV-XV.

Finalment, esmentar la minuciosa investigació efectuada per Teresa d'Urso sobre la iconografia de Sant Lluís de Tolosa en els còdexs miniats, ja que és en les pàgines dels còdexs on podem trobar-hi nombroses representacions de Sant Lluís de Tolosa, com ara en el conjunt de miniatures que il·lustren el Ms. 407, un breviari franciscà conservat a la Biblioteca Casanatense de Roma; o també les miniatures del napolità Cristoforo Orimina, executades en les pàgines d'uns breviaris franciscans conservats a la Biblioteca Nacional de Madrid i en la del Escorial; així com també les belles miniatures de Jean Pucelle plasmades en el breviari de Jeanne d'Evreux conservat en el Ms. 51 de la biblioteca de Chantilly i les il·lustracions del Missal de Salerno amb miniatures del Mestre Piccardo, a més d'altres belles il·lustracions contingudes en còdexs conservats en prestigioses biblioteques de Viena, Budapest, París i Roma.

Al final del volum hi trobem unes làmines a tot color, amb expressives il·lustracions i, també, un índex de noms i de llocs, molt ben elaborat per Giuseppina Giordano, i que conté referències a personalitats eclesials de l'època medieval, algunes d'origen hispànic, como ara el framenor Antoni d' Espanya (: Fr. Antoni Andreu, † 1333) deixeble de Joan Duns Scot i autor d'uns panegírics per a la festa de Sant Lluís de Tolosa (cf. pp. 207-213) i, també, fer esment de les prèdiques realitzades per l'arquebisbe Joan d'Aragó, fill del rei Jaume II, amic i protector dels framenors i autor d'uns sermons *De tempore* i *De Sanctis* amb interessants referències a l'exemplaritat de Sant Lluís de Tolosa, i que hom troba inserits en el Ms. 182 de la Biblioteca de la Catedral de València, recentment estudiats i analitzats pel el medievalista caputxí Fr. Aleksander Horowski (cf. pp. 199-207), membre de l'Institut Històric dels caputxins, a Roma, que ens mostra com els predicadors medievals enaltiren la generositat del sant angeví que va saber renunciar al tron i optar per la forma de vida franciscana manifestada en el seu gran amor i dedicació als pobres. La present miscel·lània és una valuosa aportació a l'estudi de l'hagiografia franciscana medieval, especialment en els territoris de l'antiga Corona d'Aragó.

Valentí SERRA DE MANRESA

Nativitat Castejón Domènech, *Benvingut Socias Mercadé (1877-1952), un músic vendrellenc per descobrir*, El Vendrell, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i Consell Comarcal del Baix Penedès, 2019, 193 p.

Amb motiu del 140è aniversari del naixement del músic vendrellenc Benvingut Socias i Mercadé, la llicenciada en Història de l'Art i en Història Medieval per la Universitat de Barcelona, Nativitat Castejón Domènech, ens ofereix una biografia sorprenent sobre un músic poc conegut del mateix lloc de naixement que el mestre Pau Casals (1876-1973). La trajectòria musical i professional de Socias i Mercadé, si bé gairebé tan rica i diversa com la del seu amic i company de professió (el mateix Casals), no va tenir, després de la seva mort el 1952, el reconeixement que sí li atorgaren tots aquells mestres, amics i, en general, tot aquell qui va poder gaudir dels seus concerts. Estem parlant d'un músic català amb un currículum ben extens. A més de ser professor particular de molts alumnes tant a Catalunya com a països estrangers com els Estats Units, va ser professor de centres musicals de referència com l'Escola Municipal de Música de Barcelona i el Conservatori del Liceu de Barcelona si ens limitem a anomenar centres catalans. Tot i els seus diversos viatges a ciutats importants arreu del món amb motiu del seu art, mai va perdre els seus lligams emocionals amb la seva vila natal. Socias i Mercadé oferia concerts benèfics assistits per tota la comarca amb entrades que, passada la mitja hora, s'exhaurien fins al punt d'haver de fer-ne un altre el dia següent.

Benvingut va néixer el 19 d'octubre de 1877 al Vendrell. Els seus pares, conscients ambdós de la seva inclinació cap a l'art musical, el van portar que iniciés els seus estudis musicals sota les lliçons de ni més ni menys que Carles Casals Riba (1852-1908), pare de Pau Casals. Als nou anys va ingressar a l'Escolania de Montserrat per voluntat dels seus pares en prendre consciència del gran potencial musical de Benvingut. Al començament del seu ingrés, el seu talent no destacà gaire a causa del seu caràcter introvertit, però no va ser fins que el director de l'escolania, el pare Manuel (Joan Baptista en prendre els hàbits) Guzmán i Martínez, (1846-1909) tingué la possibilitat d'apreciar la seva facilitat per la música que va començar a aprendre harmonia, composició i a tocar l'orgue a un nivell superior al dels seus companys. Un cop acabada la seva estada a l'Escolania, Benvingut accedí a l'Escola Municipal de Música de Barcelona arribant a cursar dos cursos simultanis mante-

nint notes excel·lents. Aquí va ser on aprengué piano amb el prestigiós mestre Joan Baptista Pellicer (1862-1930). Gràcies al seu mestratge, Socias i Mercadé va aconseguir una plaça de professor auxiliar de piano a la mateixa escola. El 1899 es va casar amb Blanca Bonastre Jiménez (1875-1944), qui heretà en qualitat d'usdefruit la finca de la Plana del Vendrell, molt important en la vida de la parella. Benvingut va mantenir una estreta amistat amb mossèn de Mn. Eudald Serra Buixó (1882-1967), un gran confident seu en relació amb la seva vida personal i amb la seva carrera professional. Mn. Eudald Serra va ser un gran divulgador cristià, escriptor, poeta, músic i un dels fundadors del *Foment de Pietat*. Socias i Mn. Serra van col·laborar en moltes ocasions. En la seva primera celebració eucarística, el 22 de juny de 1906, Mn. Serra va encarregar a Socias una Missa inspirada en el cant gregorià. També van col·laborar en la composició *Àngel de Déu* de l'any 1922 on Socias va musicar un poema de Mn. Serra. Es conserva a més, la correspondència on queda palesa l'espiritualitat del compositor.

Benvingut Socias i Mercader va obrir en 1901, en col·laboració amb un amic la botiga anomenada *El Arte Musical*, un establiment de música i venda de pianos. Durant una temporada es va arribar a dedicar en cos i ànima a la música amb el seu piano de la finca. L'any 1906 va començar les seves actuacions a París amb l'acompanyament de Pau Casals, i tres anys després marxarà a Nova York per ser el pianista acompanyant de Paulo Gruppe (1891-1979) i de Bogea Oumiroff (1864-1929) per acabar donant classes al Conservatory of Music de Corning i a l'Institute of Musical Art de Nova York. Després d'un parell de gires per Anglaterra amb Pau Casals i amb Oumiroff per Alemanya, va tornar a Catalunya el 1913. L'any 1919 va començar a exercir la càtedra de perfeccionament de piano al Conservatori del Liceu de Barcelona.

Per acabar, a més a més un capítol dedicat a la finca la Plana on l'autora ens parla de diferents personatges que van formar part de la seva història tan important pel matrimoni de Benvingut i Blanca. Castejón també realitza una selecció de les seves obres i intèrprets posteriors que podem escoltar en un CD que ve amb el llibre.

Marc Petisco Gelis

DIVERSARUM RERUM, n. 14 (Orense 2019) 371 p.

Se trata del último volumen de esta revista anual de Estudios históricos, publicada por los archivos eclesiásticos de Orense y la asociación de Amigos de la catedral, iniciada en 2006 y dirigida por el Rdo. Miguel Ángel González García, Canónigo Archivero de Orense, y sus muchos colaboradores. Este ultimo número trata del episcopologio Auriense (siglos VI-XIII), de la documentación sinodal de Orense; aporta los casos del cabildo de Orense y del monasterio de Oseira en el tribunal de la Rota; un fragmento musical en letra visigótica de la catedral de Orense; oda a una bandera realista de Orense (1927); sobre la antigua capilla de San Cosme de Abruciños; oratorios privilegiados de Orense; D. Gonzalo Yáñez de Noboa, maestre de Calatrava; hijos ilustres del ayuntamiento de Masida (R. Argentina); robos en iglesias rurales de Orense (siglos XIX-XX); la parroquia de San Salvador de Manín; Pensiones de las monjas de Galicia en 1839; perfil bibliográfico del canónigo Mariano Lucas Garrido (1775-1831) y el jansenismo en la colegiata de Villafranca del Bierzo; fiestas religiosas de Sor Catalina de la Concepción (VII Condesa de Lemos) en Monforte de Lemos (Lugo) y finalmente la relación de las actividades de los Amigos de la Catedral de Orense en 2018. Interesantes trabajos y temas, todos referentes a Galicia y especialmente a la diócesis de Orense. Es lástima que se cierre esta revista, que durante catorce años nos ha regalado anualmente con un puñado de trabajos significativos. Pero todo tiene un comienzo y un final. Y así debemos acceptarlo, aunque con lástima y agradeciendo a su director y colaboradores su dedicación de todo punto encomiable. Pero nuestros tiempos más que de libros, son de pantallas.

Ernesto Zaragoza

BIBLIOGRAFIA D'HISTÒRIA DE L'ESGLÉSIA DE L'ÀMBIT CATALÀ (2019-2020)

Isabel Juncosa Ginestà

Fonts i generalitats

Josep Alanyà i Roig, *Sant Miquel de Batea: la catedral de la Terra Alta.* Batea: Ajuntament, 2019.

Alejandro (Ignacio) Masoliver i Masoliver, OCist, monje de Santa María de Poblet (1934-2019), dins "Cistercium" 274 (2020) 17-28.

Josep Amengual i Batle [coord.], *Historia de las diócesis españolas. Mallorca, Menorca, Ibiza*. Madrid: BAC, 2020. 1096 p.

Xabier Añoveros Trias de Bes, *El Archivo de Poblet*, dins "Poblet" 38 (2019) 52-59.

Luis Barbastro Gil, *Los Premonstratenses: su presencia en España (1143-1835)*. Alacant: Diputació, 2019. 317 p.

Peter Brown, *El Culto a los santos. Su desarrollo y su función en el cristianismo latino*. Salamanca: Sígueme, 2018. 268 p.

M. Milagros Cárcel Ortí, *Diplomática episcopal*. València: Universitat de València, 2018. 311 p.

Ana Carles Sánchez, *Les fonts de l'Arxiu Capitular de Lleida [bisbes de Lleida d'origen mallorquí]*, dins "Randa" 84 (2020) 9-15.

Miguel Ángel Catalá Gorgues, *Conventos y monasterios valencianos. Guía histórico-artística*. València: Sargantana, 2019.

M. Constanza Ceruti, *Monte Puigmal: el santuario de Nuria en los Pirineos catalanes*, dins "Estudios de patrimonio cultural" 17 (2019) 24-40.

M. Rosario Ferrer Gimeno, *El Legado bibliográfico de Roque Chabás (1844-1912) a la Universitat de València: Estudio histórico-descriptivo*. València: Universitat de València, 2019.

Pere Fullana Puigserver – Anabella Barroso Arahuetes, *La Importancia de los fondos eclesiales para estudiar la historia actual y contemporánea. Posibilidades y límites*, dins "Historia Actual Online" 50 (2019) 115-126.
file:///C:/Users/Isabel/Downloads/Dialnet-LaImportanciaDeLosFondosEclesialesParaEstudiarLaHi-7133970.pdf

Sebastià Janeras, *"In memoriam" Alexandre Olivar i Daydí, OSB (Barcelona, 1919-2018),* dins "Miscel·lània Litúrgica Catalana" XXVII (2019) 13-16.

Martí Bonet, Josep M., *Los 120 obispos de la diócesis de Barcelona*. Madrid: Bubok, 2020. 206 p.

–, *Los 79 abades de Sant Cugat del Vallès: según el manuscrito inédito del Archivo Dicesano de Barcelona (ADB, Sant Cugat, núm. 3-650).* Madrid: Bubok publishing, 2019. 345 p.

Sofía Mata de la Cruz, *Els Còdexs musicals litúrgics procedents del Monestir de Poblet conservats al Museu Diocesà de Tarragona: Fra Miquel Badia (segle XVIII),* dins "Aplec de Treballs" 37 (2019) 289-299.

Monasterio de Piedra, un legado de 800 años: historia, arte, naturaleza y jardín. Ed. Herbert González Zymla, Diego Prieto López. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2019. 589 p.

Joana M. Pastor Perelló, *Els arxius capitulars, custodis de la memòria dels bisbes. Les fonts de l'Arxiu Capitular de Mallorca,* dins "Randa" 84 (2020) 17-24.

Vicente Pons Alós, *Archivos personales e historia de la Iglesia: el fondo Olaechea en el Archivo de la Catedral de Valencia*, dins "Marcelino Olaechea Loizaga". València: Archivo Capitular de Valencia, 2019, 259-272.

Rebeca Rodriguez Hoz, *El Tratamiento historiográfico de la cuestión religiosa en la Segunda República española,* dins "Alcores" 22 (2018) 225-244.

Javier Ruiz Carvajal, *Documentos del Monasterio de Santa Mª de Veruela (Zaragoza)*, dins "Cistercium" 273 (2019) 171-178.

Casimiro Sánchez Aliseda, *Historia del Breviario romano*. Barcelona. CPL, 2020. 85 p.

Ramon Setó Vallverdú, *Mossèn Isidre Boyó i Maré, poeta i vicari*, dins "Podall" 8 (2019) 337-431.

–, *Mossèn Isidre Boyó i Maré, poeta i vicari (Vimbodí i Poblet 1867-1931).* Vimbodí: Ajuntament, 2018. 125 p.

Gabriel Soler, *L'Abat Arnau: emprenedor i fidel*. Barcelona: CPL, 2020. 14 p.

Marc Sureda Jubany – Alberto Velasco González, [eds.], *Capellans erudits : eclesiàstics al capdavant de l'acció patrimonial, museística i de recerca historicoartística a Catalunya al segle XX: IV Jornada de Museus i Patrimoni de l'Església a Catalunya*. Solsona: Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 2017. 192 p.

Laura Talavera Cortés, *El Fenómeno religioso rural en el término de Villena. Un análisis de las ermitas como elementos articuladores del territorio,* dins "Recerques del Museu d'Alcoi" 28 (2019) 159-166.

Ramon Viladés Llorens – Rosa Serra Rotés, *Inventari del patrimoni artístic i documental, religiós i civil, desaparegut durant la Guerra Civil*, dins "L'Erol" 141-142 (2019) 42-75.

Joan Villarroya i Font, *Hilari Raguer: trajectòria d'un historiador*, dins "Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics" 29 (2018) 23-36.

Arqueologia i Història Antiga

Josep Amengual Batle, *La Circular del bisbe Sever de Menorca sobre la conversió dels jueus (418-2018)*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis, 2018.

–, *Le Corps des ressuscités et les Actes apocryphes de Saint Jean*, dins "Morte et résurrection dans l'antiquité chrétienne". Paris: Éditions Pare et Silence/Centre Histoire et Théologie, 2017.

Raúl Aranda González – Julio C. Ruiz, *El Fenómeno de la reutilización en la necrópolis paleocristiana de Tarragona: algunos casos concretos y primeras reflexiones*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 91-98.

Julia Beltrán de Heredia Bercero, *Arrianos y católicos, nuevas perspectives en la investigación arqueològica*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 189-198.

–, *Origen y antigüedad de la Basílica de Sant Just i Pastor de Barcelona: el complejo cristiano del siglo VI y su precedente pagano*, dins "Patrimoni, arqueologia i art a la Basílica dels Sants Just i Pastor: II Jornades de les Basíliques Històriques de Barcelona (15 i 16 de març de 2018). Jornades de les Basíliques Històriques de la Ciutat de Barcelona". Barcelona: Ateneu Universitari Sant Pacià/Facultat Antoni Gaudí /Facultat de Teologia de Catalunya, 2019.

Julia Beltrán de Heredia Bercero – Javier Aquilué Abadías, *Análisis de los contextos cerámicos de la Antigüedad tardía de la basílica dels Sants Màrtirs Just i Pastor (Barcelona)*, dins "Quarhis" 14 (2018) 16-25.

Pere Castanyer i Masoliver [et al.], *El Nucli de poblament tardoantic de Santa Margarida en el context del primer cristianisme emporità*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 147-154.

Rosario Cebrián Fernández – Ignacio Hortelano Uceda, *Topografía cristiana urbana de Segobriga (Cabeza del Griego, Saelices): el material decorativo de época visigoda hallado en la puerta occidental*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 313-322.

Montserrat Claveria, *La Representación del/la difunto/a en los sarcófagos de la provincia Tarraconense de los siglos III al V*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 435-444.

Sergio Coll Pla [et al.], *Pervivència de la tardoantiguitat en l'arquitectura de la Vall d'Aran*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 235-242.

Anna Costa Solé – David Vivó i Codina, *Del paganismo a la cristianización. La trasformación de espacios de culto romanos en iglesias en el ager Gerundensis*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 131-138.

Ferran Ferran i Gómez [et al.], *La Seu Episcopal d'Ègara: arquitectura, litúrgia i art,* dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 215-224.

Cristina Godoy Fernández, *De la mort à la vie par le baptême*, dins "Morte et résurrection dans l'antiquité chrétienne". Paris: Éditions Pare et Silence/Centre Histoire et Théologie, 2017.

Cristina Godoy Fernández – Andreu Muñoz Melgar, *La Basílica del anfiteatro, el Oracional de Verona y el culto a los mártires Fructuoso, Augurio y Eulogio en la Tarragona del siglo VII*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 65-74.

Esther Gurri Costa – M. Isabel Rivas Vadelvira, *L'Antiguitat Tardana de Baetulo. Estat de la qüestió i noves perspectives a partir de les seves necròpolis*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 173-180.

Josep M. Gurt i Esparraguera, *Arqueología del cristianismo en el siglo XXI. ¿Qué Arqueología?,* dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 181-188.

Jesús Ángel Jiménez García, *Los Estudios de arqueología sagrada en la génesis de los museos eclesiásticos*, dins "Vestir la arquitectura: XXII Congreso Nacional Historia del Arte". Ed. René J. Payo [et al.]. Burgos: Universidad, 2019, 1659-1663.

Jordi López Vilar – Andreu Muñoz Melgar, *L'Arqueologia cristiana de Tarragona. Balanç dels darrers 25 anys (1993-2018)*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 35-48.

Mario Lorente Muñoz, *El Cristianismo en la Hispania romana: origen, sociedad e institucionalización*, dins "Historia Digital" 19 (2019) 208-228.
file:///C:/Users/Isabel/Downloads/Dialnet-ElCristianismoEnLaHispaniaRomana-7076976.pdf

Roberto Lorenzo de San Román, *La Basílica d'Ilici (l'Alcúdia d'Elx). Sobre les proporcions de la planta i les tres inscripcions gregues*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 289-296.

Matutinal hispano-mozárabe: textos escogidos para la oración de la mañana de la liturgia hispànica. Ed. Jorge Gibert Tarruell, Juan Carlos Escribano López. Barcelona: CPL, 2019. 508 p.

Mort et résurrection dans l'antiquité chrétienne: de la mort à la vie, l'espérance en la résurrection dans l'Antiquité tardive: histoire, archéologie, liturgie et doctrines. Colloque organisé par la Faculté Antoni Gaudí Athénée Universitaire Saint Patien (AUSP) (Barcelone, 20-21 novembre 2014). Paris: Éditions Pare et Silence/Centre Histoire et Théologie, 2017.

Ángel Narro, *El Culto a las santas y los Santos en la Antiguedad tardía y la época bizantina*. Madrid: Síntesis, 2019. 327 p.

Josep M. Nolla Brufau – Lluís Palahí Grimal, *El Possible cenotafi martirial de la Torre del Fum de Sant Feliu de Guíxols, Girona*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 165-172.

Josep M. Nolla Brufau – Marc Prat Vila, *Sarcòfags monolítics i tardoantics de l'antiga diòcesi de Gerunda*, dins "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins" 60 (2019) 115-138.

Patrimoni, arqueologia i art a la Basílica dels Sants Just i Pastor: II Jornades de les Basíliques Històriques de Barcelona (15 i 16 de març de 2018). Jornades de les Basíliques Històriques de la Ciutat de Barcelona. Barcelona: Ateneu Universitari Sant Pacià/Facultat Antoni Gaudí /Facultat de Teologia de Catalunya, 2019.

Meritxell Pérez Martínez, *Loca Sanctorum Tarraconis. Els escenaris del culte als sants en la Tarraco de l'Antiguitat Tardana (ss. IV al VIII)*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 49-56.

Meritxell Pérez Martínez – Josep Anton Remolà Vallverdú, *Centcelles : una relectura de la sala de la cúpula*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 117-130.

Antonio M. Poveda Navarro, *Instrumentos eucarísticos de la iglesia del castrum bizantino de Elo (El Monastil, Elda)*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 305-312.

Marc Prat – Neus Coromina – Josep M. Nolla Brufau, *Les Necròpolis tardoantigues del nord-est de la provincia Tarraconensis*, dins "Tar-

raco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 139-146.

Anna Puig Griessenberger – Bibliana Agustí i Farjas, *Dues inhumacions singulars en el context funerari del convent dels Caputxins de Figueres*, dins "Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos" 50 (2019) 55-76.

Gabriel Ramis Miquel, *Les Funérailles dans la liturgie hispanique*, dins "Morte et résurrection dans l'antiquité chrétienne". Paris: Éditions Pare et Silence/Centre Histoire et Théologie, 2017.

Josep Anton Remolà Vallverdú – Ada Lasheras González, *"Ad suburbanum Tarraconis". Del área portuaria al conjunto eclesiástico del Francolí*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 75-82.

Albert Ribera i Lacomba – M. Isabel Escrivá Chover, *De la Valentia romana a la Valentia episcopal. Perduració, adaptació, reutilització, evolució i modulació en el projecte urbà del grup episcopal i el seu entorn*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 271-280.

Mateu Riera Rullan – Miguel Ángel Cau Ontiveros – Magdalena Salas i Burguera, *Noves dades sobre la cronologia dels baptisteris i del sector sud de Son Peretó (Mallorca - Illes Balears),* dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 323-334.

Jordina Sales Carbonell – Fernando Contreras Rodrigo – Ismael Macías Fernández, *Entre Iamona y Magona: últimas excavaciones y novedades interpretativas en el enclave cristiano de Sanisera (Sanitja, Menorca)*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 335-344.

Cristòfor Salom i Garreta, *El Conjunt eclesiàstic de Tarragona*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 57-64.

Marta Sancho i Planas – Jordina Sales Carbonell – Walter Alegría, *Santa Cecilia de Els Altimiris (Sant Esteve de la Sarga, Lleida): Un monasterio de montaña entre la Antigüedad Tardía y la Temprana Edad Media*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 225-234.

Pablo SIERRA LÓPEZ, *Sant Julià de Toledo*. Barcelona: CPL, 2019. 23 p.

Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica: El cristianisme en l'Antiguitat Tardana. Noves perspectives. Tarragona: Edicions URV/IEC, 2019.

Joan TORRA, *De la mort à la vie. Quelques réflexions théologiques à partir de Pacien de Barcelona,* dins "Morte et résurrection dans l'antiquité chrétienne". Paris: Éditions Pare et Silence/Centre Histoire et Théologie, 2017.

–, *Sant Just i Pastor i la figura de Paulí de Nola*, dins "Patrimoni, arqueologia i art a la Basílica dels Sants Just i Pastor : II Jornades de les Basíliques Històriques de Barcelona (15 i 16 de març de 2018). Jornades de les Basíliques Històriques de la Ciutat de Barcelona". Barcelona: Ateneu Universitari Sant Pacià/Facultat Antoni Gaudí / Facultat de Teologia de Catalunya, 2019.

Esther TRAVÉ ALLEPUZ [ET AL.], *De l'església paleocristiana a la sagrera medieval: Transformacions estructurals i ordenament intern del jaciment de Santa Margarida (Martorell, Barcelona)*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 181-188.

Joaquim TREMOLEDA I TRILLA [ET AL.], *Un Nou pol de centralitat en el cementiri tardoantic de la Neàpolis emporitana,* dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 155-164.

Albert VICIANO I VIVES, *La Presencia del arrianismo en la Hispania romana y visigoda (siglos IV a VI) a partir de los textos literarios: El caso de Barcino,* dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 199-204.

–, *La Résurrection de la chair dans le Prognostico Futuri Saeculi (688) de Julien de Tolède*, dins "Morte et résurrection dans l'antiquité chrétienne". Paris: Éditions Pare et Silence/Centre Histoire et Théologie, 2017.

Jaime VIZCAÍNO SÁNCHEZ – José Miguel NOGUERA CELDRÁN – M. José MADRID BALANZA, *Del Motivo a la imagen. Novedades en la iconografía cristiana en terra sigillata africana D en época bizantina (Cerro del Molinete, Cartagena),* dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 463-470.

Història Medieval

Jaume Adam Vidal – Lluís Guerrero i Sala, *L'Hospital de Pobres de Sant Llorenç de Morunys: (1343-1936),* dins "Gimbernat" 70 (2018), 311-333.

Jesús Alturo i Perucho, *Vida i cultura a Organyà entre els anys 1091 i 1150*. La Seu d'Urgell: Bisbat de la Seu, 2019. 8 p.

Jesús Alturo i Perucho – Tània Alaix i Gimbernat, *A New codex fragment produced in Lyonin around AD 900, which transmits the anonymous «Vita et passio sancti Desiderii episcopi et martyris»,* dins "Hagiographica" 26 (2019) 47-65.

Robert Baró Cabrera, *Escrivans al Vallès: segles X i XI.* Tesi doctoral inèdita. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona (2019).

Josep Batalla i Costa – Elena de la Cruz Vergari, *Vicent Ferrer i la lògica del segle XIV*, dins "Anuario de estudios medievales" 49 (2019) 13-44.

Josep Miquel Bauset, *L'Abat Oliba*, dins "Querol" 24 (2019) 69-70.

Vicenç Beltran Pepió [dir.], *Ramon Llull, els Trobadors i la cultura del segle XIII*. Florència: Del Galluzzo, 2018. 269 p.

Gerardo Boto Varela, *Medieval Europe in motion: the circulation of artists, images, patterns and ideas from the Mediterranean to the Atlantic Coast (6th-15th centuries)*. Palermo: Officina di Studi Medievali, 2018. 441 p.

–, *The Memory of the bishop in medieval cathedrals: ceremonies and visualizations*. Bern: Peter Lang, 2019. 603 p.

Pol Bridgewater, *Els Administradors de l'hospital de la Santa Creu de Barcelona en el marc dels conflictes urbans del segle XV*, dins "Imago civitatis : hospitales y manicomios en Occidente". Tarragona/Barcelona: URV/UB, 2018, 101-117.

Òscar Calvé Mascarell, *L'Entramès de Mestre Vicent: resplandor de la autoridad del predicador,* dins "Anuario de estudios medievales" 49 (2019) 45-73.

Josep Camprubí Sensada, L*'Abat i bisbe Oliba, va professar per obligació o per vocació? : el destí d'un comte sense comtat*, dins "Ausa" 183 (2019) 135-162.

Alejandro Cardona Ballester, *La Butlla Minerva d'Oliva*, dins "Cabdells" 17 (2019) 35-90.

Albert Cassanyes Roig, *Antoni Cerdà, bisbe de Lleida (1449-1459)*, dins "Randa" 84 (2020) 25-41.

–, *La Iglesia de Mallorca y la redención de cautivos en la Baja Edad Media***,** dins "Espacio, tiempo y forma. Serie III, Historia Medieval" 32 (2019) 105-132.

Pietro Delcorno, *Catechesi e drammatizzazione: lo Spirito Santo nei sermoni di Pentecoste di Vicent Ferrer*, dins "Anuario de estudios medievales" 49 (2019) 13-44.

Toni Donada Madirola, *Notícies del Serpent de Manlleu a partir d'una "letrilla" de fra Jacint de Santa Bàrbara (1726-1807),* dins "Ausa" 183 (2019) 35-69.

Daniel Duran i Duelt, *Les Fonts documentals escrites sobre l'església dels Sant Just i Pastor*, dins "Patrimoni, arqueologia i art a la Basílica dels Sants Just i Pastor : II Jornades de les Basíliques Històriques de Barcelona (15 i 16 de març de 2018). Jornades de les Basíliques Històriques de la Ciutat de Barcelona". Barcelona: Ateneu Universitari Sant Pacià/Facultat Antoni Gaudí /Facultat de Teologia de Catalunya, 2019.

Ignasi M. Fossas Clotet – Juan Pablo Rubio Sadia, *El Ms. 880 de la Biblioteca de Montserrat: un breviari romanotoledà el segle XIV*, dins "Miscel·lània Litúrgica Catalana" XXVII (2019) 369-411.

Blanca Garí – Núria Jornet i Benito, *Un manuscrito y dos conventos (siglos XIV-XVI). La regla en catalán de Santa Clara de Vilafranca del Penedès y Santa María de Jerusalén*, dins "Hispania Sacra" 72 (2020) 39-49.

Carles Gascón Chopo, *El Bisbe Just i els orígens de la diòcesi d'Urgell,* dins "Urgellia" 19 (2015-2018) 411-438.

Pere Gifré i Ribas, *Els Cortalers, pagesos organitzats. Masoveria, gazalla, pastura i la Confraria de Sant Antoni (1600-1720),* dins "Els cortals empordanesos, del segle XIII al XXI. Sis estudis". Girona : Associació d'Història Rural/Documenta Universitaria, 2019.

Francisco M. Gimeno Blay, *Modelos de transmisión textual de los sermones de San Vicente Ferrer: la tradición manuscrita,* dins "Anuario de estudios medievales" 49 (2019) 137-169.

Herbert González Zymia, *Problemas en torno al análisis de los espacios de culto en el monasterio de Santa María de Piedra (1186-1530)*, dins "Territorio, sociedad y poder" 14 (2019) 31-57. https://www.unioviedo.es/reunido/index.php/TSP/article/view/13267/12665

Sergi Grau Torres, *Els Càtars a la província eclesiàstica de Tarragona*, dins "Les Minories socials i la justícia: època medieval i moderna". Tarragona: Silva Ed., 2018, 71-104.

Miquel S. Gros i Pujol, *L'Oracional festiu hispànic de Silos (Londres, BL, Add. 30852)*, dins "Miscel·lània Litúrgica Catalana" XXVII (2019) 25-158.

Kati Ihnat, *Orígenes y desarrollo de la fiesta litúrgica de la Virgen María en Iberia*, dins "Anuario de estudios medievales" 49 (2019) 619-643.

Clara Jáuregui, *La Red de leproserías catalana y la movilidad de sus enfermos. El caso de estudio de Barcelona (s. XIV),* dins "Imago civitatis : hospitales y manicomios en Occidente". Tarragona/Barcelona: URV/UB, 2018 , 73-87.

Arturo Jiménez Montero, *Propuestas de lecturas y prácticas devotas para mujeres en el siglo XV*, dins "Hispania Sacra" 105-144.

Liber ordinum de la diòcesi de València (1463-1479). Ed. M. Milagros Cárcel Ortí. València: Universitat de València, 2018. 587 p.

El Linaje del Rey Monje. La configuración cultural e iconográfica de la Corona aragonensis (1164-1516). Dir. Víctor Mínguez Cornelles. Castelló: Universitat Jaume I, 2018. 447 p.

Carolina M. Losada, *Vicent Ferrer, misionero apocalíptico. Sobre el uso de la pedagogía del terror en sus sermones medievales hispanos*, dins "Anuario de estudios medievales" 49 (2019) 189-213.

Elvis Mallorquí García, *De la Parròquia a la universitat. El cas de Banyoles, segles IX-XIV*, dins "Arquitectura gòtica a les terres de Girona. La construcció de l'església de Santa Maria dels Turers de Banyoles". Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals, 2018, 13-44.

Benigne Marquès, *Catàleg dels documents de l'Arxiu Capitular d'Urgell: 1201-1215,* dins "Urgellia" 19 (2015-2018) 221-332.

*–, Els Pergamins de Santa Maria de Guissona: 1266-1283, dins "*Urgellia" 19 (2015-2018) 333-410.

Josep M. Marquès Planagumà, *Diplomatari de Santa Maria d'Organyà: 1091-1150*, dins "Urgellia" 19 (2015-2018) 23-220.

Tomàs Martínez Romero, *Sobre la reportació de la quaresma de 1413 i altres qüestions complementàries*, dins "Anuario de estudios medievales" 49 (2019) 215-241.

Juan Martínez Vinat, *Culto, asistencia y caridad. Las cofradías de la Ribera en el período medieval y moderno (siglos XIV-XVI)*, dins "Estudis sobre la història, la geografia i el patrimoni cultural de la Ribera del Xúquer". València: Institució Alfons el Magnànim, 2018, 197-218.

Sònia Masmartí i Recasens, *Sant Pere de Rodes: el Monasterio del cap de Creus*, dins "Amigos de los museos: boletín informativo" 42 (2019) 32-33.

Josep Moran Ocerinjáuregui, *La Llengua catalana en temps de l'abat-bisbe Oliba*, dins "Querol" 24 (2019) 71-74.

Pol Navarro Costa, *El Deganat de Berga a través d'una visita pastoral d'inicis del segle XIV*, dins "L'Erol" 143 (2020) 28-32.

Ramon Ordeig i Mata, *Cartulari Major, dit Llibre Verd, del Monestir de Cuixà: assaig de reconstrucció.* Vic : EH, 2019. 544 p.

–, *El Culte de l'arcàngel sant Miquel a la Seu episcopal de Vic (segles X-XI), dins "*Miscel·lània Litúrgica Catalana" XXVII (2019) 159-191.

–, *Mil·lenari de l'episcopat d'Oliba a Cerdanya,* dins "Querol" 24 (2019) 78-80.

Anna Orriols i Alsina, *Entre souvenir et prestige: commémorations visuelles dans les abbayes catalanes (XIe-XIIe siècles)*, dins "Cahiers de Saint Michel de Cuxà" 49 (2018) 105-118.

Antonio Ortega Villoslada, *Del port a l´esglesia: Apunts sobre documentació marítima conservada als arxius mallorquins (Arxiu Diocesà i Arxiu Capitular de Mallorca),* dins "Tripulacions i vaixells a la Mediterrània medieval: fonts i perspectives comparades des de la Corona d'Aragó". Montserrat: PAM, 2019, 233-245.

Fernand Peloux, *Le Récit retrouvé du vol des reliques de saint Eudald, martyr d'Ax-Les-Thermes, par les moines de Ripoll en 978. Édition et commentaire d'un texte fragmentaire*, dins "Miscel·lània Litúrgica Catalana" XXVII (2019) 211-238.

Xavier Pérez Gómez, *La Cartoixa de Montalegre, un senyoriu eclesiàstic al Vallès*, dins "El Vallès, de l'Edat Mitjana a la Moderna: recull de ponències del V Curs d'Història del Vallès: octubre-novembre 2018". Sabadell: Fund. Bosch i Cardellach, 2019.

Silvia M. Pérez González – Juan Carlos Arboleda Goldacarena*, Ocho siglos de franciscanismo: las mujeres en la Orden Franciscana durante la Edad Media*, dins "Hispania Sacra" 72 (2020) 7-8.

Xavier Pons Casacuberta, *La Societat jueva conversa en la Barcelona baixmedieval, 1391-1440.* Tesi doctoral. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2020. https://www.tdx.cat/handle/10803/668225

Sebastián Provvidente, *Teólogos y juristas en la crisis conciliar del siglo XV: una relación problemática*, dins "Temas medievales" 27 (2019) http://temasmedievales.imhicihu-conicet.gov.ar/index.php/TemasMedievales/article/view/74/54

Jaume de Puig Oliver, *Els Cinc documents ripollesos del segle X conservats a l'Arxiu Capitular de Girona*, dins "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins" LIX (2018) 131-155.

Concepción Rodríguez Parada – Núria Jornet i Benito, *"Llibre de confraria del roser del any 1489" del Monasterio de Santa María de Montesión de Barcelona: un ejemplo de red devocional*, dins "Studia histórica. Historia Medieval" 37 (2019) 165-185. https://revistas.usal.es/index.php/Studia_H_Historia_Medieval/article/view/shhme2019371165185

Josep Enric Rubio Albarracín, *Una Qüestió de lògica en un sermó de sant Vicent Ferrer. El tractat De suppositionibus com a eina interpretativa*, dins "Anuario de estudios medievales" 49 (2019) 215-241.

Abel Rubió i Serrat, *Vestigis de la tradició litúrgica narbonesa i de debitoris jueus en uns formularis medievals,* dins "Miscel·lània Litúrgica Catalana" XXVII (2019) 349-367.

Maria Antonietta Russo, *Catalani e valenzani a Sciacca nel tardo medioevo: religiosità e fondazioni assistenziali*, dins "Anuario de estudios medievales" 50/1 (2020) 415-441.

Josep M. Salrach i Marès, *Els Temps d'Oliba, abat de Ripoll i de Cuixà (1008-1046) i bisbe de Vic (1008-1046),* dins "Querol" 24 (2019) 81-95.

Carles Sánchez Márquez, *El Perfil del "operarius" y la administración de la obra en las catedrales hispanas (siglos XII-XIII)*, dins "Anuario de estudios medievales" 50/1 (2020) 443-471.

Marta Sancho, *Hospitals de muntanya en època medieval: espais de cura espiritual i física al Pirineu*, dins "Imago civitatis: hospitales y manicomios en Occidente". Tarragona/Barcelona: URV/UB, 2018, 57-72.

Josep M. Sans Travé, *Aldiarda d'Anglesola, priora i abadessa electa de Vallbona (abril de 1328?-març de 1337?). La intervenció de montblanquins en la crisi de la comunitat entre 1328 i 1340*, dins "Aplec de Treballs" 37 (2019) 119-150.

–, *Guia breu del monestir de Santa Maria de Vallbona*. Lleida: Pagès, 2018.

–, *Sant Ramon, fundador del monestir de Santa Maria de Vallbona (1120/1130?-1176).* Lleida: Pagès, 2018.

Laura Ackerman Smoller, *Power and the holy: Political and religious interests in the canonization of Vincent Ferrer*, dins "Anuario de estudios medievales" 49 (2019) 261-286.

Splendor pinensis: Santa Maria del Pi al segle XV: I Jornades de les basíliques històriques de la ciutat de Barcelona (16, 17 i 18 de novembre de 2017). Barcelona: Ateneu Universitari Sant Pacià, 2019. 363 p.

Marc Sureda i Jubany, *Mil anys del bisbe Oliba de Vic*, dins "Querol" 24 (2019) 75-77.

–, *Santa Maria de Ripoll: Liturgie, identité et art roman dans une grande abbaye catalane,* dins "Cahiers de Saint Michel de Cuxà" 49 (2018) 211-249.

Jaume Verdaguer i Famades, *El Marquesat i les propietats monàstiques del terme de Sentmenat*, dins "El Vallès, de l'Edat Mitjana a la Moderna: recull de ponències del V Curs d'Història del Vallès: octubre-novembre 2018". Sabadell: Fund. Bosch i Cardellach, 2019.

Jaume VilAginés i SeGura, *Pere de Rovira. Origen i consolidació de l'Orde del Temple a Catalunya, Aragó i el sud de França*, dins "El Vallès, de l'Edat Mitjana a la Moderna: recull de ponències del V Curs d'Història del Vallès: octubre-novembre 2018". Sabadell: Fund. Bosch i Cardellach, 2019.

Arnau de Vilanova, *Arnaldi de Villanova Interpretatio de visionibus in somniis dominorum Iacobi secundi, regis Aragonum, et Friderici tertii, regis Siciliae, eius fratris*. Barcelona: IEC/Facultat de Teologia de Catalunya, 2019. 189 p.

Història Moderna

Rosa M. Alabrús, *Estefanía de Rocabertí y la proyección del teresianismo en Cataluña (1582-1675)*, dins "Providencialisme i secularització a l'Europa Moderna (segles XVI_XIX): moment maquiavellià o macabeu?". Girona: Universitat de Girona, Institut de la Recerca Històrica, 2018.

–, *Silencio y obediencia en el proyecto educativo de la catalana Juliana Morell (1594-1653)*, dins "Historia social" 91 (2018) 125-157.

Josep Amengual Batle, *Miquel Tomàs de Taixequet (ciutat de Mallorca, 1528- Lleida 1578). Un mallorquí, fill d'un poble lliure, protagonista de la reforma del dret canònic posttridentí, i bisbe de Lleida*, dins "Randa" 84 (2020) 43-68.

–, *El Concili de Trento, la reacció catòlica a la Reforma. ¿Contrareforma?,* dins "Revista de Menorca" 97 (2018) 71-94.

Carme Arronis Llopis, *El Tratado de la vida de Christo: sobre prohibiciones «hagiográficas» del Índice de Fernando de Valdés (1559)*, dins "Hispania Sacra" 71 (2019) 481-492.

Ángela Atienza López, *Los límites de la obediencia en el mundo conventual femenino de Edad Moderna: polémicas de clausura en la Corona de Aragón*, siglo XVII, dins "Historia social" 91 (2018) 159-183.

José Barrado Barquilla, *Libro Antiguo de Registro de la Provincia de España de la Orden de Predicadores, 1758-1777*, dins "Archivo Dominicano" 40 (2019) 303-336.

José Luis Betrán Moya, *El Clero regular y la asistencia caritativa en la Cataluña moderna: algunas notas,* dins "Studia monastica" 61 (2019) 111-130.

–, *Entre el orden y el desorden: el clero diocesano barcelonés de la contrarrefoma (1564-1700),* dins "Historia social" 91 (2018) 185-232.

Mònica Bolufer Peruga, *Cortesía entre fronteras. Los jesuitas expulsos y el debate sobre la civilidad en el siglo XVIII: Lorenzo Hervás y Panduro y Francisco Aznar*, dins "Hispania Sacra" 71 (2019) 603-618.

J. M. de Bujanda, *Censura de la Inquisición y de la Iglesa en España: (1520-1966).* Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 2019. 274 p.

Alfonso Calderón Argelich, *La Polémica sobre la expulsión de los jesuitas por Carlos III en la España liberal (1856-1868): entre la indagación histórica y el combate político*, dins "Historia Social" 95 (2019) 3-20.

Emilio Callado Estela, *A Dios y al Reino: el canónigo de la catedral de Valencia don Gaspar Guerau de Arellano,* dins "La catedral barroca: iglesia, sociedad y cultura en la Valencia del siglo XVII" Vol. 2, 43-64

–, *Francisco Xavier de Olóriz, el último capellán mayor del Palacio Real de Valencia*, dins "Manuscrits" 37 (2018) 159-180.

–, *Nihil sine Pontifice. Un episodio del antigalicanismo hispánico tardobarroco,* dins "Del enfrentamiento a la amistad: influencias entre las monarquías de Francia y España en los siglo XVII y XVIII". Madrid: Polifemo, 2019, 577-593.

–, *Las Primeras canonjías de oficio en la catedral de Valencia. Un episodio de la rivalidad entre obispos y cabildos durante el siglo XVII,* dins "Hispania Sacra" 71 (2019) 179-189.

Emilio Callado Estela [et al.], *L'Episcopologi valencià de Gregori Ivanyes (segle XVI*), València/ Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Pub. Abadia de Montserrat, 2018. 186 p.

Montserrat Canela i Grau, *Aproximació sobre l'abastiment de paper a la catedral de Tarragona a la segona meitat del segle XVIII: les marques d'aigua en els manuscrits musicals d'Antoni Milà*, dins "Butlletí Arqueològic" 41 (2019) 205-236.

Jordi Casas Roca, *Els Conflictes entre el monestir benedictí i la vila de Sant Cugat pels monopolis municipals, segles XVII i XVIII*, dins "El Vallès, de l'Edat Mitjana a la Moderna: recull de ponències del V Curs d'Història del Vallès : octubre-novembre 2018". Sabadell: Fund. Bosch i Cardellach, 2019.

–, *El Contenciós entre el paborde del Penedès del Monestir benedictí de Sant Cugat del Vallès i la Universitat de Capellades (1661-1690)*, dins "Miscel·lània Aqualetensia" 18 (2019) 9-38.

Pau Castell i Granados, *La Cacera de bruixes al Camp de Tarragona: l'episodi excepcional de 1548-1549*, dins "Les Minories socials i la justícia: època medieval i moderna". Tarragona: Silva Ed., 2018, 105-132.

M. Betlem Castellà i Pujols, *Una Decisió cismàtica: sotmetre els capellans a respectar la llei parlamentària (França, 1789-1791),* dins "Providencialisme i secularització a l'Europa Moderna (segles XVI_XIX): moment maquiavel·lià o macabeu?". Girona: Universitat de Girona, Institut de la Recerca Històrica, 2018.

La Catedral barroca: iglesia, sociedad y cultura en la València del siglo XVII. Ed. Emilio Callado Estela. 2 vol. València: Alfons el Magnànim, 2018-2020. 354, 416 p.

Mateu Colom Palmer, *El Tribunal de la Inquisición de Mallorca en el marco de la dinastía borbónica,* dins "1716: el final del sistema foral de la Monarquía Hispánica". Mallorca: Lleonard Muntaner Ed., 2018, 277-298.

Marta Crispí i Cantón, La Iglesia del monasterio de Sant Pere de les Puel·les a través de la visita pastoral de la abadesa Violant d'Espés (1585-1587), dins "Anuario de estudios medievales" 50/1 (2020) 93-125.

Philip Daileader, *Sant Vicente Ferrer. Su mundo y su vida*. València: Universitat de València, 2019.

Un Dia de fúria : Barcelona, 10 de març de 1820. Coord. Frances Luttikhuizen. Barcelona: PAM, 2020. 136 p.

Jaime Elipe, *Iglesia, família y poder en la época de Fernando el católico: el arzobispo don Alonso de Aragón*, dins "Anuario de Historia de la Iglesia" 29 (2020) 580-618.

Álvaro Fernández de Córdova Miralles, *Fernando el Católico y Julio II: papado y Monarquia Hispánica en el Umbral de la modernidad*, dins "Anuario de Historia de la Iglesia" 29 (2020) 563-571.

Ignasi Fernández Terricabres, *Les Múltiples causes de la Reforma*, dins "Revista de Menorca" 97 (2018) 95-110.

Cristina Fontcuberta i Famadas, *Festes a Santa Eulàlia a la Barcelona barroca (1686): relacions escrites i obres d'art; escenes martirials i el perfil de la ciutat*, dins "Manuscrits" 37 (2018) 21-52.

Josep Galobart i Soler, *El Procés del moblatge barroc de l'església de l'Estany (1658-1722),* dins "Modilianum" 60 (2019) 17-64.

Miguel Gabriel Garí Pellicer, *Normas y usos cotidianos en el convento trinitario de Sant Esperit de Palma de Mallorca (1533-1622),* dins "Hipogrifo" 7/2 (2019) 409-420.

José Ignacio Gómez Zorraquino, *San Indalecio: un patrón de Aragón en ciernes*, dins "Hispania Sacra" 71 (2019) 221-232.

Josep Grabuleda, *Sant Esteve i Santa Maria dels Turers, la consolidació de dos poders religiosos a la vila de Banyoles a l'època moderna*, dins "Arquitectura gòtica a les terres de Girona. La construcció de l'església de Santa Maria dels Turers de Banyoles". Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals, 2018, 141-162.

Valentí Gual i Vilà, *Justícia de senyors eclesiàstics en l'època moderna*: *Poblet*, dins "Les Minories socials i la justícia: època medieval i moderna". Tarragona: Silva Ed., 2018, 185-205.

Manuel Güell i Junkert, *Matrimonis celebrats a la ciutat de Tarragona en la segona meitat del segle XVI (1566-1601),* dins "Podall" 8 (2019) 571-652.

Antonio Irigoyen López, *La Transmisión de la doctrina cristiana como obligación de los padres de familia según los tratados eclesiásticos españoles del siglo XVIII*, dins "Tiempos modernos: revista electrónica historia moderna" 9 (2019). http://www.tiemposmodernos.org/tm3/index.php/tm/article/view/5130/837

Vicent Jorge Perpiñá, *Els Expedients d'amortització de la parròquia de Real, 1740-1788*, dins "Estudis sobre la història, la geografia i el patrimoni cultural de la Ribera del Xúquer". València: Institució Alfons el Magnànim, 2018, 329-344.

Consuelo Juanto Jiménez, *Los Comisarios del Tribunal de la Inquisición y sus clases (siglos XVI-XIX),* dins "Anuario de historia del derecho español" 88-89 (2018-2019) 283-323.

Fermín Labarga García, *1622 o la canonización de la Reforma Católica*, dins "Anuario de Historia de la Iglesia" 29 (2020) 73-126.

Antoni Llibrer Escrig, *Del Mundo medieval al moderno: cambio devocional y conflicto social. El ejemplo valenciano de las cofradías de Llíria (siglos XV-XVI)*, dins "Hispania Sacra" 71 (2019) 165-177.

Héctor López, *"Siau de tots advocat Desideri gloriós. Les rogatives per aigua a Mataró del segle XVIII*, dins "Trobades d'Entitats de Recerca Local i Comarcal del Maresme" 18 (2018) 212-222.

Laura Malo Barranco – Ana Morte Acín, *Autoridad y santidad femenina: la creación de redes de relaciones en torno a los conventos en la Edad Moderna,* dins "Los agentes del Estado: poderes públicos y dominación social en Aragón (siglos XIV-XVII). Madrid: Sílex, 2019. 247-275.

Jesús Martínez de Bujanda, *Censura de la Inquisición y de la Iglesia en España (1520-1966),* Madrid: BAC, 2019. 274 p.

Ida Mauro, *Giovan Battista Visco de Campagna, obispo de la "Fidelísima y exemplar" ciudad de Tortosa en los años de la guerra dels Segadors*, dins "Libros de la Corte" 18 (2019) 190-212.

Montserrat Molí Frigola, *El Ceremonial, la devoció i la festa de la Mare de Déu del Roser al Pirineu al segle XVII*, dins "Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès" 29 (2018) 289-303.

Enric Moliné, *Els Sínodes d'Urgell dels segles XVIII-XIX*, dins "Urgellia" 19 (2015-2018) 571-686.

Francesc Joan Monjo Dalmau, *El Forçat exili de la comunitat jesuïta de Girona*, dins "Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics" 30 (2019) 219-241.

Vicente Montojo Montojo, *Notas sobre la evolución de las Cofradías de Mallorca en los siglos XVI al XVIII,* dins "Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics" 29 (2019) 75-87.

Doris Moreno, *Creure i viure a la Barcelona moderna a través de les fonts inquisitorials,* dins "Actes del VIIIè Congrès d'Història Moderna de Catalunya". Barcelona: UB, 2018, 219-261.

M. Carmen Morte Garcia [et al.], *María de Urrea, priora y mecenas de las artes en el Real Monasterio de Sijena (1510-1521)*, dins "Emblemata" 25 (2019) 421-437.

Marisa Mundina, *Vivir ante la Inquisición: Casos de bigamia y de blasfemia en la Barcelona del siglo XVI*, dins "Revista de la Inquisición" 23 (2019) 91-106.

Gemma Perich, *Quatre-cents anys del procés de bruixeria al Vallès: una aproximació històrica al cas de tres dones castellarenques condemnades*, dins "El Vallès, de l'Edat Mitjana a la Moderna: recull de ponències del V Curs d'Història del Vallès: octubre-novembre 2018". Sabadell: Fund. Bosch i Cardellach, 2019.

Joan Francesc Pi i Aparici, *La Confraria del Sant Sagrament de Santa Maria la Major d'Oliva*, dins "Cabdells" 17 (2019) 91-127.

Josep M. Porta i Balanyà, *Les Sortides de les maresdedeus de la Serra de Montblanc (1686-2016): devoció i festa.* Valls: Cossetània, 2018.

Rafael Ramis Barceló, *La formació dels eclesiàstics a l'època moderna: notes sobre el Principat de Catalunya i el Regne de Mallorca*, dins "Randa" 84 (2020) 125-136.

La Guerra de Sucesión y la extinción del Reino de Mallorca en la Universidad Luliana, dins "1716: el final del sistema foral de la Monarquía Hispánica". Mallorca: Lleonard Muntaner Ed., 2018, 357-369.

Àngels Rius Bou, *Darrere les petjades de Gutenberg: la impremta de Montserrat des de 1501 a 1524* dins "Montserrat: Butlletí del Santuari*".* Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2019 53-59.

Sofía Rodríguez López, *Las Mujeres del Opus Dei (1930-1980): género, clase y fe,* dins "Hispania Nova" 18 (2020) 551-598.

Concepción Rodríguez Parada – Núria Jornet i Benito, *"Llibre de confraria del roser del any 1489" del Monasterio de Santa María de Montesión de Barcelona: un ejemplo de red devocional,* dins "Studia historica: historia medieval" 37 (2019) 165-185.

Rocío Rodríguez Sánchez, *Inquisición y sodomia*, dins "Les Minories socials i la justícia: època medieval i moderna". Tarragona: Silva Ed., 2018, 133-158.

Miquel Sánchez, *El Monestir dels Jerònims de la vall d'Hebrón (Cerdanyola i els Agudells, 1546-1837)*, dins "El Vallès, de l'Edat Mitjana a la Moderna: recull de ponències del V Curs d'Història del Vallès: octubre-novembre 2018". Sabadell: Fund. Bosch i Cardellach, 2019.

Eliseo Serrano Martín, *Santidad y patronazgo en el mundo hispánico de la Edad Moderna*, dins "Historia social" 91 (2018) 75-123.

Diego Sola, *Bellulla: història, culte i devoció d'un santuari vallesà desaparegut*, dins "El Vallès, de l'Edat Mitjana a la Moderna: recull de ponències del V Curs d'Història del Vallès: octubre-novembre 2018". Sabadell: Fund. Bosch i Cardellach, 2019.

Xavier Torres, [ed.], *Providencialisme i secularització a l'Europa moderna (segles XVI-XIX) : moment maquiavel·lià o macabeu?*. Girona: Documenta Universitària, 2018. 219 p.

E. Turull Pibernat, *Testimoniatge i martiri en las cartes de Fra Jacinto Orfanell, O.P., des del Japó (1609-1622),* dins "Illes i imperis" 21 (2019) 339-369.

Mireia Vidal Quintero, *Les Arrels teològiques de la Reforma del segle XVI: entre la innovació i la continuïtat,* dins "Revista de Menorca" 97 (2018) 39-55.

Jordi Vilamala Salvans, *Una Seu, dos col·legis : la comunitat de beneficiats de l'església de la Pietat de Vic : les repercussions socials del nou ordre tridentí (1613-1664).* Barcelona: UB, 2019.

Tesi doctoral d'accés obert: https://www.tdx.cat/handle/10803/666897

Carmen Xammar-Alonso*, Bruixeria i veïnat. Dos processos judicials de Bescaran, Alt Urgell, 1551-1553,* dins "Pedralbes" 38 (2018) 141-167.

Montserrat Zamora, *La Clausura femenina: religión cívica en la Barcelona moderna (siglos XV-XVII)*, dins *Providencialisme i secularització a l'Europa moderna (segles XVI-XIX): moment maquiavel·lià o macabeu?*. Girona: Documenta Universitària, 2018, 121.

Verònica Zaragoza Gómez, *L'Heterodòxia de Maria Antònia Ortolà: el camí del relat autobiogràfic al procés inquisitorial (1717-1727),* dins "Manuscrits" 37 (2018) 117-136.

Ernesto Zaragoza Pascual, *Reglamento del noviciado y constituciones referentes a los novicios y juniores de Montserrat (siglo XVI),* dins "Studia monástica" 61 (2019) 327-354.

Història Contemporània

José Manuel Alfonso Sánchez, *Marcelino Olaechea y la defensa de los derechos educativos de la Iglesia*, dins "Marcelino Olaechea Loizaga". València: Archivo Capitular de Valencia, 2019, 97-120.

Josep Amengual i Batle [dir.], *Pujada i baixada dels Missioners dels Sagrats Cors a Lluc: per obediencia.* Mallorca: Missioners dels Sagrats Cors, 2019. 310 p.

La Asamblea Conjunta de Obispos y Sacerdotes de 1971: estudios diocesanos. Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá, 2018. 486 p.

Armand Balsebre – Rosario Fontova, *El Consultorio de Elena Fran-*

cis. El discurso religioso como elemento de control de la conducta femenina, dins "Alcores" 22 (2018) 89-109.

Simone BANDE, *Las Relaciones entre Cataluña y Estado Pontificio en la época liberal*. Bellaterra: UAB, 2019.

Tesi doctoral d'accés obert: https://www.tdx.cat/handle/10803/665228

Jaume BARRULL PELEGRÍ, *Josep Miralles Sbert, bisbe de Lleida (1914-1925)*, dins "Randa" 84 (2020) 69-93.

Sandra BESTRATEN I CASTELLS – Emili HORMIAS LAPERAL, *Jesuïtes Bellvitge: Centre d'Estudis Joan XXIII : 50, 1968-2018*. Barcelona: Fundació Jesuïtes Educació, 2019. 185 p.

Vicente CÁRCEL ORTÍ, *Diario de Federico Tedeschini (1931-1939): nuncio y cardenal entre la Segunda República y la Guerra Civil española.* Barcelona: Editorial Balmes, 2019. 1085 p.

–, *Elogios de Pío XI a los obispos españoles por la carta colectiva de 1937*, dins "Anales Valentinos 10 (2018) 233-254.

–, *Monseñor Olaechea en la Iglesia y sociedad de los años 30*, dins "Marcelino Olaechea Loizaga". València: Archivo Capitular de Valencia, 2019, 35-46.

Josep Lluís CAROD ROVIRA, *Sobre les dificultats d'arrelament del protestantisme als Països Catalans,* dins "Revista de Menorca" 97 (2018) 13-38.

Catolicismo y república. Número monogràfic. "Ayer" 113 (2019).

Josep CLARA RESPLANDIS, *Mossèn Carles de Bolòs, publicista del nacionalcatolicisme de postguerra*, dins "Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca" 30 (2019) 161-179.

–, *Rafael Masó, militant catòlic intransigent*, dins "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins" 60 (2019) 455-466.

Vicent COMES IGLESIA, *Marcelino Olaechea y el concilio,* dins "Marcelino Olaechea Loizaga". València: Archivo Capitular de Valencia, 2019, 121-190.

Vicent COMES IGLESIA – Vicent PONS ALÓS [COORD.], *Marcelino Olaechea Loizaga*.València: Archivo Catedral de Valencia, 2019.

Coral CUADRADA MAJÓ, *Beneficència, pluralisme assistencial i hospitals al món rural tarragoní (fins el segle XIX),* dins "Imago civitatis: hospitales y manicomios en Occidente". Tarragona/Barcelona: URV/UB, 2018, 73-87.

Manuel CUBELES, *El Santuari de Núria i la lleva del biberó: memòries.* Montserrat: Pub. Abadia de Montserrat, 2019. 67 p.

Jaume DANTÍ I RIU [COORD.], *El Tron i l'altar: política i religió a la Catalunya contemporània*. Barcelona: Viena, 2019. 190 p.

Onésimo Díaz, *Posguerra. La Primera expansión del Opus Dei durante los años 1939 y 1940*. Madrid: Rialp, 2018. 396 p.

Església, parròquia i societat a Blanes al segle XX: Sala Municipal d'Exposicions M. Luisa García-Tornel. Blanes: Ajuntament, 2019. 109 p.

Ramon Felipó, *Fra Lluís Colomer Salada (Centelles 1905-L'Alcora 1936): afusellat per la Columna de Hierro i enterrat clandestinament al Valle de los Caídos*. Barcelona: Llibres de l'Índex, 2019. 131 p.

–, *El Santuari de la Mare de Déu de Queralt a la Guerra Civil*, dins "L'Erol" 141-142 (2019) 76-80.

Lluís Ferran Toledano, *Religió, monarquia i canvi polític a la Catalunya del segle XIX*, dins "El Tron i l'altar: política i religió a la Catalunya contemporània". Barcelona: Viena, 2019.

Emili Ferrando Puig, *Prensa obrera católica en el franquismo: los medios de comunicación de la HOAC*. Barcelona: l'autor, 2019. 285 p.

Llorenç Ferrer i Alòs, *L'Evolució d'una comarca de muntanya a Catalunya: el Ripollès, segles XVII-XIX, a través dels registres parroquials*, dins "Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics" 29 (2018) 23-36.

Jordi Figuerola i Garreta, *L'Església catalana durant el franquisme,* dins "El Tron i l'altar: política i religió a la Catalunya contemporània". Barcelona: Viena, 2019.

Ramon Fita Revert, *La Diócesis valentina en el gobierno de Mons. Marcelino Olaechea*, dins "Marcelino Olaechea Loizaga". València: Archivo Capitular de Valencia, 2019, 121-190.

Pere Fiol Tornila – Joan Parets Serra, *Preveres d'Inca ordenats en els s. XVIII i XIX*, dins "XVIII Jornades d'estudis locals. Inca, 2017". Inca: Ajuntament, 2018, 87-106.

Pere Fullana Puigserver, *L'Arquebisbe-bisbe Josep Miralles Sbert, titular de Mallorca (1930-1947),* dins "Randa" 84 (2020) 95-124.

–, *La Asamblea Conjunta en la diócesis de Mallorca y sus consecuencias,* dins "La Asamblea Conjunta de Obispos y Sacerdotes de 1971: estudios diocesanos", 183-219.

M. Ángeles García-Carpintero, *Un "Bell-viatge" en buena compañía: desde la Parroquia Mare de Déu de Bellvitge.* Barcelona: Néc.tar Editorial, 2019.

Daniel Gil – Imma Guzman – Helena Fàbregas, *La Biblioteca Pública Episcopal del Seminari a principis del segle XX,* dins "Elias Rogent i Barcelona: arquitectura, patrimoni i restauració". Barcelona: Edicions de la UB, 2019, 245-259.

Pere Pau Gómez Rovira, *La Missió Obrera de la Companyia de Jesús (MOSI) a Espanya: dels seus inicis a la transició democràtica*. Tesi doctoral. Bellaterra: UAB, 2020. https://www.tdx.cat/handle/10803/668290#page=1

M. del Mar Griera i Llonch, *Política i religió a la Catalunya del segle XX,* dins "El Tron i l'altar: política i religió a la Catalunya contemporània". Barcelona: Viena, 2019.

–, *El Protestantisme a la ciutat de Barcelona: retrat d'un col·lectiu heterogeni.* Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2018. 111 p.

Esteve Humet, *El Ermitaño : vivencias y recuerdos junto a un padre del desierto del S. XX: Estanislau Mª Llopart*. Barcelona: Siglantana, 2019. 126 p.

Miquel Llull, *Mossèn Alcover, els metodistes i els socialistes de Capdepera: apèndix a "La idea és infinita", el socialisme a Capdepera (1900-1936).* Palma: Documenta Balear, 2019. 160 p.

Matilde Marcé i Piera, *Parròquia de Sant Josep: 50 anys al cor del barri.* L'Hospitalet de Llobregat: Parròquia de Sant Josep, 2019. 279 p.

Josep Martí Ferrando, *En el límite de lo establecido: la acción social del arzobispo Olaechea*, dins "Marcelino Olaechea Loizaga". València: Archivo Capitular de Valencia, 2019, 121-190.

Rafael Mas Tous, *La Formació dels clergues a l'edat contemporània. El Seminari Conciliar de Sant Pere de Mallorca: un model de seminari apologètic*, dins "Randa" 84 (2020) 137-149.

Raúl Mínguez Blasco, *Entre el hogar y la calle. La movilización política de mujeres católicas durante el Sexenio Democrático*, dins "Hispania Nova" 18 (2020) 419-449.

Miguel Miras Núñez, *Parròquia Santa Maria de Rubí, 1969-2008: un somni realitzat*. Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica, 2019. 415 p.

Jordi Moreno Rovira, *Sopes de farigola a la presó de Montblanc. El pas accidental del Cardenal Vidal i Barraquer per la presó de Montblanc (1936)*, dins "Podall" 8 (2019) 109-113.

Inmaculada Blasco Herranz, [ed.], *Mujeres, hombres y catolicismo en la España contemporánea: nuevas visiones desde la Historia*. Valencia: Tirant Humanidades, 2018. 276 p.

Miguel C. Muñoz Feliu, *El Necrologio del padre Teixidor: dispersión y reubicación del patrimonio bibliográfico de los dominicos valencianos durante los siglos XIX y XX*, dins "Hispania Sacra" 71 (2019) 619-628.

César Murillo Rademacher, *En el marc del primer centenari de la mort de la venerable Margalida Amengual Campaner. La parròquia de Costitx (1815-1930): Una aproximació a la religiositat a l'època de na Margalida Cativa,* dins "Comunicació" 136 (2019) 217-238.

Joaquim Nadal, *Via Crucis i salvament de la Vera Creu (1936-1940) (Vilabertran-Figueres-Olot-París-Girona-Vilabertran),* dins "Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos" 50 (2019) 157-171.

Miguel Navarro Sorní, *La Iglesia española y valenciana anterior al Vaticano II*, dins "Marcelino Olaechea Loizaga". València: Archivo Capitular de Valencia, 2019, 13-34.

Jaime de las Obras, *"Bendita sea la Falange". Religión católica y religión política en Falange Española de las JONS (1933-1936)*, dins "Revista de historia Jerónimo Zurita" 95 (2020) 177-194.

Daniel Pinya Batllevell, *Recull d'història de la Parròquia de la Puríssima Concepció de Sabadell*. Sabadell: Parròquia de la Puríssima Concepció de Sabadell, 2018. 65 p.

Jordi Porxas Roig, *Església de Santa Llúcia de Tonyà*. Figueres: Gràf. Montserrat, 2019. 90 p.

Hilari Raguer, *Guerra Civil i religió: dos cardenals catalans davant la Guerra Civil,* dins "El Tron i l'altar: política i religió a la Catalunya contemporània". Barcelona: Viena, 2019.

Joan Riart i Vendrell, *Llistat genealògic dels Pares Superiors, els "Pares Guardians", dels caputxins del convent de Solsona*, dins "Paratge" 31 (2018) 159-170.

Marina Ruiz Fargas, *Dels convents a l'acadèmia: els orígens de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona*, dins "Elias Rogent i Barcelona: arquitectura, patrimoni i restauració". Barcelona: Edicions de la UB, 2019, 229-245.

Cristóbal Robles Muñoz, *La Santa Sede y la II República: de la "Cruzada" a la "Misión" (1932-1934).* Madrid: ACCI, 2019. 430 p.

Ana M. Rodrigo Echalecu, *"El Libro autárquico" y la biblioteca nacionalcatólica. La política del libro durante el primer franquismo (1939-1951)*, Zaragoza, Prensas de la Universidad de Zaragoza, 2018. 544 p.

Pedro Ruz Delgado, *Marcelino Olaechea, un salesiano obispo: coordenadas biográficas, 1889-1972,* dins "Marcelino Olaechea Loizaga". València: Archivo Capitular de Valencia, 2019, 47-76.

Manuel Sánchez Moreno, *Memoria, religión y democracia. Problemáticas de las relaciones entre la Santa Sede y España*, dins "Historia actual Online" 51 (2020) 153-166.

file:///C:/Users/Isabel/Downloads/Dialnet-MemoriaReligionYDemocraciaProblematicasDeLasRelaci-7291370.pdf

M. José Sánchez Sevilla, *La Revista de la Institución Teresiana en España (1944-1963). Evolución y producción bibliográfica,* dins "Espacio, Tiempo y Educación" 6/2 (2019) 235-253.

Valentí Serra de Manresa, *Catazònia: els caputxins catalans a l'Amazònia*. Barcelona : Museu Etnològic de Barcelona/Museu de Cultures del Món, 2018. 94 p.

–, *Cuina pairal i conventual.* Sant Vicenç de Castellet: Farell editors, 2019. 144 p.

–, *El Llibre de la mel: apicultura popular i plantes mel·líferes*. Barcelona: Edicions Morera, 2019. 139 p.

–, *El Nostre pessebre: tradició, història i simbolisme*. Barcelona: Editorial Mediterrània, 2019. 111 p.

Xavier Solà Colomer, *La Parròquia i el temple de Sant Feliu de Pallerols.* Sant Feliu de Pallerols: Consell Parroquial de Sant Feliu de Pallerols, 2018. 278 p.

Manel Tarés i Lagunas, *El Cardenal Francesc d'Assis Vidal i Barraquer, una vida en imatges.* Cambrils: Ajuntament, 2019. 131 p.

Joan Viladevall, *El Registre de baptismes de l'església parroquial de Sant Genís de Torroella de Montgrí (1871-1897)*, dins "Llibre de Festa Major de Torroella de Montgrí" (2019) 89-98.

Jordi Viñas, – Jordi Figuerola, *La Asamblea Conjunta en Cataluña y su contexto*, dins "La Asamblea Conjunta de Obispos y Sacerdotes de 1971: estudios diocesanos", 183-219.

Art

Verónica Carla Abenza Soria, *Patronazgo artístico femenino en la Edad Media: Cataluña, Navarra y Aragón*, dins "Románico" 30 (2020) 42-52.

José Antonio Adell Castán, *El Santo Grial: reliquia que une Aragón y Valencia,* dins "Centro Aragonés de Valencia 1918-2018". Valencia: Centro Aragonés de Valencia, 2018. p. 26-35.

Irene Abril Vilamala, *La Taula de la Pentecosta (1609) de la catedral de Vic, obra de Joaquim Albareda*, dins "Ausa" 183 (2019) 87-106.

Alberto Aguilera Hernández, *"Tanto Monta": Juan de Coloma y el franciscanismo aragonés, una relación interdependiente*, dins "Cuadernos de estudios borjianos" 61 (2018) 131-152.

Alberto Aguilera Hernández – Francisco J. Gutiérrez González, *El Claustro de la colegiata de Santa María de Borja (Zaragoza): una aproximación cronoconstructiva desde la arqueología y la historia,* dins "Cuadernos de estudios borgianos" 62 (2019) 51-90.

Alba: més de 400 anys d'indumentària litúrgica a l'església de Solsona. Textos: Marc Sureda Jubany, Cristina Sanjust Latorre. Solsona: Museu Diocesà, 2019.

Joan Aliaga Morell – Nuria Ramón Marqués, *Los Murales de la cámara secreta de la Catedral de Valencia*, dins "Vestir la arquitectura: XXII Congreso Nacional Historiada del Arte". Ed. René J. Payo [et al.]. Burgos: Universidad, 2019, 630-636.

Anna M. Álvarez Fortes, *Les Creus de terme d'Elx*, dins "Descobreix art en valor". Alacant: Diputació d'Alacant, 2019, 135-161.

Daniel Amorós Albareda – Joan Yeguas Gassó, *El Mestre del Tallat : un escultor al voltant de 1500 actiu al Monestir de Poblet, castell de Solivella i Santuari del Tallat*, dins "Aplec de Treballs" 36 (2018) 189-206.

Gerardo Boto – Pere Freixas – Jordi Galofré, [eds.], *Arquitectura gòtica a les terres de Girona: la construcció de l'església de Santa Maria dels Turers de Banyoles.* Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 2018. 183 p.

Antoni Banyuls Pérez, *Nicolau Borràs i els encàrrecs de la Puríssima del notari Joan Vives i del retaule de l'ermita de Santa Anna. Art i artífexs a la Benissa del Renaixement (1581-1612)*, dins "Descobreix art en valor". Alacant: Diputació d'Alacant, 2019, 35-63.

Enric Bassegoda Pineda, *La Construcció de l'església de Sant Jaume d'Espolla*, dins "Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos" 50 (2019) 77-91.

Josep Batlle i Costa, *Sant Miquel ça Roca, una capella desapareguda als peus de Montserrat*, dins "Dovella" 123 (2018) 31-33.

Joan Bauzà i Bauzà, *A qui canta la Seu? Els deu homenatges de la Catedral de Mallorca*. Mallorca: Publicacions de la Catedral, 2017. 112 p.

L. Bayona i Prats – L. Buscató i Somoza – E. Llenas Torrent, *La Restauració de l'esglèsia vella de Sant Mateu de Vall-Llobrega*, dins "Estudis del Baix Empordà" 38 (2019) 43-59.

Àngela Beltrán Cortès – Bernat J. Mateu Morro, *La Col·lecció d'exvots de l'església de Santa Maria la Major*, dins "XVIII Jornades d'estudis locals. Inca, 2017". Inca: Ajuntament, 2018, 213-218.

Xisco Bergas Pastor, *Construir un retaule al segle XVIII: el cas del retaule major de l'església parroquial de Santa Margalida*, dins "Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana" 72 (2016) 87-103.

Mariola Borrell Escudé, *Bernardí Martorell i Puig. Autor del saló d'actes, la reixa i la façana del Seminari Conciliar de Barcelona*, dins "Elias Rogent i Barcelona: arquitectura, patrimoni i restauració". Barcelona: Edicions de la UB, 2019, 119-135.

Gerardo Boto Varela, *Morfogénesis arquitectónica y organización de los espacios de culto en la catredal de La Seu d'Urgell. La iglesia de Santa Maria (1010-1190)*, dins "Materia y accion en las catedrales medievales (siglos IX-XIII)". Oxford: Bar Publ., 2017.

–, *Salamanca-Ciudad Lineal-Palamós: las arcadas claustrales de Mas del Vent*. Salamanca: Ediciones de la Universidad de Salamanca, 2018. 492 p.

Gerardo Boto Varela – César García de Castro Valdés [eds.], *Materia y acción en las catedrales medievales (siglos IX-XIII): construir, decorar, celebrar*. Oxford: Bar Pub., 2017. 355 p.

Antoni Bramon Serra, *Intervenció de restauració, conservació i consolidació d'un tram de volta del monestir de Sant Salvador de Breda*, dins "Arquitectura gòtica a les terres de Girona. La construcció de l'església de Santa Maria dels Turers de Banyoles". Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals, 2018, 163-184.

Joaquim Briz Dauder, *Noves aportacions al coneixement arquitectònic de Sant Miquel de Corbera: una església de reconquesta atípica*, dins "Estudis sobre la història, la geografia i el patrimoni cultural de la Ribera del Xúquer". València: Institució Alfons el Magnànim, 2018, 529-546.

Alicia Brosa Lahoz, *Las Pinturas murales de San Juan Bautista de Ruesta*. Barcelona: Edicions de la UB, 2019. 158 p.

Vicent Brotons Rico, *L'Arquitectura dels somnis: el santuari de Santa Maria Magdalena*. Alzira: Fundació Bromera per al Foment de la Lectura, 2019. 55 p.

Gwendolyn Brower, *Arte y simbolismo religioso en el monasterio femenino de Santa María de Pedralbes (siglos XIV-XV)*, dins "Investigar l'Edat Mitjana". Lleida: Pagès Ed., 2018. p. 101-117.

Maria Bruguera Martí, *Els Exvots mariners de l'ermita de Sant Sebastià de la Guarda*, dins "Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos" 50 (2019) 307-327.

Jaume Buigues Vila, *La Taula de l'Adoració dels Reis. El testimoni d'un retaule desmembrat a l'àtic de l'Altar de les Ànimes de l'ermi-*

ta de Sant Vicent Ferrer de Teulada, dins "Descobreix art en valor". Alacant: Diputació d'Alacant, 2019, 179-191.

M. Luisa Burguera Nadal, *Una Virgen del Pilar en Roma: la Iglesia Nacional Española de Santiago y Montserrat*, dins "Centro Aragonés de Valencia 1918-2018". Valencia: Centro Aragonés de Valencia, 2018, 1-8.

Rebeca Carretero Calvo, *El Arquitecto carmelita fray José Alberto Pina versus el gremio de albañiles de Zaragoza (1731-1735)*, dins "Ars Longa" 27 (2018) 83-102.

Hèctor Cámara Sempere, *El Retaule de Santa Bàrbara de Cocentaina: art, hagiografia i tradició*, dins "Descobreix art en valor". Alacant: Diputació d'Alacant, 2019, 17-34.

José F. Cámara Sempere, *Les Pintures de l'església de Sant Josep d'Elx,* dins "Descobreix art en valor". Alacant: Diputació d'Alacant, 2019, 65-83.

Àngel Campos Perales, *Ver y conocer a Dios en el mundo natural: los intereses científicos de San Juan de Ribera (1532-1611) y su colección pictórica*, dins "Potestas" 12 (2018) 121-144.

Juan Luis Camps Juan – Joan Hilari Muñoz i Sebastià – Joan Yeguas Gassó, *A costa de Cretas...: la iglesia parroquial y la ermita. Dos joyas de la Corona de Aragón*. Teruel: Diputación Provincial, 2018.

Enrique Campuzano Ruiz, *Los Órganos de Santa Maria del Pi en la vanguardia de la estética romántica y neoclásica: J. Kyburz, A. Amezua, G. Grenzing*, dins "Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi" 31 (2017) 143-157.

Guillem Cañameras Vall – Ramon Dilla Martí, *Francisco de Paula del Villar y Lozano: l'altar major de Santa Maria del Pi i un projecte de Seminari Conciliar,* dins "Elias Rogent i Barcelona: arquitectura, patrimoni i restauració". Barcelona: Edicions de la UB, 2019, 135-153.

Reyes Candela Garrigós, *La Capilla de los Plateros en la Iglesia de santa Catalina Mártir de Valencia,* dins "Archivo de Arte Valenciano" 100 (2019) 9-20.

Sílvia Cañellas – Núria Gil Farré, *Els Vitralls de la capella del Santíssim Sagrament de Santa Maria de Mataró i els seus artífexs*, dins "Fulls de l'Arxiu-Museu de Santa Maria [de Mataró] 122 (2018) 5-17.

Alejandro Cañestro Donoso, *A propósito del desaparecido retablo mayor de la iglesia de la Asunción de Sax y el escultor Tomás Llorens,* dins "Archivo de Arte Valenciano" 100 (2019) 105-112.

Keta CAPDEVILA WERNING, *Imatges, espais i rituals. El paper de les imatges devocionals en la societat d'època moderna: la confraria del Roser d'Olot com a exemple*, dins "Annals del Patronat d'estudis Històrics d'Olot i comarca" 28 (2017) 303-339.

Marià CARBONELL BUADES, *Les Festes de canonització de sant Lluís Bertran a Roma (1671). Precisions documentals sobre els artistes participants*, dins "Locus Amoenus" 16 (2018) 155-181.

–, *La Tomba de Pere Descatllar a l'església de Sant Francesc de Palma, obra de l'escultor Pere Joan Pinya*, dins "Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana" 72 (2016) 53-69.

Alejandro CARDONA BALLESTER, *La Plaça de l'Església de Santa Maria d'Oliva*, dins "Cabdells" 17 (2019) 161-172.

Sara CAREDDA – Ramon DILLA MARTÍ, *Imatge i culte de Sant Salvador d'Horta a la Catalunya barroca*, dins "Recerca" 18 (2019) 11-33.

Eduardo CARRERO SANTAMARÍA, *Huellas de la liturgia monástica. Sillerías y cierres corales en los monasterios cistercienses de la Corona de Aragón,* dins "Vestir la arquitectura: XXII Congreso Nacional Historia del Arte". Ed. René J. Payo [et al.]. Burgos: Universidad, 2019, 963-968.

–, *Replantear la arquitectura del Císter: Una perspectiva desde la Corona de Aragón*, dins "Territorio, sociedad y poder" 14 (2019) 5-9. https://doi.org/10.17811/tsp.0.2019.5-9

Rebeca CARRETERO CALVO, *El Arquitecto carmelita fray José Alberto Pina versus el gremio de albañiles de Zaragoza (1731-1735)*, dins "Ars longa" 27 (2018) 83-102.

–, *María de Coloma y la fundación del convento de la Concepción de Nuestra Señora de Tarazona (Zaragoza),* dins "Cuadernos de estudios borjianos" 61 (2018) 153-163.

Alejandro CARRIÓN HURTADO, *L'Arquitectura al convent de Caputxins de Monòver*, dins "Descobreix art en valor". Alacant: Diputació d'Alacant, 2019, 85-101.

Joan CASTAÑO GARCÍA, *L'Ermita de Sant Sebastià d'Elx, d'oratori a museu*, dins "La Rella" 31 (2018) 57-86.

Mariano CECILIA ESPINOSA – Gemma RUIZ ÁNGEL, *Francisco Salzillo, autor de la Virgen de los Dolores de la Villa Real de Dolores (Alicante)*, dins "Ars Longa" 27 (2018) 103-112.

–, *El Mobiliario de sacristía en la iglesia parroquial de Santiago de Orihuela: del rococó al academicismo*, dins "Res mobilis" 8 (2019) 35-47.

Miguel Ángel Chamorro Trenado, *El Gòtic parroquial a les comarques de Girona*, dins "Arquitectura gòtica a les terres de Girona. La construcció de l'església de Santa Maria dels Turers de Banyoles". Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals, 2018, 45-68.

Juan Chiva Beltrán, *Tapices y pinturas para los muros de un convento. El engalanamiento de la Plaza de Predicadores de Valencia en la Edad Moderna*, dins "Vestir la arquitectura: XXII Congreso Nacional Historiada del Arte". Ed. René J. Payo [et al.]. Burgos: Universidad, 2019, 923-930.

M. Àngels Clotet i Miró, *Besora: l'església del pla de la Roca Tallada i els Miró de Navès*. Navès: l'autora, 2018. 169 p.

Carme Clusellas Pagès, *El Museo del Arte de Girona, un museo para descubrir un territorio*, dins "Amigos de los Museos" 42 (2019) 18-19.

Daniel Codina, *Entorn del Pare Joan Cererols (1618-1680),* dins "Revista catalana de musicologia" 12 (2019) 51-55.

Joan Colom, *El Conjunt arquitectònic de Poblet*, dins "Poblet" 38 (2019) 12-14.

Ximo Company – Clara López – Isidro Puig, *L'Església parroquial de Santa Maria de Gardeny*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 2017. 56 p.

Rafel Cornudella, *Del Taller de Patinir al monestir de Pedralbes. Una Mare de Déu amb l'Infant en un paisatge*, dins "Locus Amoenus" 16 (2018) 19-57.

Ramon Corominas i Camp, *Sant Romà d'Oreis, una obra defensiva amb església incorporada*, dins "L'Erol" 136 (2018) 45-47.

Luisa Cotoner Cerdó, *La Construcción de "Sa capelleta" de Bellver, una iniciativa encabezada por el marqués de Ariany,* dins "Memòries de la Reial Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics, Heràldics i Històrics" 29 (2019) 89-113.

Ralph A. Cram, *La Catedral de Mallorca: un estudio arquitectónico*. Palma: José J. de Olañeta, 2018. 135 p.

Marta Crispí i Canton, *El Cicle de santa Maria Magdalena al claustre gòtic de la catedral de Vic*, dins "Ausa" 183 (2019) 107-134.

Marta Crispí i Canton – Sergio Fuentes Milà, *Las Pinturas murales de José María Sert en la Catedral de Vic y la creación del espacio Sert*, dins "Vestir la arquitectura: XXII Congreso Nacional Historia del Arte". Ed. René J. Payo [et al.]. Burgos: Universidad, 2019, 1805-1810.

Laura Daví Carbonell, *L'Hospital de clergues pobres de Sant Sever i el retaule de Pere Nunyes*, dins "Imago civitatis: hospitales y manicomios en Occidente". Tarragona/Barcelona: URV/UB, 2018, 119-126.

Francisco Javier Delicado Martínez, *El Desaparecido retablo mayor de la iglesia vieja de la Asunción, de Yecla (1566-ca. 1600),* dins Archivo de Arte Valenciano" 100 (2019) 97-104.

Javier Domingo [et al.], *Nuevos elementos de escultura arquitectónica visigótica hallados en Tarragona*, dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 105-116.

Carles Dorico i Alujas, *Els escultors Antoni Costa i Francisco Voge, constructor de l'antic retaule major de Santa Maria de Montblanc (segle XVIII)*, dins "Aplec de Treballs" 36 (2018) 207-232.

–, *Presència de l'escultor borgonyó Francisco de Voge i del seu fill a Olot: retaules de Sant Josep (1727) i de les Ànimes ((1770),* dins "Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca" 29 (2018) 141-170.

Joan Duran Porta, *Dos frontals d'altar i l'acta de consagració de Sant Serni de Tavèrnoles*, dins "Anuario de estudios medievales" 48 (2018) 669-693.

Elias Rogent i Barcelona: arquitectura, patrimoni i restauració. Ed. Ramon Dilla. Barcelona: Edicions de la UB, 2019.

Francesca Español Bertrán, *La Cultura visual en los sermones de San Vicente Ferrer y en los escenarios de su predicación*, dins "Anuario de estudios medievales" 49 (2019) 103-135.

–, *El Sepulcro del monje en el monasterio: aspectos topográficos, artísticos y rituales,* dins "Las edades del monje: jerarquía y función en el monasterio medieval". Palencia: Fundación Santa Maria La Real, 2019, 233-261.

Òscar Farrerons Vidal, *El Apego al paisaje del románico del Montseny norte*, dins "Románico: revista de arte de Amigos del románico" 29 (2019) 66-71.

Cèsar Favà Monllau, *Imatges per a un culte emergent: els retaules del Corpus Christi a la Catalunya dels segles XIV i XV*. Tesi doctoral. Bellaterra]: Universitat Autònoma de Barcelona, 2018. https://www.tdx.cat/handle/10803/482015

Andrés Felici Castell, *Bonifacio Ferrer: su veneración a través de las imágenes*, dins "Ars longa" 27 (2018) 25-48.

Jaume Felip Sánchez, *La Imatge de la "Mare de Déu del Cor" de l'església de Santa Maria de Montblanc, atribuïble a Agustí "El vell" (segle XVI)*, dins "Podall" 6-7 (2018) 251-254.

Joan Ferrer Godoy, *La Creu processional del monestir de Sant Joan de les Abadesses,* dins "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins" LIX (2018) 253-283.

Albert Ferrer Orts – Estefanía Ferrer del Rio [eds.], *Joan de Joanes en su contexto. Un ensayo transversal*. Madrid: Silex, 2019.

Joan Figuerola Mestra [et al.], *La Gestión de las catedrales en el s. XXI: análisis, retos e intervenciones. El plan director de la catedral de Tarragona. Estudio de los materiales constructivos y datos históricos para recuperar el significado del monumento*, dins "Materias y acción en las catedrales medievales (siglos IX-XIII)". Oxford: Bar Pub., 2017.

Duncan Fishwich, *Precinct, temple and altar in Roman Spain: studies on the imperial monuments at Mérida and Tarragona*. Farnham (UK) : Ashgate, 2017.

Francesc Fité Llevot – Flocel Sabaté Curull – Albert Velasco González [coords.], *Exteriors i interiors: retalls d'història d'art medieval*. Lleida: Pagès Ed., 2017. 127 p.

M. Celia Fontana Calvo, *La Imagen de Nuestra Señora de la Merced en el Museo Diocesano de Huesca*, dins "Argensola" 127 (2017) 149-160.

–, *El Tejaroz de la catedral de Huesca en el contexto de los obras del obispo Antón de Espés y la expulsión de los judíos*, dins "Argensola" 127 (2017) 49-78.

Justine François, *La Puesta en escena urbanística de la arquitectura religiosa en la España de los ensanches: símbolo y discurso de la producción neogótica entre Madrid, Barcelona y San Sebastián (1860-1880),* dins "Vestir la arquitectura: XXII Congreso Nacional Historia del Arte". Ed. René J. Payo [et al.]. Burgos: Universidad, 2019, 1371-1376.

Pere Fullana Puigserver – Mercè Gambús Saiz, *La Música a la Seu: història, art i devoció*. Palma: Publicacions de la Catedral, 2017. 268 p.

Pere Freixas Camps, *Santa Maria dels Turers. Dubtes i certeses sobre el procés de construcció (1269-1330)*, dins "Arquitectura gòtica a les terres de Girona. La construcció de l'església de Santa Maria dels Turers de Banyoles". Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals, 2018, 95-116.

Ruth Garcia López, *Els Cartrons de les Santes i el pintor Joan-Carles Panyó (1755-1840). Una mostra d'art efímer de l'època barroca a Mataró*, dins "Fulls de l'Arxiu-Museu de Santa Maria [de Mataró] 121 (2018) 15-30.

Desirée García Paredes, *Criterios de intervención utilizados por Elias Rogent para Santa María del Mar a mediados del siglo XIX*, dins "Elias Rogent i Barcelona: arquitectura, patrimoni i restauració". Barcelona: Edicions de la UB, 2019, 285-307.

Joel García Pérez, *Les Pintures de la capella de la Comunió de Santa Maria de Banyeres de Mariola. Aproximació a la pintura de Francesc Laporta Valor i a la significació ideològica de la devoció del Sagrat Cor*, dins "Descobreix art en valor". Alacant: Diputació d'Alacant, 2019, 115-134.

Carles Gascón, *Presons, santuaris i un palau episcopal. Calixte Freixa, mestre d'obres al Pirineu,* dins "Querol" 24 (2019) 29-33.

Manel Gausa de Mas, *El Meu pare l'arquitecte: reconstrucció de la catedral de Vic*. Vic: Revista de Vic, 2017.

Antoni Gimeno Vidal, *Els Goigs de Taradell que els fidels canten en el seu terme municipal i en els aplecs en què assisteixen*. Taradell: Ajuntament, 2017.

Josep M. Gironella i Granés, *Santa Maria de Vilabertran: la preservació del conjunt monumental*. Llançà: Fundació Albert Tomàs i Bassols, 2017. 181 p.

Manuel Gómez de Valenzuela, *La Construcción de las bóvedas de las naves laterales de la seo jaquesa por Juan de Segura*, dins "Argensola" 127 (2017) 61-174.

Mercedes Gómez-Ferrer, *Reflexions sobre el pintor Lluís Dalmau a propòsit d'un retaule per a Molins de Rei (1451)*, dins "Locus Amoenus" 16 (2018) 5-18.

Joan Carles Gomis Corell, *Els Goigs a la Mare de Déu de Vallivana de Picassent: poesia, imatge i música*, dins "Archivo de Arte Valenciano" 100 (2019) 113-128.

Carmelo González Velasco, *La Virgen del Pilar en la ciudad de Valencia*, dins "Centro Aragonés de Valencia 1918-2018". Valencia: Centro Aragonés de Valencia, 2018. p. 9-21.

Marilena Gracia – David Galí – Anna Cusó, *La Restauració de les pintures murals gòtiques de l'església de Sant Vicenç de Rus (Castellar de n'Hug),* dins "L'Erol" 143 (2020) 20-23.

Marta Gracia Loscos, *Política artística en la archidiócesis de Zaragoza*

*durante el siglo XVII***,** dins "Vestir la arquitectura: XXII Congreso Nacional Historia del Arte". Ed. René J. Payo [et al.]. Burgos: Universidad, 2019, 1747-1752.

Xènia Granero Villa, *Culto, teatro sacro y artes visuales. Los retablos de San Juan Bautista de Ródenas (Teruel) y Lleida*, dins "Investigar l'Edat Mitjana". Lleida: Pagès Ed., 2018. p. 135-152.

Carme Grau, *L'Art del Barroc. El Retaule del Roser: història, tradició, tècnica, poder, catequesi. Un exemple viu dels retaules a l'època del Barroc*, dins "Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca" 28 (2017) 283-302.

Milagros Guardia, *Sant Climent de Taüll: la recerca versus la icona = Sant Clement of Taüll: reserch versus the iconic legacy*. Barcelona: Universitat, 2017.

Jordi Guasch Gómez, *La Mal anomenada "Ermita de la Sort de Torredembarra: els oratoris dels Fontanilles,* dins "Recull" 18 (2017) 19-28.

Augusto Guedes de Castro, *Iglesia románica Santa María de Taüll,* dins "Románico" 30 (2020) 114-118.

Ascensión Hernández Martínez, *Vestir, desvestir o revestir la arquitectura: el problema de la conservación y restauración de los interiores históricos durante el franquismo. El caso de la Catedral de Teruel*, dins "Vestir la arquitectura: XXII Congreso Nacional Historia del Arte". Ed. René J. Payo [et al.]. Burgos: Universidad, 2019, 1421-1432.

Jesús Herrero Marcos, *Violencia y religión. Un comentario desde el románico*, dins "Anales Valentinos" 5 (2018) 75-100.

Marta Huete Casanovas, *Intervenciones del arquitecto Alejandro Ferrant en el Real Monasterio de Vallbona de las Monjas durante la dictadura franquista (1955-1968),* dins "Territorio, sociedad y poder" 14 (2019) 59-84.

M. José Iglesias Pastén, *"Conficiendi organa": el aspecto artístico de los órganos barrocos de la catedral de Valencia"*, dins "Vestir la arquitectura: XXII Congreso Nacional Historia del Arte". Ed. René J. Payo [et al.]. Burgos: Universidad, 2019, 975-980.

Josep M. Jané Coca, *El Santuari de la Mare de Déu de Montserrat a Montferri: història, arquitectura i mística: arquitecte: Josep M. Jujol Gibert*. Barcelona: l'autor, 2019. 327 p.

Montserrat Jardí Anguera, *L'Escultura decorativa al claustre de la catedral de Barcelona: Bertran Tolosa i altres artífexs*, dins "Locus Amoenus" 17 (2019) 5-25.

Rodolfo Lacal Pérez, *Ermitas abandonades*, dins "Cuadernos de Aragón" 78 (2019) 49-50.

Josep C. Laplana, *La Sagrada Familia de la Palmera de Salvador Mayol*, dins "Propileu: fòrum d'informació i de diàleg del Museu de Montserrat" 79 (2018) 1775-1834.

Emma Liaño Martínez, *Las Pinturas góticas de Ca l'Ardiaca (Tarragona) y la celebración de la Pascua*, dins "Los mundos del arte: estudiós en homenaje a Joan Sureda". Barcelona: UB, 2019, 67-80.

Josep Llop Tous, *El Convent i el claustre de Sant Agustí de la Selva del Camp. Revisió crítico-geomètrica*, dins "Butlletí d'Estudis Selvatans" 11 (2017) 11-22.

–, *La Traça de la portalada de Sant Andreu, model per a les esglésies de Riudoms i Alcover: aproximació a l'autoria de la traça*, dins "Butlletí d'Estudis Selvatans" 11 (2017) 23-41.

Immaculada Lorés Otzet, *Un Nouveau chapiteau du cloître roman de Sant Pere de Rodes (Catalogne) avec l'histoire de Noé, au Musée de Cluny à Paris*, dins "Cahiers de Saint Michel de Cuxa" 49 (2018) 95-100.

Esther Lozano López – César García de Castro Valdés, *Tecla, Pablo y el frontal del altar de la catedral de Tarragona en el contexto creativo del tardorrománico hispano: propuesta de datación e interpretación*, dins "Anuario de estudios medievales" 49 (2019) 645-682.

Carles Mancho [ed.], *El Brodat de la Creació de la catedral de Girona.* Bellaterra: Memòria Artium, 2018. 418 p.

Josep M. Martí Bonet, *Ángeles y arte, según el manuscrito de Mn. M. Trens = Angels i art, segons el manuscrit de Mn. M. Trens*. Barcelona: Bubok, 2017. 27 p.

Jordi Martí i Fabra, *Joan Cererols i l'Escolania de Montserrat: 400 anys de mestres i escolans*, dins "440 clàssica" 46 (2018) 14-21.

Joan Vicent Martín Devesa, S*ant Jeroni penitent de Benimantell*, dins "Descobreix art en valor". Alacant: Diputació d'Alacant, 2019, 103-113.

Catalina Martín Lloris, *El Santo Cáliz de la catedral de Valencia: últimes aportacions*, dins "Anals de la Real Acadèmia de Cultura Valenciana" 92 (2017) 310-336.

Jorge Martín Marco, *Aportaciones documentales sobre los maestros de la iglesia de la Asunción de Gandesa (Tarragona) entre 1698 y 1701,* dins "Recerca" 18 (2019) 35-53.

Quim Masdeu Gutiérrez, *L'Arquitectura carmelitana de Sant Rafael,* dins "Butlletí d'Estudis Selvatans" 11 (2017) 43-67.

Josep Mata Benedicto, *El Simbolisme de l'orientació en el temple romànic: el bisbat de la Seu d'Urgell, segles IX-XII*. Tesi doctoral inèdita UB (2018).

Sofia Mata de la Cruz, *Fra Francesc Dalmau i cinc còdex musicals litúrgics procedents del Monestir de Poblet, conservats al Museu Diocesà de Tarragona*, dins "Aplec de Treballs" 36 (2018) 257-269.

Santiago Mercader i Saavedra, *El Retaule de la fundació de l'orde de la Mercè de la catedral de Barcelona*, dins "Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi" 31 (2017) 41-61.

Marc Millán Rabasa, *Una aproximació a les pintures murals de l'església de l'Assumpció de Vinaròs*, dins "Recerca" 18 (2019) 55-69.

Francesc Miralpeix Vilamala, *Vides entrecreuades: Joan Carles Panyó, Ramon Amadeu i Josep Barnoya a la capella del Sant Crist i del Santíssim Sagrament de l'església de Sant Esteve d'Olot*, dins "Annals del Patronat d'estudis Històrics d'Olot i comarca" 28 (2017) 227-251.

Joan Molet i Petit, *El Seminari Conciliar de Barcelona i els mètodes de composició arquitectònica del segle XIX*, dins "Elias Rogent i Barcelona: arquitectura, patrimoni i restauració". Barcelona: Edicions de la UB, 2019, 103-119.

Montserrat Moli Frigola, *Les Crisis de subsistència i el pagament en espècies de l'obra d'art al segle XVII al Pirineu*, dins "Trobades Culturals Pirinenques" 14 (2018), 17-43.

–, *Dones fortes berguedanes al cenobi benedictí de Sant Daniel de Girona al segle XVIII*, dins "L'Erol" 138 (2018) 8-24.

–, *El Gironí Ignasi de Cruïlles de Sarriera, canonge d'Urgell, 1683-1731: la capella de la Mare de Déu de Montserrat i el sagrari llevadís*, dins "Urgellia" 19 (2015-2018) 493-560.

–, *La Passió musical d'Elionor de Farners de Marimon, organista extraordinària i abadessa de Sant Daniel de Girona*, dins "Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi" 31 (2017) 63-82.

Miguel Ángel Molina Calvo, *La Nova ermita de la Mare de Déu de la Misericòrdia i l'ampliació de l'església dels Sants Joans*, dins "La Plaça del Pou: 1917 i la transfiguració de Meliana cap a la Modernitat". València: Diputació, 2017. p. 24-26.

David Montolío Torán – Rafael Simón Abad, *El camino de Aragón como ruta artística en la escultura religiosa de la diócesis de Segor-*

be en tiempos del clasicismo: de Damian Forment a Juan Miguel Orliens, dins "Centro aragonés de Valencis 1918-2018, 60-89

Laila Monge Simeón, *The Banner and the altar frontal of Saint Ot: the grave goods of the Holy Bishop of the Cathedral of La Seu d'Urgell?*, dins "Materia y acción en las catedrales medievales (siglos IX-XIII). Oxford: Bar Pub., 2017.

Carmen Morte García [coord.], *Cantorales de la Orden de San Jerónimo en la catedral de Huesca: estudio interdisciplinar*. Huesca: Instituto de Estudios Altoaragoneses, 2017. 435 p.

–, *La Desamortización en los conventos de la ciudad de Zaragoza: destrucción y dispersión de un patrimonio en alabastro (1835-1856),* dins "Ars & Renovatio" 7 (2019) 27-52.

Ignasi M. Muntaner, *Les Esglésies del Vinyet*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 2019. 107 p.

Joan-Hilari Muñoz i Sebastià – Josep Alanyà i Roig, *Art a la catedral de Tortosa.* 2 vol. Tortosa: Catedral de Tortosa, 2016-2017. 123, 135 p.

Joan-Hilari Muñoz i Sebastià, *L'Escultor Joaquim Garcia i l'armari de les relíquies de la sacritia de la catedral de Tortosa,* dins "Butlletí Arqueològic" 41 (2019) 195-204.

–, *L'Escultura a la pintura del Renaixement a Tortosa (1500-1630)*: *fonts documentals.* Tortosa: l'autor, 2018. 183 p.

Las Mujeres también se sientan: muebles y espacios femeninos de los siglos XVI y XVII. Barcelona: Real Monestir de Santa Maria de Pedralbes, 2017.

Josep M. Murlà Giralt, *Dades cronològiques sobre algunes peces d'orfebreria de la parròquia de Sant Esteve d'Olot*, dins "Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca" 28 (2017) 253-282.

–, *Llàtzer Cisterna: dades complementàries d'obres efectuades a Olot i sobre la construcció d'una capella i el cor a l'església de Santa Maria de Batet de la Serra*, dins "Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca" 29 (2018) 77-99.

David Miguel Navarro Catalán, *Los Esgrafiados en la arquitectura jesuita valenciana*, dins "Vestir la arquitectura: XXII Congreso Nacional Historia del Arte". Ed. René J. Payo [et al.]. Burgos: Universidad, 2019, 337-342.

Montserrat Pagès Paretas, *La Decoració pictòrica de l'església romànica de Baltarga,* dins "Urgellia" 19 (2015-2018) 735-761.

–, *L'Església i al sinagoga als murals romànics d'Abu Gosh (Emmaús) i de Sixena*, dins "Miscel·lània Litúrgica Catalana" XXVII (2019) 269-295.

–, *Noves aportacions sobre els murals romànics de Santa Maria de Taüll*, dins "Los mundos del arte: estudiós en homenaje a Joan Sureda". Barcelona: UB, 2019, 43-56.

–, *Les Pintures murals romàniques de Sant Miquel de Cruïlles*, dins "Miscel·lània Litúrgica Catalana" XXVI (2018) 147-177.

Xavier Pallàs Mariani, – Xavier Solà Colomer, *Rellotges, campanars i campanes a la Garrotxa. La família Calsa i altres mestres fonedors (segles XVI i XVII)*, dins "Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca" 29 (2018) 101-139.

Alfred Pastor Mongrell, *La Restauración de las cubiertas de la Capella de Santa Àgata del Palau Reial Major de Barcelona*, dins "Papeles del Partal" 11 (2019) 107-118.

Antonio Pérez Sánchez, *La Iglesia de San Pedro y los amantes peregrinos y seductores*, dins "Centro Aragonés de Valencia 1918-2018. Valencia: Centro Aragonés de Valencia, 2018. p. 100-107.

Javier Pérez-Flecha González, *Los Descendimientos de Erill la Vall y Santa María de Taüll de la colección Plandiura y su relación con el mercado de antigüedades*, dins "Locus Amoenus" 17 (2019) 169-185.

Jordi Petit i Gil – Pau Vinyes i Roig – Sergio Fuentes i Milà, *Capella de Sant Crist dels Segadors*, dins "Finestrelles" 17 (2017) 145-157.

Jaume Pinyol Balasch, *Músics empordanesos a la catedral de Girona durant el segle XVIII: una aproximació*, dins "Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos" 50 (2019) 175-189.

Manuel Pla i Carrera, *Ressenya didàctica dels capitells del claustre: monestir de Sant Cugat del Vallès*. Sant Cugat del Vallès: l'autor, 2017.

Oliver Poisson, *Josep Puig i Cadafalch (1867-1956) et Saint-Michel-de-Cuxa,* dins "Cahiers de Saint Michel" 48 (2018) 23-30.

Jordi Portal Liaño, *La Restauración del claustro mayor del Real Monasterio de Santa María de Poblet*, dins "Papeles del Partal" 11 (2019) 119-138.

Núria Prat i Grau, *Estudi del suport de dues taules, una de gòtica i una altra de renaixentista del Retaule de l'església de parroquial de Sant Esteve de Granollers*, dins "Unicum" 16 (2017) 17-26.

Isidro Puig Sanchis, *Retablos y adornos para después de una guerra: los Escarpenter, una familia de escultores en la Lleida del siglo*

XVIII, dins "Vestir la arquitectura: XXII Congreso Nacional Historia del Arte". Ed. René J. Payo [et al.]. Burgos: Universidad, 2019, 1037-1042.

Armand Puig i Tàrrech, *La Bíblia en l'art: el camí cap a l'altar*, dins "Documents d'Església" 1085 (2018) 31-39.

Joan M. Quijada Bosch, *Nova notícia sobre la construcció de l'església gòtica de Santa Maria de Montblanc (1338)*, dins "Aplec de Treballs" 37 (2019) 151-154.

Francesc Miquel Quílez i Corella, *Un Ciclo pictórico de Flaugier sobre la vida de santa Eulalia***,** dins "Los mundos del arte: estudiós en homenaje a Joan Sureda". Barcelona: UB, 2019, 67-80.

Francisca Ramón Fernández, *Los Bultos del bautizo de Sant Vicent Ferrer: una aproximación en el Año Vicentino*, dins "Culturas: revista de gestión cultural" 6/1 (2019) 18-37.

Fernando Ramos Galino – Anna Ramos Sanz – M. Luisa Ramos Sanz, *Santa Maria dels Turers i els mestres de Banyoles*, dins "Arquitectura gòtica a les terres de Girona. La construcció de l'església de Santa Maria dels Turers de Banyoles". Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals, 2018, 117-140.

Rudi Ranesi, *La Portada gòtica de Santa Maria de Puigcerdà i la seva restauració: Els materials desvetllats,* dins "Les Pedreres catalanes medievals a la Corona d'Aragó". Barcelona: IEC, 2017. p. 299-303.

Alexandre Rebollo i Sánchez, *Pastorets Drama Bíblic (1911) del prevere montblanquí Josep Domingo Ardévol,* dins "Aplec de Treballs" 37 (2019) 247-260.

Ivan Rega Castro, *Haciendo visible lo invisible, o cómo recuperar el antiguo moblaje de la Catedral "Nova" de Lleida (antes de 1788): memoria y recuperación de un patrimonio olvidado,* dins "Vestir la arquitectura: XXII Congreso Nacional Historia del Arte". Ed. René J. Payo [et al.]. Burgos: Universidad, 2019, 998-1003.

G. A. Reus Planells, *L'Arquitectura religiosa en els antics territoris de la Corona de Mallorca, segles XIII-XIV: un estudi de paisatge monumental*. Tesi doctoral inèdita UAB (2017).

Ramon Ribera Gassol, *L'Assumpció de la Mare de Déu. Obra del pintor Adrià Campdesuñer i Vendrell,* dins "Podall" 8 (2019) 104-197.

M. Teresa Richart Parra, *Portada renaixentista de la façana de l'església parroquial de Nostra Senyora de l'Assumpció de Biar*, dins "Descobreix art en valor". Alacant: Diputació d'Alacant, 2019, 193-215.

Voravit Roonthiva, *Els Monuments de Setmana Santa. Arquitectura efímera al Departament dels Pirineus Orientals (França): sistemes de presentació i conservació preventiva. Els casos de Planès, Calmella i la Tor de Querol*, dins "Unicum" 16 (2017) 27-42.

M. del Mar Rovira i Marquès, *Casa de la Congregació de la Missió a Barcelona: de l'església de Sant Sever i Sant Carles Borromeu dels paüls a la parròquia mercedària de Sant Pere Nolasc (1703-2017)*. Barcelona: UB, 2019. Tesi doctoral d'accés obert: https://www.tdx.cat/handle/10803/667213

Aurora I. Rubió Mifsud, *La Pintura mural gòtica en territori valencià*. Benicarló: Onada Edicions, 2019. 144 p.

Aarón Ruiz Berná, *La Platería en el inventario de 1797 de la catedral de Orihuela*, dins "Estudios de platería". San Eloy: [s.e.], 2017, 569-581.

Miquela Sacarès Taberner, *Itineraris documentals d'imatgeria lulliana antiga*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2018. 224 p.

Carlos R. Salinas Araneda, *La primera contribución de los obispos españoles a la codificación del derecho canónico de 1917: los postulata de los metropolitanos españoles*, dins "Hispania Sacra" 72 (2020) 291-305.

Josep M. Salisi Clos, *Els Busquet, mestres de capella i organistes: noves aportacions a la música de Montblanc (segleXVII)*, dins "Aplec de treballs" 37 (2019) 155-168.

Salom i Garreta, Cristòfor, *Nous elements de decoració arquitectònica i mobiliari litúrgic d'època visigòtica a Tarragona,* dins "Tarraco Biennal. Actes IV Congrés Internacional d'Arqueologia i Món Antic. VII Reunió d'Arqueologia Cristiana Hispànica", 99-104.

Carles Sánchez Márquez, *Bastir la catedral: organización del taller, estatus y rol del artista en el arte medieval hispano (1000-1230).* Tesi doctoral inèdita UAB (2017).

–, *La Sede de Égara: de la tardoantigüedad al esplendor del románico*, dins "Románico: revista de arte de amigos del románico" 29 (2019) 8-17.

Ivan Sánchez Moreno [et al.], *Les Runes del somni. L'església de l'Hospital Mental de la Santa Creu (Barcelona): una autoria confusa*, dins "Elias Rogent i Barcelona: arquitectura, patrimoni i restauració". Barcelona: Edicions de la UB, 2019, 307-327.

Sara Sánchez Roig, *La Capilla de Santa María o dels Sastres de la Catedral de Tarragona: estado de la cuestión y prolegómenos para el estudio de su programa iconográfico*, dins "Vestir la arquitectura: XXII Congreso Nacional Historiada del Arte". Ed. René J. Payo [et al.]. Burgos: Universidad, 2019, 1659-1663.

Sebastià Sánchez Sauleda, *Una imatge de la Sagrada Família d'Anselm Nogués per a la vila de Montblanc (1923),* dins "Aplec de treballs" 37 (2019) 185-199.

Llorenç Sánchez Vilanova, *Sant Miquel del Pui: de l'abandó anterior a l'esplendor actual*. La Pobla de Segur: Associació d'Amics de Sant Miquel del Pui, 2017.

Lourdes de Sanjosé Llongueras, *L'Ara portàtil de Sant Pere de Rodes: hipòtesi de filiació longobarda*, dins "Miscel·lània Litúrgica Catalana" XXVI (2018) 13-50.

–, *Les Cobertes del missal de sant Ruf de la catedral de Tortosa, una obra d'orfebreria singular de finals del segle XII*, dins "Miscel·lània Litúrgica Catalana" XXVII (2019) 297-330.

–, La Creu amb esmalts del Museu Diocesà d'Urgell: comparació taller de Silos - taller de Llemotges, dins "Urgellia" 19 (2015-2018) 687-734.

–, *Al Servei de l'altar: tresors d'orfebreria de les esglésies catalanes: segles IX-XIII*. Vic: Arxiu i Biblioteca Episcopal de Vic/Patronat d'Estudis Osonencs, 2018.

Galdric Santana Roma, *Les Campanes del registre de carilló, del gran orgue dissenyat per Gaudí per al temple de la Sagrada Família*. Tesi doctoral inèdita UPC (2018).

Marta Segarra Calderer, La configuración de capillas y altares en el monasterio de Santes Creus, dins "Territorio, Sociedad y poder" 14 (2019) 11-30.
https://www.unioviedo.es/reunido/index.php/TSP/article/view/13250/12663

Marta Serrano Coll, *La memoria dinámica en los muros de las catedrales. La catedral de Tarragona en el siglo XII: espacios de memoria y audiencias*, dins "Materias y acción en las catedrales medievales (siglos IX-XIII). Oxford: Bar Pub., 2017.

Anna Isabel Serra Masdeu, *L'Església barroca dels Omells de Na Gaia: de l'ús de la pedra del castell al seu accidentat acabament*, dins "Podall" 8 (2019) 179-188.

–, *Vallclara i la renovació de la seva església parroquial a inicis del segle XIX*, dins "Aplec de treballs" 37 (2019) 169-184.

Xavier Solà i Colomer, *L'Església parroquial de Sant Cristòfol de les Planes: un exemple d'arquitectura gòtica en ple segle XVII*, dins "Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i comarca" 30 (2019) 79-104.

–, *L'Or i la plata en els tresors parroquials de la Garrotxa (segles XVI-XVII),* dins "Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca 29 (2018) 53-76.

Felip Soldevila i Cuní, *25 Anys de restauracions: a les esglésies de Sant Boi de Lluçanés, Sant Agustí de Lluçanès, Sant Genís de Pi, Santuari dels Munts, Santa Maria d'Alpens, Sant Martí de Sobremunt.* Sant Boi de Lluçanès : Ajuntament, 2019. 83 p.

Jordi Suades Marigot, *El Castell i santuari de Castellet*. Sant Vicenç de Castellet : Ajuntament , 2019. 159 p.

Marc Sureda Jubany, *La Portalada de Ripoll: creació, conservació i recuperació*. Roma : Viella, 2018.

–, *The Sacred topography of the romanesque Cathedral of Girona (11th-12th centuries): architectural design, saintly dedications and liturgical funcions*, dins "Materia y accion en las catedrales medievales (siglos IX-XIII). Oxford: Bar Pub., 2017.

Laura Talavera Cortés, El Fenómeno religioso rural en el término de Villena. Un análisis de las ermitas como elementos articuladores del territorio, dins "Recerques del Museu d'Alcoi" 28 (2019) 159-166.

Maria José Tarifa Castillia, *L'Església de Sant Vicenç a Sant Sebastià: els contractes, plànols i artífexs del projecte edilici (1507-11548)*, dins "Locus Amoenus" 16 (2018) 71-92.

Joan Valero Molina, *De la pedrera a la catedral: singularitats en l'ús de la pedra a les seus de Barcelona i Girona*, dins "Les Pedreres catalanes medievals a la Corona d'Aragó". Barcelona: IEC, 2017. p. 217-236.

Hugo Vázquez Bravo, *Génesis y elaboración del testamento de mosén Juan de Coloma*, dins "Cuadernos de estudios borjianos" 61 (2018) 51-70.

Nora Vela, *Els Goigs de Ramon Llull*, dins "Studia Lulliana" 58 (2018) 79-152.

Susana Villacampa Sanvicente, *El Salón del Tant Monta del Palacio Episcopal de Huesca: revisión de su origen y su evolución tras su reapertura*, dins "Argensola" 127 (2017) 15-48.

Susana Villacampa Sanvicente – Blas Matas Serrano, *Localizado un frontal de altar con las armas de los Lastanosa en el Museo Diocesano de Huesca,* dins "Argensola" 127 (2017) 175-189.

Joan Yeguas i Gassó, *Fragments d'art urgellenc i de les rodalies*, dins "Quaderns de El Pregoner d'Urgell" 32 (2019) 95-114.

–, *Ramon de Cardona-Anglesola el seu testament (1522), i els seus retrats: Una nota sobre Joan Llopis al Santuari del Tallat,* dins "Quaderns de El Pregoner d'Urgell" 31 (2018) 79-98.

–, *La Remodelació de la col·lecció d'art del Renaixement i el Barroc del Museu Nacional d'Art de Catalunya (2018)*, dins "Acta artis" 6 (2018) 195-215.
http://http://revistes.ub.edu/index.php/ActaArtis/article/view/27506/28446

Josep Antoni Ysern i Lagarda, *Armes, armadures i batalles al·legòriques en els sermons de Vicent Ferrer*, dins "Anuario de estudios medievales" 49 (2019) 287-312.

Emma Zahonero Moreno – Jesús Mediola Puig, *El Retablo de la capilla de Santa Maria de los Sastres de la Catedral de Tarragona: Nuevos datos tres su restauración,* dins "Butlletí Arqueològic" 38-39 (2016-2017) 153-169.

Arturo Zaragoza Catalán, *L'Església parroquial de Vallibona i els sostres pintats medievals valencians*. Castelló: Conselleria d'educació, 2017.

Vicent Francesc Zuriaga Senent, *El Rey fundador: Jaume I en la iconografía mercedària*, dins "Potestas: religión, poder y monarquia" 15 (2019) 7-32.

LLIBRES REBUTS
A L'ANALECTA SACRA TARRACONENSIA

Jornades Internacionals d'Estudi: el municipi al segle XVIII, el cas d'Arnes (Terra Alta) (9, 10 i 11 de maig de 2014: Arnes), *Actes de les Jornades Internacionals d'Estudi: el municipi al segle XVIII, el cas d'Arnes (Terra Alta): 9, 10 i 11 de maig de 2014;* coordinador Josep Serrano Daura. (Ramon Berenguer IV). Tarragona: Diputació de Tarragona, 2018, 631 p., il·lustracions; 28 cm. ISBN 9788415264637.

Anselm M. Albareda – Josep Massot i Muntaner, *De Montserrat Estel…: història il·lustrada de Montserrat (segles XI-XXI)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2019, 291 p.; 28 cm. ISBN 9788491910343.

David Almazán Tomás – Elena Barlés Baguena – José Garrido, *La elegancia de la tradición: el legado del ceramista japonès Tanzan Kotoge.* Zaragoza: Museo de Zaragoza, 208, 94 p. fotografies color; 21 cm. ISBN 9788483803769.

Fray Alonso de León, *Advertencias selectas de la vida espiritual.* (Ignitus; 82). Madrid, Sanz y Torres, 2018, 434 p.; 21 cm. ISBN 9788416466658.

Fra Arun de Madurai, *L'amor és de color vermell: meditacions sobre la Passió de Jesús.* Barcelona: Editorial Balmes, 2019, 170 p., il·lustracions; 16 cm. ISBN 9788421006962.

Fray Arun de Madurai, *El amor es de color rojo: meditaciones sobre la Pasión de Jesús.* Barcelona: Editorial Balmes, 2019, 168 p., il·lustracions; 16 cm. ISBN 9788421007044.

Autobiografia de Mataró: la història de la ciutat a través dels seus documents: Alexandra Capdevila Muntadas – Alexis Serrano Méndez. Mataró: Efadós, Arxiu Comarcal del Maresme, 2019, 316 p., il·lustracions, fotografies en color i blanc i negre; 30 cm. ISBN 97884817432256.

Josep Maria Benítez i Riera, *Presències de cultura catalana a Roma;* proemi de Jaume Aymar Ragolta; edició a cura de Margarida Amigó Carbonell. Barcelona: Edimurtra, 2019, 203 p., il·lustracions, fotografies; 21 cm. ISBN 9788496409958.

Francisco Bernardo, *La vida del padre Mendizábal.* Barcelona: Editorial Balmes, 2019, 19 p., il·lustracions; 13 x 20 cm. 9788421007020.

Raúl Berzosa Martínez, *Intel·ligència pastoral en clau de sinodalitat.* (Pastoral.doc; 5). Barcelona: Centre de Pastoral Litúrgica, 2020, 203 p.; 21 cm. ISBN 9788491653462.

Xevi Camprubí, *L'impressor Rafael Figueró (1642-1726) i la premsa a la Catalunya del seu temps* (Estudis; 75). Barcelona: Fundació Noguera, 2018, 639 p., mapes, gràfics; 24 cm. + 1disc d'ordinador. ISBN 9788499759593.

Sílvia Canalda i Llobet, *Maria, temple i ciutat: els frescos de la Santa Cinta en el context del barroc.*(Fundació Privada Duran Martí; 10). Tarragona: Impremta Querol, 2018, 266 p., fotografies color, plànols; 24 cm. ISBN 9788409032105.

Alexandra Capdevila – Joan Giménez – Ramon Manent – Roser Salicrú – Alexis Serrano – Enric Subiñà – Jordi Vilana, *L'Hospital de Sant Jaume i Santa Magdalena: 375 anys d'història al servei de les persones.* El Papiol: Efadós, Arxiu Comarcal del Maresme, Fundació Hospital Sant Jaume i Santa Magdalena, 2019, 159 p., il·lustracions, fotografies en color; 24 cm. ISBN 9788417432553.

Vicente Cárcel Ortí, *Diario de Federico Tedeschini (1931-1939): nuncio y cardenal entre la Segunda República y la Guerra Civil española;* prologo de Ramon Corts i Blay. (Biblioteca Histórica de la Biblioteca Balmes / Serie II; XXXI). Barcelona: Editorial Balmes, 2019, 1.085 p.; 24 cm. ISBN 9788421006979.

Vicente Cárcel Ortí, *La Segunda República y la Guerra Civil en el Archivo Secrto Vaticano [VII] Documentos del año 1939 (enero-mayo. Apèndices.* Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos, 2020, 472 p; 22 cm. ISBN 9788422021483.

Santiago Carreras Oliver, *Mataró, persones i carrers: fons fotografia Carreras.* Barcelona, Mataró: Efadós, Ajuntament de Mataró, Arxiu Comarcal del Maresme, 2018, 259 p., fotografies; 25 cm. ISBN 9788417432249.

Nativitat Castejón Domènech, *Benvingut Socías Mercadé (1877-1952), un músic vendrellenc per descobrir: estudi del seu llegat a l'Arxiu Comarcal del Baix Penedès.* El Vendrell: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Consell Comarcal del Baix Penedès, 2019, 193 p., fotografies; 26 cm. + 1 CD de música del compositor. ISBN 9788409146741.

Miguel Coll Moscardó, *La correspondencia de monsenyor José Caixal Estradé (1803-1879), obispo de Urgel y príncipe de Andorra. Con apéndice documental.* (Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica / Subsidia; 38). Roma: Instituto Español de Historia Eclesiástica, 2019, 1.223 p.; 25 cm. ISBN 9788412035926.

Convegno Internazionale di Studi Umberto M. Fasola nel centenario della nascita (1917-2017) (2018: Città del Vaticano), *Umberto M. Fasola nel centenario della nascita (1917-2017). L'archeologo e il barnabita: atti del Convegno Internazionale di Studi: Roma: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 27-28 ottobre 2017;* a cura di Vincenzo Fiocchi Nicolai e P. Filippo M. Lovison. Città del Vaticano: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 2018, 689 p.; 24 cm. Número monogràfic de la *Rivista di Archeologia Cristiana* (94), 2018. ISSN 0035-6042.

Convegno Internazionale di Studio nel VI Centenario della nascita DI SAN FRANCESCO DI PAOLA (27-28 ottobre, 2016*:* Reggio Calabria), *Ambiente ed ecologia del cibo: san Francesco da Paola tra passato e futuro: atti del Convegno Internazionale di Studio nel VI Centenario della sua nascita: Reggio Calabria, 27-28 ottobre 2016;* a cura di Rocco Benvenuto. Reggio Calabria: Edizioni Centro Stampa di Ateneo, Università degli Studi di Reggio Calabria "Mediterranea", Ufficio Marketing e Comunicazione Strategica, 2018, 278 p.; 24 cm. ISBN 9788899352332.

Cláudia Costa Brochado, *Conflitos matrimoniais na idade média: Barcelona, século XV.* Curitiba (Brasil): Editora CRV, 2019, 273 p., il·lustracions; 23 cm. ISNB 9788544429211.

Diego de Espés, *Historia Ecclesiastica de la Ciudad de Çaragoça: desde la venida de Jesuchristo, Señor y redremptor nuestro, hasta el año 1575;* coordinadorea Asunción Blasco Martínez – Pilar Pueyo

Colomina. Estudios a cargo de Isidoro Miguel García – Jorge Andrés casabón – Asunción Blasco Martínez – Pilar Pueyo Colomina; Índices: M. De los Desamparados Cabanes Pecourt. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, Diputación Provincial de Zaragoza, 2019, CCXXXII, 1.100 p.; 25 cm. ISBN 9788499115658.

Diplomatari de la catedral de Tortosa: episcopats de Ponç de Torrella (121-1254) i Bernat d'Olivella (1254-1272); edició a cura d'Antoni Virgili, Josep Maria Escolà, Manel Pica, Montserrat Rovira, (Sèries Diplomataris; 76-77). Barcelona: Fundació Noguera, 2018, 2 vol. 1.128 p.; 24 cm. ISBN 9788499759890; ISBN 9788499759838; ISBN 9788499759845.

Santiago Domínguez Sánchez, *La colección de pergaminos de San Pablo de Valladolid (1276-1605): un vademècum para la diplomática processal pontifícia.* (Monumenta hispaniae Pontificia; 13): León: Universidad de León, Área de Publicaciones, 2020, 690 p.; 30 cm. ISBN 9788497739870.

Enseyaments de sant Joan Pau II sobre l'Eucaristia; presentació Ramon Corts i Blay. (Magisteri de l'Església a l'abast de tothom; 4). Barcelona: Editorial Balmes, 2019, 61 p.; 17 cm. ISBN 9788421006917.

M. Ángeles Félix ballesta, *La "Cuestión catalana" (1922-1932) según el Archivo Secreto Vaticano.* (Estudis d'història del dret; 11). Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2018, 385 p.; 24 cm. ISBN 9788488042842.

Joan Ferrer – Joaquim Malé – Xavier Matoses – Oriol Ponsatí-Murlà, *Nou Testament grec: edició d'estudi amb vocabulari i morfologia explicats en nota a peu de pàgina*; pròleg d'Armand Puig i Tàrrech. Tarragona, Barcelona, Girona: Associació Bíblica de Catalunya; Ateneu Universitari Sant Pacià; Centre de Pastoral Litúrgica; Universitat de Girona, 2019. XVIII, 1.035 p.; 25 cm. ISBN 9788484585350; 9788491651826.

In Maritima, (2n: 2019 : Vilassar de Dalt), *Masos, masies i bordes: activitats agràries i elements patrimonials: actes del Simposi In Maritima: 2n Simposi sobre història, cultura i patrimoni del Maresme medieval;* Jordi Graupera i Graupera, coordinador. (In Maritima; 2). Vilassar de Dalt: Arxiu Comarcal del Maresme, Museu Arxiu de Vilassar de Dalt, 2019, 290 p., il·lustracions, fotografies, taules, mapes, plànols; 21 x 21 cm. ISSN 2604-8027.

Incorrupta Monumenta Ecclesiam Defendunt: studi offerti a Mons. Sergio Pagano, prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano; a cura di

Andreas Gottsmann, Pierantonio Piatti, Andreas E. Rehberg. (Collectanea Archivi Vaticani; 106-109). Città del vaticano: Archivio Segreto Vaticano, 2018. 4 vol. 5 t. (XLIII, 1-857; XV, [858]-1.747; XV, 938; XV, 704; XV, 339 pàgines; 24 cm. ISBN 9788898638086; 9788898638093; 9788898638109; 9788898638116.

Jordi Jubany i Casanovas – Josep M. Jubany i Casanovas, *Jaume Almera i Comas: la recerca de la veritat entre la ciència i la religió.* (Monografies del CEV; IV). Vilassar de Mar: Centre d'Estudis Vilarassencs, 2020. 128 p; 25 cm. DL: B 3.658-2020.

Óscar Latas Alegre, *El aragonés a principios del siglo XX: la Oficina Románica.* ("A tefla de cuatro fuellas"; 9). Huesca: Publicazions d'o Consello d'a Fabla Aragonesa, 2018, 254 p., il·lustracions; 24 cm.

Mi amigo John: textos del beato Joan Roig Diggle comentados por testimonios de jóvenes; coordinació Chiara Curti – Marta Buxó. Barcelona: Editorial Balmes, 2020, 76 p., il·lustracions, fotografies; 23 cm. ISBN 9788421007198.

José M. Montiu de Nuix, *Vivencias y recuerdos de un misionero de la misericòrdia.* Barcelona: Editorial Balmes, 2020, 126 p.; 21 cm. ISBN 9788421007136.

Ramon Ordeix i mata, *Cartulari Major del Llibre Verd del monestir de Cuixà: assaig de reconstrucció;* revisat i prologat per Aymat Catafau. (Estudis històrics/Diplomatari; 11). Vic; l'autor, 2019, 544 p.; 27 cm. ISBN 9788409159512.

Carlos Pizarro Carrasco, *A l'ombra de l'abadia: el domini senyorial eclesiàstic de Montserrat a l'Antic Règim. La crònica de Zoile Gibert sobre Monistrol (1824).* (Història del carlisme, 11). Avià: centre d'estudis d'Avià, 2019, 221 p., fotografies en blanc i negre; 24 cm. ISBN 9788494798160.

Francesc Raventós, *La residència sacerdotal Sant Josep Oriol: historia;* introducció: «La caritat heroica del Dr. Català Albosa» per J. M. Martí i Bonet. Barcelona: Arxiu Diocesà de Barcelona, 2018, 243 p., fotografies blanc i negre; 21 cm. ISBN 9788468522586.

Modest Reixach i Pla, *Inventari de Llibres i opuscles impresos a Osona (1741-2000)* ; introducció de Manuel Llanas. Vic: Eumo Editorial, 2019, 515 p.; 26 cm. ISBN 9788497666572.

El rescat de les cent donzelles o de Sant Esteve: manuscrit de la genealogia del llinatge de Pinós, 1620, Arxiu dels Marquesos de Santa Maria de Barberà. Vila-Seca, Tarragona: Agrupació Cultural de

Vila-Seca, Publicacions de la Universitat Rovira i Virgili, 2018, 513 p., il·lustracions; 24 cm. ISBN 9788484246961.

Cristóbal Robles Muñoz, *La Santa Sede y la Segunda República (1931): de la conciliación al conflicto.* (Colección Historia). Madrid: ACCI, 2018, 473 p.; 24 cm. ISBN 9788417267292.

Fra Valentí Serra de Manresa, *El huerto medicinal: sabiduría capuchina de la A a la Z.* Barcelona: Edicions Mediterrània, 2018, 236 p.; 17 x 17 cm. ISBN 9788499795249.

Fra Valentí Serra de Manresa, *El llibre de la mel: apicultura popular i plantes medicinals.* (L'ermità; 7). Barcelona: Edicions Morera, 2019, 99 p, il·lustracions; 21 cm. ISBN 9788494447365.

Frank Sobiech, *Jesuit Prison Ministry in the Witch Trials of the Holy Roman Empire: Friedrich Spee SJ and his «Cautio Criminalis» (1631).* (Bibliotheca Instituti Historichi Societatis Iesu; 80). Roma: Institutum Historicum Societatis Iesu (IHSI), 2019, 539 p.; 24 cm. ISBN 9788870413809.

Solemne investidura com a doctor honoris causa de S. E. R. Mons. Sergio Pagano i de la Dra. Carme Batlle i Gallart: Aula magna del Seminari Conciliar de Barcelona, 30 de maig de 2019; laudatio del professor Dr. Ramon Corts i Blay; lectio de Mons. S. E. R. Sergio Pagano; laudatio del professor Dr. Josep M. Martí i Bonet; lectio de la Dra. Carme Batlle i Gallart. Barcelona: Ateneu Universitari Sant Pacià, 2019, 71 p., 2 fotografies; 26 cm. DL: B 14746-2019.

Manel Tarés i Lagunas – Pedro Otiña Hermoso, *El cardenal Francesc d'Assís Vidal i Barraquer: una vida en imatges.* Cambrils: Ajuntament de Cambrils, 2019, 128 p., fotografies en blanc i negre; 23 x 23 cm. ISBN 9788486769109.

Via Crucis amb els joves: Colosseu de Roma. Barcelona: Editorial Balmes, 2019, 65 p., fotografies; 16 cm. 9788421006955.

Judith Vidal Bonavila, *L'aprofitament del mar en els segles XVI i XVII: estudi comparatiu de les almadraves de la Corona d'Aragó,* (Estudis; 76). Barcelona: Fundació Noguera, 2018, 552 p., fotografies en blanc i negre, mapes, gràfics, taules; 24 cm. ISBN 9788413030166.

Fèlix Villagrasa i Hernández, *Una revisió de la Renaixença: Ramon Martí d'Eixalà i els germans Estorch i Siqués.* Lavern: Bombarda Edicions, 2020,181 p.;21 cm. DL: B 3.480-2020.

Joan R. Vinaixa Miró, *Pobles i gent de l'Ebre a la Catalunya del segle XVIII: Ribera d'Ebre, 1775-1799.* (Daliner; 16). Flix: Centre d'Es-

tudis de la Ribera d'Ebre, 2018, 507 p., il·lustracions; 24 cm. ISBN 9788493767983.

La vita di san Francesco di Paola raccontata dall'Anonimo discepolo contemporaneo nel testo originale francese ritrovato dal p. Rocco Benvenuto O. M.; a cura di Giuseppe Fiorini Morosini e Rosario Quaranta. Soveria Mannelli: Rubettino, 2019, 369 p., il·lustracions; 24 cm. ISBN 9788849860771.

ÍNDEX

ÍNDEX

Ernesto Zaragoza Pascual
Relación inédita del monasterio de Sant Pere de Camprodon 5

Jaume Vilaginés i Segura
Pere de Rovira, primer mestre provincial del Temple, i la conquesta de Tortosa (1148) 23

Fra Valentí Serra de Manresa
Les fundacions de monestirs de monges caputxines a Catalunya i Balears 63

Anna Isabel Serra Masdeu
Vincles constructius entre els mestres de cases, rectors i feligresos per construir les fàbriques parroquials i abadies tarragonines barroques 183

Fra Valentí Serra de Manresa
Els caputxins de Catalunya i l'estudi de la Teologia 199

Ramon Ribera Gassol
L'obra dels germans Llimona a la Fundació Balmesiana 219

Joan Pons i Payeras
La celebració de l'Assumpta a Mallorca. Passat i present 231

Ramon Corts i Cecília Vives
Declaracions secretes preses pel Pare Gamarra als informadors del Nunci Tedeschini durant la seva visita apostòlica a Catalunya. I Barcelona 243

José Ramón Hernández Figueredo
Apuntes sobre la actividad asistencial de la nunciatura de París durante la Guerra Civil Española (1936-1939) 413

Vicente Carcel Ortí
Primera aproximación a los archivos del pontificado de Pío XII sobre España (1939-1958). El archivo del nuncio Cigognani 491

Crònica científica

Crònica de l'acte d'investidura com a Doctor Honoris Causa a S.E.R. Mons. Sergio Pagano i a la Dra. Carme Batlle i Gallart 651

El Vaticà obre a consulta els fons i documents relatius al pontificat de Pius XII 656

Notes criticobibliogràfiques 659

Recencions bibliogràfiques 667

Isabel Juncosa Ginestà
Bibliografia d'història de l'Església de l'àmbit català (2019-2020) 683

Llibres rebuts a l'Analecta Sacra Tarraconensia 727

INSTRUCCIONS PER ALS AUTORS D'*ANALECTA SACRA TARRACONENSIA*

1.- Tramesa d'originals. Els articles per a l'*Analecta Sacra Tarraconensia* s'jan de presentar en format Word a la següent adreça de correu electrònic: biblioteca@balmesiana.org

2.- Presentació del text

- Títol, resum i paraules clau en la llengua de l'article i en anglès
- Text complet

3.- L'extensió total (text, quadres, gràfics, bibliografia, etc.) ho ha de passar de 30 pàgines (aproximadament 60.000 caràcters amb espais). El tipus de lletra serà Times New Roman mida 12 en el text principal i 10 en les notes a peu de pàgina i les citas en paràgraf apart L'interlineat serà de 1,5 en el text principal i senzill en les notes a peu de pàgine i cites. Els paràgrafs començaran amb una sangria de 1,25 i l'alineació serà justificada.

4.- Resum. El resum haurà d'expressar el contingut de l'article amb una dimensió màxima de cent paraules. Anirà acompanyat de les paraules clau que defineixin l'article. S'haurà de redactar també en anglès (abstract i keywords).

NORMES D'ANALECTA SACRA TARRACONENSIA PER A LES CITACIONS A PEU DE PÀGINA DELS ARTICLES QUE ES PUBLIQUEN EN AQUESTA REVISTA

L'autor en versaleta (en el cas d'haver-hi més d'un autor van separats per guionets), el nom de pila (o patronímic en rodó). Els noms històrics també en versaleta.

Exemple: José VIVES
José VIVES – Ignasi CASANOVAS

(entre l'autor i el títol va una coma), títol de l'obra en cursiva

Exemple: José VIVES, *Esquemas de metodología histórico-eclesiástica*

Punt si hi ha coordinador i/o editor, prologuista, etc.

Exemple: Maurici SERRAHIMA, *Del passat quan era present.* Edició a cura de Josep Poca i Gaya. Pròleg d'Hilari Raguer.

Volums (al davant hi haurà un punt i a la fi també).

Exemple: Maurici SERRAHIMA, *Del passat quan era present.* Edició a cura de Josep Poca i Gaya. Pròleg d'Hilari Raguer. Vol. I.

Edició: la ciutat i l'any d'edició, sense impremtes ni editorials.

Exemple: Maurici SERRAHIMA, *Del passat quan era present.* Edició a cura de Josep Poca i Gaya. Pròleg d'Hilari Raguer. Vol. I. Barcelona 2003.

Si cal abreviatures de pàgines o folis es faran servir les següents: p. i pp., f. i ff.

I quan se cita una revista: títol del article en rodona entre cometes espanyoles, per indicar en quina revista es troba s'utilitzaran dos punts (:), nom de la revista en cursiva, número de la revista, entre parèntesi l'any i en xifres aràbigues, i tot seguit les pàgines.

Exemple: José VIVES, «Textos eucarísticos catalanes cuatrocentistas»: *Analecta Sacra Tarraconensia* (o bé, *AnalTar*) 24 (1951) 9-31.

Quan se cita una miscel·lània es farà el mateix que en les revistes, després del títol es posa coma però al davant del títol de la miscel·lània hi portarà la preposició dins seguida de dos punts (:) i el títol de la Miscellània en cursiva

Exemple: Hilari Raguer, *La generació sacerdotal de mossèn Batlle,* dins: *Mossèn Antoni Batlle. Miscel·lània d'homenatge.* A cura d'Albert Manent i Genís Samper, Barcelona 1992, 22-45.

Quan una obra ja s'ha citat, s'indica l'autor i les primeres paraules del títol, després una coma i sense cursiva ID., si ens referim a l'autor i Íbíd., sense cursiva si es referix a l'obra.

Exemple: Hilari Raguer, I, *Íbid.,* 62 ss. (vol dir següents). (Entre 62 i ss. no cal posar guionets)

Exemple: Maurici Serrahima, *Del passat,* 69 ss.

Citació de fonts arxivístiques:

Per norma general les fonts arxivístiques se citaran de la següent manera:

L'acrònim del centre arxivístic en majúscules, seguidament una coma, a continuació el nom del fons, la sèrie en cursiva i finalment la capsa, fascicle o el lligall. Al final, es farà constar la foliació amb r (recto) o v (verso) o ss (següents),

Exemple: ASV, *Arch. Nunz. Madrid* 489, fasc. 3, ff. 3-4v.

Exemple: AA.EE.SS., *Spagna* 1928, Pos. 589 P.O., fasc. 65, ff. 1-3 v

Exemple: ACA, Reial Audiència, *Papeles de su excelencia*, lligall 1. f. 3 r i v.

En els casos de grans centres arxivístics que organitzen els fons ens seccions, la secció es farà constar entre l'acrònim i el fons amb l'abreviatura sec (secció).

A l'inici del treball, on s'especifiquin les abreviatures emprades, caldrà fer-hi constar els noms dels arxius amb el corresponent nom de la institució arxivística.

Exemple:

ANC – Arxiu Nacional de Catalunya
ACA – Arxiu de la Corona d'Aragó
ASV – Arxiu Secret Vaticà
ADB – Arxiu Diocesà de Barcelona
APSMP – Arxiu Parroquial de Santa Maria del Pi
BC – Biblioteca de Catalunya

Altres abreviatures recomanades.

doc.: document
cap.: capítol
carp.: carpeta
cit.: citació
f.: foli
fasc. : fascicle
ff.: folis
núm.: número
pàg.: pàgina
pub.: publicació
rep.: reproducció
r.: recte
s/n: sense número
sec.: secció
ss.: següents
v.: vers
vol.: volum

Si s'empren documents d'arxius amb normatives pròpies recomanades per la citació dels seus fons es podran emprar aquestes per referència els documents consultats en aquests centres.